

ISSN 2304-5809
Молодий
Вчений
1
(53)
2018

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 1 (53) січень, 2018 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

МЕДИЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

HISTORY OF ART

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

STATE ADMINISTRATION

ECONOMIC SCIENCES

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 621.924

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДИНАМІКИ ТОКАРНОЇ ОБРОБНОЇ СИСТЕМИ НА ЯКІСТЬ ОБРОБКИ ДЕТАЛІ ПРИ ТОЧЕННІ

Гнатейко Н.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті наводяться результати аналізу вібродинамічних режимів при точінні металу. Наводяться їх моделювання та ступені впливу на якісні характеристики механообробки. Наданий аналіз збудників динамічної нестабільності ТОС. Досліджується група динамічних похибок при точінні. Наданий аналіз отриманих результатів по дослідженню динаміки процесу механообробки точінням.
Ключові слова: механообробка, верстати, точіння, динамічні режими.

Постановка проблеми. Одним з шляхів підвищення якості виробів при механообробці є розробка методів і засобів подавлення шкідливого впливу динамічних вібраційних процесів в обробній системі на даний технологічний процес. В статті розглядається один з таких ефективних методів стабілізації динамічних режимів при роботі верстатів за рахунок цілеспрямованого керування режимами різання.

Аналіз останніх досліджень. На підставі проведеного багатьма дослідниками аналізу причин виникнення динамічних режимів у всіх елементах обробної системи було установлено, що такими збудниками динаміки є три групи причин.

Першим і головним збудником динаміки ТОС є процес різання з його змінною по величині силою різання, де основними причинами її зміни є ряд параметрів різання, періодично змінюючих своє значення. До них можна віднести періодичну зміну величини зрізаного припуску, періодичність стружкоутворення; квазіперіодична, релаксаційна зміна сил тертя в зоні контакту інструменту та деталі; періодичність зриву наростоутворення на передній поверхні інструменту, анізотропія міцності і твердості оброблюваної поверхні деталі й т. д.

Другим збудником динамічного обурення ТОС при роботі є кінематичні зовнішні фактори, основні з яких такі як зовнішні впливи сусіднього обладнання, вібрація головного електропроводу, кінематична не плавність ходу зубчатих передач станка й др.

Третім і важливим збудником динамічної нестійкості обробної системи є пружні коливання елементів ТОС, збуджувальні в пружній, мало жорсткій системі станка першими двома джерелами у вигляді автоколивального процесу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Технологічне обробляюче обладнання завжди втрачає надійність якісної роботи за рахунок впливу на нього неминучих виробничих похибок, що супроводжують процес обробки, а система управління не має необхідної інформації про стан процесу різання. Це часто веде до втрати якості обробки деталей, аварійним ситуаціям з обладнанням, що приходить до його значних простоїв [1, 2, 3].

Постановка завдання. Геометрична точність деталей при механообробці формується заздалегідь заданої траєкторії руху інструменту вдовж обробної поверхні деталі і цілим рядом технологічних причин, завжди супроводжуючих всі види механічної обробки. Рівень точності обробки або величина загальної сумарної похибки, як відомо, визначається цілим рядом обурюючих виробничих факторів, завжди супроводжуючих даний процес і викликаючих багато систематичних и випадкових відхилень.

В задачі даної статті не входить дослідження и аналіз усіх похибок механообробки. Ставиться задача дослідити тільки так названу групу динамічних похибок при точінні, викликаних динамікою обробної системи, що виявляється у вигляді віброколивальних процесів.

Виклад основного матеріалу. В пружній, легко динамічно збуджувальної ТОС, яка має умовно-розімкнутий, рухливий силовий зв'язок у вигляді динамічного процесу різання в зоні взаємодії інструменту та деталі любе силове періодичне обурення визиває динамічний режим у вигляді пружно-коливального процесу в багатомасовій системі обладнання, призводящих до коливальних зміщень інструмента відносно оброблюваної деталі, які утворюють геометричні погрішності оброки деталі, названі умовно динамічними погрішностями формування її поверхні.

Необхідно відмітить, що зв'язною ланкою в пружній, динамічній ланці – станок, пристрій, інструмент та деталь, являє собою динамічно малостійкий процес різання, який представляється у вигляді динамічного оператора $W_p(D)$, як сполучну передаточну функцію. Такий зв'язок між двома пружно-коливаючимися елементами ТОС і геометричним формуванням оброблюваної поверхні деталі можна представить у вигляді математичної моделі:

$$\begin{cases} \vec{Y}(\tau) - \left|W_{YCC}(D)\right| * \vec{P}_y(\tau) = \left|W_{YCC}(D)\right| * \vec{U}(\tau) + \vec{G}(\tau) \\ \vec{P}_y(\tau) = \vec{F}_{\Sigma}(\tau) - \left|W_P(D)\right| * \vec{Y}(\tau) \\ \vec{r}(\tau) = \left|W_{\Phi}(D)\right| * \vec{Y}(\tau) \end{cases}, \quad (1)$$

де: $\vec{Y}(\tau)$ – вектор коливальних зміщень інструмента відносно деталі в нормальному напрямку;

$\vec{U}(\tau)$ – вектор силових управляючих впливів;

$\vec{G}(\tau)$ – вектор несилових внутрішніх та зовнішніх обурень, як теплові деформації;

$\vec{r}(\tau)$ – поточний змінний радіус-вектор функції профілю поверхні оброблюваної деталі;

$\vec{P}_y(\tau)$ – головний, змінний за величиною вектор сили по нормалі до обробної поверхні;

$\vec{F}_\Sigma(\tau)$ – вектор спільного шуму всіх сил, діючих в ТОС під час механообробки, як геометрична сума сил різання і пружньо-інерційних коливань мас елементів ТОС, сил їх пружності та тертя, зусиль в кінематичних ланках передачі руху і т. д.;

$|W_{YCC}(D)|$ – динамічний оператор пружної системи станка, описуючий динамічні характеристики основних його робочих ланок – шпиндельного та супортного і їх коливань;

$|W_P(D)|$ – динамічний оператор характеристики процесу різання як динамічного зв'язку ПМО і ТОС;

$|W_\Phi(D)|$ – динамічний оператор процесу формування оброблюваної поверхні деталі при точінні;

$(D) = d / dr$ – диференційний оператор за часом.

Складовими факторами $\vec{G}(\tau)$ є параметри процесу механічної обробки (ПМО), як розмірне зношення інструмента, температура різання и навколишнього середовища, коефіцієнти тертя інструмента та деталі і між трущимися елементами ТОС і т. д.

Складовими *факторами* $\vec{U}(\tau)$ управляючих взаємодій є режими різання, робочі рухи інструменту по деталі та схема обробки при точінні, геометрія ріжучого інструмента і др.

Динамічна передаточна функція в операторній формі за Лапласом, як динамічний оператор $|W_{YCC}(D)|$ прийнято описувати с урахуванням динамічних характеристик станка |1| в вигляді функції:

$$W_{YCC}(D) = \frac{dP_y(\tau)}{dY(\tau)} = \frac{\frac{1}{C}}{\frac{M}{C}D^2 + \frac{H}{C}D + 1}, \qquad (2)$$

де M, H, C – відповідно маса, дисипативно-демпфіруючі властивості і жорсткість системи станка.

Динамічний оператор динаміки різання, як передаточна функція зміни сили різання від зміни величин глибини різання t, часу стружкоутворення T_p і розмірного зношення інструменту по ходу обробки h_u записується у вигляді (3):

$$W_p(D) = \frac{dP_y(\tau)}{d|t; T_p; h_8|(\tau)} = \frac{K_p}{T_p D + 1} + h_8 D, \qquad (3)$$

де K_p – коефіцієнт жорсткості різання. При цьому експериментально встановлено, що при збільшенні зносу інструмента h_u відбувається поступове зміщення основного спектру коливань сили різання в сторону низьких частот із-за зростаючого демпфірування тертям.

Проведені експериментальні дослідження показали, що формоутворення поверхні обробки, а отже і динамічний оператор формоутворення $W_Ф(D)$, є частотозалежними від динаміки різання. Так при обробці при невеликих обертах в низькочастотній області коливань в межах 150-600 Гц профіль поверхні деталі формується однозначно рухом і динамікою інструмента. В найбільш високій частотній спектральній області, зі зростанням швидкості різання, тоді частота коливань досягає 1000-2000 Гц, більший вплив на формування профілю поверхні надають процеси стружкоутворення и тертя при різанні.

Ці результати дозволяють експериментально ідентифікувати передаточну функцію – оператор $W_Ф(K_T\omega)$ процесу формоутворення профілю з урахуванням впливу частотної складової у вигляді:

$$W_\Phi(K_T\omega) = \frac{1}{K_T T_p \omega + 1}, \qquad (4)$$

де K_T – коефіцієнт врахування величини тертя інструмента і деталі, і геометрії заточки ріжучого інструменту, ω – кругова частота квазіперіодичного формування профілю, залежна від швидкості різання. При цьому на K_T звісно буде впливати величина зносу ріжучого інструмента $h_u(\tau)$ в гіршу сторону.

На основі отриманої математичної моделі утворення профілю (1) і математичного опису динамічних операторів (2), (3) і (4) можна отрима-

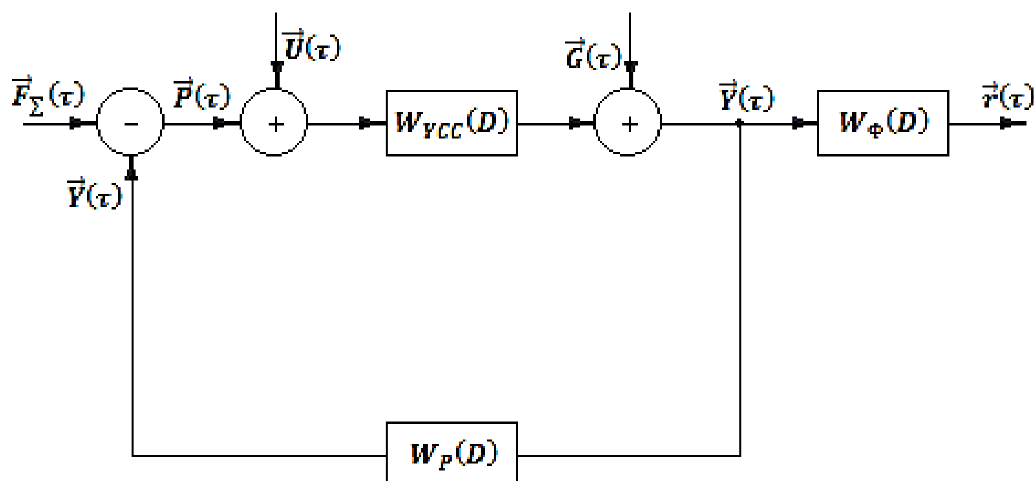

Рис. 1. Функціонально-структурна схема формування динамічної якості процесу механообробки

ти структурну модель у вигляді функціонально-структурної схеми формування профілю обробки деталі з врахуванням динаміки процесу (рис. 1).

Тоді профіль геометрії отримуваної поверхні обробки, як величини $r(\tau;x)$ змінного радіуса профілю по довжині деталі l по осі x при точінні можливо описати математичною залежністю:

$$r(\tau;x) = K_{HB}\left(\int_0^l W_\Phi(D)\cdot Y(\tau)\,d\tau + \Delta r(\tau;x)\right) \quad (5)$$

де K_{HB} – коефіцієнт врахування пружно-пластичних і міцностних властивостей оброблюваного матеріалу; $\Delta r(\tau;x)$ – друга складова динамічної похибки обробки, як результат взаємодії самого процесу різання, яка формується більш високими спектрами частотних коливань при різанні з приводу фрикційно-релаксаційних процесів тертя різця на деталі.

Таку динамічну похибку формоутворення можна отримати в вигляді рівняння:

$$\Delta r(\tau;x) = \frac{W_p(D)}{1+W_\Phi(D)\left(\frac{K_p}{T_pD+1}+h_8D\right)}K_p(\tau)+\Delta y(\tau) \quad (6)$$

де $\Delta y(\tau)$ – випадкова складова процесу обробки точінням від впливу геометрії поверхні заготовки, зовнішніх збудників вібрації.

Висновки за отриманими результатами. Аналіз отриманих результатів по дослідженню динаміки процесу механообробки точінням та її вплив на якість обробки деталей дозволяє зробити наступні висновки:

1. При чорновому та напівчистому точінні, коли швидкість обробки низька, на точність отриманої геометрії поверхні деталі в основному впливає низькочастотний спектр динамічних коливань ТОС, кратний частоті обертання заготовки, формований похибками припуску Δt і анізотропією міцності поверхні ΔHB, а шорсткість отриманої поверхні визначається здебільшого пластичними руйнуваннями поверхневого шару деталі.

2. При значних швидкостях обробки, що має місце при чистовому точінні, динаміку процесу різання починає формувати такий збудник коливань, як періодичність стружкоутворення T_p зі своєю частотою $\varphi_0 = f(V_{рез})$, що добре досліджував І.А. Тімме, коли частота динамічних коливань підвищується до 1500-2000 Гц, а амплітуда зміщень значно зменшується. Це надає позитивний вплив на формування чистоти оброблюваної поверхні, на що вже в основному впливає релаксаційний процес тертя інструменту на деталі.

3. При швидкісній обробці точінням ($V_{рез}$ = 4..5 і більше м/с) основний динамічний фронт коливань ТОС зміщується в зону високих частот в 6..8 КГц, геометрія точності профілю деталі по перетину під впливом Δt і ΔHB, при цьому значно покращується, а профіль шорсткості поверхні вже формується динамікою різання від розрухи кристалічної решітки матеріалу деталі. При цьому зникає вплив релаксації при терті інструменту об деталь із-за появи в зоні їх контакту повністю пластично зруйнованого рідко-в'язкого шару при обробці сталей з приводу великої концентрації тепла та напруження, а шорсткість поверхні по величині стає майже лінійно залежною від $V_{рез}$.

4. Для отримання необхідної якості обробленої поверхні при обробці різанням бажано застосовувати спеціальну систему автоматичного управління динамікою ТОС при роботі, основаній на вібродіагностиці відображеної системи і її стабілізації в пошуковому адаптивному режимі [2; 3; 4].

Список літератури:

1. Кудінов В.А. Динаміка станків – М.: Машинобудування, 1967. – 360 с.
2. Гнатейко Н.В., Румбешта В.О. Методика керування динамікою оброблювальної механічної системи / Наукові вісті НТУУ «КПІ», № 6, 2002. – С. 55-58.
3. Гнатейко Н.В., Румбешта В.О. Підвищення якості процесу точіння за рахунок стабілізації оброблювальної системи / Вісті академії інженерних наук України, № 3. – К.: НТУУ «КПІ», 2002. – С. 35-37.
4. Гнатейко Н.В., Румбешта В.О., Никитчук Е.А. Підвищення якості процесу механообробки шляхом стабілізації динаміки ТОС / Вісник НТУУ «КПИ», серія «Приладобудування» № 31, НТУУ «КПИ». – 2006. – С. 112-120.
5. Румбешта В.О., Гнатейко Н.В. Вплив розмірного зносу ріжучого інструменту на динамічну стійкість оброблячого верстату / Наукові вісті Житомирського інженерно-технічного інституту, № 33, ЖІТІ, 2008. – С. 57-61.

Гнатейко Н.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ДИНАМИКИ ТОКАРНОЙ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ СИСТЕМЫ НА КАЧЕСТВО ОБРАБОТКИ ДЕТАЛИ ПРИ ТОЧЕНИИ

Аннотация
В статье приводятся результаты анализа вибродинамических режимов при точении метала. Приводятся их моделирования и степени влияния на качественные характеристики механообработки. Надан анализ возбудителей динамической нестабильности ТОС. Исследуется группа динамических погрешностей при точении. Надан анализ получених результатов по иследованию динамики процесса механообработки точением.

Ключевые слова: механообработка, станки, точение, динамические ражимы.

Gnateiko N.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF THE DYNAMICS OF THE TURNING PROCESSING SYSTEM ON THE QUALITY OF PROCESSING OF THE DETAIL DURING THE FORCE

Summary
In article describes the results of the analysis vibrations dynamics models in lathemetals. Describes their modeling and degrees of influence on qualitative characteristic of machiningworking. A group of dynamic errors in turning is investigated. The analysis of the causative agents of the dynamic instability of the turning machining system is performed. Analysis of the results of the investigation of the dynamics of the machining process by turning is carried out.
Keywords: machining, machine tools, turning, dynamic modes.

УДК 664.69,640.432

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОЛЬФ-КЛУБІВ ПРИ ГОТЕЛЯХ

Петриченко А.Г., Сильчук Т.А.
Національний університет харчових технологій

Досліджено проблематику розвитку гольфу в Україні та зародження гольф-туризму. Проаналізовано існуючі види та типи гольф-полів. У результаті досліджень визначено характерні особливості функціонування гольфу в світі. Визначено перспективи розвитку гольф-клубів при готелях та побудови гольф-полів в Україні.
Ключові слова: готельний бізнес, гольф-клуб, гольф-поле, гольф-туризм.

Постановка проблеми. Готельний бізнес перебуває на етапі зниження економічних показників розвитку через скорочення рівня в'їзного потоку туристів. Відповідно, необхідність аналізу специфіки функціонування та розвитку підприємств готельного господарства в цих умовах є очевидним і має важливе значення для визначення чинників конкурентоспроможності, розроблення методів покращення організації роботи готелів з просування послуг, і зокрема, зі створенням гольф-клубів та побудови гольф-полів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку гольфу, його історичну спадщину досліджувало багато фахівців [2; 3, с. 204-217; 12, с. 18-19]. В останні роки з'являються публікації вчених щодо історії розвитку гольфу та зародження гольф-туризму в Україні [1, с. 179-196; 11, с. 321-327]. Досліджено географію розташування та охарактеризовано гольф-центри на території держави. Визначено передумови розвитку гольф-туризму в Україні [1; 10 с. 111-114].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі не існує цілісного уявлення про історичні, організаційні та методичні засади розвитку гольфу з урахуванням основних чинників, що впливають на його подальший розвиток. Є гостра потреба в аналізі тенденцій розвитку гольфу, а також можливості використання світового досвіду впровадження гольфу в Україні. Недостатньо висвітлені питання взаємозв'язку готельного бізнесу та гольф-туризму. Потребує більш детального аналізу структура розвитку гольф-клубів при готелях, передумови створення гольф полів та впровадження інноваційного виду діяльності в сучасних готелях. Це обумовило актуальність подальших досліджень.

Мета статті. Метою статті є дослідження перспективи розвитку гольф-клубів при готелях та побудови гольф-полів в Україні. Важливим є обґрунтування перспектив розвитку готельного бізнесу на основі впровадження нової інноваційної діяльності.

Викладення основного матеріалу. Істотним фактором розвитку сучасного гольфу стало повернення йому статусу олімпійського виду спорту, що сприяло прогресу розвитку гольфу майже у всіх країнах. Гольф динамічно розвивається в світі, в нього грають понад 60 мільйонів людей більш ніж в 130 країнах. Все це стимулювало бурхливе будівництво нових гольф-полів та гольф-клубів, розвиток інфраструктури гольфу.

Широкого впровадження набуває гольф-туризм, як діяльність осіб, що пов'язана з перебуванням поза межами постійного місця проживання з метою безпосередньої участі у грі або відвідання гольф-турнірів у ролі глядачів [11, с. 321-327]. Цей вид спортивного туризму дедалі більше поширюється у світі, і вже охопив близько 25 млн осіб у США, 15 млн в Японії та понад 4 млн у Європі [1, с. 180]. В Європі станом на 2012 р. лідерами за кількістю гольф-полів є Велика Британія, Німеччина, Франція та Іспанія [2].

Гольф-туризм чинить значний соціальний, природний та економічний вплив. Організація гольф-полів позитивно впливає на довкілля, адже поля облаштовані устаткуванням, яке може фільтрувати стічні води. Насадження, чагарники, рельєфні нерівності та водойми гольф-полів створюють середовище, комфортне для проживання багатьох видів тварин і рослин. Спорудження полів для цієї гри є ефективним способом відновлення раніше не придатних територій. Належним чином організоване й впорядковане гольф-поле може стати цінним ресурсом території – як екологічним, так й економічним [4].

В Україні є всі передумови для розвитку гольф-туризму, а саме: території, придатні для спорудження гольф-полів, різноманітні ландшафти, потенційні споживачі – вітчизняні бізнесмени та іноземці. Гольф-туризм асоціюється переважно з категорією туристів, доходи яких вищі від середніх. Зазвичай споживачами цього туристичного продукту виступають особи зі значними статками, що обіцяє значні прибутки державі, яка приймає таких гостей.

Сьогодні в Україні функціонує сім гольф-клубів та один гольф-центр, усі вони розташовані у великих містах, а саме: у Києві, Харкові, Луганську, Запоріжжі, Одесі та Ялті [6-9]. Переважно усі гольф-поля в Україні розташовані на сході, півдні та у столиці. Натомість «білою плямою» залишається Західна Україна, де гольф-туризм може стати додатковою атракцією у поєднанні з багатими бальнеологічними ресурсами та історико-культурною спадщиною.

Аналіз та проведені дослідження показали, що проектовані гольф-поля можуть бути наступні:

18-ти лункове гольф-поле – це повнорозмірне гольф-поле, яке має в своєму складі:

- 18 лунок з сумарною дистанцією 5,5-6,5 км;
- тренувальне поле (Driving Range);
- тренувальні майданчики для відпрацювання короткої гри (Practice Green, Chipping Green, Sandtrap Area);
- «Академічне» поле для починаючих гравців, яке, зазвичай, складається з декількох лунок.

Кожна лунка поля складаються з наступних ділянок:

· «Ті» (Tee) – стартовий майданчик, з якого виконується перший удар на кожній лунці. Повна назва – «Teeing ground»;

· «Фервей» (Fairway) – ділянка з травою середньої довжини, що займає більшу частину ігрового поля між «ті» і «Грін»;

· «Раф» (Rough) – ділянка з високою і грубою травою, який оточує «фервей»;

· «Перешкоди» (Hazards) – дерева, водойми і спеціально споруджені піщані пастки – «Банкер», які можуть знаходитися як на «фервеї», так і оточувати «грін»;

· «Грін» (Green) – фінішна ділянка кожної лунки. Він зазвичай має круглу, овальну або грушоподібну форми і особливий трав'яний покрив з дуже коротко підстриженою (3-5 мм) травою. На «гріні» знаходиться отвір в грунті діаметром 108 мм, який також називається «лунка».

Кожна лунка на різних ділянках має ширину від 20 до 50 метрів. Крім того, самі лунки повинні розташовуватися на певній відстані один від одного, забезпечуючи безпеку гри.

Великі обсяги води життєво необхідні для поливу трави. Між лунками можна зустріти декоративні струмочки, природні озера і рукотворні водойми, які суттєво збільшують загальну площу гольф-поля.

В результаті площа великого 18-ти ямкового гольф-поля не може бути менше 60 гектар. Якщо середня площа типового гольф-поля 75 гектар, то площі його окремих ділянок зазвичай розподіляються в наступних діапазонах, позначені в табл. 1.

Таблиця 1

Площі ділянок гольф-поля

	Відсоток від загальної площі, %	Площа в гектарах, га
Загальна площа гольф-поля	100	75
Ліс, вода, раф	68-80	51-60
Сумарна площа фервея	16-24	12-18
Будівлі, дороги, парковки	2-3,2	1,5-2,4
Сумарна площа ті	1,2-2	0,9-1,5
Сумарна площа грінів	1,2-2	0,9-1,5

Зазвичай до складу 18-ти ямкового гольф-поля входять:

· 4 лунки довжиною до 230 метрів;

· 10 лунок довжиною від 230 до 430 метрів;

· 4 лунки довше 430 метрів.

Такі діапазони довжин лунок пов'язані зі спеціальним ігровим нормативом в гольфі, що має назву «пар» (Par) – це спеціальний числовий показник, що характеризує кожну лунку гольф-поля і поле в цілому, а також використовуваний для підрахунку результату гри і оцінки рівня майстерності гравців, виражається числами 3, 4, 5. Величина «пар» лунки залежить від відстані між «ті» до центру «гріну». Вважається, що гравець високого рівня майстерності здатний зробити дальній удар на відстань в 200-230 метрів, а при попаданні м'яча на грін здатний закотити його в лунку за 2 удари. У разі безпомилкової гри такий гравець може зіграти будь-яку лунку з числовими нормативами:

· за 3 удари, якщо довжина лунки не більше 230 метрів;

· за 4 удари, якщо довжина лунки від 230 до 430 метрів;

· за 5 ударів, якщо довжина лунки понад 430 метрів.

Зазвичай до складу 18-ти ямкового гольф-поля входять 4 лунки – пар 3, 10 лунок – пар 4 та 4 лунки – пар 5. Сума парів всіх лунок поля становить загальний пар поля. Найбільш поширені поля – пар 72. Сучасне гольф-поле пар 72 має сумарну довжину всіх лунок про 5800 до 7000 метрів. В умовах обмежених площ, фінансових можливостей, високої собівартості побудови в різні часи і в різних країнах з'являлися, і продовжують будуватися і діяти гольф-об'єкти на значно менших та скромних площах.

Гольф-об'єкти малих форм. До числа гольф-об'єктів малих форм відносяться:

· гольф-поля з числом лунок менше 18;

· гольф-поля з укороченими дистанціями і меншою площею – пітч енд патт (Pitch & Putt);

· тренувальні поля і майданчики для відпрацювання різних елементів гри в гольф (Driving Range, Practice Green, Chipping Green, Sandtrap Area).

Залежно від завдань і вихідних умов (площа і рельєф земельної ділянки, бюджет будівництва та ін.) гольф-об'єкти малих форм можуть бути окремими самостійними спорудами, а можуть входити до складу невеликого тренувального комплексу в різних поєднаннях. Необхідні площі для гольф- об'єктів вказані у табл. 2.

9-ти лункове гольф-поле. Лунки 18-ти ямкового гольф-поля часто розміщують, утворюючи два окремих замкнутих маршруту гри по 9 лунок. Поле умовно ділиться на першу і другу «дев'ятки». Існують поля, в складі яких 27 лунок, тобто три «дев'ятки». При обмежених площах гольф-поле може складатися тільки з 9-ти лунок. На такому половинчастому полі одночасно зможуть грати в двоє менше людей, а значить, буде потрібно і менша площа для організації необхідної інфраструктури в 30 га.

Таблиця 2

Площі для гольф-об'єктів

Види гольф-об'єктів		Необхідна площа
18-лункове гольф-поле	18-Hole Golf Course	Від 60 га
9-лункове гольф-поле	9-Hole Golf Course	Від 30 га
Поле «пар 3»	Par 3	10-15 га
«Пітч енд патт» 18 лунок	Pitch & Putt (18 Holes)	від 2 га
«Пітч енд патт» 9 лунок	Pitch & Putt (9 Holes)	Від 0,8 га
«Пітч енд патт» 6 лунок	Pitch & Putt (6 Holes)	Від 0,5 га
«Пітч енд патт» 3 лунок	Pitch & Putt (3Holes)	Від 0,2 га
«Драйвінг рендж»	Driving Range	Від 2 га
«Пректіс грін»	Practice Green	Від 400 кв. м.
«Чіппінг грін»	Chipping Green	Від 300 кв. м.
«Сендтреп еріа»	Sandtrap Area	Від 300 кв. м.

Поле «Пар 3» – складається з лунок тільки «пар 3», тобто з лунок довжиною не більше 230 метрів. Теоретично на кожній лунці можна одним ударом з «ті» потрапити на «грін». Поля «Пар 3» можуть розміщуватися на площах в 2-3 рази менших. Для 9-ти ямкового поля «Пар 3» досить 10-15 га.

Поле «Пітч енд Патт» – це різновид гри в гольф на укорочених полях. «Пітч» – короткий прицільний удар з високою траєкторією польоту м'яча, при якій після падіння на землю м'яч майже не котиться. «Патт» – прицільний удар на «гріні» для закочування м'яча в лунку, при цьому м'яч лише котиться. «Пітч енд Патт» – це просто зменшений варіант великого гольфу, ось тільки «фервей» набагато коротше. Мета удару з «ті» відразу потрапити на «грін». Поля «Пітч енд Патт» – чудова альтернатива великому гольфу для гольфістів старшої вікової категорії та для початківців гравців будь-якого віку, також вони представляють інтерес і для гравців високого рівня майстерності, з метою вдосконалення техніки короткої гри. Раунд гри в «Пітч енд Патт» займає в 2-3 рази менше часу, що особливо цінно в умовах сучасного стрімкого ритму життя. Компактне «Пітч енд Патт» поле можна розмістити на невеликих земельних ділянках:

- 18 лунок на площі від 2 га;
- 9 лунок на площі від 0,8 га;
- 6 лунок на площі від 0,5 га;
- 3 лунки на площі від 0,2 га.

«Пітч енд Патт» поле можна обладнати додатковим освітленням, що дозволить забезпечити його експлуатацію в будь-який час доби.

Для «Пітч енд Патт» полів придатна «неприваблива» для інших цілей територія – пустирі та яри. Витрати на будівництво та обслуговування «Пітч енд Патт» поля істотно нижче. Якщо поруч з «Пітч енд Патт» полем розмістити тренувальний «Драйвінг Рейндж» і «Пректіс грін», то вийде повноцінний тренувальний гольф-комплекс.

«Драйвінг Рейндж» – це тренувальне поле для відпрацювання далеких і середніх ударів гри в гольф. «Драйвінг Рейндж» обладнуються і в приміщеннях, забезпечуючи можливість тренуватися і в будь-який час року і в будь-який час доби. Повнорозмірний «Драйвінг Рейндж» має ширину від 80 метрів, а в довжину перевищує 250 метрів, займає площу від 2 гектар. Як правило, поруч з «Драйвінг Рейндж» обладнується «Пректіс грін» який займає незначну площу, але забезпечує тренування короткої гри.

«Пректіс грін» – тренувальний майданчик для відпрацювання короткої гри в гольф «паттінг» ключкою «паттер». «Пректіс грін» площею від 400 до 800 кв. метрів, але зустрічаються і мініатюрні й гігантські.

«Чіппінг грін» – тренувальний майданчик для відпрацювання коротких ударів на «грін» ключками «Айрон» і «веджамі». Чіп – короткий удар з невисокою траєкторією польоту м'яча, після якого м'яч котиться деяку відстань. «Чіппінг грін» імітують «гріни» гольф-поля, але зазвичай меншою площею.

На гольф-полях для ускладнення гри влаштовуються спеціальні перепони у вигляді ям з піском – «Сенд треп». Поширений аналог цього терміна – «Банкер». Ці «піщані пастки» можуть бути різних форм і розмірів, і розташовуються архітекторами гольф-полів в самих «невідповідних місцях» на «фервеях» і поряд з «грінами». Площа «Сендтреп Еріа» зазвичай від кількох десятків квадратних метрів [14].

Існує розгалужена бізнес-індустрія гольфу, що включає в себе:

- послуги гольф-клубів і гольф-полів;
- виготовлення і продаж одягу та спортивного інвентарю;
- туристичні послуги;
- інформаційні послуги для спортивних уболівальників;
- заробітки гравців-професіоналів;
- будівництво котеджів та готелей поблизу гольф-полів.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. На підставі проведених досліджень встановлено, що умови для прийому гольф-туристів в Україні вже почали формуватися. Це насамперед якісна інфраструктура, створення якої потребує чималих інвестицій. Першорядним завданням є залучення потенційних інвесторів. Перспективною формою фінансування таких проектів є публічно-приватне партнерство. У результаті досліджень визначено характерні особливості функціонування гольфу в світі: він є універсальним видом спорту, який активно розвивається і суттєво впливає на підтримку позитивного міжнародного іміджу будь-якої країни; має загальновизнані універсальні правила гри у всіх країнах; охоплює різні верстви населення; заняття гольфом не залежать від віку і фізичних можливостей людини, рівною мірою підходять для чоловіків і жінок; має диференційовану систему змагань, які проводяться цілорічно в різних географічних точках, що сприяє постійному міжнародному обміну та розвитку гольфу.

Список літератури:

1. Correia A., Videira N., Martins M. Tourism golf scenarios: The Algarve case // Tourism and Hospitality Research. – 2012. – Vol. 6, 3, – P. 179-196.
2. Golf courses and golfers in Europe [Електронний ресурс] – 2012. – Доступний з: http:// www.bgia.org.uk/infocentre/europe.
3. Videira N., Correia A. Golf tourism: The Algarve experience, Portugal // Tourism and Hospitality Research. – 2006. – Vol. 6. – P. 204-217.
4. Golf in Ukraine. – 2017. [Електронний ресурс]. – Доступний з:http://www.golfukraine.com.
5. Артемишин Л. Гольф как одно из условий развития туризма. – 2002. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.golfukraine.com/htmlvers/news_15.htm.
6. First Golf Club. – 2017. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.firstgolfclub. com.ua/club/history.
7. Royal Kiev Golf Club. – 2017. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www. royalkievgolfclub.com.
8. Одесский Городской Гольф-клуб. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://golf.od.ua.

9. Гольф-клуб «Гольфер», Запоріжжя. – [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://vikandson.com.
10. Терещук М.В. Система організації та управління гольфом в Україні // Теорія і методика фізичного виховання і спорту № 4 – 2014. – С. 111-114.
11. Вуйцик О., Яцишин Е. Особливості зародження гольф туризму в Україні // Серія географічна. 2013. Випуск 43. Ч. 1. С. 321-327.
12. Бауер В.Г. Нормативне забезпечення підготовки спортивного резерву: Фізична культура: виховання, освіту, тренування. – 1997. – № 2. – С. 18-19.

Петриченко А.Г., Сильчук Т.А.
Национальный университет пищевых технологий

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ГОЛЬФ-КЛУБОВ ПРИ ОТЕЛЯХ

Аннотация
Исследовано проблематику развития гольфа в Украине и зарождения гольф-туризма. Проанализированы существующие виды и типы гольф-полей. В результате исследований определены характерные особенности функционирования гольфа в мире. Определены перспективы развития гольф-клубов при гостиницах и построения гольф-полей в Украине.
Ключевые слова: гостиничный бизнес, гольф-клуб, гольф-поле, гольф-туризм.

Petrichenko A.G., Silchuk T.A.
National University of Food Technologies

MODERN ASPECTS OF GOLF CLUB ORGANIZATION AT HOTELS

Summary
The problems of golf development in Ukraine and the origin of golf tourism are investigated. The existing types and kinds of golf fields are analyzed. As a result of research, the characteristic features of functioning of golf in the world are determined. The prospects of development of golf clubs at hotels and construction of golf courses in Ukraine are determined.
Keywords: hotel business, golf club, golf course, golf-tourism.

УДК 664.1

ТОВАРОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ІРИСУ РІЗНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК

Чуйко М.М.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Проведено товарознавчу експертизу ірису, що реалізується у роздрібній вітчизняній торговельній мережі, за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками. Встановлено, що за деякими органолептичними і фізико-хімічними показниками ірис декількох торговельних марок (ТМ «Своя Лінія», ТМ «Roshen», ТМ «Klim», ТМ «Асоль») не відповідав діючим вимогам якості. Оцінка якості упакування та маркування зразків ірису показала, що упакування і маркування ірису усіх досліджуваних торговельних марок відповідало встановленим вимогам на даний вид продукції.
Ключові слова: ірис, товарознавча характеристика, якість, виробник, торговельна марка, органолептичні, фізико-хімічні, мікробіологічні показники, маркування, упакування.

Постановка проблеми. Кондитерські вироби – харчові продукти з високим вмістом цукру, що виготовляються за спеціальними рецептурами. Цукристі кондитерські вироби включають великий асортимент: карамельні, цукеркові, шоколадні і фруктово-ягідні, драже і ірис, халва, східні солодощі.

Цукристі кондитерські вироби не є продуктами першої необхідності, проте вони популярні серед всіх верств населення та входять до раціону людини і, відповідно, їх споживання має суттєвий вплив на стан здоров'я споживачів. Вони займають значну питому вагу в загальному обсязі продукції, що виробляється підприємствами харчової промисловості. Значний попит на кондитерські вироби обумовлює необхідність контролю за їх якістю та безпечністю. До того ж останнім часом через кризові явища в економіці, низьку платоспроможність населення, зниження споживання харчових продуктів, в тому числі кондитерських виробів, значне скорочення їх експорту, питання формування ринку якісних продовольчих товарів набуло особливої популярності. Тому важливим на сьогоднішній день є контроль якості кондитерської продукції, що представлена на споживчому вітчизняному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У структурі харчової промисловості галузь кондитерських виробів посідає важливе місце. Це одна з небагатьох галузей промисловості України, яка є самодостатньою, розвиненою, успішно діючою та цілком сформованою. Кондитерський ринок характеризується широким номенклатурним рядом товарів.

Аналіз стану і перспектив розвитку кондитерського ринку в Україні свідчить, що основним джерелом формування пропозиції на ринку є вітчизняне виробництво, його продукція становить близько 95% в загальному обсязі [1].

Проте зараз певну частину українського виробництва і, як наслідок, кондитерського ринку, контролюють зарубіжні кондитерські компанії, які вкладають значні кошти в розвиток та удосконалення місцевих підприємств. Щороку Україна близько третини кондитерської продукції направляє за кордон. Найбільшу частку експортерів становлять великі підприємства [2].

Об'єм внутрішнього споживання кондитерських виробів є сталим, і внутрішній попит на кондитерські вироби майже повністю забезпечений національними виробниками, тому нарощування виробництва можливе за рахунок збільшення експорту, а отже, виробництва продукції відповідної якості [3].

До того ж останнім часом курс долара значно вплинув на вартість імпортної сировини для виробництва кондитерських виробів і спровокував перехід споживачів на дешевші продукти. Виробляти дешеві продукти з дорогої сировини не вигідно. Тому зростання попиту на солодощі бюджетного сегменту привело до зміни технології виробництва деяких популярних виробів. Замість якісної імпортної сировини кондитери почали використовувати вітчизняну, або недорогі субститути, що може призвести до випуску продукції, що не відповідає вимогам стандартів. У таких умовах оцінка якості кондитерської продукції є важливим завданням для виявлення сумлінності вітчизняних підприємств-виробників щодо виготовлення ними високоякісної продукції.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Серед великої групи цукристих кондитерських виробів вагоме місце займає ірис. Ірис представляє собою вид молочних цукерок, що виготовляються уварюванням згущеного молока з цукром, патокою і жиром з додаванням смакових і ароматичних речовин. Ірис користується великою популярністю як серед дорослих, так і дітей, що пов'язано, насамперед, зі смаковими властивостями такої продукції, та достатньо широким його асортиментом, що представлений в роздрібній торговельній мережі. Проте останнім часом виробники кондитерських виробів, зокрема ірису, намагаються зменшити собівартість продукції, а отже і її якість, за рахунок використання у рецептурі низькоякісних жирових компонентів, їх неприродних замінників, синтетичних ароматизаторів замість натуральних, нанесення неправдивої інформації на маркування продукції щодо її складу, термінів зберігання тощо, тим самим вводячи в оману споживачів і наражаючи їх на небезпеку.

Мета статті. Метою роботи є порівняльна товарознавча характеристика ірису різних торговельних марок за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками якості.

Виклад основного матеріалу. Об'єктами дослідження були зразки ірису десяти торговельних марок. Зокрема, під час досліджень було обрано зразки ірису наступних ТМ: зразок № 1 – ірис

вершковий ТМ «Своя Лінія» (ПВТФ «Кріоліт-Дніпро»), Україна; зразок № 2 – ірис «Сливки-ленивки» ТМ «ROSHEN» (ПАТ «Вінницька кондитерська фабрика», Україна; зразок № 3 – ірис «Крепиш» ТМ «Красный Октябрь» (ПрАТ «Красный Октябрь»), Росія; зразок № 4 – ірис тиражений напівтвердий «Вершковий люкс» ТМ «Жайвір» (ПрАТ «Шполянський завод продтоварів»), Україна; зразок № 5 – ірис тиражений напівтвердий ТМ «Асоль» (ПВТФ «Кріоліт-Дніпро»), Україна; зразок № 6 – ірис молочний з вершковим смаком «Маркіз» ТМ «Бісквіт-шоколад» (ПАТ Кондитерська фабрика «Харків'янка»), Україна; зразок № 7 – ірис тиражений «Молочна кринка» ТМ «Doma» (Житомирська кондитерська фабрика «ЖЛ»), Україна; зразок № 8 – ірис тиражений «Вершковий» ТМ «Klim» (кондитерська фабрика «Клим»), Україна; зразок № 9 – ірис тиражений напівтвердий «Люкс-Киць-Киць» ТМ «Одеса» (ЗАТ «Одесакондитер»), Україна; зразок № 10 – ірис «Дніпровський» шоколадний ТМ «Продис» (Дніпродзержинський завод продтоварів), Україна.

Оцінку якості обраних зразків ірису було проведено згідно ДСТУ 4326:2004 «Ірис. Загальні технічні умови».

Експертиза упакування та маркування ірису дозволила зробити висновок, що упакування і маркування зразків ірису усіх торговельних марок відповідало вимогам нормативної документації. Зразок ТМ «Красний Октябрь» був виготовлений не за національним стандартом, а за ГОСТ 6478, оскільки виробником є російське підприємство.

Результати органолептичної оцінки ірису показали, що зразок ірису ТМ «Roshen» та зразок ірису ТМ «Klim» мали не виражений запах, що може бути зумовлене недотриманням технології виробництва. Ірис вершковий ТМ «Своя Лінія» мав липку поверхню та нечітке рифлення, що може бути зумовлене недотриманням умов зберігання. Адже під час зберігання ірису в несприятливих умовах погіршується його зовнішній вигляд, аромат, структура. В умовах підвищеної відносної вологості повітря (80-95)% він сорбує вологу, внаслідок чого поверхня стає липкою і до неї прилипає обгортка. Понижена відносна вологість повітря (50-60)% викликає десорбцію вологи, внаслідок чого підвищується твердість ірису. Тривале зберігання сприяє окисленню, осаленню, гідролізу жиру ірису і призводить до появи салистого, гіркуватого смаку й стороннього запаху. Решта обраних для дослідження зразків ірису за усіма органолептичними показниками, а саме смаком, запахом, структурою, консистенцією, поверхнею, формою, відповідали вимогам, що пред'являються ДСТУ 4326:2004 «Ірис. Загальні технічні умови» і тому визнані придатними до вживання.

Серед фізико-хімічних показників в ірисі визначали масову частку вологи, жиру та редукувальних речовин.

Показник вологості ірису має першорядне значення при оцінці його споживчих властивостей і залежить як від точності виконання рецептури, так і від правильності ведення технологічного процесу його приготування.

Результати дослідження масової частки вологи в ірисі наведені на рис. 1.

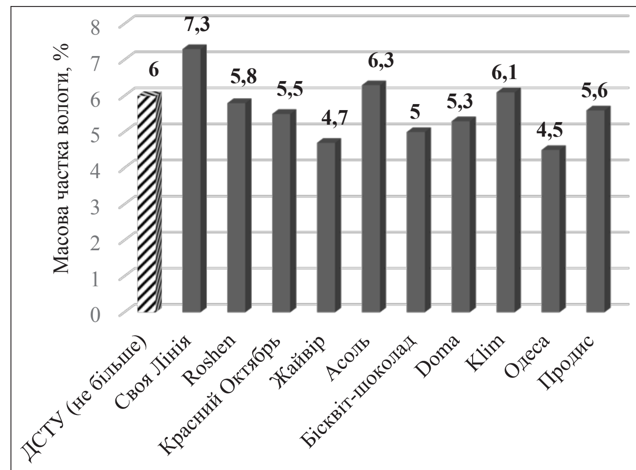

Рис. 1. Масова частка вологи в ірисі різних торговельних марок

Як видно з рис. 1, масова частка вологи у зразках ірису ТМ «Своя Лінія», ТМ «Асоль» і ТМ «Klim» перевищувала нормовані значення на 1,3%, 0,3% і 0,1%. Це може свідчити про недотримання технології виробництва, а саме порушення процесу уварювання рецептурної суміші, коли видаляється найбільша кількість вологи. Адже підвищена вологість негативно впливає на строки зберігання та якість ірису, сприяє його швидкому псуванню та розвитку небажаної мікрофлори. Зразки ірису інших ТМ за цим показником відповідали встановленим вимогам. Так, ірис ТМ «Одеса», ТМ «Жайвір» і ТМ «Бісквіт-Шоколад» мали найменші значення показника масової частки вологи (4,5%, 4,7% і 5,0% відповідно). У ірисі ТМ «Doma» масова частка вологи склала 5,3%, ТМ «Красний Октябрь» – 5,5%, ТМ «Продис» – 5,6%, ТМ «Roshen» – 5,8%.

Результати дослідження масової частки жиру в зразках ірису наведені на рис. 2.

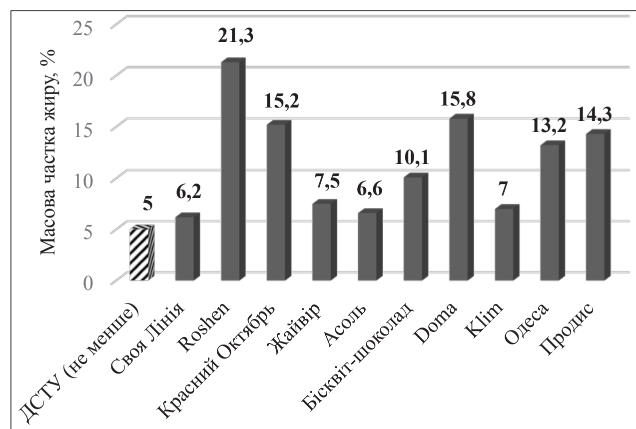

Рис. 2. Масова частка жиру в ірисі різних торговельних марок

З рис. 2 видно, що всі зразки ірису відповідають вимогам стандарту, та мають масову частку жиру не меншу за 5%. Найбільше значення цього показника мав зразок ірису ТМ «Roshen» (21,3%), а найменші значення – зразки ірису ТМ «Своя Лінія» (6,2%), «Асоль» (6,6%), «Klim» (7%) і ТМ «Жайвір» (7,5%). Ірис ТМ «Бісквіт-Шоколад» містив 10,1% жиру, ТМ «Одеса» – 13,2%,

ТМ Продис» – 14,3%, ТМ «Красний Октябрь» – 15,2%, ТМ «Doma» – 15,8%.

Отримані дані щодо показника масової частки редукувальних речовин в зразках ірису наведені на рис. 3.

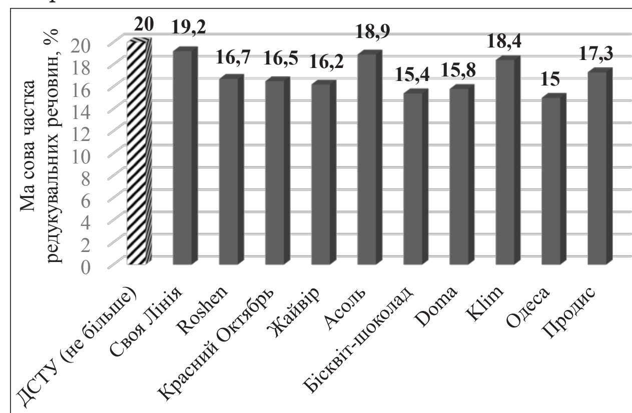

Рис. 3. Масова частка редукувальних речовин в ірисі різних торговельних марок

Дослідження масової частки редукувальних речовин в ірисі показали, що всі зразки відповідають вимогам стандарту та не перевищують 20% (рис. 3). Найбільшу масову частку редукувальних речовин мав зразок ТМ «Своя Лінія» (19,2%), а найменшу – ірис ТМ «Одеса» (15%). В інших зразках ірису значення цього показника складало від 15,4% до 18,9%.

Як відомо, мікрофлора сировини служить основним джерелом мікрофлори напівфабрикатів і готової кондитерської продукції. Отже мікрофлора основної сировини для виробництва ірису (цукру, молока, вершкового масла тощо) може безпосередньо впливати на мікрофлору готової продукції [4].

Встановлено, що за мікробіологічними показниками усі досліджувані зразки ірису відповідали встановленим вимогам ДСТУ 4326:2004 «Ірис. Загальні технічні умови». В ірисі різних торговельних марок, які обрано для дослідження, були відсутні бактерії групи кишкових паличок і патогенні мікроорганізми, в тому числі бактерії роду Сальмонела, а також не спостерігалося наявності у ірисі дріжджів КУО та плісеневих грибів. Кількість МАФАМ в 1 г ірису не перевищувала нормовані значення.

Висновки і пропозиції. Проведено товарознавчу експертизу ірису десяти торговельних марок за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками якості. Органолептична оцінка якості ірису показала, що зразки ірису ТМ «Roshen» та ТМ «Klim» не відповідали вимогам ДСТУ через нечітко виражений запах, а ірису ТМ «Своя Лінія» – за станом поверхні. Результати досліджень фізико-хімічних показників якості ірису показали, що лише за показником масової частки вологи зразки ірису ТМ «Своя Лінія», ТМ «Асоль» і ТМ «Klim» не відповідали вимогам якості. За показниками масової частки жиру та редукувальних речовин усі досліджувані зразки ірису мали належну якість.

За мікробіологічними показниками усі досліджувані зразки ірису відповідали вимогам, що пред'являються до даного виду виробів.

Встановлено, що упакування і маркування ірису усіх торговельних марок відповідало встановленим вимогам на даний вид продукції.

Запропоновано врахувати виробникам цукристих кондитерських виробів отримані результати досліджень органолептичних, фізико-хімічних і мікробіологічних показників ірису з метою поліпшення його якості.

Список літератури:

1. Шестак О. В. Сучасний стан та тенденції розвитку кондитерської галузі / О. В. Шестак // Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – 2016. – № 6. – С. 132-137.
2. Єрмак С. О. Інноваційні аспекти розвитку ринку кондитерських виробів України / С. О. Єрмак, В. В. Плотницька // Бізнес Інформ. – 2016. – № 11. – С. 398-403.
3. Мартиновський В. С. Сучасний стан і перспективи розвитку кондитерської галузі України / В. С. Мартиновський, Ю. О. Сьоміна // Економіка харчової промисловості. – 2017. – № 2. – С. 43-45.
4. Пількевич Н. Б. Мікробіологія харчових продуктів: навч. посібник / Н. Б. Пількевич, О. Д. Боярчук. – Луганськ: Альма-матер, 2008. – 152 с.

Чуйко М.Н.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ТОВАРОВЕДНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИРИСА РАЗНЫХ ТОРГОВЫХ МАРОК

Аннотация
Проведена товароведная экспертиза ириса, реализуемого в розничной отечественной торговой сети, по органолептическим, физико-химическим и микробиологическим показателям. Установлено, что по некоторым органолептическим и физико-химическим показателям ирис нескольких торговых марок (ТМ «Своя Линия», ТМ «Roshen», ТМ «Klim», ТМ «Асоль») не соответствовал действующим требованиям качества. Оценка качества упаковки и маркировки образцов ириса показала, что упаковка и маркировка ириса всех исследуемых торговых марок соответствовала установленным требованиям на данный вид продукции.
Ключевые слова: ирис, товароведная характеристика, качество, производитель, торговая марка, органолептические, физико-химические, микробиологические показатели, маркировка, упаковка.

Chuiko M.M.
Kharkiv Trade and Economic Institute
of Kyiv National Trade and Economic University

MERCHANDISING CHARACTERISTICS OF THE TOFFEES OF DIFFERENT BRANDS

Summary
A merchandising expertise of toffees, sold in the retail trade network, on organoleptic, physicochemical and microbiological indicators was carried out. It has been established that for some organoleptic and physicochemical indices iris of several brands (TM «Svoya Liniya», TM «Roshen», TM «Klim», TM «Asol») did not meet the current quality requirements. Evaluation of the quality of packaging and labeling of toffee samples showed that the packaging and labeling of iris of all brands examined corresponded to the established requirements for this type of product.
Keywords: toffee, merchandising characteristics, quality, manufacturer, brand, organoleptic, physical, chemical, microbiological indicators, labeling, packaging.

УДК 690.9

ІНСТРУМЕНТИ І МЕТОДИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ БУДІВЕЛЬНОГО ФОНДУ

Шовкалюк Ю.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Виконано аналіз питання підвищення енергоефективності будівельного фонду шляхом удосконалення законодавчо-нормативної бази та проведено огляд різних інструментів, що використовуються для побудови системи муніципального енергоменеджменту.
Ключові слова: енергозбереження, енергоефективність, енергоспоживання, будівлі, енергетичний менеджмент.

Вступ. Скорочення питомого споживання енергоресурсів в ЖКГ є одним із найважливіших напрямів енергетичної політики України. Будівлі відносяться до найбільших споживачів енергоресурсів. Будівельні об'єкти потребують значних енерговитрат як на їх створення, так і на подальшу експлуатацію. Енергоефективні технології доцільно впроваджувати не тільки на стадії проектування і вибору конструктивних рішень, але й під час експлуатації будівельного фонду. Інструменти державного регулювання у сфері енергоефективності: ціноутворення; сертифікація і ліцензування; податкові та кредитні пільги; удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази.

Постановка проблеми. Впровадження у законодавчу та нормативну базу вимог до підвищення енергоефективності об'єктів ЖКГ є інструментом впливу на зниження споживання ресурсів та зменшення енергетичної залежності держави. Незважаючи на значну кількість розроблених нормативно-правових актів у сфері енергоефективності, діяльність щодо удосконалення нормативно-правової бази продовжується, тому огляд останніх змін буде актуальним.

Оптимальне управління процесами енергоспоживання та енергозбереження будівель, будівельного фонду та галузі потребує розвитку та вдосконалення науково-технічних та управлінських методів. Існує велике коло інструментів, які використовуються для визначення, аналізу та оптимізації енергетичного функціонування будівель на різних етапах проектування, моніторингу, енергоаудиту, розробки енергозберігаючих заходів, проектів та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання вимог до енергоефективності будівель та європейський курс розвитку України призводить до необхідності адаптації української законодавчої та нормативної бази до міжнародної. Директивою ЄС [1] встановлено вимоги до енергетичної сертифікації будівель та методології розрахунку комплексної енергоефективності будівель з урахуванням місцевих умов, а також вимог щодо клімату у приміщеннях та рентабельності.

З 01.02.2012 р. Україна стала повноправним членом енергетичного співтовариства. Незважаючи на значну кількість розроблених нормативно-правових актів у сфері енергоефективності, діяльність щодо удосконалення нормативно-правової бази та адаптації наших стандартів до стандартів ЄС продовжується. Розроблена в Україні система нормативних документів направлена на стимулювання впровадження ефективних технічних рішень у практику будівництва. На сьогодні з урахуванням підходів ЄС розроблено низку стандартів, що регламентують вимоги до методів оцінювання показників енергоефективності, енергопаспортизації та сертифікації будівель [2-6]. Розроблено та прийнято велику кількість державних стандартів за різними напрямами (нормування витрат і втрат [7-8], термомодернізація [9], енергоаудит [10], енергоменеджмент [11], мікроклімат [12] тощо).

Для підвищення енергоефективності у будівельному фонді використовуються різні інструменти [13]:

– економічне стимулювання впровадження енергоощадних технологій, в т. ч. податкові пільги, дотації, гранти, державні програми підтримки;
– економічна підтримка виробництва енергії від поновлюваних джерел;
– вдосконалення методологій ціно- і тарифоутворення;
– регулювання обсягів виробництва та споживання енергоресурсів;
– удосконалення законодавчо-нормативної бази;
– організаційна, інформаційна та просвітницька діяльність;
– побудова системи муніципального енергетичного менеджменту [14, 15].

В Україні розроблено нові закони, підзаконні акти та стандарти, які мають унормувати низку питань, зокрема, таких, як стимулювання енергоефективності у бюджетних установах; організацію енергоаудиту, енергоменеджменту, енергосервісу [16-18]. Із впровадженням закону «Про енергетичну ефективність будівель» в Україні енергетична сертифікація стане обов'язковою для нових будівель, для будівель державної і комунальної власності та для отримання державної підтримки. Згідно ДБН В.2.6-31:2006 з 2007 року у складі проектів також розробляється енергопаспорт будинку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Об'єкти будівельного фонду потребують системного підходу до управління та аналізу ефективності енерговикористання. Основою для енергетичного розвитку міста може бути тільки розвинена система енергоменеджменту. Огляд інструментів і методів для підвищення енергофективності об'єктів ЖКГ є актуальним.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Побудова системи муніципального енергетичного менеджменту

Система енергетичного менеджменту включає діяльність, спрямовану на підвищення енергетичної ефективності об'єктів і у світовій практиці розглядається як безперервний процес постійного покращення (рис. 1).

Енергетичний менеджмент – систематичне підтримання ефективності енерговикористання будь-якого об'єкту на заданому рівні і періодичне зростання цієї ефективності. Для цього повинні вирішуватись наступні задачі:

– оцінка фактичного стану справ в області енергозбереження;

– визначення можливих шляхів для зростання енергоефективності;

– формування перспективних планів енергозбереження;

– управління реалізацією проектів з енергозбереження;

– систематичний контроль (моніторинг).

Енергоменеджмент включає в себе планування, організацію, управління, регулювання, кадрове забезпечення, розподіл обов'язків та відповідальність, здійснення контролю; таким чином, для цієї діяльності необхідно забезпечити фінансові, кадрові, матеріальні та ін. ресурси.

Основні етапи розроблення та впровадження системи енергетичного менеджменту у відповідності до положень міжнародного стандарту ISO 50001:

– прийняття рішення: створення організаційної структури, розробка системи взаємодії і розмежування зон відповідальності, виділення коштів;

– залучення консультантів, підвищення кваліфікації персоналу;

– створення системи обліку, оперативного моніторингу, контролю і аналізу енергоспоживання (із застосуванням спеціалізованих програмних продуктів);

– розробка системи мотивації ощадливого використання;

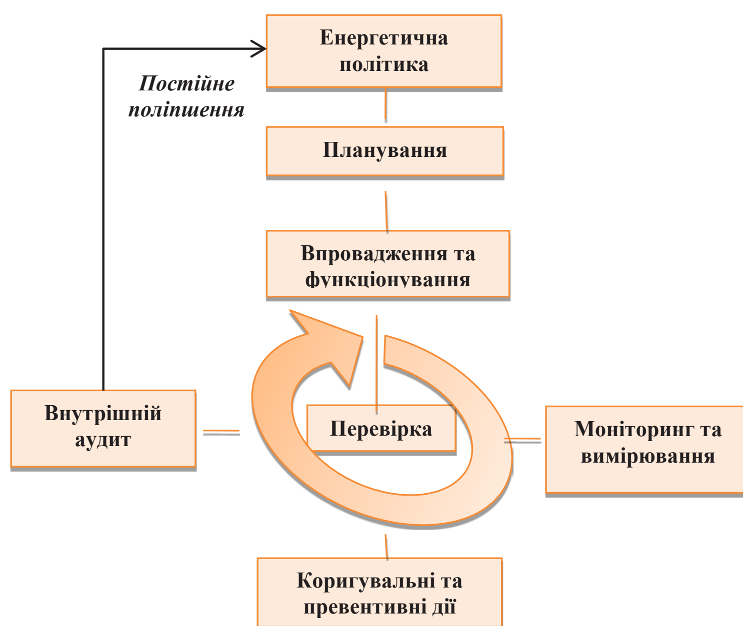

Рис. 1. Цикл Демінга (плануй-дій-перевіряй-вдосконалюй)

Джерело: [11]

– підвищення інформованості, проведення заходів з популяризації ефективного енерговикористання;

– проведення енергетичних обстежень, складання звітів з енергоаудитів і розробка енергетичних паспортів та енергетичних сертифікатів будівель;

– розробка програми з енергоефективності з чітким планом дій;

– диверсифікація джерел фінансування та інвестицій, пілотні проекти.

Моніторинг та аналіз енергоспоживання

В ході роботи збирається детальна інформація про:

– ресурсо- енергоспоживання за різні інтервали (година, доба, місяць, рік) за видами ресурсів та потоків;

– геометричні розміри будівлі, площі, об'єми її окремих складових (кухня/спальні/коридори/актова зала/допоміжні приміщення/санвузли та ін.);

– характеристики, розміри та стан огороджень з урахуванням орієнтації;

– умови теплопостачання (витрати, температури, кількість енергії);

– дані щодо погодних умов (температура навколишнього повітря, сонячна радіація, хмарність) за різні інтервали (година, доба, місяць, рік) та умов мікроклімату приміщень(в тому числі їх добові коливання);

– інвентаризація обладнання (потужність та тривалість роботи) і визначення величини теплонадходжень від їх використання;

– стан джерел теплопостачання, теплопунктів, інженерних комунікацій, в тому числі: довжини та діаметри трубопроводів, стан ізоляції, кількість опалювальних пристроїв, регуляторів та ін., з визначенням кількості труб, обладнання та арматури у аварійному стані або потребує заміни;

– стан систем вентиляції і основного обладнання, характеристики повітропроводів, аналіз роботи фільтрів і витяжних каналів;

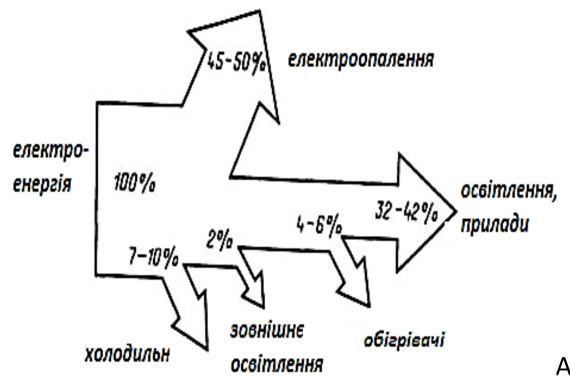
– стан мереж електропостачання, трансформаторів на балансі закладу, розподільчих щитків, автоматів, систем освітлення зовнішніх/внутрішніх та ін.;

– стан систем водопостачання та каналізації; тип, стан і кількість сантехнічного обладнання і вузлів та інші системи та обладнання будівлі.

Це дозволить створити базу даних характеристик будівель та визначити резерви й потенційні заходи з підвищення енергоефективності. Заміна лічильників (тепла, води, електроенергії) на нові сучасні із цифровим каналом передачі даних в будівлях дозволить значно знизити час на збір інформації. Доцільно визначати та аналізувати наступні індикатори енергоефективності:

– абсолютні значення витрат енергії та ресурсів;

– питомі показники енергоспоживання на одиницю опалювальної площі/об'єму та інші од. виміру (місце/дитину/працівника/умовне блюдо та ін.) за окремими видами ресурсів за звітній період;

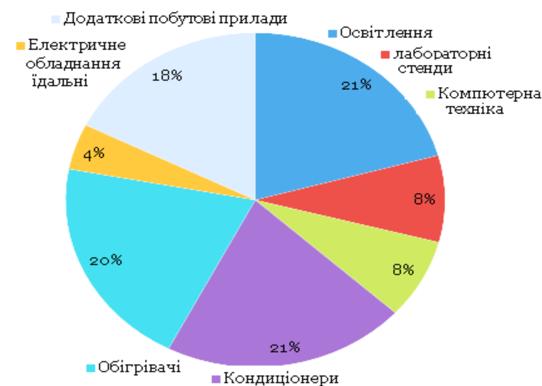

Рис. 2. Баланс енергоспоживання: А – розподіл потоків електроенергії, %;
В – кругова діаграма споживання електроприладами, кВт-год/рік

Джерело: розроблено автором

– питомі показники споживання на потреби опалення на градус-день;

– енергоспоживання в т. у. п. (відображує структуру балансу);

– коефіцієнти, приведені показники (кВт · год/день, кВт · год/м^2 · тиждень);

– відносні показники (наприклад, заощадження X спожитих одиниць енергії відносно базових рівнів енергоспоживання за певний період, відсоток покращення порівняно з базовим рівнем енергоспоживання за період).

Аналіз даних з метою виявлення найбільших споживачів/статей витрат та виявленню резервів енергозбереження потрібно проводити:

– за видами ресурсів: тепло- електроенергія, пара, холодна вода та ін.;

– за видами палива: вугілля, природний газ, мазут, пелети, брикети та ін.;

– за видами навантажень: опалення, вентиляція, ГВП, технологія та ін.;

– за споживачами: столова, актова зала, адміністрація, басейн та ін.

– за часовими інтервалами: ніч/день, місяць/день, прогноз/факт.

Результати аналізу даних можна представляти в табличній формі, у формі графіків, діаграм, схем та ін. Приклади представлення аналізу даних щодо енергоспоживання та енергобалансів наведено на рис. 2-4.

Моніторинг енергоспоживання повинен обов'язково супроводжуватися і контролем дотримання комфортних умов в приміщеннях. Надзвичайно важливим під час моніторингу споживання на потреби опалення є урахування впливу погодних умов та коректне визначення базового рівня.

За результатами виконання енергообстежень будівель доцільно розробити:

– звіт з енергетичного аудиту, що включатиме тепловізійне обстеження, баланси енергоспоживання, економічне обґрунтування рекомендованих заходів з енергозбереження, а також їх вплив на довкілля;

– енергетичний паспорт, розроблений за формою, що регламентована [8];

– енергетичний сертифікат будівлі за встановленою формою.

В повсякденній діяльності енергоменеджерів необхідно застосовувати програмні продукти для ведення бази даних, оперативного контролю і аналізу показників енергоспоживання, а також виконання енергообстежень.

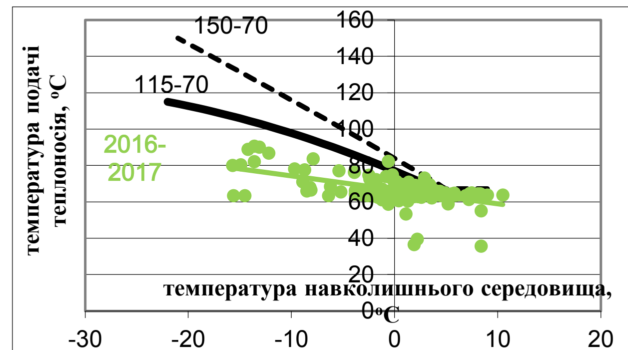

Рис. 3. Порівняння фактичного температурного графіку подавання теплоносія з розрахунковим

Джерело: [15]

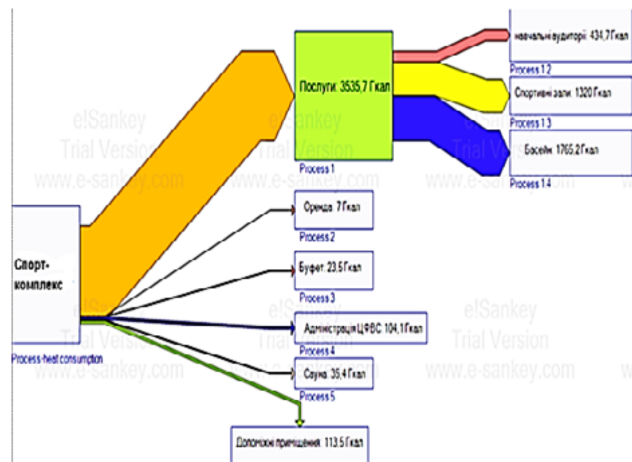

Рис. 4. Діаграма Sankey теплоспоживання будівлі

Джерело: [15]

Програмні продукти для оцінювання енергоефективності будівель

Впровадження системи муніципального енергоменеджменту у певному регіоні чи населеному пункті у відповідності до ISO 50001 передбачає регулярний моніторинг споживання енергоресурсів та енергетичний аудит, що включає збір

даних, аналіз інформації, практичні рекомендації щодо заходів та проектів з енергозбереження, а також їх фінансову та екологічну оцінку. Програмні продукти є різними за складністю, доступністю та іншими ознаками, що призводить до різного ступеню застосування. За класифікацією вирішуваних задач програмне забезпечення можна поділити наступним чином:

– для проектування: AutoCAD, SolidWorks; GoogleSketchUp, Audytor OZC і Audytor C.O.; Autodesk Revit та ін.;

– для моделей теплообміну: ANSYS, Fluent, Gambit, Therm, SolidWorks;

– аналіз проекту: Retscreen, SolidWorks, Statistica, ENSI, Compose, Mactool;

– прогнозування/планування: OSeMOSYS, Super, Message, EnergyPlus, ін.;

– оцінка екологічної ситуації: LEAP, MAED, EnergyPlus, Energy PLAN, ін.;

– для енергетичної сертифікації: Дисплей, програмний продукт НДІБК.

Далі перерахуємо і виконаємо огляд можливостей існуючих програмних продуктів, що можуть використовуватися для оцінювання показників енергоефективності у будівельному фонді:

– «Автоматизована система енергомоніторингу» для дистанційного обліку, моніторингу та аналізу енергоспоживання, оптимізації енергоспоживання, формування звітів, прогнозування витрат та ін;

– автоматизована система диспетчеризації теплопостачання Fela (рівні управління: місто; мікрорайон; котельна; індивідуальний теплопункт) [14];

– «Єдина інформаційна система е-моніторингу споживання енергетичних ресурсів об'єктами бюджетної сфери», розроблено компанією «Фіату» [14];

– «Енергоплан» та «Display» – моніторинг, аналіз, планування та контроль енергетичних об'єктів (Асоціація «Енергоефективні міста України») [15];

– СОКАТЕР – контроль, аналіз та управління використанням ПЕР;

– RETScreen – прийняття рішень по проектах екологічно чистої енергії;

– ENSI EAB – для енергоаудитів будівель та побудови ЕТ-кривої (рис 5, 6);

– DocsVision – документообіг управління документами і бізнес-процесами;

– програмні продукти ДП «НДІБК» для розробки енергетичного паспорту та енергетичного сертифікату будівель.

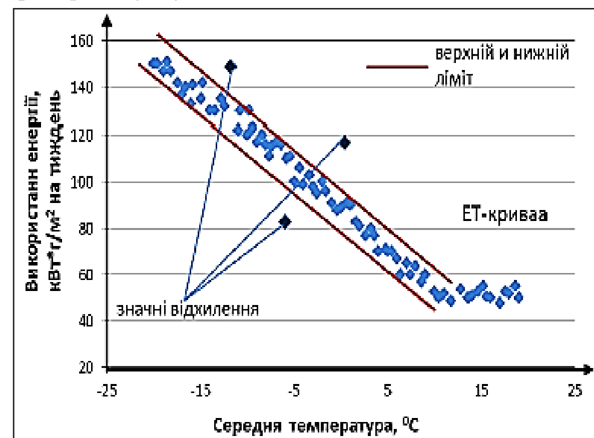

Рис. 5. ЕТ-крива («Енергія-температура») для будівель

Джерело: [14]

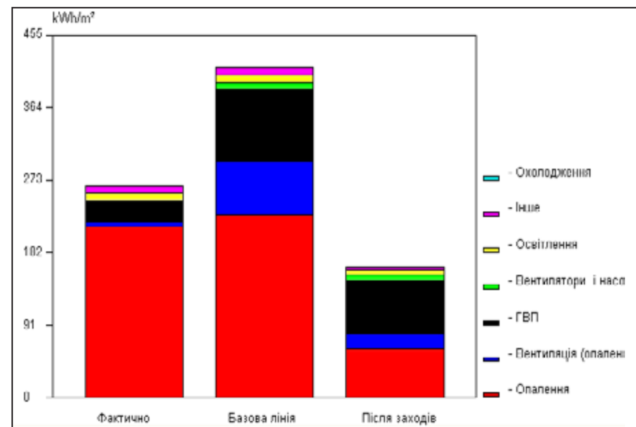

Рис. 6. Складові питомого річного енерговикористання будівлі, кВт-год/(м² · рік)

Джерело: [14]

Висновки. Побудова ефективної системи муніципального енергоменеджменту є ефективним інструментом для підвищення енергоефективності фонду будівель.

Список літератури:

1. Directive 2010/31/eu of the European parliament and of the council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings (recast) – 2010, L153. – P. 13-35.
2. ДСТУ Б А.2.2-12:2015 Енергетична ефективність будівель. Метод розрахунку енергоспоживання при опаленні, охолодженні, вентиляції та ГВП.
3. ДСТУ-Н Б А.2.2-13:2015 Настанова з проведення енергооцінки будівель.
4. ДСТУ Б EN15217:2013 Енергетична ефективність будівель. Методи представлення енергетичних характеристик та сертифікації будівель.
5. ДСТУ Б EN15459:2014 Процедура економічної оцінки енергосистем будівель.
6. ДСТУ Б EN15603:2013 Загальне енергоспоживання та проведення ен.оцінки.
7. ДСТУ Б EN ISO 13790:2011 Енергетична ефективність будівель. Розрахунок енергоспоживання на опалення та охолодження (EN 13790:2008, IDT).
8. ДБН В.2.6-31:2016 Конструкції будинків і споруд. Теплова ізоляція будівель.
9. ДСТУ-Н Б В.3.2-3:2014 Настанова з виконання термомодернізації будинків.
10. ДСТУ Б В.2.2-39:2016 Методи та етапи проведення енергетичного аудиту.
11. ДСТУ ISO 50001:2014 Енергозбереження. Системи енергетичного менеджменту. Вимоги та настанови щодо застосування. (ISO 50001:2011, IDT).
12. ДСТУ Б EN 15251:2011 Розрахункові параметри мікроклімату приміщень для проектування та оцінки енергетичних характеристик будівель по відношенню до якості повітря, теплового комфорту, освітлення та акустики.

13. Аналіз ефективності використання енергоресурсів у розвинених зарубіжних країнах і залежність від їх імпорту – К.: НТЦЕ «НЕК «Укренерго» – 2015. – 89 с.
14. Посібник з муніципального енергетичного менеджменту / Є.М. Іншеков, Є.Є. Нікітін, М.В. Тарновский, А.В. Чернявський. – К.: 2014. – 247 с.
15. Управління ефективністю енерговикористання вищих навчальних закладів [Монографія] / під заг. ред. Дешка В.І. – К., НТУУ КПІ. – 2015. – 157 с.
16. ЗУ № 327-VIII «Про запровадження нових інвестиційних можливостей...».
17. ЗУ № 328-VIII: «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України ...»
18. Постанова КМУ від 21.10.2015 р. № 845 «Про затвердження типового енергосервісного договору».

Шовкалюк Ю.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИНСТРУМЕНТЫ И МЕТОДЫ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ СТРОИТЕЛЬНОГО ФОНДА

Аннотация
Выполнен анализ вопроса повышения энергоэффективности строительного фонда путем усовершенствования нормативно-правовой базы и проведен обзор различных инструментов, используемых для построения системы муниципального энергоменеджмента.
Ключевые слова: энергосбережение, энергоэффективность, энергопотребление, здания, энергетический менеджмент.

Shovkaliuk Y.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

TOOLS AND METHODS FOR INCREASING THE ENERGY EFFICIENCY OF THE BUILDING FUND

Summary
An analysis of the energy efficiency improvement of the construction fund has been performed by improving the legislative and regulatory framework and reviewing the various tools used to build the municipal energy management system.
Keywords: energy saving, energy efficiency, energy consumption, buildings, energy management.

УДК 531/532

ДИНАМІКА СПІВВІСНИХ ЦИЛІНДРИЧНИХ ОБОЛОНОК, ЗАПОВНЕНИХ БУЛЬБАШКОВОЮ РІДИНОЮ

Штефан Н.І., Телестакова В.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджена динаміка гідропружних систем з використанням трьох моделей: ідеально пружної, кавітуючої та насиченої бульбашками газу. Показано, що для аналізу деформованого стану таких систем необхідне розв'язання рівнянь, які описують рух рідкого та твердого деформівних середовищ, оскільки гідродинамічне навантаження залежить від величини деформації, яка, в свою чергу, залежить від гідродинамічного тиску. Побудовано математичну модель, а також розроблені алгоритми чисельного моделювання динамічного впливу оболонок обертання з рідиною, що містить бульбашки газу. Наведено алгоритми для чисельного моделювання динамічної взаємодії оболонок обертання з рідиною, насиченою бульбашками газу.
Ключові слова: динаміка, гідропружні системи, ідеальна рідина, руйнівна рідина, бульбашкова рідина.

Постановка проблеми. Робота присвячена дослідженню поширення акустичних збурень між співвісними циліндрами корпусу чутливого елемента приладу в середовищі демпфуючої рідини з урахуванням появи в ній кавітації, а також динаміки присутніх в ній бульбашок газу. При розв'язанні цієї задачі необхідно враховувати появу кавітації, а також її вплив на режим коливань циліндричної оболонки чутливого елемента.

Аналіз останніх досліджень та результатів. Принципово важливими є останні дослідження та результати. Так, в роботах [1, 2] показано, що врахування нелінійності властивостей бульбашкового середовища, зміна (на порядок і більше) швидкості звуку принципово змінює механічні властивості конструкції. Загальне формулювання задачі нестаціонарної взаємодії бульбашкової рідини з конструкцією наведена в роботах [3, 4]. Вплив бульбашок газу на динамічну міцність гідропружних систем розглянуто лише в деяких окремих випадках [5, 6].

Постановка задачі. Дослідження пружних коливань циліндричної оболонки чутливого елемента поплавкового приладу пов'язано не стільки з міцністю конструкції, скільки з похибкою приладу через некомпенсований момент навколо осі підвісу, що викликається несиметричним обтіканням в'язкої рідини [7]. Розвиток кавітаційних явищ в рідини можна проаналізувати з двох точок зору. Перша передбачає порушення суцільності рідини в тих областях, де тиск досягає критичного значення; друга – спирається на виникненні та розвитку в рідини окремих бульбашок газу. Ґрунтуючись на цьому, розглянемо кожен з підходів з метою порівняння результатів моделювання.

На прикладі конструкції з двох співвісних циліндричних оболонок, що взаємодіють за допомогою бульбашкової рідини (рис. 1), досліджуємо вплив руйнування рідини і динаміки бульбашок газу на деформування конструкції.

Виклад основного матеріалу. Математичне формулювання даної задачі гідропружності полягає в використанні рівнянь руху конструкції і рідини; контактної взаємодії рідини і конструкції (граничних умов). Для опису руху коаксіальних пружних циліндрів використані лінійні рівняння моментної теорії оболонок, записані в переміщеннях. Контактні умови на поверхні рідина-конструкція відповідають умовам непротікання і рівності тиску ідеальної рідини навантаженню, спрямованому по нормалі до конструкції.

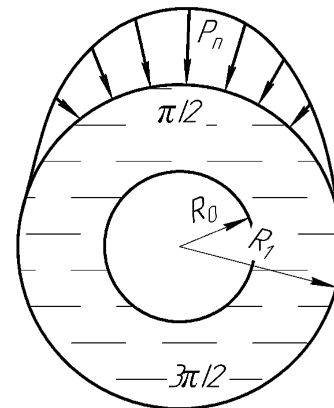

Рис. 1. Досліджувана конструкція

Вважаємо, що при t = 0 на бічну поверхню зовнішньої оболонки починає діяти імпульсне навантаження:

$$P_n = \begin{cases} 2A\dfrac{t}{\tau_1}\cos\left(\dfrac{\pi}{2}-\varphi\right); 0 \le \varphi \le \dfrac{\pi}{2}, 0 \le t \le \dfrac{\tau_1}{2}; \\ 2A\left(1-\dfrac{t}{\tau_1}\right)\cos\left(\dfrac{\pi}{2}-\varphi\right); 0 \le \varphi \le \dfrac{\pi}{2}; \dfrac{\tau_1}{2}; \dfrac{\tau_1}{2} \le t \le \tau_1; \\ 0; -\dfrac{\pi}{2} \le \varphi \le 0; t > 0. \end{cases}$$

Рівняння руху нескінченної циліндричної оболонки (кільця) відповідно до [8] мають вигляд:

$$\frac{\partial^2 v_i}{\partial \varphi^2} + \frac{\partial \boldsymbol{w}_i}{\partial \varphi} = \frac{(1-\upsilon^2)\boldsymbol{R}_i^2 \rho_i}{\boldsymbol{E}_i}\frac{\partial^2 v_i}{\partial \boldsymbol{t}^2},$$
$$\frac{\partial^2 v_i}{\partial \varphi} + \frac{\boldsymbol{h}_i^2}{12\boldsymbol{R}_i}\left(\frac{\partial^4 \boldsymbol{w}_i}{\partial \varphi^4} + 2\frac{\partial^2 \boldsymbol{w}_i}{\partial \varphi^2} + \boldsymbol{w}_i\right) + \boldsymbol{w}_i = \quad (1)$$
$$= B_i \boldsymbol{R}_i^2\left(\boldsymbol{P} + \rho_i \boldsymbol{h}_i \frac{\partial^2 \boldsymbol{w}_i}{\boldsymbol{d}\boldsymbol{t}^2}\right) \ (i = 1, 2)$$

де v и w – вектори переміщення серединної поверхні оболонки в декартовій системі координат.

Поведінку рідкого середовища розглянемо в рамках трьох моделей: ідеально пружної, руйнівної (кавітуючої) та бульбашкової рідини. При

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

описі моделі ідеально пружної рідини прийняті допущення про неруйнівність рідкого середовища і відсутність в ній ушкоджень у вигляді бульбашок газу. При цьому рух рідини вважаємо потенційним, тобто

$$\frac{\partial^2\Psi}{\partial r^2}+\frac{1}{r}\frac{\partial\Psi}{\partial r}+\frac{1}{r^2}\frac{\partial^2\Psi}{\partial\varphi^2}=\frac{1}{a_0^2}\frac{\partial^2\Psi}{\partial t^2}. \quad (2)$$

В основі опису руйнівної (кавітуючої) рідини лежить силова умова появи кавітації в точці рідини

$$\int_{t_k}^{t} p_0 dt \le p_k \Delta t\ , \quad (3)$$

де p_0 – міцність рідини при статичному розтягуванні, t_k – час виникнення тиску $p_0 = t_k$, Δt – час, необхідний для розриву рідини зусиллям, рівним t_k.

При розв'язанні задач гідропружності час здійснення кавітації зазвичай велике і умову (3) можна записати в більш простому вигляді:

$$p \le p_k.$$

Зазвичай зруйноване в зонах кавітації рідке середовище розглядається як суцільне. Тому для неї залишається справедливим рівняння (2), записане для кавітуючій рідини. У зонах кавітації згідно [4]

$$p^c = -p_0\frac{\partial\Psi^c}{\partial t}.$$

У момент виникнення кавітації $\Psi = \Psi^c$.

Математичний опис моделі бульбашкового рідини істотно відрізняється від розглянутого тим, що вона містить рівняння коливань бульбашок газу у вигляді рівняння Релея-Ламба [4]

$$R\ddot{R}+\frac{3}{2}\dot{R}^2=\frac{1}{\rho_ж}(p_г-p(t)), \quad (5)$$

а в рівнянні руху рідкого середовища присутній член, що враховує наявність бульбашок газу радіуса R і концентрації n, тобто

$$\frac{\partial^2\Psi}{\partial r^2}+\frac{1}{r}\frac{\partial\Psi}{\partial r}+\frac{1}{r^2}\frac{\partial^2\Psi}{\partial\varphi^2}=\frac{1}{a_0^2}\frac{\partial^2\Psi}{\partial t^2}+\frac{4}{3}\pi n\frac{\partial\left(R^3\right)}{\partial t}, \quad (6)$$

де Ψ – потенціал швидкості; n – кількість бульбашок газу в одиниці об'єму; R – поточний радіус бульбашки; $p(t)$ – тиск в середовищі, що оточує бульбашку; $p_г$ – тиск газу в бульбашці;

$$p_г = p_0\left(\frac{R}{R_0}\right)^{3\gamma};$$

$$p = -p_n - \rho_0\frac{\partial\varphi}{\partial t}.$$

Рівняння (5) і (6) записані при наступних припущеннях: бульбашки не взаємодіють; число бульбашок не змінюється, тобто вони не зливаються і не розділяються; немає відносного руху бульбашок газу в рідині.

Тиск рідини на зовнішню оболонку має вигляд [4]:

$$p = p_n + \rho_0\frac{\partial\varphi}{\partial t},$$

на внутрішню оболонку записується в такий спосіб:

$$p = -\rho_0\frac{\partial\varphi}{\partial t}. \quad (7)$$

Сформулюємо крайові умови задачі. На поверхні оболонок виконується умова рівності нормальних швидкостей точок тіла і прилеглих частинок рідини

$$\frac{\partial w_i}{\partial t}=\frac{\partial\Psi}{\partial t}\left(r=R_i\right). \quad (8)$$

Якщо точка оболонки межує з кавітуючою рідиною, то в умові (8) потенціал Ψ заміниться потенціалом швидкості в зонах кавітації Ψ^C. На границях кавітації $\Psi = \Psi^C$.

У момент виникнення і зникнення кавітації виконуються умови [4]

$$\Psi^c=\Psi,\quad \frac{\partial\Psi^c}{\partial t}=\frac{\partial\Psi}{\partial t}. \quad (4)$$

Деформований стан і рух рідини має бути симетричним відносно площини, що проходить через $\varphi=\frac{\pi}{2},\frac{3\pi}{2}$:

$$\frac{\partial\Psi}{\partial\varphi}=0;\ \frac{\partial \boldsymbol{w}_i}{\partial\varphi}=0;\ \frac{\partial v_i}{\partial\varphi}=0. \quad (10)$$

В якості апарату чисельного моделювання використаний метод кінцевих різниць. Кінцево-різницева модель розглянутої області $\left(R_0 \le r \le R_1,\ -\frac{\pi}{2}\le\varphi\le\frac{\pi}{2}\right)$.

Чисельне моделювання базується на застосуванні рівнянь ідеально пружної рідини при визначенні границь нестаціонарних зон. На початку кожного кроку інтегрування середовища в зонах кавітації ставиться у відповідність ідеально пружна рідина з параметрами кавітуючої рідини. Після цього за рівнянням ідеально пружної рідини обчислюється тиск у всьому об'ємі рідини. Зони, в яких за розрахунком $p \le p_c$, вважаємо зонами кавітації досліджуваної (реальної) рідини. Так визначається нове положення границь кавітаційних зон. Усередині цих границь параметри визначаються за рівняннями кавітуючого середовища. Таким чином відшукуються границі кавітації на кожному кроці інтегрування задачі.

Окремо розглянемо вплив динаміки бульбашок газу, які перебувають в рідині, що полягає в спільному розв'язанні хвильового рівняння (5) і рівняння Релея (6), розв'язаного чисельно-аналітичним методом [5].

Алгоритм розв'язання задачі взаємодії пружної конструкції з бульбашковою рідиною полягає в наступному.

1. Відповідно до [5] по (5) знаходимо значення об'єму бульбашки.

2. Визначаємо потенціал швидкості з урахуванням об'єму бульбашки згідно [8].

3. Обчислюємо прогини оболонок, використовуючи (7) – (10).

4. Знаходимо потенціал швидкості на границях.

Послідовність етапів 1-4 утворює обчислювальний цикл, в процесі виконання якого враховується динаміка бульбашок газу в рідині, яка взаємодіє з конструкцією.

Висновки з проведеного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Подальше дослідження сформульованої математичної постановки задачі з динаміки нестаціонарної взаємодії конструкції, яка складається з двох коаксіальних циліндрів з ідеальною, кавітуючою та бульбашковою рідиною полягає

в програмній алгоритмічної реалізації підрахунків із залученням методу кінцевих різниць за допомогою математичного середовища програмування MATLAB і в аналізі отриманих чисельних результатів, що знайде своє відображення в подальших публікаціях.

Список літератури:

1. Галиев Ш.У. Нелинейные волны различной физико-механической природы в ограниченной сплошной среде // Пробл. прочности. 1985, № 12, с. 3-14.
2. Галиев Ш.У. Кавитационные резонансные колебания жидкости в деформируемых трубопроводах и резервуарах. К., 1983, 83 с. (АН УССР. Ин-т пробл. прочности, 23-83).
3. Jones A.V. Cavitation effects in LMFBR containment loading-sensitivity study // Proc. 6 th SMIRT conf., Paris, 2015, p. 127-149.
4. Галиев Ш.У. Динамика гидроупругопластических систем. К., 1981, 276 с.
5. Галиев Ш.У. Динамика взаимодействия пузырьковой жидкости с днищем цилиндрическкго бака // Ш.У. Галиев, Н.И. Зеленюк / Пробл. прочности. 1986, № 2, с. 75-78.
6. Галиев Ш.У. Эффекты, связанные с кавитацией, при нестационарном взаимодействии жидкости с конструкцией // Ш.У. Галиев, Н.И. Зеленюк, В.А. Ромащенко, А.В. Яковцов // Пробл. прочности. 1986, № 7, с. 64-69.
7. Радыш Ю.В. Использование гидродинамического момента, действующего на твердое тело в поплавковом подвесе // Механика гироскоп. систем. 2009, Вып. 1, с. 85-92.
8. Ильгамов М.А. Колебания упругих оболочек, содержащих жидкость и газ. М., 1969, 182 с.

Штефан Н.И., Телестакова В.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ДИНАМИКА СООСНЫХ ЦИЛИНДРИЧЕСКИХ ОБОЛОЧЕК, ЗАПОЛНЕНЫХ ГАЗОСОДЕРЖАЩЕЙ ЖИДКОСТЬЮ

Аннотация
Исследована динамика гидроупругих систем с использованием трех моделей жидкости: идеально упругой, кавитирующей и насыщенной пузырьками газа. Показано, что для анализа деформированного состояния таких систем необходимо решение уравнений, описывающих движение жидкой и твердой деформируемых сред, поскольку гидродинамическая нагрузка зависит от величины деформации, которая, в свою очередь, зависит от гидродинамического давления. Построена математическая модель, а также разработаны алгоритмы численного моделирования динамического взаимодействия оболочек вращения с жидкостью, содержащей пузырьки газа. Приведены алгоритмы для численного моделирования динамического взаимодействия оболочек вращения с жидкостью, насыщенной пузырьками газа.
Ключевые слова: динамика, гидроупругие системы, идеальная жидкость, разрушаемая жидкость, пузырьковая жидкость.

Shtefan N.I., Telestakova V.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

DYNAMICS OF CYLINDRICAL SHELLS COMPLETED BY GAS-CONTAINING LIQUID

Summary
The dynamics of hydroelastic systems is studied using three liquid models: perfectly elastic, cavitating and gas-saturated bubbles. It is shown that for the analysis of the deformed state of such systems, it is necessary to solve the equations describing the motion of liquid and solid deformed media, since the hydrodynamic load depends on the magnitude of the deformation, which in turn depends on the hydrodynamic pressure. A mathematical model is constructed, and algorithms for numerical simulation of dynamic interaction of shells of revolution with a fluid containing gas bubbles are developed. Algorithms for numerical simulation of the dynamic interaction of shells of revolution with a liquid saturated with gas bubbles are presented.
Keywords: dynamics, hydroelastic systems, ideal liquid, destroyed liquid, bubble liquid.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 636.5.082.474:577.88

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ДОБАВКИ «VITA-AMARANT» В ЯКОСТІ АДАПТОГЕНУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Кіхаєва В.Ю., Гончарова О.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено вплив біологічно активних речовин на організм страусів, якість біологічної продукції. Отриманні результати відображають позитивний вплив добавки «Vita-Amarant» на продуктивні показники страусів у ТОВ «Ясногородська страусова ферма». Встановлено, що використання амаранту в якості кормової добавки у страусівництві сприяє стимуляції катаболічних процесів, швидкості росту. Згодовування страусам на тлі загально-господарського раціону у встановленій оптимальній дозі добавки «Vita-Amorant» сприяє поліпшенню загального функціонального стану організму страусів. Представлені дані експериментальних досліджень щодо використання одного зі способу підвищення якості кормів – введення в раціон нових речовин натурального походження з корисними властивостями.
Ключові слова: страуси, добавка «Vita-Amarant», амарант, швидкість росту, функціональний стан організму, продуктивність.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у зв'язку з тим, що Україна тримає курс на ЄС, все більшої уваги займає якість біологічної продукції, що споживає населення [1]. При виборі сільськогосподарської продукції більшої популярності набуває галузь страусівництва. Не зважаючи, що ця продукція має високу цінову політику на сьогодні, населення, яке дбає про власне здоров'я надає пріоритет саме цієї продукції. Успіх розведення страусів в різних країнах забезпечувався позитивними процесами адаптації їх організму до наших умов, високим потенціалом використання організмом поживних речовин, що надходять при годівлі. Втім, на Україні перші комерційні страусині ферми з'явилися відносно нещодавно. Для перспективного розвитку цієї галузі в нашій країні бракує фахівців-технологів, знань щодо проведення технології вирощування та забою страусів. Оскільки лише за умов максимальної обізнаності в цьому аспекті можна грамотно спланувати технологічні процеси промислового вирощування страусів, покращити продуктивні якості та якість біологічної продукції, тематика досліджень набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В доступній літературі можна проаналізувати інформацію щодо використання чинника годівлі в якості адаптогену для організму страусів, що впливає на формування продуктивних показників. Експериментальні дослідження проводилися на поголів'ї чорних африканських страусів, з одночасним порівняльним аналізом показників у групах експерименту [2]. Крім того, представлена інформація щодо отримання органічної продукції, високої якості свідчить, що для перспективного розвитку цієї галузі в нашій країні бракує фахівців-технологів, знань щодо проведення технології вирощування та забою страусів. Оскільки лише за умов максимальної обізнаності в цьому аспекті можна грамотно спланувати технологічні процеси промислового вирощування страусів, покращити продуктивні якості та якість біологічної продукції [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Страуси є чутливими на діяльність біологічно активних добавок, тому для підвищення продуктивних якостей бажано використовувати не хімічні добавки. Враховуючи вище написане, обраний напрям дослідження є актуальним як з практичної, так і з наукової точки зору.

Мета статті. Головною метою представленої роботи є вивчення впливу речовин природного походження на продуктивні показники страусів, загальний фізіологічний стан організму птиці при промисловому вирощуванні.

Частина інформації була отримана шляхом ознайомлення та обробки первинної документації, що ведуть технологи на страусиній фермі, впродовж проведення аналізу технологічних процесів вирощування чорних африканських страусів, отриманні результати фіксувалися у робочому журналі ведення обліку руху поголів'я різних технологічних груп.

При плануванні експериментальної частини враховували, що у господарстві використовували комбінований тип годівлі. Страусині сім'ї утримувалися у співвідношенні дві самиці один самець. Оскільки господарство не є повносистемним, то в них є один інкубатор. І цього достатньо. Масу тіла визначали зважуванням на електронних терезах, біохімічний склад крові згідно загальноприйнятої методики, запліднeність яєць – шляхом контролю та фіксацією у робочому журналі вивчаємого показника. Група страусів, яким додавали добавку була дослідною, а птиця, яка споживала ЗГР – контрольною. Добавка мала вигляд борошна (95% ЗГР + 5% борошна амаранта). При формуванні гранульованих кормів її вводили по-

ступово. Оскільки господарство прагне до виробництва Еко-продукції, тому при годівлі страусів актуальним є вибір Еко-кормів.

Одним із шляхів підвищення якості кормів – введення в раціон нових рослин з корисними властивостями. Такий перспективною культурою є амарант. Головною особливістю олії амаранту, що відрізняє його від усіх відомих масел, є високий вміст у ньому таких фізіологічно активних компонентів, як сквален, фосфоліпіди і фітостероли [4].

Для виконання поставлених завдань було проведено 3 дослідження і виробнича перевірка. Схема досліду представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Група	Особливості годівлі
Контрольна	ЗГР*
Дослідна	ЗГР 95% + 5% зерна амаранту

*Примітка: * – Загально господарський раціон*

Виклад основного матеріалу. Аналіз доступної інформації щодо господарства, де була здійснена експериментальна частина дослідження дозволяє відмітити, що Ясногородська страусова ферма є однією з великих в Україні страусиних ферм. Вона розташована в Київській області Макаровский району у селі Ясногородка. Загальна кількість страусів різного віку, які одночасно перебувають на фермі перевищує 200 голів. Обслуговує птахів десяток фахівців, які одночасно ведуть наукові та селекційні роботи. Крім того, для нас виявилося цікавим, що Ясногородська страусина ферма пропонує молочну та м'ясну продукцію власного виробництва [5]. Напрямок виробництва такої продукції – це отримання екологічно чистих, натуральних, корисних та смачних продуктів для населення.

Господарство враховує і бере за девіз: «Здоров'я населення на пряму залежить від того, що Ви споживаєте. Сьогодні бути здоровим, це не тільки правильно, але й модно» [5]. Тому ферма не зупиняється на розведенні страусів. Основні напрямки ферми: страусоводство (продаж страусів), продаж страусового м'яса, зелений туризм, виробництво виробів з шкури, сувенірної продукції, міні-гольф, проведення лазерних боїв на відкритій місцевості (ЛАЗЕРТАГ).

При здійсненні експериментальної частини, враховуючи вищепредставлений матеріал, була обрана саме кормова добавка з натуральних складових «Vita-Amarant». Оскільки раціон при промисловому вирощуванні страусів напряму корегує та формує якісні характеристики страусиної продукції у майбутньому, важливим є його якісні показники. Так, продуктивність та використання поживних речовин корму у страусів, які отримували комбікорми з добавкою борошна із зерна амаранту багряного значно перевищували контрольні значення. У страусівництві важливим, як і у птахівництві є показник виживання (збереженості) страусенят. Експериментальні дослідження показали, що страусенята, які згідно схеми експерименту вживали біологічно активну кормову добавку поводилися більш активно на вигульному майданчику та мали вищий відсоток збереження, ніж птиця з контрольної групи. Результати контролю цього показника представлені у вигляді діаграми на рис. 1.

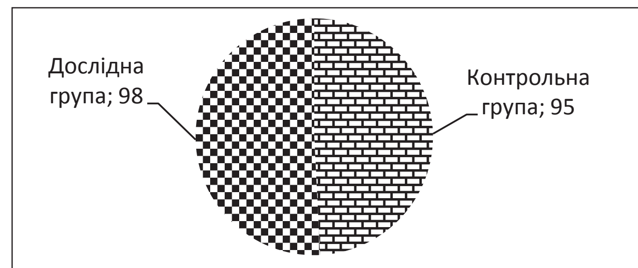

Рис. 1. Результати вивчення впливу кормового чинника на збереженість страусенят, %

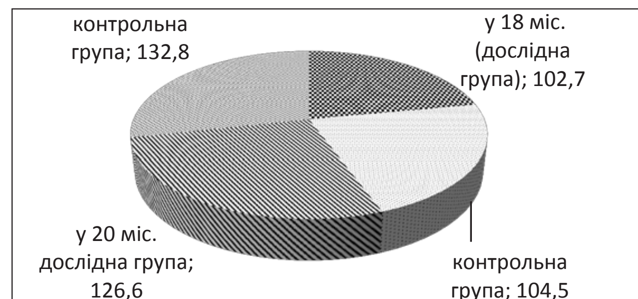

Рис. 2. Вивчення впливу добавки «Vita-Amaranta» впродовж періоду росту страусів при промисловому вирощуванні, кг

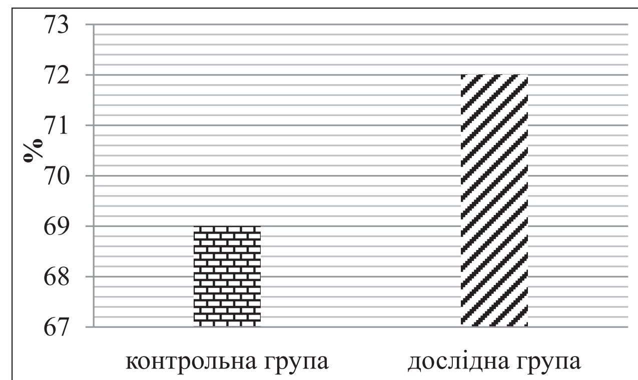

Рис. 3. Аналіз фертильності яєць страусів за умов впливу чинника годівлі

Рис. 4. Технологічний фрагмент відбору страусенят в інкубаційній залі для експерименту (на фото магістр В. Кіхаєва)

Використання добавки «Vita-Amarant» впродовж періоду активного розвитку страусенят показало, що в дослідній групі птиця активніше зростала, мала вищі середньодобові прирости, ніж страусенята, які отримували при годівлі лише загальногосподарський раціон. Так, дослідна група, що одержувала 5% амаранту жива маса страусів збільшилася на 21,3%, ніж в контрольній групі (рис. 2).

При позитивних змінах у розвитку страусенят цікавим було вивчити склад крові. Оскільки біохімічні процеси корегують темпи розвитку у страусенят, продуктивні показники та ін. Залежно від інтенсивності обміну білків в організмі може змінюватися вміст загального білка та його фракцій у сироватці крові. На тлі збільшення вмісту загального білка ($p<0,05$) та глобулінової фракції ($p<0,05$) в сироватці крові страусів відбулося зменшення альбумінів протягом досліду. На початок дослідження у крові страусів при загальному білку 50,4 г/л фракція альбумінів була найбільшою по відношенню глобулі нової на 20%.

Наступним показником, що ми вивчали був відсоток фертильності яєць, тобто запліднення. Результати вивчення показника заплідненості яєць при використанні добавки «Vita-Amarant» представлені на рис. 3.

Висновки і пропозиції. Отже, отримані результати надають можливість відмітити щодо позитивним впливом амаранту у складі добавки на функціональний стан організму страусенят. Встановлена оптимальна схема підгодівлі страусенят цією добавкою. Напрям є актуальним і має практичну цінність. Тому надалі нами заплановано більш поглиблені дослідження.

Список літератури:

1. Гончарова О.В. Гармонізація та біотехнологічне оновлення методів детермінації якості біологічної продукції / О.В. Гончарова, А.М. Пугач // Науковий журнал «Молодий вчений. Young Scientist». – № 9(36). – 2016. – С. 111-114.
2. Гончарова Е.В. Влияние морфо-метрических показателей на продуктивные качества объектов выращивания в фермерском хозяйстве / Е.В. Гончарова, Д.Л. Пастушенко // Материалы XIX Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы интенсивного развития животноводства», 02-03 июня 2016 г., Горки – Беларусь, 2016. – С. 99-102.
3. Honcharova O. Potentiel de l'organisme chez les autruches d'élevage industriels / O. Honcharova // Збірник наукових праць Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету ДДАЕУ. – Дніпропетровськ, 2015. – № 23(37) – С. 85-89.
4. Інтернет ресурс: http://amaranth-association.com.
5. Інтернет ресурс: http://ostrich.com.ua.

Кихаева В.Ю., Гончарова Е.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОБАВКИ «VITA-AMARANT» В КАЧЕСТВЕ АДАПТОГЕНА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

Аннотация
Исследовано влияние биологически активных веществ на организм страусов, качество биологической продукции. Полученные результаты отражают положительное влияние добавки «Vita-Amarant» на продуктивные показатели страусов в ООО «Ясногородская страусиная ферма». Установлено, что использование амаранта в качестве кормовой добавки в страусоводстве способствует стимуляции катаболических процессов, скорости роста. Скармливания страусам на фоне обще-хозяйственного рациона в установленной оптимальной дозе добавки «VITA-AMARANT» способствует улучшению общего функционального состояния организма страусов. Представленные данные экспериментальных исследований по использованию одного из способа повышения качества кормов – введение в рацион новых веществ натурального происхождения с полезными свойствами.
Ключевые слова: страусы, добавка «Vita-Amarant», амарант, скорость роста, функциональное состояние организма, продуктивность.

Kihaeva V.U., Honcharova O.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

FORMING A FINANCIAL MECHANISM THE FOREIGN TRADE OF ENTERPRISES WERE INVESTIGATED

Summary
The influence of biologically active substances on the organism of ostriches, the quality of biological products. The obtained results reflect the positive influence of the supplement «Vita-Amarant» on productive indicators of ostriches on the farm «Yasnogorodskaya ostrich farm». It is obtained that the use of amaranth as a feed additive in ostrich farming promotes stimulation of catabolic processes, growth rate. Feeding ostriches against the backdrop of a ration in the farm in the prescribed optimal dose of the supplement «Vita-Amarant» contributes to the improvement of the general functional state of the organism of ostriches. The presented results of experimental studies on the use of one of the methods for improving the quality of feeds are introduction of new supplement of natural origin into the ration with useful properties.
Keywords: ostriches, supplement «Vita-Amarant», amarant, rate of growth, functional state of the organism, productivity.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 911/631.11(477)

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ТА ВРОЖАЙНІСТЬ ОСНОВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМСТВА «ЗАХІДНИЙ БУГ»

Поручинський В.І., Вілюра Т.С.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Розглянуто посівні площі сільськогосподарських культур та визначеної їхній територіальний розподіл. Проаналізовано врожайність основних сільськогосподарських культур, вирощуванням яких займається приватне підприємство «Західний Буг». Наведено структуру посівних площ підприємства у 2017 році. Охарактеризовано причини ефективної роботи аграрної компанії.
Ключові слова: врожайність, територіальний розподіл, сільськогосподарські культури, посівні площі, ПП «Західний Буг», рослинництво.

Постановка проблеми. Рослинництво – важлива складова сільського господарства, ефективний розвиток якого сприяє зростанню економічної незалежності країни, унеможливлює виникнення продовольчого дефіциту та потреби покупки сировини й товарів у закордонних постачальників. Однією з важливих характеристик рослинництва є врожайність сільськогосподарських культур, адже підвищення показників врожайності – це інтенсивний спосіб ведення сільського господарства, раціональне використання наявної території та ресурсів. Вивчення територіального розподілу сільськогосподарських культур та врожайності дозволить визначити родючіші території та перспективніші райони їхнього вирощування, а проведення цих досліджень в межах аграрної компанії дозволить використовувати іншим аграріям досвід ведення сільського господарства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню аграрного сектору та врожайності сільськогосподарських культур присвячена значна кількість праць науковців, зокрема, основні тенденції розвитку сільського господарства Львівщини досліджував С. О. Матковський, проблемами та перспективами займався І. В. Прокопович-Павлюк. Урожайність озимих культур вивчали А. В. Гладка, О. Р. Зубов, Л. Г. Зубова, Ю. В. Славгородська. Врожайність та технологій вирощування цукрових буряків досліджували С. С. Костючко, В. М. Сінченко, В. І. Пиркін, Л. М. Карпук, О. Зигрій. Дослідженням конкурентоспроможності продукції рослинництва, в тому числі приватного підприємства «Західний Буг», займався Л. Й. Войнич.

Мета статті – дослідити територіальний розподіл та врожайність основних сільськогосподарських культур, вирощуванням яких займається приватне підприємство «Західний Буг».

Виклад основного матеріалу. Приватне підприємство (ПП) «Західний Буг» – це аграрна компанія, основним напрямком діяльності якої є вирощування зернових, технічних та кормових культур, їх зберігання та реалізація. Підприємство засноване у 2003 р. і почало свою діяльність на 2 тисячах гектарів землі. На даний час підприємством орендовано 36 тисяч гектарів землі в кількох регіонах Львівської та Волинської областей. Метою даної компанії є задоволення потреб продовольчого ринку продукцією рослинництва за конкурентоспроможними цінами шляхом організації процесу високотехнологічного вирощування польових сільськогосподарських культур, на основі застосування передового вітчизняного і закордонного досвіду та залучення оптимальної чисельності висококваліфікованого персоналу [2].

У 2017 році загальна посівна площа ПП «Західний Буг» становить 35,3 тис. га, з них найбільшу площу займають посіви цукрових буряків – 7,6 тис. га (20,8% від загальної посівної площі). Це пов'язано з тим, що початковою метою даного підприємства є забезпечення сировиною Радехівського цукрового заводу. Також значні показники у структурі посівних площ займає пшениця озима – 5,3 тис. га (14,6%) та соя – 4,9 тис. га (13,5%), 3,5 тис. га зайнято ріпаком озимим (9,5%), 3,4 тис. га – пшеницею ярою (9,3%), 3,1 тис. га – кукурудзою (8,4%), 2,7 тис. га – ячменем озимим (7,4%). Невелику частку посівних площ (3,8%) займає горох, який вперше був посіяний підприємством у 2017 році. Найменшу частку, а саме 0,2%, в посівах займає гірчиця. На інші культури, серед яких багаторічні трави, жито на зелений корм, кукурудза (корнаж і силос), відведено 12,5% посівних площ (рис. 1).

Щодо територіального розподілу основних сільськогосподарських культур, то усі вони знаходяться на території сіл Андріївки (Буський район), Бишева (Радехівський район), Гійчого (Жовківський район), Миколаєва (Радехівський район), Розворян (Золочівський район), Скоморохів (Сокальський район) та Суходолів (Бродівський район) Львівської області, а також селища міського типу Жвирки, що у Сокальському районі. Також підприємство має три елеватори Сокальський, Бродівський, Буський, де зберігається все вирощене зерно.

Ннайбільші посіви цукрового буряку зосереджені у Жвирці (19,7% від загальної посівної площі даної культури) та Розворянах (17,4%); пшениці

озимої – у Жвирці (19,4%), Бишеві (19,2%) та Андріївці (18,7%); сої – у Жвирці (18,7%) та Бишеві (17,4%); ріпаку озимого – у Бишеві (22,2%) та Розворянах (21,0%); пшениці ярої – у Жвирці (32,8%) та Бишеві (22,6%); кукурудзи – у Розворянах (22,8%) і Бишеві (20,6%); ячменю озимого – у Жвирці (36,3%); гороху – у Розворянах (38,4%). Посівні площі гірчиці знаходяться лише у Суходолах (табл. 1).

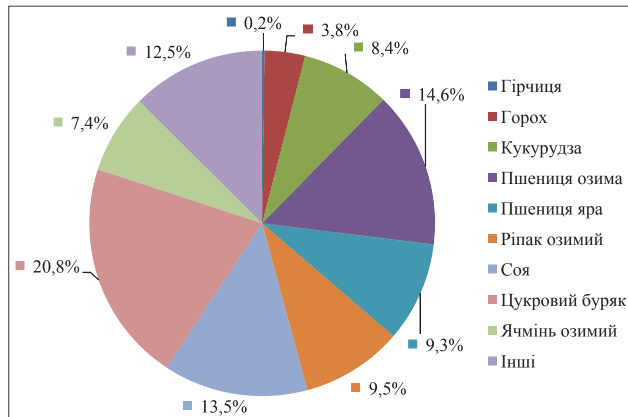

Рис. 1. Структура посівних площ сільськогосподарських культур ПП «Західний Буг»

У 2015 році ПП «Західний Буг» орендував близько 36,8 тис. га землі, яка використовувалась під посіви деяких культур, з даної території було зібрано близько 480 тис. тонн рослин, у 2016 році – орендовано 35,4 тис. га та зібрано 539,3 тис. тонн, у 2017 році – орендовано 35,3 тис. га та зібрано 309,3 тис. тонн. Значне зменшення зборів рослин зумовлене безпосереднім зменшенням у 2017 році посівних площ пшениці, майже на половину порівняно з 2016 роком.

У 2015 та 2016 роках найбільші площі посівів займали пшениця озима та цукровий буряк. У 2016 році, в порівнянні з 2015 роком, спостерігалось зменшення площі посівів кукурудзи, пшениці ярої, ріпаку озимого та ячменю озимого, проте відбулось збільшення – пшениці озимої, сої та незначне збільшення цукрового буряку. У 2017 році площа посівів кукурудзи зросла до показників 2015 року, дещо збільшились площі посівів ярої пшениці та скоротились – озимого ячменю і сої, пшениці озимої – скоротилась на 45%, озимого ріпаку – збільшились на 51%, а цукрового буряку – на 16%. Такі зміни в площах посівів наведених сільськогосподарських культур пов'язані із зміною попиту на даний вид сировини (рис. 2).

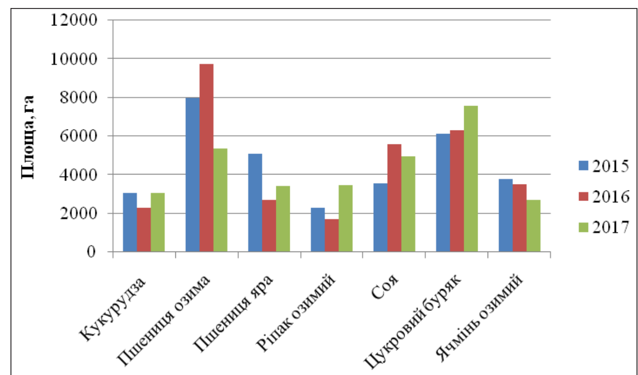

Рис. 2. Динаміка площі посівів ПП «Західний Буг»

ПП «Західний Буг» характеризується високими показниками врожайності сільськогосподарських культур, зокрема, відбувається поступове зростання врожайності цукрового буряку та кукурудзи, незначне збільшення врожайності озимої пшениці і ріпаку. Стабільні показники врожайності спостерігаються у сої, ярої пшениці, озимого ячменю (рис. 3).

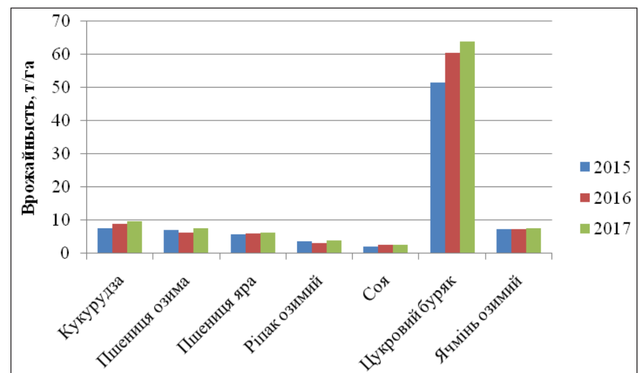

Рис. 3. Динаміка врожайності сільськогосподарських культур ПП «Західний Буг»

Найвища врожайність цукрових буряків 2017 року спостерігалась у підрозділах Гійчому та Розворянах (65 т/га), гороху та ярої пшениці – у Жвирці (5,3 т/га та 7,2 т/га відповідно), кукурудзи – у Суходолах (11 т/га), озимої пшениці – у Розворянах (8,3 т/га), ріпаку озимого та озимого ячменю – у Скоморохах (4,5 т/га та 8,9 т/га відповідно), сої – у Жвирці та Андріївці (2,9 т/га).

В ринкових умовах ведення сільського господарства важливо не тільки отримувати великий обсяг валового виробництва продукції з високою якістю. Актуальною проблемою стає збереження родючості ґрунту як засобу виробництва. Вирішити

Таблиця 1

Розподіл площ сільськогосподарських культур по підрозділах ПП «Західний Буг» у 2017 р., %*

С/г культура / Підрозділ	Цукровий буряк	Пшениця озима	Соя	Ріпак озимий	Пшениця яра	Кукурудза	Ячмінь озимий	Горох
Андріївка	15,7	18,7	4,5	4,7	14,5	11,6	14,5	-
Бишів	11,4	19,2	17,4	22,2	22,6	20,6	6,5	-
Гійче	8,2	0,8	8,5	16,3	-	15,4	15,2	-
Жвирка	19,7	19,4	18,7	10,7	32,8	13,4	36,3	18,7
Миколаїв	7,5	11,7	16,5	8,5	9,7	-	-	23,1
Розворяни	17,4	6,8	14,0	21,0	14,7	22,8	20,1	38,4
Скоморохи	15,4	17,1	12,8	7,8	-	10,9	7,3	-
Суходоли	4,7	6,3	7,6	8,8	5,7	5,3	0,1	19,8

її можна перш за все шляхом дотримання науково-обґрунтованих сівозмін при вирощуванні озимої пшениці, ярих зернових, цукрових буряків. Другим фактором збереження родючості ґрунту є система удобрення, яка сприяє підвищенню продуктивності сільськогосподарських культур і забезпечує ґрунт необхідними елементами живлення. Дотримання науково-обґрунтованих сівозмін дає можливість також зменшити пошкодження рослин хворобами і шкідниками, зменшити забур'яненість посівів, покращити забезпеченість ґрунту вологою [3, с. 4].

Зростання врожайності сільськогосподарських культур у світовій практиці в однаковій мірі забезпечується як за рахунок агротехніки, так і шляхом впровадження сучасних високоякісних сортів і гібридів [1, с. 261].

ПП «Західний Буг» займається інтенсивним веденням сільського господарства, оскільки підприємство підвищує врожайність сільськогосподарських культур, збільшує збори сировини шляхом використання сучасної техніки обробітку ґрунту та збору рослин, використовує мінеральні добрива та засоби захисту рослин.

В 2015 році компанія в шести з восьми підрозділів завершила перехід у рослинництві на вирощуванні сільськогосподарських культур без застосування оранки. Для цього придбавалася сільськогосподарська техніка, удосконалювалися технологічні заходи. Тепер на 84% полів господарств (в тому числі на цукрових буряках) не використовують оранку (у 2014 році таких було 70% посівів). Завдяки застосуванню цих технологій отримали за рік економію матеріально-технічних ресурсів близько 10% [2].

У 2014 і 2015 роках, за версією «The Ukrainian Farmer» – провідного аграрного видання, ПП «Західний Буг» було визнано лідером в номінації «Інноваційність», а у 2016 році – в номінації «Розвиток інфраструктури» серед всіх аграрних компаній України. Підприємство активно розвивається, модернізується та застосовує іноземний досвід ведення сільського господарства, тому й характеризується високими показниками врожайності.

Висновки і пропозиції. Приватне підприємство «Західний Буг» здійснює свою діяльність для задоволення потреб продовольчого ринку продукцією рослинництва за конкурентоспроможними цінами шляхом організації процесу високотехнологічного вирощування польових сільськогосподарських культур, на основі застосування передового вітчизняного і закордонного досвіду та залучення оптимальної чисельності висококваліфікованого персоналу.

Список літератури:

1. Грабак Н. Х. Основи ведення сільського господарства та охорона земель: Навч. посіб. / Н. Х. Грабак, І. Н. Топіха, В. М. Давиденко, І. В. Шевель / Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. П. Могили. – 2-е вид. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 496 с.
2. Західний Буг / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zahbug.com.ua.
3. Сінченко В. М. Біоадаптивна технологія виробництва цукрових буряків / В. М. Сінченко, В. І. Пиркін // Цукрові буряки. – 2015. – № 6. – С. 4-5.

Поручинский В.И., Вилюра Т.С.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ И УРОЖАЙНОСТЬ ОСНОВНЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР ЧАСТНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ «ЗАПАДНЫЙ БУГ»

Аннотация
Рассмотрены посевные площади сельськохозяйственных культур и определенной их территориальное распределение. Проанализирована урожайность основных сельскохозяйственных культур, выращиванием которых занимается частное предприятие «Западный Буг». Приведена структура посевных площадей предприятия в 2017 году. Охарактеризованы причины эффективной работы аграрной компании.

Ключевые слова: урожайность, территориальное распределение, сельскохозяйственные культуры, посевные площади, ПП «Западный Буг», растениеводство.

Poruchynsky V.I., Vilura T.S.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

TERRITORIAL DISTRIBUTION AND PRODUCTIVITY OF BASIC AGRICULTURAL CULTURES OF PRIVATE ENTERPRISE «WESTERN BUH»

Summary
Sowing areas agricultural cultures and certain their territorial distribution are considered. The productivity of basic agricultural cultures growing of that a private enterprise engages in «Western Buh» is analysed. The structure of sowing areas of enterprise is driven to 2017. Reasons of effective work of agrarian company are described.

Keywords: productivity, territorial distribution, agricultural cultures, sowing areas, «Western Buh», plant-grower.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796:338.28

ИЗМЕНЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ ПОЛОВОГО ДИМОРФИЗМА В СОМАТОТИПАХ У ЮНЫХ СПОРТСМЕНОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ИГРОВЫМИ ВИДАМИ СПОРТА

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета
Черепок А.А.
Запорожский государственный медицинский университет

В статье представлены результаты проведённого исследования, посвящённого изучению особенностям проявлений половых соматотипов, у спортсменок юношеского возраста, занимающихся игровыми видами спорта. В исследования приняли участие 48 спортсменок. Было установлено, что у спортсменок юношеского возраста, занимающихся этими видами спорта, имеется инверсия в проявлених их полового диморфизма, с преобладанием мезоморфних и андроморфных половых соматотипов. Полученные, в результате исследования результаты, дают основание утверждать, что происходящие соматические процессы, являются вынужденными адаптивными изменениями, происходящих в организмах юных спортсменок, под воздействием на них интенсивных, а порой и неадекватных, физических и психо-эмоциональных нагрузок.
Ключевые слова: спортсменки, юношеский возраст, индекс полового диморфизма, половые соматотипы, адаптация, игровые виды спорта.

Постановка проблемы. Сегодня стало привычным явлением массовое занятие женщинами разных возрастов физической культурой и спортом. Уже стало привычным, активное присутствие женщин, в считавшихся ранее исконно мужскими, видах спорта [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 3; 6, с. 15-25; 9, с. 15-20; 10; 11]. Уже много десятилетий среди молодых женщин разных возрастных групп, популярными являются различные игровые виды спорта, включая такие их командные виды, как волейбол, пляжный волейбол, гандбол, баскетбол. При отборе в эти виды спорта, многие тренеры ориентируются на подбор спортсменок с проявлениями «маскулинных кандидаток», с определёнными антропометрическими и морфофункциональными показателями, а также с проявлением силы, выносливости, быстроты реакции, координации и ряда других физических и психических показателей, зачастую относящихся к мужским соматическим и психологическим характеристикам [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 3; 6, с. 15-25; 9, с. 15-20; 10; 11]. В процессе тренировок и соревнований, с их интенсивными физическими и психо-эмоциональными нагрузками, при раннем начале занятиями данными видами спорта (до начала менархе и установления овариально-менструального цикла), у достаточно большого числа спортсменок в пубертатном и юношеском возрасте формируются противоположные феминным половые соматотипы – мезоморфный и андроморфный, часто сочетающиеся с негативными изменениями в динамике овариально-менструального цикла (ОМЦ) и изменениями в сроках и этапности полового созревания спортсменок [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 8, с. 76-78].

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросами спортивного отбора, адаптационных изменений, становления и формирования половых соматотипов и проявлений полового диморфизма и проявлений маскулинизации в современном женском спорте, занимаются такие авторы-исследователи, как: Т. Хуцинский, 2004; Е. В. Фомин, Л. В. Силаева, Л. В. Булыкина, Н. Ю. Белова, 2013; Д. А. Зайцев, Ю. П. Ивонина, 2013; Л. А. Лопатина, Н. П. Сереженко, Ж. А. Анохина, 2013; Е. Ф. Кочеткова, О. Н. Опарина, 2014; Н. Д. Нененко, О. А. Абрамова, Н. В. Черницына, Р. В. Кучин, 2014; В. Б. Мандриков, Р. П. Самусев, Е. В. Зубарева и соавт., 2015; М. Г. Ткачук, А. А. Дюсенова, 2015; К. А. Бугаевский, 2014-2017.

Выделение нерешённых раньше частей общей проблемы. Вопросы физической и психо-эмоциональной адаптации к динамике тренировочно-соревновательных нагрузок, у спортсменок разных возрастных групп, всегда являются актуальными и востребованными. Исследованию данного вопроса посвящён ряд профессиональных исследований как отечественных, так и зарубежных авторов. Но, зачастую, данные исследования касаются какого-то одного вида спорта. Работ, касающихся обзору и анализу морфологических и психологических изменений и проявлений адаптационных процессов в ряде тождественных видов спорта, при анализе доступных источников информации, нами обнаружено не было. В связи с этим, в данной работе, мы хотели бы остановиться на рассмотрении процессов адаптационных изменений в половых соматотипах, по значениям индекса полового диморфизма, у спортсменок юношеского возраста, занимающихся такими командными игровыми видами спорта, как: волейбол и пляжный волейбол, гандбол, баскетбол.

Целью статьи является представить анализ результатов проведённого исследования, по полу-

Таблица 1

Показатели ИПД во всех исследуемых группах спортсменок

№	Наименование показателя	Андроморфный тип	Мезоморфный тип	Гинекоморфный тип
1.	Волейболистки (n=11)	3 спортсменки 27,27%	7 спортсменок 63,63%	1 спортсменка 9,09%
2.	Пляжный волейбол (n=10)	1 спортсменка 10,00%	6 спортсменок 60,00%	3 спортсменки 30,00%
2.	Баскетбол (n=12)	5 спортсменок 41,67%	5 спортсменок 41,67%	2 спортсменки 16,66%
4.	Гандбол (ручной мяч) (n=15)	8 спортсменок 53,33%	6 спортсменок 40,00%	1 спортсменка 6,67%

ченным значениям индекса полового диморфизма у спортсменок юношеского возраста, представляющих четыре игровых командних вида спорта.

Изложение основного материала. Данное исследование проводилось лонгитюдно, в течение 2016-2017 годов, на базе ряда тренировочных центров по подготовке спортсменок указанных игровых видов спорта, в г. Новая Каховка, Херсонской области и в г. Запорожье. Всего в исследовании приняли участие 48 спортсменок: волейбол (n=11), пляжный волейбол (n=10), гандбол (n=15), баскетбол (n=12). Стаж занятий данными игровыми видами спорта – от 5 до 8 лет. Уровень спортивной квалификации спортсменок – от I спортивного разряда до кандидата в мастера спорта (КМС) и мастера спорта (МС).

В начале исследования были определены показатели индекса полового диморфизма (далее ИПД) в каждой из групп спортсменок, принявших участие в проводимом нами исследовании. Средний возраст спортсменок во всей группе (n=48) составил 21,34±1,86 лет. Для определения типа телосложения у девушек использована схема диагностики соматотипа, в основе которой лежит определение индекса J.M. Tanner (1968, 1979) [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11]. Данный индекс, с использованием значений ширины таза и плеч, позволяет относить женщин к гинекоморфам, мезоморфам и андроморфам [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11], и позволяет выявить гендерные особенности обменно-гормонального статуса и установить соответствие половой принадлежности [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11].

При распределении девушек-волейболисток на соматотипы, нами были получены следующие показатели: среднее значение ИПД в группе составило 80,34±1,80 (p<0,05). Это соответствует значениям мезоморфного соматотипа (73,1-82,1) [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11]. В группе, лишь 1 (9,09%) девушка-волейболистка отвечает критериям гинекоморфного соматотипа. Три (27,27%) спортсменки соответствуют параметрам андроморфного полового соматотипа [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11]. Остальные 7 (63,64%) девушек отнесены к мезоморфному половому соматотипу.

Также в проводимом исследовании приняли участие 10 спортсменок, занимающихся пляжным волейболом – все девушки отнесены к юношескому возрасту. Средний возраст спортсменок составил 18,36±0,46 лет.

По результатам исследования достоверно определено (p<0,05), что в группе девушек, занимающихся пляжным волейболом значение ИПД во всей исследуемой группе – 80,79±1,32 (p<0,05). Это соответствует значениям мезоморфного соматотипа (73,1-82,1) [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11]. Но, при этом определено, что спортсменок-гинекоморфов в исследуемой группе 3 (30,00%%), мезоморфов – 6 (60,00%%), андроморфов – 1 (10,00%).

В исследуемой группе студенток, занимающихся баскетболом (n=12), средний возраст составил 21,73±0,37 лет. Результаты исследования значений ИПД показали, что его среднее значение в группе составило 81,56±1,23 (p<0,05). Это также соответствует значениям мезоморфного соматотипа (73,1-82,1) [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11]. Но при этом, обращает на себя внимание, что спортсменок с андроморфным и мезоморфным половыми соматотипами в исследуемой группе подавляющее число – по 5 (41,67%) соответственно, и всего лишь 2 (16,66%) спортсменки соответствуют значениям гинекоморфного полового соматотипа.

И, наконец, в группе студенток, занимающихся гандболом (n=15), значение ИПД во всей группе составило 82,04±0,03 (p<0,05). Это соответствует значениям мезоморфного соматотипа (73,1-82,1). При этом определено, что спортсменок-гинекоморфов в исследуемой группе 1 (6,67%%), мезоморфов – 6 (40,00%), андроморфов – 8 (53,33%). Всего, среди девушек-спортсменок (n=48), представительниц андроморфного полового соматотипа выявлено 17 (35,42%), мезоморфов – каждая вторая спортсменка, или 24 (50,00%), гинекоморфов – 7 (14,58%). При рассмотрении распределения половых соматотипов во всех 4-х видах единоборств, которыми занимаются спортсменки юношеского возраста, нами получены следующие результаты, которые представлены в табл. 1.

При проведении анализа полученных значений ИПД в соматотипах во всех четырёх группах исследуемых спортсменок, нами было установлено, что представительниц с не женскими половыми соматотипами – андроморфным и мезоморфным, было выявлено доминирующее число – 28 (85,42%) всех спортсменок, что является прогностически неблагоприятным показателем в соматической перестройке организма девушек по маскулинному (мужскому) типу, с соответствующими гормональными адаптационными процессами [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11]. Полученные данные вызывают тревогу, так как согласно мнению исследователей [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11], наличие мезоморфного соматотипа свидетельствует о лёгкой дисплазии пола, а андроморфный тип у женщин расценивается как инверсия полового диморфизма [1, с. 126-130; 2, с. 138-142; 5, с. 7-9; 7, с. 504-508; 8, с. 76-78; 9, с. 15-20; 10; 11].

Выводы и перспективы дальнейших исследований таковы:

1. При исследовании значении индекса полового диморфизма достоверно установлено, что представительниц андроморфного и мезоморфного половых соматотипов, было выявлено значительное число – 28 (85,42%) всех спортсменок, что является прогностически неблагоприятным показателем в соматической перестройке организма девушек.

2. Во всех четырёх группах спортсменок отмечены достаточно высокие значения показателей мезоморфного полового соматотипа, как маркера соматических адаптивных процессов, происходящих у юных спортсменок.

3. Данные соматические процессы можно расценить как адаптивные изменения, происходящие в организме юных женщин-спортсменок под воздействием на них интенсивных физических и психо-эмоциональных нагрузок.

Перспективой дальнейших исследований является определение ряда антропометрических, морфофункциональных и репродуктивних показателей в данной группе спортсменок.

Список литературы:

1. Бугаевский К. А. Изучение значений полового диморфизма и ряда психологических показателей у юных спортсменок, занимающихся баскетболом / К. А. Бугаевский // Молодий вчений. – 2017. – № 9. – С. 126-130.
2. Бугаевский К. А. Исследование особенностей ряда антропометрических значений и морфологических показателей у волейболисток / К. А. Бугаевский // «Физкультура, спорт, здоровье», сборник статей Всероссийской с международным участием очно-заочной научно-практической конференции. – 2016. – С. 138-142.
3. Возрастные особенности физического развития и физической подготовки юных волейболисток. Методическое руководство / Е. В. Фомин, Л. В. Силаева, Л. В. Булыкина, Н. Ю. Белова – 2013. Выпуск № 17. – 132 с.
4. Зависимость проявления морфологических признаков маскулинизации спортсменок от типа конституции / В. Б. Мандриков, Е. В. Зубарева, Е. С. Рудаскова и др. // Вестник ВолгГМУ. – 2014. – Вып. 1(49). – С. 40-43.
5. Зайцев Д. А. Морфологические показатели полового диморфизма у спортсменок разного телосложеия / Д. А. Зайцев, Ю. П. Ивонина // Вестник магистратуры. – 2013. – № 2(17). – С. 7-9.
6. Исследование полозависимых характеристик спортсменок, представительниц феминных, маскулинных и нейтральных видов спорта / Н. Д. Нененко, О. А. Абрамова, Н. В. Черницына, Р. В. Кучин // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6. – С. 15-25.
7. Лопатина Л. А. Антропометрическая характеристика девушек по классификации Дж. Таннера / Л. А. Лопатина, Н. П. Сереженко, Ж. А. Анохина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 12-3. – С. 504-508.
8. К вопросу об инверсии показателей полового диморфизма у представительниц маскулинных видов спорта / В. Б. Мандриков, Р. П. Самусев, Е. В. Зубарева и соавт. // Вестник ВолГМУ. – 2015. – № 4(56). – С. 76-78.
9. Кочеткова Е. Ф. Особенности и проблемы полового диморфизма в спорте / Е. Ф. Кочеткова, О. Н. Опарина // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 7. – С. 15-20.
10. Ткачук М. Г. Половой диморфизм и его отражение в спорте: монография / М. Г. Ткачук, А. А. Дюсенова // – М. – Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 111 с.
11. Хуцинский Т. Спортивная подготовка женщин-баскетболисток в аспекте полового диморфизма: автореф. дис. на соискание научной степени доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Хуцинский Тадеуш. – СПб., 2004. – 53 с.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету
Черепок О.О.
Запорізький державний медичний університет

ЗМІНИ ЗНАЧЕНЬ СТАТЕВОГО ДИМОРФІЗМУ В СОМАТОТИПАХ У ЮНИХ СПОРТСМЕНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ІГРОВИМИ ВИДАМИ СПОРТУ

Анотація
У статті представлені результати проведеного дослідження, присвяченого вивченню особливостей проявів статевих соматотипів, у спортсменок юнацького віку, що займаються ігровими видами спорту. У дослідження взяли участь 48 спортсменок. Було встановлено, що у спортсменок юнацького віку, що займаються цими видами спорту, є інверсія в прояві їх статевого диморфізму, з переважанням мезоморфних і андроморфних статевих соматотипів. Отримані, в результаті дослідження результати, дають підставу стверджувати, соматичні процеси, що відбуваються, є вимушеними адаптивними змінами, в організмах юних спортсменок, під впливом на них інтенсивних, а часом і неадекватних, фізичних і психо-емоційних навантажень.

Ключові слова: спортсменки, юнацький вік, індекс статевого диморфізму, статеві соматотипи, адаптація, ігрові види спорту.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism
of Classic Private University
Cherepok A.A.
Zaporozhye State Medical University

CHANGES OF SEXUAL DIMORPHISM VALUES IN SOMATOTYPES AT YOUNG SPORTSMANS, UNDERTAKEN BY DIFFERENT TYPES OF UNIFORMATIONS

Summary
The article presents the results of a study devoted to the study of the features of sexual somatotype manifestations in athletes of adolescents engaged in playing sports. 48 sportswomen took part in the research. It was found that athletes adolescents involved in these sports, there is an inversion in the manifestations of their sexual dimorphism, with the predominance of mesomorphic and andromorphic sex somatotypes. The results, obtained as a result of the research, give grounds to assert that the occurring somatic processes are forced adaptive changes occurring in the organisms of young athletes under the influence of intense, and sometimes inadequate, physical and psycho-emotional loads.
Keywords: athletes, adolescence, sexual dimorphism index, sex somatotypes, adaptation, game sports.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(7/8)

НЕВДАЛІ СПРОБИ КОЛОНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОЇ БРАЗИЛІЇ ПОРТУГАЛЬЦЯМИ В XVI СТОЛІТТІ

Кряжев П.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розкрито перебіг спроб колонізації північної Бразилії португальцями в XVI століття. Визначено, що португальська корона доручила складну місію колонізації зазначеного регіону приватним особам – консорціуму капітанів-донатаріїв. Висвітлено особистості кожного з учасників згаданого консорціуму. Розкрито зміст королівської грамоти, що регламентувала права і обов'язки, а також, визначала кордони земель, які були пожалувані королем Жоао III консорціуму донатаріїв на території північної Бразилії. З'ясовано причини невдач, що призвели до провалу намірів португальців колонізувати північну частину Бразилії у зазначений час.
Ключові слова: Бразилія, колонізація, ескадра, приватно-спадкове капітанство, консорціум, капітан-донатарій.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1-2; 4-7; 11-12]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8-10]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема колонізації північної Бразилії португальцями в XVI ст. У зв'язку з цим, метою статті є розкриття причин невдалих спроб колонізації північної Бразилії португальцями в XVI ст. та їхні наслідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В 1530 р. король Португалії Жоао III (1521-1557) розпорядився відправити у напрямку Бразилії першої військово-колонізаційної експедиції під командуванням капітана-мора Мартіма Афонси де Соузи. Згодом, у 1534-1536 рр., вся територія атлантичного узбережжя Бразилії була поділена рішенням корони на 15 спадков-приватних секторів – капітанств, що були пожалувані королем дрібним і середнім дворянам (фідальго) або представникам придворної знаті. В дарувальних королівських грамотах (carta de doação) зазначені особи титулувалися «капітанами-донатаріями». Однак спроби португальської колонізації крайньої півночі Бразилії, місцевості, яка межувала на півдні зі спадковим капітанством Ітамарака, а на півночі сягала гирла ріки Амазонки, виявилися невдалими. Ця місцевість було поділена португальською короною на чотири спадкові сектори, пожалувані спільному консорціуму капітанів-донатаріїв (Жоао де Баррос, Айреш да Кунья, Фернау Альвареш де Андраді) і окремо Антоніу Кардозу де Барросу.

Перед ти як розглянути причини невдалої колонізації вказаних секторів, потрібно розкрити особистості названих донатаріїв та їхні мотиви, що спонукали їх розпочати реалізацію ризикованої і складної місії колонізації «диких земель». Жоао де Баррос і Фернау Альварешу де Андраді зазнали провалу в спробі колонізації, втративши все їхнє спорядження. Айреш да Кунья втратив своє життя. Щоб ця ризикована місія була вдалою, ці королівські чиновники вирішили об'єднати свої зусилля і досвід у спільному консорціумі.

Королівський чиновник (фейтор і скарбник компаній Індії і Африки) Жоао Баррос (1496-1570) був відомим в Португалії письменником, лінгвістом, істориком і хроністом. 11 березня 1535 р. він отримав королівську форальну грамоту («carta de foral» – грамота привілеїв) на 50 ліг території в північній Бразилії, зареєстровану у канцелярії короля Жоао III у книзі № 10, стор. 85 [17, с. 3-9].

Компаньйон Барроса Фернау Альвареш де Андраді був головним королівським скарбником (*порт.* – tesoureiro-mor), уроженецем Галісії, родові корені якого ведуть до графського дому де

Андраді. Цей род титулувався як «Андрадес де Анунсіада», представники якого мешкали в Лісабоні. На відміну від Жоао де Барроса неможливо встановити дати королівських жалуваних грамот дарування і форалу, наданих Фернау Альварешу на володіння спадковим сектором або сеньйорією в Бразилії.

Родове походження Айреша да Куньї залишається нез'ясованим. Відомо лише, що він відбував військову службу в Індії. В тексті одного з листів від 31 серпня 1532 р., написаному в Ангрі і який зберігається в фондах лісабонського архіву Торре-ду-Томбо (corpo chronologico, I, fl. 49, 89), йде мова про те, що Айреш був слугою свого батька, капітана каравели [20, с. 208]. Цей лист дає нам зрозуміти, що саме цьому досвідченому у морській справі фідальго була доручена місія щодо організації у 1535 р. військово-колонізаційної експедиції трьох вказаних донатаріїв до північної Бразилії.

Після провалу першої експедиції була спроба організувати після 1550 р. ще одну військово-колонізаційну експедицію до північної Бразилії двох синів Жоао де Барроса Жероніму і Жоао. Про це свідчить лист Жоао-молодшого королю Жоао III [20, с. 209]. У листі син Жоао-молодший прохав підтримки короля щодо організації такої експедиції. Жоао III задобольнив прохання Жоао-молодшого, одночасно заборонивши іншим зацікавленим особам висаджуватися на території капітанства Жоао де Барроса і його компаньонів по консорціуму (королівський наказ від 5 березня 1561 р.). Крім цього, Жероніму де Баррос прохав у короля дозволу щодо заселення капітанства його батька. Експедиція вирушила до естуарії Мараньяну (сучасні бухти Сан-Марку і Сан-Жозе, географічні координати: 00º07' північної широти; 48º09' західної довготи). Крім цього, Жероніму де Баррос ходатайствував у короля дозволу щодо заселення капітанства його батька.

Португальський хроніст Вісенті ду Сальвадор нічого не повідовляє в своїй хроніці про другу спробу організації експедиції Жоао де Барроса з синами, згадуючи, при цьому, але не підтверджуючи при цьому будь-якими документами, пожалування королем Жоао III капітанства в Мараньяні фідальго Луїсу де Мелу да Сілві, який, також, організував експедицію у напрмяку північної Бразилії у 1554 р., що закінчилася повним провалом [22].

Португальський хроніст Бернарду Перейра де Берреду відмічає, що Луїс де Мелу під час свого плавання до Мараньяну досяг острову Маргарита, де зустрів декількох іспанських солдатів-дезертирів з ескадри іспанського мореплавця Франсіско де Орельяни. Після чого він повернувся в Португалію, де звітував перед королем Жоао III про багатства Мараньяну зі слів іспанських дезертирів [14, с. 32-33]. Король підтримав його ходатайство з пожалуванням йому всіх прав капітана-донатарія. Луїс де Мелу організував військово-колоніазаційну ескадру у складі 3 великих кораблів («нау») і 2 каравел [21, с. 278]. Однак ексадра в околицях естуарії Мараньяну зазнала краху. Частині учасників експедиції разом з капітаном вдалося врятуватися.

Наступний капітан-донатій, зазнавший краху під час спроби колонізації північної Бразилії, був королівський чиновник Антоніу Кардозу де Баррос. Королівську жалувану дарувальну і форальну грамоти він отримав 19 і 20 листопада 1535 р. відповідно (грамоти зареєстровано в канцелярії короля Жоао III, книги № 21, стор. 187 і № 22, стор. 108) [18, с. 10-16]. Згідно з королівською жалуваною грамотою дарування капітан-донатарій отримав спадкове володіння протяжністю вздовж узбережжя приблизно 40 ліг, яке охоплювало територію від бухти Ангра-дос-Негрос (околиці сучасної столиці штату Сеара Форталези, географічні координати: 03º40' південної широти; 38º35') на півдні до річки Круз (rio da Cruz) на півночі (сучасна річка Кореау, географічні координати: 02º52' південної широти; 40º50' західної довготи) [13, с. 92-93].

Вказані землі є територією сучасного бразильського штату Сеара. Ніяких задокументованих достовірних свідчень щодо практичної реалізації намірів колонізувати спадковий сектор в північній Бразилії не існує, але як зауважує бразильський історик Ф.А. Перейра да Коста, існують матеріальні залишки кам'яних і вапняних руїн, що локалізуються поряд із місцевістю Тутойя (географічні координати: 02º36' південної широти; 42º10' західної довготи) [15, с. 25].

Додатково до цього, історик Ф.А. Варнажен наголошував на тому, що в околицях Тутойї, на березі бухти Камосін, де локарізується гирло річки Кореау, донатарій здійснив спробу започаткувати свою колонію, але вимушений був відмовитися від цього наміру. При цьому, як зауважує дослідник, у 1614 р. ці руїни вже існували [23, с. 193]. Історик не уточнював причини відмови капітана-донатарія від колонізації пожалуваного капітанства.

Документи свідчать, що після свого провалу у якості капітана-донатарія, Антоніу Кардозу де Баррос був призначений королем Жоао III на посаду проведора-мора (фінансового адміністратора) в адміністрації першого генерал-губернатора Бразилії Томе де Соузи (1549-1553). Відповідний королівський статут і регламент проведора-мора Бразилії затверджено королем 17 грудня 1548 р. [20, с. 350-353]. Цю посаду він обіймав і в адміністрації другого генерал-губернатора Дуарті да Кости (1553-1558). Однак, його було звинувачено в опозиції генерал-губернатору, внаслідок чого його і ще декількох спільників було депортовано із генерал-губернаторства Баії. Однак каравела, у якій перебував Антоніу Кардозу де Баррос, була розбита руйнівним штормом в околицях річки Куріуріпе 16 червня 1556 р. Ті хто врятувалися разом з Антоніу Кардозу, були вбиті і з'їдені туземцями.

Тепер перейдемо до аналізу перебігу спроб колонізації північної Бразилії вищезазначеним у статті консорціумом капітанів-донатаріїв. Як відмічає хроніст Бернарду Перейра де Берреду у своїй історичні праці «Annaes historicos do estado do Maranhaõ» (1749 р.), у листопаді 1535 р. ескадра під командуванням Айреша да Куньї у складі 10 каравел і чисельністю учасників експедиції орієнтовно 900 осіб (в каравели, також, було завантажено 113 коней), вирушила із гавані Лісабону у напрямку бухти Сан-Марку в Мараньяні. В військово-колонізаційній експедиції прийняли участь, також, сини Жоао де Барроса Жоао-молодший і Жероніму [14, с. 17].

Ескадра була підготовлена за власний рахунок консорціуму капітанів-донатаріїв. Військова домінанта ескадри говорить нам про те, що головною метою експедиції було не заселення північних бразильських капітанств. Тим більше, що війський потенціал ескадри мав різкий контраст з малими колонізаційними ескадрами інших донатаріїв, що здійснювали спроби колонізувати інші частини Бразилії.

Португальська корона, також, зробила свій внесок в організацію ескадри, надавши консорціуму військову амуніцію і артилерію з королівських арсеналів. Військове спрямування ескадри викликало підозру у іспанського посла в Лісабоні, який повідомив про організацію цієї експедиції іспанському королю Карлосу V і про намір португальців доставити військових і кавалерію до багатих на золото земель інків. Ці занепокоєння мали свої підґрунтя не тільки внаслідок воєнного потенціалу ескадри. Підозру у іспанської корони викликала королівська жалувана грамота від 18 червня 1535 р., яка надавала консорціуму капітанів-донатаріїв концесію на пошук і виключні права трьох донатаріїв на експлуатацію родовищ золота і срібла в пожалуваних їм спадкових капітанствах. Документ зберігається в фондах лісабонського архіву Торре-ду-Томбо (chancelaria de D. Joao III, livro 21, folha 73). Зазначена грамота вміщена у джерелі [20, с. 269-270]. Згаданий документ затверджено королівською канцелярією вже після пожалування грамот дарування і форалу кожному окремому капітану-донатарію.

Вказана грамота жалувала консорціуму трьох донатаріїв та їхнім спадкоємцям землі вздовж північної частини бразильського узбережжя, загальною протяжністю 225 ліг (*прим.* – одна старопортугальська ліга як міра відстаней дорівнювала 5.92 км). Грамота встановлювала, що Фернау Альварешу де Андраді належатиме спадкове володіння, протяжністю 75 ліг, яке починалося від мису Всіх Святих (сучасний острів Сантана, географічні координати: 02º15' південної широти; 43º36' західної довготи) і простягалося до річки Круз. Жоао де Баррос і Айреш да Кунья отримували відповідно до грамоти землі, протяжністю 150 ліг, із яких виокремлювався сектор протяжністю 100 ліг, який на півдні межував зі спадковим капітанством Ітамарака в околицях бухти Трайсан (географічні координати: 06º40' південної широти; 34º55'), що належало капітану-донатарію Перу Лопешу де Соузі, а на півночі кордон проходив в околицях місцевості Ангра-дос-Негрос. Другий сектор, протяжністю 50 ліг, простягався від мису Всіх Святих і сягав місцевості, якої досягла ескадра у складі 2 каравел під командуванням Діогу Лейті (ці дві каравели були відправлені за наказом каітана-мора Мартіма Афонси де Соузи у 1531 р. досліджувати естуарію Мараньяна, досягнувши, при цьому, околиць річки Гурупі, яка є природним кордоном двох сучасних північних штатів Мараньян і Пара; географічні координати: 01º02' південної широти, 46º02' західної довготи).

Грамота встановлювала, що консорціум спільними зусиллями повинен освоювати і заселяти пожалувані цим трьом донатаріям землі протягом 20 років. Після завершення цього періоду донатарії у відповідності з грамотою повинні були демаркувати їхні окремі спадкові володіння. Для започаткування заселення цих земель грамота доручала донатаріям організувати за їхній власний рахунок велику військову ескадру з кавалерією.

Документ зобов'язував консорціум донатаріїв після прибуття до Бразилії розпочати розвідку родовищ золота і срібла в пожалуваній землі за їхній рахунок. При цьому ця концесія дозволяла донатаріям надавати дозволи на розвідку і відкриття вказаних родовищ суб-концесіонерам. У випадку порушення приписів грамоти та інших директив донатаріями або у випадку незаконної розвідки і експлуатації родовищ особами без відповідної ліцензії, їм погрожував арешт, який передбачав відправлення на острів Сан-Томе на 10 років.

Донатарії у відповідності з документом мали обов'язок сплачувати фіксований податок на користь португальської корони з видобутого золота і срібла в процесі його комерційної реалізації. Розмір податку встановлено у документі у розмірі квінти або 20% його вартості. Більше ніякі податки не сплачувалися. Грамота зобов'язувала сплачувати донатаріям квінту у королівські факторії відповідних капітанств. Обов'язком королівського фейтора було маркування видобутого дорогоцінного метала для його чіткого королівського обліку.

Крім вищезазначеного, грамота встановлювала права спадкового наслідування нащадками донатаріїв влади в їхніх спадкових капітанствах. У спадок капітанство переходило законним дітям донатарія, по досягненню ними повноліття. Це можуть бути як син, так і донька. Заборонялася передача у спадок капітанства на користь незаконнонародженої дитини [20, с. 269-270].

Аналіз грамоти засвідчує, що зазначений консорціум донатаріїв протягом 20 років повинен був являти собою *режим кондомініуму* або *мультисеньйорії* з дольовою участю у колонізації сертанів (диких районів) і сельви північної Бразилії, у тому числі, розвідці і видобуванні золота та срібла.

По завершенню терміну 20 років донатарії, керуючись цією грамотою, повинні були самостійно остаточно демаркувати їхні спадкові володіння за взаємною згодою і повідомити про наслідки такої демаркації королю. Іншими словами, кордони між спадковими володіннями учасників приватного консорціуму у момент пожалування кожному з них королівських грамот не були же встановлені внаслідок недосліджуваності цих земель на півночі Бразилії.

Фіксація кордонів між володіннями трьох донатаріїв, очевидно, залежала від успіху у розвідці і фіксації місцезнаходження гіпотетичних родовищ золота і срібла у цьому регіоні. У якій послідовності були демарковані їхні володіння, свідчить важливий для нас документ – карта португальського математика і косфографа XVI ст. Бартоломеу Вельї під назвою «Carta General do Orbe» (1561), фрагмент якої наведено нами на рис. 1.

Користуючись картою ми бачимо, що найпівнічнішим спадковим сектором володів донатарій Айреш да Кунья. Аналіз свідчить, що його спадковий сектор у відповідності з грамотою від 18 червня 1535 р. на крайньому півночі Бразилії сягав місцевості під умовною назвою – «бухта Ді-

огу Лейті», яку більшість дослідників ідентифікують з гирлом річки Гурупі. Хоча, як ми бачимо по вищенаведеній карті, спадкове володіння Айреша да Куньї простягалося вздовж бразильської берегової лінії, беручи свій початок від західного берегу естуарії Мараньяну, на відстань 25 ліг (як зазначено у королівській грамоті). Якщо ми прокладемо вказану відстань вздовж лінії узбережжя у північно-західному напрямку, потрапляємо в місцевість, де пролягає гирло річки Туріасу з однойменною бухтою (географічні координати: 1º39' південної широти; 45º20' західної довготи). На сході спадковий сектор Куньї межував зі спадковим володінням Жоао де Барроса, як свідчить карта, по річці Меарім (географічні координати: 02º46' південної широти; 44º18' західної довготи).

Спадковий сектор Барроса, протяжністю 25 ліг, на заході межував з сектором Куньї по річці Меарім, а на сході мав кордон зі спадковим сектором Фернау Альвареша де Андраді (як свідчить цитована нами королівська грамота, в місцевості, де локалізувався мис Всіх Святих, який ідентифікується на сучасній географічній карті з островом Сантана). Цей факт підтверджує карта Бартоломеу. Щодо інших двох секторів Жоао Барроси і Айреша да Куньї загальною протяжністю 100 ліг вздовж берега, карта показує, що з капітанством Ітамарака донатарія Перу Лопеша де Соузи межував спадковий сектор Жоао де Барроса в околицях бухти Трайсан. У той же час, з капітанством згадуваного нами вище Антоніу Кардозу де Барроса межувало спадкове володіння Айреша да Куньї у місцевості Ангра-дос-Негрос. Щодо кордону між спадковими володіннями Жоао де Барроса і Айреша да Куньї, розташованих між бухтами Трайсан і Ангра-дос-Негрос, карта Бартоломеу і наші підрахунки відстані (відміряємо відстань від бухти Трайсан вздовж берегової лінії на північний захід 50 ліг або 300 км і отримуємо місце локалізації кордону по гирлу ріки) свідчать, що цей кордон локалізувався по гирлу річки Ассу (географічні координати: 05º10' південної широти; 36º42' західної довготи).

Очевидно, що у португальців не було наміру вторгатися в іспанські володіння, порушуючи кордони, встановлені Тордесільяським договором 1494 р. Навпаки, вони продемонстрували величчю своєї ескадри намір закріпити за собою володіння, залишені зазначеним договором за португальською короною. Тим більше, дві іберійські нації не були зацікавлені порушувати норми договору в умовах зростаючої активності французьких корсарів в Новому Світі.

Велика ескадра під командуванням Айреша да Куньї прибула спочатку до спадкового капітанства Дуарті Коелью (сучасний бразильський штат Пернамбуку), де донатарій люб'язно надав учасникам експедиції притулок і відпочинок пе-

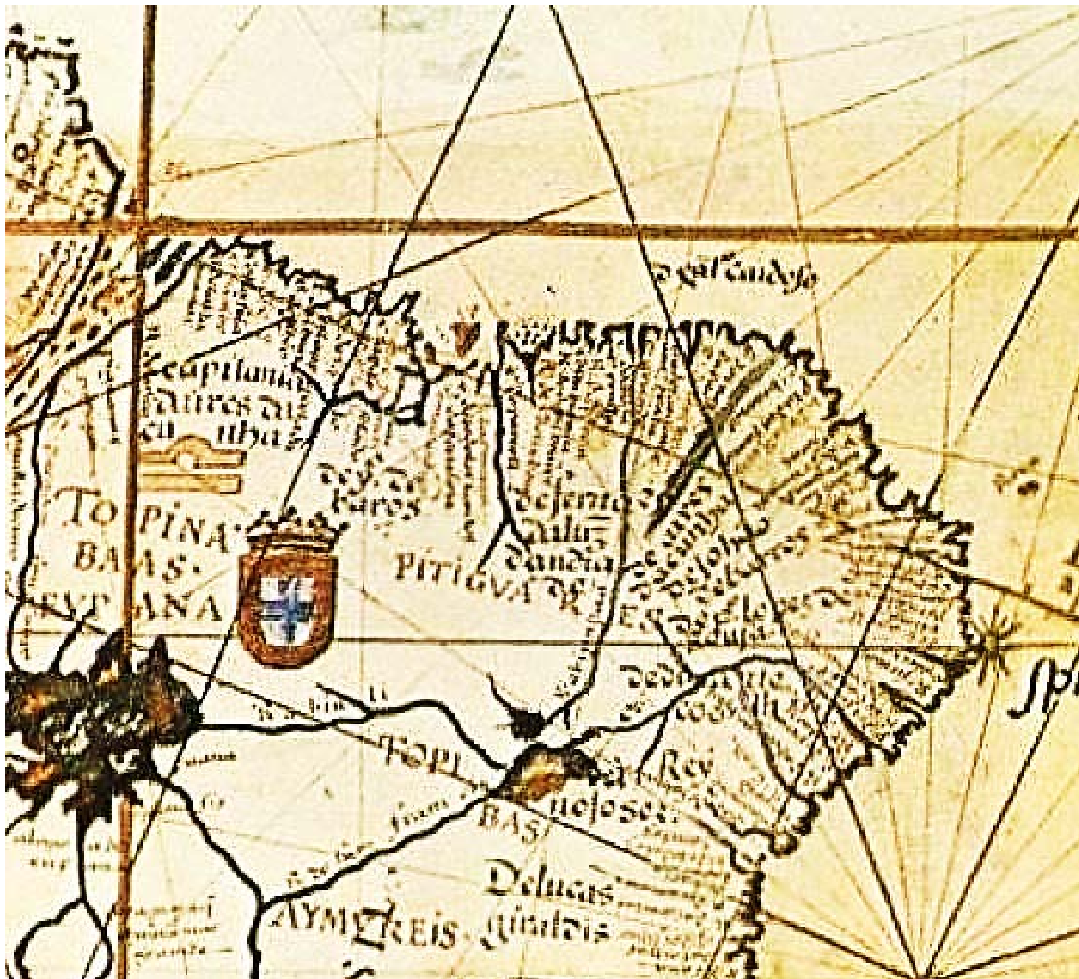

Рис. 1. Карта Бартоломеу Вельї 1561 р. з локалізацією спадкових володінь Айреша да Куньї, Жоао де Барроса і Фернау Альвареша де Андраді

ред початком зондування берегової лінії, починаючи від мису Сан-Рокі і закінчюючи естуарією Мараньяну. Можна припустити, що донатарій Пернамбуку на прохання головнокомандувача експедиції Айреша да Куньї надав лоцманам всю необхідну інформацію, якою володів на той момент про ці малодосліджені землі.

З листа іспанського посла Луїса Сармієнти від 15 липня 1536 р. ми дізнаємося, що Дуарті Коелью повідомляв учасникам експедиції про гіпотетичну наявність золота в околицях естуарії Мараньяну [20, с. 254]. На допомогу ескадрі Дуарті Коелью виділив малий корабель, щоб він рухався в авангарді ескадри з метою прокладання найбільш безпечного каботажного шляху вздовж берегової лінії північної Бразилії. Цікаво, що розвідка берегової лінії спадкового сектору капітана-донатарія Антоніу Кардозу де Барроса між річками Жагуарібе і Кореау не передбачалася ескадрою.

На початковому етапі свого просування вздовж берегової лінії північно-західним курсом ескадра досягла околиць гирла річки, яку місцеві індіанці називали Бакіпе (Baquipe). Як зазначає історик Ф.А. Варнажен, сучасна назва цієї річки – Сеара-Мірін (географічні координати: 5º33' південної широти; 35º14' західної довготи) [23, с. 188]. На березі вказаної річки учасники експедиції мали намір започаткувати колонію, однак внаслідок ворожого ставлення до них індіанців потигуарів, союзників французів, відмовилися від свого наміру і обмежилися лише поповненням запасів провіанту і дерева. Тут вони, також, зустріли декількох потерпілих з експедиції іспанців у часи повернення із Ріо-де-ла-Плати ескадри Педро Де Мендоси, фундатора Буенос-Айреса [21, с. 270].

Ескадра португальців продовжила повільне просування далі на північний захід, тримаючись якомога ближче берегової лінії з метою зондування бухт і гирла річок. Після проходження мису Сан-Рокі малий корабель авангарду, який був наданий донатарієм Пернамбуку, загубився. Згодом флагманський корабель Айреша да Куньї зазнав аварії. Загинув, також, Айреш да Кунья. Як відмічає у своїй хроніці Бернарду Перейра де Берреду, загибель корабля трапилася в околицях острову Бокейрау або Меду, розташованого в естуарії Мараньяну (географічні координати: 02º31' південної широти; 44º22' західної довготи) [14, с. 17]. Решта 9 каравел досягли острову Тріндаді (інша старовинна назва острову – «Вакас»; пізніше французькі колоністи назвали острів – «Сан-Луїс»; сучасна назва острову – «Упаон-Асу», де розташована сучасна столиця штату Мараньян Сан-Луїс; географічні координати: 02º27' південної широти; 44º15' західної довготи), названий так внаслідок його форми у вигляді ромбу. Острів розташований посеред бухт Сан-Жозе і Сан-Марку, де впадають у залив дві річки Меарім і Ітапікуру.

Португальський хроніст П.М. Гандаво відмічає, що учасники експедиції орієнтовно три роки здійснювали пошуки гіпотетичного золота в околицях естуарії Мараньяну, піднявшись уверх по річці на відстань 250 ліг, однак нічого не знайшли [19]. У великому розчарувані вирішили повертатися до Португалії. Однак невдача спіткала ескадру і під час повернення. Три кораблі вітром віднесло у серпні 1538 р. до Антильських островів. Як відмічає у своєму листі від 27 квітня 1542 р. Дуарті Коелью (адресованому королю Жоао III), внаслідок невдачної експедиції було втрачено в Мараньяні 700 португальців. Документ вміщено у джерелі [20, с. 313-314].

Невдача експедиції співпала за часом з провальними спробами капітана-донатарія Антоніу Кардозу де Барроса колонізувати власне спадкове капітанство, що примусило його переуступити своє володіння на користь португальської корони в обмін на королівську посаду проведора-мора в генерал-губернаторстві Баія.

Жоао де Баррос у своїй хроніці виражає розпач щодо невдачі експедиції, до якої він був причетним, однак виражав сподівання на результативність нової експедиції до північної Бразилії [16]. Невдачею закінчилася і друга спроба організувати експедицію з метою колонізації власного капітанства Жоао де Барросом з його синами після 1550 р., про що нами зазначалося вище. Головна причина провалу – протидія місцевих індіанців потигуарів, які примусили португальців відступити. Чим можна пояснити таке вороже ставлення місцевих індіаців до спроб Жоао де Барроса створити власне капітанство від бухти Трайсан до річки Жагуарібе? Бразильський історик Ж.Ф. де Алмейда Праду стверджує, що одне із пояснень може полягати в тому, що заступник капітана-донатарія в прилеглому капітанстві Ітамарака Жоао Гонсалвеш мав дозвіл на пошук рабів-індіанців для свого капітанства на території спадкового сектору Жоао де Барроси. Це викликало спробу представника Барроси Антоніу Піньейри звернутися з судовим позовом проти Жоао Гонсалвеша [21, с. 275]. Не дивно, що в цих умовах індіанці відмовлялися співпрацювати з португальськими колоністами Жоао де Барроса, шукаючи підтримки у французів. Фактично північні спадкові капітанства на північ від бухти Трайсан не були створені, землі не стали об'єктом португальської колонізації до початку XVII ст.

Висновки дослідження. Таким чином, ми з'ясували що головною причиною провалу спроб колонізації португальцями північної Бразилії в XVI ст. була відчутна протидія цим намірам місцевих індіанців, що стали об'єктом полювання з боку португальців-конкістадорів з метою їхнього поневолення. Іншою причиною було те, що португальська корона у зв'язку з недостатньою кількістю необхідних матеріальних і фінансових ресурсів, доручила цю складну і ризиковану місію приватним особам – дворянам дрібного і середнього статку. Більшість цих дворян не спромоглися створити їхні колонії (спадкові капітанства), деякі з них поплатилися життям і майном. Тому португальська корона у 1548 р. прийняла рішення відмовитися від практики пожалування автономних капітанств у приватні руки. У 1549 р. в Бразилії було запроваджене генерал-губернаторство, що спричинило значне обмеження автономії вже створених капітанств. Нові спроби португальців колонізувати північну Бразилію розпочалися на початку XVII ст.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939-1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильський рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Слёзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слёзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
13. Barretto A. Fortificações no Brasil / A. Barretto. – Rio de Janeiro: Biblioteca do Exercito Editora, 1958. – 368 p.
14. Berredo B.P. Annaes historicos do estado do Maranhão / B.P. Berredo. – Lisboa: Na officina de Francisco Luiz Ameno, 1769. – 710 p.
15. Costa F.A.P. Cronologia historica do estado do Piaui / F.A.P. Costa. – Rio de Janeiro: Editora Artenova, 1974. – 212 p.
16. Barros J. Decada primeira da Asia / J. Barros. – Lisboa: Impressa per Jorge Rodriguez, 1628. – 430 p.
17. Foral de direitos e merces mandado passar em favor de João de Barros // Revista do Instituto do Ceara. – 1909. – Vol. 23. – P. 3-9.
18. Foral de doação e merces mandado passar em favor de Antonio Cardoso de Barros // Revista do Instituto do Ceara. – 1909. – Vol. 23. – P. 10-16.
19. Gandavo P.M. Historia da provincia de Santa Cruz / P.M. Gandavo. – Lisboa: Na officina de Christouão de Matos, 1576. – 95 p.
20. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / C.M. Dias, J de Freitas, A. Baião, P. Azevedo, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
21. Prado J.F.A. Pernambuco e as capitanias do Norte do Brasil (1530-1630): Em 3 T. / J.F.A. Prado. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1941. – T. 2. – 518 p.
22. Salvador F.V. Historia do Brasil / F.V. Salvador. – Rio de Janeiro: Tyrographia de G. Leuzinger & Filhos, 1889. – 271 p.
23. Varnhagen F.A. Historia geral do Brazil: Em 2 tomos / F.A. Varnhagen. – Rio de Janeiro: Caza de E. e H. Laemmert, R. da Quitanda, 1854. – T. 1. – 496 p.

Кряжев П.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

НЕУДАЧНЫЕ ПОПЫТКИ КОЛОНИЗАЦИИ СЕВЕРНОЙ БРАЗИЛИИ ПОРТУГАЛЬЦАМИ В XVI ВЕКЕ

Аннотация
В статье раскрыты попытки колонизации северной Бразилии португальцами в XVI веке. Определено, что португальская корона поручила сложную миссию колонизации указанного региона частным лицам – консорциуму капитанов-донатариев. Освещены личности каждого из учасников упомянутого консорциума. Раскрыто содержание королевской грамоты, которая регламентировала права и обязанности, а также, определяла границы земель, пожалованных королём Жоао III консорциуму донатариев на территории северной Бразилии. Выяснены причины неудач, которые привели к провалу намерений португальцев колонизировать северную часть Бразилии в указанное время.
Ключевые слова: Бразилия, колонизация, эскадра, частно-наследственное капитанство, консорциум, капитан-донатарий.

Kryazhev P.V.
Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

THE UNSUCCESSFUL ATTEMPTS OF COLONIZATION OF NORTHERN BRAZIL BY THE PORTUGUESES IN XVI SENTURY

Summary
In the article we discovered the attempts of colonization of northern Brazil by the portugueses in XVI sentury. We detected that the portuguese crown entrusted a difficult mission of colonization of the detected region to the private persons – the consortium of captain-donatarios. The person of each participant of the mentioned consortium is elucidated. We revealed the contents of the royal diploma which regulated the rights and duties, defined borders of the land was granted by the king Joao III for consortium of donatarios on the territory of northern Brazil. The reasons of failures that evoked the crash of intentions of the portugueses relatively colonization of the northern part of Brazil at the appointed time are detected.
Keywords: Brazil, colonization, squadron, private, hereditary captaincy, consortium, captain-donatario.

УДК 94(477)«1941/1945»:378

«ЗАРОБЛЯЮЧИ ... КОПІЙКИ»: ПРАЦЯ СТУДЕНТІВ ПОЛТАВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Лук'яненко О.В.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Стаття ілюструє зайнятість випускників Полтавського педагогічного інституту 1943-1953 років нарізних роботах в окупованій країні. Автор аналізує причини виходу на ту чи іншу роботу. Публікація демонструє шаблони поведінки студентів в екстремальних умовах війни. Частково висвітлюються питання матеріального забезпечення та морального стану.

Ключові слова: повсякдення, освітяни, УРСР, педагогічний інститут, німецько-радянська війна, окупація.

Постановка проблеми. Щодення освітян України першої половини ХХ століття було обірване німецько-радянською війною. Те, що раніше підпадало під категорію унікального, стало рутинним. Студенти та їхні наставники під тиском обставин змінили як обжитий простір, так і саму сферу діяльності. Війна дісталася теренів Полтавщини у серпні 1941 року. Звідтоді до 23 вересня 1943 р. регіон був під контролем німецької адміністрації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці вдавалися до аналізу побуту українців як окупованих територій України загалом (Т. Вронська «В умовах війни: Життя і побут населення України (1943-1945 рр.)» (Київ, 1995), так і різних регіонів республіки (Т. Заболотна «Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941-1943 рр.» (Київ, 2008), В. Ревегук «Полтавщина в роки Другої світової війни (1939-1945)» (Полтава, 2004). Увагу істориків привертали питання специфіки будення в залежності до соціального та гендерного критеріїв (Т. Нагайко «Повсякденне життя сільського населення у 1941-1945 рр. (на матеріалах центральних областей України» (Переяслав-Хмельницький, 2009), (К. Кобченко «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць» (Київ, 2015).

Метою даного дослідження є аналіз життя студентів у часи евакуації Полтавського педагогічного інституту до Тюмені, що, по суті, означало для студентів бути кинутими напризволяще.

Хронологічні межі статті охоплюють період окупації Полтавщини з серпня 1941 по 23 вересня 1943 року. Географічні межі цієї публікації в основному пов'язані з Полтавщиною та обласним центром. У межах наших пошуків ми вдаємося до взаємодоповнюючих методів макро- та мікроісторичних студій. Джерельну базу становлять 1028 підшивок під загальною назвою «особова справа студента» Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, які навчалися у закладі з 1942 по 1953 роки.

Виклад основного матеріалу. У наших ранніх розвідках ми вже торкалися теми специфіку залучення студентів до різноманітної активності на окупованій території [1], так само як і про стратегії уникнення співпраці з німцями [2]. У цій публікації звернемо увагу на тих молодих людей, які були змушені працювати у кардинально протилежних отримуваному фаху галузях. Інколи сфера працевлаштування залежала від талантів, які, з рештою, врятували двох студентів від набору до Німеччини. Так, студентка фізмату Віра Матвійчук стала хористкою у «Вар'єте» Полтави [3, арк. 2], а Ліда Застіжка з російського відділу працювала у хоровому гуртковi Решетилівського будинку культури не стільки заради грошей, скільки аби уникнути вербовки [4, арк. 5].

Іншою малочисельною галуззю було садівництво у місті – лише 2 молодих людей зауважили про участь в озелененні обласного центру в часи окупації. Напевне, і в цій категорії могло б бути більше учасників, бо робота була сезонною. Тим паче, що такі молоді люди, як студентка природничий Т. Овчаренко, знали практичну сторону справи добре [5, арк. 1]. Але тільки одна особа – студентка фізмату Ганна Черняк – мала офіційну посаду садівника паровозоремонтного заводу, після того, як за станом здоров'я була оголошена непридатною для відправки до Рейху [6, арк. 1]. Поруч із цією групою були студенти, які працювали на лісопосадках по області (5 осіб). Наприклад, Катерина Шкребела з мовноліту полола та садила молоді саджанці у лісництві. Однак, в автобіографії пояснювала свою зайнятість безвихіддю: їй, як доньці убитого партизана, постійно погрожували вивезенням до Німеччини та фізичним знищенням [7, арк. 5]. Думаємо, що тлумачити себе як «жертву обставин» було потрібно не стільки адміністрації інституту, скільки для психологічного комфорту самої студенти, аби не відчувати себе «поплічницею окупантів». Іноді на таких роботах студенти опинялися за дивних обставин. Скажімо, Поліна Пономаренко працювала вчителькою в Макіївці на Донеччині, закінчивши Полтавського інститут народної освіти. Коли ж почалася окупація краю, майбутня студентка пединституту пішки прийшла до рідної Полтави і влаштувалася на лісопольові у маєток імені Шевченка [8, арк. 4].

Робота у державних маєтках та на приватних квартирах була дуже розповсюджена серед колишніх студенток пединституту (18 осіб отримували прибуток саме з цього). З їх числа шестеро виконували обов'язки і хатніх робітниць, і працівниць поля [9, арк. 2]. Штовхало до працевлаштування туди одне: страх бути відправленим на захід. Це спонукало до оформлення на роботу до

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

держмаєтку станції «Божково» Марфи Штепури з українського відділу [10, арк. 3]. Це була важка робота для колишніх студенток і за поєднанням обов'язків, і за витратою сил. Не дивно, що дівчата змінювали її за якийсь час. Так, Катерина Носенко свого часу втекла до держмаєтку с. Кустолове Новосанжраського району Полтавщини від вербовки, думаючи, що там буде легше, аніж на громадському дворі. Але «через важкі умови праці», як сама зауважила, перейшла на роботу на Малоперещепинський плодово-овочевий пункт [11, арк. 2]. Загалом, 10% з числа працюючих трудилися прибиральницями та покоївками у різних господарів. Іноді вони просто були кухарками, як Тамара Квятковська [12, арк. 2].

Майже 1/5 усіх студентів знаходила роботу у конторах різного типу (34 особи). Молодь, яка вчилася в основному на фізико-математичному факультеті, брали на посади рахівників та секретарів [13]. На другому місці стояли вихованці природничого факультету; хоча й траплялися й філологи на посадах калькуляторів, як Ольга Шульга, яка після окопних робіт влаштувалася рахівником будівельної групи станції «Полтава-Південна» [14, арк. 6]. Прикметно, що ті, хто працював, говорячи сучасною мовою, «в офісах», у часи окупації, чи не найбільше намагалися не просто констатувати факт роботи, але й шукали тлумачення своїй зайнятості. Мотиви для роботи на ворога були різними. Ганна Антоненко пояснювала, що влаштувалася в контору колгоспу імені Куйбишева Лазорківського району «випадково, за допомоги подруги» [15, арк. 4]. Ольга Перегонова з природного факультету пояснювала працевлаштування крайньою скрутою. Дівчина не змогла евакуюватися, коли у неї був шанс, бо у неї хворів син. Натомість її чоловік швидко кинув дружину і зник син помер на другий день після евакуації. Сама вона, до того, як влаштуватися табельницею при будівельній фірмі, «довго жила у голоді, рік продавали речі свої і чоловіка, щоб вижити» [16, арк. 16-17]. На посаді секретаря меблевої фабрики через страх бути вигнаною до Німеччини опинилася студентка Віра Матяш [17, арк. 7].

Хоча робота в конторах сама по собі не звільняла від трудової повинності у Рейхові. Ми бачимо це з прикладу іншої студентки, Марії Штепи, яка після окупації працювала діловодом у себе вдома в Кременчуці у фінвідділі. Отримавши посвідчення про вербовку до Німеччини, вона написала заяву про звільнення за станом здоров'я згідно з фіктивною довідкою від лікаря. І вже за два місяці знову вийшла на роботу касиром-калькулятором їдальні ремісничого училища [18, арк. 3].

Серед інших чітко визначених занять, 4% з усіх працюючих (7 осіб) заявили про свою зайнятість на будівництві на шосейних доріг, як студентка російського відділу Катерина Іваненко [19, арк. 2]. Інша категорія молодих людей також чітко встановлювала місця своєї занятості, як умовно можна назвати заводами, фабриками та промислово-виробничими об'єктами, де були задіяні 24% працюючих (41 особа). Окремим, як Вірі Киві, відносно пощастило бути на посаді кресляра на Полтавському паровозоремонтному заводі, про що дівчина сама зауважувала, порівнюючи роботу, яку вона виконувала із працею у колгоспі [20, арк. 6]. Інші 3 особи (7,5% з цієї групи) знайшли прихисток у Полтавському інституті кормів [21, арк. 4]. Звісно, що це була низова робота, бо майбутні філологи не були обізнані із тонкощами сільськогосподарської галузі. Так само, як і в роботі експедиторів хлібозаводу [22, арк. 1]. Дівчата з пединституту йшли працювати швачками: 15% (6 осіб) абітурієнтів повоєнного десятиліття були задіяні у цій галузі на різних підприємствах: троє на фабриці «Ремонт трикотажу» [23, арк. 2], інші троє – в артілі «Швейпром» [24, арк. 2].

Близько 10% молоді (4 особи) після нетривалого навчання в художній школі стали майстринями Райспоживспілки у Полтаві, розмальовуючи іграшки [25, арк. 3]. Стільки ж студентів виконувало різну роботу на пунктах заготівлі зерна та на сепараторних пунктах [26, арк. 3]. Жінки йшли й на важкі роботи: в кар'єрі на відвантаженні піску [27, арк. 1] та на торф'яниках у Чорнухах та Нових Санжарах [28, арк. 1]. Однак, навіть така, здавалося б, важка робота не змивала плями із совісті дівчат. Вони намагалися якомога чіткіше окреслити своє безвихідне становище перед влаштуванням на роботу в автобіографіях. Наприклад, Олександра Авраменко зауважувала, що працювала з відразою, бо німці спалили її батька Йосипа Авраменка та все їхнє майно [25, арк. 3]. Лідія Московченко наголошувала, що згодилася на роботу у майстерні «через голод та безробіття... після втечі від вербовки» [26, арк. 3]. А Надія Гудзенко, виправдовуючись за роботу у Собківській торфартілі в Нових Санжарах, наголосила, що потім все ж працювала в лазареті, допомагаючи пораненим червоноармійцям після визволення міста [29, арк. 2].

Як бачимо, зайнятість студентів у подібних організаціях була здебільшого у якості найнижчої за кваліфікацією робочої сили. Ми виділили їх в окремий блок виключно через їхню само ідентифікацією з окремим професійним спільнотами. Більшість же просто констатували, що були чорноробами (25%, або ж 43 особи із 173). Майже всі історії починалися однаково: молодь була відправлена на риття окопів або була залучена на сільськогосподарських роботах по збиранні врожаю хліба та прополці цукрового буряка [30, арк. 1].

Повернення додому супроводжувалося безальтернативністю працевлаштування в окупованому обласному центрі «на чорних роботах» [31, арк. 2]. Зазвичай, молоді люди довго не затримувалися на одному місці. Часто починали шлях на квартирах кухарками, гувернантками чи простими прибиральницями [32, арк. 2]. Наприклад, Зоя Жукова після приватної кухні прасувала та шила білизну у пральні при відділі сестринства німецького червоного хреста, «заробляючи цим копійки», а вже згодом на якийсь час влаштувалася телефоністкою пожежної команди [33, арк. 8].

Часом у розряді чорноробів студенти опинялися через непокору німецькій окупаційній владі. Олександра Пасько з природничого факультету починала трудовий шлях в Райхскомісаріаті Україна прибиральницею на залізничній станції, два місяця мила підлогу та відвантажувала

продуктів у магазині, аж поки дівчину не взяли на посаду табельниці на Полтавський паровозоремонтний завод. Однак, влітку 1943 р. за невірне виконання німецьких наказів українку знову перевели у чорнороби. З остраху за подальші репресії, вона два наступних до звільнення міста місяці переховувалася по горищах та навіть у лісі [34, арк. 3].

Еталоном долі покинутого студента педагогічного інституту, який повинен був микатись у пошуках долі у військових умовах без належної професійної підготовки є історія студентик фізмату Галина Турбіною. Вона пройшла чи не всі етапи, виокремлені нами у ході роботи з численними біографіями освітянської молоді. Тут, аби побачити закономірності, наведемо уривок з життєпису двадцятирічної студентки без коментарів: «під час німецької окупації я місяці три жила у Карлівці. Перший час було дуже важко жити, продукти харчування можна було дістати тільки у селі шляхом обміну речей чи інших продуктів, як мило, сірники, сіль та інше. Близько року я ніде не працювала, але, щоб не потрапити в Німеччину, прийшлося все ж працювати. Спочатку працювала на так званому «паперовому складі», де приходилося вивантажувати та навантажувати пакети паперу. Пізніше я була переведена у фінансову контору, бо важку роботу виконувати я не могла. Скоро служба, де я працювала, була переведена до Дніпропетровська, багато працівників поїхало з ними, але я не захотіла з ними їхати і поступила до ППРЗ [Полтавський паровозоремонтний завод] в електроцех табельником. Працювала до лютого. У лютому, коли Червона армія підходила до Полтави, завод був оточений і багато працівників були відправлені до Німеччини. У цей час я була вдома (пішла на обід). Після того випадку я більше не пішла туди, а влаштувалася знову у фінансову кантору при управлінні залізниці» [35, арк. 2зв-3].

Не можемо оминути й ту категорію студентів Полтавського педагогічного інституту 1943-1953 років, котрі вказали у своїх автобіографіях, що не працювали ніде під час окупації. Їх було 13,7% (141 особа із 1028). Серед них були ті, хто визначав свою зайнятість як «домогосподарка» [36, арк. 2]. Інші ведення домашнього господарства в окупованій країні не називали специфічним видом роботи. Незадіяність на виробництві колишні студенти пояснювали неможливістю евакуюватися, відсутністю фінансів для виїзду з села для пошуку роботи чи хворобу [37, арк. 2]. Значна ж кількість студентів повоєнних років в часи окупації просто була менша 15 років, аби мати трудовий стаж на окупантів [38, арк. 2]. Молоді з цієї категорії навіть доводилося привозити спеціальні довідки, що підтверджували їхній статус. Наприклад, Потоцька сільрада видала такий документ Надії Марковій, стверджуючи, що дівчина двадцятирічна абітурієнтка не була ані остарбайтеркою, ані залученою до робіт в Україні [39, арк. 4].

Список літератури:

1. Лук'яненко О. В. Его-документи про життя студентів Полтавського педінституту впродовж німецько-радянської війни (ч. 1) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. Випуск 126. – С. 74-77.
2. Лук'яненко О. В. Его-документи про життя студентів Полтавського педінституту впродовж німецько-радянської війни (ч. 2) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. Випуск 127. – С. 80-82.
3. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – АНПУ). – Ф. 1. Особові справи студентів стаціонару. – Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фіз-мат факультет. Стаціонар № 202-218 – Справа. Матвійчук Віра Володимирівна. – 5 арк.
4. Там само. Опис. Випуск 1947 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. стаціонар № 557-575. – Справа. Застіжка Лідія Андріївна. – 7 арк.
5. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. стаціонар № 234-253 – Справа. Овчаренко Т. А. – 2 арк.
6. Там само. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Фізико-математичний факультет. – Справа. Черняк Ганна Тимофіївна. – 1 арк.
7. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Шкребела Катерина Василівна. – 5 арк.
8. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. Стаціонар. – Справа. Пономаренко Поліна Іванівна. – 5 арк.
9. Там само. Опис. Випуск 1944 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Кудря Варвара Кононівна. – 2 арк.
10. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Штепура Марфа Василівна. – 4 арк.
11. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. – Справа. Носенко Катерина Іванівна. – 4 арк.
12. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. стаціонар росю відділ № 177-201 – Справа. Квятковська Тамара Данилівна. – 4 арк.
13. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. стаціонар № 202-218 – Справа. Голіков Євгенія Антонівна. – 1 арк.
14. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Шульга Ольга Лукична. – 6 арк.
15. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. – Справа. Антоненко Ганна Іванівна. – 5 арк.
16. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. – Справа. Перегонова Ольга Микитівна. – 18 арк.
17. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. – Справа. Матяш Віра Михайлівна. – 8 арк.
18. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. стаціонар № 219-233 – Справа. Штепа Марія Максимівна. – 4 арк.
19. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Іваненко Катерина Сергіївна. – 5 арк.

20. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. відділ. – Справа. Кива Віра Василівна. – 6 арк.
21. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Трохименко Вікторія Федорівна. – 5 арк.
22. Там само. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Волошко Ольга Андріївна. – 9 арк.
23. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. відділ. – Справа. Авраменко Олександра Йосипівна. – 4 арк.
24. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Мізин Галина Пилипівна. – 2 арк.
25. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Дашко Ніна Василівна. – 4 арк.
26. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Московченко Лідія Яківна. – 4 арк.
27. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Олійник Надія Михайлівна. – 4 арк.
28. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. II к. Рос. 1947-1948. Стаціонар. – Справа. Сметана Наталя Павлівна. – 3 арк.
29. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Гудзенко Надія Тимофіївна. – 4 арк.
30. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Ляшенко Поліна Григорівна. – 1 арк.
31. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Коптєва Рімма Миколаївна. – 7 арк.
32. Там само. Опис. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. – Справа. Строгаль (Рикова) Ольга Олексіївна. – 5 арк.
33. Там само. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Жукова Зоя Костянтинівна. – 8 арк.
34. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Природничий факультет. № 2. – Справа. Пасько Олександра Гаврилівна. – 6 арк.
35. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. стаціонар. – Справа. Турбіна Галина Костянтинівна – 4 арк.
36. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Литовченко Ганна Григорівна. – 4 арк
37. Там само. Опис. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Природничий факультет. – Справа. Ткаченко Надія Іванівна. – 6 арк.
38. Там само. Опис. Випуск 1946 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар № 398-418. – Справа. Космачевський Борис Сергійович. – 3 арк.
39. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. – Справа. Маркова надія Федорівна. – 9 арк.

Лукьяненко А.В.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

«ЗАРАБАТЫВАЯ КОПЕЙКИ»: ТРУД СТУДЕНТОВ ПОЛТАВСКОГО ПЕДИНСТИТУТА В УСЛОВИЯХ НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ

Аннотация
Статья иллюстрирует занятость выпускников Полтавского педагогического института 1943-1953 годов на различных работах в оккупированной стране. Автор анализирует причины выхода на ту или иную работу. Публикация демонстрирует шаблоны поведения студентов в экстремальных условиях войны. Частично освещаются вопросы материального обеспечения и морального состояния.
Ключевые слова: повседневность, педагоги, УССР, педагогический институт, немецко-советская война, оккупация.

Lukyanenko O.V.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

«EARNING KOPECKS»: WORK OF STUDENTS OF POLTAVA PEDAGOGICAL INSTITUTE IN CONDITIONS OF GERMAN OCCUPATION

Summary
The article illustrates the employment of the graduates of the Poltava Pedagogical Institute in 1943-1953 in various jobs in the occupied country. The author analyzes the reasons for entering this or that work. The publication demonstrates patterns of students' behavior in extreme conditions of war. Partly highlights the issues of material security and morale.
Keywords: everyday life, teachers, Ukrainian SSR, pedagogical institute, German-Soviet war, occupation.

УДК 321.01«2000/2004»

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ РОСІЇ (2000-2004 РОКИ)

Невинна Г.Я., Опанасюк Т.А.
Рівненський державний гуманітарний університет

У статті розглянуто особливості трансформації політичної системи Росії на етапі становлення режиму В. Путіна. Проаналізовано можливі наслідки змін для подальшого суспільного розвитку країни. Здійснено порівняльний аналіз змін політичної системи РФ часів президенства Б. Єльцина та В. Путіна. Доведено, що хоча в РФ й проголошені процеси демократизації суспільства та лібералізації політичної сфери, проте можна спостерігати розбіжності між офіційно проголошеним курсом та політичною реальністю. Суть політичних змін в країні з 2000 р. можна позначити як послаблення всіх конституційних демократичних інститутів: обох палат парламенту, політичних партій, уряду та ЗМІ. Особливостями політичного процесу в Росії є зміна політичних структур, соціальні зрушення, формування нової політичної свідомості та культури суспільства.
Ключові слова: Путін, політична система, трансформація, реформи, політичні інтереси, політична партія, президент.

Постановка проблеми. Питання про політичні процеси, які відбуваються на пострадянському просторі залишаються актуальною проблемою в сфері політичної та історичної наук. У пострадянських країнах, зокрема в РФ, виник широкий спектр політичних структур, інститутів та режимів, котрі формують різні політичні системи. За останні роки російське суспільство зазнало значних змін, які слід розглядати в контексті загальносвітових тенденцій. Росія перебуває у новій політичній, соціально-економічній та духовній ситуації. Особливостями політичного процесу в Росії є зміна політичних структур, соціальні зрушення, формування нової політичної свідомості та культури суспільства. Саме тому дослідження трансформації політичної системи дозволить зрозуміти сутність та значимість конкретних процесів, що відбуваються у сучасному російському суспільстві, особливо напередодні президентських виборів 2018 р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми трансформації політичної системи Росії є постійним об'єктом зацікавлення як російських, вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Останні з різних теоретико-методологічних позицій прагнуть зрозуміти направленість та суть політичних процесів, що відбуваються у російському суспільстві. Зокрема, цим питанням присвячені роботи Г. Агеєва «Особенности современного этапа трансформации политической системы России», А. Сковікова та Б. Усманова «Особенности трансформации политической системы Российской Федерации на этапе становления», Г. Водолазова «Социально-политическая система современной России: шансы на изменения», В. Гельмана «Политическая оппозиция в России: вымирающий вид?», А. Зудіна «Режим В. Путина: контуры новой политической системы» та ін. Серед українських та зарубіжних дослідників трансформації політичних систем варто відзначити Ч. Ендрейна, С. Хантінгтона, Г. Алмонда, В. Полохало, О. Куценко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, аналіз ступеня вивчення питання про трансформаційні процеси політичного життя Росії свідчить про те, що не достатньо вивченими є питання політичної трансформації як системи, в межах якої існують та взаємодіють демократичні та авторитарні тенденції, досліджується їх динаміка та тенденції розвитку. Це обумовлює необхідність здійснення аналізу подій та змін російського суспільства в період становлення режиму В. Путіна, адже критичний погляд на те, що відбуваються в країні є необхідною умовою ефективності суспільних змін.

Метою даної статті є комплексний аналіз основних трансформаційних процесів політичної системи Російської Федерації періоду становлення режиму В. Путіна, її особливості та направленість в межах динамічних політичних процесів. Зокрема, зосередимо увагу на наступних завданнях: з'ясувати основні ознаки трансформації політичної системи Росії за часів першого президентства Путіна; виявити особливості трансформацій та їх наслідки для суспільного розвитку; визначити тенденції розвитку політичного режиму; здійснити порівняльний аналіз змін політичної системи Єльцина та Путіна.

Виклад основного матеріалу. У результаті президентських виборів 2000 р. главою РФ став В. Путін. В країні розпочинаються політичні та економічні реформи. Характерною рисою реформ адміністрації нового президента було те, що на відміну з перетвореннями 1991-1999 рр., діяльність Путіна мала чітку спрямованість на зміцнення російської державності. При цьому, визначальний вплив на політичні події в країні здійснювала економічна ситуація. Оскільки доводилось враховувати високий ступінь диференціації російського суспільства і значний розрив між різними соціальними прошарками. Змінюється спосіб дій уряду та його взаємовідносини із суспільством порівняно з часами Б. Єльцина. Які ж це зміни?

1. Новий президент заявив про необхідність ліквідації необґрунтованих привілеїв олігархів та, відповідно, прибутків, котрі мали деякі бізнесмени за рахунок «особливих» відносин з чиновниками та політиками. Влада прагнула створити рівні правила гри для всіх учасників господарської діяльності.

Виникає новий взаємозв'язок між економікою та політикою. Якщо за Єльцина доступ до уряду став одним із ключових економічних ресурсів, то

Путін прагне утримувати всі приватні економічні інтереси якомога надалі від уряду. Він намагається усунути олігархів від центрів політичної влади. Головний удар було спрямовано проти В. Гусинського та Б. Березовського. Проти В. Гусинського Генеральна прокуратура висуває звинувачення у розкраданні із власності держави через Російську державну компанію «Російське відео» понад 10 млн. доларів США. Проти Б. Березовського було відновлено справу «Аерофлоту», яку Генеральна прокуратура ініціювала ще в 1999 р. В результаті восени 2000 р. обидва виїхали із Росії.

2. У період переходу влади від Б. Єльцина до В. Путіна значно змінюється стиль керівництва. Якщо образ Єльцина створювався як імідж людини з народу, рішучого бунтівника та революціонера, то Путін асоціюється з волею, здоров'ям, молодістю, рішучістю, що мають масову підтримку.

3. За Путіна значно посилюється самоствердження держави й усуваються альтернативні самостійні джерела влади. Навесні 2000 р. новий президент здійснює адміністративну реформу – створюється 7 федеральних округів, які були проміжною та одночасно об'єднувальною ланкою між центром і 88 регіонами Росії.

Друга важлива реформа в механізмі державної влади – це реорганізація верхньої палати Федерального зібрання – Ради Федерації. Згідно реформи, губернатори та голови регіональних законодавчих зібрань, що одночасно були і членами верхньої палати, мали залишити місця в Раді Федерації. Натомість, сенаторами ставали пересічні представники регіональних виконавчих і законодавчих органів влади. В результаті зменшились можливості впливу регіональних лідерів на центральну владу. Спочатку регіональні лідери чинили опір проведенню реформи, але в липні змушені були поступитися президенту та Державній Думі. Для того, щоб налагодити відносини з регіональними лідерами, президент створює для них Державну раду, дорадчий орган, що мав надавати стратегічні рекомендації для розробки нової законодавчої бази. Проте, фактично він не одержав реальних владних повноважень. Рада Федерації поступово почала втрачати ознаки самостійності, перетворюючись у пропрезидентський орган.

4. Активно проводяться економічні та соціальні реформи. В середині 2000 р. економіка країни переборола наслідки фінансової кризи 1998 р. і за валовим показником повернулась до 1994 р. Знизилась інфляція. Важливе місце в програмі уряду зайняли реформи, направлені на стимулювання приватного бізнесу й економічного зростання, житлово-комунальна та аграрна реформи.

5. Змінюється сам характер політичного процесу. Спочатку він набув форми гомогенізації політичної арени, особливо явної в період президентських виборів. Політологи звертали увагу на відсутність серйозної опозиції на цих виборах і нагадували, що якщо в країні і надалі не буде сильної та мислячої опозиції новому президенту, то влада опиниться в політичні ізоляції, а країна – в небезпечній ситуації [9, с. 12].

Загалом плани нового президента підтримали практично всі політичні сили, бо в них містилося багато ідей, що перетиналися з їх власними. Але існували партії, що дотримувались іншої точки зору відносно програм і політичного курсу Путіна. Наприклад, члени «Яблока» постійно критикували спроби В. Путіна сконцентрувати державну владу в своїх руках. Ліві сили навпаки критично ставились не до політичних, а економічних програм уряду, але підтримували державницькі позиції президента. Наприкінці 2000 р. на своєму сьомому з'їзді комуністи відокремили президента від уряду, заявивши, що до першого вони будуть знаходитись в конструктивній, а до другого в «непримиримій опозиції», тобто вони будуть підтримувати лінію Путіна на зміцнення державної влади, але відкинуть економічний курс кабінету міністрів. У березні 2001 р. комуністи на засіданні Державної Думи поставили питання про вотум недовіри уряду. Однак більшість депутатів їх не підтримали.

У квітні 2001 р. було досягнуто угоди про об'єднання «Вітчизни» та «Єдності», які виступали опорою Путіна. Остаточне їх злиття відбулось взимку 2001-2002 рр. У грудні 2001 р. на з'їзді «Єдність» та «Вітчизну» було перетворено на Всеросійську партію «Єдність і Вітчизна» («Єдина Росія»), а 8-9 лютого офіційно самоліквідувались її складові частини – «Єдність», «Вітчизна», «Вся Росія». В. Путін намагався об'єднати навколо себе не лише центристів але й представників інших рухів політичного спектру. Прагнення президента продемонстрував закон про державну символіку. Загалом, на зміну поляризації політичних сил, характерної для правління Єльцина, прийшла орієнтація на консенсусний і центристський курс.

У першій половині 2001 р. було прийнято закон «Про політичні партії». Ним передбачалося значне скорочення кількості дрібних партійних угрупувань шляхом збільшення числа партійних членів, введення обов'язкового індивідуального членства, заборони перебування осіб одночасно в кількох партійних утвореннях. Серед зареєстрованих на кінець 2001 р. Міністерством юстиції політичних партій були «Єдина Росія» (С. Шойгу, Ю. Лужков, М. Шаймієв), Народна партія РФ (Г. Райков), Демократична партія Росії (М. Прусак), Партія миру та єдності (С. Умалатова), Консервативна партія Росії (Л. Убожко) та «Національно-патріотичні сили Росії» (Ш. Дзоблаєв). Інші політичні партії, серед яких і були КПРФ та «Яблоко» зареєструвались на початку 2002 р.

У 2002 р. центристська більшість у Держдумі взяла в свої руки контроль над парламентом, вірніше його апаратом та ключовими комітетами. На чолі апарату нижньої палати став делегований «Регіонами Росії» А. Лотарьов замість ставленика комуністів Н. Трошкіна. Завдяки цьому була ліквідована система «подвійної більшості», суть якої в тому, що центристські фракції, залежно від переслідуваних цілей, могли утворити разом з комуністами або лівоцентристську більшість або разом з правими та «Яблоком» правоцентристську. Опитування громадської думки засвідчили помітне зростання рейтингу «Єдиної Росії» на фоні падіння рейтингу КПРФ. Остання протягом року втратила багатьох політичних осіб, серед яких В. Ілюхін, С. Горячова, Г. Сєлєзньов та ін.

Таким чином, у результаті нововведень у руках Путіна сконцентрувалась дуже велика влада. Силові структури також демонстрували президентові повну підтримку. Ліквідовано опозиційність Державної Думи, яка практично без перешкод приймає всі законопроекти, запропоновані президентом, затверджує російський уряд, склад якого формується президентом і його адміністрацією. По суті, зруйновано інститут Ради Федерації: регіони фактично відсторонені від прийняття рішень державної ваги. За 2001 р. системна парламентська опозиція, очолювана лідером КПРФ Г. Зюгановим, втратила останні важелі свого впливу на процес прийняття рішень, і не мала навіть такої кількості голосів, що давали б змогу блокувати діяльність Думи. Взагалі у 2001-2002 рр. опозиція режиму В. Путіна не була помітною. Будь-яких масових протестів, виступів проти його адміністрації або уряду не зафіксовано. Щоправда, було закрито канал НТВ, який вів антиурядову діяльність. Практично єдиним більш-менш помітним виявом протидії курсу В. Путіна у 2001 р. стали різноманітні акції Б. Березовського, який намагався створити хоча б подібне до єдності опозиції на правому фланзі. Так, у липні в інтерв'ю італійській газеті «La Repubblika» Березовський сказав: «Наприкінці року в Росії буде новий президент. І це буде не Путін. Я знаю, що це буде один із губернаторів, яких Путін прагне розчавити, переслідуючи недалекоглядну мету досягнення централізму. Сьогодні саме вони є справжньою владою в Росії… Путін дуже швидко скочується до свого кінця…» [4, с. 35].

Склалося враження, що ніби внутрішній розвиток у країні набув сталого безкризового характеру. Після першого року перебування на посаді президента соціологічні опитування суспільної думки засвідчили, що рейтинг популярності Путіна залишається високим, але у сприйнятті його практичних справ з'явились деякі критичні оцінки. За даними ВЦВГД 31% росіян вважали, що президент успішно справлявся з економічними проблемами, водночас не згідні з такою думкою 63%. 40% підтримували діяльність Путіна по захисту демократії та політичних свобод, а протилежної точки зору дотримувалось 46%. 28% вважали, що президент зумів добитися своїх цілей у Чечні, а 65% не були з цим згідні. І лише в оцінці міжнародної політики президента співвідношення опитуваних – 55% проти 38% – було на користь Путіна [10, с. 250].

Популярність глави держави не зменшилась і на початку наступного року. За даними незалежного дослідницького центру «РОМИР», у березні 2002 р. Путіну довіряли 76,7% опитуваних, протилежної точки зору дотримувалося 17,9%, не змогли дати відповідь 5,4% респондентів [4, с. 33].

Отже, з приходом до влади Путіна починається процес зміцнення державних інститутів, вибудовування вертикалі влади. В якості пріоритетних ставилися завдання посилення ролі федерального центру на місцях, вдосконалення федеративних відносин, відродження єдиного законодавчого. Проведені Путіним перетворення, дозволили не лише реформувати політичні інститути, розвивати соціальну сферу та економіку, але й значно зміцнити власну популярність та авторитет.

Підсумовуючи діяльність нового керівництва країною щодо подальшого реформування держави та суспільства в період першого президентства В. Путіна, можна відзначити три наступних обставини: 1) значне зміцнення державної влади; 2) макроекономічна стабілізація; 3) посилення консолідації політичної еліти як на федеральному, так і на регіональному рівні (останнє багато в чому стало можливим завдяки тому, що федеральний центр зміг домогтися скасування регіональних законів, які суперечать федеральному законодавству).

Всі ці заходи дозволили в перші роки президентства Путіна в деякій мірі стабілізувати політичну систему. Економічні успіхи Росії сприяли тому, що 14 березня 2004 р. В. Путіна було обрано президентом на другий термін.

Висновки та пропозиції. В цілому, суть політичних змін з 2000 р. можна позначити як послаблення всіх конституційних демократичних інститутів: обох палат парламенту, політичних партій, уряду та ЗМІ. У результаті з політичної арени зникли відносно незалежні гравці: партійні лідери, губернатори, олігархи. Залишився лише один домінантний гравець – президент, котрий має високі рейтинги та оточений абсолютно непрозорою адміністрацію та технічними фігурами прем'єра, спікерів обох палат Федерального Зібрання та інших чиновників. Після електорального циклу 2003-2004 рр. політична сила домінантного гравця різко збільшується. Моноцентричний режим перетворюється у відверто персоналістський. Змінюється роль партій. «Єдина Росія» займає монопольні позиції у Державній Думі, а соціально активні групи втрачають парламентське представництво. Спостерігається послаблення та маргіналізація політичної опозиції. Федеральні вибори набувають плебісцитарний характер.

Список літератури:

1. Агеев Г. Некоторые особенности политической системы современной России / Г. Агеев // Людина. Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету). Матеріали науково-практичної конференції. – Київ, 2009. – Ч. 8. – С. 12-13.
2. Агеев Г. Понятие процесса при изучении феномена трансформации политической системы / Г. Агеев // Современные гуманитарные исследования. – 2007. – № 2. – С. 380-385.
3. Галкин А. У развилки. К второй годовщине президентства В. Путина / А. Галкин // Общественные науки и современность. – 2002. – № 2. – С. 28-41.
4. Гриневич О. Під знаком зміцнення режиму. Характерні ознаки розвитку внутрішніх процесів у РФ в 2001 та на початку 2002 р. / О. Гриневич // Політика і час. – 2002. – № 5. – С. 29-40.
5. Жеребкин М. Группа интересов в трансформационном процессе / М. Жеребкин // Власть. – 2002. – № 3. – С. 57-64.
6. Заславская Т. Постсоциалистический трансформационный процесс в России / Т. Заславская // Вестник РГНФ. – 1998. – № 3. – С. 25-36.

7. Коргунюк Ю. Политические партии России в конце лета – осенью 2001 г. / Ю. Коргунюк // Полития. – 2001/2002. – № 4. – С. 207-236.
8. Коргунюк Ю. Политические партии России в первой половине 2002 г. / Ю. Коргунюк // Полития. – 2001. – № 3. – С. 177-209.
9. Саква Р. Российский режим: от Ельцина к Путину / Р. Саква // Россия и современный мир. – 2002. – № 4. – С. 5-23.
10. Согрин В. Политическая история современной России.. 1985 – 2001: от Горбачева до Путина / В. Согрин – М.: Издательство «Весь мир». 2001. – 262 с.

Невинна Г.Я., Опанасюк Т.А.
Ровенский государственный гуманитарный университет

ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РОССИИ (2000-2004 ГОДА)

Аннотация
В статье рассмотрены особенности трансформации политической системы России на современном этапе становления режима В. Путина. Проанализированы возможные последствия изменений для дальнейшего общественного развития страны. Осуществлен сравнительный анализ изменений политической системы РФ времен президентства Б. Ельцина и В. Путина. Доказано, что несмотря то, что в РФ и провозглашены процессы демократизации общества и либерализации политической сферы, на деле можно наблюдать расхождения между официально провозглашенным курсом и политической реальностью. Суть политических изменений в стране с 2000 г. можно обозначить как ослабление всех конституционных демократических институтов: обеих палат парламента, политических партий, правительства и СМИ. Особенностями политического процесса в России является изменение политических структур, социальные сдвиги, формирование нового политического сознания и культуры общества.
Ключевые слова: Путин, политическая система, трансформация, реформы, политические интересы, политическая партия, президент.

Nevynna G.Ya., Opanasiuk T.A.
Rivne State Humanitarian of University

FEATURES OF TRANSFORMATION OF RUSSIAN POLITICAL SYSTEM (2000-2004)

Summary
The article is considering peculiarities of the transformation of the political system of Russia at the stage of the formation of Putin's regime. The possible consequences of changes for the further social development of the country are analyzed. A comparative analysis of changes in the political system of the Russian Federation during the presidency of Boris Yeltsin and Vladimir Putin was made. It is proved that although in the Russian Federation proclaimed processes of democratization of society and liberalization of the political sphere, one can observe the differences between the officially proclaimed course and political reality. The essence of political change in the country since 2000 can be marked as weakening of all constitutional democratic institutions: both chambers of parliament, political parties, government and mass media. The peculiarities of the political process in Russia are the change in political structures, social changes, the formation of a new political consciousness and the culture of society.
Keywords: Putin, political system, transformation, reforms, political interests, political party, president.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 321.01:282(44)(092)

ТВОРЕЦЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДИВА: РОБЕРТ ШУМАН ЯК СПАДКОЄМЕЦЬ СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Корнійчук Ю.Ю.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті досліджено діяльність та творчий спадок одного з батьків-засновників Європейського Союзу – Роберта Шумана в контексті розвитку соціальної традиції Католицької церкви. Творення Європейської Спільноти, попри виразне секулярне позиціонування сучасного Європейського Союзу, значною мірою відбувається з опорою на християнську спадщину Європи, зокрема на соціальну доктрину Католицької церкви. Йдеться, головним чином, про такі засадничі принципи католицького соціального вчення як наднаціональність, солідарність і субсидіарність та переосмислення ролі мирян в церкві й суспільстві загалом (мирський апостолат). Роберт Шуман виступає одночасно і як спадкоємець цієї традиції, і як її активний творець. В своєму житті та вченні він зумів узгодити і органічно поєднати політичну діяльність і релігійне служіння, що дозволило напрацювати новий багаторівневий підхід до національного та міжнаціонального примирення, який став запорукою єдності ЄС. В українському контексті «Проект Шумана» цікавий та може мати прикладне значення і як програма розбудови національного єднання, і як приклад функціонування релігії в публічній сфері.
Ключові слова: Роберт Шуман, Європейський Союз, релігія, Католицька Церква,євроінтеграція, апостолат мирян, соціальне вчення.

Постановка проблеми. У 1985 році група парафіян міста Мец (Франція) розпочала процес збору матеріалів для канонізації одного з батьків-засновників[1] Європейського Союзу – Роберта Шумана. Відповідно до канонічного права Католицької церкви, серед підстав для віднесення особи до лику блаженних або святих має бути задокументований факт творення дива. Шуман не зціляв хворих, не воскрешав померлих і не ходив по воді, проте в очах багатьох європейців йому вдалася майже рівнозначна річ – примирення німців та французів. Саме його [примирення] ініціатори беатифікації (перший етап процесу канонізації) часто називали чудом Шумана, яке не могло б відбутися без божественного втручання.

Факт початку такого процесу викликав масу бурхливих дискусій і суперечок щодо меж релігії та політики, однак, в українському контексті історія Шумана є актуальною щонайменше з двох причин. По-перше, цікавим є релігійний зріз примирення. Попри те, що творення Європейського Союзу розпочинається як політичний та економічний проект, Шуман діє як спадкоємець Католицької традиції неогуманізму, що, значною мірою, зробило ідею європейської єдності реальною. В цьому контексті французько-німецька історія виступає окремим «кейсом», що ілюструє не лише роль релігійного чинника в міжнародних миротворчих ініціативах, а й можливості, межі та необхідні супутні умови такого примирення. По-друге, декларація намірів України щодо вибору європейського майбутнього систематично наштовхується на риторику релігійних і псевдорелігійних консерваторів щодо «бездуховної Європи» й «антихристиянського глобалізму». Вкоріненість Шуманівського бачення Європи в соціальну доктрину Католицької церкви, що буде показано далі, є свідченням протилежного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Франції, де Шуман є одним із національних героїв та діє ціла мережа інститутів названих його ім'ям, є щонайменше п'ять біографів Шумана. Кожен з них показує його життя під різним кутом зору: Крістіан Пеннера висвітлює перші роки його політичної діяльності, Раймонд П'юдевін показує як державного діяча, Віктор Рошфор та Франсуа Рот акцентують увагу відповідно на історичному та крос-культурному (пограниччя Франції, Німеччини й Люксембургу) контекстах життя та діяльності Шумана, і, насамкінець, Рене Лежен показує Шумана як глибоко релігійну постать та вірянина Католицької церкви. Власне, саме Лежен у 80-тих створив та очолив Інститут Святого Бенедикта, який виступив формальним «заявником» у справі беатифікації Шумана.

Кожна зі згаданих біографій досі існує лише у французькому оригіналі та не має жодного перекладу.

Алан Фімістер, автор книги «Роберт Шуман: неосхоластичний гуманізм та реуніфікація Європи» [3], починаючи своє дослідження, з соромом відзначав, що його книга стала першою англомовною біографією діяча, хоча з часу смерті Шумана до появи книги пройшло майже пів століття. З 2008 року, коли вперше було видано згадану монографію, ситуація з англомовними розвідками дещо покращилася. Перш за все, тут варто згадати працю Джефа Фонтейна «Глибоко вкорінений: забута візія Роберта Шумана» (2010, 2014) [5] та дисертаційне дослідження Маргарет Крійтенбург «Шуманівська Європа» (2012) [6]. Згадані книги, подають цілісний портрет Шумана, приділяючи значну увагу релігійному виміру його діяльності та презентуючи

[1] Рішення Європейського Парламенту від 19 березня 1957 року.

Шумана як щирого спадкоємця католицької гуманістичної традиції.

Досить близьку точку зору подає також Люсьєн Люстін. Окремі розділи його книги «Екуменічний рух та творення Європейської спільноти» (2014) [9] на матеріалах архівів Всесвітньої Ради Церков відтворюють хід налагодження співпраці між творцями об'єднаної Європи та європейськими релігійними лідерами. Причому, якщо Європейське об'єднання вугілля і сталі, з якого пізніше виникає ЄС, починалося всього з шести країн, то до співпраці на рівні релігійних організацій включалися релігійні лідери з більшості країн-членів сучасного ЄС.

В українських працях присвячених Європейському союзу ім'я Шумана фігурує вкрай рідко, не кажучи вже про дослідження релігійного виміру його діяльності. Збірник історичних нарисів про батьків-засновників ЄС [1], до прикладу, містить окрему статтю навіть про Горбачова, як «надію нової Європи», однак статті про Шумана в жодній з двох редакцій книги немає.

Насамкінець, окремо варто згадати роботи самого Шумана. Він є автором багатьох статей та книги під промовистою назвою «За Європу» [3], що містять чітке формулювання його бачення Європейської Єдності та її релігійних підстав. Згадані праці й стали основою для цієї статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття є спробою узагальненого представлення з релігієзнавчої перспективи «європейського кейсу» для подальшого дослідження українського дискурсу щодо місця релігії в публічній сфері; умов, можливостей та меж використання релігії в процесі національного/міжнаціонального примирення. Робота є однією з перших узагальнюючих україномовних праць присвячених релігійному виміру діяльності Шумана.

Мета статті. Дослідження покликане розкрити релігійні витоки розбудови європейської спільноти через розгляд релігійного аспекту діяльності одного з ідейних архітекторів об'єднаної Європи – Роберта Шумана.

Виклад основного матеріалу. Початки організаційного оформлення європейської єдності: кому належить «План Шумана»? Історія формування ЄС розпочинається з 9 травня 1950 року, коли Роберт Шуман (на той час Міністр закордонних справ Франції) виголосив промову-проект об'єднання виробничих потужностей та ринків Німеччини й Франції. Ця промова ввійшла в історію як «План Шумана», а день її виголошення став офіційним святом ЄС і відзначається як День Європи.

Безпосереднім автором «Плану» став французький економіст, політичний діяч та дипломат Жан Моне, який свого часу був одним із очільників Ліги Націй. Саме йому приписують авторство вислову «Європи ніколи не було, її ще треба створити». Створення Об'єднання вугілля та сталі (так офіційно називалася французько-німецька співпраця) було не єдиним, але наймасштабнішим об'єднавчим проектом Моне – свого часу він доклався також до англо-французького союзу між Черчілем та де Голлем; будучи одним із радників американського президента Рузвельта сприяв військовій співпраці між Сполученими Штатами та країнами антигітлерівської коаліції тощо [дет. див.: 4].

Сам Моне, у своїх досить детальних спогадах про формування «Плану» з гумором згадує, що попри те, що проект розпочинався словами «Уряд Франції пропонує...», залишалося лише зробити так, щоб французький уряд дізнався про свою пропозицію, а потім ще й висунув її від власного імені [2, с. 369]. Першопочатково, проект було подано на розгляд тогочасного прем'єр-міністра Франції Жоржа Бідо, що не мало жодних наслідків. Моне згадує, що під час суперечки з Бідо щодо необізнаності останнього про існування плану, Бідо таки знайшов невідкритий лист з проектом серед своєї «неважливої» кореспонденції [2, с. 370].

Таким чином, проект цілком міг залишитися лише проектом, якби не знайшов відгук у суголосних ідеях Шумана, який наважився на його реалізацію. До офіційного оголошення проекту він мав бути схвалений обома палатами французького парламенту, а пізніше ще дев'ятьма палатами п'яти європейських країн-учасниць. Саме Шуман взяв на себе завдання дипломатичного просування «Плану» та політичну відповідальність за його успіх. Про свою роль в реалізації проекту він згадує словами одного з французьких маршалів: «Я не знаю, хто її [битву] виграв, але я точно знаю, кого б звинуватили у випадку поразки» [3, с. 69].

«Святий у костюмі»: ключові аспекти біографії Шумана. Роберт Шуман (1886-1963) народився в Люксембурзі та значну частину свого життя провів у містечку Мец в Лотарингії – північно-східному регіоні Франції, що має досить складну історію. Через значні поклади вугілля та промисловий потенціал область кілька разів за допомогою військової сили переходила від Франції до Німеччини і навпаки. Зростаючи в міжнаціональній родині[2], Шуман вільно володів люксембурзькою, німецькою та французькою, часто подорожував між цими трьома країнами, ймовірно, на практиці вивчивши умовність міждержавних кордонів.

Біографи та друзі Шумана згадують родину Шуманів як глибоко релігійну. Люксембург, в якому Шуман зростав не мав офіційної державної релігії, однак, на відміну від тогочасної Франції, люксембурзька система освіти передбачала певну катехетичну підготовку. Вступивши до ліцею, Шуман продовжив вивчати теологію та давні мови (грецьку й латину), легко читаючи тексти Нового Завіту в їх перших редакціях [3, с. 146]. Юридичний диплом він здобув, почергово навчаючись в чотирьох різних університетах – Боннському, Мюнхенському, Берлінському та Страсбурзькому, що було досить популярним явищем серед студентів того часу.

Паралельно з навчанням, Шуман бере активну участь в мирянських католицьких рухах та організаціях, покликаних повернути присутність Католицької церкви в публічне життя. Ще в Боннському університеті, де Шуман розпочав

[2] Мати Шумана – Євгенія Дюран – походила з Люксембургу, батько – Жан-П'єр Шуман – був французом за народженням, але змушений був прийняти німецьке громадянство після франко-пруської війни та чергового переходу Лотарингії.

своє навчання, він вступив (пожиттєво) до католицького наукового студентського товариства *Юнітас* (лат. *Unitas* – єдність), яке бачило своєю метою протистояння наслідкам німецької політики *Культуркампфу* (нім. *Kulturkampf* – боротьба за культуру), що передбачала витіснення Католицької церкви з низки сфер суспільного життя – в першу чергу, зі сфери освіти – заборонялася діяльність ордену єзуїтів, встановлювався жорсткий контроль над державними школами, церковними посадами тощо. Члени Юнітасу, регулярно організовували катехетичні зустрічі та брали активну участь у громадському житті, на практиці відстоюючи католицькі принципи та цінності.

Пізніше Шуман вступив до Народного союзу католицької Німеччини (в рамках якого долучився до організації нині масштабного фестивалю *Католікентаг*[3] (нім. *Католицькі дні*)), працював у Карітасі[4] та виконував обов'язки президента дієцезіальної федерації молодіжних організацій, що ставила собі за мету поширення соціального християнства в дусі енцикліки *Нові речі* (лат. *Rerum Novarum*)[5] Лева XIII. Робота в Федерації передбачала часті відвідини різних парафій місцевої єпархії та фактично забезпечила Шуману впізнаваність та авторитет для висунення його як представника Католицької партії Лотарингії до Національних зборів Франції. На цьому етапі Шуман зробив великий внесок у прийняття низки нормативно-правових актів, що врегульовували особливі релігійні та культурні права мешканців Лотарингії. Ці документи ввійшли в історію під загальною назвою *Lex Schuman* (з лат. *Закон Шумана*). Така правова інтеграція Лотарингії часто розглядається за зменшену модель пізнішого німецько-французького примирення.

Після смерті матері, Шуман вирішує далі слідувати духовному покликанню та прийняти релігійний сан, однак відмовився від цього наміру під впливом його друга Генрі Ешбаха. Більшість біографів Шумана цитують лист Ешбаха з його пропозицією іншого служіння: «Нашому суспільству, – писав він, – конче необхідний мирський апостолат і я не можу уявити собі кращого за тебе апостола... Святі майбутньогоноситимуть костюми...» – підсумовував він [цит. за: 3, с. 148; 10, с. 19].

Під час Другої світової війни Шуман втік з Німеччини та переховувався у французьких монастирях (1942-1944). В 1945 році приєднався до партії християнських демократів – Народного республіканського руху – однієї з найбільших проєвропейських партій, що стало початком нового витка його політичної кар'єри.

«...Демократія в християнському значенні слова»: Європа в проекті Шумана. Попри складне сприйняття релігії в сучасному ЄС (йдеться і про дискусію навколо преамбули ЄвроКонституції, і про складність прийняття нехристиянської Туреччини, і про дискусії навколо прав, які неоднозначно сприймаються в християнській традиції), першопочатково Європейський Союз творився не тільки і, можливо, не стільки як економічний, а і як релігійний проект. Вплив Католицької Церкви на формування ЄС був на стільки сильним та багатостороннім, що напівжартома говорили про велику «Ватиканську змову» або «Ватиканську Європу» [6, с. 116-117]. Автори дослідження «Європейська єдність та Католицька церква» Петр Краточвіль та Томаш Долежаль навіть висувають припущення щодо можливості виокремлення своєрідної теології ЄС [7, с. 6] – корпусу фундаментальних принципів, що лежать в основі цієї організації, її своєрідного «догматичного ядра». Ці принципи не підлягають дискусії, не завжди озвучуються як релігійні та де-факто стають основою власне європейської громадянської релігії[6].

Умовно вплив Католицької церкви на створення ЄС можна розділити щонайменше на два рівні. По-перше, йдеться про створення впливового середовища релігійних та мирянських лідерів, які, будучи активними вірянами, сприймали свою політичну діяльність як форму релігійного служіння й брали активну участь у формуванні європейської єдності. Окрім Шумана тут, в першу чергу, варто було б назвати Жака Марітена, Романо Ґвардіні, Генрі Брагманса, Джованні Пацеллі (пізніше – папа Пій XII), Крістофера Довсона, Карла Ясперса та ін. [дет. див.: 6, с. 76-149]. Ці мислителі поділяли не лише бачення ролі християн у суспільному житті, а й спільно працювали над втіленням цього бачення в реальне життя. До прикладу, окрім спільних духовних реколекцій, які Марітен та Шуман часто здійснювали в Лаахському монастирі (Німеччина), Марітен обіймав кілька дипломатичних посад в Міністерстві закордонних справ того часу – виконував обов'язки посла Франції до Святого Престолу, був представником Франції в Організації Об'єднаних Націй, де долучився до розробки Декларації про права людини. Більше того, саме Марітен першим чітко формулює концепцію апостолату мирян, яка пізніше буде прийнята Другим Ватиканським собором за частину офіційного вчення Католицької церкви (Декрет про апостолат мирян, 1965 р.).

По-друге, створення своєрідного ідейного ґрунту для єдності. Йдеться про такі засадничі концепти католицького соціального вчення, як наднаціональність, спільний духовний та культурний спадок, солідарність та субсидіарність, тощо. Не в останню чергу ці ідеї живилися інституційним становленням окремих релігійних/міжрелігійних організацій – Конференції Європейських Церков, Всесвітньої Ради Церков та ін.

Для Шумана, як і для багатьох інших творців Європи, європейська єдність є очевидною. В своїх працях він часто означує її як «спільний «дух», «культурну спільноту в найвищому сенсі цього слова», «культурний і духовний спадок», «спільноту спадкоємців», тощо, щоразу, апелюючи до християнської традиції. Саме християнство, наполягає він, стало основою для такої

---

[3] Нині фестиваль є однією з подій національного масштабу в Німеччині, об'єднує десятки тисяч католиків з усієї Європи.

[4] Найбільша католицька соціальна організація.

[5] Від лат. – Нові речі, енцикліка, що стала початком формування сучасної соціальної доктрини Католицької церкви.

[6] Поняття «громадянська релігія» введено в науковий обіг соціологом Робертом Беллою для позначення специфіки релігії у США. На противагу Беллі автори згаданого дослідження пропонують як основу європейської громадянської релігії наголос на індивідуальних правах людини, секуляризацію та толерантність. Кожен з цих концептів має виразне релігійне походження, але з формуванням ЄС був вдало перекладений з теологічної мови церкви на мову права європейських інституцій.

єдності та уможливило справжню демократію, утвердивши віру в загальну рівність всіх людей, чого не можна було сказати про античну традицію. Більше того, Шуман розглядає християнство не лише оглядаючись назад, як передумову єдності, а і дивлячись вперед, – як інструмент творення спільного майбутнього, навіть, якщо ми не завжди це усвідомлюємо. Прикладом останнього є внутрішньоєвропейське примирення, яке, як вірив мислитель, обов'язково має відбутися. Попри те, що вибудова інституційно єдиної Європи має на меті безпекові причини, – зазначає він, – в її основі лежить християнське смирення й прощення колишніх ворогів, благородне і смиренне братерство, які є глибинними християнськими чеснотами: «Парадоксальний факт, який міг би нас здивувати, якби ми не були християнами, можливо, неусвідомленими християнами: ми простягаємо руку нашим вчорашнім ворогам не тільки на знак прощення, але також і для того, щоби разом будувати Європу завтрашнього дня» [3, с. 22]. Причому, за вже першими варіантами «Плану», докластися до розбудови такого майбутнього, потенційно, зможуть всі європейські народи, незалежно від того, живуть вони на Заході чи на Сході [11].

Відмова від частини власного суверенітету й егоїстичних національних інтересів, яку тягне за собою участь в європейському проекті, заради спільного блага та глибшої самореалізації, є ще одним з парадоксів, які стали можливими завдяки християнству (як прямий приклад, Шуман наводить Ватикан) і можливість яких європейські країни покликані довести. Попри те, що «ми не є та ніколи не станемо людьми, які відкидають батьківщину, забувають про свій обов'язок перед нею. Разом з тим, ми все більш ясно бачимо, що вище кожної батьківщини існує спільне благо, що перевищує національні інтереси та в якому зливаються індивідуальні інтереси наших країн» [3, с. 14].

І далі: «Справжній європейських дух полягає в усвідомленні реальності, можливостей та обов'язків, що стосуються всіх нас, понад наші кордони, антагонізми та образи. Ми не зможемо на скільки-небудь переконливо відкинути чужий націоналізм, якщо будемо протиставляти йому свій власний. Хвиля націоналізмів може бути зупинена тільки за допомогою конструктивної та колективної політики, в рамках якої будуть дотримуватися інтереси кожної країни, завдяки солідарним зусиллям всіх. Нам доведеться продемонструвати всім людям доброї волі, що таке поєднання інтересів можливе» [3, с. 14].

Сучасне йому розділення Європи Шуман називає «безглуздим анахронізмом», якому має прийти на зміну справжня солідарність європейських держав: «Європа має перестати бути клаптевою ковдрою з окремих країн і стати спільнотою самостійних народів, об'єднаних спільним зусиллям захистити себе та побудувати своє майбутнє. Йдеться не про тимчасовий захід, задля протистояння окремій небезпеці чи подолання пробоїн в обороні. Європа потребує того, щоб жити краще, об'єднавши для цього всі свої ресурси. Вона має стати єдиним цілим, що усвідомлює свою багатоманітність, свої потреби та можливості» [3, с. 82]. Власне, Шуман чітко розділяє сфери, які мають бути єдиними та множинними. До першого він відносить, насамперед, оборону, економіку та науку, до другого – культуру, яка, зберігаючи локальну національну специфіку та колорит, має стати відкритою та доступною для решти європейської спільноти. Пропонований ним інструментарій «удоступнення» інших культур не є новим, однак, як можна сьогодні констатувати, виявився досить дієвим. Йдеться про освіту та створення спільного наративу, пресу та літературу, подорожі, обміни (в усіх значеннях цього слова) й спільну діяльність. Такий шлях до єдності вимагає значних зусиль та тривалого часу, що, однак, не робить його менш важливим: «Європа буде створена не одразу та не у готовому вигляді; вона постане на основі реальних справ та фактичної солідарності» [3, с. 91].

Висновки і пропозиції. Процес збору матеріалів для беатифікації Шумана завершився у 2004 році і після розгляду відповідною комісією Католицької церкви, клопотання заявників було відхилено. Попри це, історія Шумана дозволяє нам зробити кілька висновків. По-перше, щодо релігійного потенціалу примирення. В класичній конфліктології до використання релігії, як інструменту примирення ставляться з певним побоюванням, оскільки залучення релігії в конфлікт неодмінно робить його глибшим та складнішим. В свою чергу, історія останньої чверті XX століття виразно продемонструвала штучність, чи навіть неможливість виключення релігії з соціально-політичного життя. У випадку французько-німецького примирення приватні релігійні переконання архітекторів цього примирення стали тією вихідною точкою, яка не просто створила спільний ціннісний простір для діалогу, а зробила його результат частиною особистої відповідальності кожного, хто вважає себе віруючим, розширивши спектр можливих шляхів примирення. В проекті Шумана та його однодумців релігія сприймалася як призма через яку розуміється життя як таке, а отже, релігійні принципи не могли не стосуватися, до прикладу, розбудови економічних відносин чи розвитку промисловості. Звідси бере свій початок ідея різнорівневості діалогу – прагнення одночасно до політичного примирення та фактичної економічної солідарності, що і забезпечило позитивний результат.

По-друге, попри показову зовнішню секулярність Європейський Союз вибудовувався як спільнота, яку об'єднує система цінностей виразно релігійного походження. Роберт Шуман є чудовим цьому прикладом. Йому вдалося не просто перекласти на мову права та офіційних державних інституцій низку засадничих концептів соціального вчення Католицької церкви, а і розробити реальні механізми їх втілення у практичне життя. Більше того, вся його біографія є однією з ілюстрацій такого втілення.

Разом з тим, попри велику зацікавленість та, нарешті, викристалізування загальнонаціональної згоди щодо європейської перспективи, питання європейської ідентичності та цінностей, осмислення сучасних моделей присутності релігії в публічній сфері та міжнародних відносинах, вивчення релігійного потенціалу розвитку громадянського суспільства залишаються тими питання, що, значною мірою, ще чекають на своїх дослідників.

Список літератури:

1. Віднянський С. В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності: Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / Віднянський С. В., Мартинов А. Ю.; НАН України, Ін-т історії України. – Вид. 2-е, допов. і переробл. – К.: Києво-Могилянська академія, 2011. – 395 с.
2. Монне Ж. Реальность и политика: Мемуары / Пер. с фр. В. Божовича. – М.: Московская школа политических исследований, 2001. – 662 с.
3. Шуман Р. За Европу / Пер. с фр. В. Божовича. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – 96 с.
4. Chira-Pascanut C. Discreet Players: Jean Monnet, Transatlantic Networks and Policy-Makers in International Co-operation // JCMS: Journal of Common Market Studies. – 2014. – Vol. 52. – Is. 6. – P. 1242-1256. doi:10.1111/jcms.12142.
5. Fimister A. Robert Schuman: Neo-Scholastic Humanism and the Reunification of Europe / 2nd ed. – Brüssel: P.I.E. Peter Lang, 2011. – 284 p.
6. Fountain J. Deeply Rooted: the Forgotten Vision of Robert Schuman / 2nd ed. – [Place of publication not identified]: Seismos Press, 2014. – 136 p.
7. Kratochvнl P. The European Union and the Catholic Church: Political Theology of European Integration / P. Kratochvнl, T. Doležal. – London: Palgrave Macmillan UK, 2015. – 217 p.
8. Krijtenburg M. Schuman's Europe: his frame of reference / [Electronic Recourse]. – Leiden: Leiden University Press, 2012. – 313 p. – Mode of Access: https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/19767/fulltext.pdf?sequence=17 – Date of Access: 31 January 2017.
9. Leustean L. N. The Ecumenical Movement and the Making of the European Community. – New York: Oxford University Press, 2014. – 286 p.
10. Santo Schuman – święty w garniturze // Polski Kalendarz Europejski. – 2008. – № 119. – S. 19.
11. The Schuman Declaration – 9 May 1950 [Electronic resource]. Mode of Access: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en – Date of Access: 31 January 2018.

Корнийчук Ю.Ю.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ТВОРЕЦ ЕВРОПЕЙСКОГО ЧУДА: РОБЕРТ ШУМАН КАК НАСЛЕДНИК СОЦИАЛЬНОГО УЧЕНИЯ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ

Аннотация
Цель статьи заключается в исследовании деятельности и творческого наследия одного из отцов-основателей Европейского Союза – Роберта Шумана в контексте социальной традиции Католической церкви. Создание Европейского Сообщества, несмотря на отчетливое секулярное позиционирование современного Европейского Союза, в значительной степени происходит с опорой на христианское наследие Европы, в частности на социальную доктрину Католической церкви. Речь идет, главным образом, о таких основополагающих принципах католического социального учения как сверхнациональность, солидарность и субсидиарность, а также переосмысления роли мирян в церкви и обществе в целом (мирской апостолат). Роберт Шуман выступает одновременно и как наследник этой традиции, и как ее активный творец. В своей жизни и учении он сумел согласовать и органично совместить политическую деятельность и религиозное служение, что позволило разработать новый многоуровневый подход к национальному и межнациональному примирению, который стал залогом единства ЕС. В украинском контексте «Проект Шумана» интересен и имеет прикладное значение и как программа развития национального единения, и в качестве примера функционирования религии в публичном пространстве.
Ключевые слова: Роберт Шуман, Европейский Союз, религия, Католическая Церковь, интеграция, апостолат мирян, социальное учение.

Korniichuk Iu.Iu.
National Pedagogical Dragomanov University

THE EUROPEAN MIRACLE CREATOR: ROBERT SCHUMAN AS A HEIR OF THE CATHOLIC CHURCH SOCIAL TEACHING

Summary
Purpose of the paper is to explore key points of biography and creative heritage of one of the European Union founding fathers – Robert Schuman in the context of the Catholic Church's social tradition. The framing of the European Community, despite a clear positioning of the modern European Union as a secular one, largely is based on the Christian heritage of Europe, particularly on the social doctrine of the Catholic Church. It refers primarily to such fundamental principles of Catholic social teaching as supranationalism, solidarity and subsidiarity, and the new role of the laity in the Church and society in general (a lay apostolate). Robert Schuman is at the same time both an heir of this tradition, and its active creator. In his life, work, and teachings he managed to combine and harmonize political activity and religious service, that allowed to work out a new approach to multi-national and inter-ethnic reconciliation, which is one of the keys to the unity of the EU. In the Ukrainian context, «Schumann Project» is interesting and may have an applied value both as a program for building national unity and as an example of the functioning of religion in the public sphere.
Keywords: Robert Schuman, European Union, religion, Catholic Church, eurointegration, lay apostolate, social doctrine.

УДК 130.123.4:008

КОНЦЕПТ «ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПРОГРЕС» У СУЧАСНОМУ СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ ЗНАННІ

Поліщук Н.В.
Рівненський державний гуманітарний університет

У статті з'ясовується історико-філософський концепт техніки, технологій і науки як соціальних феноменів та їх вплив на духовний прогрес людства. Здійснений аналіз основних понять дослідження, їх історичні витоки та вплив на зміну соціального і духовного життя суспільства у загальнонауковому та філософсько-освітньому дискурсах. Методологія дослідження побудована на міждисциплінарному системному аналізі. Наводиться авторський концепт «Інформаційно-високотехнологічний прогрес» та сучасна «Інформаційно-високотехнологічна революція». Мета дослідження: показати, що перехід до інформаційно-високотехнологічного суспільства, в якому інформація, технології та знання виступають в якості основних соціальних цінностей зумовлює радикальні зміни в усіх соціальних інститутах і, в першу чергу, в освітньо-виховній, духовній та космічній сферах й зумовлює створення ноосферно-космічної цивілізації.
Ключові слова: Всесвіт, наука, освіта, техніка, технології, розум, духовність, висока духовність, соціальний, життя, глобалізація, глобальні кризи, інформаційно-високотехнологічний прогрес, ноосферно-космічна цивілізація.

Постановка проблеми. Початок нового тисячоліття відкриває нову сторінку в розвитку людської цивілізації – перехід людства в еру інформаційно-високотехнологічного (ІВТ) прогресу. Людина є єдиним носієм розуму на Землі – космічно-планетарному об'єкті Всесвіту. Розвиток розуму, як основного фактора розгортання ІВТ прогресу, техніки і технологій різних епох детально розглянуто в нашій монографії [1, с. 17-106] і зроблено висновок, що нові техніка і технології зробили як військово, так духовно вразливою будь-яку країну світу. Нинішні зміни в життєдіяльності людства можна також кваліфікувати як глобальні антропологічну і духовну кризи світової цивілізації, що відзначаються епохальними цивілізаційними викликами і загрозами, з якими людство зіткнулося в кінці XX і на початку XXI століття і, які мають колосальні загальнопланетарні наслідки: докорінно змінюють соціально-економічний, гуманітарно-політичний, морально-етичний, природно-екологічний механізми існування людства та, взагалі, цивілізаційний ландшафт нашої планети, які характеризується як період ІВТ революції суспільства, про що йдеться в книзі А. Тоффлера «Шок майбутнього» (1974 р.), у доповідях Римського Клубу: «Межі зростання» (1973), «Людство в зворотному пункті» (1977 р.), «Про новий міжнародний устрій» (1978 р.), у праці Л. Дотто «Планета Земля в опасности» (1988 р.), А. Печчеї «Майбутнє в наших руках» (1988 р.) У цих та інших працях, приведених у монографії [2], йдеться про те, що людство, принаймні його антропокосмічно вихована частина, невідворотно має переселитися в космос уже у вкрай недалекому майбутньому [3-6].

Екологія світового обширу вкрай зіпсована, забруднення довкілля практично прямує до гранично небезпечної межі і, отже, екологія стала гранично ворожою для здоров'я і життя людини і в цілому загрожує існуванню людства. Всесвітньо відомий фізик-теоретик професор Стівен Хокінг заявив, що рішення президента США Дональда Трампа вийти з Паризької екологічної угоди, яку підписали в 2015 році всі країни світу, може призвести до незворотних змін клімату. Наслідки цього рішення, на його думку, можуть бути настільки серйозні, що Земля перетвориться в «парникову планету», подібну Венері. Дії Трампа можуть підштовхнути Землю до краю прірви, і вона стане схожа на Венеру з температурою 250 градусів і кислотними дощами. Зміна клімату – одна з найбільших загроз, з якими ми стикаємося з часу існування людства – сказав Хокінг (Інтернет-ресурс). Якщо ж цього договору вийдуть ще й Китай і Росія, то в найближчі роки відбудеться найбільша світова екологічно-кліматична катастрофа – знищення всього живого на Землі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Людство у своїх цивілізаційно-інформаційних, енерго-ресурсних, високотехнологічно-технічних й екологічно-кліматичних та в інших глобальних кризах і геокосмічних загрозах які існують нині, й у зв'язку з катастрофічним падінням духовності, підійшло у своєму розвитку до точки біфуркації: або людство загине, або його антропокосмічно вихована частина має переселитися на екзопланети космосу, щоб спасти генофонд людства і створити практично вічну нооферно-космічну цивілізацію. Земна постіндустріальна цивілізація неминуче має трансформуватися в ноосферно-космічну цивілізацію або загинути. Ось таке соціально-історичне значення для людської цивілізації мають розвиток теорії інформації та новітніх видів техніки й технологій.

Мета статті. Основним завданням нашого дослідження є показати, що перехід до ІВТ суспільства, в якому позитивна інформація, наукові знання й високі технології виступають в якості основних соціальних цінностей, зумовлює радикальні зміни в усіх соціальних інститутах і, в першу чергу, в освітньо-виховній і духовній та космічній сферах й зумовлює поступ людства до створення ноосферно-космічної цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо історико-філософський контекст техніки і технологій як соціальних феноменів та їх вплив на духовний прогрес людства. Що таке техніка та технології з'ясовано у [1]. Людство йде по шляху інформаційно-високотехнологічного суспільства. За висловом видатного американського астрофізика Ф. Дайсона: «Технологія – це дар

божий, це сила, яка звільнює людину і тому вона важливіша за ядерну зброю». Головною проблемою дослідження розвитку техніки є проблема концепції людини, що створює та використовує техніку, особливо військову. Як наслідок, зростає загроза життю величезній кількості людей і навколишній природі, які зазнають на собі руйнівного впливу технічних і технологічних факторів. Особливо катастрофічного впливу зазнає на собі природа, без якої не може існувати людство [7, 8]. Відшукання шляхів уникнення цих негативних явищ на людство, фауну і флору і є завданням філософії техніки і технологій, оскільки розвиток техніки і технологій теж життєва необхідність подальшого прогресу людства [7, 9].

Сучасний світ – це занадто технізований життєвий простір і вкрай технологізований час життя людей на нашій планеті. Але й регрес у цій області призведе до деградації людства, а можливо і зникнення людей, як найвищого досягнення природи. Перед людством на весь зріст постала дилема: і без розвитку техніки та технологій людство деградує, і подальший бурхливий, безконтрольний їх розвиток загрожує людству катастрофою [10]. Меншу, але відчутну шкоду для людей створює суцільна комп'ютеризація і автоматизація, які суттєво шкодять фізичному і психічному здоров'ю молоді й особливо вражають дітей; виникли проблем безробіття та штучного інтелект і роботизації [11, с. 85], які пригнічують діяльність людського мозку, в результаті все в більшій мірі проявляється деградація молодих людей. Тяжка техніка і хімічні виробництва знищують у великих масштабах лісові масиви і посіви зернових та інших культур. Виникла проблема повсюдного нищення природи, фауни і флори, і самих людей, оскільки питна вода, повітря, ґрунти, продукти харчування забруднені радіоактивними, хімічними речовинами, солями важких металів, відходами виробництв [8]. Від цього люди масово втрачають здоров'я і життя.

Нині відбувається перетворення інформації на своєрідний глобальний ресурс людства, при цьому зростає потенційна можливість зростання відчуження людини в інформаційному суспільстві, зміни соціальних і культурних засад такого суспільства, зокрема, атрофується моральність і духовність людини [7]. Питання зводиться до втрати людського розуму взагалі. В результаті зникає традиційна межа між людським «духом» і машиною [12]. Отже, порушується одна з головних домінант усього технічного прогресу – принцип доцільності. Техніка ніби самостійно створює нові зразки ще далеко більш потужної техніки без потреб практичної діяльності людей [9]. Цей процес виходить з під контролю людства. Цьому особливо сприяє технократія – влада технічних спеціалістів (так званих, технарів), суспільна позиція яких пов'язує перспективи розвитку людства виключно з прогресом техніки; відповідно, вважається, що всі ресурси суспільства повинні зосереджуватися та використовуватися саме на цьому напрямку. Багато сучасних філософів вважають технократизм винним у гуманітарній і екологічній кризах сучасного людства [12, с. 397].

Все це нагальні питання вже не техніки, а філософії техніки, доки техніка не знищила людство. У зв'язку з останнім ми маємо підстави стверджувати, що філософія науки і техніки змушує по іншому розглядати окремі традиційні проблеми філософії, зокрема: що таке людина й, що таке природа [7, с. 15], які можливі між ними системи взаємозв'язку, як впливає науково-технічний поступ на хід історії, на людину, її духовність та освіту [8, с. 404]. і, разом з цим, на цілий комплекс соціальних проблем. Життя все ж немислиме без технічних винаходів і створення технічних засобів. Місія техніки – звільнити людей від злиття з природою, передавши їх світу технічних засобів, машинам. Але не можлива й ситуація, щоб техніка знищила природу.

Отже, суспільний прогрес неможливий без прогресу техніки і тому людству, і перш за все філософам техніки необхідно знайти, і то негайно, компроміс між існуванням природи у всьому її розмаїтті і світом техніки, оскільки сучасна техніка пов'язана із нівелюванням буття і його відкритістю. У цьому криється джерело тієї загрози, яку несе з собою некерований технічний прогрес, оскільки техніка формує суто технічний спосіб конструювання світу – техносферу [13], де природа для виробництва стає постачальником енергії, сировини, матеріалів, а відповідно знищується біосфера, колиска людства. Ось чому вивчення історико-філософських аспектів глобальних науково-технічних проблем цивілізації являє пріоритетний інтерес для сучасного суспільства та визначає його майбутнє. Чинниками вирішення цих питань є філософія, культура, наука й освіта, висока духовність суспільства, особливо молоді, і її ноосферно-космічна свідомість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звичайно, у XXI ст. ІВТ перетворення не можуть мати локального характеру. Ці тенденції можна побачити в розгортанні «четвертої хвилі» суспільного науково-технічного поступу – це ІВТ революція (кін. XX ст. – поч. XXI ст.), що завершує: 1) аграрну революцію – «перша хвиля» (10-12 тис. р. до н. е.); 2) індустріальну революцію – «друга хвиля» (кін. XVIII ст. – XIX ст.); 3) НТР – «третя хвиля» (сер. XX ст.). Сучасна ІВТ революція привела до постіндустріальних форм розвитку суспільства на основі нано-, біо- та інфоіндустрії, космічної, електронної і гіперкомп'ютерної техніки, генної інженерії та штучного інтелекту. Оскільки НТР зумовила небезпечні екологічні наслідки, а, особливо, кліматичні, то це вимагає перенесення акценту з продукування техніки на розроблення високоточних технологій і технологічних процесів, які забезпечать безвідходні, ефективні форми виробництва [14].

Відмінність останніх полягає у всебічному врахуванні антропологічних, психологічних, екологічних, етичних, моральних, духовних та інших чинників, функціонування безвідходних техніки, технічних і технологічних комплексів. Усе це суттєві риси технологічної та інформаційної переорієнтації, що їх здійснює ІВТ революція, яка підготовлює «п'яту хвилю» (кін. XXI ст.) в розвитку людства – космічну революцію (космічну експансію) [2-6; 11, с. 291]. Провідна роль в усіх цих процесах належить кібернетичним та електронно-обчислювальним системам, широкого застосування комп'ютерної та взагалі інформаційно-телекомунікаційної техніки, бо метою будь-

якої інформаційної технології є виробництво інформації для наступного аналізу і прийняття на його основі певного рішення. Епоха ІВТ прогресу містить в собі й величезний потенційний гуманістичний потенціал, тільки його потрібно виявити і використати. У час ІВТ прогресу діяльність людства перейшла всі межі біологічної реальності і стала визначатися досягнутою могутністю розуму і космічними, технічними, технологічними, інформаційними та інноваційними можливостями людства. Таке трактування ІВТ прогресу має надихнути філософів і педагогів до створення якісно нових смислів, які має засвоювати високодуховно-моральна особистість. Одна із характерних особливостей сучасного світу – загострення всіх проблем, а головне духовно-моральних [2].

Основна тема Всесвітнього Даоського форуму 2016 року – «Оволодіння четвертою промисловою революцією». На ньому йшлося про те, що «Автоматизація та комунікація призвели до всіх індустріальних революцій, але як ніколи на такому високому рівні інтенсивності, як зараз. Ці дві сили матимуть дуже різні наслідки для націй, підприємств та окремих осіб», – пояснив голова ради директорів найбільшого швейцарського фінансового холдингу UBS А. Вебер. Основою для вибору теми Форуму стала стаття відомого швейцарського економіста К. Шваба, засновника і президента ВЕФ, в журналі Foreign Affairs, в якій йдеться про четверту промислову революцію. Якщо у центрі третьої революції знаходилася електроніка та інформаційні технології, автоматизоване виробництво, то четверта промислова характеризувалася злиттям технологій і стиранням граней між фізичними, цифровими та біологічними сферами. У вітальній промові форуму віце-президент США Дж. Байден і організатор форуму К. Шваб застерегли, що погнавшись за технологіями, людство ризикує «втратити душу». Папа римський Франциск, представником якого на форумі в Давосі став кардинал П. Терксон, попередив, що такі інноваційні технології, як 3D-друк або безпілотні автомобілі, можуть залишити без роботи мільйони людей. «Ми повинні керувати технологічним розвитком, не дозволяючи йому домінувати над собою», – застеріг Франциск.

Тому і виходи з глухого кута технічного і технологічного розвитку сучасної цивілізації слід шукати на шляхах створення ноосферно-космічної цивілізації, гуманізації, впровадженні в навчальний процес високої духовності, врахуванні екологічних, в першу чергу, кліматичних загроз, антропологічних, соціально-ціннісних чинників у створенні і використанні техніки. Нова цивілізація, якщо її вдасться сформувати, має спиратися на нову, гуманітарно-орієнтовану, високодуховну ноосферну космічно-орієнтовану техніку та техніко-технологічний розвиток, більш безпечний для людини, суспільства і природи. Таким чином, підсумовуючи наведене вище, нами запропоноване власне трактування ІВТ прогресу у філософсько-освітньому дискурсі та сучасної ІВТ революції, суть яких полягає в наступному.

Інформаційно-високотехнологічний (ІВТ) прогрес – це глобальне інформаційно-інноваційне, високотехнологічне, науково-технічне, космічно-цивілізаційне явище, яке дало початок гігантському приросту технічних, технологічних, матеріальних, енергетичних, космічних, інформаційних, інноваційних можливостей людства і створення глобалізованої ІВТ цивілізації і, яке суттєво деформує біологічну і духовну основу особистості – фізичний організм людини, мозок, а, отже, її розум, психіку, свідомість, духовність, ментальність і науково-філософський світогляд і, отже, має спонукати філософів і педагогів до створення якісно нових смислів, які має засвоювати високодуховна особистість. ІВТ прогрес являє собою сукупність процесів корінного якісного перетворення виробничих сил, яке здійснюється в результаті злиття воєдино наукової, технічної, технологічної, інноваційної та інформаційної революцій, космізації й глобалізації виробництва і взагалі життя, перетворення науки в безпосередню продуктивну і соціальну силу, але, й на жаль, регресу духовності, екології взагалі та клімату зокрема.

Інформаційно-високотехнологічна (ІВТ) революція – це стрибкоподібний розвиток ІВТ прогресу – докорінний інформаційно-інноваційний, глобалізаційно-космічний, науково-технічний і високотехнологічний переворот у продуктивних силах і виробничих відносинах у суспільстві. Це «четверта хвиля» НТП (після аграрної, індустріальної та НТР), сутність якої полягає в гігантському якісному стрибку в продукуванні й використанні в науці й техніці, технологіях і виробництві, освіті й вихованні та взагалі в усіх сферах діяльності людства, інформації, як сукупності всіх знань, що їх виробило людство за час свого існування, як причини руху всього у Всесвіті; інформаційна революція відбувається в органічному зв'язку з високотехнологічною революцією, сутність якої полягає в переході від зовнішнього втручання у природні, суспільні та виробничі процеси до їх внутрішнього регулювання та стимулювання на основі високих технологій, зокрема, у вигляді об'єднання нано-, біо-, інфо-, когнітивних і соціогуманітраних (НВІКСГ) наук і технологій, інновацій і новітніх досягнень природничих і технічних наук. Основними напрямами розвитку цієї революції постають інформатизація та комп'ютеризація суспільства, генна інженерія, кібернетика, роботизація, штучний інтелект, космізація тощо.

Висновки і пропозиції. Підводячи історико-філософські підсумки розвитку новітніх техніки і технологій, можна стверджувати, що інтенсифікація науково-технічного, технологічного й інформаційно-інноваційного прогресу людства у вигляді ІВТ прогресу привела до цивілізаційних і духовних змін, кардинально змінила спосіб виробництва, життя й освіту людей, а головне і найсуттєвіше – привела до негативних і навіть катастрофічних наслідків для стану довкілля і клімату, які загрожують існуванню людства, а тому виникла нагальна проблема зміни ставлення людської спільноти до подальшого стрімкого розвитку техніки і технологій, а для цього необхідна філософсько-освітня база, яка б розглядала аксіологічну сторону техніки і технологій, методів оцінки та планування їх продукування, а також враховувала б їхні складові: природну і людську (пізнавальну, духовну, психологічну, етичну, естетичну), соціальну і культурну (економічну, політичну, історичну, відповідність

культурним традиціям). Також нами окреслені основні принципи методології дослідження техніко-технологічного феномену, який формує особистість й у значній мірі технізує й технологізує її свідомість, що приводить до руйнування духовної основи молодої людини. При цьому потрібно врахувати антропологічні, психологічні, екологічні, етичні, моральні, духовні та інші чинники, адже, ІВТ революція є сходинкою до наступної «п'ятої хвилі» (кінець XXI ст.) в розвитку людства – космічної революції (космічної експансії) і створення ноосферно-космічної цивілізації.

Список літератури:

1. Поліщук Н.В. Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді: монографія / Н.В. Поліщук. – Рівне: О. Зень, 2012. – 464 с.
2. Поліщук Н.В. Духовність молоді перед викликами інформаційно-високотехнологічного прогресу: монографія / Н.В. Поліщук. – Рівне: О. Зень, 2016. – 336 с.
3. Базалук О.А. Космические путешествия – путешествующая психика: курс лекций / О.А. Базалук. – К.: КНТ, 2012. – 424 с.
4. Полищук Н.В. Космизация человеческой деятельности и воспитание духовных личностей космически-инопланетного будущего в третьем тысячелетии / Н.В. Полищук // Future human image. – Kiev, 2014. – № 1(4). – С. 96-101.
5. Поліщук Н.В. Філософсько-освітня концепція антропокосмізму та духовні перспективи існування людської цивілізації в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу / Н.В. Поліщук // Грані. – Дніпропетровськ, 2014. – Вип. 12(116) грудень. – С. 6-11.
6. Поліщук Н.В. Освітні стратегії формування духовності молоді у контексті інформаційно-високотехнологічного прогресу: автореф. дис. ... докт. філософ. наук: 09.00.10 – філософія освіти / Н.В. Поліщук. – Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2017. – 35 с.
7. Людина і світ: [підручник] / [Л.В. Губерський, В.Г. Кремень, А.О. Приятельчук та ін.]; голов. ред. Л.В. Губерський. – К.: Знання, КОО, 2001. – 349 с.
8. Філософія: [навч. посіб.] / [Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.]; за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2008. – 534 с.
9. Семенюк Е.П. Філософія сучасної науки і техніки / Е.П. Семенюк, В.П. Мельник. – Львів: Світ, 2006. – 152 с.
10. Освальд Шпенглер. Человек и техника / Освальд Шпенглер // Культурология XX век: сборник статей; пер. с нем. – М.: 1995. – С. 454-492.
11. Мічіо Кайку. Фізика майбутнього / Мічіо Кайку / Переклала з англ. Анжела Кам'янець. – Львів: Літопис, 2013. – 432 с.
12. Петрушенко В.Л. Філософія [Текст]: в 2-х част. / В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий світ, 2000, 2011. – 647 с.
13. Кавалеров В.А. Від «техносфери» до «ноосфери»: філософсько-освітній аспект / В.А. Кавалеров // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. – Випуск 3. – С. 24-28.
14. Поліщук Н.В. Взаємозумовленість революційного й духовного зростання суспільства в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу / Н.В. Поліщук // Гілея: науковий вісник. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 113(10). – С. 290-295.

Полищук Н.В.
Ровенский государственный гуманитарный университет

КОНЦЕПТ «ИНФОРМАЦИОННО-ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС» В СОВРЕМЕННОМ СОЦИОГУМАНИТАРНОМ ЗНАНИИ

Аннотация
В статье раскрывается историко-философский концепт техники, технологий и науки как социальных феноменов и их влияние на духовный прогресс человечества. Осуществлен анализ основных понятий исследования, их исторические истоки и влияние на смену социальной и духовной жизни общества в общенаучном, философском и образовательном дискурсах. Методология исследования построена на междисциплинарном системном анализе. Приводится авторский концепт «Информационно-высокотехнологический прогресс» и современная «Информационно-высокотехнологическая революция». Цель исследования: показать, что переход к информационно-высокотехнологическому обществу, в котором информация, технологии и знания выступают в качестве основных социальных ценностей, предопределяет радикальные изменения во всех социальных институтах и, в первую очередь, в просветительно-воспитательной, духовной и космической сферах, а также предопределяет создание ноосферно-космической цивилизации.
Ключевые слова: Вселенная, наука, образование, техника, технологии, разум, духовность, высокая духовность, социальный, жизнь, глобализация, глобальный кризис, информационно-высокотехнологический прогресс, ноосферно-космическая цивилизация.

Polischuk N.V.
Rovno State Humanitarian University

THE CONCEPT «INFORMATION-HIGHLYTECHNOLOGICAL PROGRESS» IN MODERN SOCIOHUMANITARIAN KNOWLEDGE

Summary
In clause the concept of technics, technologies and sciences as social phenomena and their influence on spiritual progress of mankind reveals historico-philosophical. The analysis of the basic concepts of research, their historical sources and influence on change of a social and spiritual life of a society is carried out In general scientific, philosophical and educational discourses. The methodology of research is constructed on the interdisciplinary system analysis. The concept «Information-highlytechnological progress» and modern «Information-highlytechnological revolution» is resulted author's. The purpose of research: to show, that transition to an information-highlytechnological society in which the information, technologies and knowledge represent itself as basic social values, predetermines radical changes in all social institutes and, first of all, in educational, spiritual and space spheres, and also predetermines creation noosphere-space civilization.
Keywords: Universe, science, formation, technics, technologies, reason, spirituality, high spirituality, social, life, globalization, global crises, information-highlytechnological progress, noosphere-space civilization.

УДК 130.2

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ПРОЦЕСІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Поліщук Р.М.
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

Досліджено процес формування національно-культурної ідентичності українського народу в процесі глобальних трансформацій. Виокремлено ряд чинників, які надають можливість проаналізувати передумови та перспективи цього процесу. Серед передумов та чинників формування виділяється тривале існування України у бездержавному стані, адже населення перебувало під впливом інших національних культур. Із здобуттям українцями незалежності виникли крім цих, інші чинники впливу на формування культурної самобутності, серед яких можна визначити постколоніальну соціокультурну спадщину та глобалізаційні процеси. Підкреслено, що тенденція сприйняття європейської системи цінностей на противагу постколоніальним установкам, повинна згуртувати та зміцнити українську націю з її стержневою культурною традицією.
Ключові слова: національна ідентичність, культурна ідентичність, глобалізація, трансформації, українське суспільство.

Постановка проблеми. Національна ідентичність виявляється у процесі визначення компонентів національного буття, національних цінностей. На її формування впливають історичні, ментальні, соціально-економічні, географічні та геополітичні чинники. Визначення конструктивної національної стратегії розвитку тісно пов'язане з процесами глобалізації, які відбуваються у світі. Ці процеси неминуче наштовхуються на національно-культурну ідентичність як на перешкоду своєму природному розвитку. Власне тому, виникає спонука проаналізувати феномен національної ідентичності, виокремити передумови та чинники її формування, дослідити стан, проблеми та перспективи формування національно-культурної ідентичності в Україні в умовах суспільних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників особливу увагу вивченню національно-культурної ідентичності та національним державотворчим процесам приділяють такі вчені: Л. Хашиєва, Т. Бердій, М. Скринник, Н. Пелагеша, М. Завгороднюк, О. Забужко, Є. Бистрицький, М. Рябчук, М. Козловець та ін.

Однак, мало дослідженою залишається проблематика сучасних тенденцій розвитку української культури, виокремлення чинників, які впливають на виформування культурної ідентичності українського народу в епоху глобальних трансформацій. Тому, тема статті є актуальною для осмислення можливих векторів розвитку нашого суспільства.

Мета. Проаналізувати передумови (чинники) та тенденції формування національно-культурної ідентичності українців в умовах трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Дослідження трансформації національно-культурної ідентичності в епоху глобалізації можливе за допомогою обґрунтування залежності ідентичності від соціокультурного та економічного контексту, на основі якого конструюється, змінюється чи утверджується своя ідентичність. Глобалізаційні процеси створюють загрозу руйнації національно-культурного ідентифікаційного ядра, яке є скарбницею інваріантних матриць, традицій та усталених уявлень спільноти про себе.

Важливою та влучною видається теза Л. Хашиєвої, про те, що «ядро національної ідентичності складає культура – потужний інтегруючий символічний ресурс, в силу чого культурна ідентичність, на відміну від громадянської ідентичності (громадянської приналежності до конкретної держави), здебільшого є результатом особистісного вибору людини» [18, с. 276-283]. Збереження та зміцнення цього ядра, на нашу думку, становить найважливіше завдання культурної політики, оскільки національна ідентичність є її фундаментом і найважливішим ресурсом конкурентоспроможності в умовах глобалізації й перетворюється для багатьох країн на питання національного виживання.

Дослідник Т. Бердій висловлює думку, що сучасне українське суспільство характеризують спроби виробити національний ідеал, спроможний конкурувати з глобальним ціннісними установками, прагнення до втілення національної мрії. На процес виформування української національної ідентичності впливають ідеологічні, політичні та культурні аспекти [1, с. 410].

Дослідники сучасної філософії концентрують увагу на виявленні нових механізмів та моделей самоідентифікації. З цього приводу можна зазначити, що прикметною рисою цих нових моделей є їх велика варіативність, свобода в їх зміні та заміні. Таке твердження дає нам змогу висловити думку, що процеси глобалізації вибудовують для українського громадянина щонайменше дві наднаціональні ідентичності: європейську та проросійську, або ж постколоніальну. Вибір залежить від людини, як окремого індивіда, який сам може обирати той чи інший вектор розвитку – європейський чи проросійський, чи конструювати власну наднаціональну ідентичність, або ж залишатися поза процесом вибору.

Зауважимо, що глобалізація має безпосередній вплив на сучасні держави та їх національні ідентичності, посилюючи процеси їхньої трансформації. М. Львова стверджує, що «національна

ідентичність існує всередині матриці, що постійно змінюється у багатовимірному, динамічному змішанні мереж» [10].

Л. Хашиєва зазначає, що в умовах модернізації конструювання національної ідентичності, з одного боку, пов'язується з ризиком ідеалізації минулого, а з іншого – несе загрозу історико-культурного забуття, підміни фактів, трансформації символічного простору [18, с. 276-283]. Ця теза є актуальною для українського суспільства, де здійснюється спроба формувати національну ідентичність на основі жертовності та трагічності нашої історії, а також існує загроза забуття чи підміни культурних традицій.

Однією з основ для формування національної ідентичності можна вважати державний кордон, за межами якого вимальовується образ «іншого». Ця теза є для нас актуальною, як зазначає П. Леньо, досліджуючи механізми-засоби конструювання образів «іншого», «оскільки в Україні ці механізми активно використовуються для формування часто полярних регіональних ідентичностей, що не йде на користь державі» [9, с. 186].

Варто зазначити, що найболючіше це переноситься в умовах роз'єднання одного народу, коли на перший план виходять особисті амбіції та інтереси зацікавлених у цьому «діячів», проводиться політика створення міфів для поляризації та формування конкуруючих ідентифікаційних моделей в рамках нашої держави. Яскраво це знаходить вираження, через пропагування в ЗМІ контрастних образів «русского мира», що намагається захистити всіх і всюди та злих «бандерівців».

Національна ідентичність еволюціонує разом з еволюцією концепту суверенітету, бо «в таких умовах державний суверенітет підривається «розщепленням» лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними та соціокультурними мережами». Оскільки наднаціональні об'єднання держав також є суб'єктами глобалізації, то, очевидно, що національні ідентичності трансформуються під впливом наднаціональних об'єднань держав» [13, с. 47]. На нашу думку, Україна має безпосереднє відношення до двох наднаціональних об'єднань держав ЄС і колишнього СНД, під впливом яких українська національна ідентичність трансформується.

Держава утворює національно-громадянську ідентичність за допомогою різних складових політичної культури. Глобалізаційні процеси вводять своїх «агентів» у цю політику, що призводить до розпорошення суверенітету, створює ситуацію, коли вони починають впливати на політику ідентичності та її реалізацію.

Дослідник Н. Пелагеша зазначає, що «основними засобами формування ідентичностей акторами міжнародних відносин є цінності, ідеї та дискурси, які ці актори поділяють. А соціальна взаємодія та взаємне навчання акторів, під час якого відбувається формування (конструювання) ідентичності, і яке супроводжується співконструюванням агентів та структур розглядають як основні міжнародні процеси. На українське внутрішньодержавне соціокультурне середовище, на основі якого створюється національна ідентичність, впливають міжнародні актори – наддержавні союзи держав ЄС та СНД. Їх вплив треба оцінювати не тільки в економічних та військових термінах, як того вимагає реалізм, а також у термінах поширення ідей та цінностей, а також їх впливу на політику ідентичності та ідентифікаційні практики» [13, с. 55].

Під впливом утворень Європейського союзу та СНД, через втілення на території національної держави впливу чинників притаманних для їх наднаціональних ідентичностей, українська національна ідентичність трансформується. Тому, коли вектором розвитку є євроінтеграція, то відповідно вибудовується європейська наднаціональна ідентичність, в іншому ж випадку, тобто у площині СНД – постколоніальна чи проросійська.

Для сучасної України, де тісно переплетені загальноукраїнські та регіональні тенденції соціокультурної трансформації, вельми важлива проблема цивілізаційної самоідентифікації параметрів буття. Ця необхідність самоідентифікації свідчить не стільки про глобалізацію, скільки про проблеми і кризи самовизначення, нездатності традиційної свідомості подолати страх втратити свій суверенітет, підкоритися невідомим, чужим цілям, цінностям і принципам. Цей страх стає актуальною проблемою в умовах українського конфлікту, що тягне за собою деструктивні, небезпечні для суспільства наслідки.

Розпад радянського союзу для України став трансформацією історичною масштабу. У 1991 р. Україна була проголошена незалежною державою, що посилило процеси формування нової національної ідентичності. Проте, внаслідок масштабної економічної, соціокультурної, ідеологічної кризи ці процеси не мали позитивного результату. Причиною цього можна вважати низький рівень національної свідомості, приниженим статусом української мови, що є наслідком політики радянської «імперії». Тому, кінець XX століття можна визначити як пошук українцями самих себе, як процес українізації.

На думку дослідника націєтворчих процесів Г. Касьянова, було розроблено національний проект побудови громадянської нації, в якому чільне місце посідає не етнічна належність, а громадянство. Оскільки етнічні українці самі перебували в стадії набуття національної свідомості, процес очолили бюрократичні еліти, для яких формування громадянської нації було справою їх власної легітимації та самозбереження [6, с. 131-152].

Найбільш показовим у сенсі позитивного зрушення у національній та етнічній ідентифікації є позиція української молоді, яка повинна виконувати ключову роль, бо має використовувати весь свій потенціал на формування нової української національної самосвідомості. І. Вільчинська досліджуючи це питання виокремила основні ознаки національної ідентифікації української молоді: раціонально-практичне наповнення етнічної та національної ідентичності соціальним і практично-політичним змістом; відсутність усвідомлення чіткої межі між етнічним і національним буттям; орієнтація на нові цінності, першочерговими серед яких вважаються свобода пересування у світі, свобода слова й доступу до інформації, свобода підприємництва й можливість розпоряджатися своєю власністю, свобода волевиявлення, захищеність з боку держави, національна самобутність у поєд-

нанні з основними детермінантами загальнолюдського [2, с. 10]. В ідентифікації молоді відбуваються два паралельних процеси: індивідуалізація прозахідного типу та пошук нової корпоративної самореалізації. Молодь прагне до самоорганізації на принципово новій етнонаціональній основі, що передбачає: пристосування індивідуальної свідомості, поведінки, культурного досвіду до мінливих наслідків техногенної революції; зниження у свідомості молоді значення держави як учасника процесів формування культурного простору; переорієнтацію свідомості значної частини молоді на відхід від неусвідомлених наслідків домінування вестернізації; формування соціокультурних механізмі становлення громадянського суспільства.

Важливою проблемою трансформації українського суспільства виступає модернізація структури масової свідомості. Як стверджує Ю. Семенова, у трансформації сучасної системи базисних цінностей, яка формує особистісну ідентичність, основну роль грає фактор глобалізації, з яким безпосередньо пов'язане прискорення темпів соціальних і культурних трансформацій, посилення фрагментарності і сегментарності усіх сфер суспільного життя, що у свою чергу посилює динаміку поновлення ідентифікацій [17, с. 96-103].

Україна потрапила в глобалізаційні процеси в умовах розпаду радянської багатонаціональної ідентичності, що загострює проблему трансформації масової свідомості та ускладнює пошук нової національної ідентичності.

Геополітичне розташування України й історичні особливості розвитку її регіонів обумовили невизначеність щодо великих світових центрів політичних і цивілізаційних орієнтацій. На думку М. Завгороднюка, основними чинниками, що ускладнюють ситуацію, виступають сприйняття в свідомості українців західних інститутів і цінностей, структурна неготовність до євроінтеграційних та євроатлантичних процесів, динаміка укріплення російського домінування на пострадянському суспільстві. У цілому глибина та масштаби поляризації українських регіонів такі, що, з одного боку, ставлять під сумнів перспективу консолідації української демократії, а з іншого – відкривають широкі можливості для політичних маневрів і створення ситуативних політичних коаліцій, направлених на досягнення конкретних політичних цілей [5, с. 162].

Проблема формування колективної ідентичності українського народу в контексті соціокультурних трансформацій набуває особливої гостроти й актуальності в умовах суттєвої активізації глобалізаційних процесів у світі. Т. Воропаєва зазначає про проведені дослідження, які показують, що для українства найтиповішими є три типи ідентифікаційних практик: 1) консервативно-ретроспективна (коли люди усвідомлюють себе переважно через минуле і ототожнюють себе з давніми традиціями своєї спільноти; в її межах формується племінна, локально-територіальна, станова, етнічна, метаетнічна та пострадянська ідентичність), яка спрямована на забезпечення стабілізаційних засад суспільства; 2) конструктивно-перспективна (коли люди співвідносять себе з модерними ідеалами та цінностями, спрямованими у майбутнє; в її межах формується континентальна, планетарна, національно-культурна та громадянсько-політична ідентичність); 3) сакралізуюча (яка може поєднуватись як з першим, так і з другим типом ідентифікаційних практик; в її межах формується метаетнічна, племінна, етнічна, релігійна ідентичність), що є найдавнішою ідентифікаційною практикою на теренах України [3, с. 11-14].

Істотні трансформації ідентичності торкнулися всіх рівнів соціальної структури регіонів. Разом з тим, на думку М. Рябової, зберігається ряд колишніх рис і ознак. Нові соціокультурні цінності, відносини ще в належній мірі в них не структурувалися. Межі між ними носять аморфний характер, існують проміжні, перехідні території з невизначеним або суперечливим статусом, що вимагає окремого самостійного розгляду [16, с. 9-16].

Така доля спіткала і нашу державу, адже «кожен політичний катаклізм або породжує кризу ідентичності, або є її наслідком. Ідеться насамперед про стан певної невизначеності тих чи тих колективних переживань або колективних значень, які тривалий час мали чинність і слугували орієнтирами соціальної поведінки людини. В цьому сенсі криза ідентичності, що запанувала після розпаду СРСР, розгорнулися ще тоді, коли в суспільстві почали утверджуватися подвійні стандарти й виразно окреслилася каста привілейованих осіб, що формувалася переважно з компартійних зверхників» [11, с. 77]. Це вочевидь спричиняло виникнення подвійної офіційної імперської ідентичності. З одного боку, ідентифікувальна уява породжувала таку конкретну колективність, як «радянський народ», а з другого – таку, як «українці» [11, с. 78].

Небезпечна соціальна мобільність пострадянської України, руйнування професійних сфер, масова комерціоналізація свідомості як неминучий супутник дедалі більшої пауперизації населення, корупція, що стала структурною, системною рисою суспільства, в якому ми живемо, – все це зруйнувало підґрунття самоідентифіації індивіда як частини національної цілості [11, с. 83]. Спадкоємність нашого колоніального минулого і постколоніального сьогодення та способів, в яких ностальгія та історична пам'ять впливає на формування нової ідентичності є передумовами кризи.

Пошуки інтегральної ідеології, творення нової національно-культурної ідентичності у постколоніальній Україні зводилися до намагання інституціювати утопію. Вся інформаційна структура та мовлення політиків насичені евфемізмами та евфемістичними оцінками, що створює загальний, «камуфляжний» образ реальності. Наш народ знаходиться у постійному пошуку нових міфів, міфічних героїв, що не дає змогу розкрити свій потенціал і втілити його у створенні своєї культурно збагаченої, економічно незалежної держави України.

Вагомим чинником формування культурної ідентичності України та інших держав є смисли. Цікаву думку з цього приводу висловлює Г. Почепцов: «Смисли безпосередньо пов'язані з людьми, які або їх породжують, або транслюють. При цьому можна нести і чужі смисли, будучи агентом змін на чужу користь. У результаті соціосистема почне рухатися у невластивому

ій напрямку. Смисли не існують самі по собі, ми отримуємо їх у пакеті з людиною, яка їх передає нам. І ця людина істотно впливає на сприйняття нами цього смислу» [15]. Варто зазначити, що під культурними смислами розуміють ідеаціональні конструкти, які є інформаційним та експресивним змістом певних знаків і символів. Український дослідник проблеми ідентичності М. Козловець вважає: «За умов можливих і реальних руйнувань ідентичностей перед людьми постійно постає завдання конструювання і набуття нових життєвих смислів» [8, с. 135].

Рушійною силою для навіювання смислів є пропаганда. Пропаганда, по суті, можлива завдяки створеним смислам. Як правило, це смисли нездійснених бажань. Пропаганда частіше говорить саме те, що хочуть почути, а не те, чого почути не хочуть.

Дослідник Д. Дондурей робить акцент на тому, що інформаційна цивілізація взяла на озброєння телебачення з його способами навіювання смислів. Коли не можна використовувати негативацію фізичних контекстів, негативують віртуальні та інформаційні. Збереження радянського світогляду і м'який примус громадян до безперервних розваг – такі основні ідеологічні завдання, які вирішуються сьогодні за допомогою управління ЗМІ [4].

Нові смисли впроваджують у масову свідомість, роблячи їх єдино можливими, а потім під них починають підбивати саму дійсність. І масова свідомість починає діяти за планом конструкторів, оскільки вже сама дійсність підштовхує всіх до потрібних смислів.

Навіювання смислів, трансформація масової свідомості українців відбувається протягом всієї історії і дотепер. Г. Почепцов зауважує: «Якщо ви отримаєте інші знання, ніж ті, які отримують всі інші, ваша голова буде інша» [14].

Такі навіювання штучно конструйованих смислів в сучасному інформаційному суспільстві носять маніпулятивний характер, вони здатні керувати свідомістю людей та навіть змінювати ідентифікаційні коди. «Культурні коди беруть участь у формуванні системи суб'єктивних координат, в якій розгортається життєдіяльність індивіда, а отже, у творенні його суб'єктивної реальності. Формуючи уявлення про символічну значущість об'єктів та явищ для індивіда, культурні коди тим самим беруть участь у творенні його ціннісних орієнтацій» [7, с. 10-21].

Яскравим прикладом є ситуація на Сході України. Аналіз стосунків між Україною та Росією в соціокультурній сфері приводить до висновку, що сучасна регіональна поляризація України та її динаміка є наслідком не тільки культурно-історичних відмінностей між населенням Сходу та Заходу України, що склалися історично, а й результатом цілеспрямованої політики ідентичності, що проводиться РФ. Росія надзвичайно активно продовжує спроби створити на території колишньої Російської імперії і на території України єдину ідентичність, яка б легітимізувала її присутність [12, с. 13].

Росії для використання військової сили необхідно було поділити Україну на «правильну» і «неправильну», оскільки всі ми виросли в радянській парадигмі «братніх народів». Для того, щоб застосовувати силу до братнього народу, Україна в ЗМІ весь час висвітлювалася в негативному ключі, що дозволило в потрібний час вести розмову про нелегітимність влади, про хунту, про бандерівців-неонацистів-фашистів. У цій моделі саме вони – «неправильні» – захопили владу, а жертвою став український народ, братський, який і потрібно захистити, що відбилося на протистоянні в межах східної України.

Висновки. У період входження українського суспільства в новий етап його розвитку, інформація і її вища форма – наукове знання стають стратегічним ресурсом, ефективне управління яким дозволяє державам досягти конкурентних переваг. Використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку України повинно сприяти збереженню позитивних тенденцій самобутнього національного розвитку в умовах глобалізації.

Можна стверджувати, що модерна національна культура українців продовжує формуватися, спостерігається тенденція сприйняття європейської системи цінностей на противагу постколоніальній. Саме ця тенденція може сприяти згуртуванню української нації, що в подальшому, позитивно вплине на перспективи інтеграції України до європейського співтовариства.

Список літератури:

1. Бердій Т. Формування національної ідентичності: український контекст / Т. Бердій // Гілея: науковий вісник 2013 № 05(72) Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН. – 966 с.
2. Вільчинська І. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.05 / І. Вільчинська // НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького – К., 2002. – 20 с.
3. Воропаєва Т. Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка: Українознавство*. 1994. – 2010. – Вип. 14. – С. 11-14.
4. Дондурей Д. Телевизор – главный инструмент управления страной [Електронний ресурс] / Д. Дондурей // Нескучный сад. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nsad.ru/articles/daniil-dondurej-televizor-glavnyj-instrument-upravleniya-stranoj.
5. Завгороднюк М. Самоідентифікація українського суспільства / М. Завгороднюк // Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації», 29-30 червня 2010 р. / Відп. за випуск професор А. Карась. – Львів, 2010. – С. 162.
6. Касьянов Г. Украина 1991-2007. Очерки новейшей истории / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С. 13-152.
7. Кліменкова А.М. Методика ідентифікації культурних кодів комерційної реклами: розробка та валідизація / А.М. Кліменкова // Український соціум. – 2014. – № 3. – С. 10-21.
8. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія / М.А. Козловець; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.

9. Леньо П. Образ «Іншого» та формування колективних ідентичностей у Європі / П.Ю. Леньо // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. – 2013. – Вип. 2. – С. 186-187.
10. Львова М. Сущность и содержание феномена национальной идентичности в современных философских, социальных и политических теориях: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / М. Львова. Помор. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Архангельськ, 2004.
11. Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький, О. Білий, Р. Зимовець, Р. Кобець, С. Лозниця, С. Пролеєв. – К.: Дух і літера, 2015.
12. Пелагеша Н. Трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації [Текст]: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05 / Н.Є. Пелагеша; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: [б. и.], 2009. – 20 с.
13. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.
14. Почепцов Г. Новые подходы к анализу социосистем: есть ли здесь место ценностям? [Електронний ресурс] / Г. Почепцов. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://psyfactor.org/psyops/pocheptsov2.htm.
15. Почепцов Г. Смисли, люди і події, що трансформують масову свідомість. [Електронний ресурс] / Г. Почепцов – Режим доступу до ресурсу: http://www.jimagazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Smysly_i_podii_scho_transform_mas_svidomict.htm.
16. Рябова М. Формирование новых идентичностей: диалектика глобального и регионального / М.Э. Рябова. – 31.05.2010 // Регионология. – 2009. – № 04. – С. 9-16.
17. Семенова Ю. Криза ідентичності в умовах трансформації системи цінностей / Ю.А. Семенова // Гуманітарний часопис. – 2004. – № 1. – С. 96-103.
18. Хашиєва Л.В. Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства / Л.В. Хашиєва // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 1. – С. 276-283.

Полищук Р.
Львовский государственный университет физической культуры
имени Ивана Боберского

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНСКОГО НАРОДА В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
Исследован процесс формирования национально-культурной идентичности украинского народа в процессе глобальных трансформаций. Выделен ряд факторов, которые дают возможность проанализировать предпосылки и перспективы этого процесса. Среди предпосылок и факторов формирования выделяется длительное существование Украины в безгосударственном состоянии, ведь население находилось под влиянием других национальных культур. С обретением Украинской независимости возникли кроме этих, другие факторы влияния на формирование культурной самобытности, среди которых можно определить постколониальную социокультурную наследие и глобализационные процессы. Подчеркнуто, что тенденция восприятия европейской системы ценностей в противовес постколониальным установкам, должна сплотить и укрепить украинскую нацию с ее стержневой культурной традицией.
Ключевые слова: национальная идентичность, культурная идентичность, глобализация, трансформации, украинское общество.

Polishchuk R.M.
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky

FORMATION OF NATIONAL-CULTURAL IDENTITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE PROCESS OF GLOBAL TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN SOCIETY

Summary
The process of forming the national-cultural identity of the Ukrainian people in the process of global transformations is researched. There are a number of factors that make it possible to analyze the preconditions and prospects of this process. Among the prerequisites and factors of the formation is the long existence of Ukraine in an unsustainable state, since the population was influenced by other national cultures. Apart from these, other factors influencing the formation of cultural identity, including the post-colonial socio-cultural heritage and globalization processes, arose as Ukrainians gained independence. It is emphasized that the tendency of perception of the European system of values, as opposed to postcolonial attitudes, should rally and strengthen the Ukrainian nation with its pivotal cultural tradition.
Keywords: national identity, cultural identity, globalization, transformation, Ukrainian society.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 613.955+616-071.8

МОРФО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ, ЯКІ РОЗПОЧАЛИ НАВЧАННЯ З ШЕСТИ- ТА СЕМИРІЧНОГО ВІКУ

Мізюк М.І., Суслик З.Б., Мельник В.І., Єремчук Я.О.
Івано-Франківський національний медичний університет

У роботі наведено особливості морфо-функціонального стану учнів старших класів в порівняльному аспекті між учнями, які розпочали навчання з шести (НШР) та семи (НСР) років за статтю, класами навчання, місцем проживання (місто, село) та зонами Прикарпаття. Результати досліджень свідчать про те, що у старшокласників суттєвих відмінностей між учнями за соматометричними показниками маси тіла, довжини тіла та окружності грудної клітки та динамікою фізіометричних показників протягом навчального дня немає. Відмінності в розподілі гармонійності фізичного розвитку за індексом Вервека між учнями НШР та учнями НСР спостерігаються у віці 14 років, у 9-му і 10-му класах та у м. Івано-Франківську, де переважають процеси витягування та грацільності. Суттєвих гендерних відмінностей в гармонійності розвитку між учнями НШР та учнями НСР немає.
Ключові слова: старшокласники, фізичний розвиток, гармонійність, Прикарпаття.

Постановка проблеми. Стан здоров'я дорослої людини у значній мірі визначається станом її здоров'я у дитячому віці. Вивчення особливостей цього динамічного процесу є дуже важливим з точки зору виявлення факторів ризику, які можуть сприяти формуванню донозологічних, функціональних та патологічних змін в організмі учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для характеристики фізичного розвитку школярів використовуються антропометричні параметри довжини тіла, маси тіла, окружності грудної клітки з визначенням рівнів гармонійності у їх співвідношенні, з урахуванням вікових та ґендерних особливостей [2]. Дослідження фізіометричних показників (фізична працездатність, м'язова сила, життєва ємкість легень) у дітей шкільного віку за 15-річний період показало зниження фізичної працездатності, м'язової сили і збільшення життєвої ємкості легень [7].

Поряд з традиційними методами розрахунку індексів фізичного розвитку пропонується використовувати новий метод інтегрального оцінювання фізичного розвитку, який має істотні переваги над традиційними оцінками, зокрема, позбавлення показників розмірності робить можливим їхнє порівняння та об'єднання в єдину інтегральну оцінку без втрати початкової інформативності показників [1].

Гармонійність розвитку визначається на основі антропометричних та функціональних показників фізичного розвитку дитини у конкретний період. Вікова динаміка фізичного розвитку юнаків має виражену тенденцію до зменшення питомої ваги осіб з гармонійним розвитком на фоні зростання чисельності з різко дисгармонійним розвитком. Аналогічною була вікова динаміка фізичного розвитку дівчат. Відображенням гендерних тенденцій є більша питома вага юнаків у порівнянні з дівчатами з гармонійним фізичним розвитком і меншою кількістю осіб з різко дисгармонійним розвитком [9, 5].

За результатами проведеного аналізу більш високий рівень гармонійності розвитку характерний для сільських підлітків, особливо у 16-річному віці, що узгоджується з даними інших авторів [4].

Для учнів старшої школи характерною є переважна стабільність фізичного розвитку і працездатності при зростанні фізіометричних показників у 16-річних юнаків (ЖЄЛ – на 387,5 мл, сили кисті та станової сили – на 7,2-7,9 кг і 8,4 кг відповідно). Дисгармонійний фізичний розвиток мають 28,6-42,7% учнів за рахунок низьких функціональних показників та дефіциту маси при щорічному прирості на 3,6-4,6% [8]. Під час порівняння фізичного розвитку хлопців 11-17 років з різних еколого-географічних зон констатовано, що фізичний розвиток підлітків у гірських та рівнинних областях близький до загальноросійських показників. Хлопці передгірських областей відстають у фізичному розвитку і показники їхнього фізичного розвитку нижче середніх величин [3].

Серед школярів з нормальним фізичним розвитком лише кожна друга дитина мала середній гармонійний фізичний розвиток. У 10% школярів з групи «норма» виявлено дефіцит маси тіла, у 2-3% дітей – її надлишок. Дефіцит маси тіла серед 17-річних дівчат зустрічався у 4 рази частіше, ніж серед хлопців, що підтверджує соціальний вплив на формування пропорцій тіла у сучасних сільських дівчат [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішені питання стосуються порівняльної характеристики особливостей морфо-функціонального стану школярів, які розпочинали навчання в школі у різному віці.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення особливостей морфо-функціонального стану учнів старших класів Прикарпатського регіону в порівняльному аспекті між учнями, які розпочали навчання з шести років (НШР), та учнями, які розпочали навчання з семи років (НСР), для встановлення факторів ризику виникнення змін в організмі дітей.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показників фізичного розвитку старшокласників проводилося в залежності від статі (дівчата, хлопці), віку (14, 15, 16, 17 років), класу (9-й, 10-й, 11-й), місця проживання (місто, село) та зони Прикарпаття (гірська, передгірська, рівнинна, м. Івано-Франківськ) у порівняльному аспекті між учнями НШР та учнями НСР.

Соматометричні показники фізичного розвитку старшокласників за статтю наведено в табл. 1.

Під час вивчення соматометричних показників фізичного розвитку дітей за статтю установлено, що суттєвих відмінностей між дівчатами НШР і дівчатами НСР, а також між хлопцями НШР та хлопцями НСР за показниками ОГК, маси тіла та довжини тіла немає (p>0,05).

Під час вивчення соматометричних показників фізичного розвитку старшокласників за віком встановлено, що суттєвих відмінностей між учнями НШР і учнями НСР віком 14 років, 15 років, 16 років та 17 років за показниками ОГК, маси тіла та довжини тіла немає (p>0,05).

Не виявлено суттєвих відмінностей за показниками ОГК, маси тіла та довжини тіла також між учнями НШР і учнями НСР, в залежності від місця проживання (місто, село).

Під час вивчення соматометричних показників фізичного розвитку старшокласників за класами виявлено деякі суттєві відмінності між учнями НШР і учнями НСР за показниками ОГК та маси тіла.

Так, у 10-му класі ОГК в учнів НШР становила (83,35±0,60) см, а в учнів НСР – (86,68±0,76) см

Таблиця 1

Соматометричні показники фізичного розвитку старшокласників за статтю

Показник	Стать	Рік початку навчання			
		6 років		7 років	
		M±m	n	M±m	n
ОГК, см	Дівчата	80,59±0,61	229	82,18±1,02	97
	Хлопці	83,82±0,67	165	84,93±0,92	71
Маса тіла, кг	Дівчата	54,53±0,53	312	56,33±0,84	122
	Хлопці	61,37±0,76	222	61,93±0,88	86
Довжина тіла, см	Дівчата	162,74±0,34	314	162,59±0,52	123
	Хлопці	171,99±0,53	222	172,41±0,63	86

Таблиця 2

Соматометричні та фізіометричні показники фізичного розвитку старшокласників за зонами Прикарпаття

Показник	Зона Прикарпаття	Рік початку навчання			
		6 років		7 років	
		M±m	n	M±m	n
ОГК, см	Г	84,94±0,57	120	88,75±0,99*	36
	П	86,20±0,78	64	83,95±1,67	20
	Р	76,78±1,42	80	81,83±2,07*	41
	Ф	80,25±0,70	130	81,30±0,83	71
Маса тіла, кг	Г	56,88±0,78	145	60,67±1,25*	42
	П	58,67±0,89	130	56,77±1,29	44
	Р	57,58±1,14	128	60,94±1,61	51
	Ф	56,43±0,93	131	56,96±0,93	71
Довжина тіла, см	Г	166,86±0,65	145	166,40±1,21	42
	П	167,87±0,80	132	165,57±1,15	44
	Р	165,96±0,71	128	167,75±1,04	52
	Ф	165,53±0,69	131	166,59±0,87	71
Динамометрія правої руки, кг	Г	0,33± 0,31	88	0,38±0,20	16
	П	0,71±0,26	119	0,74±0,32	38
	Р	0,90±0,17	163	0,69±0,44	51
	Ф	0,58±0,11	110	0,65±0,18	57
Динамометрія лівої руки, кг	Г	1,25±0,40	88	0,75±0,43	16
	П	0,65±0,17	119	0,68±0,22	38
	Р	0,79±0,15	163	0,35±0,23	51
	Ф	0,91±0,15	110	1,09±0,19	57
Пікфлоуметрія, мл	Г	3,07±4,62	88	-4,38±7,07	16
	П	5,80±2,98	119	1,58±4,81	38
	Р	6,81±2,64	163	5,69±4,70	51
	Ф	8,82±2,44	110	12,28±2,57	57

Примітки:
*1. * – достовірність $p<0,05$.*
2. Г – гірська зона, П – передгірська зона, Р – рівнинна зона, Ф – м. Івано-Франківськ.

(p<0,05), маса тіла – (57,04±0,83) кг та (60,18±0,82) (p<0,05).

Відмінності за соматометричними показниками старшокласників виявлено також і в окремих зонах Прикарпаття (табл. 2).

Зокрема, ОГК учнів НШР в гірській зоні становила (84,94±0,57) см, а в учнів НСР – (88,75±0,99) см (p<0,05), у рівнинній зоні – відповідно (76,78±1,42) см та (81,83±2,07) см (p<0,05), відмінності за масою тіла були тільки в гірській зоні – (56,88±0,78) кг в учнів НШР та (60,67±1,25) кг в учнів НСР (p<0,05).

Динаміка фізіометричних показників також представлена в табл. 2. За динамікою фізіометричних показників протягом навчального дня (динамометрія правої руки, динамометрія лівої руки, пікфлоуметрія) суттєвих відмінностей між учнями НШР та між учнями НСР не спостерігається (p>0,05).

Для своєчасного виявлення відхилень у фізичному розвитку (затримка росту, відставання, випередження, грацільність) використовувалася методика визначення індексу Вервека, який характеризує співвідношення процесів росту і розвитку дітей.

Визначення індексу Вервека за віком показало, що відмінності в гармонійності фізичного розвитку між учнями НШР та учнями НСР спостерігаються у віці 14 років (χ^2=11,11, p<0,05).

При цьому середній гармонійний розвиток мають 49,12% учнів НШР та 33,33% учнів НСР. Затримка росту спостерігається у 15,20% учнів НШР та у 8,33% учнів НСР. У цей період в учнів НСР переважають процеси грацільності (37,50%).

За розподілом показників 15-17 років суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР не виявлено, відмічається зростання дітей з гармонійним розвитком: серед 15-річних він становить 56,08% в учнів НШР та 65,43% в учнів НСР, серед 16-річних – відповідно 55,93% та 65,42%, серед 17-річних – 38,71% та 54,17%.

Розподіл індексу Вервека за статтю школярів показує, що суттєвих гендерних відмінностей в гармонійності розвитку між учнями НШР та учнями НСР немає (p>0,05).

Розподіл індексу Вервека за класами школярів наведено в табл. 3.

Серед школярів 9-го класу середній гармонійний розвиток мають 53,98% учнів НШР та 63,55% учнів НСР, серед школярів 10-го класу – відповідно 48,63% та 50,72%, серед школярів 11-го класу – 46,50% та 56,80%.

За розподілом показників суттєві відмінності спостерігаються між учнями НШР та учнями НСР у 9-му класі (χ^2=9,73, p<0,05) та у 10-му класі (χ^2=16,62, p<0,05), переважають процеси затримки та відставання росту. В 11-му класі суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР немає (χ^2=3,06, p>0,05).

Серед школярів 9-го класу середній гармонійний розвиток мають 53,98% учнів НШР та 63,55% учнів НСР, серед школярів 10-го класу – відповідно 48,63% та 50,72%, серед школярів 11-го класу – 46,50% та 56,80%.

За розподілом показників суттєві відмінності спостерігаються між учнями НШР та учнями НСР у 9-му класі (χ^2=9,73, p<0,05) та у 10-му класі (χ^2=16,62, p<0,05), переважають процеси затримки та відставання росту. В 11-му класі суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР немає (χ^2=3,06, p>0,05).

Розподіл індексу Вервека за зонами Прикарпаття показує, що середній гармонійний розвиток у гірській зоні мають 60,00% учнів НШР та 47,22% учнів НСР, у передгірській – відповідно 40,74% та 37,04%, у рівнинній – 47,50% та 61,91%, у м. Івано-Франківську – 53,13% та 70,42%. За розподілом показників суттєві відмінності спостерігаються між

Таблиця 3

Розподіл індексу Вервека за класами школярів

Показники фізичного розвитку	Початок навчання у 6 років		Початок навчання у 7 років		χ^2	p
	Абс.	%	Абс.	%		
9-й клас						
Затримка росту	32	14,16	4	3,74		
Відставання росту	37	16,37	16	14,95		
Середній, гармонійний	122	53,98	68	63,55	9,73	<0,05
Витягування	31	13,72	15	14,02		
Грацільність	4	1,77	4	3,74		
Всього:	226	100	107	100		
10-й клас						
Затримка росту	26	14,21	15	21,74		
Відставання росту	27	14,75	9	13,04		
Середній, гармонійний	89	48,63	35	50,72	16,62	<0,05
Витягування	18	9,84	4	5,80		
Грацільність	23	12,57	6	8,70		
Всього:	183	100	69	100		
11-й клас						
Затримка росту	12	20,70	4	13,30		
Відставання росту	11	19,00	7	23,30		
Середній, гармонійний	27	46,50	17	56,80	3,06	>0,05
Витягування	7	12,10	1	3,30		
Грацільність	1	1,70	1	3,30		
Всього:	58	100	30	100		

учнями НШР та учнями НСР у м. Івано-Франківську (χ^2=13,14, p<0,05), в інших зонах відмінностей немає. У гірській, передгірській та рівнинній зонах переважають процеси затримки та відставання росту, у м. Івано-Франківську переважають процеси витягування та грацільності.

Висновки і пропозиції. 1. Таким чином, наведені результати досліджень свідчать про те, що у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР за соматометричними показниками маси тіла, довжини тіла та окружності грудної клітки в залежності від віку, статі, місця проживання (місто, село) та динамікою фізіометричних показників протягом навчального дня немає.

2. Суттєві відмінності (p<0,05) між учнями НШР та учнями НСР відмічаються у 10-му класі за окружністю грудної клітки та масою тіла, а також за окружністю грудної клітки у гірській і рівнинній та масою тіла в гірській зонах Прикарпаття.

3. Відмінності в розподілі гармонійності фізичного розвитку за індексом Вервека між учнями НШР та учнями НСР спостерігаються у віці 14 років (χ^2=11,11, p<0,05), у 9-му (χ^2=9,73, p<0,05) і 10-му класах (χ^2=16,62, p<0,05) та у м. Івано-Франківську (χ^2=13,14, p<0,05), де переважають процеси витягування та грацільності.

4. Суттєвих гендерних відмінностей в гармонійності розвитку між учнями НШР та учнями НСР немає (p>0,05).

5. Необхідно продовжувати вивчення стану здоров'я школярів в умовах запровадження педагогічних інновацій.

Список літератури:

1. Антомонов М. Ю. Методика розрахунку інтегральної оцінки стану фізичного розвитку дітей / М. Ю. Антомонов, А. Г. Платонова, О. В. Волощук // Гігієна населених місць. – 2011. – № 57. – С. 442-447.
2. Деревцова С. Н. О пропорциональности телосложения юношей и девушек 16-17 лет г. Красноярска / С. Н. Деревцова // Педиатрия. – 2010. – Том 89, № 3. – С. 80-83.
3. Камалов К. Г. Показатели физического развития мальчиков 11-17 лет, проживающих в различных эколого-географических зонах республики дагестан / К. Г. Камалов, С. А. Абусуев, Э. Р. Солтаханов // Гигиена и санитария. – 2014. – № 3. – С. 68-71.
4. Олійник Ю. О. Порівняльна характеристика стану здоров'я підлітків-старшокласників, що мешкають в умовах різних населених місць / Ю. О. Олійник // Гігієна населених місць. – 2010. – Вип. 55. – С 325-329.
5. Пересипкіна Т. В. Динаміка фізичного розвитку школярів за час навчання в основній школі / Н. І. Осадчук // Гігієна населених місць. – 2011. – № 58. – С. 325-330.
6. Платонова А. Г. Информативность международных стандартов при оценке физического развития украинских школьников / А. Г. Платонова // Гигиена и санитария. – 2010. – № 6. – С. 58-60.
7. Чагаева Н. В. Сравнительная характеристика физиометрических показателей физического развития школьников / Н. В. Чагаева, И. В. Попова, А. Н. Токарев [и др.] // Гигиена и санитария. – 2011. – № 2. – С. 72-75.
8. Щудро С. А. Критеріальне значення соціально-гігієнічних чинників та умов навчання у формуванні здоров'я підлітків загальноосвітніх закладів у сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. мед. наук: спец. 14.02.01 «Гігієна та професійна патологія» / С. А. Щудро – К., 2011. – 37 с.
9. Щудро С. А. Обґрунтування критеріїв оцінки фізичного розвитку учнів старшої школи / С. А. Щудро // Гігієна населених місць. – 2008. – № 51. – С. 355-363.

Мизюк М.И., Суслык З.Б., Мельник В.И., Еремчук Я.А.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

МОРФО-ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ УЧЕНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ, КОТОРЫЕ НАЧАЛИ ОБУЧЕНИЕ С ШЕСТИ- И СЕМИЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В работе показаны особенности морфо-функционального состояния учеников старших классов в сравнительном аспекте между учениками, начавшими обучение с шести (НШР) и семи (НСР) лет по полу, классу обучения, месту жительства (город, село) и зонам Прикарпатья. Результаты исследований свидетельствуют о том, что в старшеклассников существенных отличий между учениками по соматометрическим показателям массы тела, длины тела, окружности грудной клетки, а также динамике физиометрических показателей в течение учебного дня нет. Отличия в распределении гармоничности развития по индексу Вервека между учениками НШР и учениками НСР наблюдаются в 14 лет, в 9-м и 10-м классах и в г. Ивано-Франковск, где преобладают процессы вытягивания и грацильности. Существенных гендерных отличий в гармоничности развития между учениками НШР и учениками НСР нет.
Ключевые слова: старшеклассники, физическое развитие, гармоничность, Прикарпатье.

Mizyuk M.I., Suslyk Z.B., Melnyk V.I., Yeremchuk Ya.O.
Ivano-Frankivsk National Medical University

MORPHO-FUNCTIONAL STATE OF SENIOR PUPILS WHO BEGAN THEIR EDUCATION AT THE AGE OF SIX AND SEVEN

Summary
The article presents a hygienic assessment comparing the peculiarities of the morpho-functional state of senior pupils between thouse who began their education at six (ESiY) and seven (ESeY) years by gender, classes, place of residence (city, village) and Precarpathian areas. The results of the research indicates that there are no significant differences between pupils in the senior classes according to the somatometric indexes of the body weight, body length and circumference of the chest and the dynamics of the physiometric indexes during the school day. Differences in the distribution of the harmony of physical development according to the Vervek index between the pupils of the ESiY and the students of ESeY are observed at the age of 14, in the 9th and 10th grades and in the city of Ivano-Frankivsk, where the processes of extraction predominate. There are no significant gender differences in the harmonious development between the pupils of the ESiY and the pupils of the ESeY.
Keywords: senior pupils, physical development, harmony, Precarpathian region.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923.2:378.036-057.875

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА НА ОСНОВІ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ

Іванова В.В.
Мукачівський державний університет

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню педагогічної стратегії формування моральної вихованості особистості на основі психологічних механізмів. Визначена актуальність проблеми дослідження, уточнена і конкретизована психологічна сутність понять «моральна сфера особистості», «моральна вихованість особистості» і «емпатія»; виявлено, що засвоєння дитиною багатьох моральних правил відбувається на основі розвитку у неї розуміння розрізняти стани оточуючих її дорослих і однолітків.
Ключові слова: моральне виховання, моральна вихованість, моральна сфера особистості, мотиви поведінки, емпатія.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямком в дошкільній освіті є моральний розвиток особистості дитини, формування ціннісних мотивів, самостійності, допитливості, залучення дітей до загальнолюдських цінностей (Л.М. Галігузова, О.В. Запорожець, В.Т. Кудрявцев [2, 4, 5]). Дитина вчиться здійснювати моральний вибір за допомогою освоєння етичних еталонів, спрямованості і підпорядкування мотивів, їх стійкості. Якщо у особистості не сформовані моральні норми поведінки та взаємини, то формування моральностіноситиме характер засвоєння знання, запам'ятовування, а не прийняття і розуміння цих норм. Суспільству потрібна особистість, що володіє позитивними моральними знаннями і моральними якостями (Є.В. Субботський [10]).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз теоретичних досліджень, програмно-методичних матеріалів, вивчення практики розвитку моральної вихованості особистості дітей дошкільного віку дозволив встановити, що проблема розвитку моральності в дошкільній педагогіці залишається невирішеною.

На сучасному етапі виникає потреба в переосмисленні підходів до визначення цілей, завдань, відбору змісту морального виховання і оцінки рівня моральної вихованості особистості дитини старшого дошкільного віку. У дошкільному віці необхідно удосконалювати моральні способи збагачення морального досвіду в процесі входження дитини в світ людей і світ культури (Л.В. Коломийченко, В.Т. Кудрявцев, В.С. Мухіна).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблеми розвитку моральності відображені в працях, які розкривають моральне становлення особистості дошкільника, Л.В. Артемової, Л.І. Божович, Е.А. Кудрявцевої, Е.В. Субботський, Т.А. Рєпіної, А.А. Рояк, В.С. Мухіної, О.О. Смирнової, С.Г. Якобсон та ін.; концепції діяльнісного підходу та провідної ролі діяльності у формуванні моральної особистості (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Леонтьєв, Л.Ф. Обухова та ін.); концепції особистості і криз вікового розвитку (Л.С. Виготський, Е. Еріксон, Д.Б. Ельконін та ін.); базові положення про особливості процесу соціалізації дитини дошкільного віку (Л.І. Божович, В.П. Зінченко, С.А. Козлова, Л.В. Коломийченко, Т.В. Кудрявцев, В.С. Мухіна, Л.Ф. Обухова, Д.І. Фельдштейн та ін.) тощо.

Моральна вихованість особистості дошкільника розглядається нами як система стійких морально-ціннісних мотивів, що виявляються у відносинах дитини до однолітків і дорослих, її поведінці, заснованій на моральних стандартах і нормах.

Теоретичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, здійснений на основі системного підходу, дозволив виявити, визначити і обґрунтувати сутність, структуру і зміст поняття про моральну вихованість. Це поняття про «моральність» і «вихованість». Як внутрішній стан особистості вони поділяються на загальну моральну вихованість і здатність морально впливати в даний момент. Це структурне утворення є ціннісно-смислова усвідомлена установка особистості в формі безособової повинності, зверненої до всіх.

Мета статті теоретично обґрунтувати педагогічну стратегію формування моральної вихованості особистості на основі психологічних механізмів.

Виклад основного матеріалу. Атмосфера суспільства насичена негативними, тривожними і дратівливими явищами. У цих умовах необхідно вміти зберігати душевну гармонію, відновлювати психічну рівновагу, долати кризи і вирішувати різного роду конфлікти, присутні в житті дорослого і дитини. Гуманістична спрямованість підростаючого покоління є важливою проблемою сучасності. Вона реалізується в моральній сфері особистості. Моральна сфера особистості – інтегрована взаємодія компонентів: когнітивного – моральна свідомість, моральний сенс, моральні цінності, моральні образи, моральні норми; емоційного – моральні почуття, емпатичні прояви в моральних відносинах; поведінкового – моральна поведінка, вчинки і дії в їх мотиваційній спрямованості в особистісній сфері, що забезпечує єдність моральної свідомості і поведінки.

Розвиток моральної сфери – це процес засвоєння заданих суспільством зразків поведінки, в результаті якого вони стають мотивами пове-

дінки. Потрібно враховувати, що у дітей дошкільного віку моральний досвід невеликий, а моральні уявлення можуть бути поверхневими і навіть спотвореними. Потреба відповідати позитивному еталону поведінки виникає тоді, коли для дитини вчинок поведінки набуває особистісний сенс.

Л.С. Виготський говорив, що одним з найважливіших новоутворень дошкільного віку є виникнення в цей період внутрішніх етичних інстанцій. Формуючи етичні уявлення необхідно вчити дітей усвідомлено підходити до явищ морального характеру [3].

За твердженням В.С. Мухіної, прийняття етичних еталонів поведінки визначається такими умовами морального розвитку: знанням норм, звичками поведінки, емоційним ставленням до моральних норм і внутрішньої позиції самої дитини.

Постає питання про засоби, що сприяють перетворенню моральних уявлень дитини в рушійні мотиви її поведінки. В якості таких засобів розглядаються гра, праця, діяльність на заняттях, у процесі яких діти набувають практику [8].

Когнітивна складова містить уявлення про різні способи і форми взаємодії з дитиною, знання і уявлення про ці взаємини. Якщо оціночні судження дорослих не відповідають нормам нашої моралі або суперечливі і непослідовні, якщо їх слова і справи розходяться, важко чекати від дитини, щоб її уявлення про гідне і ганебне були моральними.

Батькам важливо знати, що багато вражень дитячих років не впливають на поведінку дитини безпосередньо в даний момент, а дають про себе знати лише через місяці або роки (Р.Х. Шакуров). Деяка сума знань (уявлень і первинних понять) про моральні якості людини формується через моральну оцінку, яку дорослі дають вчинку.

На думку вітчизняних дослідників, які розкривають особливості розвитку вольової поведінки і усвідомленість в поведінці, розуміння дітьми змісту і цінностей моральних норм поведінки можливо лише в старшому дошкільному віці, коли у дітей формується моральна свідомість [1, 4]. Інтеграція забезпечує встановлення взаємозв'язків між окремими сторонами психіки (В.С. Безрукова).

Виховання людського благородства в дитячому серці починається з максимального олюднення його ставлення до людей, одухотворення його відносин чистими, піднесеними почуттями поваги до людини. Необхідно вчити дитину бачити і розуміти людей – це найскладніше в важкій справі виховання людини (В.О. Сухомлинський «Батьківська педагогіка»).

Важлива заохочувальна оцінка того чи іншого певного вчинку для уточнення дитиною моральних критеріїв. Похвала важлива, коли вона підтримує її в якійсь конкретній справі. Але це нічого спільного не має з постійним безпредметним захвалюванням дитини, до якого вона звикне. Коли похвала стає постійною потребою, це породжує невпевненість в собі.

Особистість витрачає свою життєву енергію, відповідає потребі і, відбиваючись суб'єктом, веде діяльність. Так виникає вербалізація мети і програми, що дають можливість почати конкретну діяльність. Сукупність мотивів, які спонукають до досягнення мети становить мотивацію. Її потрібно відрізняти від мотивування – пояснення людиною доцільності і необхідності своїх дій. Мотив вживається не в однині, а в множині – «мотиви».

О.М. Леонтьєв [6] відокремлює мотив не тільки від потреби, а й від мети, яка може стати мотивом, якщо дія набуде самостійний сенс. У цих випадках відбувається зсув мотиву на мету. Він досліджує мотиви-стимули, позбавлені змістотворних функцій.

Переживання виникають як відповідь на ті впливи навколишнього життя, які його стосуються. Позитивна спрямованість мотивів поведінки проявляється в доброзичливості, емоційному відношенні до оточуючих, як прояв ставлення до власних вчинків. Моральні мотиви, що виникають у дитини в реальному житті, різні за змістом, стійкістю, силою, ступенем усвідомленості.

Новоутворенням в розвитку дитини дошкільного віку є виникнення опосередкованої мотивації, внутрішніх етичних інстанцій, зародження самооцінки, які створюють передумову нового способу життя. Структурним елементом є розвиток мотивації в роботі над собою. Бажання і потреби співвідносяться з соціальними нормами поведінки. Зміни обставин життя призводять до зміни її почуттів.

Досліджуючи роль відчуттів і сприйнять в загальному процесі, І.М. Сєченов говорив, що вони є мірилом і зразком для регулювання рухів: «Відчуття всюди має значення регулятора руху». Взаємодія почуттів і мислення конкретно проявляється в тому, що почуття впливають на механізми пам'яті, вибірково оживляючи лише деякі відомості з минулого і гальмуючи інші.

Сутність моральних понять розкривається для дітей лише в процесі їх життєвої практики. Кожне поняття включає сукупність істотних ознак альтернативної оцінки: добрий, чесний, сміливий – добре; ледачий, злий, брехливий – погано. Тому у виробленні у дитини «точки зору» на людей, у формуванні у неї уявлень і думок про них, має вигляд поведінки дорослих і взаємин між ними.

У процесі набуття дітьми знань формуються перші елементарні моральні поняття, які виражені в словах (хоробрий, чесний, акуратний).

Включення дитиною вихідних відносин, що існують в оточуючому світі, в структуру особистісних смислів передбачає обов'язкове їх освоєння, самовираження та самовизначення. В самоповазі виражається розуміння дитиною самоцінності будь-якого прояву в житті. Набувається воно через задоволення таких найважливіших потреб старших дошкільників, як потреба в самооцінці, розумінні, усвідомленні істини і самоактуалізації.

На утворення враження про раніше незнайому нам людину впливає ситуація, в якій відбувається наше пізнання іншої людини. Вона, її вигляд і поведінка завжди обумовлюють те, що відбивається в нашому враженні про неї. З віком у дитини розвивається вміння краще регулювати прояви своїх почуттів і управляти їх вираження. У дітей виявляються приховувані почуття.

Необхідна педагогічна підтримка – процес, в якому дорослий, взаємодіючи з вихованцем, зосереджується на позитивних сторонах і його перевагах з метою зміцнення самооцінки. Вона дозволяє допомогти йому повірити в себе і свої здібності, уникнути помилок, підтримати при

невдачах. Не можна зрозуміти іншу людину, не вступивши в якісь особистісні відносини з нею.

Механізм емпатії – розуміння іншої людини шляхом емоційного відгуку на її переживання. Це підтримується постійною взаємодією з соціальним середовищем за допомогою внутрішніх механізмів адаптації. Старші дошкільнята бачать моральну сторону вчинку в його результаті, хоча і продиктованому моральним мотивом, але якщо результат неблагополучний, то він розцінюється дітьми як поганий.

Істотною стороною в розвитку моральних почуттів є зростання уваги дітей до переживань інших людей і вміння «співпереживати» з ними те, що їх хвилює, радує, засмучує. Емоційна складова характеризує спрямованість емоцій по відношенню до ціннісної орієнтації.

Люди поводяться так, а не інакше тому, що вони виховані на певних культурних традиціях, цінностях суспільства. Потрібно розкривати дітям значення виконання моральних норм як поведінки в інтересах інших людей і вчити їх самих знаходити моральний сенс ситуації, робити висновок про вчинок іншої людини з мотивів цього вчинку, розвивати у них увагу до переживань однолітків і дорослих.

Якщо моральне дозрівання йде нормально, то вже протягом раннього дитинства можна помітити у дитини почуття обов'язку по відношенню до оточуючих людей. У цьому плані особливу роль виконує інноваційний потенціал педагога: сукупність творчих і культурних характеристик особистості, що виражають готовність удосконалювати педагогічну діяльність; наявність засобів і методів, що забезпечують цю готовність.

Як критерій зрілості і одна зі складових професіоналізму дослідниками виділяється механізм рефлексії. Оціночна діяльність характеризує зв'язок з навколишнім світом, систему взаємодій з природою і суспільством.

Оціночні висловлювання характеризують звернення до вихованця, ставлення дорослого до дитини, ступінь інтересу і знань про вихованця, «диференційованість підходу» в забезпеченні процесу особистісного зростання вихованця – проектування особистісного зростання. Операція оцінювання розглядається як процес співвіднесення з цінностями світу, здійснюваного в мимовільній і довільній формах.

Наявність в оцінці суб'єктивності і вказівки на властивості об'єкта дозволяє філософам виділити дві функції оцінного судження: функцію вираження й функцію заміщення. Функція вираження в оціночних судженнях проявляється, коли суб'єкт позначає з їх допомогою своє ставлення до об'єкта (схвалення, осуд, захоплення). Функція заміщення проявляється в оціночних судженнях, які характеризують ступінь відповідності або невідповідності об'єкта еталону. Функції оціночного судження впливають на інтелектуальну, афективно-вольову сфери, на особистість дитини в цілому.

З іншого боку, засвоєні моральні поняття, норми і зразки закріплюються в моральному досвіді, переносяться на все нові і нові моральні ситуації і починають визначати спрямованість поведінки і відносин. Дитину треба вчити оцінювати свої вчинки і вчинки інших дітей, правильно оцінювати результати своєї діяльності і товаришів, розуміти слова, що виражають моральну оцінку, передавати ставлення до вчинків героїв.

Цілеспрямоване оцінне висловлювання повинно бути побудовано відповідно до звернення до дитини, до ситуації, ставленням до ситуації і до дитини. Необхідне вдосконалення оціночної діяльності педагога, що полягає в грамотному формулюванні оціночних висловлювань, адекватному конкретній ситуації, готовності до варіативності оцінок в ході психолого-педагогічної взаємодії, оволодіння структурним змістом педагогічної оцінки.

Діяльність педагога – це розумова діяльність, процес виконання різних завдань, реалізація психолого-педагогічних знань. Основою діяльності є закони про істотні зв'язки і відносини в процесі сприйняття. Процедура оцінювання пов'язана з умінням переводити когнітивне в словесний план, створюючи оцінне висловлювання.

Мовне середовище не забезпечує дитину в повній мірі ні засобами вираження оцінки, ні уявленням про структуру оціночного висловлювання, тому оцінки дітей шести-семи років дуже категоричні і двовимірні: добре – погано, нормально – ненормально, люблю – не люблю.

Моральна оцінка насичується громадським змістом. В результаті засвоєння змісту моральних оцінок останні все більш відділяються від безпосереднього емоційного ставлення і починають визначати його.

Зміст педагогічної культури немислимий без знання сімейної етики. Етика сімейних відносин створювалася століттями, зазнавала трансформацію. Зараз з'являються нові цінності, зразки, що розширюють соціокультурні уявлення у людини. У дітях потрібно затвердити себе, продовжити в них духовне багатство минулого.

Дитяче щастя за своєю природою егоїстичне. Добро і благо, дитина сприймає як щось само собою зрозуміле. Вона виростає з кам'яним серцем тому, що вона лише споживач радощів. Вона бере, отримує, а це найстрашніше в сімейному вихованні. На етичних принципах: самовизначенні сім'ї, добровільності прийняття допомоги, конфіденційності вирішення поставлених завдань – будується взаємодія педагога і сім'ї.

Розвиток особистості здійснюється в сім'ї, яка в залежності від прийнятої в ній тактики позитивно впливає або спотворює розвиток особистості дитини. На думку дослідників, роль сім'ї у формуванні моральної вихованості, культури особистості обумовлена особливим впливом сімейної мікрогрупи і важливістю, цінністю дитинства в розвитку людини.

Сім'я закладає фундамент становлення моральної позиції дитини, завдяки постійності, діяльності, емоційної забарвленості виховних впливів, їх різноманітності, використання механізму підкріплення. На думку К.Д. Ушинського [11] і П.Ф. Лестгафт [7], елементи традиційної культури, механізми їх відтворення реалізуються в сім'ї, побуті, народних казках, іграх. К.Д. Ушинський стверджував, що сімейний побут є єдиним вихователем народу.

У дослідженнях виділяються такі характерні риси сімейної народної культури: а) забезпечення і збереження зв'язку поколінь, шанування

старих і особлива увага до маленьких; б) парадигма прикладу і авторитету батьків, шанування батьків дітьми; в) залучення до історії сім'ї, знання свого родоводу (вся народна етика зводилася до сімейної моральності, заснованої на почутті спорідненості); г) шанобливе ставлення до інших народів, «глибокі роздуми про сенс людського життя»; д) збереження в сім'ї традицій для залучення дітей до духовного коріння.

Свідомість маленьких дітей, що ростуть в негативній обстановці моральності, може створювати негативні моменти, небезпечні, що заважають людському спілкуванню. Треба помітити їх появу і не дати розвинутися в душі дитини, перейти в антигромадський моральний навик. Про допомогу особистості, вчити жити разом, виховуючи прийняття і розуміння іншої людини, ставлення до неї як до цінності говорив В.С. Лазарєв.

Висновки і пропозиції. Отже, засвоєння дитиною багатьох моральних правил відбувається на основі розвитку у неї розуміння розрізняти стани оточуючих її дорослих і однолітків. Це спонукає проявляти гуманне емпатичне відношення (співчуття, турботу, чуйність), сприяти в ситуаціях емоційного дискомфорту (О.В. Запорожець, А.Д. Кошелева, Я.З. Неверович, М.І. Лісіна, Т.А. Рєпіна та ін.).

Вивчення і осмислення педагогічних досліджень дозволило виділити наявні напрямки в розробці проблеми виховання морально-ціннісної поведінки дітей. Вона визначається сполученням моральних правил, досягненням розуміння дошкільниками їхнього змісту і моральної цінності для себе і оточуючих, вихованням орієнтира на емоційний стан однолітків, врахування їх інтересів, емпатичним відгуком на переживання іншого, збагаченням практичного досвіду прояву вольових зусиль дошкільнят при виконанні правил.

Актуальним стає пошук технологій, засобів, методів соціального виховання, що забезпечують моральний розвиток і моральну вихованість, подолання негативної поведінки, уміння оцінювати мінливі соціальні ситуації, що необхідно для успішного входження дошкільнят в соціум.

Список літератури:

1. Божович Л. И. Личность й ее формирование в детском воздасте [Текст] / Л. И. Божович // Психология личности: хрестоматия / сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: Феникс, 2000. – С. 128.
2. Галигузова Л. Н. Ступени общения: от года до семи лет [Текст] / Л. Н. Галигузова, Е. О. Смирнова. – М.: Просвещение, 1992. – 143 с.
3. Выготский Л. С. Воспитание чувств [Текст] / Л. С. Выготский // Возрастная и педагогическая психология: хрестоматия / сост. И. В. Дубровина и др. – М.: Академия, 1998. – С. 233-235.
4. Запорожец А. В. Игра и её роль в развитии ребенка дошкольного возраста [Текст] / А. В. Запорожец // Хрестоматия по возрастной психологии. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института. Воронеж: Изд-во НПО «Модэк», 2003. – С. 203-207.
5. Кудрявцев В. Т. Исследование детского развития на рубеже столетия [Текст] / В. Т. Кудрявцев // Вопр. психологии. – 2001. – № 2. – С. 3-22.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность [Текст] / А. Н. Леонтьев. – М.: Смысл; Академия, 2004. – 346 с.
7. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребёнка и его значение: Страницы истории педагогической мысли [Текст] / П. Ф. Лесгафт. – М.: Педагогика,1991. – 174 с.
8. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменологія развития, детство, отрочество [Текст] / В. С. Мухина. – М., 2003. – 456 с.
9. Смирнова Е. О. Психология ребёнка [Текст]: учебник / Е. О. Смирнова. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 384 с.
10. Субботский Е. В. Ребёнок открывает мир [Текст] / Е. В. Субботский. – М.: Просвещение, 1991. – 207 с.
11. Ушинский К. Д. Проблемы педагогики [Текст] / К. Д. Ушинский / Ред. кол.: Э. П.Днепров и др. – М.: Академия, 2002. – 85 с.

Иванова В.В.
Мукачевский государственный университет

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНОЙ ВОСПИТАННОСТИ ДОШКОЛЬНИКА НА ОСНОВЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ

Аннотация
Статья посвящена теоретическому обоснованию педагогической стратегии формирования нравственной воспитанности личности на основе психологических механизмов. Определена актуальность проблемы исследования, уточнена и конкретизирована психологическая сущность понятий «нравственная сфера личности», «моральная воспитанность личности» и «эмпатия»; обнаружено, что усвоение ребенком многих нравственных правил происходит на основе развития у него понимания различать состояния окружающих его взрослых и сверстников.
Ключевые слова: нравственное воспитание, нравственная воспитанность, нравственная сфера личности, мотивы поведения, эмпатия.

Ivanova V.V.
Mukachevo State University

THE FORMATION OF MORAL EDUCATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE BASIS ON PSYCHOLOGICAL MECHANISMS

Summary
The article is sanctified to the theoretical ground of pedagogical strategy of forming of the moral breeding of personality on the basis of psychological mechanisms. The actuality of the research problem is determined, the psychological essence of the concepts «moral sphere of the person», «moral education of the person» and «empathy» are specified. It was discovered that the assimilation of many moral rules by the child takes place on the basis of her/his ability to understand environment.
Keywords: moral education, moral education, moral sphere of personality, reasons of behavior, empathy.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ СУГЕСТІЇ В ІНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГІЯХ

Виноградов С.С.
Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України

У статті досліджуються питання застосування сугестії, використовуючи новітні інтернет технології. Проводиться детальний аналіз можливих технік застосування. Аналізується вплив цих методів на цільові аудиторії. Розглянуті можливі ефекти від застосування сугестії в мережі Інтернет. Висвітлені перспективи розвитку застосування методів сугестії в інтернет технологіях.
Ключові слова: сугестивні методи, цільова аудиторія, інтернет технології, сугестивний вплив, мережа Інтернет.

Постановка проблеми. Від початку становлення Інтернету і до тепер кількість користувачів всесвітньої мережі значно зросла. Спеціалісти по розвитку інформаційних технологій пов'язують це з тим фактом, що на теперішній час існують технології, які надають користувачам можливість реалізувати свій потенціал у мережі Інтернет, який вони накопичують у реальному світі. Іншими словами технології, що використовуються у інформаційно-телекомунікаційному просторі, штучно створюють умови для відтворення ідей, які з різних причин не знайшли відображення у реальному світі. Наприклад: сторінки в соціальних мережах, які є відображенням соціуму із запрограмованим в них функціоналу побудови соціально – комунікативних зв'язків. Квінтесенція моделі онлайн – це відображення соціуму у відсутності функцій, що контролюють індивідуальні чи групові соціальні зв'язки між користувачами. Тобто, межа дозволеного та бажаного відсутня, бо наявність морально-етичних норм у соціальних мережах не являється обов'язковою, на відміну від реального світу, у якому вся діяльність обмежена правовими, соціальними та моральними нормами. Не менш цікавим прикладом є інформативна сфера, що реалізована у мережі Інтернет за допомогою веб сторінок або блогів, функціонал яких надає можливість наповнення тематичним контентом. Відповідальність за таку інформацію, що публікується, несе лише автор. Блог – це потужний та гнучкий інструмент реалізації тематичної інформації, який дозволяє за мінімально можливий проміжок часу набути цільової аудиторії, не докладаючи при цьому значних фінансових зусиль. Окремо виділяють сферу: онлайн-ігри. Ідея функціонування онлайн ігор схожа із соціальними мережами. Суттєвою різницею є той факт, що онлайн гра надає можливість створити персонажа з унікальними рисами, які свідомо чи підсвідомо, притаманні гравцю, та моделює реальний світ, у якому унікальні риси гравця, які ототожнені з персонажем онлайн гри, будуть реалізовані. Цільовою аудиторією онлайн ігор є користувачі, які мають перепони для реалізації можливостей у реальному світі, але не мають бажання щось при цьому змінювати для подолання перепон і шукають шляхи самореалізації у мережі Інтернет.

Виникають питання: кому вигідні всі можливості, що надає Інтернет та які використовуються алгоритми і механізми контролю діяльності користувачів у всесвітній мережі. Реальний світ це постійний вибір, що стосується усіх сфер життєдіяльності людини. Інтернет, як проекція реального світу, не задає жорстких рамок вибору – на думку користувачів. Це і є найвеличнішім досягненням спеціалістів по інтернет технологіям. Суть у тому, що алгоритми реалізації можливостей користувачів в мережі розробляються та впроваджуються в усі Інтернет сервіси ще на етапі проектування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість авторів у своїх дослідженнях і публікаціях визначають явище маніпулювання свідомістю та інформаційним полем людини у мережі, як сугестивний вплив або методи сугестії. Л. Компанцева у своєму навчальному посібнику [1] визначає сугестію, як явище, інструмент, який спеціалісти використовують для досягнення змін у семантичному фільтрі людини. В. Щербина у своїй монографії: Сетевые сообщества в ракурсе социологического анализа: Опыт рефлексии становления «киберкоммуникативного континуума» [2] говорить про те, що мережа Інтернет дає можливості вирішення невирішальних задач, тобто немає меж можливостей у мережі. І це є актуальним, якщо зануритися у глибинний Інтернет для розуміння цього явища. А от наприклад Н. Федотов у своїй книзі: «Форензика – компьютерная криминалистика» [3], говорить про те, що безмежність можливостей у мережі також приводить до появи кіберзлочинців, що використовують сугестивні методи впливу на користувачів і мають власну класифікацію, як злочинці у реальному світі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сугестивні методи у мережі можуть бути використані для досягнення політичних, економічних, або кримінальних цілей індивідуума, групи або організації. І залежно від того, хто був ініціатором сугестивних дій, можуть мати позитивні або негативні наслідки для цільової аудиторії. Цей факт, говорить про те, що явище

сугестії є процесом з чітко виверненими алгоритмами дій, і методами їх реалізації. З цього можна зробити висновок, що, як і кожен процес у цьому світі, процес сугестії має бути підконтрольним, а для цього повинен бути систематизованим. Відомо, що явище сугестії досліджують науковці різних галузей: гуманітарних та технічних. Суть у тому, що явище сугестії є комплексним, тобто всебічним, що об'єднує методи сугестивної лінгвістики для визначення цілей, задач та технічних методів їх реалізації. Усвідомлення цього дає можливість здійснити комплексний аналіз методів сугестії, що використовуються в Інтернет технологіях.

Мета статті. Метою цієї статі є комплексний аналіз явища сугестії, методів і прикладів реалізації сугестії в мережі Інтернет. Висвітлення прикладів підбору цільової аудиторії для сугестивного впливу та можливі наслідки прогнозованої і непрогнозованої поведінки цільової аудиторії.

Виклад основного матеріалу. На даний час мережа Інтернет має найбільшу популярність у сферах розваг та електронної комерції. Об'єднує ці сфери комунікативна складова між користувачами. Не дарма перше правило інтернет етикету: «Кожен користувач повинен пам'ятати, що на іншій стороні комунікативного каналу в першу чергу людина, а не робот чи персональний комп'ютер».

На сьогоднішній день разом з блогами, соціальними мережами та інтернет месенджерами стає дуже значним менеджмент репутації, або reputation management, у мережі Інтернет. Це технології піару, які адаптовані під мережеву аудиторію. Суть цього явища у тому, щоб не дати можливості сформуватися репутації стихійно. Усі зусилля спеціалістів у даній предметній області направляються на роботу з інформаційним простором для формування у користувачів, заздалегідь визначеної уяви про товари, послуги, компанію або людину.

Користувач, що має бажання придбати товар в інтернет магазині, перш за все дивиться на відгуки про цей товар та його рейтинг. Психологія користувача працює таким чином, що чим більше зірок рейтингу у цього товару, тим краще його якість. Також важливим є відгуки інших користувачі про товар, або послугу. Користувачу не важливо існує людина, що залишила відгук, чи ні. Важливий сам факт наявності самих відгуків, бо це визиває довіру до товару чи послуги. Досвідчені користувачі також дивляться на відгуки про товар або послугу, але переважно негативні. Адже, як правило, негативний відгук не являється чиїмось спланованим маркетинговим ходом.

Дуже важливим аспектом менеджменту репутації, як методу сугестивного впливу, є репутація конкретної людини або компанії.

По-перше, існують організації, які спеціалізуються на штучному створенні або знищені репутації людини в мережі. Так само для компаній, застосовуючи тематичні форуми, блоги, або розділи FAQ, існують способи та методи вистроїти позитивну чи негативну інформаційну оболонку. Такі техніки використовуються у конкурентній боротьбі за сегменти ринку збуту товарів чи послуг. Наприклад, розставляючи акценти на успіхах компанії у розділах тематичних форумів. Або запуск вірусної реклами з логотипом компанії, яка діє на зорову чи слухову пам'ять людини. Надокучливий банер підсвідомо нагадує логотип компанії, яка була відображена. Тобто у людини формується асоціативний ряд, що є прикладом сугестивного впливу. Нав'язлива мелодія також діє на підсвідомість – користувач пам'ятає, що чув її, наприклад, на фоні сайту з продажу одягу, і підсвідомо згадує цей сайт.

По-друге, інформаційні акції неможливо видалити з мережі. Мається на увазі, що у реальному житті компанія або людина мають право звертатися до суду по факту спростування інформації, яка була поширена через засоби масової інформації і, яка пригнічує честь, гідність або ділову репутацію особи чи організації у цілому. Судові позови вказаної тематики не є рідкісними. Дуже часто, якщо факт пригнічення доведений у суді, то позивач має право на моральну та фінансову компенсації, тим паче, якщо була задана істотна шкода від поширення інформації про потерпілу сторону. Але є і багато інших ситуацій. У мережі, де існує безліч незалежних видань, які використовують так звану «технологію віддзеркалювання» і, закривши один із таких ресурсів за рішенням суду, інформація миттєво з'являється у іншому місці. Також вся інформація індексується пошуковими системами, такими як Google, і лишається там на необмежений строк, зберігаючись на серверах або у кеш пам'яті пошукової системи. Крім того, інформація в мережі може поширюватися анонімно, що ускладнює пошук замовників інформаційних акцій.

Більшість користувачів, натрапивши на проблему поширення недостовірної інформації у мережі Інтернет, наймають спеціалістів з інформаційної безпеки, щоб винищити інформацію з мережі. У більшості випадків, інформація буде видалена з мережі на деякий час, але потім з'явиться знову, тому що на серверах пошукових систем та в базах даних завжди існують системи резервного копіювання інформації. Крім того, факт несанкціонованого винищення інформації приховати неможливо, а це призводить до розслідування інцидентів інформаційної безпеки з боку компаній, чиї сервери були атаковані, що у свою чергу може призвести до судових позовів щодо замовників атак. Оптимальним варіантом є спростування інформації в мережі, використовуючи сугестивні методи, які нівелюють поширення недостовірної інформації в мережі.

Не менш важливими методами сугестивного впливу на інтернет користувачів є онлайн ігри, так звані MMORPG (MASSIVELY MULTIPLAYER ONLINE ROLE-PLAYING GAME). Цільова аудиторія таких ігор варіюється від підлітків до людей похилого віку. Ідея сугестивного впливу полягає у тому, що користувач має можливість реалізувати накопичений потенціал, не виходячи з дому, тобто, знаходячись у своїй зоні комфорту. Онлайн ігри надають можливість повного перевтілення. Людина похилого віку може бути бійцем батальйону спеціального призначення у грі, школярка – стрункою 19-ти річною дівчиною з великою кількістю прихильників, сантехнік – геніальним стратегом тощо... Кожен гравець онлайн ігор ототожнює себе з персонажем і наділяє його якостями, яких йому бракує у реальному житті. На початковому етапі гра дає усім рівні

можливості. Для швидкого наділення персонажа унікальними властивостями користувачеві формують вибір – грати в цю гру постійно, підвищуючи ранг та рівень героя, чи альтернативний варіант – за реальні гроші купувати привілеї, що дає онлайн гра. Обидва шляхи є вигідними лише для власників ресурсу. Перший варіант, коли користувач завжди грає, підвищуючи рейтинг серверів власника гри, а у другому – власник гри заробляє гроші від продажу інтелектуальних благ користувачеві. Таким чином гравець потрапляє у коло: «Вибір без вибору». Але де-факто усі задовольняють свої потреби – користувач отримує можливість повного перевтілення, маючи власний віртуальний світ, у мережі Інтернет, а власник отримує винагороду за свій продукт.

Необхідно зазначити, що у багатьох MMORPG реалізований функціонал об'єднуватися у групи (гільдії, клани), члени яких можуть дотримуватися певної політики по відношенню до інших гравців та об'єднань. У деяких іграх персонажі при першій появі у відкритому світі гри нейтральні до усіх гравців, в інших – ворожі до певних персонажів, відповідно до сюжету, який формує гра. Це є сугестивний метод реалізації принципу «Кола своїх» або «хто не з нами – той проти нас».

Важливо знати, що існує певна градація психологічних проблем у любителів онлайн ігор. Все залежить від типу ігор, які обирають гравці. Так наприклад: «Шутери» або «Стрілялки», де є можливість керувати персонажем від першої або третьої особи, обирають люди з невираженою агресією у реальному світі, «Гонки» обирають люди, що живуть повільно, планово, не змінюючи ритму життя, а ігри типу «стратегії» обирають люди, яким бракує керівних можливостей у реальному світі.

Інформація, стосовно психотипів користувачів, їх вподобань, є надважливою і збирається спеціалістами з інтернет технологій постійно та детально аналізується. Це дозволяє створювати унікальні прийоми, комбінуючи сугестивні методи, маркетингові дослідження та технічні прийоми реалізації для впливу на усі маси населення у мережі, підштовхуючи їх робити надзвичайні для них діяння – об'єднуватися у клуби по інтересах, різні соціальні групи, повністю змінювати точку зору на політичні події. Де-юре, дії таких спеціалістів є законними, вони лише формують вибір, а як саме діяти вирішує користувач. Отже, основна ідея застосування сугестивних методів у мережі – підштовхувати користувача до вибору, який навіяний, але наперед бути впевненим, що цей самий користувач так не вважає, так як лише він, в мережі Інтернет, може вирішувати що робити, а що ні.

Висновки і пропозиції. Комплексний аналіз застосування сугестивних методів в мережі Інтернет свідчить, що такі техніки при вмілому застосуванні дають унікальні можливості впливу на обрану цільову аудиторію. Потрібно усвідомлювати, що сугестія – це інструмент і, залежно від сформованих цілей, рівня та моральних якостей спеціалістів, що використовують ці методи, залежить отриманий результат. І він є не завжди легальним, або може бути використаний на протиправні діяння. Важливо за наявності цього потужного інструменту впливу мати чітке уявлення про цілі та причини застосування, інакше це може призвести до негативних наслідків як для особи, що здійснює вплив, так і для цільової аудиторії, на яку застосовують певні дії.

Вважається за краще об'єднувати зусилля спеціалістів різних галузей для комплексного вивчення явища сугестії та подальшої систематизації цього явища, формалізації алгоритмів впливу на цільові аудиторії, розробки єдиної термінології та математичних моделей для оптимізації сугестивних алгоритмів на основі емпіричних досліджень.

Список літератури:

1. Компанцева Л.Ф. «Сугестивні технології маніпулятивного впливу» [Електронний ресурс] / Компанцева Л.Ф. – Режим доступу: http://mil.univ.kiev.ua/files/29_965691167.pdf.
2. Щербина В.Н «Сетевые сообщества в ракурсе социологического анализа: Опыт рефлексии становления "киберкоммуникативного континуума"» [Електронний ресурс] / Мельник К.С. – Режим доступу: https://studfiles.net/preview/5366828.
3. Федотов Н.Н «Форензика – компьютерная криминалистика» [Електронний ресурс] / Федотов Н.Н – Режим доступу: http://www.bnti.ru/showart.asp?aid=998&lvl=01.02.01.
4. Филлипс Д. «PR в Интернете» [Електронний ресурс] / Д. Филлипс. – Режим доступу: https://studfiles.net/preview/1097655.
5. Скобл Р. «Разговор дороже денег. Как блоггинг меняет общение бизнеса и потребителей» [Електронний ресурс] / Р. Скобл – Режим доступу: https://www.e-reading.club/book.php?book=68669.
6. Лебедев-Любимов А.Н. «Психология рекламы» [Електронний ресурс] / А.Н. Лебедев-Любимов – Режим доступу: http://svitk.ru/004_book_book/16b/3469_lebedev-lyubimov-psihologiya_reklami.php.
7. Мак-Люэн М. «Понимание Медиа: внешние расширения человека» [Електронний ресурс] / М. Мак-Люэн – Режим доступу: http://mil.univ.kiev.ua/files/29_965691167.pdf.

Виноградов С.С.
Учебно-научный институт информационной безопасности
Национальной академии Службы безопасности Украины

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ СУГГЕСТИИ В ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИЯХ

Аннотация
В статье исследуется вопрос применения суггестии, используя новейшие интернет технологии. Проводиться детальный анализ возможных техник применения. Анализируется влияние таких методов на целевые аудитории. Рассмотрены возможные эффекты от применения суггестии в сети Интернет. Освещены перспективы применения методов суггестии в интернет технологиях.
Ключевые слова: суггестивные методы, целевая аудитория, интернет технологии, суггестивные влияния, сеть Интернет.

Vynohradov S.S.
Educational Scientific Institute of Information Security
National Academy of Security Service of Ukraine

APPLICATION OF METHODS OF SUGGESTION IN THE INTERNET TECHNOLOGIES

Summary
The article examines the issues of application of suggestion, using the latest Internet technologies. A detailed analysis of possible application techniques is carried out. The influence of such methods on the target audience is analyzed. The possible effects from the application of a suggestion on the Internet are considered. The prospects for the development of the application of methods of suggestion in Internet technologies are highlighted.
Keywords: suggestive methods, target audience, Internet technology, suggestive effect, the Internet.

УДК 316.658.4:159.964(477)«20»

ПРОПАГАНДА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ПІДСВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Гапій В.Е.
Київський національний університет культури та мистецтв

У представленій статті окреслено основну мету процесів «реміфологізації» та «відродження міфу» – це формування бажаної для влади громадської думки і маніпулювання масовою свідомістю. Громадська думка, за переконанням частини вчених, є однією з форм масової свідомості. При цьому формування першої відбувається стихійно і цілеспрямовано. У другому варіанті на масову свідомість впливають соціальні інститути, серед яких особливо ефективним є масова комунікація. У сучасній культурі саме засоби комунікації перетворилися на потужний інструмент консолідації суспільства, який залучає численні прийоми маніпуляції суспільною і масовою свідомістю. Серед дієвих маніпулятивних методів автор виділяє такі: спеціальний метод транслювання (дроблення) і негайну подачу інформації, висвітлення подій під певним кутом, спотворення або підміна фактів, мозаїчність сюжетів при подачі телевізійних новин. Коротко подано типологію пропаганди, структуру пропагандистського повідомлення, його значення. Продемонстровано класичну конструкцію пропагандистського повідомлення, яка щоденно використовується російськими засобами комунікації. Під час аналізу подання інформації російськими ЗМІ, виділено функціонування наступних різновидів міфа: історичний (про винятковість російського народу), географічний (про Крим як одвічно «руську» землю, про Новоросію), національний (про необхідність захисту російськомовного населення в Україні, про росіян як «старшого брата» українців), політичний (про київську хунту, «злих бандерівців», каральні батальйони, ультрарадикалів із «Правого сектора»).
Ключові слова: громадська думка, масова свідомість, міф, міфотворчість, масова комунікація, пропаганда, інформаційна війна.

Постановка проблеми. За умови відсутності чітко окресленої державної ідеології соціально-політичне міфотворення стало провідною і часто невід'ємною рисою буття українського суспільства. Особливо гостро брак ідеології ми відчули нещодавно, після Революції Гідності. Зовнішня загроза сприяє об'єднанню українців, незважаючи на конфесійну, національну приналежність, мову і місце проживання. На тлі нинішньої надзвичайно складної ситуації в нашій державі теми міфа, міфологізації та пропаганди набули нового звучання. Причому дані проблеми обговорюються не тільки вузькими спеціалістами і науковцями, а й у широких громадських колах. У даному контексті не можна ігнорувати інформаційну війну, розв'язану Російською Федерацією та пропагандистську діяльність російських засобів масової комунікації, спрямовану проти українського народу.

Актуальність теми. Методи переконування одержали потужний розвиток протягом XX століття. Пропаганда, яка володіє великим арсеналом таких методів, стимулює суспільно-політичну активність громадян, вказуючи їм конкретні напрями та завдання діяльності, пропонуючи шляхи та засоби вирішення проблем, що стоять перед ними. Методи пропаганди не завжди спрямовані на те, щоб повністю змінити думку громадян, а в більшості випадків – виправити її в правильному напрямку, щоб сформувати певні керівні принципи. Політична пропаганда ефективна, коли її методи не випадкові, а систематичні. Важко знайти будь-який інший інструмент переконання або пропозиції, рівного пропаганді, щодо ефективності фіксації певних поглядів та ідей у голові.

Актуальність теми даної статті обумовлена необхідністю дослідити і виявити методи впливу російської пропаганди через засоби масової комунікації на мешканців східних регіонів України. Постановка проблеми. Останнім часом увага суспільства прикута до соціально-політичних проблем: влади, власності, корупції, якості життя, геополітики тощо. Кризові явища у державі активізують інформаційну складову, що має на меті створити ілюзорний образ реальності. За такої умови міфологізація використовується для об'єднання соціуму та маніпуляції ним у певних інтересах. Зокрема, цьому сприяє криза раціоналізму, нездатність людини до критичного мислення та в цілому недостатній інтелектуальний рівень населення. Тому одна із наскрізних проблем сьогодення проявляється у бездумному споживанні нав'язаних і запропонованих нам товарів, послуг, а також інформації, ідей, мистецтва, літератури тощо. Важливо виробити механізм протистояння занадто «агресивному» й потужному процесу соціально-політичної міфологізації та «чорної» пропаганди, розвиваючи критичне мислення у населення, а також окреслити чітку ідеологію, що консолідує українців на тлі нинішньої ситуації в державі.

Мета дослідження – визначити основні прийоми маніпулювання масовою свідомістю в умовах так званої «гібридної» війни, дати класифікацію найбільш поширеним міфам російської пропаганди проти України. є розкриття особливостей пропаганди як інструмент впливу на підсвідомість людини в сучасній Україні.

Обрана мета роботи обумовлює постановку наступних **завдань**:

– дослідити моделі та методи пропаганди, які впливають на підсвідомість людини;

– проаналізувати типологію сучасної пропаганди;

– охарактеризувати інструменти пропаганди сьогодення та їх вплив на суспільну думку в Україні;

– виявити проблеми пропаганди в сучасній Україні.

Аналіз досліджень і публікацій дозволив виявити, що у вітчизняній філософії недостатньо вивчені масова культура, масова свідомість, міфотворчість, пропаганда, ідеологія та їх взаємодія. Хоч деяким питанням, переважно політичним, зазначеної проблеми присвячена низка праць українських та російських дослідників Ю. Антоняна, Н. Амельченка, Д. льшанського, В. Самохвалової, Ю. Шайгородського та інших.

Виклад основного матеріалу. XX ст. небезпідставно вважається періодом «реміфологізації» та одночасно «відродження міфа» (Е. Мілетинський). Цей процес, розпочатий у минулому сторіччі, триває й у нинішньому, причому переважно у соціально-політичній площині. Кінцева його мета – маніпулювання масовою свідомістю і формування «потрібної» громадської думки в інтересах правлячої еліти.

Серед форм функціонування масової свідомості, на думку радянського вченого Б. Грушина, можна виділити: громадську думку, суспільний настрій і соціальний досвід. Реальною основою масової свідомості є економічна, політична, культурна дійсність повсякденного життя людей. Власне громадську думку можна вважати специфічним варіантом існування масової свідомості, що висловлює ставлення до певних процесів дійсності. При цьому Б. Грушин розглядає громадську думку як окремий випадок масової свідомості, її стан, що поєднує в собі ставлення різних груп людей до подій і фактів соціальної дійсності. Формування громадської думки може відбуватися за двома напрямками: стихійно й цілеспрямовано. У першому варіанті на масову свідомість впливають соціальний до Громадська думка – це судження соціуму стосовно гострих і нагальних суспільних питань.

Складаючись з єдності раціональних, емоційних, вольових елементів, громадська думка проявляється, як правило, на трьох рівнях:

1) духовне ставлення (через оціночні судження);
2) духовно-практичне ставлення (через емоційні спонукання, прагнення);
3) практичне ставлення (через масові дії і вчинки). Характерними ознаками громадської думки є поширеність, інтенсивність, стабільність, опора на більшість, у чому і полягає її сила [4].

У свою чергу масова свідомість тісно пов'язана з масовою інформацією та комунікацією, адже підживлюється інформацією за допомогою комунікативних засобів. Стрімкий індустріальний розвиток людства, що прискорив процес урбанізації, у тому числі й скупчення великих мас людей у містах, потребував нових форм спілкування, як базової потреби індивіда. У даному випадку саме масова комунікація стала інструментом, який допомагає відтворювати й згуртовувати масу. У буденному розумінні поняття «комунікація» тотожне поняттю «спілкування» і є процесом обміну різноплановою інформацією, а з наукової точки зору масова комунікація – процес передачі і поширення інформації через технічні засоби: пресу, радіо, телебачення, інтернет. У минулому і нинішньому XXI ст. засоби масової комунікації перетворилися на потужний механізм маніпулювання масовою свідомістю.

Іншим методом вдалого маніпулювання є негайна передача інформації. Причому негайність безпосередньо пов'язана з фрагментацією та є неодмінним елементом її здійснення. Блискавичність подачі новин поглиблює маніпулятивні можливості всієї інформативної системи. До цього ще додається відсутність більш-менш постійної структури інформації, що значно знижує її засвоєння реципієнтами. Одним із провідних журналістських жанрів, поширених на телебаченні, залишається репортаж із місця подій. Помилкове відчуття терміновості, що виникає внаслідок негайної подачі новин, створює ілюзію неабиякої важливості предмета інформації, яке так само швидко і зникає. Відповідно через це значно погіршується здатність реципієнта розрізняти інформацію за ступенем важливості. Таким чином, розумовий процес сортування, котрий зазвичай сприяє осмисленню інформації, не виконує свою функцію.

Засоби масової інформації мають неоднаковий вплив на масову свідомість. Зокрема, преса переконує силою тексту, що ілюструється сталим і відомим висловом «Написавши пером, не витягнеш і волом». Недарма серед інтелектуальних еліт або особливо в сфері бізнесу віддають перевагу саме газетам, а не телебаченню. Частина газетних жанрів, а саме: репортаж, нарис, есе, споріднені з художньою літературою. Тому сьогодні поширене використання стереотипів і тих засобів впливу на читачів, які створила література. Практикується цитування відомих письменників, вживання фразеологізмів, різноманітних алюзій тощо. Що ж стосується безпосереднього створення міфів, то у цьому преса істотно випереджає інші види комунікації. Основний принцип тут на кшталт «папір усе витримає»: будь-яку подію дійсності можна висвітлювати під будь-яким вигідним для певних цілей кутом. Власне не останню роль виконує і заголовок, який, на думку Г. Тарда, має важливий вплив на масову свідомість.

Проте не менш вагомий внесок у міфологізацію масової свідомості належить і телебаченню. Його справедливо називають «фабрикою міфів». У даному випадку міфологічне навіть саме слово «телебачення», котре у перекладі означає «бачити на відстані». Це своєрідне продовження наших органів зору, однак те, що ми бачимо на екрані, – це не наше «бачення». На жаль, психологія телеглядача своєрідна: чужий погляд він сприймає за власний. У такій підміні й зосереджений потужний вплив телебачення на людей. Реальні факти, які використовуються для створення телевізійного міфа, – це єдина правда, але вона так вправно міфологізується, що подібний новостворений міф глядач сприймає за правду. Люди схильні вірити побаченому, оскільки візуальний канал сприйняття інтуїтивно здається більш достовірним. Яскравим прикладом створення міфів на реальних фактах є сучасна ситуація в російському інформаційному просторі. Зокрема, при створенні сюжетів журналісти беруть реальний факт, але настільки його «обробляють» у певному пропагандистсько-ідеологічному напрямі, що виходить класичний міф. Але підміна – не єдиний прийом для створення міфа. Ще в давнину була помічена любов людини до «хліба і видовищ». Тому телевізійники з успіхом використовують видовищність, а саме: новина конструюється за принципом шоу, тобто показують відеоряд із найбільш яскравими і вражаючими кадрами з розрахунком на величез-

ний емоційний сплеск. Іншою особливістю телебачення, що сприяє створенню міфів, є мозаїчність сюжетів. Вважається безглуздим пропонувати глядачам сюжети з лінійно-ретроспективною, логічною послідовністю подій (причина на початку, а наслідок – в кінці). Сприймаючи безконечний потік таких мозаїчних сюжетів, наша свідомість нездатна його адекватно осягнути і вирізнити істину. Особливий кліповий характер безперервної «лавини» сюжетів провокує зміну швидкості психічних процесів. При цьому скорочення часу для коментарів і аналітичних програм призводить до загальної деградації мислення глядацької аудиторії. Мозаїчне розташування сюжетів дезорієнтує людину, посилює вплив на неї з боку масової свідомості, активізуючи сприйняття і подальше створення міфів.

З огляду на вплив преси і телебачення на масову свідомість слід згадати й доволі «молоде» явище – інтернет. Останній є малорегульованим інформаційним простором з полілогічною природою. Інтернет пропонує користувачам, згідно із запитами широкий вибір інформаційних продуктів, які часто саме за оперативністю випереджають газетні аналоги. Ще однією перевагою електронних ЗМІ для подачі новин та іншої інформації – одночасне використання фото і відеоматеріалів. Важливу роль у сприйнятті інформації відіграють і коментарі користувачів, які є тільки в інтернет-виданнях. Таким чином, засоби масової комунікації є системоутворюючим елементом масової культури сучасного суспільства. Преса, телебачення, інтернет – невід'ємна частина нашої дійсності, глобального простору культури, що формує картину світу і впливає на свідомість мас.

На тлі останніх подій у нашій державі, очевидно, що основним джерелом інформації для переважної більшості населення залишається телебачення, оскільки інтернет-користувачів у невеличких містах, селах досить мало. Така ситуація і в Російській Федерації. Тому саме телебачення формує громадську думку, впливаючи на наше сприйняття реальності крізь призму специфічного подання подій. Все частіше можна чути звинувачення російських ЗМІ у відвертій пропаганді й відсутності професіоналізму, оскільки вони не інформують і аналізують, а вигадують і спотворюють факти. Тим часом авторитетні вчені, чиновники різних рівнів, політики і просто небайдужі громадяни визнали, що Україна програла інформаційну війну пропагандистській машині – Росії.

Власне поняття «пропаганда» має чимало визначень, але нам імпонує найбільш нейтральне: поширення ідеологічних і політичних поглядів на аудиторію з метою формування поглядів, цінностей, уявлень, емоцій, ідеології, надання впливу на поведінку людини чи суспільства [5]. Зазвичай цей процес здійснюють в інтересах конкретної соціальної спільноти.

Пропаганду виділяють самостійною складовою системи політичних комунікацій. Вона є засобом поширення ідеологічних поглядів, підтримання вже існуючої ідеології або ж боротьби з ворожою ідеологією.

За впливом на емоції реципієнта розрізняють позитивну і негативну пропаганду. Перша виконує інформаційну, роз'яснювальну і переконуючу ролі, друга – компрометуючу, допомагаючи механізму маніпуляції.

За метою впливу виділяють:

– пропаганду створення. Покликана переконати в необхідності побудови чогось нового (інституту, суспільства), пропонує приєднуватися до цього процесу. Не завжди є позитивною;

– пропаганду руйнування. Переконує у наявності ворога, який щось задумує проти нас. Не є однозначно негативною;

– пропаганда роз'єднання. Розпалює ворожнечу, переконує, що «ми не такі як вони». Тільки під час локальних воєнних дій або війни така пропаганда виконує позитивну функцію;

– пропаганда залякування. Запевняє вірогідного/можливого противника у власній економічній силі. Впливає на внутрішню аудиторію;

– пропаганда відчаю. Наголошує на безнадійному становищі можливого противника, примушує його здатися. Не використовується для впливу на власний народ;

– пропаганда героїзму. Закликає до згуртування навколо певних цінностей, допомагає легше пережити складнощі, ілюструє приклади, до яких необхідно прагнути. Зазвичай має позитивний характер;

– пропаганда просвітництва. Виконує інформативну функцію, тобто повідомляє населення про дії керівництва різного рівня, рекламує спосіб життя. Така пропаганда може в залежності від умов бути як негативною, так і позитивною [5].

За іншою класифікацією розрізняють:

а) біла пропаганда – це офіційна пропаганда, посилається на відкриті офіційні джерела, не приховує своїх намірів;

б) сіра пропаганда – часто не посилається на джерела, використовує численні підтасовки фактів і методи коментування задля обґрунтування, нав'язує думки, часто приховує свої цілі;

в) чорна пропаганда, основою якої є вигадка і неправда, завжди приховує свої джерела інформації та цілі;

Структура пропагандистського повідомлення включає:

1. адресанта (актора), від імені якого або на користь якого відбувається інформування;

2. джерело інформації, через яке транслюється інформаційне повідомлення;

3. джерело інформації, що доставляє повідомлення до адресата (реципієнта);

4. зміна цінностей, переконань і поглядів адресата як результат успіху пропагандистського повідомлення;

5. необхідні адресанту (актору) дії, які є наслідком пропагандистського повідомлення [5].

Таким чином, можна легко розпізнати структуру класичних пропагандистських повідомлень, які щоденно транслюються російськими засобами комунікації: адресант-замовник – чинна російська влада, джерело інформації – преса, телебачення, радіо, інтернет ресурси, у тому числі соціальна мережа «Однокласники», реципієнти – переважно населення Російської Федерації, мешканці Півдня і Сходу України, а також усі ті, хто споживає інформаційні продукти російського виробництва; результат – вплив та корекція громадської думки, формування негативного

ставлення до українців, навіювання історичної приналежності Криму до Росії тощо, у підсумку – зростання популярності та рейтингу Президента Путіна всередині РФ, налаштування мешканців Донецької та Луганської областей і проти української влади, української армії тощо.

Тож з огляду на вищевикладене, можна окреслити тип і спрямованість російської пропаганди, яку потужно запустили не тільки у ЗМІ, а і через соціальні мережі. Зокрема, соціальну мережу «Однокласники» можна назвати рупором російської пропаганди, за основу ідеологи взяли міфи радянської епохи і, так би мовити, осучаснили їх. Найбільш сприятливим моментом для «вживлення» міфів у масову свідомість є соціально-економічна, політична нестабільність. За умови зміни вищого керівництва держави, а потім – воєнного конфлікту на Сході України розпочато потужну інформаційну війну ззовні.

Користуючись тим, що у критичні моменти людського життя раціональні сили, які перешкоджають виходу на поверхню старих міфологічних концепцій, виявляються ослабленими, впроваджується стрімке «чарівне» рішення для розв'язання складних проблем. Таким «чарівним» рішенням і виявляється соціально-політичний міф, штучно сконструйований та цілеспрямовано вживлений у свідомість мас. Е. Касірер наполягає на тому, що міфи не можна повністю видалити із суспільної свідомості, їх можна лише придушити й підпорядкувати, щоб у потрібний час оволодіти панівним розумом мас. Схожої думки дотримується і Р. Барт, який вважає, що зруйнувати міф неможливо. Найкращий спосіб подолання міфу – його міфологізація. Тому для знищення «старого» міфу слід вигадати «новий». «Надзвичайно важко здолати міф із середини, бо саме прагнення до позбавлення від нього негайно стає в свою чергу його жертвою; зрештою міф завжди означає ніщо інше, як опір, що йому чиниться. Дійсно, кращою зброєю проти міфа є міфологізація його самого, створення штучного міфа, і цей вторинний міф буде являти собою справжню міфологію» [1, с. 103]. Також на неможливості подолання міфа наголошував О. Лосєв. Він вважав, що міф – «справжня та максимально конкретна реальність» [8, с. 34] і наука не може його зруйнувати. Мова йде про те, що наука не народжується з міфа і не існує без нього, адже вона сама міфологічна. Тому вчений вважає, що «коли «наука» руйнує «міф», то це означає тільки те, що одна міфологія бореться з іншою міфологією» [6, с. 47]. Висновок очевидний: «...Наука як така із жодного боку не може зруйнувати міф. Вона лише усвідомлює його та позбавляє його певного розсудливого, наприклад логічного або числового плану» [6, с. 48].

Для кращого сприйняття політичних міфів активно змінюють функції мови, використовуючи нові або вже відомі слова у незвичному значенні, про що свого часу говорив Е. Касірер. Віднедавна слово «бандерівці» стало співзвучним фашизму; начебто із «царських часів» взяли термін «Новоросія», що окреслює Південний Схід України; «Правий сектор» співвідносять з каральною організацією для російськомовних мешканців України. Зміна значення слів також пов'язана із їх перетворенням на магічні, оскільки вони мають спонукати до певних дій та провокувати появу певних емоцій. Таким чином, нашим звичайним словам надали нові значення, тому такі новостворені слова наділені негативними емоціями та руйнуючими пристрастями. Як бачимо, один з найпоширеніших методів політичної міфології – трансформація мови.

Схожої думки дотримувався і структураліст Р. Барт. У своїй праці «Міфологія» він наголошує, що в міфі важливий не предмет повідомлення, а спосіб його повідомлення, і представляє міф у якості структури, метамови, «що викрала мову» [див. 2 с. 51]. В основі міфа є поняття або ситуація (концепт), яка з початку володіє певним набором значень і смислів. «Міфу властиво перетворювати смисл на форму. Іншими словами міф завжди являє собою викрадення мови» [2, с. 257]. Міф забирає у концепту його первинний смисл і намагається замінити його на інший, який стане змістом міфа. Таким чином, міф використовує концепт в якості форми, котрій можна надати будь-який зміст. Зазначимо, що смисл концепту не зникає, а лише деформується, спрощується. «Міф нічого не приховує і нічого не демонструє – він деформує; його тактика – не правда і не вигадка, а відхилення» [2, с. 255].

Цей феномен часто використовують засоби масової інформації, коли певні факти замовчуються, а інші, навпаки, активно демонструються, навмисно привертаючи увагу реципієнта. Таким чином, міф виконує функцію засобу маніпуляції думкою і поведінкою людей. При цьому Барт підкреслює, що міф «одночасно означає й оповіщає, вселяє і наказує» [1, с. 81].

Особливо відзначимо величезний вплив ЗМІ на суспільство, внаслідок чого їх назвали «четвертою владою». До цього додається необмежена можливість і здатність маніпулювати свідомістю. Маніпулювання являє собою вплив на підсвідомість індивіда за допомогою бажаних, на думку комунікатора, ідей, поглядів, ціннісних настанов. Подібний вплив має на меті не тільки формування соціальних і моральних ідеалів, свідомості і світогляду особистості, залучення до вищих досягнень світової культури, а й боротьбу за володіння аудиторією, що може забезпечуватися спотворенням якості та змісту інформації. Для досягнення кінцевої мети – успіху – «маніпуляція має залишатися непомітною» (Г. Шиллер). Цей процес вже перетворився на технологію, яку використовує влада.

Маніпулятивна інформація є деструктивною за своєю суттю, адже руйнує особистість, оскільки пропонує і нав'язує поєднання готових моделей із арсеналу масової культури. Ще однією неодмінною умовою вдалої маніпуляції є, на нашу думку, небажання реципієнтів мислити: більшість аудиторії бездумно і пасивно споживає величезний інформаційний потік, не витрачаючи на його аналіз ні інтелектуальних, ні духовних сил. До цього додається втрата людиною здатності до критичного мислення, хоча у даному випадку воно було б доречним і навіть необхідним.

Аналізуючи подання інформації російськими ЗМІ, можна виділити функціонування наступних різновидів міфа:

– історичний міф (про винятковість російського народу);

– географічний міф (про Крим як одвічно «руську» землю, про Новоросію);

– національний міф (про необхідність захисту російськомовного населення в Україні, про росіян як «старшого брата» українців);

– політичний міф (про київську хунту, «злих бандерівців», каральні батальйони, ультрарадикалів із «Правого сектора»).

Функціонування вище перелічених міфів неодмінно відбувається із залученням «чорної» пропаганди. Зокрема, це замовчування або перекручення реальних фактів, акцент на видовищність та емоційність повідомлень, постійні репортажі з місця подій, використання фото та відеоматеріалів, що не мають відношення до подій на Сході України, фальшиві коментарі потерпілих тощо. Ці прийоми обов'язково супроводжуються спеціальною лексикою з негативним семантичним значенням, яку постійно повторюють, а саме: каральна операція, громадянська війна, ультрарадикали, бандерівці, «Правий сектор», київська хунта, фашисти, каральні загони тощо.

Висновки. Отже, для маніпулювання свідомістю населення влада РФ розпочала масштабну інформаційну кампанію дискредитації України, використовуючи при цьому реанімовані міфи радянської епохи, нові міфи та широкий пропагандистський арсенал. Рупором російської пропаганди є засоби масової комунікації, російські та проросійські політики. Ми окреслили основні способи, що застосовуються для «бомбування» пересічних громадян: зміна значення окремих слів або вигадування нових, підміна понять, деформація та замовчування реальних фактів, спеціальні методи подачі інформації та ін. Завдяки цим прийомам в інтересах влади РФ формується негативна громадська думка щодо певних подій, персон; спостерігаючи за тим, що відбувається в Україні, російське населення відволікається від соціально-економічних і політичних подій всередині країни. Для нашої держави найбільш позитивним моментом у цій антиукраїнській інформаційній кампанії є об'єднання громадян під загрозою зовнішнього ворога, популяризація героїзму військових, добровольців, медиків, загальне піднесення патріотизму.

Наголосимо, що досліджувана проблема відрізняється глибиною, складністю, багатоаспектністю і розкриває широкі перспективи для подальшого вивчення маніпуляції масовою свідомістю під час гібридної війни або в інших кризових ситуаціях.

Список літератури:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика [Текст] / Р. Барт; [пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова]. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Барт Р. Мифология [Текст] / Р. Барт; [пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С.Н. Зенкина]. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
3. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия [главн. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников]. – Мн.: МФЦП, 2002. – 1008 с.
4. Грушин Б.А. МАССОВОЕ СОЗНАНИЕ: Опыт определения и проблемы исследования [Текст] / Грушин Б.А. – М.: Политиздат, 1987. – 368 с. (Над чем работают, о чем спорят философы).
5. Данилин П. Политическая пропаганда: новые технологии. Цикл лекций. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evartist.narod.ru/text28/0001.htm#з_лек_02 – Назва з екрана.
6. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием [Текст] / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2008. – 864 с.
7. Кассирер Э. Техника современных политических мифов [Текст] / Э. Кассирер // Вестник МГУ. Сер. 7, Философия. – 1990. – № 2, с. 58-69.
8. Кащук А.А. Телевизионные мифы – один из способов манипуляции сознанием аудитории [Електронний ресурс] / А.А. Кащук // Вестник электронных и печатных СМИ, выпуск № 2. – Режим доступу: http:// www.ipk.ru/index.php?id=1535 – Назва з екрана.
9. Лосев А.Ф. Диалектика мифа [Текст] / Лосев А.Ф. – М.: Академический Проект, 2008. – 303 с. – (Философские технологии).
10. Семаан Н.В. Культура – Массовая культура – Реклама (мифологический аспект) [Текст] / Семаан Н.В. 56 № 1(117) січень 2015 ФІЛОСОФІЯ ГРАНІ ISSN 2077-1800 // Вестник МГУ. Сер. 10. Журналистика. – 1998. – № 2, с. 31-43.
11. Цуладзе А. Политическая мифология [Текст] / А. Цуладзе. – М.: ЭСКМО, 2003. – 384 с.
12. Шиллер Г. Манипуляция сознанием [Текст] / Г. Шиллер; [Пер. с англ.; науч. ред. Я.Н. Засурский] – М.: Мысль, 1980. – 326 с.

Гапий В.Э.
Киевский национальный университет культуры и исскуств

ПРОПАГАНДА КАК ИНСТРУМЕНТ ВЛИЯНИЯ НА ПОДСОЗНАНИЕ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Аннотация
В представленной статье обозначены основные цели процессов «ремифологизации» и «возрождение мифа» – это формирование желаемой для власти общественного мнения и манипулирования массовым сознанием. Общественное мнение, по убеждению части ученых, является одной из форм массового сознания. При этом формирование первой происходит стихийно и целенаправленно. Во втором варианте на массовое сознание влияют социальные институты, среди которых особенно эффективно массовая коммуникация. В современной культуре именно средства коммуникации превратились в мощный инструмент консолидации общества, привлекает многочисленные приемы манипуляции общественным и массовым сознанием. Среди действенных манипулятивных методов автор выделяет следующие: специальный метод трансляции (дробление) и немедленную подачу информации, освещение событий под определенным углом, искажения или подмена фактов, мозаичность сюжетов при подаче телевизионных новостей. Коротко подано типологию пропаганды, структуру пропагандистского сообщения, его значение. Продемонстрировано классическую конструкцию пропагандистского сообщения которая ежедневно используется российскими средствами коммуникации. При анализе представления информации российскими СМИ, выделено функционирования следующих разновидностей мифа: исторический (об исключительности русского народа), географический (о Крыме как изначально «русскую» землю, о Новороссию), национальный (о необходимости защиты русскоязычного населения в Украине, о русских как «старшего брата» украинский), политический (о киевской хунту, «злых бандеровцев», карательные батальоны, ультрарадикалов с «Правого сектора»).
Ключевые слова: общественное мнение, массовое сознание, миф, мифотворчество, массовая коммуникация, пропаганда, информационная война.

Gapiy V.E.
Kyiv National University of Culture and Arts

PROPAGANDA AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON THE SUBCONSCIOUS OF A PERSON IN MODERN UKRAINE

Summary
The article outlines the main goal of the processes of «remifi_logization» and «revival of the myth» – the formation of the public opinion desired by the authorities and manipulation of mass consciousness. Public opinion, according to some scientists, is one of the forms of mass consciousness. In this case, the formation of the first occurs spontaneously and purposefully. In the second variant, the social consciousness is influenced by social institutions, among which mass communication is especially effective. In modern culture, it is the means of communication that has become a powerful tool for consolidating society, which involves numerous techniques of manipulation of the social and mass consciousness. Among the effective manipulative methods, the author distinguishes the following: a special method of broadcasting (crushing) and immediate submission of information, coverage of events at a certain angle, distortion or substitution of facts, the mosaic of plots in the filing of television news. The typology of propaganda, the structure of the propaganda message, and its meaning are briefly outlined. The classical design of the propaganda message, which is used daily by Russian means of communication, is demonstrated. During the analysis of the presentation of information by the Russian media, the operation of the following types of myth is singled out: the historical (on the exclusiveness of the Russian people), the geographic (about the Crimea as the always «Russian» land, on Novorossiia), the national (on the need to protect the Russian-speaking population in Ukraine, «Elder brother» of Ukrainians), political (about the Kievan hunta, «evil banderivtsi», punitive battalions, ultra radicals from the «Right sector»).
Keywords: public opinion, mass consciousness, myth, myth creation, mass communication, propaganda, information warfare.

УДК 316.77:070:654.195:314.743

ЗАРОДЖЕННЯ РАДІОРЕКЛАМИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА КОНВЕРГЕНЦІЇ РАДІОМОВЛЕННЯ

Гиріна Т.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Автор досліджує історію реклами на радіо через призму її жанрового різноманіття, типу зображально-виражального контенту, форм заробітку та монетизації радіомовлення. Констатовано, що інституціоналізація радіо зумовила високий рівень конкуренції як серед радіостанцій, так і рекламодавців. Це змусило виробників шукати новітні форми заробітку та монетизації радіомовлення. Тоді такими способами стали: спонсорування радіостанцій, «платне радіомовлення», «планова реклама» (рекламні блоки). Високоефективна радіореклама стала передумовою для розширення жанрової презентації рекламними радіопостановками, рекламними радіосеріалами, соціальною радіо рекламою, кобрендингом, рекламною піснею, короткими рекламними радіороликами.

Ключові слова: жанри радіореклами, історія реклами на радіо, конвергенція, радіомовлення, радіореклама.

Постановка проблеми. Комерціалізація радіомовлення стала лакмусом до його розвитку, аж до «золотого століття» радіо. Фінансова перспектива живого слова задавала жанровизначальний, смислоформувальний вектор для розвитку демократичного суспільства. На відміну від цього ідеологічний гніт тоталітарних гігантів позбавляв слухачів права вибору. Відтак саме рекламний радіоринок виступав гарантом інформаційної свободи суспільства, породив безліч героїв, допоміг створити бренди та виховав цінності у поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історії маркетинової складової радіореклами присвячені наукові розвідки Дж. Маклуркена [14], Т. Денісона [11, с. 642], О. Шереля [4]. До питання соціально-історичного аспекту реклами зверталися у своїх дослідженнях Б. Бондарець [1], своє бачення тенденцій до розвитку у цьому секторі виклав С. Хамініч [5], І. Осадца [3], досліджувала жанрову складову українського материкового сегменту радіомовлення В. Шапоренко [6], ринок інтернет-реклами в Україні вивчала О. Євсейцева [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Усвідомлення зародження ринку реклами на радіо є невід'ємною складовою розуміння маркетингового потенціалу інноваційних функцій радіомовлення, які бурхливо розвиваються у цифровому інтернет-середовищі, наслідуючи трансформовані жанри та форми звернень, що були характерні століття тому. Відтак вивчення витоків такого позиціонування є передумовою до реанімації зниклих жанрів та збагачення існуючих, що в умовах Інтернету дозволить розширити лінійку пропозицій рекламодавцеві.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розгляді історії реклами на радіо через призму її жанрового різноманіття, типу зображально-виражального контенту, форм заробітку та монетизації радіомовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиція звукової реклами навіть старша за радіомовлення. Дізнаємося про неї з праці Т. Денісона (1900-1901 рр.) який розповідає про феномен «телефонної газети» або «Телефон-Хірмондо» («Telefon-Hirmondo»), яку було створено при редакції однойменної газети в Будапешті (Угорщина) в 1893 р. В ефірі «продавали дванадцяти секундні відрізки по одному флорину, кожен з яких охоплював абонентів, які прослуховують програму» [11, с. 642]. Через прокладені по усьому місту кабелі довжиною 650 км. доступ до імпровізованої радіостанції мали 6200 абонентів, при загальній чисельності населення понад 600 тис. чол. Щоб почути ефір слухачі вдягали громіздкі навушники, а мовлення здійснювалося за заздалегідь розісланою абонентам сіткою в часовому проміжку між 10.30 та 22.30. Окрім використання усталеного у наступні роки жанру радіогазети (для чого спочатку і створювався проект) слухачі мали можливість першими дізнаватися про результати торгів на фондовій біржі (10.00-10.30, 11.00-11.15, 11.30-11.45), до виходу вечірніх газет отримувати повідомлення на політичні теми (11.45-12.00, 13.30, 18.00) з повторами для тих абонентів, які не мали можливості доступу до комутатора вчасно. Крім того поширювалися повідомлення на культурологічну тематику, концерти (щодня з 16.30-18.00), щочетверга о 18.00 концерт для дітей [11, с. 642]. Рекламу в ефірі в редакції називали «раєм для рекламодавця» та оцінювали 12 сек. в 1 флорин (тоді його вартість рівнялася 42 американським центам). Річна передплата аудіоверсії газети коштувала 18 фролинів [11, с. 642]. Через високу вартість передплати та технічного обслуговування пристроїв, дозволити собі «телефонну газету» могли виключно заможні містяни, серед яких прем'єр-міністр країни, мер, барони, політична верхівка партії гунів, тощо. Це дає нам можливість говорити про статусність такої реклами, а відтак її високу вартість.

Потужною є рекламна традиція радіомовлення США, де вже перші експериментальні передачі на відстань аудіопотоку на початку 1900-х рр. можемо вважати рекламою винахідників та їхніх розробок. Надалі музичне радіомовлення стало потужним інструментом популяризації виконавців, та фірм звукозапису. У своїй праці «Батько радіо» Л. де Форест згадує, що намагаючись розширити зону покриття радіосигналом своєї радіостанції в 1916 р. він встановлював передавач на даху компанії «Columbia Gramophone», за це американський винахідник по декілька разів на добу мав виголошувати вдячність компанії зазначаючи її назву в ефірі [9]. Ще до початку функціонування системи радіомовлення у тій країні, такі приклади були не поодинокі.

Інституціоналізація радіо зумовила високий рівень конкуренції як серед радіостанцій, так і рекламодіавців, а прозора система виплати роялті музичним виконавцям, цінність обладнання для здійснення мовлення, змусили виробників шукати новітні форми заробітку та монетизації радіомовлення. Тоді такими способами стали:

– спонсорування радіостанцій (радіо «Precision Equipment» у Цинциннаті (США) спосорована компанією-виробником музичних інструментів «Randolph Wurlitzer» [19, с. 9];

– створення рекламних радіостанцій у форматі «платного радіомовлення». До прикладу телефонна мережа «Bell Telephone System» та Американська телефонна та телеграфна компанія «AT & T» (США) у 1922 р. заявили про створення радіостанції із максимальною зоною покриття для продажу рекламного часу. Окрім офіційних радіозвернень перших осіб держави в ефірі «збиралися продавати цю послугу будь-якій компанії або особі, яка має гроші та хоче найняти станцію на певний час. Наприклад, Дж. Ванамакер може найняти станцію з 20.00 до 21.00, щоб дати комбіновану рекламну та музичну програму, а деяка бродвейська театральна компанія, можливо, найме станцію з 21.00 до 22.00 або з 21.00 до 23.00, щоб продемонструвати свій радіоспектакль, як це зробив Е. Вінн та компанія «The Perfect Fool» на станції «WJZ» в Ньюарку, в неділю, 19 лютого поточного року» [16]. Аудиторія цієї радіостанції у 1922 р. складала 35 тис. абонентів, при тому що в місті проживало 11 млн. осіб;

– «планова реклама» – продаж рекламного часу для трансляції рекламних блоків чи програм різних компаній. Цей тип реклами набув популярності після серії судових рішень, які зняли монополію на розміщення комерційної реклами Американською телефонною та телеграфною компанією «AT & T» (США). Такий тип реклами на радіо поділявся на випуск повноцінних програм шляхом викупу ефірного часу, спонсорські програми, як більш естетичний та професійний спосіб рекламування, невеликі повідомлення у формі анонсів чи звернень, які періодично повторювалися в ефірі. Дослідниця аудіовізуальних медіа С. Майерс такі ролики називає «рекламою в стилі бутерброда», тобто рекламні блоки, об'єктом зображення у яких як правило є логічно не поєднувані об'єкти рекламування [15, с. 6]. Так, протягом півроку у 1922 р. в Сієтлі (США) музичний магазин «Remick» та газета «Post-Intelligencer» спонсорували щотижневу музичну радіопрограму на місцевій радіостанції «KFC». Протягом тижня на шпальтах газети, а також в магазинах робилися оголошення із запрошенням приєднатися до прослуховування, а в ефірі лунали заклики до відвідування магазину та придбання газети [8].

І хоча рівень професіоналізму тільки напрацьовувався, а рекламні повідомлення транслювалися наживо, ефективність таких звернень у період формування інституту радіо (кінець 1910-х – 1920-ті рр.) та його «золотого віку» (1930-1950-х рр.) була беззаперечною. Дж. Луле влучно зазначає, що «радіореклама спочатку вважалася небаченим вторгненням у приватність, оскільки, на відміну від газет, які приносили в дім, радіо вже знаходилося в будинку і говорило живим голосом з усією родиною» [13].

У наступні роки із становленням потужного рекламного радіоринку, найдинамічніше розвився сектор роздрібної реклами на радіо, яка доповнилася новими формами, серед яких:

– рекламні радіопостановки – збагачені формотворчими засобами увиразнення радіоконтенту короткі звернення рекламного характеру, які мали вірусний характер, та сприймалися скоріше як окремий твір мистецтва ніж комерційна пропозиція;

– рекламні радіосеріали – (відомі як «мильні опери» або «мило» – від рекламованих в них брендів «Procter & Gamble», «Colgate-Palmolive», «Lever Brothers» відомих у тому числі завдяки виробництву мила) найпопулярніший жанр радіореклами в США в 1930-1950-ті рр., який подарував багато героїв та сюжетних ліній телеефіру у подальші роки, транслювався в денному ефірі по будням. Ці програми заклали підвалини до вивчення радіостанцями своєї аудиторії, адже передбачалося, що багатосерійні (часто транслювалися десятиліттями, хронометражем 15-45 хв.) радіопроекти слухали жінки-домогосподарки. Найстаршим серед таких проектів, є створюваний у 1930-1943 рр. радіо серіал «Painted Dreams» («Пофарбовані мрії») у центрі сюжету якого стосунки Майнхен, вдови ірландсько-американської походження зі своєю незаміжньою дочкою [7];

– соціальна радіореклама – ціннісно-орієнтовані радіопостановки із використанням героїв радіопостановок чи популярних у той час особистостей. Наприклад рекламна компанія проти расової та релігійної нетерпимості за участі Б. Кольєра, актора знаного за голосом Супермена із популярного у 1942-1949 рр. радосеріалу «The Adventures of Superman» («Пригоди Супермена»). Ефект від рекламної кампанії посилився ще й тому, що до публікації інтерв'ю на підтримку соціальної ініціативи у журналі «Time» у 1946 р. віддані слухачі не знали як виглядає людина, чиїм голосом говорив їхній кумир [10];

– кобрендинг на радіо – інструмент заощадження рекламного бюджету під час спонсорства окремої радіопрограми. Радіостанції переконували своїх рекламодавців, що «аудиторія може відрізняти різні рекламовані продукти, а програма та продукт не вимагають жорсткої асоціації із рекламною стратегією, щоб бути успішною» [15, с. 7]. З середини XX ст. через порушення «спонсорської ідентифікації» бренду від такого типу рекламування відмовилися;

– рекламна пісня, на думку дослідника історії медіа, професора Дж. Маклуркена популяризувалася у відповідь на поширення телебачення в 1940-1950-хх рр., внаслідок чого радіо зайняло нішу музично-розважального мовлення, а його рекламна складова часто виражалася в переспіві популярних чи створенні нових композицій [14]. П. Ванг, дослідниця впливу реклами та засобів масової інформації на розвиток музичної індустрії констатує, що «музику, а також рекламу можна розглядати як форму громадського спілкування. Обидва передаються через засоби масової інформації та складають частину колективних знань» [17, с. 24].

– короткі рекламні радіоролики – хронометражем до 30 сек. стали результатом інтенсифікаційних процесів в радіомовленні та наслідком

переорієнтації інвестицій рекламодавців на телебачення в 1960-1970-х рр. Скорочення тривалості вимагало від авторів більшої майстерності, як наслідок поява нестандартних творчих ігрових форматів. Розлогі думки експертів та широкий огляд лінійки товарів зникали з радіоефірів [14]. В 1990-2000 рр. основний рекламний жанроподіл на радіо зберігається з орієнтацією на підсилення образності та яскравості Тоді в рекламних радіозверненнях на перший план виходять відомі та популярні особистості, «лідери думок», персона яких увиразнює радіозвернення серед масиву подібних.

За типом контенту рекламні радіозвернення датська дослідниця Г. Йохансен класифікувала на: джингли, відгуки, драматичні твори (сюжетна реклама), гумор (найризикованіший для сприйняття контент, який може сприйнятися як позитивно, так і залишитися незрозумілим слухачеві, як наслідок неефективним) та пряму інформацію [12, с. 30]. Опираючись на науковий доробок Ч. Уорнера дослідниця акцентує на лінійності ефіру, як основному недоліку сектору рекламування на радіо, адже повернутися до прослуховування в традиційному радіомовленні, зупинити чи повторити радіоролик в потоці неможливо [18, с. 485-486].

Висновки і пропозиції. Описані вище напрямки світові реалізації маркетингового потенціалу радіомовлення цінні для нас з огляду на включення України в світовий медіконтекст, яке відбулося через десятиліття після періоду «золотого віку» радіо та застало зненацька не звиклого для свободи комерційного мовлення радіослухача. Типові до загальносвітових тенденції з одного боку до глобалізації, а з іншого до розвитку місцевого радіомовлення, як запоруки збереження національної ідентичності, популяризації автентичної культури, звичаєвості українства є перспективними з точки зору далекоглядного підходу об'єднання нації не лише в середині держави, в одному регіоні, а й світового українства розпорошеного по світу у попередні роки і в наш час.

Список літератури:

1. Бондарець Б. Еволюційний розвиток реклами: соціально-історичний аспект / Б. Бондарець // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2014. – № 232. – С. 55-60.
2. Євсейцева О. Ринок інтернет-реклами в Україні: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О. Євсейцева, Д. Потєха // Київський національний університет технологій та дизайну. – 2015. – Режим доступу::/knutd.edu.ua/publications/conference/20.03.2015/Evsejzeva_Potyekha_4.pdf.
3. Осадца І. Новітні тенденції на ринку інтернет-реклами в Україні та світі: підходи до теми / І. Осадца // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. – 2014. – № 2. – С. 45-61.
4. Радиожурналистика: учебник / под ред. А. Шереля. 3-е изд., испр. и доп. / Н. Барабаш, Л. Болотова, В. Гаспарян и др. – Изд-во Моск.ун-та: Наука Москва, 2005. – 480 с.
5. Хамініч С. Інтернет-реклама як основний чинник просування товару в сучасних умовах / С. Хамініч, К. Третьяк // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 7. – С. 504-507.
6. Шапоренко В. Жанрова система української радіореклами: етапи розвитку / В. Шапоренко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Соціальні комунікації. – 2013. – № 1074. – С. 66-71.
7. Allen R. Speaking of Soap Operas / R. Allen. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985. – 245 c.
8. Daye D. Great Moments In Advertising: 1st Radio Spot [Electronic resource] / D. Daye // Branding Strategy Insider. – 2008. – Access mode: https://www.brandingstrategyinsider.com/2008/01/great-moments-i-6.html#.WlHkntSLTUJ.
9. DeForest L. Autobiography of Lee De Forest / L. DeForest. – Chicago: Wilcox and Follett, 1950. – 502 p.
10. DeForest T. «Superman». Storytelling in the Pulps, Comics, and Radio: How Technology Changed Popular Fiction in America / T. DeForest. – McFarland, 2004. – 169 p.
11. Denison T. The Telephone Newspaper / T. Denison. – New York: Doubleday, Page & Company, 1901. – 682 c. – (The worlds work). – (A history of our time).
12. Johansen G. The theatre of the Mind. A study of radio as an advertising media – and the impact of creativity / G. Johansen. – Frederiksberg: Copenhagen Business School, 2010. – 123 p.
13. Lule J. Understanding Media and Culture: An Introduction to Mass Communication / J. Lule. – Kansas City: Saylor Academy, 2012. – 452 p.
14. McClurken J. Radio Broadcasting Commercials throughout the 20th Century [Electronic resource] / J. McClurken // History of the Information Age – Fall 2011. – 2011. – Access mode: http://infoage.umwblogs.org/2011/12/15/radio-broadcasting-commercials-throughout-the-20th-century/.
15. Meyers C. Radio with Pictures: How the Ad Industry in the 1940s Debated the Transition from Radio to TV / C. Meyers // Society of Cinema and Media Studies. – 2013. – № 3. – С. 10-27.
16. National Radio Broadcast By Bell System // Science & Invention. – 1922. – № 4. – P. 1144.
17. Wang P. Music and Advertising. The Influence of Advertising and the Media on the Development of the Music Industry in the USA / P. Wang // International Journal of Music Business Research. – 2012. – № 1. – P. 21-43.
18. Warner C. Media selling television, print, internet, radio; media selling television, print, internet, radio (4th ed.) / C. Warner. – Chichester: Wiley-Blackwell, 2009. – 616 p.
19. «Wurlitzer» presents the new November Victor Records by «Wireless Telephone» (advertisement) // Cincinnati Enquirer. – 1920. – P. 9.

Гирина Т.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЗАРОЖДЕНИЕ РАДИОРЕКЛАМЫ КАК ПРЕДПОСЫЛКИ К ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ И КОНВЕРГЕНЦИИ РАДИОВЕЩАНИЯ

Аннотация
Автор исследует историю рекламы на радио через призму ее жанрового разнообразия, типа изобразительно-выразительного контента, форм заработка и монетизации радиовещания. Констатировано, что институционализация радио обусловила высокий уровень конкуренции как среди радиостанций, так и рекламодателей. Это заставило производителей искать новые формы заработка и монетизации радиовещания. Тогда такими способами стали: спонсирование радиостанций, «платное радиовещание», «плановая реклама» (рекламные блоки). Высокоэффективная радиореклама стала предпосылкой для расширения жанровой презентации рекламными радиопостановками, рекламными радиосериалами, социальной радиорекламой, кобрендингом, рекламной песней, короткими рекламными радиороликами.
Ключевые слова: жанры радиорекламы, история рекламы на радио, конвергенция, радиовещание, радиореклама.

Hirina T.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE BEGINNING OF ADVERTISING RADIO AS A PREREQUISITES FOR THE INSTITUTIONALIZATION AND CONVERGENCE OF BROADCASTING

Summary
The author investigates the history of radio advertising through the prism of her genre variety, such as figurative-expressive content, forms of earnings and monetization of radio broadcasting. It was stated that the institutionalization of radio caused a high level of competition both among radio stations and advertisers. This has forced manufacturers to seek the latest forms of earnings and monetization of broadcasting. Then such methods became: sponsoring of radio stations, «paid radio broadcasting», «planned advertising» (advertising units). High-quality radio advertising has become a prerequisite for expanding the genre presentation with advertising radio shows, advertising radio serials, social radio advertising, cobranding, advertising songs, short advertizing radio clips.
Keywords: radio advertising genres, radio advertising history, convergence, radio broadcasting, radio advertising.

УДК 070:61:659.1.012.12

ПРИХОВАНА РЕКЛАМА ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ І МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ОНЛАЙН-ВИДАННЯХ

Комолова К.А.
Національний університет «Острозька академія»

У статті розглядаються законодавчі норми щодо подачі реклами лікарських засобів та медичних послуг у мас-медіа. Дається визначення поняттю прихованої реклами лікарських засобів та медичних послуг. Аналізується реклама лікарських засобів і медичних послуг в матеріалах регіональних онлайн-видань на прикладі мас-медіа Рівненської області. Виявляється прихована реклама та її специфічні ознаки. Окреслюється потенційний вплив такої реклами на споживача.

Ключові слова: реклама, рекламний медіатекст, фармацевтична реклама, реклама лікарських засобів і медичних послуг, прихована реклама, джинса, регіональні ЗМІ, онлайн-ЗМІ, преса.

Постановка проблеми. Зменшення ефективності впливу прямої реклами і як наслідок активний пошук нових способів привернення уваги реципієнта до продукту чи послуги призводить до поширення в українських мас-медіа явища непрямої реклами, яке реалізується зокрема у формі продакт-плейсменту, спонсорингу і, серед іншого, журналістських матеріалів, що містять приховану рекламу. Особливо небезпечною для реципієнта є прихована реклама лікарських засобів і медичних послуг, адже вона здатна безпосередньо впливати на рішення, які людина приймає щодо свого здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості законодавчого регулювання реклами в Україні, сучасні тенденції розвитку реклами, специфіку рекламного тексту в Україні досліджували зокрема Ю. П. Васьківський, Н. М. Грицюта, Н. М. Лисиця, О. Маєвський, Л. І. М'яснянкіна, К. С. Серажим. О. Маєвський та С. Соловйов зосередили особливу увагу на дослідженні явища прихованої та недобросовісної реклами в українських ЗМІ. Про рекламу фармпрепаратів і медичних послуг писали серед іншого К. О. Жирнова, Т. П. Зарічна, В. А. Комаров, З. М. Мнушко, Д. В. Семенів, В. А. Сятиня та О. О. Удовенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри достатній ступінь розроблення українськими і зарубіжними науковцями теми реклами, повноцінні роботи щодо прихованої реклами лікарських засобів і медичних послуг, особливо в регіональних ЗМІ, в українському науковому дискурсі відсутні, хоча така реклама представляє значний науковий інтерес, а її дослідження має вагоме практичне значення.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – проаналізувати явище прихованої реклами лікарських засобів та медичних послуг в регіональних онлайн-виданнях. Об'єктом є реклама лікарських засобів і медичних послуг. Предметом – прихована реклама лікарських засобів і медичних послуг в матеріалах регіональних онлайн-видань.

Завдання наукової розвідки:

1. Розглянути законодавчі норми щодо подачі реклами лікарських засобів та медичних послуг у мас-медіа;
2. Дати визначення поняттю прихованої реклами лікарських засобів та медичних послуг;
3. Проаналізувати редакційні матеріали в обраних онлайн-виданнях на предмет прихованої реклами лікарських засобів та медичних послуг;
4. Окреслити особливості прихованої реклами лікарських засобів і медичних послуг у регіональних онлайн-виданнях, її впливу на реципієнта.

Регіональними онлайн-виданнями в цій розвідці ми називаємо інформаційні сайти, які регулярно оновлюються і виконують функції ЗМІ, публікуючи актуальну для певної адміністративно-територіальної одиниці інформацію.

Для аналізу ми обрати редакційні матеріали онлайн-видань Рівненської області, а саме:
– рівненського інформаційного порталу «OGO.ua» (ogo.ua);
– сайту газети «Сім днів» (7d.rv.ua);
– сайту газети «Рівне вечірнє» (rivnepost.rv.ua).

Виклад основного матеріалу. В Україні засади рекламної діяльності головним чином визначаються Законом «Про рекламу» від 3 липня 1996 року, а також регулюються Законами України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про захист суспільної моралі», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про захист прав споживачів», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України» та іншими. У Законі України «Про рекламу» прицільно розглядаються особливості рекламування деяких видів продукції, зокрема лікарських засобів, медичних виробів, методів профілактики, діагностики, лікування і реабілітації.

Стаття 7 Закону «Про рекламу» визначає її основні принципи: «законність, точність, достовірність, використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами шкоди» [8]. Прихована реклама як «інформація про особу чи товар у програмі, передачі, публікації, якщо така інформація слугує рекламним цілям і може вводити в оману осіб щодо дійсної мети таких програм, передач, публікацій» в Україні законодавчо заборонена [8].

У статті 9 йдеться, що реклама має відокремлюватися від іншої інформації, а «інформаційний, авторський чи редакційний матеріал, в якому привертається увага до конкретної особи чи товару та який формує або підтримує обізнаність та інтерес глядачів (слухачів, читачів) щодо цих особи чи товару, є рекламою і має бути вміщений під рубрикою «Реклама» чи «На правах реклами» [8].

Прихована реклама є способом уникнути впливу «рекламного фільтру», який знаходиться у свідомості реципієнта і допомагає захищатися від постійного потоку рекламної інформації. Дослідниця В. В. Лапіна пише, що якщо пряма реклама спрямована на збільшення реалізації продукції, то прихована — покликана «домогтися ефективного позиціювання іміджу певного бренду та позитивного ставлення до нього потенційних споживачів»; до прихованої реклами звертаються ті рекламодавці, які «приділяють велику увагу прямій рекламі і регулярно працюють із рекламними агенціями» [11, с. 145].

Використовуючи метод контент-аналізу, ми проаналізували 361 редакційний матеріал, опублікований в онлайн-виданнях Рівненської області у 2016 році. Це були матеріали з рівненського інформаційного порталу «OGO.ua» (рубрика «Новини», підрубрика «Ваше здоров'я») [2], сайту газети «Сім днів» (рубрика «Здоров'я») [10], сайту газети «Рівне вечірнє» (рубрика «Медицина») [14]. 14,96% цих матеріалів містять приховану рекламу.

Найбільший відсоток прихованої реклами — на порталі «OGO.ua» — 46,88%, тобто 15 з 32 матеріалів медичної тематики за 2016 рік є відвертими рекламними статтями без будь-якого маркування, яке б попереджало про рекламний характер текстів. Згідно з інформацією, яку власне надає видання, рекламу в «OGO.ua» можна замовити серед іншого у вигляді так званої «рекламно-інформаційної статті (включно з вставкою мультимедійних матеріалів: фото, відео, аудіо, інфографіки тощо)» [19]. Коштує така стаття, згідно з прайс-листом видання, 1500 гривень плюс 100 гривень за додавання до статті відео- або аудіоролика та «інших корисних посилань», а також плюс 100 гривень за «утримання статті в топ-статтей, за 1 день». За написання статті доведеться доплатити ще 300 гривень і 200 гривень за роботу фотографа [18]. Однак ніде на порталі не знайти інформацію, яка б пояснювала, чому реклама, зокрема, прихована (яку редакція іменує «рекламно-інформаційними статтями») ніяк не маркується (навіть умовного маркування немає) і розміщена в рубриці «Новини» без будь-якого відокремлення від інформаційних матеріалів. При цьому головний редактор Видавничого дому «ОГО» Віталій Голубєв неодноразово наголошував у своїх статтях, інтерв'ю і виступах, що в його виданнях «чітко відокремлено редакційну та комерційну служби» [5]. Водночас Голубєв сам розповідає, що часто чує від рекламодавців: «Нам не потрібне тупе вихваляння в стилі прес-релізу, люди це відчують. Ви зробіть журналістський матеріал…». У статті для «Mediasapiens» головний редактор видавничого дому «ОГО» говорить: «Часом завдання формулюється ще вишуканіше: «Ви поясніть ринку потребу в наших послугах, а потім, у наступних публікаціях, ми будемо поступово готувати ринок до того, що цю потребу найкраще задовольняємо саме ми… Зробіть, знаєте, таку просвітницьку колонку з порадами». І це, на думку Віталія Голубєва, позитивно, адже покращує «якість контенту ЗМІ в цілому» [6]. Можна погодитися з цією думкою, однак відсутність маркування таких матеріалів як рекламних аж ніяк не покращує якість видання, хоча й може принести йому додатковий прибуток, якщо, наприклад, маркування не здійснюється на вимогу рекламодавця.

На сайті газети «Рівне вечірнє» прихованої реклами лікарських засобів і медичних послуг за 2016 рік ми виявили 17,74%, тобто 33 зі 186 матеріалів у рубриці «Медицина». На сайті газети «Сім днів» зі 143 матеріалів у рубриці «Здоров'я» — 6 матеріалів, які містять ознаки реклами, однак не марковані як рекламні (тобто 4,2%).

Абсолютна більшість матеріалів з прихованою рекламою присвячена просуванню медичних послуг різноманітних центрів і спеціалістів. Найбільше таких публікацій створено для медичного центру «Оксфорд Медікал Рівне», — а саме 30 (28 у газеті «Рівне вечірнє» і 2 на сайті «OGO.ua» за аналізований період). «Рівне вечірнє» навіть має спеціальний тег — «ОксфордМедікал» (лише один із виявлених матеріалів про центр ним не маркований). Окрім того, двічі за 2016 рік у центрі уваги матеріалів в аналізованих виданнях опиняється Проктологічна амбулаторія (у газеті «Рівне вечірнє» і на порталі «OGO.ua») [20], [13], а також видання «OGO.ua» створило дві публікації про корисність і необхідність слухових апаратів та діагностики слуху з порадою звернутися до кабінету № 55 Рівненської обласної консультаційної поліклініки, «якщо ви хочете підібрати сучасний слуховий апарат на всі випадки життя» [1], [15]. Серед рекламодавців також Реабілітаційно-консультаційний центр «Здорове життя», Приватний кабінет масажу та реабілітації Ярмолюка Романа Андрійовича, Центр краси та здоров'я «Єва», Медичний центр «МРТ-діагностика», Офтальмологічний центр Мержиєвської Н. П., Мережа аптек «Подорожник», Лабораторія сну SonLaB та інші.

Окрім того, що вся виявлена реклама не є маркованою як реклама, її зміст ще й порушує інші правила щодо рекламування ліків і медичних послуг. Так, в Україні заборонено розташовувати в рекламі інформацію, яка може створити враження, що за умови використання рекламованих ліків медична консультація з фахівцями не обов'язкова і лікувальний ефект абсолютно гарантовано, а статтею 21 Закону «Про рекламу» в рекламі лікарських засобів забороняється інформація, яка дозволяє припустити, що безпечність чи ефективність цього продукту обумовлена його природним походженням. Також у рекламі товарів та методів, що не належать до лікарських засобів, медичних виробів, методів профілактики, діагностики, лікування і реабілітації забороняється посилатися на те, що вони мають лікувальні властивості.

При цьому на сайті газети «Сім Днів», наприклад, у рубриці «Новини», підрубриці «Здоров'я» опубліковано матеріал про настоянку отруйної цикути, яка «лікує від раку», з інформацією і контактами людини, в якої її можна придбати. У дописі прямим текстом зазначено, що галузь охорони здоров'я «в Україні насправді не існує» і нікого вона не врятує, тому треба звертатися до народної медицини. Автор описує, що сам, не маючи медичної освіти і знань про трави, віднайшов, де росте цикута, і зробив настоянку, якою тепер і радить лікувати рак [16]. Цикута ж містить сильноотруйну речови-

ну – цикутотоксин, і, як зазначають В. Я. Заячук та М. В. Косінський у своїй «Класифікації та морфометричних показниках отруйних рослин Поділля», вживання цикутотоксину в їжу чи для самолікування спричиняє смерть [9]. Не зважаючи на те, що редактор зробив виноску до матеріалу з інформацією про необхідність проконсультуватися з лікарем перш ніж лікуватися травами, матеріал все одно становить небезпеку для здоров'я читача, який може скористатися порадою автора лікувати рак отрутою.

Водночас портал «OGO.ua» публікує рекламне інтерв'ю з рівненським біоенерготерапевтом Анатолієм Радкевичем, який розповідає, «як позбутися багатьох хвороб за допомогою очищення енергетики». І хоча герой інтерв'ю наприкінці зазначає, що «це не лікування! Просто організм відновлюється і оздоровлюється», він же ж розповідає: «Працюємо, здебільшого, за діагнозом, встановленим лікарем, але якщо людина прийшла із болем і треба терміново зняти біль чи заспокоїти, то сеанс проводиться прямо зі зверненням. Будь-який біль знімається», що фактично сприймається читачем як лікування [4].

Знову ж газета «Сім днів» просуває «цілительку Олену Світко» і її поради щодо лікування серйозних хвороб (таких як атеросклероз, захворювання серцево-судинної системи, фіброміома матки, безпліддя, різноманітні запалення) народними настоянками і масажами. Матеріал навіть починається з поради ігнорувати важливі для жіночого здоров'я знаки – «якщо місячні «не приходять» вчасно, нерегулярні чи болісні» або «занадто рясні та тривалі», – які можуть бути симптомами серйозних жіночих хвороб, і натомість лікувати їх червоним перцем, сумішшю винного оцту з кропивою і настоянкою малини та календули [7]. Подібні матеріали в мас-медіа не лише порушують Закон України «Про рекламу» (зокрема й положення про те, що «реклама послуг народної медицини (цілительства) та осіб, які їх надають, дозволяється лише за наявності відповідного дозволу, виданого центральним органом виконавчої влади, і повинна містити номер, дату видачі зазначеного дозволу та назву органу, який його видав» [8]), але й здатні призвести до негативних наслідків для здоров'я і життя реципієнта, який може вирішити відмовитися від дієвого офіційного лікування.

За жанрами серед виявлених нами матеріалів з прихованою рекламою лікарських засобів та медичних послуг є статті та інтерв'ю. У медіатекстах присутня графічна складова, як-от фото із зображенням рекламованих клінік та центрів, стокові зображення, що ілюструють хвороби, фото візитівок з іменами і контактами, оголошення з рекламними слоганами і контактами. Загалом практично в кожному виявленому рекламному матеріалі наприкінці присутні контакти (адреси, телефони, електронні адреси) рекламованої установи або людини, в якої можна придбати ліки чи отримати послугу.

Висновки. Ми проаналізували публікації в онлайн-виданнях Рівненської області і виявили низку матеріалів, що містять приховану рекламу лікарських засобів і найбільше – медичних послуг, які надають певні установи. Виявлені нами матеріали з прихованою рекламою володіють специфічними ознаками:

– це матеріали, розташовані в рубриці «Новини», підрубриках, що стосуються медицини та здоров'я, і які ніяким чином не марковані як реклама чи повідомлення на правах реклами;

– автор цілеспрямовано звертає увагу на конкретну фірму, центр, послугу, торгову марку, продавця, надавача послуг; публікує контакти рекламованого об'єкту;

– для таких матеріалів характерна серійність: низка матеріалів упродовж певного часу покликана підтримувати інтерес до об'єкту реклами (наприклад, матеріали під тегом «Оксфорд-Медікал» на сайті газети «Рівне вечірнє»);

– присутнє значне порушення журналістських стандартів і Кодексу етики українського журналіста, зокрема, не лише очевидне порушення пункту про відокремлення інформаційних і рекламних матеріалів рубрикацією, а й порушення правила відокремлювати факти, судження, припущення і коментарі (наприклад, матеріали містять вирази, як-от «якісна медична допомога», «максимально ефективний метод», «найкращі масажисти», які подаються як факти; присутні й прямі рекламні заклики, так звана інспірація, наприклад, «...приходьте до нас на курси масажу, бо найкращі масажисти навчаються тут» [3]).

Прихована реклама лікарських засобів і медичних послуг, як і будь-яка прихована реклама в засобах масової інформації вже за способом використання медіа-каналу і подачі інформації вводить споживача цієї інформації в оману, є недобросовісною і патогенною. Один з основних для спільноти українських рекламістів документів – «Правила професійної етики у рекламі» – стверджує, що рекламна інформація не має підривати довіру суспільства до реклами, а будь-який матеріал, який цілеспрямовано звертає увагу на конкретну продукцію або на її виробника для формування інтересу та сприяння реалізації і містить реквізити, має бути опублікований під рубрикою «Реклама» чи «На правах реклами» [17]. Однак, як показало наше дослідження, реклама лікарських засобів і медичних послуг під виглядом журналістських матеріалів внаслідок не дотримання працівниками ЗМІ професійних стандартів і відсутності контролю з боку відповідних органів широко розповсюджена в регіональних онлайн-виданнях. Кожен випадок прихованого рекламування є порушенням українського законодавства, може становити соціальну небезпеку, вводити читача в оману, здійснювати сугестивний і маніпулятивний впливи, дезорієнтувати, підривати довіру до рекламодавців і власне засобів масової інформації.

Список літератури:

1. 10 причин, чому варто носити слуховий апарат [Електронний ресурс] // OGO.ua. – Режим доступу: ogo.ua/articles/view/2016-03-03/73357.html.
2. Ваше здоров'я [Електронний ресурс] // ОГО.UA. – Режим доступу: ogo.ua/rubrics/view/health.
3. Ваше здоров'я: Наталія Поліщук про лікувальний масаж та способи визначення сколіозу (+ ВІДЕО) [Електронний ресурс] // OGO.ua. – Режим доступу: ogo.ua/articles/view/2016-01-31/72237.html.
4. Ваше здоров'я: оздоровлення організму без ліків та операцій у Рівному [Електронний ресурс] // OGO.ua. – Режим доступу: ogo.ua/articles/view/2016-03-13/64749.html.
5. Віталій Голубєв: Вибори для видавця – можливість покращити фінансовий стан видання [Електронний ресурс] // Четверта влада. – Режим доступу: 4vlada.com/rivne/2398.
6. Голубєв В. Хто заплатить за журналістику? [Електронний ресурс] // Mediasapiens. – Режим доступу: osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/khto_zaplatit_za_zhurnalistiku.
7. Жіночі хвороби починайте лікувати з... голови [Електронний ресурс] // Сім днів. – Режим доступу: 7d.rv.ua/news/2016-02-23/zhinochi-hvoroby-pochynayte-likuvaty-z-golovy.
8. Закон України «Про рекламу» [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр.
9. Заячук В. Я. Класифікація та морфометричні показники отруйних рослин Поділля / В. Я. Заячук, М. В. Косінський // Наук. вісник НЛТУ України. – 2005. – Вип. 15. – С. 42-46.
10. Здоров'я [Електронний ресурс] // Сім днів. – Режим доступу: 7d.rv.ua/kategoriyi-novin/zdorovya.
11. Лапіна В. В. Феномен прихованої реклами в контексті сучасної типології рекламних практик //Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Т. 2. – №. 15. – К.: Логос, 2012. – 257 с. – С. 141-148.
12. Лебедь Сергій Олександрович [Електронний ресурс] // Декларації. – Режим доступу: declarations.com.ua/declaration/nacp_0e5dc2fe-86f0-4602-b739-eb22b52afb6d.
13. Лікування геморою без операції існує [Електронний ресурс] // Рівне вечірнє. – Режим доступу: rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=047632.
14. Медицина [Електронний ресурс] // Газета Рівне вечірнє. – Режим доступу: rivnepost.rv.ua/showrubric.php?rubric=medic&page=1.
15. Найкращі рівненські і луцькі спеціалісти з відновлення слуху об'єдналися [Електронний ресурс] // OGO.ua. – Режим доступу: ogo.ua/articles/view/2016-05-30/76433.html.
16. Отрута, а лікує від раку [Електронний ресурс] // Сім днів. – Режим доступу: 7d.rv.ua/news/2016-02-23/otruta-likuye-vid-raku.
17. Правила професійної етики в рекламі // Маркетинг и реклама. – 1999. – № 10. – С. 10-11.
18. Прайс на рекламу на Рівненському інформаційному порталі ogo.ua [Електронний ресурс] // ОГО.UA. – Режим доступу: ogo.ua/files/www_ogo_ua.doc.
19. Реклама на порталі OGO.ua [Електронний ресурс] // ОГО.UA. – Режим доступу: ogo.ua/phogo/advertiseonline/ogo.
20. Що ж робити при геморої? [Електронний ресурс] // OGO.ua. – Режим доступу: ogo.ua/articles/view/2016-11-17/81920.html.

Комолова Е.А.
Национальный университет «Острожская академия»

СКРЫТАЯ РЕКЛАМА ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ И МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ В УКРАИНСКИХ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОНЛАЙН-ИЗДАНИЯХ

Аннотация
В статье рассматриваются законодательные нормы подачи рекламы лекарственных средств и медицинских услуг в масс-медиа. Дается определение понятию скрытой рекламы лекарственных средств и медицинских услуг. Анализируется реклама лекарственных средств и медицинских услуг в материалах региональных онлайн-изданий на примере масс-медиа Ровенской области. Обнаруживается скрытая реклама и ее специфические признаки. Определяется потенциальное влияние такой рекламы на потребителя.
Ключевые слова: реклама, рекламный медиатекст, фармацевтическая реклама, реклама лекарственных средств и медицинских услуг, скрытая реклама, джинса, региональные СМИ, онлайн-СМИ, пресса.

Komolova K.A.
National University of Ostroh Academy

INDIRECT ADVERTISING OF MEDICINES AND MEDICAL SERVICES IN UKRAINIAN REGIONAL ONLINE MEDIA

Summary
In the article legislative norms for advertising of medicines and medical services in the media are considered. The definition of indirect advertising of medicines and medical services is given. Advertising of medicines and medical services in the materials of regional online media is analyzed by example of the mass media in Rivne region. Indirect advertising and its specific features are found. The potential impact of such advertising on the consumer is determined.
Keywords: advertising, advertising mediatext, pharmaceutical advertising, advertising of medicines and medical services, indirect advertising, regional mass media, online media, press.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 34

ПРОБЛЕМА ОБІГУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Виноградов С.С.
Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України

Досліджені питання обігу персональних даних в мережі Інтернет та актуальні проблеми їх захисту. Розглянуті варіанти застосування превентивних заходів щодо протидії незаконного привласнення персональних даних в мережі. Детально висвітлені правові та технічні можливості забезпечення охорони персональних даних. Крім того, проаналізовані проблеми між правовим регулюванням обігу персональних даних та реальною ситуацією в мережі.
Ключові слова: персональні данні, правове регулювання обігу, превентивні заходи, технічні можливості охорони, мережа Інтернет.

Постановка проблеми. Мережа Інтернет, як і більшість інформаційних технологій, є дуже популярними на теперішній час, тому зараз важко уявити людство до масового впровадження інтернету до цивільного сектору. Завдяки мережі Інтернет у людини є можливість придбання важливих для життя речей (їжа, одяг, побутова техніка) використовуючи тільки персональний комп'ютер, заробляти гроші в мережі знаходячись будь-де, тощо. Платою за такі можливості є – вимога надати персональні дані для реалізації можливостей, що надає мережа.

Будь-який сайт, для надання повноцінних можливостей користувачу, вимагає пряму реєстрацію – із зазначенням персональних даних, або авторизацію, що використовує профілі соціальних мереж, що належать користувачу, де всі необхідні дані вже вказані.

Кожен з веб проектів має тенденцію та реалізований функціонал відстеження дій користувача на сайті з метою маркетингових досліджень. Іншими словами усі дії користувача на сайті, а також IP адреса, версія операційної системи, назва та версія Інтернет браузера, який використовується, час, який користувач перебував на сайті, фіксується у записах на сервері та може бути використаним власником Інтернет ресурсу на свій розсуд.

Реєстрація скриньки електронної пошти вимагає від користувача залишити персональні дані: ПІБ, дата народження, номер телефону, інакше процес реєстрації електронної пошти не може бути завершеним.

З часом роботи в мережі, у будь-якого досвідченого користувача виникають питання: як залишатися анонімним в мережі? Як захистити себе від відстеження та зберегти персональні дані від несанкціонованого доступу?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові механізми обігу та охорони персональних даних викладені у доступній формі в законі України про «Захист персональних даних» [1]. Крім того існують директиви Європейського парламенту і Ради, що регулюють це питання на міжнародному рівні: Директива 95/46/ЄС «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» [2], Директива 97/66/ЄС «Про обробку персональних даних і захист прав осіб у телекомунікаційному секторі» [3]. Т. Обуховська у своїй статті: «Захист персональних даних в умовах розвитку інформаційного суспільства: Передумови, принципи та міжнародне законодавство» [6] аналізує базові принципи, міжнародні правові акти, що регламентують відносини у сфері захисту персональних даних та загальновизнані, міжнародні стандарти щодо захисту персональних даних, у тому числі «Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» № 108 від 28 січня 1981 р. [8]. К.С. Мельник у своїй статті «Обробка та захист персональних даних в соціальних мережах» також висвітлює актуальні питання обробки та захисту персональних даних в соціальних мережах» [7], здійснює аналіз проблемних аспектів забезпечення приватності в соціальних мережах, але ці публікації висвітлюють теоретичну частину обігу персональних даних у мережі Інтернет, без практичної її складової, тобто без реалій користувачів та взаємовідносин між ними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні на законодавчому рівні ця проблема регулюється законом «Про захист персональних даних», який зобов'язує повідомляти всіх суб'єктів персональних даних про факт обробки або передачі персональних даних третім особам. Впровадження в мережу цього закону відбувається слабо, тому, що Інтернет є фактично безконтрольний кіберпростір, що надає можливість робити що завгодно кожному користувачу, без наслідків нести за протиправні дії юридичну відповідальність.

У світі інформаційних технологій, існують негласні домовленості між власниками Інтернет бізнесів про обмін інформацією та користувачів, що відвідали інтернет ресурси. Кожна з компаній, яка працює в мережі, має певну клієнтську базу, ретельно зібрану за час існування компанії. Для подальшого ефективного існування, компанії необхідно знаходитись на першій сторінці пошукових систем, по запитах користувачів, стосовно того ринкового сегмента, в якому працює компанія.

Головною умовою перебування на перших сторінках Google, Yandex, Yahoo та інших пошукових системах є факт посилання на інтернет ресурс зі сторонніх веб сайтів. Це означає, що кількість посилань зі сторонніх Інтернет ресурсів на компанію, прямо пропорційна рейтингу компанії у позиціях пошукової системи за заданими ключовими словами пошуку. Найпростіший спосіб отримати посилання зі сторонніх ресурсів, не витрачаючи значні кошти – це домовленість з власниками Інтернет ресурсів, схожими з тематикою компанії, про обмін персональними даними клієнтів. Це можуть бути портали, каталоги, тематичні форуми, розважальні журнали. Для більшості веб проектів обмін клієнтською базою є вигідним, на відміну від суб'єктів «електронної комерції» (e-commerce).

Отже, є закон, який намагається регулювати обмін персональними даними, а з іншого боку – негласні домовленості Інтернет бізнесу, дотримання яких власникам Інтернет ресурсів є більш важливим, ніж встановлена законодавством України відповідальність за незаконне поширення персональних даних.

Мета статті. Метою цієї статті є комплексний аналіз наявних реалій обігу персональних даних в мережі Інтернет. Висвітлення проблем між законодавством регулюючим цей обіг та внутрішніми законами безконтрольного кіберпростору. Узагальнення цієї проблеми та пошук можливих шляхів вирішення.

Виклад основного матеріалу. Нині стосовно регулювання обігу персональних даних в мережі існує три загальні проблеми, це:

1. збереження анонімності;
2. захист користувачів від відстеження дій;
3. захист персональних даних від несанкціонованого доступу.

Інтернет гіганти, такі як Google, Microsoft, Yahoo, а також російський Yandex вирішують проблему анонімності, надаючи користувачам можливість користуватися їх ресурсами знеособлено. Однак для повноцінного користування ресурсами, наприклад того ж Google, користувачеві необхідно зареєструватися. Привілеї значні: 15 Гб дискового простору на серверах Google, захищену від злому електронну пошту, повну синхронізацію зі смартфоном та багато чого ще. Кожен інтернет магазин, оформлені замовлення вимагає від користувача реєстрації, де має бути вказано, ПІБ, номер телефону, адреса електропошти. Реєстрація необхідна для підтвердження замовлення через e-mail користувача та формування рахунку фактури на певний товар. У деяких випадках потрібно вказати адресу проживання (для оформлення доставки). Зрозуміло, що збирання персональних даних необхідно для здійснення організованого процесу продажу товарів, або послуг у мережі Інтернет, але водночас зростає і ризик. Існує вірогідність, що зібрані персональні дані «розпорядники» використовують для протиправних діянь у мережі. Наприклад: «маркетингові дослідження» в мережі, дуже часто є збором персональних даних користувачів, які потім використовуються для розсилок електронної реклами, або спаму. В іншому випадку персональні дані можуть бути викраденими зловмисниками, для продажу баз даних користувачів мережі на нелегальних форумах, для отримання прибутку. Потрібно усвідомлювати, що Інтернет магазини створюються для отримання прибутку власником, а не для забезпечення схоронності персональних даних клієнтів. Вимога безпеки завжди присутня в технічному завданні на створення Інтернет магазину, і навіть створюється механізм захисту персональних даних, але цей функціонал, має ціну, що іноді перевищує бюджет всього проекту, тому належної уваги механізму захисту не приділяється. Мається на увазі, що створюючи максимальний комфорт для клієнтів у мережі, зростає ризик поширення персональних даних людей третім особам, без згоди на розпорядження персональними даними та можливості контролювати цей процес.

Відомо, що користувачі в мережі здійснюють дії від перегляду стрічки новин до користування сервісами електронної комерції. Кожна дія фіксується в історії переглядів Інтернет браузера та у записах веб сайту, що зберігаються на сервері й постійно оновлюються. Потрібно знати, що сервіси фіксації дій користувача потрібні для пошукової оптимізації, аналізу сторінок входу – сторінка, з якої користувач потрапив на сайт, сторінок виходу – сторінок, з яких користувач покинув веб ресурс. Крім того, ця інформація використовується для аналізу часу, який клієнт перебував на веб сайті та на кожній його сторінці. Ці дані використовують веб майстри та інтернет маркетологи. Компанія Google надає потужний сервіс для реалізації функціоналу дослідження дій користувача – Google Analytics. Ідея інструменту полягає в оптимізації розвитку Інтернет бізнесу, але може бути використана зловмисниками для реалізації шахрайських схем – фішингу. Сенс таких схем у зборі переваг користувача та інтересів, і створення моделі його поведінки. Далі користувача направляють на сторінку-клон популярного сайту, де клієнт залишає персональні дані, не замислюючись про наслідки. Після цього користувача перенаправляють на сторінку оригінального web-сайту, щоб приховати факт незаконного збору персональних даних. Як відомо, існує закон, який забороняє незаконний збір персональних даних та юридична відповідальність у кримінальному кодексі за ці протиправні дії, але основна ідея шахрайських схем в тому, що людина добровільно залишає персональні дані на сайтах-клонах. В Україні, ще не має юридичної практики патентування дизайну веб сайтів, це означає, що людина, опанувавши програмування, має можливість повністю скопіювати структуру, функціонал та кольорову гаму будь-якого сайту, наприклад, для заробітку на рекламі або банальних хвастощів.

Розуміючи суть того, що персональні дані не знаходяться під надійним контролем у мережі, поряд з тим, що захист персональних даних регулюється як з правової, так і з технічної сторони, постає питання: як саме убезпечити персональні дані? Однозначної відповіді на це питання досі немає ні у юристів, які намагаються правовими нормами захистити персональні дані в мережі, ні в інженерів з безпеки комп'ютерних мереж. Причина явна: «Те, що створюється людиною, людиною і руйнується».

Тому для захисту персональних даних, необхідно виконувати певні правила при роботі у ме-

режі, унеможливлюючи можливість потрапляння персональних даних до зловмисників:

1. Для перегляду сайтів бажано використовувати режим інкогніто Інтернет браузера з включеним режимом захисту від відстеження. Така дія дозволяє не зберігати історію переглядів. Включений режим захисту від відстеження дає можливість не залишати у записах серверів технічної інформації про персональний комп'ютер, яка може бути корисною для зловмисників.

2. Використання протоколу https для перегляду Інтернет сторінок. Цей протокол шифрує вихідний трафік користувача і не дає можливість його перехоплення та подальшого розшифрування. У вихідному трафіку зберігається найбільш важливі для зловмисників персональні дані користувача (дані авторизації, паролі від електронної пошти, IP адреси). Доступ до такої інформації, повинен бути обмежений для сторонніх осіб. Всі Інтернет браузери, від Internet Explorer від Microsoft, до Safari від Apple надають можливість шифрування з'єднання по протоколу https.

Для браузерів: Opera, Firefox та Chrome, існує додаток HTTPS Everywhere, що перенаправляє користувача на https версію сайту.

3. Необхідно уважно перевіряти адреси популярних сайтів. Це пов'язано з тим, що зловмисники використовують різні схеми, щоб змусити користувачів залишити свої персональні дані у схожій за адресою сторінці соціальної мереж або клонованому Інтернет-магазині. В іншому випадку кіберзлочинці використовують електронні листи, що містять посилання на клоновані сайти. Тому потрібно уважно перевіряти зміст електронної пошти.

Технічні рекомендації спеціалістів з інформаційної безпеки, допомагають користувачам зберегти персональні дані в мережі, а методи правового регулювання запобігають незаконному поширенню персональних даних та забезпечують гарантії безпеки в інтернеті на поточному етапі: Закон «Про Захист Персональних Даних», Стаття 32 Конституції України «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» і заходи відповідальності, за недотримання законності: Стаття 182 Кримінального кодексу України «Порушення недоторканності приватного життя». В майбутньому, правова база забезпечення захисту персональних даних в інтернеті буде повністю доопрацьована і впроваджена в інформаційно-телекомунікаційний простір.

Де-факто проблема обігу персональних даних у мережі, є глобальною, і охоплює всі групи користувачів мережі Інтернет, від користувачів до професійних кіберзлочинців. Право вибору є у кожного користувача в мережі, використовувати сервіси та механізми для забезпечення анонімності та повного збереження персональних даних, або залишати персональні дані всюди, не замислюючись про наслідки. Крім того є категорія користувачів, що активно користується помилками людей у мережі, з метою особистого збагачення або підняття власного ЕГО. Правове регулювання «Захисту персональних даних» з часом буде реалізовано і впроваджено в мережу Інтернет на належному рівні й користувачам не потрібно буде користуватися технічними засобами забезпечення анонімності в мережі. А наглядовим органам буде повністю передана функція стеження за дотриманням законності при передачі, обробці та поширенню персональних даних суб'єктів.

Висновки і пропозиції. Використання комбінованих методів захисту персональних даних в інтернеті, має позитивний результат. Причиною тому є тенденція розвитку захисту інформації користувача використовуючи норми правового регулювання обігу персональних даних в мережі Інтернет. Необхідно зазначити, що інтернет корпорації також зацікавлені у співробітництві з користувачами мережі та збереження персональних даних на власних серверах. У той самий час стрімко розвивається напрямок кіберзлочинності, спрямований на незаконне збирання та використання персональних даних користувачів глобальної мережі інтернет, використовуючи лазівки, як в законодавстві, так і пролом у захисті інформації на серверах, персональних комп'ютерах і смартфонах. Однак стрімкий розвиток напрямку захисту інформації та свідомість користувачів, які прагнуть конфіденційності, призведе до виродження кіберзлочинності як явища. Цей факт, у свою чергу, дозволить людям насолоджуватися перевагами інтернет технологій у повному обсязі, не турбуючись про збереження своїх персональних даних. А повноцінний захист, що буде реалізовано на державному рівні, дозволить швидко вирішувати суперечливі питання, завдяки законодавчій базі стосовно обігу персональних даних в мережі інтернет.

Список літератури:

1. Про захист персональних даних [Електронний ресурс]: Закон України № 2297-VI від 1 черв. 2010 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17.
2. Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та вільним обігом цих даних [Електронний ресурс]: Директива 95/46/ЄС Європейського парламенту та Ради від 24 жовт. 1995 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_242.
3. Про обробку персональних даних і захист прав осіб у телекомунікаційному секторі [Електронний ресурс]: Директива 97/66/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 груд. 1997 р. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_243.
4. Лайфхакер «Как защитить свои персональные данные в интернет» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lifehacker.ru/2016/06/06/protecting-your-personal-data.
5. Офіційний блог лабораторії Касперського: «Хотите знать, что известно о вас Google» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://blog.kaspersky.ru/google-privacy/9819.
6. Обуховська Т. І. «Захист персональних даних в умовах розвитку інформаційного суспільства: Передумови, принципи та міжнародне законодавство» [Електронний ресурс] / Обуховська Т. І. – Режим доступу: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2014/05/2014-1-17.pdf.

7. Мельник К. С. «Обробка та захист персональних даних в соціаль-них мережах» [Електронний ресурс] / Мельник К. С. – Режим доступу: http://ippi.org.ua/sites/default/files/14mksdsm.pdf.
8. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [Електронний ресурс]: Конвенція Ради Європи № 108 від 28 січ. 1981 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326.

Виноградов С.С.
Учебно-научный институт информационной безопасности
Национальной академии Службы безопасности Украины

ПРОБЛЕМА ОБОРОТА ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Аннотация
Исследованы вопросы оборота персональных данных в сети Интернет. А также актуальные проблемы охраны персональных данных. Рассмотрены вопросы применения превентивных мер касательно противодействия незаконного присвоения персональных данных в сети. Детально освещены правовые и технические возможности обеспечения охраны персональных данных. Кроме того, проанализированы проблемы между правовым регулированием оборота персональных данных и реальной ситуацией в сети.
Ключевые слова: персональные данные, правовое регулирование оборота, превентивные меры, технические возможности охраны, сеть Интернет.

Vynohradov S.S.
Educational Scientific Institute of Information Security
National academy of Security service of Ukraine

THE PROBLEMS OF THE TURNOVER OF PERSONAL DATA ON THE INTERNET

Summary
The issues of the turnover of personal data on the Internet are investigated. And also actual problems of protection of personal data. Questions of application of preventive measures concerning counteraction of illegal appropriation of personal data in a network are considered. The legal and technical possibilities of securing the protection of personal data are described in detail. In addition, the problems between the legal regulation of the turnover of personal data and the real situation in the network have been analyzed.
Keywords: personal data, legal regulation of turnover, preventive measures, technical security capabilities, the Internet.

УДК 343.9

ЛЮСТРАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Кутєпов М.Ю., Левицький С.А.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню люстрації як засобу запобігання корупції. Розглянуто вплив люстрації на рівень корупції у державі. Проаналізовано особливості люстраційного процесу в Україні. Встановлено, що реалізація люстрації є передумовою ефективної боротьби із корупцію у країнах постсоціалістичного табору. Надано рекомендації щодо подальшого розвитку люстраційних процесів в Україні.
Ключові слова: люстрація, корупція, очищення влади, трансформація, іноземний досвід.

Постановка проблеми. Найактуальнішою проблемою сучасної України є боротьба із корупцією. За результатами соціологічних опитувань саме корупція протягом останніх років визнається більшістю громадян України найбільш гострою проблемою українського суспільства. Паралельно із проблемою корупції після подій зими 2013-2014 років в Україні доволі гостро постала проблематика люстрації – очищення влади від політичних елементів, які скомпрометували себе перебуванням на державних посадах при колишніх недемократичних режимах. І якщо звернути увагу на досвід країн постсоціалістичного табору, то використання люстрації є одним із дієвих механізмів ефективної боротьби із корупцією.

На сьогодні поняття «люстрація» належить до найпопулярніших в українському суспільно-політичному просторі, що обумовлюється насамперед спробами дещо запізнілого очищення влади в країні. Люстрація сприймається суспільством та політичною елітою України загалом як правильний спосіб очищення влади, проте триває дискусія з приводу пошуку консенсусу щодо методів її проведення. Неоднозначність оцінок, а також недоліки люстраційних процесів в Україні значно підвищують рівень актуальності цього питання.

Наша держава нині стоїть на порозі здійснення довгоочікуваних заходів, які повинні подолати такі явища, як кумівство, клановість, непотизм, створити універсальне «сито», яке дозволить нам відсіяти «старорежимних» і корумпованих чиновників, що сприятиме підвищенню довіри до державного апарату та значно полегшить процес проведення реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику очищення влади досить активно в контексті своїх досліджень вивчали такі автори, як: Я. Турчин, В. Кравчук, С. Шевчук, Ю. Нисневич, О. Бусол, О. Стогова та ін. Однак, саме питанню розгляду люстрації як засобу запобігання корупції у наукових працях приділялася лише фрагментарна увага.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головний недолік багатьох вітчизняних досліджень проблеми люстрації полягає в тому, що даний феномен не розглядається як цілісне політико-правове явище. Також поза увагою вітчизняних науковців залишається комплексний аналіз особливостей практичної реалізації люстрації як чинника запобігання корупції в Україні в умовах трансформаційного процесу після подій 2014 року. Саме розкриття цих питань і зумовили вибір теми статті.

Мета статті. Метою цього дослідження є визначення впливу люстрації на ефективність боротьби із корупцією, аналіз іноземного досвіду застосування процедури люстрації, дослідження сучасного стану правового регулювання люстрації в Україні.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній науковій літературі немає єдиного визначення поняття «люстрація». Вчені виокремлюють різні аспекти значення цього терміна. Наприклад, Ларін розглядає люстрацію як підставу обмеження виборчого права [8, с. 246-249]. На думку Нисневича та Рожича, люстрація – це інструмент протидії корупції [10, с. 109-130]. Малкіна аналізує люстрацію як форму політичної відповідальності [9, с. 46-49], Орловська – як засіб здійснення кадрової політики у державі [11, с. 98-102].

Загалом виокремлюють два концептуально протилежні підходи до визначення змісту даного поняття. Перший є традиційним і позначає люстрацію як усунення індивідів від політичного життя або юридичне покарання за дії, вчинені під час попереднього режиму. Другий трактує люстрацію як встановлення справедливості через розкриття відомостей про злочинні дії конкретної особи [15]. Тобто у політичному сенсі люстрація передбачає кадрове очищення нової влади від функціонерів попереднього режиму, яким забороняється працювати в органах державного управління, здійснювати судочинство, обиратися до представницьких органів влади тощо [14, с. 33].

Численні дослідження проблеми корупції встановили залежність її від багатьох чинників, найбільш важливими з яких є рівень демократії в країні, структура економіки, добробут населення і ступінь соціальної нерівності. Дослідження корупції вказують, що для її зниження слід працювати над усіма вказаними чинниками, поступово змінюючи їх у потрібному напрямку. Реальна проблема полягає у тому, що жоден із цих чинників корупції не може бути кардинально змінений у короткий період часу. На противагу цим чинникам є люстрація, проведення якої у відносно короткий термін може помітно вплинути на стан корупції.

З точки зору права, люстраційні закони являють собою складну юридичну процедуру, оскільки вони мають зворотну силу, тобто визнають можливість засудження за злочини, які були вчинені до прийняття цих законів; визнають можливість засудження за дії, які не вважаються злочинними самі по собі (наприклад, роботу в спецслужбах, журналістику тощо); мають по-

дібність з методами, що практикуються тоталітарними режимами відносно до своїх політичних супротивників.

На думку Малкіної, основні переваги найрадикальніших форм люстрації полягають у тому, що: по-перше, процес люстрації надає легітимності новій владі шляхом рішучого розриву з попереднім режимом, який сприймається суспільством як злочинний і неправовий; по-друге, люстрація є засобом запобігання реставрації попереднього недемократичного режиму та реваншизму старою елітою; по-третє, люстрація має показово-виховну роль, дає можливість суб'єктам політики та громадянському суспільству зрозуміти, що кожен громадянин має нести відповідальність за свої дії, наслідком чого є формування демократичної політичної культури [9, с. 48].

Разом з тим, існує точка зору щодо можливих ризиків люстрації, серед яких наводять, як правило, схожість цього процесу з горезвісними заборонами на професії, що застосовувалися в Німеччині в 1970-і роки проти активістів лівих партій, а також з»полюванням на відьом» в США в 1950-і роки.

Згідно із європейськими стандартами, люстрація не є порушенням прав людини, а демократична держава має право вимагати від державних службовців лояльності до конституційних принципів, на яких вона заснована. Проте, люстрація повинна встановити справедливий баланс між захистом інтересів демократичного суспільства та захистом індивідуальних прав. Тому процедура люстрації можлива лише у демократичній державі, яка керується принципом верховенства права, її проводять лише за допомогою юридичних засобів відповідно до конституцій держав і з урахуванням європейських стандартів, що стосуються верховенства права та поваги до прав людини [7, с. 68].

У XX ст. застосування люстрації почалося з денацифікації Німеччини після Другої світової війни і демілітаризації Японії того ж періоду. Люстрація була застосована у законодавчій практиці посткомуністичних країн Східної Європи з кінця 1980-х – початку 1990-х років – Польщі, Чехії, Словаччини, Болгарії, в кількох незалежних державах, що утворилися після розпаду СРСР – Естонії, Латвії, Литві, Грузії. В цих країнах було прийнято спеціальні закони про люстрацію, які забороняють відповідним особам займати посади, включені до спеціального переліку, а також обиратися в органи представницької влади.

Так, у Польщі тільки на восьмому році трансформаційних змін вдалося прийняти закон про люстрацію. Аналіз польських законів про люстрацію показує, що їх основною метою було викриття інформації про таємних співробітників, пособників комуністичного режиму, а виборці самі повинні були вирішувати, чи варто обирати таких осіб [6]. У Чехії закон про люстрацію вдалося прийняти достатньо швидко – 4 жовтня 1991 року (який і до сьогодні є чинним). Закон передбачав відсторонення від зайняття публічних посад співпрацівників колишнього злочинного режиму.

Люстрація використовується і в наш час. Так, 5 травня 2013 року у Лівії був прийнятий закон про люстрацію, який забороняє високопосадовцям режиму Каддафі займати посади у нових органах влади, 31 травня 2013 року парламент Грузії прийняв «Хартію свободи», яка містить норми, що передбачають люстрацію по відношенню до колишніх посадовців КПРС та співробітників спецслужб СРСР. Прийнято Закон про люстрацію і в Україні – Закон «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року [13, с. 171].

Спільною специфікою посткомуністичних держав Центральної і Східної Європи вважають наявність особливої панівної групи, так званої «номенклатури», що здійснювала державне управління. Публічна влада представляла для номенклатури засіб для задоволення матеріальних і соціальних потреб, а основу її життєдіяльності складало використання в особистих цілях посадових повноважень і адміністративного ресурсу. Саме неправомірне використання ресурсу влади в цілях особистої вигоди і є інституційним механізмом корупції. Тому номенклатура є суб'єктом корупційних відносин і носієм корупційних практик управління державою. Усунення від влади номенклатури є обов'язковою умовою успішної демократизації, адже залишаючи за собою владні повноваження ця група зберігає традицію використання владних повноважень в особистих цілях.

Для оцінки рівня корупції в Україні розглянемо стан корупції в інших країнах постсоціалістичного табору. Особливий інтерес представляють колишні республіки Радянського Союзу, які раніше за Україну здійснили свій європейський вибір і вже стали членами ЄС. За даними Всесвітнього барометру корупції Transparency International за 2013 рік, 26% мешканців Литви визнали, що за останні 12 місяців дали хабара принаймні одному із семи надавачів послуг: службам сектору освіти, судів, охорони здоров'я, поліції, службам реєстрації і видачі дозволів, податкової інспекції чи інституціям землеустрою. Але порівняно із даними 2010 року, хабарництво у Литві зменшилося на 8% (з 34% в 2010 році до 26% в 2013 році). У країнах ЄС середній показних хабарництва складає 11%. Після Литви за показником хабарництва слідує Греція (22%), Словаччина (21%) і Латвія (19%). Менше за все хабарництво поширене у Данії (1%). Хабарі давали 37% мешканців України, 29% мешканців Молдови, 6% мешканців Естонії и 4% – мешканців Грузії [13, с. 175].

Прикладом позитивного впливу управлінської люстрації на зниження корупції є Грузія. До 2003 року вона мала високі показники корупції, але з лютого 2004 року Грузія проводить реформи державного апарату і кількість державних службовців за останні роки скоротилася майже вдвічі, а публічна влада позбавилася від некомпетентних і корумпованих осіб. Особлива увага приділялася реформуванню правоохоронної системи. Найбільш успішною вважають реформу Міністерства внутрішніх справ. Рівень довіри громадян до поліції з 2003 року по 2011 виріс із 5% до 87% [3].

Характерним прикладом того, як відмова від люстрації дозволила номенклатурі зберегти владу після падіння радянського режиму, що призвело до формування авторитарного режиму, основою життєдіяльності якого є системна корупція, є Росія. У результаті провалу путчу 1991 року до влади у Росії прийшов конгломерат

лідерів демократичного руху та прогресивно налаштованої частини партійно-державної бюрократії. З боку демократичних сил робилися спроби провести управлінську люстрацію, 1992 року депутат Г. Старовойтова внесла на розгляд до Державної думи законопроект «Про заборону на професії для провідників тоталітарного режиму». 1997 року Г. Старовойтова вдруге намагалася внести цей законопроект на розгляд Державної думи другого скликання, але він так і не був розглянутий. Відмова від люстрації сформувала російську номенклатуру як пряму спадкоємицю номенклатури радянської, системна корупція якої стала основою функціонування Росії [13, с. 174].

За результатами соціологічного дослідження «Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ», що було проведено в березні 2015 року, громадяни оцінили перебіг процесу оновлення влади та проведення люстрації у 2,9 бали з 10 можливих. На запитання про негативний чи позитивний вплив реформ з оновлення влади та люстрації на особисте становище громадян 58,5% відповіли, що не відчувають жодного впливу, 24% – відчувають негативний вплив, 17% – позитивний вплив і 0,5% взагалі не відповіли на питання [5].

За даними соціологічної групи «Рейтинг» 71% українців вважає, що люстрація повинна стосуватися тих осіб, які були причетні до корупції та протиправних дій незалежно від політичної орієнтації та часу перебування при владі. Опитані також визначили й основні критерії, за якими повинна проводитись люстрація – причетність до корупційних схем (54%), причетність до політичної корупції (10%), належність до певної ідеології (7%), порушення прав людини під час Революції Гідності (6%). Натомість 10% респондентів висловились проти проведення люстрації, будучи переконаними в її дестабілізуючих наслідках.

Тобто, більшість українців сприймають люстрацію як засіб боротьби та запобігання різним видам корупції. Натомість такі люстраційні критерії, як ідеологічна належність (насамперед до комуністичної ідеології) чи причетність до дій, які порушували права людини, – мають значно меншу підтримку з боку громадськості. В Україні основним мотивом люстрації є боротьба з корупцією, ідея, що фактично виконує роль інтегруючої платформи для українського суспільства. Саме подолання корупції сприймається як обов'язкова і головна передумова змін у сферах політики, економіки, освіти тощо [14, с. 36].

В Україні після проголошення незалежності окремі політики, що представляли національно – державницькі сили виступали з ініціативою дати юридичну оцінку комуністичній ідеології та відповідній політиці. Найбільш послідовно дану позицію обстоював Левко Лук'яненко, маючи на меті організацію Міжнародного суду над КПРС та залучення для цього механізмів Міжнародного кримінального суду. Проте відсутність політичної волі не дала можливості здійснити дані ініціативи, оскільки багато діячів радянського комуністичного режиму отримали високі посади у новій державі.

Новий сплеск інтересу до цієї проблеми спостерігався після перемоги «Помаранчевої революції» та обрання на посаду Президента Віктора Ющенка. В 2005 році в ЗМІ з'явилися повідомлення про розробку кількох законопроектів про люстрацію, проте жоден з них не був ухвалений парламентом [5].

Отже, ідея люстрації влади має певну традицію, але у практичній площині вона постала лише у 2014 році внаслідок прийняття Закону України «Про очищення влади» і розглядається в контексті питання демократичного транзиту української держави після Революції гідності.

Згідно із Законом України від 16 вересня 2014 року «Про очищення влади», який визначає правові засади люстрації в Україні, очищення влади (люстрація) – це встановлена цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Метою таких заходів є недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини, та ґрунтується на принципах: верховенства права та законності; відкритості, прозорості та публічності; презумпції невинуватості; індивідуальної відповідальності; гарантування права на захист [1]. Також законом визначено посади, щодо яких здійснюються заходи з очищення влади (люстрації), та критерії її здійснення.

Ми вважаємо, що даний Закон містить низку прогалин та суперечливих положень. Зокрема, закріплюючи велику кількість посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування, щодо яких повинні здійснюватися люстраційні заходи, Закон передбачає можливість звільнення значної кількості осіб, натомість механізм набору «нових» кадрів не передбачений, що може призвести до приходу в органи публічної влади подібних до «люстрованих» осіб. Отже, відсутній механізм оновлення працівників державного апарату.

Крім того, люстрація проходитиме не за діями на посадах, а за самими посадами. Однак, слід оцінювати дії чи бездіяльність особи, але не сам факт її перебування на певній посаді.

Суттєвим недоліком Закону є і передбачені положення щодо здійснення перевірки державних службовців самими керівниками відповідних органів державної влади чи державних установ, що може вплинути на упередженість та необ'єктивність у питанні щодо застосування люстраційних заходів до певних осіб.

Питання викликає і формулювання: «заходи, спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем». В чинному законодавстві України не міститься визначення терміну «узурпація влади», незрозуміло хто і відповідно до яких критеріїв має оцінювати відповідність діянь особи таким заходам. Така неточність у нормах Закону потребує конкретизації задля правильного застосування – інакше люстраційні обмеження можуть стати елементом зведення політичних рахунків з представниками попередньої влади [7, с. 69].

Окремі положення Закону України «Про очищення влади» отримали критичну оцінку і з боку Венеціанської Комісії. У висновку Венеціанської комісії основними недоліками цього Закону визнані: автоматична заборона на зайняття державних посад, яка базується лише на тому факті, що особа займала певну посаду за попереднього режиму; відсутність чітких і зрозумілих підстав для проведення люстрації, що за умови масштабів люстрації, великої кількості структур, які беруть участь у її реалізації та неточності формулювань може призвести до неоднакового застосування закону; відсутність процедури створення незалежного контролюючого органу за проведенням люстрації, позаяк відповідно до європейських стандартів незалежності Мін'юст України не може виконувати таку функцію тощо [12].

Не менш важливим є й питання визначення професійних критеріїв до осіб, які безпосередньо будуть проводити люстрацію. У Законі «Про очищення влади» уповноваженим органом для проведення люстраційної перевірки є Міністерство юстиції України, яке утворює і дорадчий громадський орган з питань люстрації, до складу якого повинні входити представники ЗМІ та громадськості [1]. Метою останнього є здійснення публічного нагляду за процесом очищення влади. Хоча цілком очевидно, що головний контроль за люстрацією має здійснюватись з боку суспільства, через громадські організації.

Поряд із Законом «Про очищення влади» на сьогодні діє раніше прийнятий Закон «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», що передбачає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності і справедливості [2]. Даний Закон також вважається механізмом люстраційного процесу.

Вказаний Закон передбачає перевірку Тимчасовою спеціальною комісією з перевірки суддів судів загальної юрисдикції суддів, які приймали незаконні, неправосудні рішення під час подій «Євромайдану». Однак, у літературі відзначається низка прогалин у Законі, що може вплинути на законність та обґрунтованість проведення люстраційного процесу. Так, зокрема, потребує уточнення та тлумачення термін «порушення присяги», порушення якого є підставою для проведення перевірки суддів. Окрім цього, в Законі відсутні норми щодо правових основ проведення перевірки суддів, принципів, за якими проводиться перевірка, статусу членів Тимчасової спеціальної комісії, критеріїв проведення перевірки, відповідальності за порушення законодавства про «люстрацію», гарантій безпеки членів комісії та «люстрованих» суддів [4, с. 14]. Під «люстрацію», навіть теоретично, потрапляє вузьке коло суддів – переважно ті судді, які виносили рішення про притягнення до відповідальності учасників подій на «Майдані» в період з 21 листопада 2013 року до 11 квітня 2014 року. Однак, слід звернути увагу на те, що довіра до судової системи України була підірвана не тільки подіями, пов'язаними з «Майданом». Це трапилося задовго до них і вершилося не тільки у сфері адміністративного і кримінального процесів.

Висновки і пропозиції. Отже, інститут люстрації має як очевидні позитивні риси, так і суттєві недоліки, внаслідок чого законодавство про люстрацію майже в усіх державах сприймається суспільством неоднозначно.

До аргументів на користь люстрації можна віднести:

1) швидке та рішуче «очищення» державного апарату, що розглядається як умова виживання існуючої демократії і захисту нового ладу від можливих дестабілізуючих дій старої номенклатури;

2) відновлення соціальної справедливості в суспільстві;

3) здійснення повної реабілітації жертв політичних репресій;

4) притягнення до юридичної відповідальності винних осіб за вчинення протиправних дій під час перебування на посадах в органах публічної влади;

5) зростання рівня довіри пересічних громадян до державних інституцій.

Однак, в той же час постають і проблемні питання, які виникають у процесі запровадження процедури люстрації.

Зокрема, одним із основних недоліків інституту люстрації вказується колективна, а не індивідуальна форма відповідальності за неправомірні дії чи шкоду. У результаті несправедливо можуть бути покарані особи за принципом взаємозв'язку, а не за особисту провину.

Крім того, існує висока вірогідність існування політичного тиску на судову владу, що породжує вибірковість правосуддя, і в такому разі люстрація може стати привабливим засобом дискредитації своїх політичних конкурентів перед електоратом та зведенні особистих рахунків.

У процесі люстрації для багатьох осіб, які мають належну кваліфікацію та цінний практичний досвід роботи, можлива ситуація заборони доступу до державної служби. Як наслідок, виникає брак досвідчених кадрів, результатом чого може стати непрофесіоналізм суб'єктів політики та державного управління.

Доволі поширеною є думка про те, що проведення люстрації забезпечує швидке подолання корупції у державах, де намагаються позбавитися наслідків тоталітарного або авторитарного режиму. Однак, процес люстрації повинен щонайменше супроводжуватись структурними реформами, що повинні бути спрямовані на посилення верховенства права та боротьбу з корупцією. Люстрація може використовуватися паралельно із реформами, але в жодному разі не повинна їх підміняти.

Ми вважаємо, що найбільш вдалою моделлю люстраційних законів, яку б можна було запозичити Україні, є польська. Люстрація повинна розглядатися як процедура декларування публічними особами своєї відкритості, доброчесності шляхом обов'язкового висвітлення у своїх досьє детальної інформації про співробітництво з попередньою владою, спецслужбами та про займані адміністративні посади тощо. Оцінку інформації, яка перебуває у відкритому доступі,

надає громадськість під час виборчого процесу та призначення осіб на адміністративні посади. За таких умов законодавство про люстрацію набуває не політичного, а правового змісту. Крім того, це розширює можливості публічного контролю за особами, які претендують на обрання у виборні органи чи зайняття відповідальних адміністративних державних посад.

У будь-якому випадку варто визнати позитивність запровадження процесу люстрації в Україні, що у подальшому буде позитивно впливати на діяльність держслужбовців. Однак, на сьогодні положення Законів України «Про очищення влади» та «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» далекі від того, щоб вважатися досконалими. Необхідно продовжувати розробку нових положень законодавства в даній сфері, люстрація повинна носити законний, справедливий та об'єктивний характер, задля чого повинні функціонувати відповідні механізми.

Список літератури:

1. Закон України «Про очищення влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-18.
2. Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1188-18.
3. Буракова Л. А. Почему у Грузии получилось? [Електронний ресурс] / Л. А. Буракова. – Режим доступу: http://www.litmir.me/br/?b=159768.
4. Бусол О. Ю. Закон України «Про відновлення довіри до судової системи України» не є законом про люстрацію та потребує доопрацювання / О. Ю. Бусол // Громадська думка про правотворення: додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». – 2014. – № 8(66). – С. 11-21.
5. Закірова С. Люстрація в Україні: складний і суперечливий, але вкрай необхідний шлях [Електронний ресурс] / С. Закірова. – Режим доступу: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1730.
6. Как вылечилась Польша – рецепт для Украины [Електронний ресурс] // Європейський медіацентр. – 19 июня 2014. – Режим доступу: https://euroua.com/ukraine/society/2890-kak-vylechilas-polsha-retsept-dlya-ukrainy.
7. Кравчук В. Інститут люстрації як елемент публічного контролю: юридичний аналіз / В. Кравчук // Науковий часопис НАПУ. – 2016. – № 1. – С. 65-72.
8. Ларин А. А. Люстрация как основание ограничения избирательного права / А. А. Ларин // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 4. – С. 246-249.
9. Малкіна Г. М. Люстрація як форма політичної відповідальності: матеріали доповідей та виступів на Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2015» (21-22 квітня 2015 р.) / Г. М. Малкіна; редкол.: А. Є. Конверський та ін. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. – Ч. 10. – С. 46-49.
10. Нисневич Ю. Люстрация как инструмент противодействия коррупции / Ю. Нисневич, П. Рожич // Полис. Политические исследования. – 2014. – № 1. – С. 109-130.
11. Орловська І. Г. Люстрація як засіб здійснення кадрової політики / І. Г. Орловська // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2015. – Вип. 2. – С. 98-102.
12. Парінова М. Висновок Веніціанської Комісії щодо люстрації / М. Парінова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.obozrevatel.com/blogs/24967-visnovok-venetsianskoi-komisii-schodo-lyustratsii.htm.
13. Стогова О. В. Люстрація як передумова ефективної боротьби з корупцією / О. В. Стогова // Сучасне суспільство. – 2016. Вип. 1. – С. 167-177.
14. Турчин Я. Люстрація як засіб демократизації політичної системи України // Національний університет «Львівська політехніка». – 2015. – № 1. – С. 33-38.
15. Шевчук С. Люстрація як ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління / С. Шевчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politcom.org.ua/?p=6823.

Кутепов М.Ю., Левицкий С.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЛЮСТРАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию люстрации как средства предотвращения коррупции. Рассмотрено влияние люстрации на уровень коррупции в государстве. Проанализированы особенности процесса люстрации в Украине. Установлено, что осуществление люстрации является предпосылкой эффективной борьбы с коррупцией в странах постсоциалистического лагеря. Предоставлено рекомендации по дальнейшему развитию люстрационных процессов в Украине.
Ключевые слова: люстрация, коррупция, очищение власти, трансформация, иностранный опыт.

Kutiepov M.Y., Levytskyi S.A.
Yaroslav Mudryi National Law University

LUSTRATION AS A WAY OF PREVENTING CORRUPTION

Summary
The article deals with the investigation of lustration as a way of preventing corruption. The impact of lustration on the level of corruption in the state is defined. Also the features of lustration process in Ukraine are analyzed. It has been established that the implementation of lustration is a prerequisite for effective fight against corruption in post-socialist countries. The recommendations on further development of lustration process in Ukraine are proposed in the article.
Keywords: lustration, corruption, cleaning power, transformation, foreign experience.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 78.036.9-043.86(477)

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДЖАЗОЛОГІЇ

Лігус В.О., Лігус О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Висвітлено умови формування і розвитку вітчизняної джазології протягом XX – XXI ст. Виділено етапи її еволюції в роботах радянських та українських дослідників. Охарактеризовано найбільш значущі праці, присвячені мистецтву джазу. Визначено спектр проблематики сучасної джазології. Окреслено основні напрями і форми її розвитку.
Ключові слова: джаз, джазологія, джаз в Україні, радянський джаз, історія джазу, дослідження джазу.

Постановка проблеми. Історія джазу в Україні охоплює майже ціле століття. Цей період позначений процесами адаптації американської традиції на ґрунті радянської музичної культури та формування української національної школи джазу. Від невигадливих побутово-розважальних композицій перших вітчизняних джаз-бендів 1920-х років, джаз в Україні еволюціонував до вершин інтелектуального осягнення дійсності у творчості сучасних виконавців.

Сьогодні мистецтво джазу є глибоко вкоріненим у світ української музики. Воно розвивається в різних напрямах, серед яких провідними є: індивідуальна та колективна творчість вітчизняних джазових музикантів, створення джазових колективів, організація та діяльність джаз-клубів, проведення джазових фестивалів.

Поступова адаптація та інтеграція джазу в українську музичну культуру нерозривно пов'язані з формуванням і становленням вітчизняної джазології. Ця наукова галузь, що виникла на перетині музикознавства, культурології, соціальної філософії, естетики та соціальних комунікацій, дедалі активно розвивається Україні. Сучасна джазологія вивчає різноманітні аспекти мистецтва джазу: теоретичні, музично-історичні, естетичні, соціокультурні, комунікативні, проблеми джазового інструментарію, композиторської та виконавської творчості, національно-стильової та регіональної специфіки джазу, методики навчання джазового виконавства.

У зв'язку з цим уявляється доцільним приділити увагу проблемам розвитку вітчизняної джазології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед найбільш вагомих праць із джазології, що з'явилися у період незалежності України, вирізняються дисертації В. Олендарьова, В. Романка, М. Булди, О. Воропаєвої, О. Хижка, Ю. Дяченка. У цих дослідженнях вивчаються стильові проблеми джазової творчості [13; 4] питання теорії джазу [3], аспекти історії та соціології джазу [18], педагогіки [23] та історії джазового виконавства на акордеоні та баяні [2; 3; 4]. Останнім часом з'являються також розвідки музикознавців, в яких особливу увагу приділено культурологічним аспектам джазу [22; 1]. Зокрема, у статті С. Беспалої розглянуто різноманітні сучасні форми популяризації джазу та його осмислення в Україні [1].

При цьому ще бракує досліджень, присвячених історії розвитку джазології.

Мета статті – окреслити шляхи розвитку вітчизняної джазології в еволюційному русі.

Виклад основного матеріалу. Українська джазологія є доволі молодою наукою, що пояснюється, з одного боку, відповідним історичним «віком» розвитку джазу в Україні, а з іншого, – складністю сприйняття та адаптації цього мистецтва в умовах ідеологічної системи Радянського Союзу, до складу якого входила Україна. Майже півстоліття мистецтво джазу не визнавалося самодостатньою складовою музичної культури на всіх теренах колишньої держави. У кращому випадку джаз ігнорувався тогочасною академічною наукою, у гіршому – трактувався в негативному сенсі як уособлення ворожої «буржуазної» естетики. Саме тому питання, пов'язані зі специфікою цього виду музичного мистецтва, що висвітлювалися у багатьох працях зарубіжних дослідників, почали розглядатися в СРСР лише з 1960-х років, у час, так званої, «хрущовської відлиги». При цьому, більшість публікацій, в яких були порушені питання джазу, мали переважно науково-популярний або ж популярний характер.

Найбільш серйозним виданням того періоду виявилася книга В. Фейєртага та В. Мисовського «Джаз» [12], яка знаменувала революційний поворот у розвитку радянської джазології (1960). Щоправда, її жанр був визначений як «короткий нарис», а зміст, згідно з анотацією, складала «огляд-довідка» з історії американського джазу. У цій роботі автори намагалися ніби «реабілітувати» джаз, стверджуючи, що це мистецтво не є антагоністом симфонічної музики, що його техніка значно збагачує музичний стиль. Також ними було наведено цілу низку переконливих свідчень про взаємозв'язки джазу й сучасної музики. Узагальнюючи, автори констатували, що джаз – це новий вид музики, який ґрунтується на народній творчості.

Особливу вагу на початку 1960-х років і надалі мали також ґрунтовні праці видатного музикознавця В. Конен, присвячені дослідженню ґенези джазового мистецтва [5; 6].

Позитивні зміни щодо умов розвитку джазу в СРСР, які намітилися на початку 1960-х років,

пов'язані також із діяльністю українських музикознавців. Одним з перших прикладів цих змін стала стаття І. Ляшенка, яка вийшла в «Українській Радянській Енциклопедії» 1961 року [9]. У цій статті автор відзначив високий рівень майстерності як характерну ознаку джазової імпровізації.

Помітним явищем того ж року стала поява книги Ю. Малишева «Про музику легку і серйозну» [10], в якій автор розглянув, серед інших, питання, пов'язані з джазом. Пізніше, у 1964 році, Ю. Малишев здійснив ще одну важливу просвітницьку місію популяризатора мистецтва джазу: підготував і провів у різних містах України (Києві, Львові, Ялті, Ужгороді, Донецьку) цикл лекцій «Легенди і правда про джаз». Ці лекції, які ілюстрував композитор І. Шамо, мали позитивний резонанс серед української публіки.

Суто наукові статті, присвячені проблемам джазу, стали з'являтися в Україні дещо пізніше. Прикладом опусу «проміжного» характеру, в якому поєднувалися риси наукової та науково-популярної статті, можна назвати «Мистецтво радянського джазу» Л. Мінкіна [11]. У цій розвідці автор окреслив цілу низку найгостріших проблем, які постали перед дослідниками джазу на межі 1970-1980-х років. Зокрема, це проблеми художньо-естетичної природи джазу, особливостей його соціокультурної асиміляції, розвитку джазових течій.

У 1980-х роках етапним явищем в радянській джазології став вихід збірки «Советский джаз» [21]. Працюючи над цією книгою, упорядники, очевидно, ще враховували авторитет академічної музики, адже її вступний розділ складався з міркувань про джаз відомих радянських композиторів. Їх висока оцінка цього мистецтва в той час слугувала певним обґрунтуванням необхідності подальших серйозних досліджень джазу.

Неможливо оминути увагою також вступні статті до монографій відомих західних джазологів, що видавалися в перекладі російською мовою в цей період. До окремої жанрово-тематичної групи можна віднести також монографії, в яких репрезентовані постаті видатних джазових діячів. У цьому сенсі велике значення мала поява джазових антологій і словників українського музикознавця, видатного організатора джазової справи в Україні В. Симоненка [19; 20]. Крім того, зростання інтересу до джазу серед виконавців обумовило появу праць методичного спрямування (зокрема, збірники М. Серебряного, М. Мороки, В. Молоткова).

Наприкінці 1980-х років у роботах вітчизняних дослідників джазу простежується поглиблення музикознавчої проблематики. Йдеться, зокрема, про статті В. Олендарьова [14; 15]. Незабаром, 1995 року, з'явилося і дисертаційне дослідження цього автора «Вітчизняний джаз та проблема стилю», яке стало першою в Україні фундаментальною науковою працею про джаз. У ньому приділено увагу закономірностям формування жанрового поля джазу, а також узагальнено стилістичні особливості вітчизняної джазової музики [13].

Інша ґрунтовна праця, яка вийшла вже на межі XX – XXI ст., – кандидатська дисертація В. Романка «Джаз у музичній культурі України: соціокультурна та музикознавча інтерпретації» [18], де використано, зокрема, історико-статистичний метод дослідження, що має на меті систематику подій, фактів та їх оцінку.

Коло наукових досліджень джазу значно розширилося у XXI ст. Серед них найбільш вагомими є вже згадані дисертації М. Булди, О. Воропаєвої, О. Хижка та Ю. Дяченка. У дослідженні М. Булди [2] аналізується джазовий компонент баянного репертуару. Цю ж тему надалі розвинув Ю. Дяченко: його дисертація присвячена теоретичному обґрунтуванню естрадно-джазового напряму світового баянно-акордеонного мистецтва XX – початку XXI ст. [4]. Праця О. Воропаєвої [3] ґрунтується на аналізі «обробок» у джазовому стилі яскравих творів зі сфери академічної музики. Метою наукової розробки О. Хижка, що має методичне спрямування, стало теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка методу формування навичок естрадно-джазового музикування у студентів музичних училищ [23].

Поряд з дисертаціями, науковий доробок сучасної вітчизняної джазології складають і окремі статті та нариси музикознавців, виконавців та викладачів джазової музики. Тематика цих публікацій доволі різноманітна. Вона охоплює умови функціонування джазу в Україні (О. Супрун, С. Безпала, О. Войченко, С. Капелюшок), інструментальне джазове виконавство, історію розвитку виконавських шкіл в Україні (М. Булда, А. Гончаров), джазову інфраструктуру (І. Кириченко, З. Рось). Важливим поштовхом розвитку сучасної наукової думки про джаз стало проведення Першої Всеукраїнської науково-творчої конференції «Естрадне та джазове мистецтво в контексті сучасної освіти», що відбулася 2013 року в Києві.

Окрім сучасних проблем вітчизняного джазового мистецтва, українські дослідники продовжують вивчати й історію та традиції американського джазу. Серед поважних праць означеного напряму, що вийшли останнім часом, – монографії відомих джазових виконавців та викладачів В. Полянського та Т. Полянського [16; 17]. Ці дослідження присвячені жанрам, формам та стильовим особливостям американського джазу раннього періоду.

Сучасний процес осмислення мистецтва джазу неможливо уявити без жанрів музичної журналістики. Від радянських часів потужним імпульсом розвитку вітчизняної джазології залишаються публіцистичні матеріали (популярні статті, реклами, програми концертів та фестивалів), які друкуються переважно в культурологічних та мистецьких рубриках газет «Дзеркало тижня», «День», «Україна молода», журналів «ПіК» та «Аристократ» (нині виходять лише в електронному форматі).

Важливою подією в еволюції української джазології став вихід першого в Україні спеціалізованого журналу «Джаз» (2006), створеного на кшталт американських періодичних видань «Down Beat», «Metronome», «Jazz Times», що присвячені проблемам джазу. У цьому журналі висвітлюються події сучасного джазового життя України та зарубіжного світу. На шпальтах журналу, окрім анонсів джазових концертів, фестивалів та реклами продукції студій звукозапису,

публікуються інтерв'ю з відомими джазовими музикантами, організаторами джазової справи, педагогами та критиками джазу, а також, аналітичні статті, присвячені сучасним проблемам джазу, та матеріали з історії джазової музики. У цьому контексті помітне місце посідають публіцистичні праці джазового критика О. Кізлової, яка очолювала журнал «Джаз» в період 2006-2009 років [7; 8].

В останнє десятиліття, позначене стрімким розвитком інформаційних технологій, з'явилася нова, віртуальна, форма розвитку джазології – Інтернет-сайти (джаз-портали), серед яких найпотужнішими є «uajazz. com» та «jazz in Kiev». На відміну від друкованих видань, ці сайти включають не тільки інформаційні й аналітичні рубрики, а і дискографію, посилання на інші, в тому числі й світові, джаз-портали, на Інтернет-радіо, а також на сторінки сайтів провідних виконавців, продюсерів та джазових критиків сьогодення (зокрема, О. Когана, І. Кондратова, К. Овсянникова, Є. Стрижевської та ін.). Характерною особливістю таких порталів є можливість безпосереднього контакту з читачем в режимі online.

Окрім друкованих та віртуальних засобів масової інформації, події джазового життя висвітлюють також відповідні радіо- та телепрограми. Щоправда, сьогодні, коли радіо і телебачення дедалі поступаються Інтернету за силою інформаційного впливу, суспільна вага цих програм стала значно скромнішою аніж, наприклад, у 1980-1990-і роки. У ті часи, як відомо, радіопрограми М. Амосова («25 хвилин джазу»), О. Васильєва («Джазова сцена»), О. Когана («Година меломана»), Д. Гальони «Джаз до дванадцятої», телепрограми В. Гітіна («Джаз-біржа»), Л. Гольдштейна («35 хвилин джазу») виконували важливу просвітницьку й художню місію. Останнім часом ця традиція продовжилася в радіо- та телепроектах О. Когана («Jazz з Олексієм Коганом» та «Jazz in Kiev»), а також циклу телепрограм «Ad Libitum» І. Закуса та Р. Іванова.

Висновки. Українська джазологія, яка виникла на стику різних дисциплін (академічного музикознавства, філософії, культурології, естетики, соціології), досі переживає етап становлення. Наукові дослідження джазу, так само як і публіцистика друкованих, електронних видань та продукція засобів мовлення потребують подальшої розробки проблем традиції, національно-стильової та регіональної специфіки джазу, виконавства, педагогіки тощо. Ця розробка передбачає як їх конкретизацію і теоретичне поглиблення, так і включення до сфери досліджень більш широкого кола питань і явищ. Усе це свідчить про перспективність джазології як самодостатньої наукової галузі.

Список літератури:

1. Безпала С. С. Сучасний рівень осмислення українського джазу / С. С. Безпала // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – 2014. – Вип. 33. – С. 339-346.
2. Булда М. В. Естрадно-джазова музика в акордеонно-баянному мистецтві України другої половини ХХ – початку XXI століття: композиторська творчість і виконавство: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / М. В. Булда. – Харків, 2007. – 19 с.
3. Воропаєва О. В. Джаззінг як форма взаємодії академічного та «третього» пластів у джазі: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / О. Воропаєва; Харків. держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. – Х., 2009. – 16 с.
4. Дяченко Ю. В. Естрадно-джазовий напрям баянно-акордеонного мистецтва ХХ – початку XXI століть: композиторські та виконавські виміри: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Ю. В. Дяченко; Харків, 2017. – 17 с.
5. Конен В. Д. Пути американской музыки / В. Д. Конен. – Москва: Советский композитор, 1961. – 470 с.
6. Конен В. Д. Рождение джаза / В. Конен. – Москва: Советский композитор, 1990. – 320 с.
7. Кизлова О. Как живется джазу в Украине / О. Кизлова // Джаз. – 2006. – № 1. – С. 13-16.
8. Кізлова О. Музика для вузького кола обмежених людей / Ольга Кізлова // Музика. – 2011. – № 3. – С. 60-64.
9. Ляшенко І. Джаз // Українська радянська енциклопедія. – Т. 4-й. – К., 1961 – С. 131.
10. Малишев Ю. В. Про музику «легку» і «серйозну» / Ю. Малишев. – Київ: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 34 с.
11. Мінкін Л. Мистецтво радянського джазу / Л. Мінкін // Музика. – 1979. -№ 5. – С. 25-26.
12. Мысовский В. С. Джаз. Краткий очерк / В. Мысовский, В. Фейертаг. – Ленинград: Музгиз, 1960. – 49 с.
13. Олендарьов В. М. Вітчизняний джаз та проблема стилю: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.02 – музичне мистецтво / Вадим Олендарьов. – Київ, 1995. – 22 с.
14. Олендарев В. Понятие «советский джаз» и проблема формирования национального стиля / В. Олендарев // Проблемы музыкальной культуры: Сб. статей. – К.: Музична Україна, 1987. – Вып. 2. – С. 65-76.
15. Олендарьов В. М. Про логіку інтонаційного процесу в джазі / В. Олендарьов // Українське музикознавство. – Вип. 23. – К.: Музична Україна, 1988. – С. 79-86.
16. Полянський В. А. Стилістика раннього джазу / В'ячеслав Полянський. – Київ, 2004. – 116 с.
17. Полянський Т. В. Традиційний джаз / Тимур Полянський. – Київ: Музична Україна, 2015.
18. Романко В. І. Джаз у музичній культурі України: соціокультурна та музикознавча інтерпретації: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 – музичне мистецтво / Володимир Романко. – Київ, 2001. – 20 с.
19. Симоненко В. С. Лексикон джаза / В. Симоненко. – Київ: Музична Україна, 1981. – 111 с.
20. Симоненко В. С. Мелодии джаза / В. Симоненко. – Київ: Музична Україна, 1984. – 318 с.
21. Советский джаз. Проблемы. События. Мастера: Сб. статей / Сост. А. Медведев, О. Медведева. – Москва: Сов. композитор, 1987. – 592 с.
22. Супрун О. В. Культурологічні параметри джазового мистецтва / О. В. Супрун // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2013. – Вип. 19(1). – С. 102-105.
23. Хижко О. В. Формування навичок естрадно-джазового музикування у студентів музичних училищ: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Хижко Олександр Вікторович; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2009. – 21 с.

Лигус В.А., Лигус О.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПУТИ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ДЖАЗОЛОГИИ

Аннотация
Освещены условия формирования и развития отечественной джазологии на протяжении XX – XXI века. Выделены этапы ее эволюции в работах советских и украинских исследователей. Охарактеризованы наиболее значимые труды, посвященные искусству джаза. Обозначен спектр проблематики современной джазологии. Очерчены основные направления и формы ее развития.
Ключевые слова: джаз, джазология, джаз в Украине, советский джаз, история джаза, исследование джаза.

Lihus V.O., Lihus O.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE WAYS OF THE UKRAINIAN JAZZOLOGY DEVELOPMENT

Summary
The conditions of the Ukrainian jazzology formation and development during the 20th – 21st centuries are analyzed. The stages of its evolution in the works of soviet and Ukrainian scholars are defined. The article also deals with the characteristic of the most fundamental writings dedicated to the jazz art. The author defines the variety of issues of modern jazzology. The major branches and forms of its development are defined.
Keywords: jazz, jazzology, jazz in Ukraine, soviet jazz, history of jazz, jazz studies.

УДК 784

ПОТРЕБИ І СПЕЦИФІКА ДОКУМЕНТУВАННЯ НАРОДНОЇ МУЗИКИ

Цюпа Н.П.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті аналізуються особливості і специфічні аспекти документування музично-фольклористичної народної спадщини. Розглядаються витоки фольклорної традиції. Аналізуються та з'ясовуються особливості запису фольклорних зразків. Наводиться аналіз еволюційних процесів та перспективи розвитку.
Ключові слова: фольклор, запис, традиція, документування, народна спадщина, локальні традиції побутування.

Постановка проблеми. В сучасних умовах культурно-мистецький процесів, головним предметом наукового інтересу стає людська психіка. І фольклор, з його глибиною пам'яті у десятки тисячоліть став одним з найбагатших джерел пізнання історичною людиною найцікавішої із світових таємниць – таємниці самої себе. Матеріал попередніх поколінь – надзвичайно складний культурно-історичний здобуток з феноменальним значенням. У фольклорі як у скарбниці лежить у вигляді логічних і виразових структур пам'ять про усі минулі епохи. В усі часи пісня не лише зберігала пам'яті поколінь емоційно-змістовні образи народного життя, але також всотувала й те нове,що супроводжувало історію і побут народу. А як відомо, знаючи історію, можна не зробити тих помилок, котрі хтось колись зробив. Отож, саме через фольклорні пісні люди мають змогу дізнатись про життя своїх предків, доторкнутися до самого серця свого коріння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання дослідження пісенного фольклору та специфіки його побутування звертались наступні авторитетні дослідники: В.М. Верховинець [1], А.І. Іваницький [2], К.В. Квітка [3], Ф.М. Колеса [4], С.П. Людкевич [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В рамках даного дослідження цікавим є з'ясування потреби і специфіки документування народної музики протягом різних історичних періодів, узагальнення видів та значення пісенного фольклору у системі становлення та розвитку жанру народних хорів.

Мета статті. Встановлення особливого значення пісенного фольклору, як джерела розвитку жанру народних хорів.

Виклад основного матеріалу. Фольклор у всій його цілісності та розмаїті є для науки об'єктом для вивчення. Але такий складний об'єкт може досліджуватись тільки різними дисциплінами. Щодо музичної фольклористики, то її предметною областю є народна музика. Однак народна музика в свою чергу є складним об'єктом. Вона утворюється з пісень, інструментальної музики, з пісенно-танцювальних форм, пов'язана з побутом та особами її носіїв, має значні регіональні відмінності.

Крім того, народна музика існує у двох площинах: функційній і структурній. Функційну можна назвати «зовнішньою», до неї належить все те, що безпосередньо сприймається зором і слухом: конкретні мелодії пісенного фольклору, виконавці, зміст тощо. Функціональна сторона пісенного фольклору описується індуктивним і емпіричним шляхом, а потім на їх підставі фіксуються окремі спостереження і робляться висновки та узагальнення. Друга площина пісенного фольклору – «внутрішня». Це – структура. Вона не піддається безпосередньому спостереженню і потребує для її виявлення прийомів моделювання та абстрагування. «На слух» можна визначити коломийковий тип, але зрозуміти, зо пісня «ой глибокий колодязю...» також належить до коломийкових структур, без запису пісні нотами і наступного моделювання фактично неможливо [4].

Фольклор відрізняється від існуючих видів культур не за однією, а за рядом ознак. Окремі з них потребують інтерпретації, а інші уточнень. Отож, на думку автора, перш ніж перейти до розгляду різновидів фольклору пісенного, слід попередньо визначити найбільш вагомі серед його ознак. До перших і найістотніших ознак, що відрізняють фольклор від усіх видів творчості належать усність, колективність, варіативність, імпровізаційність, анонімність, довго тривалість. Довготривалість побутування пісенного фольклору відрізняє такий твір від масового шлягера, який не витримує головного – перевірки часом [3].

Народна творчість – традиційна і сучасна творчість усної традиції. Вживається також замість цього слова інший термін – фольклор. Фольклор охоплює: поетичну, музичну, хореографічну, драматичну творчість народу. Така багатогранність фольклору обумовила розгалуженість фольклористики на ряд наукових напрямків, з яких головні – словесна фольклористика та музична фольклористика. Музична фольклористика вивчає народну музику, причому не тільки музичні зразки, але й музичний побут в його історичному розвитку. Фольклор у всьому своєму розмаїтті увібрав в себе естетичний, утилітарний, моральний, правовий, світоглядний досвід сотень поколінь. Аналіз історії культури пояснює наявні у пісенному фольклорі міфологічні елементи (наприклад образи казок, поєднання реальності і фантастики в текстах і обрядах «магічні» звукоемоції у наспівах тощо), – адже джерела фольклору поринають у первісне мистецтво.

Реалістичні картини народної творчості, розвинені наспіви належать до іншої – нової епохи, коли міфологія через зміни в економічній сфері втратила колишнє коріння. На певному етапі розвитку суспільства міфологія перестала бути рушієм художньої свідомості і перейшла в розряд художніх засобів. Фольклор увібрав художні цінності багатьох епох, в тому числі, первісного мистецтва, яке є його предтечею. Тож, ознайом-

лення з первісним мистецтвом – необхідна передумова, на думку автора, бачення спадкоємності в культурі та розумінні суспільно-історичної цінності фольклору [4].

Авторові здається, що перш ніж говорити про виникнення музики, треба сказати про виникнення мови в людини. Отож, мова виникла не тому, як це вважали до сьогодні, що в людини у процесі праці виникла необхідність «щось сказати» одне одному. А тому, що на стадії переходу від напівтваринного стану до зачатків соціалізації крики, афектовні звукові реакції виконували в житті первісних спільнот роль стимулів: до дії, або до заборони якоїсь дії. Зрозуміло, не було й музики [1].

Така первісна комунікація не була ні мовою, ні музикою в сучасному розумінні цих слів, але мала три властивості – висоту, наголос, тривалість. Отож, на думку автора із цього раннього методу комунікації, що існував протягом кількох сотень тисяч років і розвинулися два основні засоби мова та музика. І надалі мова і музика тривалий час існували у вигляді єдиного звукового потоку. На відміну від інших гуманітарних дисциплін, які здебільшого послуговуються готовою матеріальною базою, фольклористика змушена сама її створювати. Народну музику можна засвоювати на слух, але, неможливо її на слух досліджувати. Тому збирання і фіксація наспівів є найпершим і найважливішим завданням фольклористики.

До початку ери фонографа ці два процеси (збирання та фіксація) існували у вигляді єдиного акта документування. Це, проте, не означає, що вже у XVIII ст., на перших кроках збирацької роботи, не усвідомлювалась різниця між технікою запису та умовами запису. Збирач, записуючи на слух, водночас ставав свідком народного життя, звертав увагу на функції пісні, враховував психологічні аспекти спілкування з співаками. Таким чином, ще до початку ери механічного звукозапису почали складатися дві дисципліни у сфері документування народної музики: методика польової роботи і техніка транскрибування мелодій. З появою фонографа (а далі – магнітофона) роз'єднався на два відгалуження які становлять дві окремі музично-фольклористичні дисципліни. Різниця між ними зараз дуже значна.

Якщо збирати музичний фольклор (за допомоги магнітофона) може і не музикант, то розшифрування запису вимагає, як на сьогодні, великої загальнотеоретичної і спеціальної музично-фольклористичної підготовки. Безперечно, це не означає, що збирати народну музику може і дилетант. Збирач може не мати музичної освіти, але повинен добре знати народні пісні, обряди, володіти технікою ведення бесіди, – взагалі бути настільки практично і теоретично підготовленим, щоб не залишати поза увагою не лише етнографічні, але й музично-виконавські деталі. Так само існують проблеми у сфері транскрипції мелодій [4].

Очевидно, що просто наявність доброго слуху навичок запису нот не гарантує високоякісного розшифрування: потрібна ще серйозна теоретична підготовка. Нарешті тертій підсумковий етап документування полягає у виданні (публікації) наукового збірника фольклору. Усі три етапи мають власну специфіку, а разом становлять систему взаємопов'язаних методик документування народної музичної культури.

В усі часи пісня не лише зберігала в пам'яті поколінь емоційно-змістові образи народного життя, але також всотувала й те нове, що супроводило історію народу й його побут. Але побутовий уклад протягом століть зміцнювався дуже повільно. Тому, в поетиці і ритмомелодиці фольклору переважали виразові композиційні засоби. Освячені кілька тисячолітніми традиціями [3].

Традиційна культура з її глибиною пам'яті в декілька десятків тисячоліть послідовно розкривається у часових координатах жанрово-родової структури фольклору. За видоутворенням календарного, родинно-обрядового, епічного і ліричного родів приховується логіка культурно-історичного розвитку. Вона єдина для багатьох індоєвропейських народів, насамперед – слов'янських. Жанрово-родова структура лише однією стороною стикається з видоутворенням. Інший бік її несе інформацію про еволюцію мислення (не тільки музичного) – як рух від конкретного до абстрактного (оволодіння все більш логізованою формою аж до респонсорного періоду – типу «питання-відповідь»). Можна прослідкувати, як на дистанції від неоліту (іноді і довше) та до наших днів відбувається цей рух від конкретного до абстрактного. Наприклад, звукова емблематика «формульних» обрядових наспівів (колядки, веснянки тощо) поступово переходить до все більш конструктивного мислення. Зокрема, багатоманітність обрядових строфічних форм поступово зводиться до ізометричної дворядковості, яка в ліриці високого етносу (наспіви балад, соціально-побутових пісень) стає пріоритетною [2].

Простежується також кристалізація типів методики і ритміки. В ліриці остаточно окреслюються межа між речитативною, кантиленною та моторною мелодикою. Виникає протиставлення ритмічної регулярності (танцювальні пісні) та нерегулярності (розспівні пісні). Тоді як у надрах обрядового фольклору ці якості були слабко диференційовані і там можна бачити залишки ритмомелодичного синкретизму (суміш і недостатня кристалізація речитативності й кантиленності, регулярності і нерегулярності ритму) [5].

Відповідні тенденції спостерігаються у сфері естетичної свідомості. Важко, щоправда стверджувати, що у традиційному фольклорі навіть на останній стадії розвитку досягнуте усвідомлення категорій прекрасного, трагічного, комічного – насамперед у взаємозв'язках образних сфер тексту і наспіву [1].

У фольклорі (з погляду професійного мистецтва) трапляється опозиція змісту пісні і характеру мелодії (що іноді сприймається як суперечність образних сфер). Однак це зовсім не суперечність, а залишки все того ж синкретизму – але у ділянці художнього мислення. Отже, можна говорити про незавершеність усвідомлення естетичних категорій (звичайно не в категоріальному плані, а саме в почуттєвому). У якому ж напрямку розвивається естетична свідомість носіїв фольклору? Зрушення помітні у пізніших жанрово-родових шарах. Вперше усвідомлений відтінок трагічного з'являється у пізньому епосі – думах. В ліриці

є натяки на інтуїтивну розробку піднесеного, прекрасного і особливо комічного. Нарешті у піснях-романсах «протиріччя» між емоційним тонусом тексту і наспіву знімається і трапляється лише у вигляді винятків. Тут естетика фольклору вже цілком змикається у загальноєвропейськими естетичними поглядами [5].

Тенденція розвитку естетичної свідомості, диференціація у ліриці типів ритму і мелодики, скорочення варіантності, висування наперед «оперативних» видів творчості (коломийка, частівка, анекдот), – цього достатньо, щоб стверджувати: народна музична культура послідовно рухається у бік зближення зі стилістикою та естетикою професійно-аматорської творчості. У зв'язку із наведеним слід підкреслити доцільність погляду на фольклор, як на народну музичну культуру. Якщо термін «фольклор» окреслює насамперед явища, властиві патріархальному побуту, то поняття «культура» вказує на розімкнутий відкритий системний процес. Цей процес охоплює єдиною безперервною лінією історичного розвитку – первісне мистецтво. Фольклор і перехід форми фольклорно-індивідуальної творчості. Він також передбачає погляд на певне культурне явище не як на щось застигле й незмінне, але спонукає відшукувати у фольклорі явища руху та еволюції. На деякі з них вище вказувалось: ліризація фольклору;поступова заміна сольних стилів і варіантів – гуртовими; розвиток кантиленної мелодики;вивітрювання магічних основ, посилення розважальності в обрядах, тощо [3].

Висновки та подальші перспективи. Наш час співпадає із зламним, якоюсь мірою навпіл кризовим етапом в еволюції музичної культури. Традиційне поступово відсувається, перетворюючись на фольклорну спадщину. Нове ж ледь вимальовується крізь завісу майбутнього.

Якою ж буде музична доля пісенного фольклору надалі? Складність передбачень у тому, що культура – найчастіше об'єкт спостережень ретроспективний. Тому важко оцінювати сучасникові те, що народжується і невдячний обов'язок – пророкувати його долю.

Обмежуємось питанням: перетвориться майбутня людина лише у споживача культури, чи, можливо у ній не згасне й бажання творчості? Майбутнє побутової музичної культури, фольклору і аматорства залежить від того, як людська практика відповість на поставлене питання.

Та незалежно від того, яка доля чекає традиційну народну музику (бути їй живим явищем ще довгі віки, чи стати «фольклорною спадщиною», вона, як і античність, назавжди вписана найяскравішою сторінкою у книгу світової культури. І збереже здатність бути не лише об'єктом наукових досліджень, але й (можливо у новій личині фольклоризму) нести радість і збагачувати яскравими художніми переживаннями серця слухачів і виконавців.

Список літератури:

1. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. – 5-те вид., доп. – К.: Муз. Україна, 1990. – 151 с.
2. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість: Навч. посібник / Під ред. М.М. Поплавського; М-во культури і мистецтв України; КНУКіМ. – 2-ге вид., допрац. – К.: Муз. Україна, 1999. – 222 с.: нот.
3. Квитка К.В. Избранные труды: В 2-х т. / Сост. и коммент. В.Л. Гошовського. – М., 1971. – Т. 1 – 383 с.; М., 1973. – Т. 2. – 421 с.
4. Колесса Ф.М. Українська усна словесність / Канадський Ін-т Українських студій, Альбертський Ун-т. – Едмонтон, 1983. – 643с.
5. Людкевич С.П. Дослідження, статті, рецензії, виступи: Т. 2 / Упор., ред., перекл. і прим. З. Штундер. – Львів: Вид-во М. Коць, 2000. – 815 с.: [6] л. іл. – (Історія української музики; Вип. 5).

Цюпа Н.П.
Киевский национальный университет культуры и искусств

НЕОБХОДИМОСТЬ И СПЕЦИФИКА ДОКУМЕНТИРОВАНИЯ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ

Аннотация
В статье анализируются особенности и специфические аспекты документирования музыкально-фольклористического народного наследия. Рассматриваются истоки фольклорной традиции. Анализируются и выясняются особенности записи фольклорных образцов. Приводится анализ эволюционных процессов и перспективы развития.
Ключевые слова: фольклор, запись, традиция, документирования, народное наследие, локальные традиции бытования.

Tsyupa N.P.
Kiev National University of Culture and Arts

REQUIREMENTS AND SPECIFICATION OF DOCUMENTATION OF FOLKLORE MUSIC

Summary
The article analyzes the features and specific aspects of documenting the musical and folklore folk heritage. The origins of the folklore tradition are considered. The features of the recording of folklore samples are analyzed and clarified. An analysis of evolutionary processes and prospects of development is presented.
Keywords: folklore, record, tradition, documentation, folk heritage, local traditions of being.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 371.134:78

ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ І ЗМІСТУ ЦІННІСНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Кушнір К.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної мистецької, зокрема музичної, освіти – аналізу структури й змісту ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі диригентсько-хорової підготовки. Суспільство зацікавлене у формуванні висококваліфікованого фахівця, котрий володіє високим рівнем розвитку ціннісних компетентностей, відповідає вимогам до педагога сучасної школи. Проаналізовано науково-педагогічні дослідження, що висвітлюють різні підходи щодо визначення структури й змісту компетентностей майбутніх учителів музики. Вивчаючи базові категорії компетентнісного підходу, аналізуючи наукові пошуки вітчизняних і зарубіжних учених, автор надає власне тлумачення поняття «ціннісних компетентностей вчителя музичного мистецтва». Розроблено й обґрунтовано структуру ціннісних компетентностей, підкреслюється, що їх використання суттєво підвищує продуктивність навчально-виховного процесу на мистецькому факультеті педагогічного університету. Зосереджується увага на орієнтації процесу диригентсько-хорової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на сприяння становлення і розвиток їх ціннісних компетентностей.
Ключові слова: ціннісні компетентності, структурні компоненти, майбутній вчитель музичного мистецтва, диригентсько-хорова підготовка.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя в процесі диригентсько-хорової підготовки, як провідника духовної культури суспільства є однією з ключових у сучасній музично-педагогічній освіті. Згідно із положеннями «Педагогічної конституції Європи», Закону України «Про вищу освіту», галузевих стандартів вищої освіти, професійна підготовка фахівців має здійснюватися на основі впровадження та реалізації компетентнісного підходу в навчання.

Стратегічною метою модернізації освіти в нашій державі є формування всебічно й гармонійно розвиненої творчої особистості, яка реагує на нові соціальні очікування, готова до будь-яких змін, мобільна, здатна до творчого зростання і професійного самовдосконалення, до оновлення своїх знань, збагачення професійної теорії і практики, до компетентної поведінки в умовах конкурентного середовища, вміє користуватися медіа та сучасними інформаційними технологіями, усвідомлює соціальну значущість і цінність професії вчителя музичного мистецтва, володіє ціннісними компетентностями. Вирішення цієї мети започатковується у вищому педагогічному закладі й передбачає насамперед створення і розвиток хорового колективу студентської групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові категорії компетентнісного підходу закріплені в новому Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) й конкретизовані в галузевих стандартах вищої освіти. Застосування компетентнісного підходу в освіті стало предметом наукового пошуку українських (Н. Бібік, О. Локшина, Н. Москалюк, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіна, О. Савченко та ін.) та російських (В. Болотов, І. Зимня, В. Краєвський, В. Сєріков, А. Хуторський та ін.) учених.

Дослідження проблеми професійної підготовки вчителя музичного мистецтва є актуальною, її розглядали в своїх роботах О. Бенч-Шокало, Т. Бодрова, Л. Василевська-Скупа, С. Горбенко, В. Дряпіка, А. Козир, Л. Костенко, А. Лащенко, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Олексюк, В. Орлов, О. Отич, Г. Падалка, Л. Предтеченська, О. Ростовський, О. Рудницька, Л. Сверлюк, С. Світайло, Т. Смирнова, Л. Шумська, О. Щолокова та ін. Компетентність у фаховій підготовці майбутнього вчителя музики розкрили у науковій літературі Е. Абдулін, Л. Арчажнікова, П. Ніколаєнко, О. Олексюк, О. Реброва, В. Шульгіна та інші.

Аналіз науково-педагогічних досліджень стосовно питання ціннісних компетентностей в Україні в дисертаційних роботах не розглянуто, проте висвітлено різні підходи до визначення структури й змісту компетентностей майбутнього учителя музики (М. Михаськова, Н. Мурована, І. Полубоярина, Є. Проворова, С. Світайло, Н. Цюлюпа, Ши Цзюнь-Бо), поняття ціннісних орієнтацій (В. Біруля, В. Волкова, В. Денисенко, О. Крюкова, Н. Свєщинська, Т. Фурсенко, Н. Шемигон). Проаналізувати проблему диригентсько-хорової освіти вчителя музичного мистецтва, вивчити питання формування у студентів стилю педагогічного керівництва хоровим колективом удалось завдяки розгляду дисертаційних досліджень А. Козир, Л. Костенко, Л. Лабінцевої, С. Світайло, Т. Смирнової. Коло досліджень, присвячених проблемі структури та змісту ціннісних компетентностей, досить обмежене, значний внесок зробив В. Луговий.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що при ясному розумінні необхідності визначення поняття «ціннісні компетентності майбутнього вчителя музичного

мистецтва», осмислення специфіки означеного феномену у процесі диригентсько-хорової підготовки залишається мало дослідженим.

Мета і завдання статті – визначення сутності й компонентної структури ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва, необхідних для роботи з учнівськими хоровими колективами.

Виклад основного матеріалу. Формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва є однією з актуальних проблем, що постають перед сучасною вищою школою. Ця проблема виникла у зв'язку з методологічною переорієнтацією змісту шкільної освіти на розвиток особистості учня, якісно новими пріоритетами освітніх галузей «Мистецтво» та «Естетична культура». Якщо розглядати формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорової підготовки, то можна говорити про наявність певних художніх цінностей, знання, уміння і навички, музичні здібності, володіння засобами діяльності, присутність творчих задатків, тобто про готовність фахівця виконувати диригентсько-хорову діяльність. Підготовка майбутнього вчителя музики до поліаспектної професійної діяльності потребує теоретичної розробки і практичного впровадження у систему навчання в педагогічному університеті компетентнісного підходу, який забезпечить ефективну підготовку студентів до музично-педагогічної діяльності в загальноосвітніх і позашкільних закладах.

Розробляючи структуру ціннісних компетентностей ми проаналізували ряд науково-педагогічних досліджень, що висвітлюють різні підходи, щодо визначення структури й змісту компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва.

У дослідженні Н. Мурованої [5] професійна компетентність учителя музики визначається як складне, інтегративне утворення, в якому розкривається сукупність знань, умінь, досвіду, мотивації та особистісних якостей вчителя, обумовлюється його готовність до активного виконання педагогічної діяльності. До змісту кожної з означених складової авторка включає ключові, операційні та інтелектуально-педагогічні компетенції.

До ключових компетенцій вчителя музики Н. Мурована відносить: інформаційні компетенції в які входить знання змісту музичного навчання учнів, методики викладання музики та застосування сучасних методів і технологій музичної освіти; регулятивні – уміння формувати в учнів музичні знання, вміння і навички, застосовувати методику вокально-хорової роботи з учнями; та комунікативні компетенції – ерудиція, творча активність, культура мовлення, артистизм учителя. До операційних компетенцій – навички музично-педагогічної імпровізації, інтерпретації музичних творів, диригентської техніки та виконання музичних творів на уроці. До інтелектуально-педагогічних – уміння створювати та використовувати на уроці проблемні ситуації, атмосферу зацікавленості, інтегративні методи навчання та аналізу музичних творів.

І. Полубояринa трактує професійну компетентність учителя музики як інтегративне утворення, що складається із структурних компонентів (ключових компетентностей) і являє собою комплекс музично-педагогічних знань, умінь, навичок, музичних здібностей, якостей особистості, які проявляються через готовність до творчої педагогічної діяльності [6]. В її науковому опрацьовуванні доведено, що зміст професійної компетентності вчителя вміщує процесуальний і результативний компоненти та визначається як його здатність здійснювати професійну діяльність. Успіх навчально-виховної діяльності вчителя музики, на думку дослідниці, залежить від ефективності виконання педагогічних функцій: цілепокладальної, орієнтувальної, стимулювальної, розвивальної, інформаційної, організаційно-структурної, конструктивної, організаційної, комунікативної, гностичної. Структура професійної компетентності вчителя музики побудувана з трьох блоків: особистісного (особистісно-мотиваційна, саморегуляційна, етична, загальнокультурна, психологічна, соціальна, громадянська компетентності); комунікативного (загальна та професійна музична комунікативна компетентність); діяльнісного (методологічна, дидактична, музично-практична, науково-творча, управлінська та організаційна компетентності).

Методиці формування фахових компетентностей сучасного вчителя музики присвячено наукове дослідження М. Михаськової, яка під фаховою компетентністю вчителя музики розуміє здатність до музично-освітньої діяльності на основі музично-педагогічних знань і вмінь, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до явищ музичного мистецтва у відповідності з суспільними вимогами та цінностями [4]. Дослідниця розглядає фахову компетентність майбутнього вчителя музики як специфічну інтегральну здатність, яка складається з трьох компонентів: когнітивного (фахові знання, які є теоретичною й методичною основою ефективної діяльності вчителя); практично-творчого (сукупність музично-естетичного досвіду, музично-виконавських умінь, творчої самостійності); ціннісно-орієнтаційного (ціннісні орієнтації особистості в галузі мистецтв) і об'єднує музичні та педагогічні складові, що забезпечують успіх музично-освітньої діяльності вчителя [4].

Зокрема, С. Світайло [8] фахову компетентність майбутніх учителів музики структурує за такими компонентами: когнітивно-пізнавальний (охоплює системні знання з історії української хорової музики, включаючи вокально-хорові твори для дітей, методику роботи з дитячим хором), ціннісно-аналітичний (передбачає сформовані здатності сприймати художні цінності в галузі вокально-хорового мистецтва, естетично оцінювати вокально-хорові твори, аналізувати їх за жанрово-стильовими ознаками з урахуванням мистецького контексту створення та особливостей індивідуального композиторського стилю), діяльнісно-креативний (передбачає здатності здійснювати музичний розвиток школярів засобами вокально-хорового співу: діагностувати музичні здібності учнів, коригувати недоліки у їх музичному розвитку; добирати репертуар для дітей різних вікових груп).

Методичні засади формування комунікативної компетентності вчителя музики стали предметом наукового дослідження Є. Проворової [7], у якому дослідниця структурний аналіз розглядає,

як інтегральну єдність мотиваційно-ціннісного: мотивація, педагогічні цінності; когнітивно-креативного: знання, педагогічне мислення, креативність; операційно-діяльнісного: уміння, навички, досвід; емоційно-вольового: почуття, вольові процеси, саморегуляція; та індивідуально-особистісного компонентів: здібності, якості.

Н. Цюлюпа у своєму дослідженні [9] робить аналіз сформованості методичної компетентності майбутніх учителів музики у процесі інструментальної підготовки, яка має індивідуальний характер і пов'язана з успішністю життєвого шляху та професійної діяльності кожної особистості. Розглядаючи наукову літературу, автор обґрунтувала структуру методичної компетентності майбутніх учителів музики, що містить когнітивний, операційний, аксіологічний і креативний блоки. Врахування їх змістового наповнення дозволило автору виділити чотири взаємопов'язані компоненти: когнітивно-інформаційний, операційно-регулятивний, емоційно-ціннісний, творчо-діяльнісний (акумулюючий).

Мистецька компетентність майбутнього вчителя музики розглядається у дослідженні Ши Цзюнь-Бо [10]. Науковець визначив структуру мистецької компетентності, в основі якої виокремив такі компоненти: пізнавально-оцінний (визначає здатність студентів до набуття знань у галузі мистецтва і передбачає розвинений інтерес до художньо-пізнавальної діяльності; обізнаність і практичне володіння музично-виконавським репертуаром), інтерпретаційно-творчий (передбачає спроможність майбутнього фахівця до самостійної виконавської і словесної інтерпретації музичних образів) та педагогічно-проективний (спрямовує на вироблення у студентів професійних орієнтирів).

Погоджуємося з висновками вищеозначених дослідників, які розробили класифікаційні характеристики, рівні функціонування особистості вчителя музики й охарактеризували структурні компоненти компетентностей студентів музичних спеціальностей. На основі аналізу науково-педагогічних досліджень, що висвітлюють різні підходи до визначення структури й змісту компетентностей учителя з урахуванням практичного досвіду підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, визначаємо чинники, які суттєво впливають на формування їхніх ціннісних компетентностей у вищому педагогічному навчальному закладі. Диригентсько-хорова підготовка передбачає формування у студентів мистецьких факультетів мотиваційно-емоційних, інтелектуально-пізнавальних, діяльнісних, креативних та інших складових, які становлять основу діяльності у сфері практичної самореалізації.

Отже, структуру ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва, який здобуває диригентсько-хорову підготовку, розглядаємо як органічну цілісність: мотиваційно-емоційного, когнітивного та творчо-діяльнісного компонентів, котрі в системі диригентсько-хорової освіти не лише спрямовані на засвоєння цінностей та знань студентами, а й цілеспрямовані на практичну продуктивну діяльність в умовах загальноосвітньої школи чи вищих навчальних закладів. Розглянемо зміст кожного з визначених компонентів, що входять до структури ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорової підготовки.

Мотиваційно-емоційний компонент розглянуто як провідний, його головними елементами є мотивація оволодіння ціннісними компетентностями. Він передбачає глибокий стабільний інтерес до диригентсько-хорової діяльності, до мистецтва, ціннісне ставлення до себе, до інших людей, до професії вчителя, небайдуже ставлення до цінностей професії; охоплює набуту в процесі диригентсько-хорової підготовки систему художніх цінностей у галузі вокально-хорового мистецтва, прагнення до впровадження художніх цінностей у середовище підростаючого покоління, захопленість диригентсько-хоровою діяльністю.

Ядром *когнітивного* компонента є створення теоретичних основ для розвитку у майбутнього керівника хору готовності займатися диригентсько-хоровою діяльністю, рівень уявлень про цінності професії, про власні професійно значущі якості, вміння прогнозувати оптимальні педагогічні ситуації.

Творчо-діяльнісний компонент є складним багаторівневим регулятором поведінки й діяльності, що забезпечує мобілізацію й реалізацію його творчого потенціалу з метою підвищення продуктивності диригентсько-хорової діяльності, детермінує, спрямовує та регулює цей процес, надає йому особистісного смислу, формує ціннісні компетентності [3].

На основі аналізу наукових досліджень ціннісні компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва, який здобуває диригентсько-хорову підготовку, визначено як інтегративне утворення, яке є результатом складної структурної єдності всіх складових його навчально-практичної діяльності і сукупністю ціннісних знань, набутих умінь і навичок, музичних здібностей, досвіду та мотивації, що виявляються через готовність до диригентсько-хорової діяльності з одночасною здатністю до самореалізації та постійного самовдосконалення засобами вокально-хорового співу.

Висновки і пропозиції. Теоретичне опрацювання проблеми дало змогу з'ясувати, що формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі диригентсько-хорової підготовки має стати складовою цілісного педагогічного процесу у вищій школі і визначити напрями подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Василевська-Скупа Л. П. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва: [монографія] / Людмила Павлівна Василевська-Скупа. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. – 225 с.
2. Закон України Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007-2015 роки [Електронний ресурс] [Чинний від 09.01.2007]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/537-16 – Назва з екрану.
3. Кабриль К. В. Формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музики у процесі диригентсько-хорової підготовки. – Дисертація канд. пед. наук: 13.00.04 / К. В. Кабриль; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. – Київ, 2013. – 226 с.: рис., табл.
4. Михаськова М. А. Формування фахової компетентності майбутніх вчителів музики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / М. А. Михаськова. – К., 2007. – 19 с.
5. Мурована Н. М. Педагогічне керівництво розвитком професійної компетентності вчителів музики у післядипломній освіті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.06 / Н. М. Мурована. – К., 2008. – 20 с.
6. Полубоярина І. І. Формування професійної компетентності майбутніх учителів музики в педагогічному коледжі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. І. Полубоярина. – Житомир, 2008. – 20 с.
7. Проворова Є. М. Методичні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя музики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02. «Теорія та методика музичного навчання» / Є. М. Проворова. – К., 2008. – 19 с.
8. Світайло С. В. Формування фахової компетентності майбутніх учителів музики у процесі диригентсько-хорової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. В. Світайло. – К., 2012. – 20 с
9. Цюлюпа Н. Л. Педагогічні умови формування методичної компетентності майбутнього вчителя музики в процесі інструментальної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02. «Теорія та методика музичного навчання» / Н. Л. Цюлюпа. – К., 2009. – 20 с.
10. Ши Цзюнь-бо Методика формування мистецької компетентності майбутніх учителів музики в процесі фортепіанної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02. «Теорія та методика музичного навчання» / Ши Цзюнь-бо. – К., 2007. – 20 с.

Кушнир К.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТРУКТУРЫ И СОДЕРЖАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПРОЦЕССЕ ДИРИЖЕРСКО-ХОРОВОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме современного художественного, в частности музыкального, образования – анализу структуры и содержания ценностных компетентностей будущего учителя музыкального искусства в процессе дирижерско-хоровой подготовки. Общество заинтересовано в формировании специалиста высокой квалификации, который владеет высоким уровнем развития ценностных компетентностей, отвечает требованиям к учителю современной школы. Проанализированы научно-педагогические исследования, освещающие различные подходы к определению структуры и содержанию компетентностей будущих учителей музыки. Изучая базовые категории компетентностного подхода, анализируя научные исследования отечественных и зарубежных ученых, автор предлагает собственное толкование понятия «ценностных компетентностей будущего учителя музыкального искусства». Разработана и обоснована структура ценностных компетентностей, подчеркивается, что их использование существенно повышает продуктивность учебно-воспитательного процесса на факультете искусств педагогического университета. Сосредоточивается внимание на ориентации процесса дирижерско-хоровой подготовки будущих учителей музыкального искусства на содействие становления и развития их ценностных компетентностей.
Ключевые слова: ценностные компетентности, структурные компоненты, будущий учитель музыкального искусства, дирижерско-хоровая подготовка.

Kushnir K.V.
Nizhyn Gogol State University

DETERMINING THE STRUCTURE AND CONTENTS OF THE VALUE COMPETENCES OF THE FUTURE TEACHER MUSICAL ART IN THE PROCESS OF CHORAL CONDUCTING TRAINING

Summary
The article is devoted to an actual problem of modern art, especially music, education – analysis of the structure and content of the valued competencies of the future teacher of musical art in the conductor-choir training. The society is interested in forming of a highly-qualified specialist, who has high level of value competences development, who meets the demands to the teacher in modern school. It analyzes scientific and pedagogical research, highlighting different approaches to the definition of the structure and content of the competence of the future teacher of music. By studying the basic categories of competence approach, analyzing the research of domestic and foreign scholars, the author offers his own interpretation of the term «value competences of the future teachers of musical art». The structure of value competences, is worked out and developed, it is underlined that their use considerably improves the productivity in the educational process at the Department of Arts at Pedagogical University. Attention is focused on the orientation of the process of choral conducting training of future teacher of musical art on the assistance of becoming and development of their value competences.
Keywords: value competences, structural components, future teacher of musical art, choir conductor training.

УДК 781.1-028

ПРОБЛЕМА СТИЛЮ В МУЗИКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ДОСВІД СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Лігус О.М., Лігус В.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Окреслено етапи еволюції наукового осмислення категорії музичного стилю. На підставі опрацювання ґрунтовних музикознавчих досліджень XX – XXI ст. визначено дискусійний характер вивчення проблеми стилю. Виділено базові положення теорії стилю з погляду художньої єдності, диференційованості, стабільності, системної цілісності стильових ознак, інтонаційної сутності стилю та його багаторівневої природи. Висвітлено основні аспекти історичної типології музичного стилю. Розглянуто поняття «стиль епохи», «національний стиль» та «індивідуальний стиль». Систематизовано науковий досвід вивчення музичного стилю.
Ключові слова: музичний стиль, теорія стилю, історичний стиль, індивідуальний стиль, національний стиль.

Постановка проблеми. Стиль є ключовим мистецтвознавчим поняттям, без якого неможливе пізнання будь-якого художнього явища. Багатоаспектну проблематику категорії стилю складають питання його дефініції, генезису, морфології, функцій, стилістики та історичної типології. Проблемам музичного стилю присвячено величезну кількість праць різного масштабу: від монографій про творчість композиторів різних епох – до ґрунтовних досліджень, в яких розроблено понятійну систему та методику стильового аналізу.

В історії вивчення музичного стилю вирізняються теоретичні праці вчених XX – XXI ст.: Б. Асаф'єва, М. Михайлова, С. Скребкова, Є. Назайкінського, Н. Горюхіної; роботи сучасних дослідників: В. Медушевського, В. Сирова, В. Холопової, С. Шевлякова, І. Коханик, В. Москаленка, В. Суханцевої, С. Тишка. Кожне з досліджень цих науковців є власною концепцією проблеми стилю, в якій різноманітні властивості, ознаки та функції стилю розглядаються у складній взаємодії.

Множинність наукових розробок теорії стилю обумовлює постановку проблеми їх систематизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія музичного стилю розвивалася впродовж XX ст. у двох диференційованих площинах: історичній та теоретичній. При цьому, в першій половині XX ст. домінував історичний підхід дослідження (зокрема, у працях Б. Асаф'єва [1]), а у другій активніше розроблялися теоретичні системи стилю, представлені М. Михайловим [7; 8; 9], Є. Назайкінським [11], В. Медушевським [6], Н. Горюхіною [2].

На сучасному етапі у розробці проблем музичного стилю простежується культурологічний підхід, завдяки чому наукові обрії дослідження цього поняття значно розширилися. Сьогодні музикознавці досліджують естетичні (В. Суханцева [13]), теоретичні (В. Сиров [14], В. Холопова [16], Є. Шевляков [17], І. Коханик [3; 4; 5], В. Москаленко [10]), історичні (С. Тишко [15]) та методологічні (О. Маркова) аспекти стильової проблематики.

В означених працях, однак, не ставилося за мету здійснити систематизацію різноманітних концепцій стилю.

Мета статті – систематизувати науковий досвід дослідження музичного стилю.

Виклад основного матеріалу. Смислова багатозначність і багатовимірність поняття стилю обумовила наукових концепцій. Водночас, попри означену множинність, можна виокремити низку загальних тез:

1. Стиль є уособленням художньої єдності. Теза, яку визначили дослідники різних поколінь: С. Скребков: «Стиль у музиці, так само, як і в усіх інших видах мистецтва, є найвищим видом художньої єдності» [12, с. 10], М. Михайлов: «Стиль у мистецтві, зокрема, у музиці, є вираженням певної єдності, якою охоплено множину художніх явищ: творів одного автора або низки авторів, зокрема й сукупність творів, які належать до цілого історичного періоду» [7, с. 66] та В. Сиров: «Композиторський стиль – це єдність творчих принципів митця, яка визначається його духовними потребами, історичними умовами епохи та традиціями національної культури» [14, с. 56].

2. Стиль є диференційованим явищем. Це аксіоматичне положення про специфічність прояву стилю відображено у дефініції Б. Асаф'єва: «Стиль є якістю, манерою, характерними рисами, їх сукупністю і нарешті, системою виразових ознак» [1, с. 137]. Аналогічне тлумачення стилю знаходимо в Є. Назайкінського: «Стиль є якістю, якою вирізняються генетично споріднені музичні твори (творчість композитора, школи, напряму, епохи, народу), що дає змогу безпосередньо відчувати, пізнавати, визначати їхній генезис та проявляється у сукупності всіх без винятку властивостей, об'єднаних у цілісну систему навколо комплексу специфічних характерних ознак» [11, с. 20].

3. Стиль є комплексом стабільних ознак. Цю якість стилю М. Михайлов охарактеризував як «повторність певних змістовно-формальних ознак, що об'єднують певний ряд конкретно-історичних єдностей» [8, с. 103]. У пізніший час вона стала основою лаконічної дефініції Н. Горюхіної: «Стиль є системою стійких ознак художнього явища» [2, с. 98], яку згодом розвинув С. Тишко. На його думку, музичний стиль постає «системою стійких ознак музичних явищ, способом їхньої диференціації та інтеграції на різних рівнях (авторська індивідуальність, напрям і школа, історична епоха, національна специфіка тощо)» [15, с. 15].

4. Стиль – ієрархічна система внутрішньо організованих елементів. Цю тезу розшифровує М. Михайлов: «Будь-який стиль становить єдність органічно пов'язаних між собою елементів у їхній взаємодії, які складають цілісну, відносно стійку систему» [8, с. 119]. Є. Назайкінський та-

кож трактував стиль як «об'єктивно-суб'єктивну систему властивостей, у будові якої важливими є як складові елементи вищого порядку, так і елементи власно ідеальні, індивідуальні, що належать свідомості музиканта та слухача» [11, с. 38].

5. Інтонаційна природа музичного стилю. Вихідним постулатом є визначення Б. Асаф'єва, в якому стиль трактується як своєрідність художніх ознак, виражена через сукупність «інтонаційних констант» [1, с. 139]. У пізніший час цю ознаку стилю відзначали М. Михайлов, на думку якого, стиль «є системою інтонаційних інваріантів» [8, с. 117], В. Медушевський, який охарактеризував стиль як «світоспоглядання, що інтонується» [6, с. 16], В. Сиров, за словами якого стиль є «живим інтонаційним утворенням у контексті творчих та ідейних параметрів» [14, с. 56] та В. Москаленко, який розуміє стиль як процес «музичного інтонування» [10, с. 89].

6. Двоїста сутність стилю. Положення про наявність діалектичних протиріч, які містить у собі поняття стилю. Визнаючи цю аксіому, дослідники по-різному її тлумачили. За словами М. Михайлова, двоїстість стилю відображає саму сутність музичного мислення «з його полярним збігом інваріантного, стабільного начала (традиційного) та варіантного, змінного (новаторського), загального, типового та особливого, одиничного, індивідуального» [8, с. 113]. Інше розуміння діалектики стилю дає В. Медушевський. На його думку, двоїстий характер стилю полягає у поєднанні у ньому двох понять: «значення» і «значущості». Перше поняття вчений пов'язує з безпосереднім змістом стильової форми, а друге, за його словами, «можна образно уявити як множинне відображення певного стилю у дзеркалах інших стилів» [6, с. 9].

7. Стиль – багаторівнева система. Цей пункт, солідарно визнаний вченими різних поколінь, розкриває діалектику одиничного, особливого та загального через ієрархію індивідуальних та колективних (історичних або епохальних, національних, стилів шкіл і напрямків) стилів.

Термін «стиль епохи» або «історичний стиль», трактувався у музикознавстві переважно з позиції художнього стилю, виходячи від сталих мистецтвознавчих концепцій історико-культурної періодизації (Г. Гегель, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі). У монографії С. Скребкова послідовність історичних стилів як «щаблів історичного розвитку» [12, с. 13] представлено як концепцію типології епохальних стилів (загалом 5 стилів). М. Михайлов трактує епохальний стиль як «найвищий щабель узагальнення особливостей певної множини музичних явищ» (виділяє чотири етапи) [9, с. 230]. До цієї ж ідеї схиляється й І. Коханик: «стиль епохи є сукупністю усіх сутнісних моментів системи художнього мислення, естетичних установок тогочасних шкіл та напрямів, які реалізуються у безкінечній множині індивідуальних художніх концепцій та в суспільно-художній практиці» [5, с. 88].

Феномен національного стилю як складової багаторівневої ієрархічної системи відзначався у багатьох музикознавчих працях (зокрема М. Михайлова, Є. Назайкінського, В. Медушевського, Н. Горюхіної), проте його визначення тривалий період залишалося неоднозначним. Якісно новим етапом у дослідженні національного стилю в музиці стала праця С. Тишка, в якій вчений обґрунтував концепцію цього поняття, виявив стадії, тенденції та функції національного стилеутворення на матеріалі російської опери епохи Романтизму. На його думку, національний стиль у музиці – це «корекція індивідуального та історичного стилів в умовах певної національної культури та в процесах адаптації і генерації стильових ознак [15, с. 20-21].

Факт взаємодії різних стильових рівнів відзначали дослідники різних поколінь, зокрема М. Михайлов. «З одного боку», – писав він, «колективні стилі є результатом множини індивідуальних творчих імпульсів, так званим спільним знаменником. Водночас не меншим (якщо не більшим) є значення тих загальних тенденцій, що лежать в основі колективних стилів та визначають напрямок розвитку персональних стилів» [8, с. 106]. Ця ж ідея звучить у концепції стилю В. Сирова, згідно з якою, усі яскраво-індивідуальні якості композиторського стилю зумовлені національними, історичними, соціальними та психологічними факторами [14, с. 53].

У дослідженні проблеми стилю у різний час відзначалася виняткова роль індивідуального стилю в історії музики. З цього приводу М. Михайлов констатував, що «творчість окремих митців стає першоосновою, на якій виникають колективні стильові рівні» [7, с. 107]. Цю ж думку розвиває В. Суханцева: «Творчий стиль перевищує стиль епохи. Він є бунтом проти норми <...> він доводить культурно-історичну норму до межі, витісняє й заступає її, внаслідок чого стиль класицизму стає стилем Моцарта й Ґете; стиль романтизму багаторазово персоніфікується – від Гейне до Вагнера, від Байрона до Шопена» [13, с. 136].

Іншим аргументом на користь індивідуального композиторського стилю стала специфіка музичної творчості XX – XXI ст. із притаманними їй стильовим плюралізмом з одного боку, та синтетичністю художнього мислення – з іншого. З огляду на це В. Холопова зауважує, що індивідуальний композиторський стиль став головним сучасним значенням терміна «стиль» [16, с. 166]. На цій позиції стоїть також І. Коханик, визнаючи, що «стиль творить особистість, яка акумулює інтонації епох, часів та стилів» [3, с. 38].

В епоху постмодерну ступінь індивідуалізації в музиці піднявся до рівня музичного твору. Як пише І. Коханик, «сьогодні стильові новації в музиці реалізуються скоріше на концепційному рівні, ніж на рівні індивідуалізації мовно-виразових засобів» [4, с. 45]. У зв'язку з цим В. Холопова розглядала категорію стилю разом із категорією музичного твору як пару аналогічних рівнів вираження індивідуального начала в музиці. Обраний у її дослідженні «слухо-музичний» науковий підхід, на відміну від традиційного «нотно-музичного», дав змогу ввести в обіг поняття «метатеми» індивідуального стилю, інтонаційно «прихованої» в глибинах творчої матерії, яку неможливо визначити в авторському тексті, а лише сприймати на слух. Концепцією «слухо-музичного» аналізу В. Холопової порушується також проблема співвідношення композиторського та виконавського факторів у «житті» музичного твору, принци-

лово важлива в контексті сучасного мистецтва [16, с. 166-167].

Аналогічний ракурс обрав і В. Москаленко, який вивчав творчий аспект музичного стилю, беручи до уваги критерій інтерпретування. Виходячи з цього, В. Москаленко трактує категорію музичного стилю як «психологічно зумовлену специфічність музичного мислення, що виражена відповідною системною організацією ресурсів музичної мови у процесі створення, інтерпретації та виконання музичного твору» [10, с. 88].

Отже, сучасне музикознавство стоїть на порозі узагальнення накопиченого матеріалу, його доповнення та створення нових концепцій, які б органічно поєднали здобутки філософсько-естетичної думки, відкриття у галузі психології творчості, історизм в інтерпретації стильових феноменів та глибину інтонаційного аналізу. Зокрема, таким підходом вирізняються дослідження С. Шевлякова, який розглядає феномен стилю як історично мінливу, динамічну систему відношень складових музичної мови, її соціокультурних сполук та резонансів [17, с. 29]. Плідною видається, також, розробка типологічної моделі стилю В. Сирова, в якій відображено складний процес стилеутворення в діахронічному та синхронічному ракурсах, а також, динаміку композиторського стилю, зумовлену ідейними та психологічними факторами [14].

Висновки. Необхідність класифікації і систематизації проблем стилю виникла з огляду на певну дискусійність наукових концепцій цієї багатовимірної категорії музичного мислення. Розбіжності вчених щодо трактування стилю простежуються на різних етапах його вивчення у теоретичному, історичному, системно-структурному та типологічному ракурсах. Внаслідок цього теорія стилю постає у діалектичній єдності різних наукових розробок, які, з одного боку, суперечать, а з іншого, – взаємодоповнюють одна одну.

На підставі аналізу праць Б. Асаф'єва, М. Михайлова, С. Скребкова, Є. Назайкінського, В. Медушевського, В. Сирова, В. Холопової, С. Шевлякова, Н. Горюхіної, І. Коханик, В. Москаленка, В. Суханцевої, С. Тишка було узагальнено такі основні характеристики категорії стилю:
– художня єдність;
– диференційованість;
– стабільність;
– системна цілісність стильових ознак;
– інтонаційна сутність стилю;
– багаторівнева природа стилю.

Список літератури:

1. Асафьев Б. В. Путеводитель по концертам. Словарь наиболее необходимых терминов и понятий. Издание 2-е, доп. [Ред. Т. Ливанова]. – Б. В. Асафьев. – М.: Советский композитор, 1978. – 199 с.
2. Горюхина Н. А. Методика анализа национального стиля / Н. А. Горюхина // Очерки по вопросам музыкального стиля и формы / Н. А. Горюхина. – К.: Музична Україна, 1985. – С. 81-99.
3. Коханик И. М. К вопросу о диалектике стилевого и внестилевого в процессе стилеобразования / І. Коханик // Науковий вісник НМАУ. Стиль музичної творчості: естетика, теорія, виконавство: Зб. Статей. – К., 2004. – Вип. 37. – С. 37-43.
4. Коханик І. М. Музичний твір: взаємодія стабільного і мобільного в аспекті стилю / І. М. Коханик // Наук. вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. Музичний твір: проблема розуміння. – Київ, 2002. – Вип. 20. – С. 44-51.
5. Коханик И. Н. Некоторые черты индивидуального стиля Е. Станковича (гармония как стилевой фактор) / И. Коханик // Исторические и теоретические проблемы музыкального стиля. Тематический сборник трудов. – Вид. Київ. держ. конс. ім. П. І. Чайковського, 1993. – С. 87-102.
6. Медушевский В. В. К проблеме сущности, эволюции и типологии музыкальных стилей / В. Медушевский // Музыкальный современник. – М.: Сов. Композитор, 1984. – Вып. 5. – С. 5-17.
7. Михайлов М. К. К проблеме стилевого анализа / М. К. Михайлов // Этюды о стиле в музыке: статьи и фрагменты [Сост., ред. и прим. А. Вульфсона; вступ. ст. М. Арановского]. – М. К. Михайлов. – Ленинград: Музыка, 1990. – С. 66-91.
8. Михайлов М. К. Стиль в музыке: исследование / М. К. Михайлов. – Л.: Музыка, 1981. – 264 с.
9. Михайлов М. К. Танеев и музыкальный романтизм / М. К. Михайлов // Этюды о стиле в музыке: статьи и фрагменты [Сост., ред. и прим. А. Вульфсона; вступ. ст. М. Арановского]. – / М. К. Михайлов. – Ленинград: Музыка, 1990. – С. 228-235.
10. Москаленко В. Г. Творчий аспект музичного стилю / В. Г. Москаленко // Київське музикознавство. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 87-93.
11. Назайкинский Е. В. Стиль и жанр в музыке: Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений / Е. В. Назайкинский. – М.: Гуманит. изд. центр Владос, 2003. – 248 с.
12. Скребков С. С. Художественные принципы музыкальных стилей / Скребков С. С. – М.: Музыка, 1973. – 448 с.
13. Суханцева В. К. Музыка как мир человека. От идеи вселенной к философии музыки / В. К. Суханцева – К.: Факт, 2000. – 176 с.
14. Сыров В. Типологические аспекты композиторского стиля / В. Н. Сыров // Стилевые искания в музыке 70-80-х годов XX века: сб. статей. – Ростов-на-Дону, 1994. – С. 53-70.
15. Тышко С. В. Национальный стиль русской оперы: теория и эволюция: дис. ... докт. искусствовед.: спец. 17.00.03 – Музыкальное искусство / Тышко Сергей Витальевич; КГК им. П. И. Чайковского. – К., 1994. – 257 с.
16. Холопова В. Н. К теории стиля в музыке: нерешенное, решаемое, неразрешимое / В. Н. Холопова // Музыкальная академия, 1995, № 3. – С. 165-168.
17. Шевляков Е. Стиль как динамичная система отношений / Евгений Шевляков // Стилевые искания в музыке 70-80-х годов XX века. – Ростов-на-Дону. 1994. – С. 21-34.

Лигус О.М., Лигус В.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРОБЛЕМА СТИЛЯ В МУЗЫКОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: ОПЫТ СИСТЕМАТИЗАЦИИ

Аннотация
Очерчены этапы эволюции научного осмысления категории музыкального стиля. На основании изучения фундаментальных музыковедческих исследований XX – XXI века определен дискуссионный характер исследования проблемы стиля. Выделены базовые положения теории стиля с точки зрения художественного единства, дифференциации, стабильности, системной целостности стилевых признаков, интонационной сущности стиля, а также его многоуровневой природы. Освещены основные аспекты исторической типологии музыкального стиля. Рассмотрены понятия «стиль эпохи», «национальный стиль», «индивидуальный стиль». Систематизирован научный опыт изучения музыкального стиля.
Ключевые слова: музыкальный стиль, теория стиля, исторический стиль, индивидуальный стиль, национальный стиль.

Lihus O.M., Lihus V.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE PROBLEM OF STYLE IN THE MUSICOLOGICAL STUDIES: EXPERIENCE OF SYSTEMATIZATION

Summary
The stages of the evolution of the scientific consideration of the musical style categories are defined. Based on the fundamental musicological studies of the 20th – 21st centuries the controversial character of the style problem research is defined. The most fundamental theses of the theory of style are emphasized from the position of artistic unity, differentiation, systematic integrity of stylistic features, tone nature of style and its multilevel essence. The basic aspects of historical typology of the musical style are analyzed. The article reveals the gist of such notions as «historical style», «national style» and «individual style». A scientific experience of musical style research is systematized.
Keywords: musical style, theory of style, historical style, individual style, national style.

УДК 780.616.432.083.4(477)«18»:7.035(4)

ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ФОРТЕПІАННОГО НОКТЮРНА XIX СТОЛІТТЯ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Лігус О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Охарактеризовано шлях еволюції жанру ноктюрна в українській фортепіанній музиці XIX ст. у контексті європейського романтизму. Ноктюрни О. Лизогуба та М. Лисенка, написані на різних етапах еволюції, розглянуто в порівнянні з ноктюрнами Дж. Фільда та Ф. Шопена. На підставі компаративного аналізу виявлено типологічно спільні жанрово-стильові риси, які свідчать про вплив європейських романтиків на творчість українських композиторів. Виокремлено також відмінні ознаки, які констатують оригінальність жанрових трактувань. Визначено, що жанрове новаторство найбільш виразно проявилося у Другому ноктюрні М. Лисенка, який став українським національним інваріантом цього жанру.

Ключові слова: ноктюрн, стиль, жанр, романтизм, еволюція, українська фортепіанна музика.

Постановка проблеми. Однією з жанрових домінант епохи Романтизму був фортепіанний ноктюрн, який уособлював ліричне почуття – провідний імпульс творчості романтиків. Камерність форми, невимушеність розгортання ліричного вислову, свобода у використанні технічних можливостей інструменту та колористичне яскрава у відтворенні поетичних картин нічної природи – «єдність виразності та зображальності» [4, с. 130], – усі ці характерні ознаки жанру ноктюрна зробили його популярним у творчості романтиків різних поколінь багатьох національних шкіл. До цього жанру зверталися, зокрема, Дж. Фільд, М. Глінка, Ф. Шопен, Ф. Ліст, П. Чайковський, Е. Ґріґ, Г. Форе та інші. Значну роль в еволюції ноктюрна відіграли Дж. Фільд, зачинатель жанру, та Ф. Шопен, чиї ноктюрни становили кульмінаційний етап в еволюції цього жанру.

Фортепіанний ноктюрн був одним із найулюбленіших жанрів українських представників музичного романтизму XIX ст.: О. Лизогуба, П. Сокальського, М. Лисенка, В. Пухальського та М. Колачевського. У ноктюрнах цих митців, написаних у різний час, відбилися характерні тенденції розвитку жанру, пов'язані з творчістю західноєвропейських композиторів. З погляду еволюційного процесу етапними видаються ноктюрни О. Лизогуба *(Es-dur, As-dur)* та М. Лисенка (Прощальний *B-dur*, *b-moll* op. 9, *cis-moll* op. 19).

Таким чином, актуальною видається проблема еволюції українського фортепіанного ноктюрну XIX ст. у контексті європейського романтизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ноктюрни О. Лизогуба та М. Лисенка згадувалися, переважно, у рамках загального огляду фортепіанної творчості в різних музикознавчих працях з історії української музики. Більш детальну характеристику ноктюрнам О. Лизогуба та М. Лисенка дала Л. Корній, яка розглянула ці твори в жанрово-історичному контексті української музики XIX ст., визначивши їх стилістичні особливості [1, с. 86-88].

Окремі питання, пов'язані з ноктюрнами О. Лизогуба та М. Лисенка порушувалися в музикознавчих дослідженнях різної проблематики. Уперше ноктюрни О. Лизогуба були згадані у кандидатській дисертації М. Степаненка [2, с. 128], який віднайшов ці твори, відредагував та опублікував. Розглядаючи у дисертації обидва ноктюрни, автор визначив у них спадкоємний зв'язок із ноктюрнами Дж. Фільда.

Ноктюрни М. Лисенка привернули увагу Р. Сулім, яка у своїй дисертації, присвяченій проблемі українсько-польських культурних зв'язків, виявила в ноктюрнах М. Лисенка деякі стильові ознаки художнього письма Ф. Шопена та ремінісценції, зумовлені творчим впливом музики польського романтика [3, с. 157-159].

При цьому, в жодній праці ноктюрни українських романтиків XIX ст. не розглядалися в еволюційному процесі у контексті європейського романтизму.

Мета статті – на прикладі ноктюрнів О. Лизогуба та М. Лисенка виявити характер еволюції українського фортепіанного ноктюрну XIX ст. з погляду відображення у ній жанрово-стильових тенденцій європейського романтизму.

Виклад основного матеріалу. Два ноктюрни О. Лизогуба *(Es-dur, As-dur)* з'явилися в той час, коли в цьому жанрі активно працював Дж. Фільд – автор перших ноктюрнів (загалом 18 ноктюрнів), котрий наділив цей жанр характерними ознаками ранньоромантичної фортепіанної мініатюри: тричастинною репризною формою з розвитковим середнім розділом, педально-обертоновою фактурою, в якій відтворилося нове романтичне відчуття звукового простору, та пісенно-романсовою мелодією, насиченою різноманітною орнаментикою – типовим атрибутом естетики й техніки піаністичного стилю *brilliante*, що побутував у той час. Саме таку жанрову модель ноктюрна використано й українським композитором, який творив у межах загальноєвропейських стильових принципів раннього романтизму.

Водночас у ноктюрнах О. Лизогуба простежуються і специфічні ознаки, спільні з тими ноктюрнами Дж. Фільда, які були написані в період 1812-1821 років (№ 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10). Не виключено, що, перебуваючи в Москві під час навчання в університеті або в період служби, О. Лизогуб міг чути гру ірландського композитора, творчість якого була предметом наслідування для багатьох тогочасних митців. Зокрема, О. Шабшаєвич, яка досліджувала російську фортепіанну музику першої половини XIX ст., визначає ноктюрни Дж. Фільда як певний жанровий зразок для тогочасних російських композиторів: «показовим є те», – пише дослідниця, – «що всі російські

ноктюрни залишилися в рамках наслідування «російському ірландцеві» або пізніше – Шопену, який надав цьому жанру нові імпульси і напрями розвитку» [5, с. 35]. Зважаючи на це, у ноктюрнах О. Лизогуба можна визначити жанрове запозичення від ноктюрнів Дж. Фільда, зумовлене безпосереднім творчим контактом.

Художній вплив Дж. Фільда визначається на рівні засвоєння композиційно-драматургічних та стилістичних ознак. Так, від ноктюрнів Дж. Фільда український композитор успадкував принцип варіювання тематизму, що надало тричастинній формі ноктюрнів своєрідної текучості. Подібно до Дж. Фільда, у крайніх розділах форми український композитор орнаментально розвиває тему, а в середньому – модифікує її елементи. Принагідно відзначимо, що особлива увага до орнаментики та її використання не лише як декоративного, а й розвиткового компонента, згодом стала жанровою традицією ноктюрна, яка виразно розвинулася у творчості Ф. Шопена.

Стилістичне наслідування традиціям Дж. Фільда в ноктюрнах О. Лизогуба спостерігається у використанні спільних інтонаційних прийомів, зокрема, синкопованих арпеджіо в кадансових фрагментах, а також, окремих мелодико-інтонаційних зворотів: «статичної» інтонації з характерним речитативним повтором одного звуку, кадансових зворотів романсового характеру з мелодичним рухом V – IV – VI – VII – I, широких мелодичних стрибків у межах октави, септими або нони з подальшим низхідним заповненням. Наведені звороти також стали характерними ознаками ноктюрна, які використовувалися романтиками наступних поколінь, зокрема Ф. Шопеном.

Поряд із багатьма спільними рисами, у процесі порівняння ноктюрнів Дж. Фільда й О. Лизогуба виявлено і низку стилістичних відмінностей. Наприклад, у ноктюрнах ірландського митця переважає побутово-романсовий характер, внаслідок чого його мелодії видаються інтонаційно простішими, ніж в О. Лизогуба, мелодика якого є більш пластичною і вишуканою.

Істотна відмінність між ноктюрнами обох композиторів проявилася на рівні гармонії, особливо в організації тонально-гармонічного розвитку. Так, Дж. Фільд віддає перевагу тональностям першого ступеня спорідненості, що характерно для класицистичного стилю, а О. Лизогуб, який трактує гармонію як колористичний засіб, розвиває романтичну традицію. Середні розділи своїх ноктюрнів український композитор насичує контрастними барвами ладо-тональних зіставлень та енгармонічних модуляцій. Підтвердженням цього є схема тонально-гармонічного розвитку теми в середній частині Першого ноктюрна: *f-moll – Des-dur – des-moll – A-dur – a-moll.* Аналогічно композитор зіставляє далекі тональні сфери й ладові полюси і в середньому розділі Другого ноктюрна. У цьому творі основна тема *(As-dur)* зазнає яскравого переінтонування в тональності *Ces-dur* та в однойменному мінорі *(as-moll).*

Таким чином, ноктюрни О. Лизогуба продовжили жанрову традицію Дж. Фільда та водночас збагатили її романтичною якістю. Розширення тональних зв'язків, тенденція до ладового перевтілення, створення колористичних ефектів – ці романтичні риси гармонії О. Лизогуба свідчать про еволюційний крок у розвитку цього жанру.

Центральне місце в еволюції жанру ноктюрна посідають ноктюрни Ф. Шопена, написані у 20-40-х роках XIX ст. Ці твори, в яких традиційні та новаторські тенденції досягли вищої якості художнього синтезу, стали жанровим «еталоном» ноктюрна в історії музичного романтизму, справивши величезний вплив на розвиток цього жанру у творчості композиторів-романтиків наступних поколінь: А. Рубінштейна, Ц. Кюї, П. Чайковського, М. Лисенка, Е. Ґріґа, Г. Форе, М. Колачевського, К. Дебюссі, В. Калліннікова, О. Скрябіна, С. Рахманінова, Р. Ґлієра, В. Косенка. Визначимо основні новаторські ознаки ноктюрнів Ф. Шопена: двоплановість ліричного образу, побудована на співставленні двох контрастних начал, тричастинна форма з контрастною серединою, драматичний характер розвитку, імпровізаційність мелодичного вислову, особлива якість фактури – так звана «обертонова поліфонія», яскраво-колористична гармонія.

В українській музиці другої половини XIX ст. жанр ноктюрна найбільш широко представлений у творчості М. Лисенка. У трьох його фортепіанних ноктюрнах (Прощальний *B-dur, b-moll* ор. 9, *cis-moll* ор. 19) різнобічно відтворилася лірична стихія, яка домінувала в емоційно насиченій художній палітрі композитора. Перший ноктюрн, Прощальний *B-dur* (назва пов'язана з від'їздом М. Лисенка до Лейпцига у 1869 році), в якому панує світлий безтурботний настрій, має узагальнену романтичну образність та інтонаційність. У Другому ноктюрні (*b-moll* ор. 9), оригінально відтворилася лірична аура української пісні, а в Третьому (*cis-moll* ор. 19) – прониклива сповідь-монолог, в якій поєдналися інтонації пісні-романсу та драматичного речитативу.

У ноктюрнах М. Лисенка спостерігаються дві стильові тенденції: засвоєння традицій та витворення нових жанрових ознак. Процес засвоєння домінує у Першому й Третьому ноктюрнах, в яких яскраво виражено сталі ознаки жанрових моделей Дж. Фільда та Ф. Шопена, а також, різноманітні стилістичні подібності з ноктюрнами польського романтика. Прихильність до жанрової традиції ноктюрна визначається в орієнтації М. Лисенка на ту композиційну будову (тричастинну репризну форму з контрастною серединою), що вирізняє більшість шопенівських ноктюрнів (зокрема, *Fis-dur* ор. 9, *F-dur* ор. 15, *Fis-dur* ор. 15, *As-dur* ор. 32). Інша драматургічна особливість, що проявилася у Першому й Третьому ноктюрнах як відгомін традиції – орнаментальний розвиток тематизму у репризі. Стилістичний зв'язок з ноктюрнами Дж. Фільда, О. Лизогуба та Ф. Шопена простежується у Третьому ноктюрні М. Лисенка, який увібрав характерні мелодичні формули: «статичну інтонацію» та виразні висхідні стрибки.

У Третьому ноктюрні виявляється ще один прояв інонаціонального художнього впливу – відтворення типових стилістичних ознак художнього письма Ф. Шопена, які засвоєно вибірково або комплексно. Перший принцип стосується трактування основної теми твору. Декламаційний характер, оздоблення «стогнучими» інтонаціями предйомів та мелодичних затримань єд-

нає її з темами шопенівських ноктюрнів *g-moll* ор. 37 та *c-moll* ор. 42, а фрігійське ладове забарвлення (т. 3) – із темами ноктюрнів *cis-moll* ор. 27 (т. 5) та *b-moll* ор. 9 (т. 17). Приклад комплексного засвоєння становить середина твору українського романтика, в якій спостерігається імітація середньої частини шопенівського ноктюрна *Fis-dur* ор. 15. На це вказує подібність тематичного матеріалу та способів його розвитку, спільний тональний центр – *Cis*, навіть, ремарка щодо характеру виконання – *Doppio movimento*.

Хоч ноктюрни Ф. Шопена і були для М. Лисенка своєрідним художнім зразком жанру, але український композитор прагнув його оновлення. У Другому ноктюрні він створив свою концепцію жанру, синтезувавши романтичні жанрово-стильові традиції з українською національною характеристичністю. Оригінальність трактування проявилася на рівні композиційної будови твору, в якій поєдналися ознаки тричастинної форми розвиткового типу (характерної для раннього етапу еволюції ноктюрна) та модифікованої куплетної, що походила від народнопісенних жанрів.

Українське національне начало відбилося і через особливу якість ліризму, носієм якого виступає основна тема твору – «фортепіанна кантилена з українською національною специфікою» [1, с. 443]. Її вирізняє щирість тону, журливість та водночас стриманість, характерні для української пісенної лірики. Чимало спільних стилістичних ознак зближує тему ноктюрна з народними піснями: неквадратна структура, коротке фразування, варіантно-імпровізаційний тип розгортання, ритмічна свобода та специфічна акордово-підголоскова фактура, подібна до хорової. Фольклорного звучання надає тематизмові й ладова оригінальність, яка полягає у використанні мінливого колориту гармонічного мінору та паралельного мажору з лідійською ознакою. За своєю стилістикою тема цього ноктюрна близька до української народної пісні «Ой піду я понад море», що увійшла до збірки обробок М. Лисенка.

У Другому ноктюрні українського митця також виявилася характерна для романтичного стилю тенденція до гармонічної барвистості. Тонально-гармонічний розвиток середнього розділу (третього куплету) складається з яскравого ланцюга тематичних проведень у різних тональностях, об'єднаних енгармонічними модуляціями. Особливо помітна тут увага композитора до тональностей малосекундового співвідношення: *as-moll – G-dur* та *H-dur – b-moll*.

Отже, Другий ноктюрн М. Лисенка став національним різновидом жанру, що свідчило про процес генерації у розвитку українського музичного романтизму. Водночас утілення національної специфіки було характерною тенденцією музичного романтизму 60-80-х років XIX ст., яка яскраво проявилася у творчості митців різних національних музичних культур (з цього погляду показовим є також оригінальне трактування жанру ноктюрна Е. Ґріґом – Ноктюрн ор. 54 № 4). Виходячи з цього жанрове новаторство М. Лисенка було однією з типологічних аналогій у загальноєвропейському контексті еволюції романтичного стилю.

Висновки. Жанр ноктюрна в українській фортепіанній музиці XIX ст. пройшов два етапи еволюції. На першому, ранньому, етапі (ноктюрни О. Лизогуба) відбувалося формування і розвиток жанрових ознак. Другий, зрілий, етап знаменував розквіт романтичних якостей жанру в ноктюрнах М. Лисенка. Загалом за весь період еволюції жанр зберіг характерність, виявляючи типологічні ознаки на кожному щаблі розвитку.

В еволюції жанру ноктюрна простежуються дві провідні тенденції – засвоєння жанрово-стильових традицій та витворення нових стильових ознак, зумовлені діалектичною взаємодією різних історично-художніх процесів: типологічних та контактних (міжнаціональних). Тенденція засвоєння домінувала як в ноктюрнах О. Лизогуба, так і М. Лисенка.

Водночас українські композитори створили яскраві зразки цього жанру, в яких романтичні ознаки асимілювалися та еволюціонували. Оригінальність жанрового трактування О. Лизогуба полягає в тому, що цей митець значно збагатив жанрово-стилістичну палітру ноктюрна, наділивши мелодику особливою пластичністю, а гармонію – яскравою барвистістю.

Найвиразніше жанрове новаторство проявилося у ноктюрнах М. Лисенка. У своєму Другому ноктюрні цьому митцеві вдалося створити український національний різновид ноктюрна, творчо перевтіливши українську національну образність та інтонаційність крізь призму жанрово-інтонаційного словника епохи Романтизму.

Список літератури:

1. Корній Л. П. Історія української музики. Ч. III. – XIX ст. / Л. П. Корній. – Київ; Нью-Йорк: Вид. М. П. Коць, 2001. – 478 с.
2. Степаненко М. Б. Фортепианное искусство Украины в долысенковский период: дисс. ... канд. искусствоведения: спец. 17.00.02 – Музыкальное искусство / Степаненко Михаил Борисович; Киевская гос. консерватория им. П. И. Чайковского. – Київ, 1989. – 219 с.
3. Сулім Р. А. М. В. Лисенко і Ф. Шопен у контексті україно-польських зв'язків: дис. ... канд. мистецтвозн.: спец. 17.00.01 – Музичне мистецтво / Сулім Римма Анатоліївна; Нац. муз. акад. ім. П. І. Чайковського. – Київ, 1999. – 204 с.
4. Цуккерман В. А. Музыкальные жанры и основы музыкальных форм / Цуккерман В. А. – Москва: Музыка, 1964. – 159 с.
5. Шабшаевич Е. М. «Песни без слов» Мендельсона и русская фортепианная культура первой половины XIX века / Е. Шабшаевич // Ф. Мендельсон-Бартольди и традиции музыкального профессионализма: сб. научн. трудов. – Харьков, 1995. – С. 33-44.

Лигус О.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЭВОЛЮЦИЯ УКРАИНСКОГО ФОРТЕПИАННОГО НОКТЮРНА XIX ВЕКА В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОГО РОМАНТИЗМА

Аннотация
Охарактеризован путь эволюции жанра ноктюрна в украинской фортепианной музыке XIX века в контексте европейского романтизма. Ноктюрны А. Лизогуба и Н. Лысенко, написанные на разных этапах эволюции, рассмотрены в сравнении с ноктюрнами Дж. Фильда и Ф. Шопена. На основании компаративного анализа выявлены типологически общие жанрово-стилевые черты, которые свидетельствуют о влиянии европейских романтиков на творчество украинских композиторов. Выделены также отличительные признаки, которые констатируют оригинальность жанровых трактовок. Определено, что жанровое новаторство наиболее выразительно проявилось во Втором ноктюрне Н. Лысенко, который стал украинским национальным инвариантом этого жанра.
Ключевые слова: ноктюрн, стиль, жанр, романтизм, эволюция, украинская фортепианная музыка.

Lihus O.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

EVOLUTION OF THE UKRAINIAN NOCTURNE OF THE 19TH CENTURY IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN ROMANTICISM

Summary
The peculiarities of the nocturne genre evolution in the Ukrainian piano music of the 19th century in the context of the European romanticism are characterized. The nocturnes of M. Lysenko and O. Lyzohub written at different stages of evolution are compared with the nocturnes composed by J. Field and F. Chopin. In accordance with the comparative analysis the typological general genre-stylistic traits, which testify the influence of the European romanticists on the creative work of Ukrainian composers, are considered. The distinctive features are defined that state the originality of genre interpretations. It is determined that the genre innovation is reveal in the most expressive way in the Second nocturne of M. Lysenko, which became a Ukrainian national invariant of this genre.
Keywords: nocturne, style, genre, Romanticism, evolution, Ukrainian piano music.

УДК 784

ВПЛИВ НАРОДНОПІСЕННОЇ ТВОРЧОСТІ НА ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКОГО СВІТОГЛЯДУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Павлюченко П.Г., Цюпа Н.П.
Київський національний університет культури і мистецтв

В даній публікації авторки аналізують специфічні аспекти впливу народнопісенної творчості на становлення та розвиток мистецького світогляду та мислення корифея української літератури – Лесі Україні. Прослідковуються історико-мистецтвознавчі аспекти становлення творчої особи Лесі Українки в контексті народнопісенного виконавства Розглядають конкретні приклади впливу в усьому розмаїтті творчого доробку поетеси.

Ключові слова: народнопісенне виконавство, поезія, українська культура, Леся Українка.

Постановка проблеми. Аналіз наявної джерельної бази, дозволив виявити основне спрямування дослідницької думку стосовно творчої постаті Лесі Українки, та виявити значну кільки наукових досліджень постаті поетеси стосовно її літературного та фольклорного доробку. Проте навіть при наявній розгалуженій джерельній базі, науково цікавим є аналіз впливу народнопісенної творчості на становлення поетичного світогляду Лесі Українки. Леся дуже любила музику, старанно вчилась грати на фортепіано. Вважала навіть, що з неї був би кращий музика, ніж поет. Але хвороба (туберкульоз кісток) змусила перервати це захоплення. З болем прощалася з інструментом, якому виливала свої радощі і жалі («До мого фортепіано»). Проте музика зовсім не полишила, а глибоке її розуміння, відчуття гармонії, мелодії відлунюється у багатьох творах, про що свідчать уже заголовки: «Сім струн», «Мелодії», «Ритми», «Пісні про волю», «Лісова пісня».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання дослідження творчої особи Л. Українки зверталась численна кількість дослідників, а саме: Г. Аврахов [1], О. Бабишкін [2], Н. Вишневська [3], І. Денисюк, Л. Міщенко [4], Л. Кулінська [5], І. Франко [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки наявна джерельна база датується другою половиною XX ст., виникає потреба аналізу та узагальнення наявних досліджень та, як наслідок, пошуку нових шляхів вирішення проблеми впливу народнопісенної спадщини на формування поетичного мислення Л. Українки.

Мета статті. З'ясувати особливості впливу народнопісенної спадщини на формування поетичного світогляду Л. Українки.

Виклад основного матеріалу. Українська усна народна творчість є колективним витвором багатьох людський поколінь. Упродовж тисячоліть вона була чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду народу, вічно живим втіленням його мудрості. Саме в народнопоетичній творчості увічнено народний світогляд, народні ідеали, мрії, прагнення, осмислення минулого. Зразки усної народної творчості протягом століть набули високої художньо-естетичної якості. Важко назвати в українській літературі митця слова, який би на собі не відчув впливу народної пісні, її силу, не займався би збиранням та її вивченням. Згадаймо хоча б Михайлі Стельмаха, Максима Рильського). Сюжети народних дум, балад, мотиви багатьох українських пісень брали за основу для своїх творів багато письменників, а саме Тарас Шевченко (ранні балади), Іван Франко, (драма «Украдене щастя» написана на основі сюжету народної пісні про шандаря); Михайло Старицький (порівняймо пісню «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» та однойменну драму Старицького), Ольга Кобилянська (повість «У неділю рано зілля копала» та народна балада що має таку ж назву), І Карпенко-Карий (історична драма «Сава Чалий», сюжет якої висвітлений драматургом у народній баладі «Ой жив на січі козак на прізвище Чалий»).

Надзвичайно плідними для української поезії та науки були і зв'язки видатної української поетеси Лесі Українки з народною піснею. Ми знаємо Лесю Українку насамперед як талановитого, проникливого поета і першорядного драматурга. Але вона була до того ж і видатним фольклористом, глибоким, вдумливим знавцем народнопісенної творчості.

Багатий, розмаїтий світ народної пісні зачаровував майбутню поетесу ще в дитячі роки. Саме від того часу народна пісня стала частиною її духовного світу, а пізніше мала великий вплив на формування поетичного світогляду письменниці.

Дитинство Лесі Українки проходило здебільшого в селі Колодяжному на Волині. Тут вона пізнавала усі «сезонні» звичаї Колодяжного і навколишніх сіл. А крім цього, вивчала й пісні, котрі супроводжують народні звичаї. Це, звичайно, щедрівки, колядки, весільні, веснянки, купальські, петрівчані, жниввні та обжинкові. Із листів лесі Українки дізнаємось, що насамперед її увагу привернули обрядові пісні. І не тільки тому, що вони були найдавнішими в скарбниці народної творчості і в них бриніла сива давнина, а й тому, що вже в Лесині часи ці пісні помалу зникали. Цікавило Лесю також і те, що йде поза сезоном – прислів'я, пісні, казки та інше.

Безперечно, серед факторів, що впливали на розвиток таланту Лесі Українки, була музика й пісні.

Як згадує молодша сестра лесі Українки, у неділю під вечір недалеко від садиби Косачів у Колодяжному збиралися дівчата, співали. Маленька Леся сідала неподалік і підспівувала своїм чистим тоненьким голосом. А коли стала старшою, і вже знала нотну грамоту, то записувала тексти і мелодії почутих пісень, багато з них запам'ятовувала. Таким чином, захоплення

народними піснями переросло в свідоме й творче наукове зацікавлення фольклором [5].

Цілеспрямовано займатись збиранням та вивченням українського фольклору, зокрема пісенності, Леся Українка почала з кінця 1880-х років. Згодом до цієї справи прилучився її старший брат Михайло. Рукопис записаних пісень свідчить про науковий підхід молодих фольклористів до упорядкування збірки.

Наступні десять років аматорський інтерес Лесі до пісенної народної творчості переростає в науковий. Поетеса вивчає фольклористичну літературу, спеціальні журнали («Живая старина», «Этнографическое обозрение» та ін.), цікавиться методикою записів народних пісень. До своїх записів обрядових пісень Леся Українка додала понад двадцять мелодій. У цьому поетесі треба віддати належне: адже рідко хто з фольклористів тоді записував ще й мелодію пісень [7].

Зібрала Леся Українка велику кількість також купальських пісень і додала до них не лише записи мелодій, але й детальний опис відповідного обряду.

Коли наприкінці 1893 року Леся Українка дізналася, що Іван Франко запланував видавати фольклористичний журнал, вона надіслала йому великий цикл саме купальських пісень і додала до них опис обряду та мелодії «Купало на Волині». Ці матеріали, але без мелодій з'явились на сторінках журналу «Житіє і слово» В 1894 році. Тож не дивно, що художня спадщина поетеси тісно пов'язана з народною творчістю. Поезія, драматургія, і проза Лесі Українки свідчать про високий рівень творчого засвоєння нею джерел народної поезії, про вплив фольклору на Лесю Українку. Поетичний талант Лесі Українки – це насамперед ліричний талант. Його становлення відбулося під впливом багатої пісенності народу. Саме фольклор виробляв у Лесі Українки естетичне ставлення до дійсності, відкривав їй багаті художні можливості для змалювання життя [3].

Проживаючи з родиною в Луцьку, Леся Українка вперше почула народну баладу про Бондарівну. Ця пісня її настільки вразила, що вона в 1907-1910 роках розпочала роботу над драмою «Бондарівна» – створила план для неї [2].

Ще один творчий задум поетеси був пов'язаний із народною історичною піснею про Устима Кармелюка. Це мала бути теж драма, до роботи над котрою Леся приступила вже в 1904 році. Тож не дарма біографи Лесі Українки вважають, що саме засвоєні в дитинстві народні традиції відіграли важливу роль у «розвитку героїчного напряму творчості Лесі Українки». У формуванні поетичної манери та емоційного голосу Лесі Українки активну участь брали волинські та полтавські пісні, адже дитячі роки її минали на Волині, а Полтавщина була рідним краєм її матері. Вплив цих пісень позначився і на жанрових формах її поезій, і в тематиці, в поетиці та ритміці, в мові і в звучанні вірша. Згадаймо те, що сама поетеса часто називає свої вірші піснями, а власну творчість співом («На шлях я вийшла ранньою весною і тихий спів несміло заспівала...»), і перша поетична збірка її недарма має назву «На крилах пісень». Часто саме народна пісня у творах Лесі Українки виступає символом батьківщини та її долі – згадаймо хоча б такі її твори, як поема «Давня казка», поезії «Се ви питаєте за тих», «Місячна легенда» та інші. Усе це якнайкраще свідчить про вплив народної пісні на творчість поетеси. Так, Лесині вірші «Веснянки» (1890) виросли на ґрунті народних веснянок, поезії «Жалібний марш» (1888) – на основі голосінь, твір «Пісня! (1888) жанрово й художньо споріднена з народними ліричними піснями. Є у творчому доробку Лесі Українки вірші 1901 року, які написані під впливом народних західноукраїнських ліричних пісень та співанок. Це «гей піду я в ті зелені гори», «Ой здається не журюся, таки ж я на рада», «Темна хмара, а веселка ясна» та ін., є також пісні, жанровим взірцем для яких були народні балади та колядки. Це «Ой в раю, в раю, близько Дунаю», «Калина». Поезії циклу «подорож до моя» нагадують старовинні історичні пісні. Пишучі в певному народному жанрі, Леся Українка прагнула зберегти гармонію всіх ознак – стилю, ритміки, образності. Вона тонко відчувала структуру різних пісенних жанрів та стилів, знала властиву їм поетичну образність, тому легко опановувала їх, щоб висловити певну власну ідею. Названі вище вірші поетеси не є наслідуванням, це оригінальні твори великого митця слова, які дихають ароматом народної пісенності [5].

Про органічний, тісний зв'язок власної творчості Лесі Українки та народної свідчить і використання нею народнопісенних метафор, порівнянь, тавтології, і зменшувально-пестливих форм (згадаймо хоча б її ніжну, сповнену глибокої материнської любові пісню-колискову «Місяць яснесенький»). Без цих народнопоетичних пісенних образів немислима поезія Лесі Українки, бо це її світ, її художнє єство, вияв безмежної любові до рідного краю, його талановитої душі. Цікавим є і той факт, що Леся часто вплітала у свої твори куплети з народних пісень, зокрема у свої оповідання – «Весняні співи», «Одинак», «Приязнь» [7].

Українські народнопісенні образи зустрічаються в творчості Лесі Українки навіть у творах, які за своїм змістом є, здається, далекими від української тематики. Згадаймо хоча б її поему «Ізольда Білорука», в основі якої лежить середньовічна історія про Трістана та Ізольду, а саме епізод, коли Трістан, шукаючи Ізольду Золотокосу, виходить на узлісся і потрапляє на розлогий лан, що лисніє золотим житом. На поле дівчина прийшла жати і постать зайняла. Читаючи останні останні сполуки «прийшла жати, постать зайняла...», розумієш, що Лесина Ізольда Білорука – це зовсім не Ізольда прославленого роману, а українська дівчина на тлі українського пейзажу [1].

Максим Рильський, пишучі про лірику Лесі Українки, зазначав, що авторка крізь усе своє життя пронесла любов до народної творчості, яку прекрасно знала. Це знання, на думку Рильського, «з особливим блиском» виявилось у «Лісовій пісні». Крім того, як вважає поет, «раз у поезіях Лесі Українки до самої її кончини стрічаємо ми фольклорні елементи, уживані дедалі з більшим тактом, дедалі з більшою художньою відповідальністю...».

Про народнопісенну основу драми-феєрії «Лісова пісня» сказано вже чимало. Цей твір нази-

вають ще піснею пісень, не лише Лесі Українки, але й усієї української драматургії. Здається, саме в ньому сконцентровано усю силу Лесиної любові до рідної землі, захоплення красою його природи і духовним багатством народу [4].

Записані раніше календарно-обрядові пісні та мелодії до них, авторка щедро вплітає в канву своєї драми. Так, Лукаш грає на сопілці мелодію веснянки записану у селі Митропілля на Звягельщині, «А вже весна, а вже красна», а також мелодію на слова пісні з-під Любара на слова «Перейди, місяцю, перейди, місяцю, та й на нашу улицю». Фольклорні образи у драмі «Лісова пісня» – це не тільки образи-персонажі. Це ще й фольклорні тропи, художні деталі, ситуації і навіть окремі епізоди. Наприклад сцена сварки Лукашевої матері з Килиною нагадують рядки волинської пісні

«Ой, встань, невістко, бодай не встала,
Подій корови, що ти нагнала…»

Серед записаних з голосу Лесі Українки пісень є така, що починається словами:

«Ой вербо, вербо кучерява,
Хто ж тобі кучері звив?
Хто ж тобі, вербо, корінь змив?
Ізвив кучері буйний вітер,
Підмила корінь бистра вода…»

Безперечно, Лесина уява не могла не створити два художні образи до драми: це «Той, що греблі рве», він уособлює бистру воду – підмиває корінь вербі. Водяник скаржиться, що вербі-вдовиці корінь підмиває, а вітер у «Лісовій пісні» (коханець сумної берези) розплів їй довгу косу [6].

Висновки та подальші перспективи. Таких прикладів глибокого й вдумливого опрацювання Лесею Українкою народної творчості можна наводити безліч. Головне, що поетеса не копіювала фольклорні матеріали, а використовувала їх творчо, і, як зазначають авторитетні дослідники: «Плавила їх в своєму творчому горнилі, надавала філософської глибини, підносила до вершин свого мистецтва».

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що народна пісня справді була незмінним супутником і джерелом натхнення всієї творчості Лесі Українки. А глибинний інтерес до неї свідчить про велику любов поетеси до рідного краю, про її міцний духовний зв'язок з українським народом.

Список літератури:

1. Аврахов Г. Художня майстерність Лесі Українки. – К., 1964. – 138 с.
2. Бабишкін О. Драматургія Лесі Українки. – К., 1963. – 29 с.
3. Вишневська Н. Лірика Лесі Українки. Текстологічне дослідження. – К., 1976. – 243 с.
4. Денисюк І., Міщенко Л. Дивоцвіт. Джерела і поетика «Лісової пісні» Лесі Українки. – Л., 1963. – 91 с.
5. Кулінська Л. У світі ідей та образів (Особливості поетики драми Лесі Українки). – К., 1971.
6. Спогади про Лесю Українку. – К., 1963; 2 вид. – К., 1971.
7. Франко І. Леся Українка. ЛНВ, т. ІІІ, кн. 7. – Л., 1898.

Павлюченко П.Г., Цюпа Н.П.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ВЛИЯНИЕ НАРОДНОПЕСЕННОГО ТВОРЧЕСТВА НА ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Аннотация
В данной публикации автора анализируют специфические аспекты влияния народнопесенного творчества на становление и развитие художественного мировоззрения и мышления корифея украинской литературы – Леси Украинки. Прослеживаются историко-искусствоведческие аспекты становления творческой личности Леси Украинки в контексте народно-песенного исполнительства. Рассматривают конкретные примере влияния во всем разнообразии творчества поэтессы.
Ключевые слова: народно-песенное исполнение, поэзия, украинская культура, Леся Украинка.

Pavlachenko P.G., Tsyupa N.P.
Kiev National University of Culture and Arts

INFLUENCE OF NATIONAL SPIRITUAL CREATIVITY ON THE FORMATION OF THE CREATIVE PEACE WORLDVIEW OF THE LESIA UKRAINKA

Summary
In this publication, the author analyzes specific aspects of the influence of folk art on the formation and development of the artistic worldview and thinking of the coryphaeus of Ukrainian literature – Lesia Ukrainka. Historical and art history aspects of the formation of the creative personality of Lesya Ukrainka are traced in the context of folk-song singing. They consider a concrete example of influence in all the diversity of the poet's work.
Keywords: folk-song performance, poetry, Ukrainian culture, Lesya Ukrainka.

УДК 784.96

ТРАНСКРИПЦІЯ МУЗИЧНОГО ТВОРУ ЯК РІЗНОВИД ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Скопцова О.М., Гриценко В.В., Марченко В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

У даній роботі автор з точки зору виконавця відповідно до музичної виконавської герменевтики трактує поняття транскрипції як різновиду інтерпретації, так як транскрипція завжди починається з інтерпретації а кінцевий результат інтерпретації і є транскрипція, що враховує попередній досвід перекладень, індивідуальність композитора і виконавця.

Ключові слова: транскрипція, інтерпретація, герменевтика, виконавська практика.

Постановка проблеми. Транскрипція твору починається з інтерпретації. Виконання твору є короткочасна дія – результат інтерпретації до якої обов'язково додається стиль виконавця та його неповторна індивідуальна техніка, а вже «формою» закріплення інтерпретації є транскрипція. Інтерпретація твору, включає в себе скрупульозне, глибинне осмислення об разу, вивчення особистості композитора, витоків, та стильових ознак його творчості, деталей, які не фіксуються в нотному тексті, адже нотні знаки – це лише символи глибинного потоку переживань, настроїв, ідей; вивчення тексту оригіналу з усіма внутрішніми функційними нюансами, без яких неможлива органічна і гармонічна цілісність твору; визначення рухливих засобів виразності даного твору – пристосування до нового інструмента (в нашому випадку готово-виборний багато тембровий баян), тобто, інтерпретація включає в себе опанування всіх доступних матеріалів та їх когитативну обробку (в сфері мислення).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтерпретації викликає увагу численних авторитетних дослідників мистецтвознавчої та виконавської специфіки. А.І. Муха [1] в праці «Процес композиторського творчества» розглядає питання набуття твором нових фарб, трактувань, соціально-культурних функцій в процесі інтерпретування тим, чи іншим виконавцем. Цікавими та нуково цінними є дослідження В.Г. Москаленка «Про специфіку музичної інтерпретації» [4], де автором викладені основні положення теорії інтерпретації. Шляхи формування в собі слухової моделі твору – «принципу» як «істотного не до кінця використаного резерву методики і інтепретації музики» дає книга В.Г. Москаленка «Творческий аспект музыкальной интерпретации».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Знаходження остаточного варіанту відбувається в процесі концертного виконання. Перелічена робота йде паралельно, зріє в підсвідомості, часто виразні звучання знаходяться інтуїтивно, а потім в якийсь момент каталізуються в озвучений художній твір, більшість моментів по перекладенню якого вже можна ретроспективно свідомо пояснити. Автору перекладення доводиться відновлювати в собі аналого-почуттєве бачення світу композитором, щоб воно відбилося в душі слухача і викликало образ, який би був неможливий без цієї музики.

Мета статті. Наукове осмислення та трактування поняття транскрипції як різновиду інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Інтерпретація потрібна через недосконалість запису музичної мови – нотного тексту, – штучної знакової системи на відміну від випереджуючої розмовну мову літературної мови. Нотний текст не може бути однозначним відображенням дійсності в наслідок специфіки музики – неадекватного трактування різними виконавцями почуттів, емоцій, закладених у музичному творі, в залежності від іманентних компонентів, переваги аналітичних чи синтетичних елементів, їхньої психологічної діяльності а також у домінуванні інтуїтивного без знакового опосередкування музичного мислення під час виконання на сцені, де в контексті твору з'являється так часто цитоване за Л. Толстим «чуть-чуть». В.З. Самітов у своїй кандидатській дисертації «Творча спрямованість процесу сумісної діяльності педагога і студента – як умова становлення особистісних якостей музиканта-виконавця» детально висвітлив важливість домінування синтетичного компоненту для виконавця-інтерпретатора як творчої особистості. Нотний текст постає багатомірним смислоутворенням, де кожний причетний до нього додає щось своє. Знакова модель твору, його інваріант поєднують розмаїття інтерпретацій, які взаємодоповнюють одна одну, формують художній контекст твору, створюють з індивідуальних інтерпретацій колективну художню концепцію твору, яка правомірно входить у гетерогенне поле сучасного мислення, хоча набутий досвід трансформується у свою протилежність – створюється нова, відмінна від інших інтерпретація, яка залежить від іншого інструмента та від індивідуальності виконавця, його співзвучності образному мисленню композитора, глибини протиріч чи спорідненості з попередніми інтерпретаціями. Індивідуальна інтерпретація, спираючись на досвід інших, одночасно повинна бути відстороненою від нього, щоб виявляти нові ознаки твору, нові інтонаційні відтінки. Через нетотожність асоціювання уявлень композитора і виконавця маємо розмаїття інтерпретацій при начебто однаковому спрямуванні – виявлень художньої концепції твору, що дае «індивідуальну розрізнюваність» (за К. Юнгом) та «естетичну нерозрізнюваність» (за Г. Гадамером) інтерпретацій [2]. Відомо, що доля твору в руках інтерпретарота-виконавця. Тільки він може передати поетику музики, дух і талант композитора, вибрати конкретний варіант виконання, закріпити його в транскрипції, яка тому і є одним з різновидів інтерпретації, тобто, обраним виконавцем конкретно зафіксованим

варіантом звучання твору. Проблеми фортепіанної транскрипції досконало розробив Г.М. Коган у шести випусках «Школы фортепианной транскрипции», у вибраних статтях «Вопросы пианизма». Він наголошує на подвійному перекладенні при транскрипції музичного твору на мову іншого інструмента та іншого виконавця.

Глеб Таранов підкреслює, що транскрипція насамперед, повинна бути близька до оригіналу, зв'язністю викладення і художнім відтворенням його у нових умовах.

Нині транскрипція пов'язана з розширенням репертуару для нових інструментів (в тому числі і для готово-виборного баяна). Зі специфікою цих інтрументів, зі зручністю виконання та з додаванням віртуозного начала (прикладом віртуозних транскрипцій для фортепіано є транскрипції В. Горовиця: В.А. Моцарт «Соната № 11» ля мажор, Ф. Ліст «Долина Обермана», «Рапсодії 2,19», Ж. Бізе «Кармен» та ін.; для баяна І. Яшкевича: концертні обробки – вальс «Весняні голоси» Й. Штрауса, Італійська полька» С. Рахманінова, «Вечірня пісня» К. Стеценка, «Полонез» та «Скерцо-тарантела» Г. Венявського, «Каприс» № 17» Н. Паганіні та ін.

В. Власов досконало описав творчу лабораторію транскрипції І.А. Яшкевича, її можна доповнити тільки незгаданими в статті творами для виборного баяна, в яких ліва рука на виборній клавіатурі не поступається у віртуозності правій: техніка подвійних нот (Дж. Тартіні «Соната», Й.С. Бах «Прелюдія» та «Гавот» з скрипкової сонати мі мажор); арпеджовані та хроматичні пасажі на виборній клавіатурі; транскрипційні авторські каденції; власні парні репризи та додаткові віртуозні коди (Н. Паганіні»Каприс № 17») [1].

Ф. Ліст зробив транскрипцію «Каприса № 17» Н. Паганіні для того, щоб адаптувати цей твір до фортепіано, популяризувати його. Він зберіг форму, образи, дух Н. Паганіні але ввів ладові та реєстрові контрасти для більшої виразності при інструментовці для фортепіано.

І. Яшкевич пише віртуозні транскрипції з перевагою свого композигорського начала для нової якості звукового матеріалу – баяна, в якого ще не усталені традиції; для показу нових технічних можливостей виконавця-баяніста, для популяризації баянного мистецтва, що повинно бути рівним історично старшим видам виконавства [1].

В.П. Власов у книзі «Методика работы баяниста над полифониче скими произведениями» дає підгрунтя для вирішення проблем інтерпретації поліфонічних творів на баяні, щоб їх виконання було художньо повноцінним.

К. Котляревський при розгляді музично-теоретичних систем європейського мистецтвознавства досліджує процесуальність новітніх музично-теоретичних систем, їх методологічну направленість, рівні елементів, їх антиципатію, кореляцію, наслідування та асиміляцію, це ж відноситься і до конкретної інтерпретації як частники такої системи, що дає інтерполяцію (наближення) до ідеального музичного твору.

Питання художньої інтерпретації у виконавському мистецтві з філософсько-естетичних позиції досліджує С.Г. Гуренко у праці «Исполнительское искусство методологические проблемы», де виконавство трактується як творчий процес, власне – художня інтерпретація, і як результат цього процесу.

Відтворення духовності в процесі виконавського мистецтва та теоретичне обґрунтування цієї категорії дає Ю. Вахраньов у праці «Поетика». Він вважає важливим елементом поетики духовність виконавця, яка причетна до композитора і слухача, при цьому духовна дія – виконання є «живим внутрішнім рухом сутності музики».

За результатом інтерпретування В.Г. Москаленко виділяє чотири типи музичної інтерпретації: редакторська, виконавська, композиторська, музикознавча (наукова і художня). «Повноцінний результат досягатиметься за умови взаємодії вказаних чотирьох типів музичної інтерпретації». «Під інтерпретуванням буде розумітися інтелектуально організована діяльність музичного мислення, яка скерована до розкриття виразово-змістових можливостей музичного твору». Співтворчий характер виконавця і композитора М.А. Давидов вбачає в інтуїтивних проявах артиста в момент виконання: «…у виконавському мистецтві діє миттєвий зворотний зв'язок: якість досягнутого звучання впливає на корекцію процесу інтерпретаторського інтонування», також М.А. Давидов аналізує і узагальнює творчу лабораторію виконавця, що зводиться до «формування психотехнічних навичок, безперервної слухової уваги і сценічного перевтілення» [3], наголошує на важливості культури почуттів виконавця та їх гармонічного поєднання з інтелектом, на здатності «проникнення почуттями в суть твору», та дає своє визначення поняттям «виконавська інтерпретація», «перекладення»: «Виконавська інтерпретація – творче прочитання інтонаційного змісту музики»; «перекладення – різновид творчої інтерпретації інструментальними засобами».

За іншими авторами інтерпретація є продовженням тексту, відтворенням його художності, образності Є.Г. Гуренко вважає, що інтерпретація це специфічний «залишок», який можна отримати, якщо повністю абстрагуватися від усього, що обумовлено автором твору [2]; це те, що мимоволі втратилось у знаках з «натхнення композитора» і повинно відновлюватися за допомогою «натхнення самого виконавця» (Г. Коган); з філософського погляду Поля Рікьора це пошук неявного смислу у наявному; з точки зору психології за К.А. Мартінсеном – це переживання і репродукування художнього твору формуючою волею виконавця. На думку С. Раппопорта виконавство є своєрідним видом творчості, інтерпретацією, тому що воно є перекладом духовного художнього змісту з нехудожньої матеріальної системи (нотної) в художню (звукову).

Як стверджував П. Казальс: інтерпретація – це «одухотвореність гри», тому що душу мелодії ніколи не вдасться записати на папері. Більше 60 років П. Казальс шукав душу сюїт И.С. Баха. Така робота безкінечна [4].

Нам здаються цікавими думки Ф. Бузоні, в яких маємо наочне переплетіння понять «інтерпретація» і «транскрипція»: «будь-який нотний текст є вже транскрипцією абстрактної думки»; «Будь-яка інтепретація невідворотньо вже є транскрипція»; «виконання твору – теж транскрипція» [6].

Ці висловлювання найвидатнішого транскриптора після Ф. Ліста, враховуючи похибки на переклад, показують актуальність цього поняття в наш час, коли на перший план виходить музика, і потрібно відтворити всі тонкощі її артикуляції для створення трансцендентного образу, розкодування задуму композитора, коли часто й сам композитор не може пояснити звідки прийшло натхнення., заряд емоційної енергії саме для цього твору. В рамках одного поняття «інтерпретація» така поліферація дефініцій з різних точок зору: фшософської, естетичної, психолопчної, музикознавчої, виконавської, наукової, екзистенційної і т. п., – свідчить про важливість розробки цього питання і підтверджує положення герменевтики: «Істину не може пізнавати і повідомляти хтось один» через варіативність мови, оскільки мова надає людині різні можливості для висловлювання одного й того ж. Усвідомлення та достовірність цього поняття в даний час виникає в результаті дискурсу його означень, показує його неоднозначність, але й додає його розуміння як цілого. До інтерпретації музики, виходячи з своєрідності її предмета, не можна підходити тільки з науковими, логікогносеологічними, методологічними мірками, бо музика – це духовна мова (не беручи до уваги її утилітарні функції), тому «кожен повинен сприймати ту мову, яка втілена у творі мистецтва, і володіти нею як рідною», адже мистецтво взагалі «не орієнтоване на функцію означування, яка осягається інтелектуально, а має своє значення в собі» [6]. Важливо підкреслити, що кожен виконавець, насамперед, є артистом – повинен входити в образ, – і одночасно режисером. Від його погляду на твір залежить результат; інтерпретатором, музикознавцем, критиком – рецензує твір, усвідомлює його цінність, а також він може бути редактором – пристосовує текст до себе; транскриптором – ускладнює фактуру або перекладає на певний інструмент (повинен мати композиторські навички).

Отже, музична виконавська інтерпретація може об'єднувати всі інші види музичної інтерпретації, це духовний латентний процес, ре зультати якого проявляються у виконанні твору або публікаціях про нього. Музична виконавська інтерпретація покликана в першу чергу відтворити **художність**, естетичну **цінність** твору, його духовність, пасіонарність; при цьому інструментальні, технічні та виражальні засоби підвладні поетиці твору [5].

Висновки та подальші перспективи. Музична виконавська інтерпретація – це процес активного духовного осмислення та інтонування художнього змісту музичного твору в новому історико-культурному контексті на основі критичного узагальнення всього попереднього досвіду компетентних потенційних учасників дискурсу, враховуючи особистість виконавця, його неповторну художню майстерність, музичне мислення, творчий потенціал підсвідомості, розуміння ним «звуко-смислів» (за Б.В. Асаф'євим), що не пов'язані з мовою. В цьому сенсі музична виконавська інтерпретація збігається з музичною виконавською герменевтикою в широкому розумінні, що допомагає знайти найбільшу відповідність інтонування композиторського задуму.

Вибрана, зафіксована виконавцем, музична виконавська інтерпретація твору з композиторськими моментами перекладення на інший інструмент, або ускладнення фактури для концертного виконання, або навпаки спрощення з педагогічними цілями чи для популяризації твору, – і є транскрипція, в якій зберігається винятковість, одиничність, конкретність, естетика, смисл, дух твору, незважаючи на відносність об'єктивації кожним транскриптором сутності твору.

Список літератури:

1. Власов В. О творческой деятельности И. А. Яшкевича // Баян и баянисты. Сб. статей, Выпуск 6. – М.: Сов. композитор, 1984. – С. 3-26.
2. Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного. – М.: Искусство, 1991. – С. 8.
3. Давидов М. Теоретичні основи формування виконавської майстерності баяніста. – К.: Музична Україна, 1997. – С. 99.
4. Москаленко В. Г. Про специфику музичної інтерпретації // Актуальні напрямки розвитку академічного народно-інструментального мистецтва, Матеріали Другої Всеукраїської науково-практичної конференції – К., 20-27 березня 1998. – С. 69-70.
5. Муха А. І. Процесс композиторского творчества. – К.: Музична Україна, 1979. – С. 72.
6. Корихалова Н. П. Интерпретация музыки. – Л.: Музыка, 1979. – С. 23.

Скопцова Е.М., Гриценко В.В., Марченко В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТРАНСКРИПЦИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Аннотация
В данной работе автор с точки зрения исполнителя в соответствии с музыкальной исполнительской герменевтикой трактует понятие транскрипции как разновидности интерпретации, так как транскрипция всегда начинается с интерпретации а конечный результат интерпретации и есть транскрипция, учитывающая предыдущий опыт переложений, индивидуальность композитора и исполнителя.
Ключевые слова: транскрипция интерпретация, герменевтика, исполнительская практика.

Skoptsova E.M., Gritsenko V.V., Marchenko V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

MUSIC TRANSCRIPTION AS A KIND OF PERFORMANCE INTERPRETATION

Summary
In this work, the author, from the point of view of the performer in accordance with the musical performing hermeneutics, interprets the notion of transcription as a kind of interpretation, since transcription always begins with interpretation and the final result of interpretation is transcription, taking into account the previous experience of transpositions, the individuality of the composer and performer.
Keywords: transcription interpretation, hermeneutics, performing practice.

УДК 7.03;7:001.12

ТВОРЧЕСТВО А.И. КУИНДЖИ – ПОЭТА В ЖИВОПИСИ (1842-1910 ГОДА)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (г. Москва)

Архип Иванович Куинджи (1842-1910 гг.) – фигура в истории русского искусства XIX века – легендарная. Биография его хранит много тайн. С рождения до смерти за А.И. Куинджи тянулась цепь загадок. Получив об Бога редкий живописный дар, А.И. Куинджи выработал свою систему творчества; осознать ее целиком до сих пор не могут последователи художника. О том, что А.И. Куинджи обожал живопись, еще при жизни художника ходили легенды. Такие же легенды ходили и о нежной любви мастера к птицам. Но, прежде чем толковать о художнике, следует начать с известных на сегодняшний день биографических сведений о нем.

Ключевые слова: легендарная фигура в истории русского искусства XIX века, художник-пейзажист, выставки, педагог, ученики, наследие художника.

Постановка проблемы. Архип Иванович Куинджи – фигура в истории русского искусства XIX века – легендарная. Биография его хранит много тайн. С рождения до смерти А.И. Куинджи тянулась цепь загадок. Данная публикация рассказывает о жизни и творчестве художника, определяет его место в кругу важнейших явлений русского искусства своего времени.

Анализ последних исследований и публикаций. В искусствоведческой литературе представления о характере творчества А.И. Куинджи, о его месте в истории живописи весьма противоречивы. Один из первых его биографов – М.П. Неведомский называет художника импрессионистом, разумея под этим понятием то новое, что А.И. Куинджи внес в искусство [7]. В.В. Егорычев связывает творчество художника с академизмом [2]. Г.П. Коняхин не видит у А.И. Куинджи никаких романтических начал, относя его к реалистическому потоку искусства от первых его работ до последних [3]. По мнению Г.П. Коняхина трудно сказать, что для А.И. Куинджи было важней: собственная творческая деятельность или преподавание в Академии. Пожалуй, находиться среди своих учеников, чувствовать биение молодых сердец, помогать им овладевать искусством для него было главным. Он понимал, что они – будущее русского искусства. А.И. Куинджи не жалел, ни времени: с утра до вечера, а иногда до поздней ночи был среди молодежи в академической мастерской [4, с. 34]. Таким образом, многоликое творчество А.И. Куинджи дает основание для противоречивых суждений о нем. Цель автора данной публикации – дать краткий очерк жизни и творчества художника, определить его место в кругу важнейших явлений русского искусства своего времени.

Детство А.И. Куинджи – это глубокая тайна. При жизни Архип Иванович не любил о себе говорить. После его смерти Общество имени А.И. Куинджи направило двух своих членов – С.М. Дудина и И.А. Джанеева – на родину замечательного художника собрать информацию о его жизни. Посланные расспрашивали родственников и земляков Архипа Ивановича, фотографировали места, связанные с его детством. Материалов добыли не очень много, но кое-что им удалось узнать. Архип Иванович родился под Мариуполем, в предместье Карасевка (от татарского названия Карасу). Из окон маленького и бедного родительского дома были видно Азовское море. В каком же году родился будущий художник? Одни исследователи утверждают: в 1840 году, другие – в 1842 году. В трех паспортах, принадлежавших А.И. Куинджи, стояли разные даты, даже 1843 год. Одно из свидетельств – вполне официальное: это вид на жительство, выданный в 1870 году Мариупольской городской управой, в нем значится, что А.И. Куинджи 28 лет. Значит, 1842 год – наиболее вероятен.

Отцом Архипа Ивановича был грек-сапожник, занимавшийся еще и хлебопашеством. В семье А.И. Куинджи хранились воспоминания о лучших временах, когда дед Архипа Ивановича был золотых дел мастером. А.И. Куинджи – по-турецки ювелир, мастер, изготавливающий изделия из золота и серебра. Воспоминания о «благополучном» деде долго жили в большой семье А.И. Куинджи [1, 7]. Неслучайно, переведенная на русский язык фамилия А.И. Куинджи и доставшаяся родному брату Архипа Ивановича, Спиридону Ивановичу, Золотарев. Таким образом, сам А.И. Куинджи считал себя русским, а предками своими называл греков.

А.И. Куинджи рано осиротел. В 1845 году неожиданно умер его отец, а вслед за ним и мать. Трехлетний Архип и его братья и сестры воспитывались то у брата, а то у сестры Ивана Христофоровича. К сожалению, будущему художнику не удалось получить систематического образования. Родственники пытались сначала обучить мальчика у «вольного» учителя [1, 7]. Затем Архипа отдали в городскую школу. Сохранилось короткое свидетельство одного из школьных товарищей А.И. Куинджи: тот простодушно известил, что Архип учился плохо, зато постоянно рисовал [7, 8].

Когда Архипу Ивановичу исполнилось десять лет, родственники решили: пора ему начинать самостоятельную жизнь. Мальчика определили к строительному подрядчику по фамилии Чабаненко, и у него будущий художник исполнял обязанности «казачка», а затем вел записи приема кирпича [1, 7]. От строительного подрядчика А.И. Куинджи перешел к хлеботорговцу Аморетти – комнатным мальчиком. Новый хозяин – состоятельный итальянец – требовал от своего работника, чтобы тот прислуживал ему за столом, чистил сапоги и платье. К сожалению, или к счастью, подросток больше рисовал, чем исполнял

свои немудреные обязанности. Аморетти ворчал, но рисунки мальчика ему нравились.

Когда А.И. Куинджи исполнилось 15 лет, в его жизни произошел перелом, определивший будущее замечательного живописца. Добрым волшебником, все поменявшим за один миг, стал для юноши некий хлеботорговец Дуранте – знакомый Аморетти. Этот Дуранте жил в Феодосии, был знаком с И.К. Айвазовским и посоветовал юноше отправиться в Крым к прославленному живописцу. Дуранте снабдил А.И. Куинджи рекомендательным письмом к маэстро, а также к А.И. Фесслеру – в то время 29-летнему живописцу, ученику И.К. Айвазовского [7, 8].

Надо иметь характер, чтобы в одиночку отправиться в незнакомый город и не сомневаться в успехе задуманного путешествия. Юный А.И. Куинджи не испугался трудностей и отправился в путь. Но, увы, И.К. Айвазовского в Феодосии не оказалось. Дожидаться маэстро А.И. Куинджи не стал и через несколько месяцев возвратился в Мариуполь. О тех днях сохранилось короткое свидетельство А.И. Куинджи, записанное его современницей: «…приехав в Феодосию и отыскав дом И.К. Айвазовского, я узнал, что он уехал. Сообщил мне это один из его учеников и предложил сделать копию с одной из его картин. Копию я сделал, но И.К. Айвазовского так и не дождался. Не знаю, почему меня называют его учеником, – я у него не учился никогда, а сделанная в его отсутствие копия – все, что я него взял» [5, с. 37].

Архипа Ивановича окрыляла мечта – стать художником. Он рисовал непрестанно. Отступать от задуманного упорный потомок золотых дел мастера не собирался. Архип Иванович поступил на работу ретушером в фотографическое ателье своего старшего брата. Как раз в моду входила фотография. Купцы и мещане, студенты и офицеры, барышни и дети, много влюбленных, еще больше – по праздникам – почтенных семейств. Стар и млад хотели запечатлеть свои образы новым, демократическим фотографическим способом. Работа же ретушера заключалась в том, чтобы улучшать снимки – тонкой кисточкой, ловким перышком убрать досадные детали, прорисовывать невыразительные черты. В ретушеры брали художников…

О цельности натуры А.И. Куинджи говорит и такой факт: в бытность свою мариупольским ретушером он влюбился в девушку-гречанку, ее звали Вера Шаповалова. В поисках контактов с семьей любимой, написал портрет ее отца – купца Елевферия (Леонтия) Шаповалова. Своему юношескому чувству Архип Иванович не изменил: через несколько лет на Вере женился.

В Петербург А.И. Куинджи прибыл, вероятно, после 1866 года: он надеялся поступить в Академию художеств. Прежде, чем сдать экзамен на звание художника, А.И. Куинджи снова работал ретушером в фотоателье. По свидетельству современников, А.И. Куинджи с десяти часов до шести ретушировал фотографии, но зато все утро – с четырех до десяти – было в его распоряжении: святое время, отданное живописи. Ретушерами в то время работали ученики Академии художеств И.Н. Крамской, В.М. Васнецов. С ними, а также с И.Е. Репиным, М.М. Антокольским, В.Е. Маковским, А.И. Куинджи познакомился в конце 1860-х годов, когда стал вольноприходящим учеником Академии художеств.

Жанром, который раз и навсегда избрал для себя А.И. Куинджи, стал пейзаж. Находясь в атмосфере студенческой общины, он и сам обратился к реализму. Первой работой в этом направлении явилась картина А.И. Куинджи «Осенняя распутица» (1872) (рис. 1) [1, с. 13].

Рис. 1. А.И. Куинджи. «Осенняя распутица». 1872 г. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Кажется, что невозможно найти другое произведение, которое бы так тоскливо, так беспросветно отразило мглу российского бытия.

В 1870 году А.И. Куинджи получил звание неклассного художника, пройдя экзаменационные испытания по специальным предметам в Академии художеств. Впереди его была целая жизнь, он решил съездить на Валаам. Вернувшись из сказочного края, Архип Иванович неутомимо писал этюды. В конце концов, под влиянием валаамских впечатлений на свет явились две работы – пейзажи «Ладожское озеро» и «На острове Валааме» (оба – 1873 года) (рис. 2, 3) [1, с. 15].

Рис. 2. А.И. Куинджи. «Ладожское озеро». 1873 г. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Романтическим «Ладожским озером» художник остался доволен [1, с. 15]. С выставки кар-

тину продали частному лицу, и она могла бы затеряться. Но, А.И. Куинджи спустя год выкупил ее у владельца. Полотно находилось в мастерской художника, до самой смерти. А.И. Куинджи очень ценил, что преодолел в «Ладожском озере» «перенапряженность» в состоянии природы, свойственную произведениям поздних романтиков [1, с. 15].

Рис. 3. А.И. Куинджи. «На острове Валааме». 1873 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Картина «На острове Валааме» была окончена и представлена на академической выставке в 1873 году [1, с. 15]. «На острове Валааме» – это первое произведение А.И. Куинджи, приобретенное П.М. Третьяковым [1, с. 15]. Образ природы в этой работе суров, ощущается напряженность и драматизм в передаче настроения. Свет несколько театрален, словно искусствен. Подобное можно часто встретить в произведениях академистов. Картина «На острове Валааме» доказала, что живописное мастерство А.И. Куинджи сравнялось с уровнем ведущих пейзажистов того времени [1, с. 15]. А.И. Куинджи стал известным художником.

К середине 1870-х годов художник стал настолько популярным, что без его работ не могла состояться ни одна выставка. Зрители ждали его новых произведений, а в залах, где они были выставлены, проводили долгое время, взволнованные и очарованные. В 1875 году А.И. Куинджи стал передвижником – его приняли в члены Товарищества передвижных художественных выставок. В 1876 году А.И. Куинджи сделал важное открытие в искусстве. В картине «Украинская ночь» художник создал новый романтический образ (рис. 4) [1, с. 20].

Рис. 4. А.И. Куинджи. «Украинская ночь». 1876 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

О А.И. Куинджи заговорили, как о маге и волшебнике. Впервые «Украинская ночь» экспонировалась на очередной передвижной выставке [1, с. 20]. Академия художеств отказала передвижникам в предоставлении зала, поэтому было снято помещение в Академии наук. Но, залы там не отапливались, товарищество тоже не имело средств на отопление. Передвижники думали, что выставка провалится. Произошло неожиданное: посетители буквально хлынули в промерзшее здание, в калошах и шапках!

«Украинская ночь» заворожила зрителей и критиков [1, с. 21]. Картина была необыкновенно поэтична, она звала к философствованию, размышлениям. Незамысловат сюжет: хутор, замерший в тихом ночном сне, – это и есть Украина. И мир, запечатленный на картине, воспринимается, как благо, подарок, несущий людям красоту. С этих самых пор А.И. Куинджи языком живописи начал говорить о красоте мира...

В 1878 году в Париже открылась Всемирная выставка. Отдел русского искусства комплектовал художественный критик А.И. Сомов. Он не замедлил включить произведения А.И. Куинджи в экспозицию. Произведения А.И. Куинджи, особенно «Украинскую ночь», отметили известнейшие французские критики [1, с. 25]. Их высказывания дают понять, какое место занял А.И. Куинджи в мировом искусстве, как отнеслась и что увидела в его работах парижская публика. Наравне с «Украинской ночью» экспонировалась «Степь (Нива)» (1875), «Забытая деревня» (1874) и «На острове Валааме» (1873) (рис. 5, 6) [1, с. 25].

Рис. 5. А.И. Куинджи. «Степь (Нива)». 1875 г. // Ярославский художественный музей (Ярославль)

Рис. 6. А.И. Куинджи. «Забытая деревня». 1874 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В 1879 году на VII Выставке Товарищества передвижных художественных выставок А.И. Куинджи выставил тоже ставшую знаменитой «Березовую рощу» (рис. 7) [1, с. 25].

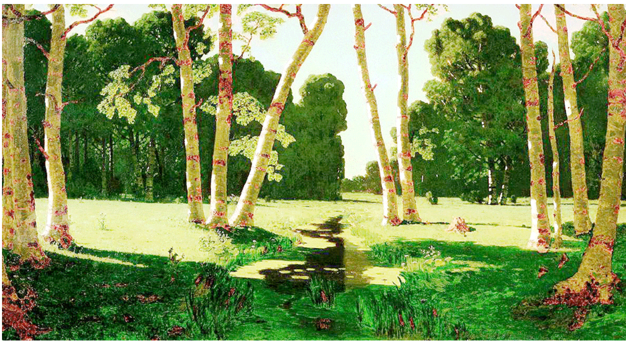

Рис. 7. А.И. Куинджи. «Березовая роща». 1879 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Выставка была для художника «урожайной» [1, с. 25]. На ней он еще представил картины «Север» и «После дождя» (рис. 8, 9) [1, с. 25].

Рис. 8. А.И. Куинджи. «Север». 1879 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

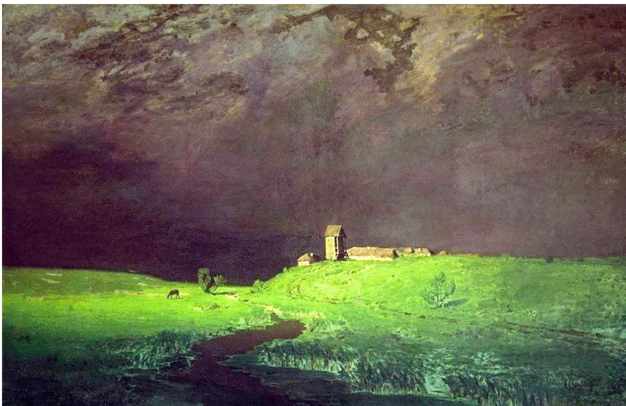

Рис. 9. А.И. Куинджи. «После дождя». 1879 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

На полотне «Березовая роща» создан облик чистой и совершенной природы [1, с. 25]. В звучных красках запечатлен радостный солнечный день. И везде-везде сверкающий зеленый цвет: он и в голубом небе, и в березовых стволах, и в синеве ручья, текущего по ровной поляне. Зеленый цвет подчеркивает мысль о ясности мира. В «Березовой роще» художник снова восхищается красотой окружающего, как и в «Украинской ночи» [1, с. 25]. Природа здесь условна, декоративна, но это произведение радостно и оптимистично. В полотне «После дождя» А.И. Куинджи укрепляет реалистические основы своего творчества [1, с. 26]. В конце 1870-х годов отношения А.И. Куинджи с передвижниками резко испортились. В марте 1880 года он выходит из Товарищества передвижников. Истинная причина ухода А.И. Куинджи заключалась в том, что он ранее других художников исчерпал возможности передвижнического направления и захотел обрести творческую свободу, когда никто и ничто не сковывает творческую инициативу.

В 1880 году в России состоялась необычная выставка: впервые экспонировалась одна-единственная картина одного художника. Это была «Лунная ночь на Днепре», показанная в помещении Общества поощрения художеств на Большой Морской улице (рис. 10) [1, с. 31].

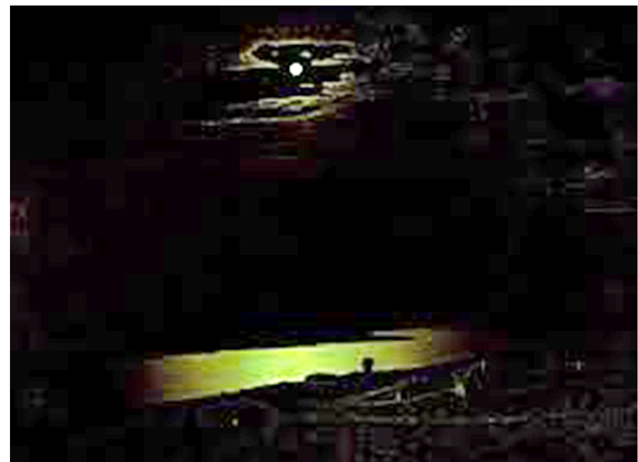

Рис. 10. А.И. Куинджи. «Лунная ночь на Днепре». 1880 г. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Длинные очереди выстраивались у подъезда здания, люди часами ждали на улице, стремясь увидеть диковинное полотно. Журналисты захлебывались от восторга, утверждая: новая картина А.И. Куинджи – даже не успех, а сенсация. О «Лунной ночи на Днепре» писали не только профессиональные критики, но и великий химик Д.И. Менделеев, поэт Я.П. Полонский [1, с. 31]. Главная тайна, которая заключалась в картине, – это ее необычайная убедительность. Небо там – настоящее, бездонное, река течет, лунный свет околдовывает. «Лунная ночь на Днепре» – это вершина творчества А.И. Куинджи [1, с. 31]. Сам художник это чувствовал.

В 1881 году он выставил новый вариант картины «Березовая роща» (рис. 11) [1, с. 31].

Эту работу приняли уже без бури восторгов. А через годы в Париже и Москве прошли последние прижизненные выставки А.И. Куинджи.

В истории русского искусства есть одна яркая страница – это преподавательская деятельность Архипа Ивановича Куинджи. В мастерской зажигались такие «звезды» живописи, как К.Ф. Богаевский, К.Х. Вроблевский, В.И. Зарубин,

Н.П. Химона, Г. Краузе, Н.К. Рерих, А.А. Рылов, А.А. Борисов, А. Вагнер и др. [1, с. 27]. У каждого из этих творцов была своя дорога в мастерскую А.И. Куинджи. А.И. Куинджи был педагогом от Бога, обладал врожденными способностями к преподаванию. Его обучение не представляло из себя стройной системы, но в педагогическом процессе были продуманность и определенность. Мастерскую – в широком смысле слова – А.И. Куинджи представлял себе, как единую семью, объединенную общим интересом к искусству.

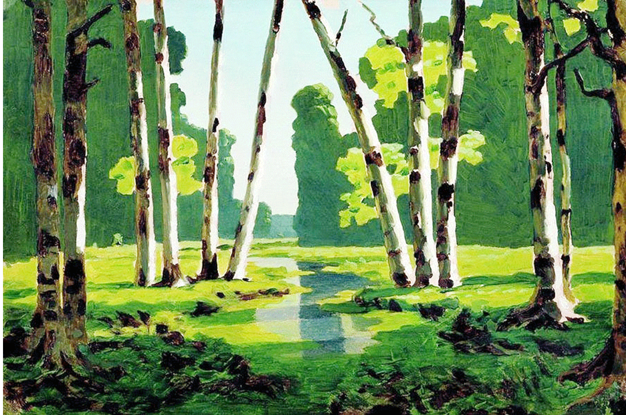

Рис. 11. А.И. Куинджи. «Березовая роща». Вариант-эскиз одноименной картины 1879 года // Нижегородский государственный художественный музей (Нижний Новгород)

Во главе такой семьи должен стоять наставник, старший товарищ, мудрый друг, а не строгий профессор. Перед смертью А.И. Куинджи очень хотел увидеть всех своих учеников, которых уважал и любил. Вероятно, А.И. Куинджи желал дать им последнее наставление, сказать последнее напутственное слово. Этому не суждено было случиться. К предсмертному одру учителя подоспели немногие. Однако, А.И. Куинджи успел оставить ученикам и нам, ныне живущим, свое духовное завещание. Своего рода исповедью, итогом многолетних раздумий творца можно считать картину «Христос в Гефсиманском саду», написанную за несколько лет до его кончины (рис. 12) [1, с. 33].

Рис. 12. А.И. Куинджи. «Христос в Гефсиманском саду». 1901 г. // Собрание Воронцовского дворца-музея в Алупке (Крым)

В этом полотне волшебный свет, характерный для произведений А.И. Куинджи, превращается в фигуру человека – Иисуса Назарянина. Этим светом очерчены фигуры последователей Христа, идущих за ним, в силуэтах угадываются фигуры трех взрослых и ребенка. Картина А.И. Куинджи «Христос в Гефсиманском саду» – это результат духовного «Гефсиманского сада» художника [1, с. 36]. Она говорит о нем, как о глубоко верующем человеке. И еще раз ставит вопрос о вечной человеческой проблеме – одиночестве.

Таким образом, посмертное наследие А.И. Куинджи включает в себя более 500 произведений, значительная часть которых написана в Крыму. Обширное художественное наследие А.И. Куинджи – это свидетельство его огромного жизненного труда и блестящего таланта – по праву занимает место среди самых прекрасных явлений русской художественной культуры. А.И. Куинджи не только открыл для русского пейзажа красоту и силу полного света, но был так настоящим поэтом в живописи. Он тонко и сильно выразил в своих произведениях чувство восхищения родной природой и нашел для этого свои неповторимые приемы и оригинальный художественный язык.

Список литературы:

1. Голицына И. Архип Куинджи. М.: Изд-во «Белый город», 2005. 48 с.
2. Егорычев В.В. Творчество К.Ф. Богаевского (1872-1943) и русская пейзажная живопись XIX – первых десятилетий XX века. Автореферат диссертации кандидата искусствоведения: 17.00.04 / Московский Государственный университет им. М.В. Ломоносова. М.: Б.и., 1981. 24 с.
3. Коняхин Г.П. А.И. Куинджи. М.: Изд-во «Искусство», 1969. 103 с.: ил.
4. Коняхин Г.П. Архип Иванович Куинджи (1842-1910) // Изобразительное искусство в школе. – 2007. – № 5. – С. 3-42.
5. Менделеева А.И. Менделеев в жизни. М.: Изд-во М. и С. Сабашниковы, 1928. 182 с.: ил.
6. Мышкина А.А. Архип Куинджи в Крыму // Русское искусство. – 2017. – № 2. – С. 30-39.
7. Неведомский М.П., Репин И.Е. А.И. Куинджи. СПб.: Об-во имени А.И. Куинджи, 1913. 190 с.: ил.
8. Новоуспенский Н.Н. Архип Иванович Куинджи. М.-Л.: Государственное изд-во изобразительного искусства, 1961. 11 с.: ил.
9. Салата Д.В. Архип Куинджи и Крым: творческое наследие // Таврический научный обозреватель. – 2016. – № 10(15). – Октябрь. – С. 134-137.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

THE CREATIVE WORK OF A.I. KUINDZHI – POET IN PAINTING (1842-1910)

Summary
Arkhip Ivanovich Kuindzhi (1842-1910), was a figure in the history of Russian art of the XIX century – the legendary. Biography it keeps a lot of secrets. From birth to death A.I. Kuindzhi stretched chain of riddles. Received about God's rare and beautiful gift, A.I. Kuindzhi developed its own system of creativity; to understand it as a whole still can't followers of the artist. That A.I. Kuindzhi loved painting, yet the artist's life was legendary. The same legend was going and what tender love to the birds. But before to talk about the artist, should start with the currently known biographical information about him.
Keywords: legendary figure in the history of Russian art of the XIX century, landscape painter, exhibitions, teacher, pupils, the legacy of the artist.

УДК 784

ГЕТЕРОФОНІЯ ЯК ПЕРВИННИЙ ТИП БАГАТОГОЛОССЯ

Цюпа Н.П.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується специфіка становлення первинних типів народного багатоголосся, а саме гетерофонії та її видів. Розглядається та аналізується наявна джерельна база наукових досліджень даної проблематики. Здійснюється аналіз впливу первинних форм багатоголосся на розвиток та сучасний стан побутування народнопісенного виконавства.
Ключові слова: багатоголосся, хор, гурт, гетерофонія, форми багатоголосся.

Постановка проблеми. Проблемою сучасної української музичної фольклористики є усвідомлення народного багатоголосся в його історичній еволюції, національній специфіці, регіональних особливостях, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання дослідження народного багатолосся звертались такі авторитетні дослідники минулого та сучасності – Ф. Колеса [5], Л. Куба [6], М. Молдавіна [7], Л. Ященко [9]. Значну наукову цінність складає дисертаційне дослідження О.М. Скопцової [8] «Становлення та особливості розвитку народного хорового виконавства в Україні (кінець XIX – XX століття)» де автором систематизовано та узагальнено основні поняття становлення та розвитку народного багатоголосся, розширено понятійно-категоріальний апарат стосовно даної проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на об'ємну та розгалужену джерельну базу, поставлена проблема потребує теоретично осмислення (переосмислення) та ґрунтовного різноаспектного вивчення.

Мета статті. Мета даної публікації полягає в осмисленні та узагальненні сутності поняття гетерофонії, як первинного типу народного багатоголосся.

Виклад основного матеріалу. Визначення причин і часу появи багатоголосся є важливою проблемою музичної фольклористики. Народна (написана) музика довгий час не лишала жодних пам'яток, на підставі яких ми могли б цілком точно уявити, яким було первісне багатоголосся в часи його виникнення. Але є цілий ряд джерел, які певною мірою допоможуть розв'язати питання про час і причини виникнення багатоголосся та його еволюційних процесів.

Разом із тим не можна не брати до уваги альтернативну думку про одноголосну природу українського фольклору.

Найбільшу цінність у дослідженні первинних форм багатоголосся мають пісні, що дійшли до нас в усній традиції. Найдревніші пісні народні виконавці намагались співати без власних доповнень і переробок (що має місце в більш пізніх, особливо сучасних піснях), старовинні мелодії шануються від дідів-прадідів; але все ж. незважаючи на те, що текст доходить до нас без змін, мелодія змінюється.

Мелодії старовинних пісень порівнюються з музикою народів, які «ще недавно з ряду причин знаходились на дуже низькому рівні культурного розвитку».

У різних народів, навіть коли вони не спілкуються між собою, розвиток основних елементів музичної форми відбувається за одними і тими ж законами, спільними для всього людства. Зміст пісні дає можливість віднести мелодію до певного періоду в історії музики.

Висновки будуть об'єктивними, якщо врахувати і суспільний лад того часу, коли могло з'явитись багатоголосся, і можливість використання народних пісень у професійній музиці (в тому числі і в церковних наспівах);якщо розглядати акустичні передумови, що спричинили до появи тих чи інших звукосполучень; порівнюючи історію народної музики з історією інших народного мистецтва.

Авторитетні дослідники зазначають те, що у заспіві найяскравіше проявляється творче «обличчя» гуртового співу. Імпровізаційність тісно пов'язана з локальною пісенною лексикою. Автори аналізують загальнонаціональні особливості гуртового багатоголосного співу, що проявляється в повній мірі у жанрі протяжної ліричної пісні з її барвистою фактурою. Доречно приділити увагу характеристиці територіальної багатоваріантності пісенно-стильових традицій, які виникають також на основі імпровізації однієї й тієї ж пісні народними співочими гуртами різних регіонів України, які виробили свою місцеву пісенну лексику. Сучасний стан розвитку народного поліфонічного мистецтва, в якому важливу роль відіграють локальні способи розспіву, завдяки котрому народна пісня збагачується новими варіантами і, поширюється за межі того району, де вона виникла, та поступово набуває нових форм та колориту.

А. Іваницький досліджує український музичний фольклор в історичних та теоретичних аспектах, жанрових різновидах, акцентує увагу на особливостях поетики, мови, мелодики, ладу, розробляє методику занотовування та розшифровки народної музики, робить теоретичний аналіз пісень. Зроблений ґрунтовний аналіз пісенних та інструментальних зразків усної та усно-писемної культури за жанрами [3].

Парця М. Молдавіна присвячена особливостям народного підголоскового співу та підголоскової поліфонії, характеристиці його регіональних особливостей. Такий багатоголосний спів він уявляє як поєднання мелодій-варіантів, що не копіюють одна одну, а «випливають» з єдиного музичного провідного наспіву, прикрашаючи та збагачуючи його. Автор виділяє три види таких мелодійваріантів, тобто підголосків: верхній, середній, нижній, дає їм характеристику.

М. Молдавін, вказує на значення вільного розспіву й імпровізації на основі стрункої системи, обмеженої певними закономірностями, а саме змістом пісні, її музичним образом, ладом, ритмом. Обмеження випливає із прагнення, з одного боку, збагатити пісню, а з другого – ревно охоронити все, що знайдено, осмислено й закріплено в ній попередніми поколіннями [7].

Характерною рисою праці Л. Ященка є спроба музичного аналізу українського народного багатоголосся, визначення його основних структурно-стилістичних типів, форм, принципів виконавства та зв'язків народного багатоголосся і професійного пісенного виконавства. В окремих розділах висвітлено історичний розвиток народного багатоголосся, охарактеризовано репертуар народних хорів періоду 60-80-х рр. ХХ ст. [9].

В дисертаційному дослідженні «Становлення та особливості розвитку народного хорового виконавства в Україні (кінець ХІХ – ХХ століття)» О.М. Скопцова робить аналіз побудови українського гуртового співу, зокрема на пісенному фактичному матеріалі проаналізована природа «стрічкового» багатоголосся (паралельного руху інтервалів, а саме кварт, терцій, секунд, унісону та октав). Автор вказує на елементи імітаційної поліфонії, гетерофонічне розщеплення голосів [8].

Таким чином, в ряді наукових праць спостерігаємо спроби обґрунтування багатоголосної природи української народної пісні. Характерно, що найбільш розвинені форми українського багатоголосся поширені в центральній Україні, де вони виникли хронологічно раніше, аніж в західних областях. Розмаїття форм народного багатоголосся зумовлене модусом середовища. Так, козацьке, солдатське, та селянське середовище суттєво розрізняються характером і традиціями родинно-побутового життя.

Одним із витоків багатоголосся за думкою К. Квітки, є партесний хоровий спів, що органічно поєднував особливості церковної музики та місцеву пісенну традицію гетеро фонічного складу. Як відомо, партесний спів розвинувся в Україні під впливом музичної культури Західної Європи. В XVI столітті проведена реформа церковної музики, стародавній одноголосний спів був замінений багатоголосним партесним, який брав свій початок від церковної музики. Партесний хоровий спів сформувався на Україні під впливом католицької церковної служби. Однак цей вплив не мав характеру запозичення взявши за основу партесне багатоголосся, українська православна церква виробила свій самобутній стиль хорового співу, особливістю якого була відсутність будь-якого інструментального супроводу [4].

Культура партесного співу на Україні в XVII – XVIII ст. досягла високого рівня. Характерною рисою українського та російського партесних наспівів була мелодична простота, близькість до народнопісенної творчості.

Отже, вплив народнопісенної творчості на церковну музику був цілком закономірним. Проте, намагаючись поширити й зміцнити свій вплив у народі, церква не обмежується лише культивуванням церковного партесного співу. Уже в XVII ст. на Україні створюється особливий вид релігійних пісень поза церковного типу, – канти і псальми.

Досліджуючи історичний розвиток українського народного багатоголосся слід зазначити, що на добу XV – XVIII ст. припадає становлення жанру ліричної пісні. Саме тоді, як зазначає О. Скопцова «Підголоскова поліфонія, як особлива форма музичного мислення мелодичними образами..., могла скластися лише на дуже високих ступенях народної музичної культури» [8].

Отже, найдавніші пісні, про які є відомості, це пісні календарно-обрядового циклу. Більшість з них створена, очевидно в епоху первіснообщинного ладу, і в багатьох випадках пісні виконувались групою учасників обряду не усвідомлюючи таких видів багатоголосся як: «стрічкового» багатоголосся, педалі, елементів імітаційної поліфонії, гетерофонічного розщеплення голосів.

Стрічки – унісонне виконання мелодії групою співаків, яке слід вважати багатоголоссям. А саме, коли група виконавців складає чоловіків, жінок та дітей, виникає регістрова різниця голосів (октавне подвоєння основної мелодії). Октава після приміи, є найбільш акустично завершеним інтервалом. Октавні стрічки довгий час не помічаються. На ранніх етапах розвитку музики не усвідомлюється навіть квінта – наступний по (обертоновому ряду) акустично завершений інтервал. Квінтові стрічки вживались дуже часто [8].

Стрічкові кварти в українській народній музиці майже не спостерігаємо. Можливо на ранніх етапах становлення багатоголосся паралельні квінти вживались частіше.

Щодо паралельних секунд то вони в українських народних піснях майже відсутні, за винятком найдавніших пісень і то не більш як в двохтрьох послідовностях.

Імітаційна поліфонія є властивою українській народній музиці, щоправда канон майже ніколи не витримується до кінця пісні; інші види імітації теж не зустрічаємо в чистому виді, але протягом трьох-п'яти тактів мелодія заспіву точно відтворюється голосом, що вступає пізніше.

Гетерофонія в перекладі з давньогрецької означає «різнозвуччя» (одночасне, або послідовне неузгодження мелодії та її варіантів). Саме вона відіграла важливу роль у становленні та розвитку багатоголосся. Найпростіші форми гетерофонії виникли внаслідок випадкового розгалуження голосів в унісонному співі.

Гетерофонія, поряд з іншими спорідненими видами первісного багатоголосся, дала початок двом основним типам багатоголосся: гомофонно-гармонічному багатоголоссю та підголосковій поліфонії.

З одночасного випадкового розходження голосів згодом виникли різні види багатоголосся гомофонно-гармонічного складу. Педаль (витриманий нижній голос) сприяла акустичному оформлення основних інтервалів гомофонно-гармонічного багатоголосся: терції, квінти, октави. З послідовного вступу голосів, які ведуть в основному, одну й ту саму тему виникла імітаційна поліфонія, а стрічки допомагали цьому (коли наступний за основним голос вступає на октаву чи квінту нижче, або вище). Так міг утворитись найпоширеніший вид українського народного багатоголосся – народно-підголоскова поліфонія [8].

Багатоголосся гетерофонного типу характерне для обрядових та календарних пісень

(веснянки, петрівчані, весільні). Веснянки, гаївки у більших їх частинах належать до стилю ранньо-фольклорного інтонування. Його основні риси – чергування замкнутих ладо інтонаційних поспівок, невеликий діапазон наспівів (не більше квінти), загальний архаїчний колорит. Веснянкам, гаївкам властиві три хорди в обсязі малої, великої терцій. Тетрахорди з приставними тонами (особливо субквартами) або без них (здебільшого іонійські та еолійські), пентахорди та пента-гексакорди. В хоровій фактурі веснянок властива гетерофонія або унісонно-гетерофонна манера (з випадковими дозвуччами). Гаївкам, особливо теперішнього часу, властиве паралельне голосоведіння (терцевий паралелізм), що вказує на порівняно недавнє походження самих наспівів, які пристосовані для подібного двоголосся. Отже, як найбільш давній вид народної пісенної творчості, веснянки, гаївки, петрівчані пісні зберегли свою унісонну природу дотепер, як наприклад, в пісні «Ой петрівочка-мала нічка». Пісня виконується гуртом в унісон, і лише в окремих місцях мелодія розходиться на два голоси, як наслідок варіювання мелодій в окремих партіях [8].

Велику кількість пісень яку відносимо до найдавніших видів багатоголосся (в першу чергу гетерофонії), зібрано на Волинській, Рівненській, на півночі Чернігівської областях.

Прикладом є обрядова пісня «Через сінечку» записана від гурту жінок села Сенчиці Дубровицкого району Рівненської області. Кілька жінок співають майже весь час в унісон; лише іноді голоси розходяться в одних і тих же місцях в усіх куплетах, що виключає думку про помилкову неузгодженість.

Поодинокі записи зразків гетерофонії спостерігаємо в збірках Ф. Колеси «Народні пісні Галицької Лемківщини» (Львів, 1929 р). В передмові до збірки Колеса вказує на наявність підголосків в окремих піснях. Серед українських обрядових пісень є чимало перехідних форм багатоголосся, що виникли внаслідок поєднання принципів гетерофонії, октавного двоголосся та підголоскової поліфонії. Це свідчить про історичну еволюцію різних типів багатоголосся і дає підстави вважати гетерофонію і просте октавне двоголосся раннім етапом розвитку сучасних форм підголоскової поліфонії [5].

Висновки та подальші перспективи. На кожному етапі розвитку українського хорового мистецтва спостерігаємо вплив особливостей народного багатоголосся на становлення та розвиток форм хорового виконавства, як професійного так і аматорського. Неможливо заперечувати наявність такого впливу протягом всього існування хорового мистецтва. Безперечно, що на перших етапах історичного розвитку такий вплив мали церковний хоровий спів, жанр кантати.

Список літератури:

1. Василенко З. Дещо про локальні особливості гуртового розспіву народних пісень у сучасному сільському побуті. – К., 1965 – 88 с.
2. Гулак-Артемовський С. Народні українські пісні з нотами – К., 1886.
3. Іваницький А. Українська музична фольклористика: методологія і методика. Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1997. – С. 381.
4. Квітка К. М. Лисенко як збирач народних пісень. – К., 1923. – С. 62.
5. Колеса Ф. Народна музика на Поліссі. Українська музика. Львів. – 1939. – С. 29.
6. Ldvik Cuba, Slovanstvo ue svych zpetvech, kh vl Pisne rusnt, o Pardubicich, 1888.
7. Молдавін М. Народний підголосковий спів / М. Молдавін. – К.: Муз. Україна, 1980. – С. 97.
8. Становлення та особливості розвитку народного хорового виконавства в Україні (кінець XIX – XX століття): монографія / О.М. Скопцова. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. – 180 с.
9. Українське народне багатоголосся. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – 236 с., нот.

Цюпа Н.П.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ГЕТЕРОФОНИЯ КАК ПЕРВИЧНЫЙ ТИП МНОГОГОЛОСИЯ

Аннотация
В статье анализируется специфика становления первичных типов народного многоголосия, а именно гетерофонии и ее видов. Рассматривается и анализируется имеющаяся база источников научных исследований данной проблематики. Осуществляется анализ влияния первичных форм многоголосия на развитие и современное состояние бытования народнопесенного исполнительства.
Ключевые слова: многоголосый, хор, группа, гетерофония, формы многоголосия.

Tsyupa N.P.
Kiev National University of Culture and Arts

HETEROPHONIA AS THE PRIVATE TYPE MAGAZHOLOSSE

Summary
The article analyzes the specifics of the formation of the primary types of folk polyphony, namely heterophony and its types. The available source base of scientific researches of this problem is considered and analyzed. The analysis of the influence of the primary forms of polyphony on the development and the current state of the existence of folk music is performed.
Keywords: polyphony, choir, group, heterophony, polyphonic forms.

УДК 784.9

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ТВОРІВ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ

Шевченко В.В., Добронравова С.А., Семенова О.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена визначенню особливостей творів дитячого фольклору. Описано підходи до класифікації творів дитячої фольклористики. Визначено головні характеристики найпопулярніших жанрів, серед яких колискові пісні, колядки, щедрівки, дражнилки, забавлянки. У статті зазначено специфіку виконання деяких творів дитячої фольклористики.
Ключові слова: дитячий фольклор, фольклористика, колискові пісні, колядки, щедрівки, дражнилки, забавлянки.

Постановка проблеми. Дитячий фольклор охоплює різноманітну жанрову палітру. Це твори, які можуть бути створені дорослими для дітей, або ж власне дітьми. Жанри дитячої фольклористики виникали в різний час, але й на сьогодні вони залишаються актуальними. Кожен із жанрів має свою функцію та особливості виконання. Дитячий фольклор незмінно продовжує існувати як важливий складник загальнонаціональної народної творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостями дитячої фольклористики науковці почали займатися ще в минулому столітті. Наразі приділяють увагу дитячій фольклористиці як складовій частині усної народної творчості. О. В. Марчун займається дослідженням жанрової структури дитячого фольклору; Т. В. Полковенко у статті «Джерела української етнопедагогіки: дитячий фольклор» досліджує особливості певних жанрів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на наявну джерельну базу, постає проблема відсутності аналізу виконавської специфіки дитячої фольклорної традиції, відповідно до їх функційного призначення.

Метою статті є аналіз особливостей виконання деяких жанрів дитячої фольклористики, серед яких колискові пісні, щедрівки, колядки, забавлянки, дражнилки.

Виклад основного матеріалу. «Дитячий фольклор – багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів» [2]. Протягом 19-20 століть багато науковців досліджували дитячий фольклор. Серед них: О. І. Дей, Г. В. Довженок, О. А. Правдюк, Г. А. Барташевич, Л. Б. Стрюк, Ф. З. Яловий, П. Г. Черемський, В. Г. Бойко, О. М. Таланчук, Л. Ф. Дунаєвська та інші.

Термін «дитячий фольклор» вперше почали застосовувати у 20-х роках 20 століття. Однак і до нашого часу точаться дискусії з приводу того, які саме жанри усної народної творчості належать саме до дитячого фольклору. Серед науковців, які займалися цим питанням знавець народної педагогіки Г. С. Виноградов, а також Н. П. Андрєєв. Вони стверджували, що термін «дитячий фольклор» доцільно вживати в тих випадках, коли йдеться про твори, створені безпосередньо дітьми, а також поезію пестування – невеликі твори, які дорослі проговорюють дітям.

До іншої групи дослідників належать науковці О. Капіца, Е. Литвин, котрі стверджували що до дитячого фольклору належать як твори дітей, так і твори дорослих.

В. Анікін виділяє три групи дитячого фольклору, до яких належать:

- твори, які дорослі передають дітям. До цього різновиду належать казки, загадки, прислів'я, обрядові пісні тощо. Тобто це ті складові частини усної народної творчості, які раніше побутували в дорослому середовищі, а згодом перейшли до дітей;
- складники фольклору, які створені дорослими безпосередньо для дітей, наприклад, колискові, дитячі казки, пестушки тощо;
- безпосередньо дитячий фольклор, тобто ті твори, які створені власне дітьми для дитячих розваг. Це можуть бути жарти, лічилки дражнилки тощо. Третій різновид творів створюють і виконується безпосередньо дітьми без втручання дорослих.

Однак жанрове різноманіття дитячого фольклору іноді не дозволяє поставити чітку межу між видами. Тобто іноді важко визначити, до якої групи належить той чи інший твір. Наприклад, казки про тварин важко розмежувати між першою групою та другою. Однак усі твори дитячого фольклору мають одну спільну рису – вони призначені для дітей, а хто їх створює – це вже другорядна особливість.

О. В. Марчун [6] виділяє такі ознаки дитячої фольклористики як складника усної народної творчості: 1) усна форма творення й поширення; 2) традиційність; 3) варіантність; 4) анонімність; 5) колективність.

Дитячий фольклор представлений великим розмаїттям жанрів. Проте, наразі не існує усталеного поділу жанрів дитячого фольклору. Деякі науковці керуються різними принципами поділу дитячої фольклористики. Одні за основу беруть віковий, побутовий, генетичний, функціональний, гендерний принципи. Дослідженням типологізації жанрів займалися П. Бессонов, М. Дерлиця, О. Капиця. Остання якраз поділяє всі жанри на дві групи: 1) ті, що виконуються батьками новонародженим дітям до 5-6 років; 2) твори, які поширені серед дітей, коли ті є безпосередніми суб'єктами створення.

Згідно з цим поділом виділяють такі жанри дитячої фольклористики:

- колискові пісні;
- твори дорослих для дітей – забавлянки;
- дражнилки;
- календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки, посівалки тощо);

- загадки;
- скоромовки;
- казки та власне дитячі казки;
- лічилки;
- дитячі ігри;
- звертання до дощичка, сонця, веселки тощо.

Пропонуємо проаналізувати найбільш популярні жанри дитячої фольклористики: колискові пісні, щедрівки, колядки, дражнилки, забавлянки.

Колискові пісні – ліричні пісенні твори, які виконуються матір'ю (рідше батьком чи іншими членами родини) над колискою дитини для того, щоб її приспати. Це один з найпопулярніших жанрів дитячого фольклору. Колисання дитини має важливе значення в перші роки життя. Завдяки виконанню цих пісень дитина запам'ятовувала голос матері та краще засинала. Українські колискові пісні мають свої особливості. Вони славляться образністю та подеколи містичністю.

Колискові пісні мають особливу манеру виконання. Їх співають з ніжністю, безпосередністю, простотою. Цей жанр дитячої фольклористики виконується безпосередньо для дитини, без стороннього слухача. Основна функція колискових пісень – заспокоїти дитину, закликати сон та виразити свої переживання. Через це колискові пісні дають багато місця для імпровізації. Колискові пісні виконуються в одноманітному ритмі, який створюється за допомогою певних прийомів. Наприклад, за допомогою повторів цілих рядків.

Котику сіренький,
Котику біленький,
Котку волохатий,
Не ходи по хаті,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти.

Колядки й щедрівки належать до зимового циклу календарно-обрядової творчості. Композиція колядок доволі проста, вони складаються із заспіву, основного тексту, приспіву та поколяді. Твори цього жанру виконуються групою колядників, які переодягаються в різних героїв. Оскільки обряд колядування приурочений до Різдва Христового і в колядках наяві біблійні мотиви, то ці твори виконуються урочисто та святково.

Щедрування – це давній новорічний звичай, під час якого групи щедрувальників ходять по домівках, славлять господарів. Усе дійство супроводжується танцями, музикою. На відміну від колядок, які не мають усталених повторюваних фраз, у щедрівках повторюються одні й ті ж рядки: «Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на весь вечір».

Ой сивая тая зозуленька.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та і облітала,
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

Серед дитячої фольклористики є місце не тільки позитивним та добрим пісням, а й виходу негативних емоцій у вигляді дражнилок. Вони висловлюють негативний погляд дітей на навколишній світ. Основна функція фольклорної дражнилки – поставити на місце кривдника, особу, до якої дитина відчуває неприязнь. Для таких творів дитячої фольклористики характерні приспівування імен тих, на кого спрямований текст. Для того, щоб дражнилка виконувала свою функцію необхідне докучливе повторення одних і тих же рядків. У таких творах використовується звукові, смислові та образні повтори, які спрямовані на дитину, котру дратують. Дражнилки характеризуються емоційністю та образністю.

Ой Микито, Микито,
Вигнав воли на жито,
А сам пішов до хати
Вареники вплітати.

Забавлянки – це один з видів спілкування дорослих з дітьми. Зазвичай вони представлені як короткі пісеньки або віршики, поєднані з певними рухами, мета яких підтримати гарний настрій дитини та зміцнити її фізично. Забавлянки підходять для дітей різного віку, але необхідно враховувати, чи вік дитини дозволяє сприймати зміст. Мета забавлянок – не лише розважити дитину, а й розвивати її мову. Виконання забавлянок відбувається у вигляді діалогу матері та дитини. Зазвичай ці твори дитячої фольклористики спрямовані до оточуючого світу – село, місто, хата, подвір'я, родина. Головні характеристики забавлянок: 1) невеликий розмір; 2) динамічність; 3) поєднання звуків рідної мови, інтонацій і рухів; 4) багаторазове повторення всього твору або його окремих частин; 5) діалогічність; 6) імпровізаційна можливість; 7) емоційність.

Висновки та подальші перспективи. Науковці визначають різні підходи до класифікації жанрів дитячої фольклористики. Існує підхід, що до дитячого фольклору належать тільки твори створені власне дітьми. Інший погляд на типологізацію вказує на те, що до дитячого фольклору слід зараховувати й твори, створені дорослими для дітей.

До найпопулярніших творів дитячої фольклористики належать: колискові пісні, колядки, щедрівки, забавлянки, дражнилки. Кожен із цих жанрів має свої особливості виконання. Наприклад, колискові пісні відомі образністю та ніжністю виконання, вони виконуються безпосередньо для дитини, без додаткових слухачів.

Список літератури:

1. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / В. П. Аникин. – Москва: Просвещение, 1957. – 122 с.
2. Іваницький А. І. Український музичний фольклор: підручник / А. І. Іваницький. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 320 с.
3. Капица О. Н. Детский фольклор: Песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. Изучение, собирание, обзор материала. – Санкт-Петербург: Прибой, 1928. – 222 с.
4. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – Київ: Знання-Прес, 2005. – 591 с.
5. Лозко Г. Українське народознавство: довідник / Г. Лозко. – Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.

6. Марчун О. В. Матеріали до вивчення дитячого фольклору: навч. посібник / О. В. Марчун. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – Ч. 1. – 201 с.
7. Полковенко Т. В. Джерела української етнопедагогіки: дитячий фольклор // Персонал. 2007. № 11.

Шевченко В.В., Добронравова С.А., Семенова Е.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛНЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА

Аннотация
Статья посвящена определению особенностей произведений детского фольклора. Описаны подходы к классификации произведений детской фольклористики. Определены основные характеристики самых популярных жанров, среди которых колыбельные песни, колядки, дразнилки, потешки. В статье указана специфика выполнения некоторых произведений детской фольклористики.
Ключевые слова: детский фольклор, фольклористика, колыбельные песни, колядки, дразнилки, потешки.

Shevchenko V.V., Dobronravova S.A., Semenova E.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

FEATURES OF PERFORMING CHILDREN'S FOLKLORE WORKS

Summary
The article is devoted to the definition of peculiarities of works of children's folklore. Approaches to the classification of works of children's folklore were described. The main characteristics of the most popular genres, among them lullaby songs, carols, shchedrovki, teasers, funny are determined. The specifics of the performance of some works of children's folklore were described in the article.
Keywords: children's folklore, folklore, lullabies, carols, shchedrivki, teasers, funny.

УДК 730

КРУГЛА СКУЛЬПТУРА У ТВОРЧОСТІ Ю. СЕГАЛЬ У 1980-Х РОКАХ

Щербакова К.О.
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

Досліджено особливості пластичної виразності та виявлено характерні риси образної системи Ю. Сегаль на прикладі круглої скульптури 1980-х років. Методологія: при написанні статті було використано аналітичний, контекстуальний та порівняльний методи. Зазначені підходи сприяють проведенню комплексного дослідження творчості майстра. Наукова новизна: у роботі вперше надається мистецтвознавчий аналіз творів круглої скульптури Ю. Сегаль означеного періоду, на основі якого формується уявлення про творчу манеру митця. Висновки. 1980-ті роки у творчості Ю. Сегаль позначені появою робіт на суспільну тематику, а також зверненням до портретного жанру. Круглі скульптури зазначеного періоду відрізняє майстерна передача духу часу та глибокий психологізм представлених образів. Фактурне вирішення поверхні матеріалу надає скульптурам життєвості. Поєднання реалістичності та філософського підтексту в інтерпретації сюжетів та характерів, умовність та лаконізм у вирішенні об'ємів визначають специфіку творчого методу Ю. Сегаль 1980-х років.
Ключові слова: кругла скульптура, дрібна пластика, статуя, пластична виразність, портрет.

Постановка проблеми. Розглянути специфіку пластичного моделювання та сюжетного різноманіття доробку Ю. Сегаль 1980-х років, виявити характерні особливості творчого методу, проаналізувати специфіку пластичного моделювання, тематичної приналежності та образної системи в роботах скульпторки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Об'єктом переважної більшості праць, присвячених творчості Ю. Сегаль ставали або окремі твори скульпторки з особливостями їх пластичної та образної виразності, або творчість в цілому як невід'ємна складова мистецтва свого часу.

У праці «Скульптура малих форм в Російській Федерації» [10] О. Шмігельська простежує розвиток дрібної пластики на території тогочасного СРСР. Авторка надає характеристику даного виду скульптури за різних часів. Аналізуючи скульптуру малих форм 1970-х років, О. Шмігельська простежує загальні тенденції її розвитку, що стануть провідними у формотворчості 1980-х років.

У каталозі виставки творів «Юлія Сегаль. Кирило Мамонов» [12] В. Мейланд розглядає специфіку ідейно-образної системи у творах скульпторки. Також автор статті приділяє увагу порівняльній характеристиці творів Ю. Сегаль та її сучасників, проводить аналіз творчого методу скульпторки у контексті тогочасного мистецтва.

Каталог «Julia Segal. Sculpture» [13] найбільш повно репрезентує творчість Ю. Сегаль, ілюструючи її творчий шлях роботами різних періодів, у тому числі й круглою скульптурою 1980-х років.

Б. Пінчевська у статті «Прощання з безнадією скульпторки Юлії Сегаль» [4] проводить аналіз каталогу «Julia Segal. Sculpture», надаючи характеристику творчості Ю. Сегаль різних років. Зокрема, авторка наголошує на впливі історичного та суспільного аспектів на тематичну та ідейну складову робіт скульпторки. Надаючи загальну характеристику радянського життя, Б. Пінчевська підкреслює майстерну передачу духу епохи у роботах Ю. Сегаль.

Російський художник та скульптор Х. Сокол в своїй статті «Вона володіє вродженим даром пам'ятати почуттями» [3] акцентує увагу на унікальному вмінні скульпторки відтворювати у своїх роботах власні почуття, надаючи їм змістовної глибини та життєвої оповідності. Окрему увагу автор приділяє тактильності творів скульпторки як головному засобу пластичної виразності її скульптур.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Творчість Ю. Сегаль як майстра круглої скульптури є невід'ємною складовою історії мистецтва другої половини XX ст. Останнім часом поступово вводяться до наукового обігу відомості про діяльність скульпторки у галузі рельєфу. Проте кругла скульптура досі залишається маловідомою для широкого загалу.

Мета статті. Висвітлити специфіку круглої скульптури Ю. Сегаль 1980-х років. Оскільки творчий доробок майстра рівною мірою представлений рельєфами та круглою скульптурою, розгляд статуй та скульптурних груп є необхідним для комплексного дослідження та повноцінного розуміння індивідуальної манери автора. Дана праця присвячена аналізу специфіки пластичного моделювання, тематичної приналежності та образної системи в роботах Ю. Сегаль.

Виклад основного матеріалу. Творчість Ю. Сегаль більшою мірою припадає на радянський період. Скульпторка належить до ряду митців, чиї роботи вирізнялися на тлі заідеологізованого соціалістичного реалізму. Мистецтво зазнає змін, починаючи з кінця 1950-х років, з виокремленням неофіційної течії. Загальні творчі тенденції, зокрема, у скульптурі, урізноманітнюються ідейними та пластичними новаціями. Відроджується досвід скульпторів-авангардистів, проводяться експерименти з матеріалами, формою, кольором, фактурою. Роботи Ю. Сегаль можна віднести саме до цієї когорти творців. Є роботи далекі від духу пропаганди, відстороненні від політичних ідей, вони втілюють у собі уявлення про загальнолюдські ідеали та враження скульпторки від повсякденного життя. Пластичне вирішення скульптур знаходиться в загальному річищі тогочасних пошуків та водночас є суто індивідуальним прикладом просторового мислення.

Переважну більшість творчого доробку Ю. Сегаль 1980-х років складає кругла скульптура. Роботи зазначеного періоду позначені сюжетним різноманіттям та детальним вивченням ролі лю-

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

дини у суспільстві та житті в цілому. Композиції, присвячені соціальній тематиці, перемежовуються зі скульптурами-спостереженнями та роботами на теми тепла родинних відносин. В роботах 1980-х років спостерігається вдосконалення пластичної мови митця.

Однією з перших робіт-спостережень 1980-х років стає скульптура «Жінка й телевізор» (1980) (рис. 1), створена під враженням від справжньої сцени у житті Ю. Сегаль. Зображена жінка – жителька селища, відсторонена від великого світу за своєю суттю. Звикла до праці і невибагливого існування, вона залишається осторонь складнощів великого світу та його забаганок.

Рис. 1. Ю. Сегаль. Жінка й телевізор. 1980. Алюміній. 20x25x13. Російський музей. Санкт-Петербург

Зображення телевізора стає втіленням одного з небагатьох каналів того часу, який показував балет. В розумінні авторки вишукані балерини, танцівники в нехарактерному для чоловіків одязі не можуть вписатися у просте життя цієї жінки. Між тим, вона не вимикає канал і впускає у своє життя «чужорідне тіло». Не маючи жодної потреби у перегляді балету, жінка продовжує за ним спостерігати, оскільки не має іншого вибору.

В даній роботі втілена думка про насадження загальних розумінь, ідеалів, життєвих орієнтирів, часто зайвих і незрозумілих людині.

З іншого боку, телевізор для зображеної героїні можна розглядати як її вікно у світ. Жінка прагне відчувати себе його частиною і тішиться цією ілюзією.

Динаміку до композиції вносить розташування фігур за вертикаллю, гра контрастних об'ємів та висоти. Відчуття простору додає товщина стінок телевізора при наскрізному отворі екрану.

«Сегаль тричі зверталася до цього сюжету і, відсікаючи все зайве, зупинилася на найпростішому варіанті, де є лише площина підлоги, важкий куб телевізора з екранним отвором і звернена до нього постать літньої жінки. Це і є формула самотності» [12].

У творчості Ю. Сегаль 1980-х років також прослідковується історична тематика. Її епізодичні появи викликані потребою скульпторки виразити власні емоційні враження часів дитинства. Зокрема, до таких творів можна віднести «Повідомлення Радіоінформбюро. 1941» (1981) (рис. 2, 3).

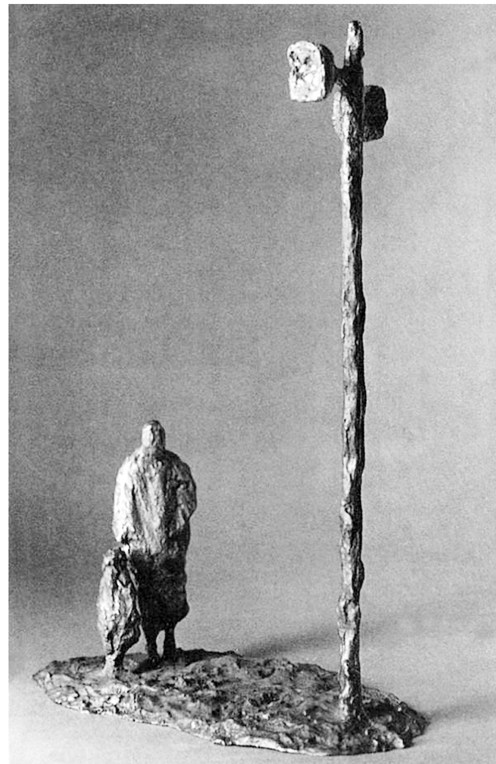

Рис. 2. Ю. Сегаль. Повідомлення Радіоінформбюро. 1941. 1981. Алюміній. 37x23x13. Третьяковська галерея. Москва

Рис. 3. Ю. Сегаль. Повідомлення Радіоінформбюро. 1941. 1981. Алюміній. 37x23x13. Харківський художній музей

Дитинство скульпторки припало на період Другої світової війни. Жахливі враження врізалися в пам'ять і не залишали жінку протягом усього життя. Дитяче світосприйняття замість рупорів Радіоінформбюро малювало в уяві чорні роти, що проголошують страшні речі. Перелічення зданих радянськими військами позицій пригнічувало людей, що скупчувалися навколо ди-

наміка. Складалося враження, що всі негаразди йдуть від цього гучномовця.

На невеликому заокругленому постаменті, що імітує поверхню землі, розташовано дві постаті – жіночу та дитячу – та власне стовп із рупорами. Маленька постать виглядає зляканою, але і здивованою та захопленою водночас. Велика фігура, завмерши, прислухається до лунаючої мови диктора. Поношені, старі речі, зав'язана під підборіддям хустка додають образу правдоподібності і роблять його сукупною характеристикою жінки воєнного часу.

Ю. Сегаль уникає відображення натовпу, лише двома постатями надаючи повноцінне уявлення про стан людей. Вона моделює ситуацію з мінімальним використанням засобів та максимальною достовірністю.

Існує два варіанти скульптурної групи «Повідомлення Радіоінформбюро. 1941». Один з них знаходиться у Державній Третьяковській галереї (Москва, Російська Федерація), інший – у Харківському художньому музеї (Харків, Україна). Друга інтерпретація відрізняється більшими розмірами та певними відмінностями у формі й моделюванні фігур та деталей композиції. До основи стовпа додано ще один брусок, а гучномовці мають більш чітко окреслену прямокутну форму і винесені вперед на більшу відстань. Але найголовніша відмінність полягає в ідейному та пластичному вирішенні зображених. Стан пригніченості та розчавленості, туги і втрати надії передано в зігнутих постатях персонажів. Вони позначені більшою схематичністю та узагальненістю у порівнянні з постатями іншої версії твору. Дитина позбавлена натяків на емоційність та відверті переживання, а жінка стає втіленням людських страждань.

З іншого боку, в даному варіанті простежується діалог двох фігур, майже відсутній у скульптурі з Третьяковської галереї. Постать жінки, хоч і не має точок дотику з фігурою дитини, нахилена до неї і усією своєю поставою виражає прагнення захистити та вберегти. На контрасті із жорсткістю обставин, за яких вони опинилися біля гучномовця, проступає неймовірна ніжність, сила любові, що привносять до скульптури риси інтимності та ліричності.

Проте найбільшого ліризму та камерності набувають роботи на теми родинного затишку та тепла сімейних відносин. Серед таких творів необхідно відмітити скульптурну групу «Тато й мама» (1982) із зображенням літньої подружньої пари, що стоять, тримаючись за руки (рис. 4).

Худорлявий чоловік в капелюсі, в костюмі з закороткими штанинами брюк – та сама людина, яку сім років тому авторка зобразила в роботі «Здрастуй, тато!». Час зсутулив та висушив постать. Контури обличчя пом'якшали та втратили чіткість обрису. Замість минулого завзяття на перший план виходить помірність – в жестах, міміці, поставі. Збереглися лише сила духу та вольовий характер. Свій прояв вони знаходять у підтримці жінки, що стоїть поруч. Турботу та захист вкладено в жести рук – на одну, власне, спирається дружина, іншу покладено на її плечі. Постать жінки м'яка та втомлена. Образ з твору «Моя молода мама на старій фотографії» (1975) також зазнав змін. Авторці вдалося передати тихий смуток старості та збережене тепло взаємин подружньої пари.

Рис. 4. Ю. Сегаль. Тато й мама. 1982. Гіпс. 54х22х17

1980-ті роки у творчості Ю. Сегаль відзначені появою великої кількості скульптурних груп. Зокрема, в цей час з'являється робота «Людина і стіни» (1984) (рис. 5).

Рис. 5. Ю. Сегаль. Людина і стіни. 1984. Бетон. 36х32х22. Дирекція виставок СРСР, Москва

Твір став втіленням ідеї безвихідності. Весь світ, здається, виступає проти самотньої постаті. Як загнаний звір, вона намагається знайти вихід з цього лабіринту, але з одних боків наштовхується на стіни, з інших – на край та провалля. Нервове напруження та психологічне виснаження відображенні у кожному жесті, у різкості рухів, загальній поставі, боязкому повороті голови та задають тон усій скульптурі. Людська постать виступає емоційною домінантою твору, наявність якої організовує різнонаправлені площини.

Кількість зображених стін не передбачувала символічного навантаження, а їх розташування – достовірної передачі певного інтер'єру. Мета роботи – створити гостре відчуття приреченості, і стіни послугували чудовим інструментом для форму-

лювання даного задуму. Використаний прийом дверного отвору, з одного боку, робить двері порубіжним пунктом для прийняття рішення — несе смислове навантаження, а з іншого, — ілюзорно розширюючи простір, додає роботі динаміки.

Ідея про складність існування в контексті існуючого режиму, суспільства, пошуки та метання творчої особистості у замкненому колі набуває в даній скульптурі чіткого, ясного вираження.

Як і у 1970-х роках, у зазначеному десятилітті Ю. Сегаль продовжує створювати скульптурні портрети рідних людей. Серед таких робіт можна відмітити твір «Дочка-підліток» (1986), що певною мірою виконує функції фотографії. Скульпторка прагнула зафіксувати період становлення власної дочки, чому й присвятила дану роботу (рис. 6).

Рис. 6. Ю. Сегаль. Дочка-підліток. 1986. Гіпс. 140х46х21. Ярославський художній музей

Юна дівчина представлена оголеною. Плавність ліній, ще тільки натяками виражена округлість грудей та стегон надають фігурі відчуття зворушливості та ніжності. Дитяча незграбність, поєднана із витонченою жіночністю, що зароджується, простежується у поставі і в загальному настрої роботи.

Голова дівчини повернута у три чверті, що разом із жестом піднятої руки та перенесенням ваги тіла на праву ногу додає роботі життєвості та вносить динаміку до композиції. Обличчя змодельовано за допомогою мінімальної кількості виражальних засобів. Мигдалевидні очі, коротка зачіска, широкий лоб та високопоставлені надбрівні дуги у своєму поєднанні створюють архаїчний образ, близький до етруських портретів. Його лаконічність та відстороненість стали найкращим вирішенням поставленої скульпторкою задачі. Персоналізація та деталізація рис обличчя стали б зайвим елементом, здатним знівелювати виразність задуму, зруйнувати крихкий образ юного створіння.

Дещо інакшою версією скульптури «Дочка-підліток» є її модель, відлита у бронзі. Це єдиний твір у доробку Ю. Сегаль, в якому вона відмовляється від використання фактурних можливостей матеріалу і залишає поверхню ідеально рівною (окрім, хіба, «Портрету Луї Брайля» (1970), рівна поверхня якого була вимогою замовника). До даного принципу скульпторка звертається з єдиною метою — документально відтворити підлітковий вік своєї дитини. Якщо фактурне моделювання гіпсу надає попередньому твору життєвості, то гладкий відполірований метал створює не стільки офіційний, скільки більш об'єктивний та відсторонений образ зображеної. Бронзова статуя, яку можна віднести до скульптури малих форм, вирізняється своєю фотографічною точністю та емоційною сухістю.

Моделювання постави бронзової фігури позбавлене легкості та життєвості гіпсової скульптури. Це зафіксований на згадку образ, чіткий, лаконічний та достеменно вивірений.

Окрім скульптур-спогадів у доробку Ю. Сегаль зустрічаються й скульптури-враження — на створення скульптури «Городянка» (1987) авторку надихнув образ дівчини у метро (рис. 7).

Рис. 7. Ю. Сегаль. Городянка. 1987. Гіпс. 165х43х28. Ярославський художній музей

Ефемерна, тендітна стоїть вона на острівку постамента, кокетливо та водночас природньо відставивши ліву ногу вбік. Блуза з опущеними плечима та спідниця годе підкреслюють силует фігури. Авторка зазначає, що при створенні роботи ставила собі за мету передати непристосованість дівчини до важкої праці. Найбільш яскраво передають задум скульпторки тонкі пальці рук дівчини.

Голова зображеної злегка піднята. Коротка стрижка пасує до чітко окресленого овалу обличчя. Окрім теми тендітності городянки, в даному творі також порушено питання самотності в місті. Поширений сюжет набуває своєрідності за рахунок авторської інтерпретації та зміщення акценту на загальну крихкість образу. На розсуд глядача виноситься не стільки одинока, відокремлена від світу, постать, скільки образ міської жительки як дитини цивілізації.

Серед круглих скульптур Ю. Сегаль 1980-х років необхідно відмітити роботу «Хвора стара» (1988) (рис. 8).

Рис. 8. Ю. Сегаль. Хвора стара. 1988. Гіпс. Натуральний розмір

Представлений образ стає втіленням людського згасання. Статуя відлита в гіпсі в натуральний розмір. У даної роботи існує свій реальний прототип: уникаючи портретної схожості, Ю. Сегаль відображує історію конкретної людини. Разючим було зіставлення у свідомості авторки образу здорової, пишної, енергійної жінки та того, що зробила з нею хвороба. Відчуттям цього немислимого контрасту просякнутий твір.

В якості опори скульпторка використала звичайний лікарняний стілець, що додає роботі правдоподібності. На стільці розміщена змарніла постать жінки. Її вік знівельовано результатами хвороби, що знищує людину, до непізнаваності змінює її зовнішній вигляд.

Дрябле тіло знесилене, сутуле. Руки й ноги неймовірно схудлі, груди обвислі, а обличчя й погляд очей спрямовані догори. Цим прийомом авторка прагне створити враження відстороненості жінки від буденних проблем, розуміння їх незначущості та марності. Погляд старої сповнений мудрості, благоговійної покірливості і легкості водночас.

Властива манері Ю. Сегаль обробка поверхні, її шорсткість та рельєфність ідеально вписуються в концепцію роботи, надають їй більшої виразності та довершеності.

1980-ті роки у творчості Ю. Сегаль також відзначені створенням великої кількості скульптур з каменю. Послугувало цьому перебування скульпторки з родиною на дачі, що надало легкий доступ до даного матеріалу.

Одним з перших творів зазначеного десятиліття, виконаних з каменю, стає скульптура «Оголена» (1980) (рис. 9).

Фігуру змодельовано узагальненими об'ємами, без детального опрацювання окремих елементів. При роботі над даною скульптурою авторку цікавив власне матеріал, його властивості, можливості, висікання силуету та форм жіночої фігури. Камінь оброблено рівно тією мірою, що є необхідною для виявлення характерних особливостей постаті.

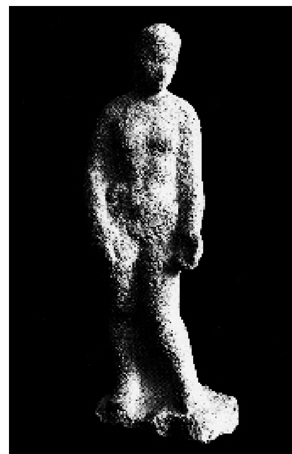

Рис. 9. Ю. Сегаль. Оголена. Камінь. 48х18х10. Ярославський художній музей

Пластика статуї відзначена рівновагою. Зовнішні спокій та розміреність контрастують із внутрішнім згустком напруженості, розосередженому по всьому тілу. Динаміка виявляється легкими натяками, зокрема, у лініях зігнутої лівої ноги та руки, розгорнутої долонею до глядача.

Ефект фактурності, характерний для робіт Ю. Сегаль, в даному разі, відповідає задуму автора зімітувати поверхню шкіри та підкреслюється використанням пористої структури матеріалу.

Робота з каменю «Двоє» (1984) (рис. 10), що за кількістю персонажів може розцінюватись як скульптурна група, за своїм пластичним вирішенням скоріш тяжіє до статуї. Твір цікавий моделюванням окремих об'ємів, що поєднуються між собою, перетікаючи один в одного.

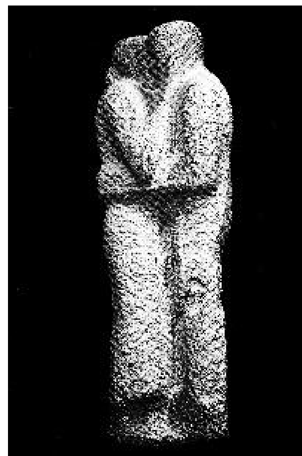

Рис. 10. Ю. Сегаль. Двоє. Камінь. 83х26х23. Ярославський художній музей

Зображена сцена відзначена інтимністю та камерністю, не зважаючи на певну приземкуватість та узагальненість постатей. За ступенем опрацювання Ю. Сегаль залишає чоловічу фігуру наближеною до кам'яної глиби, що послугувала матеріалом для виготовлення скульптури. Стійка вертикаль його постави та горизонталь зігнутих у ліктях рук виступають каркасом для ніжної гнучкої жіночої постаті.

Зіставлення протилежностей двох людей у характерах, внутрішній організації, зовніш-

ніх проявах додає роботі крихкості та витонченості. Вияв любові та турботи розглядається як невід'ємна частина гармонійного людського існування.

Висновки. У 1980-х роках манера Ю. Сегаль набуває завершеності та цілісності. Досвід попередніх років стає підґрунтям для вдосконалення головних пластичних та образно-композиційних прийомів образотворення.

Переважну більшість доробку Ю. Сегаль зазначеного періоду становить кругла скульптура. Реалістичність представлених сюжетів та характерів набуває витонченості за рахунок тонкого психологізму, філософського наповнення робіт та специфіки манери виконання, заснованій на принципі фактурності поверхні.

Лаконічність об'ємів та майже математична вивіреність композицій формують манеру мисткині та стають невід'ємною складовою у створенні завершених образів.

Статуї та дрібна пластика, що переважають у творчості Ю. Сегаль у 1980-х роках, присвячені, переважно, суспільній тематиці. Доробок зазначеного періоду також урізноманітнюють скульптури-портрети, а філософський підтекст багатьох робіт виявляє їх полісемантичну сутність та оригінальність.

Індивідуальна манера Ю. Сегаль, що у 1980-х роках набуває свого яскравого вираження, у подальшому стане стрижнем пластичного та образного різноманіття творів.

Перспективи подальшого розвитку дослідження творчості Ю. Сегаль полягають у формуванні комплексного та повноцінного розуміння доробку скульпторки та її внеску до розвитку мистецтва скульптури у другій половині XX ст.

Список літератури:

1. Авторы и персонажи [Електронний ресурс]: Журнальный зал – Электрон. дан. – [Иерусалим: Иерусалимский журнал, 2013]. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/ier/2013/46/31a.html – Название с экрана.
2. Бабурина Н. Скульптура малых форм / Н. Бабурина – М.: Советский художник, 1982. – 248 с., илл.
3. Встреча с Юлией Сегаль – скульпторм и поэтом, состоится в Музее Шолом-Алейхема персонажи [Электронный ресурс]: Ассоциация еврейских организаций и общин Укаины – Электрон. дан. [2016] – Режим доступа: http://vaadua.org/news/vstrecha-s-yuliey-segal-skulptorom-i-poetom-sostoitsya-1-aprelya-v-18-00-muzee-sholom-aleyhema – Название с экрана.
4. Пінчевська Б. Прощання з безнадією скульпторки Юлії Сегаль [Електронний ресурс] – Електрон. дан. – [Київ, Art Ukraine, 2014]. – Режим доступу: http://artukraine.com.ua/a/proshchannya-z-beznadiyeyu-skulptorki-yulii-segal/#.Wf1sy1u0PIW – Название с экрана.
5. Программа «Мы – Израиль» 1 октября 2014 / 7 тишрей 5775 [Электронный ресурс]: Электрон. дан. [2014]. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=qF5PQEB4dX4 – Название с экрана.
6. Разговор о важном [Электронный ресурс]: Мітєц. – Электрон. дан. – [Київ: Мітєц, 2016]. – Режим доступа: http://mitec.ua/razgovor-o-vazhnom/?_utl_t=fb – Название с экрана.
7. Скульптура Юлии Сегаль [Электронный ресурс]: Мітєц. – Электрон. дан. – [Київ: Мітєц, 2016]. – Режим доступа: http://mitec. ua/skulptura-yulii-segal/?_utl_t=fb – Название с экрана.
8. Советская скульптура'77 – М.: Советский художник, 1979. – 309 с., илл.
9. ТорфTV. Портрет. Юлия Сегаль. [Электронный ресурс] – 2016. Режим доступа: https://torf.tv/video/PortraitYuliaSegal1 – Название с экрана.
10. Шмигельская Е. В. Скульптура малых форм в Российской Федерации / Е. В. Шмигельская – СПб.: Художник РСФСР, 1982. – 182 с., илл.
11. Юлия Сегаль. Випуски за участю гостя [Електронний ресурс]: Громадське радіо. – Електрон. дан. – [Київ, Громадське радіо, 2016]. – Режим доступу: https://hromadskeradio.org/ru/guests/yulyya-segal – Назва з екрана.
12. Юлия Сегаль. Кирилл Мамонов. – Каталог выставки произведений – М.: Советский художник, 1987. – 40 с., илл.
13. Julia Segal. Sculpture. – Художественный Альбом. – Киев-Иерусалим: Дух і Літера, 2014. – 192 с., іл.

Щербакова Е.О.
Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

КРУГЛАЯ СКУЛЬПТУРА В ТВОРЧЕСТВЕ Ю. СЕГАЛЬ В 1980-Е ГОДЫ

Аннотация
Исследованы особенности пластической выразительности и определены характерные черты образной системы Ю. Сегаль на примере круглой скульптуры 1980-х годов. Методология: при написании статьи были использованы аналитический, контекстуальный и сравнительный методы. Указанные подходы способствуют проведению комплексного исследования творчества скульптора. Научная новизна: в работе впервые предоставляется искусствоведческий анализ произведений круглой скульптуры Ю. Сегаль указанного периода, на основе которого формируется представление о творческой манере художника. Выводы. 1980-е годы в творчестве Ю. Сегаль обозначены появлением работ на общественную тематику, а также обращением к портретному жанру. Круглые скульптуры указанного периода отличает искусная передача духа времени и глубокий психологизм представленных образов. Фактурное решение поверхности материала придает скульптурам жизненности. Сочетание реалистичности и философского подтекста в интерпретации сюжетов и характеров, условность и лаконизм в решении объемов определяют специфику творческого метода Ю. Сегаль 1980-х годов.
Ключевые слова: круглая скульптура, мелкая пластика, статуя, пластическая выразительность, портрет.

Shcherbakova K.O.
National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

SCULPTURE IN THE ROUND OF JULIA SEGAL IN 1980S

Summary
The features of plastic expressiveness and characteristic features of the figurative system of Yu. Segal were investigated by the example of the sculpture in the round of the 1980s. The methodology of the study is to use analytical, contextual and comparative methods. These approaches contribute to a comprehensive study of the sculpture's creativity. Scientific novelty: the study is the first time an art analysis of works of round sculpture by Yu. Segal of 1980s, on the basis of which the idea of the creative style of the artist is formed. Conclusions. In 1980s Yu. Segal created works on social themes and appealed to the portrait genre. Sculptures in the round of this period are distinguished by the skillful transmission of the spirit of time and the deep psychology of the represented images. The texture of the surface of the material gives to the sculptures the sence of vitality. The combination of realism and philosophical subtext in the interpretation of plots and characters, the conventions and conciseness in space solving determine the specifics of the creative method of Yu. Segal in 1980s.
Keywords: sculpture in the round, miniature plastic arts, statue, plastic expressiveness, portrait.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 821.133.1:82

LA NOUVEAUTE FLAUBERTIENNE: «MADAME BOVARY» UN ROMAN REALISTE IDEAL

Vysotska R.R.
L'Université Nationale Polytechnique de Lviv

L'article présenté est consacré à la question du développement du réalisme de Flaubert et son roman principal. Une attention particulière est portée sur la notion du «bovarysme» premièrement apparue dans cette oeuvre. L'analyse détaillée des sources théoriques et des revues est menée. L'attention est portée sur la question des romans romantiques en comparaison avec le roman flaubertien. Nous avons présenté des exemples de l'oeuvre avec une précision documentaire.
Mots-clés: roman, aspect réaliste, bovarysme, description, précision, amour, fatalité, récit, contexte.

La définition du problème. Madame Bovary est considéré comme le chef d'oeuvre du roman réaliste français du XIX siècе. Lorsque le réalisme apparait dans les années 1850, il n'a cependant rien d'inédit. De tout temps, du roman latin au roman bourgeois de l'âge classique, du roman du XVIII siècle à Balzac, le roman vise à décrire avec fidélité les réalités du son temps. Pour ne mentionner que le XIX siècle, *Le Père Goriot, Le rouge et le Noir, L'Assommoir et Bel-Ami* sont des romans que l'on peut qualifier de «réalistes».

Notre objectif de recherche est de distinguer l'»objectif» réaliste, qui a toujours existé, du «mouvement» réaliste, qui, lui, est limité dans le temps (les années 1850-1870) et présente des caractéristiques particulières. Comment définir le réalisme en un mot? Il s'agit d'un courant littéraire qui représente le réel comtemporain avec un souci de vérité, parfois jusque dans ce qu'il peut avoir de trivial. La définition est en réalité insuffisante car, pour bien comprendre le réalisme, il faut savoir qu'il se construit tout entier en réaction contre le romantisme présente **l'actualité du travail**.

L'intérêt scientifique. Le contexte intellectuel des années 1850, au cours desquelles *Madame Bovary* est écrit, est très différent de celui des années 1830, moment d'apogée du romantisme. D'abord, parce que la société a évolué. Emergée au XVIII siècle, confirmé dans ses droits par la Révolution de 1789, montée en puissance à l'époque romantique, la bourgeoisie joue, à partir du milieu du siècle, un rôle politique, économique et social du premier plan. Qu'il soit industriel, banquier ou commerçant, le bourgeois est en effet le grand bénéficiaire de la révolution industrielle qui débute en France dans les années 1840.

Le matériel de base. Face à une aristocratie incapable de s'adapter à la modernité, la bourgeoisie confirme avec éclat la victoire du mérite sur la naissance. Mais, si elle met en place la capitalisme industriel, elle impose aussi sa culture et sa morale. Au départ dynamique et novateur, l'idéal de la vie bourgeois, centré sur le travail et la réussite individuelle, s'est peu à peu associé à une frilosité culturelle et à un conformisme de la pensée [1, p. 106]. L'époque où Flaubert rédige *Madame Bovary*, le second Empire (1852-1870), voit culminer cette morale bourgeoise, dont le personnage d'Homais est un parfait représentant. Le terme «bourgeois», qui ne possède pas encore son sens moderne, désigne, de manière plus large, l'homme du siècle, satisfait et commun. Le mode de pensée bourgeois (qu'on nomme à l'époque l'esprit «boutiquier»), étriqué et matérialiste, imprègne donc son époque et constitue un puissant repoussoir pour l'artiste.

Autre trait caractéristique de ces années 1850: elles sont marquées, chez les intellectuels et les artistes, par un relatif délaissement de la politique. La révolution de 1848 (l'une des trois révolutions qu'a connues le siècle et qui ont, à la suite de celle de 1789, progressivement permis à la République de s'installer dans les esprits et à la démocratie de devenir effective) vient d'avoir lieu. Mais, après avoir suscité un temps l'enthousiasme (celui de la coutre II République, 1848-1852), l'Histoire déçoit: Louis-Napoléon Bonaparte provoque un coup d'Etat et, prenant le pouvoir sur le nom de Napoléon III, met en place un régime autoritaire. Le scénario de 1830 se répète: au lieu de faire advenir la justice sociale, la révolution d'alors avait signé le triomphe du libéralisme économique, c'est-à-dire de l'argent. Bien que plus ouvrière et portée par une révolte plus aigue, la révolution de 1848 ne débouche sur rien de nouveau [1, p. 156].

Si cette confiscation de la démocratie amène certains, comme Hugo, à s'engager encore plus à gauche, elle entraone chez d'autres, dont Flaubert, une désillution tenace vis-à-vis de la politique. Alors que les représentants de la génération romantique croient encore en la capacité de la littérature à changer la société, les jeunes écrivains mettent sévèrement cette possibilité en doute. Rien de contradicroire à ce que ce soit à un moment où elle se détourne de l'Histoire que la littérature se tourne vers l'exploration du réel: dire le réel dans ce qu'il a de trivial, c'est mettre à bas les illusions politiques en exhibant la vérité des choses, c'est signer la mort des utopies. «Républicains, réactionnaires, rouges, bleus, tricilores, tout cela concourt d'ineptie», s'exclame Flaubert [4, p. 250]. Il est essentiel d'avoir en tête, lorsqu'on lit ce dernier, *ce refus du politique* qui l'anime, car celui-ci permet non seulement de comprendre la satire sociale à

laquelle il se livre dans ses romans mais surtout son élitisme esthétique, son exigence formelle. Aux antipodes de Hugo et de Georges Sand, le romancier n'accorde à son oeuvre aucune dimension messianique sur le plan social: la beauté du travail littéraire, naturellement au service d'un «message», vaut pour elle-même. C'est bien contre le monde que Flaubert élabore son oeuvre [4, p. 255].

Dernière donné qui marque le mouvement réaliste de manière cruciale: les années 1850 correspondant à un moment de grand essor scientifique et technique. Progrès de la médecine, développement des machines-outils et inventions technologiques améliorent le niveau de vie, dynamisent l'économie et, surtout, modifient le rapport des écrivains au monde. Tandis que, à l'époque romantique, les grandes questions que se posait l'homme trouvaient des réponses dans l'art et la littérature, c'est désormais la science qui les lui apporte. Prouvant son éfficacité, elle détrône la littérature dans sa capacité à agir sur la société. Pour les tenants du positivisme, courant de pensée qui émerge dans ces années et dont Auguste Comte (1798-1857) est la figure centrale, n'existe que ce qui vérifiable par la science. Proche des positivistes, Flaubert est nourri de cette fois en la science. Pour lui, la littérature ne peut être crédible que si, cessant de se complaire dans un lyrisme désormais hors de propos, elle se pose en rivale de la science. A partir de Flaubert, le roman s'enracine tout entier dans la volonté, loin du flou romantique, de donner à lire un compte rendu clinique du monde. Le romancier réaliste se tranforme en savant [3, p. 458].

Le terme «réalisme» est d'abord utilisé à propos de la peinture. La critique picturale l'applique aux artistes qui dans les années 1850, brisent les conventions esthétiques en s'attachant à peindre des sujets quotidiens, à montrer la réalité «telle qu'elle est, sans mensonge et sans ornement» [3, p. 468]. En effet, jusqu'au milieu du siècle, la peinture académique – et même l'audacieuse peinture romantique – ne donnaient guère à admirer que les sujets dits «nobles»: portraits, scènes historiques, sujets antiques et bibliques.

Le réalisme de Flaubert. Le roman réaliste s'inscrit dans la droite ligne de l'oeuvre d'Honoré de Balzac (1799-1850). S'il revèle pleinement du romantisme par son écriture, Balzac est en effet le premier à se livrer à une description minutieuse du réel, à faire quitter au roman le domaine de la fiction pure, dans lequel il était cantonné jusqu'alors, pour le transformer en outil d'observation du réel. La dette de Flaubert envers son ainé est patente: le sous-titre de notre roman, «Moeurs de province», rappelle *les Scènes de la vie de province*.

En quoi le roman flaubertien est-il alors plus réaliste que le roman balzacien? D'abord, par sa volonté de rapporter une histoire vraie. Ainsi, le sujet de *Madame Bovary* est inspiré d'un fait divers dont le romancier a pris connaissance dans la presse. A Ry, petite ville proche de Rouen, Delphine Delamare, femme de médecin, s'ennuie. Elle trompe son mari, avant de s'endetter et de se suicider, avant que celui-ci, dévoré par le chagrin, ne fasse de même, laissant derrière lui une petite fille. Bien que l'intrigue des romans de Balzac soit vraisemblable, elle ne trouve pas son origine, comme c'est le cas ici, dans un fait réel.

Au moment de sa publication, on n'a retenu de *Madame Bovary* que sa dimension scandaleuse. C'était peu de comparaison de la révolution stylistique qu'opérait Flaubert. Si ce dernier rénove le genre romanesque, ce n'est pas seulement parce qu'il décrit le réel sans concession, mais surtout parce qu'il confère au roman des ambitions esthétiques. En effet, le culte de la neutralité et le modèle scientifique, sur lesquels le roman réaliste se fonde, ne doivent pas faire oublier que Flaubert est avant tout un artiste. Il serait réducteur de ne voir dans son roman qu'un procès-verbal dénué de toute dimension esthétique. La passion de la forme et l'amour du style qui animent le romancier, il va les infuser dans le roman qui, jusqu'alors, ne se fixait pas pour but premier de créer du beau. Telle est la révolution, capitale, que Flaubert opère sur le roman [10, p. 205]. Au XIX siècle, accompagnant les bouleversements sociaux, le roman connait un développement sans précédent. A côté des grands romanciers, une foule d'auteurs mineurs prolifère. Romans d'aventures, romans sentimentaux, romans de moeurs, romans historiques: le genre s'enrichit, se ramifie, occupant de plus en plus de place dans les livraisons des librairies. Pourtant, rien ne prédisposait le roman, parent pauvre de la littérature depuis les origines, genre jugé immoral et digne de peu d'intérêt à l'époque classique, à se voir ainsi plébiscité. Tel un «parvenu», animé de la «liberté du conquérant dont la seule loi est l'expansion inféfinie», le roman «s'approprie toutes les formes d'expressions, exploite à son profit tous les procédés sans même être tenu d'en justifier l'emploi» [10, p. 208]. Méprisé, il s'impose comme le genre majeur du siècle. Dédaigné, il devient célèbre. Deux raisons expliquent cette prise de pouvoir.

Il y a d'abord le fait que, contrairement à la poésie et au théâtre, le roman n'a jamais obéi à aucune règle. Or le nouvel ordre social produit par la Révolution, complexe, multiple, constamment en mouvement, ne peut être dit par le genres aussi codifiés que la poésie et le théâtre. Libre, sans attaches ni lois de compositions, le roman s'offre donc aux écrivains comme le genre le plus capable de représenter le monde moderne.

L'autre raison qui explique le triomphe du roman est la démocratisation du fait littéraire. Nouvelle classe régnante, plus douée pour le monde concret que pour le débat d'idées, la bourgeoisie souhaite une littérature à son image et à son niveau. Loin de la littérature classique dont les enjeux aristocratiques la dépassent, loin des audaces romantiques avec lesquelles elle se sent peu d'affinités, elle apprécie le roman, genre réputé accessible et offrant, souvent à peu de frais, la ration nécessaire de rêve et d'évasion. En d'autres termes, c'est le triomphe du bourgeois qui assure celui du roman. Plus le siècle voit s'installer les valeurs bourgeoises, plus le genre se développe. Le roman accompagne ainsi une véritable démocratisation de la littérature: il est lu par tous, écrit pour tous, de l'homme de lettres à la jeune fille – les lectures d'Emma au couvent en témoignent. A bien des égards, le triomphe du roman connait un déploiement assez similaire à celui du cinéma au début du siècle suivant.

Lorsque Flaubert écrit *Madame Bovary*, le roman domine donc la scène littéraire [9, p. 114]. Mais

le succès populaire du roman le fait parfois se compromettre, au détriment de sa qualité, dans des stratégies commerciales. Les années 1850 marquent en effet les débuts de la littérature dite «de gare» (romans de lecture facile qui sont vendues exclusivement dans les gares, étant réservés à occupper le temps du voyage). En d'autres mots, exigeant ou racoleur, outil de description de la société ou simple moyen d'évasion, le roman ne vise pas encore un but esthétique. C'est à ce nouveau objectif que va s'attacher Flaubert. Si, réalisé dix ans après les romans d'Alexandre Dumas, *Madame Bovary* apparait comme plus moderne, c'est qu'il est non seulement débarassé du romanesque excessif qui caractérisait le roman de la première partie du siècle, mais surtout qu'il vise au but, gratuit entre tous, de créer du beau. Avec Flaubert, le roman s'instaure pour la première fois comme le lieu d'un travail stylistique. Ainsi, l'innovation flaubertienne apportée au roman va quelque peu à contre-courant de la tendance générale du siècle. A mille lieues des objectifs du roman à grand tirage. *Madame Bovary* est un roman sans sujet, relativement concis, refusant d'appâter ou d'effrayer à bon marché le lecteur [9, p. 116].

A l'encontre de l'objectif réalisé qui interdit toute manifestation du narrateur, le roman flaubertien est, contre toute attente, extremement lyrique – non de ce lyrisme qui relève du ponctif, mais d'un lytrisme puissant, violent, neuf, qui fait partie intégrante de l'inspiration du romancier [5, p. 62].

Du romantisme, Flaubert a en effet conservé une sensibilité, un goût de l'excès et de la couleur. A côté du patient nomenclateur des faits et gestes du quotidien, il y a en lui un autre homme, «épris de gueulades, de lyrisme, de grands vols d'aigles, de toutes les sonorités de la phrase et des sommets de l'idée» [6, p. 26]. Ce que Flaubert refuse, ce n'est pas donc le romantisme, mais ses facilités, ce romantisme affaibli, affadi, embourgeoisé, qui prend la forme d'une sensibilité mièvre ou d'une exaltation ridicule. L'excès romantique, en tant que marque d'une aspiration à l'infini, est, quant à lui, loin d'être condamné. Ainsi, la frustration conjugale et sociale d'Emma, son tempérement exalté, sa manière de s'offrir tout entière à la passion amoureuse, même s'ils sont fustigés par le romancier, traduisent une profonde et sincère insatisfaction, reflet – fût-il dégradé – de celle de l'artiste. Il a beau être condamné, le «bovarysme» est, à sa manière, un héroisme [7, p. 145]. De même, bon nombre de scènes du roman témoignent d'un réel goût romantique: celle où l'héroine, au petit matin, après avoir traversé en courant la prairie pour rejoindre son amant, entre dans la chambre de ce dernier «exhalant de toute sa personne un frais parfum de sève, de verdure et de grand air» ne déparerait pas dans les romans de George Sand...

Le roman flaubertien est donc tout entier soumis à cette tension, intenable et jouissive à la fois, entre la platitude du sujet et la somptuosité de la langue, entre la médiocrité du réel et la splendeur du verbe. Avec Flaubert, le roman devient oeuvre d'art à part entière. Cette conception du genre nous est, depuis Proust, Céline et le nouveau roman, désormais familière, mais elle est, à l'époque inédite.

Madame Bovary, grand roman comique? L'affirmation n'est pas sans fondement. Au-delà du travail d'évidement de la manière qui la caractérise, l'intérêt du roman flaubertien réside, de manière ultime, dans la constante ironie qui la fonde. La valorisation du lyrisme va de pair avec la critique des valeurs du temps.

Le fait qu'Emma excelle à «poser sur des feuilles de vignes les pyramides de reines-claudes» siscite l'admiration de la clientèle de son mari, sur lequel rejaillit beaucoup de considération. Comme tant d'autres, cet énoncé est ironique. Signe d'un jugement auctorial, indice d'une présence forte du narrateur dans son récit, l'ironie remet en cause la dogme d'impassibilité censé être au coeur du credo réaliste. Rejoignant le point de vue subjectif et les effet de style déjà relevés, elle constitue la marque d'un engagement du romancier dans son récit, d'autant plus complexe qu'il se dissimule derrière le masque de l'impassibilité. Ainsi le roman flaubertien est-il, contrairement aux idées reçues, éminement personnel et subjectif. Dans ce contexte, on comprend mieux le refus par le romancier de l'étiquette «réaliste» [3, p. 98]. Digne élève se son maître, Maupassant écrira qu' «il suffit de lire avec intelligence *Madame Bovary* pour comprendre que rien n'est plus loin du réalisme». En un mot, avec ce roman, Flaubert instaure et dynamite à la fois le roman réaliste. Génie d'une oeuvre qui, en même temps qu'elle donne naissance à un modèle, le déconstruit et le sublime.

Crue, âpre, brutale, la peinture de l'insatisfaction féminine dans *Madame Bovary* a, en son temps, heurté l'opinion. Le réalisme de Flaubert allait trop loin. Jamais en effet un roman de Balzac ou de Stendhal n'avait représenté de façon aussi directe la frustration d'une femme et sa découverte du plaisir. Au moment de la publication du roman en revue, le romancier et son éditeur sont assignés en justice pour «délits d'outrage à la morale publique et religieuse et aux bonnes moeurs» [8, p. 44]. Des épisodes, des phrases sont jugés attenter à la morale. L'avocat de Flaubert plaide en faveur de la moralité de l'artiste en avançant qu'une oeuvre qui présente des passages pouvant bousculer la morale n'en est pas pour autant immorale. Les accusés sont acquittées et le roman, autorisé à la publication, est dédié par Flaubert à son défenseur.

La poursuite de *Madame Bovary* en justice nous semble aujourd'hui d'un autre âge, mais il est indéniable que la sexualité – les censeurs ne s'y sont pas trompés! – y joue le rôle de premier plan. L'histoire est bien celle d'une femme qui se fait peu à peu envahir par la sexualité, par un éros destructeur qu'elle n'avait pas soupçonné. Et, lorsque le romancier contemple, par le regard fasciné de Charles ou de celui, prédateur, de Rodolphe, le corps d'Emma, on est loin de l'idéalisation romantique: les lieux du corps décrits sont porteurs d'une violente sensualité. Ainsi, il note qu'Emma, après avoir fait l'amour avec Léon à Rouen, regagne Yonville noyée de foutre, de larmes, de cheveux, de champagne [5, p. 200].

Il est important de préciser qu'en réalité, avec *Madame Bovary*, c'est le corps tout entier – et pas seulement la sexualité – qui entre en littérature. Le corps y est décrit dans ses fonctions naturelles comme jamais il ne l'a été auparavant [10, p. 198].

Pour conclure il est à dire que dans la littérature de l'âge classique, le corps est peu repré-

senté. Si on le trouvait chez Rabelais, s'il réapparait dans le roman bourgeois, qui se propose de décrire le réel commun, il est quasiment absent du roman héroique et galant. Victime d'un inédit moral, porteur d'une vérité qu'on juge vulgaire, il est en effet banni par la préciosité. En témoignent, dans La Princesse de Clèves, les portraits initiaux, fort allusifs, de l'héroine et du duc de Nemours. Limités au visage, seul lieu digne d'intérêt, ils ne s'écartent pas des topoi antiques et médiévaux: pâleur et harmonie pour la femme, puissance et air héroique pour l'homme. Au siècle suivant, le corps ne se manifeste guère dans les romans de Marivaux, Prévost et Rousseau. Il faudra attendre le roman libertin, dans la seconde moitié du siècle, pour qu'il soit remis à l'honneur.

Liste des ouvrages consultés:

1. Becker C., Cabanes J-L. Le roman au XIX siècle. L'explosion du genre / C. Becker, J-L. Cabanes. – Bréal: «Amphi Lettres», 2001. – 198 pp.
2. Butor M. Improvisations sur Flaubert / M. Butor. – Pocket, «Agora», 1996. – 159 pp.
3. Dufour P. Le réalisme. De Balzac à Proust / P. Dufour. – Presse universitaires de France, 1998. – 588 pp.
4. Dufour P. Flaubert ou la Prose du silence / P. Dufour. – Nathan, 1997. – 357 pp.
5. Gothot-Mersch C. La Genèse de Madame Bovary / C. Gothot-Mersch. – Slatkine Reprints, 1980. – 258 pp.
6. Neefs J. Madame Bovary de Flaubert / J. Neefs. – Hachette, «Poche critique», 1972. – 145 pp.
7. Neefs J. Préface à Madame Bovary / J. Neefs. – Librairie Générale Française, «Le livre de poche classique», 1999. – 369 pp.
8. Philippot D. Vérité des choses, mensonge de l'homme dans Madame Bovary de Gustave Flaubert / D. Philippot. – Champion, 1997. – 458 pp.
9. Robert M. En haine du roman. Essai sur Flaubert / M. Robert. – Balland, 1988. – 279 pp.
10. Vaillant A., Bertrand J-P., Régnier P. Hisoire de la littérature française du XIX siècle / A. Vaillant, J-P. Bertrand, P. Régnier. – Hachette, «Les Fondamentaux», 1995. – 377 pp.

Висоцька Р.Р.
Національний університет «Львівська політехніка»

НОВАТОРСТВО ФЛОБЕРА: «ПАНІ БОВАРІ» ЯК ПРИКЛАД ІДЕАЛЬНОГО РЕАЛІСТИЧНОГО РОМАНУ

Анотація
Подана стаття присвячена питанню розвитку реалізму Флобера в його головному романі. Особливу увагу приділено поняттю «боваризм», що вперше з'явився у творі. Проведено детальний аналіз теоретичних джерел та журналів. Увага приділяється порівняльному аспекту романів епохи романтизму з флоберським романом. Представлено приклади роману з документальною точністю.
Ключові слова: роман, реалістичний аспект, боваризм, опис, точність, любов, смертність, розповідь, контекст.

Высоцкая Р.Р.
Национальный университет «Львовская политехника»

НОВАТОРСТВО ФЛОБЕРА: «ГОСПОЖА БОВАРИ» КАК ПРИМЕР ИДЕАЛЬНОГО РЕАЛИСТИЧЕСКОГО РОМАНА

Аннотация
Представлена статья посвящена вопросу развития реализма Флобера и его главного романа. Особое внимание уделено понятию «боваризм», впервые появившееся в этой работе. Проведен детальный анализ теоретических источников и журналов. Внимание уделяется сравнительному аспекта романов эпохи романтизма с флоберським романом. Представлены примеры романа с документальной точностью.
Ключевые слова: роман, реалистический аспект, боваризм, описание, точность, любовь, смертность, рассказ, контекст.

Vysotska R.R.
Lviv Polytechnic National University

THE NOVELTY OF FLAUBERT: «MADAME BOVARY» AS AN EXAMPLE OF IDEAL REALISTIC NOVEL

Summary
The article is devoted to the question of the development of Flaubert's realism and his main novel. Particular attention is paid to the concept of «bovarism», which appeared for the first time in this novel. A detailed analysis of theoretical sources and journals has been conducted. Attention is paid to the comparative aspect of Romantic novels with the Flaubert novel. Presented examples of the novel with documentary accuracy.
Keywords: novel, realistic aspect, bovarism, description, accuracy, love, death, story, context.

УДК 808.5:811.14'02

ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОЛОГІЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В ТЕКСТІ «ІСТОРІЇ» ГЕРОДОТА ТА ЗАСОБІВ ЇЇ ПІДСИЛЕННЯ

Зубченко С.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто ключові монологи «Історії» Геродота, які якнайкраще репрезентують різноманіття монологічних промов твору. На основі аналізу структури аргументації визначено ключові елементи аргументації, розроблено відповідні схеми. Виявлено увесь діапазон синтактико-стилістичних структур, які сприяли досягненню ефективності аргументації та встановлено стилістичну домінанту, визначено коефіцієнт концентрації стилістичних засобів кожного монологу.
Ключові слова: аргументація, аргумент, монолог, тезис, посилання, гарантія, антитеза.

Постановка проблеми. Останні десятиліття виявили тенденцію до так званих «міжпредметних» досліджень, що базовані на комплексному вивченні питань, які стосуються одночасно кількох різних галузей. Не оминула вона й мовознавство.

Дослідження взаємозв'язку лінгвістики з психологією, риторикою, логікою дає змогу визначити новий, якісно відмінний рівень вивчення мовних явищ, дозволяє краще зрозуміти логіку побудови мови та її функціонування. А тому сучасний етап розвитку лінгвістичної думки характерний пильною увагою до явищ, фактів, які виходять за межі компетенції власне лінгвістики [5, с. 1]. Така бінарність студій зумовила включення до предмету досліджень мовознавців проблематику аргументації, явища, відомого ще в добу Античності, проте актуального і в наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вітчизняному просторі дослідженнями аргументації займаються О. В. Бекетова [5], І. Зарицька [9], О. М. Красненко [11]. Водночас констатуємо, що ця тематика не знаходить в Україні так багато вчених, як за кордоном, де аргументації присвятили свої студії такі вчені як С. Тулмін [2], Ф. Х. Еемерен, Р. Гротендорст [8], Е. П. Агапов [3], А. П. Алєксєєв [4], Л. Г. Васильєв [6], В. А. Гуторов [7], Т. П. Третьякова [13] та інші.

На основі запропонованих цими вченими дефініцій трактуємо аргументацію як певний вид інтелектуальної діяльності, виражений у знаковій системі з чіткою структурою, в основі якого лежить логічне обґрунтування доказуваного тезису різними засобами та з різною метою залежно від кожного конкретного випадку. Згідно з розробленою теорією структуру аргументації розглядаємо за її складовими частинами: тезис (Т), аргумент (А), посилання (П), гарантія (Г) [4, 2].

Твір давньогрецького письменника Геродота «Історія», попри наративний характер, рясніє вкрапленнями прямої мови різних персонажів. Зокрема, серед них нараховуємо 116 монологів, 68 діалогів та 6 полілогів, тобто чільне місце серед усіх зафіксованих випадків прямої мови займає монолог. Це насамперед накази, вказівки, оракули чи написи. Окрім цього в тексті «Історії» подибуємо і любовні звертання, заклики до дій, докори чи звинувачення. Спільна риса усіх монологів – певна мета, якої прагне досягнути мовець. Для її досягнення оратор використовує як різної сили та кількості аргументи, так і синтактико-стилістичні мовні засоби підсилення своїх слів. Стратегія поєднання усіх цих елементів з метою переконання співрозмовника і творить аргументацію, яка в праці Геродота досі повною мірою *не була досліджена*.

У зв'язку з цим у статті поставлено **завдання** – визначити вплив структури аргументації, конфігурації та концентрації синтактико-стилістичних засобів на її ефективність у відібраних монологах «Історії» Геродота. **Об'єкт** дослідження – монологи різної структури, а також синтактико-стилістичні засоби, які формують їхню аргументативну базу. **Предмет** дослідження – схеми аргументації та конфігурація синтактико-стилістичних структур в досліджуваних монологах.

Виклад основного матеріалу. Через досить велику кількість коротких монологічних епізодів, поточне дослідження обмежене вивченням аргументації лише в окремих монологах, відібраних за змістом, кількістю елементів структури аргументації чи кількістю синтактико-стилістичних засобів. Однак, на нашу думку, відібрані уривки максимально чітко репрезентують характерні ознаки усього діапазону виявлених у творі монологів.

Найбільше зафіксованих тезисів у монолозі – п'ять, монологів з такою кількістю тезисів – три, усі з останньої, дев'ятої книги «Історії». Унікальна за своєю структурою промова Павсанія, який пояснює афінянам, як діяти на полі бою, адже частина союзних військ їх покинула. Схема його аргументації така: Т1 + Т2 + Т3 + Т4 + Т5. Через різні можливі варіанти розвитку подій на ратному полі, Павсаній передбачає і різні сценарії дій афінян, що і зумовлює наявність в структурі його аргументації аж п'яти тезисів, не підсилених жодним аргументом. Зумовлене це, насамперед, тим, що Павсаній був представником лакедемонців, що відомі своєю лаконічною мовою, звідси – усі тезиси сформульовані чітко і додаткового пояснення не вимагають. Проте без синтактико-стилістичних засобів промовець таки не обійшовся, хоча і вжив їх відносно мало (лише три). У першому тезисі на початку промови вжито символічну, як для промовця, так і для усіх греків антитезу: *ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀγῶνος μεγίστου προκειμένου ἐλευθέρην εἶναι ἢ δεδουλωμένην τὴν Ἑλλάδα… (IX, 60) – мужі афіняни, найбільша битва чекає нас, чи буде Еллада вільною чи підкореною.* Проста за зовнішньою структурою та виражена різнокореневими антонімами *ἐλεύθερος ≠ δεδουλώμενος (вільний ≠ підкорений)* за внутрішньою антите-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

за покликана нагадати про загальну мету усіх греків у цьому протистоянні, і слугує своєрідним прологом до основних тезисів промови.

Наступна антитеза розгортається в межах другого та третього тезису, є простою за зовнішньою структурою і виражена особовими займенниками *ὑμεῖς ≠ ἡμεῖς (ви ≠ ми)*. В промові вона не відіграє важливої стилістичної цінності, бо цілком зумовлена змістом: спартанець чітко пояснює, що слід робити, якщо ворожа кіннота спершу нападе на афінян *(ὑμεῖς – ви)*, чи якщо спершу на лакедемонців *(ἡμεῖς – ми)*. Для більшої лаконічності в третьому тезисі елімiноване слово *ἡ ἵππος (кіннота)*, яке вжито в другому.

Отже, мовець використовує такий набір засобів: 2Ат + 1Ел = 3 засоби.

Коефіцієнт концентрації мовних засобів у монолозі виражено у таблиці 1.

Таблиця 1

Промова	**Кількість рядків**	**Кількість засобів**	**Коефіцієнт концентрації**
Монолог Павсанія	9	3	0, 33

Інший монолог з п'ятьма тезисами характерний наявністю чотирьох аргументів, що їх підсилюють, щоправда нерівномірно, адже першого тезису стосуються два аргументи, другого та третього – по одному, а четвертий та п'ятий не підсилені взагалі. Ця дворівнева аргументація має таку схему: (Т1 + А1 + А2) + (Т2 + А3) + (Т3 + А4) + Т4 + Т5. Монолог цікавий ще й тим, що в ньому автор тексту та власне промовець – різні особи, адже слова промови належать перському полководцю Мардонію, який, щоб висміяти спартанців послав до них вісника, який їх і озвучив.

На підсилення своїх слів перс використав лише чотири синтактико-стилістичні засоби: один варіативний повтор за термінологією Е. Різель [1, с. 309] та три антитези, дві з яких розгортаються в аргументах на підсилення першого тезису: *ἐκπαγλεομένων ὡς οὔτε φεύγετε ἐκ πολέμου οὔτε τάξιν ἐκλείπετε, μένοντές τε ἢ ἀπόλλυτε τοὺς ἐναντίους ἢ αὐτοὶ ἀπόλλυσθε (IX, 48) – дивуючись, що ані втікаєте з поля бою, ані покидаєте стрій, але залишаючись, або знищуєте противника, або самі знищуєтеся.*

Перша антитеза за внутрішньою структурою виражена різнокореневими антонімами, за зовнішньою вона асиметрична, адже протиставлення в ній співвідносяться у пропорції 2:1: *φεύγετε (втікаєте) + ἐκλείπετε (покидаєте) ≠ μένοντές (залишаючись)*. Така нерівномірна опозиція навмисна, адже промовець висміює боягузтво спартанців і максимально увиразнює його опис на вербальному рівні.

Друга антитеза за внутрішньою структурою, навпаки, виражена однокореневими антонімами, що являють собою різні стани дієслова *ἀπόλλυμι: ἀπόλλυτε (знищуєте) ≠ ἀπόλλυσθε (самі знищуєтеся)*. Зо зовнішньою структурою це проста антитеза.

Третя антитеза розгортається в межах четвертого тезису і за своєю зовнішньою структурою – двочленна, адже виражена двома парами протиставлень: *νῦν ὦν ἐπειδὴ οὐκ ὑμεῖς ἤρξατε τούτου τοῦ λόγου, ἀλλ' ἡμεῖς ἄρχομεν (IX, 48) – зараз, тому що ви не розпочали таку розмову, ми розпочинаємо*. Перша пара протиставлень – різнокореневі особові займенники *ὑμεῖς ≠ ἡμεῖς (ви ≠ ми)*, друга – однокореневі антоніми, де заперечення відбувається завдяки частці *οὐκ: οὐκ ἤρξατε ≠ ἄρχομεν (не розпочали ≠ розпочинаємо)*. Наявність особових займенників у старогрецькій мові необов'язкова, адже категорію особи можна встановити за відповідною формою дієслова [10, с. 166]. Проте перський стратег навмисне підсилює дієслова протиставленням займенників, щоб показати велику різницю між «боягузливими спартанцями» та «хоробрими персами».

Оскільки впродовж цілої промови йдеться про битву між персами та спартанцями, цілком закономірним став п'ятичленний варіативний повтор з коренем *μάχ-* із значенням *битва, битися: μάχεσθαι... ἐμαχεσάμεθα... μάχεσθαι... μαχέσθων... διαμαχεσώμεθα (IX, 48)*.

Таким чином монолог Мардонія заслуговує уваги не лише великою кількістю тезисів, а й вмотивованим ужитком синтактико-стилістичних засобів, щоправда у незначній кількості (3Ат + 1ВП = 4 засоби). Коефіцієнт концентрації синтактико-стилістичних фігур наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Промова	**Кількість рядків**	**Кількість засобів**	**Коефіцієнт концентрації**
Монолог Мардонія	13	4	0, 3

Третій, останній з такою кількістю тезисів монолог характерний трирівневою структурою аргументації, адже окрім тезисів та аргументів, присутнє ще й посилання, як додаткове підсилення до аргументу. Промовцем знову стає Мардоній, який докоряє Тораку з Лариси та його братам за те, що ті надто захоплювалися спартанцями. Схема його промови має такий вигляд: Т1 + А1 + А2 + Т2 + Т3 + Т4 + А3 + П1 + Т5. Як і попередня промова авторства Мардонія, поточна не характерна різноманіттям синтактико-стилістичних засобів. В її межах розгортається лише одне риторичне запитання та антитеза, ужиті з конкретною метою, як і попереднього разу. Відтак, побачивши, що греки залишили свої позиції, у першому тезисі на початку промови Мардоній ставить риторичне запитання, що задає тон усій промові і слугує її ключовим мотивом: *ὦ παῖδες Ἀλεύεω, ἔτι τί λέξετε τάδε ὁρῶντες ἔρημα; (IX, 58) – О сини Алева, отже, що скажете, побачивши ці порожні позиції?* Очевидно, маючи беззаперечний доказ боягузтва греків, Мардоній продовжує розвінчувати слова Торака та його братів і в наступному аргументі у формі антитези: *ὑμεῖς γὰρ οἱ πλησιόχωροι ἐλέγετε Λακεδαιμονίους οὐ φεύγειν ἐκ μάχης, ἀλλὰ ἄνδρας εἶναι τὰ πολέμια πρώτους (IX, 58) – ви ж бо, їхні сусіди, казали, що лакедемонці не тікають з поля бою, але що вони є першими мужами на війні.* Наведена антитеза проста за зовнішньо структурою, а за внутрішньою – безморфемна, адже протиставлено не конкретні слова-антоніми, а дієслово *φεύγω (тікати)* до виразу *πρώτους ἄνδρας τὰ πολέμια εἶναι (бути першими мужами на полі бою*, тобто *залишатися і воювати)*. Таку фразу

Мардоній вжив невипадково, адже він не лише стверджує, що лакедемонці мали б не втікати, а залишатися, а підкреслює, що вони мали б бути «першими» на війні, тобто кращими у всьому за інших греків, але покинуті позиції свідчать, що це не так. Навівши такий перший ключовий тезис та потужний аргумент на його підсилення, промовець вдається до подальшої аргументації, без використання мовних засобів підсилення, що пояснюємо здобуттям панівної позиції ще на початку промови. Через малу кількість мовних засобів (1 РЗ + 1Ат = 2 засоби) їхня концентрація теж невисока (табл. 3).

Таблиця 3

Промова	Кількість рядків	Кількість засобів	Коефіцієнт концентрації
Монолог Мардонія	12	2	0, 16

Розглянувши три монологи з найбільшою кількістю тезисів, перейдемо до розгляду монологу з найбільшою кількістю зафіксованих аргументів. Ним став лист Гарпага до Кіра із закликом піднімати повстання проти Астіага. Гарпаг, будучи старшим за віком від Кіра, зазнавши через нього багато лиха від Астіага, маючи багато соратників серед населення, знаходить аж сім аргументів, щоб спонукати Кіра до повстання. Схема його монологу наступна: А1 + А2+ А3 + А4 + Т + А5 + А6 + А7. Як видно зі схеми, аргументація Гарпага дворівнева, на першому рівні – один тезис, на другому – сім непідсилених посиланнями аргументів. Відсутність додаткових елементів аргументації з одного боку, і початок підготовки Кіром повстання з іншого, свідчить про те, що ці аргументи сформовані максимально точно, мають достатньої ваги і додаткової аргументації не потребують. Водночас, відзначаємо використання мовцем восьми синтактико-стилістичних засобів підсилення: трьох антитез, двох еліпсисів, одного синтаксичного паралелізму, анафори та оміоптоту.

Перша антитеза вжита в другому аргументі: *κατὰ μὲν γὰρ τὴν τούτου προθυμίην τέθνηκας, τὸ δὲ κατὰ θεούς τε καὶ ἐμὲ περίεις (I, 124) – бо через його бажання ти б загинув, але через богів і через мене – ти живеш.* За своєю зовнішньо структурою ця фігура тяжіє до двочленної, адже містить дві опозиції, проте протиставних елементів у неї три. Їх за внутрішньою структурою антитези відносимо до різнокореневих антонімів *(τέθνηκας ≠ περίεις – загинув ≠ живеш)* та до контекстуальної асиметричної опозиції *(τούτου ≠ θεούς; ἐμὲ – його ≠ богів, мене).* Останнє протиставлення цікаве тим, що виражене словами, які не є антонімами, проте набувають протиставного значення у контексті. Крім цього слід відзначити розгортання антитези в рамках синтаксичного паралелізму.

В четвертому аргументі знаходимо оміоптот в обрамленні різних форм дієслова *ἄρχω: σύ νυν, ἢν βούλῃ ἐμοὶ πείθεσθαι, τῆς περ Ἀστυάγης ἄρχει χώρης, ταύτης ἁπάσης ἄρξεις. (I, 124) – ти ж зараз, якщо захочеш послухатися мене, цілою країною, якою керує Астіаг, ти керуватимеш.* Еліпсис іменника *ἡ χώρη (країна)* у другій частині речення привертає увагу до ключового слова у виразі – *ἄρχω (керувати).* Подібну функцію виконує і оміоптот *(χώρης, ταύτης ἁπάσης)*, що надає цьому словосполученню контрасту і відділяє його від уже згаданого вище дієслова.

Наступна антитеза вжита вже після тезису – в п'ятому аргументі: *καὶ ἢν τε ἐγὼ ὑπὸ Ἀστυάγεος ἀποδεχθέω στρατηγὸς ἀντία σεῦ, ἔστι τοι τὰ σὺ βούλεαι, ἤν τε τῶν τις δοκίμων ἄλλος Μήδων (I, 124) – і якщо я Астіагом буду призначений стратегом проти тебе, буде те, що ти хочеш, і якщо хтось інший із знатних мідійців.* Антитеза містить лише одну пару протиставлень, яка виражена контекстуальними антонімами, адже займенник *ἐγὼ (я)* та словосполучення *τις ἄλλος (хтось інший)* не є прямими антонімами, а набувають контрастного забарвлення лише у контексті. Водночас відзначаємо поєднання антитези з анафорою *(ἤν τε... ἤν τε)* та еліпсисом цілих виразів, адже змістовно речення має вигляд: *і якщо я Астіагом буду призначений стратегом проти тебе, буде те, що ти хочеш, і якщо хтось інший із знатних мідійців [буде призначений стратегом проти тебе, теж буде те, що ти хочеш].* З одного боку це призвело до часткової втрати синтаксичного паралелізму, проте з іншого – такий еліпсис унеможливив повтор одноманітної інформації, що сприяло концентрації уваги слухача на важливих моментах промови, а саме: кого б не призначив Астіаг стратегом, навіть знатного мідійця, це буде вигідним для Кіра.

Остання фігура – тричленна антитеза, вжита в шостому аргументі: *πρῶτοι γὰρ οὗτοι ἀποστάντες ἀπ' ἐκείνου καὶ γενόμενοι πρὸς σέο Ἀστυάγεα καταιρέειν πειρήσονται. (I, 124) – бо вони перші віддалившись від того і ставши під твою владу, намагатимуться скинути Астіага.* Ця антитеза за внутрішньою структурою представлена трьома парами протиставлень: різнокореневими дієприкметниками *ἀποστάντες ≠ γενόμενοι (віддалившись ≠ ставши під владу)*, прийменниками *ἀπ' ≠ πρὸς (від ≠ до)* та контекстуальними антонімами у формі займенників *ἐκείνου ≠ σέο (того ≠ твою).* Вживання додаткових фігур могло б знівелювати контраст, якого прагнув досягти оратор. Таким чином, у цьому монолозі можна простежити високий рівень концентрації синтактико-стилістичних засобів (3Ат + 1 Аф + 1СП + 1Оп + 2Ел = 8 засобів) (табл. 4).

Таблиця 4

Промова	Кількість рядків	Кількість засобів	Коефіцієнт концентрації
Монолог Гарпага	10	8	0,8

Їх суміжне вживання разом з великою кількістю аргументів переконало реципієнта аргументації Кіра, розпочати підготовку до повстання.

Наступний рівень в аргументації після рівня аргументів – рівень посилань, тобто «аргументів до аргументів». Найбільша кількість посилань в монолозі – дев'ять, зафіксована в монолозі Фемістокла, який переконує Еврібіада не відступати. Свою аргументацію оратор розгортає в чотирьох рівнях, представлених одним тезисом (перший рівень), двома аргументами (другий рівень), дев'ятьма посиланнями (третій рівень) та однією гарантією (четвертий рівень). Розгортання аргументації відображає схема: Т + А1 +

(П1 + П2 + П3 + П4) + А2 + (П5 + Г1 + П6 + П7 + П8 + П9). Таку багатоелементну структуру підсилюють шістнадцять синтактико-стилістичних засобів, серед яких сім еліпсисів, чотири антитези, два варіативних повтори та синтаксичних паралелізми, один полісиндетон.

Перша антитеза проявляється вже на початку промови – в тезисі: *ἐν σοὶ νῦν ἐστὶ σῶσαι τὴν Ἑλλάδα, ἢν ἐμοὶ πείθῃ ναυμαχίην αὐτοῦ μένων ποιέεσθαι, μηδὲ πειθόμενος τούτων τοῖσι λόγοισι ἀναζεύξῃς πρὸς τὸν Ἰσθμὸν τὰς νέας. (VIII,60) – в тебе зараз є нагода врятувати Елладу, якщо ти, залишаючись тут, послухаєшся мене вступити в морський бій, а не послухавшись слів тих, відправиш кораблі до Істму.* За зовнішньою структурою ця антитеза двочленна, адже містить дві пари протиставлень, за внутрішньою ж, ці протиставлення виражені однокореневими антонімами, що творять опозицію за допомогою протиставної частки *μηδὲ: πείθῃ ≠ μηδὲ πειθόμενος (послухаєшся ≠ не послухавшись)*, а також різнокореневими антонімами: *μένων ≠ ἀναζεύξῃς (залишаючись ≠ відправиш)*. Ця антитеза, відкриваючи промову, задає основну тему усієї аргументації, адже завданням Фемістокла було переконати Еврібіада залишитися, а не послухати інших, і відплисти.

Наступна фігура – полісиндетон у поєднанні з переліченням – виступає в третьому посиланні: *τοῦτο δὲ ἀπολέεις Σαλαμῖνά τε καὶ Μέγαρα καὶ Αἴγιναν, ἤν περ καὶ τὰ ἄλλα εὐτυχήσωμεν. (VIII,60) – тут же втратиш Саламін, і Мегари, і Егіну, якщо навіть в іншому і матимемо успіх.* Автор промови використовує цей засіб дуже влучно, адже перераховуючи можливі втрати від відступу за допомогою вживання сполучників, він візуально та «на слух» збільшує їх кількість, впливаючи на підсвідомість слухача, який сприймає в переліку втрат не три, а п'ять. Останній сполучник καὶ стоїть поокремо і стосується попередніх лише опосередковано, зберігаючи при цьому заданий ритм і не викликаючи дисонансу. Підсилюють контраст і близькі до антонімії дієслова *ἀπολέεις – εὐτυχήσωμεν (втратиш – матимемо успіх)*. Варто також відзначити, що перші два посилання, короткі за формою, теж поєднані єднальним сполучником καὶ, який двічі зустрічається і в четвертому посиланні. Таким чином вживання полісиндетону в третьому посиланні, умовно поєднує усі чотири посилання на підсилення одного аргументу.

Навівши після цього другий аргумент, мовець підсилює його наступними п'ятьма посиланнями, перше з яких відзначається ще й наявністю гарантії на його підтримку. Окрім неї, більшій переконливості п'ятого посилання сприяє і антитеза вжита в ньому в поєднанні з еліпсисом: *πρῶτα μὲν ἐν στεινῷ συμβάλλοντες νηυσὶ ὀλίγῃσι πρὸς πολλάς… (VIII,60) – по-перше, у вузькому місці зійшовшись у битві малочисленними кораблями проти численних.* В цій простій за зовнішньою структурою антитезі протиставлено два різнокореневих прикметники: *ὀλίγῃσι ≠ πολλάς (малочисельними ≠ численними)*. Еліпсис іменника *ναῦς* дозволяє привернути увагу до чисельної переваги противника, яку вдасться нівелювати у вузькому місці. Про це йдеться і в гарантії до цього посилання, яке містить антитезу в поєднанні з еліпсисом: *τὸ γὰρ ἐν στεινῷ ναυμαχέειν πρὸς ἡμέων ἐστί, ἐν εὐρυχωρίῃ δὲ πρὸς ἐκείνων. (VIII,60) – бо у вузькому місці битися – для нас вигідно, у широкому – для тих.* Наведена антитеза – двочленна, з усіма протиставленнями у формі різнокореневих антонімів *στεινῷ ≠ εὐρυχωρίῃ (вузькому місці ≠ широкому місці)* та *ἡμέων ≠ ἐκείνων (нас ≠ тих)*. Елімінації зазнає інфінітив *ναυμαχέειν* та дієслово-зв'язка *бути – εἰμί*., які легко відновлюються на основі синтаксичного паралелізму, за яким побудовано речення.

Останню антитезу вжито в заключному посиланні: *οἰκότα μέν νυν βουλευομένοισι ἀνθρώποισι ὡς τὸ ἐπίπαν ἐθέλει γίνεσθαι· μὴ δὲ οἰκότα βουλευομένοισι οὐκ ἐθέλει οὐδὲ ὁ θεὸς προσχωρέειν πρὸς τὰς ἀνθρωπηίας γνώμας (VIII,60) – якщо люди вирішують щось розумне, то зазвичай воно хоче відбутися, якщо ж [люди] вирішують нерозумне, то [зазвичай] не хоче [відбуватися] і навіть бог [не хоче] слідувати таким людським думкам.* Це посилання – своєрідний підсумок цілої аргументації, в якому розтлумачено, що варто здійснювати лише розумні плани (з контексту випливає, що саме такими є плани Фемістокла), і тоді навіть бог допоможе, чого не буде у протилежному випадку. Для тлумачення такої простої істини мовець використовує синтаксичний паралелізм з еліпсисами (чотири), залучає двочленну антитезу, яка базується на опозиції однокореневих антонімів, що протиставляються за допомогою протиставних часток *μὴ: οἰκότα ≠ μὴ οἰκότα (розумно ≠ нерозумно) та οὐκ: ἐθέλει ≠ οὐκ ἐθέλει (хоча ≠ не хоче)*.

Єднальною ланкою усіх елементів аргументації слугують варіативні повтори: похідний від іменника *ἡ ναυμαχία: ναυμαχίην… ναυμαχήσεις… ναυμαχέειν… προναυμαχήσεις (VIII,60)*, а також від іменника *ἡ ναῦς*, представлений лише іменниками: *τὰς νέας… νέας… νηυσὶ… τῇσι νηυσί (VIII,60)*.

Отже, в цій промові відзначаємо майстерне переплетіння як елементів аргументації, їх достатність, так і значну кількість вмотивованих синтактико-стилістичних засобів. Останні значною мірою сприяють когерентності мовлення, виокремленню ключових понять аргументації, що, в загальному сприяло досягненню поставленої мети – Еврібіад прийняв рішення залишитися і дати морський бій. Кількість засобів – шістнадцять (4Ат + 2 СП+ 1Пс + 7Ел + 2ВП = 16 засобів), коефіцієнт їхньої концентрації у тексті промови складає 0,84 (табл. 5).

Таблиця 5

Промова	Кількість рядків	Кількість засобів	Коефіцієнт концентрації
Монолог Фемістокла	19	16	0,84

Останній рівень аргументації – рівень гарантій, тобто «аргументів до посилань». Цей елемент вкрай рідко зустрічається в промовах з кількох причин: 1) складність побудови такої аргументації; 2) наявність не завжди достатньої кількості доказів; 3) переконлива сила елементу вищої ланки. Найбільша кількість зафіксованих гарантій в одній монологічній промові – дві, і промов таких теж всього дві.

В одній з них Фемістокл закликає афінян відкласти похід на Гелеспонт. Схема аргументації у цій промові така: А1 + (А2 + П1 + Г1 + Г2) + Т. Як видно зі схеми, промовець досить ви-

гідно розміщує елементи доведення. Відповідно до відомого в теорії аргументації «правила Гомера», найсильніші елементи стоять на початку і в кінці промови. Тому перший аргумент Фемістокла підсилений лише трикомпонентним варіативним повтором *(πολλοῖσι ... πολλῷ ... πλέω)*, а в кінець промови він виносить тезис. Натомість другий аргумент він доводить максимально, вдаючись до посилання та двох гарантій на його підсилення. Крім того, аргументатор використовує чотири синтактико-стилістичних засоби, які теж розміщує ближче до середини промови. Відтак, в другому аргументі зустрічаємо так звану figura etymologica: *ἡμεῖς δέ, εὕρημα γὰρ εὑρήκαμεν (VIII,109) – ми ж бо врятували порятунок.* Ця фігура окрім ритмічної функції, привертає увагу до слова порятунок, яким Фемістокл нагадує, як була врятована Еллада від перської навали, і викликає у афінян-слухачів позитивні емоції. Ту ж саму функцію виконує і трикомпонентний варіативний повтор іменника *ὁ ἀνήρ – муж*, який розгортається в межах перших двох аргументів та першого посилання: *ἄνδρας... ἄνδρας... ἄνδρα (VIII,109).* Цей повтор нагадує, що усі учасники війни – люди, проте допомогу здобувають боги, які і відіграють на війні основну роль.

Наступна фігура – анафора займенника *ὃς – цей*, яка виконує синтаксичну функцію, адже розміщена на початку кожної з гарантій, вирокремлює їх серед інших елементів аргументації, а з іншого боку – поєднує їх. Крім того цей займенник заміняє собою ім'я Ксеркса, яке автор не згадує, демонструючи цим самим певну зневагу щодо нього перед афінянами, яким разом з іншими греками, Ксеркс приніс стільки лиха.

Нарешті остання фігура – полісиндетон виступає в тезисі: *ἀλλ' εὖ γὰρ ἔχει ἐς τὸ παρεὸν ἡμῖν, νῦν μὲν ἐν τῇ Ἑλλάδι καταμείναντας ἡμέων τε αὐτῶν ἐπιμεληθῆναι καὶ τῶν οἰκετέων, καί τις οἰκίην τε ἀναπλασάσθω καὶ σπόρου ἀνακῶς ἐχέτω… (VIII,109) – бо для нас добре є в теперішніх обставинах, щоб ми залишившись зараз в Елладі про самих себе і про наші родини подбали, і хай кожен житло відбудує, і ретельно потурбується про посів...* Тризразовий повтор сполучника καὶ сприяє аудіальному сприйняттю більшої кількості інформації, апелює до обов'язків афінян, які вони покинули під час війни, викликає приємні спогади рідного дому та звичної для них праці.

Таким чином, попри те, що аргументація в цьому монолозі розгортається на всіх чотирьох рівнях, констатуємо відносну бідність на синтактико-стилістичні засоби (1ВП + 1Аф + 1Пс + 1 figura etymologica = 4 засоби), попри їх наявність в кожному компоненті аргументації і відносно високу концентрацію (табл. 6).

Таблиця 6

Промова	Кількість рядків	Кількість засобів	Коефіцієнт концентрації
Монолог Фемістокла	10	4	0,4

Другий з двох монологів, репрезентованих усіма рівнями аргументації – звернення Артемісії до Мардонія, з відмовлянням вступати у морську битву з греками. Структура промови має таку схему: Т + (А1 + П1) + А2 + А3 + (А4 + П2 + Г1 + Г2) + (А5 + П3) + А6. Як видно зі схеми, адресант починає свою промову тезисом, далі подає аргументи, підсилюючи їх нерівномірно. Цей монолог є своєрідною протилежністю до попереднього монологу, оскільки підсилений синтактико-синтаксичними засобами найрясніше серед усіх монологів в «Історії» Геродота. Таких засобів – 17: шість антитез, три еліпсиси, два риторичних запитання, два варіативних повтори та по одному синтаксичному паралелізму, хіазму, переліченні та полісиндетону.

В межах тезису простежуємо початок шестикомпонентного варіативного повтору, в основі якого ключове слово усієї аргументації *ἡ ναυμαχία (морська битва)* та похідні від нього: *τῇσι ναυμαχίῃσι... ναυμαχίην... ναυμαχίῃσι... ναυμαχίην... ναυμαχέειν... ναυμαχῆσαι... (VIII,68).*

У другому аргументі функціонує трикомпонентний варіативний повтор іменника *ὁ ἀνήρ – муж: οἱ ἄνδρες... τῶν ἀνδρῶν... ἄνδρες (VIII,68).* Вживання цієї лексеми в межах одного речення зумовлене різними її значеннями: в перших двох випадках у значенні *мужі* або *народ*, а в останньому – *чоловіки: οἱ γὰρ ἄνδρες τῶν σῶν ἀνδρῶν κρέσσονες τοσοῦτο εἰσὶ κατὰ θάλασσαν ὅσον ἄνδρες γυναικῶν. (VIII,68) – бо ці мужі за твоїх мужів настільки сильніші на морі, наскільки чоловіки за жінок.* Для підкреслення цього семантичного контрасту автор промови вводить одразу дві прості антитези, де протиставлення базується на опозиційній парі різнокореневих антонімів *οἱ ἄνδρες ≠ αἱ γυναῖκές (чоловіки ≠ жінки)* та слів, що набувають протиставного значення лише в контексті, де опозиційну пару утворюють іменник *οἱ ἄνδρες – мужі* (йдеться про греків) та словосполучення *τῶν σῶν ἀνδρῶν – твої мужі* (йдеться про персів). Хоча ці антитези побудовані на словах, що не є ключовими для цілої промови, проте відіграють важливу роль у збільшенні переконливості аргументу, в якому функціонують.

Одразу після цього аргументу слідують два риторичні запитання: одне як посилання до другого аргументу, інше – як третій аргумент. *τί δὲ πάντως δέει σε ναυμαχίῃσι ἀνακινδυνεύειν; (VIII,68) – чому тобі постійно потрібно всяким способом наражатися на небезпеку в морській битві? οὐκ ἔχεις μὲν τὰς Ἀθήνας, τῶν περ εἵνεκα ὁρμήθης στρατεύεσθαι, ἔχεις δὲ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα; (VIII,68) – чи не володієш Афінами, заради яких вирішив іти походом, чи володієш рештою Еллади?* Відповідно до класифікації О. Петришиної [12, с. 54] риторичне запитання має здатність виконувати експресивну, сугестивну та когнітивну функції. В обох зазначених вище випадках функція риторичного запитання – сугестивна. Мовець апелює до інтуїції адресата, впливаючи цим самим на нього, в першому випадку звертаючи увагу на можливі втрати у зв'язку з небезпекою, у другому – на вже наявні здобутки і на фактичне досягнення мети усього походу – захоплення Афін. Обидва риторичні запитання передбачають ту саму відповідь, хоч і сформульовані з використанням однокореневих антонімів *(οὐκ ἔχεις ≠ ἔχεις – не володієш ≠ володієш).* Окрім того відзначаємо в другому запитанні синтаксичний паралелізм.

Середина промови (А3 + (А4 + П2 + Г1 + Г2)), попри її значні розміри, фактично не підсилена нічим, окрім, хіба що продовження варіативного

повтору іменника *ἡ ναυμαχία*, що бере свій початок ще у тезисі. Відсутність синтактико-стилістичних засобів компенсована багаторівневістю аргументації, а саме підсилення четвертого аргументу посиланням, а самого посилання – двома гарантіями.

Зазначений вище варіативний повтор продовжує своє розгортання і в п'ятому аргументі, проте цього разу в оточенні еліпсису та антитези: *ἢν δὲ αὐτίκα ἐπειχθῇς ναυμαχῆσαι, δειμαίνω μὴ ὁ ναυτικὸς στρατὸς κακωθεὶς τὸν πεζὸν προσδηλήσηται. (VIII,68) – якщо ж в цю мить поспішиш битися на морі, то боюся, щоб не знищив морське військо, а сухопутне разом з ним загине.* Пропущений при субстантивованому прикметнику *πεζὸν* іменник *τὸν στρατόν* легко відтворюється з попереднього словосполучення. Його елімінація пов'язана із концентрацією уваги навколо опозиційної пари прикметників *ναυτικὸς ≠ πεζὸν (морський ≠ сухопутний)*, що творять просту антитезу.

Містить антитезу і посилання, яке передує останньому – шостому аргументу: *πρὸς δὲ, ὦ βασιλεῦ, καὶ τόδε ἐς θυμὸν βάλευ, ὡς τοῖσι μὲν χρηστοῖσι τῶν ἀνθρώπων κακοὶ δοῦλοι φιλέουσι γίνεσθαι, τοῖσι δὲ κακοῖσι χρηστοί. (VIII,68) – щодо цього, о царю, май на увазі і те, що добрим з людей мають звичку траплятися погані раби, а поганим – добрі.* Особливістю цієї двочленної за зовнішньою структурою антитези є те, що в ній, хоч і дві опозиції, проте вони побудовані за допомогою однієї пари прикметників-антонімів: *χρηστοί ≠ κακοὶ (добрі ≠ погані)*. Ці прикметники в свою чергу протиставлені одне до одного дзеркально, творячи фігуру хіазму. Зосередженню уваги саме на цих антонімах сприяють і два еліпсиси у другій частині речення, адже пропущено іменник у так званому Genetivus partitivus *τῶν ἀνθρώπων*, а також словосполучення *δοῦλοι φιλέουσι γίνεσθαι*. Це посилання за своїм змістом дещо відрізняється від цілої промови, адже містить контент швидше філософського характеру, який, хоч і максимально підсилений, проте без іншої інформації незрозумілий. Таким чином, привернувши максимально увагу слухача, викликавши його зацікавлення, автор промови підготував підґрунтя для останнього аргументу, що слідує після цього посилання, в якому і розкрито посил цієї думки: *σοὶ δὲ ἐόντι ἀρίστῳ ἀνδρῶν πάντων κακοὶ δοῦλοι εἰσί, οἳ ἐν συμμάχων λόγῳ λέγονται εἶναι ἐόντες Αἰγύπτιοί τε καὶ Κύπριοι καὶ Κίλικες καὶ Πάμφυλοι, τῶν ὄφελος ἐστὶ οὐδέν (VIII,68) – в тебе ж, такого, що є найкращим серед усіх людей, є погані раби, яких ти вважаєш такими, що є у твоїх союзників: єгиптяни і кіпріоти, і кілікійці, і памфілійці, з яких жоден не є достойним.* Уже на початку аргументу в продовження попередньої думки вжито двочленну антитезу з подібною парою прикметникових протиставлень (перший прикметник вжито у Gradus Superlativus): *ἀρίστῳ ≠ κακοὶ (найкращому ≠ погані)* зі схожими за семантикою означуваними іменниками *(ὁ ἀνήρ (вільний муж, чоловік) та ὁ δοῦλος (раб))*. Очевидно, що ця антитеза, вжита на початку аргумента, виконує зв'язну функцію, єднаючи посилання та аргумент в одне ціле, що вважаємо за необхідне саме у цьому випадку, адже впродовж цілої промови посилання йшли після аргументів, а не передували їм. Останній синтактико-стилістичний засіб промови – полісиндетон, утворений за допомогою єднального сполучника *καὶ* та переліченням іменників на позначення народів. Трикратне повторення цього сполучника серед назв народів, яких оратор зараховує до негідних, підсилює загальний негатив, що лине в їх напрямку, і сприяє переконанню Мардонія у тому, що йому немає на кого покладатися під час морської битви.

Незважаючи на те, що Артемісія залучила до своєї аргументації максимально можливу кількість засобів підсилення, як на рівні елементів аргументації, так і на рівні синтактико-стилістичних засобів (2РЗ + 2ВП + 3Ел + 6Ат + 1Х + 1Пс + 1СП + 1Пр = 17 засобів), з досить високою концентрацією останніх (див. таблицю нижче), її думка проти вступу у морську битву була єдиною, тому Ксеркс, який приймав остаточне рішення, попри те, що відтепер почав особливо поважати цю жінку (на це вказує і сам автор «Історії» в VIII, 69), віддав перевагу думці більшості. Як відомо з історії, його рішення виявилося хибним і привело до поразки та втрати значної частини флоту персів (табл. 7).

Таблиця 7

Промова	Кількість рядків	Кількість засобів	Коефіцієнт концентрації
Монолог Артемісії	19	17	0,89

Проведений аналіз аргументації в монологах дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. Аргументативна структура монологів представлена усіма можливими формами – від однорівневої (монолог у формі тезису) до чотирирівневої (в монолозі наявні тезис, аргумент, посилання та гарантія у різній кількості). Серед усіх проаналізованих монологів «Історії», включаючи ті, що описані вище, домінують різнорівневі за аргументативною структурою монологи. Щодо окремих елементів аргументації, то провідне місце займають аргументи (198 прикладів), за ними слідують тезиси (164 приклади), посилання (69 прикладів) та гарантії (6 прикладів). Наведені дані дають змогу стверджувати, що усі мовці надають перевагу дворівневим промовам, у яких простежуються тезис та аргументи, при цьому майже без додаткових стилістичних засобів аргументації.

2. Проведений аналіз показав, що усі мовці, більшою чи меншою мірою намагаються підсилити свої слова різноманітними синтактико-стилістичними засобами. Стилістичною домінантою як у проаналізованих вище монологах, так і врешті монологів стала антитеза (17/70 вживань відповідно), представлена усіма її видами як за зовнішньою, так і за внутрішньою структурою. Попри це, варто відзначити, що ця фігура не є обов'язковою для всіх монологів, щоправда випадки її відсутності у промові є швидше спорадичними. Крім того, відзначаємо тенденцію до поєднання антитези з одним із інших засобів, особливо з еліпсисом, а подекуди й двома (v.s. поєднання антитези з хіазмом та еліпсисом).

3. Щодо інших засобів, то відзначаємо певні статистичні розбіжності у кількості засобів в монологах, проаналізованих вище та загалом усіх монологах «Історії», що пояснюємо репрезентативним характером обраних для опису монологів. Відтак, серед загальної кількості синтакти-

ко-стилістичних засобів, друге місце розділяють еліпсис, варіативні повтори та риторичні запитання – по 23 приклади, в той час як в описаних вище монологах друге місце посів лише еліпсис з 13-ма прикладами вживання, а вже після нього слідують варіативний повтор та риторичне запитання з 5-ма та 3-ма прикладами вживання відповідно. Серед інших засобів варто назвати анафору, синтаксичний паралелізм та хіазм. Щодо коефіцієнту концентрації мовних засобів відзначаємо певну закономірність: чим більша їхня кількість, тим вища і їхня концентрація. Зокрема, серед проаналізованих монологів найбільшою вона була в монолозі Артемісії (17 засобів, коефіцієнт концентрації – 089) та в першому монолозі Фемістокла (16 засобів, коефіцієнт концентрації – 0,84). Найменшою ж концентрація мовних засобів виявилася у другому монолозі Мардонія (2 засоби, коефіцієнт концентрації – 0,16).

Перспективою майбутніх досліджень стане подальший аналіз аргументаційних процесів у мові автора «Історії».

Список літератури:

1. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache / E. Riesel. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1959. – 468 S.
2. Toulmin S. The Uses of Argument / S. Toulmin. – Cambridge: Cambridge University Press, 1958. – 262 p.
3. Агапов Е. П. Теория и практика аргументации / Е. П. Агапов. – Ростов-на-Дону, 2009. – 103 с.
4. Алексеев А. П. Философский текст: идеи, аргументация, образы / А. П. Алексеев. – М.: Прогресс-Традиция, 2006. – 328 с.
5. Бекетова О. В. Організаційні форми аргументації в межах мікро- та макроструктури тексту публічного мовлення [Електронний ресурс] / О. В. Бекетова // Державне управління: теорія та практика. – 2006. – № 1. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2006-1/txts/zmist.htm – Назва з екрану.
6. Васильев Л. Г. Аргументативно-лингвистические принципы понимания теоретического текста / Л. Г. Васильев // Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – 2002. – № 1. – С. 16-23.
7. Гуторов В. А. Политическая аргументация и генезис политической философии: методологические аспекты / В. А. Гуторов // Мысль. – 2006. – № 6. – С. 149-159.
8. Еемерен Ф. Х. Речевые акты в аргументативных дискуссиях / Ф. Х. Еемерен, Р. Гротендорст. – СПб.: Васильевский остров, 1994. – 238 с.
9. Зарицька І. Структурні типи аргументованих мовленнєвих актів сучасної української мови: комунікативно-прагматичний аспект / І. Зарицька // Лінгвістичні студії. – 2009. – № 18. – С. 161-164.
10. Звонська-Денисюк Л. Л. Давньогрецька мова / Л. Л. Звонська-Денисюк. – К.: Томіріс, 1997. – 589 с.
11. Красненко О. М. Композиційний і риторико-аргументативний типи структур французького наукового тексту з міжнародних відносин / О. М. Красненко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – №. 8. – С. 272-276.
12. Петришина О. Риторичні запитання у проповідях Йосифі Сліпого / О. Петришина // Мовознавство. – 2007. – № 5. – С. 53-57.
13. Третьякова Т. П. Опыт лингвистического анализа аргументации в политическом диалоге / Т. П. Третьякова // Коммуникация и образование: Сб. статей. – 2004. – С. 299-320.

Зубченко С.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОЛОГИЧЕСКОЙ АРГУМЕНТАЦИИ В ТЕКСТЕ «ИСТОРИИ» ГЕРОДОТА И СРЕДСТВ ЕЕ УСИЛЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены ключевые монологи «Истории» Геродота, которые лучше представляют многообразие монологических речей произведения. На основе анализа структуры аргументации определены ключевые элементы аргументации, разработаны соответствующие схемы. Выявлено весь диапазон синтактико-стилистических структур, которые способствовали достижению эффективности аргументации, а также установлено стилистическую доминанту, определен коэффициент концентрации стилистических средств каждого монолога.

Ключевые слова: аргументация, аргумент, монолог, тезис, ссылки, гарантия, антитеза.

Zubchenko S.V.
Lviv Ivan Franko National University

CHARACTERISTICS OF THE MONOLOGICAL ARGUMENTATION IN THE TEXT OF «THE HISTORIES» BY HERODOTUS AND THE MEANS OF ITS INTENSIFICATION

Summary
The article examines the key monologues from 'The Histories' by Herodotus, which illustrate the diversity of the monologues encountered in the book. Upon the analysis of the argumentation structure, the key elements of argumentation and corresponding schemes have been elaborated. The whole range of syntactic and stylistic structures have been found which made the argumentation effective; the stylistic dominant has been identified and the coefficient of concentration of stylistic means for every monologue has been identified.
Keywords: argumentation, argument, monologue, thesis, reference, guarantee, antithesis.

УДК 811.161.2:81'373.21(477.7)

ТОПОНІМИ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ КОЛЬОРІВ

Ільченко І.І., Ісачук Н.В.
Запорізький національний університет

У статті досліджено топоніми Нижньої Наддніпрянщини, мотивовані назвами кольорів. Серед таких топонімів переважають деривати від назв найпоширеніших у побуті кольорів: білого, чорного та червоного. У житті людини добро і зло завжди йшли поруч, тому відповідно білий, червоний та чорний кольори поєднувалися в матеріальній культурі українців. Саме ці кольори виступають ядром у системі кольоропозначень, виконують функції денотації й експресії. Встановлено, що найчастіше кольоротопонімами є назви, номіновані іншими топонімами, які називають епонімами.
Ключові слова: балка, білий колір, топонім, топооб'єкт, червоний, чорний.

Постановка проблеми. Важливість вивчення топонімійного матеріалу полягає в можливості розв'язання багатьох мовознавчих питань, що стосуються переважно історії становлення слова, з'ясування характеру мовної взаємодії народів. Топоніми несуть інформацію про особливості виникнення населених пунктів, про їхніх мешканців, про фізико-географічні та геолого-кліматичні умови місцевості, на території якої ці поселення розташовані, про специфіку культурних і політичних зв'язків між сусідніми й віддаленими країнами, і отже, є важливими джерелами історії, географії, етнографії, народознавства, археології та інших немовознавчих наук.

Одним із важливих завдань сучасного мовознавства є комплексне дослідження регіональних топонімних систем, що дає змогу ґрунтовно і всебічно розкрити закономірності формування та розвитку топонімічних назв певної території як системи, показати тісний зв'язок їх з історією мови й життям конкретного регіону. Отримані дані є неоціненним, часто єдиним матеріалом для широких узагальнювальних праць як у сфері ономастики, так і в мовознавстві загалом, адже топоніми дуже часто виявляють давно забуту лексику, особливі, подекуди втрачені в апелятивах фонетичні, граматичні та словотвірні явища. Тому в останні роки наукове зацікавлення регіональними топонімними системами значно зросло.

Аналіз останніх досліджень. Так, в Україні з'явилися монографічні дослідження, присвячені топонімії Буковини (Ю. Карпенко), Львівщини (Є. Черняхівська), Дніпро-Бузького межиріччя (В. Лобода), південно-східної Одещини (Ю. Карпенко), Запоріжжя і Херсонщини (О. Стрижак), басейну Нижньої Десни (А. Корепанова), Східної України і Нижнього Подністров'я (Є. Отін), Східного Поділля (Л. Масенко), Буковини (Л. Костик), Західного Поділля (Я. Редьква), басейну Верхнього Дністра (С. Вербич), Закарпаття (К. Галас), північного Приазов'я (Є. Отін), Покуття (Д. Бучко), Прикарпаття (М. Габорак), карпатським і прикарпатським назвам населених пунктів (М. Худаш, М. Демчук), Рівненщини (Я. Пура), південно-західного Поділля (М. Торчинський), Волині (В. Шульгач), Опілля (В. Котович), північної Хмельниччини (Н. Герета), Черкащини (І. Гонца), Сумщини (О. Іваненко). Проте загалом стан вивчення українських топонімів недостатній, у зв'язку з чим розгляд топонімів є виправданим з позицій історичного та географічного підходів й актуальним з лінгвістичного погляду.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є лексико-семантичний аналіз топонімів Нижньої Наддніпрянщини, мотивованих назвами кольорів.

Виклад основного матеріалу. Більш поширеним є вивчення топонімікону окремих регіонів України. Переваги таких праць полягають в охопленні всіх назв, що функціонували або функціонують на певній території, у створенні цілісної картини розвитку онімної системи, можливості проведення порівняльно-зіставного аналізу різних історико-географічних територій.

Оскільки досліджуваний матеріал формувався у відносно специфічних мовних і позамовних умовах, тому номінація топонімів Нижньої Наддніпрянщини досить своєрідна. Визначальними при номінації є роль соціальних факторів, а також номінаційних універсалій, продиктованих практичною діяльністю людей. Окрім того, на творення топоніма впливають два основних чинники: лінгвальний та екстралінгвальний.

Великий Луг – це символ Запорожжя, це територія, яку любили козаки і яка була притулком, захистом та годівником запорожців. Великий Луг з його річками, урочищами, балками часто згадується в історичній пісенності та народній прозі Нижньої Наддніпрянщини. Саме тому велику групу власних назв Наддніпрянщини становлять різні топонімічні групи, а саме назви балок, островів, гряд, урочищ, місцевостей, городищ, плавнів, лісових масивів, круч, мисів, гір, пагорбів, бродів та назв поселень в основі яких є назви кольорів.

Найбільш поширеними серед кольоротопонімів є ті, в основі яких кольори – білий та чорний. Це пояснюється тим, що деякі предки запорозьких козаків поклонялися *Крішні* й *Балвірові.* Тому козаки й мали прізвища *Біляк, Білан, Білаш*, які зараз називають частину населення надвеликолузького регіону. Білий колір взагалі розглядався нашими предками як символ денного світла, непорочності, чистоти, тому сприймався як благо.

Цікавим є той факт, що серед запорозьких козаків, за «Реєстром 1649 року», поширеними були прізвища і *Білий* і *Чорний*, проте більш поширеним було прізвище *Чорний*. Це свідчить, про те, що предки запорозьких козаків більше поклонялися *Чорнобогові*, аніж *Білобогові* – *Балвіру*. Що й зрозуміло, адже *Чорнобог* – воїнське божество, а *Білобог* – землеробське. Запорожці були перед усім професійними воїнами. Ім'я *Крішна* ж на санскриті означає *«Чорний»*, а в тих же запороз-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ьких козаків побутували імена *Черня, Чорниш, Чорнята, Чернега*, від яких утворилась ціла низка сучасних українських прізвищ [4, с. 12].

Ранг верхніх, божественних, надлюдських сил, пов'язаних із небом, світлом, неземною чистотою також асоціювався в людській уяві з білим кольором. Лексему «білий» презентують такі топоніми Нижньої Наддніпрянщини:

Біла – забора під лівим берегом Дніпра нижче Біляєвого острова. У джерелах: Билая. Покривалася бурунами з білими гривами, тому так і названа [6, с. 14].

Білий – острів нижче Головкових каменів. Я. Новицький про цей острів записав таке: «Білим звемо острів стіко зазнаю. Може, того таке йому прозвання, що на йому пісок тіко і біліє» [6, с. 15].

Біляєва – забора при лівому березі Дніпра трохи нижче островів Біляєвих. Назва як забори, так і островів походить від прізвища лоцмана Біляя (чи Білая, Білея), який не вправився тут із проведенням судна і «напоровся» на камені [6, с. 16].

Біленька – балка що виходила до Великого Лугу (а тепер виходить до Каховського водоймища) з північного степу на південно-східній околиці села Біленького. По ній колись текла річка Білинка (Біла, Біленька) і розташовувалися запорозькі зимівники. Назву одержала від Білої (Лисої) гори, залишки якої знаходяться недалеко від північно-східної прибережної околиці села Біленького [7, с. 50].

Білозерський (Белозерской) – заплавне озеро річки Білозерки (басейн Дніпра), від якої й отримало назву. Білозерка – ріка, впадала зі сходу в Білозерський лиман, а звідти через протоку Гирли (Гирло) витікала в Кінську вище села Великої Знам'янки. Назву одержала від Білого Озера, тобто Білозерського лиману, в який впадає. Звідси й назви балки Білозерська, городища Білозерське (Святе), плавні Білозерська (Белозерская Плавня), переправи Білозерська [7, с. 50].

Не залишаються поза увагою й ойконіми (міста, селища, села, хутори), в основі яких також часто спостерігаємо білий колір:

Білозерка (Білозірка, Белозерскій городокъ) – село у Великобілозерському районі Запорізької області. Після приєднання у 1783 р. Криму та північної Таврії до Росії в цій місцевості почали виникати поселення. Саме на цей час і припадає заснування села переселеними сюди державними селянами з Полтавської та Чернігівської губерній, які побудували тут 30 землянок уздовж річки Білозерки. Поселення дістало назву за найменуванням річки [7, с. 51].

Біленьке (Беленькое, Белинкая, Биленька, Біленька) – село Запорізького району Запорізької області на північному березі Великого Лугу нижче г. Білої (Лисої) біля гирла балки Біленької. Початок веде від запорозьких зимівників [5, с. 24]. Село засноване у другій половині XVIII ст. поблизу річки Біленької звідси й назва. Крім запорозьких козаків, тут селились кріпаки-втікачі з Чернігівщини [3, с. 314]. Ойконім *Біленьке* утворено шляхом онімізації.

Як бачимо, найчастіше кольоротопонімами є такі назви, що номіновані іншими топонімами, тобто епонімами. Дуже часто саме білий колір входить до складу топоніма, від якого утворені кольороназви. Це можуть бути ороніми: *Біла гора – Біленька* (балка); потамоніми: *Білозерка – Білозерський (Белозерской)* (заплавне озеро), *Білозерка (Білозірка, Белозерскій городокъ)* (поселення), *Біленька – Біленьке (Беленькое, Белинкая, Биленька, Біленька).*

На думку О. Братка-Кутинського, поширення давнього кольору *чьрн-* у власних назвах свідчить про зв'язок слова *чорний* із назвою символу божественної триєдності, що звався в сиву давнину *Черн* [1, с. 70]. На території Нижньої Наддніпрянщини теж спостерігаємо назви топооб'єктів, мотивовані чорним кольорьом, але їх набагато менше, ніж назв попередньої групи:

Чорна – друга лава порога Дзвінця. Камені, що були в ній, мали темний (чорний) колір (звідси й назва) [6, с. 156].

Чорні – кілька каменів посеред Дніпра нижче каменів Богатирів. Мотивація назви така ж, як і в випадкові Чорна [6, с. 156].

Карайдубина – урочище нижче Мамайсурки, біля села Бережанки. Д. Яворницький вважав, що в основі першої частини топоніма лежить слово «kara», яке в давньотюркській мові мало наступні значення: чорний (колір); сильний, мужній; багатий; головний, великий; простолюдин; фунт (земля). Топонім «karga» в тюркській мові означає «ворона» від «kara» – чорний. В тюркській мові зустрічаються наступні назви: Каргат (річка, що захищає); Карачі (чорний мул); Карасук (чорна вода); Каракан та Кара-джолга (чорна ріка); Карга сас (вороняче болото) [7, с. 132].

Велика кількість топонімів мотивована червоним кольором і це не дивно, адже, саме він є найбільш уживаним у традиційній культурі українців. У народній уяві червоний колір виступає як символ краси, здоров'я, радості, добробуту, любові. Тому серед кольоротопонімів Нижньої Наддніпрянщини численну групу становлять назви, пов'язані з червоним та його відтінками:

Червона – забора під правим берегом Дніпра напроти прохвістя острова Дубового. Гранітні камені й скелі, що її утворювали, були червонуватого відтінку, від того й назва [6, с. 155].

Червоний – острів біля правого берега Дніпра напроти села Федорівки. В кінці 19-го століття мав сорок два сажні довжини й дев'ятнадцять ширини. Був відомий і як Красний. Щодо походження назви існують дві версії: одні кажуть, вона від того, що на острові росла червона лоза (таволга), інші, що на ньому й побіля нього були скелі й камені червонуватого відтінку [6, с. 155].

Червоний – камінь під правим берегом Дніпра напроти однойменного острова. Був червонуватого кольору, від того й назва [6, с. 155].

Красний Кут – мис біля села Покровського, між високим східним берегом ріки Базавлука (при вході її в долину Великого Лугу) та правим берегом протоки Підпільної; у джерелах *Красный Кутъ*. Назва мису мотивується тим, що тут були виходи червоної глини; на думку Д. Яворницького, саме тут протягом 1734-1775 років знаходилася Нова (Краснокутська, Підпільненська, Покровська) Січ [7, с. 272].

Червонодніпровка – село Запорізького району Запорізької області, підпорядковане Біленьківській сільраді. Виникло в 20-х роках минулого століття біля гирла балки Червоної, яка виходи-

ла до Дніпра (звідси й назва). Сучасне офіційне найменування утвердилося на початку 60-х років 20-го століття, а до цього село називалося порізному, а саме: Дніпровка, Дніпровськ, Дніпровське, Червонодніпровський, Червона Дніпровка і Червоне. Неподалік села знаходиться Червонодніпровський (Червонянський) лиман, назва якого відповідно походить від назви села [7, с. 132].

Червоногригорівка – селище міського типу Нікопольського району на північному (правому) березі Великого Лугу. Виникло в кінці 70-х років XVIII ст. на місці зимівника запорожця Черниша й довгий час називалося Чернишівкою. Було перейменоване в Красногригорьевку, а потім на Червоногригорівку від назви річки Червона [7, с. 246]. Ойконім утворено морфолого-синтаксичним способом.

Топоніми Нижньої Наддніпрянщини, похідні від назв інших кольорів (сірий, золотий, жовтий), представлені поодинокими утвореннями:

Сіренька – перша лава порога Вільного. Назва за відтінком води в ній [6, с. 135]; *Сіренька* – забора біля острова Похилого, перед скелею Вовчком. Мотивація назви аналогічна попередньому випадкові [6, с. 135].

Золотий – камінь під правим берегом Дніпра навпроти кінця острова Білого. Виблискував у сонячну погоду, як золото (оббризканий водою), – звідси й назва [6, с. 59]; *Жовте* – озеро, назване за відтінком води.

Висновки. У житті людини добро і зло завжди йшли поруч, тому відповідно білий, червоний та чорний кольори поєднувалися в матеріальній культурі українців. Таким чином невипадково ми виявили топоніми, що містять назву чорного, білого, та червоного кольорів (із відтінками) в топооснoвах Нижньої Наддніпрянщини. Саме ці кольори виступають ядром у системі кольоропозначень, виконують функції денотації й експресії. Закономірним є домінування чорного, білого та червоного кольорів, оскільки загальновідомо, що «ці кольори входять до базової кольорової тріади у кожній світовій культурі» [2, с. 258]. Відсутність топонімів із фіолетовим, коричневим, кораловим, пурпурним та іншими подібними кольороназвами свідчить про те, що основна маса українських топооб'єктів сформувалася на тому етапі розвитку суспільства, коли переважали природні «чисті» барвники, а суміш кольорів була рідкісним явищем.

Список літератури:

1. Братко-Кутинський О. Феномен України. – К.: Вечірній Київ, 1998. – С. 70-71.
2. Вежбицкая А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия / А. Вежбицкая // Язык. Культура. Познание. – М.: Рус. словари, 1997. – С. 231-290.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. – 765 с.
4. Наливайко С. І. Таємниці розкриває санскрит. – К.: Либідь, 2001. – 274 с.
5. Чабаненко В. А. Великий Луг Запорозький: Історико-топонімічний словник / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 330 с.
6. Чабаненко В. А. Порожистий Дніпро: Історико-топонімічний словник / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – 188 с.
7. Чабаненко В. А. Українська Атлантида / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2006. – 405 с.

Ильченко И.И., Исачук А.В.
Запорожский национальный университет

ТОПОНИМЫ НИЖНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ, МОТИВИРОВАННЫЕ НАЗВАНИЯМИ ЦВЕТОВ

Аннотация
В статье исследованы топонимы Нижнего Поднепровья, мотивированные названиями цветов. Среди таких топонимов преобладают дериваты от названий распространенных в быту цветов: белого, черного и красного. В жизни человека добро и зло всегда шли рядом, поэтому белый, красний и черний цвета объединялись в материальной культуре украинцев. Именно эти цвета выступают ядром в системе цветообозначений, выполняют функции денотации и экспрессии. Установлено, что чаще цветотопонимы это названия, номинированные другими топонимами, которые называются эпонимами.
Ключевые слова: балка, белый цвет, красный, топоним, топообъект, чёрный.

Ilchenko I.I., Isachuk N.V.
Zaporizhzhya National University

THE TOPONYMS OF THE LOWER DNIEPER, MOTIVATED BY THE NAMES OF COLORS

Summary
The toponyms of the Lower Dnieper, motivated by the names of colors, are investigated in the article. Among such toponyms, derivatives from the names of colors popular in everyday life dominate: white, black and red. In the life of a person, good and evil have always moved side by side, so white, red and black colors respectively are united in the material culture of Ukrainians. It is these colors that act as the nucleus in the color symbolic system, perform the functions of denotation and expression. It is established that more often color toponyms are names, nominated by other toponyms, which are called eponyms.
Keywords: beam, black, red, topographic object, toponym, white color.

УДК 811'373.7

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Крочук Ю.В.
Коледж технологій, бізнесу та права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Розглянуто особливості національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць мовної картини світу через призму антропоцентричних студій. Запропоновано теоретичний огляд понять «фразеологічна одиниця», «мовна картина світу» та «фразеологічна картина світу». Досліджено та узагальнено основні підходи до вивчення національно-культурних маркерів семантики фразеологічних одиниць. Встановлено, що кожен фразеологізм вносить свій вклад в загальну мозаїчну картину світу. Підсумовано, що вивчення фразеологічного матеріалу будь-якої мови слід концентрувати на взаємозв'язку понять «мова – культура – етнос».

Ключові слова: антропоцентризм, фразеологічна одиниця, мовна картина світу, фразеологічна картина світу, етнолінгвістика, мовна спільнота.

Постановка наукової проблеми. У сучасній науковій парадигмі прослідковується стійка тенденція застосування антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ, центром яких виступає людина. В основі модернових лінгвістичних досліджень лежить широке залучення факторів позамовного життя, що тісно взаємопов'язані із культурними здобутками мовної спільноти. За посередництва мови відбувається вираження етнокультурних стереотипів, що зумовлені національною специфікою сприйняття світу. Для антропоцентричної лінгвістики головною передумовою виступає те, що мова за своєю сутністю наскрізь психологічна, прив'язана до людини та є засобом для вираження її особистих якостей.

Національно-культурні особливості мовної системи особливо виразно виявляються у її фразеологічному корпусі. На даний час фразеологія стає дедалі більш актуальним об'єктом досліджень, що зумовлено підвищенням зацікавленості до вивчення мовної картини світу певного народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропоцентризм як методологічний принцип сучасної лінгвістики стає особливо важливим, оскільки у ньому прослідковується взаємозв'язок мовних, мисленнєвих та психологічних структур. Відповідно до цього підходу, кожна мовна одиниця виступає мовленнєвим проявом певного фрагмента простору, який є динамічним, що у свою чергу означає, що мовні одиниці, які його відображають, зазнають перетворень і набувають концептуальних значень, розширюючи при цьому семантичне поле мовного знака. Тобто, слово містить не тільки актуальну інформацію, а й загально гуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну та оцінну, що є значущою для певного соціуму. В результаті цього мовна одиниця функціонує вже не просто як слово-номінація, а як слово-концепт із узагальненим культурним сенсом. Коли за словом стоїть не лише реалія, а її образ або символ, що знаходиться в етнокультурному просторі, тоді така мовна одиниця розглядається як етнокультурний концепт [4, с. 10-15].

Загальновідомо, що мова є важливим складником етнокультури. Звичаї та традиції мають вагомий вплив на комунікативну систему етносу, а визначені цінності та вірування створюють відповідну етномовну реальність. Мова, за Е. Сепіром, «є вказівкою на розуміння культури», а «лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу» [8, с. 243]. Таким чином, за посередництва мови відбувається вираження етнокультурних стереотипів, що зумовлені національною специфікою світосприйняття.

Мовні явища стають безпосереднім об'єктом етнолінгвістичних студій, які передбачають вивчення наслідків впливу на мовну систему побуту, звичаїв, традицій, обрядів, вірувань, загальної культури та особливостей менталітету етносу. Сама лінгвістика як наука уже передбачає співвідношення національної мови і культури у процесі свого функціонування та еволюції. Це зокрема стосується процесів номінацій, окремих шарів лексики, теорій значення, народної фразеології, пареміології [4, с. 15-16].

Проблемам взаємозв'язку фразеологізмів і мовної картини світу були присвячені праці таких вчених, як Н. Д. Арутюнова, В. І. Постовалова, О. Н. Ляшевська, С. А. Бронікова, Л. П. Бердникова, С. О. Швачко, О. П. Левченко, Н. В. Лугова, В. А. Маслова, Ю. А. Фірсова, О.Є. Чікіна та ін. У них можна прослідкувати стійкий зв'язок між поняттям «мовна картина світу» (МКС) та «національна/етнічна картина світу», в якій реальність постає крізь призму стереотипів, зумовлених національними й культурними традиціями, а також досліджено особливості національно-культурних маркерів семантики фразеологічних одиниць (ФО).

Сучасна лінгвістика загалом і фразеологія зокрема, прагнуть створити максимально достовірну картину функціонування мовної системи як соціально-психічного явища певної етнокультурної спільноти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. ФО слугують засобами вербалізації етнопсихологічних особливостей соціуму, його менталітету та ціннісної системи, а також передають культурний код нації. Прагнення вчених описати та проаналізувати національні орієнтири, зафіксовані засобами мови, є доволі закономірними, адже це у свою чергу дозволяє відобразити специфіку когнітивної діяльності її носія та дослідити ціннісні концепти народу. Відмінність у етнокультурних фонах фразеологіч-

них систем створюють суттєві проблеми у сприйнятті та розумінні ФО. Саме для з'ясування цих відмінностей і лінгвокраїнознавчих особливостей необхідно перш за все збагнути елементи культури мовної спільноти.

Розуміння мови не як самодостатньої структури, а як складника людської свідомості потребує розширення меж мовознавчих пошуків у взаємодії з суміжними науковими галузями – філософією, психологією, етнологією, культурологією. Саме це викликало потребу комплексного аналізу існуючих принципів та підходів до вивчення національно-культурної специфіки фразеологічного корпусу мови на його проекцію у мовній картині світу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць у призмі антропоцентричних лінгвістичних студій. Пропонована розвідка є продовженням наявних підходів до вивчення одиниць такого типу з урахуванням їхніх структурно-семантичних особливостей для подальшого розвитку етнолінгвістичних студій.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічний корпус мови антропоцентричний за своєю природою. Процес його формування як один із способів вторинної номінації спрямований на вираження оцінного та емоційного ставлення з метою вплинути на адресата, спровокувати у нього аналогічні оцінки та переживання.

Фразеологія – це та сфера мовної діяльності де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, чітко – простежується вплив мови на формування його менталітету. Проблему етнолінгвістичного вивчення фразеологічного матеріалу будь-якої мови слід аналізувати в руслі взаємозв'язку понять «мова – культура – етнос» [4, с. 33].

З одного боку, ФО – це мовна одиниця, яка виступає лексико-граматичною і семантичною єдністю двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, що, маючи цілісне значення (образне чи безобразне), відтворюється у мові за традицією, автоматично. З іншого боку, ФО – це специфічний знак, семантика якого містить емоційно-ціннісне ставлення суб'єкта комунікативно-прагматичної діяльності до об'єкту дійсності. Зв'язок між знаком та людиною, що його використовує, становить собою складний комплекс відносин, де домінуючу позицію займає людина як активний творець та користувач мовних знаків.

В цілому ФО об'єднує граматична, семантична та функціональна цілісність, іншими словами, функціональна стійкість, або сталість. В одних із них виразно постають художні (образні) узагальнення, в інших узагальнення набирають суто раціонального, прагматичного характеру, що виявляється в логічних, інтелектуальних умовисновках або в строгій констатації того чи іншого факту. Якщо художні узагальнення в образних фразеологізмах допускають варіантність їхніх тлумачень, контекстні модифікації, трансформації та метаморфози, то фразеологізовані узагальнення раціонального (безобразного) характеру відзначаються, як правило, контекстуальною точністю та однозначністю [4, с. 34].

За своєю природою ФО притаманний подвійний антропоцентризм: у процесах фразеологічної номінації та у використанні фразеологічних засобів мови в комунікації [3, с. 17-18].

Фразеологізми охоплюють собою різноманітні фрагменти мовної картини світу (МКС). Поняття картини світу (КС) базується на уявленнях людини про навколишній світ. Якщо сам світ – це людина і середовище у їхній взаємодії, то КС – це результат переробки інформації про середовище і людину. Таким чином, когнітивна лінгвістика зробила висновки про те, що наша концептуальна система (у вигляді мовної картини) залежить від фізичного і культурного досвіду.

Номенклатура фрагментів дійсності, які номінуються ФО доволі широка, адже вона передає із покоління в покоління знання про усталену в суспільстві систему традицій, звичаїв, законів та повсякденних уявлень про світ. Увесь фразеологічний склад мови зосереджений навколо різноманітних характеристик людини, особистих якостей, зовнішності, психічних та емоційних станів, вчинків. Таким чином суб'єктивність стає важливою рисою картини світу. У формуванні МКС участь беруть реальний, мисленнєвий та мовний світи, сполучною ланкою між якими слугує категорія мовної особистості. МКС формує ієрархією цінностей мовної особистості, які визначають поведінку людини у суспільстві.

МКС виступає мозаїкоподібною структурою взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відображає відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Вона стає відображенням загальної картини (моделі) світу як такої [4, с. 15].

МКС не належить до ряду спеціальних КС (хімічної, фізичної та інших), вона їм передує і формує їх, оскільки людина здатна розуміти світ і саму себе лише за посередництва мови, у якій закріплюється загально-історичний досвід. В силу специфіки мови у свідомості її носіїв виникає визначена МКС, через призму якої людина бачить світ. Зокрема, Ю. Д. Апресян підкреслював донауковий характер МКС, називаючи її наївною картиною. Вона доповнює об'єктивні знання про реальність, часто викривляючи їх.

Фразеологія кожної мови вносить суттєвий вклад у формування образної картини світу. У сучасних мовознавчих дослідженнях існує поняття «фразеологічної картини світу» (ФКС) (за О. П. Левченко) [5], яка є частиною мовної картини світу, в якій кожна ФО є елементом системи і виконує визначені функції, описуючі реалії навколишньої дійсності.

Вивчення ФКС з урахуванням людського фактора стає пріоритетним напрямом антропологічної лінгвістики, що об'єднує дані соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики і претендує стати єдиною теорією мови і людини [6, с. 69].

ФКС постає як сукупність знань про світ на рівні повсякденної свідомості та має наступні характеристики: 1) універсальність (базується на тому факті, що не існує мови, яка у своєму складі не мала б фразеологізмів); 2) антропоцентризм (центром мовної картини світу виступає людина, тому у ФКС вона є головним мірилом

цінностей реалій навколишнього середовища); 3) експресивність (емоційне забарвлення, що пов'язане із основним компонентом ФО – конотацією [9, с. 70].

Фразеологічний корпус мови виступає носієм і джерелом національно-культурної інформації. Саме тут національна самобутність мови отримує яскравий і безпосередній прояв. У формуванні ФО важливу роль відіграють екстралінгвістичні фактори (національно-специфічні ситуації, побут, вірування, тощо). А. Ф. Артемова називає фразеологізми лінгвокультурологічними одиницями, тобто «такими, у яких відображене світобачення певної лінгвокультурної спільноти» [1, с. 79].

ФО, відображаючи у своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні установки і стереотипи, еталони й архетипи. Фразеологізми, за Ф. І. Буслаєвим, – це своєрідні мікроніми, що містять у собі «і моральний закон, і здоровий глузд, який заповідали предки» [2]. У більшості ФО можна знайти сліди національної культури. Культурна інформація зберігається у їхній внутрішній формі, що є образним уявленням про світ та надає йому культурно-національного колориту.

Фразеологізми слугують специфічним засобом комунікації, які мають визначену комунікативну та прагматичну значимість. Завдяки цьому їм притаманна властивість відображати ціннісне відношення мовця до оточуючого світу, його емоційний стан та створювати необхідний для реалізації комунікативного задуму прагматичний ефект [3, с. 6-7].

Національно-культурна специфіка ФО знаходиться як у плані вираження, так і у плані змісту. В плані вираження це виявляється у наявності в їхньому складі особливих культурних прикмет – маркерів (безеквівалентної предметної лексики, етнонімів, топонімів, архаїзмів, тощо), що потребують етимологічного чи історико-культурного пояснення. В плані змісту – в денотативному співвіднесенні образу порівняння і супутніх йому конотацій, які і виражають національний колорит порівняння.

Ю. Солодуб звертає увагу на те, що основу семантики ФО становить фразеологічний образ, який найчастіше зберігає національну специфіку, оскільки спирається на реалії, знайомі тільки одному народові [7, с. 58].

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць посилив зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу. Доведено, що не лише людина здатна впливати на мову, але й мова значною мірою формує особистість. У свою чергу, становлення етносу неможливе без участі у ньому мови, бо вона є однією із ключових ознак нації. Таким чином, мова виступає, образно кажучи, національним організмом, що розвивається, взаємодіючи із різними сторонами життя етноспільноти. А сам мовний феномен як духовне надбання потрібно розглядати в проекції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, менталітет, художню творчість, етногеографію, етнопедагогіку. Тільки дослідивши мову етносу в усіх її аспектах, можемо пізнати духовну природу її носія – народу.

У антропоцентричному підході до вивчення мовної системи провідна роль належить людині: вона стає точкою відліку в аналізі явищ навколишньої дійсності, визначаючи його перспективи та кінцеві цілі. Наявність «людського» фактору виступає основною характеристикою мовної картини світу.

У формуванні фразеологізмів, а саме у відборі образів прослідковується їхній зв'язок з культурно-національними стереотипами й еталонами. Ця інформація відроджується у конотаціях, які відображають зв'язок асоціативно-образної основи з культурою. Кожна ФО, якщо вона містить культурну конотацію, вносить свій вклад в загальну мозаїчну картину національної культури.

ФО завжди спрямовані на суб'єкт, оскільки виникають вони не стільки для того, щоб описувати світ, а для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати і виражати до нього суб'єктивне ставлення. Фразеологічний склад мови – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну свідомість, тому вона і виступає фрагментом мовної картини світу.

Список літератури:

1. Артемова А. Ф. Культурно-национальная специфика английских фразеологических единиц и ее сохранение при переводе // Университетские чтения. – Пятигорск: ПГЛУ, 2002. – С. 79-80.
2. Буслаев Ф. И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные. – М., 1954.
3. Добрыднева Е. А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии: Автореф. дис. д-ра филол. наук. – Волгоград, 2000. – 38 с.
4. Жайворонок Н. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
5. Левченко О. П. Фразеологічна репрезентація світу // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 307-315.
6. Никитина Т. Г. К вопросу о классификационной схеме фразеологического словаря // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 68-82.
7. Солодуб Ю. П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования // Филологические науки. – 1990. – № 6. – С. 55-65.
8. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологи: Пер. с англ. / Общ. ред. и вст. ст. А. Е. Кибрика. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.
9. Хайруллина Р. Х. Картина мира во фразеологии: Дис. д-ра. филол. наук. – М., 1997. – 536 с.

Крочук Ю.В.
Колледж технологий, бизнеса и права
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ФРАЗИОЛОГИЗМОВ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Аннотация
Рассмотрено особенности национально-культурной специфики фразеологических единиц языковой картины мира сквозь призму антропоцентрических студий. Предложен теоретический обзор понятий «фразеологическая единица», «языковая картина мира» и «фразеологическая картина мира». Исследовано и обобщено основные подходы к изучению национально-культурных маркеров семантики фразеологических единиц. Установлено, что каждый фразеологизм вносит свой вклад в общую мозаичную картину мира. Подытожено, что изучение фразеологического материала любого языка нужно концентрировать на взаимосвязи понятий «язык – культура – этнос».
Ключевые слова: антропоцентризм, фразеологическая единица, языковая картина мира, фразеологическая картина мира, этнолингвистика, языковое сообщество.

Krochuk J.V.
Technology, Business and Law College
of Lesya Ukrainka Eastern European National University

ANTHOPOCENTRIC BASIS FOR INVESTIGATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW

Summary
The article deals with national and cultural specificity of phraseological units in linguistic worldview in the light of anthropocentric studies. It gives the review of theoretical statements on the notions of «phraseological unit», «linguistic worldview» and «phraseological worldview». The author has investigated and summed up the main approaches towards the studying of national and cultural markers in the semantics of phraseological units. The investigation led to the conclusion that every phraseological unit makes a contribution to general mosaic worldview. It has been also summed up that investigation of phraseological material of any language should be concentrated on the correlation of notions «language – culture – ethnos».
Keywords: anthropocentrism, phraseological unit, linguistic worldview, phraseological worldview, ethnolinguistics, language community.

УДК 811.111

КОНФІГУРАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Матвієнків О.С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджуються конфігурації фразеологічних одиниць англійської мови в сучасному художньому дискурсі. З точки зору узуального й оказіонального використання фразеологічних одиниць автор розрізняє чотири типи фразеологічних конфігурацій: узуальна конфігурація першого ступеня, узуальна конфігурація другого ступеня, оказіональна конфігурація першого ступеня і оказіональна конфігурація другого ступеня. Фразеологічні одиниці (далі ФО), що входять до складу узуальної фразеологічної конфігурації, зберігають незмінними свою традиційну структуру і компонентний склад. ФО реалізуються без будь-якого перетворення їхнього значення, структури та компонентного складу. При оказіональній конфігурації реалізуються оказіонально перетворені ФО.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, художній дискурс, узуальна конфігурація, оказіональна конфігурація, контекст.

Постановка проблеми. Наприкінці XX століття ФО активно перебувають у полі зору учених. Зважаючи на експресивність і образність ФО, зацікавленість до них залишається незмінною, а дослідження в галузі фразеології, які проводяться у різних мовознавчих напрямах, виявляють їхні додаткові грані і дозволяють зробити висновок про особливий статус ФО у сучасному англомовному дискурсі. Вони активно використовуються англомовними письменниками доби постмодерну, збагачуючи його стилістично і привносячи у фактуру художніх текстів лаконічність і виняткову виразовість. Фактично, фразеологічний фонд англійської мови відбиває особливості світосприйняття і тонкощі національної культури, що ще більше підсилює інтерес до фразеологічних процесів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. ФО була неодноразово предметом спеціальних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12; 13; 14] та ін. Втім дослідження ФО й надалі залишається актуальним і таким, що має теоретичну і практичну значущість завдяки складності і багатогранності матеріалу досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності фахових публікацій, досі недостатньо вивчені проблеми конфігурації ФО у сучасному художньому дискурсі, які є потужним засобом збагачення ресурсів комунікації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити конфігурації фразеологічних одиниць в сучасному художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізм і його актуалізатор утворюють фразеологічну конфігурацію. З точки зору узуального і оказіонального використання ФО розрізняються чотири типи фразеологічних конфігурацій: узуальна конфігурація першого ступеня, узуальна конфігурація другого ступеня, оказіональна конфігурація першого ступеня і оказіональна конфігурація другого ступеня. Г. Пауль вперше ввів в лінгвістичну літературу поняття узуального й оказіонального значень, де «під узуальним значенням розуміють всю сукупність уявлень, які складають для члена цієї мовної спільності зміст цього слова, під оказіональним значенням – ті уявлення, які мовець пов'язує з цим словом в момент його вимови та які, як він вважає, пов'яже в свою чергу і слухач з цим словом» [11, с. 94].

Це висловлення Г. Пауля сповна можна застосувати і до ФО. Виникнення оказіонального значення, оказіонального сенсу, обумовлене низкою чинників як мовного, так і позамовного характеру. До них відносяться нарізнооформленість і образність ФО, а також ступінь їх поширеності. Значення, звісно, має прагматична настанова автора, комунікативне спрямування висловлення, і характер тексту, в якому використовуються ФО.

Під час узуальної конфігурації першого ступеня реалізуються ФО з їхнім традиційним словниковим стилістичним забарвленням без будь-яких відхилень від узусу – іронічним, пестливим, зневажливим, урочистим, жартівливим, евфемістичним і т. д. ФО, що входять до складу узуальної фразеологічної конфігурації, зберігають незмінними свою традиційну структуру і компонентний склад. У цій конфігурації, так само як і у всіх наступних, встановлюється референційна співвіднесеність ФО, які отримують свій адресат при позначенні людини, предмета, процесу, якості, ситуації і т. д.

Іронія – ФО *to get cold feet* [*розм.* злякатися, перелякатися] → [15, с. 375]: *So you've* ***got cold feet****, she says. You've backing down, you're chicken. You won't go all the way* [16, p. 312].

ФО *pie in the sky* [*амер. ірон.* пиріг на небі, щось нереальне, = журавель у небі] → [15, с. 757]: *But there can be happy parts in between, she said. … In between the birth and the death – can't there? Though I guess if you believe in Heaven that could be a happy story of sorts – dying, I mean. With fights of angels singing you to your rest and so forth.*

Yeah. ***Pie in the sky*** *when you die. No thanks* [16, p. 429].

Евфемізм – ФО *go to pieces* [розвалитися, розбитися вщент, розлетітися вдрізки; *перен.* підірвати своє здоров'я, розстроїти свою нервову систему; вийти з ладу, із строю] → [15, с. 433]: *Graham had had to go up to Newcastle to collect a piece of furniture for a client. It was an arrangement that he just couldn't get out of so he'd rung Sarah to come and look after Roz. She had, he told Sarah on the phone, literally* ***gone to pieces*** [17, p. 91].

При узуальній конфігурації другого ступеня реалізуються ФО без будь-якого перетворення їхнього значення, структури та компонентного складу. Це зближує використання ФО у складі узуальної конфігурації другого ступеня з використанням ФО у складі узуальної конфігурації першого ступеня. Але в узуальній конфігурації першого ступеня ФО реалізуються з їх традиційним стилістичним колоритом, в узуальній конфігурації другого ступеня посилюється створюваний ними стилістичний ефект в рамках тієї ж стилістичної тональності. Посилення експресивності досягається позиційними стилістичними прийомами (самостійне вживання ФО зі структурою словосполучення, відокремлення, наростання), так і стилістичними прийомами інших типів – фразеонабором, використанням двох або більше ФО в рамках однієї конфігурації.

ФО *to be good at something* [бути вправним у чомусь, бути знавцем чогось] → [15, с. 89] і **ФО** *to make money* [заробляти гроші, створювати собі багатство] → [15, с. 650]: *He was easy-going, affectionate, warm-hearted and unambitious. Alex Stanton worked in order to play. He liked his job,* ***was good enough at it to make the bank money*** *but he saw no point in doing more than was absolutely necessary* [17, p. 66].

Конфігурація складається з ФО в самостійному вживанні і фразового контексту, з яким вона з'єднується через дистантну сполучуваність. Винесення порівняння на перше місце надає висловленню додаткову виразність. Додаткова виразність створюється завдяки використанню фразеонабору.

There were five pairs of eyes fixed on her. Even Xan was waiting, briefly leaning on her shovel. The silence extended itself but the woman kept her gaze directed outside and plainly was not going to offer any more than this minimal information.

«Have some more coffee while it's hot.» Olivia felt sympathy with her for whatever it was she ***had been through****. If the stranger didn't want to talk about it now, or account for herself, that* ***was up to her*** [18, p. 130]:

ФО *to be through with something* [упоратися, покінчити з чимось, закінчити щось] → [15, с. 122];

ФО *to be up to one* [бути вимушеним щось зробити; бути обов'язковим для когось; не мати іншого виходу] → [15, с. 128].

«Don't go to too much trouble,» I murmured.

*«Oh, but if I don't,» said Winifred brightly, «what then?» «I hear you'****ve been rubbing Winifred the wrong way****,» I said to Laura. «Getting her all stirred up. Teasing her about Free Love.»*

«I never said Free Love,» said Laura. «I only said marriage was an outworn institution. I said it had nothing to do with love, that's all. Love is giving, marriage is buying and selling. You can't put love into a contract. Then I said there was no marriage in Heaven.»

«This isn't Heaven,» I said. «In case you haven't noticed. Anyway, you certainly ***put the wind up her****.»*

«I was just telling the truth.» She was pushing back her cuticles with my orange stick. «I guess now she'll start introducing me to people. She's always ***putting her oar in****»* [16, p. 518]:

ФО *to rub (one) (up) the wrong way* [дратувати когось, відкрито говорити неприємні речі комусь, = гладити когось проти шерсті] → [15, с. 827];

ФО *to put the wind up one* [*простр.* налякати, перелякати когось] → [15, с. 798];

ФО *to put in one's oar* [втручатися в чужі справи, = сунути носа не в своє діло] → [15, с. 786].

При оказіональній конфігурації першого ступеня реалізуються оказіонально перетворені ФО. Посилюватися може не тільки експресивність ФО, але й можливо їхнє вживання в іншій стилістичній тональності. Узуальне використання ФО розширює комунікативні можливості мови як для позначення позамовних об'єктів, так і для їхнього дискурсно-стилістичного колориту. Оказіональні перетворення ФО, засновані на їхньому узуальному використанні, є потужним засобом збагачення ресурсів комунікації, оскільки дають можливість висловити те, що не може бути виражене словом або фразеологізмом при його узуальному використанні.

Висновки і пропозиції. Аналіз типів конфігурації ФО дозволив встановити, що під час узуальної конфігурації першого ступеня реалізуються ФО з їхнім традиційним словниковим стилістичним забарвленням без будь-яких відхилень від узусу. ФО реалізуються з їх традиційним стилістичним колоритом. При узуальній конфігурації другого ступеня реалізуються ФО без будь-якого перетворення їхнього значення, структури та компонентного складу. При оказіональній конфігурації першого ступеня реалізуються оказіонально перетворені ФО.

Предметом подальшого дослідження з обраної в роботі проблематики може бути поглиблений контрастивний та типологічний аналіз фразеологічних одиниць сучасної англійської мови у різних функційних стилях.

Список літератури:

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Изд. Ленинградского ун-та, 1963. – 207 с.
2. Бабій О. І. Роль і місце фразеологічної семантики у відтворенні мовної картини світу (на прикладі англійської мови) // Сучасні дослідження з іноземної філології: Збірник наук. праць. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2005. – Вип. 3. – С. 229-234.
3. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Вид-во Львівського державного університету, 1980. – 156 с.
4. Гамзюк М. В. Культурологічний аспект емотивності фразеологічних одиниць німецької мови // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. Вип. 2. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – С. 105-113.
5. Городникова М. Д. Устойчивые сочетания, соотносительные с глаголом в современном немецком языке // Ученые записки МОПИ. – Т. 36. – Вып. 2. – Москва, 1956.
6. Джолос Ю. В. Етимологія дієслівних фразеологічних одиниць у сучасній англійській мові // Актуальні проблеми сучасної фразеології: семантика, прагматика, лінгвокультура, комунікація. – Горлівка, 2004. – С. 10-16.

7. Іванова А. В., Мандрик Н. В. Відображення менталітету українського народу у фразеологічній системі української мови порівняно з англійськими ідіомами // Збірник наук. праць Рівнен. держ. гум. ун-ту. – 1999. – Вип. 7. – С. 120-123.
8. Кузнєцова Г. В. Види семантичних змін у фразеологізмах // Вісник Київського національного університету. Серія «Філологія». – 2004. – Том 7, № 1. – С. 150-157.
9. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 2-е изд. перераб. – М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. – 336 с.
10. Лабінська Б. Г. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2004. – 20 с.
11. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Рипол Классик, 2013. – 508 с.
12. Тимченко І. В. Особливості синонімії і варіантності у фразеологічних одиницях з компонентом вухо в українській мові // Лінгвістичні дослідження ХДПУ / Зб. наук. пр. Вип. 13. – Харків, 2004. – С. 64-68.
13. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1970. – 199 с.
14. Шанский Н. М. О фразеологизме как языковой единице и предмете фразеологии // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц: Межвуз. симп. – Тула: Тульск. гос. пед. ин-т. – 1968. – С. 7-14.
15. Баранцев К.Т. Анло-український фразеологічний словник. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
16. Atwood M. The Blind Assassin. – London: Virago Press, 2001. – 641 p.
17. Barrett M. The Dream Catcher. – London: Warner Books, 2002. – 440 p.
18. Thomas R. The Potter's House. – London: Arrow Books, 2002. – 486 p.

Матвиенкив О.С.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

КОНФИГУРАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
В статье исследуются конфигурации фразеологических единиц английского языка в современном художественном дискурсе. С точки зрения узуального и окказионального использования фразеологических единиц автор различает четыре типа фразеологических конфигураций: узуальная конфигурация первой степени, узуальная конфигурация второй степени, окказиональна конфигурация первой степени и окказиональна конфигурация второй степени. Фразеологические единицы (далее ФЕ), входящие в состав узуальной фразеологической конфигурации, сохраняют неизменными свою традиционную структуру и компонентный состав. ФЕ реализуются без какого-либо преобразования их значения, структуры и компонентного состава. При окказиональной конфигурации реализуются окказионально преобразованые ФЕ.
Ключевые слова: фразеологическая единица, художественный дискурс, узуальная конфигурация, окказиональная конфигурация, контекст.

Matviienkiv O.S.
Ivan Franko National University of Lviv

CONFIGURATION OF FRAZEOLOGICAL UNITS OF ENGLISH IN THE CONTEMPORARY FICTIONAL DISCOURSE

Summary
The article deals with configurations of phraseological units of English in contemporary fictional discourse. From the point of view of general and occasional use of phraseological units, the author distinguishes four types of phraseological configurations: general configuration of the first degree, general configuration of the second degree, occasional configuration of the first degree, and occasional configuration of the second degree. The phraseological units, which are a part of the general phraseological configuration, retain their traditional structure and component composition unchanged. The phraseological units are implemented without any transformation of their meaning, structure and component composition. In the occasional configuration, occasionally transformed phraseological units are implemented.
Keywords: phraseological unit, fictional discourse, general configuration, occasional configuration, context.

УДК 81'25:808.5

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ ВИКЛАДАННЯ РИТОРИКИ

Муратова В.Ф.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті досліджено перекладацький аспект формування риторичної культури майбутніх перекладачів. Важливим аспектом викладання риторики для перекладачів є усвідомлення специфіки різних функціональних стилів, необхідність комплексного підходу до комунікативної, інтелектуальної та професійної діяльності. Крім того, значна увага надається підготовці майбутніх виступів, вмінню студентів систематизувати набуті знання. Риторика розглядається у статті як комунікативний процес, як наукова дисципліна, і як красномовство у широкому сенсі.
Ключові слова: перекладач, риторична культура, функціональний стиль, закономірності мовленнєвої поведінки, техніка мовлення, комунікативний процес.

Вступ. Риторика як навчальний предмет опирається на використання матеріалів з історії культури, філософії, мовознавства, психології, фізіології, акторської майстерності тощо.

Постановка проблеми. У сфері перекладу та підготовці майбутніх фахівців риторика займає вагоме місце саме через складний синтез багатьох дисциплін. Але як стверджує Шупта О.В. *«сьогодні немає чіткого уявлення місця, ролі та функцій риторичної культури перекладача у світлі сучасних завдань вітчизняної освіти»* [4]. У курсі риторики, яка викладається у вищих навчальних закладах дисципліну зазвичай розподіляють на чотири частини: історія, теорія, практика та техніка. Проте у практичному напрямі головна увага відводиться підготовці публічних виступів та промов, професійний аспект майбутніх перекладачів майже не висвітлюється у сучасних курсах. Тому перспективним у подальших дослідженнях з цієї теми є формування комплексного підходу до викладання риторики з урахуванням спеціальності студентів, фахової підготовки перекладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Викладання риторики в Західній Європі і у США посилилося з кінця 50-х років XX сторіччя. А з появою таких шкіл, як група «μ» у Бельгії та Франції, риторику взагалі почали вважати одним із найперспективніших напрямів функціонально-комунікативного підходу до вивчення мови. До визначних теоретиків сучасної риторики належать Хаїм Перельман, Генрі Джонстоун, Кеннет Берк, Маршалл Маклуен та І. В. Річардс. А серед вітчизняних дослідників варто назвати О. Волкову, Н. Іпполітову, Л. Мацько, Г. Сагач, Л. Аксьонову, Н. Бабич, Т. Панько, М. Пентилюк тощо. Значним внеском у формування риторичної культури студентів є роботи Я. В. Білоусової та А. Шнайдер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основною проблемою у формуванні риторичної культури майбутніх перекладачів є відсутність чіткої концепції їх підготовки саме в галузі риторичної майстерності. Перспективним у цьому напрямі є дисертація Я.В. Білоусової – *«Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі»*.

Риторична діяльність, на думку Я.В. Білоусової, – *«здатність особистості реалізовувати свої найкращі творчі здібності з моменту виникнення слова (ідеї) до його виголошення і цим самим удосконалювати себе і суспільство в цілому, тобто риторична діяльність охоплює діяльність мисленнєво-мовленнєву та комунікативну»* [2, с. 7].

В свою чергу риторична культура є показником духовного розвитку, сформованих риторичних знань, умінь та навичок, а також здібностей та потреб у риторичній діяльності [2, с. 7]. Хоча дослідниця описує формування риторичної культури студентів-гуманітаріїв, основні елементи її теорії та етапів підготовки студентів можна вдало застосовувати і для студентів-перекладачів.

Мета статті: систематизувати підходи та концепції до формування риторичної культури майбутніх перекладачів, зазначити перспективні теми подальших досліджень у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Довгий час, розбіжності між мовами та культурами були майже виключно прив'язані до лексики та граматики, Д. Хаймс сформулював новий *«принцип відносності»*, який вперше підкреслив багатофункціональність мови та перемістив фокус на мову:

«A general theory of language and social life must encompass the multiple relations between linguistic means and social meaning. [...] Language as such is not everywhere equivalent in role and value; speech may have different scope and functional load in the communicative economies of different societies» [5, с. 39].

Виходячи з цього, цілком доречним є розглядати культурний контекст не як абстрактну систему, але, перш за все, в термінах комунікативної компетенції та правил мовлення. Таке розуміння комунікативного процесу та інтеркультурної специфіки професійної діяльності майбутніх перекладачів наддасть змогу по-новому подивитися на процес професійної підготовки студентів.

Але риторика набагато більше, ніж теорія переконання. Вона не тільки вчить мистецтву переконливого мовлення, але і самостійній творчості через тексти. Перш за все, риторика надає інструменти, які дозволяють студентові висловлюватися відповідно до об'єктів, мовленнєвих ситуацій, адресатів тощо. Риторика є, не в останню чергу, евристичним інструментом, який вчить набувати, зберігати і відтворювати ресурси з різних галузей та сфер знань.

Таким чином, риторика виявляється всеосяжною доктриною розмовного та письмового слова і може бути визначена в самому загальному ви-

гляді як систематизоване суб'єктне, ситуаційне та партнерське мистецтво вираження, як соціальний інститут, як інструмент зберігання та постійного оновлення колективних знань.

Теорія риторики традиційно орієнтована на монологічне мовлення. Вона розглядається у всіх проявах наукової риторики, бо великі виступи є відображенням культури. Як відомо, існує три основні вияви монологічного мовлення у риториці: політична промова (genus deliberativum), судова промова (genus iudiciale) і урочиста (genus demonstrativum), яка використовується особливо на громадських та святкових засадах. Отже, при підготовці майбутніх перекладачів, доречним є поглиблення знань студентів у професійній лексиці різних функціональних стилів (особливо в офіційно-діловому спілкуванні).

На противагу монологу, діалогічна взаємодія є особливим завданням для оратора через складні умови застосування комунікативних стратегій. У ситуації інтерв'ю, оратор повинен враховувати втручання адресата, який представляє активного контр-оратора зі своїми комунікативними цілями. Стратегічні розрахунки тут лише частково реалізовані. Тому важливим є вміння для студентів керувати і контролювати хід розмови за допомогою постійного аналізу ситуації та відповідної адаптації тактики розмови щодо цільової передумови.

Як стверджує Й. Кнапе у риториці є комунікативні основні умови (наприклад: аудиторія, місце, час), які відповідають на питання: Хто? Що? Де? З чим? Чому? Яким чином? Коли? Для того, щоб повідомлення оратора (у нашому випадку студента-перекладача) було вдалим та переконливим, потрібний цілісний аналіз комунікативної ситуації за параметрами вказаними Й. Кнапе. Студентові важливо вивчити окремі компоненти для осягнення їх потенціалу, щоб в свою чергу запобігти негативній чи несприятливій ситуації мовлення [7, c. 87].

Окрім периферійних параметрів, які потрібно враховувати студентові, є по суті, два основні: з одного боку, оратор присутній під час комунікативної ситуації особисто, а з іншого боку, виникають подекуди ситуації, в яких присутність оратора опосередкована, наприклад, в телевізійній передачі, у телефонній розмові або на інших носіях інформації. В останніх випадках, на результати спілкування впливатиме середовище, яке майбутній перекладач також повинен враховувати при підготовці свого виступу чи роботи. В риториці дослідники навіть виділяють окрему сферу вивчення впливу просторових умов на результати риторичної діяльності та процесу переконання.

Аргументація під час виступу чи промови є дійсно центральним переконливим інструментом оратора, але не єдиним. Для майбутнього перекладача можна виділити ще два елементи, які доповнюють і підтримують аргумент: створення образу та стимулювання аудиторії. Тільки у взаємодії всіх трьох засобів риторичне спілкування є переконливим.

З незапам'ятних часів, людське тіло виступає як головне знаряддя у спілкуванні між людьми. Навіть у класичній теорії риторики розглядаються звукові та вокальні характеристики людського тіла. Дослідники зосереджують увагу також і на невербальному спілкуванні: мова жестів глухих; художні форми, такі як пантоміма; можливості так званої невербальної комунікації.

Ще античні підручники з риторики включали в себе інструкцію щодо вдалої передачі голосу, жестів і знаків, а також щодо одягу оратора. Студентам-перекладачам також було б корисним ознайомитися з цими елементами комунікації, оскільки вони можуть надати додатковий акцент до повідомлення, а в ситуації нехтування такими невербальними правилами спілкування, навпаки, відвернути увагу слухачів чи нівелювати досягнутий успіх у перекладацькій діяльності [6, c. 131-169].

Лінгвістичне перетворення тексту також сприяє його переконливості чи виразності. Риторичні фігури виступають своєрідним знаряддям перекладача, яке структурно оформлює вигляд тексту та його естетичність для реципієнта. Але тут, в свою чергу, виникає етичне питання: чи має перекладач право додавати, опускати, вдаватися до додаткових перерахувань чи інверсії під час своєї діяльності? Такі трансформації та операції з риторичними фігурами можуть відбуватися на синтаксичному та семантичному рівнях. Як правило, якщо переклад розглядається з концептуального боку, тоді заради досягнення адекватності перекладач має повне право вдаватися до подібних трансформацій та перетворень, хоча деякі дослідники не згодні з таким підходом до перекладацької діяльності [8, c. 1459-1498].

Висновки і пропозиції. За Л. Аксьоновою, риторична культура – це цілісна система актуальних ціннісно орієнтованих норм мовленнєвої взаємодії між людьми, оволодіння якою сприяє «окультуризації» людини, тобто формуванню людини культури. Риторична культура передбачає знання педагогом риторичних норм і вміння застосовувати ці норми в процесі мовленнєвої взаємодії, шляхом якої й відбувається реалізація цілей та завдань освіти. Основними компонентами такої культури є вміння проектувати риторичну ситуацію; усвідомлювати, планувати й творчо продукувати риторичну подію; здійснювати риторичну рефлексію [1, c. 4].

Студенти усвідомлено здійснюють рефлексію й коригування власної професійно орієнтованої риторичної діяльності з погляду базових категорій риторики (етосу, логосу, пафосу), взаємовідповідності змісту і форми мовлення, ефективності досягнення результату тощо. Отже, риторична культура – це сукупність риторичних знань, умінь, особистісних духовних цінностей, переконань, які лежать в основі професійно орієнтованої риторичної діяльності його як елітарної риторичної особистості [3, c. 217-219].

Високий рівень такої культури є запорукою успіху перекладача в різних професійно орієнтованих комунікативних ситуаціях.

Перспективним є подальше удосконалення існуючих дидактичних матеріалів з підготовки майбутніх перекладачів. Теоретичною базою можуть слугувати роботи Й. Кнапе, який розглядає 5 основних етапів, які повинен подолати перекладач заради досягнення своєї мети. Проте, дискусійним вбачається проблема неперекладності, яка становить основну перешкоду особливо при інтеркультурній комунікації.

Список літератури:

1. Аксенова Л. П. Формирование риторической культуры преподавателя высшей школы: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Аксенова Л. П. – Екатеринбург, 2002. – 195 с.
2. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Я. В. Білоусова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
3. Усатий А. В. Формування риторичної культури майбутнього вчителя-словесника // Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія / [Кучерук О. А., Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. та ін.]; за ред. О. А. Кучерук. – К.: КНТ, 2016. – 258 с.
4. Шупта О. В. Риторична культура майбутнього перекладача як фактор успішності його професійної діяльності / О. В. Шупта / Scientific Researches and Their Practical Application. Modern State and Ways of Development. – 2015. – Режим доступу [Електронний ресурс]: http://www.sworld.com.ua/konfer41/52.pdf (16.01.2018).
5. Hymes, Dell. «Two Types of Linguistic Relativity (with Examples from Amerindian Ethnography)» / Dell Hymes / In: W. Bright (Hg.): Sociolinguistics. – 1966. – The Hague: Mouton. – S. 115-167.
6. Kalverkämper Hartwig. Die Rhetorik des Körpers. Nonverbale Kommunikation in Schlaglichtern / Hartwig Kalverkämper / In: Joachim Dyck, Walter Jens und Gert Ueding (Hrsg.): Körper und Sprache. Tübingen. – 1994. – S. 131-169.
7. Knape Joachim. Was ist Rhetorik? / Joachim Knape / Stuttgart. – 2000. – S. 87.
8. Schirren Thomas. Figuren im Rahmen der klassischen Rhetorik / Tropen im Rahmen der klassischen Rhetorik / Thomas Schirren / In: Ulla Fix, Andreas Gardt und Joachim Knape (Hrsg.): Rhetorik und Stilistik. Ein internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung. – Bd. 2. Berlin und New York. – 2008. – S. 1459-1498.

Муратова В.Ф.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРЕПОДАВАНИЯ РИТОРИКИ

Аннотация
В статье речь идёт о проблеме формирования риторической культуры будущих переводчиков. Важным аспектом преподавания риторики для студентов-переводчиков является понимание различий между разными функциональными стилями языка, между разными культурами. Кроме того, значительное внимание отводится тем препятствиям в интеркультурной коммуникации, которые могут вызвать ошибочное толкование оригинала и привести к переводческим ошибкам. В статье также указываются перспективные темы для дальнейшего изучения, направленных на формирование компетенции будущего переводчика.
Ключевые слова: риторическая культура, межкультурная коммуникация, функциональный стиль, переводчик, коммуникативный процесс.

Muratova V.F.
Petro Mohyla Black Sea National University

TRANSLATION ASPECT OF TEACHING RHETORIC

Summary
The given article deals with the problem of teaching rhetoric for future interpreters. The important factor of rhetoric culture formation lies in understanding of cultural differences, different functional styles and those intercultural nuances that complicate the process of translation. Interpreters' rhetoric culture is defined as a complex system that includes different aspects of mental and intellectual education. Besides the significant attention is given to the problems of intercultural communication that may cause mistakes in translation and text interpretation.
Keywords: functional style, interpreter, rhetoric culture, intercultural communication, the process of communication.

УДК 811.161.2'373.21(477.44)

ХАРАКТЕРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІКРОГІДРОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ВІННИЧЧИНИ)

Павликівська Н.М.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Досліджено мікрогідроніми Вінниччини, які наділені значним характеристичним потенціалом. Об'єктом дослідження слугували назви озер, ставків, колодязів, торфовищ, долин. Джерелом виникнення мікрогідронімів стали процеси топонімізації та трансонімізації. У статті розглядаються відапелятивні утворення. Серед них виокремлюємо назви, які характеризують водоймище та назви, які характеризують навколишню місцевість.

Ключові слова: апелятив, гідрооб'єкт, гідроназва, гідрооснова, мікрогідронім.

Постановка проблеми. Серед топонімічних досліджень важливе місце посідає вивчення водних назв, які створюють одну з найглибинніших закодованих інформативних систем. Дослідженню гідронімії України присвячено низку відомих праць. Серед них насамперед слід відзначити монографічні розвідки В. М. Топорова «Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья» (М., 1962), О. М. Трубачова «Названия рек Правобережной Украины» (М., 1968), О. С. Стрижака «Назви річок Полтавщини» (К., 1963) та «Назви річок Запоріжжя і Херсонщини» (К., 1967), А. П. Корепанової «Словотворчі типи гідронімів басейну нижньої Десни» (К., 1969), І. М. Муромцева «Словотворчі типи гідронімів басейну Сіверського Дінця» (К., 1968), Є. С. Отіна «Гідроніми Східної України» (К.,-Донецьк, 1977), Л. Т. Масенко «Гідронімія Східного Поділля» (К., 1979), Ю. О. Карпенка «Гідронімія Нижнього Подністров'я» (К.,-Од., 1981), І. М. Желєзняк «Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпрянського Правобережжя» (К., 1987), О. П. Карпенко «Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини» (К., 1989). У 1979 р. вийшов у світ «Словник гідронімів України», який містить понад 20000 назв річок і рік та майже 24000 варіантів цих назв. У 1981 р. за редакцією О. С. Стрижака була опублікована монографія «Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках», її автори: І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, Л. П. Непокупний, О. С. Стрижак і З. Т. Франко.

Пізніше з'являються й інші праці, присвячені питанням гідронімії України: В. Шульгач «Гідронімія басейнну Стиру» (К., 1993), «Старожитня гідронімія України і праслов'янський ономастичний континуум» (Мовознавство, 2008. – № 2-3), М. Габорак «Гідронімія Івано-Франківщини Словник-довідник (Снятин, 2003), О. Карпенко «Гідронімікон Центрального Полісся» (К., 2003), С. Вербич «Гідронімія Наддністрянщини: склад, будова, особливості становлення» (К., 2017) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мікрогідроніми України на фоні гідронімів досліджені ще недостатньо. Кількість назв непротічних вод помітно зменшується, певна частина їх забувається. Тому актуальним є питання наукового осмислення цього шару гідронімної лексики, яка зберігається в усному мовленні населення, становить органічний елемент цього мовлення, виступає досить важливим джерелом історії краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші публікації, які деякою мірою порушували цю проблему, з'являються в 60-і роки, у 70-і роки вивчення мікрогідронімів відзначалося нерегулярним і опосередкованим характером: ономастів вони цікавили остільки, оскільки в них знайшли відображення місцеві гідрографічні терміни. Не надано належної уваги вивченню непротічних вод і у 80-і роки. Однак у деяких працях, присвячених вивченню протічних вод, розглядаються окремі мікрогдроніми (І. М. Желєзняк «Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпрянського Правобережжя», К., 1987 р.; О. П. Карпенко «Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини», К., 1989 р.). У1989 р. було опубліковано роботу Я. О. Пури «Озера Ровенщини». Фактичний матеріал цієї розвідки почерпнуто в основному із експедиційних польових записів, які здійснені протягом 1966-1988 років. Крім усіх інших цікавих порад, дослідник пропонує словник назв озер Рівненщини.

Пізніше, у 90-2000 роках, з'являються нові публікації, присвячені мікрогідронімам України: Н. М. Павликівська «Лексико-семантичні і словотвірні типи назв непроточних водоймищ Поділля» (Дисертація на здобуття вченого ступення к.ф.н., Дніпропетровськ, 1991); І. М. Желєзняк «Матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води)»: Кіровоградська область» (К.1992); «Матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води)»: Вінницька область» (К., 1994); О. П. Карпенко «Матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води)»: Херсонська область» (К., 1992), «Матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води)»: Дніпропетровська область, Запорізька область, Кіровоградська область» (К., 1994); В. В. Лучик «Мікрогідроніми і норма» (Культура мови: Міжвідом. зб. – К., 1996 – Вип. 46-47) та ін.

На сьогодні маємо «Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина» (Уклад.: І. М. Желєзняк та ін.: Під ред. О. П. Карпенко. – К.: Обереги, 2004. – 448 с. та «Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель.» Т. 1 (Упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 408 с.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Головною метою цієї роботи є вивчення мікрогідронімів Вінниччини, які наділені значними характеристичними особливостями.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження слугували назви озер, боліт, штучних водоймищ (ставків і под.), колодязів (криниць, копанок, ковбань), торфовищ, долин. Оскільки до уваги береться широке коло назв, поряд з терміном «назви непротічних вод» оперуватимемо також терміном «мікрогідроніми».

Беручи до уваги той факт, що класифікація топонімічного матеріалу може бути тільки тоді задовільною, коли вона витікає з самого матеріалу, а не придумується автором ще до вивчення цього матеріалу, ми пропонуємо свою лексико-семантичну класифікацію мікрогідронімів Вінниччини на основі зібраного матеріалу. Джерелом виникнення досліджуваних мікрогідронімів слугували такі процеси, як: топонімізація апелятива, коли джерелом географічної назви є назва загальна, і трансонімізація, коли джерелом нової власної назви є будь-яка інша власна назва. Тому серед мікрогідронімів Вінниччини чітко виділяються два лексико-семантичних типи: відономастичні і відапелятивні.

Відапелятивні утворення в мікрогідронімії Вінниччини становлять майже половину усіх досліджених назв. У межах відапелятивних похідних існують певні семантичні групи, які різнобічно характеризують фізико-географічні особливості, соціальні явища, свідчать про культурно-історичні особливості краю.

Серед відапелятивних мікрогідронімів, які мають характеристичні властивості, виокремлюємо: назви, які характеризують водоймище та назви, які характеризують навколишню місцевість.

Назви, які характеризують водоймище

Відапелятивні утворення цієї семантичної підгрупи вказують на різноманітні ознаки гідрооб'єкта. Серед них чітко вирізняються тіномінації, які характеризують водойму, особливості води, водоймище в цілому.

1. Назви, які характеризують водойму:

а) **за конфігурацією:**

ст. *Коси́й* (варіант – *Косовський*; с. Криківці Нем.), оз. *Кругле́ньке* (с. Павлівка Калин.), оз. *Криве́* (с. Семирічка Гайс., с. Городище Літ.), оз. *Ку́лява* (с. Жерденівка Гайс.), коп. *Крива́* (с. Теофилівка Берш.), кр. *Перелама́й Го́рло* (с. Ободівка Трост.), кр. *Кру́чена* (с. Козлівка Шар.) тощо;

б) **за величиною, протяжністю та глибиною:**

ст. *Вели́кий* (с. Кордишівка Коз., с. Олександрівка Жмер., с. Руданське Шар.), кр. *Велете́нське Джерело́* (с. Тернівка Берш.), ст. *Кахо́вка* (таке пояснення дає інформант; с. Мончин Погр.), названі за аналогією до великих водоймищ; ст. *Мали́й* (с. Олександрівка Жмер., с. Грузьке Гайс., с. Кордишівка Коз.), ст. *Маленький* (с. Ометинці Нем.), оз. *Мале́* (с. Чернятинці Хмільн.), ст. *До́вгий* (с. Наддністрянське Мур. Кур.), ст. *Глібичо́к* (с. Лозове Мог. – Под.), дол. *Глибо́ка* (с. Джурин Шар., с. Боблів Нем.), оз. *Глибо́ке* (с. Грушківці Калин.), ст. *Мілки́й* (с. Яланець Берш.), ст. *Пусти́й* (у знач. «мілкий»; с. Багринівці Літ.), ст. *Жабни́к* (с. Носівці Гайс.; у знач. «мілкий»), ст. *Дитя́чий* (с. Романово-Хутір Іллін.; у знач. «мілкий»), кр. *Широ́ка* (с. Сліди Тивр.) тощо;

в) **за ступенем обводнення:**

бол. *Суха́* (с. Кавкули Берш.), ст. *Сухи́й* (с. Ксаверівка Лип.), ст. *Мокрича́нський* (с. Сутиски Тивр.);

г) **за особливостями дна, берегів, грунту:**

ст. *Кам'яни́й* (с. Титусівка Коз., с. Нараївка Гайс.), ст. *Камі́нний* (с. Юріївка Коз.), ст. *Нагірня́к* (с. Копайгород Бар.), ст. *Гірни́к* (с. Вороновиця Тивр.), ст. *Муро́ваний* (с. Снітків Мур. Кур., с. Олександрівка Жмер., с. Йосипівка Коз.), ст. *Глева́цький* (с. Носівці Гайс.), ст. *Вапня́рки* (с. Болган Піщ.), ст. *Піско́вий* (с. Каноницьке Бар.), ст. *Біла Гли́на* (с. Іллінецьке Іллін.), ст. *Глиняни́ки* (с. Сальник Калин.), оз. *Піща́не* (с. Іллінецьке Іллін.), дол. *Гли́нище* (с. Чорномин Піщ.), кр. *Бі́лий Камі́нь* (с. Яруга Мог.-Под.), кр. *Камі́нна* (с. Ометинці Нем., с. Білий Рукав Хмільн., с. Березівка Мог.-Под., с. Ладижинські Хутори Гайс., с. Садківці Шар.), кр. *Кам'яна́* (с. Політанки Шар., с. Степанки Мур. Кур.), кр. *Муро́вана* (с. Громівка Мур. Кур., с. Нараївка Гайс.), кр. *Цементо́вана*, кр. *Чорнозе́м* (с. Горай Мур. Кур.), кр. *Цеге́льні Джерела* (с. Хоменки Шар.) тощо.

2. Назви, які характеризують особливості води:

а) **за кольором:**

«Кольорові» гідроніми привертають до себе увагу дослідників як у плані номінації, так і з боку словотворчого оформлення. Найменування семами «колір» знайшли відображення, зокрема, у монографії О.П. Карпенко «Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини» (1989 р.). Автор монографії розглядає гідроніми «кольору» серед давньоруських, зазначаючи при цьому, що хронологічні межі окремих назв коливаються, тобто, з одного боку, передують давньоруському періоду, а з іншого – переходять за нього, наближаючись до власне українських. Отже, прикметники-кольори характеризуються широким застосуванням, починаючи від найдавніших часів.

Найменування з семантикою «колір» відомі не тільки серед протічних вод, а й серед непротічних. Так, на досліджуваній нами території зафіксовано чимало назв, у яких відбито широку гаму кольорів: *білий, червоний, чорний, синій, блакитний, зелений, жовтий.* Центральне місце в цій системі займає *зелений* колір: кр. *Зеле́на* (с. Борівка Мог.-Под., с. Немиринці, Безіменне Коз., с. Вербовець, Рівне Мур. Кур., м. Хмільник Хмільн., с. Рівне Бар.), ст. *Зеле́ний* (с. Андрушівка Погр., с. Павлівка Іллін.), дол. *Зеле́не* (с. Дубова Жмер.); пор. *Зеле́на* – л. пр. Пд. Бугу; протікає в Хмільн. р-ні Вінницьк. обл. (ОКІМ).

Часто зустрічається також *чорний, білий* кольори: ст. *Чо́рний* (с. Олександрівка Жмер., с. Мигалівці Бар.), оз. *Чо́рне* (с. Чернявка Орат.), бол. *Чо́рне* (с. Варварівка Іллін.), дол. *Чо́рна* (с. Носівці Гайс.), кр. *Бі́ла* (с. Сліди Мог.-Под., с. Сербанівка Хмільн.), коп. *Бі́ла* (с. Ягідне Мур. Кур.), ст. *Черво́ний* (с. Красненьке Іллін.), оз. *Червоне* (с. Семирічка Гайс.), кр. *Черво́на* (с. Майдан Він.), дол. *Черво́на* (с. Сербинівці, Рожепи Жмер., с. Чернівці Черн.).

До світлої гами кольорів близько стоять прикметники *ясний, дзеркальний, срібний*, які можна віднести до групи білого кольору: кр. *Срі́бна* (с. Кам'яногірка Орат.), ст. *Я́сний* (с. Китайгород Іллін.), ст. *Дзерка́льний* (с. Михайлівка Він.). Чер-

воний колір може передаватися ще лексемою *багряний* – дол. *Багряна* (с. Вінож Мур. Кур.).

Наступний кольоровий комплекс утворюють *«жовті»* мікрогідроніми: ст. *Жовтий* (с. Чернявка Орат.), ст. *Жовтий Став* (с. Тернівка Берш.), пор. *Жовтий* – р., п. Згару п. Пд. Бугу; с. Бруслинівка Літ.), Жовтий колір нерідко може передаватися й лексемою *золотий*: кр. *Золота* (м. Шаргород, с. Слобода-Шаргородська Шар., с. Кам'яногірка Орат.). Проте, *золота* – лексема *багатозначна*. Вона слугує для вираження позитивної ознаки.

Проаналізовані вище мікрогідроніми одержали свої найменування за кольором води. Однак не виключаємо можливість, що назви ці надавалися за кольоровою ознакою берегів водоймища.

З інших кольорів в основі гідроназв виокремлюється *синій* і *блакитний*: ст. *Голубий* (с. Кавкули Берш.), ст. *Синюха* (с. Старостинці Погр.), кр. *Синява* (с. Осіївка Берш.), пор.: *Синюха* – р.

1) л. Росі п. Дніпра; поч. біля с. Ліщинці Погребищенськ. р-ну;

2) л. Улинці л. Дністра; Хмельницьк. обл.;

3) с. Коширинці Бершадськ. р-ну Вінницьк. обл.

б) **за смаком:**

кр. *Мідна* (с. Камяногірка Орат.), кр. *Солодка* (с. Лука-Мовчанська Жмер.), ст. *Солодкий* (с. Дяківка Берш.). Лексема *солодка* вживається із значенням «приємна на смак»;

в) **за мінеральними та лікувальними властивостями:**

кр. *Регіна* (с. Житники Мур. Кур.), кр. *Нафтуся* (с. Чернівці Черн.) – за аналогією до мінеральної води під назвою «Регіна», «Нафтуся»; ст. *Газовий* (с. Білий Рукав Хмільн.);

г) **вказують на ступінь чистоти води, напій тощо:**

ст. *Чистина* (с. Грижинці Тивр.), ст. *Технічний* (с. Ковалівка Нем.), кр. *Гнила* (с. Юрківці Мог.-Под., с. Степанки Мур. Кур., с. Бушинка Тивр.), кр. *Ізумруд* (с. Яланець Берш.), кр. *Закидана* (с. Рахни-Лісові Шар.), ст. *Бражник* (с. Грижинці Тивр.). Пор. *Брага* – п. пр. Пд. Бугу; с. Браїлів Жмер. р-ну Вінницьк. обл. Можливо, назва походить від *брага* «рід напою», однак, аналогії на польській території і відсутність подібних назв у інших областях України свідчить про те, що найменування, можливо, належить до архаїчних гідронімних утворень, спільних для Полісся і Східного Поділля;

д) **за температурою води:**

ст. *Студений* (с. Павлівка Іллін.), кр. *Студня* (с. Руданське Шар.), ст. *Зимовий* (с. Гавришівка Він.), ст. *Зимній* (с. Ставки Берш.), кр. *Холодна* (с. Сербанівка Хмільн.), к-ці *Холодні* (с. Кукавка Мог.-Под.), ст. *На Холодних* (с. Кукавка Мог.-Под.), коп. *Тепла* (с. Ставки Берш.) коп. *Теплиця* (с. Покутине Шар.) тощо;

е) **за характером шуму води:**

ст. *Свистуха* (с. Вінницькі Хутори Він.), ст. *Сурмачиха* (с. Білий Рукав Хмільн.), ст. *Кобза* (с. Голдашівка Берш.), кр. *Джуркало* (варіант – *Дзюркало*; с. Рахни-Лісові, Плебанівка Шар., с. Березівка Мог.-Под.), кр. *Колокол* (с. Голдашівка Берш.), бол. *Бахкало* (с. Дібровинці Орат.), ст. *Радісний* (у знач. шумний; с. Гунча Гайс.), ст. *Тихий* (с. Осіївка Берш.), кр. *Шипіт* (с. Клембівка Ямп.), кр. *Тихе* (с. Руданське Шар.), бол. *Німе* (с. Українське Бар.), бол. *Стойники* (варіант – *Отстойники*; с. Кальнишівка Тивр., с. Соколівка Криж,) тощо.

Назви, які характеризують водоймище в цілому:

а) **вказують на час виникнення:**

ст. *Новий* (с. Козлівка, Гонорівка Піщ.; с. Кушелівка, Качанівка Хмільн., с. Комсомольське, Великий Степ, смт. Бродецьке Коз., с. Жерденівка, Митків, Семирічка, Куна, Носиківці Гайс.; с. Дубова Жмер.; с. Іванівка Іллін.; с. Мигалівці Бар.; с. Жабокрич Криж.; с. Черемошне Погр.), ст. *Нове* (с. Вінницькі Хутори Він.), ст. *Новенький* (с. Ометинці Нем.), ст. *Старий* (м. Літин, с. Багринівці Літ.; с. Качанівка, Кушелівка Хмільн.; с. Семирічка Гайс.; с. Великий Степ Коз.; с. Мигалівці, Гонорівка Піщ.; с. Козлівка Мог.-Под.; с. Лемешівка Калин.), ст. *Застарий* (с. Ометинці Нем.), ст. *Давній* (с. Слобідка Іллін.) тощо;

б) **за характером розміщення:**

ст. *Низька* (с. Петрівка, Обухів Мур. Кур., с. Копайгород Бар.), ст. *Ниська* (с. Українське Бар.), ст. *Нижній* (с. Куна Гайс.), ст. *Горішній* (с. Чернявка Орат., с. Перепільчинці Шар.), ст. *Верхній* (с. Куна Гайс., с. Чернявка Орат.), ст. *Високе* (с. Курилівці Жмер.), ст. *Центральний* (с. Степанівка Він., с. Шляхова Берш., с. Куна Гайс.), ст. *Середній* (с. Потоки Жмер., с. Крищинці Тульч., с. Лозова Шар., с. Медівка Орат.), дол. *Середня* (с. Шиманівка Тепл.), оз. *Дальнє* (м. Вінниця), оз. *Далеке* (с. Осолинка Літ.), ст. *Крайній* (с. Подорожня Хмільн.), ст. *Кінцевий* (с. Анютине Чеч.), дол. *Кінцеве* (с. Кидрасівка Берш.), дол. *Приконечна* (с. Іскриня Літ.), кр. *Задня* (смт Томашпіль Том.), ст-ки *Перший, Другий, Третій, Четвертий* (с. Агрономічне, Степанівка Він.), кр. *Друга* (с. Обухів Мур. Кур.), ст. *Третій* (с. Біличин Бар., с. Юрківка Тульч.), ст. *Четвертий* (с. Юрківка Тульч.), ст. *П'ятий* (с. Гордилівка Коз.) тощо;

в) **вказують на інші позитивні ознаки:**

ст. *Зарибки* (с. Пултівці Жмер.), ст-ки *Рибні* (с. Білий Рукав Хмільн.), ст. *Матки* (с. Болган Піщ.), ст. *Маточний* (с. Дзигівка Ямп., с. Тростянець Тивр.), ст. *Питомнік* (с. Хмільн. Хмільн.), ст. *Питомник* (с. Подорожня Хмільн.), ст. *Любительський* (с. Гулі Бар., с. Іванівка, Гавришівка Він., с. Дашів Іллін., с. Краснопілка Гайс. с. Мончин Погр., с. Вороновиця Тивр.).

Назви, які характеризують навколишню місцевість

За семантикою основи назви цього типу виокремлюють чотири типи:

1. Похідні від берегової рослинності:

а) **від вологолюбних рослин:** бол. *Лозовата* (с. Копайгород Бар.), кр. *Лозова* (с. Боблів Нем.), дол. *Лозина* (с. Талалаї Погр.), ст. *Лозинковий* (с. Ширмівка Погр.), ст. *Вербовий* (с. Слобода-Шлишковецька Мог.-Под., с. Сподаки Нем.), дол. *Вербова* (с. Крушинівка Берш.), кр. *Вербова* (с. Шиманівка Тепл.), оз. *Лілейне* (с. Павлівка Калин.) тощо;

б) **від нейтральних щодо води рослин:** ст. *Вишневий* (с. Паланка Том.), оз. *Вишенька* (с. Бубнівка Гайс.), кр. *Грушечка* (с. Плисків Погр.), дол. *Яблунівка* (с. Іванів Калин.), оз. *Липка* (с. Жорнище Іллін.), дол. *Соснова* (с. Людавка Жмер.), ст. *Березівський* (с. Криківці Нем., с. Терешки Бар.), ст. *Грабчачка* (с. Мізяків-

ські Хутори Він.), ст. *Грабовий* (с. Вернигородок Коз.), дол. *Дубинецька* (с. Сербанівка Хмільн.), ст. *В Дубку* (м. Гайсин Гайс.), ст. *Коноплянний* (с. Василівка Іллін.), ст. *Баландаї* (с. Ометинці Нем.).

Гідрооснови, які пов'язані з назвами рослин, характерні також і для назв річок. На думку дослідників, продуктивність гідрооснов, які пов'язані з назвами водних або вологолюбних рослин, припадає на давні часи, в той час як гідрооснови, пов'язані з назвами нейтральних щодо води рослин, можна вважати молодшими.

2. Похідні від назв тварин, птахів, комах:

а) ст. *Борсучий* (с. Бугаївка Орат.), дол. *Борсуки* (с. Кармалюкове Жмер.), пор. *Яр у Борсуках* (с. Кармалюкове Жмер.), дол. *Боброва*, ст. *Бобровий* (с. Сербанівка Хмільн.), бол. *Кабанів Брід* (с. Котюжани Мур. Кур.), торф. *Ведмеже* (с. Гранів Гайс.), ст. *Ведмежа* (с. Дяківці Літ.), дол. *Вовчий Яр* (с. Кушелівка Хмільн.), пор. яр *Вовчий* (с. Кармалюкове Жмер.), ст. *Лисячий* (с. Івашківці Шар.), ст. *Лисячі Нори* (с. Ягідне Мур. Кур.), ст. *Звіринець* (м. Вінниця), оз. *Свиняче* (с. Сальник Калин.), ст. *Собачий* (с. Новоселиця Жмер.), ст. *Котячий* (с. Яришівка Тивр.), дол. *Козяча* (с. Оленівка Мог.-Под.), дол. *Козинець* (с. Боблів Нем.) тощо.

Назви тварин досить часто зустрічаються в складі мікрогідронімів Вінниччини. Гідрооснови, які сягають назв на означення тварин, особливо лісових хижих звірів, відомі на всіх слов'янських територіях. Як лінгвістичне явище онімізація апелятивів на означення тварин сягає індоєвропейського прастану. На думку І. М. Железняк, на слов'янських землях ці назви збереглися з праслов'янської доби, про що свідчить їх лексична характеристика.

б) бол-та *Чайкові* (с. Криківці Нем.), ст. *Ластівків* (с. Шляхова Берш.), ст. *Лебединий* (с. Василівка Іллін.), ст. *Лебединський* (с. Рахни-Лісові Шар.), оз. *Лебедине* (с. Погребище Погр.), ст. *Боцюнський* (с. Дяківці Літ.), ст. *Журавлиний* (с. Нараївка Гайс.), кр. *Гусочка* (с. Тягун Іллін.), ст. *Качатник* (с. Макаринці Коз., с. Тиврів Тивр., с. Кидрасівка Берш.), ст. *Качівник* (с. Андрушівка Погр.) тощо.

3. Назви, які вказують на топографічні особливості краю: кр. *Воронкова* – від *воронка* – вибита ким-, чим-небудь, вирвана силою вибуху яма; вибитий, вирваний отвір (с. Жван Мур. Кур.), ст. *Скалопільський* (с. Чернівці Черн.), ст. *Загород* – від *загорода* – загороджена ділянка в господарстві, на випасі, у полі для літнього утримування або ночівлі свійських тварин і птахів; (с. Подубне Криж.), ст. *Пожарка* – від пожарище – місце, де була пожежа; те, що лишилося після пожежі; (с. Бережне Хмільн.), пор. *Пожарка* – л. пр. Пд. Бугу (ОКІМ), дол. *Погорілці* (с. Слобода-Межирівська Жмер.), ст. *Кар'єрський* (с. Лозна Хмільн.) тощо.

4. Назви, які вказують на територію або які-небуть об'єкти: ст. *Сільський* (с. Іванківці, Лука-Мелешківська, с. Зозулинці, Колибабинці. Подорожня, Сербанівка, Сьомаки Хмільн., с. Ометинці Нем., с. Зозулинці Коз., с. Чернявка Орат, с. Вендичани Мог. – Под., с. Дружелюбівка Калин. та ін.), ст. *Міський* (с. Слободівка Тепл., с. Ксаверівка Лип., с. Гранів Гайс., с. Дашів Іллін.), ст. *Колгоспний* (с. Малинки Погр., с. Борщівці Мог.-Под., с. Чапаєвка Берш., с. Заруддя Орат., с. Шолудьки Нем., с. Куна Гайс., с. Уяринці Тивр., с. Тягун, смт. Іллінці Іллін., с. Качанівка, Сербанівка Хмільн., Перемога Коз., с. Джурин, Слобода-Шаргородська Шар., с. Майдан Він., с. Уладівка Літ. с. Іванів Калин. та ін.), ст. *Радгоспівський* (с. Заруддя Орат.), дол. *Садиби* і ст. *Садибчанський* (с. Лука-Мелешківська Він.), ст. *Осадьбанський* (с. Копайгород Бар.), ст. *Хутірський* (с. Байраківка Нем.), ст. *Футірський* (с. Березівка Мог. – Под.), *Ставок на Хуторі, Ставок на Площадці* (с. Вишенька Хмільн.), *Ставок на Комунарі* (с. Струтинка Лип.), *Ставок біля Мостика* (с. Березівка Мог.-Под.), *Ставок за Селом* (с. Чорномин Піщ.), *Ставок під Висипом* (с. Ковалівка Жмер.) тощо.

Серед відапелятивних утворень значного поширення набуло явище топонімічної метонімії. Це зумовлено насамперед природою метонімії як фігурального засобу називання одного предмета іменем (загальним чи власним) іншого, що перебуває з першим у відношенні «асоціації за суміжністю».

Як топонімічні метонімії в мікрогідронімії Вінниччини утворено:

а) **похідні від географічних термінів:** ст. *Левада* (с. Носівці Гайс.), к-ці *Ставки* (с. Котюжани Мур. Кур.) ст. *Стіна* (с. Марківка Тепл., с. Голубече Криж., с. Біла Ямп., с. Носівці Гайс.), ст. *Діброва* (с. Наддністрянське Мур. Кур.), бол. *Стінка* (с. Сербинівці Жмер.), дол. *Яр* (с. Михайлівка Тивр.) тощо;

б) **похідні від флорономенів:** ст. *Дубина* (смт Дашів Іллін., с. Сьомаки Хмільн., с. Лемешівка Калин., с. Гулі Бар., с. Вищеольчедаїв Мур. Кур.), бол. *Дубина* (с. Ягідне Мур. Кур.), дол. *Дубина* (с. Сніткiв Мур. Кур.), бол. *Грабина* (с. Ягідне Мур. Кур.), дол. *Березина* (с. Пеньківка Літ.), дол. *Березняки* (с. Очеретня Погр.), ст. *Вільховини* (с. Вороновиця Тивр.), бол. *Вільхи* (с. Животівка Орат.), оз. *Зілля* (с. Іванів Калин.) тощо;

в) **похідні від апелятивів на позначення топографічних особливостей місцевості:** торф. *Шахти* (с. Лемешівка Калин.), оз. *Кар'єр* (варіант – *Кар'єрне*; с. Вищеольчедаїв Мур. Кур.), ст. *Кар'єр* (с. Стадниця Він.), дол. *Кар'єр* (с. Білий Рукав Хмільн.);

г) **похідні від апелятивів на позначення споруд:** ст. *Тартак* (с. Михайлівка, Щурівці, Кузьминці Гайс., м. Тульчин, с. Шпиків Тульч.; ймовірно, що апелятив запозичено з польської мови від tartak «лісопилка», кр. *Гуральня* (с. Гонорівка Піщ., с. Громівка Мур. Кур.), ст. *Гуральня* (с. Мізяківські Хутори Він., с. Осолинка Літ., с. Кіблич Гайс.), бол. *Цегельня* (с. Ягідне Мур. Кур.), дол. *Цегельня* (с. Олександрівка Жмер.), ст. *Цегельня* (с. Петриківці Хмільн., с. Куманівка Коз.), бол. *Хатинка* (с. Будне Шар.), ст. *Курник* (с. Голубівка Калин.), ст. *Куратник* (с. Соболівка Тепл.), ст. *Гребля* (с. Нетребівка Том.), дол. *Баштан* (с. Павлівка Калин.), ст. *Електростанція* (смт Браїлів Жмер.), ст. *Пасіка* (с. Подорожня Хмільн.), ковб. *Пасіка* (с. Бахтин Мур. Кур.) тощо.

Явище топонімічної метонімії характерне й для інших топонімічних класів: п. *Березина* (с. Яворівка Піщ., с. Сошанське Коз.), п. *Яри* (с. Вернигородок Коз.), п. *Дубина* (с. Ометинці Нем., с. Іванівка Іллін.), п. *Берести* (с. Дубовець

Нем.), п. *Ло́зи* (с. Криківці Нем.), п. *Пеньки́* (с. Криківці Нем.), п. *Чагари́* (с. Станіславчик Жмер.), п. *Граби́на* (с. Посухів Мур. Кур), п. *Кашта́ни* (с. Білки Іллін.) тощо.

Чимало відапелятивних мікрогідронімів утворено за моделю метафори. Основою для метафоричного найменування є зовнішня подібність або схожість вражень між географічним об'єктом та предметом, назва якого переосмислюється: ст. *Яблучко* (с. Китайгород Іллін.), оз-ра *Близня́та* (с. Лісова Лисіївка Калин.), ст. *Жураве́ль* (варіант – *Бадя́*; с. Сапіжанка Шар.), кр. *Журавель* (с. Петровське Шар., с. Краснопілка, Чапаєвка Берш., с. Верхівка Бар., с. Піщанка Піщ. с. Педоси Погр., с. Михайлівка Він.), кр. *Ча́пля* (с. Лука-Мелешківська Він.), ст. *Ко́шик* (с. Олександрівка Жмер.) тощо.

Серед метафоричних найменувань нерідко зустрічаються метафоризовані ГТ, які стали основою для багатьох досліджуваних мікрогідронімів. Однак у ГТ метафоричне значення гасне, оскільки воно мало місце тільки в момент утворення ГТ: ст. *Ріжо́к* (с. Копіївка Тульч.), дол. *Макі́тра* (с. Людавка, Сербинівці Жмер.), дол. *Макі́тра* (с. Малі Крушпинці Він.), оз. *Макі́тра* (с. Чернівці Черн.) – первинна семантика апелятива *макітра, макотерть, макортет* «великий горщик, в якому розтирають мак, тютюн» метафоризувалася у географічному термiні за формальною подібнісю, набувши, мабуть, значення «велика яма, западина, улоговина круглої форми». Термін – метафора макотерть, макортет, макітра є власним українським утворенням, в інших слов'янських мовах він невідомий; ст. *Безо́дня* (с. Кантелина Іллін.), коп. *Безо́дня* (с. Вила Том., с. Чернявка Орат.), дол. *Безо́дня* (с. Бухни Погр., с. Покутине Шар.), бол. *Безо́дня* (с. Скоморшки Орат., с. Курилівці Хмільн. с. Іванівка Він., с. Грижинці Тивр.), кр. *Безо́дня* (с. Жорнище Іллін., с. Безіменне Коз., с. Шепіївка Калин., с. Шура-Бондурівська Гайс., с. Скоморошки Орат., с. Косаківка, Саверинівка Жмер., с. Хутори-Кривошиїнецькі Хмільн.); кр. *Казан* (с. Привітне Мур. Кур.) – назва походить від запозиченого тюрк. географічного терміна *казан-газан* на позначення «улоговина, западина», який зазнав метафоризації на рівні тюркських мов. Первинне семантичне «казан – котел» було запозичене багатьма слов'янськими мовами. Великого поширення воно набуло в українській мові. Слов'янськими мовами було запозичене й метафоричне значення тюрк. *казан.* В Україні (Чернігівська і Житомирська області) *казан, казанок* набув географічного значення «глибока яма в річці, де закручує вода»; дол. *Жо́лоб* (с. Сніткiв Мур. Кур.), ст. *Прірва* (с. Уладівка Літ.) тощо. Назви такого типу зустрічаються як в гідронімії, так і в мікрогідронімії Вінниччини. Проте серед останніх цей назвотворчий тип виявляє живу продуктивність.

Висновки і пропозиції. Отже, апелятивна лексика слугує за гідрооснову багатьом досліджуваним мікрогідронімам Вінниччини, які позначені значним характеристичним потенціалом. Відономастичні мікрогідроніми такого типу варто розглянути у подальших наших студіях.

Перелік умовних скорочень районів Вінницької області

Бар. – Барський р-н
Берш. – Бершадський р-н
Він. – Вінницький р-н
Гайс. – Гайсинський р-н
Жмер. – Жмеринський р-н
Калин. – Калинівський р – н
Коз. – Козятинський р-н
Криж. – Крижопільський р-н
Лет. – Летичівський р-н
Лип. – Липовецький р-н
Літ. – Літинський р-н
Мог.-Под. – Могилів-Подільський р-н
Мур. Кур. – Мурованокуриловецький р-н
Нем. – Немирівський р-н
Орат. – Оратівський р-н
Піщ. – Піщанський р-н
Погр. – Погребищенський р-н
Тепл. – Теплицький р-н
Тивр. – Тиврівський р-н
Том. – Томашпільський р-н
Трост. – Тростянецький р-н
Тульч. – Тульчинський р-н
Хмільн. – Хмільницький р-н
Чеч. – Чечельницький р-н
Шар. – Шаргородський р-н
Ямп. – Ямпільський р-н

Список умовних скорочень номенклатурних термінів та ін.

Анк. – анкетування
Бол. – болото
Вдсх. – водосховище
Ковб. – ковбання
Експ. – експедиція
Кол. – колодязь
Коп. – копанка
М. – місто
Оз. – озеро
ОКІМ – Ономастична картотека Інституту мовознавства НАН України
Р-н – район
С. – село
Смт. – селище міського типу

Список літератури:

1. Бучко Д. Проблемні питання української ономастичної термінології / Д. Бучко // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія: зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 356-359. – С. 255-260.
2. Вербич С. О. Етимологічні студії з подільської мікротопонімії / С. О. Вербич // Студії з ономастики та етимології, 2011-2012 / відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач. – К. – 2012. – С. 51-60.
3. Словник мікрогідронімів України. Волинь. Житомирщина. Запоріжжя. Київщина. Кіровоградщина. Полтавщина. Черкащина / уклад. І. М. Железняк та ін.; під. ред. О. П. Карпенко. – К.: Обереги. – 2004. – 448 с.
4. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно західної України та суміжних земель. Т. 1 / Упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2006. – 408 с.
5. Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини / Н. Сокіл. – Львів. – 2008. – 207 с.

Павликивская Н.М.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ХАРАКТЕРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ МИКРОГИДРОНИМОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ВИННИЧЧИНЫ)

Аннотация
Исследовано микрогидронимы Винниччины, которые наделены значительным характеристическим потенциалом. Объектом исследования служили названия озер, прудов, колодцев, торфяников, долин. Источником возникновения микрогидронимов стали процессы топонимизации и трансонимизации. В статье рассматриваются отапеллятивные образования. Среди них выделяем названия, которые характеризуют водоем и названия, которые характеризуют окружающую местность.
Ключевые слова: апеллятив, гидрообъект, гидроназвание, гидрооснова, микрогидроним.

Pavlykivska N.M.
Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsya

CHARACTERISTIC POTENTIAL OF MICROHYDRONYMS (ON THE MATERIAL OF VINNYTSIA REGION)

Summary
In the article are researched microhydronyms of Vinnytsia region, which are provided with significant characteristic potential. The objects of research are names of lakes, ponds, wells, peatlands, valleys. The source of origin of microhydronyms were process of toponymization and transonymisation. The article deals with derivatives of common names. Among them we distinguish the names that characterize the water reservoir and the names that characterize the surrounding area.
Keywords: common noun, hydronum, hydronimic name, hydrostame, microhydronym.

УДК 811.161.2'371

КОНЦЕПТ *ВІТРЯК* В ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Павлушенко О.А.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Досліджено концептуалізацію етномаркованої реалії, що була своєрідним символом українського села аж до 70-их років ХХ ст. Проаналізовано текстову експлікацію створеного Михайлом Стельмахом цілісного, естетично екстрапольованого етнокультурного мовно-ментального конструкту, який поза всяким сумнівом, можна відносити до домінантів художньої картини світу письменника.
Ключові слова: концепт, мовна картина світу, концептуальна картина світу, концептосфера.

Постановка проблеми. Цілком очевидно, що лінгвістична наука, акумулювавши весь найкращий досвід дослідників минулого, входить у нову добу вивчення феномену мови. У стрімкому розвитку сучасної лінгвістичної парадигми на помежів'ї ХХ – ХХІ століть по-новому зазвучали ідеї В. фон Гумбольдта, Д. Гердера, К. Гуссерля, Й. Вайсгербера, Й. Тріра, Е. Сепіра про взаємозв'язок світоглядних, психологічних, ментальних вимірів цілих етнічних спільнот й окремих особистостей, зокрема творчих. Довго чекали сприятливих умов для проростання на ґрунті україністики зерен потебнянських ідей єдності процесу мовомислення. Основним прямуванням сучасного європейського й вітчизняного мовознавства є антропоцентризм, прагнення через мову зрозуміти людину, всю гаму її почувань, світосприйняття, філософського осмислення рефлексій об'єктивної реальності й особистого буття.

Вивчення етномаркованих художніх текстів дає необмежений матеріал для визначення та ідентифікації елементів етноментального коду, оскільки художня література кожної національної спільноти містить невичерпну скарбницю вербальних образів, символів, які втілюють найрізноманітніші реалії життєвого простору конкретного народу, позасвідомі колективні орієнтири його культури, характеру, етнопсихології. Образні атрибути української етнічної дійсності в художньому мовомисленні письменників національної літератури зазнавали різноманітних інтерпретацій. Глибинне дослідження етномаркованого словесного образотворення в українському художньому дискурсі уможливить реконструкцію в недалекому майбутньому цілісної національної мовноконцептуальної картини світу та осмислення лінгвоментальних особливостей українців в сучасному глобалізованому міжнародному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід студіювання художніх концептів набуває все більшого поширення в сучасній східнослов'янській лінгвокогнітології. Загальні аспекти вивчення текстових концептів в художньому дискурсі викладені у працях: О. Заболотської (методологія виокремлення текстових концептів як реалізаторів індивідуально-авторської картини світу), К. В. Сергеєвої (класифікація концептів у художньому тексті), Л. І. Бєлєхової (лінгвокогнітивний аспект аналізу словесно-поетичного образу в історико-типологічній перспективі (на матеріалі американської поезії), О. М. Кагановської (текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя), Г. М. Передерій (концептуальний простір англомовної поетичної драми ХХ століття), І. В. Гайдаєнко (засоби вербалізації чуттєвих концептів у художній мовній картині українських письменників). В. Г. Ніконової (проблеми інтерпретації художнього тексту через призму поетико-когнітивного аналізу [1, 2, 5, 9,11].

Цілісні концептосфери в мовних картинах світу окремих письменників досліджували: В. Г. Ніконова (концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра), А. В. Головня (лінгвокультурний простір художньої прози Редьярда Кіплінга), В. А. Маслова (концептосфера Марини Цвєтаєвої), Т. Бикова (ландшафтні образи-концепти в поетиці Т. Шевченка), Л. Ф. Щербачук (способи репрезентації художнього концепту ***кохання*** в поетичному дискурсі) [10, 3, 7, 13].

Окремі художні концепти стали предметом наукового спостереження Г.П. Пасічник (пейзаж), Г.І. Табакової (природа), Т. Чухліб, Л. Скуратівської (художній концепт «душа» в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай»), Н.Є. Коломієць («дитинство» у повісті Р. Бредбері «Кульбабове вино»), О. Деркачової («гріх» в поезії Богдана Томенчука) [6] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Пропонована студія репрезентує невеликий фрагмент комплексного аналізу художнього мовосвіту Михайла Стельмаха як самобутнього і яскравого представника творчого генія краян Поділля. Наші спостереження зосереджені на словообразі *«вітряк»*, що належить до етновербальних стереотипів українців й оточене для них позитивною емотивно-аксіологічною конотацією. Етномарковану деталь українського сільського пейзажу подільський маестро слова концептуалізував і художньо екстраполював у своїх літературних творах. Тому цей мовно-мисленнєвий конструкт у художній картині світу письменника привернув нашу увагу й став предметом окремого лінгвістичного дослідження.

Мета пропонованої студії: проаналізувати вербальну об'єктивацію концепту «вітряк» у мовній картині світу Михайла Стельмаха, репрезентованій текстами художніх творів письменника; застосувавши методи дескриптивного, семантичного, компонентного аналізу, виявити смисловий обсяг виокремленого мовно-мислиннєвого конструкту, який репрезентує авторське світобачення і світовідтворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унікальне уміння М. Стельмаха «піднести деталь

до концептуального узагальнення» помітив і наголосив на ньому Павло Гриценко [4, с. 15]. Не можна не погодитися з думкою цього авторитетного науковця, що «читачеві необхідно доглибно збагнути час письменника, збагнути не так у параметрах скупої хронології та вершинних *історичних* подій, як у визначальних типах культури та моделях осмислення епохи автора. Відстань між часом написання художніх текстів і моментом їх сприймання читачем може збільшуватися. Коли ж читач належить до іншої епохи, є іншим порівняно з автором своїм життєвим досвідом, побутовою культурою, ціннісними орієнтирами й акцентами у структурі ментальності, то ця *іншість* вимагає від читача чималих зусиль, ба навіть застосування спеціальних дослідницьких процедур задля сприйняття/пізнання художнього твору, співвіднесеного з іншим часом. Без таких зусиль твір може бути прочитаний лише на поверхневому фабульному зрізі, без розуміння його естетичних глибин, другого й наступних за ним змістових планів. Поверхневе, часткове сприймання тексту залишає непізнаними особистість письменника, таїну й імпульси процесу художнього творення, зрештою, нівелює сутність естетичного відображення світу» [4, с. 17]. Одним з орієнтирів у процесі цього зрозуміння мовноконцептуальної моделі світу як самого письменника, так і його земляків – подолян першої половини ХХ століття є образ вітряка, що вже ледь-ледь маревіє на видноколі історії українського села.

Михайлові Стельмаху вдалося поєднати культ старовини з відчуттям літературно-мистецького новаторства й створити яскравий, самобутній світ художніх образів в національному стилі, який своїм корінням занурений в традиційну народну поетику, а верхів'ям сягає естетики нової української літературної мови, творцями якої були талановиті вітчизняні письменники 50-70 років ХХ ст.

Вітряк як невід'ємний атрибут побуту українських селян й окраса рідних оку пейзажів увійшов у світосприйняття майбутнього письменника ще з дитячих літ. У спогадах дорослого Михайла Стельмаха вітряк зринає як вимріяна дитяча іграшка, з любов'ю виготовлена й подарована онукові дідусем:

– *І що ж ви зробили? – наперед починаю радіти.*

– *А що ти просив?*

– *Вітряка.*

Бач, як запам'ятав! – сміється дідусь, потім знімає дашок свіжесенького вулика і виймає звідти справжнього вітряка (Гуси-лебеді летять).

Лексичне образотворення М. Стельмаха вибудовує навколо побутовизму «вітряк» метафоричні конструкції, які опоетизовують для сучасного читача цю реалію з недалекої минувшини українського села, що стала вже для нього історизмом, пробуджують якісь душевні імпульси, глибоко приспані, проте не втрачені назавжди.

Художнього символізму набуває зображення вітряка, вписане в просторовий і часовий континуум, який втілюють небо, хмари, сонце, місяць, поле: *Здалеку, наче по блакитній воді, поволі пропливав приломлений до плуга орач, а за ним, біля самого неба, вітряки намотували на свої крила бабине літо і час. .. На полі так само гнеться над плугом орач, так само вітряки намотують на крила бабине літо і час, але вже небо за ними не має ні кінця ні краю, і скільки не йтимеш до нього, воно буде відходити од тебе... От і сонце викотилося з-за чумацького шляху й повисло між крилами вітряка* (Гуси-лебеді летять). *Біля вітряка, що стояв па пагорбі, підіймався владар нічного неба; ронячи росу, він погойдував тіні і змовницьки поглядав на всю землю...* (Чотири броди).

У концептосфері М. Стельмаха номінації «татарський брід», «козацька могила», «вітряк» утворюють один аксіологічно маркований ряд реалій з ключовим словом «повір'я»: *За татарським бродом коні топчуть яру руту і туман. За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк* (Чотири броди). Таке контекстуальне оточення вказує на ставлення письменника до аналізованої реалії як своєрідного фрагменту етнокультури, помітного ментального конструкту в концептуальній картині світу його самого та його земляків.

У дитинстві ці потемнілі велетні видаються Михайлові то своєрідними воротами в паралельний світ, дивний, загадковий, але добрий і прихильний до людини: *І здається мені, що, минувши потемнілі вітряки, я входжу в синє крайнебо, беру з нього свою зірку та й навпростець полями поспішаю в село* (Гуси-лебеді летять), то казковою істотою, що приречена цілу вічність стояти на варті селянської ниви-годувальниці: *...а ми ще дивимося й дивимося і на дальні приімлені весною поля, і на сонце, і на вітряк – оту* ***селянську птицю-казку*** *що все збирається злетіти в небо, та не може розлучитися із землею* (Гуси-лебеді летять). У більш зрілому віці письменник по-іншому осмислюватиме образ вітряка, розгадає у ньому втілення душі рідного Поділля: *Я і досі завжди з хвилюванням входжу в передосінню золотисту втому полів, я і досі не можу спокійно дивитися на останні, сизі від негоди, вітряки, на ці добрі душі українського степу, що віками вписували в сторінки хмар і неба нелегкий літопис хліборобської долі* (Гуси-лебеді летять). Тому час від часу зринає асоціація вітряка з роботящим хліборобом. Вітряк, одухотворений, проживав з селянами їхні радощі й господарські турботи в урожайні роки, брав у своє кам'яне серце їхній біль, розпач, безнадію, коли голод вбивав українське село: *Край прогнутого вечорового неба, врізаючись у зорову імлу, і досі* ***трудиться старий нагорблений вітряк; в обрисах його*** *є упертість* ***заповзятої роботящої людини****, і життя його теж схоже на життя людини. І дарма, що вітряк має камінну душу, але яким вона береться теплом, коли меле тобі, чоловіче, на хліб. А якщо холоне людська кров од безхліб'я, то крижаніє і душа вітряка. І стоїть він тоді на белебні, мов хрест, поставлений на упокій усього села* (Правда й кривда). Вітряк разом з селянами трудився над відродженням села в час повоєнного лихоліття: *Під обрієм так само уперто трудився самотній нагорблений вітряк, а поміж його крилами золотим кошем тремтіло небо, неначе*

ладналося осипати своє зерно всередину вітряка. І дарма що на цьому ж полі війна до самих хрестовин скосила його вітряковий рід, покалічила йому руки, він і не думав кинути праці, він утішався і вітром і роботою і утішав нею людей, хоча вони й зробили йому камінну душу (Правда й кривда).

Слово-образ «вітряк» в художній картині світу М. Стельмаха вписаний у ширший ментальний конструкт – «мала Батьківщина». Вітряки у концептосфері Михайла Стельмаха – природна частина рідної землі, вони чекають на повернення селянських дітей, як пристарілі батьки: *За містом, оживаючи, загойдались, закружляли вечірні поля і їхні тіні. В затишних долинах темнисто сріблились тихі стави; на них, неначе в глибокому сні, зривалися птиці, і крила їх маяли і над водою, і в воді. А на пагорбах, наче врізані в небо,* ***стояли в дрімотному чеканні вітряки, здавалося, вони от-от мали когось зустріти і пригорнути своїми онемощілими руками*** (Правда й кривда).

Мовообраз «вітряк» в художньому дискурсі М. Стельмаха глибоко інтимізований, він невід'ємний атрибут настроєвого тла життєвих подій персонажів: коло нього зустрічаються закохані, а зрілих людей, зокрема й самого автора, перебування в ньому схиляє до роздумів і внутрішньо-психологічної переоцінки буття, а то й просто до відпочинку душі: *Він піднімається на підсинений пагорб, де крізь сон зітхає кучерявий овес, і застигає на місці:* ***од вітряка до нього, співаючи, йде його Олена****, а в її руці білie вузлик* (Правда й кривда). *М'якою луговою стежиною* ***Данило*** *вийшов на степову дорогу й* ***попрямував*** *не в село, а* ***до вітряка****, силует якого так гарно вписувався в довколишній світ.* ***Там під гуркіт жорен****, поскрипування снасті й теплий шерех муки* ***його прихопить короткий степовий сон****. Є ж розкіш у світі! Тільки треба розуміти її! А хіба не розкіш, як між крилами вітряка підводиться місяць і знову, вибиваючись із темряви, таємниче оживає, куриться степ?* (Чотири броди). *Висячими східцями, які скрипом перелічують кожен крок, Данило підіймається на ґаночок, що стоїть під двосхилим дашком, і заходить у вітряк. Від коша обертається старий похилий мельник, чуб його, наволохачені джмелі брів вуса і навіть зморшки на обличчі присипані пилком свіжого пшеничного борошна* (Чотири броди). *І не кажи такого, – посмутнішав мельник. – Сини мої роз'їхались по морях-океанах, і їм уже не до старого вітряка, не до старого батька* (Чотири броди).

Дівчина обережно, наче в холодну воду, спускалася по скрипливих східцях, а місяць і тінь грали на її обличчі, на косах і легенькій сукні, що встигла увібрати пахощі вітряка. Данилові здалося, що він уже давно-давно знає Мирославу, її місячні коси... Тепла хвиля підкотилася Данилу до серця, і ***гарно стало йому з оцим старим вітряком****, з мельником у ньому, з людьми, що ввечері приїжджають сюди, а вдень живують...* (Чотири броди). *І так* ***славно згадався той вечір біля вітряка*** *і ті крила, що підіймали вгору її коси. Чим вони пахнуть тепер? Тоді од них ішли пахощі вітряка і смуток матіоли* (Чотири броди).

Сам вітряк і простір навколо нього часто слугує сценою, де розгортаються дії вічного сценарію життя, звучать душевні сповіді; він мовчазний свідок, ба навіть величний суддя людських слів, помислів, почувань: *Тепер нам біля землі не мислителі, а виконавці потрібні. Може, надалі і мислителі знадобляться, але це ген-ген коли буде. Ступач обернувся, поглянув на вітряк, що весело від-хрещувався від нього, на вперту постать Данила, який поспішав до вітряка* (Чотири броди).

– Данило Максимович дуже любить вітряк і його господаря, – защебетала Яринка, вже несучи зерно до коша. – Вони, відцуралися на все літо своєї хати, навіть ночують тут: кинуть на тапчан якоїсь трушениці і не журяться.

– Справді? – не повірила Мирослава. Вона, погойдуючись, стояла в дверях вітряка й назбирувала на коси ще раннє місячне проміння. – Як же в такому гуркоті можна заснути?

Данило приязно глянув на дівчину:

– Цей гармидер я полюбив з дитинства. Так славно було, ще з мамою, прийти на вітряк, обнишпорити всі його закутки, притулитися вухом до короля чи стати біля самих крил, щоб вони підіймали вгору твого чуба, а думки до неба.

Посмішка лягла на дівочі вуста:

– Ви так це сказали, що й мені хочеться притулитися до короля, – вона руками і станом притулилась до того див-дерева, що тримало на собі увесь вітряк.

– Як воно?

– Гуде, мов неспокійна доля (Чотири броди).

Вітряк у художніх зарисовках М. Стельмаха завжди є домінантою сільського пейзажу, він об'єднує в єдину композицію й обважнілі ниви, і татарський брід, і козацьку могилу, і навіть ярмарок: *За татарським бродом коні топчуть яру руту й туман. За татарським бродом, на козачому, із сивого жита, з червоного маку викотився місяць, а коло козацької могили заскрипів, обертаючись навколо свого короля, старий вітряк. У цьому році буде йому вдосталь роботи: намахається крилами, нагуркочеться жорнами, навітається з людьми* (Чотири броди). *В розлогому полумиску долини, що по самі вінця затік сонцем, колобродиться, вирує ярмарок. Над картатою людською збірнотою відлунює розтіч голосів, ревище худоби, дзвін кіс, гучання гончарних виробів, сумні переливи сопілки, дрімотне квиління ліри й ще десятки згуків, що має ярмарковий коловертень.*

А над усім цим, угорі, обабіч спадистої дороги, стоять два вітряки і хрестами крил перелопачують блакитні шовки неба (Чотири броди). *З ярмаркової колотнечі повз вітряки виїхали в рожевий надвечірній сонцеграй, що м'яко тремтів над обважнілими нивами, вони підіймали й підіймали з пагорба на пагорб півсон житніх і пшеничних корогов. Навколо стояла така тиша, що чути було золотий дзвін передженивності* (Чотири броди).

За допомогою метафоричних асоціацій – або динамічних, панорамних, або навпаки глибинно душевних, майже інтуїтивних, – письменник акцентує деталі ширшого, не денотативного, порядку, вибудовує з них образ, просякнутий

інтимно-ліричною почуттєвістю, олюднений. Вітряки – то своєрідні святилища, храми найвищого культу людського життя: *Он, і вітряк меле в тебе! – тицьнув руками на ту дерев'яну птицю, що завжди радує людину, коли махає крилами. – Зараз же припини видачу зерна і зацвяхуй вітряк.*

Як треба бути далеко від хліба насущного, очерствіти, щоб отаке викрутилось у мізках.

– У нас вітряк ніколи не забивали цвяхами! Вікна забивали, а вітряк – ні.

– Як буде з вітряком?

– Вітряк молотиме, як і належить йому.

– Так, зрештою, він же відриває робочі руки від жнив.

– Ні, він дав в руки ту радість, яка так потрібна і для жнив, і для людей, і для політики (Чотири броди).

– Невже, Данило Максимовичу, можна цілий вік прожити біля крил вітряка?

– То було б щастям: прожити вік біля крил! Мирослава пильно глянула на Данила:

– Це вже література?

– Ні, переконання. Хіба погано звікував наш мельник? Без метушні, без галасу, без житейської мізерії він усе життя старається людям на теплий, як душа, хліб, і всі мають до старого тільки любов. І коли ти десь вичитаєш про біблійних пророків, то згадай доброго сивого мельника біля посивілих крил (Чотири броди). Вітряк живий, він має душу: *Данилові лячно стало від оцих слів, бо для нього* ***вітряк завжди був живим****, як людина, а тут – забити цвяхами!* (Чотири броди). *На добрих людей ніколи не сердиться* ***душа душу****, але яким* ***вона береться теплом****, коли меле тобі, чоловіче, на хліб. А якщо холоне людська кров од безхліб'я, то* ***крижаніє і душа вітряка*** (Правда й кривда). Вітряк є часткою людського єства самого письменника: *Мені іноді здається, що* ***я теж схожий на вітряка****, який основою, хрестовиною тримається чорної, репаної землі, а крилами жадає неба...* (Гуси-лебеді летять).

Вітряки схожі на людей; ***Вітряки*** *навіть входять у мої сни,* ***оживають у них, як люди****, і* ***говорять****, як люди* (Щедрий вечір). *... / досі* ***трудиться старий нагорблений вітряк****; в обрисах його є упертість* ***заповзятої роботящої людини****, і життя його теж схоже на життя людини* (Правда й кривда). *...стояли в дрімотному чеканні* ***вітряки****, здавалося, вони от-от* ***мали когось зустріти і пригорнути своїми онемощілими руками*** (Правда й кривда). Поодинокі вітряки самотні, загублені в часі часточки душі українського села: *Спочатку тільки далечінь зоряного неба бачить вона, потім під ним окреслюється обрис* ***самотнього вітряка****, що й досі трудиться для людей* (Чотири броди). *Коло самого берега скинулась риба, знову заіржали коні, і далеко-далеко за* ***самотнім вітряком*** *обізвалася дівоча пісня* (Правда й кривда). *Пригнувшись до самої землі, друзі ясніше побачили обриси двох доріг, що збігали і переливалися попелястими смужками через пагорбок,* ***самотній*** *мовчазний* ***вітряк*** *і темний обрис хати мельника (Велика рідня); вітряки назавжди поєднані долею з хліборобами: Між туманними зорями ловили вітер вітряки, під туманними зорями лежала вся її хліборобська сторона, що трималась на рахманному житі і добрих спокійних орачах* (Чотири броди). Вітряк – невтомний трудівник: *Марко тихо йде принишклими полями, придивляючись до праці тепер єдиного, не скошеного війною вітряка: між його розгонистими пораненими крилами раз по раз виростають пухнасті, місяцем вибілені хмарини і, здається, перемелюються на муку. І дарма що на цьому ж полі війна до самих хрестовин скосила його вітряковий рід, покалічила йому руки, він* ***і не думав кинути праці, він утішався*** *і вітром* ***і роботою і утішав нею людей****, хоча вони й зробили йому камінну душу* (Правда й кривда). *Вони ще мовчки постояли біля вітряка, що стугонів зсередини,* ***стараючись людям на добрий хліб****...* (Чотири броди). Вітряки – то невсипущі вартові часу: ***Данило помовчав, іще поглянув на*** *вітряк, який намотував на крила куделю місяця і* ***час*** (Чотири броди). *...****вітряки намотують*** *на крила бабине літо і* ***час****...* (Гуси-лебеді летять). Вітряк пробуджує в душі подолянина високі почуття: *Не безсовісний, а закоханий, – і тихо заспокоїв її тривогу. – Справді, закоханий.*

– Коли ж це сталося? – теж не знайшла нічого розумнішого спитати.

– Тієї ночі, як вітряк бавився снопом твоїх кіс, – поклав руки на її коси (Чотири броди). *Оцей степ, оцей вітряк, оці крила, що аж просяться в музику, в душу! Чого я раніше не розуміла їх?* (Чотири броди)

Зумовлену технічним прогресом неминучість зникнення з селянського життя вітряків, Михайло Стельмах усвідомлював, проте щиро сумував з такої перспективи: *Але вже скоро не буде вітряків і отаких, схожих на пророків, мельників. Тоді, напевне, сумнішими стануть наші степи, а може, й душі, – задумався Данило. – Не скрізь повинен брати гору практицизм, особливо той, що висотує з нас душевність* (Чотири броди).

Висновки. Отже, наші спостереження дають підстави переконливо стверджувати, що в художній картині світу Михайла Стельмаха лексема «вітряк» вийшла за межі свого лексикографічного семантичного обсягу і стала вербальним знаком етномаркованого образу, що був своєрідним символом українського села аж до 70-их років XX ст. Письменник створив стійку естетично екстрапольовану етновербальну модель, яку, поза всяким сумнівом, можна відносити до домінантів його художнього світобачення й світовідтворення. В умовах ідеологічно заангажованої літератури соцреалізму талановитий співець Поділля зумів обрати для себе й провести до читача ті естетичні пріоритети, що відповідають за збереження генетичного етнокоду.

Список літератури:

1. Бєлєхова Л. І. Словесно-поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): [монографія] / Лариса Іванівна Бєлєхова. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
2. Гайдаєнко І. В. Засоби вербалізації чуттєвих концептів у художній мовній картині українських письменників / І. В. Гайдаєнко // Науковий вісник Херсонського університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Вип. XIX. – Херсон: ХДУ, 2013. – С. 243-247.
3. Головня А. В. Лінгвокультурний простір художньої прози Редьярда Кіплінга: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Алла Василівна Головня. – Донецьк.: ДонНУ, 2008. – 215 с.
4. Гриценко П. Михайло Стельмах: час і над плином часу / Культура слова. Вип. 76. – К., 2012. – 195 с.
5. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя): [монографія] / Олена Марківна Кагановська. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
6. Коломієць Н. Є., Ярмоленко Н. В. Художній концепт «дитинство» у повісті Р. Бредбері «Кульбабове вино» / Н. Є. Коломієць, Н. В. Ярмоленко // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ». – 2014. – Вип. 3. – С. 244-251.
7. Маслова В. А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: [учебн. пособ.] / В. А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 256 с.
8. Никонова В. Г. Проблема интерпретации художественного текста: поэтико-когнитивный анализ / В. Г. Никонова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 838. Серія: «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Харків, 2009. – Вип. 57. – С. 28-33.
9. Ніконова В. Г. Концептуалізація світу в трагедіях Шекспіра / В. Г. Ніконова // Учён. зап. Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Филология». – Симферополь: Изд-во ТНУ, 2004. – Т. 17(56). – № 1. – С. 163-168.
10. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивнийаналіз: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Віра Григорівна Ніконова. – К.: КНЛУ, 2008. – 558 с.
11. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра: [монографія] / Віра Григорівна Ніконова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
12. Передерій Г. М. Концептуальний простір англомовної поетичної драми XX століття: жанрово-стилістичний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ганна Миколаївна Передерій. – Херсон, 2010. – 221 с.
13. Сергеева Е. В. К вопросу о классификации концепта в художественном тексте / Е. В. Сергеева // Вестник Томского государственного педагогического университета. Серия: Гуманитарные науки (филология). – Томск: Изд-во ТГПУ, 2006. – Вып. 5. – С. 98-103.
14. Щербачук Л. Ф. Способи репрезентації художнього концепту кохання в поетичному дискурсі / Л. Ф. Щербачук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации- Симферополь: Изд-во ТНУ, 2011. – Том 24(63) № 1. Часть 1. – С. 311-316.

Джерела:

1. Стельмах М. П. Правда і кривда / М. Стельмах // Твори: у 6-ти т. / Вступ. ст. Б. С. Буряк. – К.: Дніпро, 1972-1973. – Том 4. – 727 с.
2. Стельмах М. Гуси-лебеді летять / М. Стельмах // Твори: у 6-ти т. / Вступ. ст. Б. С. Буряк. – К.: Дніпро, 1972-1973. – Том 4. – 727 с.
3. Стельмах М. Щедрий вечір / М. Стельмах // Твори: у 6-ти т. / Вступ. ст. Б. С. Буряк. – К.: Дніпро, 1972-1973. – Том 4. – 727 с.
4. Стельмах М. Чотири броди: Роман / Михайло Стельмах. – К.: Дніпро, 1981. – 506 с.

Павлушенко О.А.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

КОНЦЕПТ *МЕЛЬНИЦА* В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЕ МИРА МИХАИЛА СТЕЛЬМАХА

Аннотация
Исследована концептуализация реалии «мельница», которая была своеобразным символом украинского села почти до 70-ых годов XX ст. Проанализирована текстовая экспликация созданного Михаилом Стельмахом целостного, эстетически воплощенного этнокультурного языкового и ментального конструкта, который, без сомнения, можно отнести к доминирующим в художественной картине мира писателя.
Ключові слова: художественный концепт, языковая картина мира, концептуальная картина мира, концептосфера.

Pavlushenko O.A.
Vinnytsia State Pedagogical University named by Michael Kotsyubinsky

THE CONCEPT OF *«MILL»* IN MICHAEL STELMAH'S ART WORLD VIEW

Summary
The article presents the research of the conceptualisation of the reality «mill», which was the peculiar symbol of Ukrainian village almost until the 70th of the 20th century. It also analyzed textual explication of constant aesthetically embodied ethno-cultural verbal and mental construct that was created by Michael Stelmah and which can be qualified as a dominate in writer's art world view.
Keywords: art concept, language world view, conceptual world view, sphere of concepts.

УДК 81.23:305

КОНЦЕПТ І СЛОВО: ГЕНДЕРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ ДОБРА ТА ЗЛА

Панич Г.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена дослідженню питання особливостей концептів «добро» та «зло» у англійській авторській казці. У статті подається короткий огляд поняття «картина світу» та пов'язаного із ним поняття «концепт» у світлі сучасної когнітивної лінгвістики, уточнені складові елементи картини світу. Автором розглянуто ґендерний аспект відображення концептів у творах англійською мовою з огляду на мовленнєві відмінності між чоловіками та жінками, описані психолінгвістичні фактори, які впливають на вживання концептів «добро» та «зло» представниками різної статі. Вибрані та проаналізовані лексичні одиниці на позначення концептів «добро» та «зло» і приклади їхньої лексико-семантичної репрезентації у англійській літературній казці.
Ключові слова: концепт, загальна картина світу, ґендерний аспект, ґендерна диференціація, добро, зло.

Постановка проблеми. Проблема лексико-граматичних та семантичних засобів репрезентації лінгвокультурних концептів «добро» і «зло», що відображають мовну картину світу через призму синтаксису та морфології, вивчається лінгвістами та іншими науковцями на базі різних мов вже протягом довгого часу, адже вищезазначені концепти належать до таких мовних та духовних категорій, які існують у кожній мові та активно використовуються в усних та письмових висловлюваннях. Проте деякі питання наразі залишаються відкритими до ретельного вивчення. Так, наприклад, недостатньо уваги приділено питанню дослідження та систематизації знань та загальних уявлень про лексико-семантичну організацію концептів «добро» та «зло» та їхню практичну адаптацію при вивченні іноземної (англійської) мови та перекладі українською.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з теми. Проблеми взаємозв'язку мови та свідомості знайшли ґрунтовне відображення у роботах О. О. Леонтьєва [12], Т. В. Чернігівської [17], М. С. Зарицького [10]. Вивченням концептів як лінгвокультурного, історичного та психолінгвістичного явищ та взаємозв'язку інтернаціонального тлумачення категорій добра та зла у різні часи займалися А. С. Кармін, І. Б. Косіцина, Н. Д. Арутюнова [1]. Дисертації, присвячені питанням ґендеру та лінгвістики, були захищені О. Л. Бєссоновою [2], Н. Д. Борисенко [5], Е. В. Довганюк [9].

Метою статті є відстеження особливостей сприйняття концептів «добро» і «зло» чоловіками та жінками засобами аналізу літературних творів, зокрема, англійської літературної казки.

Виклад основного матеріалу. Чільне місце в сучасній лінгвістичній науці займає питання про відображення навколишньої дійсності в мові та його зв'язок з однією із найважливіших категорій лінгвістики, а саме, картинами світу, зокрема, концептуальною та мовною.

Варто згадати, що термін «картина світу» був введений до наукового обігу на межі XIX – XX століть на позначення фізичного світу як сукупності внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які віддзеркалюють істотні властивості об'єктів, включаючи мінімум порожніх зайвих відносин, хоча повністю уникнути їх не вдається, оскільки образи породжуються розумом. Сучасна ж лінгвістика оперує, на нашу думку, більш точним визначенням картини світу як глобального образу світу, такого собі гармонійного симбіозу свідомості-реальності, що є підґрунтям світогляду людини, тобто виражає істотні властивості світу в розумінні людини в результаті її духовної і пізнавальної діяльності [4, с. 18]. При цьому слід зазначити, що найбільш доцільним вважаємо застосовувати визначення «загальна картина світу» на позначення даного явища, адже воно поєднує у собі такі складові елементи, як топонімічна, мовна та концептуальна картини світу, які найбільш повно відтворюють оточуючу дійсність у сукупності, а не при розгляді кожної окремо взятої складової. Коротко розглянемо кожен вищезазначений елемент. Так, під топонімічною картиною світу лінгвісти розуміють модель реальної дійсності, яка має часові та просторові характеристики та являє собою просторову реальність, представлену в мовній свідомості та оформлену як концепт «місце» (в усіх модифікаціях просторової орієнтації) [8, с. 24].

Що ж стосується концептуальної, або когнітивної, та мовної картин світу, вони перебувають у тісному зв'язку одна з одною. Так, концептуальна картина світу визначається лінгвістами як підґрунтя мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ. Під мовною картиною світу мається на увазі вся інформація про світ, закріплена засобами природної мови [4, с. 19].

Як відомо, процес пізнання є постійним і неспинним, тобто концептуальна картина світу стабільно розширюється, і це обов'язково відбивається в мові. Відповідно до цього мовна картина світу також ускладнюється в ході історичного розвитку людства із надходженням нових знань про світ [4, с. 19]. Проте тісний зв'язок концептуальної та мовної картин світу ще не свідчить про їх тотожність: в той час як концептуальна картина світу оперує поняттями та знаннями про оточуючу дійсність, мовна картина світу передає отриману у процесі пізнання інформацію за допомогою слів. Такий тісний зв'язок між вищезазначеними картинами світу є життєво необхідним, адже власне мова безпосередньо не може віддзеркалювати навколишній світ, вона лише відбиває спосіб представлення (концептуалізації) даного світу національною мовною особистістю. Тобто образ світу, який відтворюється згідно з даними лише мовної

семантики, є більш схематичним, в основу його відображення покладено категоризацію та номінацію предметів, явищ та їх властивостей, тобто словесне вираження. Для адекватної оцінки мовний образ світу коригується емпіричними знаннями про оточуючу дійсність, які є загальними для користувачів певної природної мови (мається на увазі система концептів) [6, с. 273]. Наочно зв'язок концепту та слова можна продемонструвати, звернувшись до визначення концептів у когнітивному плані як індивідуально-особистісних змістових утворень, які заміщують відповідні значення, об'єктивно закріплені в колективній мовній свідомості та зафіксовані в авторитетних джерелах, наприклад, в тлумачних та енциклопедичних словниках [12, с. 21].

Таким чином, слово є матеріальним втіленням такого духовного поняття як концепт: і концепт, і слово є носіями певної інформації про навколишню дійсність та слугують головними засобами її об'єктивації. Слід зазначити, що інформація та її віддзеркалення через призму засобів мови будуть цілком об'єктивними та справедливими лише у тому випадку, коли поняття, тобто концепт, та його мовне вираження, тобто слово, неподільно пов'язані одне з одним.

Аналіз історії розвитку людства доводить, що в усіх культурах світу завжди існували і дотепер існують певні розбіжності у вербальній поведінці чоловіків і жінок. Ці розбіжності не є винятком і для сфери засобів вираження логічних категорій добра і зла. Проведені нейропсихологічні дослідження дозволяють стверджувати, що спеціалізація півкуль мозку у чоловіків та жінок відрізняється. Існують статеві розбіжності у розподілі вербальних та просторових функцій між півкулями. Чоловік сприймає мовлення переважно лівою півкулею, а у жінки мовленнєві функції розташовані в обох півкулях головного мозку, тобто у жінок мозок відрізняється меншою асиметричністю. Стратегія лівої півкулі – логічна, стратегія правої – метафорична, асоціативно-емоційна. Саме цим пояснюється висока емоційність та метафоричність мови жінок [7, с. 40-41].

Сучасна ґендерна лінгвістика приділяє велику увагу вивченню ґендера (gender) як сукупності мовленнєвих, особистісних відмінностей та особливостей поведінки, які відрізняють чоловіків та жінок у духовному плані через вплив культури, відмежовуючи таким чином поняття «ґендер» від поняття «стать» (sex), тобто набору біологічних, фізіологічних, природних ознак, які даються тій чи іншій людині від народження [5, с. 167-189].

Розглядаючи безпосередньо ґендерний аспект, лінгвісти звертають увагу на те, що говорити про чоловіків та жінок як абсолютно різних людей було б цілковито невірно. Адже чоловіки, як і жінки, – людські істоти, сформовані особистості, які у сучасному демократичному суспільстві мають однакові можливості, права та свободи. Що ж стосується таких протилежних характеристик чоловіків та жінок, як раціональність, стриманість та логічність у твердженнях, які притаманні чоловікам, та емоційність, завуальованість мовлення жінок, то вони, головним чином, завдячують не біологічній, а духовній приналежності до жіночої чи чоловічої статі, тобто продиктовані ґендерною роллю у суспільстві. Ґендерні особливості, не маючи нічого спільного з дискримінацією за статтю, характеризують мовлення, манеру поведінки та моделі сприйняття світу чоловіками та жінками як представниками різних соціальних груп [13, с. 82-94].

Невипадково одним з основних факторів диференціації в реалізації логічних категорій добра і зла в мові казкових персонажів, що репрезентують чоловіче або жіноче начало, є ґендерний аспект. Так, жінки не звикли прямо виражати свої вимоги, а лише обережно намагаються переконати співрозмовника у необхідності тієї чи іншої дії. Жінки у діалозі є більш гнучкими та рухомими, тобто вони легше погоджуються з думкою співрозмовника, ніж чоловіки. Жінки намагаються бути більш чемними, менш категоричними у порівнянні з чоловіками; навіть категорична незгода у мові жінок має пом'якшений характер [7, с. 42]. Навіть негативні жіночі персонажі казкових творів, які уособлюють собою зло, як правило, діють завуальовано, обережно, нишком, аби оточуючі їх герої не здогадалися про їх справжні наміри: *«I am afraid the rose will not go with my dress…, the daughter of the professor said»* [19, p. 120].

Мовлення ж чоловіків найчастіше сприймається як сухе, послідовне, лаконічне, конкретне, пряме, стримане, грубувате, категоричне, цілеорієнтоване [7, с. 42]: *«"In war", answered the weaver, «the strong make slaves of the weak, and in peace the rich make slaves of the poor»* [19, p. 15].

З огляду на викладе вважається очевидним, що у репрезентації концептів «добро» та «зло» у мовленні та вчинках казкових персонажів жіночій елемент є, як правило, більш гнучким, потайливим та мінливим, в той час як чоловічий принцип – це прямолінійність та відкритість, незалежно від «доброї» чи «злої» іпостасі казкового героя.

Лінгвісти звертають увагу на протилежну функціональну спрямованість мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок. Загалом мовлення жінок має консолідуючу, об'єднуючу функцію і спрямоване на порозуміння з співбесідниками, на знаходження спільних ідей та пом'якшення протилежних точок зору. Мова представників чоловічої статі відрізняється зорієнтованістю на конфлікт, чіткістю та категоричністю. У той час, коли жінкам притаманне прагнення до взаємності та рівноправ'я з комунікативним партнером, чоловіки намагаються, навпаки, встановити ієрархічність у стосунках під час комунікативного акту [15, с. 69]: *«OBERON: Well, go thy way; thou shalt not from this grove / Till I torment thee for this injury»* [18, p. 224]. Приклад демонструє, що мовлення чоловіків більш різке, направлене на конфлікт, що додатково може репрезентуватися такими екстралінгвістичними факторами, як інтонація, поведінка, жести.

Мовлення жінок більш стримане та направлене на порозуміння: *«HELENA: The more you beat me, I will fawn on you. / Use me but as your spaniel, spurn me, strike me, / Neglect me, lose me; only give me leave, / Unworthy as I am, to follow you»* [18, p. 220].

Відмінності у характері мовленнєвої поведінки представників чоловічої та жіночої статі свід-

чать, що для репрезентації концепту «зло» у чоловічому втіленні, як правило, використовуються прийменники на позначення грубості, брутальності, жахливості тощо. Жіноча негативна іпостась зазвичай характеризується прикметниками на позначення хитрощів, підступності, зрадництва, злостивості тощо (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Лексична репрезентація концепту «зло» у жіночій та чоловічій іпостасях на прикладі англійських прикметників

Чоловіче втілення	Жіноче втілення
evil	wicked
dreadful	mischievous
awful	naughty
severe	teasing
terrible	sarcastic
sharp	malicious
bad	acerbic
corrupt	mean
iniquitous	spiteful
abominable	vile
horrid	malevolent
foul	dishonest
revolting	filthy
disgusting	unpleasant
hateful	indecent
loathsome	rotten
cruel	treacherous
outrageous	dishonourable
appalling	vicious
horrible	low

Концепт «добро» знаходить своє вираження у поняттях благородства, хоробрості, готовності допомогти та надійності для чоловічої іпостасі та у таких характеристиках, як краса, ніжність, чесність, слухняність та ввічливість – для жіночого втілення (див. таблицю 2).

Деякі лінгвісти наголошують на тому, що різниця у мовленні чоловіків і жінок є відносною, адже не можна виключати ймовірність існування чоловічого типу мовлення серед жінок, і навпаки [14, с. 251]. Підтвердженням цього слугують наступні приклади, в яких мовлення жінки відрізняється прямотою, категоричністю, схильністю до домінування, а мовлення чоловіка, навпаки, направлене на порозуміння та встановлення рівноправних, дружніх стосунків: *«HELENA: O, when she is angry, she is keen and shrewd; / She was a vixen when she went to school; / And, though she be but little, she is fierce»* [18, p. 218]; *«"The land is free," said the young King, «and thou art no man's slave»* [19, p. 17].

Таблиця 2

Лексична репрезентація концепту «добро» у жіночій та чоловічій іпостасях на прикладі англійських прикметників

Чоловіче втілення	Жіноче втілення
noble	beautiful
handsome	nice
virtuous	pleasant
respectable	delightful
expert	agreeable
competent	lovely
well-behaved	well-mannered
skilful	fair
helpful	polite
reliable	decent
trustworthy	obedient
useful	courteous
advantageous	fine

Висновки. Лексичні засоби вираження концептів «добро» та «зло» значною мірою залежать від ґендерного аспекту репрезентації даних логічних категорій, тобто базуються на чоловічому або жіночому типові мовлення. При цьому поняття «ґендер» може не завжди співпадати з поняттям «стать» при позначенні чоловічого або жіночого дискурсу.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Истина. Добро. Красота: взаимодействие концептов / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. – М., 2004. – С. 5-29.
2. Бєссонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: автореф. дис. док. філол. наук / О. Л. Бєссонова. – К., 2003. – 39 с.
3. Бондар В. Г. Тема добра і зла в казці / В. Г. Бондар // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Збірник наукових статей. – Вип. 4 – К.: Вид. центр КДЛУ, 2000. – С. 3-7.
4. Бондаренко О. С. «І назвав чоловік ім'я своїй жінці: Єва...»: ЧОЛОВІК і ЖІНКА у дзеркалі мовних культур / О. С. Бондаренко. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД». – 2008. – 160 с.
5. Борисенко Н. Д. Гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення в англійських драматичних творах кінця XX століття: автореф. дис. канд. філол. наук / Н. Д. Борисенко. – К., 2003. – 20 с.
6. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение / С. Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. Серия Гуманитарные науки, т. 17. – Вып. 2. – Краснодар, 2003. – С. 268-276.
7. Габидулина А. Р., Жарикова М. В. Основы теории речевой коммуникации: Учебное пособие для вузов // А. Р. Габидулина, М. В. Жарикова – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2005. – 282 с.
8. Дмитриева Л. М. Русская топонимическая система: онтологическое и ментальное бытие / Л. М. Дмитриева // Гуманитарные науки. Выпуск 4. Ономастика. – Ялта, 2001. – № 20. – С. 18-25.
9. Довганюк Э. В. Концепт BEAUTY/КРАСОТА в англоязычной лингвокультуре: понятийная составляющая / Э. В. Довганюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія – Одесса, 2015. – Вип. 14. – С. 139-142.
10. Зарицький М. С. Ергономіка розумової діяльності [Електронний ресурс] / М. С. Зарицький // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського – 2011. – Вип. 14. – С. 193-204. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2011_14_29 / (дата звернення 20.12.2017 р.).
11. Леонтьев А. А. Психолингвистический единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1969. – 307 с.
12. Лисицька О. П. Концепти «добро» та «зло» в російській мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / О. П. Лисицька. – Х., 2001. – 18 с.
13. Надточей О. Что такое феминизм / О. Надточей // Женский клуб. – 1998. – № 4. – С. 82-94.
14. Палуди М. Психология женщины / М. Палуди – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 384 с.

15. Петренко О. Д., Ісаєв Е. Ш., Петренко Д. О. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження / О. Д. Петренко, Е. Ш. Ісаєв, Д. О. Петренко // Мовознавство. – 1999. – № 1(191). – С. 64-70.
16. Савелюк Н. Психолінгвістичні особливості релігійного дискурсу [Електронний ресурс] / Н. Савелюк. – Режим доступу: http://eepl.at.ua/load/volume_2_number_1_2015/savelyuk_nataliya/savelyuk_n_psycholinguistic_features_of_religious_discourse_theoretical_aspect/76-1-0-74 / (дата звернення 05.01.2018 р.)
17. Черниговская Т. В. Чеширская улыбка кота Шрёдингера: язык и сознание / Т. В. Черниговская. – Москва: Языки славянской культуры, 2013. – 448 с.
18. Complete works of William Shakespeare. – Harper Collins Publishers, Glasgow, 1994. – 1433 p.
19. Wilde Oscar. The Nightingale and the Rose / Oscar Wilde. – California Press, Los Angeles, 1986. – 128 p.

Паныч А.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

КОНЦЕПТ И СЛОВО: ГЕНДЕРНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЛОГИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ ДОБРА И ЗЛА

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей концептов «добро» и «зло» в английской авторской сказке. В статье представлен краткий обзор понятия «картина мира» и связанного с ним понятия «концепт» в свете современной когнитивной лингвистики, а также уточнены составляющие элементы картины мира. Автором рассмотрен гендерный аспект отображения концептов в литературных произведениях на английском языке в связи с речевыми особенностями между мужчинами и женщинами. Дано описание психолингвистических факторов, влияющих на употребление концептов добро и зло представителями разных полов. Автором отобраны и проанализированы лексические единицы, обозначающие концепты добро и зло, а также примеры их лексико-семантической репрезентации в английской литературной сказке.
Ключевые слова: концепт, общая картина мира, гендерный аспект, гендерная дифференциация, добро, зло.

Panych H.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

A CONCEPT AND A WORD: GENDER DIFFERENCES BETWEEN LOGICAL CATEGORIES OF «GOOD» AND «EVIL»

Summary
The article deals with the issue of concepts «good» and «evil» in the English fairy tales by authors. The brief survey of the notions «map of the world» and «concept» in modern cognate linguistics has been conducted and the elements of the map of the world have been specified in the article. The author focuses on gender aspect of concept presentation in English literary works taking into account language peculiarities between male and female. The description of psycholinguistic factors affecting the usage of above-mentioned concepts by representatives of different genders is singled out. Lexical units to define concepts of «good» and «evil» as well as the examples of their lexico-semantic presentation in the fairy tales have been selected from the texts and studied by the author.
Keywords: concept, general map of the world, gender aspect, gender differences in language, good, evil.

УДК 81'373.423

ОМОНІМІЯ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ В ТЕРМІНОЛОГІЇ

Романова О.О.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті проаналізовано специфіку реалізації омонімії у термінології на матеріалі української швацької термінології. Визначено тенденції, які характеризують це явище. Виявлено основні різновиди омонімії та проаналізовано причини її виникнення.
Ключові слова: омонімія, термін, українська швацька термінологія.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці прийнято вважати, що омоніми – це два або більше рівнозвучні мовні знаки, що семантично не пов'язані. У науковій та довідковій літературі подано багато визначень омонімії як мовного явища, зокрема омонімією вважають «слова або їхні окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення (на відміну від полісемії)» [14, с. 434]. Омонімія є загальновизнаним явищем в українській термінології і неодноразово була об'єктом уваги вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом це явище привернуло увагу термінологів, і з'явилося досить багато досліджень омонімії на матеріалі різних терміносистем (Г. Куцак, А. Мамрак, О. Микитюк, Т. Михайлової, Г. Пастернак, О. Тур, Н. Яценко та ін.). Зокрема О. Тур зауважує, «що зовнішня подібність омонімії до багатозначності є лише зовнішнім вираженням. Багатозначні слова мають два і більше різних значень, які, на відміну від омонімів, мають зв'язок з первинним значенням» [13, с. 204]. Омонімія протистоїть полісемії саме тим, що немає зв'язку між значеннями омонімічних мовних одиниць.

Мета статті. Головна мета запропонованої розвідки: подати всебічну характеристику омонімів в українській швацькій термінології, з'ясувати основні причини виникнення цього явища. Актуальність розвідки зумовлено необхідністю вивчення лексико-семантичного аспекту української швацької терміносистеми, оскільки ця проблематика досі вивчена недостатньо. Запропоноване дослідження має цінність у двох аспектах: з науково-теоретичного погляду – лінгвістичний аналіз омонімічних відношень у термінологічній лексиці зумовлений необхідністю доповнення теоретичних знань про термін як тип мовного знака та омонімію як вид семантичних відношень, з науково-практичного погляду – цінне для подальшого унормування та систематизації сучасної української швацької термінології.

Виклад основного матеріалу. Науковці розглядають термінологію як підсистему літературної мови, якій властиві ті ж явища, що й загальновживаній мові, зокрема омонімія. У термінознавстві поширена думка, що омонімічними можна вважати лише такі однакові за планом вираження терміни, які в різних терміносистемах мають непов'язані значення й можуть переходити в інші терміносистеми з новими дефініціями. «Термінологічна омонімія – це передусім проникнення термінів із однієї науково-технічної галузі в іншу» [4, с. 74]. Більшість дослідників говорить про міжгалузеву, або міжсистемну омонімію, зокрема О. Реформатський з цього приводу писав: «Той самий термін може входити до складу різних термінологій певної мови, що являє собою міжнаукову термінологічну омонімію» [11, с. 110]. Такої ж думки дотримуються й деякі українські дослідники (Г. Куцак, Л. Симоненко та ін.). Якщо омонімічні терміни позначають поняття з різних терміносистем, то для того, щоб зрозуміти, до якої із галузей належить той чи інший термін-омонім, потрібен мінімальний контекст або словосполучення. Так, тільки в контексті розкривають значення омоніми *байка*^{1} («невеликий твір алегоричного змісту») та *байка*^{2} («різновид бавовняної або вовняної тканини»), тобто ці терміни функціонують відповідно у двох терміносистемах – літературознавчій і швацькій. До термінів, які одночасно функціонують у термінології різних галузей знання і діяльності людини, належать ще такі мовні одиниці: *галун*^{1} – у швацькій промисловості («тасьма, вишита золотими або срібними нитками») та *галун*^{2} – у хімії («хімічна речовина, що є в техніці дезінфекційним розчином»), *ажур*^{1} та *ажур*^{2} тощо. Дослідники визнають: «Основна характерна риса омонімів у тому, що це факти різних семантичних полів» [12, с. 46]. На наш погляд, омонімія може мати не тільки міжсистемний характер, про що йтиметься далі.

Учені визначають кілька мовних явищ, суміжних з омонімією: омоформи, омографи, омофони. В аналізованій термінології омоформ не виявлено, проте є омографи та омофони. *Омографи* – різні за значенням слова, що мають однакове графічне зображення, але вимовляються по-різному (різне наголошування), наприклад: *атлас* – «укладений за певною системою і виданий у формі альбому або книжки збірник географічних, історичних й інших карт» та *атлас* – «шовкова або напівшовкова тканина, блискуча і гладенька»; *манто* – «пояснювальний текст акції, облігації тощо» та *манто* – «широке жіноче пальто, переважно хутряне»; *прострочити* (від *строчити*) і *прострочити* (від *строк*). Омографи не поширені у швацькій термінології. *Омофони* – лексеми, що збігаються за вимовою в усіх чи окремих граматичних формах, проте мають різне значення і різне написання: *швець* – *Швець, спід* (низ) – *з-під* [сп'ід].

Наявність омонімів у мові є закономірною й зумовлена певними чинниками, зокрема браком номінацій для нових понять. Деякі науковці визнають омонімію шкідливою, оскільки вона

призводить до збільшення неоднозначних одиниць, а це знижує ефективність мови як засобу спілкування. На думку Ю. Карпенка, омоніми, на відміну від інших семантичних явищ, «не є фактом збагачення мови» [3]. Російський науковець Л. Малаховський також пише про негативну роль омонімії: «Думка про те, що омонімія, хоча й порушує «закон знака», труднощів у процесі спілкування не викликає, стала у мовознавстві загальною. Однак є факти, які викликають сумнів щодо слушності цього погляду. По-перше, усі такі висловлювання не ґрунтуються на даних спостережень або експериментів, що базуються на об'єктивній методиці. По-друге, ці висловлювання є суперечними. Якщо ми визнаємо, що для усунення неоднозначності, яка викликана омонімією, слухачеві необхідно звертатися до контексту, то це вже позначає, що омонімія затримує процес комунікації, оскільки саме звернення до контексту повинно, очевидно, вимагати від слухача певних зусиль та, відповідно, деяких часових витрат» [6, с. 25].

Інші учені підкреслюють певну цінність цього явища, яку вбачають у збагаченні лексики, у створенні цікавих зіткнень слів у мовленні, особливо в художній літературі (С. Дорошенко, П. Дудик, М. Фоміна). М. Мукан уважає, що поява нових омонімів унаслідок розщеплення полісемії розширює лексичну систему, збагачує її новими виражальними засобами [8, с. 35]. Омонімії, як і будь-якого мовного явища, не можна уникнути зовсім. Л. Булаховський першим порушив питання щодо збереження омонімів у мові: «Омоніми – такі ж законні діти мовного мистецтва, як і всі інші» [2, с 48]. Значно пізніше вчені, досліджуючи проблему подання омонімів у словниках, наголосили, що саме в омонімії і закладена одна з найважливіших відмінностей мови, що складалася стихійно протягом віків і тисячоліть, від «семантичних систем», створених людиною. Омонімія, «якщо й не є структурним елементом лексичної системи, то тісно пов'язана з розвитком мовної системи, є наслідком розвитку семантики окремих слів або етапом у їх розвитку» [5, с. 61].

У термінознавстві спостерігаємо таке ж суперечливе ставлення до омонімії, як і в мовознавстві в цілому. Деякі науковці визнають за омонімією право на існування в термінології, але усе ж прагнуть до її хоча б часткового зняття чи унормування. На думку дослідників, омонімія в термінології є негативним явищем. Г. Куцак пише: «Термін – це номінант, що найбільш точно, конкретно передає зміст поняття з певної наукової галузі, а тому, безперечно, термінологічна омонімія не може існувати в межах однієї терміносистеми» [4, с. 74]. Відомий російський лінгвіст О. Реформатський зауважив: «Якщо багатозначність – законне явище в мові, то омонімія – «незаконна», небажана, але постійно може зустрітись у зв'язку зі звуковими законами, із запозиченнями, із «переродженням полісемії» тощо. Окрім того, треба враховувати ще й так звану «міжгалузеву омонімію», тобто випадки, коли те саме слово є терміном у різних науках або технологіях, але виражає різні поняття <...>. Що ж треба робити у таких випадках термінологу? Це питання принципове, одночасно й теоретичне, і практичне, таке, що вимагає вирішення та рекомендації того чи іншого рішення» [11, с. 52].

Отже, омонімія багатьма науковцями вважається мовною аномалією, завадою в комунікації. Часто слухач опиняється в складній ситуації, коли з кількох різних значень, виражених такою мовною формою, слід вибрати одне для правильного розуміння повідомлення. Омонімія вносить труднощі і в звичайний процес засвоєння мови, коли той, хто її вивчає, зустрічається з тим, що та сама мовна форма може мати абсолютно різні значення, – факт, на який у своїй рідній мові він, зазвичай, не звертає уваги. Аналіз таких форм суттєво ускладнює сприйняття чужомовного тексту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Типи омонімічних груп. Оскільки основною одиницею мовної омоніміки є не окремий омонім, а група омонімів, то в науковій літературі слова з однаковим планом вираження, але з різним змістом аналізують у межах омонімічних груп (омогрупа – це сукупність усіх омонімічних між собою термінів або термінів і загальновживаних слів). Омогрупи в українській термінології швацької промисловості можна схарактеризувати за кількома параметрами: за походженням, за частиномовним вираженням, за морфемним складом, за сферою вживання.

За **походженням** поділяємо терміни-омоніми на такі групи (питомі терміни подаємо без маркування):

1) питомі: *розпірка*[1] («1. Розпорене місце в одязі. 2. Розріз в одязі, зроблений відповідно до до його крою, фасону») – *розпірка*[2] («1. Брус, що використовується в різних конструкціях і спорудах для фіксації їх у певному положенні. 2. Будь-що, чим розпирають, розсовують що-небудь»);

2) запозичені: *кант*[1] (нім. < лат.) («1. Кольоровий шнурок або вузька смужка тканини іншого кольору, яку вшивають у борти, у шви одягу; облямівка. 2. Смужка, що облямовує малюнок, фотокартку тощо. 3. *спец.* Ребро, пруг дошки, бруса тощо») – *кант*[2] (лат.) («1. Старовинна триголосна пісня, що виконувалася ансамблем співаків або хором без інструментального супроводу. 2. Хвальна врочиста пісня духовного або світського змісту»), а також *панама*[1] (фр.) – *панама*[2] (фр.) – *панама*[3] (фр.), *піке*[1] (фр.) – *піке*[2] (фр.), *вольта*[1] (італ.) – *вольта*[2] (італ.);

3) питомо-запозичені: *тик*[1] (фр.) («Нервове захворювання, що проявляється в мимовільних смиканнях м'язів обличчя, шиї, рук і т. ін.») – *тик*[2] (нідер.) («Цупка бавовняна або льняна тканина (звичайно смугаста), що вживається для оббивання матраців, виготовлення чохлів і т. ін.») – *тик*[3] (англ. < португ. < мал.) («Велике дерево родини вербенових з міцною деревиною, що дико росте в лісовій смузі Індії та на острові Ява») – *тик*[4] (англ.) («1. Мінімальне коливання біржового курсу, встановлене біржовими правилами. 2. Мінімально дозволена зміна ціни контракту») – *тик*[5] («Вигук уживається як присудок за значенням *тикатися* й *тикнутися*») – *тик*[6] («Дія за значенням *тикати*»), а також *байка*[1] – *байка*[2] (нідер. < фр.).

За **частиномовним вираженням** виділяємо омогрупи:

1) іменникові: *зефір¹ – зефір² – зефір³; оксамит¹ – оксамит²; фриз¹ – фриз² – фриз³; шотландка¹ – шотландка²* (їх переважна більшість);

2) прикметникові: *тиковий¹ – тиковий²* та інші (обмежена кількість);

3) дієслівні: *дометати¹ – дометати², наметати¹ – наметати², стьобати¹ – стьобати²*;

4) дієприкметникові: *наметаний¹ – наметаний²*.

За **похідністю/непохідністю** терміни-омоніми є:

1) непохідними: *кант¹ – кант², тик¹ – тик² – тик³ – тик⁴ – тик⁵ – тик⁶*;

2) похідними: *наметати¹ – наметати², прасувати¹ – прасувати²*.

За **сферою вживання** розрізняємо терміни-омоніми:

1) міжсистемні (до складу омогруп увіходять швацькі терміни й терміни інших галузей знання та діяльності людини): *піке¹* (шв.) («Бавовняна або шовкова тканина полотняного переплетення з рельєфним малюнком у вигляді рубчиків або опуклих візерунків на лицьовому боці») – *піке²* (авіа.) («Стрімкий політ літака майже вертикально вниз»), а також *байка¹* (літер.) – *байка²* (шв.), *кант¹* (шв.) – *кант²* (муз.). Омонімія у швацькій термінології української мови здебільшого існує як міжгалузеве явище й пов'язана насамперед із тим, що за спеціальними мовними одиницями закріплені різні дефініції. Міжсистемна омонімія термінів у сучасній українській мові досить поширена і найчастіше є результатом ретермінологізації;

2) міжфункціонально-стильові (до складу омогруп увіходять швацькі терміни й загальновживані слова): *стьобати¹* (шв.) («Прошивати що-небудь стібками») – *стьобати²* (загальновж.) («1. Бити кого-небудь або вдаряти по чому-небудь чимсь гнучким. 2. Рухаючись, сильно ударяти / про дощ, вітер, кулі, гілки рослин і т. ін./. 3. *Перен.* Говорячи різко, дошкульно, досаждати кому-небудь») – *стьобати³* (розм.) («Ловити, витягувати з води рибу»). Такі омоніми є поодинокими у швацькій терміносистемі;

3) змішані омогрупи, які складаються зі швацького терміна, термінів інших галузей (одного або кількох) та слів загальновживаної мови (одного або кількох) і є непоширеними: *газ¹* (фіз., хім.) – *газ²* (шв.) – *газ³* (загальновж.) (значення кожного з цих омонімів подано нижче).

4) внутрішньосистемні омогрупи, тобто омонімічні мовні одиниці, що вживаються тільки у швацькій термінології, засвідчено поодинокі випадки: *панама¹* («Літній капелюх із широкими крисами, плетений або зшитий з тканини») – *панама²* («Тканина зі штучного шовку, звичайно однокольорова»).

Розглянемо шляхи виникнення омонімічних значень у термінів. Л. Лисиченко поділяє лексичні омоніми залежно від шляхів виникнення на два класи: омоніми, що з'явилися внаслідок розвитку системи українського слова, та омоніми, які виникли внаслідок засвоєння слів з інших мов [5, с. 60]. О. Реформатський стверджує, що в мові найбільше омонімів, які виникли шляхом запозичення [10, с. 195]. О. Ахманова, визначаючи достатню активність омонімів, що з'явилися внаслідок полісемії, указує водночас і на великі труднощі, сумніви, із якими пов'язані пошуки об'єктивних критеріїв оцінки завершення процесу омонімізації [1, с. 97].

Г. Куцак наголошує, що «семантичні омоніми, як відомо, виникли переважно внаслідок розщеплення полісемічного слова на різні значення, семантичний зв'язок між якими поступово втратився, а також на основі фонетичного збігу різних за походженням слів. Термінологічна омонімія має трохи інший характер» [4, с. 74]. На думку О. Микитюк, терміни різних галузей знань доцільно подавати як омоніми, адже вони передають поняття, що не можуть збігатися в терміносистемах. Значна частина абстрактних іменників-омонімів виникла внаслідок випадкового збігу: 1) двох чи більше українських слів; 2) запозиченого та власне українського слова; 3) двох чи кількох запозичених слів [7, с. 152-155].

Ми вважаємо основними шляхами виникнення омонімії у термінології такі:

1) розмежування двох або кількох значень полісеманта, унаслідок чого починають функціонувати автономні одиниці (поширений шлях виникнення омонімічних груп у швацькій термінології);

2) змінювання плану вираження слів, що раніше звучали по-різному (таких прикладів у швацькій термінології ми не виявили);

3) збіг мовних одиниць, запозичених із різних джерел (досить поширений шлях виникнення омонімів в аналізованій терміносистемі).

Мовний аналіз засвідчує, що появу омогруп, до складу яких увіходить швацький термін (або терміни), може спричинювати розвиток плану змісту мовної одиниці. У такому випадку омоніми утворюються внаслідок семантичного розщеплення багатозначного слова, і це передбачає визнання певного семантичного процесу, що зумовлює перехід багатозначності в омонімію. Наприклад, на сучасному етапі розвитку мови маємо омонімічну групу *газ¹ – газ² – газ³*. На нашу думку, омоніми *газ¹* і *газ²* виникли внаслідок розриву семантичних зв'язків у плані змісту полісемічної одиниці, і на сьогодні значення цих омонімів (відповідно «Стан речовини, у якому, порівняно з твердим і рідинним станами, міжмолекулярні сили дуже малі» та «Дуже тонка прозора шовкова тканина») не сприймаються мовцями як пов'язані й кодифікуються лексикографами в окремих словникових статтях. Проте в діахронії значення мовної одиниці *газ²* виникло шляхом метафоричного перенесення від омоніма *газ¹*. Третій омонім *газ³* («Педаль керування подачею пального у двигуні внутрішнього згоряння в автомобілі») з'явився внаслідок випадкового збігу короткої розмовної форми від дієслова *газувати* («Посилювати подачу пального для збільшення швидкості руху машини») із планом вираження мовних одиниць *газ¹* і *газ²*.

Досить продуктивним шляхом утворення термінів-омонімів узагалі і швацьких також є збіг мовних одиниць за планом вираження, засвоєних із різних мов, наприклад: *тик¹* (фр.) – *тик²* (нідер.) – *тик³* (англ. < португ. < мал.) – *тик⁴* (англ.) – *тик⁵* (питом.) – *тик⁶* (питом.); *топ¹* (нідер.) – *топ²* (англ.) – *топ³* (англ.).

Висновки і пропозиції. Аналіз явища омонімії в досліджуваній терміносистемі показує, що часто омонімія ускладнюється полісемічни-

ми відношеннями. Наприклад: *туніка*[1] («1. Одяг стародавніх римлян, вид сорочки з короткими рукавами чи без рукавів. 2. Про верхній одяг вільного крою») – *туніка*[2] («1. *зоол.* Складка шкіри у деяких безхребетних тварин, яка оперізує тіло. 2. *бот.* Зовнішній шар конусоподібної верхівки рослини, який складається з утворювальної тканини»). Багатозначними омонімами є також такі: *ажур*[1], *кант*[1], *кант*[2], *наметати*[1] та ін.

Проблема омонімії пов'язана з більш загальною проблемою співвідношення змісту і форми у мові. Довільний зв'язок між планом вираження і планом змісту мовної одиниці є підґрунтям появи великої кількості однакових за формою, але відмінних за значенням слів, які мають бути зафіксовані в лексикографічних працях і відповідним чином опрацьовані.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у вивченні та порівнянні полісемічних та омонімічних термінів, з метою встановлення чітких і єдиних критеріїв розмежування цих одиниць.

Список літератури:

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М., 1957. – 295 с.
2. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К.: Рад. школа, 1955. – 248 с.
3. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства. – 2-ге вид., перероб. і допов. / Ю. В. Карпенко. – Київ – Одеса: Либідь, 1991. – 280 с.
4. Куцак Г. Міжгалузева термінологічна омонімія / Галина Куцак // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць/ НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології; Ред. кол.: Л. А. Симоненко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 74-76.
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вид-во ХДПУ, 1997. – 132 с.
6. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии / Л. В. Малаховський. – Ленинград, 1990 – 238 с.
7. Микитюк О. Явище омонімії в загальновживаній термінології і термінологічній лексиці / Оксана Микитюк // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць/ НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології; Ред. кол.: Л. О. Симоненко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 151-154.
8. Мукан Г. М. Багатозначність і омонімія / Г. М. Мукан // Українська мова і література у школі, 1970. – № 8. – С. 30-36.
9. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: Підр. / О. Д. Пономарів. – К., 1993. – 248 с.
10. Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии: сб. ст. – М., 1986. – С. 163-198.
11. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1968. – С. 103-125.
12. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; [отв. ред. Т. Л. Канделаки]. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
13. Тур О. Явище омонімії в українській термінології землеустрою та кадастру / Оксана Тур // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 204-208.
14. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співгол.), М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Романова О.А.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОМОНИМИЯ КАК ЯЗЫКОВОЕ ЯВЛЕНИЕ В ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
В статье проанализирована специфика реализации омонимии в терминологии на материале украинской швейной терминологии. Определены тенденции, характеризирующие данное явление. Выявлены основные разновидности омонимии и проанализированы причины их возникновения.
Ключевые слова: омонимия, термин, украинская швейная терминология.

Romanova O.A.
Kharkov Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

HOMONYMY AS A LANGUAGE PHENOMENON IN TERMINOLOGY

Summary
The specificity of homonymy realization in terminology on the material of the Ukrainian sewing terminology is analyzed in the article. The tendencies which characterize current phenomenon are determined. The variety of homonyms units is specified and the causes of its appearance are analyzed.
Keywords: homonymy, term, Ukrainian sewing terminology.

УДК 821.161.2-14.09 Малкович

ВИДОВІ ОБШИРИ ПОЕЗІЙ ІВАНА МАЛКОВИЧА В КОНТЕКСТІ ЕСТЕТИКИ ЗЛАМУ СТОЛІТЬ

Сазонова О.В., Дмитренко К.А.
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

У статті статистично підтверджено значне превалювання лірики особистісного виду над іншими – громадянською, пейзажною, філософською – в творах останніх років І. Малковича. Також зроблена спроба продемонструвати внутрішню єдність лірики і тенденцію до її безперервного розвитку. Одночасно спостережено: тісний зв'язок естетичного світогляду і поетичного мислення художника. Зазначено: лірика І. Малковича вписується в контекст препостмодернізму. З'ясовано, що поет зосереджує увагу на осмисленні загальних законів духовного буття, на внутрішніх проблемах індивідуума, для ліричного героя важливе проголошення самоцінності людини.
Ключові слова: препостмодернізм, види та мотиви лірики І. Малковича.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Періоди перетину століть завжди найцікавіші і найскладніші у суспільному та в мистецькому житті. Літературний процес у першу чергу стає виражальним засобом естетичної та світоглядної позиції спільноти. Адже він визначається розмаїттям історико-мистецьких проявів, зміною стилів і напрямів художньої творчості, тематичною та жанровою специфікою творів, багатством можливостей виражально-зображувальних систем художніх засобів тощо. Тому у наш час дискусійним залишається питання щодо класифікації сучасної літератури.

Літературознавці звертаються до теоретичних надбань зарубіжних критиків та філософів (Р. Барта, І. Гассана, Ж. Дерріди, Ж.-Ф. Ліотара, А. Тойнбі). Більшість дослідників вважає, що нині відбувається активне становлення постмодернізму в українській літературі. Ведуться численні дослідження цього явища у вітчизняній культурі, установлюються його теоретичні засади, характерні риси та хронологічні межі виникнення. Ґрунтовно, крім того, аналізується творчість авторів з точки зору визначальних рис постмодернізму. Перша спроба класифікації належить В. Єшкілєву, який виокремив у сучасній українській літературі традиційний, постмодерний та неомодерний дискурси. У результаті опрацювання значної кількості теоретичних матеріалів було виявлено, що українська література порубіжжя характеризується новими рисами в аспекті використання художніх можливостей мови задля утвердження естетичних постулатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Ільницький скептично висловився щодо постмодернізму в Україні, оскільки це явище унікальне, виникло на Заході внаслідок певних історичних обставин, специфічних культурних, мистецьких та соціальних чинників, тому його недоречно співвідносити з Україною [7]. Т. Денисова переконливо доводить, що постмодернізм є антиподом модернізму й виокремила дві його риси: 1) постмодерністська свідомість, рушійною силою якої є сумнів. Це зумовлює великий спектр варіантів та образів, можливість черпати з усього раніше напрацьованого; 2) постмодерністська творчість, яка передбачає естетичний плюралізм на всіх рівнях (сюжетному, композиційному, образному тощо) [6]. Дослідивши явище українського постмодернізму в літературі, Л. Лавринович виокремила його основні риси: втрата віри у вищий сенс людського існування; заперечення пізнаванності світу, релятивізм; розгубленість індивіда перед власною екзистенцією; погляд на повсякденну дійсність як на театр абсурду; орієнтація на ідеологічну незаангажованість; поглиблена рефлексивність; іронічність та самоіронічність; епатажність (з погляду традиційно-обивательського); інтертекстуальність, діалогізм, амбівалентність (як світоглядні позиції); елітарність. Авторка зазначила, що тлом для розгортання більшості прозових постмодерністських творів, є межова ситуація, коли «індивід перебуває на межі власної свідомості, психічної норми, соціуму» [8, с. 42]. Ю. Андрухович в есе «Час і місце, або Моя остання територія» вказав на такі ознаки постмодернізму: він перейнятий майже виключно цитуванням, колажує, монтажує, паразитує на текстах попередників; абсолютизує гру заради гри; підриває віру в призначення літератури; іронізує з приводу всього на світі, у тому числі й самої іронії, відкидаючи будь-які етичні системи й дидактичні настанови; комбінує параіндивідуальне авторське «я» з решток інших авторських світів; «карнавальною» маскою відмежовується від будь-якої відповідальності; експериментує з мовою, механічно нарощує суму прийомів та засобів, а також їхніх комбінацій; прагне підпорядкувати мистецтво електронним імперіям; заграє з масовою культурою; руйнує ієрархію, підмінює основи, розмиває межі, хаотизує буття [2]. Г. Сиваченко стверджувала, що однією з ключових рис постмодернізму є самопародіювання. «Іронія, пародія та самопародія постають у сучасних творах своєрідними мовними масками, вони створюються письменниками проти однозначних, семантично порожніх формулювань і гасел» [14, с. 61]. М. Павлишин визначив постмодернізм як «сукупність культурних явищ, зокрема творів мистецтва й архітектури, а також і побутових форм та взорів інтелектуальної практики, об'єднаних певними рисами [13, с. 118]. Тобто науковці спільні щодо того, що естетика постмодерністських текстів увиразнюється множинністю взаємин.

Беручи за відправну точку наведені судження, можемо припустити, що на творах більшос-

ті сучасних письменників позначився вплив цієї естетики. Правильність цього припущення, а також ймовірність інших естетичних проявів спробуємо перевірити, взявши для розгляду твори Івана Антоновича Малковича.

Незважаючи на досить тривалий і представницький творчий шлях, на сьогодні, по суті, відсутнє повноцінне комплексне дослідження його лірики. Маємо лише поодинокі розвідки. Так, К. Москалець, котрий також є активним учасником сучасного мистецького та літературного процесів (він заявив про себе як поет, прозаїк, перекладач, літературний критик, музикант) у статтях «Вічно перша книга (творчий шлях Івана Малковича)» [11] та «Поруч із серцем» [12] здійснив перші дослідження творчого доробку Івана Малковича. В одній зі статей метафорично-захоплено зауважив: «Малкович – пристрасний ювелір, майстер, що самозабутньо шліфує, обточує, полірує вже не слова навіть, а поодинокі звуки. Припавши до окуляра мікроскопа, зразу за яким розпочинається Всесвіт мови, анітрохи не менший за розчахнутий у нас над головою, він знову і знову ладнає срібні підкови мініатюрним коням прикметників, по-новому відчитує повідомлення з галактик, викладених світлячками іменників, навчає янголів української, а ті, щоб віддячити, допомагають змінити забарвлення музики сфер і прокласти нові, кращі, 2 мабуть, траєкторії падіння крихітних, завбільшки з атом (проте, не менш золотих за справжні), метеоритів сполучників» [12]. Оксана Горщар до розгляду творів поета підійшла по-літературознавчи виважено. Дослідниця кілька разів зверталася до окреслення специфічних ознак ліричних творів. Так, у дослідженні «Художній світ Івана Малковича-поета» вона спробувала «визначити основні аспекти художнього світу Івана Малковича, одного з найяскравіших представників генерації «вісімдесятників», автора поетичних збірок «Білий камінь» (1984), «Ключ» (1988), «Вірші» (1992), «Із янголом на плечі» (1997), «Вірші на зиму» (2006) та інші» [4]. В іншому критичному аналізі «Художньо-стильові особливості поезії Івана Малковича» Оксана Горщар поставила за мету «проаналізувати основні художньо-стильові риси поезії та їх пов'язаність із світоглядними й культурними орієнтирами у творчості І. Малковича», що їй, вважаємо, вдалося зреалізувати. Дослідниця доречно зауважила, що «його поезія живе і розвивається разом із змінами сучасності. Малкович з усією чуттєвістю поетичної душі здатен розуміти найглибші настрої свого оточення» [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не претендуючи на масштабне вивчення ліричного письма, за предмет дослідження взяли збірку Івана Малковича «Подорожник з новими віршами» (2017), а саме «Сад різдвяний», щоб з'ясувати, як його поетика вписується в контекст постмодернізму як цілісного напрямку культури, що вирізняє поета з-поміж інших ліриків.

Формулювання цілей статті. Тож **мета** пропонованої статті – окреслити спектр лірики за видовими пріоритетами автора, зазначивши їх особливості у контексті естетики препостмодернізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж безпосередньо приступити до аналізу віршів Івана Малковича, вважаємо, доречно навести ті класифікації, якими будемо послуговуватися надалі. Нині загалом вирізняють такі види лірики: особиста (інтимна, любовна), громадянська (патріотична), філософська та пейзажна. Зокрема, «Літературознавчий словник-довідник» (за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка) подає таку класифікацію: інтимна, громадянська, вірш-пейзаж, або пейзажна лірика, філософська [9, с. 310, 169, 129, 698]. Надія Ференц своєю чергою виокремлює майже такі ж види лірики. Щоправда, вчена уточнює перелік, подає підвиди, називає приклади, які, на її думку, є яскравим прикладом такої лірики, зокрема: громадянська (суспільно- політична і патріотична), інтимна, любовна (еротична, родинна), філософська, релігійна, пейзажна, сатирична [15].

Як будь-який мистецький твір, ліричні твори І. Малковича потребують вдумливого прочитання, глибокого осмислення, щоб наблизитися до розкодування поетових задумів. М. Ільницький, К. Москалець, М. Рябчук відзначили залюбленість поета у відображення буття в театралізованому ключі. Н. Анісімова, суголосно із міркуваннями літературознавців, зауважила, що у творах І. Малковича тісно переплетені язичництво, пантеїзм, християнство, чим нагадують поезії Б.-І. Антонича [1, с. 36]. Вважаємо, що становлення нових ціннісних орієнтирів, що, безперечно, відбувається у кожному сецесійному періоді історії літератури, водночас відмова від усталених ідеологічних, культурних, ментальних канонів, змушувало творчу інтелігенцію шукати нові філософсько-естетичні аспекти світовідчуття. Як завжди, митці зверталися до пракоренів – фольклору та національної міфології, змінюючи традиційні образи, мотиви, сюжети. Поезія І. Малковича – яскраве свідчення сецесійного етапу розвитку літератури, тому віднаходимо в його поезіях різноманіття естетики – як модерністської, так і постмодерністської. Тож, доречніше його твори віднести до препостмодерністських.

«Сад різдвяний» І. Малковича містить 68 віршів. Згідно із здійсненою нами статистичною обробкою, особиста лірика займає 65%, громадянська – 25%, пейзажна – 3%, філософська – 4%. Можна зробити висновок, що особиста лірика значно переважає над іншими видами. У філософській ліриці поета присутні такі мотиви: плинність і неповторність життя, пошук своєї долі. Безперечно, тема пошуку сенсу життя, свого призначення у цьому великому і складному світі є досить поширеною серед письменників. Іван Малкович не є винятком. Наприклад, вірш «Я загубив свій ключ...» (написаний 11-16 червня 1985р.) яскраве підтвердження цього твердження. У поезії присутній мотив «загублених ключів щастя». Віднайти ці втрачені ключі означає знайти мету у власному житті. У першій строфі поезії «Я загубив свій ключ...» рима перехресна, а у другій – кільцева.

У поезіях І. Малковича віднаходимо ознаки символістської естетики. Так, «Голочка соснова» для поета – це символ істини. Крім того, як і пізні модерністи, автор відмовляється від розділових знаків: «Люблю тебе впізнавати...» (наявні тільки тире), «Пташина елегія» (відсутні коми і крапки), «Знову марчіє трава», «пробач..», «Ве-

чірня (гусяча) буколіка» та інші. Пише Малкович і вірші без рими та ритму: «Люблю тебе впізнавати...», «Вечірня (гусяча) буколіка», «пробач...»: «пробач / що не завжди / чую твій голос / що вже не схоплююся ночами / аби змережати / найсокровенніше [10, с. 22].

У вірші «Голочка соснова» присутня рима (хоча деякі рядки написані верлібром). Автор хоче знайти відповіді на важливі для нього питання: «я загубив свій ключ? я мав його чи ні? / який він? і чому так пахне він мені, / як голочку сосни у пальцях розтираю...» [10, с. 8].

Словник подає таке визначення: «Верлібр (фр. vers libre – вільний вірш) – неримований нерівнонаголошений віршорядок (і вірш як жанр), що має версифікаційні джерела у фольклорі (замовляння та інші форми неримованої чи спорадично римованої народної поезії). У художній літературі В. поширюється в добу середньовіччя (літургійна поезія), у творчості німецьких передромантиків, французьких символістів та ін. Особливого значення В. надавав В. Уїтмен, а надто – авангардисти XX ст. Це одна з провідних форм сучасної поезії, сприйнята як виокремлена система віршування» [9, с. 109]. Наприклад, «Люблю тебе впізнавати», «Вечірня (гусяча) буколіка», «Пташина елегія» та інші.

Вагоме місце у творчості поета має громадянська лірика. Іван Малкович з невимовною любов'ю описує Україну. Мотиви, якими пронизаний вірш «Люблю тебе впізнавати», – любов до Батьківщини, переживання за її долю. Тепло та лагідно автор звертається до України: «мила моя вітчизно / кумедіє моя зворушлива» [10, с. 10]. Малковича хвилює доля держави: «утікаєш небого від тої / всепоглинаючої матрьошки / що всіх своїм кремльом накриває / утікаєш / ніяк не втечеш» [10, с. 11]. Але поет вірить у подальший розвиток і розквіт України: «але ось я / примружуюсь / і ясно бачу / як ти розбігаєшся по воді / набираєш ротом повітря / – твоє відстовбурчене крильце / готове до польоту / розбігаєшся – / летиш – / співаєш – / клекочеш – / і нас надихаєш – / і будиш нас серцем / і любиш нас крильцем» [10, с. 11-12].

У поезії «Напучування» Малкович навчає дітей цінувати і берегти державу, нашу рідну мову. Потрібно *«захищати своїми долоньками крихітну свічечку букви»* [10, с. 60]. Поет пише, з гіркотою сумних передчувань, що настануть такі часи, коли нашу мову не буде пам'ятати найменший соловейко, тому не можна покладатися тільки на пташину. Автор з любов'ю звертається до дітей, у яких вбачає майбутнє України. Саме наступне покоління може вберегти солов'їну мову.

Поета можна вважати справжнім патріотом України, адже він шанує свою рідну державу і прагне навчити цьому молоді покоління. Наприклад, візьмемо до уваги вірш «Понад Дніпро гуде метро», написаний у формі колискової. Поезія сповнена теплих, лагідних почуттів, любові до Батьківщини. Поет оповідає, що у водах є Січ, де рибки захищають річку – рідний край, це їхня Україна. Автор вірить, що коли дитина підросте, то зможе захистити свою державу: «Ну що ж: я бачу, ти – козак, / ти – серденько хоробре. / Ти підростеш, твій коник – теж, / і все в нас буде добре» [10, с. 63]. Такі мотиви присутні у громадянській ліриці: любов до Батьківщини, хвилювання за її долю, переживання за долю людей, поради дітям. Мотиви, використані в особистій ліриці: теплі спогади дитинства, любов до сина, біль за інших людей, доля поета, заклик любити свою матір та ін. З особливим теплом поет згадує своє дитинство у вірші «Хованка»: «згадав дитинство – як ми грались / у хованки, і як лякались...» [10, с. 16]. Потрібно цінувати кожну мить дитинства, воно пройде швидко як той звук павутинки із повісті Віктора Близнеця. Цю поезію автор присвятив сестрі. Використання пестливих слів, порівнянь наповнює поезію любов'ю, виявляє прихильність поета до найкращої пори життя: «маленька жабка», «травичка», «лапка», «жабки», «і я тебе, мов котик кицю». Відчутний сум за тими часами, коли вони, діти, «лякались криничних жабок» [10, с. 16]. Поет закликає також цінувати матір. Вона справжня героїня, яка заслуговує особливої любові та поваги. У «Сонеті з торбинкою квасолі» автор пише: «люби її, не забувай, ласкаво говори до мами, / вона вслухається в твій крок – аж серце в землю б'є, слабе, / – тож доки над травою ви, як ще трава не понад вами / – сідлай цих коників – і мчи, бо мама змерзлими ночами / не спить, до яблуні іде – на ній ночує, щоб тебе / на хвильку швидше вздріть, ніж той, хто коней міряє цебрами...» [10, с. 89].

Особисті переживання вкладені в поезію «Знову марчіє трава»: «знову марчіє трава / всюди присутність утрати: / час нерозталим словам / з листям – назад прилітати» [10, с. 20]. Автор описав плинність життя, водночас барокове колообертання свідчить про його віру у невмирущість душі. Задається риторичним запитанням «де ж ми і звідси підемо?».

У поезії «Традиційний портрет поета» описано митця, який «усівся під опудалом», але «надлетіли три горобці» і «перервали крильцями думку». Автор замислюється, чому ж опудало не прогнало нахаб. Виявляється, що «добродій не має в що взутися / А земля вже зимна...». І як належить поетові, він ладен останнє віддати людям і навіть «добродію / що з мискою на голові» [10, с. 70-71].

Вірш «Синові» наповнений ласки до дитини. Автор хоче вберегти сина, поет бажає йому тільки найкращого: «У подушку твою хочу неба набрати, / щоб янголи снились тобі...» [10, с. 56]. Оповідач завжди готовий прийти на допомогу дитині: «Поклич, коли світ це, скупий на ласки, / тебе доведе до плачі... / Як вірний той кінь із далекої казки / на поміч тобі прилечу» [10, с. 56].

У «Вечірній (гусячій) буколіці» І. Малкович описує красу вечірнього та ранкового села. Ця поезія належить до пейзажної лірики. Для неповторності зображення пейзажу поет використовує різні художні засоби. Наприклад, інверсії, метафори: «докопує вечір криницю», «снуються тумани», «підіймається сонце»; порівняння: «їхня крізь вечір вервечка мов білий тунель»; повтори: «глибше і глибше», «тихо-тихо» [10, с. 24-25].

Іван Малкович уміє вправно поєднувати слова, з перших рядків відразу зачаровує читачів, виникає бажання ще раз перечитати вірш, щоб поринути в дивовижний світ поетової творчості. Автора цікавить проблема внутрішньої гармонії особистос-

ті, і конфлікт цей розгорнуто в колізії усвідомлення нею власної вартості та смислу буття.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, у сучасному українському літературознавстві залишаються дискусійними питання щодо хронології постмодернізму та класифікації літератури. Наразі заявлено три основні принципи класифікації: генераційний, територіальний та принцип естетичної, стильової орієнтації. Погоджуємося з твердженням, що змінюється уявлення про роль головного героя в літературному творі. За стильовим спрямуванням їх можна віднести до препостмодерністів: спираючись на сформовані засади модернізму (увага до внутрішніх проблем особистості, проголошення самоцінності людини та мистецтва, прагнення до роз'єднання часу й простору, осмислення загальних тенденцій духовного буття), вони тяжіють до естетики необароко, що формується у постмодерному тлі. Термін необароко використовується у рамках постмодернізму для позначення стану культурно-філософського середовища кінця XX століття, коли водночас із поширенням масової літератури, її уніфікації, увиразнюється ідеостиль митців.

Вірші Малковича схожі за манерою написання до поетів-модерністів 20-40-х років (П. Тичина, Є. Плужник). Творчість поета має риси сецесійності. Гідне поцінування ліричного доробку письменника, чия творчість розвивається на межі століть, у період відходу від модерністичних та формування постмодерністичних рис поезії загалом, сприятиме заповненню тієї лакуни, що існує в українському літературознавстві, зокрема у виявленні ознак препостмодернізму.

Список літератури:

1. Анісімова Н. П. Театралізована модель світу у поезії Івана Малковича з фольклорно-міфологічними мотивами / Н. П. Анісімова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. – Бердянськ: БДПУ, 2010. – Вип. XXIII. – Ч. II. – С. 36-47.
2. Андрухович Ю. Час і місце, або Моя остання територія [Електронний ресурс] / Ю. Андрухович. – Режим доступу: http://www.ukrcenter.com/Література/Юрій-Андрухович/20262-/Час-і-місце-або-Моя-остання-територія.
3. Борисюк І. В. Міфологема космічної ієрогамії в поезії вісімдесятників [Електронний ресурс] / І. В. Борисюк. – Режим доступу: ok-spacer.blogspot.com/2007/12/blog-post_27.html.
4. Горщар Оксана. Художній світ Івана Малковича-поета [Електронний ресурс] / Оксана Горщар. – Режим доступу: naub.oa.edu.ua/author/oksanagorshar.
5. Горщар Оксана. Художньо-стильові особливості поезії Івана Малковича [Електронний ресурс] / Оксана Горщар. – Режим доступу: naub.oa.edu.ua › Факультети › Гуманітарний.
6. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири / Т. Денисова // Слово і час. – 1995. – № 2. – С. 18-27.
7. Ільницький О. Трансплантація постмодернізму: сумніви одного читача / О. Ільницький // Сучасність. – 1995. – № 10. – С. 111-115.
8. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? / Л. Лавринович // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 39-46.
9. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. (Nota bene).
10. Малкович І. Подорожник з новими віршами [Текст]: поезії / І. Малкович. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. – 288 с.
11. Москалець К. Вічно перша книга (творчий шлях Івана Малковича) [Електронний ресурс] / К. Москалець. – Режим доступу: http://litakcent.com/2011/04/22/vichno-persha-knyha-tvorchyj-shljah- ivanamalkovycha/.
12. Москалець К. Поруч із серцем [Електронний ресурс] / К. Москалець. – Режим доступу: http://litakcent.com/2010/11/21/poruch-iz-sercem.
13. Павлишин М. Українська культура з погляду постмодернізму / М. Павлишин // Сучасність. – 1992. – № 5. – С. 117-125.
14. Сиваченко Г. Зрушення кордонів: постсоцреалізм чи постмодернізм? / Г. Сиваченко // Слово і час. – 1991. – № 12. – С. 55-62.
15. Ференц Н. С. Основи літературознавства [Електронний ресурс] / Надія Станіславівна Ференц. – Режим доступу: westudents.com.ua/knigi/256-osnovilteraturoznavstva-ferents-ns.html.

Сазонова О.В., Дмитренко К.А.
Национальный университет «Черниговский коллегиум»
имени Т.Г. Шевченко

ВИДОВЫЕ ШИРОТЫ ПОЭЗИЙ ИВАНА МАЛКОВИЧА В КОНТЕКСТЕ ЭСТЕТИКИ РУБЕЖА ВЕКОВ

Аннотация
В статье статистически подтверждено значительное превалирование лирики личностного вида над другими – гражданской, пейзажной, философской – в произведениях последних лет И. Малковича. Также сделана попытка продемонстрировать внутреннее единство и тенденцию к непрерывному развитию и одновременно тесную связь эстетического мировоззрения и поэтического мышления художника, чья лирика вписывается в контекст препостмодернизма. Выяснено, что поэт сосредоточивает внимание на осмыслении общих законов духовного бытия, на внутренних проблемах индивидуума, для лирического героя важно провозглашение самоценности человека.
Ключевые слова: препостмодернизм, виды и мотивы лирики И. Малковича

Sazonova O.V., Dmirenko K.A.
National University «Chernihiv Colegium»
of the name of T.H. Shevchenko

BREADTHS OF KINDS OF THE POETRIES OF IVAN MALKOVICH IN THE CONTEXT OF THE AESTHETICS OF BORDER OF CENTURIES

Summary
The article statistically confirms the significant prevalence of lyricism of a personal kind over others – civil, landscape, philosophical – in the works of recent years I. Malkovich. An attempt is also made to demonstrate the internal unity of lyric poetry and the tendency towards its continuous development. At the same time discovered: the close connection of aesthetic world view and poetic thinking of the poet. It is marked: the lyric poetry of I. Malkovich is written into the context of pre-postmodernism. It is found out that the poet focuses attention on the comprehension of the general laws of spiritual existence, on the inner problems of the individual, for the lyrical hero important declaration of worthiness of the person.
Keywords: pre-postmodernism, types and motives of I. Malkovich's lyrics.

UDC 81.42

AN IDEATIONAL METAFUNCTION ANALYSIS OF THERESA MAY SPEECH

Svitach T.M.
Lanzhou Jiaotong University, The School of Foreign Languages

This study presents analysis of the ideational metafunction of one of political speeches on terrorism. British Prime Minister Theresa May's speech after Manchester terror attack on May 22, 2017 was chosen as the data for the analysis to find out what language was used to express the view points to reflect the political context. The ideational metafunction within the framework of Systemic Functional Linguistics was used as the theoretical framework for the analysis in this study. The research involved the analysis of transitivity of the various clauses identified. The results of the analysis help to understand why this speech means what it does. The analysis helps to reveal the most frequently used process type in the speech. It can be noticed that according to the results material process, a process of doing is the most commonly used process type in the speech.
Keywords: SFL, ideational metafunction, transitivity, political speech.

Introduction. Systemic Functional Linguistics, also referred to as Systemic Functional Grammar, systemics or systemic linguistics (White, 2000) can be used to detail the grammar of language as used within social situations. It is the grammar that explores how language and context are linked together through meaning. Systemic Functional Linguistics (SFL) is concerned with understanding text by describing the use that particular text types make of lexicogrammatical features. SFL has applications across many branches of applied linguistics. One such application of systemic theory is in helping to understand the communicative properties of texts. Political speeches are speeches of persuasion, struggling for power, assertion of proposals, and establishment of authority. The main functions of political speeches are to convince the audience to take action that the speaker wants them to, to change radically their attitudes or beliefs and to establish the speaker's particular authority. Terrorism nowadays has become a world threat. It denotes the killing of humans by non-government political actors usually for political reasons. Terrorism can be defined as the use of violence to create fear for political, religious, or ideological reasons. Analysis of political speeches has achieved great attention, especially from the point of view of CDA, However, there is little research on political speeches on terrorism. This paper seeks to reduce this gap. Using a systemic approach, this paper intends to analyze the speech of British Prime Minister Theresa May after Manchester terror attack on May 22, 2017 from the point of view of SFL, in particular, from the perspective of the three metafunctions.

Political speeches on terrorism

Political speech on terrorism is a subgenre of political speech. Political discourse in general is described by Chilton and Schaffner (1999: 12) as «language used in formal and informal political context with political actors, such as politicians, political institutions, government, political media and political supporters operating in political environments with political goals». Thus, political discourse can be described as the written or spoken language, verbal or non-verbal, used in politics to control the emotions of audience, to influence their opinions and views. Political discourse possessing intention, function, direction to a certain group of people, being well-organized, and rich in figurative language must be separated from other types of discourse. Political speech involves viewpoints about political issues or governmental laws or comment on government action rather than the private doings of an individual. In a political speech, speakers using verbal languages and gestures transmit their messages, state their viewpoints, explain their facts, and express their feelings to the listeners in order to inspire and persuade the audiences.

Terrorism nowadays has become a world negative phenomenon, which influences hundreds and thousands of people globally. Terrorism can be identified as the use of violence to create fear for any political, religious, or ideological reasons. It is an extremely dangerous social, political, and criminal manifestation. Terrorism encroaches all the spheres of human life. In addition to legal problems, terrorism causes a number of other difficulties, for instance in social, economic, psychological, historical, technological and other areas of human life. With all the recent terror attacks happened in many European countries, America, Asia, it is now more important to raise the awareness about terrorism and counter-terrorism in the field of international relations.

Theoretical framework

Systemic Function Linguistics (SFL) is chosen as the linguistic framework of our analysis here because of its emphasis on sociological aspect of language. It takes the resource perspective rather than the rule perspective; and it is designed to display the overall system of grammar rather than only fragments. (Halliday & Mathiesan, 2004). The theory is set to answer questions such as what are the social functions of language? How does the language fulfill such social functions? SFL presents language as a series of system and it has some interrelated categories of system.

Being developed by Halliday (1978), SFL is both a theory of language and a methodology for analysing texts and their contexts of use. Due to its dual nature, SFL aims to explain how individuals use language and how language is structured for its different usages (Eggins, 1994). By adopting a multifunctional view of language, that is, that language is as it is to accomplish certain social functions, SFL divides the meanings realized by language into three types: 'ideational', 'interpersonal' and 'textual' meanings. According to this perspective, language is seen as 'systemic' because

it consists of a set of choice systems, in which each system provides the speaker/writer with a variety of ways to express their intended meaning, and it is 'functional' because it serves functional purposes. The functional aspects of language are simultaneously expressed in the three types of meaning mentioned above.

Halliday (1996) justifies the SFL exclusive focus on these particular register variables by stating that language itself is structured to simultaneously allow for the three types of meaning: the field as realized through experiential meanings (pattern of transitivity through choice of participants, processes, and logical relations); the tenor as expressed through interpersonal meanings (pattern of mood and modality through choice of finites, adjuncts and adjectives); and the mode as realized through textual meanings (patterns of cohesion through choices of theme sequencing and reference).

Table 1 below, adapted from Thompson (1996) and Schleppegrell (2004), provides a global summary of the different linguistic resources used to express the three types of meaning in a text.

Table 1

The three metafunctions

Type of Metafunction	Linguistic Resources			Function
Field (Experiential)	Nominal phrases/groups (Participants)	Verbs (Processes)	Prepositional phrases, adverbials (Circumstances)	Who does what to whom?
Tenor (Interpersonal)	MOOD in clause (declarative, interrogative, imperative)	Modality (type of modal verbs and adjunct to express degrees of obligation, certainty)	Appraisal (expressions of affect, judgment and appreciation) (Martin & Rose, 2003)	What is the relationship of writer to reader and subject matter?
Mode (Textual)	Cohesive devices (reference, repetition, ellipsis)	Theme sequencing (point of departure in clauses, linking among themes)	Clause combining (hypotaxis or parataxis, embedded clauses)	How is the text organized for specific type of interaction (face to face or formal academic)?

Ideational metafunction serves for the expression of «content» in language, that is, our experience of the real world, including the experience of our inner world. When we use language we often use it to speak of something or someone doing something. That is why the ideational meaning can be referred to as experiential meaning coming from the clause as representation.

Experiential meaning is expressed through the system of transitivity or process type, with the choice of process type, with the choice of process implicating associated participant roles and configurations. Systemicists argue that the clauses experiential meaning is realized simultaneously with its interpersonal meaning so that the description of transitivity in the clause complements its simultaneous Mood description. While the Mood structure of the clause can be related to contextual dimension of Tenor, Transitivity choices will be related to the dimension of Field, with the choice of process types and participant roles seen as realizing interactants' encoding of their experiential reality: the world of actions, relations, participants and circumstances that give content to their talk.

Transitivity structure can be characterized as agent + process + goal configuration that represents the function of language expressing the speaker's experience of the external world or his own internal world. Halliday (1971, 1985) explores transitivity in his groundbreaking example of nonstandard usage of language expressing a worldview. The main argument of the transitivity system is that our most powerful conception of reality consists of «goingson» of doing, happening, feeling, being. The transitivity system embodies six processes: material, mental, relational, behavioral, verbal, and existential.

Data analysis

The data for analysis represents the speech of British Prime Minister Theresa May after Manchester terror attack on May 22, 2017. The speech itself was presented to the public and published on May 23, 2017. The source of the speech is www.bbc.co.uk. The speech is devoted to the terror attack recently made in Manchester. It deals with vitally important things (22 people died and 59 were injured by a suicide bomber) and as Prime Minister said a future attack may be imminent.

Structural analysis

The ideational function is represented in text by transitivity. It is a basic semantic system, which construes the world of experience into a manageable set of process types. Halliday divides these processes into six types: material process, mental process, relational process, behavioral process, verbal process and existential process.

The results of all process types in the Speech are presented in the Table 2 below.

Table 2

Transitivity in the sample speech

%	Total number	Material processes	Mental processes	Relational processes	Behavioral processes	Verbal processes	Existential processes
	66	23	10	16	3	9	5
	100	34.8	15.2	24.3	4.5	13.7	7.5

From Table 3, it can be seen that material processes are used most in the speech with a percentage of 34.8%. Relational processes rank the second place with the percentage of 24.3% and then are followed by mental processes – 15.2%.

From the above Table, it can be noticed that the Actors of the speech are mostly Police/security services/JTAC/the independent organization. Material process, as a process of doing, is a good choice in the address to demonstrate what the security services will do and need to do in different

aspects in accordance with the terror attack. Other Actors of the speech are people. It is demonstrated in the speech that they should cooperate with police and support them (Table 4).

Table 3

Transitivity analysis of the sample speech (Material process)

Actor	Process	Goal
I/we	chaired, will take	another meeting of Cobra, every measure, every additional resource
22-year-old/terrorist/ Abedi	was born and brought up, killed himself, was acting	
The police, security services/ JTAC/ the independent organisation	need to deploy, support, will work, will make sure, will be replaced, was keeping	military personnel officers, armed officers, people are safe, threat level
People/Everybody	attend, cooperate, support	events, police

Table 4

Transitivity analysis of the sample speech (Relational processes)

Attributive	Identifying
the work undertaken throughout the day a wider group of individuals linked to this attack a further attack may be imminent this request is known as Operation Temperer armed forces and the police officers are well-trained and well-prepared Operation Temperer is now in force people are safe and secure every measure available to us	his victims were innocent children, young people and their families JTAC is responsible for setting the threat level attack remains highly likely this request is part of a well-established plan the operational response is a proportionate and sensible response the spirit of Manchester – and the spirit of Britain – is far mightier than the sick plots of depraved terrorists

Relational processes are processes of being. They can be divided into two modes: attributive relation and identifying relation. The first means what properties an object possesses or what category it can be put into. And the other means that an entity and another is uniform. It is used widely in describing people and objects.

Relational process, as a process of being, is appropriate to explain the complex relationships between some abstract items because it sounds definite. As a result, the process accounts for a large proportion in these addresses to elaborate the relationship between traditional ideals and their beliefs. Such an elaboration can reach the Prime Minister's aim of making the speech naturally and unconsciously accepted by the audience (Table 5).

Table 5

Transitivity analysis of the sample speech (Mental processes)

Senser	Process	Phenomenon
I	do not want, want to reiterate, have just outlined, want to end	the public, what I said this morning, operational response, by repeating
They	proved	the cowardice
It	has now concluded	the threat level
This	will allow, means	the police, their assessment
The change in the threat level means	means	additional resources
The secretary of state for defense	has approved	request

Mental process is a process of feeling, thinking and seeing. It represents inner experience, such as «perception», «reaction» and «cognition». From above examples, it can be seen that mental processes, as processes of sensing, appeal to the people's inner feelings.

Conclusion. This paper aimed at carrying out the analysis of Theresa May terror threat speech from the point of view of SFL, namely using the system of transitivity. Transitivity patterns are the clausal realization of contextual choices. In selecting which process types to use, and what configuration of participants to express, participants are actively choosing to represent experience in a particular way. From transitivity analysis, it can be noticed that material process, a process of doing, is the most frequently used in her speech, with a percentage of 34.8%. Relational processes rank the second place with the percentage of 24.3% and then are followed by mental processes – 15.2%. Using material process, the speaker reminded us what has happened, what the police services and the government are doing now and what will be done concerning safety and security of people. The Actors of the speech are mostly Police/security services/JTAC/the independent organization. Other Actors of the speech are people – local citizens. It is demonstrated in the speech that they should cooperate with police and support them.

References:

1. Eggins S. (2004), An introduction to systemic functional linguistics (2nd ed.), New York, Continuum.
2. Figueiredo D. (2010), «Context, register and genre: Implications for language education», Revista Signos, no. 1, pp. 119-141.
3. Halliday M., Hasan R. (1989), Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotician perspective (2nd ed.), Oxford, Oxford University Press.
4. Halliday M., Matthiessen, C. (2004), An Introduction to Functional Grammar (2nd ed.), London, Arnold.
5. Theresa M. (2017), Manchester attack: Theresa May terror threat speech in full. Retrieved from BBC website: http://www.bbc. co.uk/news/amp/40023457.html.

Світоч Т.М.
Ланьчжоуский транспортний університет,
Факультет іноземних мов

АНАЛІЗ ЕМПІРИЧНОЇ МЕТАФУНКЦИИ У ПРОМОВІ ТЕРЕЗИ МЕЙ

Анотація
Дане дослідження представляє собою аналіз емпіричної метафункции політичної промови на тему тероризму. Мова Британського прем'єр-міністра Терези Мей у зв'язку з терактом в Манчестері 22 травня 2017 року була обрана для аналізу. Емпірична метафункция в рамках системної, функціональної лінгвістики була використана в якості теоретичної основи для даного дослідження. Дослідження включило в себе аналіз перехідності тексту. Результати аналізу допомогли зрозуміти значення мови, а також виявити найбільш часто вживані типи процесів у мові. За результатами аналізу матеріальний процес – процес дії – є найбільш часто зустрічається в мові
Ключові слова: системна функціональна лінгвістика, емпірична метафункция, перехідність, політична мова.

Свиточ Т.Н.
Ланьчжоуский транспортный университет,
Факультет иностранных языков

АНАЛИЗ ЭМПИРИЧЕСКОЙ МЕТАФУНКЦИИ В РЕЧИ ТЕРЕЗЫ МЭЙ

Аннотация
Данное исследование представляет собой анализ эмпирической метафункции политической речи на тему терроризма. Речь Британского премьер-министра Тэрезы Мэй в связи с терактом в Манчестере 22 мая 2017 года была выбрана для анализа. Эмпирическая метафункция в рамках системной функциональной лингвистики была использована в качестве теоретической основы для данного исследования. Исследование включило в себя анализ переходности текста. Результаты анализа помогли понять значение речи, а также выявить наиболее часто употребимые типы процессов в речи. По результатам анализа материальный процесс – процесс действия – является наиболее часто встречающимся в речи.
Ключевые слова: системная функциональная лингвистика, эмпирическая метафункция, переходность, политическая речь.

УДК 811,133.1'373

СЕМАНТИКО-ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ УМОВНОГО СПОСОБУ

Фінчук Г.В.
Рівненський державний базовий медичний коледж
Скребкова М.А.
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

У статті висвітлюються семантичні та морфологічні особливості функціонування умовного способу в системі дієслівних форм французької мови. Досліджуються аспекти семантичної взаємодії понять, представлених опозиціями простий перфект / імперфект; простий майбутній час/гіпотетичний майбутній час / умовний спосіб.
Ключові слова: умовний спосіб, семантика, просте речення, перфект/імперфект.

Постановка проблеми. Проблема змісту категорії способу є одним з найбільш актуальних питань сучасного мовознавства. Вирішення питання про сутність категорії способу є необхідною передумовою для побудови теорії дієслова, оскільки спосіб виступає як невід'ємна форма існування дієслова-присудка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науковій літературі не існує одностайності щодо місця умовного способу в системі особових форм французького дієслова. На увагу заслуговують дослідження таких науковців, як Г. Гійом, А. Теньєр, Р.-Л. Вагнер, Р. Мартен, А. Ктон, М. К. Сабанєєва, В. Г. Гак, Ю. С. Мартем'янов.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті зроблено спробу дослідити семантичні та морфологічні особливості функціонування умовного способу в системі дієслівних форм французької мови.

Завданням роботи є дослідження концепцій провідних науковців щодо правомірності функціонування форми Conditionnel як самостійної категорії в системі дієслівних форм, поза межами Indicatif.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поширеним впродовж останнього часу стало розуміння умовного способу як частини індикатива – особливої форми майбутнього часу. Цієї точки зору притримуються лінгвісти різних напрямків. Серед них особливе місце займає інтерпретація категорій способу і часу, розроблена Г. Гійомом [7, с. 27]. Водночас, і по сьогоднішній день єдиної думки про сутність категорії способу не існує. Найбільш поширені теорії способу здебільшого узагальнюються двома концепціями.

Перша, найбільш відома і уживана в мовознавстві концепція способу, представляє його як категорію, яка позначає відношення дії до дійсності з точки зору мовця через опозицію реальності / нереальності [3, с. 120].

Друга концепція тлумачення способу розроблена в працях Г. Гійома. Він вважає, що категорія способу служить для вираження різних уявлень про час. Г. Гійом виділяє три способи: безособові форми, сюбжонктив та індикатив, які, на його думку, відрізняються різними формами відображення часу дії. Імператив і кондиціонал зараховуються Г. Гійомом до індикативу на підставі формальної подоби імператива індикативу і єдності формантів Conditionnel (далі кондиціонал) з Futur (далі футурум) та Imparfait (далі імперфект індикатива): Tu dis – dis! Il chanterait – Il chantera. Il chantait [8, с. 79].

Спираючись на точку зору М. К. Сабанєєвої, В. Г. Гака, Ю. С. Мартемьянова та інших вчених, слід зазначити, що визначення способів за ознакою протиставлення їх через опозицію реальності/нереальності дії не може бути визнано достатнім, як і концепція Г. Гійома, за якою кожна дієслівна форма відображає ступеневість уявлень про динаміку часу.

Фактори протиставлення способів вимагають обов'язкого вивчення і з точки зору семантики способів.

В науковій літературі не існує одностайності щодо місця умовного способу в системі особових форм французького дієслова. Одні розглядають умовний спосіб як такий, функціональною особливістю якого є реалізація значення майбутнього в минулому. При цьому підкреслюється, що значення майбутнього в минулому не відрізняється від значень дійсного способу.

На думку інших науковців, умовний спосіб є омонімічною формою, який є і особливим способом, і часовою формою індикативу (майбутнє в минулому).

Окремі мовознавці вважають, що умовний спосіб разом з майбутнім часом утворюють гіпотетичний спосіб, протиставлений індикативу. При цьому умовний спосіб і майбутній час поєднуються в один спосіб на основі спільної морфологічної ознаки -r-, а також на підставі того, що майбутнє, на думку прибічників цієї теорії, як і умовний спосіб, завжди виражає до певної міри припущення [4, с. 93].

Поширеним впродовж останнього часу стало розуміння умовного способу як частини індикатива – особливої форми майбутнього часу. Цієї точки зору притримуються лінгвісти різних напрямків. Серед них особливе місце займає інтерпретація категорій способу і часу, розроблена Г. Гійомом. Оскільки Г. Гійом вважає, що провідну роль в граматиці відіграє морфологія, кондиціоналу він відводить таке місце в системі індикатива, де кондиціонал (гіпотетичне майбутнє) протиставляється, з одного боку, майбутньому, а, з іншого, – минулому. Прибічники цієї точки зору – А. Теньєр, Р.-Л. Вагнер, П. Імбе, А. Ктон, Р. Мартен вважають, що семантика дієслівної форми не може бути достатньою підставою для диференціації дієслівних категорій [8, с. 57].

Г. Гійом справедливо вважає, що теперішній час є центром часової системи і бар'єром між минулим і майбутнім. В кожному з часових пластів, утворюваних навколо теперішнього часу, формуються, на думку Г. Гійома, два типи уявлень про час, виражені, з одного боку, опозицією простий перфект / імперфект, а, з іншого – опозицією просте майбутнє / гіпотетичне майбутнє / кондиціонал. Обидві опозиції ґрунтуються на тому, що одна з форм (простий перфект) представляє дію цілісною, неподільною в її часовому вияві, тоді як інша форма (імперфект) представляє дію роздільною в часі, тобто такою, що перебуває в процесі розгортання. По суті, опозиція простого перфекта та імперфекта інтерпретується цілком обгрунтовано як протиставлення загального / окремого.

Опозиції простий перфект / імперфект в аспекті минулого відповідатиме в аспекті майбутнього опозиція простого футурума гіпотетичному футуруму. На думку Г. Гійома, роздільність дії, тобто уявлення про дію, частина якої ще не закінчена в часі, додає кондиціоналу більшої гіпотетичної насиченості, ніж нерозподіленість уявлення про дію, що властива футуруму, хоча, в принципі, за Г. Гійомом, будь-яка форма майбутнього неминуче гіпотетична [7, с. 109].

Втім, чи є настільки симетричною мовна реальність? Тезу про розподіленість дії в формі кондиціонала заперечує, наприклад, Л. Бонді, аргументуючи це таким чином. Форма кондиціонала, як справедливо зауважує вчений, могла б визначити дію, обумовлену певними зовнішніми факторами, а не простою вказівкою на роздільність цієї дії. Форма кондиціонала, таким чином, не може бути тотожною імперфекту за видовою ознакою [5, с. 217]. На відміну від протиставлення імперфекта простому перфекту, кондиціонал протиставлений футуруму за ознакою роздільності / цілісності дії.

Показово, що в аспекті минулого опозиція роздільності/цілісності дії в складному реченні з підрядним часу виражається протиставленням імперфекта перфекту, тоді як в аспекті майбутнього неможливо скористатися аналогічним протиставленням форм.

Кондиціонал може поєднуватись з обставинами обмеженої тривалості, несумісними з граматичним значенням імперфекта.

А. Мартен вважає, що кондиціонал є рівнозначним футуруму. Такої ж точки зору притримується і А. Клум.

Все це доводить, що для протиставлення кондиціонала та імперфекта в сучасній науковій літературі не існує достатньо переконливих аргументів.

Чи можна говорити про паралелізм часових значень кондиціонала та футурума на підставі їх формальної подоби?

Мовний матеріал свідчить, що часове значення кондиціонала не обмежується аспектом майбутнього. Наприклад: «Je serais content si vous veniez me voir aujourd'hui.» В даному прикладі дія, виражена кондиціоналом, відноситься до аспекту теперішного часу. Однак, в прикладі: «Je viendrais vous voir demain si j'avais le temps», дія віднесена до аспекту майбутнього [9, с. 301].

Це доводить, що кондиціонал, на відміну від видо-часових форм індикатива, не наділений властивістю точної локалізації дії в одному з трьох часових аспектів стосовно процеса мовлення.

Отже, якщо вважати вслід за Г. Гійомом (як це, наприклад, робить М. К. Сабанєєва), що індикативу властива чіткість в локалізації дії у часі, то кондиціонал не може включатися в систему індикатива саме через притаманну йому недостатню диференційованість вираження часу, оскільки в часовому аспекті кондиціонал не тотожний футуруму [8, с. 74].

Чи правомірно поєднувати кондиціонал та футурум в єдиний спосіб на тій підставі, що будь-яка форма майбутнього є гіпотетичною внаслідок об'єктивних характеристик самого часу, який ще не став дійсністю?

Така позиція була б рівнозначною ствердженню прямої залежності між властивістю майбутньої дії як денотата об'єктивної дійсності та змістом відповідної граматичної форми, як категорії відображення.

Водночас, категорії мови, що виступають формами відображення в нашій свідомості об'єктивної дійсності, мають здатність не лише копіювати дійсність, але й, до певної міри, інтерпретувати, «дофантазовувати» її.

Прикладом творчої інтерпретації дійсності в мовній свідомості може служити використання однини іменників в збірному значенні. Іншим прикладом може служити індикатив, який зовсім не обов'язково виражає реальну дію в об'єктивній дійсності. Індикатив може представляти дію в будь-якому часовому аспекті як реальну з точки зору мовця. Ця властивість індикатива робить можливими хибні та помилкові висловлювання; завдячуючи цій властивості формою майбутнього часу можна висловити категоричний наказ, обіцянку тощо. Незважаючи на те, що в об'єктивній реальності майбутня дія проблематична і ще не реальна, футурум індикатива представляє цю дію як реальність [2, с. 125].

Проблематичність, пов'язана у свідомості з майбутнім, може бути в різний спосіб відображена в мові: конструкціями з модальними дієсловами, поєднанням форми майбутнього часу з модальним словом.

Своєрідність майбутнього часу в онтологічному аспекті полягає у тому, що це є час, який ще не відбувся в реальності. На відміну від минулого, присутнього в пам'яті, і теперішнього – поточного (одномоментного) для суб'єкта мовлення часу, майбутнє виступає як час уяви. Майбутнє в свідомості постає лише як комбінація фактів теперішього часу. Специфіка майбутнього часу в об'єктивній дійсності по-різному виявляє себе в граматичних формах різних мов. Наприклад, в романських та германських мовах майбутній час, на відміну від минулого і теперішнього, не утворює самостійного центра узгодження часових форм. Як відомо, одночасність, наступність і попередність дії стосовно процесу мовлення в майбутньому часі виражаються такими ж формами, як і в теперішньому часі, тоді як аспект минулого передбачає інші форми вираження. По-друге, форми майбутнього часу в цих мовах утворились набагато пізніше, ніж форми іншого часу, виникнувши з поєднань дієслів можливості, бажання і зобов'язаності з інфінітивом. Першопочаткове уявлення в мові майбутньої дії

як такої, яка не підтверджена реальністю, але з'являється в уяві в силу певного волевияву або у зв'язку з об'єктивно присутньою можливістю / необхідністю, відповідає природі майбутнього як часу, який ще не відбувся [1, с. 228].

Елемент непевності, проблематичності, який інколи з'являється під час сприйняття речень з формою майбутнього часу, пов'язаний не з граматичним змістом самої форми: він викликаний швидше позамовними факторами, що обумовлюють індивідуальність його інтерпретації в процесі осмислення [6, с. 84].

Висновки з дослідження. Наведені аргументи переконливо свідчать, що немає підстав виділяти футурум з індикатива і об'єднувати його з кондиціоналом. Водночас, специфіка часового значення кондиціонала не дозволяє включати його в систему індикатива. Таким чином, формі кондиціонала потрібно відвести окреме, за межами індикатива, місце в системі дієслівних форм.

Список літератури:

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М., 1986. – 376 с.
2. Гойда М. М., Лысенко А. М., Самойлова Е. Ф., Сухаревская В. И. Функциональная грамматика французского языка / М. М. Гойда и др. – К., 1988. – 215 с.
3. Гольденберг Т. Я. Условные наклонения в современном французиком языке / Т. Я. Гольденберг. – М., 1954. – 411 с.
4. Илия Л. И. Пособие по теоретической грамматике французского языка / Л. И. Илия. – М., 1971. – 184 с.
5. Нехерзи Г. Б. Грамматика современного французского языка / Г. Б. Нехерзи. – М., І971. – 302 с.
6. Пиотровский Р. П. Очерки по грамматической стилистике французского языка / Р. П. Пиотровский. – М., 1956. – 190 с.
7. Сабанеева М. К. Функциональный анализ наклонений в современном французском языке / М. К. Сабанеева. – Л., 1984. – 273 с.
8. Сабанеева М. К. Генезис косвенных наклонений французского глагола / М. К. Сабанеева. – М., 1981. – 154 с.
9. Може Г. Практическая граматика французского языка: Устная речь. Письменная речь: Учебник / Г. Може. – СПБ., Лань, 1996. – 420 с.

Финчук Г.В.
Ровенский государственный базовый медицинский колледж
Скребкова М.А.
Международный экономико-гуманитарный университет
имени академика Степана Демьянчука

СЕМАНТИКО-ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОСЛАГАТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ

Аннотация
В статье освещаются семантические и морфологические особенности функционирования сослагательного наклонения в системе глагольных форм французского языка. Исследуются аспекты семантической взаимодействия понятий, представленных оппозициями простой перфект / имперфект; простое будущее время / гипотетический будущее время / сослагательное наклонение.
Ключевые слова: сослагательное наклонение, семантика, простое предложение, перфект/имперфект.

Finchuk H.V.
Rivne State Base Medical College
Skrebkova M.A.
Academician Stepan Demianchuk International University
of Economics and Humanities

SEMANTIC AND LEXICAL PECULIARITIES OF THE CONDITIONAL METHOD USAGE IN A SIMPLE SENTENCE

Summary
This article deals with the semantic and morphological features of conditional mood functioning in the system of French verbal forms. The aspects of semantic interaction of the concepts presented by oppositions simple perfect / imperfect; simple future / hypothetical future/conditional mood are researched in the article.
Keywords: conditional method, semantics, simple sentence, perfect/imperfect.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.17

СТАН ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОЇ ШКОЛИ В ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Баштовенко О.А.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Досліджено стан проблем освітнього процесу в галузі фізичної культури. Висвітлено значення компетентнісного піходу в галузі фізичного виховання. Розглянуто стан оптимізації навчання у вищих навчальних закладах з метою реалізації професійних завдань. Вказано на необхідність зміни підходів до освіти, що зумовлено самим суспільним поглядом на розвиток людини, її особистих цінностей. Визначено подальші напрями удосконалення підходів до фізичного виховання в системі освіти України.
Ключові слова: освітній процес, фізична культура, оптимізація навчання, здоров'я людини.

Постановка проблеми. Об'єктивні реалії суспільного розвитку України, її інтеграція до світового освітнього простору вимагає перегляду змісту підготовки фахівців, в тому числі й педагогів. Зокрема, акцентується увага на залучення різнобічних аспектів підготовки викладача вищої школи, сприяння формуванню всебічно освіченої та культурної особистості. Технологічна грамотність та належна проектна культура викладача вищої школи сприяє успішному професійному становленню, усвідомленню мети освітнього процесу вищої школи, компетентному виконанню функціональних професійних обов'язків, охоплює коло питань з методологічних основ організації освітнього процесу у вищій школі, сутності та змісту нормативних документів, що визначають організацію освітнього процесу у ВНЗ, а також вирішує стратегічне завдання щодо формування компетенцій, які дозволяють викладачеві вищої школи проектувати та реалізовувати освітні проекти, спрямовані на вирішення ситуації у галузі фізичної культури.

Аналіз останніх досліджень. У дослідженнях Т.Ю. Круцевича (2008), Л.П. Пилипей (2009); М. Канішевського (2008), М.Д. Зубалія (2008), І.О. Салатенко (2016) висвітлено основні напрямки вдосконалення системи фізичного виховання студентів вузів та відмічено, що діюча в теперішній час організація фізичного виховання в вузах недостатньо ефективна для підвищення рівня фізичної підготовленості, здоров'я, професійно важливих психофізіологічних якостей значної кількості студентів. Тому, незважаючи на чисельні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів (Л.І. Лубишева, 1999; М.В. Базилевич, 2009; Н.І. Турчина, 2009; О.М. Леготкин, 2004; Пилипей, 2009), актуальною є проблема пошуку ефективних шляхів покращення стану здоров'я, показників фізичної підготовленості та рівня професійно важливих якостей.

Мета освітнього процесу – забезпечення теоретичної і практичної підготовки майбутніх викладачів вищої школи до реалізації професійних освітніх програм і навчальних планів у навчальних закладах України на рівні сучасних державних стандартів; забезпечення формування навичок розробки і використання сучасних освітніх технологій у педагогічному процесі, здійснення усвідомленого вибору оптимальної стратегії і тактики викладання; створення квазіпрофесійних умов з метою формування практичного досвіду проектування навчально-виховного процесу у вищій школі, сприяння творчому розвитку особистості студента [5].

У результаті вивчення навчальних дисциплін спеціальності студент повинен:

знати: основні цілі та ідеї модернізації вищої освіти України; права та обов'язки учасників навчально-виховного процесу; структуру державних стандартів вищої освіти; вимоги до змісту освітньо-професійної програми молодшого спеціаліста, бакалаврату, магістратури; типові підходи до формування змісту освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціальності; сутність сучасних технологій навчання; методологічні основи проектування навчально-виховного процесу; сучасні підходи до проектування, моделювання і конструювання педагогічної діяльності; типологію проектів;

вміти: організовувати та аналізувати свою педагогічну діяльність із використанням педагогічного проектування; проектувати робочу навчальну програму дисципліни відповідно до сучасних вимог; проектувати та реалізовувати навчальні заняття згідно з навчальним планом та програмою навчальної дисципліни; забезпечувати послідовність та логічність викладання навчального матеріалу; розробляти і проводити заняття різних видів на засадах проектної технології; аналізувати навчальну та навчально-методичну літературу з метою використання її в освітньому процесі; організовувати навчальну діяльність, керувати та оцінювати її результати на засадах педагогічного проектування; застосовувати основні методи діагностики знань і умінь з дисципліни, вносити корективи в процес навчання з урахуванням результатів діагностики; самостійно вирішувати практичні питання інформаційно-документаційного забезпечення науково-педагогічної діяльності; організовувати процес самоосвіти [6].

Основна діяльність вищої школи в галузі фізичної культури спрямована на реалізацію законів України:

від 05.09.2017 № 2145-VIII Про освіту;

від 19.05.2015 № 453-VIII Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки дитячо-юнацького спорту та фізичного виховання дітей;

від 24.12.1993 № 3808-XII Про фізичну культуру і спорт;

Указу Президенту України

від 9.02.2016 № 42/2016 Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»;

Постанов Кабінету Міністрів України

від 01.03.2017 № 115 Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року;

від 30.03.2016 № 248 Про внесення змін до Положення про дитячо-юнацьку спортивну школу;

від 02.03.2016 № 196 Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України, пов'язаних з проведенням спортивних заходів;

від 09.12.2015 № 1045 Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України;

від 18.09.2013№ 689 Про затвердження норм витрат на проведення спортивних заходів державного та міжнародного рівня;

від 28.12.2011 № 1354 Про затвердження Порядку надання навчальному закладу статусу спеціалізованого навчального закладу спортивного профілю;

від 01.06.2011 № 565 Про затвердження Порядку надання та оплати відпусток для підготовки та участі у всеукраїнських і спортивних змаганнях;

від 05.11.2008 № 993 Про затвердження Положення про дитячо-юнацьку спортивну школу;

від 21.12.2005 № 1251 Про затвердження Порядку організації виїзду дітей за кордон на відпочинок та оздоровлення;

Розпоряджень

від 09.12.2015 № 1320-р Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року;

від 31.08.2011 № 828-р Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 роки;

Накази Міністерства освіти і науки України

від 13.10.2017 № 1391 Про підсумки Всеукраїнського огляду-конкурсу на кращий стан фізичного виховання в навчальних закладах системи освіти України;

від 18.01.2017 № 69 Про затвердження Календарного плану фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України на 2017 рік;

від 31.08.2016 № 125 Про поновлення проведення V Спортивних ігор школярів України 2016 року;

від 13.04.2016 № 50 Про проведення зональних змагань V Спортивних ігор школярів України з гандболу серед дівчат;

від 21.01.2016 № 9 Про проведення V Спортивних ігор школярів України 2016 року;

від 21.08.2015 № 3027 Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України;

від 19.07.2012 № 829 Про затвердження Порядку проведення атестації тренерів (тренерів-викладачів);

від 23.04.2012 № 491 Про Всеукраїнський огляд-конкурс на кращий стан фізичного виховання в навчальних закладах системи освіти України;

від 01.06.2010 № 521 Про затвердження Правил безпеки під час проведення занять з фізичної культури і спорту в загальноосвітніх навчальних закладах;

від 20.07.2009 № 518/674 Про забезпечення медико-педагогічного контролю за фізичним вихованням учнів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Потребує розроблення, затвердження та виконання протягом 2016-2020 років державна цільова соціальна програми розвитку фізичної культури та спорту в Україні на період до 2020 року [8].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на велетенську низку законодавчих актів, стан здоров'я дітей в Україні залишається однією з найбільш гострих соціальних проблем. В останні роки захворюваність дітей 0-17 років становила 1326,3 захворювань на 1000 дітей (у попередні роки – 1261,0). Рівень захворюваності в дітей цієї вікової групи високий у міських (1507,7) і сільських мешканців (1008,0 на 1000 дітей). За останні 10 років показник захворюваності підлітків збільшився в 1,8 раза, у т. ч. на хвороби органів крові – у шість разів, сечостатевої системи у 3,5 раза, нервової системи – у два рази. У дітей, які вступили в перший клас, вдвічі зменшується рухова активність. Перелік рухів призводить до того, що у 15% старшокласників спостерігається гіпертензія, близько 15% має надмірну масу тіла, майже 30% страждає на інші хронічні захворювання, близько 30% дітей мають недостатній фізичний розвиток, порушення опорно-рухового апарату.

Останні наукові дослідження свідчать, що рівень здоров'я студентської молоді та випускників вищих навчальних закладів країни також викликає тривогу. За даними медичних обстежень та опитувань, із 10 студентів дев'ять мають відхилення в стані здоров'я; на 100 студентів припадає близько 95 і більше захворювань різної етіології, а 30% перебуває на диспансерному обліку. Майже половина складу студентів (46,5%) не відповідає середньому рівню нормативу фізичної підготовленості, що гарантує стабільне здоров'я. Не можна не погодитися з тим, що проблема формування здорового способу життя підростаючого покоління постає перед нами як медична, психологічна [4], педагогічна, соціальна, тому що здоров'я проявляється на фізичному, психологічному, соціальному рівнях. На сьогодні в Україні діють державні програми, спрямовані на пропаганду здорового способу життя, створено мережу «Центрів здоров'я», відкрито безліч різноманітних спортивних клубів, але значних позитивних зрушень у покращенні фізичного, духовного, психічного, соціального здоров'я школярів і студентів не відбувається.

Мета роботи: висвітлити сучасний стан проблеми фізичного виховання студентів ВНЗ.

Викладення основного матеріалу. Створення здоров'язберігаючого освітнього середовища є головною передумовою поліпшення здоров'я учнівської та студентської молоді, що передбачає раціональне планування навчального навантаження на організм; гармонійне поєднання її рухової активності з розумовою діяльністю; організацію збалансованого харчування тощо [3].

Теоретичний аналіз науково-методичної літератури (М.Ф. Сауткин, 1985; А.Б. Артемов, 1991; І.А. Анохін, 1995; Р.В. Александрова, 1999; В.П. Зайцев, 2000; С.А. Савчук, 2002; О.Я. Кібальник, 2008; та ін.) показав, що для того, щоб домогтися результатів у поліпшенні фізичної підготовленості, підвищення рівня здоров'я студентської молоді, потрібні принципово нові підходи, засоби та технології, котрі мають відповідати індивідуальним особливостям студентів, сприяти максимально ефективній реалізації їхніх інтересів, схильностей та здатностей.

Сьогодні відбувається докорінна зміна підходів до освіти та соціокультурної політики, що зумовлено самим суспільним поглядом на розвиток і переорієнтацією людини, її особистих культурних якостей. У новому столітті зростає розуміння того, що тільки людина є одночасно початком і кінцевою метою будь-якого соціального розвитку, а Декларацією прав людини, прийнятої ООН, визначається, що освіта має бути спрямована на загальний розвиток людини. Це принципове положення є майже в усіх сучасних зарубіжних програмах розвитку освіти і в Україні зокрема. Кардинальні зміни, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства, вимагають нових підходів щодо формування гармонійно розвиненої, суспільно активної, фізично досконалої, здорової особистості [2].

Пріоритетними завданнями системи освіти є виховання в особистості відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності, визначення подальших напрямів удосконалення фізичного виховання в системі освіти України.

Вивчення стану фізичного виховання здійснювалось із використанням методу теоретичного аналізу та узагальнення, статистичних спостережень за розвитком фізичної культури і спорту України, нормативних актів і законів, які діють у цій сфері. Державний стандарт вищої освіти в Україні – нормативні документи, що регламентують організацію навчального процесу у вищій школі України надає рекомендації щодо реалізації компетентнісного підходу в ході проектування навчального виховного процесу у вищій школі.

Основні напрямки роботи з фізичного виховання у вузі

У фізичному вихованні студентів можна виділити наступні основні напрямки: загальнопідготовчий напрям, спортивний, професійно-прикладний, гігієнічний, оздоровчо-рекреативний, лікувальний.

Загальнопідготовчий напрям забезпечує всебічну фізичну підготовку студентів і підтримку її на рівні вимог державної програми фізичного виховання. Засоби: загально-розвиваючі вправи без предметів і з предметами, легка атлетика, плавання та інших.

Спортивний напрямок забезпечує спеціалізовані систематичні заняття одним з видів спорту у відділеннях спортивного вдосконалення, а також участь у спортивних змаганнях з метою підвищення рівня спортивної майстерності.

Професійно-прикладний напрямок сприяє використанню засобів фізичного виховання в системі наукової організації праці. Останнє відноситься, насамперед, до тих спеціальностях, професійна діяльність у межах яких вимагає специфічної фізичної підготовленості.

Гігієнічний напрямок передбачає використання засобів фізичного виховання для відновлення працездатності і зміцнення здоров'я. Засоби: ранкова гігієнічна гімнастика, загартовування, раціональний режим навчання і відпочинку, харчування у відповідності до вимог гігієни, оздоровчі прогулянки.

Оздоровчо-рекреативний напрямок передбачає використання засобів фізичного виховання при організації відпочинку та культурного дозвілля у вихідні дні й у період канікул для зміцнення здоров'я. Засоби: туристичні походи, екскурсії, рухливі ігри.

Лікувальний напрям забезпечує відновлення здоров'я в цілому або окремих функцій організму, знижених або втрачених в результаті захворювань, травм [7, 8].

Процеси європейської інтеграції охоплюють дедалі більше сфер життєдіяльності нашого суспільства. Не стала винятком і освіта, особливо вища школа. Держава Україна шукає шляхи і орієнтири на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог. У сформованих ринкових відносинах, коли можливості державної підтримки спорту істотно обмежені і відбувається його комерціалізація і професіоналізація, вища школа змушена відповідно до Болонського процесу, оптимізувати підготовку майбутніх фахівців, шукати нові шляхи впровадження фізичного виховання, що сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, формуванню особистісного потенціалу студентської молоді.

Проте, у сучасних умовах суспільство України виявилося не готовим усвідомити значення фізичної культури і спорту для виховання гармонійно розвиненої особистості та зміцнення здоров'я студентської молоді. Нормативно-правові реформи, які часто є суперечливими, невиправдано затяглися, внаслідок чого суттєво знизилася ефективність системи управління студентським спортом. Представники спортивної науки, вчені нашої країни не в повній мірі здійснюють предметний аналіз проблем фізичного виховання студентської молоді та студентського спорту в цілому, недостатньо шукають шляхи розвитку спортивно-масової роботи зі студентською молоддю [2, 3].

Роботи вчених країн з подібними соціально-економічними системами – Білорусі: В. Кулик (2001); Російської Федерації: В.К. Бальсевіч (1999), О.В. Долженко (2000), Г.А. Лукічев (2000), С.А. Носкова (2003), Н.І. Ніколаева (2003); В.Ф. Костюченко (2003) є актуальними і вимагають серйозного переосмислення й адаптації до

сучасних умов розвитку фізичного виховання студентської молоді в Україні.

Нова європейська дійсність, в тому числі можливості вільного переміщення фахівців в державах Європейського Союзу, вимагає нових підходів у регулюванні ринку праці та його забезпечення фахівцями. Болонський процес спрямований на реформування вищої освіти У реформуванні європейського освітнього простору сформульовані такі основні завдання: збільшити кількість працевлаштованих випускників, підвищити мобільність випускників ВНЗ, потенціал конкурентоспроможності випускників ВНЗ у світі.

Процес вдосконалення фізичного виховання у Вищій школі, носить об'єктивний характер і проходить еволюційно, тобто відбувається історичний перехід від традиційної системи фізкультурної освіти, яка акумулює в собі кращі розробки, до осмислення інших проблем фізичної культури: психологічних, соціологічних, культурологічних. Поступово зміщуються акценти: від біологічного до соціального, від фізичного – до духовного, від організму до особистості.

Висновки та пропозиції. Складність і неоднозначність проблем, які виникли в останній час у сфері фізичного виховання і спорту, вимагають розробки нових концептуальних підходів до формування системи кадрового забезпечення галузі, які дозволяють всебічно визначити нові тенденції, забезпечити відповідність кадрової політики державним інтересам у цій сфері та потребам ринку праці. В основі такого підходу лежить розробка стандартів фізкультурної освіти, які встановлюють вимоги до змісту, обсягу і рівня підготовки кадрів. Навчальна програма з фізичної культури для студентів вищих навчальних закладів, затверджена Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України передбачає заняття з фізкультури: з 4-річним річним терміном навчання для 1-3 курсів а з 5-річним терміном навчання – 1-4 курсів. На практиці сьогодні в більшості вузів країни заняття з фізкультури проводиться тільки на 1 і 2 курсах навчання. А в деяких приватних університетах заняття з фізкультури навіть не передбачені навчальною програмою Вузу. Спортивні клуби, в яких відбувалося формування фізичної культури молоді, централізація і впровадження досягнень в галузі, пропагування спорту, здорового способу життя припинили своє існування.

Україна як частина європейського освітнього простору, не може не враховувати сучасні тенденції у вищій європейській освіті. Підтримуючи цей процес вона повинна найближчим часом змінити нормативно-правову базу для інтеграції вищої школи України в загальноєвропейську систему вищої освіти. Щоб не опинитися в позиції захоплених зненацька, необхідно вивчати тенденції реформування системи підготовки спеціалістів в Європі в галузі фізичної культури і прогнозувати шляхи зближення. Вітчизняні фахівці з фізичної культури на сьогодні перебувають у пошуку шляхів реформування системи підготовки фізкультурних кадрів, що відповідають Європейським стандартам. Саме їм в найближчому майбутньому належить здійснити на практиці в українській вищій школі кардинальні зміни, які визначені Болонським процесом.

Список літератури:

1. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. – К., 1997. – 63 с.
2. Долгова Н. Організаційна діяльність структурних підрозділів Вишів з фізичного виховання та спорту: досвід європейських університетів / Н. Долгова // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. – 2015. – № 34(2). – С. 36-40.
3. Лисяк В. М. Оцінка впливу фізичної культури та спорту на формування особистих якостей студентів / В. М. Лисяк // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. науковий журнал – Харків: ХОВНОКУ, ХДАДМ, 2010. – № 8. – 132 с.
4. Лисак І. Вплив фізичних вправ на розумову працездатність студентів вищих навчальних закладів / І. Лисак, П. Яремчук // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. – 2015. – № 33(1). – С. 51-54.
5. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: Наказ М-ва освіти України від 02.06.93 № 931. Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою: Наказ М-ва освіти України від 31.07.98 № 285.
6. Пилипей Л. П. Ефективність проектування ППФП на основі сформованості мотиваційної сфери у студентів / Л. П. Пилипей // Збірник наукових праць з галузі фізичної культури та спорту «Молода спортивна наука України» – Львів: 2009, Вип. 13, Т. 2. – С. 133-138.
7. Турчина Н. І. Педагогічні особливості моделей фізичного виховання студентів ВНЗ на різних курсах навчання: дис. ... канд. наук: 24.00.02 / Турчина Наталія Ігорівна. – Київ: 2008. – 228 с.
8. Шкребтій Ю. М. Напрями реформування системи фізичної культури і спорту в Україні / Ю. М. Шкребтій // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту: Зб. наук. праць. – К.: Науковий світ, 2004. – № 4. – С. 5-11.

Баштовенко О.А.
Измаильский государственный гуманитарный университет

СОСТОЯНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ В ОТРАСЛИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
Исследовано состояние проблем образовательного процесса в отрасли физической культуры. Отражено значение компетентносного похода в отрасли физического воспитания. Рассмотрено состояние оптимизации учебы в высших учебных заведениях с целью реализации профессиональных заданий. Указано на необходимость изменения подходов к образованию, что предопределенно самим общественным взглядом на развитие человека, его личных ценностей. Определены дальнейшие направления усовершенствования подходов к физическому воспитанию в системе образования Украины.
Ключевые слова: образовательный процесс, физическая культура, оптимизация учебы, здоровье человека.

Bashtovenko O.A.
Izmail State University of Humanities, Ukraine

THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER SCHOOL STATE IS IN INDUSTRY OF PHYSICAL EDUCATION AND HEALTH OF MAN

Summary
The state of problems of educational process is Investigational in industry of physical culture. The value of professionalism is reflected in industry of physical education. The state of optimization of studies is considered in higher educational establishments with the purpose of realization of professional tasks. It is indicated on the necessity of change of going near education, that predefined by a public look to development of man, his personal values. Further directions of improvement of going are certain near physical education in the system of formation of Ukraine.
Keywords: educational process, physical culture, optimization of studies, health.

УДК 373.2:616.89-008.441

ХАРАКТЕРИСТИКА УЯВЛЕНЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПРО УМІННЯ ДОЛАТИ СТРАХ

Бобро Л.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

В статті автор актуалізує проблему уміння дошкільниками долати страх. Обґрунтовує необхідність дослідження зазначеного уміння. Характеризує уявлення старших дошкільників про уміння долати страх. Представляє методику експериментального дослідження уміння дітей 5-7 років долати страх. Розкриває сутність розроблених методів і представляє результати отриманих даних з їх допомогою. Обґрунтовує доцільність використання зазначених методів дослідження вказаної проблеми.
Ключові слова: уміння долати страх, спостереження, бесіда, проективний метод: малюнок «Мій найбільший страх».

Постановка проблеми. Події в Україні, пов'язані з військовими діями, ускладнюють процес розвитку здорової особистості, породжують негативні емоції – тривогу, страх, розгубленість. Як відзначають сучасні вітчизняні та зарубіжні психологи, педагоги, медики, постійно зростає кількість дітей з різними страхами, підвищеною збудливістю і тривожністю. Сучасна дитина дошкільного віку піддається впливу несприятливих факторів, здатних не тільки загальмувати розвиток її потенційних можливостей, але і деформувати процес особистісного зростання взагалі, емоційно-вольової сфери зокрема. Як зазначають провідні фахівці, дошкільний вік – найбільш сприятливий для розвитку особистості, набуття нею знань, умінь і навичок долати страх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічній проблемі страху присвячено праці багатьох науковців, а саме: В Гарбузова, О. Захарова, Л. Орлової, Н. Карпенко, О. Кононко, А. Маркса, О. Петрунько, А. Прихожан, В. Корнілової, Н. Бєлянкової, І. Беганцової, Л. Олійник, Л. Адаменко, А. Орлова, М. Осоріної, Л. Аболіна, П. Анохіна, А. Ананьєва, Г. Бреслава, В. Вілюнаса, Б. Додонова, О. Запорожця, К. Ізарда, Є. Ільїна та ін.

Особливості формування уміння долати страхи у дітей старшого дошкільного віку знайшли відображення у працях О. Кононко, причини виникнення страхів досліджували Л. Акопян, В. Корнілова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Екскурс в наукову літературу, присвячену проблемі страху, показав, що увага переважної більшості дослідників прикута переважно до аналізу феномена страху, його класифікації, причин і засобів корекції страхів на різних етапах онтогенезу. У той же час не виявлено досліджень, які вивчають дану проблему в контексті суб'єктних сил зростаючої особистості, її здатності мобілізуватися, протистояти і долати свій страх. Саме аспект формування у старших дошкільників уміння долати свої страхи актуалізує проблему становлення і розвитку в дошкільному віці емоційно-вольової сфери як важливого компонента особистості. Недостатня теоретична і практична розробка даного аспекту зумовила актуальність і правомірність вибору нами даного напрямку дослідження.

Мета статті – розкрити сутність теоретико-експериментальних підходів до проблеми дослідження; схарактеризувати уявлення дітей 5-7 років про уміння долати страх.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно підходу О. Кононко, формування уміння долати страх повинна ґрунтуватися на загальних знаннях дошкільника про страх і його вплив на людину, здібності дитини 5-7 років аналізувати і об'єктивно оцінювати реальні загрози, їх вплив на себе і діяльність [1, с. 26].

Організовуючи дослідження, ми виходили з того, що дошкільнику належить навчитися аналізувати ситуацію, що його лякає; доцільно регулювати свою поведінку, реально оцінювати загрози і власні можливості впоратися зі страхом; позитивно впливати на власні переживання і вольові дії, виважено ставитися до ситуацій, що викликають страх. Виходячи з цього, було виділено критерії та показники сформованості у дітей старшого дошкільного віку вміння долати страх [1, с. 27].

С. Пальчевський визначає поняття «уміння» як здатність до виконання складних комплексних дій на основі засвоєних знань, досвіду, навичок. Такі дії у своїй основі є творчими і не можуть бути автоматизовані. Вони включають в себе: знання основ дії (поняття, закони, теорії); способи їх виконання; зміст і послідовність (правила, прийоми) призначення необхідного обладнання (інструменти, обладнання); навички поводження з ними, практичний досвід виконання аналогічних дій; елементи творчих підходів, чуттєвого досвіду. Формуються уміння шляхом виконання різних вправ, які створюють можливість виконання дій не тільки в звичних, але і в умовах, що змінилися [2].

Як відзначають І. Леус і І. Халамай, діти завжди чогось бояться: різких незрозумілих звуків, великих тварин, комах, темряви, грози тощо. Якщо навчити дошкільників правильно ставитися до своїх страхів, об'єктивно оцінювати небезпеку, це відчуття буде тільки допомагати їм в майбутньому і в жодному разі не зашкодить. Втім, коли страхи стають нав'язливими, неконтрольованими і «тримають» дітей в постійній напрузі, призводять до надмірної тривожності і дратівливості, це неодмінно негативно впливає на їх емоційно-вольову сферу і в певній мірі гальмує розвиток пізнавальних процесів [3, с. 36].

Згідно положення І. Чеснокова, самоставлення є компонентом самосвідомості. Автором було введено в науковий обіг поняття «емоційно-цін-

нісне самоставлення», яке кваліфікувала як один з внутрішніх процесів самосвідомості, відображає єдність моменту самопізнання і системи переживань. Переживання при цьому розуміється як внутрішня динамічна основа, спосіб існування самоставлення. Воно може виражатися як у формі безпосередньої емоційної реакції, так і в «інактуальній формі», коли жива емоційна реакція відсутня і замінюється оціночним судженням [4].

У процесі констатувального експерименту було виокремлено й охарактеризовано компоненти сформованості уміння долати страхи у дітей 5-7 років: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий.

Когнітивний компонент досліджувався за допомогою бесід, які дозволили визначити наявність загальних знань дітей 5-7 років про страх і його вплив на людину.

Для дослідження емоційно-ціннісного компонента використано проективну методику – малюнок «Мій найбільший страх», яка дозволяла охарактеризувати типові страхи досліджуваних і ставлення до них; бесіду, спрямовану на виявлення здатності дитини 5-7 років аналізувати і об'єктивно оцінювати реальні загрози, їх вплив на себе і діяльність, його ставлення до страху і до себе як суб'єкта подолання страху.

Проаналізувавши дитячі малюнки, були отримані наступні результати. Малюнки 16,2% дітей характеризуються переважно яскравими кольорами: жовтим, блакитним, рожевим. Предмети страху – це переважно об'єкти та явища природи, які зображені невеликими. Діти наділяють їх позитивними якостями, зображують посмішки на їхньому обличчі. Досліджувані сприймають наявність страхів як нормальне явище буденного життя. Зміст малюнків цієї групи дітей свідчить про те, що вони високо цінують здатність їх долати, виявляють впевненість у своїх можливостях їх подолати.

Малюнки 23,8% дітей характеризуються чіткістю зображення предмета страху, що засвідчує наявність його образу у свідомості та уяві. Переважно на малюнках цих дітей зображені бджоли, риба, гроза, темрява, лікар, павуки, зомбі, монстри. Зображення великі за розміром, кольорові, а саме переважали коричневий, синій, темно-фіолетовий, зелений, червоний та чорний кольори, агресивні за своїм змістом, відображають сильні переживання досліджуваних, усвідомлення ними негативного впливу страху на їхню життєдіяльність. Характерно, що поряд із своїм страхом дошкільники зазначеної категорії зображували себе, що об'єктивує розуміння ними зв'язку негативних переживань своєю можливістю певним чином діяти, а саме: тікати, ховатись, замикати страх у будиночку задля подолання страху.

Малюнки 60% дошкільників перенасичені темними кольорами. На малюнках переважають вигадані герої: монстри, зомбі, баба Яга, з образами яких пов'язані негативні переживання, стан напруги. Діти перебільшують значення вигаданих образів в їх житті, не можуть пояснити, чому вони небезпечні. Їм важко порівняти реальні і нереальні загрози. Предмети страхів наділені негативними властивостями: великими і злими очима, гострими зубами, агресивної мімікою. Це дозволяє припустити, що очікування агресії з боку вигаданих, навіюваних персонажів виробляє в цих дошкільників войовничий настрій, не бажання долати, а ухилятися від необхідності стикатися з ними, захищатися від них. Отже, діти цієї категорії не мають наміру шукати шляхи подолання страху. В основному композиція малюнків складається з одного або декількох предметів, які символізують страх. Це свідчить про те, що діти зациклені на своїх страхах, напруга гальмує бажання діяти.

Провідним методом дослідження поведінкового компонента було спостереження, яке дозволило зафіксувати реальні прояви активності дітей старшого дошкільного віку в ситуаціях, які лякали, здатність до самоконтролю і саморегуляції, дієздатність в стресових ситуаціях, здатність мобілізуватися, підтримати себе.

Цілеспрямоване спостереження проводилося в середніх і старших групах під час різних видів діяльності, а саме: ігровий, навчальної, трудової, самостійної.

Результати спостереження за ігровою та навчальною діяльністю, дозволяють стверджувати, що діти (ЕГ), віднесені до першої групи, здатні визначати загрози, зробити припущення про реальні небезпеки. Потрапивши в ситуацію, що викликала страх, аналізують її, розмірковують над її вирішенням, згадують і використовують раніше набуті знання, за допомогою слів чітко описують свій стан, говорять про те, що відчувають. Це говорить про те, що вони усвідомлюють вплив своїх думок, переживань на свій стан, самопочуття.

Дошкільники, що склали другу групу, виявилися здатними визначити реальну загрозу, прогнозувати можливі небезпеки, пояснювали свої думки і почуття, коли їм страшно. Але їм було важко аналізувати ситуацію, згадати і використовувати свій досвід. Вони були не здатні обґрунтувати обрані дії, проаналізувати, наскільки вони виявилися ефективними. Досліджуваним, віднесених до другої групи, було важко використовувати набуті раніше знання в стресовій ситуації.

До третьої групи віднесені дошкільники, яким було важко пояснити свій стан, передати свої відчуття. Вони рідко ініціювали впевнені дії, їм легше відповісти на питання вихователів або батьків. Їх характеризувало невміння самостійно долати страх; в ситуаціях, коли їм було страшно, вони задавали багато питань, в яких відображалася нереалістична оцінка небезпеки. У напруженій ситуації ці дошкільнята були не здатні адекватно мислити і рішуче діяти, використовувати раніше набуті знання, хоча в стані спокою вони демонстрували їх.

До четвертої групи увійшли досліджувані, які не вміли пояснити свій стан, не бачили виходу з ситуації, що призвела до страх, виявляли бурхливі невиправдані емоції, втрачали контроль над ними. В ігровій, навчальній та самостійної діяльності вони можуть виявити загрозу, об'єктивно її оцінити, проаналізувати ситуацію. Найлегше дітям застосувати власний досвід в ігровій діяльності, оскільки вона є процесуальним за своїм характером. У навчальній і трудовій діяльності регулятором прояви і застосування досвіду виступав дорослий. У самостійній діяльності ці дошкільнята більше відчували напругу, оскільки

стояли перед необхідністю приймати самостійні рішення, робити власні вибори, покладати на себе відповідальність.

Програмою констатувального етапу передбачено проведення трьох тематичних бесід, які відрізнялися між собою метою, спрямованістю і кількістю питань. Це дозволило диференціювати відповіді досліджуваних, визначити, за допомогою яких способів старші дошкільники намагаються впоратися зі своїм страхом, яким чином діє в стресових ситуаціях, зробити відповідні висновки і узагальнення.

Бесіда № 1 спрямована на визначення наявності загальних знань у дітей 5-7 років про страх і його вплив на людину.

Відповіді свідчать про наявність глибоких, обґрунтованих знань про страх у 16% дітей 5-7 років. Вони усвідомлюють його вплив на людину, диференціюють особливості поведінки сміливих і боязких людей, називають по кілька якостей, які чітко характеризують наводять приклади з життя.

14,5% досліджуваних асоціювали поняття «сміливий» з собою, але пояснити, чому, їм було важко. Їх пояснення свідчили про спотворене розуміння даного поняття і потреба в допомозі дорослого по визначенню цього поняття. Після уточнюючих питань вони правильно називали якості сміливої людини, характеризували її поведінку, наводили приклади з власного життя. Дошкільники виявилися здатними порівняти якості сміливої та боязкої людини. Майже всі ці діти вважають, що можна подолати страх, але практично не пропонують варіантів, як це зробити. Отже, можна говорити про те, що ці діти мають загальні і нечіткі знання про страх, їм важко аналізувати, міркувати, згадувати і користуватися раніше набутими знаннями.

Аналіз відповідей на питання дозволив виділити 29% дошкільників, які нереалістично оцінювали загрозливу ситуацію, об'єктами страхів називали переважно вигаданих, нереалістичних героїв. Їм було важко зрозуміти, порівняти реально існуючі і вигадані загрози. Прояви сміливості або боягузтва залежали від умов, в яких вони перебували, настрою, присутності або відсутності поруч дорослого.

Як показує аналіз відповідей досліджуваних на питання бесіди, 29% з них не мають загальних знань про сміливість, страх, його вплив на людину. Ці діти часто не могли відповісти на питання, навіть за умови уточнення дорослого. Це дає підстави говорити про їх необізнаність щодо страху. Ці досліджувані виявилися нездатними об'єктивно аналізувати реальні і нереальні загрози і власні можливості. Об'єктами страху вони називали вигаданих героїв мультфільмів, казок, комп'ютерних ігор. Під час бесіди часто траплялося так, що така дитина помітно нервувала вже після перших трьох-чотирьох питань, а далі взагалі не була здатна відповідати.

Питання бесіди № 2 спрямовані на виявлення здібності дітей 5-7 років аналізувати і об'єктивно оцінювати реальні загрози, їх вплив на свої переживання, поведінку і діяльність.

Зафіксовані відповіді дітей на питання другої бесіди показали, що тільки 36,6% дошкільників виявилися здатними назвати загрози. Вони змогли розповісти про свої страхи. Найчастіше об'єктами страху були названі павуки, бджоли, темрява, залишитися без батьків, привиди, вампіри, монстри, грім, баба Яга, Бабай, різні звірі. Дошкільники пояснювали причини своїх страхів, коментували, чому той чи інший об'єкт викликає у них це почуття.

29,3% дошкільників цінують себе, як активних суб'єктів подолання страху, оскільки вважають, що їм це легко вдається. Вони наділяють себе якостями сміливої людини, відчувають задоволення собою, коли їм вдається подолати страх і невдоволення, коли цього не змогли досягти.

Деякі діти (22,1%) невиправдано вважали себе занадто сміливими і в той же час було зафіксовано невідповідність оцінок ними своєї здатності впоратися з почуттям страху і реальною поведінкою в таких ситуаціях. Оцінюючи себе як сміливими, здатними самостійно долати страх, разом з цим вони не приховують, що завжди звертаються за допомогою до батьків, бабусь, дідусів. Отже, цю категорію досліджуваних можна кваліфікувати як таких, що проявили неадекватне ставлення до себе і своїх можливостях долати страх.

Відповіді на питання другої бесіди показали, що 10,9% дошкільників виявили індиферентне ставлення до страху. Вони характеризувалися емоційною несприйнятливістю до ситуацій, коли змогли подолати або не впоралися зі своїм страхом. Для них не мало особливого значення в житті як переживання страху, так і уміння його долати. Вони не приділяли уваги і не прагнули проаналізувати свої дії в дискомфортних ситуаціях, визначити їх ефективність, що не намагалися позбутися від своїх страхів, хоча і визнавали, що вони у них є і їм не вдається їх подолати.

Питання бесіди № 3 були спрямовані на виявлення здібності дітей 5-7 років доцільно регулювати свою поведінку, підтримувати дієздатність і емоційну рівновагу в ситуації, що викликала страх.

17,2% дошкільників характеризуються знаннями про уміння контролювати і регулювати власну поведінку, адекватно аналізувати власні дії щодо подолання страху, їх ефективність в даному процесі і наскільки у них виходить справитися з собою в тривожному стані. Як свідчать відповіді, діти 5-7 років докладають вольові зусилля для підтримки емоційної рівноваги, намагаються успішно впоратися з виниклою проблемою. Успішний вихід з ситуації є результатом адекватних дій дитини. Це свідчить про те, що діти даної групи уміють долати страх.

Дітям (53,3%) під впливом страху, важко адекватно діяти, вони втрачають емоційну рівновагу, виявляють нездатність докладати вольові зусилля для виходу зі складної ситуації. Чи не усвідомлюють і не визнають помилок, самостійно не досягають кінцевої мети.

29,5% дошкільників проявляють високу тривожність і низьку дієздатність в ситуації, коли страшно. Їх способи дій непродуктивні, неефективні в процесі подолання страху. Відповіді дітей свідчать про те, що самостійно вони не здатні впоратися зі страхом, тільки в присутності дорослого можуть взяти себе в руки. Вони не докладають вольових зусиль, щоб приборкати в собі страх, їм це ніколи не вдається, і більш

того, вони не прагнуть позбутися від своїх страхів, проявляють байдуже ставлення до даної проблеми.

Висновки й перспективи дослідження. Таким чином, з метою дослідження проблеми уміння долати страх старшими дошкільниками розроблений і апробований цілий комплекс методів, кожен з яких доповнював попередній, а всі разом вони сприяють отриманню широкого спектру нової інформації, яка дозволить охарактеризувати феноменологію «уміння старших дошкільників долати страх» як явища особистісного зростання.

Список літератури:

1. Кононко О. Л. Навчаємо старших дошкільників відрізняти реальні страхи від уявних / О. Л. Кононко // Вихователь-методист дошкільного закладу: Щомісячний спеціалізований журнал. – 2016. – № 7. – С. 25-35.
2. Пальчевський С. С. Педагогіка [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Пальчевський. – Друге вид. – К.: Каравела, 2008. – 576 с.
3. Леус І. Долаємо дитячі страхи: корекційної-розвивальні заняття [текст] / І. Леус, І. Халамай // Вихователь-методист дошкільного закладу: Щомісячний спеціалізований журнал. – 2016. – № 7. – С. 36-40.
4. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

Бобро Л.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ОБ УМЕНИИ ПРЕОДОЛЕВАТЬ СТРАХ

Аннотация
В статье автор актуализирует проблему умение дошкольниками преодолевать страх. Обосновывает необходимость исследования указанного умения. Характеризует представления старших дошкольников об умении преодолевать страх. Представляет методику экспериментального исследования умения детей 5-7 лет преодолевать страх. Раскрывает сущность разработанных методов и представляет результаты полученных данных с их помощью. Обосновывает целесообразность использования указанных методов исследования умения детей 5-7 лет преодолевать страх.
Ключевые слова: умение преодолевать страх, наблюдение, беседа, проективный метод: рисунок «Мой самый большой страх».

Bobro L.V.
Nizhyn Gogol State University

CHARACTERISTICS OF THE PRESCHOOL-AGE CHILDREN'S CONCEPTION OF THE ABILITY TO OVERCOME FEAR

Summary
The author foregrounds the problem of the preschool-age children's ability to overcome fear. The necessity of studying the above mentioned ability is described. The preschool-age children's conception of the ability to overcome fear is characterised. Experimental technique of studying the ability of 5-7-year-old children to overcome fear is represented. The author clarifies the developed techniques and provides with the key finding. Relevance of implementing these very techniques is explained.
Keywords: ability to overcome fear, observational study, conversation, projective test: picture «My strongest fear».

УДК 519.8

ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯМИ МАТЕМАТИКИ УМІНЬ РОВ'ЯЗУВАТИ ПРИКЛАДНІ ЗАДАЧІ З КУРСУ «ЕЛЕМЕНТАРНА МАТЕМАТИКА»

Бурчак С.О., Храпай О.І.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті розглянуто розвиток у майбутніх учителів математики умінь розв'язувати прикладні задачі з курсу елементарна математика. Наведено приклади їх застосування. Мотиваційні аспекти вчителів, щодо вдосконалення методів навчання учнів ров'язуванню прикладних задач. Використання прикладної математики у професійній діяльності програміста, бухгалтера, тощо. Підвищення професійних якостей вчителя математики.

Ключові слова: навчальна дисципліна, елементарна математика, прикладні задачі, методична підготовка, майбутній вчитель математики, шкільний курс математики, вміння і навички форми організації навчання, методи навчання.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасної вищої освіти в Україні є створення всіх належних умов, які сприяли б формуванню високоінтелектуальної, творчої особистості, конкурентоздатного, компетентного фахівця, який відповідав би всім вимогам нашого сьогодення, тобто був здатний до самовдосконалення, самоосвіти, самореалізації. Це, зокрема, зумовлює необхідність підвищення якості підготовки вчителя. Саме від учителя, його методичної і практичної підготовки та педагогічної майстерності, залежить результативність формування особистості учня та якість і результативність навчально-виховного процесу в школі відповідно до вимог сучасності. У зв'язку з цим майбутній учитель математики має володіти глибокими знаннями навчального матеріалу шкільного курсу математики та мати високий рівень відповідної методичної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомого значення методичній підготовці майбутнього вчителя математики в своїх працях приділяли провідні вчені-методисти такі як О. М. Астряб, В. Г. Бевз, Г. П. Бевз, М. І. Бурда, О. С. Дубинчук, М. І. Кованцов, О. І. Матяш, В. Г. Моторіна, Л. Ф. Михайленко, О. І. Скафа, З. І. Слєпкань, Н. А. Тарасенкова, І. Ф. Тесленко, В. О. Швець, Є. І. Шиманський, М. І. Шкіль та ін. [6].

Важливою складовою у підготовці майбутніх учителів у сучасних умовах гуманізації навчально-виховного процесу та гуманітаризації змісту навчання є вивчення елементарної математики у педагогічних вузах. Вивчення студентами елементарної математики забезпечує їм міцну теоретичну базу для викладання шкільного курсу математики, сприяє розширенню та поглибленню математичних знань, готує їх до майбутньої професійної діяльності.

Мета статті. Розкрити особливості здійснення методичної підготовки майбутніх учителів математики розв'язувати прикладні задачі у процесі вивчення елементарної математики. Виклад основного матеріалу. Курс елементарної математики не завжди був окремою навчальною дисципліною. Метою вивчення дисципліни є узагальнення знань, умінь і навичок з математики за середню школу; поглиблення та доповнення курсу математики середньої школи новими розділами елементарної математики і навіть вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Підвищення загальноосвітньої, виховної, розвиваючої ролі шкільного курсу математики в умовах безперервного його оновлення, обумовлене рівнем професійної компетентності вчителя [6]. Професійна компетентність вчителя характеризується співвідношенням наявності у нього професійних знань і умінь та професійних якостей [5]. Курси елементарної алгебри та геометрії продовжують, з одного боку, основні наскрізні змістові лінії, що дозволяє студентам переосмислити ідеї та методи математики на новому рівні – рівні шкільних завдань. З іншого боку, ці курси закладають основи методичної підготовки майбутнього вчителя математики і тісно пов'язані з курсом методики навчання математики [4]. Під методичною підготовкою майбутнього вчителя В. Г. Моторіна розуміє оволодіння ним основами методичної діяльності вчителя [3]. Предметом вивчення навчальної дисципліни «Елементарна математика» є основні поняття елементарної математики, вивчення методів розв'язання задач, розв'язання задач з параметрами; поглиблене вивчення тих розділів елементарної математики, на які в шкільному курсі відведено недостатньо часу. У діючій програмі з елементарної математики визначено мету курсу цього навчального предмету – підвищити загальну математичну культуру студентів, навчити їх розв'язувати шкільні задачі з математики як на підвищеному, так і на поглибленому рівнях (рівень факультативних занять, класів і шкіл з поглибленим вивченням математики, конкурсних завдань, олімпіад юних математиків і т. д.).

Загалом, метою навчання елементарної математики, є:

1) розвиток у майбутніх фахівців науково-теоретичного мислення;

2) формування студентів як суб'єктів навчально-професійної діяльності;

3) становлення студентів як суб'єктів життєдіяльності.

Компетентнісний підхід у навчанні елементарної математики ставить на перше місце не поінформованість студента, а вміння розв'язувати проблеми, що виникають у пізнавальній, технологічній і психічній діяльності, у сферах етичних, соціальних, правових, професійних, особистих взаємовідносин.

Одним із реальних шляхів підвищення рівня якості методичної підготовки студентів під час вивчення елементарної математики, на нашу думку, є оволодіння методичними вміннями пояснення способів та методів розв'язування математичних задач, їх оформлення тощо. Саме тому, на практичних заняттях з елементарної математики доцільно пропонувати студентам продемонструвати щонайменше два способи розв'язання даного завдання та обґрунтувати хід його розв'язування. Так, наприклад, одним із важливих завдань, підготовки майбутніх учителів математики є формування вмінь математичного моделювання. Сучасний вчитель повинен навчати учнів створювати різні моделі задач, а відповідно і сам володіти такими вміннями і навичками. Це завдання доцільно вирішувати, зокрема, під час вивчення курсу «Елементарна математика»

Однією з найбільш затребуваних професій, де без математики не обійтися, є програміст. В роботі програміста математика застосовується для лінійного програмування, теорії інформації та процесів оптимізації програмних продуктів. Дана професія все сильніше набирає популярність, так як робота з комп'ютерною технікою стає більш поширеною і застосовуваної, ніж, приміром, 10 років тому.

Ще однією не менш цікавою та потрібною професією, в якій потрібні знання методів прикладної математики, є системний аналітик. Ця сфера діяльності має на увазі роботу з великими масивами даних, а також моделями реальних об'єктів, їх аналізом і застосування розрахунків на практиці. Для даних цілей використовується дослідження операцій, теорія статистики, оптимізація моделей і методів, які застосовуються на економічних об'єктах.

В космонавтиці використовуються всі досягнення математики і техніки, тому без освоєння прикладної математики в цій області працювати не вийде.

Ну і звичайно, не варто забувати про таку потрібної професії, як бухгалтер. Тут прикладна математика також знайшла своє застосування. Вона потрібна для вирішення задач теорії статистики, фінансової математики та дослідження операцій. Дана професія надзвичайно значима для будь-якого підприємства, так як без контролю балансу навіть найуспішніша ідея провалиться ще на початку свого існування [4].

Отож, майбутній вчитель математики повинен чітко усвідомлювати свою відповідальність, щодо мотивації учнів у вмінні розв'язувати прикладні задачі та пояснювати детально, їх застосування у реальному житті, тобто в низці важливих і необхідних людству професій.

Молодий учитель повинен розуміти важливу роль, у вивченні елементарної математики, вмінь розв'язання задач. Адже у математиці задачі відіграють важливу роль. Історія свідчить, що математика як наука виникла із задач і розвивається в основному для розв'язування задач.

Вивчення математики слід організовувати так, щоб воно було корисним і захоплюючим, цікавим. А це можливо шляхом подолання надмірної абстракції, через розкриття ролі математики в пізнанні навколишнього світу, через інтеграцію з іншими шкільними предметами та формування цілісного, гармонічного світосприйняття людини.

Прикладна задача – задача, що потребує перекладу з прикладної мови на математичну, задача, яка близька за формуванням і методами розв'язування до задач, що виникають на практиці, сюжетна задача, сформульована у вигляді задачі – проблем.

Прикладна задача повинна задовольняти такі умови:

1) питання задачі формулюється так, як вона зазвичай формулюється у житті;

2) розв'язок задачі, має практичну значимість;

3) дані та шукані величини задачі мають бути реальними, взятими з життя.

Прикладна задача – це задача, що виникла поза математикою, але розв'язується математичними засобами.

Кожна прикладна задача виконує різні функції, що за певних умов виступають явно або приховано.

Деякі задачі ілюструють запозичені у природи принцип оптимізації трудової діяльності, інші – розвивають здібності учнів до технічної творчості (геометричні задачі на побудову). Розв'язування прикладних задач сприяє ознайомленню учнів з роботою підприємств і галузей народного господарства, що є умовою орієнтації інтересу учнів до певних професій. Використання прикладних задач дозволяє вдало створювати проблемні ситуації на уроці (наприклад, чому вигідніше будувати одноповерхові будинки з квадратною основою, ніж з основою у вигляді іншого прямокутника з таким самим периметром).

Такі задачі стимулюють учнів до здобуття нових знань, збагачують учнів теоретичними знаннями з технічних та інших дисциплін. Математиці властива універсальна застосовуваність.

Задачі стимулювали не лише виникнення, а й подальший розвиток математичної науки. Основну роль, звичайно, відігравали задачі, поставлені життям. Вони насамперед примушували вчених розробляти нові алгоритми, виявляти нові закономірності, створювати нові методи дослідження. Згадаймо, наприклад, історію виникнення диференціального та інтегрального числення. Ще на початку XVIII ст. математики зіткнулися з багатьма задачами на дослідження різних процесів, на знаходження площ криволінійних фігур, об'ємів тіл тощо. Ці задачі цікавили багатьох, вони послужили стимулом і відправним пунктом для створення диференціального та інтегрального числення. Так само задачі про азартні ігри привели до теорії імовірностей. Задача на оптимальне завантаження верстатів привела до створення лінійного програмування і так інше. І тепер математика розвивається в основному через розв'язування задач [7].

У навчальному процесі математичні задачі також відіграють важливу роль. По-перше, розв'язуючи задачі учні вчаться застосовувати набуті знання для практичних потреб. Коли б учні на уроках математики вивчали тільки математичні поняття і теореми, а не розглядали, навіщо вони потрібні, користі від такого навчання було б небагато. Тільки розв'язуючи різні задачі, вони ознайомлюються з тим, як саме математика використовується різними спеціалістами. По-друге, розв'язування математичних задач дає учням багато для розвитку Їх мислення і просторової

уяви. Адже при цьому доводиться аналізувати, зіставляти, будувати іноді досить довгі ланцюги силогізмів. Важко знайти інший матеріал, більш придатний для розвитку мислення і уяви, ніж розв'язування задач. По-третє, розв'язування задач, якщо його добре організувати, сприяє вихованню учнів, особливо виховання волі, наполегливості та інших корисних якостей. Особливо корисні математичні задачі для активізації мислення учнів, для виявлення і розвитку їх творчості. Саме з задач починається зацікавленість багатьох учнів математикою.

Недаремно багато відомих учених наголошували і наголошують на тому, що в математиці задачі відіграють чи не найважливішу роль. Наприклад, С.І. Шохор-Троцький запропонував навіть спеціальний метод навчання (метод доцільних задач), в якому основну роль відводив розв'язуванню задач. Ідея навчати учнів через розв'язування задач не втратила свого значення і тепер.

Принцип навчання через розв'язування задач є очевидним наслідком із самої природи математики. Розв'язування задач – найефективніша форма не тільки для розвитку математичної діяльності учнів, а й для засвоєння знань, навичок, методів і застосувань математики.

Не треба дуже відокремлювати вивчення теорії від розв'язування задач. Ці два види роботи повинні переплітатися і обумовлювати один одного.

Перехід від задач до теорії характеризує проблемну ситуацію. Саме на задачах бажано підводити учнів до доцільності вивчення теорії. Перехід від теорії до задач характеризує застосування теорії.

Тенденція зниження інтересу учнів до навчання, яка спостерігається останнім часом, ставить перед шкільним учителем серйозні проблеми.

За словами К.Д. Ушинського (вихователь не повинен забувати, що навчання, позбавлене всякого інтересу і взяте тільки силою примусу… вбиває в учня охоту до навчання, без якої він далеко не зайде). Піднесенням престижу навчання завжди було і залишається, особливо сьогодні, актуальним для школи. В цьому зв'язку одним з важливих завдань, які повинен використовувати в своїй роботі вчитель математики, є виховання в учнів інтересу до математики. Завдання вчителя показати учням, що математичні знання, скільки б вони не були абстрактними, своїм корінням входять у практичну діяльність. Крім того, потрібно розкрити учням ще одну особливість математики: будь-яка математична теорія, будучи закінченою, також рано чи пізно знаходить шлях до реальності.

Одним із засобів вирішення цих завдань є продумане використання на Отже, уроках математики задач практичного змісту, до розв'язання яких, як показує досвід роботи, учні мають більший потяг, ніж до більшості задач із шкільних підручників. В Г. Болтянський писав, що «задачі прикладного характеру мають у загальноосвітній школі важливе значення перш за все для виховання в учнів інтересу до математики».

Висновки. Отже, на прикладі добре складених задач прикладного змісту учні будуть переконуватись у значенні математики для різноманітних сфер людської діяльності, в її користі і необхідності для практичної роботи, побачать широту можливих застосувань математики, зрозуміють її роль в сучасній культурі.

Список літератури:

1. Гунда Г. В. Інновації у підготовці фахівців в умовах класичного університету. Ужгород, УжДУ, 2000. 183 с.
2. Кугай Н. В. Методологічні знання майбутнього вчителя математики: монографія. Харків: ФОП Панов А. М., 2017. 336 с.
3. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
4. Практичне заняття. Педагогіка. Світ енциклопедій. URL: http://gx3000.ru/pedagogika/praktichne-zanjattja.html (дата звернення: 19.03.2017).
5. Програма з елементарної математики. – Умань, УДПУ імені Павла Тичини, 2012. – 18 с.
6. Рахматов Н. Х. Иллюстрация математических методов на прикладных задачах. – Математика в школе. – 2015. – 489 с.

Храпай О.И., Бурчак С.А.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧИТЕЛЯМИ МАТЕМАТИКИ УМЕНИЙ РЕШАТЬ ПРИКЛАДНЫЕ ЗАДАЧИ ИЗ КУРСА «ЭЛЕМЕНТАРНАЯ МАТЕМАТИКА»

Аннотация
В статье рассмотрено развитие у будущих учителей математики умений розвъязувати прикладные задачи из курса элементарная математика. Приведены примеры их приложения. Мотивационные аспекты учителей, относительно совершенствования методов учебы учеников ровъязузуванню прикладных задач. Использование прикладной математики в профессиональной деятельности программиста, бухгалтера, и тому подобное. Повышение профессиональных качеств учителя математики.
Ключевые слова: учебная дисциплина, элементарная математика, прикладные задачи, методическая подготовка, будущий учитель математики, школьный курс математики, умения и навыка формы организации учебы, методы учебы.

Khrapay O.I., Burchak S.O.
Glukhov National Pedagogical University of O. Dovzhenko

IMPROVEMENT BY MATHEMATICS LECTURES TO LEARN APPLIED TASKS WITH THE «ELEMANATOR MATHEMATICS» COURSE

Summary
The article deals with the development of future mathematics teachers' skills in solving applied problems in the course of elementary mathematics. Examples of their application are given. Motivational aspects of teachers, in relation to the improvement of methods of teaching students to study applied tasks. Use of applied mathematics in the professional activities of a programmer, accountant, etc. Improvement of the professional qualities of the teacher of mathematics.
Keywords: educational discipline, elementary mathematics, applied problems, methodical preparation, future teacher of mathematics, school mathematics course, skills and abilities of the form of organization of training, teaching methods.

УДК 378.091.212:159.964

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДСВІДОМОСТІ У НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення підсвідомості (на прикладі аналізу сновидінь) у навчальній роботі зі студентами-психологами. Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовано тематику і підходи до дослідження сновидінь. Висвітлені особливості дослідження сновидінь з позицій різних підходів. Розглянута специфіка залучення студентів до дослідження сновидінь. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: дослідження сновидінь, навчальна робота зі студентами, види сновидінь, дослідницький підхід у навчальному процесі, формування фахової компетентності майбутніх психологів.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців у ВНЗ в сучасних умовах вимагає орієнтації як на світовий рівень вищої освіти, так і запити повсякденної практики. Відповідно, в ході навчання майбутні професіонали повинні опанувати не тільки наявні теоретичні знання, у відповідній науковій сфері, але й практичні способи їхнього застосування, виходячи з вимог професійної діяльності, на сучасному рівні. Сказане повною мірою стосується і підготовки майбутніх фахових психологів, оскільки лише володіння наявними теоретичними знаннями разом з найновішими практичними методиками при орієнтації на повсякденні запити клієнтів можуть забезпечити їм належну конкурентоспроможність на ринку праці. Звідси постає необхідність забезпечити їм підготовку до діяльності у наявних ринкових умовах, при наявності компетентності у широкому спектрі професійних вимог. До таких потреб сьогодення належить і вміння працювати з підсвідомими проявами психічної активності, одним із методів дослідження яких є аналіз сновидінь. Вказана обставина зумовлює актуальність і доцільність даного дослідження.

Проблема, що перебуває в центрі розгляду, може бути окреслена наступним чином: підготовка практичних психологів у вітчизняних ВНЗ до сьогодні здійснюється переважно з орієнтацією на застарілі канони радянської науки, з використанням ідеологічно-орієнтованих теоретичних доктрин, які досі переважають у сучасних підручниках для їхньої підготовки, що не відповідає наявним вимогам освітнього процесу і практичним запитам. Відповідно до пануючих у радянській науці ідеологічних постулатів, людина є свідомою істотою, а тому підсвідомість практично не впливає на її поведінку, що не визнається зарубіжною наукою. Виникає протиріччя, яке полягає в тому, що майбутні фахові психологи повинні орієнтуватися на здобутки світової науки і запити повсякденної практики, проте не можуть здобути їх за наявних реалій; зокрема, це стосується врахування у проявах поведінки людини підсвідомих чинників. До способів вивчення вмісту підсвідомості належить і дослідження сновидінь, а тому студентам необхідно опанувати роботу з ними у процесі навчання.

Мета роботи: висвітлити особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення сновидінь у навчальній роботі зі студентами-психологами.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати тематику і підходи до дослідження сновидінь;

– розглянути особливості дослідження сновидінь з позицій різних підходів;

– висвітлити специфіку залучення студентів до дослідження сновидінь;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Дана робота виконана в контексті попередніх досліджень, з формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, і є їхнім подальшим продовженням (див., напр.: [1-5] та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наш час науковці достатньо часто звертаються до вивчення проблеми підсвідомих проявів психічної активності людини, зокрема, дослідження сновидінь. У першу чергу необхідно назвати праці класиків, які започаткували наукове дослідження сновидінь, проте до сьогодні не втратили свого значення, оскільки в них було закладено основи розгляду даного психологічного феномену. Це публікації З. Фройда [25; 26], К. Г. Юнга [28-30], а також основоположника дослідження сновидінь у вітчизняній науці С. Балея [7].

Варто відзначити і подальші дослідження, як зарубіжних, так і вітчизняних науковців: Р. Блаво [8], Р. Гонглофа [11], Д. Гордона [12], О. Діксона [14; 15], С. Кніпера [16], А. П. Ксендзюка [17; 18], В. Путника [22] і М. Радуги [23] та ін.

З найновіших досліджень необхідно назвати праці наступних вчених: А. Гостєва [6], А. Борбелі [9], Р. Боснака [10], Д. Дауніга [13], Н. Малкольма [19, с. 11-112], В. П. Руднєва [19, с. 113-212], В. В. Летуновського [20], Д. Рейнуотера [24] і Л. Шепперд [27].

В їхніх працях розглянуто широке коло питань, пов'язаних як зі з'ясуванням природи сновидінь, їхнього відношення до підсвідомої сфери психічної активності, методами дослідження, аналізу та пояснення, а також з можливостями практичного застосування цих знань. Здійснений огляд літературних джерел за темою дослідження не наводиться, оскільки цього не дозволяє зробити обмежений обсяг даної публікації; проте

окремі необхідні положення наведені в ході викладу матеріалу власного дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що основні положення щодо сутності, походження, особливостей дослідження сновидінь у наявній науковій літературі з даної тематики висвітлені достатньо повно, інформації про те, як саме доцільно, на раціональних засадах, ознайомлювати з цими знаннями студентів-психологів, ані викладу досвіду подібної роботи, не виявлено. Оскільки окремі розрізнені дані не дають цілісної картини явища, що вивчається, дана обставина вимагає застосування відповідного підходу, який би дозволив освоїти не лише наявні теоретичні знання, але й практичні навички дослідження сновидінь, а також вказав можливості застосування цих знань. Дана обставина змушує до висвітлення цього аспекту проблеми у самостійному дослідженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало у здійсненні спроби виробити та реалізувати певний оптимальний підхід до ознайомлення студентів із дослідженням сновидінь, який би дозволив поєднати наявні розрізнені знання про предмет розгляду на певній раціональній основі, подати їх доступно й у строгій логічній послідовності, виходячи з їхніх потреб у таких знаннях, наявного рівня знань і вимог професійної підготовки. В роботі максимально використано наявний досвід викладання, проте формування запропонованого підходу не можна вважати завершеним. При його реалізації ставилося завдання наблизити наукові теорії до повсякденного життя кожної людини, щоб зробити їх зрозумілими для студентів. У дослідженні передбачено як аналітичну, так і практичну складову; воно організовується та проводиться викладачем, проте з максимально можливим залученням студентів; здійснюється як в аудиторній, так і позааудиторній навчальній діяльності. Вироблена доцільна послідовність проведення дослідження, як викладу матеріалу, так і його практична компонента, в скороченому вигляді, наведена далі.

Для початку потрібно відзначити, що вивчення сновидінь можна розпочинати зі студентами, які навчаються за спеціальністю «Психологія», вже з першого року навчання. Передусім це зумовлено необхідністю розгляду особливостей функціонування психіки, різних її підструктур, що передбачено навчальною програмою курсу «Загальна психологія», тому інформація про сновидіння з'являється в сучасних підручниках із даного навчального курсу [див., напр.: 21]. Передбачено також вивчення сновидінь у темі «Уява», зокрема, автор одного з таких підручників П. А. М'ясоїд відзначає з цього приводу наступне: «Сновидіння відносять до уяви тому, що вони підпадають під визначення вторинних образів (які виникають за відсутності безпосередньо діючого стимулу, на базі досвіду, нерідко випереджають дійсність). Для психології це предмет надзвичайної ваги» [21, с. 240]; зокрема, А. Гостєв констатує: «Сновидіння є невід'ємною частиною психічного життя людей, найяскравішим феноменом їхнього внутрішнього образного досвіду…. Це начебто друге життя людини, пов'язане з її активністю у стані відсутності сну складними закономірностями» [6, с. 124].

Виклад теми передбачено розпочати з ознайомлення студентів з важливістю проблеми вивчення і пояснення сновидінь у попередні історичні епохи розвитку людства. Необхідно відзначити, що даною проблемою люди цікавилися з найдавніших часів, передусім віщуни і служителі різноманітних культів. Відколи люди почали задумуватися над існуванням душі – самостійної істоти, яка робить людину одухотвореною, дає їй змогу відчувати, мислити і рухатися – вони наділяли її здатністю покидати тіло і жити самостійним життям у її снах. Багато таких свідчень відомі ще з дописемного періоду історії, вони дійшли до нас у вигляді міфів.

У ході розвитку цивілізації люди починають накопичувати необхідні знання, проте вони завжди надають важливе значення сновидінням. З появою писемності сновидіння та їхні пояснення починають фіксувати у найдавніших текстах, що дійшли до нас, багато таких розповідей відомі з Біблії. Тобто у давні епохи люди записували передусім найважливіші події, як впливали на їхнє життя: фіксували для нащадків величні справи видатних правителів, полководців і тих, хто вмів пояснювати сновидіння. З давніх-давен люди приписували сновидінням магічні властивості, зокрема, вони вважали, що в снах можна побачити майбутнє.

Не зникає інтерес до сновидінь і в епоху Середньовіччя, однак у цей час їхнє вивчення і тлумачення детермінується вимогами християнства. У книгах того періоду можна знайти відомості про те, що ревнісно віруючим у їхніх снах з'являлися святі, і повідомляли їм божественні одкровення. Згодом таких людей також визнавали святими і канонізували; до них зверталися у молитвах із різними проханнями і т. п. Проте наукове дослідження сновидінь починається лише наприкінці XIX ст.

Далі необхідно надати інформацію про основні закономірності психічного життя під час сну. Сновидіння – це своєрідним чином організована система образів, що виникають під час сну, за відключення джерел взаємодії організму зі зовнішнім середовищем [21, с. 240]. «Відомо, що сни породжуються розлитим гальмуванням кори великих півкуль і підкоркових структур, що виникає в міру витрачання нервовими клітинами свого біоелектричного потенціалу і зниження їхньої збудливості на протязі періоду відсутності сну… У результаті сну клітини відновлюють свій біоенергетичний рівень. Сон не пасивний відпочинок, а активний стан організму і психіки. Навіть за глибокого сну в мозку залишаються «ділянки активності», які здійснюють «сторожову функцію», пов'язану з можливістю екстренного пробудження [6, с. 126]. Таким чином, сон виконує біологічну функцію підтримання життя організму і підготовки його до активності після пробудження; ні одна жива істота, що має психіку, не може жити без сну.

Результати досліджень біоелектричної активності головного мозку показують, що всі люди від моменту народження бачать сновидіння. При цьому виокремлюються дві фази сну: повільна і швидка. Вони взаємодіють між собою, причому перша впливає на другу не тільки у межах

одного циклу сну, але й під час інших циклів. Відповідно, діє циклічний фізіологічний механізм сну. Середньостатистичний сон становить собою п'ять циклів комбінації повільного і швидкого сну, кожен цикл триває приблизно 1,5 год.; причому швидкий сон завершує цикл. Переважно перше сновидіння відображає події, що передували сну, друге і третє – стосуються минулого, але мають емоційний тон, властивий першому сновидінню. Четверте сновидіння ще більше занурене в минуле, п'яте – утримує в собі елементи всіх попередніх. Це – ланки одного ланцюга, що має свої цикли і свою систему детермінації [цит. за 21, с. 241].

А. Гостєв стверджує, що циклічність сну може бути покладена в основу типології сновидінь. У швидкому сні сновидіння яскраві, емоційно забарвлені і виражають зазвичай якісь хвилюючі події, пригоди, екзотичні, фантастичні сцени. Сновидіння в повільній стадії спокійні, схожі на «міркування» про події, що мали місце, переосмислення минулого; це своєрідне «думання уві сні». Подібні сновидіння-спогади реалістичні; часто оцінюються сновидцем як нецікаві. У сновидіннях повільної стадії можна знайти і сліди сновидінь із попереднього швидкого сну. Зустрічаються, однак, люди, у яких відмінності в сновидіннях повільної і швидкої стадій мінімальні. Так, людям із «бідною» уявою складні та фантастичні сни сняться під час 2-ї стадії повільного сну [6, с. 131]. Встановлено, що найчастіше саме фаза швидкого сну супроводжується сновидіннями, яким приписують віщий сенс.

Далі необхідно повернутися, з огляду на необхідність подальшого розкриття теми, на початок наукового дослідження сновидінь наприкінці XIX ст. Засновник психоаналізу З. Фройд називає сновидіння «царською дорогою до пізнання несвідомого в душевному житті людини», він розробляє метод пояснення сновидінь шляхом їхнього аналізу, розшифровує «мову сновидінь» і покладає на цей метод великі сподівання. Результати багаторічних досліджень він оприлюднює у книзі «Тлумачення сновидінь» (1900) [26]. Саме після публікації цієї праці науковці дедалі частіше починають звертатися до вивчення підсвідомих проявів психіки людини.

Студентам необхідно навести основні підходи та способи роботи зі сновидіннями, а також приклади пояснення сновидінь із праць З. Фройда, і їхнього аналізу. Підхід до тлумачення сновидінь, запропонований основоположником психоаналізу, вважається класичним, і до сьогодні не втратив свого значення. Студентів необхідно ознайомити з його методикою роботи зі сновидіннями, та основними підходами до їхнього пояснення [25; 26]. Оскільки практично всі, хто цікавиться психологією, певною мірою обізнані з працями Фройда, доцільно з'ясувати: у чому, на його думку, полягає таємниця сновидінь?

На думку Фройда, сновидіння – це продукт головного мозку, прояв психічного життя конкретної людини, робота, що в символічній формі задовільняє її нереалізовані бажання. Сновидіння мають конкретний сенс, який можна з'ясувати за допомогою психологічного аналізу, вчений застосовував для цього метод вільних асоціацій. Він вважав, що сновидіння бувають простими, зрозумілими і заплутаними. Перші мають очевидний зміст і не містять важливої інформації, а тому не потребують аналізу та пояснення. Зрозумілі сновидіння мають явний зміст, проте для його виявлення потребують аналізу і пояснення. Заплутані сновидіння видаються абсурдними, і мають прихований зміст. З цього приводу автор теорії відзначає: «Я вирішив проблему абсурдності сновидіння у тому сенсі, що думки, які за ним криються, ніколи не мають абсурдного характеру – принаймні, у розумово нормальних людей – і що діяльність сновидіння створює також повністю або частково абсурдні сновидіння лише тоді, коли зображенню в ньому підлягає критика, іронія і насмішка, яка є в думках... Я стверджую: все, що має у сновидінні форму начебто прояву функції мислення, не повинно вважатися мислительним процесом діяльності сновидіння, а стосується матеріалу думок, які криються за сновидінням, і у вигляді готового цілого переносяться звідти у його явний зміст» [26, с. 239].

Як вважає З. Фройд, усі сновидіння мають залишки вражень попереднього дня, проте їхні мотиви лежать у площині минулого людини. Часто це враження дитинства, що через образи повертають сновидця до нереалізованих бажань. Прихований зміст з'являється тоді, коли відбувається витіснення потягу. Його задоволення через дію неможливе, тому він пробиває собі дорогу до сприймання, спираючись на залишки вражень дня і знаходить галюцинаторне задовільнення. У такий спосіб – від потягу, через образ, до бажання – сновидіння досягає своєї мети. З'ясувати це можна лише шляхом послідовних кроків [21, с. 245]. Він також встановив, що робота сновидіння здійснюється за допомогою таких процесів, як конденсація, зміщення, деформація, вторинна переробка і символізація. Завдяки цим процесам явний зміст сновидіння стає прихованим. Далі потрібно влаштувати дискусію щодо правомірності цих висновків, з залученням як класичних прикладів, так і власних.

На наступному етапі роботи зі студентами необхідно розглянути основні положення аналізу сновидінь за К. Г. Юнгом [28-30], які він здійснив з інших позицій. «Відкриття, що несвідоме – це не просто склад минулого, але що воно наповнене зародків майбутніх психологічних ситуацій і ідей, привело мене до нових підходів у психології... Здатність людської психіки продукувати новий матеріал особливо значуща, коли маєш справу із символами сновидінь; у своїй професійній практиці я постійно виявляв, що образи і ідеї, які містяться в снах, не можуть бути пояснені лише в термінах пам'яті. Вони виражають нові думки, які що ніколи не досягали порогу свідомості [цит. за 21, с. 249].

Юнг вважає, що сновидіння мають образну мову, але вона затьмарена розумом і втрачає властиве первісній свідомості поєднання в образі зовнішнього і внутрішнього світу. Тим часом образи сновидінь бувають аналогічними змісту первісних уявлень, міфів, ритуалів. Вони являють собою своєрідний міст між способами, якими людина висловлює свої думки, і найпростішою формою вираження емоції. Свідомість поєднується з інстинктами, а сновидіння наповнюються психічною енергією. Сновидець отримує «послан-

ня із несвідомого», яке, незалежно від того, як він до цього ставиться, впливає на його психічне життя [21, с. 250]. На думку вченого, функція сновидінь полягає у відновленні балансу психічного життя. Сновидіння компенсує спотворення свідомості людини та попереджає про небезпеки того способу життя, яке вона веде. Тобто символи сновидіння – це вияви тенденції символічного характеру думок і почуттів, вчинків і ситуацій. Ці положення також роз'яснюються, розглядаються на прикладах і обговорюються зі студентами.

Хоча попередній наданий матеріал вже дає достатньо інформації для роздумів та потребує тривалого опрацювання, необхідно також розповісти і про інші підходи. З огляду на це не менший інтерес становить тлумачення сновидінь у практиці гештальттерапії [13]; тому необхідно надати інформацію про особливості цього підходу. В якості одного з сучасних підходів до роботи зі сновидіннями можна розглянути методику В. В. Летуновського (модифікований варіант методики М. Босса), яка базується на засадах екзистенційної терапії [20]. Дані положення також необхідно розглянути, обговорити і пояснити на прикладах; після цього можна зупинитися на порівнянні особливостей різних методів і одержуваних із їхньою допомогою результатів.

Щодо інших, відомих сучасних підходів до дослідження сновидінь, необхідно сказати наступне. Вивчення сучасних методів є не лише надто непростою справою, яка часто не під силу не лише професійним психологам, але й фахівцям з аналізу сновидінь. Тому їхнє вивчення, практичне освоєння і застосування вимагає тривалої, наполегливої подальшої роботи; це завдання слід віднести до перспективних, у разі його успішного вирішення варто повернутися до викладу даної теми і продовження роботи у цьому напрямку зі студентами. Наразі варто надати їм лише коротку, оглядову інформацію про них, як про відомі альтернативні методи, які, можливо, виражають нові тенденції, проте ще не здобули визнання в середовищі науковців, які займаються дослідженням сновидінь.

Після завершення аналітичної частини дослідження починається його практична частина. Спочатку студентам надається інформація про послідовність роботи зі сновидіннями, яка слідує як з одержаних знань на дану тему, так і набутого власного досвіду. Методика дослідження зводиться до послідовного опанування різних етапів роботи зі сновидіннями, від простіших до складніших форм.

1. Фіксація сновидінь. Перш за все майбутні фахові психологи повинні навчитися записувати власні сни. Дане завдання лише на перший погляд видається простим, до здійснення спроб виконати його. Невдовзі з'ясовується, що більшість із них не взмозі записати побачений сон, тому необхідно з'ясувати причини цих труднощів, і надати інформацію про раціональні прийоми фіксації сновидінь. Записані сни необхідно класифікувати за типологією, запропонованою А. Гостєвим, (за критерієм рівня та підрівнів їхньої детермінації) щоб встановити, чи становлять вони інтерес для аналізу і пояснення [6]. Дане питання необхідно розглянути на прикладах сновидінь різних типів.

2. Аналіз сновидінь. Сновидіння, що становлять інтерес для пояснення, тобто такі, що містять корисну інформацію, необхідно проаналізувати. При цьому можна здійснювати аналіз із позицій різних підходів, як класичних, так і сучасних, різних авторів. Спочатку потрібно навести приклади такого аналізу, як з літератури по даному питанню, так і з власного досвіду. Результати аналізу з застосуванням різних підходів необхідно порівняти і пояснити; після цього можна залучити до цього процесу студентів.

3. Тлумачення сновидінь. Одержану в ході аналізу сновидіння інформацію потрібно пояснити, здійснивши її інтерпретацію – тобто добути ту корисну інформацію, що міститься у підсвідомості та стає доступною спостереженню під час сновидінь. Це ще складніший процес, який також вимагає необхідних пояснень, наведення і розбір ряду прикладів, а також застосування різних підходів. Необхідно також відзначити, що в результаті пояснення сновидінь можна отримати інформацію про різні тривожні тенденції в активності психіки, що пов'язані з реальним життям людини, а також інформацію про можливі захворювання.

4. Робота зі сновидіннями. Після цього необхідно розповісти про наступний етап – роботу зі сновидіннями, опанувати яку вдається лише фахівцям високого рівня. В даному випадку доцільно розповісти при випадок з лікарської практики львівського психолога, психотерапевта С. Балея [7], якому довелося, у буквальному сенсі, вступити у двобій зі сном, який доймав його пацієнтку. Кожного разу, поступаючись йому у формах прояву, він не змінював своєї сутності, проте все ж таки Балею вдалося вийти переможцем з цього протиборства. Звісно, що перспективи такої роботи зі сновидіннями студенти зможуть опанувати лише у віддаленій перспективі, проте сама така можливість може стати для них надійним орієнтиром для подальшої роботи у даному напрямку

Щодо результатів застосування даного підходу, необхідно відзначити наступне: навіть після завершення дослідження студенти не взмозі набути необхідні навички для аналізу сновидінь та їхнього пояснення. Тому головним результатом проведеної з ними роботи є актуалізація даного напрямку досліджень: у майбутніх психологів необхідно сформувати відповідний інтерес, позитивну мотивацію до даної сфери діяльності, показати можливості застосування відомих методів роботи зі сновидіннями і способи практичного використання одержаних відомостей. Набуття необхідних навичок у дослідженні сновидінь може стати результатом подальшої, тривалої і наполегливої роботи у даному напрямку; необхідний досвід прийде з роками, вже після того, як студенти стануть професійними психологами і отримають необхідний досвід практичної роботи за даним фахом. Проте навіть такий, відсрочений у часі результат виправдовує зусилля, затрачені на розробку та впровадження запропонованого підходу. Відповідно, роботу зі студентами у даному напрямку, протягом всього їхнього навчання, необхідно продовжувати.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. Огляд наукових публікацій за обраною темою дозволяє констатувати, що наявні праці містять лише певну сукупність нерідко протирічливих даних, які важко об'єднати у цілісну концепцію, придатну для викладання і розуміння студентами; що створює певні труднощі як у її викладанні, так і освоєнні майбутніми психологами.

2. Застосування дослідницького підходу до висвітлення даної теми у ході її викладання студентам-психологам дозволяє систематизувати наявні знання, викласти їх у певній логічній послідовності, зробити доступнішими і зрозумілішими, а відповідно, сформувати позитивну мотивацію до її вивчення та подолати низку труднощів, пов'язаних з її опануванням.

3. Впровадження запропонованого підходу дозволяє підняти інтерес до вивчення даної теми у студентів, зацікавити їх до самостійного вивчення інших її аспектів, методів і перспектив дослідження сновидінь, що має позитивний вплив на залучення їх до науково-дослідницької діяльності, а також на процес формування їхньої професійної компетентності.

У майбутньому передбачено здійснити апробацію запропонованого підходу, його допрацювання і впровадження у процес підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ.

Список літератури:

1. Вінтюк Ю. В. Професійна компетентність майбутніх психологів: сутність і можливості формування / Ю. В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 4. – С. 36-47.
2. Вінтюк Ю. В. Стан підготовки майбутніх психологів у ВНЗ України з позицій сучасних вимог / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1(40). – Ч. III. – С. 395-399.
3. Вінтюк Ю. В. Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві на зміст підготовки майбутніх психологів / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 1(41). – Ч. III. – С. 372-376.
4. Вінтюк Ю. В. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахових психологів у ВНЗ / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 3(43). – Ч. II. – С. 245-249.
5. Вінтюк Ю. В. Концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 4(44). – Ч. III. – С. 351-355.
6. Гостев А. А. Психология вторичного образа / А. А. Гостев. – М.: «Изд-во Институт психологии РАН», 2007. – 512 с.
7. Балей С. Замітка про вплив гіпнози на сни // Академік Степан Балей. Зібрання праць у п'яти томах / За ред. М. М. Вернікова. – Т. I. – Львів – Одеса: ІФЛІС ЛФС «Cogito», 2002. – С. 392-394.
8. Блаво Р. Как диагностировать болезни по снам / Р. Блаво. – СПб.: Издательство «Веды», 2010. – 192 с.
9. Борбели А. Тайна сна: Пер. с нем. / А. Борбели. – М.: Знание, 1989. – 191 с.
10. Боснак Р. В мире сновидений: Пер. с англ. / Р. Боснак. – М.: МП «Дерево жизни», 1991. – 96 с.
11. Гонглофф Р. П. Матрица сновидений. Новый подход в исследовании снов / Р. П. Гонглофф. – СПб.: ИГ «Весь», 2009. – 176 с.
12. Гордон Д. На грани реальности: осознанные сны как средство самоисцеления / Д. Гордон. – СПб.: ИГ «Весь», 2014. – 480 с.
13. Дауниг Д. Из практики гештальт-терапии: работа со сновидениями: Пер. с англ. / Д. Дауниг, Р. Марморштейн. – 2-е изд. – М.: Психотерапия, 2011. – 192 с.
14. Диксон О. Времена сновидений. Книга 1. Реальность и сознание за границами яви / О. Диксон. – М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. – 288 с.
15. Диксон О. Времена сновидений. Книга 2. Посвященные существами сновидений / О. Диксон. – М.: ООО Книжное издательство «София», 2017. – 320 с.
16. Книппер С. Сновидение: иная реальность: Пер. с англ. / С. Книппер, Ф. Богзарон, А. П. де Карвалько. – М.: Постум, 2012. – 272 с.
17. Ксендзюк А. П. По ту сторону сновидения. Технология трансформации / А. П. Ксендзюк. – М.: Постум, 2010. – 384 с.
18. Ксендзюк А. П. Осознанное сновидение и внетелесный опыт. Двадцать лет эксперимента: может ли сознание существовать за пределами биологического тела? / А. П. Ксендзюк. – М.: Постум, 2014. – 288 с.
19. Малкольм Н. Состояние сна: Пер. с англ. В. П. Руднева / Н. Малкольм.; Рундев В. П. Новая модель сновидения / В. П. Руднев. – М.: Академический проект, 2014. – 212 с.
20. Летуновский В. В. Анализ базовых настроений сновидения и последующая работа с ними / В. В. Летуновский. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hpsy.ru/public/x033.htm.
21. М'ясоїд П. А. Сновидіння // Курс загальної психології: підручник: у 2 т. / П. А. М'ясоїд. – К.: Алерта, 2013. – Т. 2. – С. 240-253.
22. Путник В. Контролируемые сновидения: управляемая реальность / В. Путник. – М.: ИПЛ, 2015. – 204 с.
23. Радуга М. Преподавание внетелесных путешествий и осознанных сновидений. Методики набора групп и их эффективного обеспечения / М. Радуга. – Спб.: «Весь», 2013. – 336 с.
24. Рейнуотер Д. О снах // Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом: Пер. с англ. / Д. Рейнуотер. – М.: Прогресс, 1992. – С. 122-144.
25. Фрейд З. О сновидении // Психология бессознательного: Сб. произведений / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – С. 310-343.
26. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд. – К.: «Здоровья», 1991. – 384 с.
27. Шепперд Л. Загляни в свои сны: Практическое руководство к самопознаию: Пер. с англ. / Л. Шепперд. – М.: Аквариум, 1995. – 144 с.
28. Юнг К. Г. Аналитическая психология / К. Г. Юнг. – СПб.: МЦНК и Т «Кентавр»; Институт Личности ИЧП «Палантир», 1994. – 136 с.
29. Юнг К. Г. Анализ сновидений. Семинары 1928-1929 годов / К. Г. Юнг. – Часть I. – М.: Клуб Кастелано, 2014. – 304 с.
30. Юнг К. Г. Анализ сновидений. Семинары 1930 года / К. Г. Юнг. – Часть II. – М.: Клуб Кастелано, 2014. – 396 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОДСОЗНАНИЯ В УЧЕБНОЙ РАБОТЕ СО СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности и ход применения исследовательского подхода к изучению подсознания (на примере анализа сновидений) в учебной работе со студентами-психологами. Проведен обзор научных публикаций по выбранной теме; выяснена тематика и подходы к исследованию сновидений. Освещены особенности исследования сновидений с позиций различных подходов. Рассмотрена специфика привлечения студентов к исследованию сновидений. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: исследование сновидений, учебная работа со студентами, виды сновидений, исследовательский подход в учебном процессе, формирование профессиональной компетентности будущих психологов.

Vintyuk Yu.V.
National University «Lviv Polytechnic»

INVESTIGATION OF SUBCONSCIOUSNESS IN EDUCATIONAL WORK WITH PSYCHOLOGY STUDENTS

Summary
The article considers the features and the course of application of the research approach to the study of subconsciousness (on the example of the analysis of dreams) in educational work with psychology students. Scientific publications on the selected topic have been reviewed; the subjects and approaches to the study of dreams have been clarified. The features of the study of dreams from the standpoint of different approaches are highlighted. The specificity of attracting students to the study of dreams is considered. Conclusions are drawn from the work carried out and prospects for further research in this direction are outlined.
Keywords: studying dreams, educational work with students, types of dreams, research approach in the educational process, formation of professional competence of future psychologists.

УДК 376.08

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МЕТОДИЧНІЙ РОБОТІ ВЧИТЕЛІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА НЕПЕРЕРВНОЇ САМООСВІТИ

Дубровіна І.В.
Комунальний вищий навчальний заклад Київської обласної ради
«Академія неперервної освіти»
Крилова К.Ю.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Вивчено проблему підготовки вчителів до організації проектної діяльності учнів. Проаналізовано методичну роботу педагогів з реалізації проектних технологій як складову неперервної самоосвіти. Досліджено метод проектів як педагогічну технологію підвищення ефективності навчального процесу. Описані види та типи проектів. Визначена роль проектної діяльності у формуванні комплексних умінь особистості педагога, що становлять сутність професійної компетентності спеціалістів.
Ключові слова: метод проектів, проектна діяльність, самоосвітня діяльність, компетентності, методична робота, потреби сьогодення.

Постановка проблеми. Сучасна неперервна освіта потребує нових підходів до проблеми професійного самовдосконалення, постійного зростання освітніх кадрів. Сьогодні потребою суспільства є підготовка таких фахівців, які були б спроможні вирішити процес творчої та науково-дослідницької діяльності учнів для досягнення позитивного результату, який б задовольняв інтереси та вирішував проблеми підростаючої молоді. Серед багатьох педагогічних технологій, що використовуються у загальноосвітніх навчальних закладах, відокремлюються проектні, як саме ті, що сприяють підвищенню ефективності освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підготовки учителя до організації проектної діяльності знайшли своє відображення у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: І. Зязюна, Ю. Клетної, І. Княжевої, М. Коляди, Т. Мантули, Г. Муравйової, Л. Ноздріної, Л. Онищук, О. Пєхоти, Н. Плахотнюка, Т. Подобєдової, Г. П'ятакової, О. Солом'яного, Н. Чепурної, Г. Швецової, Н. Яковлєвої, І. Ящук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проектна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих методів, прийомів та засобів. Тому підготовка вчителів до здійснення проектно-технологічної освіти учнів стає нагальною потребою нашого часу.

Мета статті – розглянути реалізацію проектних технологій у методичній роботі вчителів в структурі неперервної самоосвітньої діяльності, описати переваги проектного методу та вплив його використання на розвиток якостей особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метод проектів є одним із особливо результативних засобів формування компетентностей, необхідних сучасній людині: навчально-пізнавальної – це готовність того, хто навчається, до самостійної пізнавальної діяльності; інформаційної – це готовність самостійно працювати з інформацією з різних джерел, шукати, аналізувати і відбирати необхідну інформацію; комунікативну – це навички роботи в парах, у групах різного складу; компетенцію особистісного самовдосконалення – це готовність здійснювати фізичний, духовний та інтелектуальний саморозвиток [5]. Для того, щоб зрозуміти сутність категорії «проектної технології» слід розібратися в таких поняттях як «проект» – «метод проектів» – «проектна діяльність» – «проектна технологія». Поняття «проект» у науково-педагогічних джерелах має дуже велику кількість визначень. Проект як метод навчання, як зміст навчання, як форма організації навчального процесу, як особлива форма філософії освіти.

Як слушно зазначає О. Савченко, запитом суспільства є необхідність підготовки такого фахівця, який діяв разом з учнем, зміг організувати педагогічне спілкування у вигляді діалогу, дискусії, групової роботи тощо, володів би різними засобами підтримки уваги та працездатності школярів, був спроможний самостійно моделювати, конструювати інноваційні технології навчання і виховання, створював освітні проекти, які мають відповідати потребам пізнавальної сфери учнів [10].

За Ф. Бегьюлі, категорія «проект» – це послідовність взаємопов'язаних подій, які відбуваються впродовж встановленого обмеженого проміжку часу та спрямовані на досягнення оригінального і водночас певного результату. Л. Ващенко вважає, що проект – це інноваційна форма організації освітнього середовища, в основі якої лежить комплексний характер діяльності тимчасового колективу спеціалістів в умовах активної взаємодії з навколишнім середовищем [1]. Є. Полат визначає проект як комплекс пошукових, дослідницьких, графічних та інших видів робіт, що виконуються з метою практичного чи теоретичного розв'язання значущої проблеми [4].

Актуальною для нашого дослідження є позиція Є. Полат: *метод проектів* – це певна сукупність навчально-пізнавальних прийомів, що дозволяють вирішити певну проблему під час самостійних дій з обов'язковою презентацією результатів. Якщо говорити про метод проектів як педагогічну технологію, то вона передбачає сукупність дослідницьких проблемних методів, творчих за своєю діяльністю [3]. О. Рибіна зазначає, що *метод проектів* – це педагогічна технологія, орієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх використання і здобуття нових

(іноді і шляхом самоосвіти) [4]. С. Гончаренко дає таке визначення методу проектів – це організація навчання, коли набуваються знання і навички у процесі планування й виконання практичних завдань – проектів [1].

Ґрунтовним є визначення Л. Хоружої, *«проектна діяльність»* – це спосіб розвитку творчості, самостійності, прагнення до ідеально-перспективного перетворення світу за допомогою креативних дій і операцій у процесі створення конкретного продукту – проекту ідеального та реального [8]. Проектна діяльність становить сукупність дій щодо складання й розроблення проекту, планування певної роботи й послідовного її виконання. І. Єрмаков стверджує, що проектна діяльність – це конструктивна й продуктивна діяльність особистості, спрямована на розв'язання життєво значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілевизначення, планування і здійснення проекту [1].

Метод проектів, на нашу думку, виступає однією з складових упровадження методів активного навчання і виховання, що спрямоване на плекання особистості як творця і проектувальника свого життя. Таким чином, педагогічна проектна діяльність: формує проектне творче мислення; передбачає методи активного навчання, забезпечуючи повноцінний зв'язок теорії з практикою; визначає способи «живої» діяльності, виступає механізмом впровадження компетентісно спрямованого підходу; забезпечує адекватну реакцію освіти на зміни соціокультурного та інформаційно-технологічного середовища; виступає засобом вивчення того чи іншого предмету (географія, біологія, фізика тощо); забезпечує технологію розв'язання завдань: від постановки мети – до кінцевого результату.

Отже, проектна діяльність розглядається дослідниками, як: інтегративний вид діяльності, що синтезує в собі елементи ігрової, пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, творчої, професійно-трудової, комунікативної, навчальної, теоретичної і практичної діяльності [1].

Навчальні проекти в освіті допомагають розвивати творчу самостійну діяльність, формувати дослідницькі творчі навички учнів та надають можливість учителю організувати самостійну роботу школярів у межах певного предмета, науки. Переваги проектного методу та вплив його використання на розвиток якостей особистостей розглядалися у працях І. Єрмакова, О. Коберника, Н. Матяш, О. Савченко, В. Тименко, А. Цимбалару та ін. Вчені доводять, що проектна технологія – це одна з інноваційних технологій освітнього процесу, яка забезпечує формування основних компетентностей учнів.

Проектна діяльність сприяє розвитку індивідуальності та суб'єктності учнів; задовольняє їхню постійну потребу в спілкуванні та взаємодії, і тому як наслідок побудові взаємовідносин без конфліктів. Через проект відбувається вплив навчального, розвивального, виховного, здоров'язберігаючого середовища, створення спільно з учнями простору «впорядкованої свободи» в колективі. При чому досягається соціальне адаптування: індивідуальний підхід до розвитку кожної дитини заради її самореалізації у різних соціальних групах і суспільстві взагалі.

Як вказує Т. Савустьяненко, під час використання проектної технології розв'язується ціла низка різнорівневих дидактичних, виховних і розвивальних завдань, а саме розвиваються пізнавальні навички учнів, формується вміння самостійно конструювати свої знання, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, активно розвивається критичне мислення, сфера комунікації тощо [5]. Основними завданнями проектної технології є наступні: навчити набувати нові знання самостійно, вміти застосовувати їх для розв'язання проблемних пізнавальних і практичних задач; оволодіти здатністю працювати в різноманітних групах, виконуючи різні соціальні ролі (лідера, виконавця, посередника тощо); виробити в учнів уміння користуватися дослідними прийомами: збирати необхідну інформацію, вміти її аналізувати з різних точок зору, висувати різні гіпотези, робити висновки [5, с. 30-31].

При роботі над проектами учні набувають структурованих знань, підвищується мотивація до опанування додаткової інформації, здобувають навики пошуково-дослідницької роботи та інтерпретації результатів. Загальним є розуміння дидактичної цінності проектів: як засобу розв'язання проблем, набуття нових знань, отримання продукту діяльності та інше. Організація проектної діяльності є багатоцільовою діяльністю і має у своєму арсеналі багато різновидів проектів. Є кілька класифікацій проектів за різними підставами.

Зупинимось більш детально на характеристиці деяких з них, а саме на тих проектах, які найбільш доцільно використовувати при вивченні предметів природничого циклу.

Дослідні проекти – передбачають створення добре обміркованої структури, визначеної мети, актуальності предмета дослідження для всіх учасників, соціальної значущості, продуманості методів, у тому числі експериментальних методів опрацювання результатів. З біології та екології більшість проектів мають дослідний характер (наприклад « Визначення типу шкіри на різних ділянках обличчя та складання правил догляду за власною шкірою», «Аналіз особливостей розвитку заповідної мережі України»). Дослідні проекти планується виконувати певний час. Важливо сформулювати власну точку зору на проблему чи явище, максимально урізноманітнити методи наукового пошуку.

Інформаційні проекти спрямовані на збирання інформації про певний об'єкт чи явище, на ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз і узагальнення фактів. Такі проекти потребують добре продуманої структури, можливості систематичного коригування в ході роботи над проектом. Такі проекти можуть бути органічною частиною дослідних проектів. Вони спрямовані на отримання нової інформації з проблеми та її розв'язання в наукових і практичних колах. Залежно від поставлених задач проект виконується в паперовому або електронному вигляді.

Творчі проекти – не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись кінцевому результату, прийнятій групою логіці спільної діяльності, інтересам учасників проекту. Наприклад, готується захід з теми «Еста-

фета творчості». Учитель у кожному класі поставив проблему, сам пропонує певні конкурси, але й діти «творять» сценарій двох-тримісячного марафону. При цьому заходи готуються силами не лише вчителя біології, але й усього колективу вчителів, які проймаються загальним настроєм (міжпредметні зв'язки). Утім, незважаючи на дотримання певної лінії, що має привести до очікуваного результату, можуть виникати ситуації, які вчитель біології не передбачав.

Рольові-ігрові, пригодницькі проекти – дозволяють учасникам проявити здібності щодо прийняття певної ролі, що зумовлена характером і змістом проекту. У цих проектах не має усталеної структури, і вона залишається відкритою до закінчення проекту [5].

Екологічні проекти – торкаються важливих проблем екологічного стану міста, села, екологічного захисту, дотримання екологічних норм, посильних дій учнів щодо збереження природи, флори і фауни, проведення акцій, заходів, дій екологічних заходів, відкриття екологічних троп, організації екологічних клубів, гуртків, дій екологічних агітбригад, практичних корисних справ та дій у екологічному напрямку.

Природничі проекти – найчастіше бувають дослідницькими і мають позначено дослідне завдання і мету. Такі проекти вирішують проблеми пов'язані із явищами природи, дослідженнями флори місцевості, підготовки метеопрогнозів, складання плану озеленення шкільного приміщення або відкриття зимового саду тощо. Керівник проекту повинен мати високий рівень педагогічної культури й володіти творчими здібностями. Йому потрібно стати генератором розвитку учнівських пізнавальних інтересів та творчого потенціалу. Водночас, вчитель повинен розуміти те, що він сам не розвиває свої особисті творчі здібності через застосування інноваційних форм діяльності, то йому навряд чи вдасться розвивати їх в учнів. Реалізація методу проектів на практиці потребує зміни педагогічної позиції вчителя. Із носія готових знань він перетворюється на організатора пізнавальної діяльності своїх учнів. Змінюється психологічний мікроклімат класу, оскільки вчителю доводиться переорієнтовувати свою навчальну роботу та дії учнів на різноманітні види самостійної діяльності, на пріоритет пошукової, дослідницької праці. Тому робота за методом проектів потребує від вчителя не тільки оволодіти теоретичною базою знань, алгоритмом здійснення проектної діяльності, а на основі наявного розвинутого критичного та творчого мислення, комплексних умінь розвивати в собі спрямованість до проектної діяльності.

Висновки. Тому на сучасному етапі розвитку освіти постає проблема необхідності підготовки вчителів до впровадження проектної діяльності учнів, що є одним із шляхів підвищення професійної компетентності та ефективним інструментарієм неперервної самоосвіти. Перспективи подальшого розвитку проблеми пов'язані із застосуванням таких проектних технологій, які б дозволили сформулювати спеціальні інноваційні вміння, які необхідні сучасному педагогу у ролі «агента змін» в умовах оновлення освітніх завдань закладів освіти.

Таблиця 1

Підготовка вчителів до організації проектної діяльності

Комплексні уміння особистості	Складові уміння особистості
Уміння, пов'язані із розвитком інтересу	- аналізування власних інтересів; - визначення, віднаходження нових ідей та інтересів на основі раніше придбаних знань; - зіставлення і порівняння власних можливостей та інтересів; - відстоювання власних інтересів
Уміння, що розвиваються в різних видах діяльності	- визначення власних видів діяльності, що сприяють розширенню пізнання; - формулювання запитань і вміння визначення мети у кожному виді діяльності; - розширення кругозору та набуття практичних навичок у кожному виді діяльності
Уміння вибирати вид діяльності, що приносить користь особистості	- відшукування самостійної сфери діяльності; - дослідження та обирання корисного виду діяльності; - знаходження вірних шляхів та способів виконання на практиці запланованої діяльності; - вміння робити обґрунтований вибір для практичного застосування
Уміння підготуватися до практичних дій	- визначення власної частини практичної роботи; - чітке визначення цілей для практичних дій; - визначення та обґрунтування кроків для здійснення практичних дій
Уміння дослідити умови практичної діяльності	- формулювання і обирання умови, в яких здійснюється практична діяльність; - планування умов для практичних дій; - знаходження місця для практичного виконання
Уміння здійснювати діяльність на практиці	- формулювання мети діяльності; - планування практичних дій; - знаходження недоліків та переваг у власній діяльності
Уміння оцінювати результати практичної діяльності	- розроблення критеріїв оцінювання проекту; - розвиток уміння подати результати праці та презентувати роботу; - розвиток уміння захищати власні досягнення і оцінити результати роботи
Уміння встановити особисте ставлення до практичної діяльності	- усвідомлення значення практичної роботи; - оцінювання власного розвитку у процесі навчання та підготовки проектів
Уміння встановити суспільно-корисну цінність від практичної проектної діяльності	- усвідомлення суспільного значення практичних дій; - оцінювання значення власної діяльності та її користі для суспільства

Список літератури:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
2. Іщенко В. Інноваційне забезпечення педагогічного процесу через проектну діяльність / В. Іщенко // Проектна діяльність у ліцеї: компетентнісний потенціал, теорія і практика: Науково-методичний посібник / за редакцією С. М. Шевцової, І. Г. Єрмакова, О. В. Батечко, В. О. Жадька. – К.: Департамент, 2008. – 520 с.
3. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров. – М., 2005. С. 20.
4. Рыбина О. Проектная деятельность / О. Рыбина // Лучшие страницы педагогической прессы. – 2004. – № 1. – С. 46-49.
5. Савустьяненко Т. Л. Діяльнісний підхід під час вивчення біології / Т. Л. Савустьяненко. – Х.: Основа, 2008. – 158 с.
6. Савченко О. Я. Шкільна освіта як замовник підготовки майбутнього вчителя / О. Я. Савченко // К.Рідна школа. – 2007. № 5. – С. 5-8.
7. Сучасні форми та методи навчання біології / уклад. К. М. Задорожний. – Х.: Основа, 2010. – 142 с.
8. Хоружа Л. Проектна культура вчителя: етичний компонент / Л. Хоружа // Шлях освіти. – 2006. – № 4. – С. 11-15.

Дубровина И.В.
Коммунальное высшее учебное заведение Киевского областного совета
«Академия непрерывного образования»
Крылова К.Ю.
Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОЕКТНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЕ УЧИТЕЛЕЙ КАК АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА НЕПРЕРЫВНОГО САМООБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Изучена проблема подготовки учителей к организации проектной деятельности учащихся. Проанализирована методическая работа педагогов по реализации проектных технологий как составляющая непрерывного самообразования. Исследован метод проектов как педагогическая технология повышения эффективности учебного процесса. Описанные виды и типы проектов. Определенная роль проектной деятельности в формировании комплексных умений личности педагога, составляющие сущность профессиональной компетентности специалистов.
Ключевые слова: метод проектов, проектная деятельность, самообразовательная деятельность, компетентности, методическая работа, потребности настоящего.

Dubrovina I.V.
Communal Higher Educational Institution of the Kiev Regional Council
«Academy of Continuing Education»
Krylova K.Y.
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova

REALIZATION OF PROJECT TECHNOLOGIES IN METHODOLOGICAL WORK OF TEACHERS AS THE RELEVANT PROBLEM OF CONTINUOUS SELF-EDUCATION

Summary
The problem of teacher training for the organization of project activity of students was studied. The methodical work of teachers on the implementation of design technologies as a component of continuous self-education is analyzed. The method of projects as a pedagogical technology for increasing the efficiency of the educational process is investigated. Described types and types of projects. The role of the project activity in the formation of the complex skills of the teacher's personality is determined, which constitute the essence of professional competence of specialists.
Keywords: project method, project activity, self-educational activity, competence, methodical work, needs of the present.

УДК 37.013

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ДИТЯЧИХ ОБ'ЄДНАННЯХ

Карпич І.О., Перфільєва М.В.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті висвітлено особливості соціалізації особистості в дитячих об'єднаннях. Проаналізовано різні підходи до визначення понять «соціалізація особистості», «дитячі об'єднання». Розкрито роль дитячого об'єднання у соціалізації особистості.
Ключові слова: соціалізація, соціалізація особистості, дитячі об'єднання, дитячі громадські об'єднання.

Постановка проблеми. Сучасні політичні та економічні процеси, моральне та культурне оновлення суспільства призвели до серйозних змін в суспільних інститутах виховання. Ці зміни зумовлюють потребу у вдосконаленні всіх ланок життя, особливо тих соціальних інститутів, що займаються підготовкою молоді до життя, ефективної її соціалізації.

На сучасному етапі розвитку суспільства набуває актуальності проблема соціалізації дітей в дитячих об'єднаннях, тому що участь дітей у дитячому об'єднанні сприяє формуванню громадянської позиції і ціннісного відношення до себе й інших, дозволяє дітям підвищити свою соціальну компетенцію.

Соціалізація особистості – взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість [5].

Соціалізація особистості передбачає процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах [1, с. 23]. Це процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку [5].

Важливою домінантною для сучасного соціокультурного суспільства є соціалізація особистості як результат її соціально-особистісного розвитку та виховання, досягнення оптимальної форми соціальної активності та компетентності, що дає змогу дитині бути активним перетворювачем власного життя та довкілля. Тому участь дітей у діяльності дитячих громадських об'єднаннях – одна із форм вияву такої активності.

Російський педагог М. Гур'янова зазначає, що дитячі і молодіжні об'єднання – різновид соціально-педагогічної діяльності дітей і молоді у відкритому мікросередовищі, тому їх потрібно розглядати як один із методів та ефективну форму соціального виховання, як самодостатній соціальний інститут, що відіграє важливу роль в особистому самовизначенні підростаючих поколінь [1].

Дитячі об'єднання можна охарактеризувати як самодіяльні об'єднання дітей, підлітків і молодих людей, створені з метою виховання та особистісного самовиховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціалізації особистості розглядалася з філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, педагогічних позицій. Серед учених, які суттєво вплинули на назване дослідження, слід назвати Г. Гіддінгса, Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Дж. Міда, Т. Парсонса, Г. Тарда, З. Фрейда та ін.

Проблемі соціалізації в загальному вигляді присвятили свої наукові роботи Г. Андрєєва, Б. Вульфов, М. Євтух, В. Зеньковський, М. Лукашевич, Р. Овчарова, С. Русова, В. Семенов, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський та ін.

В наукових доробках М. Баяновської, Л. Гордієнко, Д. Малкова, Н. Онищенко, Р. Охрімчук, О. Панагушиної, Ю. Поліщука, С. Харченка, С. Чернети та ін. висвітлювалися різні аспекти діяльності сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні та зарубіжних країн.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Історіографічний огляд проблеми свідчить про відсутність цілісного та всебічного дослідження з даної теми. Названу проблему досліджували опосередковано та фрагментарно.

Мета статті – висвітлити особливості соціалізації особистості в дитячих об'єднаннях.

Виклад основного матеріалу. Права дітей на об'єднання зі своїми однолітками гарантують такі нормативні документи: Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», Указ Президента України «Про заходи щодо сприяння розвитку пластового (скаутського) руху в Україні», Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009-2015 роки та ін.

У Законі України «Про молодіжні та дитячі організації» (1 грудня 1998 р.) визначено права та обов'язки молодіжних та дитячих організацій, їх участь у реалізації молодіжної та дитячої політики, форми підтримки державою молодіжних та дитячих організацій в Україні.

Відповідно до цього ж закону дитячі громадські організації – об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

В сучасній науковій літературі немає єдиної типології та класифікації молодіжних та дитячих об'єднань, особливо тих, які виникають останнім часом.

Умовно дитячі та молодіжні об'єднань, що сьогодні існують в Україні, поділяються (класифікуються) за такими критеріями: за віком (дитячі, дитячо-юнацькі, студентські, молодіжні); за статусом та основними показниками (формальні та неформальні); відповідно до територіальної розповсюдженості (всесвітні, всеукраїнські та регіональні дитячі та молодіжні організації); за напрямками діяльності (громадсько-політичні, соціально зорієнтовані, професійно спрямовані, виховні, релігійні, пацифістські, спортивні, мистецькі, екологічні та ін.) [4, с. 11].

Таким чином, класифікація молодіжних громадських організацій може здійснюватися за різними ознаками, які складають загальну характеристику організації, дають уявлення про її сутність та особливості. Однак, головним показником ефективності діяльності дитячих об'єднань є те, наскільки вона надає можливість своїм членам самореалізуватися, впливати на різноманітні процеси державного будівництва та розвитку [4].

У дитячому об'єднанні, тобто в колективі, дитина входить у широку систему стосунків. Взаємодія дітей розгортається на інформаційному, діяльнісному та емоційному рівнях [3].

Інформаційний рівень передбачає взаємодію дітей у процесі обміну інформацією, обговоренні проблем, що виникають, спільному пошуку рішень, прогнозуванні і плануванні майбутнього.

На діяльнісному – взаємодія в колективі розгортається як співпраця дітей в різних видах колективної діяльності за інтересами, у розробці та практичній реалізації спільних проектів, у коректуванні дій, спрямованих на досягнення загальних цілей.

Емоційний рівень відображає домінуючі емоційні стани дітей, їх спільні переживання, стосунки симпатій чи антипатій між членами колективу, гуманістичні та суспільно значимі мотиви [3].

З погляду вікових психологічних особливостей для дитячого віку характерна підвищена сприйнятливість до соціальних явищ – для неї необхідне визнання, повинна бути наявність мотивації на взаємодію в групі; дитина готова до змін, відчуває потребу в своїх досягненнях і своєму самовизначенні [6].

З погляду сучасних педагогів, участь у діяльності дитячому об'єднанні сприяє формуванню громадянської позиції і ціннісного відношення до себе й інших; дозволяє учням підвищити соціальну компетенцію; розвивати соціальні навички поведінки і установок на самостійне ухвалення рішення соціальних проблемних ситуацій [6, с. 185].

У дітей виникає бажання діяти відповідно до тих очікувань, які вона має по відношенню один до одного, що згодом виявляється в їх поведінці.

На поведінку дитини впливають також вимоги соціального середовища у вигляді обов'язків, традицій, правил поведінки і моральних норм.

Діти прагнуть до групового об'єднання тоді, коли бачать в цьому перспективу цікавого життя, можливість вирішити свої проблеми. При цьому дуже важливо забезпечити усвідомлення своїх потреб, цілей і отримання практичного результату діяльності [2].

Діти усвідомлюють необхідність створення дитячого об'єднання, розуміють, що участь в ньому дозволить: забезпечити реалізацію права на свободу думок, свободу слова, самоствердження; розвивати почуття відповідальності за себе, колектив, школу; змінити устрій життя школи і взаємовідношення між учнями і педагогами для створення духу співробітництва, взаємодопомоги і взаєморозуміння; організовувати своє дозвілля [2].

Дитячі об'єднаннях виступають своєрідною «школою життя», первісним осередком набуття дитиною соціального досвіду в пошуку власного місця у досить мінливому, жорстокому та стратифікованому суспільстві. Вони дають можливість дитині зорієнтуватись у системі соціальних зв'язків, опанувати механізмами регуляції соціальної поведінки, здійснити аналіз власних можливостей та реалізувати їх [4, с. 11].

До того ж дитячі об'єднання – це єдина соціальна інституція суспільства, вступивши до якої діти діють від власного імені, приймають власні рішення у своїх інтересах; вони мають реальну можливість самовиховання, саморозвитку; поряд з ними існує педагогічна підтримка, яка обумовлена співпрацею, співдружністю, передачею соціально-громадського досвіду дорослих дітям [3, с. 5].

Поміж інших інститутів соціалізації особистості (сім'ї, школи, різних позашкільних освітньо-виховних закладів), дитячі об'єднання допомагають дітям увійти до такого мінливого світу цивілізованими людьми. Взаємодіючи на партнерських засадах з державними органами і установами, суспільними рухами, дитячі об'єднання вирішують найважливіші проблеми дітей, допомагаючи їм в соціальній адаптації, створюючи умови для їхньої соціалізації [6, с. 185].

Російськиий дослідник А. Волохов обґрунтував принципи соціалізації дитини в дитячих організаціях, тобто основні вимоги до змісту, форм і методів роботи, що забезпечують формування у дітей і підлітків соціального досвіду і готовності до його перетворення: *включеність дітей в соціальні особистісно-значущі відносини* (соціалізація дитини в дитячій організації припускає її розвиток у взаємодії з навколишнім світом, в реальних соціальних особистісно-значущих відносинах з навколишнім світом, у процесі яких відбувається її самопізнання, самореалізація і саморозвиток); *принцип домінанти загальнолюдських цінностей* (соціалізація дитини в діяльності дитячої організації буде здійснюватися більш успішно, якщо забезпечити гармонізацію загальнолюдських і реальних цінностей в організації життєдіяльності дітей); *принцип самореалізації дитини в дитячій громадській організації* (у процесі соціалізації головне призначення дитини – «виконати» себе, реалізувати себе); *принцип саморозвитку і самоорганізації життєдіяльності дитячої громадської організації; принцип взаємозв'язку дитячого самоврядування і педагогічного управління* (один із основних механізмів управління дитячою організацією – рівнодія двох рівноправних складових (дорослого (педагогічного) управління і дитячого самоврядування) на користь пріоритету дитячих інтересів) [2].

Особистість дитини, підлітка, молодої людини в дитячому об'єднанні розкривається передусім у соціальному аспекті, її інтуїтивні уявлення про себе стають усвідомленими завдяки системі соціальних характеристик особистості – соціальних статусів, які свідчать про її місце в групі, організації і системі соціальних ролей – стійких соціальних функцій, виконуваних дитиною в організації. Статус характеризується правами та обов'язками члена організації (член ради, керівник експедиції, кореспондент прес-центру та ін.).

Статус і роль члена організації стимулюють його творче ставлення до справи, оволодіння новими знаннями, прагнення самовдосконалюватись, формування позитивних комунікативних якостей тощо. Адже теорія соціальних ролей передбачає активність самої людини – виконавця ролі – щодо своєї діяльності і впливу на неї, орієнтує на поєднання в рольовій діяльності творчого підходу з відповідальністю [6].

Дитячі об'єднання як важливий інститут соціалізації акцентує увагу на розвитку самостійності, виховання свідомого громадянина з активною життєвою позицією. Саме в них діти отримують навички міжособистісного спілкування, набувають лідерських якостей, ініціатив у прийнятті рішень, практики в реалізації індивідуальних і колективних справах що сприяє активному формуванню громадянської позиції. Дитячі організації допомагають дітям успішно інтегруватися в суспільство, бути готовим до праці в нових соціально-економічних умовах державного розвитку, пізнають світ і себе, формують свою самосвідомість, моральні та соціальні установки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, соціалізація особистості в дитячому об'єднанні – це процес набуття досвіду соціальних відносин і засвоєння нових соціальних ролей, які здійснюється в різних сферах діяльності, спілкуванні і самопізнання шляхом засвоєння, присвоєння, збагаченні та передачі дитиною досвіду соціальної взаємодії дітей і дорослих.

Дитяче об'єднання виступає важливим інститутом соціалізації дітей, тобто це соціальне середовище, яке допомагає дитині успішно інтегруватися в суспільство, набути навичок самостійності, навичок міжособистісного спілкування, лідерських якостей.

Список літератури:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Волохов А.В. Социализация ребенка в детских общественных организациях (вопросы теории и методики): монография. – Ярославль, 1999. – 270 с.
3. Дитячі громадські організації. – Х.: Вид. гр. «Основа», 2004. – 192 с.
4. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 256 с.
5. Енциклопедія освіти. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Коляда Н.М. Дитячий рух як інститут соціалізації дітей та підлітків / Н.М. Коляда // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціалізація особистості» (Київ, грудень 2008 р.). – К., 2009. – С. 179-187.
7. Троцко Г.М., Трубавіна І.М., Хлебникова Т.М. Українські дитячі та молодіжні громадські організації: навчальний посібник. – Х., 1999. – 206 с.

Карпич И.А., Перфильева М.В.
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ДЕТСКИХ ОБЪЕДИНЕНИЯХ

Аннотация
В статье освещены особенности социализации личности в детских объединениях. Проанализированы различные подходы к определению понятий «социализация личности», «детские объединения». Раскрыта роль детского объединения в социализации личности.
Ключевые слова: социализация, социализация личности, детские объединения, детские общественные объединения.

Karpych I.A., Perfilieva M.V.
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

FEATURES OF SOCIALIZATION OF PERSONALITY CHILDREN'S ASSOCIATIONS

Summary
The article highlights the peculiarities of socialization of the individual in children's associations. Different approaches to definition of concepts «socialization of the person», «children's associations» are analyzed. The role of the children's association in socialization of the personality is revealed.
Keywords: socialization, socialization of the person, children's associations, children's social associations.

УДК 378

СИСТЕМА ВЗАЄМНОЇ ПЕРЕВІРКИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИШАХ

Кашуба О.М., Кравчук Т.О., Навольська Г.І.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Стаття присвячена проблемам проведення контрольних заходів з метою перевірки рівня сформованості знань, умінь, навичок студентів. Надаються рекомендації щодо відбору навчального матеріалу, змісту завдань та вправ для студентів у процесі формування професійної компетентності фахівців. У статті обґрунтована необхідність вдумливого ставлення до постановки цілей контролю, як вирішального фактору досягнення результату освітнього процесу та управління навчанням.

Ключові слова: контроль, якість знань, іноземна мова, зміст навчального матеріалу, організація навчальної діяльності, пізнавальна діяльність студентів, іншомовне спілкування.

Постановка наукової проблеми та її значення. У житті сучасного суспільства відбуваються стрімкі зміни ціннісних орієнтацій у зв'язку з проголошеними принципами гуманізації та демократизації суспільства, модернізації змісту освіти, перехід від кваліфікації до компетентності, ствердження особистісно орієнтованого підходу. Вирішення проблеми забезпечення якісної підготовки фахівців з вищою освітою на сучасному етапі передбачає значне поліпшення контролю навчальної роботи студентів як важливого засобу управління процесом навчання. Поширеним сучасним видом контролю в процесі навчання за кредитно-модульною системою у ВНЗ є система тестування. Тестування може використовуватись для вхідного, поточного та підсумкового контролю знань і умінь студентів у межах одного чи декількох змістових модулів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Проведений нами аналіз наукових джерел про те, що питання організації та проведення контролю знань студентів вищих навчальних закладів активно вивчалося і вивчається як вітчизняними так і зарубіжними вченими: О. Мокровим, Т. Солодкою, М. Сорокіним, І. Цатуровою. Проблема розробки тестів та їх застосування в практиці навчання іноземних мов досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені Л. Банкевич, В. Коккота, С. Ніколаєва, О. Петращук, L. Bachman, J. Clark, K. Morrow та ін. Аналіз наукових робіт дає підстави стверджувати, що проблема проведення ефективного та правильного з наукової та методичної точки зору контролю знань, вмінь і навичок студентів, оптимізація шляхів проведення контрольних заходів є актуальною з точки зору управління навчальним процесом.

Мета статті – розглянути систему взаємної перевірки із забезпечення якості знань студентів, а саме, найбільш ефективні форми проведення та перевірки тестових завдань, обсягу та принципів добору їх до тестів, оскільки оцінка – важливий засіб управління навчальним процесом.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. У сучасному світі все більше зростає роль іноземних мов. Перебудова середньої та вищої шкіл, значне збільшення міжнародних зв'язків створюють певні передумови для покращення вивчення іноземних мов. Адже знання іноземної мови – свідчення рівня культури і освіти. Сфера їх застосування для сучасної людини значно розширюється зі збільшенням міждержавних зв'язків, а також можливістю використання в своїй роботі іноземної літератури. Контроль та оцінка знань, умінь та навичок студентів – невід'ємний структурний компонент навчального процесу. З огляду на логіку процесу навчання, він є, з одного боку, завершальним складником оволодіння певним змістовим блоком, а з іншого – важливою ланкою в системі навчальної діяльності особистості. Основні завдання контролю – виявлення рівня правильності, обсягу, глибини та дієвості засвоєних студентами знань, отримання інформації про характер пізнавальної діяльності, про рівень самостійності та активності студентів в навчальному процесі, встановлення ефективності методів, форм та способів їхнього навчання.

Залежно від дидактичної мети використовують різні види контролю за навчанням: попередній, поточний. повторний, тематичний, періодичний, підсумковий, комплексний.

· *Попередній контроль* носить діагностичний характер. Напередодні вивчення певної теми, засвоєння якої має грунтуватися на раніше вивченому матеріалі, викладач може з'ясувати рівень розуміння опорних знань, актуалізувати їх, аби успішно рухатися вперед.

· *Поточний контроль* передбачає перевірку якості засвоєння знань у процесі вивчення конкретних тем.

· *Повторний контроль* спрямований на створення умов для формування умінь і навичок. Повторна перевірка якнайкраще сприяє переведенню знань з короткотермінової до довготривалої пам'яті.

· *Тематичний контроль* пов'язаний з перевіркою рівня знань, умінь га навичок студентів в обсязі певного розділу.

· *Періодичний контроль* передбачає встановлення обсягу знань студентів з тих або інших проблем стосовно вимог програм.

· *Підсумковий контроль* має на меті з'ясувати рівень засвоєння учнями навчального матеріалу в кінці семестру або навчального року. Це проводиться у формі заліків, іспитів.

· *Комплексний контроль* передбачає перевірку рівня засвоєння знань, умінь та навичок з кількох суміжних дисциплін, які забезпечують

комплексний підхід до формування професійного світогляду студентів [4, с. 216].

Щодо методів контролю знань, умінь та навичок, то в історії розвитку вищої школи виокремилися такі основні методи контролю знань, умінь і навичок студентів: усна перевірка, письмова, практична, тестова перевірки. Дещо умовно до методів перевірки можна віднести метод спостереження.

· *Усна перевірка* зазвичай займає переважаюче місце в методах контролю знань з іноземних мов у вищих навчальних закладах. Використання цього методу вимагає від викладача значних зусиль і майстерності: грамотно формулювати запитання, спонукаючи студентів до активного мислення, будувати систему запитань у певній логічній послідовності, уважно слухати відповіді, враховувати індивідуальні особливості студентів. Проте цей метод не позбавлений недоліків, зокрема призводить до неефективного використання часу на занятті.

· *Письмова перевірка* порівняно з усною більш ефективна, оскільки всі студенти отримують завдання для підготовки письмових відповідей на них. Це спонукає студентів до самостійної пізнавальної діяльності, формування культури писемного мовлення, ефективності використання навчального часу.

· *Практична перевірка* передбачає залучення студентів до конкретної практичної діяльності, що сприяє перевірці вмінь застосовувати знання на практиці, а також рівень сформованості вмінь і навичок. Логічно така перевірка випливає із сутності процесу пізнання, в якому практика відіграє спонукальну і контролюючу роль.

· *Тестова перевірка* все більше набуває свого поширення. Сутність цього методу полягає у визначенні завдань (запитань) різних рівнів, на які або подані альтернативні відповіді або пропонується студентові доповнити відповідь, або ж її сформулювати. Можуть бути завдання для конструювання відповіді. Тестова перевірка може здійснюватися на паперовому носієві або з комп'ютерним забезпеченням. Перевага цього методу полягає в тому, що за допомогою найпростіших засобів (бланків, матриць) можна отримати відповідь практично на будь-яке запитання, а недоліком є можливість вгадування правильної відповіді [4, с. 217].

Контроль всіх умінь мовленнєвої діяльності є невід'ємною складовою системи навчання, що безпосередньо впливає на ефективність процесу навчання. Результати оцінювання студентів демонструють якість і повноту досягнення цілей на кожному етапі вивчення іноземної мови (поточний, рубіжний, підсумковий контроль).

На практиці підтверджуються філософські закони, що саме ті моменти, які мали найбільше позитивне значення для викладачів та студентів в модульно-рейтинговій системі, а саме – отримання оцінок без здачі іспитів за рахунок наполегливої праці протягом всього семестру, яка оцінювалась в балах, і можливість покращення результатів на іспитах – саме це і призводить до ситуації, коли студенти з абсолютно різним рівнем сформованої компетенції можуть отримати однакову оцінку відповідно до набраних балів. Тобто, при модульно-рейтинговій системі, де враховуються певні об'єктивні фактори, людський фактор, коли зникає психологічний стрес для студентів в зв'язку зі здачею іспитів, що також є мотивацією для студентів працювати наполегливо та систематично протягом всього семестру, іноді складається ситуація протилежна нашим намаганням чітко визначити рівень володіння мовою студентів вищих навчальних закладів. Рівні володіння мовою від рівня А1 до рівня С2 викладені та детально описані «Загальноєвропейськими рекомендаціями» [3, с. 164], і більшість країн вимагають підтвердження рівнів володіння мовою відповідно до положень цього документу.

Варто зазначити, що до контрольних заходів ставляться певні педагогічні вимоги, або принципи: планомірності; систематичності; викладення основного матеріалу.

Аналіз наукових джерел дає нам можливість стверджувати, що тестова перевірка набуває все дальшого розповсюдження і визнання як вченими так і практиками. За допомогою тестів є можливість перевірити рівень засвоєння навчального матеріалу студентами. Тестові завдання поділяють: за цільовими, функціональними і смисловими ознаками: констатуючі, діагностуючі, прогностичні (за метою застосування); тести поточного, рубіжного (проводяться наприкінці семестру), підсумкового (проводяться в кінці кожного навчального семестру); заключного контролю (в кінці курсу навчання) – за видом контролю; тести, спрямовані на вимірювання рівня засвоєння матеріалу – за об'єктом контролю; тести, орієнтовані на норми знань; тести, орієнтовані на критерій оцінки – за співвідношеннями з нормами чи критеріями; стандартизовані тести (які пройшли апробацію на досить великій кількості (600-1000 чоловік) і які мають допустимі показники якості, а також характеризуються специфікацію – паспорт з нормами, умовами та інструкціями для його багаторазового використання в процесі контролю за якістю знань); – нестандартні тести (тести, складені самими викладачами для своїх студентів – за статусом контролюючої програми, за формальними ознаками: – вибіркові тести, тести з вільною конструйованою відповіддю; тести альтернативні, тести множинного, перехресного вибору – за характером вибіркових відповідей; – тести на швидкість, на складність; тести машинні, безмашинні [2, с. 304].

Одним з важливих аспектів є стандартизація тестів. Стандартизований тест – це тест, який пройшов апробацію на досить великій кількості учасників тестування і має стабільні показники якості, а також специфікацію – паспорт з нормами, умовами та інструкціями для його багаторазового використання в різних умовах. В свою чергу стандартизований тест буде мати великий вплив на не стандартизовані тести (викладацькі тести, які складаються самими викладачами для своїх студентів). І знову ми повертаємося до тієї ж самої проблеми. З одного боку нам дуже потрібна стандартизація, а з іншого боку потрібно пам'ятати, що стандартизація може обмежити діяльність викладачів і у випадку неврахування важливих моментів навпаки призвести до негативних наслідків [3, с. 178].

Для забезпечення результативності тестового контролю необхідно дотримуватись таких психологопедагогічних вимог: поступове впрова-

дження тестового контролю; комплексний характер тестових завдань; об'єктивність оцінювання; дотримання організаційної чіткості; забезпечення кожного студента бланком із завданням та бланком для відповіді в залежності від виду тесту; обов'язково проводити аналіз результатів тестування; При визначенні викладачем змісту та форми тестового завдання необхідно враховувати особливості навчальної дисципліни, що вивчається, вимоги до її засвоєння, мету навчання.

Висновки. Отже, ми розглянули систему взаємної перевірки із забезпечення якості знань студентів, а саме, найбільш ефективні форми проведення та перевірки тестових завдань, обсягу та принципів добору їх. Контроль рівня засвоєння і якості знань, здобутих студентами в процесі вивчення іноземних мов, а також їх розвиток та готовність до застосування цих знань на практиці й демонструє співвідношення між тим, що студент знає з програмових дисциплін, і тим, що він може знати з цих же дисциплін на певному етапі навчання Таким чином, тестові завдання для перевірки якості знань студентів забезпечують можливість перевірити значний обсяг навчального матеріалу, порівняно із звичайним іспитом (за менший проміжок часу). Впровадження та використання тестового контролю якості знань студентів дозволяє викладачам ВНЗ упорядкувати процес контролю знань, умінь та навичок студентів, підвищити об'єктивність оцінки. Результати такого контролю дають можливість студентам об'єктивно оцінити свої досягнення та рівень опанування навчальним матеріалом.

Список літератури:

1. Булах І.Є., Шило І.М. Мотивація навчання і валідизація оцінювання рівня знань // Педагогіка і психологія. Вісник АПН. – 1996. – № 3. – С. 125-129.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури / Світлана Сергіївна Вітвицька. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, навчання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – Київ: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Мацера О.А. Сучасні методи контролю й оцінки знань студентів під час вивчення іноземних мов – Міжнародна наукова інтернет-конференція. Сучасний соціокультурний простір 2017. – С. 216-218.
5. Ніколаєва С.Ю., Петращук О.П. Тестовий контроль лексичних навичок аудіювання (англійська мова). – К.: ЛЕНВІТ, 1997. – 91 с.

Кашуба А.М., Кравчук Т.А., Навольськая Г.И.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

СИСТЕМА ВЗАИМНОЙ ПРОВЕРКИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ВУЗАХ

Аннотация
Статья посвящена проблемам проведения контрольных мероприятий с целью проверки уровня сформированности знаний, умений, навыков студентов. Даются рекомендации по отбору учебного материала, содержания заданий и упражнений для студентов в процессе формирования профессиональной компетентности специалистов. В статье обоснована необходимость вдумчивого отношения к постановке целей контроля, как решающего фактора достижения результата образовательного процесса и управления обучением.
Ключевые слова: контроль, качество знаний, иностранный язык, содержание учебного материала, организация учебной деятельности, познавательная деятельность студентов, иноязычное общение.

Kashuba O.M., Kravchuk T.O., Navolska H.I.
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

SYSTEM OF MUTUAL VERIFICATION FOR PROVIDING THE QUALITY OF KNOWLEDGE OF STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGE AT LAST

Summary
The article is devoted to the problems of carrying out control measures in order to check the level of formation of knowledge, skills and abilities of students. There are recommendations on the selection of educational material, the content of tasks and exercises for students in the process of forming the professional competence of specialists. The article substantiates the need for a thoughtful attitude towards setting goals of control, as a decisive factor in achieving the result of the educational process and management education.
Keywords: control, quality of knowledge, foreign language, maintenance of educational material, organization of training activities, students' cognitive activity, foreign language communication.

УДК 378.11

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗНЗ

Киричок І.І., Воропай В.Р.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Предмет дослідження авторів статті – проблема соціальної успішності майбутніх керівників ЗНЗ. Значна увага зосереджена на визначенні підходів до поняття «соціальна успішність», «формування соціальної успішності», «формування якостей соціально успішної особистості майбутнього керівника ЗНЗ». Автори репрезентують структуру соціальної успішності особистості майбутнього управлінця та розроблену систему якісних показників та рівнів соціальної успішності. Наведені результати констатуючого експерименту дослідження свідчать про об'єктивну недостатність розвиненості емоційно-вольового та соціально-групового компонента соціальної успішності майбутніх управлінців в контрольних і експериментальних групах. Автори переконливо доводять, що в значної кількості респондентів недостатньо розвинене моральне ставлення до себе, колег і підлеглих, недостатній рівень стресостійкості; значна кількість майбутніх керівників не має достатньої компетентності професійної саморегуляції і розвитку своєї індивідуальності в межах професії.
Ключові слова: соціальна успішність, формування соціальної успішності, майбутній керівник загальноосвітнього навчального закладу, компетентність, управління.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти переживає стрімкі фундаментальні реформування на шляху до створення нового постінформаційного суспільства. Незважаючи на масштаби й темпи змін в світі взагалі та у системі освіти зокрема, в освітній сфері існує традиційна управлінська структура. У межах цієї структури відповідальним за всі види діяльності ЗНЗ (навчальну, наукову, економічну, організаційну та ін.) є керівник.

В даний час домінуючим фактором, що визначає управлінську модель освітнього закладу, є постійно зростаюча конкуренція, яка стає головною відмінною рисою освітніх систем упродовж останніх десятиліть.

У зв'язку з цим суспільство висуває серйозні вимоги до рівня особистісного та професійного розвитку керівника освітнього закладу як лідера й організатора освітнього простору.

Трансформація українського суспільства супроводжується зміною усталених уявлень про успіх, стихійними формуваннями нових моделей успіху. Тому сьогодні важливо визначити детермінанти успіху, соціально-професійні уявлення про особистісний успіх тих, хто буде очолювати загальноосвітній заклад – майбутніх керівників ЗНЗ.

Становлення майбутнього керівника ЗНЗ як успішної людини здійснює позитивний вплив на всі аспекти його соціалізації, формування ставлення до світу, до себе і з самим собою, на розвиток почуття власної гідності, дозволяє бути щасливим, краще адаптуватися в суспільстві, в педагогічному колективі закладу, долати труднощі та відчувати себе особистістю, яка відбувалася.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури не виявляє спеціальних досліджень, присвячених проблемі соціальної успішності майбутніх керівників ЗНЗ. Чимало досліджень присвячено забезпеченню успішності учнів у навчальній діяльності (Ш.А. Амонашвілі, А.С. Бєлкін, Є.Н. Худотеплова [7], Н.Є. Щуркова та ін.). Вплив успішності в ЗНЗ на розвиток особистості дитини відзначають Є.А. Александрова, Є.Ю. Варламова [2], Л.М. Казимирська [3], А.Р. Лопатін, В.М. Пятуніна [4], А.Р. Тугушева [6] та ін. У багатьох роботах «успішність» розглядається як особистісна якість (В.М. Лизинський, Г.К. Селевко, В.П. Созоне та ін.). Однак і в них ця проблема аналізується як аспект окремих галузей людської діяльності (наприклад, педагогічної, творчої, навчальної та ін.).

Праці, присвячені управлінню, широко представлені в російській і, особливо, в зарубіжній психології. Набагато менш дослідженими залишаються проблеми керівництва в системі освіти. Велика частина робіт присвячена управлінню якістю освіти (В.А. Александров, В.А. Антропов, Н.П. Макаркін, Т.А. Салимова та ін.).

Найбільш фундаментальне психологічне дослідження професійно-особистісної успішності керівника начального закладу здійснив російський психолог Б.Н. Тамбієв [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, об'єктивна необхідність розв'язання проблеми соціальної успішності майбутніх управлінців у педагогічній площині, з одного боку, і відсутність дослідження, де б цілісно розглядалась ця проблема, з другого, зумовили вибір теми «Педагогічні аспекти соціальної успішності майбутніх керівників ЗНЗ».

Формулювання цілей статті. Визначити основні підходи науковців до поняття «соціальна успішність», «формування соціальної успішності», «формування якостей соціально успішної особистості майбутнього керівника ЗНЗ»; представити структуру соціальної успішності особистості майбутнього управлінця та розроблену систему якісних показників та рівнів соціальної успішності; навести результати констатуючого експерименту дослідження соціальної успішності особистості майбутнього управлінця.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Є.Ю. Варламової, «соціальна успішність – це стійкий стан особистості, який ґрунтується на позитивній «Я-концепції», в якій відбивається її включеність в систему соціальних зв'язків і відносин як соціально повноцінного суб'єкта, що сприяє його ефективної соціалізаці та досягнення соціально значущих статусів» [2, с. 200].

Формування соціальної успішності – це «цілісний процес, який передбачає включення осо-

бистості в соціально позитивні види діяльності, що виражається в її активності з метою досягнення наміченого результату, пов'язаного з її індивідуальним усвідомленням, колективним і суспільним визнанням отриманого успіху» [1, с. 180].

З урахуванням вимог до професійних і особистісних якостей керівника, науковцями виділені загальні ознаки успішної професійної поведінки управлінця: високий рівень виконавської дисципліни, що забезпечує ефективне виконання поставлених перед управлінцем службових завдань і справедливе застосування санкцій; наявність соціально визнаних досягнень, які є фундаментом до подальшого професійного вдосконалення і кар'єрного росту; продуктивна ділова взаємодія; суб'єктивна задоволеність процесом і результатом власної професійної діяльності [5, с. 54].

На основі викладеного Б.Н. Тамбієв визначає загальний абрис стратегії успішної поведінки управлінця:

· прагнення керівника довести професійну компетентність і заповзятливість до рівня майстерності;

· чітке усвідомлення цілей і завдань, спрямованих на реалізацію управлінських рішень;

· оперативність прийняття та реалізації рішень (глибина і гнучкість мислення, проникливість розуму, організованість і самодисципліна, воля, інтернальність локусу контролю і особистісної каузальності, наявність інноваційного потенціалу);

· продуктивна ділова взаємодія зі співробітниками ЗНЗ (мотивація на високоефективне виконання службових завдань; ясне делегування обов'язків підлеглим; апелювання фактами, наявними в професійному досвіді; здійснення контролю якості виконуваних доручень);

· вірність нормативним документам (обов'язковість, відповідальність, високий рівень виконавської дисципліни, принциповість, чесність та ін.) [5, с. 56].

Основний стратегічний шлях управлінця можна виразити наступними складовими його професійного успіху: духовно-моральні цінності поведінки, професійна майстерність, ефективність діяльності та її високий результат, еталон особистісної та ділової комунікабельності.

Ми розглядаємо процес формування якостей соціально успішної особистості майбутнього керівника ЗНЗ як суб'єктну взаємодію викладачів ВНЗ та магістрів, під час якої відбувається інтеріоризація соціально схвалюваних уявлень про успіх, формування мотивації досягнень, розвиток волі, виховання впевненості в можливості досягнення цілей (позитивна Я-концепція), формування спрямованості на саморозвиток, розширення соціальної та управлінської компетентності.

На основі даних теоретичного аналізу проблеми нами була розроблена система якісних показників та рівнів соціальної успішності особистості майбутнього керівника ЗНЗ, яку доцільно представити у вигляді таких показників:

· мотиваційний, який передбачає потребу в професійному саморозвитку і самовдосконаленні;

· моральний, що включає вміння керівника слідувати моральним нормам, наявність у нього позитивних соціальних цінностей;

· емоційно-вольовий, що передбачає стресостійкість, емоційну гнучкість;

· інтелектуально-творчий, який включає особистісну та індивідуальну компетентність: готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, уміння раціонально організовувати свою працю без фізичних і емоційних перевантажень;

· соціально-груповий, який передбачає соціальну спрямованість, соціальну адаптивність

Таблиця 1

Показники та рівні соціальної успішності майбутніх керівників ЗНЗ

Показники	**Рівні**		
	Низький	**Середній**	**Високий**
Мотиваційний	відсутність стійкої потреби у рості творчого та інтелектуального потенціалу; відсутність потреби в самоактуалізації: потреби в розширенні свого «Я»; відсутність стійкої потреби у визнанні, професійній праці, в результатах діяльності, в інноваційній діяльності	Епізодична участь у творчому пошуку; задоволеність досягненим без перегляду перспектив подальшого розвитку; здатність виконувати дії за заданим алгоритмом.	Наявність стійкої потреби у рості творчого та інтелектуального потенціалу; наявність переконання займатися дослідно-експериментальною діяльністю; мотивація досягнення: стійка професійна спрямованість; прагнення перемагати, честолюбство, схильність до розумного ризику, соціальна сміливість; потреба в досягненні успіху; · потреба в самовираженні: потреба в професійній праці, працьовитість; потреба в плануванні і цілепокладання; потреба в досягненні результату діяльності; потреба в інноваційній діяльності; трансцендентальні потреби: · потреба в самоствердженні: потреба у владі і впливі; статусні потреби керівника; лідерські потреби; потреба у визнанні, повазі та самоповазі, · потреба в самоактуалізації: потреба в розширенні свого «Я»; потреба в професійному саморозвитку і самовдосконаленні

Закінчення таблиці 1

Мораль-ний	Відсутність необхідності у вияві гуманності, доброти, чесності, справедливості, чуйності, тактовності; світоглядна переконаність: · не усвідомлення цінності феноменів свободи і гідності; · низький рівень власної гідності; · прагнення формально виконувати службові обов'язки; · не дотримання кодексу честі керівника та моральних вимог професії.	ставлення до інших суперечливе: залежне від ситуації епізодичний вияв гуманності, доброти; чесності, чуйності, тактовності; світоглядна переконаність: · усвідомлення цінності феноменів свободи і гідності; · епізодична здатність протистояти спокусі порушити правила моралі, кодексу честі керівника та моральних вимог професії; · прагнення переважно якісно виконувати свої обов'язки та не завжди нести відповідальність за своє психічне та фізичне здоров'я.	ставлення до інших: гуманність; доброта; чесність; справедливість; чуйність; тактовність; світоглядна переконаність: · усвідомлення цінності феноменів свободи і гідності; · прагнення якісно виконувати службові обов'язки; · високий рівень почуття власної гідності; · здатність протистояти спокусі порушити правила моралі; · відповідальність за своє психічне і фізичне здоров'я (здоровий спосіб життя), дотримання кодексу честі керівника та моральних вимог професії.
Емоцій-но-вольо-вий	Низька активність, ініціативність, екстернальність локусу контролю, низька стресостійкість, низька контактність, інтравертність, низька здатність до саморегуляції, відсутність почуття гумору, неприйняття помилок підлеглих.	відсутність систематичності у досягненні цілей, епізодична наполегливість, завзятість, рішучість, сміливість, витримка залежно від ситуації, самовладання, самостійність, ініціативність за наявного стимулу; інтернальність локусу контролю і особистісної каузальності; стресостійкість; переважно позитивний настрій до оточуючих, емпатійні якості, контактність і здатність до саморегуляції почуттів; толерантність до чужої точки зору; ставлення до можливих помилок підлеглих суперечливе, залежне від ставлення до особистості.	цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, рішучість, сміливість, витримка, самовладання, самостійність, ініціативність, інтернальність локусу контролю і особистісної каузальності; висока стресостійкість; емоційна гнучкість; позитивний настрій до оточуючих, високі емпатійні якості, контактність і здатність до саморегуляції почуттів; гарно розвинене почуття гумору; толерантність до чужої точки зору; спокійне ставлення до можливих помилок підлеглих
Інтелек-туально-творчий	Несистематизовані знання про засоби досягнення успіху; несформовані професійні знання, вміння і навички; нездатність проектувати свій подальший професійний розвиток; відсутність знань і вмінь застосовувати прийоми творчого самовираження і саморозвитку; володіння знаннями щодо професійної саморегуляції і розвитку індивідуальності в межах професії, проте невміння застосовувати ці знання в практичній діяльності; відсутність потреби в професійному зростанні, невміння раціонально організовувати свою працю без фізичних і емоційних перевантажень.	володіння знаннями про засоби досягнення успіху; проте недостатньо раціональний вибір прийомів проектування власного професійного розвитку; володіння знаннями застосовування прийомів творчого самовираження і саморозвитку, проте відсутність постійної потреби у використанні цих знань у діяльності; володіння знаннями щодо професійної саморегуляції і розвитку індивідуальності в межах професії, проте епізодичне їх використання; ситуаційне уміння раціонально організовувати свою працю без фізичних і емоційних перевантажень.	володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні (високо сформовані професійні знання, вміння і навички); здатність проектувати свій подальший професійний розвиток; · особистісна компетентність: володіння знаннями і прийомами творчого самовираження і саморозвитку; вміння актуалізувати творчий потенціал своєї особистості; · індивідуальна компетентність: володіння знаннями і прийомами професійної саморегуляції і розвитку індивідуальності в межах професії, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження; несхильність до професійного старіння, уміння раціонально організовувати свою працю без фізичних і емоційних перевантажень.
Соціаль-но-групо-вий	соціальна компетентність: несистематизовані знання в сфері проблем управлінських стосунків; невміння раціонально розпоряджатися своїми повноваженнями як керівника; домінуючий авторитарний стиль керівництва; нерозвинена лідерська позиція та лідерські якості; володіння несистематизованими знаннями, відсутність вмінь і навичок у сфері ділового спілкування.	соціальна компетентність: знання в сфері проблем управлінських відносин; ситуативні вміння раціонально розпоряджатися своїми владними повноваженнями (переважно виконувати за інших, а не керувати); змішаний стиль керівництва, лідерська позиція і розвинені лідерські якості; володіння знаннями, ситуативними вміннями і навичками в сфері ділового спілкування.	соціальна компетентність: знання в сфері проблем управлінських стосунків та здатність гнучко вирішувати конфліктні ситуації; вміння раціонально розпоряджатися своїми повноваженнями як керівника; демократичний стиль керівництва, лідерська позиція і розвинені лідерські якості; володіння знаннями, вміннями і навичками в сфері ділового спілкування.

і задоволеність особистості, вміння раціонально розпоряджатися своїми владними повноваженнями; демократичний стиль керівництва [5, с. 98] (див. таблицю 1).

На основі наведених показників нами були розроблені критерії соціальної успішності майбутнього керівника освітнього закладу та визначено якісні рівні даної розвиненості.

1. Респонденти з низьким рівнем сформованості соціальної успішності характеризуються тенденцією до неприйняття власної соціальної ролі, у них неадекватна самооцінка (частіше занижена), немає чітких життєвих і професійних планів, виражений страх перед невдачами і відзначена схильність до фаталізму, екстернальність локусу контролю, низька стресостійкість та активність.

2. Майбутні керівники ЗНЗ із середнім рівнем сформованості соціальної успішності відрізняються обізнаністю та чіткими уявленнями про соціальні вимоги до традиційних типів поведінки керівника, але при цьому допускають для себе порушення соціальних та моральних норм в ситуації відсутності загрози покарання; при нормативній або кілька завищеній самооцінці вони недооцінюють свої можливості на шляху досягнення соціальної успішності; характеризуються наявністю уявлень про соціальну успішність особистості, але недостатньо обізнані з соціально прийнятними засобами досягнення успіху; при середньому рівні мотивації на успіх вони характеризуються середнім рівнем екстернальності локусу контролю.

3. Майбутні управлінці з високим рівнем сформованості соціальної успішності особистості демонструють такі якості, як висока готовність до реалізації традиційних форм рольової поведінки керівника, неприйняття відкритої агресії як способу досягнення життєвих цілей, переважання в системі цінностей традиційних загальнолюдських цінностей; розвинені комунікативні навички, спрямованість на соціальну самореалізацію, усвідомленість важливості власної активності для досягнення цілей; вміння ставити життєві цілі та їх досягати.

Визначення показників, рівневих критеріїв розвиненості соціальної успішності майбутнього керівника дозволило здійснити констатуючий етап дослідно-експериментальної роботи дослідження. Діагностичне обстеження було проведено нами в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя за допомогою всього комплексу діагностичних методик в контрольних і експериментальних групах майбутніх керівників ЗНЗ. Вибірка осіб становила 43 магістри спеціальності «Освітній менеджмент» (експериментальна група) та 43 магістри факультету психології та соціальної роботи спеціальності «Початкова освіта», «Дошкільна освіта» (контрольна група).

Відповідно до виділених показників та рівнів соціальної успішності майбутнього керівника ЗНЗ були підібрані діагностичні методики.

Для виявлення мотиваційного компонента соціальної успішності майбутніх управлінців нами була використана методика «Мотивація до успіху» Т. Еллерса. Результати методики представлені у таблиці 2 (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Результати методики «Мотивація до успіху» Т. Еллерса на констатуючому етапі дослідження

Рівень	**Експериментальна група**		**Контрольна група**	
	Кількість респондентів	**У %**	**Кількість респондентів**	**У %**
Високий	13	30	11	25,5
Середній	23	53	23	53
Низький	7	17	9	21,5

Отже, дані таблиці констатують, що в майбутніх керівників ЗНЗ експериментальної групи мотивація до успіху вища, ніж у респондентів контрольної групи: на 2% більше магістрів з високим рівнем мотивації до успіху; середні показники не відрізняються; на 2% респондентів більше з показниками низького рівня мотивації до успіху в контрольній групі, ніж в експериментальній.

Для виявлення морального компонента соціальної успішності майбутніх керівників ЗНЗ була використана «Шкала самоповаги Розенберга», тестопитувальник самоставлення В.В. Століна – С.Р. Пантелєєва. Результати методик представлені у таблиці 3 (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Результати методик «Шкала самоповаги Розенберга», тестопитувальник самоставлення В.В. Століна – С.Р. Пантелєєва на констатуючому етапі дослідження

Рівень	**Експериментальна група**		**середнє значення**	**Контрольна група**		**середнє значення**
	Кількість респондентів	**у %**	**у %**	**Кількість респондентів**	**у %**	**у %**
Методика «Шкала самоповаги Розенберга»						
Високий	15	35	33,75	14	32,5	31,25
Середній	20	46,5	47,75	19	44	45,25
Низький	8	18,5	18,5	10	23,5	23,5
тестопитувальник самоставлення В.В. Століна – С.Р. Пантелєєва						
Високий	14	32,5		13	30	
Середній	21	49		20	46,5	
Низький	8	18,5		10	23,5	

Отже, дані таблиці констатують, що в майбутніх керівнків ЗНЗ експериментальної групи дещо вище середнє значення показників самоповаги та самоставлення, ніж у респондентів контрольної групи: на 2,5% більше магістрів з високим рівнем самоповаги та самоставлення; на 2,5% більше магістрів з середнім рівнем самоповаги та само ставлення; на 5% більше магістрів з показниками низького рівня самоповаги та самоставлення в контрольній групі, ніж в експериментальній.

Емоційно-вольовий компонент соціальної успішності майбутніх управлінців ЗНЗ перевірено за допомогою методики Дж. Роттера локусу

контролю на визначення екстернального зовнішнього локусу контролю або інтернального внутрішнього локусу контролю.

Результати методики представлені у таблиці 4 (див. таблицю 4).

Таблиця 4

Результати методики «Локус контролю» Дж. Роттера на констатуючому етапі дослідження

Рівень	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість респондентів	У %	Кількість респондентів	У %
Високий	11	25,5	10	23,5
Середній	22	51	20	46,5
Низький	10	23,5	13	30

У результаті використання методики нами виявлено: у експериментальній групі на 6,5% більше «інтерналів» (76, 5%), які частіше досягають успіху в творчій і професійній діяльності, менш тривожні й агресивні, здатні більш стійко захищати свої принципи, ніж в контрольній групі, де їх лише 70%; екстернальний локус контроль установлено у 30% респондентів контрольної групи та 23, 5% магістрів експериментальної групи.

Інтелектуально-творчий компонент у майбутніх керівників ЗНЗ перевірявся за допомогою методики дослідження творчого потенціалу (Н.П. Фетискін, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов). Результати методики представлені у таблиці 5 (див. таблицю 5).

Таблиця 5

Результати методики творчого потенціалу (Н.П. Фетискіна, В.В. Козлова, Г.М. Мануйлова) на констатуючому етапі дослідження

Рівень	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість респондентів	У %	Кількість респондентів	У %
Високий	12	28,5	10	23,5
Середній	23	53	21	48
Низький	8	18,5	12	28,5

Отже, дані таблиці свідчать: високий рівень творчого потенціалу в 28,5% майбутніх керівників ЗНЗ експериментальної групи, що на 5% вище, ніж у респондентів контрольної групи, де їх лише 23,5%; середній рівень творчого потенціалу виявлено у 53% респондентів експериментальної групи, що на 5% вище, ніж в контрольній групі, де їх лише 48%; низький рівень творчого потенціалу спостерігається у 18,5% магістрів експериментальної групи, що на 10% менше, ніж в контрольній групі, де він виявлений у 28,5% респондентів.

Соціально-груповий компонент соціальної успішності майбутніх керівників ЗНЗ перевірено за допомогою методики «Визначення стилю управління трудовим колективом» В.П. Захарова та А.П. Журавльова. Результати методики представлені у таблиці 6 (див. таблицю 6).

Отже, дані таблиці свідчать: високий рівень здатності управляти колективом виявлено у 23,5% майбутніх керівників ЗНЗ експериментальної групи та 23,5% у респондентів контрольної групи, оскільки у цих магістрів колегіальний компонент стилю управління значно домінує над директивним та ліберальним. Середній рівень здатності управляти колективом – у 48% магістрів експериментальної групи, що на 1,5% вище, ніж в контрольній групі, де їх лише 46,5%, оскільки у цієї групи студентів виявлено тенденцію до ситуативного використання ліберального та директивного стилів; низький рівень здатності управляти колективом спостерігається у 28,5% магістрів експериментальної групи, що на 1,5% менше, ніж в контрольній групі, де він виявлений у 30% респондентів, оскільки ця група студентів тяжіє до використання переважно директивного стилю управління.

Таблиця 6

Результати методики «Визначення стилю управління трудовим колективом» на констатуючому етапі дослідження

Рівень	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість респондентів	У %	Кількість респондентів	У %
Високий	10	23,5	10	23,5
Середній	21	48	20	46,5
Низький	12	28,5	13	30

На основі аналізу результатів усіх методик були виділені рівні соціальної успішності майбутніх керівників ЗНЗ, які відображені в таблиці 7.

Таблиця 7

Результати вивчення рівня соціальної успішності майбутніх керівників на початку дослідно-експериментальної роботи

Компоненти соціальної успішності	Експериментальна група			Контрольна група		
	Низький (кількість у %)	Середній (кількість у %)	Високий рівень (кількість у %)	Низький (кількість у %)	Середній (кількість у %)	Високий (кількість у %)
Мотиваційний	17	53	30	21,5	53	25,5
Моральний компонент	18,5	47,7	37,7	23,5	45,3	32,3
Емоційно-вольовий	23,5	51	25,5	30	46,5	23,5
Інтелектуально-творчий	18,5	53	28,5	28,5	48	23,5
Соціально-груповий	28,5	48	23,5	30	46,5	23,5
Середнє значення	21,2	50,5	29	26,7	47,8	25,6

Висновки. Отже, вивчення компонентів соціальної успішності майбутніх керівників ЗНЗ дало змогу з’ясувати, що у майбутніх управлінців домінує середній рівень соціальної успішності, а саме 50,5% в експериментальній групі та 47,8% в контрольній. Високий рівень мають 29% респондентів експериментальної групи та 25,6% контрольної. Низький рівень соціальної успішності виявлено у 21,2% опитаних експериментальної

групи та 26,7% контрольної. У студентів найбільш сформований мотиваційний та інтелектуально-творчий компонент соціальної успішності, який включає наявність стійкої потреби в розвитку творчого та інтелектуального потенціалу; потребу в самоактуалізації: потребу в розширенні свого «Я»; потребу в професійному саморозвитку й самовдосконаленні, вміння актуалізувати творчий потенціал своєї особистості; готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, несхильність професійного старіння, уміння раціонально організовувати свою працю без фізичних і емоційних перевантажень.

Результати констатуючого експерименту показали об'єктивну недостатність розвиненості емоційно-вольового та соціально-групового компонента соціальної успішності майбутніх управлінців в контрольних і експериментальних групах. Виявилося, що лише одна четверта частина респондентів показала високий рівень розвиненості особистісних вольових якостей. У респондентів виявлено недостатньо розвинене моральне ставлення до себе, колег і підлеглих, стресостійкість; майбутні керівники не мали достатньої компетентності професійної саморегуляції і розвитку своєї індивідуальності в межах професії. У сфері проблем владних відносин і ділового спілкування компетентність управлінців також недостатньо виявлена.

Перспективи дослідження. Усе викладене засвідчує недостатність розвиненості соціальної успішності майбутніх управлінців, що потребує проведення наступного етапу експерименту – розробки комплексу заходів, спрямованих на включення магістрів спеціальності «Освітній менеджмент» у різні види соціальної діяльності, спрямовані на підвищення їхньої активності з метою розвитку особистості, яка здатна успішно інтегруватися в систему соціальних відносин, інтеріоризуючи нормативні уявлення про успіх та реалізуючи активну позицію у визначенні власних життєвих цілей.

Список літератури:

1. Баранец Н. А. Технология формирования социальной успешности младшего школьника: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Баранец Надежда Анатольевна. – Тамбов, 2011. – 192 с.
2. Варламова Е. Ю. Организационно-педагогические условия обеспечения социальной успешности школьников: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Варламова Елена Юрьевна. – Кострома, 2004. – 235 [Электронный каталог диссертаций]: http://www.dissland.com.
3. Казимирская Л. Н. Педагогические условия социальной успешности обучающихся в современной гимназии: автореферат дис. ... на соискание научной степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Казимирская Людмила Николаевна. – Омск, 2012. – 23 с.
4. Пятунина В. М. Воспитание у старшеклассниц качеств социально успешной личности: автореф. дис. ... на соискание научной степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Пятунина Вера Михайловна. – Ярославль, 2013. – 24 с.
5. Тамбиев Б. Н. Профессионально-личностная успешность руководителя образовательного учреждения: дис. ... доктора псих. наук: 19.00.01 / Тамбиев Бурхан Нюрчукович. – Карачаевск, 2010. – 379 с.
6. Тугушева А. Р. Представление о социальной успешности и личное самоопределение юношества: автореф. дис... на соискание научной степени канд. псих. наук.: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Тугушева Альфия Равилевна. – Самара, 2007. – 24 с.
7. Худотеплова Е. Н. Педагогические условия формирования учебной успешности младшего подростка во внеурочной деятельности: автореф. дис. ... на соискание научной степени канд. пед. наук.: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Худотеплова Елена Николаевна. – Оренбург, 2015. – 25 с.

Киричок И.И., Воропай В.Р.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ УСПЕШНОСТИ БУДУЩИХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ООУ

Аннотация
Предмет исследования авторов статьи – проблема социальной успешности будущих руководителей общеобразовательного учреждения. Значительное внимание сосредоточено на определении подходов к понятию «социальная успешность», «формирование социальной успешности», «формирование качеств социально успешной личности будущего руководителя ООУ». Авторы представляют структуру социальной успешности личности будущего управленца и разработанную систему качественных показателей и уровней социальной успешности. Приведенные результаты констатирующего эксперимента исследования свидетельствуют об объективной недостаточности развитости эмоционально-волевого и социально-группового компонента социальной успешности будущих управленцев в контрольных и экспериментальных группах. Авторы убедительно доказывают, что у значительного количества респондентов недостаточно развито нравственное отношение к себе, коллегам и подчиненным, недостаточный уровень стрессоустойчивости; значительное количество будущих руководителей не имеет достаточной компетентности профессиональной саморегуляции и развития своей индивидуальности в пределах профессии.
Ключевые слова: социальная успешность, формирование социальной успешности, будущий руководитель ООУ, компетентность, управление.

Chirichok I.I., Voropay V.R.
Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

PEDAGOGICAL ASPECTS OF SOCIAL SUCCESSION OF FUTURE LEADERS OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The subject of the study of the authors of the article is the problem of social success of future leaders of a comprehensive educational institution. Considerable attention is paid to the definition of approaches to the concept of «social progress», «the formation of social success», «the formation of qualities of a socially successful personality of the future leader». The authors represent the structure of social success of the personality of the future manager and the developed system of qualitative indicators and levels of social performance. The results of the observational experiment of the study indicate the objective lack of development of the emotional-volitional and socio-group component of the social success of future managers in the control and experimental groups. The authors convincingly prove that in a significant number of respondents insufficiently developed moral attitude to themselves, colleagues and subordinates, insufficient level of stress resistance; a large number of future managers do not have sufficient competence in professional self-regulation and the development of their individuality within the profession.
Keywords: social success, formation of social success, future head of a comprehensive educational institution, competence, management.

УДК 338.487

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ ТУРИСТСЬКИХ КАДРІВ ДЛЯ АГРОТУРИЗМУ

Коваленко О.В.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Розглянуто стислу історію розвитку агротуризму в Україні та світі. З'ясовано форми організації розвитку агротуризму. Розглянуті питання проблематики підготовки туристських кадрів для сфери професійної діяльності у агротуризмі. Сформульовані вимоги до майбутніх фахівців саме цього напрямку туризму. Розглянуто систему підготовки фахівців агротуризму в Україні.
Ключові слова: туризм, агротуризм, професійна підготовка туристських кадрів, сільський туризм, фахівці з туризму, вимоги до фахівців.

Постановка проблеми. Агротуризм є новим напрямком в туріндустрії. Сьогодні він активно розвивається як у всьому світі, так і в Україні. Можна сказати, що великий інтерес туристів до сільської місцевості пов'язаний зі зміною умов існування сучасної людини. Один з найбільших плюсів такого виду відпочинку – це відсутність великих фінансових витрат на його організацію. В Україні агротуризм найбільш активно розвивається в усіх регіонах. Але поки тільки на Прикарпатті та Закарпатті, а також Півночі нашої держави агротуризм отримав гідний розвиток. Насправді, в нашій країні ще дуже багато неосвоєних місць, придатних для даного виду відпочинку. Ця ніша поки залишається незаповненою. Фахівці турбізнесу пророкують даній галузі небувалий успіх. В Україні є величезні ресурси для розвитку агротуризму. Причому найбільший інтерес туристи виявляють до найстаріших селищ та містечок. Це пов'язано з бажанням опинитися в глухому куточку, що не займаний цивілізацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання з підготовки фахівців і методичні рекомендації для господарів сільських садиб розглянуті в працях В. Васильєва, П. Горішевського, Ю. Зінько. А у працях таких вчених як Б. Фіногеєва і Н. Гордецької наводяться пропозиції щодо саморозвитку та самоосвіти господарів сільських будинків в галузі сільського зеленого туризму. Вчені М. Рутінський і Ю. Зінько в своєму посібнику «Сільський туризм» розглядають організацію сільського зеленого туризму, особливості планування та методи аналізу управління сільського зеленого туризму в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні досить швидкими темпами розвивається агротуризм, відкриваються садиби сільського зеленого туризму, культурно-етнографічні центри і в зв'язку з цим дуже актуальною є проблема підготовки кадрів для агротуризму, так як кваліфікованих фахівців вкрай не вистачає.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розглянути проблеми підготовки професійних туристських кадрів для агротуризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Початок розвитку агротуризму було покладено ще в 1970-х рр. з метою припинення масового відтоку населення з села в місто. За підрахунками експертів Європейського банку реконструкції та розвитку облаштування сільського людини в місті обходиться в 20 разів дорожче, ніж створення нормальних умов для його життя і роботи в селі. У той же час у жителів мегаполісів з'явилася потреба в чистому повітрі, природній тиші, спілкуванні з природою. Тому агротуризм отримав масове поширення насамперед в промислово розвинених країнах, де первозданні ландшафти збереглися на невеликих земельних площах (в США – на 4%, в Західній Європі – на 2-3%) [4, с. 52].

На перших етапах свого становлення агротуризм був відносно дешевим, по-справжньому спартанським виглядом відпочинку і не користувався великою популярністю. Перелом стався близько 10 років тому, коли виникла необхідність не тільки у відпочинку на лоні природи, але й у залученні до сільського способу життя, продуктах харчування, отриманих на основі органічного землеробства, знайомстві з національною культурою та традиціями.

Сьогоднішній світовий попит на сільський туризм змінив його концепцію. Для багатьох фермерів він перетворився в основний, найбільш прибутковий вид діяльності і розглядається у взаємозв'язку з сільськогосподарським виробництвом. В основу агротуризму покладена орієнтація на «екологічність» всіх напрямків: місця проживання, харчування, дозвілля. Існуючі в світовій практиці концепції агротуризму крім економічних цілей покликані вирішувати соціокультурні та екологічні проблеми: створення робочих місць, зниження рівня бідності, охорона природньої та історико-культурної середовища, збереження і відтворення культурної спадщини та інші [4, с. 105].

Форми організації агротуризму, що застосовуються у світовій практиці, представлені у вигляді мініготелів, організованих на базі малого сімейного готельного господарства, садиб, спеціалізованих приватних готелів в формі стилізованих агротуристських сіл, культурно-етнографічних центрів, сільськогосподарських парків в фермерських господарствах та сільськогосподарських кооперативах.

В Україні розвиток сільського туризму знаходиться на початковій стадії. Це підтверджує наявний на сьогоднішній день досвід західних та північних регіонів країни, де є гостьові будинки та садиби сільського зеленого туризму, але здебільшого відсутня інфраструктура даного виду туризму.

Проблема підготовки кадрів для агротуризму дуже актуальна, так як кваліфікованих фахів-

ців вкрай не вистачає. Їх потрібно готувати ще зі шкільної лави, створюючи в сільських школах профільні класи не тільки з сільськогосподарських дисциплін, а й з основ туризму, розвитку ремесел. Надалі вони змогли б продовжити освіту у відповідних коледжах і вишах.

Сьогодні не вистачає наступних фахівців для агротуризму: доярок, фермерів, водіїв, фахівців з полювання та рибальства, менеджерів з агротуризму, офіціантів, кухарів і аніматорів, які розважали б туристів у вечірній час. Вимоги до фахівця з агротуризму наступні [3, с. 121]:

· наявність загальних знань в області управління підприємством;

· володіння почуттям перспективи або розуміння того, що потрібно зараз, а що буде потрібно в майбутньому;

· володіння навичками не тільки адміністрування, а й підприємництва;

· вміння шукати, синтезувати і широко використовувати інформацію;

· прийняття обґрунтованих рішень на основі узгодження з керівниками і працівниками, які будуть виконувати ці рішення;

· вміння передбачати тенденції розвитку господарської кон'юнктури, особливостей попиту, заходів державного регулювання економіки в своїй країні і в інших країнах, на ринках яких підприємство прагне посилити або утримати свої позиції;

· вміння аналізувати діяльність конкурентів;

· вміння працювати з підлеглими так, щоб вони перейнялися розумінням важливості справи, якою вони зайняті;

· вміння цінувати здібності співробітників;

· вміння слухати людей.

Розглянемо стан проблеми підготовки фахівців агротуризму в Україні. На даний час досі залишаються невирішеними питання із впровадження системи підготовки профільних фахівців, навчання і перекваліфікації сільських господарів, незайнятого сільського населення. В Україні не працює жодна стала група тренерів, яка б на постійній основі здійснювала профільне повне консультування, супровід та навчання зацікавлених осіб. Натомість, маємо значну кількість господарів, які працюють, не маючи спеціальних навичок, «інтуїтивно».

Необхідно також проводити навчання власників агроосель прийомам обслуговування та іноземним мовам. Тому досі маємо таку сумну статистику: в польських, словацьких і румунських Карпатах щорічно відпочиває на один-два порядки більше західноєвропейських зелених туристів, ніж в Українських Карпатах. Для закордонного туриста важливо, наскільки легальною в Україні є форма надання відпочинкових послуг агротуризмом, хто відповідає за якість прийому, через кого можна організувати поїздку [1].

Наразі тільки ВНЗ ІІІ-IV р. а. при підготовці фахівців за напрямом «Туризм» впроваджують спеціалізований курс з організації агротуризму. Туристичний напрям у системі професійно-технічної освіти України представлений тільки однією професією – «Агент з організації туризму». Згідно державного стандарту професійно-технічної освіти за професією «Агент з організації туризму», професійно-теоретична підготовка не містить жодного навчального предмета з питань організації агротуризму [2].

У системі вищих навчальних закладів І-ІІ р. а. майбутні фахівці для туристичної сфери готуються за спеціальністю 242 «Туризм», підготовлений фахівець здатний виконувати професійну роботу відповідно до Класифікатора професій ДК-003:2010 за різними назвами робіт, у тому числі – 3414 «фахівець з розвитку сільського туризму». Таким чином, вищі навчальні заклади І-ІІ рівнів акредитації мають можливість готувати фахівців для агротуризму. Однак, з відсутністю у нашій системі вищої освіти галузевих стандартів стає неможливим вирішення питання якісної підготовки фахівців саме з агротуризму. Вищи навчальні заклади на свій розсуд обирають певні дисципліни варіативного блоку підготовки фахівців, що, однак, не гарантує вибір предметів, важливих для розвитку саме агротуризму.

Отже, для забезпечення агротуризму висококваліфікованими кадрами існують не вирішеними певні проблеми серед них варто виділити кілька найважливіших. Перш за все, це створення умов для отримання всіма власниками садиб і обслуговуючим персоналом базових знань і навичок, які стосуються їх безпосередньої діяльності. Вирішення даних питань можливе шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації. Крім того, з метою поширення передового досвіду необхідно організовувати семінари, круглі столи, виїзні зустрічі тощо. Однією з найбільших проблем є низький рівень кваліфікації фахівців даної сфери туризму. Її вирішення можливе шляхом підготовки й поширення відповідної методичної літератури з організації агротуризму, планування, контролю й ціноутворення, маркетингу й менеджменту тощо [5].

Для підготовки кадрів для цього виду діяльності планується:

· організація щорічних цільових семінарів фахівців муніципальних утворень, що відповідають за розвиток туризму, власників гостьових будинків і агротуристських господарств;

· підтримка позашкільних установ еколого-туристського профілю;

· розвиток наукових досліджень в сфері аграрного туризму за допомогою участі освітніх установ вищої професійної освіти, що проводять науково-дослідницьку діяльність в сфері туризму, створення науково-інноваційних лабораторій для розробки сучасних екскурсійно-туристських технологій, проведення наукових, навчальних, практичних конференцій, здійснення наукового прогнозу і моніторингу розвитку аграрного туризму.

Зважаючи на те, що сільський зелений туризм тісно пов'язаний з ознайомленням із особливостями культурної спадщини регіону чи країни, постає необхідність формування готовності фахівців до етнографічної рекреаційної діяльності. Нині в Україні вже склалася територіально відмінна структура туризму в масштабах різних регіонів країни, що володіють значними й водночас відмінними особливостями, які можуть слугувати передумовою для розвитку різних напрямів туризму

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вищезазначене ми можемо стверджувати, що агротуризм є новим напрямком туріндустрії. На сьо-

годнішній день він активно розвивається у всьому світі. Потрібно відзначити, що агротуризм піднімає значення краєзнавства. Він передбачає тимчасове проживання туристів в сільській місцевості з метою відпочинку. Обов'язковою умовою для мандрівників є те, що вони повинні бути розміщені в малих містах або сільській місцевості, де немає багатоповерхової забудови і відсутня промисловість.

Агротуризм – це вид діяльності, який організовується в сільській місцевості, при якому для приїжджих гостей формуються і надаються комплексні послуги з проживання, відпочинку, харчування, екскурсійного обслуговування, організації дозвілля і спортивних заходів, занять активними видами туризму, організації рибальства, полювання, придбання нових знань і навичок.

Агротуризм орієнтований на використання сільськогосподарських, природних, культурно-історичних та інших ресурсів сільської місцевості та її специфіки для створення комплексного туристичного продукту. Підготовка менеджерів для виконання певних посадових зобов'язань є метою професійної освіти. Гостро стоїть проблема відсутності кваліфікованих кадрів. Їх потрібно готувати ще зі шкільної лави. Надалі вони змогли б продовжити освіту у відповідних коледжах і вузах.

Список літератури:

1. Грибіш С. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців із розвитку сільського зеленого туризму в Україні / С. Грибіш // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка. – 2017. – № 13. – С. 144-149.
2. Державний стандарт професійно-технічної освіти з професії «Агент з організації туризму» / Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.07.13 р. – № 918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nmcpto.cv.ua/attachments.
3. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма / Н. И. Кабушкин. – Минск: Изд-во БГЭУ, 2012. – 324 с.
4. Рутинський М. Й. Сільський туризм: навч. підруч. / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько. – К.: Знання, 2014. – 271 с.
5. Тимофій О. Підготовка майбутніх фахівців з організації сільського зеленого туризму в Україні / О. Тимофій, Л. Чорна // Обрії. Науково-педагогічний журнал. – 2012. – № 2(35). – С. 83-84.

Коваленко А.В.
Сумской государственный педагогический университет
имени А.С. Макаренко

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ КАДРОВ ДЛЯ АГРОТУРИЗМА

Аннотация
Рассмотрено краткую историю развития агротуризма в Украине и мире. Выделено формы организации развития агротуризма. Рассмотрены вопросы проблематики подготовки туристских кадров для сферы профессиональной деятельности в агротуризме. Сформулированы требования к будущим специалистам именно этого направления туризма. Рассмотрена система подготовки специалистов агротуризма в Украине.

Ключевые слова: туризм, агротуризм, профессиональная подготовка кадров, сельский туризм, специалисты по туризму, требования к специалистам.

Kovalenko O.V.
Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University

THE PROBLEMS OF PERSONNEL TRAINING FOR AGRO TOURISM

Summary
The article deals with the brief history of the development of agro tourism in Ukraine and in the world. The author distinguishes the forms of organization of rural tourism. The problems is paid to the training of tourism staff, the author formulates the requirements for specialist in agro tourism. The author considers personnel training in the concept of rural tourism in Ukraine.

Keywords: tourism, agro tourism, tourism staff training, rural tourism, tourism specialists, requirements for specialists.

УДК 37.031.2

ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ АСПЕКТ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Криворучко М.Ю.
Черкаський державний бізнес-коледж

Стаття присвячена дослідженню загальноосвітнього аспекту економічної освіти. Охарактеризовано зміни в орієнтованості освіти, які виникають в умовах ринкової економіки та глобалізації. Проаналізовано вплив зазначених змін на загальноосвітній компонент економічної освіти. Акцентовано увагу на тому, що загальноосвітній аспект економічної освіти, реалізація якого забезпечується опануванням фундаментальних дисциплін, зберігає свою актуальність в умовах глобалізації і прискорення темпу змін в соціально-економічному середовищі.
Ключові слова: тенденції розвитку економічної освіти, загальноосвітній та фаховий аспекти освіти, філософія освіти, цілісність світогляду, стандартизація та схематизація освіти.

Постановка проблеми. Динаміка соціально-економічних перетворень зумовлює зміни в освіті, в тому числі – економічній. Ускладнення і прискорення економічного розвитку зумовлює підвищення вимог до підготовки економістів в таких двох важливих аспектах як загальноосвітній (орієнтований на формування цілісного світогляду) та фаховий (набуття необхідних для професії знань та навиків). Між функціями освіти в зазначених аспектах можуть виникати протиріччя: в умовах ринкової економіки роботодавець розглядає потенційного працівника (фахівця) як набір конкретних навиків, необхідних для найбільш ефективного (найбільша кількість за найменшу вартість) виконання визначеного кола обов'язків, в той час як суспільство потребує підготовки освіченої особистості з високим рівнем загального розвитку.

Значна частина наукових праць зосереджена на компетентнісному аспекті економічної освіти, що покликаний надати майбутньому фахівцю достатній рівень підготовки для роботи в умовах динамічного ділового середовища. Разом з тим, загальноосвітній аспект економічної освіти залишається недостатньо висвітленим в сучасних дослідженнях.

Аналіз досліджень і публікацій. Інтерес для досліджуваної тематики становлять роботи таких авторів як Л. Гольтяєва, А. Живець, С. Легенчук, К. Льюїс, Т. Мілевська, Р. Паркер, І. Помінова, М. Пушкар, О. Раєвнєва, Н. Ушакова, Й. Шумпетер, К. Ясперс. Дослідження зазначених авторів присвячені питанням, дотичним до загальноосвітнього аспекту освіти, а саме проблемам філософії освіти, підготовки фахівців-економістів, оцінюванню якості надання освітніх послуг, поширення дистанційної форми освіти.

Невирішена частина проблеми. Дискусійною залишається проблематика орієнтованості економічної освіти – наскільки важливим для неї є загальноосвітній аспект.

Мета статті. Метою статті є аналіз проблематики загальноосвітньої підготовки фахівців-економістів, що дозволяє сформулювати такі завдання:

1) охарактеризувати зміни в орієнтованості освіти, які виникають в умовах ринкової економіки та глобалізації;

2) проаналізувати вплив зазначених змін на загальноосвітній компонент економічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовний політекономічний погляд на проблеми освіти в умовах ринкової економіки містить робота видатного економіста Й. Шумпетера «Капіталізм, соціалізм і демократія», присвячена порівняльному аналізу капіталістичного та соціалістичного суспільства. Й. Шумпетер дійшов висновку, що капіталізм, як це не парадоксально, нівелює індивідуалізм як ядро підприємництва – основи ринкової економіки. Постійне зростання рівня механізації економічного розвитку призводить до зниження ролі підприємницької функції, інноваційна діяльність за своєю суттю зводиться до рутини. Технологічний прогрес стає справою команд підготовлених фахівців, які створюють винаходи із заздалегідь визначеною сферою застосування, тобто, винахідництво втрачає такі ознаки як ризиковість та непередбачуваність. Подібна механізація в поєднанні із стандартизацією господарської діяльності призводить до деперсоналізації економічного прогресу: спостерігається тенденція до заміни індивідуальної діяльності роботою бюро і комітетів [1, с. 131-134].

Одним з наслідків процесу розвитку капіталізму вчений зазначає створення мережі освітніх закладів. Разом з тим, подібне зростання кількості навчальних закладів породжує дві важливі проблем:

1) зростання попиту на освіту має наслідком зростання кількості вакансій педагогів незалежно від кількості людей, які мають природні нахили до викладацької діяльності;

2) створення несприятливих умов для зайнятості: випускнику вузу важко знайти роботу внаслідок природної нездатності до професії за здобутою освітою або внаслідок університетського викладання неналежної якості.

Таким чином, висновує Й. Шумпетер, освіта перетворюється в бізнес, який сприяє безробіттю, що формує основу для соціальної напруги у суспільстві.

Дотичним до роботи Й. Шумпетера можна вважати дослідження німецького філософа-екзистенціаліста К. Ясперса «Ідея університету». Масовий характер освіти створює необхідність орієнтації навчального процесу на потреби більшості, маси, іншими словами – посередності. Механізація, стандартизація суспільного розвитку може знайти своє вираження у схематизації навчального процесу з негативними наслідками для останнього [2, с. 82-84].

Своєрідний погляд на популярність суспільних наук викладено в оригінальному творі епіс-

толярного жанру «Листи Баламута», автором якого є англійський християнський мислитель XX ст. К. Льюїс. Філософ, виходячи з точки зору християнства, дійшов висновку, що освіта в галузі суспільних наук (насамперед, економіки та соціології) сприяє духовному зубожінню людини через підміну поняття «реальне життя» – суспільні науки не розширюють світогляд і не формують світоглядну позицію, а здійснюють заміну розуміння людського буття шляхом вивченням наукових схем і теорій суспільного розвитку [3, с. 127-128].

У зазначеній праці К. Льюїс продемонстрував потенційну загрозу для суспільного розвитку, яка може виникнути внаслідок викривлення поняття «демократія», початкове (і правильне) значення якої зводиться до методу прийняття рішень. Аналізуючи тенденції розвитку освітньої системи Англії середини XX ст., мислитель акцентує увагу на перекручуванні значення поняття «демократія», даний термін набуває значення «я не гірший від тебе» – демократія стає синонімом рівності. Тотальна демократизація встановлює диктатуру рівності, в результаті чого деградує система освіти – вихідним принципом освіти стає інклюзивність, яка спрямована проти диференціації учнів та студентів за здібностями до навчання. Даний підхід, на думку К. Льюїса, створює сприятливе середовище для виховання такого домінуючого типу людини як посередність.

Поширення західних стандартів в економічній освіті обумовлює значний інтерес економістів-вчених і фахівців-практиків до проблем філософії економічної освіти. Критична стаття Р. Паркера «Чи можуть економісти врятувати економічну науку?» присвячена широкій дискусії щодо сучасного стану економіки як навчальної дисципліни і науки [4]. В ній автор вказує на загрозливі тенденції розвитку економіки, які можна узагальнити такими тезами:

– абстрактний характер економічної науки;

– надлишок уваги до застосування технічних прийомів;

– тотальна математизація змісту дисципліни і науки.

Автор акцентує увагу на негативних наслідках схематизації навчального процесу в економічній освіті, які знаходять вираження в зниженні рівня грамотності серед студентів і випускників-економістів, послабленні навиків аргументації та доведення. Р. Паркер висловлює думку, що сучасні PhD програми західного типу готують «талановитих ідіотів», які не орієнтуються в реальному економічному середовищі – PhD-програми випускають фахівців, які можуть працювати (викладати) лише в PhD-програмах, які орієнтують студентів на розвиток математичних навиків і вміння розв'язувати задачі, а не на здобуття знань з економіки.

Іншим аспектом дослідження стану освіти в галузі економіки є динамічний розвиток дистанційної освіти завдяки сучасним інформаційним технологіям. Н. Ушакова та І. Помінова справедливо зазначають, що дистанційна (он-лайн) освіта є інноваційним та відносно дешевим способом транскордонного поширення знань серед значної аудиторії. Разом з тим, автори вказують на загрозу посилення гегемонії системи вищої освіти англо-американського типу в процесі транскордонного поширення дистанційної освіти [5, с. 116].

В ході аналізу тенденцій в сфері економічної освіти можна спостерігати цікаве протиріччя. Орієнтованість освітнього процесу на відносно дешеве і швидке навчання визначає підходи в оцінюванні якості освітніх послуг їх користувачами. В процесі розробки методики оцінювання якості освітніх послуг О. Раєвнєва, Л. Гольтяєва, Т. Мілевська серед головних критеріїв зазначають набуття практичних навичок, уміння робити презентацію, обробляти інформацію за допомогою програм тощо, в той час як освітній аспект загального розвитку відображений лише в одному пункті оцінювання – розкриття особистісних якостей [6, с. 84]. Разом з тим, аналіз сучасних вимог до економіста дозволяє виокремити таку характерну рису як поліфункціональність. А. Живець у своєму дослідженні вказує на важливість зазначеної вимоги до підготовки економістів та акцентує увагу на незадовільному стані кваліфікації економістів [7].

Виникає питання – як можна поєднати фахову поліфункціональність, яка є вимогою роботодавців, і орієнтованість освіти на поглиблення спеціалізації, набуття вузько-фахової компетентності, яка є об'єктивною закономірністю нашого часу? В даному випадку дивує позиція українських роботодавців – вони очікують висококваліфікованих, мотивованих, стійких до стресу, добросовісних, грамотних тощо, молодих випускників вузів, які швидко адаптуються до роботи в приватній компанії, зберігаючи при цьому високий рівень лояльності до українського роботодавця при всіх негативних аспектах ринкової економіки загалом і соціально-економічної ситуації в Україні зокрема. Авторська позиція полягає в тому, що при такому підході вимоги українських роботодавців до фахівців-економістів є завищеними. Якщо роботодавець зацікавлений у формуванні стабільного, досвідченого, висококваліфікованого колективу – він (роботодавець) повинен брати активну участь у його підготовці ще зі студентських років шляхом співпраці з вузами або участі у формуванні освітніх кластерів [8]. Такий підхід сприятиме формуванню стабільного і лояльного персоналу, а також налагодженню довгострокової співпраці з вузами в сфері підготовки кадрів. В разі механістичного підходу в процесі підбору кадрів, при якому майбутній працівник розглядається як функція – набір практичних навиків для виконання якомога більшого обсягу роботи при найменших витратах компанії – роботодавця чекає плинність кадрів, низький рівень професіоналізму персоналу, прорахунки в стратегічному плануванні і поточній діяльності.

Український роботодавець повинен розуміти, що рівень кваліфікації фахівця не обмежується його здатністю до виконання конкретних функцій. Наприклад, рівень кваліфікації бухгалтера не обмежується вмінням перенести інформацію з первинного документу в програму «1С: Бухгалтерія» чи зареєструвати податкову накладну в системі M.E.Doc. Цікавим аргументом на підтримку авторської позиції можете служити те, що за часів античності, для якої характерним був культ філософії, бухгалтер – це престижна, високоінтелектуальна спеціальність, до якої

прагнули потрапити люди з неординарними здібностями [9, с. 30]. Іншими словами, в умовах високого рівня інтелектуального розвитку суспільства професія економіста (бухгалтера) має глибше наповнення, тоді як ринкова економіка і глобалізація, які породжують стандартизацію господарського життя, усереднюють рівень підготовки фахівців інтелектуальних професій.

Результати аналізу тенденцій розвитку економічної науки вказують на значний рівень її теоретизації і схематизації. У випадку бухгалтерського обліку як прикладної дисципліни, розвиток цієї науки йде шляхом посилення позитивістських тенденцій у її опануванні: спрямованість вивчення обліку має переважно прикладний характер, що не стимулює формування діалектично-історичного розуміння розвитку обліку у фахівців-економістів. Високий рівень динаміки соціально-економічних змін обумовлює зміну парадигми обліку, наслідком чого стає розширення об'єкту обліку як науки і практичної сфери, що у свою чергу підвищує вимоги до бухгалтера. Приклад подібного розширення можна знайти в дисертаційній роботі С. Легенчука, яка містить наукову пропозицію включити до об'єктів обліку актив та капітал зовнішнього середовища [10].

Узагальнення вищенаведеного дозволяє зробити певні висновки. Динамічні зміни в економічному розвитку зумовлюють зміни у філософії освіти – освіта змінюється у напрямку стандартизації, уніфікації, усереднення, демократизації та інклюзивності. В ході історичного розвитку цінність знання як чесноти еволюціонувала до рівня прагматичної корисності від отриманих навиків, які приносять безпосередній зиск фахівцю, нівелюючи загальноосвітню функцію навчання – без підпорядкування вищому принципу наука і освіта можуть давати лише фрагментарні, некомплексні знання. Фундаментальність характеру особистості (фахівця) забезпечується фундаментальністю його освіти шляхом опанування філософських дисциплін (наприклад, метафізика, логіка, етика) – лише така освіта формує світогляд людини, здатної на довгострокове планування, для якої надійність і постійність є вихідними принципами діяльності на противагу «калейдоскопічному» характеру сучасної освіти та професійної діяльності.

Іншою важливою проблемою економічної освіти є поширення її дистанційної форми, яка забезпечує відносно дешеве і короткотривале навчання. Посилення тенденції розвитку он-лайн освіти в поєднанні із тенденцією стандартизації формальної освіти матиме наслідком нівелювання деонтологічної складової навчального процесу – складової, в рамках якої проявляється талант педагога як носія і комунікатора знання і цінностей. Загрозливою виглядає перспектива перетворення викладача із педагога у фахівця зі створення однотипних, стандартизованих освітніх матеріалів із простою, доступною, зрозумілою для посереднього студента інформацією.

Висновки. В результаті проведеного дослідження було окреслено проблеми сучасної освіти, проаналізовано проблеми загальноосвітнього аспекту підготовки фахівців економічного профілю. Поляризація освітньої підготовки економістів, розглянута на прикладі схематизації економічної теорії та переважанні позитивістського підходу у вивченні обліку, унеможливлює підготовку повноцінного фахівця, формуючи лише фрагментарні знання, які не забезпечують формування цілісності мислення, необхідного для глибоких наукових досліджень та ґрунтовного опанування професії. Загальноосвітній аспект економічної освіти, реалізація якого забезпечується опануванням фундаментальних дисциплін, зберігає свою актуальність в умовах глобалізації і прискорення темпу змін в соціально-економічному середовищі.

Список літератури:

1. Schumpeter J. (1976) Capitalism, socialism, and democracy. George Allen & Unwin (Publishers) Ltd.
2. Ясперс К. Идея университета / К. Ясперс; пер. с нем. Т.В. Тягуновой; ред. перевода О.Н. Шпарага; под общ. ред. М.А. Гусаковского. – Минск: БГУ, 2006. – 159 с.
3. Lewis C.S. (2002) The Complete C.S. Lewis Signature Classics. Harper San Francisco.
4. Parker P. (1993) Can economists save economics? The American prospect. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prospect.org/article/can-economists-save-economics.
5. Ушакова Н.Г., Помінова І.І. Інституційні перетворення системи освіти в епоху глобалізації // Бізнес Інформ. – 2015. – № 11. – С. 114-118.
6. Раєвнєва О.В., Гольтяєва Л.А., Мілевська Т.С. Методичний підхід до анкетування цільових груп – користувачів послуг ВНЗ // Бізнес Інформ. – 2016. – № 9. – С. 81-87.
7. Живец А.Н. Профессиональная компетентность экономиста предприятия XXI века // Актуальні проблеми економіки. – 2017. – 2(188). – С. 195-206.
8. Reshetnyak O.I., Zaika Y.A. The Prospects of Development of Ukraine's Economy through the Creation of Integrated Educational Clusters // Business Inform. – 2015. – № 7. – С. 48-53.
9. Пушкар М.С., Гавришко Н.В., Романів Р.В. Історія обліку та контролю господарської діяльності: навч. посіб. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 223 с.
10. Легенчук С.Ф. Розвиток теорії і методології бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / С.Ф. Легенчук. – Житомир, 2011. – 39 с.

Криворучко М.Ю.
Черкасский государственный бизнес-колледж

ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена исследованию общеобразовательного аспекта экономического образования. Охарактеризованы изменения в ориентированности образования, которые возникают в условиях рыночной экономики и глобализации. Проанализировано влияние указанных изменений на общеобразовательный компонент экономического образования. Акцентированно внимание на том, что общеобразовательный аспект экономического образования, реализация которого обеспечивается изучением фундаментальных дисциплин, сохраняет свою актуальность в условиях глобализации и ускорения темпа изменений в социально-экономической среде.
Ключевые слова: тенденции развития экономического образования, общеобразовательный и профессиональный аспекты образования, философия образования, целостность мировоззрения, стандартизация и схематизация образования.

Kryvoruchko M.Y.
Cherkasy State Business-College

COMPREHENSIVE ASPECT OF ECONOMIC EDUCATION

Summary
The article examines comprehensive aspect of economic education. The study points tendencies in education development under conditions of market economy and globalization. The research outcome provides analysis of the above-mentioned tendencies' impact on comprehensive aspect of economic education. The study focuses on the importance of economic educations' comprehensive aspect, to be reached by mastering fundamental disciplines, under conditions of globalization and acceleration of the pace of change in the socio-economic environment.
Keywords: tendencies in the economic education development, comprehensive and professional aspects in education, philosophy of education, integrity of worldview, standardization and schematization of education.

УДК 372.4:78.07

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Кушнір К.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Клімішина І.А.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної мистецької, зокрема музичної, освіти – аналізу досліджень науковців щодо проблеми формування музичної культури учнів початкової школи в процесі музичної діяльності. Проаналізовано науково-педагогічні дослідження, що висвітлюють різні підходи щодо визначення поняття «музична культура». У статті окреслюються шляхи формування музичної культури молодших школярів засобами народної творчості. Підкреслюється, що музична культура є важливим чинником в формуванні духовності особистості та необхідним елементом гармонійного розвитку та різнобічного виховання школярів.
Ключові слова: музична культура, мистецька освіта, народна творчість, духовність особистості, молодші школярі.

Постановка проблеми. Вимоги до діяльності в галузі мистецької освіти надзвичайно динамічні й за своєю суттю є одними з найскладніших історичних категорій, що піддаються постійним змінам. Сучасні дослідники наголошують, що в практиці загальної освіти існує проблема розвитку музичної культури дітей, якій відбувається тільки на теоретичному рівні, не систематично і фрагментарно. В умовах шкільного навчання уроки музичного мистецтва зводяться лише до набуття знань, умінь і навичок, що свідчить про недостатньо повне використання можливостей музики для культурного розвитку учнів. Також, неабиякою проблемою залишається відбір змісту шкільних підручників із музичного мистецтва, їх конструювання та використання у навчально-виховному процесі. Неоціненним скарбом українського народу є його музична культура. В наш час за умов відродження національної культури розвиток музичної культури молодших школярів, прищеплення любові до народної музики – одне з першочергових завдань музичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою формування музичної культури особистості займалися філософи (А. Арнольдов, Е. Ільєнков, В. Кудін, В. Стєпін, А. Щербо та ін.); педагоги (Е. Абдулліна, О. Апраксіна, Б. Асафьєв, Д. Кабалевський, Є. Назайкінський та ін.), музикознавці (Б. Асаф'єв, Л. Мазеля, А. Сохора, В. Цуккерман, Б. Яворський та ін.).

Важливі компоненти мистецької освіти висвітлено в працях сучасних українських дослідників (Л. Беземчук, В. Бондара, Б. Бриліна, І. Зязюна, Л. Коваль, В. Лозової, Л. Масол, В. Монахова, П. Москаленко, С. Ничкало, О. Олексюк, О. Оніщенко, Г. Падалки, В. Рагозіної, О. Ростовського, О. Рудницької, А. Сохора, Б. Теплова, Л. Хлєбнікової, О. Щолокової та ін.), які вивчали різні напрями розвитку емоційної сфери школярів.

Передові діячі вітчизняної культури, уважно вивчали і записували зразки народної музичної творчості, зокрема В. Верховинець, С. Воробкевич, Ф. Колесса, М. Леонтович, М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко. У своїй музично-педагогічній діяльності вони дотримувалися думки про визначальну роль фольклору у формуванні музичної культури в вихованні підростаючого покоління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність і недостатня розробленість означеної проблеми зумовила вибір теми нашого дослідження.

Мета і завдання статті полягає в науково – теоретичному обґрунтуванні змісту поняття «музична культура молодших школярів», та окресленні шляхів їх формування засобами народної творчості.

Мета дослідження зумовила постановку та вирішення таких завдань:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз напрямів дослідження щодо визначення поняття «музична культура».
2. Обґрунтувати зміст поняття «музична культура молодших школярів».

Виклад основного матеріалу. Важливим напрямом розв'язання навчально-виховних завдань є формування основ музичної культури учнів як важливої і невід'ємної частини їхньої духовної культури, комплексу ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі сприймання й інтерпретації кращих зразків української та світової музичної культури, а також формування естетичного досвіду та емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва.

Одним із важливих завдань музичного виховання є формування музичної культури школярів у процесі вивчення ними творів дитячої народної музичної творчості. У дитячому фольклорі знаходиться ключ до розуміння психології, художніх смаків, а також творчих можливостей молодших школярів. Виховання засобами дитячого фольклору стало одним із першочергових завдань вчителя музичного мистецтва.

Метою сучасного освітнього процесу є розвиток особистості учня, становлення в людині системи цінностей: особистісних, загальнолюдських, професійних тощо. Серед предметів, що вивчаються в загальноосвітній школі, чи не найвищий виховний та розвивальний потенціал має музичне мистецтво з притаманним йому впливом на свідомість і підсвідомість особистості, на інтелек-

туальну та емоційну сфери, на моральне і фізичне здоров'я людини. Найважливішою функцією мистецтва, в тому числі й народної творчості, є його здатність збуджувати у дитини художню насолоду. Саме у прагненні до художньої насолоди виражається насамперед потреба особистості у мистецтві. Якщо твір не приносить школяреві цієї насолоди, він не стане для нього художнім відкриттям світу, його естетичним осягненням, естетично не впливатиме на його духовний світ.

У культурологічній площині музична освіта є одним із засобів соціального відтворення спільноти, підвищення потенціалу, адаптивних можливостей і перспектив соціокультурного розвитку. Разом з тим, коли говорять про музичну культуру особистості як частини духовної культури, то завжди звертають увагу на те, що її формування неможливе поза розвитку фундаментальних здібностей – мистецтва бачити, відчувати, мислити, творити. Саме недооцінка духовної основи музичної освіти і не дозволяє якісно розвивати музичну культуру школяра. Отже, сучасна музична освіта ґрунтується на культурологічному підході, який забезпечує цілісне розуміння сутності мистецьких явищ, а також спрямовує на збереження кращих національних і світових надбань, накопичених людством. Такий підхід дозволяє сприймати суб'єктами навчального процесу соціокультурні норми для гармонізації життя, комфортного співіснування і культурної комунікації.

Питання формування духовного світу людини засобами музичного мистецтва було актуальним в усі часи. Існують різні підходи до розуміння ролі музики у вихованні особистості, що починаються від ідеалу музично освіченої людини у стародавні часи, до заперечення загальної музичної освіти окремими науковцями-педагогами на початку XX ст. Сучасна зарубіжна освіта у школі має обов'язковою складовою та необхідною ланкою навчання саме музичне виховання дітей.

У вітчизняній музичній освіті ідея формування музичної культури особистості пройшла шлях від накопичення досвіду народної педагогіки та фольклорних традицій музичного виховання дітей – до розбудови основ музичного навчання (М. Лисенко, М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Степовий, В. Верховинець та ін.) й визнання музичної культури учня важливим орієнтиром музичної педагогіки (Д. Кабалевський, О. Ростовський та ін.) [5].

Український народ, маючи багатовікову історію, створив духовну культуру, в структурі якої помітне місце займає мудрий досвід навчання і виховання підростаючих поколінь. Через фольклор народ прагне навчити дитину відчувати і розуміти красу, де б вона не з'являлася, забезпечити єдність між естетичним розвитком дитини і її моральним вихованням, стимулювати потяг до художньої творчості, бажання приносити красу в навколишнє життя, працю, поведінку, виробити непримиренне ставлення до потворного, здатність ненавидіти зло і боротися з ним. В українському фольклорі чимало дитячих пісеньок, які розвивають у дітей чуття ритму, привчають малят виконувати прості ігрові і танцювальні рухи під мелодію пісні: плескати в долоні, притупувати ніжкою, помахувати ручкою, ставити руки на пояс тощо. Поступово з розвитком дитини, збагаченням її життєвого і музично-слухового досвіду коло пісень і танцювальних рухів розширюється, вони урізноманітнюються. Твори музичного фольклору своєрідно акумулюють у собі естетичний досвід народу, утверджують високі моральні й духовні цінності життя. Саме тому варто використовувати у музичній роботі зі школярами цей виховний потенціал народної музичної творчості.

Поняття «музична культура» тісно пов'язана зі сферою музичної освіти й трактується у цьому контексті як сукупність культурно-цивілізаційних надбань людства та інтегрована характеристика особистості. Разом з тим, музична культура визначається науковцями як професійна якість музиканта й характеристика дитини, що навчається в загальноосвітньому закладі.

На думку Д. Кабалевського, за допомогою музичного мистецтва збагачується духовне життя людини, а також емоційна, естетична, моральна культура. Метою музичного виховання композитор вважав формування саме музичної культури, яка сприятиме подальшому розвитку рівня духовної культури особистості. Під музичною культурою потрібно розуміти поєднання музики та її соціального існування. Ця система передбачає усі види музичної діяльності: створення, збереження, відтворення, поширення, сприймання та інтерпретація музичного твору; суб'єктів даних видів діяльності та навчальних закладів, що передбачають належну професійну підготовку, задля подальшої музичної діяльності [3].

Угорський композитор З. Кодай вважав, що музична культура є важливим компонентом у гармонійному вихованні людини, в рамках універсальної культури, що поєднує в собі традиції, художній смак та духовну цілісність. Метою формування музичної культури школяра, стверджував З. Кодай, є «проникнення у душу музики, прагнучи тим самим, щоб і музика проникла в душу учня» [1, с. 20]. Автор наголошував, що основою музичної культури має стати саме народна музика – «виховання лише тоді може бути ефективним, коли воно проростатиме з рідної національної культури». Отже, головну роль в формуванні музичної культури школярів З. Кодай надає народній пісні.

Педагогічні погляди таких знаменитих українських композиторів, як М. Лисенко, М. Леонтович та К. Стеценко вказують на глибоку переконаність у розвитку музичної культури за допомогою національної педагогіки. Зокрема К. Стеценко довів принцип взаємозв'язку музики з комплексом мистецтв. Він вважав, що слухові враження потрібно доповнювати сенсорними, адже знання здобуті на основі слухових вражень є неповними [6]. М. Леонтович приділив увагу формуванню музичної культури школярів за допомогою пісні. Він сформував позицію головної ролі фольклору в процесі музичного виховання дітей, та пропонував починати оволодіння нотною грамотою з безнотного співу на основі народних українських пісень [4].

Дослідниця О. Лобова розуміє музичну культуру дитини як інтегративне особистісне утворення, що складається з музичної спрямованості, музичної обізнаності, музично-творчої розви-

неності й музичної вихованості, що забезпечує дитині можливість усвідомленого й адекватного спілкування з музичним мистецтвом у навчанні та житті. Це явище формується та виявляється в музичній діяльності і постає необхідним фактором різнобічного розвитку та гармонійного виховання дитини.

На нашу думку, результативність розвитку музичної культури школярів залежить від педагога, рівня його професійної підготовки, інтелекту, здатності до активної музичної діяльності, вміння привернути увагу та зацікавити дітей, прагнення до самовдосконалення та збагачення новими педагогічними та психологічними знаннями. Ми повністю розділяємо думку О. Лобової, яка вважає, що мета загальної музичної освіти це і є формування музичної культури підростаючого покоління, яка стосується не обраних школярів, а кожної дитини незалежно від рівня її власне музичної обдарованості [5].

У результаті вивчення наукової літератури визначено, що музична культура є важливим чинником формування духовності особистості та необхідним елементом гармонійного розвитку людини. Виявлено, що дослідники продовжують вивчати питання формування музичної культури підростаючого покоління і трактують це базове поняття як: систему, до якої входять музичні цінності, усі види музичної діяльності, усі суб'єкти такого роду діяльності з їхніми знаннями, навичками та іншими якостями (А. Сохор); поєднання музики та її соціального існування, музичної грамотності і музичної діяльності – набуття музичних знань і розвиток здібностей (Д. Кабалевський); поєднання традицій, художнього смаку та духовної цілісності (З. Кодай); процес передачі суспільно-історичного досвіду музичної діяльності новому поколінню з метою художньо-естетичного збагачення дитини (О. Апраксіна); взаємодію різних видів музичної діяльності (О. Радинова); органічну та необхідну частину художньої та духовної культури особистості; складне інтегративне особистісне утворення, що виникає як поєднання музичних освіченості-розвиненості-вихованості та є необхідною складовою різнобічного розвитку та гармонійного виховання дитини (О. Лобова); міру засвоєння учнем цінності музичного мистецтва (Е. Абдуллін) тощо.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищесказане можна зробити висновок, що виявлені традиції гуманістичної та морально-естетичної спрямованості, пріоритету духовності можна трактувати як принцип культурологічного особистісно-орієнтованого навчання. У такій площині формування музичної культури забезпечує цілісне розуміння сутності мистецьких явищ, а також спрямовує на збереження кращих національних і світових надбань, накопичених людством. Музична культура людини невід'ємна від культури народу, до якого вона належить або серед якого живе. Тож педагогам потрібно реалізувати концепцію музичного виховання школярів на основі української культури, мови, народної творчості і фольклору. В узагальненому вигляді вона полягає у визначенні провідної ролі музично-пісенного фольклору в естетичному вихованні дітей; у зверненні до народної музичної творчості крізь призму її життєвих зв'язків із духовним, матеріальним та практичним світом людини; утвердженні високих моральних й духовних цінностей життя, відгострюючи розум та освіжаючи серце, вчить шанувати батьків, цінувати і любити рідну землю, працю.

Отже, на основі аналізу наукових досліджень музичну культуру молодших школярів визначено як сукупність музично-практичних, художніх, пізнавальних навичок, які вказують на рівень освіченості та вихованості учня у сфері музичного мистецтва засобами народної творчості.

Список літератури:

1. Баренбойм Л.А. О музыкальном воспитании в Венгрии // Музыкальное воспитание в Венгрии / Сост. и общ. ред: Л.А. Баренбойм. М.: Сов. композитор, 1983. – С. 5-40.
2. Вікова та педагогічна психологія / За ред. Петровського А.В. – М.: Просвітництво, 1973. – С. 66-97.
3. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца: Книга для учителя / Д.Б. Кабалевский – М: Просвещение, – 1984. – 206 с.
4. Леонтович М. Практичний курс навчання співу у середніх школах України / З педагогічної спадщини композитора. Упор. Л.О. Іванова. – К.: Муз. Україна, 1989. – 136 с.
5. Лобова О.В. Дидактико-методична система формування основ музичної культури молодших школярів у процесі загальної музичної освіти / О.В. Лобова // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання. – Київ: – 2011. – 28 с.
6. Олексюк О.М. Музична педагогіка: Навчальний посібник. – К.: КНУКіМ, 2006. – 188 с.
7. Ростовський О. Методика викладання музики в початковій школі. – Навч.-метод. посібник. – 2-е вид., доп. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2001. – 216 с.

Кушнир К.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя
Климишина И.А.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ ФОРМИРОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье рассматривается один из актуальных вопросов музыкальной педагогики, в частности, музыкального образования, которое заключается в анализе научных исследований на тему формирования музыкальной культуры учащихся начальной школы в процессе музыкальной деятельности. Проанализированы научно-педагогические исследования, представляющие различные подходы к определению понятия «музыкальная культура». В статье излагаются способы формирования музыкальной культуры младших школьников средствами народного творчества. Подчеркивается, что музыкальная культура является важным фактором в развитии духовности личности и необходимым элементом гармоничного развития и разностороннего воспитания школьников.
Ключевые слова: музыкальная культура, художественное образование, народное творчество, духовность личности, младшие школьники.

Kushnir K.V.
Nizhyn State University named after Nikolai Gogol
Klimishyna I.A.
Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubinsky

MODERN VIEWS AT AN ISSUE OF MUSIC CULTURE DEVELOPMENT OF ELEMENTARY SCHOOL PUPILS

Summary
The article deals with one of the topical issues of musical pedagogy, in particular, musical education that is to the analysis of scientific researches in regards to the development of music culture of elementary school pupils in the process of musical activity. The scientific-pedagogical researches representing various approaches to the definition of the notion «music culture» are analyzed. The paper outlines ways of creating musical culture of younger pupils by means of folk art. It is emphasized that music culture is a significant factor in the development of the spirituality of the individual and an essential element of the harmonic development and the diverse upbringing of pupils.
Keywords: musical culture, artistic education, folk art, spirituality of the individual, elementary school pupils.

УДК 378.6.016:[61:339.138]

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ МЕДИЦИНИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Марчук І.А.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті розкрито зміст і представлено результати експериментальної перевірки ефективності педагогічних умов, моделі й науково-методичного забезпечення підготовки майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності. Висвітлено процедуру проведення педагогічного експерименту, окреслено його мету й завдання. Представлено програму й методи оцінювання рівнів сформованості готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу на констатувальному й підсумковому етапах. Проаналізовано результати експериментально-дослідної роботи, схарактеризовано відмінності в стані готовності до реалізації маркетингу студентів експериментальних і контрольних груп. Наведено дані математично-статистичних підрахунків, які підтверджують валідність і надійність зроблених експериментальних висновків.

Ключові слова: вищий медичний навчальний заклад, процес професійної підготовки, майбутні магістри медицини, формування готовності до реалізації маркетингу, експериментально-дослідна робота, результати педагогічного експерименту.

Постановка проблеми. Ринок охорони здоров'я в умовах жорсткої конкуренції вимагає від медичних працівників, закладів системи охорони здоров'я, підприємств і фірм, що виробляють продукцію медичного призначення, результативної діяльності, запорукою якої, зокрема, є ефективне впровадження маркетингової політики. Змістова насиченість і багатоаспектність маркетингу в галузі охорони здоров'я, технологічна складність його реалізації на практиці на індивідуальному (як діяльність окремого фахівця) й організаційному (як сукупна діяльність медичної установи, до якої персонально причетні медичні працівники, підрозділи, відділення тощо) рівнях вимагає формування готовності майбутніх магістрів медицини до такої складової професійної діяльності ще під час навчання у вищому медичному навчальному закладі (ВМНЗ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами маркетингу в галузі охорони здоров'я опікуються вітчизняні й зарубіжні вчені, наукові розвідки яких є висхідними теоретико-методологічними засадами для розуміння його сутності в форматі нашого дослідження: визначення маркетингу в галузі охорони здоров'я (А. Ахламов, О. Баєва, С. Балохіна, Н. Вишняков, Н. Кусик, Н. Петрова, Л. Тьоптіна, Л. Яковлєва та ін.); виокремлення напрямків, принципів, функцій, видів, комплексу медичного маркетингу (І. Василенко, В. Долот, Л. Зацна, Н. Лакуста, В. Лещенко, В. Москаленко, Т. Примак та ін.); пошук і реалізація ефективних маркетингових стратегії в медицині (М. Артюхова, Ю. Вороненко, Н. Милованова, Т. Філіппова та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В рамках новітніх медичних реформ шляхи впровадження маркетингу в галузі охорони здоров'я не втрачають актуальності, потребують системної наукової уваги, розроблення й практичної апробації [1; 2]. Медичний маркетинг уможливлює комерціалізацію або стимулювання ринкових відносин між медичними установами і пацієнтами внаслідок зміни джерел фінансування галузі охорони здоров'я (державні субвенції, недержавні фонди, страхові компанії, споживачі медичних послуг тощо); впровадження платних і співоплатних медичних послуг; появи окремих медичних установ, функціонування яких передбачає прибуток від діяльності; збільшення витратної складової надання медичних послуг у зв'язку з використанням нових технологій лікування, сучасного обладнання, нових лікарських засобів; підвищення вимог до якості надання медичних послуг і застосування нової системи контролю за їх реалізацією. Розуміння майбутніми магістрами медицини сутності впровадження ринкових засад у галузі охорони здоров'я, їх правового, економічного й етичного підґрунтя, знання маркетингового комплексу, вміння і навички технології реалізації маркетингу за обраною медичною спеціальністю мають стати органічними складовими змісту вищої медичної освіти [5, с. 77-80].

Мета статті – розкрити зміст і представити результати експериментальної перевірки ефективності педагогічних умов, моделі й науково-методичного забезпечення підготовки майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретичний розгляд досліджуваної проблеми, аналіз новітніх концептуальних засад професійної підготовки студентів ВМНЗ послугував за основу для визначення й обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності. Серед виокремлених педагогічних умов були запропоновані такі: формування мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності у процесі вивчення професійно спрямованих економічних дисциплін; інтеграція економічних і професійно-медичних знань з метою формування економічної компетентності як основи готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності; використання інноваційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій навчання для розвитку практичних навичок реалізації маркетингу в професійній діяльності.

Для реалізації й експериментальної перевірки ефективності обґрунтованих педагогічних умов підготовки майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності було створено модель й дібрано науково-методичне забезпечення цього процесу у ВМНЗ. Його висхідними положеннями стали наукові підходи, загальні і специфічні принципи, що повною мірою репрезентують концептуальні засади формування у майбутніх магістрів медицини ключових для реалізації маркетингу компетенцій (*теоретико-методологічний блок моделі*). Процесуальну основу науково-методичного забезпечення склали організація освітнього процесу, зміст, методи, форми навчальної співпраці викладачів і студентів ВМНЗ під час вивчення економічних і професійно-спрямованих дисциплін, які реалізувалися впродовж адаптаційно-мотиваційного, пошуково-інформаційного, практично-орієнтовано й узагальнювального етапів (*змістово-технологічний блок моделі*) і мали гарантувати досягнення мети, завдань і запланованого результату – позитивної динаміки в стані готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності за кожним з виокремлених компонентів, їх критеріїв і показників (*концептуально-цільовий і контрольно-результативний блоки моделі*).

Експериментальне дослідження проводилося впродовж чотирьох етапів: підготовчого, констатувального, формувального і підсумкового. Програма педагогічного експерименту передбачала вирішення таких завдань:

– з'ясування стану розроблення досліджуваної проблеми в сучасній науковій літературі, її реалізації в практиці освітньої діяльності ВМНЗ;

– розкриття теоретико-методологічних засад дослідження, обґрунтування ключових понять, визначення сутності й складових готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності;

– проведення констатувального етапу експерименту, спрямованого на з'ясування початкового рівня сформованості в студентів ВМНЗ готовності до реалізації маркетингу в професійній діяльності;

– обґрунтування педагогічних умов, розроблення моделі й системи науково-методичного забезпечення формування готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності;

– реалізація формувального етапу експерименту, впровадження обґрунтованих інновацій у навчально-виховний процес ВМНЗ;

– проведення контрольного підсумкового оцінювання рівня готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності, узагальнення одержаних експериментальних даних, інтерпретація результатів формувального етапу експерименту;

– визначення ефективності впроваджених педагогічних умов, моделі й системи науково-методичного забезпечення формування готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу, доведення статистичної значущості досягнутих студентами особистісно-професійних змін, окреслення перспективних напрямів подальших досліджень.

Відповідно до визначених компонентів (ціннісний, мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, операційно-технологічний, особистісний), критеріїв (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, організаційно-діяльнісний, рефлексивний) та їх показників, рівнів сформованості готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності (низький, середній, високий) створено діагностичну програму, що дозволила з'ясувати її рівень у кожного студента експериментальної вибірки двічі: на констатувальному етапі й після завершення формувального етапу педагогічного експерименту (див. рис. 1).

Експериментальні групи (ЕГ) були еквівалентні контрольним групам (КГ) за мірою розвитку в студентів ВМНЗ особистісно-професійних якостей, важливих для успішної реалізації маркетингу в майбутній професійній діяльності, що емпіричним шляхом було з'ясовано на констатувальному етапі експерименту під час діагностування. Для створення ЕГ і КГ була застосована процедура рандомізації, що забезпечила репрезентативність експериментальної вибірки генеральній сукупності. До ЕГ увійшли 386 студентів, до КГ – 382 студенти ВМНЗ. Для статистичної перевірки еквівалентності ЕГ і КГ перед початком формувального етапу експерименту було за-

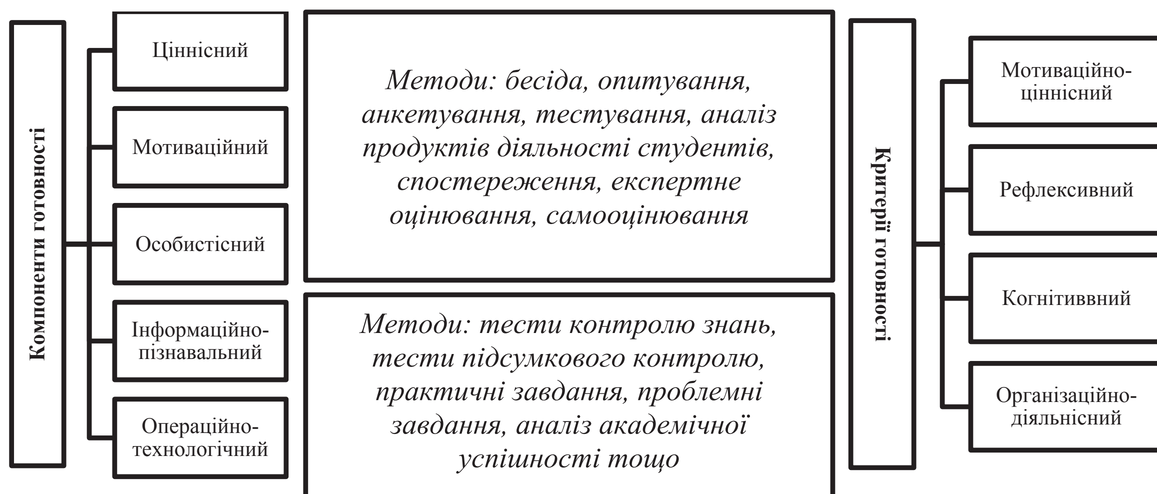

Рис. 1. Діагностична програма оцінювання сформованості готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності

стосовано t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Підрахунки з використанням програми SPSS Statistics показали, що групи експериментальної вибірки не мають істотних відмінностей за середніми значеннями показників критеріїв готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності ($t_{емп}$ = 0,441, $t_{крит}$ = 2,018, при p=0,05; $t_{емп} < t_{крит}$). До участі в педагогічному експерименті було запрошено також 12 викладачів-учасників експериментально-дослідної роботи, для яких конкретизовано мету й завдання діяльності, визначено й пропрацьовано порядок організації та впровадження освітніх інновацій у навчально-виховний процес залучених до експерименту ВМНЗ.

Під час оцінювання рівня готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу на констатувальному етапі експерименту переважали низькі (ЕГ – 58%, КГ – 57,9%) і середні її значення (ЕГ – 29,6%, КГ – 30,1%). Лише 8 частина залученої до дослідження експериментальної вибірки (ЕГ – 12,4%, КГ – 12,0%) продемонструвала високі значення готовності до реалізації маркетингу.

Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав експериментальну перевірку педагогічних умов підготовки майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності, покладався на розроблене науково-методичне забезпечення й модель упровадження таких освітніх інновацій у навчально-виховний процес ВМНЗ. Під час цього етапу в ЕГ були реалізовані спеціально дібрані методи, форми, засоби навчально-професійної діяльності, що репрезентували авторську систему науково-методичного забезпечення процесу формування готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу за обраною медичною спеціальністю.

Реалізація експериментально-дослідної роботи засвідчила ефективність застосування інноваційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій навчання (розв'язання проблемних завдань і ситуацій, проектна діяльність, групова дискусія, мозковий штурм, ділова гра, робота в малих групах, case-study, вебінари, веб-квести тощо), що посприяли формуванню в студентів ЕГ необхідних для реалізації маркетингу фахових компетенцій, підвищили економічну компетентність, стимулювали пізнавальний інтерес, активізували професійну мотивацію до продовження економічної самоосвіти на післядипломному етапі професіоналізації. Комбінування форм індивідуальної, групової, колективної роботи, використання прийомів технології контекстного навчання, змішаного й перевернутого навчання, ресурсів смарт-технологій, мережі Internet забезпечили створення продуктивного, відкритого, діалогічного й доступного освітнього середовища, яке забезпечувало можливість формування в студентів практичних умінь і навичок реалізації маркетингу.

Розвиток в майбутніх магістрів медицини мотиваційно-ціннісного усвідомлення необхідності й значущості формування доцільної маркетингової поведінки лікаря-професіонала як суб'єкта реалізації державної соціальної політики в галузі охорони здоров'я, особистісних і професійних якостей, важливих для налагодження професійних суб'єкт-суб'єктних і деонтологічно виважених стосунків зі споживачами медичних послуг, відпрацювання «робочої ролі» в маркетинговому середовищі ринку охорони здоров'я забезпечили методи самооцінювання, проведення рефлексивних вправ, творчі роботи, скайп-спілкування і перегляд відеоінтерв'ю з досвідченими лікарями-практиками, складання програми перспективного розвитку власної економічної компетентності тощо [3; 7].

Для підсилення потенціалу показників когнітивного критерію готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності ресурсними виявилися навчальні дисципліни «Основи економічних теорій», «Соціальна медицина, організація та економіка охорони здоров'я», «Економіка охорони здоров'я, маркетинг і менеджмент в стоматології», а також «Соціологія та медична соціологія», «Основи педагогіки. Основи психології», «Філософія», «Етика медичної діяльності» та ін., що включені до навчальних планів медичних спеціальностей, окремі теми з яких увійшли до цільового міжпредметного інтеграційного модуля. Для підсилення змісту дисциплін професійної і практичної підготовки в плані формування когнітивної складової готовності студентів до реалізації маркетингу було запропоновано доповнити інформаційний обсяг деяких змістових модулів, окремих тем блоками інформації, які органічно ввійшли в формат навчального обговорення. Завдяки добору змісту інтегрованого характеру забезпечувалося співвіднесення й доповнення професійно-медичних і економічних знань майбутніх магістрів медицини з реалізації маркетингу, їх узагальнення й систематизація [6].

Під час лекцій, теоретичних семінарів, практичних занять, навчальних консультацій використовувалися проблемний виклад навчального матеріалу, метод проектів, створення студентами інтелект-карт, складання словника наукових термінів з медичного маркетингу, мультимедійні презентації, добірки відеороликів з відеохостингу YouTube, авторський навчальний посібник «Медичний маркетинг у таблицях і схемах» тощо.

Результати проведеної на формувальному етапі експериментально-дослідної роботи показали позитивні зрушення в стані готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності як за загальним рівнем, так і за окремими компонентами, критеріями та їх показниками. Експериментальні дані засвідчили стійку позитивну динаміку в змінах досліджуваної професійної якості в майбутніх магістрів медицини ЕГ, на відміну від студентів КГ, у яких таких суттєвих відмінностей виявлено не було. Зміни в стані сформованості готовності студентів КГ до реалізації маркетингу в майбутній професійній діяльності є наслідком традиційної організації навчально-виховного процесу у ВМНЗ, природного розвитку їхніх особистісних і професійних якостей, самоосвіти й самовиховання.

Повторне оцінювання сформованості готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності показало, що в ЕГ вдвічі зменшилася кількість студентів з низьким рівнем готовності до реалізації маркетингу в професійній діяльності, на відміну від

КГ де різниця виявилася незначною (з 57,9% до 54,3%). Позитивним стало збільшення в ЕГ кількості студентів з високим рівнем готовності до означеної діяльності (з 12,4% до 20,9%). В КГ такий приріст склав лише 1,3% (12,0% на констатувальному етапі, 13,3% – після завершення формувального етапу педагогічного експерименту). Різнилися також показники ЕГ і КГ за середнім рівнем готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу: в ЕГ таких стало на 20,5% більше, в КГ – на 2,3%. Таким чином, на рівні емпіричних узагальнень було зроблене припущення, що проведена в ЕГ експериментально-дослідна робота виявилася ефективною для підвищення рівня сформованості готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності.

Математично-статистичні підрахунки з використанням програми SPSS Statistics v. 17.0 розглядалися в якості достовірного доказу ефективності впливу проведеної експериментально-дослідної роботи на сформованість готовності студентів ВМНЗ до реалізації маркетингу в професійній діяльності. Перевірялися такі статистичні гіпотези:

H_o: обґрунтовані педагогічні умови не виявилися ефективними для формування готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності;

H_1: впровадження обґрунтованих педагогічних умов суттєво вплинуло на формування готовності майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності.

Математично-статистичні підрахунки за t-критерієм Стьюдента засвідчили ефективність досягнутих змін в стані готовності майбутніх магістрів медицини ЕГ до реалізації маркетингу в професійній діяльності. Були виявлені такі статистично підтверджені факти: 1) присутні суттєві відмінності за всіма показниками досліджуваних критеріїв готовності майбутніх магістрів медицини ЕГ ($t_{емп}$ = 10,57, $t_{крит}$ = 2,08, при p=0,05; $t_{емп} > t_{крит}$); 2) присутні суттєві відмінності за всіма показниками досліджуваних критеріїв готовності майбутніх магістрів медицини ЕГ і КГ після завершення формувального етапу експерименту ($t_{емп}$ = 7,385, $t_{крит}$ = 2,018, при p=0,05; $t_{емп} > t_{крит}$). Таким чином, статистична гіпотеза H_o була відхилена, а H_1 – підтверджена.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Результати педагогічного експерименту засвідчили ефективність обґрунтованих педагогічних умов, моделі й розробленої науково-методичної системи підготовки майбутніх магістрів медицини до реалізації маркетингу в професійній діяльності. Однак, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Наукової уваги потребує, зокрема, вивчення й упровадження в вітчизняну практику найкращих зразків зарубіжного досвіду формування готовності студентів ВМНЗ до реалізації маркетингу в професійній діяльності, з'ясування потенціалу післядипломної освіти для розвитку і збагачення складових економічної компетентності медичних працівників.

Список літератури:

1. Артюхіна М. В. Маркетингова діяльність закладів охорони здоров'я в умовах реформування галузі / М. В. Артюхіна // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2(24). – С. 135-137.
2. Василенко І. О. Особливості маркетингу на ринку медичних послуг та освіти / І. О. Василенко, Н. В. Лакуста // Науковий вісник БДФА. Серія: Економічні науки: зб. наук. праць. Вип. 1; Міністерство фінансів України, БДФА. – Чернівці: Технодрук, 2010. – 228 с.
3. Вербицкий А. А Компетентностный подход и теория контекстного обучения / А. А. Вербицкий. – М.: ИЦ ПКПС. – 2004. – 84 с.
4. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі: Навчальний посібник / М. Ю. Кадемія, І. Ю. Шахіна. – Вінниця: ТОВ «Планер». – 2011. – 220 с.
5. Кінаш Н. М. Напрямки реорганізації вищої медичної освіти в Україні / Н. М. Кінаш // Архів клінічної медицини. – 2015. – № 2. – С. 77-80.
6. Коломієць А. М. Міжпредметні зв'язки у контексті проблеми інтеграції / А. М. Коломієць, Д. І. Коломієць // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 1999. – № 2. – С. 61-66.
7. Максименко С. Д. Впровадження інноваційних технологій в освітній процес – необхідна умова підвищення якості підготовки фахівців / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко // Науковий вісник Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця. – 2009. – Випуск 2. – С. 219-224.

Марчук И.А.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ МАГИСТРОВ МЕДИЦИНЫ К РЕАЛИЗАЦИИ МАРКЕТИНГА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье раскрыто содержание и представлены результаты экспериментальной проверки эффективности педагогических условий, модели и научно-методического обеспечения подготовки будущих магистров медицины к реализации маркетинга в профессиональной деятельности. Освещена процедура проведения педагогического эксперимента, определены его цели и задачи. Представлена программа и методы оценки уровней сформированности готовности будущих магистров медицины к реализации маркетинга на констатирующем и итоговом этапах. Проанализированы результаты экспериментально-исследовательской работы, охарактеризованы различия в состоянии готовности к реализации маркетинга студентов экспериментальных и контрольных групп. Приведены данные математически-статистических подсчетов, которые подтверждают валидность и надежность сделанных экспериментальных выводов.
Ключевые слова: высшее медицинское учебное заведение, процесс профессиональной подготовки, будущие магистры медицины, формирование готовности к реализации маркетинга, экспериментально-исследовательская работа, результаты педагогического эксперимента.

Marchuk I.A.
Vinnytsia State Pedagogical University
named after Mykhaylo Kotsybynskiy

FORMATION OF PREPAREDNESS OF FUTURE MASTERS OF MEDICINE TO IMPLEMENTATION THE MARKETING IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

Summary
The article speaks about the content and results of experimental verification of the effectiveness of pedagogical conditions, model, scientific and methodological support of training future masters of medicine to implementation the marketing in professional activities. The article carries the material about the procedure of the pedagogical experiment, its purpose and tasks. The article provides information on the program and methods of evaluation the levels of formation of preparedness of future masters of medicine to implementation the marketing in professional activities. The author analyzes the results of experimental research, characterizes the differences in the preparedness state to implementation the marketing of students of experimental and control groups. The author points out the results of mathematical and statistical calculations, which confirm the validity and reliability of experimental conclusions.
Keywords: higher medical school, process of professional training, future masters of medicine, formation of preparedness to implementation the marketing, experimental research, results of pedagogical experiment.

УДК 378.147.091.3:811.111

ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ (EFL)

Мирошниченко О.А.
Запорізький державний медичний університет

Важливою умовою сучасного життя стало вивчення іноземної мови як іноземної (EFL), а особливо англійської мови, бо це мова міжнародного спілкування, а входження нашої країни у світову цивілізацію, як демократичної держави, встановлення контактів з іншими країнами суттєво підвищило значення англійської мови, як засобу спілкування. Підвищило її престиж і зумовило нові методичні орієнтації у вивченні англійської мови у вищих навчальних закладах. Відомо,що вивчення англійської мова є складний та тривалий процес, особливо для студентів медичних вищих навчальних закладів, бо більше уваги у немовних вузах відводиться на вивчення саме медичних предметів. Володіння англійською мовою для майбутніх лікарів є крок до досягнення високих цілей у професійній діяльності та одна з найголовніших умов подальшого життєвого успіху сьогоднішніх випускників медичних навчальних закладів. Викладачі, які працюють зі студентами медичних вишів, повинні раціонально підходити до вибору методів викладання англійської мови, вміти обрати саме ті, які будуть ефективні для досягнення мети, яка постає перед ними. Саме від креативного підходу викладача до вибору раціональних методів навчання залежить вмотивованість студентів вивчати англійську мову. На сьогоднішній день не має ідеального методу викладання англійської мови. Але в методиці викладання англійської мови нараховують декілька методів, які є ефективними при вивченні мови, тому в процесі викладання викладачі поєднують і використовують різні методи.
Ключові слова: методи навчання, граматико-перекладний метод, усний метод навчання англійської мови, метод Пальмера, аудіо-лінгвальний метод, метод повної фізичної реакції, ситуативний метод, метод комунікативного навчання.

Постановка проблеми. У сучасному житті сфера медицини найпоширеніше місце застосування англійської мови. В наш час важливим питанням є вивчення мови витрачаючи якнайменше часу та використовуючи найефективніші методи навчання. Мотивацією вивчення англійської мови є професійне просування лікарів, доступ до англомовної медичної літератури, зустрічі з іноземними колегами на міжнародних конференціях, можливість стажування за кордоном. На сьогодні володіння англійською мовою стало необхідністю для подальшого самовдосконалення та саморозвитку. Так, попит на вивчення англійської мови вимагає використання доцільних методів навчання для опанування мовою та вміння її застосування в професійній діяльності.

У статті представлені методи викладання англійської мови починаючи від простих до складніших, від менш ефективних до поступової трансформації методів у ефективні та сучасні, які визнаються методистами в наші дні.

Показані різні методи викладання англійської мови, їх виникнення та застосування у різні періоди історії. Аналізуючи різні методи викладання англійської мови ми дійшли висновку, що не існує ефективного методу навчання англійської мови і тільки вміле їх поєднання може привести до очікуваного результату. Досвідчений викладач використовує найбільш відповідні до певної категорії навчальних груп, вікових особливостей та рівня володіння англійською мовою та у процесі роботи займається пошуком раціональних методів навчання для забезпечення високого рівня оволодіння студентами англійської мови. Різні методи мають свої плюси та певні мінуси при викладанні та опануванні мови. Розглядаючи різні методи викладання англійської мови, можна зробити вибір саме тих, які відкривають реальні можливості впливу на формування у студента тих якостей і вмінь, які будуть необхідні для нього у майбутній професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Багато науковців зробили внесок у методику викладання англійської мови. Представниками граматико-перекладного методу були І. Мейдингер (Німеччина), Г. Оллендорф (Англія). Англійський педагог і методист Гарольд Пальмер (1877-1950) – автор понад п'ятдесяти теоретичних праць, підручників та навчальних посібників,започаткував усний метод, більш відомий як метод Пальмера, виник у 20-і роки XX ст. і не тільки став широко розповсюдженим, але й справив значний вплив на становлення аудіо-лінгвального (40-і роки) та аудіо-візуального (50-і роки) методів [6]. Аудіо-лінгвальний метод, створений Чарльзом Фрізом (1887-1967) та Робертом Ладо (1915) в США в 40-50-і роки XX ст., є своєрідним розвитком ідей Гарольда Пальмера. Розробкою комунікативного методу в тій чи іншій мірі займалось багато наукових колективів та методистів у різних країнах. Найбільш вагомий внесок в обґрунтування методу зробили найпослідовніші його прихильники і насамперед Г. Уідоусан, У. Литлвуд (Англія), Г.Е. Піфо (Німеччина), Ю.І. Пассов (Росія) [6]. У практиці навчання іноземних мов за кордоном широке застосування знайшов також метод Джеймса Ашера (James Asher) повної фізичної реакції (Total Physical Response – TPR). Як правило, цей метод використовується на початковому ступені навчання і базується на твердженні, що відсутність стресових ситуацій значно підвищує мотивацію навчання [3].

Мета статті. Головною метою цієї статті є показати та проаналізували граматико-перекладний метод, усний метод навчання англійської мови,метод Пальмера, аудіо-лінгвальний метод, метод повної фізичної реакції,ситуативний метод, метод комунікативного навчання. Визначити різні методи навчання, які відкривають реальні

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

можливості впливу на формування у студента тих якостей і вмінь, які будуть необхідні для нього у майбутній професійній діяльності та зроблять значний внесок у професійну підготовку майбутніх лікарів як на предметному рівні так і на міжпредметній основі.

Граматико-перекладний метод був поширений у Росії до 1917 року, а його представниками були І. Мейдингер (Німеччина), Г. Оллендорф (Англія). Граматико-перекладний метод використовувався задля загальноосвітніх цілей, та не був пов'язаний з реальним спілкуванням. Метою цього методу є переклад текстів з англійської на рідну мову, що активно застосовувалося у загальноосвітніх школах 10-15 років назад. Вважалося, що у дітей, які вивчали мову граматико-перекладним методом, розвивалося логічне мислення, за допомогою виконання граматичних вправ. При цьому матеріал засвоювався шляхом перекладу та механічного заучування.

У XX ст. велику увагу приділили усному мовленню в його «первинній формі», у тій формі, в якій воно звучить в ситуаціях безпосереднього спілкування. Звернення лінгвістів до усно мовленнєвої комунікації зумовлено розповсюдженням та удосконаленням радіо і телебачення, які продемонстрували велику силу впливу «живого слова». Так аудіо-лінгвальний метод створений Р. Фрізом та Ч. Ладо в 40-50 роки XX ст. в США, як засіб усної комунікації, є незалежно від кінцевої мети основою навчання. І вважається, що основою навчання за цим методом, має бути усне мовлення. Остання чверть XX ст. орієнтована на комунікацію як мету навчання іноземних мов. Самій постановці комунікативної мети і можливості її реалізації значною мірою сприяли результати лінгвістичних досліджень, зокрема мовних функцій, функціональних стилів мовлення, їх співвідношення з усною та письмовою формами літературної мови, функціонально-стилістичної співвіднесеності мовних засобів усіх рівнів, які обслуговують певні сфери спілкування.

На початку 70-х років на перший план вийшли прямі методи навчання, в основі яких лежало усне мовлення. Американський психолог Е. Торндайк висунув теорію, згідно якої матеріал закріплюється в результаті повторень. В основі прямих методів навчання лежать ті ж самі методи, що й при вивченні рідної мови та велике значення відіграють пам'ять та почуття і зовсім не обов'язково мислення. Недоліком є те, що практичне володіння іноземною мовою невиправдано ототожнюється з усним мовленням. Але є і позитивні сторони у створенні прямих методів вивчення мови: була розроблена методика усного мовлення,створена система фонетичних вправ, перевага віддавалася живій розмовній мові.

Розвиток сфери викладання англійської мови постійно змінюється та потребує постійного вдосконалення. Серед перших удосконалень є метод Гарольда Пальмера.

Гарольд Пальмер (1877-1950) – англійський педагог та методист, чий метод відомий як метод Пальмера. Метод Пальмера виник у 20-х роках, та мав вплив на розвиток аудіо-лінгвального та аудіо-візуального методів. У своїй методичній концепції Пальмер керувався лінгвістичним вченням соціологічної школи (Ф. де Соссюр, А. Мейе), психологією поведінки (Е. Торндайк, Дж. Уотсон) та прагматичною педагогікою Д. Дьюї [7]. Пальмер на перше місце ставить заучування на пам'ять,обов'язково спираючись на рідну мову, вміння вести природню бесіду. Але при використанні методу Пальмера тим, хто навчається відводиться пасивна роль, заучування без розуміння дається важче.

Аудіо-лінгвальний метод був створений на научній основі в США. Навчання має за мету розвивати мовні навички у такому порядку: аудіювання,говоріння, читання, письмо та відпрацьовувати навички за допомогою багаторазового повторювання. Але зацікавити групу вивчаючих англійську мову цим методом важко, бо треба вчити стандартні структури і вміти використовувати їх у певних ситуаціях. Треба зазначити, що при цьому методі є відсутнім креативне мислення студентів.

На зміну аудіо-лінгвальному методу прийшов когнітивний метод, в основі якого лежить вивчення схем, але це теж не дає можливості для вільного володіння мовою. Позитивним у аудіолінгвальному методі є потреба креативного застосування мовних знань і те, що помилки зроблені під час мовлення є процесом навчання.

Метод повної фізичної реакції (Total Physical Response – TPR) був розроблений в сімдесятих роках в США Й. Ашером. В його основі є початкова реалізації простих, пізніше більш складних доручень викладача, виконання яких вимагає руху. Вважається, що асоційоване значенні слів з виконанням дій прискорює навчання.

Ситуативний метод (Situational Language Learning) відіграє важливу роль в навчанні, де задіяні не тільки психічні процеси, але й емоції та відчуття. При ситуативному методі увага приділяється навчанню, де учасники навчального процесу самі вирішують, що вивчати. Заняття починаються з розмови, яка цікавить групу вивчаючих англійську мову.

Не дивлячись на те,що комунікативний підхід займає перше місце серед інших методик, він є недостатньо вивченим на сьогоднішній день. Вперше комунікативний підхід був запропонований Б.В. Біляєвим, І.Л. Бім, Є.І. Пасів. Вважалось, що комунікативність полягає в тому, що навчання має бути організовано так, щоб воно було подібно до процесу спілкування. Актуальність саме цього підходу зумовлена використанням інтернет-методик у навчальному процесі та пов'язана не тільки із технологічним прогресом, а й з постійним прагненням почерпнути дедалі більший обсяг інформації. Залучення таких методів у процес навчання англійської мови поєднує інформативний та культурологічний аспекти, оскільки один із принципів викладання іноземних мов – той, який акцентує на вивченні мови в культурному контексті. Комунікативний підхід передбачає органічне поєднання свідомих і підсвідомих компонентів у процесі вивчення іноземної мови, тобто засвоєння правил оперування іншомовними моделями відбувається одночасно з оволодінням їх комунікативно-мовленнєвою функцією. Комунікативний підхід в найбільшій мірі відбиває специфіку іноземної мови як навчального предмета. Цей підхід визначився в результаті методичного осмислення наукових досягнень в галузі

лінгвістики – теорії комунікативної лінгвістики. Методика комунікативного навчання одна з найпопулярніших методик вивчення англійської мови, яка набула популярності спочатку у США та в Європі, а тоді дійшла і до нас. Найбільше уваги приділяється говорінню і аудіюванню, тобто основна частина заняття присвячена спілкуванню. Викладач якомога менше спілкується своєю рідною мовою і якомога більше англійською. Тобто основною метою цієї методики є: занурити студента в англомовне середовище, навчити спілкуватися англійською мовою, вивчати лексику. Комунікативний підхід передбачає багато взаємодії між студентами, парні та групові завдання, багато завдань з аудіювання. Комунікативний підхід – це прямий вихід у спілкування. Практично він означає, що викладач концентрує увагу студентів не стільки на засвоєнні мовних способів або розвитку навичок і умінь, скільки на діяльності, в процесі якої використовується мова і від рівня володіння нею залежить успіх цієї діяльності. Комунікативні завдання повинні ставити студентів перед необхідністю пошуку самостійного рішення власного варіанту розв'язання проблеми. Необхідно розвивати творчі нахили, створювати життєві ситуації: навчальні, виховні, вчити думати й висловлюватися рідною й іноземною мовами.

Перевагами комунікативного підходу є формування навичок спілкування та неформальна форма навчання.

Досвідчений викладач, орієнтується на групу тих, кого він навчає, та самостійно обирає методику навчання, яка є комфортною для певної групи студентів.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що на заняттях з англійської мови, використовуючи ми прийшли до висновку, що традиційні методи, які представлені базовою програмою, орієнтовані на запам'ятовування матеріалу за темами, регламентованим програмою. Ці методи не завжди дають бажані результати, бо не стимулюють тих, хто навчається висловлюванню своїх думок англійською мовою.

Список літератури:

1. Бухбиндер В.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам: Уч. пособие для ин-тов и фак. ин. яз. / В.А. Бухбиндер, Г.А. Китайгородская. – К.: Высшая школа, 1988. – 342 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2007. – 616 с.
3. Король С.В. Екскурсія в історію розвитку основних методів навчання іноземних мов / С.В. Король // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2014. – Випуск 4. – 13 с.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2008. – 447 с.
5. Мартинова Р.Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов. – К.: Вища школа, 2004. – 456 с.
6. Методика викладання іноземних мов у вищій школі / за ред. Ю.О. Жлуктенка. – К.: Вища школа, 1971. – 222 с.
7. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. – Київ, 2002. – 98 с.
8. Традиції та інновації в методиці навчання іноземних мов: [навч. посіб. для студ. і вчит.] / [за ред. М.К. Колкової]. – СПб.: КАРО, 2007. – 267 с.

Мирошниченко Е.А.
Запорожский государственный медицинский университет

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Важным условием современной жизни стало изучение иностранного языка как иностранного (EFL), особенно английского языка, потому что это язик международного общения, а вхождение нашей страны в мировую цивилизацию, как демократического государства, установления контактов с другими странами существенно повысило значение английского языка, как средства общения. Повысило ее престиж и обусловило нове методические ориентации в изучении английского языка в высших учебных заведениях. Известно, что изучение английского язик является сложный и длительный процесс, особенно для студентов медицинских вузов, потому что більше внимания в неязыковых вузах отводится на изучение именно медицинских предметов. Владение английским языком для будущих врачей есть шаг к достижению високих целей в профессиональной деятельности и одна из главных русловий дальнейшего жизненного успеха сегодняшних выпускников медицинских учебных заведений. Преподаватели, которые работают со студентами медицинских вузов, должны раціонально подходить к выбору методов преподавания английского языка, уметь выбрать именно те, которые будут эффективны для достижения цели, поставленной перед ними. Именно от креативного похода преподавателя к выбору рациональных методов обучения зависит мотивированность студентов изучать английский язык. На сегодняшний день нет идеального метода преподавания английского языка. Но в методике преподавания английского язика насчитывают несколько методов, которые являються эффективными при изучениия зыка, поэтому в процес се преподавания преподаватели совмещают и используют различные методы.

Ключевые слова: методы обучения, грамматико-переводной метод, устный метод обучения английскому языку, метод Пальмера, аудио-лингвальный метод, метод погной физической реакции, ситуативный метод, метод коммуникативного обучения.

Myroshnychenko O.A.
Zaporizhzhya State Medical University

EFFECTIVE METHODS OF TEACHING IN THE ENGLISH LANGUAGE

Summary
An important condition of modern life is to study a foreign language (EFL), especially English, because it is the language of international communication, and the entrance of our country into a world civilization, as a democratic state, establishing contacts with other countries has significantly increased the importance of English as a means of communication. It is increased the prestige and led to new methodical orientations in the study of English in higher education. It is known that learning English is a complex and long process, especially for students of medical schools, because in non-linguistic high schools they pay more attention to medical subjects. Knowledge of English for future doctors is a step towards to achiev goals in professional activity and one of the main conditions for the success in the life of today's graduates of medical schools. Teachers who work with students of medical schools should rationally choose the approaches of teaching English methods, to choose exactly effective ones. Only teacher's creative approach in choosing rational teaching methods can motivate students to learn English. There is no ideal method of teaching English nowadays. But in the methodology of teaching English the reare several methods that are effective in learning the language, so teachers combine and use different methods.
Keywords: methods of teaching, grammar and translation method, oral method of teaching English, Palmer method, audio-lingual method, method of complete physical response, situational method, method of communicative learning.

УДК 784

ТВОРЧА ПОСТАТЬ ВАСИЛЯ ВЕРХОВИНЦЯ В СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

Павлюченко П.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізуються історико-мистецтвознавчі аспекти творчої діяльності В.М. Верховинця. Його вклад в розвиток музичної освіти. Аналізується становлення творчої особистості видатного митця у всій його багатогранності та поліваріантності. Виявляється між мистецький зв'язок в його творчий діяльності. Розглядається роль збірки «Весняночка» в системі музичної освіти.

Ключові слова: Верховинець, музична освіта, мистецтво, хореографія, вокал, музика.

Постановка проблеми. Ім'я Василя Верховинця добре знане в Українській культурі. Свій багатогранний талант митець виявив у багатьох сферах творчості. Блискуче поєднував різноманітні види мистецької діяльності, виконавську практику хормейстера і диригента, плідну працю композитора, високоерудованого педагога, мистецтвознавця, фольклориста, хореографа і науковця. З наукової точки зору цікавим є аналіз становлення творчого мислення видатного маестро.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творча постать В. Верховинця привертає увагу дослідників як галузі музичного мистецтва та і хореографії. Проте наявні дослідження Н.Ю. Дем'яненко, А.І. Костенко, Л.О. Хлєбникової, та ін., потребують переосмислення та доповнення адже датуються 70-ми роками XX століття, таким чином, джерельну базу даної публікації складають власні творчі доробки та нариси В.М. Верховинця та Я.В. Верховинця. Для цілісного осмислення творчої постаті В.М. Верховинця, певну цінність має публікація В.С. Василько.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Джерельна база даної публікації дозволяє привести цілісне осмислення творчої постаті В.М. Верховинця, проте в наявних публікаціях постать В.М. Верховинця розглядається лише під певним кутом, а загальне осмислення постаті В.М. Верховинця в системі музичної освіти потребує узагальнення та доповнення.

Мета статті. Осмислення творчої постаті В.М. Верховинця в контексті музичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Талановитий учень і послідовник мистецьких засад М.В. Лисенка, Всиль Миколайович Верховинець (Костів) народився 5 січня 1880 в с. Старий Мізунь Долинського повіту Станіславського воєводства, Галичини (нині Івано-Франківська область) в родині провідників культури. Батько керував церковним хором і хором односільчан, збирав і записував народні пісні, легенди, обряди. Мати володіла гарним голосом, знала багато народних пісень і досить часто їх виконувала. Усе це позитивно впливало на виховання сина, який з ранніх років виявляв виняткові музичні здібності, відчував любов до народних пісень і танців [1, с. 14]. Після закінчення середньої школи Василь Верховинець навчається у бурсі при Ставропігійському інституті та гімназії у Львові. У 1899 році закінчує учительську семінарію у Самборі з дипломом Городського народного вчителя викладає співи у школах м. Калуша і в селах Галичини. Пізніше він закінчує Полтавський інститут народної освіти і Київський музично-драматичний інститут ім. М.В. Лисенка.

Педагогічну діяльність поєднує з роботою хормейстера і соліста в Руському народному театрі у Львові.

У 1096 році в Галичині гастролював видатний український актор Микола Садовський. Чудовий лірико-драматичний тенор і артистична обдарованість Василя Верховинця справила на нього велике враження, і він запросив молодого актора до своєї трупи. М.К. Садовський згадував: «на літо до мене приїхав молодий ще тоді актор Костів, що пізніше грав під прізвищем Верховинця. Цей молодий, але дуже музичний хлопець дав мені ідею перекласти опери «Галька» і «Сільська честь»... [2, с. 90-91]. Саме М. Садовський придумав псевдонім Верховинець (оскільки Василь народився на Верховині).

З небувалою силою розквітає талант молодого актора в театрі Садовського. Він жадібно вчиться у своїх колег – корифеїв української сцени – Миколи Садовського, Марії Заньковецької, Панаса Саксаганьского, успішно виступає в ролі Петра («Наталка Полтавка» М.В. Лисенка) Андрія («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Ващека («Продана наречена» Б. Сметани), Йонтека («Галька» С. Манюша), Туріду («Сільська честь» П. Масканьї та ін.

Проте, незважаючи на великі акторські успіхи, В. Верховинець не залишає хормейстерської роботи, а згодом працює ще і диригентом, і хореографом театру.

Режисер Василь Василько згадував, як у виставах «Енеїда», «Маруся Богуславка», «Бондарівна» та ін., молодий хореограф блискуче використовував пісенно-хореографічні фольклорні зразки [1, с. 68-72].

Натхненний порадами основоположника української класичної музики Миколи Лисенка, під час гастролей театру часто виїжджає в села, де глибоко вивчає побут і творчість українського народу.

У 1912 році у селі Шпичинці Сквирського району на Київщині здійснює повний запис весілля. Багатий фольклорний матеріал ліг в основу теоретичної і практичної діяльності Василя Верховинця. Внаслідок цієї події виходить його перша наукова праця «Українське весілля».

У 1919 році з'являється «Теорія українського танцю» в якій зібрано характерні па і звороти народного танцю, що складають основу української хореографії. Як відзначає Ярослав Верховинець, батько перший серед фольклористів дав назву майже всім танцювальним рухам, запропонував

оригінальний метод запису хореографічного матеріалу, який дістав широке визнання у хореографів і науковців [3, с. 11].

Балетмейстер Вахтанг Вронський переконаний, що «це перша в Україні книга, яка по-науковому підходить до вивчення народного танцювального мистецтва. Поява її в світ дала нам дорогоцінний хореографічний матеріал, так ретельно і любовно зібраний серед народу і зосереджений в одному творі» [5, с. 8].

В. Верховинець став першим теоретиком українського народного танцю. Микола Лисенко пильно стежив за творчим зростанням Василя Верховинця, вбачаючи в ньому свого надійного послідовника, невтомного борця за розвиток національного мистецтва. Важко визначити: що більше переповнювало душу і серце видатного митця – пісня чи танець. Він повторював: «Пам'ятайте, що за нашою чудовою піснею перше слово належить нашому народному танцю. Коли ми полюбимо сестру пісню, то полюбимо її брата – танець». Та ясно: зробивши неоціненний внесок у теорію українського танцю, Верховинець не може жити і без хору. Хормейстером він працював і у театрі М. Садовського і в театрі «Товариства українських артистів», очолював студентський хор у Полтавському інституті народної освіти. Спільно з Олександром Свєшніковим керував Окружною капелою в Полтаві. Викладав диригування і хоровий спів на диригентському відділі Музично-драматичного інституту ім. Лисенка. В Києві, керував хоровою студією ім. К. Стеценка при Музичному Товаристві ім. М. Леонтовича. У Харкові створив капелу «Чумак» (Червона українська мандрівна капела), керував хором музично-драматичного інституту.

Значний внесок Верховинця у музичну культуру як композитора: у 20-ті і у першій половині 30-х років популярними були його хорові твори – «Більше надії, брати!», «Грими, грими, могутня пісне», «Заграй, Кобзарю!», «Ой зацвіла папороть», «Лісові дзвіночки». Через усю творчість митця проходить поєднання пісні і танцю – ідея її інсценізації. Останній колектив, який блискуче реалізував цю ідею, був «Жінхоранс» (жіночий хоровий ансамбль), створений у 1930 році у творчій співдружності з дружиною Євдокією Іванівною Долею, яка виконувала функції режисера постановника. Співачки театралізували народні пісні, виконували їх у русі, власним співом акомпанували собі. Це був своєрідний прообраз нинішніх народних хорів та ансамблів пісні і танцю. Значну частину свого життя митець присвятив педагогічній праці. Розпочинаючи педагогічний шлях у школах Галичини, Василь Миколайович зіткнувся з відсутністю дитячого народного музичного репертуару. Вихований батьками на українському фольклорі, молодий вчитель відчув, що його учням бракує саме прекрасної народної пісні. Вже тоді, він задумав створення збірника дитячих ігор та пісень для вчителя. Дав йому милу назву «Весняночка». У процесі здійснення цієї ідеї автор значно розширив свій задум запропонувавши вчителю і вихователю дитячого садка докладні інсценізації пісень та ігор, роль котрих високо цінував.

Посібник «Весняночка» педагог Верховинець відкриває розділом в якому докладно розповідає про рухливі ігри з піснею, пропонуючи методичні пояснення та елементи попередньої підготовки до них, акцентуючи на вікових особливостях дітей. Зокрема наголошує на їхній поведінці, підкреслюючи, що радість є неперевершеним засобом пробудження дитячого мозку до активної діяльності, і це почуття під час гри слід всіляко підтримувати. «Але не треба забувати про різницю між старшими і молодшими дітьми. Старші дітки завдяки деякому умінню володіти собою можуть тішитись внутрішньо – в собі, проявляючи радість виразом обличчя, або звуком голосу. Цього молодші не вміють. У них радість вводить в дію все тіло: вони підскакують, плещуть у долоні, кричать, голосно співають, тощо. Забороняючи їм так себе поводити, ми робимо дві помилки: з великою шкодою для вихованців вбиваємо дитячу веселість в самому її початку; бажанням стримати в забаві почуття дітей ми накладаємо на їх мозок таке колосальне напруження, що малюкам надзвичайно важко зосередити на грі свою увагу. Це може відштовхнути її від гри і діти будуть позбавлені багатьох приємних хвилин відпочинку [2, с. 23]. Звичайно, підкреслює Верховинець, це не означає, що діти можуть поводити себе як завгодно. Делікатно, ласкаво, жартівливо можна привчити їх до порядку та спокійної поведінки.

Пісенний репертуар подається за порами року (весна, літо, осінь, зима).Автор ретельно перевіряв розроблені ігри на учнях і вихованцях дитячих садків. А ще прагнув навчити гратись з дітьми студентів педагогічних інститутів та ІНО. Колишні його учні відзначають, яким цікавим та дотепним був їх викладач. «Зайде бувало Василь Миколайович до аудиторії, – усміхнеться до нас та й скаже: «Забудьте будь ласка про свій вік. Ви – не студенти, Ви дошкільнята. А тепер давайте гратись!» І справді, кожен з нас, немов відчував себе дитиною, а Василь Миколайович тим часом з'єднував наші руки, сам підхоплював попереднього і, приспівуючи «диби-диби, дибиби» та пританцьовуючи, вів рядочком за собою. Вивчені у той спосіб ігри ми проходили з дітьми полтавських інтернатів. Там уже ми були вихователі!Там Василь Миколайович давав нам повну волю, а після тих занять детально розбирав роботу кожного» [6, с. 13].

Один з таких його студентів письменник Анатоль Костенько згадував, як Верховинець любив людей, особливо дітей. Характерним для нього був такий випадок. У 1929 році дивізія ім. Чапаєва в селі Яреськи, біля річки Псла, відмічала своє традиційне свято, яке мав відкривати зведений хор Полтавського ІНО та дивізії під керуванням В.М. Верховинця. Диригент (В.М. Верховинець) приїхав в село і прямував до місця свята, але по дорозі він натрапив на піонерський загін і... зупинився: піонервожата не завжди до ладу навчала дітей якоїсь пісні, що супроводжувалась танком і пантомімічними рухами. Це була пісня про мак: як він росте, як його полють, тощо. Василь Миколайович зупинився і прислухався до нестрункого звучання пісні. Рухи дітей теж були некрасивими: молодші діти старанно копіювали рухи вожатої, а старші навпаки нерідко намагалися перетворити пластичні рухи на смішну забавку. Серце Василя Миколайовича не витримало: він рішуче підбіг до вожатої та запропонував

свою допомогу. Через хвилину він уже по своєму розставляв дітей на піщаному майданчику. Вишикувавши дівчаток за зростом, він виставив проти них в такому ж порядку хлопчиків, а сам став посередині обличчям до лави дівчаток, наказавши перед цим, щоб усі слідкували за останніми. Перевіривши, як діти засвоїли мотив пісні і де в чому підправивши цей різноголосий хор, перейшов до показу рухів. Спочатку діти співали перший куплет, а він сам рухався, потім це робили й діти. Коли щось важче вдавалося, тоді він відбирав найздібніших, виставляв їх наперед і на їх прикладі демонстрував правильне виконання рухів. Так було засвоєно всю пісеньку. Потім він взявся за хлопчиків, що трохи скептично дивились на «тренування». З ними було більше клопоту, але під натиском енергійності і винахідливості Василя Миколайовича хлопчики вже з повною повагою і без іронії «пололи» мак, показували як він росте, і досить складно співали. Коли уже зведені ряди хлопчиків і дівчат дружно співали і в такт то присідали, то нахилялись, Василь Миколайович увесь загорявся радістю, швидко повертав голову на всі боки. З його вуст не сходила посмішка, а очі блищали справжнім щастям [6, с. 13].

«Весняночка» побачила світ у 1927 році. Це була визначна подія для музичних керівників дитячих садків і вчителів початкової школи того часу. Минули десятки років, поки сучасні вчителі-музиканти мали змогу познайомитись з цим винятковим методичним посібником. На початку 60-х років НДІ педагогіки УРСР виступив з ініціативою перевидати «Весняночку». Цю ідею високо оцінив і підтримав тодішній директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук України Максим Рильський, який вважав Верховинця людиною не лише високообдарованою, а й людиною незвичайної освіченості і широких культурних інтересів. Нове видання доповнювалось оригінальними авторськими матеріалами, які пощастило розшукати; хореографічним додатком, призначеним для дитячого виконання з «Теорії Українського народного танцю»; схемами і рисунками до переважної більшості ігор.

За плином часу ряд поетичних текстів та ігор вимагали певного осучаснення та редагування. У цю велику творчу працю вклав душу і серце син Василя Верховинця викладач Київського музичного училища ім. Р.М. Глієра, артист симфонічного оркестру Театру опери і балету ім. Т.Г. Шевченка Ярослав Верховинець. Консультантом і помічником Інституту призначив молодого науковця Людмилу Хлєбникову.

П'яте видання «Весняночки» відбулося у 1989 році у видавництві «Музична Україна».

У 1935 році у Лондоні відбувся Перший міжнародний фестиваль народного танцю. До цього свята В. Верховинець розробив унікальний «Триколінний гопак», який полонив усіх присутніх, і українська танцювальна група, що складалась з солістів-танцюристів Київського і Харківського оперних театрів, здобула всесвітнє визнання і першу премію фестивалю. Наступного року «Триколінний гопак» як заключний номер опери «Запорожець за Дунаєм» виконувався у Москві на першій Декаді української літератури і мистецтва і знову мав величезний успіх, а В.М. Верховинець був нагороджений орденом «Знак Пошани».

Після цього тріумфального виступу В. Верховинець здійснив велику гастрольну поїздку «Жінхорансу» по Далекосхідним регіонам і протягом двох місяців дав 60 концертів для воїнів Далекого Сходу. Але це були останні концерти у житті Великого Митця.

23 грудня 1937 року Василь Верховинець був заарештований як активний учасник контрреволюційної націоналістичної організації (Архів Служби безпеки України. Справа № 47130-ФП, арк. 1, 8). 10 квітня 1938 року Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР в Києві заслухала справу В.М. Верховинця в закритому судовому засіданні без участі звинувачення і захисту, без виклику свідків, після чого «присудила Верховинця-Костіва В.М. до вищої міри покарання – розстрілу» (там же, арк. 92-93).

Вирок виконано 11 квітня 1938 року – у день 13 річчя сина Ярослава. 7 липня 1957 року за ініціативою композитора Костянтина Данькевича Спілка композиторів України звернулася до Військового прокурора КВО з проханням розглянути справу репресованого музичного діяча В.М. Верховинця на предмет реабілітації.

Додатково перевіривши матеріали справи В.М. Верховинця Військова колегія Верховного суду СРСР: ухвалила: «У зв'язку із знов виявленими обставинами Вирок відмінити та справу на нього припинити за відсутністю складу злочину» (там же, арк. 161). Так трагічно у час сталінських репресій у розквіті таланту обірвалось яскраве життя Василя Верховинця – видатного митця і справжнього патріота України.

Висновки та подальші перспективи. Виходячи з наведеного, доречно підкреслити вагомий внесок В.М. Верховинця в систему музичної освіти та організації освітнього процесу. Еклектичне поєднання фольклорних пісенних та хореографічних витоків та їх впровадження в музичну освіту є одним із чинників виховання патріотизму та національної свідомості на початковому етапі освітнього процесу. Доречно зазначити, що самобутність творчого мислення В.М. Верховинця поєднана з його неперсічним акторським талантом, породила мистецькі принципи хореографічного, вокально-хорового виконавства, що актуальні і в сучасному мистецькому просторі.

Список літератури:

1. Василько Василь Степанович. Микола Садовський та його театр [Електронна копія] / В. Василько. – Електрон. текст. дані (1 файл: 240 Мб). – Київ: Держ. вид-во образотв. мистец. і муз. л-ри УРСР, 1962 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2017). – 164 с.
2. Верховинець В.М. Весняночка. – 5-е вид. – К. – Муз. Україна, 1989. – 342 с.
3. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. – 5-евид. – К.: Муз. Україна, 1990, 152 с.
4. Верховинець В.М. Українське весілля // Етнографічний збірник Товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 1. – К., 1912. – С. 71-68.
5. Верховинець Я.В. Відродження школи народного танцю Василя Верховинця // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 1. – С. 40-46.
6. Верховинець Я.В. // В.М. Верховинець. Нарис про життя і творчість // Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. – 5-е вид. – К.: Муз. Україна, 1990. – С. 13-35.

Павлюченко П.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ ВАСИЛИЯ ВЕРХОВИНЦА В СИСТЕМЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье анализируются историко-искусствоведческие аспекты творческой деятельности В.М. Верховинца. Его вклад в развитие музыкального образования. Анализируется становление личности выдающегося музыканта во всей его многогранности и поливариантности. Рассматривается роль сборника «Весняночка» в системе музыкального образования.

Ключевые слова: Верховинец, образование, искусство, хореография, вокал, музыка.

Pavlachenko P.G.
Kyiv National University of Culture And Arts

CREATIVE WORK OF VASIL VERKHOVINTSYA IN THE SYSTEM OF MUSICAL EDUCATION

Summary
The article analyzes the historical and art history aspects of V.M. Verkhovynets. His contribution to the development of music education. The formation of the personality of an outstanding musician in all its multifacetedness and polyvariance is analyzed. The role of the «Vesnianochka» collection in the system of music education is considered.

Keywords: Verkhovynets, education, art, choreography, vocals, music.

УДК 78.01:37(477)«20»

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ: ВИМОГИ СЬОГОДЕННЯ

Раструба Т.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті презентуються питання пов'язані з трансформацією сучасної мистецької освіти, зокрема музичної, учнів загальноосвітніх навчальних закладів України. Акцентується увага на особистісно орієнтованому підході як ключовому принципі організації мистецької навчально-виховної діяльності. Наголошується на сучасному тлумаченні дефініції освіта. Розкриваються основні аспекти музичного навчально-виховного процесу.
Ключові слова: освіта, мистецька освіта, особистісно орієнтований підхід, культура спілкування, пізнання предметного світу, потреба в самоосвіті.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими завданнями. Особливої актуальності сьогодні набуває проблема – формування освітньої системи, котра слушно впливає на становлення творчої особистості, здатної самостійно мислити, пропонувати оригінальні ідеї, приймати сміливі, нестандартні рішення. За таких обставин в науково-педагогічному просторі все більш утверджується думка про те, що особистісно орієнтований підхід стає одним із стратегічних принципів психолого-педагогічної науки в організації навчально-виховного процесу, від якого багато в чому залежить ефективність перенацілювання системи освіти на розвиток особистості учнів.

Мистецька освіта XXI століття переживає новий, особливий етап свого розвитку входження України в європейський та світовий освітній простір і усвідомлення їх глибини й значення, коли відбуваються трансформаційні зміни старої системи. Адже наразі сучасній молоді відкриваються перспективи для нового світосприйняття, визначення конкретних завдань розвитку високоосвіченої особистості, котра б усвідомлювала себе як активного дієвого суб'єкта вітчизняного та міжнародного рівнів. В цьому сенсі мистецька освіта, зокрема музична, покликана формувати духовне обличчя особистості, яке формується під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбаннями її культурного кола, а також процесу виховання, самовиховання, впливу й шліфування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми, виокремлення невирішених її частин. Особистісно орієнтований підхід науковці розглядають як важливий психолого-педагогічний принцип, як методологічний інструментарій, основу якого становить сукупність вихідних концептуальних уявлень, цільових установок, методико-психодіагностичних та психолого-технологічних засобів, які забезпечують більш глибоке цілісне розуміння, пізнання особистості дитини і на цій основі – її гармонійний розвиток в умовах існуючої освітньої системи (М. Алексєєв, І. Арябкіна, О. Асмолов, В. Бутенко, О. Виговська, Є. Волчегорська, С. Гончаренко, В. Давидов, В. Киричок, І. Котова, Л. Кукліна, С. Кульневич, В. Моляко, В. Оржеховська, А. Плигін, О. Подліняєв, Л. Проколієнко, Г. Пустовіт, В. Рогозіна, С. Рудаківська, О. Савченко, В. Сєриков, С. Сисоєва, А. Сиротенко, О. Столяренко, І. Тараненко, В. Татенко, А. Хуторський, К. Чорна, І. Якиманська та багато інших).

Теоретико-методологічні питання художньо-естетичної освіти варто розглянути комплексно, під кутом зору мистецької (зокрема музичної) та педагогічної освіти як дидактичний процес опанування знаннями, уміннями та навичками у загальноосвітній системі навчання та виховання. Цій проблемі присвячені науково-педагогічні роботи таких дослідників, як І. Анісімова, О. Апраксіна, Н. Ветлугіна, Н. Добровольська, С. Горбенко, А. Калениченко, Л. Коваль, Д. Локшина, Є. Марченко, Л. Масол, В. Орлова, О. Олексюк, Г. Падалка, Е. Печерська, О. Ростовський, О. Рудницька, Л. Хлєбнікова, Т. Цвелих, Г. Шевченко, В. Шульгіна, О. Щолокова та інші.

Формулювання мети статті. Метою статті є спроба довести, що особистісно орієнтований підхід до навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів України є ключовим принципом у організації мистецької освіти сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. В епоху стрімкого розвитку техногенної цивілізації третього тисячоліття, нажаль, побутує думка про те, що мистецька освіта в загальноосвітніх навчальних закладах відіграє вторинну, несуттєву роль у розвитку творчої, самостійної особистості; що вона опікується та поглинає в себе відокремлене від узагальнених вимірів існування коло інтересів, орієнтацій, міркувань і почуттів, що не виходять за межі естетичного освоєння світу (сприйняття, оцінювання, продукування). Ми не можемо погодитись з такими думками, адже насправді саме мистецька освіта містить в собі ті важелі еволюції певних якостей і властивостей людини, що визначають собою спосіб її перебування у світі.

Не слід ігнорувати і той факт, що в процесі мистецького навчання особистість дитини отримує потужний поштовх для розширення самостійності, творчої ініціативи, потреби самовдосконалення, почуття відповідальності, здатності до мотиваційного обґрунтування своєї діяльності, моральної позиції, естетичних поглядів, креативності тощо.

Як зазначає Г. Падалка, великого значення завдяки аксіологічній природі художніх образів набуває мистецька освіта у формуванні світоглядних позицій учнів, що сприяє розвиненню творчих здібностей дитини, спонукає її до евристичної діяльності [2, с. 3]. А відтак, хибним є переконання, що соціальний розвиток дитини та мистецька освіта можуть співіснувати самі по собі, оскільки спотворюється підґрунтя для ескалації обох складових, чи то якщо мистецька освіта відірвана від життя, чи то якщо соціальний розвиток існує без естетичної одиниці.

Доказом цього можуть виступати, як приклад, два напрямки соціалізації дитини через призму мистецької освіти. Перший – це те, що завдяки освіті художньо-естетичного спрямування у дитини формуються пізнавальні інтереси, знання про всесвіт і їх здатність проникати в емоційний підтекст, виховання працездатності, шанобливого ставлення до діяльності і ін. Другий – це вплив самого соціального середовища на еволюцію мистецької освіти, коли змінюється її зміст, мета та способи навчання і виховання, коли зіставляються традиційні підходи і нововведення із соціокультурними умовами за законами функціонування такої освіченості, як соціально-історичного феномену. Звідси, розгляд мистецької освіти в контексті співіснування соціальних орієнтирів сприяє цілісному розвитку особистості дитини, виведення її на провідну ланку в загальній системі навчання і виховання; організації освітнього процесу на основі максимального врахування досвіду взаємодії дитини з навколишнім світом особистісно-почуттєвої сфери її діяльності; найповнішому втіленню здібностей, потреб, інтелектуального, духовного і творчого потенціалу молоді, що наразі може реалізуватися через застосування особистісно орієнтованого підходу до освітнього процесу, як ключового принципу організації сучасного навчання та виховання. Лише за таких умов можливо визначити перспективні лінії, окреслити прогностичні тенденції у розвитку мистецької освіти сьогодення.

Психолого-педагогічний досвід новаторів науки і практики свідчить про чималу розробленість різноманітних концепцій особистісно орієнтованого підходу до освіти (В. Сухомлинський, Я. Чепіга, І. Бех, О. Савченко, О. Пєхота та ін.). Відтак, категоріальний апарат поняттєвого простору формулювання «особистісно орієнтований...» охоплює розмаїття термінів, серед яких – поняття «гуманізація освіти», «педагогіка співробітництва», «особистісно-розвивальна освіта», «суб'єктно-особистісна освіта», «особистісно-зорієнтоване навчання», «особистісно-культурологічна освіта», «суб'єктно-особистісна освіта», «особистісно-центрована освіта», «особистісно орієнтоване виховання», «особистісно орієнтований підхід», «особистісно діяльнісний підхід до навчання», «навчальна діяльність», «психолого-педагогічні чинники освіти», «освітньо-виховна ситуація», «освітні технології» та ін. Однак, з усіх наявних інтерпретацій цієї категорії дефініція «особистісно орієнтований підхід», є базовою в контексті нашого дослідження, і вимагає найбільш чіткого визначення.

Поняття «підхід», спираючись на тлумачний словник, має декілька значень, серед яких – це думка, погляд, позиція; напрям у науці; сукупність єдиноспрямованих за змістом принципів та методів; метод дії і т. ін. А відтак, і поняття «особистісно орієнтований підхід» теж має декілька визначень, які так чи інакше об'єднуються єдиною спільною темою – центрована особистість дитини, її мотиви, цілі, неповторний психологічний склад. Найбільш прийнятним, на нашу думку, може бути визначення *особистісно орієнтованого підхіду*, що це – методологічна орієнтація в педагогічній діяльності, яка дозволяє забезпечити і підтримати (за допомогою опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей та способів дій) процеси самопізнання, самоекскавації і самореалізації особистості дитини, розвиток її неповторної індивідуальності [1]. Однак, сьогодні науковці схиляються до думки, що в цьому сенсі має домінувати не пасивна складова особистісно орієнтованого підходу, яка стосується лише визнання свободи особистості дитини та її права на вибір, а активна, котра стимулює цей вибір і спонукає до активної відповідальності за його наслідки.

Активність дії в процесі навчання найбільш широко, на нашу думку, може реалізовуватись на уроках мистецького спрямування, зокрема музичного (спів, слухання музики, гра на інструменті тощо), що сприяє розкриттю в учня здатності самостійно набувати знання, засвоювати і використовувати їх, тобто робить дитину суб'єктом освітнього процесу. Сучасне тлумачення дефініції *«освіта»* наголошує, що це – зміна внутрішнього емоційно-когнітивного досвіду школяра, пов'язаного з усією його неповторною індивідуальністю» [4, с. 153]. Звідси, головним має стати не сума знань, а засвоєння способів їх самостійного набуття, що є таким необхідним для функціонування у мінливому предметному світі третього тисячоліття.

Звідси, стратегія модернізації мистецької освіти, зокрема музичної, в контексті особистісно орієнтованого підходу, як ключового принципу організації сучасного навчання та виховання, припускає, що в основу оновлення її контенту мають бути покладені три основні аспекти навчально-виховного процесу: *пізнання предметного світу, культура спілкування, потреба в самоосвіті.* Так, найвищим завданням освіти сьогодення постає допомога дитині пізнанні вміння вчитися. Цьому позитивно сприяє саме особистісно орієнтована педагогіка, котра великого значення надає розвитку почуття успіху від власних досягнень, тому важливо підтримувати будь-яку музично-творчу ініціативу учнів, спонукати їх до художньо-творчого самовдосконалення й самовираження, виконавських інтерпретацій, ефектів співпереживання у ході художнього сприйняття.

В музично-педагогічній практиці феномен музичного «сприймання» досить ґрунтовно досліджує О. Ростовський [5]. На його думку, знати художні твори (їх сюжет, структуру, композицію і ін.) завдання важливе, але не самодостатнє, бо основним є переживання цього твору та його осмислення. Творчою знахідкою автора є обґрунтування художньо-педагогічного спілкування як інтегрувального методу формування музичного сприйняття, де ключовий мотив полягає у тому, щоб прилучити дітей до художньо-естетичних цінностей, допомогти їм опанувати їх зміст. Мис-

тецька освіта в контексті особистісно орієнтованого підходу, на думку вченого має ґрунтуватися на позиції, що не основним є знання про мистецтво, а розуміння вираженого в ньому. Причому знання і розуміння відрізняються одне від одного тим, що перше являє собою конструктивні, абстраговані схеми, а друге – емоційно забарвлену пізнавальну активність.

Подібні думки знаходимо і у дослідженнях О. Рудницької. Вона наголошує, що розуміння мистецького твору охоплює, крім «констатації реального художнього факту (артефакту), намагання усвідомити його як вираження певного смислу. Цей процес пов'язаний з особистісною інтерпретацією символічного значення художньої форми, що сприяє узагальненню та конкретизації знань і повною мірою відповідає педагогічним вимогам смислотворчості, побудови особистісної картини світу через систему певних смислів» [6, с. 25].

Наступним аспектом навчально-виховного процесу в сучасній школі має стати вміння орієнтуватися у людському світі, що в межах естетичної спрямованості допомагає формуванню музичної культури учнів; вдосконаленню їх емоційної сфери; набуттю дітьми усіх вікових категорій умінь і навичок самостійного знайомства з музичними творами; забезпеченню високого рівня активності та само активності, яке, як правило, супроводжується прийняттям особистісних рішень, виробленням самостійної точки зору [1, с. 297].

Тому, в процесі навчально-виховної музичної діяльності учнів вчитель має звертати особливу увагу на свій поведінковий компонент та творчу активність, які передбачають: створення оптимальних умов, які б дозволили найбільш повно реалізувати естетичні можливості кожної окремої дитини відповідно до її здібностей, психофізіологічних особливостей та власних бажань; використання різних методик, спрямованих на творчий розвиток, задоволення естетичних потреб кожної дитини; максимальну індивідуалізацію та диференціацію навчання; надання переваги творчим методам, діалогічному мовленню.

Дану позицію підтримує і О. Щолокова, котра зауважує, що діалогічність пронизує художньо-педагогічну діяльність у двох взаємопов'язаних формах – міжособистісній та внутрішній. Взаємодоповнюючи одне одну, вони утворюють поняття «художнє спілкування», сутність якого обґрунтовується через формування інтегративних якостей – комунікативності, емпатії, креативності та рефлексії. Ці якості охоплюють різні рівні емоційно-смислового розкриття мистецьких творів та усвідомлення власного відношення до них [7, с. 10].

Найголовнішу нішу особистісно орієнтовного підходу до музичної освіти все-таки має займати незгасаюча потреба дитини в самоосвіті та саморозвитку, адже вона знайомиться з музичними творами, вчиться висловлювати власні судження перед однокласниками. Звідси, особистість учня розглядається як ціль освіти і життєдіяльності соціуму загалом, а в процесі особистісного становлення він формує свою природу, привласнює і створює предмети культури, виявляє себе перед самим собою. Трансформаційні зміни теперішньої освітньої системи спрямовують процеси поповнення і розширення знань особистості, характеризують рівень сформованості у неї певних якостей, допомагають глибоко зрозуміти навколишнє життя, своє призначення у світі і цьому значною мірою сприяє знайомлення і вивчення мистецтва, зокрема музичного, яке дає людині нові враження і спонукає до подальшого життєвого пошуку [6, с. 27].

Особистісно орієнтований підхід вміщує в собі процесуальний компонент освіти у його триєдності (навчання, розвиток і виховання) та об'єднує таку систему в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку дитини, підготовки її до життєтворчості тощо. Тому, наразі з новою актуальністю звучать положення *взаємовідносин* педагога з дітьми, де взаємодія вчителя з учнями може бути основою ескалації, якщо спирається на три найважливіші цінності (цінність особистості, цінність свободи та відповідальність вибору, цінність творчості) [1], а сама освітня діяльність вчителя стає індивідуальною, «авторською», де проектування навчальної ситуації у межах свого предмету повинно орієнтуватися на тип психічного розвитку учня та індивідуальні можливості педагога.

Звідси, головною *метою* особистісно орієнтованого підходу до навчання стає не просто засвоєння знань і формування умінь, а розвиток мислення учня і його творчого потенціалу. І це можливе лише за певних *умов*, до яких відносяться: врахування неповторності кожної дитини; визнання неправомірним ділення дітей на здібних і нездібних; врахування індивідуальних вікових особливостей учнів; визнання кожного учня особистістю; викликання позитивних почуттів від навчання; виховання музичних здібностей через подолання труднощів; застосування дослідницьких елементів у ході музичного навчання, яке базується на людяності, чуйності і тактовності по відношенню до учнів; розуміння оцінки знань школярів як інструмента виховання; сприяння креативності дитини; надання діалогового характеру міжособистісних відносин між педагогом і учнями; спрямування на процеси самопізнання та самореалізації.

Відтак, як наголошує Г. Падалка, мистецька освіта в контексті особистісно орієнтованого підходу ґрунтується на трьох провідних аспектах: спрямування навчального процесу з мистецьких дисциплін на розвиток особистості учня; втілення особистісно орієнтованого підходу в мистецькій освіті; реалізація, ствердження суб'єктної ролі учня в процесі мистецького навчання [3].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок з напряму. З вищесказаного можна резюмувати, що особистісно орієнтований підхід в мистецькій освіті у наш час може вважатися теоретико-методологічним стрижнем, навколо якого кристалізуються освітні смисли сучасної цивілізації; найважливішим психолого-педагогічним принципом, що передбачає урахування своєрідної індивідуальності особистості у вихованні дитини; систему відносин, за якою кожен учень відчуває увагу педагога безпосередньо до себе; усвідомлення дитиною того, що вона рівна з вчителем у своєму світі відчуттів і переживань.

Список літератури:

1. Горбенко С. С. Історія гуманізації музичної освіти дітей шкільного віку: Навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання. Видання друге, доповнен. / С. С. Горбенко – Житомир: В. Б. Котвицький, 2008. – 416 с.
2. Падалка Г. М. Мистецька освіта: сучасні проблеми розвитку / Г. М. Падалка // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти: збірник / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 7(12): Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти», 22-24 квітня 2009 р.: до 175-річчя Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – С. 3-9.
3. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
4. Подлиняев О. Л. Очерки о теориях личности в психологии и их педагогических проекціях: учеб. пособие / О. Л. Подлиняев. – Иркутск: Иркутс. унив-т, 2005. – 188 с.
5. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти: Навчально-методичний посібник / О. Я. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.
6. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / О. П. Рудницька. – К.: Освіта, 2002. – 270 с.
7. Щолокова О. П. Філософські засади мистецької освіти / О. П. Щолокова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти: збірник / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 7(12): Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти», 22-24 квітня 2009 р.: до 175-річчя Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – С. 9-13.

Раструба Т.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД КАК КЛЮЧЕВОЙ ПРИНЦИП ОРГАНИЗАЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ: ТРЕБОВАНИЯ НАСТОЯЩЕГО

Аннотация
В статье представляются вопросы, связанные с трансформацией современного художественного образования, в частности музыкального, учеников общеобразовательных учебных заведений Украины. Акцентируется внимание на личностно ориентированном подходе как ключевом принципе организации художественной учебно-воспитательной деятельности. Отмечается современное толкование дефиниции образование. Раскрываются основные аспекты музыкального учебно-воспитательного процесса.
Ключевые слова: образование, художественное образование, личностно ориентированный подход, культура общения, познание предметного мира, потребность в самообразовании.

Rastruba T.V.
Nizhyn State University named after Mykola Gogol

PERSONALITY ORIENTED APPROACH AS A KEY ORGANIZING PRINCIPLE OF ART EDUCATION OF PUPILS OF COMPREHENSIVE EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE: THE REQUIREMENTS OF THIS

Summary
In article are presented the issues related to transformation of art education, especially music, of pupils of comprehensive educational establishments of Ukraine. The focus is on personality-oriented approach as a key organizing principle of artistic educational activities. The author emphasizes the contemporary interpretation of the definition of education. The article reveals the main aspects of the music educational process.
Keywords: education, art education, personality-oriented approach, the culture of communication, cognition of the objective world, the need for self-education.

УДК 784

РОЗСПІВУВАННЯ ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ ЯК МЕТОД ВДОСКОНАЛЕННЯ ВОКАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ НАВИЧОК

Скопцова О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті аналізуються специфічні особливості розспівування хорових колективів, досліджуються методологічні аспекти постановки голосового апарату артиста хору, виявляються шляхи вдосконалення вокально-хорових навичок в контексті видів, ролі та значення в поліваріантному співвідношенні розспівок в народному хорі. Виявляється закономірність художньо-виконавських критерій при умовах достатнього рівня володіння вокально-технічними навичками, наявність котрих перетворює хоровий колектив у міцний, якісний, монолітний музичний інструмент, спроможний до здійснення надскладних технічних і художніх завдань.

Ключові слова: розспівка, вокально-технічні навички, хорове мистецтво, репетиційний процес, народний хор.

Постановка проблеми. Володіння вокально-технічними навичками, незалежно від кількісно-якісного складу хорового колективу є основоположним чинником досягнення професійного рівня виконавської майстерності. Виконання колективом певних музичних творів дістане художньо виправдану, закінчену інтерпретацію (що є ключовим аспектом виконавського процесу) лише за умов володіння відповідними вокально-технічними навичками в достатній мірі. Розгалуження та узагальнення специфічних особливостей розспівування народного хору, як методу постановки голосового апарату вимагає належного наукового аналізу та дослідження. Апробація наведених досліджень в процесі репетиційної роботи з колективом доводить логічність, структурованість та актуальність даного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До осмислення даної проблеми звертались авторитетні дослідники народного хорового мистецтва як А. Банін [1], К. Виноградов [2], Г. Дмітревський [3], О. Єгоров [4], де авторами наведено основні аспекти процесу розспівування народного хору та засобів вдосконалення вокально-технічних навичок виконавців.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Оскільки наявні дослідження датуються другою половиною-останньою чвертю XX століття, з огляду на зміни соціально-історичних умов побутування, що в свою чергу вимагає зміну репертуарної політики колективів, внаслідок чого виникає необхідність розгалуження та диференціації матеріалу розспівок та вокальних вправ задля налаштування колективу та вдосконалення вокально-технічних навичок відповідно наявного репертуару.

Формулювання мети дослідження. Метою даної статті є дослідження шляхів вдосконалення вокально-технічних навичок артистів народного хору в контексті видів та значення розспівок.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день хорові колективи, а особливо народні займають вагоме місце у структурі побутування сучасного мистецтва. Адже саме хоровий колектив здатен відтворити всю багатогранну палітру музичних звуків, поєднати виконавські можливості різних голосів, створити єдину звукову гармонічну палітру. Отже, диригентам хорів та саме артистам не варто нехтувати деякими вокально-технічними особливостями хорового мистецтва. Хоровий колектив буде повноцінним лише в тому випадку, коли кожен з виконавців оволодіє чистою інтонацією самоконтролем стосовно ансамблевого звучання та хорового строю. Поряд з усіма іншими технічними якостями, що створюють стійкий, твердий звуковий фундамент. Доречно зауважити, що це є основним положенням, без якого неможливий хоровий спів. Хоровий колектив a cappella, що має досконало розвинені технічні навички та ансамблеву хорову звучність, є висококваліфікованою професійною музичною організацією. Технічна зрілість хорового колективу забезпечує подолання всіх труднощів, що зустрічаються в хорових творах різної класифікації. Вільне володіння вокально-технічними прийомами відкриває широкий спектр високохудожньої виконавської практики. Поєднання бездоганної техніки й ансамблево-виконавських навичок завжди сприятиме здійсненню найсерйозніших і найскладніших професійно-художніх завдань. Диригент хору, озброєний арсеналом теоретичних і практичних знань повинен в процесі роботи поглиблювати та розвивати як власні вокально-технічні виконавські навички та і навички всього колективу. Крок за кроком він повинен працювати на нові досягнення в творчому і виконавському процесі в контексті його вдосконалення. Дана робота відкриває широкий спектр можливостей для передачі аудиторії всього найкращого, що може дати музичне мистецтво. Виконавська практика показує виняткову вадливість та доцільність систематичних хорових розспівувань. Хорове розспівування – являє собою, в певному розумінні, «розігрів» та «налаштування» голосового апарату артистів хорового колективу, котре дає всьому складу колективу широке дихання, протяжність, кантиленість, підготовлює хор до виконання музичного твору. За допомоги систематичного виконання розроблених хорових вправ диригент має можливість спрямовувати і поліпшувати звучання як окремих хорових партій, так і всього складу хорового колективу. Крім того, щоденні розспівування детально знайомлять диригента хору з окремими голосами що допомагає йому усувати ті або інші наявні недоліки.

З іншого боку, при щоденному розспівуванні хоровий колектив поступово починає включатись

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

в єдине звукоутворення, міцніше скріплюється, набуває структурної звукової стійкості і, таким чином, виробляє повноцінну ансамблеву хорову звучність [1]. Слід також зазначити, що саме підчас цієї роботи з хоровим колективом диригенту дається найкраща можливість «одухотворити» звуковий бік, зробити його змістовним, живим і глибоко вражаючим. Для виконавця-співака необхідність щоденних розспівувань іноді зумовлюється і тією обставиною, що він з різних причин може з'явитись на хорову репетицію з не розігрітим голосовим апаратом, не будучи спроможним одразу включитись у виконавський процес. Як правило, щоденні розспівування окремих голосів, хорових партій або всього складу, слід провадити перед початком загальної репетиції не більше як 10-15 хвилин і обов'язково без супроводу. Будь-який супровід має бути лише допоміжним елементом і займати мінімальний обсяг часу [3].

На початку розспівки доречним є застосування унісонного і унісонно-октавного розспівування, де С+А+Т+Б = унісонне звучання, С+Т, А+Б = унісонно-октавне звучання, А+Т = унісонне звучання, С+Б = унісонно-октавне звучання. Доречним є розспівування поступеневим рухом половинними нотами вгору та вниз: у висхідному та низхідному порядку. Інструментальний супровід при даному виді розспівування є необов'язковим і замість нього доречно задавати тон у порядку одного або двох звуків домінанти як такої, що передує тонічному акорду.

Диригент має можливість шляхом тих, або інших метричних змін побудувати різноманітний поступеневий рух, не збільшуючи, проте кількість казаних звуків і не виходячи за межі діапазону хорових партій. Поєднуючи рух терціями з рухом секундами, маємо більш розвинене хорове розспівування. Варто зазначити, що наполегливе і бездоганне (в розумінні звуковистоного інтонування) виконання розкриває перед хоровим колективом широкі можливості для зміцнення як загального унісонного або унісонно-октавного інтонаційного стану, так і розвитку вокально-хорової технічної рухливості.

Подальша побудова на одночасному стрибкоподібному сполученні різних інтервалів (кварти, квінти) дає можливість розширити форму хорового розспівування.

В зазначеному контексті варто відзначити практичну користь для хорового розспівування зазначених вище унісонних та унісонно-октавних прикладів. Диригент хору та колектив при належній увазі та опрацюванні прийомів розвитку вокально-технічних навичок може прикладом вигляду художнього виконання і, таким чином, сприяти не лише розширенню загального звукового діапазону але і підвищенню внутрішнього змісту звучання, поглибленню вокально-інтонаційних тонкощів і, нарешті, створенню фундаментальної підготовки до дальшого розвитку техніки в хоровому колективі. Нарешті, не обмежуючись рамками викладеного, як приклади унісонного або унісонно-октавного хорового розспівування можна використовувати різні методичні уривки з творів хорової літератури. Наведені варіанти хорових розспівок на такому матеріалі багато чим сприятимуть кращому засвоєнню твору, що вивчається. Після того, як пропрацьовано унісонне або унісонно-октавне хорове розспівування, слід перейти до дво- або триголосних розспівувань. Ці розспівування привчають не тільки весь склад хорового колективу, але і кожного окремного виконавця-співака поступово включатися в гармонічне звучання. Основна схема таких дво- і триголосних розспівувань така:

С-А, Т-Б – терції, С-А, Т-Б – сексти, С-А – унісонно-октавне звучання, а Т-Б сексти.

З огляду на те, що унісонне або унісонно-октавне хорове розспівування якоюсь мірою налаштовує вокальний бік кожної окремої голосової партії і зливає окремі голоси в єдине мелодичне ціле, його треба вважати горизонтальним налаштуванням колективу. Але, якщо хорове розспівування провадиться в плані гармонічному, тобто з метою досягнення повного внутрішнього злиття одночасно декількох голосових партій на основі співзвучності, то таке розспівування можна вважати налаштуванням хорового колективу у вертикальному звучанні. Кожен з цих двох прийомів розспівування має безперечно свої конкретні цілі і завдання, але разом тим одночасне використання цих двох прийомів необхідне, виходячи навіть з того, що гармонічного (вертикального) звучання хорового колективу неможна досягти без належної мелодичної горизонтальної підготовки і навпаки погане мелодичне (горизонтальне) звучання гальмуватиме утворення гармонічного (вертикального звучання). Тому, гармонічне хорове розспівування завжди треба провадити лише після того, як хоровий колектив розспівався, утвердився на унісонних та октавно-унісонних прийомах. Перш, ніж розпочати виконання художнього твору, співакам необхідно розспіватися. Умовно розспівку можна розділити на два етапи: розігрівання голосового апарату (тобто приведення його в робочий стан); набуття певних вокально-технічних навиків. З початківцями ці обидва етапи поєднуються. Розспівка займає 10-15 хвилин і залежить від загального тонусу всього організму, психологічного настрою, режиму дня.

Розспівування всього складу виконавців та/або окремих хорових партій чи груп може проводитись в унісон або октаву, в гармонічному (акордовому) звучання. Можливе мішане розспівування колективу, а також розспівка на окремих нотних зразках з хорових творів (кілька тактів). Процес розспівування має бути осмисленим, за необхідності супроводжуватись докладними поясненнями і обов'язково відбувається без супроводу. Спів без супроводу має основою всієї вокально-хорової роботи, адже він створює умови для кращого чуття тембрів голосів, більш активного формування ладового сприймання та навичок чистого інтонування.

Матеріалом для вокально-технічної роботи можуть бути як спеціальні вправи, так і уривки з народних пісень, фрагменти з творів репертуару. Одні вправи можуть повторюватись на кожному занятті як засіб автоматизації певних співочих навичок, інші – урізноманітнюватись для вдосконалення певної мети. По мірі зростання художньо-виконавської майстерності хорового колективу підвищуються і вимоги до вокально-хорової техніки, ускладнюються вправи.

Різні голоси розспівувати потрібно по різному, добираючи вправи відповідно голосових даних вокальних партій, систематизуючи їх за труднощами. Необхідність розспівування кожної партії за діапазоном (на відповідних вокальних вправах). Розспівку слід починати в межах примарної зони (з урахуванням природи голосів кожної партії). Починати розспівування потрібно використовуючи вправи з простою мелодійною побудовою, які легко запам'ятовуються, в межах інтервалів секунда, терція, кварта, квінта. Слід враховувати закономірності інтонування інтервалів. На перших заняттях не варто давати багато вправ. Кількість їх визначається в залежності від стану голосу/голосів, мети подальшої роботи, як заспокійливий засіб перед виступом і т. ін. Розспівка для співаків початківців здійснюється з використанням групи середніх тонів голосового діапазону. Це дає можливість поступово набувати певних співацьких вмінь та навичок, а також уникати травм голосового апарату.

Для розспівування вокальних партій у їх повному діапазоні, де слід особливо стежити за збереженням позиції та опори звуку /зокрема у крайніх регістрах/, можна рекомендувати спів звукорядів, арпеджіо, секвенцій на різні голосні, або ж поєднані з приголосними. Жіночій групі з народною манерою співу доцільно використовувати уривки з народних пісень, які сприяють оволодінню повним, дзвінким, соковитим, але не форсованим звуком у грудному регістрі, опорою звуку, рівними голосними, плавністю голосоведіння.

Для пом'якшення характеру звуків грудного регістру, який у недосвідчених співачок часто відзначається різкістю та деякою грубістю, рекомендується орієнтуватись на відчуття звуків, які лежать вище, в мішаному регістрі, розповсюджуючи характер їх звучання на перехідні ноти /«мі»-«фа» першої та другої октави/. При переході до нижніх звуків грудного регістру дуже важливо зберігати високу позицію, відчуття високих нот.

Для академічних сопрано /діапазон «до» першої – «соль» другої октави/ слід рекомендувати вправи на вирівнювання регістрів, округлість і об'ємність звучання та розширення діапазону. Цю роботу проводити з урахуванням помірної динаміки, опори дихання, насиченості звуку, не допускаючи надмірності, крикливості, відкритості звучання. Округлості, об'ємності, летючості і гнучкості сприяє висока позиція голосу, використання на всьому його діапазоні участі головних резонаторів.

В роботі над формуванням вокального звуку, розширення діапазону чоловічої групи хору необхідно також виходити з примарних звуків, які знаходяться в діапазоні центральної робочої октави. Ці звуки відтворюються легко, природно, вільно. У баса примарним звуком може бути *e*, у баритона – *g*, у тенора – *h*.

На початковому етапі роботи з чоловічими голосами рекомендуються вправи з вузьким діапазоном у вигляді ді-, три-, тетрахордів. З часом досить обережно і поступово розширювати діапазон, опрацьовуючи тембральні якості голосу і зосереджуючи увагу на перехідних нотах. У баса вони знаходяться у межах $b - c^1$, у баритона – $cis^1 - es^1$, у тенора – $es^1 - fis^1$. Вокально-технічну роботу з теноровою групою можна проводити на спільних засадах з академічними сопрано у зв'язку з їх однаковим співочим діапазоном.

Сила голосу при виконання вправ на початковому етапі не повинна перевищувати *mf*, запобігаючи тим самим крикливості, надмірності, напруженості звучання. При цьому необхідно особливо уважно стежити за принципом вокального дихання співаків: спокійний, глибокий, але не надмірний і безшумний вдих без підняття плечей, затримка його на мить, що забезпечує вокальну опору звуку і досить економний, стриманий, рівномірний без поштовхів видих з відчуттям резерву повітря. Вірний принцип дихання забезпечує хорошу опору звуку, його насиченість, округлість, стійку інтонацію та інші компоненти вокальної техніки. Отже, дихання в народному хорі являється основою вокально-хорової техніки.

Слід пам'ятати, що характер видиху та вдиху зумовлює характер звуку. Фізіологічно вдих через ніс забезпечую більш «глибоке» костообдомінальне дихання. Занадто сильний вдих веде до перенапруження і як наслідок до форсованого нерівного звучання і підвищення інтонації. Мляве дихання позбавляє звук барвистості і викликає пониження інтонування. Видих завжди повинен бути економним. Для цього деякі педагоги-вокалісти радять різноманітні вправи: лежачи, набирати повітря на певну кількість секунд і рівномірно випускати його. Тривалість видиху та вдиху слід поступово збільшувати. За таких умов поступово виробляється широке, тривале дихання та вільний видих.

Для опрацювання навичок вокального дихання можна рекомендувати тривалий спів закритим ротом одного звуку в зручному діапазоні для усіх партій: c^1, d^1, e^1 для жіночих та *c*, *d*, *e* чоловічих голосів. Ця вправа може бути використана і для опрацювання ланцюгового дихання, слідкуючи, щоб кожен співак, поповнивши дихання, вступав обережно, м'яко, непомітно, інтонаційно точно, без «під'їзду». Удосконалення ланцюгового дихання може сприяти спів гами великими тривалостями без пауз. Вправа виконується декілька разів у різних тональностях і межах робочого діапазону з назвою звуків або ж на окремі склади: *зі, льо, ма, на* і т. п. Слідкувати за тим, щоб співаки почергово брали дихання в середині довгих нот, а не на стиках щаблів.

При виконанні широких інтервалів слід дотримуватись високої позиції нижнього звуку при напрямку інтервалу вгору і вміти зберегти цю позицію в низхідному напрямку, особливо на нижньому звуці. У зв'язку з цим вправив октаву не складні в інтонаційному відношенні, але у вокально-технічному – викликають певні труднощі. Тому роботу по подоланню широких інтервалів слід проводити на більш пізніх етапах. Починати роботу по подоланню інтервалів слід з центральної частини діапазону голосу. Ідучи до країв, від секунд до інших мелодичних інтервалів. Вправи на подолання інтервалів можна використовувати також для згладжування регістрів, пам'ятаючи: при напрямку голосів вгору співати помірно посиленим звуком, вниз – більш м'яко і тихо. Це пояснюється тим, що грудний регістр від природи більш зичний, міцний. А оскільки в мало навчених співаків головний регістр звучить слабо,

то слід його посилювати, зміцнювати, наближаючи грудне звучання до головного.

Артикуляцією зветься робота органів мови: губ, язика, м'якого піднебіння, голосових складок. Найпоширенішим недоліком у співі є затиснена нижня щелепа. При такому положенні рот ледь відкритий, звук повітрям вільно не виштовхується, голос звучить неприродно, а також виникає різниця між голосними звуками. Другим недоліком є пасивно опущена щелепа, при цьому обличчя співака невиразне, апатичне. Третім поширеним недоліком у співі є розтягнутість губ у сторони. При такому положенні рота утворюється «відкритий», «плаский», «білий» звук.

Для опрацювання активної артикуляції, яка забезпечує ясну і чітку дикцію, можна рекомендувати вправи, пісенний матеріал, різноманітні скоромовки. Виконувати їх рухливо, легко, бажано на одному диханні, при можливості повторити декілька разів підряд, чітко і стрімко вимовляючи приголосні, не обтяжуючи рухом нижньої щелепи. Хороша дикція базується на чіткості і звучності приголосних та вірному формуванні і розспіваності голосних.

На практичних заняттях студент має навчитися здійснювати диференційований аналіз тембрального звучання окремих партій вокального ансамблю. Слуховий стереотип звучання тієї чи іншої партії в залежності від їхньої типової характеристики.

Динамічну гнучкість, філірування звуку можна починати опрацьовувати на витриманому звуці /звуках/ як окремо з кожною хоровою партією, так і з усім складом виконавців. При переході на звуки іншої висоти зберігати попередню якість звуку, тобто слідкувати за їх незмінністю. В центрі уваги повинна бути опора звуку та рівномірний видих.

Процес фразування здійснюється за рахунок відповідного чуттєво-емоційного напруження. Виконання штрихів *legato* і *non legato* вдосконалюється поступово в процесі практичних занять з вокальним ансамблем. Виконання під час розспівки фрагментів творів з репертуару для відпрацювання або закріплення певних вокально-технічних елементів. В завершенні розспівування як правило використовуються гармонічні вправи, що сприяють чистоті інтонування, відчуттю ансамблю, розвитку гармонічного слуху. Вони можуть будуватися на окремих акордових послідовностях, або ж на фрагментах хорових творів з репертуару колективу, що сприяє більш свідомому і виразному їх виконанню.

Висновки та подальші перспективи. За допомогою розспівування, хор не лише розігріває голосовий апарат, але і диригент знайомиться з окремими голосами хору в контексті усунення наявних недоліків та запобігання передбачених помилок. Таким чином, належна увага та припрацювання вправ розспівування голосів є вагомим аспектом функціонування хорового колективу. Добір вправ розспівки згідно до виконавського репертуару є аспектом вдосконалення вокально-технічних навичок хорового колективу та є ефективним засобом засвоєння виконавського матеріалу учасниками хору. В умовах сучасного побутування та виконавської практики галузі диригентсько-хорового мистецтва варто відзначити певне видозмінення та взаємопроникнення репертуарної політики, що уявляє собою появу в репертуарі народних хорів творів академічного напряму і навпаки, що потребує належної уваги до розспівування при підготовці до виконання подібних творів. Адже неналежний розігрів голосового апарату може стати причиною як загальних вокально-технічних виконавських проблем стосовно інтонації, строю, хорового ансамблю колективу, так і конкретних проблем стосовно порушення якісних критеріїв звучання голосу артистів колективу, що поведе за собою негативні наслідки стосовно загального стану виконання хорового твору всім складом.

Списо літератури:

1. Банін А. Трудові артельні пісні та приспівки.
2. Виноградов К. Робота над дикцією в хорі. – М.: Музика, 1967.
3. Дмітревський Г. Хорознавство і керування хором. – Музгіз, 1957.
4. Єгоров, А. А. Теорія і практика роботи з хором / А. А. Єгоров. – Л.; М.: Госмузіздат, 1951.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Скопцова Е.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

РАСПЕВКА ХОРОВОГО КОЛЛЕКТИВА КАК МЕТОД СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВОКАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ НАВЫКОВ

Аннотация
В статье анализируются специфические особенности распевки хоровых коллективов, исследуются методологические аспекты постановки голосового аппарата артиста хора, выявляются пути совершенствования вокально-хоровых навыков в контексте видов, роли и значения в многовариантном соотношении распевок в хоре. Выявляется закономерность художественно-исполнительских критерий при условиях достаточного уровня владения вокально-техническими навыками, наличие которых превращает хоровой коллектив в крепкий, качественный, монолитный музыкальный инструмент, способный к осуществлению сверхсложных технических и художественных заданий.
Ключевые слова: распевка, вокально-технические навыки, хоровое искусство, репетиционный процесс, хор.

Skoptsova O.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

DISTRIBUTION OF THE CHORAL COLLECTIVE AS A METHOD OF IMPROVING VOCAL-TECHNICAL SKILLS

Summary
The article analyzes the specific features of chanting choral collectives, explores the methodological aspects of setting up the voice apparatus of the choir artist, reveals ways to improve vocal and choral skills in the context of species, role and meaning in the multivariate ratio of chanting in the choir. The pattern of artistic and performing criteria is determined under the conditions of a sufficient level of possession of vocal and technical skills, the presence of which transforms the choral collective into a strong, high-quality, monolithic musical instrument capable of carrying out highly complex technical and artistic tasks.
Keywords: singing, vocal and technical skills, choral art, rehearsal process, chorus.

УДК 37.06:37.011:364.62

ПРОБЛЕМИ ДОСТУПНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ

Шевчук Г.Й.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто проблеми доступності вищої освіти для осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Опрацьовано основні нормативно-правові акти України, що регулюють право осіб з особливими потребами на вищу освіту. Проаналізовано динаміку чисельності осіб з інвалідністю, які навчаються у вищих навчальних закладах України. Досліджено закордонний досвід створення необхідних умов для навчання таких категорій громадян. Запропоновано напрями розширення можливостей здобуття вищої освіти особами з особливими потребами.

Ключові слова: особи з особливими потребами, інвалідність, вища освіта, безбар'єрне середовище, інклюзивне навчання.

Постановка проблеми. У сучасних умовах здобуття вищої освіти особливо актуальним є питання організації навчального процесу для молоді з обмеженими можливостями здоров'я. На жаль, практика така, що особи з інвалідністю, починаючи з дитячого віку, часто не можуть через різні причини повною мірою і нарівні з однолітками реалізувати гарантоване право на освіту. Це є значною перешкодою на шляху їхньої інтеграції в соціальне середовище.

Вступивши до ЗВО, студенти-першокурсники з вадами здоров'я стикаються з проблемами адаптації до навчального процесу, безперешкодного відвідування занять, самореалізації, взаємодії з викладачами і одногрупниками. У зв'язку з недостатнім фінансуванням вищі навчальні заклади не можуть забезпечити навчання осіб з інвалідністю усіма необхідними умовами. Це стосується фізичної доступності і матеріально-технічної бази ЗВО, спеціальних програм підготовки з урахуванням психофізичного розвитку студентів, компетентності професорсько-викладацького складу. Таким чином, питання навчання осіб з інвалідністю потребує консолідації зусиль і держави, і громадськості, і самих вищих навчальних закладів.

Аналіз досліджень і публікацій. Реалізація права на освіту є запорукою успішної соціалізації й адаптації людини в житті, одним із найважливіших чинників працевлаштування та участі у всіх сферах життя суспільства. Доступності вищої освіти для осіб з особливими потребами та перспективам впровадження інклюзивного навчання присвячені праці Н. Ашиток, С. Ковтун, А. Колупаєвої, І. Малишевської, М. Чайковського й інших науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури показує, що інклюзивна освіта здебільшого впроваджується в загальноосвітніх навчальних закладах. Лише в окремих українських закладах вищої освіти зроблені кроки на шляху інтеграції осіб з інвалідністю в освітнє середовище. Тож впровадження засад інклюзії у вищій освіті потребує додаткового вивчення, зокрема дослідження проблем, що стримують цей процес в Україні.

Метою статті є аналіз доступності ЗВО для осіб з особливими потребами, вивчення закордонного досвіду та перспектив розширення можливостей здобуття такими категоріями громадян вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Освіта є однією з пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Особи з функціональними обмеженнями є повноцінними членами суспільства й, як і всі інші люди, мають право реалізувати свій потенціал в тій сфері, що їм найбільше імпонує. Але, на жаль, вибір майбутньої професії людьми з особливими потребами ускладнюється багатьма причинами. Особи з інвалідністю, які виходять на ринок праці, часто є неконкурентоспроможними порівняно зі здоровими людьми, мають недостатню професійну і територіальну мобільність.

В Україні, як і в усьому світі, тривалий період домінувала «сегрегативна» модель здобуття освіти молоддю з інвалідністю, яка передбачала навчання цієї категорії громадян в спеціальних школах-інтернатах. Такий підхід позбавляв осіб з особливими потребами можливостей перебувати в звичайному оточенні, серед однолітків без вад здоров'я.

Упродовж останніх років за рекомендаціями ЮНЕСКО в багатьох країнах світу був змінений підхід до освіти інвалідів з «сегрегативної» на «інклюзивну» [1]. Така модель має на увазі організацію спільного навчання осіб з інвалідністю та без неї в навчальних закладах шляхом створення спеціальних умов (індивідуалізація й адаптація навчальних програм до потреб людей з обмеженими можливостями здоров'я, пристосування основного і додаткового навчального обладнання, забезпечення безбар'єрного середовища у ВНЗ).

Дослідження закордонного досвіду свідчить, що є дві моделі інклюзивного навчання: «співіснування» і «поглинання». У США здебільшого застосовується модель «поглинання», в якій порушений базовий принцип освітньої інтеграції – свобода вибору місця навчання. Більшість європейських країн (а також Японія) реалізують інший підхід – «співіснування», завдяки якому зберігаються основні ідеї освітньої інтеграції [2]. Цю модель доцільно було б втілити і в українській вищій освіті, створивши інклюзивні групи у ЗВО.

Прикладом успішної організації системи вищої освіти інвалідів є Німеччина. Розвинута законодавча база забезпечує доступ студентів і абітурієнтів до різних соціальних служб. На період навчання студенти з інвалідністю мають право вибрати собі особистого помічника або отримати грошові засоби для самостійного вибору асистен-

та [3]. Для того, щоб бажаючі продовжити здобувати освіту краще орієнтувалися в законодавчому забезпеченні власних прав і можливостей, в Німеччині передбачені спеціальні навчальні курси для людей з інвалідністю. Крім цього, навчальний заклад зобов'язаний надати вступнику з інвалідністю місце в гуртожитку або компенсувати витрати на проживання за умови, що сім'я не володіє достатнім рівнем доходу.

В Україні право на вищу освіту для громадян, зокрема й осіб з особливими потребами, закріплене в Конституції України, законах «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні» та ін. Отже, на законодавчому рівні в Україні визнане право інвалідів на освіту на основі рівності можливостей з іншими громадянами [4].

Незважаючи на те, що українське законодавство гарантує пільги для абітурієнтів з інвалідністю, низка факторів робить їхній вступ до вишу проблематичним. Так, законами «Про вищу освіту», «Про освіту» передбачено формування рівних умов для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів [5].

Принцип створення рівних можливостей для людей з інвалідністю в цьому контексті означає, що потреби всіх без винятку індивідуумів мають однакове значення, тому вони мають слугувати основою планування освітнього процесу. Однак насправді більшість університетів України не забезпечені навіть мінімальними умовами, необхідними для навчання осіб з інвалідністю. Це стосується архітектури будивель і аудиторій, дверних прорізів і сходів, меблів та обладнання, облаштування їдалень, бібліотек, санітарно-гігієнічних приміщень, відсутності ліфтів, кімнат відпочинку, медичних кабінетів тощо.

Територія освітньої організації повинна відповідати умовам безперешкодного, безпечного і зручного пересування маломобільних студентів. Потрібно забезпечити доступ до будівель і споруд, доступність шляхів руху, наявність засобів інформаційно-навігаційної підтримки, дублювання сходів пандусами або підйомними пристроями, контрастне фарбування дверей і сходів, виділення місць для паркування автотранспортних засобів інвалідів. Комплексна інформаційна система для орієнтації і навігації інвалідів в архітектурному просторі освітньої організації має включати візуальну, звукову і тактильну інформацію.

Для реконструкції приміщень ЗВО необхідно передбачити бюджетне фінансування, адже самостійно виші не в змозі своєчасно забезпечувати студентам з інвалідністю необхідні умови. Приватні заклади вищої освіти бюджетних коштів, наприклад на створення безбар'єрного середовища, не отримують. Чимало державних навчальних закладів займається створенням безбар'єрного середовища за рахунок власних коштів. Безумовно, ведеться робота у цьому напрямі, однак говорити про повсюдно створене безбар'єрне середовище передчасно.

У сучасних умовах в Україні спостерігається тенденція до зменшення чисельності осіб з інвалідністю, які здобувають вищу освіту. Це підтверджують дані Державної служби статистики України, опубліковані в статистичних збірниках «Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства» (табл. 1) [6].

Із даних табл. 1 помітно, що чисельність інвалідів у ВНЗ з 2013 року стала зменшуватися, як і загальна кількість студентів. Якщо у 2013-2014 навчальному році кількість студентів з інвалідністю складала 19573 особи, то в наступний період їхня чисельність зменшилась до 16417 (на більш ніж 16%). На початок 2015-2016 навчального року інвалідів серед здобувачів вищої освіти налічувалось 16090, з них 3887 – у ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації, 12203 – у ВНЗ ІІІ-IV рівнів акредитації.

Станом на 1 січня 2017 року, за даними щорічного статистичного бюлетеня Державної статистичної служби України, у вищих навчальних закладах навчалось 14 752 студентів з інвалідністю З них, 11 141 студентів навчалися в університетах, академіях, інститутах та 3 611 студентів – у коледжах, технікумах, училищах [7]. Найбільше їх навчалось у Дніпропетровській, Харківській областях та у м. Києві (не враховуючи дані з окупованих територій).

За даними Міністерства соціальної політики України, оприлюдненими в національній доповіді 2013 року «Про становище осіб з інвалідністю в Україні», МОН у 2006 році підписало угоду з Українським товариством глухих, відповідно до якої щороку встановлюється квота прийому осіб з інвалідністю (з вадами слуху) до вищих навчальних закладів. Зокрема, до таких ВНЗ, як Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Київський національний університет технологій та дизайну, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Національна металургійна академія України, Дніпропетровський коледж технологій та дизайну та ін. [8].

Таблиця 1

Динаміка чисельності інвалідів серед студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації за 2013-2016 рр.

№ з\п	Показник	2013/14 (на початок навчального року)	2014/15 (на початок навчального року)	2015/16 (на початок навчального року)
1	Чисельність інвалідів серед студентів ВНЗ, осіб	19573: 5036 – у ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації; 14537 – у ВНЗ ІІІ-IV рівнів акредитації	16417: 4244 – у ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації; 12173 – у ВНЗ ІІІ-IV рівнів акредитації	16090: 3887 – у ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації; 12203 – у ВНЗ ІІІ-IV рівнів акредитації
2	Загальна кількість студентів, тис. осіб	2052,7	1689,3	1605,3
3	Частка інвалідів від загальної кількості студентів, %	0,95	0,97	1,00

У цих ВНЗ створені умови для навчання таких категорій студентів. Зокрема, у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова супровід студентів з особливими освітніми потребами здійснюється фахівцями Інституту корекційної педагогіки і психології – структурного підрозділу зазначеного університету [8].

Враховуючи позитивний досвід роботи Національної металургійної академії України з навчання інвалідів по слуху і зору, в м. Дніпро створено Регіональний центр освіти інвалідів. Центр проводить спеціалізовану підготовку студентів, які мають порушення слуху та зору. Також тут навчаються призери дефлімпійських ігор, лауреати всеукраїнських і міжнародних спортивних змагань. За період роботи в цьому напрямі 120 студентів з сенсорними вадами отримали диплом бакалавра, 57 – спеціаліста, 7 – магістра [9].

Щороку обдарованим студентам з числа інвалідів, які найбільше відзначились у навчальній та науковій роботі та які навчаються за денною формою у ВНЗ III-IV рівнів акредитації за рахунок загального фонду державного або місцевих бюджетів, призначаються стипендії Кабінету Міністрів України. Так, на 2015-2016 навчальний рік академічні стипендії Кабміну були призначені 24 обдарованим студентам з числа інвалідів [10].

Одним із найбільш відомих вишів України, де здійснюється фахова підготовка інвалідів, є Відкритий Міжнародний університет розвитку людини «Україна» [8]. Університет «Україна» є вищим навчальним закладам інклюзивного типу, в якому разом зі здоровими студентами навчаються студенти I – III груп інвалідності з різними нозологіями захворювання (з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату тощо). Щорічно в університеті здобувають освіту близько 6% студентів з інвалідністю [11]. Студенти з особливими потребами навчаються разом зі своїми здоровими однолітками в інтегрованих групах – мікро-моделях соціального середовища. Для забезпечення рівного доступу таких студентів до навчання в університеті впроваджується система супроводу навчання, що включає новітні освітні технології, спеціальні методи підтримки й адаптивні технічні засоби.

Однак інклюзивне навчання студентів з інвалідністю впроваджується лише в окремих навчальних закладах. Здебільшого такий процес у вишах відбувається стихійно – завдяки зусиллям самих студентів, їхніх родичів, громадськості [12].

Можливість здобуття вищої освіти для осіб з інвалідністю тісно пов'язана з групою інвалідності, зі ступенем і видом порушення здоров'я (фізичні, психічні, інтелектуальні або сенсорні порушення). Зокрема, люди з інвалідністю за психічним профілем (психічні захворювання, захворювання нервової системи і аномалії розвитку) менше інших категорій залучені в освітній процес, тобто мають мінімальні можливості для здобуття вищої освіти.

Особи, які мають захворювання органів зору та слуху, в силу специфіки захворювань вельми обмежені в можливостях отримання інформації в звичайному розумінні. ВНЗ країни в мінімальному обсязі оснащені спеціальними засобами навчання і методиками, не мають в своєму штаті викладачів, які пройшли спеціальну підготовку для роботи з цією категорією студентів. Оснащення освітнього процесу новими засобами навчання здійснюється для всього контингенту здобувачів освіти. Як правило, не встановлено окремих статей витрат на модернізацію спеціальних освітніх програм для осіб з вадами зору та слуху. Цей факт робить практично неможливим участь у навчальному процесі осіб з інвалідністю з порушеннями зору чи слуху, що порушує їхнє конституційне право на освіту.

У більшості ВНЗ не надається жодних програм перепідготовки або підвищення кваліфікації викладачів, які працюють з особливими студентами. Педагогічні кадри вишу повинні бути ознайомлені з психофізіологічними особливостями студентів з інвалідністю та враховувати їх під час організації освітнього процесу. З цією метою необхідне включення блоку дисциплін щодо здійснення інклюзивного освітнього процесу в програми підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів.

За необхідності та можливості фінансування в штат освітніх організацій доцільно ввести посади сурдопедагога, сурдоперекладача для забезпечення освітнього процесу студентів з порушенням слуху, тифлопедагога для забезпечення освітнього процесу студентів з порушенням зору.

На сайті освітньої організації повинен бути створений спеціальний розділ, який відображає наявність умов для навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я, що містить адаптовані для інвалідів програми підготовки з урахуванням різних нозологій, види і форми супроводу навчання, наявність спеціальних технічних і програмних засобів навчання, дистанційних освітніх технологій, наявність безбар'єрного середовища тощо.

Що стосується дистанційного навчання, то в чинному законодавстві дистанційна вища освіта розглядається як індивідуалізований процес здобуття освіти і здійснюється переважно з використанням сучасних комунікаційних та інформаційних технологій. Розвиток дистанційного навчання як форми не лише заочної, а й денної освіти, значно полегшив би її здобуття особами з особливими потребами, зокрема тими, що проживають у сільській місцевості.

Основною формою в дистанційному навчанні є індивідуальна форма навчання. Перевагою індивідуального навчання для осіб з обмеженими можливостями здоров'я є те, що воно дозволяє повністю індивідуалізувати зміст, методи і темпи навчальної діяльності, стежити за кожною дією при вирішенні конкретних завдань; вчасно вносити необхідні корективи і в діяльність студента-інваліда, і в роботу викладача. Дистанційне навчання також має забезпечувати можливості комунікацій не тільки з викладачем, а й з іншими студентами, співпрацю в процесі пізнавальної діяльності. Важливо проводити навчальні заходи, що сприяють згуртуванню групи, спрямовані на спільну роботу, обговорення, прийняття колективного рішення.

Ефективною формою проведення онлайн-занять є вебінари, які можуть бути використані для проведення віртуальних лекцій з можливістю взаємодії всіх учасників дистанційного навчання, проведення семінарів, виступи з допо-

відями та захисту виконаних робіт, проведення тренінгів, організації колективної роботи.

Однією з причин небажання молоді із захворюваннями кістково-м'язової та нервової системи підвищувати свій освітній рівень є потреба постійної сторонньої допомоги, складність в самостійному пересуванні та непристосованість навколишнього середовища.

Крім питань щодо створення безбар'єрного середовища в установах, залишається відкритим питання організації підвезення людей з інвалідністю до ВНЗ, а також недостатня кількість спеціального транспорту. Наприклад, у Білорусі передбачено надання транспортних послуг спеціальним автотранспортом «Соціальна служба» на безкоштовній основі для інвалідів 1-ї групи, інвалідів-візочників, дітей-інвалідів до 18 років. Таке рішення прийнято у межах Програми розвитку соціального обслуговування в м. Мінську. Зазначені транспортні послуги надаються переліченим категоріям осіб для забезпечення їхнього доставлення, зокрема в установи вищої освіти (для студентів на заочній, в т. ч. дистанційній, формі навчання), а також для транспортування інвалідів-візочників, які навчаються в цих закладах за денною формою навчання, не більше 2 разів на тиждень [13]. Надання таких послуг двічі на тиждень, безумно, недостатнє для повноцінної їхньої участі в процесі навчання. Однак такі транспортні опції для студентів значно полегшують фізичну доступність ВНЗ.

Доступність якісної вищої освіти знижується за відсутності так званої реабілітаційної компоненти вищої освіти, яка вимагає додаткових бюджетних коштів і повинна надаватися разом з освітніми послугами. Для багатьох студентів-інвалідів ситуація погіршується через низький економічний статус їхніх сімей, що виражається в недостатніх умовах домашньої підготовки, відсутності телефону, комп'ютера, електронної комунікації.

Для здійснення особистісного, індивідуалізованого соціального супроводу студентів з інвалідністю доцільно впроваджувати таку форму супроводу, як волонтерський рух серед студентства. Волонтерський рух не тільки сприяє соціалізації інвалідів, а й просуває решту студентів назустріч їм, розвиває процеси інтеграції в молодіжному середовищі, що обов'язково проявиться з позитивного боку і в майбутньому в суспільному житті.

У той же час організаційно-педагогічний супровід має бути направлений на контроль навчання студента з інвалідністю відповідно до графіка навчального процесу в умовах інклюзивного навчання. Організаційно-педагогічний супровід може включати: контроль за відвідуванням занять; допомога в організації самостійної роботи в разі захворювання; організацію індивідуальних консультацій для тривало відсутніх студентів; контроль атестацій, складання заліків, іспитів, ліквідації академічних заборгованостей; корекцію взаємодії викладач-студент в навчальному процесі; консультування викладачів і співробітників з психофізичних особливостей студентів з особливими потребами, корекцію ситуацій труднощів; інструктажі та семінари для викладачів, методистів тощо.

З огляду на вищезазначене, в Україні поступово впроваджується модель інтеграції осіб з інвалідністю в освітню сферу. Це відбувається шляхом індивідуалізації та адаптації навчальних планів (програм) до потреб і можливостей таких категорій громадян, пристосування навчального обладнання, підготовки професорсько-викладацького складу до роботи зі студентами з особливими потребами, забезпечення фізичної доступності навчальних корпусів тощо. Однак чимало аспектів досі залишаються невирішеними, зокрема через недостатнє фінансування.

Висновки і пропозиції. Підбиваючи підсумки, можна виділити наступні причини, що перешкоджають здобуттю вищої освіти молоддю з особливими потребами:

– стан здоров'я;

– потреба в постійному сторонньому догляді (невирішення питання їхнього супроводу);

– відсутність безбар'єрного середовища як на шляху від місця проживання до установи освіти, так і в самих навчальних корпусах;

– нетолерантне ставлення оточуючих до осіб з інвалідністю;

– відсутність системи дистанційного навчання, яка б відповідала якості денної форми навчання, що фінансується з бюджету;

– низький рівень мотивації до здобуття вищої освіти, оскільки людям з інвалідністю доводиться самостійно долати бар'єри для її отримання;

– нестача і/або відсутність допоміжних технологій і навчальних матеріалів;

– недостатня кількість кваліфікованого спеціалізованого персоналу (сурдоперекладачі, тьютори) тощо.

Централізовану допомогу в процесі навчання студенти з інвалідністю отримують далеко не завжди, і створення для них освітніх умов переважно залежить від зусиль сім'ї, іноді від приватної ініціативи однокурсників, професорсько-викладацького складу, адміністрації ЗВО. Важливо підтримувати їхнє прагнення до підвищення рівня знань і створити максимально комфортні умови, аби вони могли реалізувати своє конституційне право на освіту.

Список літератури:

1. Заир-Бек С. И., Сергеев Ю. Н., Беликов А. А. Доступность и качество высшего образования для инвалидов: миф или реалии? // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук – 2016. – Випуск 10-2 – С. 105-108.
2. Ашиток А. Проблеми інклюзивної освіти в Україні // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». – 2015. – Випуск 1(33) – С. 4-11.
3. Гуркина О. А., Новикова Е. М. Зарубежный опыт социальной и образовательной инклюзии людей с ОВЗ на примере исследования высшего образования // Современная зарубежная психология. – 2014. – № 1. – С. 6-15.
4. Малишивська І. Право на вищу освіту осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю у законодавстві України // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2015. – № 2. – С. 27-34.

5. Про освіту: Закон від 05.09.2017 № 2145-VIII // Урядовий кур'єр. – 2017. -№ 186.
6. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_zd_zb.htm.
7. Про стан виконання зобов'язань України за Конвенцією про права осіб з інвалідністю в галузі вищої освіти/ [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://mon.gov.ua/.../informacziya-na-minsocz-shhodo-vikonannya-konvencziyi-pro.
8. Про становище осіб з інвалідністю в Україні: національна доповідь / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=77042.
9. Регіональний центр освіти інвалідів Національної металургійної академії України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://nmetau.edu.ua/ua/mfac/i2060.
10. Про призначення персональних стипендій студентам вищих навчальних закладів: наказ Міністерства освіти і науки України від 30.10.2015 р. № 1124 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4579-.
11. Чайковський М. Вітчизняний досвід інтегрованого та інклюзивного навчання у системі вищої освіти // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». – 2015. – Випуск 1(33) – С. 227-232.
12. Ковтун С. Інклюзія у вищій школі України: сучасний стан та перспективи // PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Dáugosza w CzĊstochowie. Seria: Pedagogika. – 2011. – Z. XX. – P. 137-145.
13. Право людей с инвалидностью на высшее образование в Республике Беларусь / [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.disright.org/ru/info/pravo-lyudey-s-invalidnostyu-na-vysshee-obrazovanie-v-respublike-belarus.

Шевчук А.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРОБЛЕМЫ ДОСТУПНОСТИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ЛИЦ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы доступности высшего образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья. Обработано основные нормативно-правовые акты Украины, регулирующие право лиц с особыми потребностями на высшее образование. Проанализирована динамика численности лиц с инвалидностью, которые учатся в высших учебных заведениях Украины. Иследован зарубежный опыт создания необходимых условий для обучения таких категорий граждан. Предложены направления расширения возможностей получения высшего образования лицами с особыми потребностями.
Ключевые слова: лица с особыми потребностями, инвалидность, высшее образование, безбарьерная среда, инклюзивное обучение.

Shevchuk A.Y.
National University «Lviv Polytechnic»

PROBLEMS AVAILABILITY OF HIGHER EDUCATION FOR PERSONS WITH DISABILITIES IN UKRAINE

Summary
The problems of availability of higher education for persons with limited health possibilities are considered in the article. The basic normative legal acts of Ukraine, which regulate a right for persons with disabilities on higher education, are worked out. The dynamics of quantity of persons with disability, who study in higher educational establishments of Ukraine, is analysed. Foreign experience of creation of necessary conditions for the studies of such categories of citizens is investigated. Directions of increasing opportunities of pursuing higher education by persons with disabilities are offered.
Keywords: persons with disabilities, invalidity, higher education, barrier-free environment, inclusive education.

УДК 378.016:75
orcid.org/0000-0002-0399-4421

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ЖИВОПИСУ МАЙБУТНІМ УЧИТЕЛЯМ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Шокірова З.Р.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Стаття розкриває проблеми застосування різних методів та теорій навчання живопису в системі професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Дослідження питань теорії та методики професійно-орієнтованих дисциплін має першочергове значення для художньо-педагогічних факультетів, де навчання не обмежується лише набуттям практичних навичок з рисунку і живопису, а спрямоване на глибоке засвоєння теоретичних знань і методів навчання. Викладання живопису має бути творчим процесом як для педагога, так і для студента, адже кожна робота пов'язана з естетичним сприйняттям натури, проявом емоційного ставлення до зображуваного предмету. Академічний живопис у ВНЗ, як навчальний предмет, повинен дати студентові конкретні глибокі знання та практичні навички, допомогти оволодіти законами передачі форми і колірних взаємозв'язків, навчити грамотно, художньо і образно бачити і передавати засобами живопису явища дійсності на площині.
Ключові слова: сприйняття, живопис, майбутній учитель, образотворче мистецтво, студент, методи навчання.

Постановка проблеми. Однією з головних проблем навчання живопису є формування у студентів здатності сприйняття колірної єдності і створення грамотного колористичного живописного зображення. Цілісне сприйняття є якістю гармонійно розвинутої особистості, тому створення оптимальних умов для становлення такої особистості – найважливіша складова педагогічного процесу. У зв'язку з цим необхідним є постійний пошук нових форм і методів організації навчального процесу, впровадження в практику мистецької освіти ефективної методики розвитку цілісного сприйняття і формування професійних умінь побудови цілісного зображення в живописі.

Аналіз актуальних досліджень. Багато дослідників приділяють увагу різним проблемам підвищення рівня професійної підготовки у вищих навчальних закладах мистецького профілю. Значний внесок в розробку фундаментальних аспектів навчання образотворчому мистецтву внесли Г.В. Біда, М.М. Волков, Л.А. Івахнова, В.П. Зінченко, А.А. Іванов, Є.І. Ігнатьєв, А.І. Іконніков, В.В. Корінців, К.А. Коровін, В.С. Кузін, В.К. Лебедко, С.П. Ломов, Л.Г. Медведєв, І.Є. Рєпіна, М.М. Ростовцев, В.А. Сєров, Н.М. Сокольникова, В.І. Суриков, П.П. Чистяков, Н.К. Шабанов, Є.В. Шорохов. Художники-педагоги, виходячи з власної творчої практики, досить переконливо відстоюють необхідність виховання цілісного сприйняття колірних поєднань і побудови грамотного колористичного зображення. Значний доробок, присвячений формуванню вчителя-художника як професіонала, залишив П.П. Чистяков, що виховав цілу плеяду чудових художників-колористів. Основним чинником, що визначає початкову стадію навчання, він вважав виховання в молодого художника здібності образно мислити на живописній площині, розуміти рух кольору за формою, володіти образним характером кольору. Цінний емпіричний і теоретичний матеріал з проблем навчання живопису залишили видатні вітчизняні художники: А.А. Дейнека, Б.І. Йогансон, А.В. Купрін, Р.Р. Фальк, К.Ф. Юон.

Мета статті – розкрити та обґрунтувати необхідність і ефективність включення в навчальний процес сучасних форм та методів вивчення теорії й композиційно-художніх закономірностей живопису, виявити особливості особистісно-орієнтованої методики навчання живопису, спрямованої на вирішення проблем підвищення якості колористичної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. У світовій науці на сьогоднішній день освітнє значення мистецтва набуло соціокультурного змісту та стало одним із провідних чинників розвитку особистості. В.П. Іванова вважає, що мистецтво дає людині унікальну можливість пережити чужий досвід, зберігаючи власну автономність, і зумовлює таку універсальну самовизначеність кожної людини, яка досягається засобами та інструментами логічного пізнання. Естетичне виховання підростаючого покоління є найважливішим чинником формування цілісної, гармонійно розвиненої особистості [1, с. 74]. Займаючи в естетичному вихованні одне із головних місць, образотворче мистецтво не тільки розвиває художні нахили, а пробуджує і затверджує в людині високі ідейні і моральні якості. Тому важко переоцінити роль образотворчого мистецтва, як одного із засобів естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи. Удосконалення форм навчання образотворчому мистецтву можливо лише на основі підвищення рівня підготовки вчителя образотворчого мистецтва в області живопису і рисунка. Тому вважаємо, що дослідження питань теорії та методики викладання професійно-орієнтованих дисциплін має першочергове значення для художньо-педагогічних факультетів, які готують майбутніх учителів образотворчого мистецтва з високим рівнем теоретичних знань і практичних умінь й володіють сучасними методами навчання. Завдання сучасної школи вимагають, щоб вчителі образотворчого мистецтва були фахівцями висококваліфікованими, активними пропагандистами реалістичного мистецтва. Перед вищими педагогічними навчальними закладами стоять

завдання, спрямовані на вдосконалення форм і методів освітньо-виховної роботи зі студентами. Факультети з напряму підготовки «Образотворче мистецтво» розробляють і періодично вдосконалюють освітньо професійні програми на ґрунті гармонійного поєднання педагогічних принципів з академічними дисциплінами. Однак, доводиться відзначити, що із трьох спеціальних предметів: рисунка, живопису і композиції – найбільше досліджена методика навчання рисунка. Розробка методів викладання живопису і композиції э однією з складних і менш вивчених проблем у системі художньо-педагогічної освіти.

У час розбудови вищої школи із усією очевидністю постала проблема використання новітніх технологій у підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Наукові підходи до реформування освіти – створення навчально-виховних закладів нового типу, удосконалення технології підготовки вчителів образотворчого мистецтва мають забезпечувати ефективне формування фахової свідомості, розвиток фахового мислення особистості майбутнього педагога [5].

У час культурного і духовного відродження нашого суспільства пріоритетним виявляється використання принципів системного підходу до вивчення педагогічних процесів та явищ. Нова парадигма вищої освіти заснована на створенні теоретичної моделі, згідно із якою фундаментальною є пізнавальна діяльність на ґрунті гуманізації та диференціації освіти. Оновлена система загальної освіти потребує теоретичного і дидактичного обґрунтування цілей, змісту та форм організації фахової підготовки вчителів нової генерації, здатних авторитарну педагогіку замінити педагогікою співробітництва.

Таким чином, багаторічна практика в підготовці художника- педагога в галузі навчання живопису залишається маловивченою, її окремі ланки мало розглянуті з точки зору доцільності використання того чи іншого методу навчання. У науковій практиці неодноразово вивчалася історія російської художньої школи живопису (роботи И.А. Бродского, Н.М. Молевої, Е.М. Белютіна, Н.А. Дмитрієвої), де при розгляді педагогічної діяльності художників велике значення відводилося організаційним питанням побудови художньої освіти в історичному аспекті. Разом з тим, теоретичне обгрунтування методів навчання професійної грамоти у живописі до цього часу не вивчалося, як не розглядалася воно і з позиції підготовки художника-педагога.

У цілому ряді виданих посібників і опублікованих статей для початківців художників наводяться певні методи отримання практичних навичок з живопису і даються обгрунтовані посилання на приклади практичних робіт майстрів [8]. Науково-теоретичні розробки методики навчання живопису найчастіше обмежуються описом послідовності виконання етюду на прикладі кількох етапів, стадій (підготовлений малюнок, прописка основних форм, деталізація та узагальнення), висвітлюють технологічні особливості матеріалів. Відзначаючи вагомість розробки методів навчання названих компонентів, необхідно визнати, що розкриття закономірностей побудови живописного твору цим далеко не вичерпується. Досить поверхово розкриваються в дидактичній літературі питання навчання основам пейзажного живопису, де автори в основному обмежуються лише загальними рекомендаціями щодо визначення пропорцій, не зважаючи на особливості сприйняття світла й кольору. Далеко не завжди в навчальній літературі і в педагогічній практиці під час вивчення прийомів роботи з натурою знаходимо науково-теоретичне обгрунтовування і наочне розкриття особливостей кольору в живописі. Велику роль автори відводять особистим смакам, власним поглядам на мистецтво і тим прийомам, на яких свого часу навчався сам викладач.

Причиною того, що питаннями методики навчання живопису приділено не достатньо уваги, вважаємо те, що лише невелика кількість майстрів намагається розглядати закономірності навчання мистецтву живопису, натомість, в основному автори взагалі не вважають можливим встановлювати в цій галузі навчання ті чи інші алгоритми, висловлюють сумніви про необхідність методичного обгрунтування процесу живопису.

Очевидно, що художники-педагоги розглядають методи навчання, пов'язуючи їх з питаннями сприйняття як самої натури, так і створюваного зображення. Саме науково-теоретичне розкриття закономірностей навчального процесу з образотворчого мистецтва є основним завданням педагогів-дослідників окресленої проблеми, які, використовуючи творчість художників, будуть застосовувати на практиці нові форми і методи викладання живопису.

Проведені дослідження окремих аспектів навчання, повинні в кінцевому результаті збагатити і сам зміст викладання живопису, спрямованого на реалізацію завдань підготовки вчителя образотворчого мистецтва [9].

Освітня програма з живопису для студентів вищих педагогічних закладів передбачає послідовне вивчення матеріалу, містить характер постановок і перелік практичних завдань, визначає кількість годин на їх виконання.

Потрібно визнати, що в порівнянні з рисунком у програмі з живопису викладач має більше можливостей для визначення практичних завдань. Якщо в навчальному рисунку програмою чітко передбачені практичні завдання, наприклад, для вивченням анатомії голови потрібно малювати голову живої моделі, то в живописі такої визначеності завдань значно менше [4]. Навіть у тому випадку, якщо педагог чітко притримується вимог програми, саме трактування теми містить безліч варіантів. Тому основні завдання вимагають пошуку таких форм і методів, які, забезпечуючи ефективність процесу навчання живопису, зробили в кінцевому результаті кожне завдання програми науково обгрунтованим, цілеспрямованим, цікавим і необхідним в досягненні тих чи інших елементів живопису. Створити таку теоретично обгрунтовану систему навчання не так просто, з огляду на те, що методи викладання живопису досить суперечливі і єдиної думки щодо їх визначення не існує.

У більшості ж випадків художники-педагоги застосовують методи, виходячи зі своїх уявлень і поглядів на завдання живопису. У своїх дослідженнях ми виходили з того, що академічний живопис у педагогічному університеті, як навчальний предмет, повинен дати студентові конкретні

глибокі знання та практичні навички, допомогти оволодіти законами передачі форми і колірних взаємозв'язків, навчити грамотно передавати засобами живопису явища дійсності на площині. Головна увага повинна звертатися на завдання початкового етапу навчання, на якій закладаються основи оволодіння реалістичним живописом. Знання про колірний стан предмета, що знаходиться в різному освітленні, дає можливість майбутньому вчителю-художнику працювати над картиною без натури, на основі повного і образного уявлення про неї. Якщо студент вихований на поверхневому сприйнятті предмета, то в живописі і в педагогічній практиці він неминуче буде однобічно його передавати. Живопис в цьому випадку, найчастіше нічому не вчить автора, так як швидкоплинне враження від предмета без аналізу особливостей його живописного стану ще нічого не означає для художника-початківця.

Тому послідовна і систематична навчальна практика з живопису є необхідною умовою накопичення основ образних уявлень про предмет та явища природи. Якщо перед студентом не ставляться певні завдання в постановці, а рекомендації педагога невпевнені, а іноді і суперечливі, то живопис набуває швидше студійний, тобто аматорський характер, що є для майбутнього вчителя абсолютно неприпустимим. У живописі роль певної системи та методики часто недооцінюється, коли вважається, що в основі повинен лежати особистий досвід викладача художника. Однак особистий досвід має часто дуже випадковий, іноді і занадто суб'єктивний характер і тому ніяк не може бути рекомендований як основний метод викладання образотворчого мистецтва. У той же час потрібно враховувати, що навчання живопису має бути творчою справою як для педагога, так і для студента, адже кожна робота пов'язана з творчим ставленням до натури, коли в процесі виконання завдання початківець художник проявляє своє емоційне ставлення до зображуваного предмета [6].

Творча ініціатива педагога повинна бути на рівні сучасної науки, відповідати загальним завданням системи навчання, теоретично і практично узагальнювати багатий досвід минулого, виправдовувати застосовані методи і прийоми, відповідати цілям і завданням сучасної мистецтецької освіти. У викладанні образотворчого мистецтва формальний підхід викликає у студентів недовіру, заняття набувають ремісничого характеру, далекого від завдань навчання справжньому мистецтву живопису. Викладання живопису має розвивати творчі здібності, процес навчання має вестися на основі певних принципів і закономірностей. Лише чіткі і ясні визначення якостей живопису можуть підвищити професійну підготовку майбутнього вчителя, дадуть йому можливість надалі впевнено почувати себе в обраній професії [7, с. 22].

Студент педагогічного вишу повинен відчувати послідовність накопичення знань і практичних навичок, продумане поєднання методів і прийомів навчання. Об'єднане в єдине ціле це все є не чим іншим, як системою навчання. Причому, методичні прийоми навчання складають систему в тому випадку, якщо вони перебувають у такому органічному взаємозв'язку, коли одне положення випливає з іншого, один методичний прийом доповнює інший. Немає потреби доводити, наскільки складним є створення такої системи в галузі живопису. У навчанні академічному рисунку ми можемо назвати, наприклад, систему П.П. Чистякова, систему Д.Н. Нардовского. В галузі живопису справжня система відсутня. Така ситуація пояснюється тим, що в живописі частіше, ніж у графіці, міняються напрямки, а розвиток кожного напрямку незмінно пов'язується з еволюцією методів навчання. Крім того, багато художників часто бачили в живописі, насамперед, емоційний початок, приділяючи основну увагу індивідуальному підходу до об'єкта навчання з метою розвитку його таланту. У своїх положеннях ми виходимо з того, що тільки пройшовши послідовне навчання на різних за своєю складністю і характерними особливостями об'єктах, за допомогою певних методів осягнувши закони живопису і оволодівши його засобами, фахівець виявиться по-справжньому підготовленим до художнього бачення дійсності, до творчості. Науково розроблена система викладання живопису призведе до того, що профіль підготовки художника-педагога буде мати свої яскраво виражені відмінні особливості.

Висновки. Оволодіння живописною майстерністю у взаємозв'язку з всебічним інтелектуальним розвитком, високою духовністю і громадянською позицією визначають якість підготовки майбутнього фахівця мистецького профілю. Тому спрямування діяльності викладача у навчанні студентів живопису забезпечує виховання професіонала художника-педагога та формування особистості-громадянина.

Багаторічний педагогічний досвід спостереження за виконанням колористичних завдань і аналіз живописних якостей навчальних робіт дозволили зробити висновок: науково обгрунтоване акцентування колірних і тонових завдань при навчанні живопису є не тільки найважливішим фактором формування колористичного бачення, а й допомагає майбутньому художнику-педагогу глибше вникати в закономірності сприйняття предметів, що знаходяться в різному світловому середовищі.

Список літератури:

1. Бєлкіна Е.В. Вчимося бачити прекрасне. – К.: 2000, Ратибор, 1996. – 74 с.
2. Блонский П.П. Избранные педагогические произведения / П.П. Блонский. – М.: Просвещение, 1961. – 56 с.
3. Кириченко М.А., Кириченко І.М. Основи образотворчої грамоти: Навчальний посібник. – 2-ге вид., переоб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 190 с.
4. Каган М.С. О прикладном искусстве / М.С. Каган. – Л.: Художник РСФСР, 1961. – 160 с.
5. Масол Л.М. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій / Л.М. Масол // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 1. – С. 2-5.
6. Хомич Л.О. Роль мистецтва у професійно-педагогічній підготовці вчителя / Л.О. Хомич // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 4. – С. 50-54.

7. Чурбаев Р.В. Формирование графической компетентности у будущих учителей технологии и предпринимательства: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Р.В. Чурбаев, Уфа, 2001. – 22 с.
8. Міщенко Г. Народна картина – сучасність і майбутнє / Г. Міщенко // Народне мистецтво. – 2008 – № 3-4. – С. 68-70.
9. Кириченко М.А., Кириченко І.М. Основи образотворчої грамоти: Навчальний посібник. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 190 с.

Шокирова З.Р.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЖИВОПИСИ БУДУЩИМ УЧИТЕЛЯМ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация
Статья раскрывает проблемы применения различных методов и терий обучения живописи в системе профессиональной подготовки будущих учителей изобразительного искусства. Исследование вопросов теории и методики профессионально-ориентированных дисциплин имеет первостепенное значение для художественно-педагогических факультетов, где обучение не ограничивается только приобретением практических навыков по рисунку и живописи, а направлено на глубокое усвоение теоретических знаний и методов обучения. Преподавание живописи должно быть творческим процессом, как для педагога, так и для студента, ведь каждая работа связана с эстетическим восприятием натуры, проявлением эмоционального отношения к изображаемому предмету. Академическая живопись в вузах, как учебный предмет, должна дать студенту конкретные глубокие знания и практические навыки, помочь овладеть законами передачи формы и цветовых взаимосвязей, научить грамотноно, художественно и образно видеть и передавать средствами живописи явления действительности на плоскости.
Ключевые слова: восприятие, живопись, будущий учитель, изобразительное искусство, студент, методы обучения.

Shokirova Z.R.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF TEACHING OF PAINTING THE FUTURE TEACHERS OF THE FINE ARTS

Summary
The article reveals the problem of the use of different methods and criterion of learning art in the system of professional training of future teachers of the fine arts. Study on the theory and methodology of professional-oriented disciplines is essential to artistic-pedagogical faculties where teaching is not limited to the acquisition of practical skills in drawing and painting, and aims to master the theoretical knowledge and teaching methods. Teaching art to be creative process, both for the teacher and for the student, because every work is connected with the aesthetic perception of nature, a manifestation of emotional relationship to the depicted object. Academic painting in high schools, as a subject, is to give the student specific in-depth knowledge and practical skills to help master the form and transmission of the laws of color relationships, teach gramotnono, artistically and literally see and communicate by means of painting phenomena of reality on the plane.
Keywords: perception, painting, future teacher, art student, teaching methods.

УДК 378.2

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Яндола К.О.
Харківський національний університет повітряних сил
імені Івана Кожедуба

У даній статті узагальнено поняття «професійна компетентність». Автором пропонується застосування методів кваліметричного оцінювання для визначення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. В статті наводиться розроблена факторно-критеріальна субмодель, яка дозволяє здійснювати оцінювання рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. Наведена субмодель є дієвим управлінським інструментом для завідувачів кафедр. Крім того, вона може бути використана науково-педагогічними працівниками для самооцінювання.
Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, науково-педагогічні працівники, кваліметрія, факторно-критеріальна субмодель.

Постановка проблеми. Удосконалення вищої освіти завжди було і є одним із пріоритетних напрямків розвитку будь-якої держави. Це обумовлено як глобальними тенденціями, так і розумінням того, що рівень розвитку держави загалом залежить, перш за все, від рівня підготовки фахівців різних галузей народного господарства.

Провідна роль в підготовці фахівців належить вищим навчальним закладам загалом, та науково-педагогічним працівникам, які забезпечують реалізацію навчального процесу, зокрема. Якість підготовки випускників вищих навчальних закладів, їх прагнення до самореалізації, готовність до подальшого саморозвитку тощо в значній мірі обумовлюються рівнем професійної компетентності викладачів. Такі обставини вимагають підвищення відповідальності вищих навчальних закладів за створення умов для безперервного професійного зростання їх науково-педагогічних кадрів та формування відповідної системи оцінювання якості їх професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності поняття «компетентність» та її складових висвітлені в роботах низки провідних науковців. Так, поняття «компетентність» було предметом наукових досліджень таких науковців як: В. Байденко, Н. Бібік, І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, О. Овчарук, О. Пометун, Г. Селевко, А. Хуторського тощо.

Значний вклад в дослідження та розвиток поняття «професійна компетентність» внесли Н. Бібік, А. Деркач, О. Дубасенюк, І. Зимня, Е. Зеєр, В. Калініна, Н. Кузьміна, Є. Климов, Л. Мітіна, О. Пометун, А. Хуторський тощо.

Вивченням структури професійної компетентності саме педагогічних працівників займалися О. Антонова, І. Зимня, В. Калініна, Л. Карпової, Г. Кравченко, Н. Лобанова, О. Савченко, А. Хуторський тощо.

В роботах А. Алексюка, В. Беспалько, А. Деркача, А. Кузьмінського, Н. Кузьміної, В. Лозової, обґрунтовані теоретико-методичні основи професійної діяльності науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу.

Питанням оцінювання якості професійної компетентності присвячені роботи І. Анненкової, Т. Борової, Г. Єльникової, Л. Коробович, Г. Кравченко, Г. Полякової, З. Рябової тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій та досліджень в межах зазначеного питання, на даний час не існує чіткої та однозначної методики та системи визначення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів.

Формулювання цілі статті. Метою статті є обґрунтування доцільності та розробка факторно-критеріальної субмоделі оцінювання якості професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж говорити про оцінювання рівня компетентності науково-педагогічних працівників слід узагальнити категоріальний апарат. Отже, згідно із Законом України «Про вищу освіту», компетентність визначається як «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [5].

Узагальнюючи роботи Л. Банашко, І. Зязюн, В. Кричевського, А. Маркової тощо зазначимо, що професійна компетентність в загальному вигляді передбачає оволодіння глибокими і ґрунтовними знаннями, вільне володіння ними, повну відповідність людини її професії, що дає змогу їй сприймати свою працю як радість, отримувати задоволення від виконаної роботи. Вона характеризує високий рівень професійних знань і вмінь, діловитість, вихованість і реальну самооцінку.

Щодо професійної компетентності саме науково-педагогічних працівників, то вона розглядається як: сукупність методологічної, інформаційної, комунікативної, соціальної і культурологічної компетенцій (О. Даутова, С. Христофоров); система мотиваційно-теоретичної, практико-прикладної і дослідницько-рефлексивної сфер (Н. Еверт, С. Паніна, В. Тесленко,); блок об'єктивно-необхідних психолого-педагогічних знань, вмінь, професійних позицій, установок, особистісних особливостей (А. Маркова); взаємозв'язок компетентностей соціально-педагогічної, диференціально-психологічної, методичної, соціально-психологічної, аутопсихологічної (Н. Кузьміна);

взаємозв'язок мотивації, ціннісно-змістових відношень до змісту і результату діяльності, знань і вмінь (Ю. Татур).

Узагальнюючи вищезазначене, ми дійшли наступного висновку. Професійна компетентність виступає важливою змістовною складовою в загальній структурі професіоналізму освітянина. Професійна компетентність передбачає не лише наявність знань, але й вимагає опори на теоретичні психолого-педагогічні знання та практичну відпрацьованість поведінкового компоненту: стилю педагогічної діяльності й спілкування, стратегій і тактики професійної поведінки, способів розв'язання педагогічних завдань у реальній взаємодії з тими, кого навчають.

Ємність поняття «професійна компетентність науково-педагогічних працівників» значно ускладнює вибір інструментарію для оцінювання рівня останньої. На сьогодні існують різні способи вимірювань процесів, що відбуваються в освіті. Об'єктивність у вимірюванні отриманих результатів здатна забезпечити одна з наук, яка використовуються сьогодні при проведенні моніторингових досліджень, – це кваліметрія [1].

Теорію кваліметрії розробляли багато вчених: Г. Азгальдов, Г. Дмитренко, Г. Єльникова, В. Приходько, Е. Райхман, В. Черепанов, В. Циба та інші. Г. Дмитренко, Г. Єльникова, Л. Коробович, З. Рябова, Т. Хлєбнікова та інші розкривають технологію факторно-критеріального моделювання в управлінській діяльності керівників навчальних закладів.

Застосування саме кваліметрії дає змогу формалізувати якісні характеристики відповідних явищ і процесів завдяки їх поділу на простіші, визначити нормативність чи стандартність їх перебігу через систему критеріїв – показників діяльності (розвитку) об'єкта управління. За допомогою кваліметрії можна в кількісному вияві визначити якість будь-якого об'єкта управління [3].

Факторно-критеріальна субмодель оцінювання рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів наведена в табл. 1.

Запропонована модель побудована на аналізі посадових інструкцій викладачів вищих навчальних закладів, затверджених норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, а також кваліметричних моделей І. Аннєнкової, Г. Кравченко, Л. Коробович.

Вагомість факторів та критеріїв визначається експертним шляхом. В даному випадку були залучені представники різних рівнів управління вищим навчальним закладом.

Для оцінки ступеня прояву критеріїв, а також визначення загального рівня якості процесу управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів в системі післядипломної освіти використовується наступна інтервальна шкала:

– не задовольняє – 0;
– задовольняє нижче, ніж на 50% – 0,25;
– задовольняє на 50% – 0,5;
– задовольняє вище, ніж на 50% – 0,75;
– задовольняє на 100% – 1,0.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Запропонована факторно-критеріальна субмодель дозволяє оцінювати рівень професійної компетентності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. Дана субмодель

Таблиця 1

Факторно-критеріальна субмодель оцінювання рівня професійної компетентності науково-педагогічного працівника кафедри (на основі відповідної кваліметричної моделі Г. Єльникової)

Фактори	Вагомість	Критерії першого порядку	Вагомість
Навчальна робота	0,33	Рівень застосування інноваційних методів та технологій навчання	0,17
		Проведення індивідуально-диференційованих занять із студентами	0,07
		Готовність реалізації навчального процесу із використанням різних форм навчання	0,19
		Структурування та зміст навчального матеріалу	0,22
		Творчий підхід до професійної діяльності	0,22
		Рівень забезпечення умов для засвоєння студентами навчального матеріалу	0,13
Навчально-методична робота	0,24	Рівень забезпеченості навчальних дисциплін авторськими навчально-методичними матеріалами	0,29
		Розробка навчально-методичних матеріалів із застосуванням аудіо- відео- розробок	0,3
		Розробка авторських спецкурсів	0,22
		Відвідування та проведення відкритих занять	0,19
Наукова робота	0,23	Участь у наукових семінарах, конференціях	0,18
		Участь у науково-дослідних роботах кафедри	0,11
		Ініціювання (керівництво) науково-дослідних робіт кафедри	0,14
		Керування науково-дослідною роботою студентів	0,05
		Друкування статей у фахових виданнях	0,22
		Друкування статей у виданнях, які входять до наукометричних баз даних	0,21
		Залучення до інших робіт (рецензування, відгуки тощо)	0,08
Організаційна робота	0,1	Рівень виконання кураторської роботи	0,33
		Залучення до організації семінарів, тренінгів, конференцій, олімпіад тощо	0,35

може бути використана окремими науково-педагогічними працівниками для самооцінювання, завідувачами кафедр з метою оцінювання та порівняння персоналу кафедри. В разі необхідності до процесу оцінювання також можуть залучатися структурні підрозділи, з якими безпосередньо співпрацюють науково-педагогічні працівники.

Ефективність запропонованої субмоделі повинна бути підтверджена на практиці. Подальшої розробки також потребує створення програмного забезпечення для збору, накопичення, обробки та аналізу інформації отриманої як для проведення оцінювання, так й для використання його результатів.

Список літератури:

1. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи: колективна монографія / [Г. В. Єльникова, Т. А. Борова, О. М. Касьянова та ін.]. – Чернівці: Технодрук, 2009. – 572 с.
2. Аннєнкова І. П. Теорія і методика моніторингу якості професійної діяльності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів дисертація на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / І. П. Аннєнкова. -Київ, 2016. – 517 с.
3. Байназарова О. О. Моніторинг та оцінювання якості освіти: методичний посібник / О. О. Байназарова, В. В. Ракчєєва. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 58 с.
4. Борова Т. А. Теоретичні засади адаптивного управління професіним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу: монографія / Т. А. Борова. – Харків: Компанія СМІТ, 2011. – 384 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» – К: Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014, № 37-38, ст. 2004 – (Нормативні директивні правові документи).

Яндола К.А.
Харьковский национальный университет воздушных сил
имени Ивана Кожедуба

ОЦЕНКА УРОВНЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В данной статье обобщено понятие «профессиональная компетентность». Автором предлагается применение методов квалиметрического оценивания для определения уровня профессиональной компетентности научно-педагогических работников высших учебных заведений. В статье приводится разработанная факторно-критериальная субмодель, которая позволяет осуществлять оценку уровня профессиональной компетентности научно-педагогических работников высших учебных заведений. Приведенная субмодель является действенным управленческим инструментом для заведующих кафедр. Кроме того, она может быть использована научно-педагогическими работниками для самооценки.
Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, научно-педагогические работники, квалиметрия, факторно-критериальная субмодель.

Yandola K.A.
Ivan Kozhedub Kharkiv National University of Air Force

EVALUATION THE LEVEL OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL STAFF IN HIGH SCHOOL

Summary
In this article such concept as «professional competence» is generalized. The author proposes using the methods of qualimetric evaluation to determine the level of professional competence of scientific and pedagogical staff of high school. The factor-criterial submodel, which allows to evaluate the level of professional competence of scientific and pedagogical staff of high school, are presented in the article. Such submodel is an effective managerial tool for the heads of departments. It can be used by scientific and pedagogical staff to self-evaluation also.
Keywords: competence, professional competence, scientific and pedagogical staff, qualimetry, factor-criterial submodel.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 37.091.12:36-051

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ

Ісаченко В.П.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У статті здійснено теоретичний аналіз основних підходів до розуміння організаційної структури соціального механізму управління. Окреслено шляхи удосконалення соціального менеджменту в діяльності закладів соціального обслуговування. Досліджено теоретичні питання досвіду використання менеджменту та маркетингу у сфері соціальних послуг. Охарактеризовано компоненти, що входять до загальної структури соціальних факторів. Уточнено складну динамічну систему, що має ієрархічний характер, та розкрито зовнішню і внутрішню структуру соціального механізму управління.
Ключові слова: соціальне управління, соціальний менеджмент, організаційна структура, механізм управління, соціальна допомога, організація соціальної сфери, соціальні ресурси.

Постановка проблеми. Суспільно-економічна інтеграція сучасної України до європейського простору зумовлює необхідність підвищення ефективності надання компетентної соціальної допомоги населенню з урахування найбільш ефективного та економічного використання соціальних ресурсів. У зв'язку з цим зростає значення створення сприятливих умов в організаціях соціальної сфери для інтеграції менеджерських знань як соціального механізму управління.

Ситуація ускладнюється тим, що існуюча державна система соціального управління ресурсами має порівняно не великий досвід використання менеджменту та маркетингу у сфері соціальних послуг. У зв'язку з цим важливо розкрити організаційну структуру соціального механізму управління для того, щоб стимулювати ефективність діяльності соціальних служб та реалізації залучення усіх ресурсів соціального середовища, що сприятиме, в свою чергу, вирішення низки соціально значущих проблем усієї держави.

Поняття менеджменту як форми управління соціальними процесами і відносинами сьогодні активно входить в теоретичний і практичний ужиток соціальної роботи. Разом з тим це поняття досить багатогранне. Поняття менеджменту застосовується до економічної, соціальної, політичної сфер, проте базисним все-таки є управління соціально-економічними процесами. Тому ми перш за все розглянемо соціальний механізм управління суспільними процесами у розрізі його структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність теми дослідження свідчить низка наукових джерел стосовно розробки сучасної концепції механізму соціального управління.

У наукових працях з проблем соціальної роботи В. Беха [2], М. Головатого [3], Г. Дмитренка [5], М. Лукашевича [3], І. Миговича [6], М. Михальченка [7] частково викладено основні підходи до розуміння сутності та змісту поняття менеджменту соціальної роботи, та його технологій. Професійній підготовці майбутніх соціальних працівників до менеджменту в соціальній роботі присвячена праця Є. Дєдова [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасних соціально-педагогічних досліджень показав, що проблема організаційної структура соціального механізму управління недостатньо відображена в науковій літературі й ще не була об'єктом наукових пошуків.

Цілі статті – здійснити теоретичний аналіз основних підходів до розуміння організаційної структури соціального механізму управління та окреслити шляхи удосконалення соціального менеджменту в діяльності закладів соціального обслуговування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне управління можна визначити як цілепокладаючий, організуючий та регулюючий вплив людей та їх організаційних структур на суспільство в цілому або окремі його ланки для забезпечення їх необхідними умовами життєдіяльності, вдосконалення та розвитку [10, с. 52].

Головний елемент механізму соціального менеджменту – це його ціль. Соціальні цілі мають комплексний характер. Їх реалізація знаходиться під впливом різних об'єктивних і суб'єктивних факторів. Соціальні фактори роблять неоднаковий вплив на окремі управлінські групи. Всі компоненти, що входять до загальної структури соціальних факторів, взаємопов'язані і утворюють складну динамічну систему, що має ієрархічний характер, зовнішню і внутрішню структуру [11].

До зовнішньої структурі відносяться соціально-психологічні явища, такі як морально-психологічний клімат, особливості стилю керівництва, форми власності, рольова структура, структура управління і т. п. [11].

До внутрішньої структури відносяться відповідно особистісні характеристики, такі як мотиви, установки, потреби, інтереси і т. п. [11].

Такий поділ є досить умовним і використовується для простоти викладу, це дозволяє структурувати всю сукупність соціальних факторів. Щоб встановити вплив окремих факторів в соціальному управлінні необхідно дотримуватися такої послідовності:

1) визначення цілей;

2) аналіз основних чинників при вирішенні соціальних проблем;

3) розробка і узгодження всіх заходів в єдину програму, із зазначенням їх значущості і часу реалізації, для вирішення соціальних проблем управління;

4) визначення джерел фінансових ресурсів для досягнення поставлених цілей при вирішенні соціальних проблем управління;

5) чітке визначення відповідальності і системи контролю за реалізацією заходів щодо вирішення соціальних проблем управління [11].

У процесі формування цілей велике значення має облік соціально-економічних наслідків управлінських груп в соціальних системах, їх поведінку і взаємодію, взаємовідносини «верхів» і «низів» в процесі вирішення соціальних проблем. Соціальне управління вивчається за допомогою теорії соціально-управлінського механізму. У соціальному менеджменті він служить мостом, який дозволяє перейти від загальної економіко-соціальної теорії пізнання соціальних процесів управління організацією до реальних ситуацій надання соціальних послуг [11].

Будь-яка ціль складається з трьох елементів: певного показника, за яким перевіряють виконання критерію; засобу вимірювання або масштабу для оцінки величини показника і завдання – певного значення масштабу, якого організація прагне досягти. Наприклад, для основної економічної цілі організації показником може бути рентабельність капіталу; засобом вимірювання – середня рентабельність для певного періоду, а завданням – конкретне її значення, якого організація прагне досягти [8, с. 124].

Кількість і різноманітність цілей і завдань менеджменту настільки великі, що без комплексного, системного підходу до визначення їх складу не може обійтись жодна організація. Для їх визначення можна скористатись цільовою моделлю – «дерево цілей». За допомогою «дерева цілей» описується їхня впорядкована ієрархія. Складання цільових моделей – це початковий етап процесу управління по цілях – концепції, яка широко використовується сучасним менеджментом [9, с. 55].

Соціальний механізм управління являє собою сукупність засобів і інструментів, що виконують ключову роль у сфері якісного надання соціальних послуг. Структура соціального механізму управління організації відображає психологічний клімат управлінських груп, що володіють здатністю до саморегуляторної активності і знаходяться в об'єктивно заданих умовах, що обмежують їх «суб'єктивний потенціал».

Двоїстий характер цього механізму породжений устроєм суспільства і наявністю в ньому двох структур: формальної та неформальної. Формальна структура відносин управлінських груп будується на основі нормативно-правових актів, а неформальна структура суспільства на інтересах, симпатіях [11].

Управлінські групи – учасники взаємодій – виробляють ряд механізмів формалізації неформальних управлінських взаємодій, що має здійснити їх перехід на формальну основу і тим самим зняти психологічний бар'єр. В ході цих взаємодій відбувається обмін ресурсами, статусами (відносини оперативного управління), а також «паперами» – планами, наказами, та ін.

Одним з найважливіших інструментів організаційної формальної структури соціального механізму управління є влада. Саме володіння владою перетворює одних людей на суб'єкти управління, а інших – по відношенню до них, у конкретних взаємозв'язках – на керовані об'єкти [10, с. 44].

Суб'єкт управління – це органічна структурно-функціональна складова соціальної системи управління, якою є індивід (конкретна особа) або ж група людей (колегіальний орган управління), наділені владними повноваженнями (у широкому, соціологічному значенні) приймати управлінське рішення, здійснювати вольовий, інтелектуальний та моральний вплив на інших. Влада у соціологічному значенні являє собою суспільний зв'язок, у рамках якого люди через різні причини – матеріальні, інтелектуальні, соціальні, фізичні, родинні тощо – добровільно (свідомо) або за примусом визнають верховенство волі інших, а також цільових, нормативних, ціннісних установлень і у відповідності з їх вимогами здійснюють ті чи інші вчинки та дії, будують своє життя. Тобто, для того щоб бути суб'єктом управління, треба в колі осіб, на яких може бути учинено управляючий вплив, мати певну перевагу [10, с. 95].

Суб'єкти соціального механізму управління організацією поділяються на три групи: керівники загальної компетенції – групи районного рівня та керівники підприємств; технологи – фахівці двох рівнів; організатори – лінійні групи нижнього рівня, а також виконавці управлінських функцій на громадських засадах [11].

Система управління суспільством в державі складається з реальних ієрархій і рівнів управління, а також специфічних відносин між суб'єктами різних державних інститутів. Виділяють три рівня управління, яким відповідають три групи менеджерів: молодші менеджери; середні менеджери; менеджери вищого рівня.

Менеджери першого рівня – низової ланки управління (супервайзери) – не керують роботою інших менеджерів, в основному здійснюють контроль за виконанням виробничих завдань (надання соціальних послуг), відповідають за безпосереднє використання матеріальних ресурсів [1, с. 22].

Менеджери середнього рівня спрямовують роботу молодших менеджерів і мають широкий діапазон влади. Середніх менеджерів поділяють на:

– лінійних – керують окремими підрозділами. Вони управляють і кадрами, і фінансами, і технологічними процесами підрозділу. Прикладом такого лінійного менеджера може бути завідувач відділу в багатопрофільній соціальній організації.

– функціональних – функціональні менеджери здійснюють керівництво функціональними підрозділами. Обіймають посади завідувача відділу тощо [1, с. 22].

Менеджери вищого рівня (топ-менеджери) відповідають за довгострокове планування, визначення широких цілей і стратегій, безпосередньо управляють роботою середніх менеджерів [1, с. 23].

При формуванні управлінських груп певне значення має їх чисельність та вікові межі. Прийнято вважати, що люди швидше гуртуються

в колективі при загальній чисельності в 10-15 чоловік, а аналіз практичного досвіду свідчить, що колектив повинен бути різновіковий, що дозволить більшою мірою використовувати знання і вміння кадрових працівників і задовольняти їх природну соціальну потребу в передачі життєвого і професійного досвіду, а молоді забезпечує умови для більш успішної адаптації до колективної праці і оволодіння професією [11].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, організаційна структура соціального механізму управління є цілісною підсистемою, відносно автономною, що охоплює всі види розподілу, обміну і споживання соціальних благ і послуг, необхідних для життєдіяльності людей. До неї належать державні, приватні, благодійні та інші установи та організації, які причетні до вирішення соціальних проблем, а також різні типи соціальних інститутів (колективи, об'єднання та ін.).

Основними елементами побудови організаційної структури соціального механізму управління є: загальні організаційні цілі діяльності; стійкі нормативні (формальні) та неформальні зв'язку між членами організації; взаємодія суб'єктів управління, які регулюють використання організаційних ресурсів для досягнення цілей та формують керуючі групи; ієрархія та рівні організаційної структури соціального механізму управління.

Список літератури:

1. Баєва О.В. Менеджмент у галузі охорони здоров'я: навч. посібник / О.В. Баєва – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 640 с.
2. Бех В.П. Соціальна робота у сучасному суспільстві: монографія / В.П. Бех, М.П. Лукашевич, М.В. Туленков; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 599 с.
3. Головатий М.Ф., Лукашевич М.П. Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій / М.Ф. Головатий, М.П. Лукашевич – Київ: МАУП, 2004. – 368 с.
4. Дєдов Є. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до менеджменту в соціальній роботі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Євген Геннадійович Дєдов. – Луганськ: Б.в., 2009. – 20 с.
5. Дмитренко Г.А., Шарапатова Е.А., Максименко Т.М. Мотивация и оценка персонала: учебное пособие / Г.А. Дмитренко, Е.А. Шарапатова, Т.М. Максименко – К.: МАУП, 2002. – 248 с.
6. Мигович І. Теорія т методи соціальної роботи: навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і випр. / М.П. Лукашевич, І.І. Мигович – К: МАУП, 2013. – 168 с.
7. Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми й тенденції / М. Михальченко, О. Михальченко // Віче. – 2013. – № 6. – С. 22-24. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_6_8.
8. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. / Є.М. Кайлюк, В.М. Андрєєва, В.В. Гриненко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2015. – 279 с.
9. Теорія управління в органах внутрішніх справ: навч. посібник / За ред. В.А. Ліпкана – К.: КНТ, 2017. – 884 с.
10. Цуруль О.А. Менеджмент у державних організаціях: навч. посібник / О.А. Цуруль – К.: КНЕУ, 2014. – 142 с.
11. Webarhimed [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Режим доступа: http://www.webarhimed.com/page-579.html (дата звернення 20.01.2018). – Назва з екрана.

Исаченко В.П.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье осуществлен теоретический анализ основных подходов к пониманию организационной структуры социального механизма управления. Определены пути совершенствования социального менеджмента в деятельности учреждений социального обслуживания. Исследованы теоретические вопросы опыта использования менеджмента и маркетинга в сфере социальных услуг. Охарактеризованы компоненты, входящие в общую структуру социальных факторов. Уточнение сложную динамическую систему, имеющую иерархический характер, и раскрыто внешнюю и внутреннюю структуру социального механизма управления.
Ключевые слова: социальное управление, социальный менеджмент, организационная структура, механизм управления, социальная помощь, организация социальной сферы, социальные ресурсы.

Isachenko V.P.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE SOCIAL MANAGEMENT MECHANISM

Summary
The article deals with theoretical analysis of the main approaches to the understanding of the organizational structure of the social management mechanism. The ways of improvement of social management in the activity of social services institutions are outlined. The theoretical questions of the experience of using management and marketing in the sphere of social services are researched. The components that are part of the general structure of social factors are characterized. The complex dynamic system, which has a hierarchical character, is specified, and the external and internal structure of the social control mechanism is disclosed.
Keywords: social management, organizational structure, management mechanism, social assistance, social sphere organization, social resources.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 339.56

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ НА ЗАСАДАХ ОЦІНКИ МІЖНАРОДНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Бутенко Д.С.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Розглянуто еволюцію розвитку поняття «підприємництво». Виділено ключові теоретичні проблеми підприємницької діяльності. Наведено основні принципи і функції підприємницької діяльності. Запропоновано поняття «міжнародне підприємництво» та окреслено основні його види. Проаналізовано динаміку країн світу і України в рейтингу Doing business.
Ключові слова: підприємництво, підприємницька діяльність, функції підприємництва, принципи підприємництва, міжнародне підприємництво, іноземні інвестиції, рейтинг індексу Doing business.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день існує багато державних програм щодо розвитку підприємництва в регіонах та державі, проте на думку вітчизняних економістів, ці програми носять більш декларативний характер. Незважаючи на відсутність належної підтримки з боку держави малого та середнього бізнесу останні статистичні дослідження свідчать, що в Україні рівень підприємницької діяльності має позитивну динаміку. Тому особливого значення набуває її розвиток. Отже доцільно приділяти увагу правовим аспектам підприємництва, виявити його характерні риси, функції та умови подальшого розвитку. А також дослідити місце України в міжнародному рейтингу Doing business та динаміку обсягів іноземних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних засад підприємницької діяльності присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних учених. Так, В. М. Геєць в своїй роботі [2] розглядає взаємовідносини між підприємцем та державою, надає тлумачення поняття «підприємництво». І. В. Гой та Т. П. Смелянська досліджують проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні [3]. О. М. Кошуба в своїй статті [9] проводить статистичний аналіз підприємництва та виявляє основні проблеми, що пов'язані з його розвитком в Україні. Р. М. Рудько, В. І. Радько, М. С. Маршалок, С. О. Нікітченко розкривають теоретико-методичні основи розвитку підприємницької діяльності [15]. Питанням державної політики щодо регулювання підприємницької діяльності займався Н. С. Криштоф [10]. Матюшенко, В. М. Дмитрієв, О. В. Азаренкова у своїй монографії розглядали питання загальних принципів та особливостей здійснення підприємницької та інвестиційної діяльності в Україні з урахуванням її міжнародної інтеграції [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій в теорії підприємництва, досі залишаються дискусійні питання, пов'язані з методологічними проблемами, а саме: з відсутністю єдиного тлумачення поняття «підприємництво», виявлення характерних його рис для нашої держави та використання функцій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз розвитку підприємницької діяльності в Україні на засадах дослідження її місця у міжнародному рейтингу Doing business.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки особового значення набуває підприємницька діяльність, як головний чинник розвитку країни. Саме від рівня підприємництва залежить добробут громадян та економічний рівень держави. Тому, на думку сучасних учених, підприємець є основним господарюючим суб'єктом ринку.

Поняття «підприємництво» вперше з наукової точки зору розглядав англійський банкір-економіст Річард Катільйон в період кінця XVII – початку XVIII століть в «Есе про природу торгівлі взагалі». Згодом питанням теоретичного обґрунтування цього поняття займався Адам Сміт, який сформував доктрину вільного підприємництва.

Жан-Батіст Сей у XVIII ст. також зробив внесок у розвиток підприємництва як науки, сформувавши власне бачення: підприємництво – це раціональна комбінація факторів виробництва в даній точці ринкового простору. Зробив висновок, що підприємець – це економічний агент, який використовує фактори виробництва (труд, працю, капітал).

Американський економіст Торстейн Веблен у своїй книзі «Теорія дозвільного класу» порівнює ділове підприємство, під яким він має на увазі підприємство з машинним виробництвом, і бізнесмена [5].

Найвагоміший внесок в теорію підприємства зробив Йозеф Шумпетер, який вважав необхідним введення нових методів та засобів для виробництва нових товарів, що надало змогу на сьогодні виокремити інноваційність, як функцію підприємництва. Підприємець, при цьому, відіграє роль, як творця новацій, так і їх реалізатора на ринку. Також він стверджував, що підприємництво є головним елементом будь-якої економічної системи, який поєднує у собі маркетинг, управління, виробничий процес та інше.

Незважаючи на багату кількість наукових праць, на сьогоднішній день не існує єдиної точки зору, щодо визначення поняття «підприємни-

цтво». Так, наприклад, І. В. Гой, Т. П. Смелянська наголошують, що підприємництво – це особливий вид господарської діяльності, тип господарської поведінки, для якого характерним є [4]:

свобода та самостійність рішень його суб'єктів (вільний вибір виду діяльності, партнерів, вільне розпорядження прибутком);

особиста економічна зацікавленість та відповідальність (підприємець діє заради збільшення власних доходів, несе відповідальність по зобов'язаннях та відшкодовує збитки);

інноваційний характер діяльності (новаторство, творчість, створення нового товару, послуги, застосування нової технології, організації ділового процесу);

наявність фактора ризику (можливість втрати ресурсів чи неодержання доходів).

В економічному словнику Й. С. Завадського [6] наведено наступне визначення: підприємництво (англ. entreprise, entrepreneurship) – окремий вид бізнесу, самостійна ініціативна діяльність на власний ризик (виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею), що ґрунтуються на вкладанні власних коштів, використанні існуючих та створенні нових можливостей з метою одержання прибутку.

У Великому економічному словнику наведено наступне визначення «підприємництво – ініціативна самостійна діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку або особистого доходу, здійснювана від свого імені, під свою майнову відповідальність або від імені та під юридичну відповідальність юридичної особи» [1].

І. Ю. Матюшенко, В. М. Дмитрієв, О. В. Азаренкова стверджують, що підприємництво виступає як особливий вид економічної активності, початковий етап якої пов'язаний лише з ідеєю – результатом розумової діяльності, яка на виході набуває матеріальної форми [8].

Закон України «Про підприємництво», визначає підприємництво, як безпосередню самостійну, систематичну, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [12].

Підприємництво здійснюється на основі таких принципів [12]:

вільний вибір видів діяльності. Окрім видів діяльності заборонених законом та випадків, коли держава являє собою монополіста.

залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;

самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виробльованої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;

вільний найм працівників. Які мають право на працю.

залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;

вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;

самостійне здійснення підприємцем – юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Принципи підприємницької діяльності взаємопов'язані з її основними функціями, які зображено на рис. 1.

Рис. 1. Функції підприємництва

В епоху глобалізації розвиток підприємницької діяльності будь-якої країни стає неможливий без взаємодії з економіками інших країни. Тому доцільно розглядати рівень підприємницького потенціалу країни як елемент системи міжнародного підприємництва.

Міжнародне підприємництво – це процес по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, на засадах укладання угод між суб'єктами підприємницької діяльності у міжнародному масштабі.

До основних видів міжнародного підприємництва можна віднести:

1. Міжнародну торгівлю товарами чи послугами;.
2. Створення спільних підприємств.
3. Транснаціональні компанії.
4. Ліцензування та патентування ноу-хау.
5. Іноземні інвестиції.

Для створення(започаткування) та розвитку будь-якого бізнесу необхідна наявність підприємницького капіталу.

Підприємницький капітал – це інвестиції у підприємницькі структури. Причинами руху іноземних інвестицій є [8]:

– розширення ринків збуту шляхом продажу товарів за кордон;

– придбання іноземних ресурсів (сировини, знання тощо).

Міжнародний бізнес – це здійснення ділових операцій партнерами більше ніж з однієї країни. Як приклад можна навести такі операції: закупівля сировини й матеріалів в одній країні і їх перевезення на територію іншої країни для подальшої обробки або переробки; транспортування готової продукції з однієї країни в іншу з метою продажу в системі роздрібної торгівлі; спорудження заводів у закордонних країнах

з метою одержання доходів на базі використання дешевшої робочої сили; одержання кредиту в банку однієї країни для фінансування операцій в іншій. Сторони, що беруть участь у таких угодах, можуть бути представлені фізичними особами, окремими компаніями, групами компаній і/або державними організаціями [11].

На сьогоднішній день ключовим критерієм оцінки підприємницької діяльності є показник Doing business, який характеризує кожну країну в рейтингу в залежності від сприятливості умови ведення бізнесу. За зазначеним показником оцінюєтеся 190 країн світу (1 місце – найкращій результат). Позиція кожної країни за рейтингом сприятливості умов для ведення бізнесу визначається шляхом упорядкування сукупної оцінки, отриманої тією чи іншою країною за показником віддаленості від передового кордону по десяти напрямках, а саме: реєстрація підприємств, отримання дозволу на будівництво, підключення до системи електропостачання, отримання кредитів, захист міноритарних інвесторів, оподаткування, міжнародна торгівля, забезпечення виконання контрактів, дозвіл неплатоспроможності.

Для побудови рейтингу використовують значення DTF score – це відстань від передового рубіжу. Під передовим рубіжем розуміють максимальне значення за кожним показником серед усіх країн починаючи з 2005 року [14]. У табл. 1 наведено динаміку сприятливості умови ведення бізнесу згідно рейтингу Doing business.

Також можна відзначити, що Польща зайняла 27 місце (DTF score – 77.30), Чехія – 30 місце (DTF score – 76.27), Росія – 35 місце (DTF score – 75.50), Білорусь – 38 місце (DTF score – 75.06), Словакія – 39 місце (DTF score – 74.90), Молдова – 44 місце (DTF score – 73.00).

Динаміку індексу Doing business по Україні та обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку країни представлено в табл. 2.

Отже, за аналізований період в Україні спостерігається поступово покращення умов для ведення бізнесу, про це свідчить підвищення позиції в рейтингу Doing business з 112 місця до 76 місця.

Висновки і пропозиції. Теоретичним обґрунтуванням доцільності розвитку підприємницької діяльності було присвячено багато наукових досліджень, аналіз яких надав можливість стверджувати, що підприємництво – це самостійний вид економічної діяльності, спрямований на створення та (або) реалізацію товарів чи послуг з метою отримання прибутку, шляхом вкладання власних ресурсів на власний ризик. Зміст підприємництва розкривають його функції. До яких належать: інноваційна, ресурсна, організаційна, мотиваційна. Саме реалізація цих функцій є двигуном розвитку НТП, продуктивних сил, та як наслідок підвищення економічного рівня держави та добробуту населення.

На сьогоднішній день розвиток будь-якого бізнесу стає майже неможливим без участі іноземних партнерів, це пов'язано з процесом всесвітньої глобалізації економіки, тому виникає негайна потреба у активізації процесу інтеграції вітчизняних підприємств в міжнародне підприємництво. Це надасть змогу підвищити якість продукції, знайти нові ринки збуту, розширити партнерські стосунки, та як наслідок створювати нові робочі місця і підвищувати прибутковість бізнесу.

Рівень розвитку підприємницької діяльності в Україні поступово підвищується. Про це свідчить стрімке зростання рейтингу Doing business за період 2013-2017 рр. на 36 місць. Також слід відзначити що протягом періоду 2013-2017 рр. поступово нарощуються прямі іноземні інвестиції.

Таблиця 1

Рейтинг країн згідно за даними Doing business на 1 січня 2018 р.

Країна	Місце у рейтингу	Значення DTF score	Країна	Місце у рейтингу	Значення DTF score
Нова Зеландія	1	86.55	Македонія	11	81.18
Сінгапур	2	84.57	Естонія	12	80.80
Данія	3	84.06	Фінляндія	13	80.37
Республіка Корея	4	83.92	Австралія	14	80.14
Гонконг, Китай	5	83.44	Тайвань, Китай	15	80.07
США	6	82.54	Литва	16	79.87
Великобританія	7	82.22	Ірландія	17	79.51
Норвегія	8	82.16	Канада	18	79.29
Грузія	9	82.04	Латвія	19	79.26
Швеція	10	81.27	Німеччина	20	79.00

Джерело: складено автором за даними [14]

Таблиця 2

Рейтинг України за даними Doing business та обсяги прямих іноземних інвестицій

Показник	Період, рік				
	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Місце у рейтингу	112	96	83	80	76
Показник відстані від передового рубежу (DTF)	61,3	61,52	63,04	63,9	65,75
Обсяг прямих іноземних інвестицій, млрд. дол. США	5,7	2,5	3,8	4,4	1,2*
Загальний обсяг іноземних інвестицій в економіку України, млн. дол. США	51705,3	53704	40725,4	36154,5	39719,7*

**станом на 01.10.2017*

Джерело: складено автором за даними [13, 14]

Список літератури:

1. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Издательство «Институт новой экономики», – 2007. – 1472 с.
2. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К. – 2009. – 864 с.
3. Гой І. В. Тенденції розвитку підприємництва в Україні / І. В. Гой, Т. П. Смелянська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013. – № 3. – С. 36-40.
4. Гой І. В. Підприємництво [текст]: навч. посіб. / І. В. Гой, Т. П. Смелянська – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 368 с.
5. Грубенкова Д. О. Предпринимательство в теориях Р. Кантильона, Маркса, Веблена и Шумпетера: сравнительный анализ / Д. О. Грубенкова // Международный студенческий научный вестник. – 2016. – № 2. – Режим доступу: https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=15405.
6. Економічний словник / Й. С. Завадський Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич. – Київ: Кондор. – 2006. – 356 с.
7. Захарова О. Д. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия «региональная система» в контексте регионализации экономики / О. Д. Захарова // Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 46-51.
8. Іноземні інвестиції в підприємницькій діяльності України: монографія / І. Ю. Матюшенко, В. М. Дмитрієв, О. В. Азаренкова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 190 с.
9. Кошуба О. М. Підприємництво в Україні: проблеми і перспективу розвитку / О. М. Кошуба // Економіка та держава. – 2015. – № 6. – С. 103-106.
10. Кріштоф Н. С. Економічна політика розвитку підприємництва в умовах геоекономічних перетворень [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12KNSUGP.pdf.
11. Міжнародний бізнес та біржові ринки: конспект лекцій / Л. Ю. Сагер, Л. О. Сигида. – Суми: Сумський державний університет, 2017. – 110 с.
12. Офіційний портал Верховної Ради України [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
14. Офіційний сайт проекту Doing business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.doingbusiness.org.
15. Підприємницька діяльність в аграрному секторі економіки: стан та перспективи: Монографія / Р. М.Рудько, В. І. Радько, М. С. Маршалок, С. О. Нікітченко – К.: ТОВ «ЦП Компринт», 2014. – 703 с.

Бутенко Д.С.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

УРОВЕНЬ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ НА ОСНОВЕ ОЦЕНКИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация
Рассмотрена эволюция развития понятия «предпринимательство». Выделены ключевые теоретические проблемы предпринимательской деятельности. Приведены основные принципы и функции предпринимательской деятельности. Предложено понятие «международное предпринимательство» и обозначены основные его виды. Проанализирована динамика стран мира и Украины в рейтинге Doing business.

Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательская деятельность, функции предпринимательства, принципы предпринимательства, международное предпринимательство, иностранные инвестиции, рейтинг индекса Doing business.

Butenko D.S.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

LEVEL OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISE ACTIVITY IN UKRAINE ON THE BASIS OF EVALUATION OF INTERNATIONAL ENTREPRENEURSHIP

Summary
The evolution of the concept of «entrepreneurship» is considered. The key theoretical problems of entrepreneurial activity are singled out. Basic principles and functions of entrepreneurial activity are given. The concept of «international entrepreneurship» is proposed and its main types are indicated. The dynamics of the countries of the world and Ukraine in the Doing business rating is analyzed.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneurial activity, business functions, business principles, international business, foreign investment, index of Doing business.

УДК 339.658

ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ БРЕНДУ ПІДПРИЄМСТВ У ВИСТАВКОВИХ ЗАХОДАХ: СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Вдовічена О.Г., Нергеш А.В.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено теоретичні положення просування бренду підприємств на внутрішніх та зовнішніх ринках шляхом участі у виставкових заходах. Окреслено перспективи розвитку виставкової діяльності в Україні. Проаналізовано основні тенденції зміни виставкової активності підприємств на внутрішньому ринку. Визначено особливості регулювання та підтримки виставкової діяльності в Україні та за її межами. Порівняно світовий та вітчизняний досвід розвитку виставкової діяльності.
Ключові слова: виставки, ярмарки, виставкові заходи, інструменти маркетингу, ринкова конкуренція, організатори виставок.

Постановка проблеми. Виставки займають особливе місце у великому розмаїтті засобів рекламного впливу, оскільки виявляють великі можливості для просування бренду та для формування прямих контактів з потенційними покупцями і споживачами. Безперешкодне розповсюдження ділової інформації, відчутна присутність транснаціональної продукції на міжнародному ринку і активна пропозиція нових товарів в поєднанні з тенденцією уніфікації попиту істотно впливають на політику маркетингу підприємств, відповідно на їх виставкову політику. Виставка може стати двигуном розвитку виробництва і економіки, політичних відносин, а також потужним інструментом маркетингу, реклами, зв'язків із громадськістю. За таких умова, виставки стають незамінним маркетинговим інструментом для просування на вітчизняному та міжнародному ринках не тільки продукції підприємств, але й самих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні та методичні питання організації та розвитку виставкової діяльності, а також пов'язані з цим прикладні аспекти досліджувались зарубіжними науковцями: І. М. Грищенко, Л. Е. Стровський, В. Г. Пєтєлін, Э. Б. Гусєв, Ж. Ж. Ламбен, Ф. И. Шарков, Я. Г. Критсотакіс, І. К. Багрова, В. О. Власюк, О. О. Гетьман, О. Ю. Григоренко, В. І. Пєтєлін, Н. П. Рєдіна та іншими.

В Україні ярмаркова діяльність ще не набула достатніх теоретичних обґрунтувань і необхідного методичного забезпечення. Питання, які торкаються цієї проблеми, лише частково висвітлювались такими українськими фахівцями, як Т. І. Лук'янець, Е. В. Ромат, С. С. Гаркавенко, А. С. Савощенко, В. І. Фарберов. Розвиток економіки, глобалізація і ринкова конкуренція роблять необхідним подальший розвиток вітчизняного виставкового бізнесу, який проходить етап свого становлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте не дивлячись на численні наукові праці існує суттєва необхідність вивчення того, як виставки реагують на тенденції, які спостерігаються у сфері маркетингу; зокрема, переорієнтація споживачів на більш якісний і дорогий товар, динамічний розвиток ринків та їх інтернаціоналізаційних відносин, зростання конкуренції і потреб в постійному оновленні, а також позиціонування та просування вітчизняних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та аналіз актуальних проблем виставкової діяльності в контексті сучасних реалій та економічних процесів в Україні, а також дослідження основних тенденцій розвитку виставкової діяльності у зарубіжній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Просування підприємств визначається відділом стратегічного розвитку компанії (або відповідального за цей напрямок співробітника) і містить цілу систему дій, спрямованих на впізнаваність бренду на початковому етапі, закріплення його на ринку в подальшому і підтримання іміджу на весь період використання бренду.

Бренд – це послідовний набір функціональних, емоційних, психологічних і соціальних обіцянок цільовому споживачеві, для якого вони є унікальними і значущими і запити якого відповідають найкращим чином. Ці обіцянки активно доводяться до споживача і виконуються за допомогою засобів 4P.

Але виставки несуть вигоду не тільки підприємству-експоненту, але й споживачам. Одним з основних переваг виставок є зосередження зразків величезної кількості товарів, вироблених у різних країнах. Це дає можливість покупцеві в короткий час ознайомитися з існуючими на ринку пропозиціями, одержати необхідну консультацію від фахівців, порівняти ціни і якісні характеристики представлених товарів, провести переговори і виторгувати комерційні умови і, нарешті, підписати контракт. При цьому покупець має можливість ознайомитися з товаром у дії, особливостями його роботи, областю застосування і ефективністю. При покупці товарів широкого вжитку велике значення має можливість попереднього ознайомлення з усім асортиментом товарів за допомогою зразків, або такого прийому як дегустація. Ці фактори забезпечують більшу популярність виставок і, як наслідок, залучають величезну кількість відвідувачів.

Слід, насамперед, зауважити, що виставкова діяльність має визначальне значення саме для розвитку малого і середнього бізнесу який обмежений у фінансових можливостях для організації рекламних заходів із просування своїх товарів та послуг на ринок. Разом з тим, навіть при незначному маркетинговому бюджеті, підприємства

можуть брати участь в масштабних міжнародних виставках та розвивати виставкову діяльність.

Виставкова діяльність – один з найбільш складних та інтегрованих видів маркетингових комунікацій. Вона включає використання всіх доступних інструментів продажу і комунікацій: поштові розсилання; телемаркетинг; рекламу на телебаченні й у пресі; рекламні щити, паблік рилейшнз; роздавання зразків і сувенірів, буклетів та рекламних листівок.

У добре спланованій виставковій роботі найефективніше поєднуються усі згадані інструменти для досягнення швидкого зворотного зв'язку – укладення угод з клієнтами [3].

Періодичність участі у виставках безпосередньо залежить від віку бренду, що просувається. Для бренду, що має міцну репутацію на ринку, досить представництва на одній-двох найбільших галузевих виставках з метою закріплення успіху. Враховуючи сучасну кількість конкуруючих компаній на одному ринку, відсутність компанії та просування її бренду на головних галузевих виставкових заходах може негативно позначитися на репутації. Згідно з результатами опитування деяких компаній, їх присутність на виставках часто обумовлено виключно цілями підтримки іміджу [4].

Для брендів, які тільки виходять на ринок, зазвичай діє правило «чим більше, тим краще». Історія показує випадки, коли при виведенні продукту або бренду на ринок виробники брали участь за рік в 30 виставках. На питання, чи виправдана така виставкова активність, немає однозначної відповіді, але в будь-якому випадку безсумнівна необхідність подання нового бренду на провідних виставках галузі [4].

Оцінити ринок в цифрах практично неможливо, тому що український виставковий бізнес в цілому залишається непрозорим. Більшість організаторів не публікують даних про виставки, а ті, які це роблять, часто перебільшують. Лише кілька провідних компаній проводять аудит виставкової статистики за міжнародними стандартами. З іншого боку, деяка розмитість поняття виставки дозволяє іноді назвати виставкою простий розпродаж товарів із-за кордону, завезених приватними торговцями. Тому нижченаведені цифри треба розглядати як орієнтовні.

В Україні за останні 3 роки спостерігається негативна тенденція до зменшення виставкової активності (рис. 1).

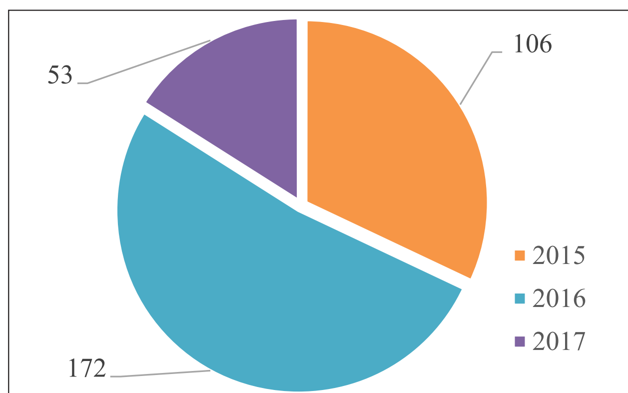

Рис. 1. Кількість проведених виставково-ярмаркових в Україні періодом 2015-2017 рр.

Розроблено автором на основі [5]

Це пов'язано з тим, що більша частина виставок, особливо в регіонах, невелика і слабка в професійному відношенні, – хоча лідери, в той же час, досить сильні й активні. Тому йде поступова консолідація ринку – догляд непрофесійних організаторів, зміцнення лідерів, створення альянсів. У той же час існує ряд порівняно невеликих організаторів, які мають міцні позиції по 1-2 спеціалізованим темам і не збираються нікуди йти.

Найбільшу кількість виставкових заходів за 3 роки (210) було проведено організаторами виставок, зареєстрованих у місті Києві, 46 – в Одеській області, 23 – в Львівський області та 21 – в Харківській області (рис. 2).

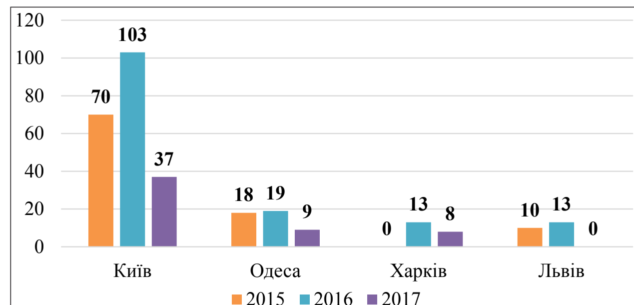

Рис. 2. Кількість виставково-ярмаркових заходів по містах України за 2015-2017 рр.

Розроблено автором на основі [5]

За результатами дослідження найвищий рівень розвитку виставкової діяльності в Україні має Київ. Нині основними організаторами виставок у Києві є Київський міжнародний контрактовий ярмарок (59500 кв. м), «Євроіндекс» (24576 кв. м), «Примус Україна», Торгово-промислова палата України (14158 кв. м), Експоцентр України, Міжнародний виставковий центр, «АККО Інтернешнл» та інші.

Найбільші виставкові центри Києва: «Київ Експо Плаза» (22,000 кв. м), Міжнародний виставковий центр (10,500 кв. м), Експоцентр України (понад 10,000 кв. м), Палац Спорту (7,000 кв. м), Торгово-промислова палата України (1,700 кв. м), «АККО Інтернешнл» (2,800 кв. м). За межами Києва є лише один виставковий центр – «Експо Донбас» в Донецьку (6,000 кв. м).

Таким чином, виставкова діяльність розвивається нерівномірно на території України. Найактивніша діяльність з організації виставок і ярмарків притаманна Києву та великим містам. Низький рівень розвитку виставкової діяльності характерний для більшості регіонів, виставкові заходи в яких організовують переважно місцеві торгово-промислові палати або невеликі приватні підприємства.

Найнижчою кількістю проведених виставково-ярмаркових заходів відзначились Дніпропетровська (4 заходи), Кіровоградська (1 захід), Миколаївська (2 заходи), Запорізька (8 заходів) області. Волинська, Сумська, Закарпатська, Тернопільська, Донецька, Полтавська області протягом трьох років не провели жодного заходу. Тільки місто Київ проводить близько 70 подібних заходів на рік, це найвищий показник по Україні. Решта областей не перевищують показника, що складає 20 виставкових заходів за рік. До таких областей відносяться Одеська, Львівська,

Харківська, що свідчить про відносно невисокий рівень розвитку та організації виставкового бізнесу в цих регіонах.

Структура виставково-ярмаркової діяльності в Україні за тематичними напрямками віддзеркалює нинішній стан економіки України. Виставки пов'язані з будівництвом, автомобільною, легкою промисловістю, товарами народного споживання та сільським господарством є найбільш масштабними (рис. 3).

Рис. 3. Структура виставково-ярмаркової діяльності в Україні за тематичними напрямками за 2015-2017 рр.

Розроблено автором на основі [5]

Це зумовлено дещо викривленим характером структури вітчизняної економіки. Тому що, цим галузям притаманне монопольне становище на ринку, тому й демонструють у виставковій діяльності найбільші досягнення саме в цих галузях. Для названих вище галузей характерним є монопольне становище на ринку та масштабна представленість у національному економічному просторі, саме тому й вітчизняна виставкова справа демонструє переважно досягнення в цих галузях. Найбільш рельєфними відмінностями економіки України від конкурентоспроможних країн є гіпертрофовано велика частка сільського господарства, занадто низький розвиток високотехнологічних секторів економіки. Слід сконцентрувати зусилля на розвитку стратегічних секторів економіки, насамперед високотехнологічних. У вирішенні цього питання може прислужитися саме історичний досвід вітчизняної виставкової справи, зокрема інтеграція науково-теоретичних новацій у процес їх промислового застосування. Саме пріоритетний розвиток високотехнологічних виробництв і розширення експорту їх продукції є шляхом, що дозволяє країнам зробити прорив в економічному зростанні. Оптимізація структурних пропорцій української економіки в напрямі їх наближення до параметрів розвинених країн є основою підвищення рівня продуктивності виробництва та розширення бази економічного зростання, що є підґрунтям підвищення рівня її конкурентоспроможності [7].

Виставкову діяльність регулюють як міжнародні, так і державні, громадсько-професійні установи країн, на території яких вони проводяться. Серед документів, які започаткували державне регулювання виставково-ярмаркової діяльності, можна виділити Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалювання виставкової діяльності в Україні» [1], Розпорядження Президента України «Про вдосконалення проведення виставково-ярмаркових заходів в Україні» [2].

У міжнародній практиці не має єдиного підходу до регулювання та підтримки розвитку виставково-ярмаркової діяльності. У ЄС діє Пояснювальне Повідомлення КЄС (комісія європейського співтовариства) «Про застосування правил єдиного ринку до сектора ярмарків і виставок». У преамбулі вказано, що кожна держава – член ЄС – має право встановлювати умови проведення виставкових заходів і механізм участі в них експонентів, за умови відповідності умов положенням Римського договору про свободу руху товарів, капіталів і послуг в рамках ЄС та принципам функціонування єдиного ринку [7].

В Німеччині державне регулювання виставково-ярмаркової діяльності дуже обмежене. В країні запроваджені «Самодисциплінуючі правила» (добровільний кодекс професійної етики), діють Комітет німецької економіки у справах торговельних ярмарок та виставок (AUMA), яким були ретельно розроблені підходи до типології ярмарків та виставок в країні та Товариство добровільного контролю (FKM), що розповсюджує перевірений, зібраний за єдиними правилами статистичний матеріал про виставкові площі, експонентів, відвідувачів тощо. Утримання та розвиток виставкових центрів субсидується з податку за готельні номери, а самі центри розглядаються як інструмент розвитку економіки [6].

В Італії управління виставками розділене між областями та центральним урядом. Області дають дозвіл на проведення виставок, намагаючись уникнути конкуренції між ними. Центральний уряд контролює якість міжнародних виставок та три основні виставкові структури у Мілані, Вероні та Барі. Питання участі підприємств у закордонних виставках на регіональному рівні вирішує регіональний уряд, а на національному – Інститут зовнішньої торгівлі Італії. Регламентує сферу виставково-ярмаркової діяльності «Рамковий закон про виставкову галузь» № 7 від 11 січня 2001 року, в якому визначені умови видачі дозволів на ведення виставкової діяльності, порядок присвоєння статусу виставковим заходам та складання щорічного офіційного календаря виставок міжнародного та національного значення, умови та порядок формування Консультативного Комітету з виставкової діяльності, тощо [6].

У Франції виставково-ярмаркову діяльність регулює ордонанс № 45 – 2088 від 11 вересня 1945 року «Про виставково-ярмаркові заходи», в якому викладено порядок організації виставкових заходів в країні. Головні виставкові центри в Парижі та Ліоні знаходяться у власності державних структур або управляються ними. Планування та організація ярмарків та салонів здійснюється приватними фірмами та їх об'єднаннями під наглядом державних органів – Державного секретаріату у справах дрібних та середніх підприємств, торгівлі та ремесел, а також префектів відповідних міст та регіонів, яких призначає уряд. Головною координуючою структурою виставкового процесу у Франції

є Асоціація «Ярмарки та салони Франції», що прирівнюється до державної.

В Іспанії контроль за виставковою діяльністю розподілений між центральним урядом (для головних заходів) та місцевими адміністраціями (для місцевих заходів). Основні виставкові структури, що розміщуються у Барселоні та Мадриді знаходяться у власності або місцевих державних органів, або у приватній власності та працюють самостійно чи у складі в консорціумів [6].

Значну підтримку підприємствам, що бажають взяти участь у виставкових заходах або відвідати семінари закордоном здійснює уряд Великобританії в особі Trade Partners UK. Цілями діяльності цієї організації є: надання допомоги молодим експортерам закріпити свої позиції на закордонному ринку; більш досвідченим експортерам закріпитися на нових/нерозвинених ринках.

У світовій економіці роль і значимість виставкової діяльності постійно зростає. Всесвітня асоціація виставкової діяльності (UFI), членом якої є Виставкова федерація України (ВФУ), прогнозує подальший динамічний розвиток виставкового бізнесу. Це підтверджується розвитком світового виставкового ринку: розбудовується сучасна інфраструктура виставок, збільшується кількість виставкових заходів, кількість учасників виставок тощо.

Виставкова Федерація України (ВФУ) була створена в 1997 році. Сьогодні це єдина громадська організація в Україні, котра об'єднує понад 60 провідних організаторів виставок, виставкових центрів і спеціалізованих компаній та має за мету: сприяння розвитку виставкової діяльності у країні, захист законних прав членів Федерації, лобіювання щодо дотримання їх соціальних, економічних, творчих та інших спільних інтересів. Вагомою подією для України стосовно розвитку цієї сфери діяльності є вступ ВФУ до Всесвітньої асоціації виставкової індустрії (UFI), що свідчить про міжнародне визнання українського виставкового бізнесу і відкриває доступ до новітніх методик та інформації, які існують сьогодні на світовому виставковому [9].

Незважаючи на нинішнє уповільнення темпів зростання світової економіки і зниження відкритої торгівлі на міжнародній арені, виставкова індустрія в 2017 році, як і раніше, спрямована на продовження зростання. Результати опитування 18-го УФІ свідчать про збільшення обороту в більшості компаній в 2017 році, після двох років відносно стабільного рівня операційного прибутку. Дослідження забезпечує прогноз і аналіз десяти основних ринків: Бразилії, Китаю, Німеччини, Італії, Мексики, Росії, Південній Африці, Таїланді, Великобританії та США.

Крім того, чотири агрегованих регіональних зон, США, Мексика, Китай і Великобританія були проаналізовані та виступають вище середнього. Бразилія і Росія також свідчити про позитивну динаміка обороту, але тільки в 2017 році.

Дослідження UFI «Global Exhibition Barometer» показало про можливий вплив останніх великих політичних подій (наприклад, голосування у Великобританії, невдалого перевороту в Туреччині, і в США президентські вибори) про міжнародну торгівлю та виставкової індустрії, 45% учасників дослідження очікують у всьому світі обмежений або значний негативний вплив на бізнес [8].

Порівняно в середньому лише один з десяти респондентів очікує, що нещодавні політичні події матимуть позитивний вплив на бізнес. У середньому, 20% вважають, що не вплине і 20-30% невпевнені [9]. На сучасному етапі виставково-ярмаркова діяльність в Україні характеризується низкою структурно динамічних, просторових та функціональних проблем, розв'язання яких у руслі загальносвітних прогресивних тенденцій розвитку відповідної галузі є надзвичайно актуальним питанням.

Перспективні напрями розвитку виставково-ярмаркової діяльності в Україні головним чином будуть залежати від ефективності економічних та політико-правових заходів, спрямованих на реформування цього виду діяльності. Водночас, разом із розвитком виставкового бізнесу з'явится перспектива створення сприятливих умов для збільшення обсягів експорту конкурентоспроможної продукції та послуг, залучення інвестицій і кредитів, забезпечення науково-технічного оновлення вітчизняного виробництва, зміцнення міжнародних зв'язків, підвищення міжнародного іміджу держави, активізації інноваційних процесів тощо. Перспективним із точки зору подальших наукових досліджень є регіональний вимір розвитку виставково-ярмаркової діяльності, аналіз якого дасть можливість обґрунтувати систему ефективних заходів у рамках загальнодержавної концепції та програми розвитку виставково-ярмаркової галузі [10].

Висновки та пропозиції. Таким чином, перспективи виставкової індустрії безпосередньо пов'язані з українським економічним зростанням, а також із зростанням значущості країни на міжнародній арені – очевидно, цей потенціал ще також не вичерпаний. Поява в столиці хоча б одного сучасного великого конгрес-центру здатне перетворити Київ в одну з нових конгресних столиць Європи, конкуруючу з Будапештом і Прагою. Відсутність візового режиму для європейців, так і для громадян колишніх радянських республік створює суттєву конкурентну перевагу також і в боротьбі за право стати однією з східноєвропейських виставкових столиць.

Зрозуміло, український виставковий ринок ще порівняно невеликий. Однак історичні та культурні традиції, приватна ініціатива, технологічна зрілість, звичка чесно відпрацьовувати гроші клієнтів і готовність до швидкого зростання вивели провідних українських гравців на рівень їх європейських колег. У найближчі роки ми станемо свідками багатьох цікавих подій на цьому ринку.

Список літератури:

1. Про заходи щодо поліпшення виставкової діяльності в Україні: Указ Президента України від 30.10.1996 р. № 1015/96 (в редакції від 12.02.2006): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Про вдосконалення проведення виставково-ярмарковових заходів в Україні: розпорядження Президента України від 02.11.2000 р. № 342/2000-рп (в редакції від 16.10.2005): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Виставкова діяльність та її значення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vuzlit.ru/284030/vistavkova_diyalnist_znachennya.
4. Роль виставкової діяльності в просуванні бренду: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studbooks.net/793768/marketing/rol_vystavochnoy_deyatelnosti_prodvizhenii_brenda.
5. Календарь выставок: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.exponet.ru/exhibitions/countries/ukr/review.ru.html.
6. Сініціна О.В. Регулювання та підтримка виставково-ярмаркової діяльності підприємств в Україні та світі): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=26613.
7. Супрун Н.А. Державне регулювання виставково-ярмаркової діяльності: історико-теоретичний аспект. [Електронний ресурс] / Н.А. Супрун, О.М Кудласевич – Режим доступу: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/3_2010/112-123_3'10.pdf.
8. Офіційний сайт Всесвітної організації виставкової діяльності: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufi.org/.
9. Офіційний сайт Виставкової федерації України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.expo.org.ua.
10. Вдовічена О.Г. Потенціал виставково-ярмаркової діяльності у подоланні регіональних диспропорцій: монографія / О.Г. Вдовічена (розділ 2, 3, 4), А.А. Вдовічен (розділ 1). – Чернівці: Чернів. торг-ек. ін-т КНТЕУ. – 346 с.

Вдовичена О.Г., Нергеш А.В.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПЕРСПЕКТИВЫ УЧАСТИЯ БРЕНДА ПРЕДПРИЯТИЙ В ВЫСТАВОЧНЫХ МЕРОПРИЯТИЯХ: МИРОВОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Аннотация
Исследованы теоретические положения продвижения брендов предприятий на внутренних и внешних рынках путем участия в выставочных мероприятиях. Определены перспективы развития выставочной деятельности в Украине. Проанализированы основные тенденции изменения выставочной активности предприятий на внутреннем рынке. Определены особенности регулирования и поддержки выставочной деятельности в Украине и за ее пределами. Проведено сравнение мирового и отечественного опыта развития выставочной деятельности.
Ключевые слова: выставки, ярмарки, выставочные мероприятия, инструменты маркетинга, рыночная конкуренция, организаторы выставок.

Vdovichena O.G., Nergesh A.V.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

PERSPECTIVES OF BRAND PARTICIPATION OF ENTERPRISES IN EXHIBITION ACTIVITIES: THE WORLD AND RUSSIAN EXPERIENCE

Summary
The theoretical provisions for the promotion of brands of enterprises in the domestic and foreign markets through participation in exhibition events are explored. Prospects for the development of exhibition activities in Ukraine are determined. The main trends of the exhibition activity of enterprises in the domestic market are analyzed. Specific features of regulation and support of exhibition activities in Ukraine and abroad are determined. A comparison of the world and domestic experience in the development of exhibition activities is made.
Keywords: exhibitions, fairs, exhibition events, marketing tools, market competition, exhibition organizers.

УДК 331.3

РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АВІАБІЗНЕСУ

Гаркавченко М.О., Ушенко Н.В.
Національний авіаційний університет

У статті розглянуто поняття, економічна сутність та природа корпоративної соціальної відповідальності. Узагальнено ознаки соціальної відповідальності бізнесу. Аналізується вплив корпоративної соціальної відповідальності на ефективність діяльності компанії та, зокрема, ефективність авіабізнесу. Представлено концептуальні підходи до розвитку корпоративної соціальної відповідальності вітчизняних компаній, акцентовано увагу на формуванні їх етичної поведінки. Запропоновано модель процесного підходу щодо впровадження інструментів корпоративної соціальної відповідальності в систему управління організацією.
Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, авіабізнес, розвиток, економічний інтерес, регулювання, соціальні інвестиція.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання на шляху розбудови соціально-орієнтованої економіки все інтенсивніше зростає роль соціальних чинників у діяльності підприємств авіабізнесу. Соціально відповідальні функції компанії, шляхи розвитку соціальної інфраструктури, формування систем соціального забезпечення працівників, впровадження норм етичної поведінки не лише між підлеглими, а й постачальниками, споживачами, сприяння позитивному емоційному кліматові у колективі починають відігравати все більшу роль у досягненні прибутковості та соціального розвитку підприємств авіабізнесу. Така трансформація суспільних пріоритетів вимагає внесення у соціальну політику авіакомпаній принципів та методів соціальної відповідальності, яка може стати одним із напрямів покращення соціального розвитку авіабізнесу. Це дає можливість поставити проблему розвитку корпоративної соціальної відповідальності авіабізнесу в умовах формування соціально-орієнтованої економіки в ряд актуальних наукових напрямів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання соціальної відповідальності бізнесу нині розглядають закордонні та вітчизняні дослідники, зокрема: В. Апопій, К. Девіс, С. Задек, Е. Карнегі, Г. Ленсен, М. Фрідмен, О. Шелдон, А. Базилюк, Г. Башнянін, М. Бутко, В. Воробей, С. Ілляшенко, С. Князь, О. Кузьмін, А. Садєков, М. Стародубська, М. Туган-Барановський, В. Шаповал та низка інших.

Мета статті – визначення передумов та особливостей розвитку корпоративної соціальної відповідальності авіабізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна відповідальність бізнесу в останні роки є предметом досліджень багатьох дослідників, але в даний час понятійний апарат дослідження соціальної відповідальності бізнесу не розроблений в достатній мірі. У різних джерелах зустрічаються різні трактування і позначення однозначних понять. Так, В. В. Ярова визначає соціальну відповідальність як обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у випадку порушення їх – обов'язок звітувати перед суспільством і нести покарання [3, с. 65].

Схоже, але більш ємке визначення соціальної відповідальності знаходимо у А.М. Колота. Під соціальною відповідальністю вчений розуміє дотримання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, а у випадках безвідповідальної поведінки, яка не відповідає вимогам норм чи порушує суспільний порядок, вони зобов'язані нести доповнюючий обов'язок особистого чи майнового характеру [2, с. 72].

На думку Ф. Котлера, поняття відповідальності поєднує дві форми, два різних види відповідальності: 1) відповідальність як реакція суспільства на поведінку індивіда (суспільна відповідальність); 2) відповідальність як система відповідей індивіда на вимоги суспільства (особиста відповідальність). Вчений підкреслює, що між суспільством та індивідом існує взаємозв'язок. З одного боку, суспільство покладає на індивіда обов'язок вчиняти соціально корисні вчинки, а з іншого – воно зобов'язано сприяти суб'єкту у здійсненні ним своїх прав та обов'язків та несе за це відповідальність [5, с. 197].

Соціальна відповідальність відображає певне співвідношення між особистістю та суспільством інтегрально. Як зазначають О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко [7, с. 322], соціальна відповідальність є виразом всієї багатоманітності соціальних відносин та узагальнений вираз всіх форм відповідальності. Специфіка конкретних видів відповідальності обумовлена природою тих суспільних відносин, всередині яких вони виникли та існують у власній якісній визначеності.

Отже, на основі проведеного аналізу соціальну відповідальність бізнесу, на нашу думку, можна узагальнено трактувати як суб'єкт соціальної політики, що функціонує на базі суспільного договору і здійснює добровільний обов'язок корпорацій проводити політику, приймати рішення і слідувати напрямками діяльності з векторною спрямованістю створення суспільного блага.

Ознаками соціальної відповідальності бізнесу є: відсутність жорстких норм, баланс економічних інтересів, інвестування в людський капітал і соціальну інфраструктуру [8, с. 554]. Великі корпорації своїми соціальними інвестиціями сприяють сталому розвитку, максимізації прибутку і скорочення витрат в контексті інтересів бізнесу.

Економічна сутність соціальної відповідальності бізнесу полягає у виконанні перерозподільної функції економіки, які базуються на паритетних (добровільних) основах і принципах соціальної солідарності. При цьому обсяг перерозподілених коштів в рамках соціальної відпо-

відальності бізнесу спланувати неможливо. Він залежить від зусиль усіх учасників соціального процесу: трудового колективу, профспілок, громадськості, і, безумовно, державних структур. Отже, бізнес-структура визначає цільове призначення коштів.

Дослідження показують, що використання корпоративної соціальної відповідальності в діяльності організації позитивно впливає на найважливіші фінансові показники в середньостроковій і довгостроковій перспективі (зростання і прибутковість продажів, прибутковість капіталу та ін.), знижує некомерційні ризики, підвищує інвестиційну привабливість організації, сприяє її сталого розвитку [8, с. 536]. Разом з тим, на думку Ф. Котлера [5, с. 136], корпоративна соціальна відповідальність може знижувати рентабельність, збільшувати приховані витрати, перекладати відповідальність з конкретних індивідом на організацію в цілому. Такі суперечливі оцінки ролі корпоративної соціальної відповідальності в ефективності діяльності організації говорять про те, що соціальна відповідальність є не панацеєю або чарівною паличкою, а інструментом, який вимагає вмілого, грамотного, контекстно-залежного і цільового поводження з ним.

Добре відомо, що навіть такі відносно прості інструменти управління компанією як, наприклад, скорочення персоналу, часто негативно впливає на ціну акцій, а масові звільнення в довгостроковій перспективі можуть обходитися дорожче, ніж економія від них в короткостроковій. Якщо ж взяти більш складні, комплексні інструменти управління як, наприклад, загальне управління якістю (TQM), то він теж може знижувати деякі економічні показники в короткостроковій перспективі, однак в середньостроковій і, особливо, довгострокової значно підвищує ключові економічні показники.

Таким чином, результати використання управлінських інструментів є неоднозначними, та порізному впливають на різні економічні показники, а їх інтегрований ефект визначається загальною якістю управління в самій організації. Корпоративна соціальна відповідальність є відображенням того факту, що організації існують як елемент не тільки економічного, але і соціального життя. Чим більшими стають можливості компанії, тим більш істотний позитивний або негативний внесок вони можуть несуть в суспільні процеси, тим більше зростають очікування широкої громадськості від поведінки економічних агентів, тим більше глибоко повинні ці агенти враховувати такого роду виправдані очікування широкого кола зацікавлених в діяльності організації груп (стейкхолдерів), від яких залежить саме існування компанії. Саме тому розвиток корпоративної соціальної відповідальності і його специфіка пов'язані з ключовими етапами розвитку організації авіабізнесу.

Історичний огляд розвитку корпоративної соціальної відповідальності дозволяє побачити, що як виникнення, так і зміна розуміння корпоративної соціальної відповідальності нерозривно пов'язане з еволюцією світової економіки, соціальними трансформаціями і розвитком наукової думки. А.М. Колот виділяє чотири концептуальні підходи до корпоративної соціальної відповідальності [4, с. 72]:

1) ринковий підхід;
2) підхід з позиції державного регулювання;
3) підхід з позиції «корпоративної совісті»;
4) підхід з позицій «зацікавленої особи».

Хоча ці підходи, або моделі корпоративної соціальної відповідальності, як в теорії, так і на практиці, існували синхронічно, в певних історичних умовах домінував один з них. В епоху виникнення і бурхливого розвитку корпорацій найбільш популярним був ринковий підхід. В епохи кризового стану економіки на перший план виходив підхід з позицій державного регулювання. За часів відносно стабільного зростання – підхід, який спирається на цінності «корпоративної совісті». У періоди економічної і соціальної трансформації (глобалізація, інформаційна революція), ускладнення бізнесу, посилення конкуренції – підхід з позицій «зацікавленої особи» (стейкхолдерський підхід) [6, с. 135].

Проведене дослідження показує, що рівень морального регулювання в бізнесі в Україні не тільки нижче економічно розвинених країн, а й має тенденцію до зниження. З іншого боку навчання етичній поведінці значно впливає на етичність самої поведінки. Не випадково, серед студентів – майбутніх управлінців, які вивчають відповідні дисципліни – моральна свідомість вище, ніж у працюючих менеджерів, які не отримали такої школи, не готових артикулювати етичні проблеми бізнесу і не вміють ними керувати. Впровадження інструментів корпоративної соціальної відповідальності – не механічний процес, подібний, наприклад, впровадженню нової техніки, обладнання, тощо. Інструменти корпоративної соціальної відповідальності діють через свідомість людей. Численними дослідження доведено, що знання, наприклад, змісту етичного кодексу і усвідомлення його важливості істотно впливає на сприйняття співробітниками етичного клімату в організації та їх поведінку на робочому місці. Те ж саме відноситься і до інших інструментів корпоративної соціальної відповідальності.

Рівень знання і розуміння інструментів корпоративної соціальної відповідальності в організації, що досягається в процесі етичного навчання, безпосередньо впливає на етичний клімат організації та, через нього, на економічні результати діяльності організації. Це означає, що впровадження корпоративної соціальної відповідальності безпосередньо пов'язано з організаційним розвитком, управлінням корпоративною культурою та іншими методами менеджменту. Різні інструменти корпоративної соціальної відповідальності спрямовані на досягнення взаємопов'язаних, але різних управлінських і економічних цілей. З іншого боку, між різними інструментами корпоративної соціальної відповідальності існують різної сили зв'язки. Наприклад, діяльність етичної комісії спирається на етичний кодекс. Карти етики є конкретизацією фрагментів етичного кодексу для існуючих робочих місць. Тренінги мають на меті транслювати цінності і норми етичного кодексу в оперативне і тактичне рішення проблем організації. Соціальні програми і інвестиції, їх результати знаходять відображення в соціальних звітах. Тісний зв'язок існує між етичним консультуванням і етичної експертизою.

Найбільш трудомісткими (витратними) є інструменти, що впливають на стратегічний рівень. З іншого боку, саме стратегічні інструменти підвищують економічну і управлінську ефективність використання всієї системи інструментів. Визначення та систематизація факторів, що впливають на рівень корпоративної соціальної відповідальності, виявлення зв'язків між різними інструментами корпоративної соціальної відповідальності надзвичайно важливо для впровадження і підтримки функціонування інструментів корпоративної соціальної відповідальності в діяльності компанії.

Практика імплементації корпоративної соціальної відповідальності показує, що економічно виправданою є послідовність кроків від стратегічних рішень через тактичні до оперативних. Однак загальна схема впровадження повинна супроводжуватися петлями зворотного зв'язку на кожному етапі. Наприклад, розроблений і затверджений етичний кодекс уточнюється, доповнюється, переглядається, розвивається за результатами діяльності етичного комітету, що розглядає злободенні моральні питання функціонування організації. В такому випадку кодекс стає живим інструментом управління організацією, а не склепінням вічних моральних заповідей, слабо пов'язаним з реальною діяльністю організації. Те ж саме відноситься до тренінгів, які не тільки транслюють потрібні компанії цінності і стандарти, а й є своєрідним моніторингом корпоративної культури і морального життя організації. Живе спілкування з настроєм і цінностями співробітників повинно впливати і на роботу комітету з етики та на вдосконалення етичного кодексу.

Таким чином, управління впровадженням корпоративної соціальної відповідальності поєднує в собі механізми проектного та операційного (регулярного) менеджменту. Виходячи з вищесказаного, на нашу думку можна виділити наступні етапи впровадження інструментів корпоративної соціальної відповідальності (рис. 1).

Однак, практика менеджменту в нашій країні показує, що хоча інструменти корпоративної соціальної відповідальності поступово починають поширюватися, але розуміються, як правило, як чисті витрати, свого роду «данину моді». Ясно, що розрахунок ефективності вкладених в соціальні інструменти та програми засобів є показником серйозності намірів компанії. На сьогоднішній день було зроблено декілька спроб дати більш-менш адекватну оцінку процесу ефективності впровадження інструментів корпоративної соціальної відповідальності – обчислити індекс соціальних інвестицій.

В середині першого десятиліття 21 століття дослідники розробили власні методики побудови Індексу соціальних інвестицій. На практиці зустрічаються й інші, менш відомі, підходи. Узагальнюючи минулий досвід, доцільно виділити три групи показників і методик розрахунку ефективності соціальних інвестицій: кількісні, якісні і комплексні. Хоча кожен з індексів має певні недоліки і обмеження, взяті в цілісності вони дозволяють досить об'єктивно оцінити економічний ефект соціальних інвестицій [5, с. 188].

Безумовно, економічний ефект від соціальних інвестицій зростає при високому рівні комунікаційної активності організації, спрямованої на висвітлення даного аспекту діяльності. На жаль, в Україні лише деякі компанії виявляють високий рівень прозорості програм в області соціальних інвестицій. Основні причини цього, як уже говорилося, лежать у відсутності інституційних передумов, в потенційному конфлікті інтересів різних груп стейкхолдерів. При вирішенні цієї важливої для бізнесу, і для держави, і для суспільства проблеми необхідно використовувати весь арсенал засобів, вироблений за останні роки економічної наукою в галузі корпоративної соціальної відповідальності.

Програми корпоративної соціальної відповідальності українських авіакомпаній плануються і реалізуються за аналогією із зарубіжними компаніями, які прийшли на український ринок і продовжують свою діяльність відповідно до загальних корпоративних стандартів (в тому числі і щодо корпоративних соціальних програм).

Як було показано раніше, корпоративна соціальна відповідальність є чинником підвищення економічних показників діяльності авікомпанії: впливає на вартість акцій, максимізує прибуток (не дивлячись на свою затратність), підвищує лояльність співробітників і знижує плинність кадрів, покращує іміджеве сприйняття компанії, підвищує вартість гудвілу і т. д. Отже, діяльність з розвитку корпоративної соціальної відповідальності поряд з економічною діяльністю повинна мати в своїй основі елементи бізнес-планування, контроль на етапі впровадження, реалізації та після закінчення здійснення тих, чи інших заходів, піддаватися загальній незалежнійоцінці (соціальний аудит). І в основі всієї цієї сукупності принципових положень повинна лежати якась універсальна концепція формування, впровадження, реалізації та оцінки системи корпоративної соціальної відповідальності, яка представляє собою методику, яка застосовується

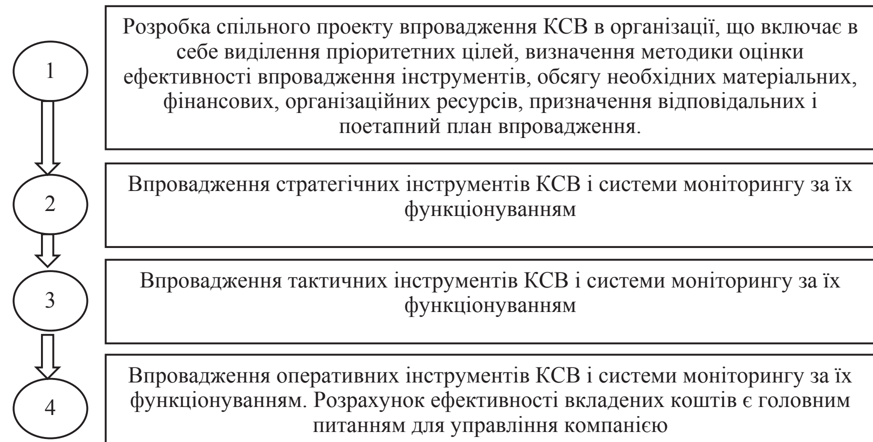

Рис. 1. Етапи впровадження інструментів корпоративної соціальної відповідальності

Джерело: складено автором

на підприємствах різних форм власності, галузевої приналежності і масштабів своєї діяльності.

Організація роботи по формуванню корпоративної соціальної відповідальності в авіакомпанії, на нашу думку, може базуватися на таких концептуальних положеннях, оформлених у вигляді ряду послідовно реалізованих етапів.

Висновки. Отже, у проведеному дослідженні корпоративна соціальна відповідальність розглянута як суб'єкт соціальної політики, який функціонує на базі суспільного договору і здійснює добровільний обов'язок корпорацій проводити політику, приймати рішення і слідувати напрямками діяльності з векторної спрямованістю створення суспільного блага. Ознаками соціальної відповідальності бізнесу слід визнати відсутність жорстких норм, баланс соціальних і економічних інтересів, інвестування в людський капітал і соціальну інфраструктуру, розумінню та прояву суспільної свідомості.

Корпоративна соціальна відповідальність в різних її проявах сприяє стабільності трудових колективів, зростанню продуктивності праці, стійкості розвитку компанії в довгостроковій перспективі.

Підприємства, що реалізують програми корпоративної соціальної відповідальності, мають більш широкі можливості для залучення інвестиційного капіталу, більш успішно рекламують свої послуги, отримують податкові пільги. В кінцевому підсумку, соціально-відповідальні авіакомпанії сприяють зниженню соціальної напруженості суспільства, виступають надійними партнерами держави в реалізації його соціальних програм.

Максимізація позитивного впливу бізнесу на суспільство шляхом реалізації соціальних програм повинна мати чітку, науково обґрунтовану парадигму розвитку, побудовану з урахуванням послідовної реалізації універсальних етапів поліпшення якості життя громадян.

Список літератури:

1. Петрашко Л.П. Корпоративна відповідальність: крос-культурні моделі табізнес-практики: монографія / Л.П. Петрашко. – К.: КНЕУ, 2013. – 342 с.
2. Головінов О.М. Соціальна відповідальність бізнесу: українські реалії і проблеми / О.М. Головінов // Економічний вісник Донбасу. – 2014. – № 2(36). – С. 187-192.
3. Ярова В.В. Категорія «соціальна відповідальність»: теоретичні джерела, еволюція підходів до визначення, практика розвитку / В.В. Ярова // Вісник Академії праці і соціальних відносинФедераціїпрофспілокУкраїни. – 2013. – № 4. – С. 63-69.
4. Колот А.М. Корпоративна соціальна відповідальність:сучаснафілософія, проблемизасвоєння / А.М. Колот // Економіка України. – 2014. – 3(628). – С. 70-82.
5. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Н. Лі – Житомир: А. Капусты, 2005. – 302 с.
6. Могутнова Н.Н. Корпоративная культура: понятие, подходы / Н.Н. Могутнова // Социологические исследования. – 2005. – № 4. – С. 130-136.
7. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
8. Чумиков А.Н. Актуальные связи с общественностью: сфера, генезис, технологии, области применения, структуры [Текст]: учеб.-практ. пособие / А.Н. Чумиков, М.П. Бочаров. – М.: ЮРАЙТ: Высш. образование, 2009 (Казань). – 721 с.

Гаркавченко М.О., Ушенко Н.В.
Национальный авиационный университет

РАЗВИТИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ АВИАБИЗНЕСА

Аннотация
В статье рассмотрены понятие, экономическая сущность и природа корпоративной социальной ответственности. Обобщены признаки социальной ответственности бизнеса. Анализируется влияние корпоративной социальной ответственности на эффективность деятельности компании и, в частности, эффективность авиабизнеса. Представлены концептуальные подходы к развитию корпоративной социальной ответственности отечественных компаний, акцентировано внимание на формировании их этического поведения. Предложена модель процессного подхода по внедрению инструментов корпоративной социальной ответственности в системе управления организацией.
Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, авиабизнес, развитие, экономический интерес, регулирование, социальные инвестиции.

Harkavchenko M.O., Ushenko N.V.
National Aviation University

DEVELOPMENT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS AVIA

Summary
The article deals with the concept, the economic essence and nature of corporate social responsibility. Generalized signs of social responsibility of business. The influence of corporate social responsibility on the efficiency of the company's activities and, in particular, the effectiveness of air travel is analyzed. Conceptual approaches to the development of corporate social responsibility of domestic companies are presented, attention is focused on the formation of their ethical behavior. A model of a process approach for the implementation of corporate social responsibility tools in the organization management system is proposed.
Keywords: corporate social responsibility, air ticket, development, economic interest, regulation, social investments.

УДК 655.1:311.3

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ПОЛІГРАФІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Гончарук О.В., Бабенко А.А.
Національна металургійна академія України

Проаналізовано сучасний стан підприємств поліграфічної галузі в Україні, зокрема динаміку кількості підприємств, обсягів реалізації, зміни цін, показники структури виробництва. Виконано порівняння результатів роботи вітчизняної поліграфії з результатами роботи цієї галузі в європейських країнах. Досліджено особливості роботи поліграфічних підприємств США та Японії. Охарактеризовано основні тенденції, що існують в галузі в Україні та світі. Виявлено чинники незадовільної роботи вітчизняної поліграфії, надано рекомендації щодо поліпшення її результатів та подальшого розвитку.

Ключові слова: поліграфічна промисловість, динаміка, обсяг виробництва, обсяг реалізації, ціна поліграфічної продукції, розвиток, тенденція, друк, книги, інноваційний потенціал.

Постановка проблеми. Вітчизняна поліграфія останніми роками переживає складний період. Динамічність, складність і непередбачуваність зовнішніх факторів призводить до зростання ризику господарської діяльності поліграфічних підприємств, що в свою чергу призводить до уповільнення темпів вдосконалення внутрішніх процесів та механізмів. Підприємства поліграфічної галузі, що обслуговують сферу книговидавництва, реклами та ЗМІ, постійно зіштовхуються з новими конкурентами, що спричинене активним і швидким розвитком комп'ютерних технологій. Зростаюча кількість електронних книг, онлайн ресурсів замінили такі традиційні джерела інформації як газети, журнали, книги. Цифрові технології управління та друку революційно змінюють основу друку, виводячи поліграфічну промисловість на новий виток розвитку.

Тому виживання вітчизняної поліграфії безпосередньо залежатиме від швидкості впровадження інновацій власниками підприємств, враховуючи тренди та напрямки зміни пріоритетів у цьому бізнесі. Для того, щоб правильно визначити правильний вектор руху поліграфічних підприємств, потрібно виконати дослідження сучасного стану поліграфічної галузі в Україні та світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню сучасного стану та динаміки розвитку вітчизняної поліграфічної галузі присвятили свої ґрунтовні праці такі дослідники як Л.Е. Довгань [1], В.Б. Базилюк [2], К.А. Пріб [3], Б.В. Дурняк, А.М. Штангрет, В.В. Мартинів [4], Л.А. Швайка [5], С. Буряк [6]. Проте деякі з них було розроблено ще до політичної та економічної кризи в країні, в деяких не наводяться рекомендації щодо подальшого розвитку галузі, інформація в деяких з них вже певною мірою застаріла.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи важливість поліграфічної діяльності в сучасних умовах та швидкі темпи прогресивних змін в ній, актуальним є безперервний аналіз тенденцій в цій галузі на світовому та вітчизняному рівні, результатів роботи підприємств, що в неї входять, та способів збільшення їх потенціалу.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану, виявлення основних проблем, особливостей та напрямів розвитку поліграфічної промисловості в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні обсяг друкованої продукції в світі оцінюється в 477 млрд євро. За прогнозами аналітиків, в найближчі роки темпи його зростання складуть 2,2% в рік і до 2020 року він досягне 553 млрд євро [2].

На розвинені країни припадає близько 88% друкованої продукції в світі. Частка країн, що розвиваються, становить 11%, а тих, що відстають – близько 1% (рис. 1) [2].

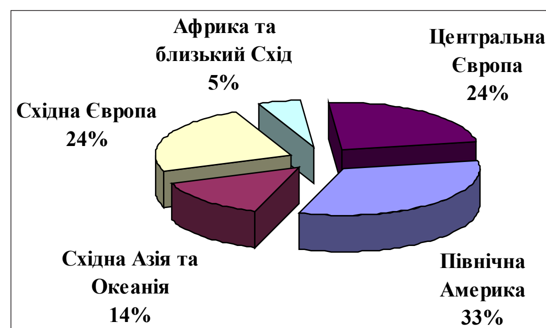

Рис. 1. Структура ринку друкованої продукції за континентами [2], %

Однак, в перспективі, за прогнозами світових аналітиків, ситуація буде змінюватися, і до 2020 року обсяг друку в країнах, що розвиваються, складе половину від обсягу виробництва в розвинутих.

У структурі поліграфічних робіт більш швидкий розвиток отримають цифрові невеликі друкарні, що спеціалізуються на випуску дрібних накладів і друці змінних даних. Темп зростання обсягів друку книг та журналів в світі за період 2010 – 2015 рр. склав 0,6%, упаковок – 2,5%, комерційної друкарської продукції – 0,8% [7].

У США річний обсяг виробництва друкованої продукції становить 509 євро на душу населення, в Бразилії – 33 євро, в Китаї – 12 євро. Очевидно, що недоцільно чекати значного екстенсивного зростання друку в розвинених країнах, а основним напрямком розвитку поліграфічного виробництва в них буде впровадження нових технологій.

Найбільшим вважається потенціал зростання на ринках Східної Європи, Південно-Східної Азії і Латинської Америки. Обсяг ринку Східної Європи в 2016 році склав 11,5 млрд євро.

Розглянемо ситуацію в поліграфії деяких країн світу. Найбільш потужною є поліграфічна база

США. Відповідно США на сьогоднішній день є й найбільшим в світі виробником і споживачем паперу. Споживання паперу в США в шість разів більше, ніж в середньому в світі, і на чверть більше, ніж в Японії, яка є другою в світі за величиною споживання паперу [7].

Масштаби поліграфічної галузі США – 30 тис. друкарень з мільйонним числом зайнятих, загальним оборотом в сумі 166,6 млрд. дол. США. Рівень продуктивності праці в американських друкарнях значно випереджає цей показник в більшості розвинених країн, проте, істотно поступається поліграфії Японії.

В Японії налічується близько 30 тис. поліграфічних підприємств, на яких працює 350 тис. осіб. Загальний оборот всіх друкарень перевищує 80 млрд. дол. США, в тому числі 2,5 млрд. дол. США отримано за допомогою цифрової друкарської техніки. Характерна риса японської поліграфії полягає в тому, що 98,6% підприємств мають чисельність менше 100 осіб, в той час як майже 45% від обсягу всієї продукції, що випускається, припадає на інші 1,4% друкарень. Основна кількість цих підприємств сконцентрована в провідних компаніях країни – Dai Nippon Printing (DNP) і Toppan Printing. На відміну від більшості країн з розвиненою поліграфією, в Японії підготовку фахівців для друкарень компанії здійснюють самостійно. Навчання проводять безпосередньо на робочих місцях або в спеціальних центрах, а у випадках встановлення нового обладнання – на базі його виробника.

Як видно з таблиці 1, серед країн Європи найсильнішу поліграфічну базу має Німеччина.

В Німеччині останнім часом функціонує близько 10 тис. поліграфічних підприємств з числом працюючих 158 тис. осіб, які виконують роботи на суму понад 20 млрд. євро. Використання виробничих потужностей в друкарнях країни перевищує 80%.

Поліграфічна галузь Німеччини за структурою складається в основному з малих, невеликих і середніх друкарень. В середньому на одному підприємстві зайнято не більше 16 осіб, в штаті 80% друкарень значиться менше 20 працівників. Річний оборот галузі в перерахунку на одне поліграфічне підприємство складає 2,3 млн. євро, середня продуктивність праці в німецькій поліграфії досягає 140 тис. євро на особу.

Питома вага великих операторів німецького ринку поліграфії – 650 друкарень (або 6,5% від загального числа друкарень), які забезпечують в загальному обороті галузі майже 60%.

Асортиментна структура виробленої в Німеччині друкованої продукції в укрупненому вигляді представлена таким чином – книги, журнали, газети, в загальному обсязі виробництва становлять відповідно 6,6%, 11,3% і 11,4%. Частка друкованої продукції, пов'язаної з рекламою, досягає в загальному вартісному обсязі виконаних в Німеччині поліграфічних робіт більше 60%. При цьому співвідношення експорту та імпорту поліграфічних робіт в зовнішньоторговельному балансі країни оцінюється як 70:30.

За результатами 2016 р. поліграфічна промисловість Німеччині знаходиться в депресивному стані, який характеризується численними банкрутствами і продажами фірм, скороченням обсягу випуску продукції, виготовленої офсетним способом друку. Одночасно питома вага цифрового друку зростає, 10% випуску книжкової продукції зараз друкується на цифрових машинах [8].

Дані опитування, проведеного об'єднанням поліграфістів Німеччини BVDM в першому кварталі 2016 р., підтверджують погіршення становища в галузі. Економічні очікування мають негативний тренд. Подальше погіршення пов'язане зі зниженням цін на поліграфічні роботи в сегментах журнального і пакувального друку. Відзначається, що показник ділового клімату в німецькій поліграфії в цілому знижується, але одночасно друкарні, що спеціалізуються в області друкованої упаковки, висловлюють впевненість в стабільності свого сектора ринку, а також демонструють інвестиційну активність і необхідність в збільшенні робочих місць на своїх підприємствах [8].

На другому місці серед європейських країн за показниками, що характеризують результати роботи поліграфічної промисловості, є Польща. Кількість поліграфічних підприємств в ній навіть перевищує їх кількість в Німеччині, проте за всіма іншими показниками поліграфія Польщі суттєво відстає від німецької.

Нажаль, результати роботи вітчизняної поліграфії є дещо гіршими (табл. 1). За даними станом на 2013 р. за кількістю підприємств поліграфічної галузі, а також за кількістю працюючих, Україна знаходиться на третьому місці з досліджуваних країн, проте за продуктивністю праці, середнім річним оборотом в цілому і в розрахунку на одне підприємство поступається іншим країнам, займаючи останні місця.

Український поліграфічний ринок представлений державними і приватними газетами, журналами і книжковими видавництвами, спеціалізованими торговельними компаніями.

Таблиця 1

Показники роботи поліграфічної промисловості в країнах Європи станом на 2013 р.

Країна	Річний оборот, млрд. євро	Кількість підприємств	Кількість працюючих, тис. осіб	Середній річний оборот одного підприємства, млн. євро	Продуктивність праці, тис євро/особу
Німеччина	21	10000	158	2,1	132,9
Литва	0,12	380	3,8	0,3	31,6
Польща	2,5	10114	39,2	0,2	63,8
Словакія	0,24	209	3,9	1,1	61,5
Словенія	0,42	1087	4,8	0,4	87,5
Фінляндія	1,713	1101	9,7	1,6	176,6
Україна	**0,814**	**1931**	**24,6**	**0,4**	**33,1**

Джерело: складено автором на основі 7, 8, 9

З часів отримання Україною незалежності кількість поліграфічних підприємств поступово зменшувалась. В останні роки ця тенденція не змінилась. На рис. 2 наведено динаміку зміни кількості підприємств у поліграфічній промисловості України за останні шість років, тобто за період 2010-2016 рр.

За офіційними статистичними даними у 2016 р. частка поліграфічних підприємств становила лише 4,77% від загальної кількості підприємств переробної промисловості. При цьому за останні шість років їх кількість скоротилась на 268 одиниць, або на 15%. При незначному зростанні кількості поліграфічних підприємств у 2013 році, середнє щорічне скорочення їх за цей період становило 1,55%.

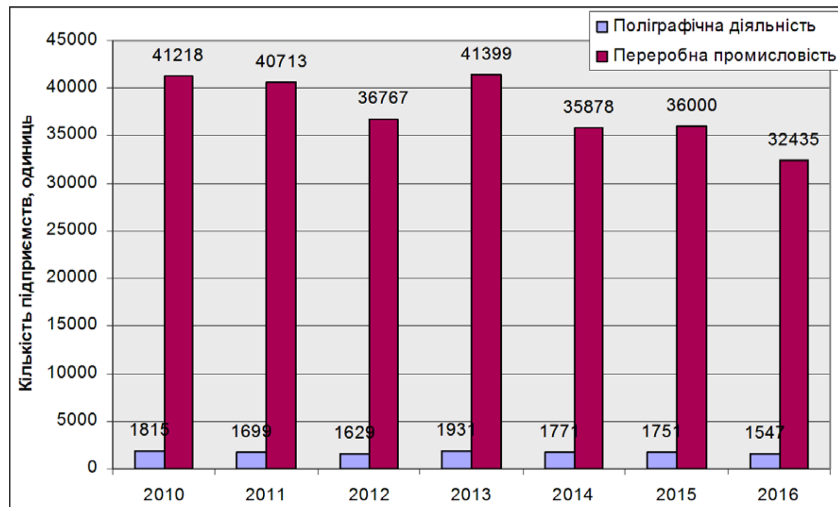

Рис. 2. Кількість підприємств поліграфічної промисловості України в загальній кількості підприємств переробної промисловості [9]

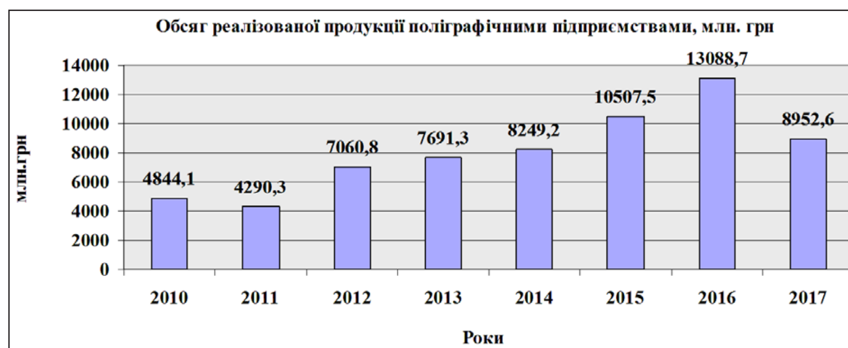

Рис. 3. Динаміка зміни обсягу реалізованої продукції вітчизняними поліграфічними підприємствами, млн. грн

Така ж негативна тенденція спостерігається і з кількістю працюючих в галузі. Так з 2010 по 2016 р кількість працівників, зайнятих поліграфічною діяльністю та пов'язаними з нею послугами, скоротилась з 20,7 до 18,8 тис. осіб, тобто на 9,2%.

Обсяг реалізованої продукції з 2010 р по 2016 р. нерівномірно, але зростав, а в 2017 р значно знизився (табл. 2, рис. 3).

В цілому за досліджуваний період цей показник зріс в 1,8 рази (рис. 3), в 2015-2016 р він взагалі приростав більше, ніж на 20%, а в 2017 році скоротився майже на 32%.

В той же час, суттєве зростання реалізованої продукції в грошовому виразі в 2011-2016 р. зумовлено великою мірою, а в 2014, 2015 роках навіть більшою мірою, зростанням цін на продукцію. Таким чином, в розглянутому часовому інтервалі фізичні обсяги реалізації поліграфічної продукції або зростали несуттєво, або взагалі, знижувались.

При цьому, зниження обсягів реалізації відбувалось найбільшими темпами за періодичними виданнями (табл. 3). Так, кількість надрукованих газет, журналів та іншої періодики за період з 2011 по 2015 рік змен-

Таблиця 2

Обсяг реалізованої продукції поліграфічними підприємствами

Показник	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Обсяг реалізованої продукції поліграфічними підприємствами, млн. грн	4844,1	4290,3	7060,8	7691,3	8249,2	10507,5	13088,7	8952,6
Частка від показника за переробною промисловістю, %	0,68	0,49	0,79	0,92	0,91	0,92	1,00	0,71
Індекс обсягу реалізованої продукції поліграфічними підприємствами, %	-	88,6	164,6	108,9	107,3	127,4	124,6	68,4
Індекс цін на поліграфічну продукцію, %	-	104,8	101,2	100,6	116,8	127,6	105,5	н/д

Джерело: складено на основі 9

Таблиця 3

Друкування періодичних видань, книг та іншої поліграфічної продукції в 2011-2015 р., млн. од.

Вид продукції/Рік	2011	2012	2013	2014	2015	Середній темп зміни показника, %
Періодичні видання: газети, журнали	236	160,4	115,2	91,1	61	-28,7
Рекламні каталоги	3	3,6	3,9	2,2	1,3	-18,9
Рекламна продукція: проспекти, плакати	8	10,5	49,3	20	23,7	31,2
Книги, брошури та ін.	48,3	52,5	63,4	61,3	39,5	-4,9
Календарі	2,7	2,7	2,4	3,3	2,5	-1,9

Джерело: складено на основі 9

шувалась в середньому майже на 29% щорічно, рекламних каталогів – на 18,9%, книг, брошур та ін. – на 4,9%.

За результатами 2015 року на одного мешканця України припадає 0,85 книги (у 2014 – 1,28 книги, у 2013 – 1,53 книги) [6, 10]. Така ситуація пов'язана з високою вартістю друкованої продукції, зниженням реальних доходів населення та загальною тенденцією до зниження інтересу до читання.

У 2014 році було проведено дослідження на вимогу GfK Ukraine для «Київстар» під назвою «Читання книг в Україні-2014». Згідно з результатами дослідження, більшість респондентів не могли дозволити собі купити друковану книжку з причини високої ціни, яка була в діапазоні 51-100 грн за примірник, у той час як в 2013 р. половина опитаних були готові платити до 50 грн, а в 2014 році – тільки третина. Респонденти демонстрували відмову купувати дорогу друковану продукцію [11].

За результатами соціологічного дослідження, проведеного Громадською організацією «Форум видавців» за підтримки програми Європейського Союзу «Книжкова платформа», кількість українців, які протягом 2016 р не прочитали жодної книги, складає 42%, читають протягом року від однієї до п'яти книг – 35%, від 6 до 10 книг – 13%, понад 10 книг – 10%. Для порівняння, кількість американців, які не читають зовсім, складає всього 19%, що в 2,21 рази менше, ніж в Україні [10]. Проте українці все ще залишаються читаючою нацією. Позитивним моментом є зростання попиту на українські книги в 2016 р., загальний наклад яких зріс до 45 млн. екземплярів у порівнянні з 39,5 млн. в 2015 р. Таке зростання обумовлене відмовою українських читачів від російської книги, яка до воєнних дій займала 80% усіх продажів, а зараз – до 40-60%. І ця частка продовжує зменшуватись [10].

Також великий вплив на падіння обсягів продажів друкованих засобів масової інформації (газети, журнали) має Інтернет.

Крім того, починаючи з 2010-х, друковані періодичні видання змінили політику – вони перейшли в онлайн формат, який виявився більш ефективним.

Як було відзначено в статті В. Гвоздєва, мультимедійні технології призвели до еволюції традиційної журналістики, і, відповідно до «теорії смерті газет» А. Мірошниченко, онлайн ЗМІ можуть повністю замінити друковану продукцію протягом наступних 15-20 років [5].

Єдиним видом друкованої продукції, що зростає з високими темпами (табл. 3) є виготовлення рекламної продукції (проспекти, плакати) – 31,2% в середньому щорічно.

Отже, для успішного існування підприємства змушені постійно адаптуватися до мінливих умов середовища: створювати стратегію, час від часу коректувати її. Також більшість підприємств знайшли вихід у тому, що відкрили нову нішу для діяльності, наприклад, перейшли до друку рекламної продукції.

Згідно з дослідженнями, виробництво оголошень та брошур займає в середньому 20% від загального обсягу грошових доходів друкарні [2]. Web-реклама – достатньо прибутковий бізнес на сьогодні (рис. 4).

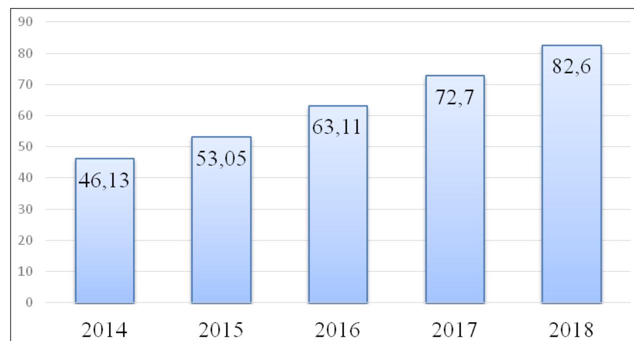

Рис. 4. Чистий дохід від цифрової реклами Google з 2014 року до 2018 року (прогноз) (в млрд. доларів США) по всьому світу [2]

Ця статистика є оцінкою чистих доходів від реклами Google по всьому світу з 2014 до 2018 (прогноз). У 2016 році чисті цифрові рекламні доходи он-лайн компаній склали 63,11 млрд. доларів США і прогнозується, що буде досягнуто 82,58 млрд. доларів США до 2018 року.

Отже реклама – це ефективний засіб для просування товару, проте не універсальний. Тому на сьогодні важливим моментом у розвитку поліграфічної галузі є постійний моніторинг трендів на видавничо-поліграфічному ринку, пошук нових джерел збуту продукції, диференціація асортименту послуг та застосування досвіду іноземних компаній.

Висновки і пропозиції. Отримані результати дають можливість стверджувати, що в світовому масштабі обсяги поліграфічної продукції поступово зростають, але темпи цього зростання є незначними. Більша частка (88%) виробництва припадає на розвинені країни, проте в майбутньому вона буде знижуватись на користь країн, що розвиваються. Найбільшими виробником поліграфії у світі є США. Серед країн Європи найпотужнішу базу має Німеччина. Україна за кількістю поліграфічних підприємств та кількістю працюючих поступається в Європі тільки Німеччині та Польщі, але за ефективністю роботи має невисокі показники у порівнянні з європейськими виробниками.

Обсяг реалізації у вітчизняній поліграфічній промисловості у вартісному вимірі за останні сім років зріс в 1,8 разу, але це зростання зумовлене більшою мірою зростанням цін на продукцію. Кількість друкованої продукції, за виключенням рекламної, за досліджувані роки стабільно скорочувалась. Скорочення виявлено і за кількістю поліграфічних підприємств – на 15% з 2010 року.

Такі тенденції в поліграфічній промисловості спричинені загальним зниженням інтересу суспільства до читання, недостатньою державною підтримкою галузі, низькою конкурентоспроможністю вітчизняної продукції через постійне зростання цін на неї, зменшенням реальних доходів населення та появою інноваційних видів друку, переходом друкованих ЗМІ в онлайн формат, відсутністю координації дій учасників видавничо-поліграфічної діяльності, загальний спад у промисловості країни тощо.

Таким чином, актуальними є подальші пошуки у напрямку підвищення економічного потенціалу вітчизняних поліграфічних підприємств, особли-

во інноваційного. Без цього, в сучасних умовах стрімкого розвитку науково-технічного прогресу та інформаційних технологій, вітчизняним поліграфічним підприємствам буде вкрай важко зберігати конкурентоспроможність та ефективність функціонування.

Список літератури:

1. Довгань Л. Є. Поліграфічна промисловість України: сучасний стан та тенденції розвитку / Л. Є. Довгань, Ю. П. Воржакова // Економіка та держава. – 2013. – № 6. Електронний ресурс. Режим доступу: https://core.ac. uk/download/pdf/47229594.pdf.
2. Базилюк В. Б. Особливості функціонування та трансформації підприємств видавничо-поліграфічної галузі в умовах інституційних перетворень / В. Б. Базилюк // Хмельницький: Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – С. 221-224.
3. Пріб К. А. Формування стратегії розвитку підприємств видавничо-поліграфічної галузі / К. А. Пріб // Інтелект XXI. – 2014. – № 6. – С. 30-38. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2014_6_6.
4. Дурняк Б. В. Стан і тенденції розвитку підприємництва у видавничо-поліграфічній галузі / Б. В. Дурняк, А. М. Штангрет, В. В. Мартинів // Наукові записки. – 2008. – № 2(14). – С. 77-82.
5. Швайка Л. А. Економіка видавничо-поліграфічної галузі / Л. А. Швайка, А. М. Штангрет. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2008. – 480 с.
6. Аналітичний огляд книговидавничої діяльності за підсумками 2015 року [Текст] / С. Буряк // Вісник Книжкової палати. – 2016. – № 4. – С. 9-17.
7. Григорьев В. В. Российская полиграфия. Состояние, тенденции, перспективы / В. В. Григорьев // Отраслевой доклад – 2013. – 112 с.
8. Григорьев В. В. Российская полиграфия. Состояние, тенденции, перспективы / В. В. Григорьев // Отраслевой доклад – 2017. – 74 с.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
10. Огляд ринку. Книговидання. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://msb.aval.ua/news/?id=26190.
11. Дослідження читання книжок в Україні – 2014. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.slideshare.net/Kyivstar/report-gfk-reading2014for-uploading-38932265.

Гончарук О.В., Бабенко А.А.
Национальная металлургическая академия Украины

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПОЛИГРАФИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УКРАИНЕ И МИРЕ

Аннотация
Проанализировано современное состояние предприятий полиграфической отрасли Украины, в частности динамика количества предприятий, объемов реализации, изменения цен, показатели структуры производства. Выполнено сравнение результатов работы отечественной полиграфии с результатами работы данной отрасли в европейских странах. Исследованы особенности работы полиграфических предприятий США и Японии. Охарактеризованы основные тенденции, существующие в отрасли в Украине и в мире. Выявлены факторы неудовлетворительных результатов работы отечественной полиграфии, даны рекомендации по их улучшению и дальнейшему развитию.
Ключевые слова: полиграфическая промышленность, динамика, объем производства, объем реализации, цена полиграфической продукции, развитие, тенденция, печать, книги, инновационный потенциал.

Honcharuk O.V., Babenko A.A.
National Metallurgical Academy of Ukraine

THE STATE AND THE PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE POLYGRAPHICAL INDUSTRY OF UKRAINE AND THE WORLD

Summary
The current state of the enterprises of the printing industry of Ukraine is analyzed, in particular, the dynamics of the number of enterprises, sales volumes, price changes, and production structure indicators. Comparison of the results of the work of domestic printing with the results of this industry in European countries is made. The peculiarities of the work of printing enterprises of the USA and Japan are investigated. The main trends existing in the industry in Ukraine and in the world are characterized. The factors of unsatisfactory results of the work of domestic printing are revealed, recommendations for their improvement and further development are given.
Keywords: printing industry, dynamics, volume of production, volume of sales, price of printing products, development, trend, printing, books, innovation potential.

УДК 336.274,5

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДІАГНОСТИКИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ – ПОЗИЧАЛЬНИКІВ БАНКУ

Гопкало В.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджені інструменти діагностики кредитоспроможності юридичних осіб – позичальників банку, що рекомендовані Національним банком України, а також їх практична імплементація комерційними банками. Це дозволить виявити ступінь релевантності та можливі недоліки в розроблених процедурах.
Ключові слова: юридичні особи, кредитоспроможність, позика.

Постановка проблеми. Політична та економічна ситуації, що склалися в країні протягом 2014-2015 рр., значна девальвація гривні, спад в економіці, військові дії у східному регіоні, анексія АР Крим та недостатній рівень корпоративного управління зумовили погіршення якості кредитного портфелю банків. На теперішній час рівень неповернення кредитів залишається високим, що підвищує зокрема кредитний ризик комерційних банків, знижує ефективність кредитної діяльності як кредиторів, так і позичальників.

Розв'язання проблеми потребує посиленої уваги до питань, пов'язаних із визначенням факторів, що впливають на неповернення позичальником наданих кредитів, обґрунтуванням напрямів удосконалення кредитних відносин та механізмів їх реалізації. У зв'язку з цим актуальним за сучасних тенденцій розвитку банківського сектору є аналіз сучасних методик діагностики юридичних осіб – позичальників банку, які у більшості банків займають левову частку кредитного портфелю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях зарубіжних і вітчизняних економістів досліджено широке коло питань, пов'язаних з аналізом фінансового-економічного стану юридичних осіб – позичальників банку, їх оцінюванням та управлінням. Серед вітчизняних науковців, які приділяли значну увагу дослідженню цих питань, можна виокремити В. Бордюг [3], І. Воробйову [4], Ю. Дубіну [5], Т. Журавель [6], О. Мельника [7], М. Мікуліна [8], О. Мірошник [9], Н. Онищук [10], О. Терещенка [11] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для вітчизняної фінансової думки головною є проблема формування інструментів реалізації концепції управління банківськими ризиками, які мають бути ефективними як в умовах відносно стабільного зовнішнього середовища, так і в період кризи. Підвищення дієвості таких інструментів потребує вдосконалення теоретико-методологічних засад управління банківськими ризиками в цілому, в тому числі детальному аналізі фінансово-економічного стану позичальників. Відповідно, актуальним завданням для розвитку прогнозованої діяльності банківського сектору є оновлення концептуального підходу до науково – практичного осмислення управління банківськими ризиками з огляду на причини і наслідки глобальної фінансової кризи, а також поглиблення методологічного апарату дослідження проблеми діагностики юридичних осіб – позичальників банку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження існуючих моделей оцінки фінансового стану позичальника та його кредитоспроможності, а також розробка шляхів удосконалення механізму оцінки діагностики юридичних осіб – позичальників банку. Виходячи з мети дослідження, нами були поставлені наступні завдання:

1) дослідити сутність та нормативно-правове регулювання діагностики кредитоспроможності юридичних осіб – позичальників банку;

2) визначити методи оцінки кредитоспроможності позичальників банку, що застосовуються комерційними банками на практиці;

3) проаналізувати проблеми діагностики кредитоспроможності юридичних осіб – позичальників банку.

Об'єктом дослідження виступає процес проведення діагностики позичальників банку.

Предметом дослідження є визначення методичних засад та інструментарію діагностики кредитоспроможності юридичних осіб – позичальників банку.

Виклад основного матеріалу. Кредитоспроможність – це спроможність позичальника залучити позиковий капітал та за конкретних умов кредитування в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями виключно грошовими коштами, що генеруються позичальником у ході звичайної діяльності [3].

Згідно з Положенням Правління Національного банку України «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» № 23 від 25.01.2012, поняття кредитоспроможності трактується як наявність у боржника (контрагента банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені строки [2].

Оцінюючи кредитоспроможність позичальника, комерційні банки України керуються власними положеннями та методиками, в основу яких покладено методичні рекомендації НБУ. Водночас регулятор не забороняє банкам самостійно встановлювати додаткові критерії аналізу фінансового стану позичальника, що підвищують вимоги до показників з метою адекватної оцінки кредитних ризиків і належного контролю за ними. Як правило, вітчизняні банки на сучасному фінансовому ринку використовують два методи оцінювання кредитоспроможності клієнтів: коефіцієнтний і рейтинговий. Методики вітчизня-

них комерційних банків щодо діагностики кредитоспроможності юридичних осіб ґрунтуються на Положенні НБУ «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» № 23 від 25.01.2012 [2]. Згідно даного Положення, банк здійснює оцінку фінансового стану юридичної особи (крім банку), якій надано кредит, шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника – юридичної особи за такою формулою:

$$Z = a_1K_1+a_2K_2+a_3K_3+a_4K_4+a_5K_5+a_nK_n - a_0,$$

Де Z – інтегральний показник;

$K_1,K_2...K_n$ – фінансові коефіцієнти, що визначаються на підставі даних фінансової звітності боржника – юридичної особи для великого або середнього підприємства. Для малого підприємства замість зазначених коефіцієнтів застосовуються коефіцієнти $MK_1,MK_2...MK_n$;

$a_1,a_2...a_n$ – параметри, що визначаються з урахуванням вагомості та розрядності фінансових коефіцієнтів і щорічно актуалізуються НБУ на підставі даних фінансової звітності боржників – юридичних осіб. Банк для актуалізації параметрів дискримінантної моделі подає до НБУ відповідну інформацію щодо даних фінансової звітності боржників – юридичних осіб за формою та у строки, установлені НБУ;

a_0 – вільний член дискримінантної моделі, значення якого щорічно актуалізуються НБУ.

Банк здійснює оцінку стану обслуговування боргу боржником – юридичною особою на підставі кількості календарних днів прострочення погашення Банк здійснює оцінку стану обслуговування боргу боржником – юридичною особою на підставі кількості календарних днів прострочення погашення боргу за станом на перше число місяця, наступного за звітним, згідно з таблицею 1.

Таблиця 1

Визначення стану обслуговування боргу боржником – юридичною особою

Кількість календарних днів прострочення (включно)	Стан обслуговування боргу
від 0 до 7	«високий»
від 8 до 30	«добрий»
від 31 до 90	«задовільний»
від 91 до 180	«слабкий»
понад 180	«незадовільний»

Джерело: [2]

Банк визначає стан обслуговування боргу як «високий» за умови, що сплата боржником – юридичною особою процентів відповідно до умов договору передбачена не рідше ніж один раз на три місяці.

Крім того, банк має класифікувати кредит, наданий боржнику – юридичній особі за категоріями якості на підставі визначеного класу боржника – юридичної особи та стану обслуговування ним боргу згідно з таблицею 2.

Банк визначає показник ризику кредиту, наданого боржнику – юридичній особі залежно від категорії якості в межах діапазонів, зазначених у таблиці 3.

Банк визначає показник ризику за кредитом, наданим боржнику – юридичній особі в межах установленого діапазону з урахуванням динаміки фактичних значень інтегрального показника, коефіцієнта покриття боргу, якості менеджменту боржника – юридичної особи, ринків збуту продукції, наявності бізнес-планів, визначених рейтингів боржника – юридичної особи (за наявності) та інших подій та обставин, що можуть вплинути на своєчасність і повноту погашення боргу.

Таблиця 2

Класифікація кредиту, наданого боржнику – юридичній особі за категоріями якості

Клас боржника – юридичної особи	Стан обслуговування боргу				
	«високий»	«добрий»	«задовільний»	«слабкий»	«незадовільний»
1	I	I	III	IV	V
2	I	I	III	IV	V
3	I	II	III	IV	V
4	I	II	III	IV	V
5	II	II	III	IV	V
6	II	III	IV	IV	V
7	II	III	IV	IV	V
8	II	III	IV	IV	V
9	II	III	IV	V	V

Джерело: [2]

Таблиця 3

Визначення показника ризику кредиту, наданого боржнику – юридичній особі

Категорія якості за кредитом	Значення показника ризику кредиту
I – найвища	0,01-0,06
II	0,07-0,20
III	0,21-0,50
IV	0,51-0,99
V – найнижча	1,0

Джерело: [2]

На нашу думку, аналіз кредитоспроможності за допомогою фінансових коефіцієнтів має низку недоліків. По-перше, не можна обмежуватися чи віддавати перевагу жодному з показників, оскільки ці коефіцієнти неповно характеризують кредитоспроможність позичальника. Є ще багато критеріїв, які треба враховувати при аналізі, наприклад позицію цього підприємства на ринку, його конкурентів, а також рівень маркетингу і менеджменту. По-друге, в умовах нестабільної економіки та високих темпів інфляції фактичні показники не можуть бути єдиною базою оцінки здатності позичальника погасити позику в установлений строк. По-третє, відсутня єдина база оптимальних значень фінансових показників. Їх рівень змінюється залежно від стану економіки країни. По-четверте, розраховані коефіцієнти фіксують лише певний момент економічного часу. Аналіз кредитоспроможності методом коефіцієнтів передбачає розрахунок показників, що характеризують різноманітні аспекти фінансового стану позичальника. Однак на основі такого аналізу зробити однозначний висновок про кредитоспроможність вдається не завжди, оскільки одні показники можуть лежати у критичній зоні, а інші – бути цілком задовільними [6].

Іншим нормативно-правовим документом, що регулює діагностику кредитоспроможності позичальників, є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рейтингової шкали» № 665 від 26.04.2007 [1], керуючись якою національні рейтингові оператори здійснюють рейтингування юридичних осіб. Національна рейтингова шкала спрямована на оцінювання кредитного ризику позичальника та визначення його кредитного рейтингу, який характеризує рівень спроможності юридичної особи своєчасно та у повному обсязі виплачувати відсотки й основну суму за борговими зобов'язаннями. При цьому визначено, що кредитні рейтинги можуть бути короткотерміновими (демонструють кредитний ризик у короткотерміновій перспективі – до одного року) і довготерміновими (відображають кредитний ризик у довготерміновій перспективі – понад рік). Значення кредитних рейтингів варіюють у межах від позначки «uaAAA» (найвища кредитоспроможність) до позначки «uaD» (дефолт) – для довготермінових кредитних рейтингів; у межах від позначки «uaK1» (найвища кредитоспроможність) до позначки «ua KD» (дефолт) – для короткотермінових кредитних рейтингів. Окрім цього, Національною рейтинговою шкалою передбачено можливість надання прогнозу кредитного рейтингу (позитивний, стабільний чи негативний), який відображає можливі зміни його у перспективі [1]. Варто зауважити, що критерії віднесення підприємства до того чи іншого класу є недостатньо конкретизованими та обґрунтованими, що створює можливості для маніпулювання рейтинговими оцінками.

Отже, при розробці своєї методики рейтингової оцінки банк повинен дуже ретельно обирати показники аналізу. Але в умовах сучасної економічної ситуації створити ідеальний метод неможливо, тому керуватися тільки цим методом не можна, потрібно мати альтернативний погляд з усіх сторін.

При проведенні ідентифікації позичальника – юридичної особи визначається, як правило, форма власності підприємства, його спеціалізація, становище на ринку. У процесі аналізу формальних показників, передбачається наявність формул для її розрахунку та знаходження певних конкретних значень. Дані показники розраховуються на основі звітності підприємства.

Неформальні показники передбачають здійснення оцінки тільки експертом, до них відносять: компетенція керівництва, кваліфікація персоналу, відносини з іншими банками, аналіз ділової репутації [8]. Найголовнішими показниками фінансово-господарської діяльності, на які звертають увагу банки при здійснені аналізу кредитоспроможності позичальника є:

– обсяг реалізації;
– прибутки та збитки;
– рентабельність;
– коефіцієнти ліквідності;
– грошові потоки;
– склад дебіторсько-кредиторської заборгованості тощо.

До найбільш вживаних показників належать: коефіцієнт автономії, коефіцієнт забезпечення власними засобами, коефіцієнт покриття, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт рентабельності продажу, коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, коефіцієнт кредиторської заборгованості, коефіцієнт оборотності запасів, коефіцієнт обо-

Таблиця 4

Фінансові показники, що входять до методики оцінки кредитоспроможності

Показники	Порядок розрахунку	Орієнтоване значення
Показники ліквідності		
Коефіцієнт миттєвої ліквідності (платоспроможності)	Кп = високоліквідні активи / Поточні зобов'язання	0,2
Коефіцієнт поточної ліквідності	Клп = ліквідні активи / Поточні зобов'язання	0,75
Коефіцієнт загальної ліквідності (коефіцієнт покриття)	Кзл = оборотні активи / Поточні зобов'язання	2
Показники фінансової стійкості		
Коефіцієнт автономії	Ка = Власний капітал / Активи	> 0,5
Коефіцієнт незалежності	Кн. = Залучені кошти / Власний капітал	< 0,5
Коефіцієнт забезпечення власними коштами	Ко = Власний оборотний капітал / Оборотні активи	> 0,5
Коефіцієнт маневреності власних коштів	Кмвк = (Власний капітал – Необоротні активи) / Власний капітал	> 0,5
Коефіцієнт фінансового левериджу	Кфл = Зобов'язання / Власний капітал	Зменшення
Показники фінансово-економічної діяльності		
Коефіцієнт довгострокового запозичення коштів	Кдзк = Довгострокові зобов'язання / (Власний капітал + Довгострокові зобов'язання)	Зменшення
Рентабельність активів	Ра = Чистий прибуток / Середня вартість активів	Збільшення
Рентабельність продаж	Рп = Чистий прибуток / Чистий дохід	Збільшення
Коефіцієнт оборотності активів	Коа = Чистий дохід / Середня вартість активів	Збільшення
Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	Комз = Чистий дохід / Середня вартість ТМЗ	Збільшення
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Кодз = Чистий дохід / Середня сума дебіторської заборгованості	Збільшення
Коефіцієнт валового прибутку	Квп = Валовий прибуток / Чистий дохід	Збільшення

Джерело: [8]

ротності оборотних активів. Дані коефіцієнти найбільш повно характеризують фінансовий стан позичальника та не дублюються (табл. 4).

Кожен банк на свій розсуд використовує певну методику. Провідні ж банки використовують комплексно-бальну систему аналізу кредитоспроможності.

На першому етапі проводиться аналіз кількісних показників, проводиться оцінка фінансового стану позичальника (таблиця 4).

На другому етапі приділяється увага якісним показникам: ділова репутація підприємства, керівників, кредитна історія, вивчаються умови діючої кредитної угоди, вплив галузевих факторів, ефективність управління позичальника тощо.

Для здійснення даного аналізу використовують дані, які були надані як самим позичальником так і зовнішніми ресурсами. Потім нараховується відповідна кількість балів для позичальника. За кожен фактор певна кількість балів, залежить від його вагомості та впливу на змогу поверненності та сплати позики. На заключному етапі на основі комплексного показника та рейтингової шкали для визначення класу клієнта – позичальника банку відносить його до відповідної групи.

Деякі банки мають певні особливості та враховують об'єктивні та додаткові факторів діяльності підприємства: специфіка діяльності, наявність нерухомості, характер зв'язків з контрагентами, наявність постійної валютної виручки, участь у спільних програмах, наявність державної підтримки, судова причетність позичальника тощо.

Отже, можна зазначити, що кожен банк має право створити свою методику для аналізу кредитоспроможності клієнтів, яка буде базуватися на вже існуючі методи оцінки та може включати певні редагування та удосконалення. Єдиного підходу до визначення кредитоспроможності не існує, тому банк на свій розсуд та ризик створює комплекс підходів щодо проведення аналізу кредитоспроможності позичальника.

Проведений аналіз дозволив виокремити наступний перелік проблем щодо діагностики кредитоспроможності юридичних осіб – позичальників банку:

– відсутність уніфікованих діагностичних процедур у сфері оцінювання кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб, що зумовлює можливість розроблення комерційними банками власних підходів та методик та створює умови для маніпулювання результатами;

– існування ймовірності отримання одним підприємством різних класів позичальника у різних банківських структурах;

– наявність практики свідомого погіршення результатів діагностики кредитоспроможності підприємства банківськими структурами, що надалі створює умови для підвищення вимог щодо заставного забезпечення кредиту та пропонування несприятливих для підприємства умов співпраці;

– можливість маніпулювання результатами діагностики кредитоспроможності та викривлення інформації про реальну кредитоспроможність підприємств.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, слід зазначити, що допоки методики оцінки кредитоспроможності позичальників, якими користуються вітчизняні банки, обмежуються лише коефіцієнтними або рейтинговими методами, кредитний сектор економіки залишатиметься на стадії стагнації.

Запровадження синтезу методик діагностики кредитоспроможності юридичних осіб – позичальників банку з урахуванням зарубіжного досвіду дозволить в короткострокові терміни розвиватись як банківському сектору, так й економіці в цілому.

Список літератури:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рейтингової шкали» № 665 від 26.04.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
2. Положення Національного банку України «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» № 23 від 25.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.
3. Бордюг В. В. Теоретичні основи оцінки кредитоспроможності позичальника банку / В. В. Бордюг // Проблеми розвитку банківської системи в сучасних умовах: Вісник університету банківської справи НБУ. – 2008. – № 3. – С. 112-115.
4. Воробйова І. А. Нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальника в сучасних умовах функціонування банківської системи України / І. А. Воробйова, М. Є. Плеханов // Зб. наук. праць студентів НУК. – Миколаїв, 2012. – № 1(6). – С. 92-98.
5. Дубіна Ю. Б. Існуючі методи оцінки кредитоспроможності позичальника [Електронний ресурс] / Ю. Б. Дубіна. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com.
6. Журавель Т. М. Проблеми і перспективи сучасних методик оцінювання кредитоспроможності клієнтів [Текст] / Т. М. Журавель, Л. О. Нічик // Вісник Університету Банківської справи НБУ. – 2011. – № 1(10). – С. 99.
7. Мельник О. Г. Проблеми діагностики кредитоспроможності підприємств [Текст] / О. Г. Мельник // Науковий вісник НЛТУ України. – Л., 2012. – Вип. 22.3. – С. 144.
8. Мікуліна М. О. Кредитоспроможність та методичні засади її визначення / М. О. Мікуліна // Вісник УАБС. – 2003. – № 2(15). – С. 103-107.
9. Мірошник О. Ю. Система експрес-аналізу кредитоспроможності підприємств // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Харків, 2011. – С. 200-206.
10. Онищук Н. Ю. Особливості оцінки кредитоспроможності позичальників в управлінні кредитним ризиком банку [Електронний ресурс] / Н. Ю. Онищук. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com.
11. Терещенко О. Нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальника юридичних осіб / О. Терещенко // Вісник НБУ. – 2012. – Січень. – С. 26-30.

Гопкало В.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ИНСТРУМЕНТАРИЙ ДИАГНОСТИКИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ – ЗАЕМЩИКОВ БАНКА

Аннотация
В статье исследованы инструменты диагностики кредитоспособности юридических лиц – заемщиков банка, которые рекомендованы Национальным банком Украины, а также их практическая имплементация коммерческими банками. Это позволит выявить степень релевантности и возможные недостатки в разработанных процедурах.
Ключевые слова: юридические лица, кредитоспособность, долг.

Hopkalo V.A.
Kyiv National University of Trade and Economics

DIAGNOSTIC METHODOLOGY AND TOOLS OF CREDITWORTHINESS FOR LEGAL ENTITIES – BANK'S BORROWERS

Summary
The article deals with the diagnostic tools of creditworthiness for legal entities – bank's borrowers, which are recommended by the National Bank of Ukraine, as well as their practical implementation by the commercial banks. This will reveal the relevance and possible weaknesses in the developed procedures.
Keywords: legal entities, creditworthiness, debt.

УДК 311.3:336

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ НА ДИНАМІКУ КУРСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВАЛЮТИ

Дернова І.А., Здір В.А.
Черкаський державний бізнес-коледж

У статті проведено аналіз динаміки валового зовнішнього боргу України та визначено особливості зміни його структури. Як наслідок, встановлено диспропорції зовнішнього боргу країни за секторами, що негативно впливає на валютний ринок. Здійснено дослідження основних аспектів вимірювання боргового навантаження на національну економіку, суть яких полягає у співвідношенні між обсягом валового зовнішнього боргу та такими показниками, як валовий внутрішній продукт та обсяг експорту товарів і послуг. В рамках дослідження проведено оцінювання впливу валового зовнішнього державного боргу на обмінний курс гривні щодо долара США. В результаті дослідження виявлено наслідки впливу зростання обсягів валового зовнішнього боргу на економічні процеси в країні та доведено потребу в зменшенні рівня боргового навантаження на економіку країни як стабілізуючого фактора.
Ключові слова: валовий зовнішній борг, граничні значення, боргове навантаження, валютний курс.

Постановка проблеми. В умовах посилення глобалізаційних процесів невід'ємною частиною економічної політики країни є боргова політика, основним інструментом впливу при її реалізації слугує обсяг державного боргу. Обсяг та структура державного боргу здатні впливати на всі соціально-економічні процеси в економіці країни. Як джерело додаткових ресурсів державний борг слугує фактором прискорення темпів економічного розвитку. Однак відсутність продуманої боргової політики стосовно нарощування та використання зовнішніх фінансових ресурсів може виявитися серйозною перешкодою на шляху економічних перетворень та загрожувати економічній безпеці країни. До того ж обслуговування зовнішнього боргу потребує значних фінансових та валютних ресурсів у майбутньому. При досягненні певного рівня платежів по обслуговуванню зовнішнього боргу зникає можливість подальшого економічного зростання, що робить економіку країни ще більш вразливою до зовнішніх економічних шоків. Вплив екзогенних несприятливих факторів проявляється через девальвацію національної валюти та значний інфляційний тиск. З огляду на вищезазначене питання впливу валового зовнішнього боргу на національну економіку та динаміку обмінного курсу гривні зокрема є вкрай важливим та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійна увага як вітчизняних, так і зарубіжних науковців до проблеми державного боргу та зовнішнього державного боргу зокрема, пов'язана з їх ключовим значенням у фінансовій системі держави. Стосовно ризиків, викликаних надмірним нагромадженням зовнішнього боргу країни, неодноразово попереджали вітчизняні науковці [1; 2; 3; 4]. Теоретичні основи та практичні аспекти формування державного боргу є предметом дослідження в працях Т. Вахненко, В. Козюка, Т. Богдан, В. Шевчука та ін. Проблему стабільності обмінного курсу національної валюти досліджували вітчизняні науковці, зокрема Я. Белінська, О. Береславська, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Дзюблюк, Ф. Журавка, С. Кораблін та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Аналіз останніх досліджень та публікацій виявив наявність дискусійних питань щодо доцільності зовнішніх запозичень та механізму їх взаємного впливу на обмінний курс національної валюти.

Мета статті. Метою написання даної статті є аналіз динаміки та оцінювання взаємозв'язку між обмінним курсом національної валюти та валовим зовнішнім боргом.

Виклад основного матеріалу. Валовий державний борг – це сума фінансових зобов'язань сектора загального державного управління, які мають форму договірних стосовно внутрішніх і зовнішніх кредиторів щодо відшкодування залучених коштів (одержаних товарів, виконаних робіт, наданих послуг) та виплати відсотків (чи без такої виплати) [5, с. 8]. Валовий зовнішній борг формується чотирма секторами економіки: сектор державного управління, органи грошово-кредитного регулювання, депозитні корпорації та інші сектори.

На думку експертів МВФ, максимально допустимий розмір зовнішнього боргу для країн з низьким і середнім рівнем доходів становить 49,7% ВВП. Україна завершила 2016 р. з результатом 121,1% ВВП.

Формування та швидке зростання зовнішнього боргу України відбувалося під впливом декількох факторів. Найважливішими серед них є необхідність збільшення золотовалютних резервів для забезпечення стабільності національної валюти, фінансування поточних бюджетних видатків та залежність від імпорту енергоносіїв.

Однак зовнішні запозичення мають не лише недоліки, але й переваги. Вони становлять значну частку інвестицій в економіку країни, дозволяють підтримувати рівновагу на грошово-кредитних ринках та фінансувати дефіцит бюджету країни. Зовнішні позики мають стимулюючий вплив на розвиток економіки, даючи поштовх до прискорення темпів зростання національного доходу країни. Відчути ж переваги зовнішніх запозичень можна лише за умови їх ефективного використання з врахуванням динаміки курсу національної валюти та оцінки паритету процентних ставок на міжнародному та вітчизняному фінансових ринках.

Початково приплив капіталу позначається або зміцненням грошової одиниці (плаваючий обмінний курс), або збільшенням пропозиції грошової маси (фіксований обмінний курс), якщо бра-

кує ефективної стерилізації монетарних ефектів платіжного балансу. Обидва наслідки є корисними для збільшення приватного споживання та інвестицій, однак відповідні процеси відбуваються на тлі підвищення цін, що може частково або повністю нівелювати сприятливий ефект [3, с. 161].

Обсяг та структура валового зовнішнього боргу України за останні роки суттєво змінилася. Масштабне використання українськими компаніями іноземних кредитних ресурсів призводить до залежності національної економіки від кон'юнктури світового ринку капіталу та дисбалансів світової економіки.

Як видно з табл. 1, до 2013 р. Україна продовжувала нарощувати обсяги зовнішньої заборгованості.

Таблиця 1

Структура зовнішнього боргу України на кінець року, млрд. дол. США

Роки	Валовий зовнішній борг	Сектор державного управління	Органи грошово-кредитного регулювання	Борг банків (інші депозитні корпорації)	Інші сектори
2010	117,346	24,982	7,512	28,116	50,843
2011	126,236	25,874	7,492	25,193	59,357
2012	134,625	27,333	4,865	21,541	70,441
2013	142,079	29,922	1,775	22,555	76,642
2014	126,308	32,884	2,176	18,752	63,239
2015	118,729	35,959	6,708	12,823	54,677
2016	113,639	36,495	6,242	8,966	53,322

Джерело: побудовано за даними НБУ

У 2013 р. проти 2010 р. загальний зовнішній борг зріс на 21,1%. Впродовж 2014-2016 р. спостерігається скорочення обсягів валового зовнішнього боргу держави на 20,0%. Варто відмітити значні зміни в структурі зовнішнього боргу України за досліджуваний період:

– зростання обсягу зовнішнього боргу сектору державного управління на 46,1%;

– скорочення зовнішнього боргу банків на 68,1%;

– частка запозичень корпоративного сектору економіки (інші сектори) коливалася на рівні 43,3% у 2010 р. (найменше значення) – 53,9% в 2013 р. від загальної суми боргу.

При залученні зовнішніх запозичень корпоративним сектором економіки підвищується рівень чутливості національної фінансової системи до дії зовнішніх чинників, пов'язаних міжнародним рухом капіталів і нестабільністю обмінного курсу національної валюти. Як зазначається в дослідженні Т. Вахненко, розгортання міжнародних фінансових криз наприкінці 90-х років відбувалося на фоні істотного зростання зовнішньої заборгованості підприємницького сектора економіки [6, с. 16].

За дев'ять місяців 2017 р. валовий зовнішній борг України зріс на 3,7 млрд. дол. США і на кінець III кварталу становив 117,3 млрд. дол. США. За таких умов проводити виважену валютну політику досить складно. Незначна, але неочікувана зміна таких факторів як зростання зовнішньої процентної ставки, економічна криза у торгових партнерів, зміна кон'юнктури на міжнародних фінансових ринках викличе девальвацію курсу національної валюти та некероване зростання боргу. Досить важливим є розуміння того, що політика постійних міжнародних запозичень негативно впливає на довіру до національної валюти як на внутрішніх, так і зовнішніх валютних ринках.

Утримування значного зовнішнього боргу неможливе без достатніх золотовалютних резервів. Впродовж останніх років спостерігається різнонаправлена зміна обсягів золотовалютних резервів та зовнішньої заборгованості. Вплив обсягу зовнішнього боргу країни на динаміку курсу національної валюти відбувається опосередковано: акумуляція зовнішнього боргу – важлива передумова збільшення грошової маси та формування негативного сальдо платіжного балансу, що, в свою чергу, чинить девальваційний тиск на обмінний курс гривні.

Для фінансування зовнішніх операцій (виплати по зовнішніх кредитах) необхідна іноземна валюта. А її надходження можливе за рахунок експорту. Тому з метою оцінки величини заборгованості та можливості її погашення розраховують:

– відношення боргу до обсягів експорту як основного джерела надходжень валюти (граничний рівень 150%). Показник також дозволяє оцінити платоспроможність та фінансову незалежність країни;

– відношення зовнішнього боргу до ВВП є показником залежності національної економіки від зовнішніх фінансових ресурсів. Існують різні думки щодо встановлення порогового значення цього показника. Так, за методикою Світового банку критичним є значення 80-100%, МВФ – 50% (за Маастрихтським критерієм).

Відповідні показники наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Зовнішній борг до обсягів експорту та ВВП і динаміка обмінного курсу гривні щодо долара США

Роки	Зовнішній борг / експорт, %	Зовнішній борг / ВВП, %	Грн. за 100 дол. США на кінець періоду
2010	178,8	86,1	796,17
2011	150,9	77,2	798,98
2012	155,6	76,4	799,30
2013	173,9	79,9	799,30
2014	193,0	96,5	1576,86
2015	248,1	131,2	2400,07
2016	247,0	121,1	2719,08

Джерело: побудовано за даними НБУ

За розрахованими в табл. 2 показниками національну економіку можна охарактеризувати як критично залежну від зовнішнього фінансування з низькою платоспроможністю, оскільки обидва показники перетнули допустимі значення та мають тенденцію до погіршення.

Чим більший обсяг зовнішнього боргу, тим сильніший податковий тягар лягає на бізнес та населення, тим більшим є дефіцит державного бюджету. Така ситуація неодмінно викличе здешевлення національної валюти. Навіть якщо країна має позитивне сальдо платіжного балансу, наявність великого боргового наванта-

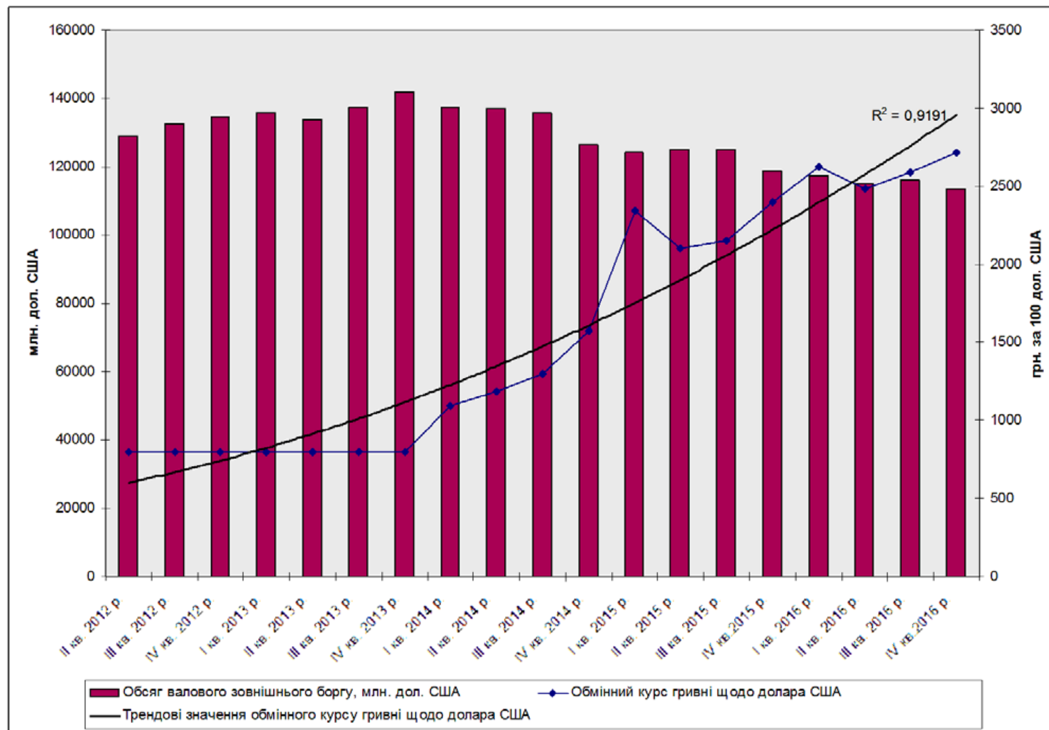

Рис. 1. Взаємозв'язок динаміки валютного курсу гривні та валового зовнішнього боргу країни

ження може викликати зниження курсу. Значні валютні ризики несе в собі збільшення частки зовнішнього боргу в структурі загальнодержавного. Так, станом на кінець 2014 р. зовнішні запозичення становили 51,4% від державного боргу, за результатами 2016 р. маємо даний показник на рівні 59,4%. Збільшення частки зовнішнього боргу в структурі загальнодержавного виступає девальваційним фактором.

На рис. 1 синхронність в динаміці даних показників простежується не завжди.

Візуальний аналіз даного рисунка дозволяє виділити кілька періодів, які характеризуються абсолютною протилежністю в характері взаємозв'язку. Так, період з першого кварталу 2012 р. і до кінця 2013 р. характеризується стабільністю курсу національної валюти та незначним зростання обсягу валового зовнішнього боргу на 12,0%. Стабільність обмінного курсу гривні в ці роки забезпечувалася за рахунок золотовалютних резервів країни. Впродовж 2014-2016 рр. спостерігається зменшення валового зовнішнього боргу на 17,3% з одночасною девальвацією національної валюти в 2,5 рази. Впродовж зазначеного періоду чітко прослідковується залежність обмінного курсу від пропозиції іноземної валюти на внутрішньому ринку. Як зазначає О. Береславська, «за таких умов практично неможливим стає забезпечення стабільності курсу національної валюти шляхом проведення валютних інтервенцій банком» [7, с. 27].

В цілому зростання зовнішньої заборгованості країни негативно впливає на динаміку курсу національної валюти. Загалом коефіцієнт кореляції між обсягом валового зовнішнього боргу та обмінним курсом національної валюти становить -0,88 і є статистично значимим з рівнем значущості <<Eqn040.eps>>.

Висновки і пропозиції. Значне зростання валового зовнішнього державного боргу, зумовлене залученням кредитів міжнародних фінансових організацій та зростанням міжфірмового боргу, може призвести в майбутньому до кризи платоспроможності за зовнішніми зобов'язаннями. Крім того, збільшення валового зовнішнього боргу провокує знецінення національної валюти,оскільки вимагає значних коштів для погашення заборгованості, що підвищує попит на іноземну валюту. В таких умовах не уникнути подальшої девальвації національної валюти, що, в свою чергу, лише посилить навантаження зовнішньоборгових виплат на національну економіку.

Список літератури:

1. Вахненко Т. Зовнішні корпоративні запозичення та ризики для фінансової стабільності / Т. Вахненко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 6. – 16 лют.
2. Ушакова Н.М., Кучер Г.В., Александров В.Т., Недбаєва С.М. Державні фінанси: Управління державним боргом: У 5-ти томах. – Т. 2. – К.: НВТ «АВТ лтд», 2004. – 368 с.
3. Шевчук В.О. Макроекономічні ризики прискореної акумуляції зовнішнього боргу в економіці України // Стратегічні пріоритети. – 2009 р. – № 2(11). – С. 159-166.
4. Богдан Т. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності / Т. Богдан // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 4. – С. 8-15.
5. Вахненко Т.П. Державний борг України та його економічні наслідки / Т.П. Вахненко. – К.: Альтерпрес, 2000. – 152 с.

6. Вахненко Т.П. Концептуальні засади управління зовнішнім національним боргом України / Т.П. Вахненко // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 14-24.
7. Береславська О. Девальвація гривні та спричинені нею виклики для України / Олена Береславська // Вісник НБУ. – 2015. – № 2. – С. 26-33.

Дерновая И.А., Здир В.А.
Черкасский государственный бизнес-колледж

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА НА ДИНАМИКУ КУРСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ

Аннотация
В статье проведен анализ динамики внешнего долга Украины и определены особенности изменения его структуры. Как следствие, установлено диспропорции внешнего долга страны по секторам, которые негативно влияют на валютный рынок. Проведено исследование основных аспектов измерения долговой нагрузки на национальную экономику, суть которых заключается в соотношении объема валового внешнего долга и валового внутреннего продукта. А так же объема экспорта товаров и услуг. В рамках исследования проведена оценка влияния внешнего государственного долга на обменный курс гривны относительно доллара США. В результате исследования установлены последствия влияния роста объемов валового внешнего долга на экономические процессы в стране и доказана потребность в уменьшении уровня долговой нагрузки на экономику страны как стабилизирующего фактора.
Ключевые слова: валовой внешний долг, предельные значения, долговая нагрузка, валютный курс.

Dernova I.A., Zdir V.A.
Cherkasy State Business-College

INFLUENCE OF THE EXTERNAL GOVERNMENT DEBT ON THE DYNAMICS OF THE NATIONAL CURRENCY COURSE

Summary
The article analyzes the dynamics of the general external debt of Ukraine and specifies the features of its structure change. As a result, there are imbalances in external debt of the country by sectors, which may negatively affect the foreign exchange market. The main aspects of measuring the debt burden on the national economy, the essence of which is the ratio between the volume of gross external debt and indicators such as the gross domestic product and the volume of export of goods and services, is carried out. Within the framework of the study, the statistical estimation of the influence of the gross external public debt on the exchange rate of hryvnia against the US dollar was made. As a result of the study, the impact of the growth of gross external debt on the economic processes in the country was revealed and the need to reduce the debt burden on the country's economy as a stabilizing factor was proved.
Keywords: gross external debt, marginal values, debt burden, exchange rate.

УДК 336:330.142

АНАЛІЗ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Дудар А.А., Вакульчик О.М.
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджено методологічні особливості визначення оптимальної структури капіталу з метою зміцнення фінансової стійкості підприємства. Наведено переваги та недоліки використання власного та позикового капіталу. Досліджено методи та критерії оптимізації структури капіталу. За допомогою методу оптимізації структури капіталу за критерієм мінімізації його середньозваженої вартості, заснованого на попередній оцінці вартості власного і позикового капіталу за різних умов та обсягів його залучення, здійснено багатоваріантні розрахунки показників середньозваженої вартості капіталу та ефекту фінансового левериджу. Проведено аналіз фінансової стійкості підприємства та запропоновано способи її покращення.
Ключові слова: фінансовий леверидж, середньозважена вартість капіталу, власний та позиковий капітал, оптимізація структури капіталу, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. При високих темпах інфляції, нестабільності навколишнього середовища та значному ступені невизначеності процес прийняття підприємствами стратегічних рішень є складним і супроводжується багатоваріантністю вірного вибору й відсутністю упевненості в досягненні успіху. Для успішного функціонування підприємства необхідно мати достатньо фінансових ресурсів, що можуть забезпечити безперервність його діяльності та фінансову стійкість. Дефіцит фінансових ресурсів змушує суб'єктів підприємницької діяльності залучати їх із зовнішніх джерел з метою вирішення поточних проблем свого розвитку. Отже, постає питання вибору джерела фінансового потоку, оптимізації структури капіталу підприємства, а саме – визначення співвідношення обсягів власного та позикового капіталу, а також мінімізації їх вартості для забезпечення високої ефективності їх використання та одночасного підтримання фінансової стійкості підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній літературі питанню оптимізації структури капіталу присвячені праці таких вчених, як І.А. Бланк, Т.В. Головко, В.О. Подольська, С.В. Сагова, Г.В. Савицька, І.Й. Яремко, О.В. Яріш та ін. Усі ці дослідники звертають увагу на оптимальне співвідношення між власним і позиковим капіталом, за якого забезпечується найефективніша пропорційність між дохідністю та фінансовою стійкістю підприємства. Серед найбільш відомих зарубіжних учених, що присвятили багато уваги даному питанню, можна виділити Модільяні, Міллера, Скотта, Майерса, Мейлафа, Росса, Леланда, Харіса, Равіва, Шульца, Даймондата ін. Більшість із них є засновниками базових моделей оптимальної структури капіталу, що стали основоположними в теорії фінансів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Назважаючи на досить широке висвітлення проблем, пов'язаних з пошуком оптимальної структури капіталу підприємства, на сьогодні немає єдиного універсального методу формування раціональної структури фінансових ресурсів. Теорія оптимізації капіталу підприємства потребує подальшого дослідження, оскільки не всі аспекти цієї проблеми з'ясовано та належно обґрунтовано.

Мета статті – вибір оптимальної структури капіталу підприємства на прикладі ПАТ «Дніпрометиз» з метою підвищення рівня його фінансової стійкості та визначення доцільності використання позикового капіталу.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз фінансового стану підприємства ПАТ «Дніпрометиз» показав, що ПАТ «Дніпрометиз» відноситься до підприємств, фінансовий стан яких можна охарактеризувати як нестійкий. Основним недоліком фінансового стану підприємства є нераціональне співвідношення власного та залученого капіталів.

Результати аналізу фінансової стійкості ПАТ «Дніпрометиз» (табл. 1) показали, що підприємство має можливість виконувати свої зобов'язання за рахунок власних активів у 2016 році лише на 22,8%. У 2016 році, порівняно з 2015 роком, показник має тенденцію до збільшення, що говорить про те, що підприємство все більше розраховує на власні джерела фінансування та менше залежить від позикових джерел, що позитивно характеризує фінансовий стан підприємства. Однак, значення коефіцієнта автономії все ж таки значно менше нормативного.

Таблиця 1

Аналіз фінансової стійкості ПАТ «Дніпрометиз» у 2014-2016 рр.

Показник	Роки			Нормативне значення
	2014	2015	2016	
Коефіцієнт автономії	0,309	0,170	0,228	> 0,5
Коефіцієнт фінансового левериджу	2,236	4,882	3,390	≤1
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами	-0,178	-0,347	-0,252	>0,1
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	-0,321	-1,215	-0,679	0,2-0,5

Для суб'єктів господарювання в Україні залежність від запозичень в умовах нестабільності, інфляції та зростання валютних коливань значно підвищує фінансові ризики, що впливає на фінансову стійкість. Але, у той же час, використання лише власного капіталу веде до втрати потенційної можливості приросту його рентабельності.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Власний капітал, як вважає Г. В. Савицька, характеризується простотою залучення, високою віддачею та забезпеченням фінансової стійкості розвитку підприємства і зниженням ризику банкрутства [1, с. 436].

Позиковий капітал, на думку А. С. Фесун, має як позитивні, так і негативні риси. «До позитивних належать збільшення фінансового потенціалу, можливість збільшення приросту рентабельності власного капіталу підприємства, більш низька вартість залучення у порівнянні з власним капіталом. Водночас використання позикового капіталу має свої недоліки, зокрема, складність залучення коштів, оскільки це залежить від рішень кредиторів, необхідність надання відповідних гарантій або застави, зниження норми прибутку активів (оскільки прибуток зменшується на суму сплачених відсотків за кредит) і зниження фінансової стійкості підприємства» [2, с. 104]. З огляду на вказане управлінське завдання щодо визначення оптимального співвідношення між власним і позиковим капіталом є досить актуальним.

Підприємство, яке має оптимальну структуру капіталу, має вищий фінансовий потенціал свого розвитку і можливості приросту рентабельності власного капіталу за рахунок використання ефекту фінансового левериджу. Фінансовий леверидж характеризує використання підприємством залучених коштів, які впливають на зміну коефіцієнту рентабельності власного капіталу (ROE). Чим більший відносний обсяг залучених коштів, тим більше виплачується відсотків за ним і тим вище рівень фінансового левериджу. Використання ефекту фінансового левериджу дозволяє визначати, наскільки вигідно залучати позиковий капітал з метою збільшення рентабельності власного капіталу. Але також необхідно знаходити межу між вигідністю використання залучених коштів і ризиком втрати фінансової стійкості підприємства [3, с. 275].

Більш раціональним підходом щодо досягнення оптимального співвідношення структурних елементів капіталу підприємства є використання методів максимізації рівня рентабельності власного капіталу та мінімізації середньозваженої вартості капіталу.

З метою вдосконалення структури капіталу підприємства визначимо оптимальну структуру фінансових ресурсів ПАТ «Дніпрометиз» за критерієм максимізації ефекту фінансового левериджу та мінімізації середньозваженої вартості капіталу.

Для вирішення зазначеного завдання використаємо формули ефекту фінансового левериджу (ЕФЛ) (формула 1) та середньозваженої вартості капіталу (СВК) (формула 2) [4, с. 59]:

$$ЕФЛ = (1 - Спп) \times (ROA - П) \times ПК / ВК, \% \quad (1)$$

де Спп – ставка податку на прибуток, частка од.;

ROA – коефіцієнт валової рентабельності активів %;

П – середня величина відсотків, які сплачуються за позиковий капітал, %;

ПК – середня сума позикового капіталу, грн.;

ВК – середня сума власного капіталу, грн.

У формулі (1) можна виділити три основні складові [5, с. 2]:

1. Податковий коректор фінансового левериджу (1 – Спп),який показує в якій мірі проявляється ефект фінансового левериджу у зв'язку з різним рівнем оподаткування прибутку.

2. Диференціал фінансового левериджу (ROA – П), який характеризує різницю між коефіцієнтом валової рентабельності активів і середнім розміром відсотка за кредит.

3. Коефіцієнт фінансового левериджу (ПК/ВК), який характеризує суму позикового капіталу підприємства у розрахунку на одиницю власного капіталу.

Середньозважена вартість капіталу розраховується за наступною формулою [4, с. 59]:

$$СВК = \sum_{i=1}^{n} C_i \times Y_i, \% \quad (2)$$

де C_i – вартість і-го елемента капіталу, %;

Таблиця 2

Визначення середньозваженої вартості капіталу та ефекту фінансового левериджу ПАТ «Дніпрометиз» за 2014-2016 рр.

Показник	Роки		
	2014	2015	2016
Власний капітал, тис. грн.	147334	87333	122734
Позиковий капітал, тис. грн.	329493	426309	416029
Середньорічна сума власного капіталу, тис. грн.	195598,5	117333,5	105034
Середньорічна сума позикового капіталу, тис. грн.	257295,5	377901	421169
Чистий прибуток, тис. грн.	-95044	-60724	34775
Зміна вартості ВК, %	-48,59	-51,75	33,11
ВПК, %	13,45	17,06	14,35
Ставка відсотку за кредит, %	16,4	20,8	17,5
Питома вага ВК, %	30,90	17,00	22,78
Питома вага ПК, %	69,10	83,00	77,22
ПК/ВК, частка од.	2,24	4,88	3,39
ROA, %	-20,99	-12,26	6,61
Ставка податку на прибуток, частка од.	0,18	0,18	0,18
(1-Спп), частка од.	0,82	0,82	0,82
(ROA – П), %	-37,39	-33,06	-10,89
СВК, %	-5,72	5,36	18,62
ЕФЛ, %	-68,56	-132,34	-30,27

Y_i – питома вага i-го елемента капіталу у загальній його сумі, частка од.

Розрахуємо середньозважену вартість капіталу та ефект фінансового левериджу для ПАТ «Дніпрометиз» за 2014-2016 рр. При розрахунку використовувалось середнє значення ставки відсотка за кредит у розмірі 17,5% для 2016 р., 20,8% для 2015 р. та 16,4% для 2014 р. Результати аналізу представлено у таблиці 2.

Вартість позикового капіталу підприємства (ВПК) у разі, якщо він формується за рахунок банківського кредиту, визначається процентною ставкою за наданим кредитом. Оскільки процентні виплати за банківськими та іншими позиками не включаються до бази оподаткування, а відносяться до валових витрат підприємства, реальна вартість банківського кредиту, яка використовується у фінансових розрахунках, є дещо меншою. Вона визначається добутком процентної ставки за кредитом на податковий коректор (формула 3) [6, с. 258]:

$$ВПК = П - (1 - C_{ПП}) \quad (3)$$

Як бачимо з даних таблиці 2 мінімальне позитивне значення середньозваженої вартості капіталу спостерігається у 2015 році (5,36%). При цьому протягом 2014 та 2015 років підприємство мало збиткову діяльність, що призвело до досить суттєвого зниження вартості власного капіталу (-48,59)% та (-51,75)% відповідно. ПАТ «Дніпрометиз» лише у 2016 році мало прийнятне значення середньозваженої вартості капіталу у розмірі 18,62%, за якої діяльність підприємства була прибутковою. Структура капіталу в такому випадку становить: 77,22% позиковий капітал та 22,78% власний капітал. Але рівень фінансового левериджу при такій структурі капіталу має від'ємне значення, що свідчить про те, що використання підприємством позикового капіталу дає негативний ефект – зменшується прибутковість власного капіталу. Тому вважати оптимальною таку структуру капіталу не можна.

З метою вдосконалення структури капіталу підприємства визначимо оптимальну структуру фінансових ресурсів ПАТ «Дніпрометиз» з одночасним використанням критерію мінімізації вартості капіталу та максимізації ефекту фінансового левериджу шляхом побудови комплексної моделі (таблиця 3).

Для побудови комплексної моделі за основу були взяті показники загального обсягу капіталу підприємства, чистого прибутку, ставки відсотка за кредит та податку на прибуток за 2016 рік. При збільшенні питомої ваги власного капіталу збільшується і чистий прибуток підприємства, тобто власний капітал у наведеній моделі збільшується за рахунок нерозподіленого прибутку.

Як бачимо, при збільшенні питомої ваги власного капіталу у складі загального капіталу підприємства, зростає середньозважена вартість капіталу, що пов'язано зі збільшенням саме вартості власного капіталу та, відповідно, підвищенням дивідендних виплат.

Стосовно ефекту фінансового левериджу спостерігаємо іншу ситуацію: при збільшенні власного капіталу до 50% у загальній структурі капіталу підприємства ефект фінансового левериджу зростає, а вже при співвідношення власного та позикового капіталу на рівні 70:30 фінансовий важіль приймає нижчі значення. Зменшення показника фінансового левериджу в останньому випадку пов'язано саме зі зменшенням плеча фінансового важелю, оскільки рівень позикового капіталу, що використовується підприємством на одиницю власного капіталу, менше одиниці і додатковий прибуток на підприємстві формується у більшій мірі саме за рахунок власного капіталу. А необхідно отримати більший ефект саме за рахунок використання позикового капіталу. Отже доцільно визначити таку структуру капіталу, за якої прибутковість власного капіталу збільшуватиметься за рахунок використання залучених кредитів.

Оптимальну структуру капіталу було визначено за допомогою надбудови MS Excel «Пошук рішення» із пакету «Аналіз даних». При застосуванні надбудови значення ефекту фінансового левериджу оптимізовано до максимального. У результа-

Таблиця 3

Розрахунок структури капіталу підприємства за критерієм максимізації ефекту фінансового левериджу з урахуванням середньозваженої вартості капіталу ПАТ «Дніпрометиз»

Показник	Варіанти розрахунків				Показники за 2016 рік
	1	2	3	4	5
Власний капітал, тис. грн.	96977,34	269381,5	377134,1	313345,94	122734,00
Позиковий капітал, тис. грн.	441785,66	269381,5	161628,9	225417,06	416029,00
Загальна сума капіталу, тис. грн.	538763,00	538763,00	538763,00	538763,00	538763,00
Чистий прибуток, тис. грн.	9018,34	181422,50	289175,10	225386,94	34775,00
Зміна вартості ВК, %	9,30	67,35	76,68	71,93	33,11
ВПК, %	14,35	14,35	14,35	14,35	14,35
Ставка відсотку за кредит, %	17,5	17,5	17,5	17,5	17,5
Питома вага ВК, %	18,00	50,00	70,00	58,16	22,78
Питома вага ПК, %	82,00	50,00	30,00	41,84	77,22
ПК/ВК, частка од.	4,56	1,00	0,43	0,72	3,39
ROA, %	1,67	33,67	53,67	41,8	6,61
Ставка податку на прибуток, частка од.	0,18	0,18	0,18	0,18	0,18
(1-Спп), частка од.	0,82	0,82	0,82	0,82	0,82
(РОА – П), %	-15,83	16,17	36,17	24,33	-10,89
СВК, %	13,44	40,85	57,98	47,84	18,62
ЕФЛ, %	-59,12	13,26	12,71	14,35	-30,27

ті отримано оптимальне співвідношення власного та позикового капіталу на рівні 58,16:41,84 (див. табл. 3, варіант 4-ий). При цьому середньозважена вартість капіталу становить 47,84%.

Найгіршим варіантом структури капіталу для підприємства є перший варіант (18:82), за яким значення середньозваженої вартості капіталу є найменшим, але використання позикових коштів призводить до фінансових втрат (ЕФЛ = -59,12%).

Таким чином, для ПАТ «Дніпрометиз» вигідним є фінансування своєї діяльності більшою мірою за рахунок власного капіталу у розмірі 58,16%. А головною умовою формування фінансових ресурсів підприємства за рахунок позикових коштів є залучення капіталу з меншою вартістю, чим вартість власного капіталу.

При такій структурі капіталу усі показники фінансової стійкості відповідають нормативному значенню (таблиця 4), а діяльність підприємства в основному фінансується за рахунок власних коштів і підприємство не втрачає економічної вигоди від використання позикового капіталу. Позитивним явищем є й високе значення коефіцієнту забезпеченості власними оборотними коштами та коефіцієнту маневреності власного капіталу, що свідчить про достатність власних фінансових ресурсів для фінансування необоротних активів та частини оборотних.

Висновки і пропозиції. Ефективне управління капіталом підприємства та оптимізація його структури неможливі без врахування необхідності забезпечення фінансової безпеки підприємства. Під час розробки фінансової політики підприємства необхідно обрати таку структуру капіталу, яка дасть змогу звести до мінімуму середньозважену вартість капіталу і, у той же час, підтримати кредитну репутацію фірми на рівні, який дає змогу залучити нові капітали на прийнятних умовах. Доцільним, при виборі фінансової політики підприємства, є використання методів оптимізації структури капіталу за критерієм мінімізації вартості капіталу та максимізації ефекту фінансового левериджу з метою підвищення рівня фінансової стійкості підприємства та збереження можливості приросту рентабельності власного капіталу за рахунок використання позикових коштів.

Таблиця 4

Аналіз фінансової стійкості підприємства ПАТ «Дніпрометиз» при визначеній оптимальної структурі капіталу

Показник	Значення показника	Нормативне значення
Коефіцієнт автономії	0,58	> 0,5
Коефіцієнт фінансування	0,72	≤1
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами	0,32	>0,1
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,34	0,2-0,5

Список літератури:

1. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Навч. посіб. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2007. – 668 с.
2. Фесун А. С. Розробка адаптогенного інструментарію вибору джерела фінансування будівельних підприємств: від нової логіки фінансових операцій до програмних продуктів / А. С. Фесун // Інноваційна економіка. – 2015. – № 56. – С. 104-108.
3. Телишевська Л. І. Управління фінансовими ресурсами підприємства в межах його інвестиційної діяльності / Л. І. Телишевська, О. В. Птащенко, А. В. Бєлоус // БІЗНЕСІНФОРМ. – № 8. – 2014. – С. 273-277.
4. Короленко С. М. Удосконалення підходу до оптимізації структури капіталу промислового підприємства / С. М. Короленко, Р. В. Короленко, О. В. Патицька // Економіка. Управління. Інновації. – № 1. – 2013. – С. 56-65.
5. Сініцин О. О. Фінансовий левередж в управлінні структурою капіталу / О. О. Сініцин // Ефективна економіка – 2014. – № 9. – С. 1-3.
6. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: Підручник / В. М. Шелудько. – 3-те вид., стер. – К.: Знання, 2015. – 535 с.
7. ПАТ «Дніпрометиз» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу: https://www.dneprometiz.com.

Дударь А.А., Вакульчик Е.М.
Университет таможенного дела и финансов

АНАЛИЗ И ОПТИМИЗАЦИЯ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА С ЦЕЛЬЮ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследуются методологические особенности определения оптимальной структуры капитала с целью укрепления финансовой устойчивости предприятия. Определены преимущества и недостатки собственного и заемного капитала. Исследованы методы и критерии оптимизации структуры капитала. С помощью метода оптимизации структуры капитала по критерию минимизации его средневзвешенной стоимости, основанного на предварительной оценке стоимости собственного и заемного капитала при разных условиях и объемах его привлечения, проведены многовариантные расчеты показателей средневзвешенной стоимости капитала и эффекта финансового левериджа. Представлен анализ финансовой устойчивости предприятия и предложены способы ее улучшения.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, финансовый левередж, средневзвешенная стоимость капитала, собственный и заемный капитал, оптимизация структуры капитала.

Dudar A.A., Vakulchyk O.M.
Universiy of Customs and Finance

ANALYSIS AND OPTIMIZATION OF CAPITAL STRUCTURE WITH THE AIM OF INCREASING THE FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE

Summary
The article noted the special role of determining the optimal structure of capital in order to strengthen the financial sustainability of the enterprise. The advantages, disadvantages of own, and borrowed capital are presented. The methods and criteria for optimizing the structure of capital are investigated. Using the method of optimizing the structure of capital by the criterion of minimizing its weighted average value, based on the preliminary estimation of the value of own and borrowed capital under different conditions and the scope of its attraction, multi-valued calculations of the weighted average cost of capital and the effect of financial leverage have been made. The analysis of financial sustainability of the enterprise was carried out and ways of its improvement were offered.
Keywords: financial stability, financial leverage, weighted average cost of capital, own and borrowed capital, optimization of the capital structure.

УДК 657

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ

Жмурко Ю.В.
Державний університет інфраструктури та технологій

У статті розглянуто теоретичні основи організації процесу управління грошовими потоками підприємства, досліджено його принципи та необхідність відображення в системі бухгалтерського обліку для ефективного управління та забезпечення життєдіяльності господарюючих суб'єктів. Виділено та охарактеризовано концепції та підходи дослідників (концепції підприємницького ризику, концепції грошових потоків, концепції грошового кругообігу, концепції вартості грошей в часі, традиційного підходу, альтернативного підходу, економічного підходу, інституціонального підходу, вартісного підходу, облікового підходу) до управління грошовими потоками підприємства.

Ключові слова: грошові потоки, грошові кошти, грошові еквіваленти, ефективність підприємства, ліквідність, платоспроможність, управління, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. Ефективність роботи підприємства значною мірою залежить від організації системи управління грошовими потоками. Така система функціонує з метою забезпечення виконання короткострокових і стратегічних планів підприємства, підтримання платоспроможності і фінансової стійкості, раціонального використання активів і залучення джерел їх формування, а також оптимізації витрат на фінансування господарської діяльності. Від якості управління грошовими потоками залежить не тільки стійкість і ефективність роботи підприємства, але і здатність до майбутнього розвитку та досягнення фінансового успіху в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання облікового забезпечення управління грошовими потоками вивчали вітчизняні вчені, такі як: І. Бланк, Г. Вознюк, О. Дзюблюк, А. Загородній, Л. Коваленко, О. Ластовенко, Л. Лігоненко, Н. Невмержицька, Н. Перловська, Л. Федулова, Р. Циган, В. Ясишена, а також зарубіжні вчені: М. Бертонеш, Ю. Брігхем, Дж. Ван Хорі, С. Загородников, Б. Койлі, Б. Колапс, В. Короп, О. Кузнєцова, З. Лиханова, Р. Найт, Б. Рубців, Н. Хахонова та інші. Напрацювання цих науковців охоплюють широкий діапазон питань, пов'язаних з теорією, методикою, напрямів удосконалення управління грошовими потоками та дотичними темами (аналіз грошових коштів, облік та контроль фінансових інвестицій, організація обліку монетарних активів), що, водночас, потребує поглибити та удосконалити ці дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо управління грошовими потоками підприємства, а також в аналізі підходів до управління грошовими потоками підприємства на основі використання обліково-інформаційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття грошовий потік підприємства є агрегованим, тобто таким, що містить у собі різноманітні види цих потоків, які обслуговують господарську діяльність, а саме грошовий потік від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності. Незбалансованість і нерівномірність надходжень та виплат у розрізі часових інтервалів грошових потоків може призвести як до тимчасового дефіциту, так і до виникнення тимчасово вільних їх обсягів. Грошові потоки, які формуються на підприємстві у процесі його господарської діяльності, є важливим самостійним об'єктом управління [1, с. 150].

Управління грошовими потоками – один із найважливіших сегментів фінансової роботи на підприємстві, від ефективності організації якого залежать як поточні результати діяльності, так і майбутні темпи розвитку господарюючого суб'єкта [2, с. 237].

Е. Нікбахт та А. Гропеллі наводять спрощене визначення грошового потоку як «міри ліквідності компанії», що складається з чистого доходу і безготівкових витрат, таких, як амортизаційні відрахування [3]. Наведене тлумачення грошового потоку, з одного боку, розкриває його сутність, з іншого – основні його складові. Є. Бріхем розглядає грошовий потік як фактичні чисті готівкові кошти, які надходять на фірму (чи витрачаються нею) протягом деякого визначеного періоду [4, с. 425]. Дж. Ван Хорн підкреслює, що поняття грошових коштів та грошових потоків можна трактувати по різному. Грошові кошти і грошові потоки розглядають як готівку або робочий оборотний капітал, тобто у вузькому чи широкому тлумаченні цього поняття [5].

А. Поддєрьогін визначає грошовий потік як сукупність послідовно розподілених у часі подій, які пов'язані з відокремленим та логічно завершеним фактом зміни власника грошових ресурсів через виконання зобов'язань між економічними агентами (суб'єктами господарювання, державою, домогосподарствами, міжнародними організаціями). Грошові потоки безпосередньо пов'язані з рухом коштів на підприємстві, який відображає надходження грошових ресурсів та їх використання [6, с. 57].

За визначенням Л. Коваленко: грошові потоки – це надходження, вибуття грошових коштів та їх еквівалентів у результаті виробничо-господарської діяльності підприємств. Так грошові кошти використовуються для фінансування поточних операцій і включають кошти у касі та кошти на банківських рахунках підприємств [7, с. 79].

Відповідно до МСБО № 7 «Звіт про рух грошових коштів» грошовий потік – це надходження і вибуття грошових коштів та їхніх еквівалентів [8].

На нашу думку при розгляді питань, пов'язаних з управлінням грошовими потоками

доцільно спиратися на визначення В. Ясишеної, за яким грошовий потік підприємства являє собою сукупність розподілених у часі надходжень і виплат грошових коштів та їх еквівалентів, що генеруються його господарською діяльністю, рух яких пов'язаний з чинниками часу, ризику та ліквідності. Так як, під грошовими коштами ми розуміємо готівку у касі підприємства та кошти на його банківських рахунках, а під грошовими еквівалентами – короткострокові фінансові інвестиції, які вільно конвертуються у грошові кошти і мають незначний ризик зміни вартості [9].

Отже, проаналізувавши поняття грошового потоку, можна зробити висновок, що грошові кошти є найліквіднішим активом підприємства і потребує постійного контролю та управління.

Основною метою управління грошовими потоками є забезпечення фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку шляхом збалансування обсягів надходження і витрачання грошових коштів та їх синхронізації в часі [10].

Метою управління грошовими потоками, за дослідженнями А. І. Кузнецової [11] є забезпечення можливості гнучкого реагування на зміни ринкової ситуації; підвищення ефективності діяльності шляхом прийняття взаємопов'язаних рішень у всіх областях управління, які стосуються грошових потоків; здійснення цілеспрямованих організаційних змін в підприємстві шляхом оцінки діяльності підрозділів, формального аналізу можливих альтернативних варіантів дій, прийняття і реалізація відповідних управлінських рішень; демонстрація можливостей зростання і прибутковості потенційним інвесторам; усвідомлений вибір адекватної фінансової стратегії шляхом оцінки зіставлення рівнів прибутку і ризику.

Наведені вище підходи до визначення мети управління грошовими потоками мають лише економічне спрямування, тому, здійснивши їх облікову інтерпретацію, вважаємо за доцільне виокремити мету управління грошовими потоками для цілей бухгалтерського обліку. При цьому бухгалтерський облік виступає інструментом здійснення управління грошовими потоками, тобто інформаційним забезпеченням управління, оскільки формує основну інформацію про надходження і вибуття грошових потоків та їх вплив на фінансове становище підприємства.

Для планування та оптимізації, а в подальшому і контролю за грошовими коштами, необхідно забезпечити повний та достовірний облік грошових потоків і формувати необхідну звітність. Своєчасне та достовірне відображення в обліку руху грошових коштів дає можливість проаналізувати стан грошових коштів суб'єкта господарювання та виявити можливі проблеми. Аналітичний та синтетичний облік грошових коштів служить основою для складання фінансової та управлінської звітності підприємства.

Дані бухгалтерського обліку та фінансової звітності виступають інформаційним забезпеченням для оцінки ефективності діяльності підприємства та прийняття управлінських рішень.

Результати руху грошових коштів у розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності на підприємстві відображаються у фінансовій звітності, а саме у формі № 3 «Звіт про рух грошових коштів». Даний звіт відображає зміни в чистих активах підприємства, а також можливість останнього здійснювати платежі за поточними зобов'язаннями (ліквідність) у майбутньому.

На основі даного звіту можна оцінити здатність підприємства генерувати майбутні позитивні грошові потоки, спроможність розраховуватись з поточними зобов'язаннями, а також відобразити взаємозалежність між прибутком та грошовими потоками підприємства.

Інформаційним джерелом також виступає управлінська звітність. Для потреб управлінського персоналу розробляється специфічні форми звітності, в залежності від об'єкта управління. Найпоширенішими плановими фінансовими документами для організації та управління грошовими потоками підприємства є: касовий бюджет – план надходження та витрачання грошових коштів, що розробляються на фінансовий рік із помісячною сегментацією та платіжний календар – короткотерміновий план (прогноз) надходження і витрачання коштів підприємства [12].

Оскільки діяльність підприємств знаходиться під впливом багатьох факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ (політичні, економічні, соціальні та ін.), вплив яких іноді досить важко точно спрогнозувати, їх діяльність завжди має певний ступінь ризику, величина якого залежить від розміру грошових ресурсів, які вкладені і використовуються у діяльності підприємства. Для здійснення управління грошовими потоками, згідно з цією концепцією потрібна додаткова економічна, облікова та інформація про грошові потоки підприємства, що потребує обробки, аналізу та інтерпретації для проведення екстраполяції минулих подій в майбутнє щодо руху грошових потоків [13]. При цьому підприємницький ризик – це з одного боку, можлива ймовірнісна втрата ресурсів, витрачання грошових коштів (додаткові витрати в бухгалтерському обліку), а з іншого – підприємницький ризик може проявлятися і в отриманні більшого за величиною доходу, ніж планувалось до здійснення визначених операцій з грошовими потоками (додатковий дохід в бухгалтерському обліку).

Відповідно до концепції грошових потоків фінансовий менеджер аналізує рух грошових засобів за звітний період, визначає зміни основних джерел отримання грошових засобів і напрямів їх використання. Основою інформаційного забезпечення проведення такого аналізу є інформація бухгалтерського обліку, а саме: «Звіт про рух грошових коштів», який виступає головним інструментом аналізу фінансового стану підприємства в частині руху грошових потоків за основними видами діяльності підприємства (операційної, інвестиційної, фінансової), що дозволяє більш об'єктивно оцінити ліквідність підприємства в умовах інфляції. Виходячи з наявних можливостей, кожного звітного періоду фінансовий менеджер повинен спрогнозувати використання грошових коштів на короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий періоди. Такий прогноз є частиною фінансового плану (бюджету) підприємства. Концепція грошового кругообігу (cash conversion cycle) є важливою для цілей короткострокового фінансового планування. Вона передбачає визначення періоду обороту грошових потоків, інвестованих

в оборотні активи підприємства, в процесі яких здійснюється зміна їх форм.

В ідеалі, рух грошових коштів підприємства в процесі операційного циклу проходить 4 основні стадії, при цьому змінюючи свої форми. На першій стадії грошові кошти (у тому числі короткострокові фінансові вкладення) використовуються для придбання сировини, матеріалів, тобто матеріальних оборотних активів. На другій стадії матеріальні оборотні активи в результаті безпосередньої виробничої діяльності перетворюються в готову продукцію. На третій стадії готова продукція реалізується покупцям і до настання їх оплати перетворюється в дебіторську заборгованість. На четвертій стадії інкасована, тобто оплачена дебіторська заборгованість знову перетворюється в грошові кошти (частина яких за відсутності відповідної потреби на підприємстві може зберігатися у високоліквідних короткострокових фінансових вкладеннях).

Таким чином, система бухгалтерського обліку, в якій здійснюється управління грошовими потоками повинна бути інтегрована з системою бухгалтерського обліку запасів, готової продукції, оплати праці, з метою контролю грошових потоків на всіх можливих етапах їх руху на підприємстві. В основі концепції вартості грошей у часі (time value of money) лежить твердження, що гроші з плином часу втрачають свою вартість. На цей процес впливає інфляція (відбувається перманентне знецінення грошей, що викликає «природне бажання» вкласти їх куди-небудь, тобто це у якійсь мірі стимулює інвестиційний процес), ризик неотримання очікуваної суми грошових коштів (будь – який договір, згідно з яким очікується оплата, – отримання грошових коштів у майбутньому, має умовну вірогідність бути невиконаним взагалі або виконаним частково) і обертання (грошові кошти, як і будь – який актив, повинні з плином часу генерувати дохід відповідно певної відсоткової ставки, яка є прийнятною для власника цих коштів) [14].

Традиційний підхід в управлінні грошовими потоками найбільш широко застосовують при визначенні ефективності управління грошовими потоками на підприємствах. Він передбачає визначення результативності процесу управління та обчислюється як відношення результату (ефекту) до витрат, що забезпечили цей результат [15]. Тобто це відносний показник, що визначає результат на одиницю витрат. Традиційний підхід передбачає, що результат управління грошовими потоками підприємства виражається показником «прибутку», точніше кажучи «вільним грошовим потоком підприємства» (грошовий потік від операційної діяльності, за вирахуванням чистих інвестицій в основний і оборотний капітал, які доступні інвесторам, кредиторам і власникам після оподаткування). Таким чином, основною метою традиційного підходу є забезпечення достатності грошових коштів підприємством для погашення заборгованості та перешкод створенню ситуації неможливості погашення короткострокових зобов'язань тільки за рахунок внутрішніх джерел організації.

Альтернативний підхід управління грошовими потоками передбачає управління грошовими потоками, спрямоване на постійне збільшення ринкової вартості підприємства, за допомоги прийняття всіх можливих управлінських рішень, орієнтованих на поліпшення ключових показників, що випливають з ефективної організації грошових потоків підприємства. З цієї точки зору грошовий потік являє собою фактичну оцінку результатів господарської діяльності підприємства. Він є насамперед показником фактичного акумулювання вартості, створюваної в результаті діяльності підприємства у напрямі організації грошових потоків [16].

Економічний підхід є більш глобальним у порівнянні з попередніми (традиційним і альтернативним) та передбачає визначення необхідного обсягу грошової маси в економіці, під якими зазвичай розуміють кількість грошових коштів, що забезпечують монетарну стабільність (виконання цільових орієнтирів за цінами і валютним курсом) і максимізацію реального грошового потоку. Визначенням оптимального обсягу грошової маси в економіці є оцінка функції попиту на гроші. Вважається, що ця функція виражає залежність між реальним обсягом грошової маси і факторами потреби економіки в грошах. Виходячи з особливостей конкретної економіки, функція попиту на гроші може визначатися різними факторами, деталізація яких здійснюється за підсумками аналізу емпіричних даних [17].

Інституціональний підхід заснований на вивченні не тільки економічних, а й багатьох соціальних факторів, що визначають економічний розвиток суспільства на макро- і мікроекономічному рівнях та впливають на управління грошовими потоками. Це система економічних відносин, пов'язаних з перерозподілом грошових накопичень між кредиторами і позичальниками (в макроекономічному значенні цих термінів), тобто між економічними суб'єктами, у яких виникають вільні грошові кошти та економічними суб'єктами, які зазнають потребу в грошових коштах [18].

Вартісний підхід до управління грошовими потоками дозволяє порівняти й об'єднати цільові функції прибутковості і ризику. Між грошовими потоками і ринковою вартістю підприємства існує тісний зв'язок. Так, наприклад, зростання оборотних активів, насамперед унаслідок зростання дебіторської заборгованості, перекриває суму чистого прибутку й амортизаційних відрахувань і викликає додаткову потребу в позиковому фінансуванні (додаткових грошових потоках), що може призвести до зниження ринкової вартості підприємства. Тому вартісний підхід щодо управління грошовими потоками підприємства є досить актуальним в короткостроковому аспекті з позиції забезпечення ліквідності підприємства. Обліковий підхід передбачає, що в бухгалтерському обліку інформація про рух грошових коштів дозволяє бухгалтеру – аналітику, що приймає рішення, контролювати і регулювати прямі і непрямі грошові потоки, визначати структуру використання грошових коштів. Важливе значення для бухгалтера – аналітика має інформація ідентифікації (встановлення на основі документального підтвердження) не тільки ділянок і напрямів витрачання грошових коштів, а й ведення сумарного обліку руху грошових потоків особами, що дають дозвіл на здійснення операцій з грошовими коштами [13].

Обліковий підхід продовжує зберігати свою значущість, але у певних випадках починає відігравати другорядну роль (бере на себе функції контролю та обґрунтування тактичних рішень, пов'язаних з управлінням грошовими потоками для цілей бухгалтерського обліку). Враховуючи особливості проведення аналітичної роботи на підприємствах різних видів економічної діяльності, вважаємо за доцільне зазначити, що жоден з перелічених підходів та концепцій не застосовується у «чистому вигляді». На наш погляд, найбільш пристосований для управління грошовими потоками буде системний підхід, який поєднуватиме обліковий підхід та концепцію вартості грошей у часі (time value of money), оскільки, враховуючи те, що бухгалтера – аналітика цікавить не просто достовірність, точність організації та методики управління грошовими коштами, але й представлення цієї інформації у різних часових проміжках.

Висновки і пропозиції. Отже, поняття грошового потоку є дуже багатоаспектними та включає в себе грошові кошти, еквіваленти грошових коштів та їх рух у фінансово-господарські діяльності. Грошові кошти забезпечують мобільність та платоспроможність підприємства. Інформаційним забезпеченням для управління грошовими потоками підприємства виступає фінансова та управлінська звітність, а також дані бухгалтерського обліку. Інформація про рух грошових коштів має важливе значення для аналізу, управління, контролю і розробки програм розвитку підприємства. Вибір концепції чи підходу до управління грошовими потоками залежить від багатьох факторів: характеру основної діяльності, рівня рентабельності, стану фінансової дисципліни, кредитної політики постачальників, ділової активності господарюючого суб'єкта, рівня його фінансового менеджменту, загального стану економіки тощо.

Список літератури:

1. Циган Р.М. Удосконалення класифікації грошових потоків з урахуванням сучасних умов господарювання / Р.М. Циган // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4(106).
2. Фінанси в трансформаційній економіці України: [навчальний посібник] / [за редакцією М.І. Крупки] / Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 614 с.
3. Нікбахт Е. Фінанси / Е. Нікбахт, А. Гроппеллі; [пер. з англ. В.Ф. Овсієнкота, В.Я. Мусієнка]. – К.: Основи, 1993. – 383 с.
4. Брігхем Є. Основи фінансового менеджменту / Є. Брігхем; [пер. з англ.]. – К.: Молодь, 1997. – 1000 с.
5. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами / Дж.К. Ван Хорн; [пер. с англ.; гл. ред. серии Я.В. Соколов]. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 800 с.
6. Ясишена В. Сутність грошових потоків підприємств та їх класифікація / В. Ясишена // ВісникТНЕУ. Економічний аналіз. – 2008. – Вип. 2(18). – С. 321-324.
7. Фінансовий менеджмент: [підручник] / Поддєрьогін А.М. [та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2005. – 535 с.
8. Коваленко Л.О. Фінансовий менеджмент: [навч. посіб.] / Л.О. Коваленко, Л.М. Ремнъова. – [2-евид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2005. – 485 с. – (Вища освіта XXI століття).
9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 (МСБО 7). Звіт про рух грошових коштів IASB; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012.
10. Бланк И.А. Управление денежными потоками / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 736 с.
11. Кузнецова А.И. Управление денежными средствами компании в долгосрочном аспекте / А.И. Кузнецова [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_19/article_836.
12. Ластовенко О.В. Вдосконалення системи управління грошовими потоками підприємства: канд. екон. наук: 08.06.01 / Донецький державний ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2005.
13. Загородников С.В. Финансовый менеджмент: [краткий курс] / С.В. Загородников. – [3-е издание]. – М.: Окейкнига, 2010. – 174 с.
14. Федулова Л.І. Сучасні концепції менеджменту: навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
15. Перловська Н.В. Обґрунтування критерію ефективності управління грошовими потоками підприємства / Н.В. Перловська: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua /vestnik/pdf/ekon/2011_2_2/167-170.pdf.
16. Лиханова З.К. Прогнозирование стоимости бизнеса и управление денежными потоками: альтернативный подход / З.К. Лиханова // Экономический анализ: теория и практика. – 2009. – № 2. – С. 18-23.
17. Короп В. Спрос на деньги и денежные потоки / В. Короп [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbrb.by/bv/cont.asp?id=9713.
18. Рубцов Б.Б. Финансовые институты и экономическое развитие: коллективная монографія / под ред. Б.Б. Рубцова. – М.: ИМЭМО, РАН. – 2006. – 180 с.
19. Хахонова Н.Н. Концептуальные подходы к построению управленческого учета денежных потоков / Н.Н. Хахонова // Управленческий учет. – 2006. – № 2. – С. 13-16.

Жмурко Ю.В.
Государственный университет инфраструктуры и технологий

УЧЕТНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНЫМИ ПОТОКАМИ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические основы организации процесса управления денежными потоками предприятия, исследованы его принципы и необходимость отражения в системе бухгалтерского учета для эффективного управления и обеспечения жизнедеятельности хозяйствующих субъектов. Выделены и охарактеризованы концепции и подходы исследователей (концепции предпринимательского риска, концепции денежных потоков, концепции денежного кругооборота, концепции стоимости денег во времени, традиционного подхода, альтернативного подхода, экономического подхода, институционального подхода, стоимостного подхода, порядок учета) к управлению денежными потоками предприятия.
Ключевые слова: денежные потоки, денежные средства, денежные эквиваленты, эффективность предприятия, ликвидность, платежеспособность, управление, финансовая устойчивость.

Zhmurko Yu.V.
State University of Infrastructure and Technology

ACCOUNTING FOR CASH FLOW MANAGEMENT

Summary
The article deals with the theoretical basis of the organization of the process of management of cash flows of the enterprise, its principles and necessity of reflection in the accounting system for effective management and maintenance of vital functions of economic entities are considered. The concepts and approaches of researchers (entrepreneurial risk concepts, cash flow concepts, cash flow concepts, time value concept, traditional approach, alternative approach, economic approach, institutional approach, cost approach, accounting approach) to management of cash flows of the enterprise are distinguished and characterized.
Keywords: cash flows, cash, cash equivalents, company efficiency, liquidity, solvency, management, financial stability.

УДК 338.465.2

ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Іваненко Д.Б., Савченко І.Г.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національно-торговельного університету

В статті проаналізовано сучасний стан соціальної сфери. Досліджено вплив державно-приватного партнерства на сферу соціального захисту в Україні. Також трудноші вдосконалення державно-приватного партнерства. Визначено ряд заходів для вдосконалення розвитку державно-приватного партнерства у сфері соціального захисту. Запропоновано новий порядок впровадження державно-приватного партнерства.
Ключові слова: державно-приватне партнерство, соціальний захист, соціальні проекти, механізми розвитку, вдосконалення.

Постановка проблеми. Сучасний стан сфери соціального захисту місцевого рівня потребує вдосконалення. Існуючі проблеми обумовлюють необхідність стратегічного впровадження нових механізмів державного управління в умовах ринкових відносин. Серед проблем способів фінансування у сферу соціального захисту, Україна стикається з недостатньою сумою бюджетних коштів, які направлені на вдосконалення і розвиток всієї системи. Перехід до ринкової системи господарювання не супроводжувався в Україні диверсифікацією фінансування соціальної сфери. Саме тому дослідження вдосконалення державно-приватного партнерства у соціальній сфері, як необхідної умови забезпечення ефективного соціального захисту населення регіону, міста, населеного пункту, на сьогодні є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державно-приватного партнерства досліджували такі автори, як Е. Сава, Е. Кляйн, Г. Тейсман, М. Геррард, А. Акинтоє, Т. Веблен, Дж. Коммонс, Р. Коуз, Д. Норт, Дж. Ходжсон, В. Г. Варнавський, С. Н. Сильвестров, Е. А. Махортова, А. С. Семенкова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча відомо багато досліджень даної теми, але залишаються невирішеними низка питань, серед яких головними залишаються проблеми і способи їх вирішення у розвитку державно-приватного партнерства.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення шляхів вдосконалення державно-приватного партнерства в Україні у сфері соціального захисту.

Виклад основного матеріалу. Сфера соціального захисту в Україні є одним з найважливіших факторів стабільного соціально-економічного розвитку всієї держави, її реформація розглядається в програмних документах Уряду України і Президента України. Але сучасний стан соціальної системи свідчить про відсутність стратегічного направлення на її модернізацію, державного фінансування не вистачає для стрімких темпів вдосконалення в системі управління, організації та механізмах надання соціальної допомоги та послуг. Тому основною проблемою соціальної політики України залишається нераціональне використання бюджетних коштів, які мають бути направлені на задоволення потреб населення і соціальної сфери в цілому. У такому випадку головним напрямом стратегічного реформування системи соціального захисту має бути кардинальна її зміна з урахуванням реальних можливостей держави і розроблення подальшого плану вдосконалення цієї системи.

Аналіз сучасного стану існуючих проблем системи соціального захисту населення на державному та місцевому рівнях говорить про невдосконалену і недопрацьовану систему регулювання надання все можливих послуг та невідповідність соціального забезпечення якості життя громадян в умовах ринкових перетворень. Саме тому розроблення реальної ефективної моделі соціального захисту населення на даному етапі є пріоритетним завданням державної влади та органів місцевого самоврядування.

Створення механізмів державно-приватного партнерства у соціальній сфері, розроблення нових програм взаємовигідних партнерських відносин з приватним та громадським секторами є стрімким поштовхом для утворення основи задля послідовного вдосконалення всієї системи соціального захисту на різних рівнях відповідно до європейської моделі, що значно вплине на поліпшення якості життя кожного громадянина України.

Труднощі вдосконалення державно-приватного партнерства в Україні у сфері соціального захисту пов'язані з відсутністю або недостатністю інституційних та організаційних передумов. Сучасне фінансування реорганізації та модернізації цієї сфери тільки з бюджетного рахунку створює високі фінансові ризики для державно-приватного партнерства, що пояснюється короткими бюджетними циклами планування та необхідністю щорічного затвердження.

На мою думку, основними завданнями вдосконалення державно-приватного партнерства в соціальній сфері в Україні є:

– забезпечити стабільну підтримку державних установ відповідно для партнерів приватного сектору;

– вдосконалити та закріпити принципи державно-приватного партнерства у державних та регіональних стратегіях соціально-економічного розвитку в цілому;

– створити сприятливе інституціональне середовище для розвитку державно-приватного партнерства.

Важливим, на мій погляд, є забезпечення органами державної влади, органами місцевого самоврядування координації процесу надання соціальних, медико-соціальних послуг державними

та недержавними організаціями та установами, створивши гнучку систему партнерської взаємодії з приватним і громадським секторами.

Задля подальшого розвитку державно-приватного партнерства треба істотною мірою покращити сприятливість інвестиційного клімату та умови ведення бізнесу. Поліпшення умов підприємницької діяльності і залучення приватних інвестицій у цій сфері реалізації проектів ДПП потребує:

– збільшення прозорості дозвільної системи та зниження бюрократичних бар'єрів;

– упорядкування процедур здійснення перевірок та технічного регулювання (стандартизація та сертифікація);

– спрощення процедур реєстрації власності;

– створення сприятливих умов для користування земельними ділянками в рамках проектів;

– забезпечення прозорості у відносинах приватного і державного партнерів в рамках підготовки і реалізації проекту;

– зосередження зусиль держави на реалізації проектів державно-приватного партнерства і формуванні дієвого зворотного зв'язку у відносинах держави з приватним сектором.

На рівні органів місцевої влади у сфері соціального захисту найголовнішим питанням є вдосконалення механізмів державно-приватного партнерства, яке полягає в забезпеченні ефективної реалізації проектів на основі єдиної впровадженої управлінської схеми експертизи,узгодження та впровадження проекту на кожному рівні відповідними кваліфікованими спеціалістами.

Нормативні відносини між органами державної та місцевої влади, які відповідають за розвиток державно-приватного партнерства повинні містити у собі права обох сторін у межах своєї кваліфікації і компетенції, не суперечити законодавству України та зазначити право приймати рішення самостійно стосовно ефективності реалізації проектів, отримувати консультативну та методичну допомогу відповідних органів, містити зобов'язання узгодження всіх питань з центральними органами виконавчої влади у разі впровадження проектів, що передбачають отримання державної допомоги.

Головними методами удосконалення впровадження проектів державно-приватного партнерства у сфері соціального захисту мають стати:

– удосконалення раціонального користування бюджету;

– активне залучення інститутів розвитку до нових проектів;

– впровадження системи довгострокового проектного інвестування.

Бюджетне фінансування проектів і державна участь повинна будуватися на принципах середньо- та довгострокового програмно-цільового планування і програмно-проектного фінансування.

Державна фінансова підтримка державно-приватного партнерства соціального захисту повинна передбачати:

– пряму фінансову підтримку через субсидії; відшкодування витрат на будівництво, капітальний ремонт; інвестиції у статутний капітал;

– надання гарантій по кредитах, відшкодування втрат внаслідок коливань обмінного курсу, надання зобов'язань з придбання продукції;

– використання сучасних ринкових інструментів фінансування (цінних паперів).

На мою думку, задля вдосконалення державно-приватного партнерства у соціальній сфері треба ввести новий порядок здійснення державно-приватного партнерства, який наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Впровадження проекту державно-приватного партнерства у сфері соціального захисту

Існуючий порядок ДПП	Запропонований порядок ДПП
1. Подання пропозиції про здійснення ДПП	1. Розроблення критеріїв оцінювання ефективності здійснення ДПП, визначення доцільності впровадження проекту та альтернативного фінансування.
2. Аналіз ефективності здійснення ДПП, обґрунтування наслідків	2. Формування вимог до партнера ДПП, інформації щодо очікувань від проекту.
3. Прийняття рішення про здійснення ДПП	3. Проведення анонімного аукціону на електронній платформі. Визначення переможця.
4. Проведення конкурсу з визначення приватного партнера	4. Укладення договору з переможцем конкурсу
5. Укладення договору з переможцем конкурсу	5. Контроль проміжних результатів ДПП щодо виконання поставлених соціальних, економічних та екологічних завдань.

Джерело: розроблено автором

Отже, порядок здійснення державно-приватного партнерства вимагає спрощення, зокрема через використання електронного документообігу, що негативно відбивається на зацікавленості приватних інвесторів будувати партнерські відносини з державою у сфері надання послуг соціального захисту. Вдосконалення вимагає й одна з найважливіших процедур – корегування чи зміна моделі державно-приватного партнерства за проміжними результатами впровадження механізму.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що у сучасних політичних, економічних і соціальних умовах, державно-приватне партнерство є одним з найбільш ефективних шляхів для розвитку і впровадження довгострокових, модернізаційних і суспільно значущих проектів. Сфера соціального захисту потребує особливого контролю за дотриманням забезпечення допомоги виконавчими органами державної влади задля підвищення рівня життя всього населення.

Невідповідність кількості виділеного державного бюджету та наявних соціальних потреб створюють навантаження на економіку країни, яке сприяє невиконанню органів влади своїх повноважень і створюють борги по соціальним виплатам.

Необхідність запровадження державно-приватного партнерства саме у соціальній сфері обумовлена неминучістю настання і всеохоплюючим характером, що носять соціальні ризики. Державна підтримка і розвиток страхового сегменту

надають можливість державі отримати як надійного партнера в особі страхової компанії, так і потужний механізм подолання і фінансування соціальних ризиків.

Отже, застосування державно-приватного партнерства надає можливість зменшити інвестиції у будівництво соціальних закладів та придбання обладнання, забезпечити здійснення суспільно важливих проектів у коротші терміни, підвищити ефективність реалізації проектів за рахунок участі в них приватного сектору, як правило, ефективнішого за державний сектор. При цьому знижується навантаження на місцевий бюджет за рахунок залучення приватних ресурсів, кращих фахівців, сучасних технологій і обладнання, а як наслідок – підвищується якість соціального обслуговування громадян.

Основними напрямками вдосконалення забезпечення державно-приватного співробітництва у сфері соціального захисту є: удосконалення законодавства з питань впровадження державно-приватного партнерства, розвиток фінансових, нефінансових інститутів впровадження ДПП, утворення експертного органу утворення та функціонування ДПП, запровадження освітніх програм в учбових закладах для підготовки державних службовців у сфері ДПП, організація моніторингу та контролю як заключного етапу механізму реалізації партнерських відносин держави та приватного сектору. Впровадження запропонованих заходів сприятиме зростанню зацікавленості до програм державно-приватного партнерства як складової державної політики сталого розвитку.

Список літератури:

1. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство: теория и практика / [В. Г. Варнавский, А. В. Клименко, В. А. Королев и др.]. – М.: Изд. дом Гос. ун-та; Высш. шк. экон., 2015. – 287 с.
2. Бондаренко Е. Ю. Оптимизация рисков частно-государственного партнерства с участием международных финансовых институтов / Е. Ю. Бондаренко // Экономические науки. – 2016. – № 5. – С. 34-39.
3. Вдовенко Ю. С. Економіко-правова сутність концесії: методологічний аспект / Ю. С. Вдовенко // Збірник наукових праць Київського університету економіки і технологій транспорту. Серія: Економіка і управління. – 2015. – Вип. 6. – С. 62-69.
4. Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства: Постанова від 11.04.2011 р. № 384 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=384-2011-%EF.
5. Павлюк К. В. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави [Електронний ресурс] / К. В. Павлюк, С. М. Павлюк // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2016. – № 17. – Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/02.pdf.
6. Про затвердження Порядку надання державної підтримки здійсненню державно-приватного партнерства: Постанова від 17.03.2011 р. № 279 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=279-2011-%EF.
7. Про затвердження Порядку надання приватним партнером державному партнеру інформації про виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства: Постанова від 09.02.2011 р. № 81 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/81-2011-%D0%BF.

Иваненко Д.Б., Савченко И.Г.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национально-торгового университета

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Аннотация
В статье проанализировано современное состояние социальной сферы. Исследовано влияние государственно-частного партнерства на сферу социальной защиты в Украине. Также трудности совершенствования государственно-частного партнерства. Определен ряд мер по совершенствованию развития государственно-частного партнерства в сфере социальной защиты. Предложен новый порядок внедрения государственно-частного партнерства.
Ключевые слова: государственно-частное партнерство, социальная защита, социальные проекты, механизмы развития, совершенствование.

Ivanenko D.B., Savchenko I.G.
Kharkov Trade and Economic Institute
of Kyiv National Trade University

IMPROVING THE DEVELOPMENT OF THE STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION

Summary
The article analyzes the current state of the social sphere. The influence of public-private partnership on the sphere of social protection in Ukraine is researched. There are also difficulties in improving public-private partnerships. A number of measures have been identified to improve the development of public-private partnership in the field of social protection. A new procedure for the implementation of public-private partnership is proposed.
Keywords: public-private partnership, social protection, social projects, mechanisms of development, improvement.

УДК 519.876.5

ПОДАТКОВЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ВЕЛИКИХ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

Іванишина О.С., Воленко В.Г.
Університет державної фіскальної служби України

У статті розглянуто сутність і значення консультаційно-роз'яснювальної роботи органів ДФС України як напряму адміністрування податків. Розкрито специфіку податкового консультування великих платників як важливої складової процесу супроводження. Здійснено оцінювання ефективності податкового консультування великих платників податків фіскальними органами. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення порядку надання податкових консультацій. Доведено важливість партнерських взаємовідносин між контролюючими органами та платниками податків.
Ключові слова: консультативно-роз'яснювальна робота, податкові консультації, великий платник податку, податкове супроводження, ефективність податкового консультування.

Постановка проблеми. В процесі здійснення підприємницької діяльності для ухвалення правильних управлінських рішень з оподаткування, а також для оптимізації податкових платежів великим платникам потрібно враховувати чимало правових норм та сферу їх застосування. Не зважаючи на певні позитивні зрушення, податкове законодавство України залишається одним з найскладніших у світі, а практика його застосування – неоднозначною або суперечливою. Однією з проблем податкового консультування платників є те, що отримання професійного супроводження приватними фірмами є занадто дорогим і може виявитись малоефективним, а податкові консультації контролюючого органу або висловлюють позицію, засновану на фіскальному підході та однобічній інтерпретації норм податкового законодавства не на користь платника, або замість висновків контролюючий орган наддасть по суті лише перелік норм чинного законодавства. Тому, аналіз консультаційного супроводження великих платників є актуальною темою для розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності адміністрування податків та складових елементів присвячено десятки наукових праць, найбільш відомими авторами яких є В.Л. Андрущенко, З.С. Варналій, Ю.Б. Іванов, А.І. Крисоватий, В.М. Мельник, К.П. Проскура, Л.Л. Тарангул, та ін. Проблемами ефективного податкового консультування досліджували інші вітчизняні та зарубіжні вченні, зокрема В.І. Теремецький, К.П. Проскура, В.В. Балакін, О.Ф. Іонова, З.М. Карпасова, Г.В. Картер, Л.С. Кіріна, Н.М. Селезнева, О.Б. Сугробова, Д.Г. Чернік, Р. Буссе, Нуккельт.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, які тією чи іншою мірою пов'язані з дослідженням аналізу податкового консультування фіскальними органами, залишається низка невирішених завдань саме щодо підвищення його ефективності.

Мета статті – аналіз результатів ефективності податкового консультування великих платників податків фіскальними органами та сформулювати пропозиції щодо порядку його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Одним з елементів адміністрування податків виступає консультаційно-роз'яснювальна робота серед платників податків органами Державної фіскальної служби України.

Основною метою консультативно-роз'яснювальної роботи, що проводиться територіальними органами ДФС України, є: роз'яснення порядку застосування норм та своєчасне доведення до платників податків інформації щодо змін та доповнень чинного податкового законодавства; роз`яснення; забезпечення наповнення дохідної частини бюджетів усіх рівнів; досягнення взаєморозуміння та сприяння налагодженню партнерських відносин між платниками податків та державою тощо [12].

На думку А. Суббота, сплата податків – це обов'язок, а не право платника, виконання якого забезпечується силою державного примусу. Причому воно не породжує у ВПП відповідного права на використання суспільних благ пропорційно сплаченій сумі чи на контроль процесу використання відповідних платежів. Зважаючи на наведені ознаки відносин «держава – платник податків», робимо висновок, що винятково «партнерськими» такі відносини бути не можуть [4]. На нашу думку, мають бути також елементи клієнтурних відносин.

На органи ДФС України покладено функції консультаційного супроводження ВПП, як привілейованих платників. Податковим кодексом України визначено, що «великий платник податку (далі ВПП) – це юридична особа, у якої обсяг доходу від усіх видів діяльності за останні чотири послідовні звітні квартали перевищує один мільярд гривень або загальна сума платежів, сплачених до Державного бюджету України, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи, за такий самий період перевищує двадцять мільйонів гривень» [1].

І.С. Саврас зазначає, що великий платник – це юридична особа різних форм власності та організаційно-правових форм. Він представлений єдиною господарською структурою або їх об'єднанням, які за результатами фінансово-господарської діяльності та обсягом сплачених обов'язкових платежів до державного бюджету належить до категорії привілейованих платників податків, відповідальність за податкове супроводження яких покладена на спеціалізовані підрозділи контролюючих органів [11, с. 7].

Податкове супроводження ВПП Спеціалізованими державними податковими інспекціями (далі СДПІ) складається близько з двадцяти п'яти видів послуг, головною метою яких є налагодження партнерських відносин СДПІ та платника.

Послуги з супроводження ВПП умовно можна поділити на: такі, що мають превентивний характер та послуги імперативного характеру. Послуги превентивного характеру направленні на створення оптимальних умов податкового клімату для підприємства, що попереджують спроби ухилення від сплати податків. В свою чергу, послуги імперативного характеру зумовлені необхідністю процесом адміністрування ВПП [3].

В межах консультаційного супроводження ВПП органи ДФС України надають платникам певний перелік послуг, зокрема: податкові консультації за зверненням платників податків; надання відповідей на письмові запити; надання інформації щодо виконання планів, пов'язаних з основними питаннями економічної та контрольної роботи фіскальних органів (у тому числі в мережі Інтернет); проведення семінарів, практикумів (тренінгів) для платників податків з питань застосування норм податкового законодавства (таблиця 1).

Здійснення оцінювання ефективності податкового консультування ВПП в Україні ми будемо проводити на основі запропонованої методики оцінки ефективності податкового адміністрування д. е. н. К.П. Проскури, що передбачає розрахунок сукупності відповідних показників (індикаторів), які мають задовольняти еталонні (ідеальні) значення (таблиця 2). Дані показники розраховуються таким чином:

– темп зростання (зниження) кількості великих платників податків, що обліковуються в органах ДФС – обчислюється як відношення кількості ВПП у звітному періоді до кількості ВПП у попередньому періоді;

– рівень обліку податкоспроможних платників податків (розраховується як відношення кількості платників, що сплачують податки, до загальної кількості платників податків, що обліковуються контролюючими органами;

– темп зростання (зниження) кількості наданих податкових консультацій – обчислюється як відношення кількості наданих податкових консультацій у звітному періоді до кількості податкових консультацій у попередньому періоді;

– темп зростання (зниження) кількості розглянутих звернень платників податків – обчислюється як відношення кількості розглянутих звернень платників податків у звітному періоді до кількості розглянутих звернень платників податків у попередньому періоді [10].

Розрахуємо кожний з наведених показників з наданням оцінки відповідно до еталонного значення у динаміці за 2013-2017 рр. (таблиця 3).

За результатами проведеного аналізу можна зробити певні висновки. Темп приросту (зниження) кількості великих платників податків (рис. 1), що супроводжуються в органах ДФС досить нерівномірний. Неможливо з точністю ви-

Таблиця 1

Показники ефективності супроводження ВПП

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (9 місяців)
Кількість ВПП	1382	1480	2121	1978	1725	2512
Кількість платників, що сплачують податки	1216	1248	1863	1641	1444	2128
Кількість наданих письмових податкових консультацій	493	538	797	954	1466	538
Підготовлено та розповсюджено видів друкованої продукції	356	462	576	601	354	465
Проведено семінарів та практикумів	96	119	160	183	120	62
Кількість розглянутих звернень платників податків	264	363	187	93	132	76

Джерело: складено авторами на основі джерела [5, 6, 7, 8]

Таблиця 2

Показники ефективності податкового консультування та їх індикативні (еталонні) значення

Показник	Індикативне значення
Узагальнений коефіцієнт оцінки обліку великих платників податків	
Темп зростання (зниження) кількості великих платників податків, що обліковуються в органах ДФС	100% і більше
Рівень обліку платників податків	Збільшується
Узагальнений коефіцієнт оцінки податкового консультування	
Темп зростання (зниження) кількості наданих податкових консультацій	100% і більше
Темп зростання (зниження) кількості розглянутих звернень платників податків	100% і більше

Джерело: складено авторами на основі джерела [10]

Таблиця 3

Розрахунок показників ефективності податкового консультування в Україні 2013-2017 рр.

Рік / Показник	2013	2014	2015	2016	2017 (9місяців)
темп зростання (зниження) кількості великих платників податків, що обліковуються в органах ДФС	107,09	143,31	93,26	87,21	145,62
Рівень обліку	87,99	84,32	87,84	82,96	83,71
темп зростання (зниження) кількості наданих податкових консультацій	109,13	148,14	119,70	153,67	36,70
темп зростання (зниження) кількості розглянутих звернень платників податків	137,50	51,52	49,73	141,94	57,58

Джерело: розраховано авторами за даними таблиці 1

значити тенденцію до зростання або зниження, адже у 2015 році порівняно з 2014 р. відбувається зменшення з 143,31 до 93,26%. Також, зниження показника відбувається в наступному році. Проте у 2017 році відбувається зростання до 145,62%. Таким чином, темп зростання обліку великих платників податків задовольняє своє еталонне значення в усі роки, крім 2015 та 2016 роках. Коливання коефіцієнта оцінки обліку великих платників пов'язано з рядом причин. Зростання кількості ВПП 2013-2014 рр. свідчить про те, що вітчизняний великий бізнес розширюється, нарощує обсяги виробництва. Проте зниження кількості ВПП у 2015 році у зв'язку з податковою реформою 2014 року та нестабільною політичною ситуацією в країні. Аналізуючи коефіцієнт рівень обліку, можна дійти висновку, що існує стала тенденція до несплати податків ВПП. Загальна сума податкового боргу (без боржників, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство або прийнято рішення суду про зупинення стягнення) по Офісу великих платників станом на 01.10.2017 становить 16884,9 млн. грн. по 358 підприємству боржнику [9].

Основними причинами збільшення боргу є:

1. Несплата поточних платежів банками в процедурі ліквідації;

2. Несплата самостійно задекларованих грошових зобов'язань з податку на прибуток та ПДВ ПАТ «Укрнафта» у загальній сумі 250,4 млн. грн.

3. Несплата державними підприємствами поточних зобов'язань з частини чистого прибутку на загальну суму 82,4 млн. грн.

4. Несплата самостійно задекларованих грошових зобов'язань, як правило підприємства паливно-енергетичного комплексу, та узгоджених зобов'язань у апеляційному та/або судовому порядку – 3 275,8 млн. грн.

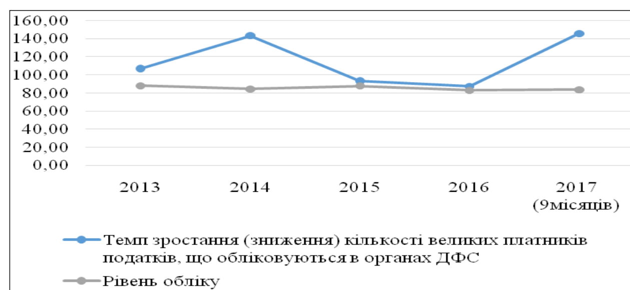

Рис. 1. Динаміку коефіцієнтів оцінки обліку великих платників податків в Україні, %

Джерело: складено авторами за даними таблиці 3

Такий показник, як темп зростання (зниження) кількості наданих податкових консультацій (рис. 2), задовольняє своє еталонне значення. Про те є суттєва різниця між роками, що свідчить про нерівномірність надання податкових роз'яснень. Темп зростання (зниження) кількості розглянутих звернень платників податків нижче норми у 2014 та 2015 роках, найкраще значення на рівні 141,94% спостерігалося у 2016 р.

Як свідчать дані, за всіма вказаними напрямами взаємодії фіскальних органів з великими платниками податків спостерігається позитивна тенденція до збільшення кількості наданих податкових консультацій та розглянутих звернень впродовж всього аналізованого періоду, що свідчить про належний рівень консультаційного супроводження платників контролюючими органами. Проте існує ряд проблем: значної не сплати податкових платежів до бюджету та збільшенням податкового боргу; низький ступінь довіри до органів ДФС, що спричинено як особливостями менталітету вітчизняних платників податків, так і часто незаконними діями посадових осіб фіскальних органів у процесі надання консультаційних послуг. Тому, є важливим у сфері адміністрування податків до адміністративних послуг слід віднести й надання податкових консультацій. Визначення змісту, порядку надання податкової консультації як адміністративної послуги, має стати значним чинником формування партнерських відносини між платником податків і фіскальним органом, зростання довіри до контролюючих органів та їх діяльності, підвищення якості податкових консультацій

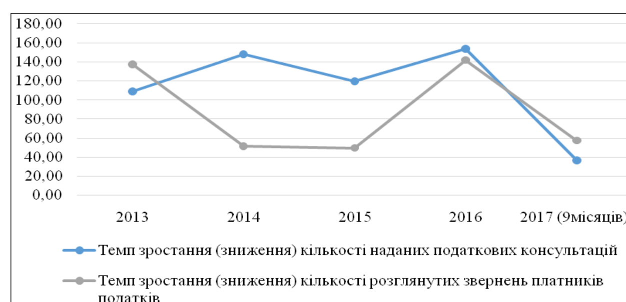

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів оцінки податкового консультування в Україні, %

Джерело: складено авторами за даними таблиці 3

Висновки і пропозиції. Як бачимо, за умови злагодженої співпраці фіскальних органів і великих платників податків, останні у підсумку одержують чимало переваг, виражених, зокрема, у наявності персоналізованого підходу у наданні податкових консультацій та вирішенні конфліктних питань. Водночас, процес вдосконалення податкового супроводження великих платників в Україні гальмується через ряд інституційних та економічних факторів, серед яких найбільш значущими є високий рівень корумпованості державних органів влади, неналежне фінансове забезпечення операційної діяльності фіскальних органів, а також відсутність стимулів щодо сумлінної сплати податків. Крім цього, вважаємо стратегічно важливим з боку держави не тільки сприяти добровільному виконанню платниками податкового обов'язку через оптимізацію податкового супроводження, але й забезпечити належні умови для стимулювання розширеного відтворення, підвищення інвестиційної активності підприємств України та зростання їх конкурентоспроможності. Ці та інші аспекти підвищення ефективності податкового супроводження великих платників в Україні у перспективі стануть тематикою подальших наукових досліджень у напрямі оподаткування великих підприємств.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України, Кодекс від 02 грудня 2010 року № 2755-VI. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
2. Василькова Т.В. Податковий контроль великих платників податків в умовах реалізації державної регуляторної політики України / Т.В. Василькова, І.В. Жадан // Экономика Крыма. – 2012. – № 1(38). – С. 66-69.
3. Ватаманюк О.С. Специфіка податкового обслуговування великих платників податків / О.С. Ватаманюк// Управління розвитком, № 3(181), 2015. С. 19-23.
4. Забезпечення контролю й обліку великих платників податків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viche.info/ journal/3994.
5. Звіт Міжрегіонального головного управління ДФС – Центрального офісу з обслуговування великих платників про виконання Плану роботи на 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://officevp.sfs.gov.ua/data/files/151537.doc.
6. Звіт Міжрегіонального головного управління ДФС – Центрального офісу з обслуговування великих платників про виконання Плану роботи на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://officevp.sfs.gov.ua/data/files/151537.doc.
7. Звіт Міжрегіонального головного управління ДФС – Центрального офісу з обслуговування великих платників про виконання Плану роботи на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://officevp.sfs.gov.ua/diialnist/plani-ta-zviti-roboti/283665.html.
8. Звіт Міжрегіонального головного управління Міндоходів – Центрального офісу з обслуговування великих платників про виконання Плану роботи на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://officevp.sfs.gov.ua/data/material/000/086/133315/Zv_t_TSO_2013.doc.
9. Офіційний сайт Офісу ВПП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://officevp.sfs.gov.ua/.
10. Проскура К.П. Податкове адміністрування в Україні в посткризовий період: ефективність та напрями модернізації: моногр. / К. П. Проскура – К.: ТОВ «Емкон», 2014. – 376 с.
11. Саврас І.З. Велике підприємництво в умовах ринкової трансформації економіки України [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Саврас Ірина Зіновіївна; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2004. – 20 с.
12. Теремецький В.І. Проблема вдосконалення консультативно-роз'яснювальної роботи територіальними органами державної фіскальної служби України / В.І. Теремецький // Вісник Академії адвокатури України. – Том 12 число 3(34) 2015, с. 39-47.

Иванишина О.С., Воленко В.Г.
Университет государственной фискальной службы Украины

КОНСУЛЬТАЦИОННОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ КРУПНЫХ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКОВ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность и значение консультационно-разъяснительной работы органов ГФС Украины как направления администрирования налогов. Раскрыта специфика налогового консультирования крупных плательщиков как важной составляющей процесса сопровождения. Осуществлено оценки эффективности налогового консультирования крупных налогоплательщиков фискальными органами. Сформулированы предложения по совершенствованию порядка предоставления налоговых консультаций. Доказана важность партнерских взаимоотношений между контролирующими органами и налогоплательщиками.
Ключевые слова: консультативно-разъяснительная работа, налоговые консультации, большой налогоплательщик, налоговое сопровождение, эффективность налогового консультирования.

Ivanyshina O.S., Volenko V.G.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

CONSULTING SUPPLY OF LARGE TAX PAYERS

Summary
The essence and importance of consulting and explanatory work of the SFS of Ukraine as the direction of tax administration are considered in the article. The specifics of tax counseling of large payers as an important component of the accompanying process are revealed. The effectiveness of tax counseling of large taxpayers by the fiscal authorities has been evaluated. Proposals on improving the procedure for providing tax consultations are formulated. The importance of partner relationships between controlling bodies and taxpayers has been proved.
Keywords: consulting and explanatory work, tax advice, a large taxpayer, tax support, and the effectiveness of tax counseling.

УДК 339.16.012.23

КРЕАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Ковальова В.І.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

У статті визначена точка зору українських підприємців щодо основних перешкод впровадження інновацій у виробництві. Розглянуті основні фактори, що перешкоджають розвитку інноваційного підприємництва в Україні. Обґрунтована необхідність впровадження креативного менеджменту в інноваційному підприємництві. Розглянутий процес реалізації креативного менеджменту на підприємстві як системи активізації творчого, креативного процесу. Узагальнені основні цілі та функції креативного менеджменту, які сприяють інноваційної діяльності.

Ключові слова: інновації, інноваційне підприємництво, креативний менеджмент, творчість, креативний процес, цілі креативного менеджменту, функції креативного менеджменту.

Постановка проблеми. На прес-конференції «Глобальний інноваційний індекс», що проходила у Женеві в 2017 р. у доповіді генерального директора всемирної організації інтелектуальної власності Ф. Гаррі було підкреслено, що у глобальній економіці, фундаментом якої все частіше стають знання, інновації виступають локомотивом економічного росту, вони допомагають стимулювати реалізацію творчих здібностей людини й збільшують обсяги виробництва [1]. Проте інноваційні ідеї несуттєві самі по собі, якщо їм немає конкретного застосування. Підприємець, що взявся за реалізацію інновації, новаторської ідеї, повинен зуміти оцінити її справжній потенціал, він має чітко уявляти, чи буде на створений науково-технічний продукт ринковий попит, яка величина цього попиту і хто належить до потенційних споживачів цієї інновації. Для цього потрібна налагоджена система управління, заснована на інноваційності та креативному менеджменті. Саме це залог успіху інноваційного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вчених які займаються дослідженням проблемами творчості та креативного менеджменту в інноваційної діяльності можна визначити наступних: Т. Божидарник, В. Василенко, Н. Василик, В. Зянько, А. Мухамедьярова, І. Свидрук, І. Чічкало-Кондрацьку, В. Шматьго та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Україна вступила на свій шлях незалежності, маючи потужний інтелектуальний потенціал зі значними можливостями по його реалізації в інтересах свого економічного розвитку. Однак, за роки незалежності рівень розвитку інноваційної діяльності в Україні суттєво знизився й продовжує погіршуватися. В сучасних умовах господарювання підприємці, що займаються інноваційною діяльністю або намагаються здійснювати інноваційні проекти звертають увагу на відсутність хороших ідей або можливостей для інновацій. Ці проблеми багато в чому можуть бути вирішені за рахунок впровадження на підприємстві креативного менеджменту, який спрямований на стимулювання креативності, творчості та генерування нових науково-технологічних досягнень.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз перешкод впровадження інновацій у виробництво українських підприємств, аналіз факторів, що перешкоджають розвитку інноваційного підприємництва в Україні, а також теоретичне обґрунтування важливості впровадження креативного менеджменту, як системи активізації творчого, креативного процесу, в інноваційну підприємницьку діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці 2017 р. відомий журнал «The Forbes» опублікував черговий рейтинг самих інноваційних компаній миру. Лідером рейтингу став виробник систем управління взаємин із клієнтами Salesforce. На другому місці опинилася Tesla Motors. На третьому місці лідер електронної торгівлі Amazon. На четвертім місці біотехнологічна компанія Shanghai Raas Blood Products, що спеціалізується на лікарських засобах, у тому числі на препаратах крові й вакцинах. Топ-5 самих інноваційних компаній миру замикає американська розважальна компанія Netflix у якої за станом на липень 2017 р. 103,95 млн. передплатників по усьому світу, у тому числі 51,92 млн. у США [2].

Що стосується України, то жодна вітчизняна компанія, що займається інноваційною діяльністю не потрапила в цей рейтинг, хоча можливості для цього є. Україна поки зберігає свій інтелектуальний потенціал. Наша країна входить у вісімку країн миру, здатних забезпечити повний цикл проектування й виробництва авіакосмічної техніки, входить у п'ятірку країн миру з повним циклом виробництва танків і в десятку великих суднобудівних країн миру. У нашій країні розвинені високотехнологічні галузі промисловості, зокрема, виробництво важкого машинобудування, енергетичного обладнання, приладобудування й медичної техніки, по яких подається найбільша кількість заявок на патенти [3].

Крім того в Україні порівняно високий освітній рівень, значний інтелектуальний потенціал населення досягнений завдяки розвинутої системи вищої освіти та підготовки наукових кадрів. Ми маємо визнані у світі наукові школи по математиці, інформатиці, фізиці, хімії, медицині, ядерній фізиці, радіоелектроніці, біотехнології, розробці нових матеріалів, інформаційних технологій, засобів зв'язку й телекомунікації й т. п. Крім того в нас є потужна мінерально-сировинна база, є наявний досвід та налагоджені канали просування вітчизняних товарів на зовнішні ринки.

Аналіз документів Державної Служби Статистики України за 2014-2017 рр. показав, що 17% підприємців в Україні не мають для себе вагомих причин здійснювати інноваційні проекти через низку причин, а саме: низький попит на інновації на ринку; низьку конкуренцію підприємства на ринку, а також відсутність хороших ідей або можливостей для інновацій [4]. Решта підприємців, яка складає 83% вважають, що розвивати інноваційні проекти їм заважали певні фактори підприємницького середовища (рис. 1).

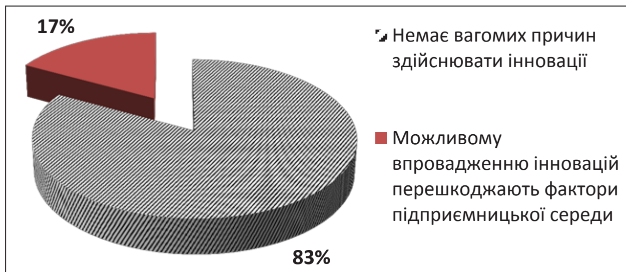

Рис. 1. Точка зору українських підприємців щодо перешкод впровадження інновацій у виробництво

Аналіз літератури [4, 5, 6, 7] дозволив визначити та класифікувати основні групи факторів підприємницького середовища, які заважають розвитку інноваційних проектів та інноваційного підприємництва в Україні (табл. 1).

Як ми бачимо з табл. 1 інноваційне підприємництво в нашій країні гальмується низькою фінансово-економічних, політико-правових, людських, технологічних, організаційних та інфраструктурних чинників. Через недостатній розвиток та розповсюдження високих технологій країна не має можливості нарощувати інноваційний потенціал, у тому числі у пріоритетних напрямах, її розвиток базується переважно на екстенсивних засадах і низькотехнологічних укладах.

Для згладжування дії визначених вище факторів в першу чергу необхідні висококваліфіковані спеціалісти – креативні підприємці, які здатні забезпечити інноваційний розвиток країни, які мають ясне розуміння того, що інноваційна продукція – це найважливіший сучасний компонент ринкових відносин, що, створена на основі використання останніх досягнень розвитку науки і техніки, вона дає змогу задовольнити потреби сучасного споживача, знизити суспільно необхідні витрати на виробництво товарів, забезпечити розвиток існуючих і перспективних сфер ринку [6, с. 315].

На чолі інноваційного підприємництва повинні бути не тільки креативні підприємці, а й засновано воно має бути на креативному менеджменті.

Таблиця 1

Основні фактори, що перешкоджають розвитку інноваційного підприємництва в Україні

Групи факторів	Зміст
Фінансово-економічні	Структурна деформованість економіки України, домінування в ній сировинних галузей і галузей з низьким рівнем обробки, які природно мають порівняно низький потенціал інноваційної активності й ефективності; нестача власних фінансових ресурсів у більшості вітчизняних підприємців при вирішенні питань інноваційного розвитку; нестача інвестиційних ресурсів для фінансування інноваційних розробок і проектів; відсутність кредитів або приватного капіталу; труднощі в отриманні державної допомоги або субсидій для інновацій; втрата низки ринків
Політико-правові	Невизначеність політичної ситуації в країні; антитерористична операція на сході України; відсутність законодавчого механізму дієвого захисту інтелектуальної власності, а також об'єктивної інформації про наявний інтелектуальний потенціал країни; недосконаліcть законодавства щодо оподаткування підприємств, що випускають інноваційну продукцію; існування обмежень з боку патентно-ліцензійного законодавства
Людські	Демографічна криза в країні (старіння працездатного контингенту населення); дефіцит кваліфікованого персоналу; відтік кваліфікованого персоналу закордон; зниження трудової активності населення внаслідок низької ціни робочої сили; відсутність ефективної системи підвищення кваліфікації і досвіду організації роботи працівників в умовах інноваційного розвитку; низький рівень сприйняття інновацій населенням; структура професій та спеціальностей, за якими сьогодні здійснюється підготовка у закладах професійної освіти, не у повній мірі відповідає структурі потреб ринку праці
Технологічні	Застарілі технології і високий рівень зношеності основних засобів; відсталість технологічної бази; низька продуктивність праці; висока залежність від високотехнологічного імпорту; високий ступінь залежності від імпорту енергетичних ресурсів; невідповідність національних технічних стандартів світовій практиці, що є бар'єром для розширення зовнішніх ринків збуту
Організаційні, інфраструктурні	Неадекватність існуючої системи організації виробництва і рівня менеджменту завданням інноваційного розвитку; орієнтація підприємців на вже існуючі ринки і короткострокову окупність інновацій; неузгодженість інтересів учасників інноваційних процесів; відсутність партнерів по співпраці; низький рівень капіталізації результатів наукових досліджень і розробок; нерозвиненість інноваційної інфраструктури

Джерело: розроблено автором на підставі джерел [4, 5, 6, 7]

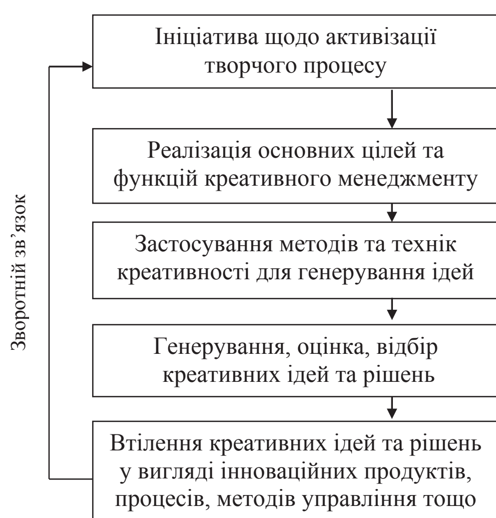

Рис. 2. Процес реалізації креативного менеджменту на підприємстві

Джерело: розроблено автором на підставі джерел [6, 8]

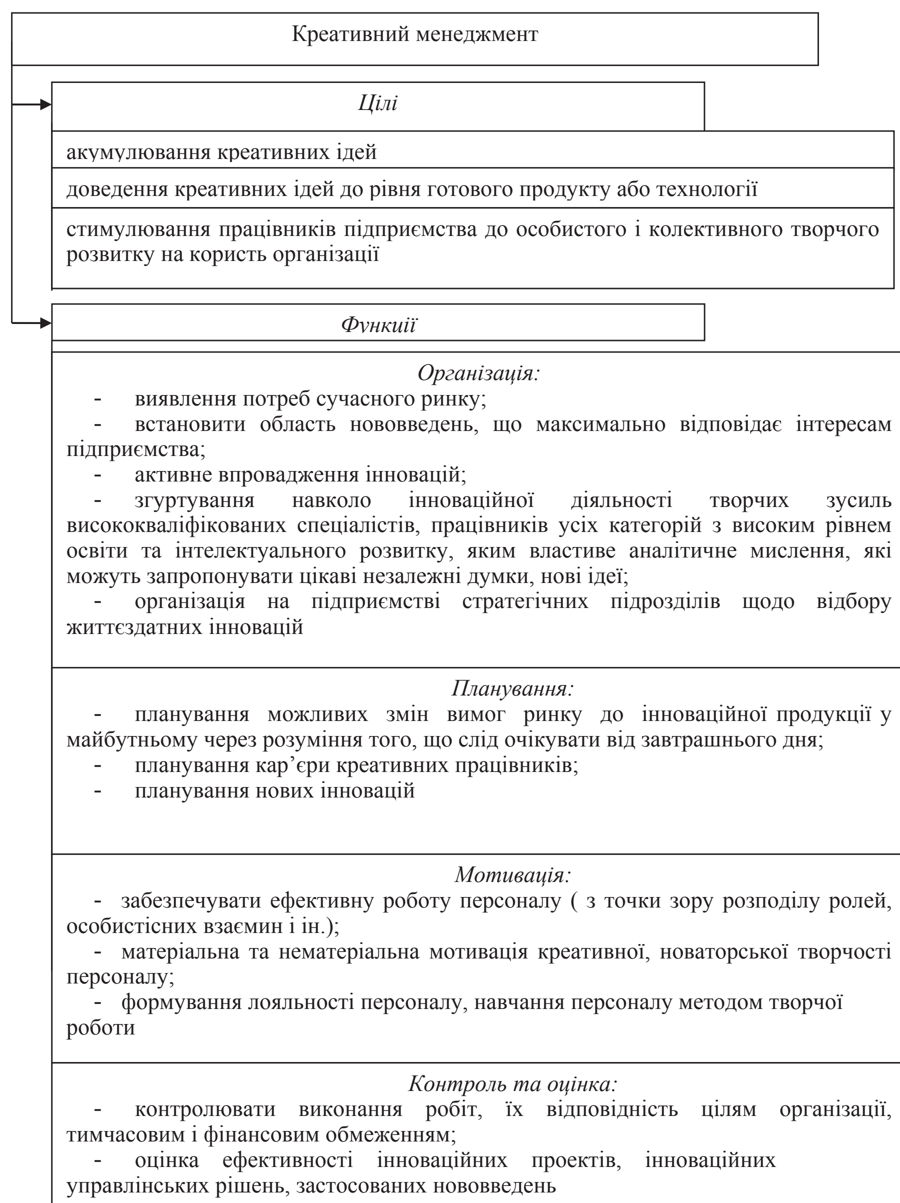

Рис. 3. Основні функції та цілі «креативного менеджменту»

Джерело: розроблено автором на підставі джерел: [5, 6, 7, 9]

Т. Божидарник та Н. Василик зазначають, що креативний менеджмент у широкому сенсі – це особлива управлінська діяльність, що спрямована на активізацію творчої діяльності працівників щодо генерування креативних ідей, їх оцінку та відбір з метою формування ефективних креативних рішень, реалізація яких забезпечить підприємству інноваційний розвиток та одержання високих економічних, соціальних і екологічних результатів [8].

Процес креативного менеджменту у інноваційному підприємництві може бути побудований як послідовність дій, зміст яких подано на рис. 2.

Як ми бачимо з рис. 2 підприємець, який займається інноваційною діяльністю втілюючи креативний менеджмент ініціює творчий процес. У креативному менеджменті творчість виступає не тільки як об'єкт управління, але і як засіб підвищення ефективності, як джерело інновацій, стиль управління, потенціал розвитку, людський фактор.

Втілення креативного менеджменту передбачає реалізацію його основних цілей та функцій, зміст яких подано на рис. 3.

Креативний менеджмент функціонує там, де створюваний інноваційний продукт не може бути однозначно приписаний окремої особистості, а безумовно є результатом діяльності колективу. Креативний менеджмент спирається на креативістику – галузь знань про продуктивне колективне рішення творчих завдань. У цьому зв'язку важливо постійне застосування різних методів і технік творчої роботи: мозковий штурм, синектику, теорію рішення винахідницьких задач, ментальні карти та ін.

Постійно генерування ідей потребує оцінки та відбору найбільш перспективних життєздатних креативних ідей та рішень. Відповідно до мети, яку прагне досягти підприємець у своїй інноваційній діяльності, його економічний інтерес може бути орієнтований як на модернізацію і оновлення технології з метою зниження середніх витрат виробництва, так і на створення принципово нових товарів з метою розширення ринків їх реалізації.

Головний результат процесу креативного менеджменту це втілення креативних ідей та рішень у вигляді інноваційних продуктів, процесів, методів управління тощо.

Висновки та пропозиції. Важливість запрова-

дження креативного менеджменту у інноваційне підприємництво очевидна, бо це система активізації креативності колективу, а креативність це є основною для створення новаторської ідеї. Проте існують проблеми щодо розвитку креативної компетентності керівника для втілення креативного менеджменту, а також проблеми щодо забезпечення умов, факторів, принципів підтримки креативного менеджменту, які потребують подальших досліджень.

Список літератури:

1. Глобальный инновационный индекс 2017 г. [Електронний ресурс]. – URL: http://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2017/article_0006.html (дата звернення: 15.06.2017).
2. Топ-5 самых инновационных компаний мира по версии Forbes. [Електронний ресурс]. – URL: http://retailers.ua/news/menedjment/6414-top-5-samyih-innovatsionnyih-kompaniy-mira-po-versii-forbes (дата звернення: 11.08.2017).
3. Инновационное развитие: почему отсутствует политическая воля и вводятся исполнительная и финансовая блокады?.. [Електронний ресурс]. – URL: http://www.golos.com.ua/rus/article/272892 (дата звернення: 21.07.2016).
4. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2014-2016 років [Електронний ресурс]. – URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm (дата звернення: 06.11.2017 р.
5. Чічкало-Кондрацька І.Б. Інноваційний розвиток регіональних науково-виробничих систем: Монографія. – Полтава: Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 2011. – 392 с.
6. Зянько В.В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2008. – 397 с.
7. Свидрук І.І. Креативний менеджмент: навч. посібник / І.І. Свидрук. – К. Центр учбової літератури, 2012. – 224 с.
8. Божидарник Т., Василик Н. Формування й розвиток креативного менеджменту на підприємстві // Економіст № 3. – 2015. – С. 37-39.
9. Василенко В.О., Шматьго В.Г. Інноваційний менеджмент: навч. посібник. – К.: ЦУЛ, Фенікс, 2003. – 440 с.

Ковалёва В.И.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

КРЕАТИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация
В статье определена точка зрения украинских предпринимателей относительно препятствий внедрения инноваций в производство. Рассмотрены основные факторы, которые препятствуют развитию инновационного предпринимательства в Украине. Обоснована необходимость внедрения креативного менеджмента в инновационном предпринимательстве. Рассмотрен процесс реализации креативного менеджмента на предприятии как системы активизации творческого, креативного процесса. Обобщены основные цели и функции креативного менеджмента, которые способствуют инновационной деятельности.
Ключевые слова: инновации, инновационное предпринимательство, креативный менеджмент, творчество, креативный процесс, цели креативного менеджмента, функции креативного менеджмента.

Kovalova V.I.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

CREATIVE MANAGEMENT AS AN IMPORTANT COMPONENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

Summary
The article defines the point of view of Ukrainian entrepreneurs regarding the obstacles to the introduction of innovations in production. The main factors that hamper the development of innovative entrepreneurship in Ukraine are considered. The necessity of introduction of creative management in innovative entrepreneurship is grounded. The process of realization of creative management at the enterprise as a system of activation of creative, creative process is considered. The main goals and functions of creative management that contribute to innovation.
Keywords: innovations, innovative entrepreneurship, creative management, creativity, creative process, goals of creative management, creative management functions.

УДК 658.821

РОЗРОБКА ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ

Кожушко Т.С.
Державний університет інфраструктури та технологій

У статті з'ясовано соціально-економічну сутність інновацій й інноваційних стратегій, досліджено вплив інновацій на підвищення конкурентоспроможності, визначено та обґрунтовано алгоритм формування інноваційної стратегії, запропоновано власну інноваційну стратегію, запровадження якої дозволить ефективно збільшувати економічний ефект своєї діяльності та зміцнювати положення на внутрішньому та зарубіжних ринках.
Ключові слова: судноплавні компанії, інновації, інноваційна стратегія, конкурентоспроможність, CRM-система.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного управління діяльністю судноплавних компаній актуальне ще з часів отримання Україною незалежності, оскільки флот державних компаній був втрачений, а приватним компаніям бракувало коштів для створення потужної технічної бази через повільне накопичення первинного капіталу.

Судноплавні компанії є найважливішими складовими транспортного комплексу країни. Вони змушені працювати в умовах конкуренції з іншими вітчизняними та зарубіжними компаніями, з перевізниками, що використовують інші види транспорту.

Внаслідок цього ринок перевезення українських вантажів було переділено між іноземними перевізниками, і зараз обсяг перевезень вантажів національними перевізниками складає менше 5% від загального обсягу імпортно-експортних операцій.

Одночасно з цим, економічні труднощі держави, відсутність необхідної законодавчої бази, не дають можливості вітчизняним судновласникам ні накопичувати власні кошти достатніми темпами, ні користуватися кредитними ресурсами. Саме собою зрозуміло, що в існуючій економічній ситуації Українська держава не в змозі надати яку-небудь фінансову підтримку національним судноплавним компаніям, як це робиться у більшості країн світу.

Така ситуація ініціює питання формування інноваційної стратегії, що постане ефективним інструментом розроблення та втілення системи підвищення конкурентоспроможності для стимулювання її інноваційного та соціально-економічного розвитку. Інноваційний розвиток дає змогу подолати разючий розрив із передовими конкурентоспроможними компаніями. Це обґрунтовує актуальність розроблення теоретичних і методологічних основ формування інноваційних стратегій, врахування чинників та інструментів підвищення конкурентоспроможності судноплавних компаній.

Разом з тим, управління стратегічними можливостями підприємств дає змогу оптимізувати діяльність й досягти можливих позитивних результатів навіть за складних умов функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії інновацій, вплив інноваційної діяльності на економічний розвиток визначено у видатних зарубіжних професійних економістів: Ф. Агійона, С.Д. Ільєнкової, П.Н. Завліна, О.К. Казанцева, М. Кондратьєва, А. Кляйнкнехта, Я. Кука, Р. Купера, П. Майєрса, Х. Менша, К. Оппенлендера, О. Пригожина, П. Ромера, П. Хоувітта, К. Фрімена, Й. Шумпетера та ін.

Питанням стратегічного інноваційного розвитку, формування інноваційних стратегій присвячені праці С. Валдайцева, Л. Водочека, Дж. Ван Дейна, П. Друкера, Г. Менша, М. Портера, Р. Фостера, Ф. Хайека, С.Ю. Глазьєва, Д.С. Львова та ін. Посеред українських науковців, які досліджували проблеми інноваційного розвитку та розроблення інноваційних стратегій потрібно назвати І.В. Алєксєєва, Ю.М. Бажала, Б.В. Буркинського, А.П. Гречан, М.П. Денисенка, Я.А. Жаліло, В.І. Захарченка, С.М. Ілляшенка, М.І. Крупку, О.О. Лапко, Б.А. Малицького, О.В. Макару, І.А. Маркіну, Ж.В. Поплавську, А.І. Яковлєва, О.М. Шкіня та ін.

Метою дослідження є розроблення теоретичних положень та обґрунтування методико-прикладних рекомендацій з реалізації інноваційної стратегії на підприємствах водного транспорту.

Виклад основного матеріалу. Динамічне економічне зростання країни неможливе без активної інноваційної діяльності її суб'єктів господарювання. В сучасній економіці роль інновацій постійно зростає, тому що інновації є ефективним засобом у конкурентній боротьбі суб'єктів господарювання.

Результатом інноваційних процесів є новація, а їх впровадження в господарську практику визначається як нововведення, тобто з моменту прийняття до поширення новація здобуває нову якість і стає інновацією [2].

Сьогодні не має чітко сформованого бачення, наскільки унікальними повинні бути створені технологія, товар, послуга, щоб вони відповідали характеристикам інновації. Відповідно до концепції Й. Шумпетера [8] будь-яка зміна, що приносить дохід, є інновацією.

Домінує думка [5], що інновації – це основні ресурси для становлення та розвитку нової економіки. Важливою проблемою для вирішення питання економічного зростання держави, підвищення конкурентоспроможності є ефективне використання національного інноваційного потенціалу. А інновації, що у цьому випадку розглядаються як ресурси (в термінах економічної теорії), мають достатньо нетривалий час.

Отже, інновація – це форма свідомого розвитку сформованих соціально-економічних систем. Інновація – дефініція, що поєднує процес створення та реалізації чогось унікального, творчого та незвичайного, отримання та комерціалізації результату, приводить до матеріалізованих змін і є джерелом соціально-економічного, науково-технічного поступу. Це може бути будь-яка ідея, новизна, новинка, що є основою для створення інновації.

Чимала кількість дослідників розглядають інноваційну стратегію як одну із конкурентних чи функціональних стратегій [1, 3, 6]. Однак враховуючи тезиси системного підходу до інноваційного розвитку держави, регіону, підприємства потрібно вести мову про інноваційну стратегію як базову стратегію розвитку.

Головною ознакою інноваційної стратегії можна назвати поєднання у ній двох напрямів впливу, перший з яких спрямований на зовнішнє оточення і сприяє підвищенню конкурентоспроможності серед інших гравців на ринку, а другий – на забезпечення внутрішньої оптимізації підприємства.

Розробка стратегії повинна відповісти на наступні питання: як досягти цілей, як усунути конкурентів, як забезпечити переваги в конкурентній боротьбі, як посилити довгострокові позиції фірми, як зробити управлінське стратегічне бачення реальністю.

Інноваційна стратегія, інтегруючи весь дослідницький та інвестиційний етапи життєвого циклу нововведення, повною мірою пов'язана з усіма видами невизначеностей, специфічними інноваційно-інвестиційними та регулярними ризиками, а так само протиріччями інноваційного процесу.

Формування інноваційної стратегії організації повинно відштовхуватись від теорії життєвого циклу суб'єкта господарювання та враховувати його положення на ринку, інноваційну політику. Для цього важливо враховувати наявну базу ресурсів (економічних, маркетингових, науково-конструкторсько-технологічних, виробничих, кадрових, нематеріальних, фінансових, інформаційно-комунікаційних тощо) та можливості її використання.

Також потрібно враховувати зовнішні та внутрішні чинники впливу, зокрема: сферу дій суб'єктів господарювання; передумови, умови та чинники зовнішнього й внутрішнього середовища; асортимент і номенклатуру товарів, що виготовляється суб'єктами господарювання; цикл життя товарів; рівень ризиків у разі впровадження проектів і диверсифікованість; формування технологічного, науково-технічного, інноваційного потенціалів; розроблення інноваційної стратегії розвитку та імплементація із корпоративною (загальною) стратегією розвитку організації; наявність ресурсів та інших можливостей для втілення інноваційної стратегії суб'єктів господарювання; відстеження науково-технічної інформації та стану ринку інновацій.

Формування інноваційної стратегії організації повинно відштовхуватись від теорії життєвого циклу суб'єкта господарювання та враховувати його положення на ринку, інноваційну політику. Для цього важливо враховувати наявну базу ресурсів (економічних, маркетингових, науково-конструкторсько-технологічних, виробничих, кадрових, нематеріальних, фінансових, інформаційно-комунікаційних тощо) та можливості її використання.

Також потрібно враховувати зовнішні та внутрішні чинники впливу, зокрема: сферу дій суб'єктів господарювання; передумови, умови та чинники зовнішнього й внутрішнього середовища; асортимент і номенклатуру товарів, що виготовляється суб'єктами господарювання; цикл життя товарів; рівень ризиків у разі впровадження проектів і диверсифікованість; формування технологічного, науково-технічного, інноваційного потенціалів; розроблення інноваційної стратегії розвитку та імплементація із корпоративною (загальною) стратегією розвитку організації; наявність ресурсів та інших можливостей для втілення інноваційної стратегії суб'єктів господарювання; відстеження науково-технічної інформації та стану ринку інновацій.

Комплексна стратегія розвитку підприємства включає одну або декілька узгоджених між собою стратегій. У будь-якому разі, в ролі основних елементів комплексної стратегії забезпечення

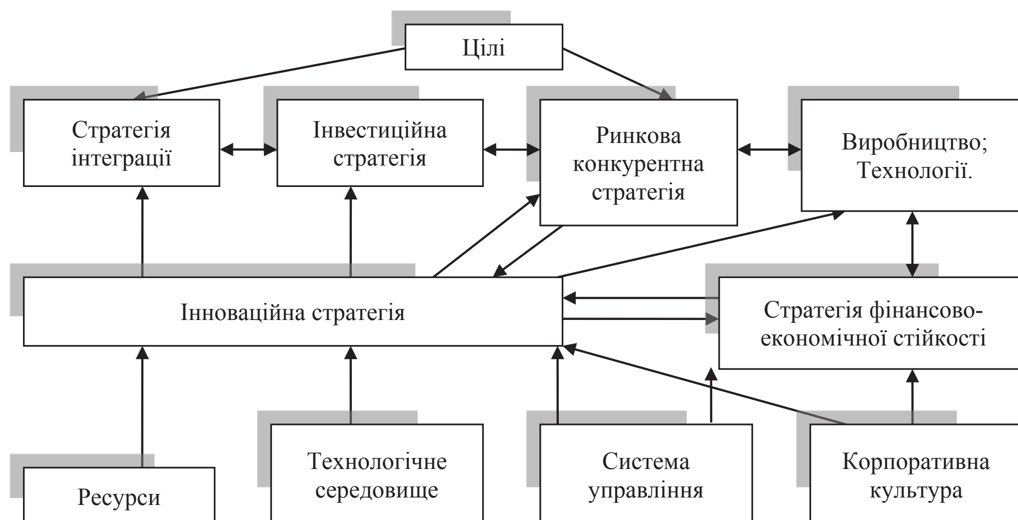

Рис. 1. Складові стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства

Джерело: [36]

міжнародної конкурентоспроможності підприємства виступають наступні її складові, так звані компоненти або параметри, які відображають моменти поведінки підприємства як результат прийняття відповідних стратегічних рішень. Всі компоненти стратегії є взаємопов'язаними (рис. 1) [7].

Дослідження змісту чинників інноваційного розвитку суб'єктів господарювання обумовило вироблення послідовності формування їхньої інноваційної стратегії розвитку, яка подана на рисунку 2.

На першому етапі здійснюється визначення місії, цілей суб'єктів господарювання щодо інноваційного розвитку. В межах цього етапу оцінюються пріоритети розвитку в коротко-, середньо- та довготерміновій перспективі, формується мета і завдання інноваційної діяльності, а також виконується попереднє оцінювання цілей і завдань інноваційного розвитку.

На другому та третьому етапі проводиться моніторинг внутрішнього і зовнішнього середовищ суб'єктів господарювання, аналізування й оцінювання поточного стану і можливих змін зовнішніх чинників прямої та непрямої дії, внутрішніх чинників. Це передбачає у межах сформованої мети, цілей, завдань діяльності суб'єктів господарювання, його культури та задіяного персоналу, структури і технологій проведення дослідження інноваційної інтенсивності, інноваційного потенціалу, вартості технічного капіталу та ризиків інноваційної діяльності.

Варто зазначити, що вироблення стратегії не зводиться до побудови і виконання ланцюжка причинно-наслідкового характеру, від першопочаткових ринкових чинників та існуючих можливостей до правильної позиції на ринку. Це постійний, циклічний вибір і ризик, що закладений у процесі визначення та створення інноваційної стратегії.

Аналізування й оцінювання внутрішнього та зовнішнього середовища буде проведене вдало, коли менеджери визначать свої можливості «де грати, на яких ринках і як виграти». Стратегічний аналіз також має бути спрямований лише на виявлення перешкод в інноваційній діяльності та формування системи управління усуненням перешкод інноваційному розвитку.

На наступних етапах відбувається формування альтернативних видів інноваційних стратегій, акумулювання інноваційних ідей, типів інновацій, оптимальних і реальних для втілення суб'єктами господарювання. Нові ідеї (новації) потребують змін (доповнень) у разі одержання результатів аналізування середовища суб'єктів господарювання.

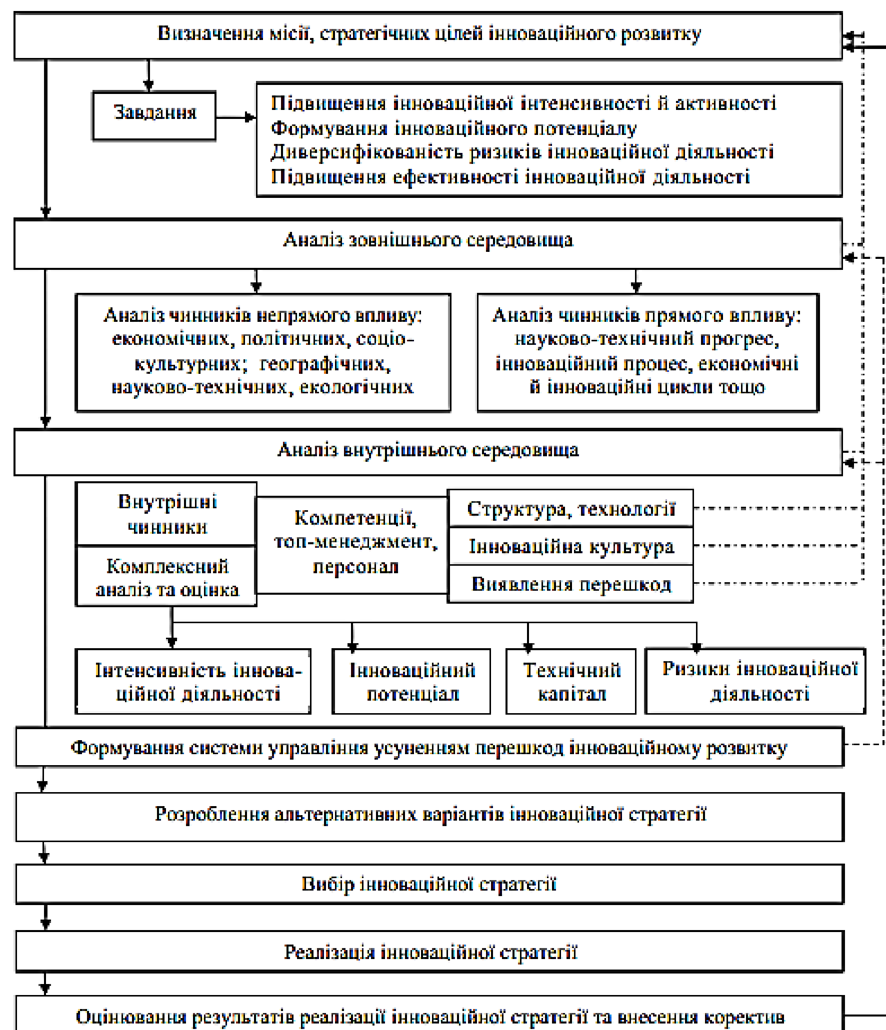

Рис. 2. Етапи формування інноваційної стратегії суб'єктів господарювання

Джерело: розроблено автором

Вибір інноваційної стратегії, підбір ідей, які є найкращим засобом реалізації стратегічних інноваційних цілей суб'єктів господарювання, опрацювання відповідних інноваційних проектів, виокремлення різновидів інновацій, запровадження яких є доцільним у разі вибору найкращої інноваційної стратегії, відкидання морально застарілих інновацій. На цьому етапі варто зосередити ретельну увагу на створенні стратегічного набору, формувати детальні плани дій, програми втілення інноваційної стратегії з погляду усіх ймовірних площин цього процесу.

У разі переходу суб'єктів господарювання на інноваційний тип розвитку необхідно здійснювати вибір різновидів інноваційних стратегій у розрізі стратегічних господарських одиниць, видів діяльності тощо. Причому обов'язково треба визначити пріоритетність для суб'єктів господарювання існуючих і перспективних видів діяльності.

У випадку не сумісності обраної інноваційної стратегії із стратегічними орієнтирами й інноваційними цілями топ-менеджменту, застосовують зворотній на-

прям у процесі вибору інноваційної стратегії, пристосовуючи очікуваний вид стратегії до наявного та передбачуваного стану чинників середовища.

Загальний процес підготовки вихідних даних та інформації для ухвалення рішень про створення і реалізацію інноваційної стратегії передбачає такі стадії: розроблення морфологічної класифікації та рубрикатора предметної області; інформаційний пошук вихідної інформації; аналізування отриманих результатів; формування рекомендацій щодо реалізації інноваційної стратегії для осіб, які ухвалюють рішення [9].

Для успішної реалізації стратегії формують програми, що передбачають сукупність інноваційних проектів, і, яким надаються переваги за різними критеріями, наприклад, чистого приведеного доходу, індекс рентабельності, індекс доходності, внутрішня ставка доходності, період окупності [4], оптимального ризику тощо. Ефективність програми піддається оцінюванню відповідно до рівня доходності, ліквідності, ризику. На наступних етапах відбувається оцінювання результатів реалізації стратегії та внесення коректив.

Досягнення високих фінансових результатів діяльності підприємства, максимізація прибутку та підвищення ефективності виробництва неможливо досягти без використання нових інформаційних технологій у виробництві та реалізації продукції, вміння слідувати тенденціям ринку стає умовам виживання підприємства у конкурентній боротьбі.

Наша інноваційна стратегія заключається в автоматизації та стандартизації управління відносин з клієнтами, тобто впровадження CRM-системи, що так необхідно українським судноплавним компаніям.

У сучасному світі в бізнесі необхідність автоматизація різних процесів стала вже звичним явищем. Стає складно уявити собі складської або бухгалтерський облік без застосування спеціалізованого програмного забезпечення, торгові представники використовують спеціальні додатки для оформлення та відправки замовлення в офіс прямо з планшета або мобільного телефону, досить велика частина замовлень приходить з сайту вже у вигляді готових до обробки документів.

Давайте уявимо ситуацію, коли в організації менеджери ведуть облік кожен по-своєму: хтось в електронних таблицях EXEL, хтось від руки на папері, а хтось взагалі не вважає за потрібне фіксувати свій робочий процес.

У підсумку, відстежити хто скільки напрацював, які замовлення були проведені, які дзвінки і кому відбувалися ставати неможливо. Все це позначається на роботі фірми, вона втрачає клієнтів, гроші і час.

CRM-система – це не просто система, це стратегія компанії, що визначає взаємодію з клієнтами в усіх організаційних аспектах фронт-офісу (реклама, продаж, доставка та обслуговування клієнтів, тощо). Вона спрямована на побудову стабільної бізнес-концепції та бізнес-стратегії, ядром якої є «клієнторієнтований» підхід.

В CRM ведеться облік всіх клієнтів і не тільки. Будь-яка «зачіпка» (лід), яка в майбутньому може стати реальним клієнтом, фіксується. Це може бути e-mail, пропущений дзвінок, подія. Завдання менеджера з продажу – з'ясувати, хто це і яким з ваших товарів або послуг цікавиться цей потенційний клієнт. коли ця інформація з'являється, лід конвертується в контакт і компанію (якщо клієнт представляє юридична особа), а потім в угоду (коли намічається продаж).

Робота за таким сценарієм (від ліда до контакту і до операції) в CRM-системі дозволяє максимально «дотиснути» всі потенційні зачіпки і проаналізувати ефективність роботи відділу продажів.

Впровадження такого типу системи в підприємства просто необхідно. При їх використанні підвищується точність та спрощується робота за їхньою сегментацією, потреби визначаються і заносяться в базу даних, завдання реалізуються вчасно і точно відслідковуються. Усе це приводить до зменшення термінів укладання договорів, зростання прибутку і високого рівня утримання клієнтів через те, що зростає їхня задоволеність.

Висновок. Підвищення конкурентоспроможності судноплавних компаній не представляється можливим без наявності єдиного інформаційного простору, в якому б збиралися і зберігалися дані про клієнтів, їх потреби і переваги. Сьогодні на ринку існує досить велика кількість інформаційних систем, які покликані вирішувати такі завдання. Один з видів такої системи, як було згадано і розглянуто в процесі написання даної роботи, – CRM.

Запропонована стратегія впровадження CRM-системи одна з найкращих інвестицій, яку може зробити власник бізнесу, щоб збільшити продажі послуг та підвищити лояльність із боку замовників. Важко знайти речі, які б могли краще сприяти зростанню бізнесу.

Список літератури:

1. Балабанова Л. В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств [Текст]: навчальний посібник / Л. В. Балабанова, В. В. Холод. К.: ВД «Професіонал», 2006. 448 с.
2. Бубенко П. Т. Конспект лекцій з курсу «Інноваційний розвиток підприємства» (для студентів денної та заочної форм навчання освітнього рівня магістр спеціальностей 051 Економіка. Економіка підприємства і 071 Облік і оподаткування. Облік і аудит) / П. Т. Бубенко, М. С. Владимирова; Харків. нац. ун т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. 138 с.
3. Гриньов А. В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління / А. В. Гриньов. Х.: ІНЖЕК, 2003. 308 с.
4. Ефремов В. С. Стратегическое планирование в бизнес системах / В. С. Ефремов. М.: Финпрес, 2001. 240 с.
5. Иванова Н. Ю. Социально экономические функции малого бизнеса в российской экономике / Н. Ю. Иванова. М.: Высшая школа, 2003. 304 с.
6. Корецький М. Х. Стратегічне управління: навчальний посібник / М. Х. Корецький, А. О. Дєгтяр, О. І. Дацій. К.: Центр учбової літератури, 2007. 240 с.
7. Пожуєва Т.О. Інноваційна стратегія підприємства в сучасних умовах / Т.О. Пожуєва // Вісник економічної науки України. 2010. № 1. С. 163-167.

8. Стадник В. В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / В. В. Стадник, М. А. Йохна. К.: Академвидав, 2006. 463 с. (Альма матер). Бібліогр.
9. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. М.: Издательство «Прогресс», 1982. 454 с.

Кожушко Т.С.
Государственный университет инфраструктуры и технологий

РАЗРАБОТКА ИННОВАЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ВОДНОГО ТРАНСПОРТА

Аннотация
В статье обосновано социально-экономическую сущность инноваций и инновационных стратегий, исследовано влияние инноваций на повышение конкурентоспособности, определены и обоснованы алгоритм формирования инновационной стратегии, предложено собственную инновационную стратегию, внедрение которой позволит эффективно увеличивать экономический эффект своей деятельности и укреплять положение на внутреннем и зарубежных рынках.
Ключевые слова: судоходные компании, инновации, инновационная стратегия, конкурентоспособность, CRM-система.

Kozhushko T.S.
State University of Infrastructure and Technology

DEVELOPING INNOVATIVE STRATEGY FOR DEVELOPMENT OF WATER TRANSPORTATION ENTERPRISE

Summary
The article reveals the socio-economic essence of innovations and innovative strategies, researches the influence of innovations on increasing competitiveness, identifies and justifies the algorithm of formation of innovation strategy, proposes own innovation strategy, the introduction of which will allow to effectively increase the economic effect of its activity and strengthen the situation on the internal and foreign markets.
Keywords: shipping companies, innovations, innovation strategy, competitiveness, CRM-system.

УДК 657.6

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ РУХУ ТОВАРІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ

Колумбет О.П., Малиневська Д.П.
Державний університет інфраструктури і технологій

Стаття присвячена висвітленню питань про товарні операції в бухгалтерському обліку. У статті розглянуто особливості обліку товарів в оптовій торгівлі, в основу яких покладено їх зміст та характерні риси для оптової торгівлі. У статті досліджуються основні аспекти документального оформлення обліку надходження товарів та його організації. Своєчасний і безперебійний рух товарів від виробника до споживачів у необхідній кількості, широкому асортименті, високої якості, при мінімальних витратах праці, матеріальних ресурсів і часу надає підприємствам значні конкурентні переваги та дозволяє оптимізувати рівень витрат, що є запорукою прибутковості.
Ключові слова: товари, оптова торгівля, реалізація, покупець, продавець, товарні операції, транспортно-заготівельні витрати.

Постановка проблеми. В умовах гострої конкуренції як товаровиробники, так і торговельні підприємства, повинні постійно дбати про забезпечення ефективної організації руху товарів, здатного задовольнити постійно зростаючі потреби споживачів у різних товарах і послугах. Своєчасний і безперебійний рух товарів від виробника до споживачів у необхідній кількості, широкому асортименті, високої якості, при мінімальних витратах праці, матеріальних ресурсів і часу надає підприємствам значні конкурентні переваги та дозволяє оптимізувати рівень витрат, що є запорукою прибутковості.

У торговельних організаціях отримання прибутку залежить від асортименту товарів, при продажу яких формується дохід, зменшуваний на собівартість реалізованих товарів. Можливість отримання максимального прибутку забезпечується ефективністю управління товарними ресурсами. В умовах жорсткої конкуренції ринку торгові організації повинні вміло керувати товарними ресурсами, аргументувати обґрунтованість управлінських рішень, що можливо тільки на основі інформації, що формується в бухгалтерському обліку.

Зазначене зумовлює необхідність у якісно новому підході до забезпечення повною, достовірною та оперативною інформацією керівництва підприємства для цілей ефективного управління рухом товарів у процесі їх надходження, розміщення та вибуття. У зв'язку з цим, бухгалтерський облік, як основне джерело формування економічної інформації про рух товарів для цілей управління, потребує удосконалення його методичних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові теоретико-методологічні засади та сучасні аспекти діяльності суб'єктів оптової торгівлі України мають відображення у дослідженнях багатьох вітчизняних науковців. Питання облікового відображення операцій, пов'язаних з обліком руху товарів, розгадали такі українські науковці, як Ф.Ф. Бутинець, І.В. Жиглей, І.В Замула, П.О. Куцик, Л.К. Сук, В.О. Озеран, Ю.А. Верига, І.Ю. Осадчий, Н.В. Хоменко та зарубіжні науковці: М.І. Баканов, В.Я. Соколов, В.В. Кожарський, Л.І. Кравченко, Б.Н. Івашкін, В.В. Коровкін, Л.С. Зернов, В.А. Новак, Г.А. Ніколаєва та інші.

Не применшуючи значення внеску в науку вказаних дослідників, слід підкреслити недостатність комплексних досліджень проблем бухгалтерського обліку операцій з товарами на всіх етапах їх руху від товаровиробників до споживачів, зокрема, невирішеними залишаються питання: організаційно-методичного забезпечення бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних з рухом товарів, за умов одночасного здійснення суб'єктами господарювання виробничої і торговельної діяльності.

Мета статті полягає в тому, щоб ознайомитися з особливостями обліку руху товарів на підприємствах оптової торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Торговельна діяльність в Україні в даний час є однією з найпоширеніших форм підприємництва. У статутних документах будь-якого підприємства в якості виду підприємницької діяльності найчастіше вказується торгівля. Відповідно до розділу 1 ст. 263 Господарського кодексу України господарсько-торговельною є діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обороту, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг [1]. У п. 3 ст. 263 цього Кодексу наведено форми господарсько-торговельної діяльності, які можуть здійснювати суб'єкти господарювання:

– матеріально-технічне постачання і збут;
– енергопостачання;
– заготовка;
– оптова торгівля;
– роздрібна торгівля і громадське харчування;
– продаж і передача в оренду засобів виробництва;
– комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності;
– інша допоміжна діяльність по забезпеченню реалізації товарів (послуг) у сфері обігу [1].

Торгівля є однією з провідних галузей економічної діяльності та найрозвиненішою формою підприємництва. Торгівля – це вид економічної діяльності у сфері товарообігу і просування товарів від виробника до споживача у формі купівлі-продажу та надання пов'язаних із цим послуг.

Торговельна діяльність – ініціативна, систематична, виконувана на власний ризик для одержання прибутку діяльність юридичних і фі-

зичних осіб щодо купівлі та продажу товарів кінцевим споживачам або посередницькі операції, або діяльність із надавання агентських, представницьких, комісійних та інших послуг у просуванні товарів від виробника до споживача [2].

Основним завданням бухгалтерського обліку на підприємствах оптової торгівлі є контроль за виконанням договірних постачань товарів постачальниками, продажем товарів покупцям, контроль за станом товарних запасів. Як правило, між продавцем та покупцем укладається договір купівлі-продажу. Згідно зі ст. 655 Цивільного Кодексу України (далі по тексту ЦКУ) за даним договором одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність іншій стороні (покупцю), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього відповідну грошову суму [3].

Залежно від умов постачання, зазначених у договорі, приймання товару здійснюється:

– на складі підприємства-покупця, якщо доставка товару здійснюється підприємством-продавцем;

– на складі підприємства-продавця, якщо доставка товару здійснюється підприємством-покупцем;

– у місці розвантаження транспортних засобів, розпечатування опломбованих транспортних засобів та контейнерів або на складі перевізника, якщо доставка здійснюється підприємствами залізничного, повітряного, водного, автомобільного транспорту.

Приймання товарів на складі здійснюється матеріально відповідальною особою на підставі товаросупровідних документів. У випадку відсутності таких документів або деяких із них приймання товару не призупиняється, а складаються акти про фактичну наявність отриманого товару із зазначенням документів, яких не вистачає.

Товари, що надійшли на оптові склади, приймаються на підставі: рахунків-фактур; товарно-транспортних накладних; акта приймання товарів без рахунка постачальника; податкової накладної.

Основним документом, що регулює порядок бухгалтерського обліку руху товарів, є Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», згідно з яким запаси визнаються активами, якщо існує ймовірність того, що підприємство одержить у майбутньому економічні вигоди, пов'язані з їх використанням, та їх вартість може бути достовірно визначена [4].

Первісною вартістю товарів, придбаних за плату, є собівартість товарів, що складається з таких фактичних витрат:

– сум, що сплачуються відповідно до договору постачальнику, за винятком непрямих податків;

– сум ввізного мита;

– сум непрямих податків у зв'язку з їх придбанням, що не відшкодовуються підприємству;

– транспортно-заготівельних витрат;

– інших витрат, безпосередньо пов'язаних із придбанням товарів і доведенням їх до стану, придатного для використання, втрат і нестач товарів у межах норм природного убутку, виявлених у процесі оприбуткування, що мали місце під час їх транспортування [5].

До складу ТЗВ входять витрати на заготівлю товарів, оплата тарифів за вантажно-розвантажувальні роботи і транспортування товарів усіма видами транспорту до місця їхнього використання, включаючи витрати на страхування ризиків транспортування товарів.

Облік транспортних витрат ведеться на окремому субрахунку 289 рахунку 28 «Товари». Для визначення суми ТЗВ можна користуватися двома методами:

– прямого розподілу ТЗВ (використовується тоді, коли можна вірогідно визначити суму таких витрат);

– за середнім відсотком (сума ТЗВ у процесі надходження товарів на підприємство між одиницями товарів не розподіляється, а враховується на субрахунку 289).

Облік товарів в оптових підприємствах відбувається на рахунку 28 «Товари», зокрема на субрахунку 281 «Товари на складі», на якому ведуть облік наявності та руху товарних запасів, що знаходяться на оптових і розподільчих базах, складах, в овочесховищах, морозильниках тощо. За дебетом субрахунку 281 відображають надходження товарів, за кредитом – реалізацію, вибуття товарів. Порядок відображення операцій з оприбуткування товарів на підприємстві оптової торгівлі наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Відображення в бухгалтерському обліку розрахунків з постачальниками в оптовій торгівлі

Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
	Д-т	К-т
Перша подія – попередня оплата товарів		
Перераховано з поточного рахунку постачальнику попередню оплату	371	311
Відображено податковий кредит із ПДВ	641	644
Оприбутковано товари від постачальника	281	631
Списано податковий кредит із ПДВ	644	631
Здійснено взаємозалік заборгованостей	631	371
Перша подія – одержання товарів		
Оприбутковано товари від постачальник	281	631
Відображено ПДВ	641	631
Перераховано з поточного рахунку постачальнику оплату за товар	631	311
Включено у собівартість товару витрати за транспортування, виконані АТП	281, 289	685
Відображено ПДВ за транспортними витратами	641	685
Перераховано з поточного рахунку АТП за транспортування товару	685	311

Джерело: [6]

Таблиця 2

Відображення у бухгалтерському обліку розрахунків за претензіями

Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
	Д-т	К-т
Перераховано з поточного рахунку постачальнику попередню оплату за товар	371	311
Відображено податковий кредит із ПДВ	641	644
Оприбуткована кількість товару, що фактично надійшла від постачальника	281	31
Списано податковий кредит із ПДВ за товаром, що фактично надійшов	644	631
На суму нестачі висунуто претензію постачальнику, у тому числі ПДВ	374	631
Здійснено взаємозалік заборгованостей	631	371
1-й варіант: повернення грошей на поточний рахунок		
Задоволено претензію, повернуті гроші постачальником на поточний рахунок	311	374
Здійснено коригування ПДВ (методом сторно)	641	644
2-й варіант: до постачання товарів за претензією		
Оприбутковано товари від постачальника	281	631
Списано ПДВ	644	631
3-й варіант: розгляд справи в господарському суді		
Вирішено справу судом на користь постачальника	949	374
Здійснено коригування ПДВ (методом сторно)	641	644

Джерело: [6]

У процесі приймання товарів може виявитися їх нестача. У разі нестачі товар оприбутковується на склад і враховується на субрахунку 374 «Розрахунки за претензіями». Відображення в бухгалтерському обліку розрахунків за претензіями наведено в табл. 2.

Облік надходження товарів на підприємствах торгівлі варто розділяти на 4 етапи:

- планування потреб у продуктах;
- закупівля продуктів;
- надходження товарів;
- розрахунок з постачальниками.

Спосіб плануванням потреб є оптимальним способом обліку, оскільки дозволяє контролювати весь процес від замовлення до придбання товару, автоматично формувати замовлення постачальникам на основі плану потреб, передбачає контроль і аналіз обсягів замовлень [7, с. 198].

Для підвищення ролі оптових підприємств на споживчому ринку необхідно суттєво розширити номенклатуру послуг, які вони повинні надавати партнерам, та знижувати їх вартість.

Однак, перед тим, як розробляти номенклатуру послуг та включати до неї нові види, необхідно проаналізувати ефективність реалізації та стану попиту на послуги, що вже надає оптове підприємство своїм партнерам. З цією метою слід розраховувати наступні показники:

- коефіцієнт ефективності обігових витрат, який свідчить про відношення товарообороту, включаючи обсяг реалізації послуг, до сукупних витрат, пов'язаних з процесом продажу;
- коефіцієнт співставлення часток обсягів реалізації товарів та послуг;
- визначення показника ефективності надання послуг, що характеризує частку доходу, одержаного від їх реалізації, у загальному обсязі валового доходу підприємства або такого показника, як співвідношення доходу, одержаного від реалізації послуг, та витрат щодо їх надання.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що в умовах функціонування цивілізованого ринку саме оптова торгівля повинна стати важелем для стимулювання зростання ефективності виробництва та повнішого задоволення потреб покупців.

Загальною місією оптової ланки в сучасних умовах повинна бути активізація сталого збалансованого розвитку внутрішнього споживчого ринку України, перш за все, на основі насичення його конкурентоспроможними товарами вітчизняного виробництва, та якнайбільш повне задоволення попиту на них різних верств населення, а також сприяння просуванню вітчизняних товарів на зовнішній ринок.

З огляду на те, що оптовій торгівлі належить виняткова роль у прискоренні обороту товарів на внутрішньому ринку, і як наслідок, у підвищенні ефективності функціонування економіки в цілому, актуальність подальших досліджень цієї сфери тільки зростає.

Напрямки таких досліджень мають стосуватися як розробки засад загальнодержавного і регіонального регулювання сфери оптової торгівлі, так і особливостей фінансово-економічної діяльності окремих її суб'єктів. Лише комплексний підхід до вирішення окреслених проблем дозволить досягти найкращих результатів.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. – К., 2003.
2. Про Порядок заняття торговельною діяльністю і правила торговельного обслуговування населення: Закон України від 15.06.2006 р. № 833 зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua.
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kodeksy.com.ua.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: Наказ Міністерства фінансів України № 20 від 31.01.2000 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http:// zakon2.rada.gov.ua.

5. Маляревський Ю. Д. Облік у галузях виробництва і послуг: навч. посібн. / Ю. Д. Маляревський, М. С. Горєва, Н. С. Пасенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2012. – 400 с.
6. Курило А. В. Порівняння особливостей обліку товарів в оптовій та роздрібній торгівлі. – Режим доступу: http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3649/1/pdf.
7. Гринів Б. В. Економічний аналіз торговельної діяльності / Б. В. Гринів // Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.

Колумбет Е.П., Малиневськая Д.П.
Государственный университет инфраструктуры и технологий

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ДВИЖЕНИЯ ТОВАРОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОПТОВОЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
Статья посвящена освещению вопросов о товарных операциях в бухгалтерском учете. В статье рассмотрены особенности учета товаров в оптовой торговле, в основу которых положены их содержание и характерные черты для оптовой торговли. В статье исследуются основные аспекты документального оформления учета поступления товаров и его организации. Своевременное и бесперебойное движение товаров от производителя к потребителям в необходимом количестве, широким ассортиментом, высокого качества, при минимальных затратах труда, материальных ресурсов и времени предоставляет предприятиям значительные конкурентные преимущества и позволяет оптимизировать уровень расходов, что является залогом прибыльности.
Ключевые слова: товары, оптовая торговля, реализация, покупатель, продавец, товарные операции, транспортно-заготовительные расходы.

Kolumbet O.P., Malynevska D.P.
State University of Infrastructure and Technology

FEATURES OF ACCOUNTING OF GOODS IN THE WHOLESALE BUSINESS

Summary
This article is devoted to coverage of commodity transactions in accounting. In the article the features of accounting of goods in wholesale trade, which are based on their content and features for wholesale. An order sales, posting goods and features of the payments for claims. The main areas of trade. The article examines the main aspects of the documentation of registration of receipt of goods and its organization. Timely and uninterrupted movement of goods from producer to consumer in the required amount, wide range, high quality, with minimal labor, material resources and time provides enterprises a significant competitive advantage and to optimize spending, which is the key to profitability.
Keywords: products, wholesale trade, marketing, buyer, seller, freight operations, transportation and procurement costs.

УДК 33.021.8:3.087.43

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Котик О.В., Лисачок А.В.
Національний університет водного господарства та природокористування

У статті розкрито сутність поняття «пенсіонер» відповідно до сучасного законодавства. Досліджено нормативно-правове забезпечення впровадження пенсійної реформи в Україні. Здійснено характеристику нового порядку виходу на пенсію залежно від наявного страхового стажу. Наведено переваги та недоліки впровадження пенсійної реформи в Україні. Запропоновано основні напрями подолання негативних наслідків впровадження змін у пенсійній системі України.

Ключові слова: пенсіонер, пенсійна реформа, страховий стаж, мінімальна пенсія, пенсійний вік, працюючі пенсіонери.

Постановка проблеми. Процес децентралізації простежується в усіх системах: освіти, охорони здоров'я, судової системи, силових структур. На сьогодні важливим є визначення впливу децентралізації на пенсійну реформу, оскільки саме пенсіонери є однією з незахищених верств населення. Чисельність пенсіонерів згідно з даними Пенсійного фонду України станом на 01.10.2017 року в Україні складає 11711299 тис. осіб [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впровадження пенсійної реформи в Україні, зокрема її переваги та недоліки знаходить своє відображення в працях вітчизняних науковців: О. Вишневська, М. Гуменюк, В. Журавського, О. Литвин, Н. Луговенка, В. Олексійка, Т. Райди, О. Сас, В. Толуб'яка, А. Павловського, А. Харітонової, Г. Яшник.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах децентралізації гостро постає питання, щодо реформ, які проводяться в Україні. Не винятком є й пенсійна реформа, яка відіграє важливе значення в житті кожної людини. Подальшого вирішення потребують питання дослідження впливу наслідків впровадження пенсійної реформи на розвиток економіки в коротко- і довгостроковій перспективі.

Мета статті. Авторами пропонується вирішення наступних завдань: окреслити нормативно-правове регулювання щодо прийнятої пенсійної реформи в Україні; охарактеризувати запровадження нового порядку виходу на пенсію залежно від наявного страхового стажу; визначити умови виходу на пенсію осіб за відсутності необхідного страхового стажу; виділити переваги та недоліки пенсійної реформи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Законом України від 09.07.2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсіонер – це особа, яка відповідно до цього Закону отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім'ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених цим Законом [2].

Верховна Рада України прийняла в другому читанні та в цілому Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 р. (законопроект № 6614), який:

– удосконалює солідарну систему пенсійного страхування, звільняє її від невластивих видатків;

– диференціює розміри пенсій залежно від набутого страхового стажу та отриманого заробітку;

– впроваджує єдині підходи до обчислення пенсій [3].

Пенсійна реформа, яка запроваджена з 2017 року передбачає осучаснення розмірів пенсій, призначених в минулі роки з урахуванням показника середньої заробітної плати за 2014, 2015, 2016 роки (3764,40 грн.) та із застосуванням величини оцінки одного року страхового стажу у розмірі 1%, окрім того відбулося поновлення виплати пенсії працюючим пенсіонерам в повному обсязі, а також зменшення величини оцінки одного року страхового стажу з 1,35 до 1,0. Відбулося запровадження нового порядку виходу на пенсію залежно від наявного страхового стажу, змінився порядок визначення мінімального розміру пенсії, індексацій та перерахунку.

Щороку проводитимуть перерахунок раніше призначених пенсій, збільшуючи показник середньої заробітної плати, який враховується для обчислення пенсії. Зазначений показник з 2021 року збільшується на коефіцієнт, що відповідає 50% показника зростання споживчих цін за попередній рік та 50% показника зростання середньої заробітної плати за три календарні роки, що передують року, в якому проводиться збільшення (в період 2019-2020 років – з урахуванням цих показників за попередній рік).

Здійснений також 01.10.2017 року перерахунок пенсій, надбавок, підвищень та інших виплат з урахування прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, встановленого на 01.12.2017 Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», збільшеного на 79 гривень [4].

Страховий стаж, що необхідний для виходу на пенсію в 60 років з 01.01.2018 року становитиме 25 років. В подальшому означений страховий стаж збільшуватимуть щороку на 1 рік, так вже в 2028 році для виходу на пенсію у 60 років необхідно буде мати 35 років страхового стажу [5].

Окрім того, в Законі № 1058 «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» залишили норму, за якою жінки 1961 року народження і старші мають право на пенсію за віком до досягнення 60-річного віку. Однак, обов'язковою умовою є наявність необхідного страхового стажу. Так, наприклад, жінка, що народилась з 01.04.1960 по 30.09.1960 має право на пенсію за віком у 59 років, тобто пенсію

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

вона оформлятиме у 2019 році. При цьому в неї має бути не менше 26 років страхового стажу. Громадяни, що не матимуть в 60 років необхідного страхового стажу, зможуть оформити пенсію в 63 роки, якщо при оформленні пенсії: у 2018 році матимуть страхового стажу від 15 до 25 років; у 2019 – від 16 до 26 років; у 2020 – від 17 до 27 років; у 2027 – від 24 до 34 років; починаючи з 01.01.2028 – від 25 до 35 років [2].

Наступна категорія – громадяни, що мають ще менше страхового стажу. Вони зможуть оформити пенсію у 65 років, але також маючи певний страховий стаж: у 2019 – від 15 до 16 років; у 2020 – від 15 до 17 років; у 2021 – від 15 до 18 років; у 2027 – від 15 до 24 років; починаючи з 01.01.2028 – від 15 до 25 років.

Громадяни, що не матимуть навіть такого страхового стажу, зможуть оформити пенсію після набуття необхідного (хоча б мінімального) страхового стажу на дату досягнення відповідного віку. Окрім того, з 01.01.2028 громадянам, що матимуть 40 років страхового стажу, пенсію за віком призначатимуть незалежно від віку. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» уніс зміни до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 № 796-XII.

Зокрема, уточнено, що умовою для виходу на пенсію громадян, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення (потерпілі від аварії на Чорнобильській АЕС I-III категорії), є наявність відповідного страхового стажу, визначеного статтею 26 Закону № 1058 «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», зменшеного на кількість років зменшення пенсійного віку, але не менше 15 років страхового стажу. Також на призначення дострокової пенсії мають право журналісти (прирівняні до них працівники) у разі поранення (контузії, каліцтва), одержаних під час виконання службових обов'язків у місцях надзвичайних подій [3].

Ця категорія громадян зможе оформити пенсію не раніше ніж за 5 років до досягнення: чоловіками – 60 років (страховий стаж не менше 25 років); жінками – 55 років (страховий стаж не менше 20 років). На пільгових умовах пенсію за віком призначають: працівникам, зайнятим повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ), та за результатами атестації робочих місць, – після досягнення 50 років і за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків (не менше 10 років на зазначених роботах), і не менше 20 років у жінок (не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах) [6].

– жінки 1975 року народження і старші мають право на оформлення пенсії у 45-50 років (залежно від віку);

– працівникам, зайнятим повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим КМУ, та за результатами атестації робочих місць, – після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 30 років у чоловіків (не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах), і не менше 25 років у жінок (не менше 10 років на зазначених роботах);

– чоловікам, які працюють трактористами-машиністами і безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, – після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 30 років (не менше 20 років на зазначеній роботі);

– жінкам, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, – після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 25 років (не менше 15 років на зазначеній роботі);

– жінкам, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, – після досягнення 55 років і за наявності стажу на зазначених роботах не менше 20 років, за умови виконання встановлених норм обслуговування; робітницям текстильного виробництва, зайнятим на верстатах і машинах, – за списком виробництв і професій, затвердженим у порядку, встановленому КМУ, – після досягнення 55 років і за наявності стажу зазначеної роботи не менше 20 років;

– жінкам, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятьох і більше дітей, – незалежно від віку і трудового стажу в порядку, встановленому КМУ;

– водіям міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятим у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв, – після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу: для чоловіків – не менше 30 років (на зазначеній роботі не менше 12 років 6 місяців), для жінок – не менше 25 років (на зазначеній роботі не менше 10 років) [7].

Також, визначено умови виходу на пенсію означених осіб за відсутності необхідного страхового стажу. Право на пенсію за вислугу років мають артисти театрально-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів за наявності стажу творчої діяльності від 20 до 35 років за переліком та у порядку, що має затвердити КМУ. Як і раніше, пенсію за вислугу років призначатимуть та виплачуватимуть при звільненні з роботи, яка дає право на таку пенсію. Окрім того, право на призначення дострокової пенсії за віком мають:

– особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), диспропорційні карлики – після досягнення чоловіками 45 років, жінками 40 років та за наявності страхового стажу не менше 20 років у чоловіків і не менше 15 років у жінок;

– особи з інвалідністю по зору I групи – сліпі та особи з інвалідністю з дитинства I групи – після досягнення чоловіками 50 років, жінками 40 років та за наявності страхового стажу не менше 15 років у чоловіків і не менше 10 років у жінок;

– жінки, які народили п'ятьох або більше дітей та виховали їх до шестирічного віку, матері

осіб з інвалідністю з дитинства, які виховали їх до зазначеного віку, – після досягнення 50 років та за наявності страхового стажу не менше 15 років. При цьому до числа осіб з інвалідністю з дитинства належать також діти з інвалідністю віком до 16 років.

– за вибором матері або в разі її відсутності, якщо виховання п'ятьох або більше дітей чи дитини з інвалідністю здійснювалося батьком, йому призначається дострокова пенсія за віком після досягнення 55 років та за наявності страхового стажу не менше 20 років;

– військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейські, які брали участь у бойових діях, в АТО в районах її проведення, а також ті, яким встановлено інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих під час захисту Батьківщини або під час виконання інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, виконанням інтернаціонального обов'язку чи безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення, а також: дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб;

– батьки військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських, які померли (загинули) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення із служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих під час виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, виконанням інтернаціонального обов'язку чи безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення; особи, яким надано статус учасника бойових дій;

– особи з інвалідністю внаслідок війни; особи з числа резервістів і військовозобов'язаних, яким надано статус учасника бойових;

– дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб;

– батьки таких категорій військовослужбовців (учасників АТО). Ці категорії осіб мають право на пенсію після досягнення чоловіками 55 років (страховий стаж не менше 25 років), жінками – 50 років (страховий стаж не менше 20 років).

– державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування, народним депутатам, працівникам дипломатичної служби, науковим (науково-педагогічним) працівникам пенсію призначатимуть на загальних підставах [2].

До страхового стажу зараховуються періоди, протягом яких особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за які щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

Періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до трудового стажу для призначення пенсії до 01.01.2004 року (дата набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV), зараховують до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше. Так, до 01.01.2004 до трудового стажу включалися всі періоди перебування у трудових відносинах, в т. ч. у періоди відпусток: для догляду за дитиною до 3-х років; у зв'язку з вагітністю та пологами; для догляду за дитиною згідно медичного висновку, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку.

Також, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 № 2148-VIII передбачає, що при визначенні права на призначення пенсії за віком враховують періоди: перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами з 01.01.2004 по 30.06.2013 включно; перебування у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку з 01.01.2004 до часу запровадження сплати страхових внесків за жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку [2].

Із 1 січня 2018 року мінімальну пенсію встановлено на рівні прожиткового мінімуму, вона становить 1373 грн. Протягом року уряд планує переглянути прожитковий мінімум двічі і довести його з 1 грудня 2018 року до 1497 грн. Відповідно, збільшаться і розміри пенсій. А тепер беремо калькулятор і рахуємо реальну ціну такого «підвищення». За оцінками ООН, бідними вважають людей, які на день отримують менше ніж $5. У бюджеті на 2018 рік закладено курс гривні на рівні 30,1 грн/$ [8].

Тобто у грудні 2018 року «щасливі» володарі мінімальних пенсій отримуватимуть на руки $49, що рівноцінно $1,65 на день. Середня пенсія по країні на рівні анонсованих 2787 грн. означатиме, що в середньому українські пенсіонери отримують $92,5 на місяць, або ж $3,08 на день. Тобто і мінімальна, і навіть середня пенсія істотно відстають від критерію ООН, який визначає поріг бідності в державі.

Важливо також, відмітити те, що з 2018 року всі ті, кому не вистачить страхового стажу, можуть його докупити. Тобто, грубо кажучи, якщо вам для пенсії не вистачає одного року, вам необхідно буде заплатити 19 657 грн. Якщо до початку 2018 року кожен рік стажу множився на трудовий коефіцієнт 1,35, то тепер буде множитися на 1. Це призведе до того, що українці, які вийшли після 2018 року на пенсію, отримають на 35% менше виплат, ніж ті, хто вийшов у 2017 році. А якщо взяти до уваги те, що увімкнено друкарський верстат, плюс постійне та стрімке підвищення цін буквально на все, то в сухому залишку йдеться не про фінансове поліпшення життя пенсіонерів, а про їхнє подальше зубожіння.

Але постає питання за які кошти люди мають докупити собі страховий стаж, якого в них не вистачає. При такій заробітній платі, яку отримують українці її ледь вистачає на продукти харчування та речі першої необхідності, при нинішньому нестійкому курсі валют та при стрімкому зростанні цін. Виходячи з цього потрібно або збільшувати заробітну плату, тобто зробити її «європейською» або знижувати ціну купівлі страхового стажу.

Обіцяють також, підвищити виплати військовим пенсіонерам. Найцікавіше полягає в тому, що в бюджеті 2018 року відповідних витрат не

закладено. Основні переваги та недоліки запровадження пенсійної реформи наведені в табл. 1.

З даної таблиці ми можемо побачити, що недоліків у даної пенсійної реформи набагато більше, аніж переваг, це не може не наштовхувати на відповідні побоювання з боку майбутніх пенсіонерів. До 2019 року Уряд планує розробити накопичувальну пенсійну програму для тих, кому менше ніж 35 років. Навіть створення певного накопичувального фонду не вирішить даної проблеми, оскільки більша частина населення України з недовірою ставиться до Уряду. Не має гарантії того, що зі зміною Уряду не зникне даний фонд. Спираючись на це людина краще вдома або в банку зберігатиме заощадження собі на старість, аніж віддасть їх в якийсь сумнівний фонд. І навіть банки не є гарантом заощаджень. Ось наприклад, звідки людина може бути на 100% впевнена в тому, що якщо вона житиме по так званій накопичувальній системі, то її кошти, які вона назбирає поки працює, не зникнуть з зміною Уряду а залишаться їй на безбідну старість. На сьогодні в Україні відсутня так звана довіра до влади, тому українців насторожує відповідна пенсійна реформа.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Сучасна система впровадження пенсійної реформи характеризується як певними перевагами, так і недоліками. До основних недоліків слід віднести: підвищення на 10 років мінімального та повного страхового стажу для призначення пенсії; можливість «докупити» страховий стаж; скасування з 1 січня 2018 року особливих умов виходу на пенсію (крім військовослужбовців), яка призначається за вислугу років; зменшення коефіцієнта страхового стажу з 1,35 до 1,0; запровадження для осіб молодших за вік 35 років – Накопичувальний пенсійний фонд.

Саме тому, з метою подолання негативних наслідків впровадження змін у пенсійній системі Україні та поступового переходу до накопичувальної системи необхідно, перш за все, подолати дефіцит Пенсійного фонду та сприяти зростанню економіки країни до 5-6% за рік. Зокрема, серед основних напрямків ефективного розвитку пенсійної реформи в Україні у перспективі важливим є зниження пенсійного віку, оскільки тривалість життя коливається в межах 71-72 років. Наступним кроком повинно бути зниження ціни «купівлі» страхового стажу, тобто якщо Уряд пропонує нам можливість докупити даний стаж, то ціна його має бути меншою орієнтовно на 30-40%. Пропонуємо, щоб можливість виходу на пенсію за вислугою років залишалась незмінною відповідно до нормативно-правових актів 2017 року. Також необхідно дотримуватися положень Конвенції МОП № 102 щодо коефіцієнта трудового стажу, тобто залишити його на рівні 1,35 та відмовитися від створення недержавних страхових фондів. Адже в українців виникає певна недовіра до даних структур. На нашу думку, дотримання вищенаведених рекомендацій дозволить українцям отримувати гідну пенсію та відновить їх довіру до влади.

Таблиця 1

Переваги та недоліки запровадження пенсійної реформи в Україні*

№ з.п.	Недоліки	Переваги
1.	Підвищення на 10 років мінімального та повного страхового стажу для призначення пенсії із 15 до 25 років та з 25 до 35 років відповідно (таке підвищення відбуватиметься поступово протягом 10 років з 2018 по 2028 рік). Це призведе до автоматичного підняття «пенсійного віку» – з 1 січня 2018 року у віці 63 роки зможуть вийти на пенсію ті громадяни, у кого буде від 15 до 25 років стажу, а з 1 січня 2019 року на пенсію із 15 річним стажем зможуть вийти люди, що досягли 65-річного віку. Таке значене збільшення тривалості необхідного страхового стажу призведе до фактичного підвищення пенсійного віку до 65 років.	Для пенсіонерів старше за 63 років, скасовуються 85% обмеження пенсійних виплат працюючим пенсіонерам.
2.	Надання можливості «придбати» недостатній страховий стаж – сплатити внески за відсутні роки (не більше 5 років). Один страховий рік оцінюється майже в 17 тис. гривень.	Наближення з грудня на жовтень 2017 року запланованого підвищення розміру прожиткового мінімуму для пенсіонерів.
3.	Скасування з 1 січня 2018 року особливих умов виходу на пенсію (крім військовослужбовців), яка призначається за вислугу років. Це стосується працівників освіти, медицини, соціального захисту (орієнтовно торкнеться 1,5 млн. осіб).	Проведення «осучаснення» розрахункового показника середньої зарплати, що враховується при розрахунку пенсії до 3 764,4 гривень. Більш як у 5,6 млн. осіб, яким вже призначена пенсія – щомісячні пенсійні виплати збільшаться від 200 до 1 000 гривень.
4.	Для працівників шкідливих виробництв, що обліковуються за списками № 1 та № 2, підвищиться ставка ЄСВ на 15% (для списку № 1) і на 7% (для списку № 2).	
5.	Зменшення коефіцієнта страхового стажу з 1,35 до 1,0 (що не відповідає Конвенції МОП № 102, якою передбачено, що при стажі роботи 30 років пенсія не може бути меншою 40% від зарплати).	
6.	Запровадження з 1 січня 2019 року для осіб молодших за вік 35 років – Накопичувальний пенсійний фонд накопичувальних професійних пенсійних програм.	

* *розроблено авторами за даними [9]*

Список літератури:

1. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 р. № 6614: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2148-19.
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.02.2017р. № 13: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19.
5. Райда Т. Пенсійна реформа Гройсмана. Що зміниться для пенсіонерів? [Електронний ресурс] / Т. Райда // Гордон. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://gordonua.com/ukr/publications/-pensijna-reforma-grojsmana-shcho-zminitsja-dlja-pensioneriv-210470.html.
6. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 № 796-XII. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/796-12.
7. Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]- Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_36175.
8. Журавський В. Українці, які вийшли після 2018 року на пенсію, отримають на 35% менше виплат, ніж ті, хто вийшов у 2017 році [Електронний ресурс] / В. Журавський // Гордон. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://gordonua.com/ukr/blogs/zhuravskiy/vijshli-pislja-2018-roku-na-pensiju-ukrajintsi-otrimajut-na-35-menshe-viplat-nizh-ti-hto-vijshov-u-2017-rotsi-226962.html.
9. Павловський А. Урядова пенсійна реформа: плюси та мінуси [Електронний ресурс] / А. Павловський // Главком. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://glavcom.ua/columns/apavlovskiy/uryadova-pensiyna-reforma-plyusi-ta-minusi-418064.html.

Котик О.В., Лисачок А.В.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ВНЕДРЕНИЯ ПЕНСИОННОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыта сущность понятия «пенсионер» в соответствии с современным законодательством. Исследована нормативно-правовое обеспечение внедрения пенсионной реформы в Украине. Осуществлено характеристику нового порядка выхода на пенсию в зависимости от имеющегося страхового стажа. Приведены преимущества и недостатки внедрения пенсионной реформы в Украине. Предложены основные направления преодоления негативных последствий внедрения изменений в пенсионной системе Украины.
Ключевые слова: пенсионер, пенсионная реформа, страховой стаж, минимальная пенсия, пенсионный возраст, работающие пенсионеры.

Kotyk O.V., Lysachok A.V.
National University of Water and Environment

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF IMPLEMENTATION OF PENSION REFORM IN UKRAINE

Summary
The article reveals the essence of the concept of «pensioner» in accordance with modern legislation. The legal and regulatory framework for implementing pension reform in Ukraine is explored. A description of the new order of retirement depending on the available insurance record is performed. The advantages and disadvantages of introducing the pension reform in Ukraine are presented. The main directions of overcoming the negative consequences of introducing changes in the pension system of Ukraine are proposed.
Keywords: pensioner, pension reform, insurance experience, minimum pension, retirement age, working pensioners.

УДК 331.108

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ В ІТ КОМПАНІЯХ

Лазоренко Т.В., Німуха Ю.К.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті визначено актуальність формування системи оцінювання ефективності витрат на розвиток персоналу в ІТ компаніях. Проаналізовано завдання оцінки ефективності навчання персоналу підприємства. Також, розглянуто дослідження, проведенні науковцями щодо існуючих підходів та методів оцінки впливу витрат на кадровий розвиток організацій в сфері інформаційних технологій. Запропоновано схему процесу управління процесом навчання та оцінювання ефективності навчання в ІТ компаніях. Визначено основні проблеми, що виникають на різних етапах оцінки та методи їх вирішення, враховуючи специфіку даної галузі.

Ключові слова: розвиток персоналу, оцінка ефективності навчання персоналу, ІТ компанія, галузь інформаційних технологій.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття кількість компаній в галузі інформаційних технологій має тенденцію до зростання як в Україні, так і у світі. Відповідно, знижується рівень конкурентоспроможності, та виникає жорстока боротьба на ринку як за споживачів, так і за досвідчених спеціалістів в даній галузі.

ІТ компанії щороку збільшують витрати на пошук, наймання та розвиток персоналу, що в свою чергу підвищує шанси вижити в умовах швидко змінного середовища. Якісні характеристики персоналу мають одне із ключових значень. Успіх кожної ІТ компанії полягає у можливості швидкої адаптації до зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно із дослідженнями провідних консалтингових фірм, фінансовий стан підприємства безпосередньо залежить від управління персоналом, який є невід'ємних ресурсом, тим більше у ІТ галузі [4, с. 29-36].

Деякі питання щодо формування завдань оцінювання ефективності витрат у розвиток людських ресурсів розглядали: Р. Нельсон, Г. Беккер, П. Ромер, Р. Лукас, Т. Шульц, Дж. Уолт та інші. Також, були дослідженні проблематика формування та впливу людських ресурсів такими науковцями, як А. Добринін, М. Критський С. Дятлов та такими вітчизняними дослідниками, як З. Варналій, О. Грішнова, А. Гальчинський, Г. Євтушенко, Є. Лібанова, С. Писаренко, В. Куценко, Л. Шевчук, що надає можливість стверджувати про актуальність зазначеної проблематики дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак не було досліджено особливості оцінки ефективності навчання персоналу саме у сфері інформаційних технологій. Зараз ІТ компанії вкладають значні ресурси у розвиток свого ключового фактору успіху – людського ресурсу. Важливо розуміти на скільки позитивно вплинуть вкладені витрати на розвиток персоналу, тому вони повинні бути оцінені, а також, має бути визначено їх ефективність. Часто компанії нехтують цим аспектом, тому в результаті – зазнають банкрутства. Особливо важко оцінити ефективність заходів, проведених для розвитку персоналу в сфері ІТ та їх вплив на успішність компанії загалом.

Мета статті. Систематизація досвіду зарубіжних компаній щодо оцінювання розвитку персоналу та перевірених на практиці підходів вимірювання ефективності витрат.

Виклад основного матеріалу. Управління персоналом ІТ компанії – це комплексний та багатогранний процес, який відрізняється специфічними особливостями та закономірностями. Ефективність оцінювання навчання персоналу у даній галузі містить у собі комплекс заходів, що безпосередньо пов'язані з професійним просуванням працівників, аналізом показників праці, витрат на персонал, а також внутрішніх джерел розвитку персоналу.

Завдання оцінки ефективності навчання персоналу підприємства полягає у визначенні:

1) економічної ефективності (характеризує вплив навчальних заходів, що проводиться підприємством на досягнення цілей діяльності підприємства).

2) соціальної ефективності та мотивації персоналу (виражається у виправданні очікувань, задоволенні потреб персоналу). Це в свою чергу відображається у мотивації працівників та їх соціально-психологічному клімату.

Досягнення ефективності у сфері управління розвитком персоналом стає можливим за умови досягнення чітко визначених цілей управління персоналом [1, с. 57].

Питання оцінювання програм розвитку персоналу підприємства все частіше цікавить менеджерів, адже саме це є ключовим фактором у досягнення цілей ІТ компаній. Внаслідок виникнення подібної проблеми, дослідники запропонували різні підходи та методики оцінювання ефективності персоналу.

Першим підходом, який був заснований Д. Кіркпатриком був практико-орієнтований підхід. Він полягає у завданні визначити, чи досягають програми навчання персоналу поставлених цілей. Було розроблено класифікацію, що називається «рівнями оцінювання» або «моделлю чотирьох рівнів» [3, с. 54-57].

Згідно із вище зазначеним методом, повинен бути оцінений кожен із наступних компонентів: власне навчання учасників, реакція слухачів на навчання, поведінка учасників на роботі, а також результати, що відображають вплив навчання на фінансові показники діяльності компанії. На жаль, для застосування у ІТ-галузі, ця модель є абсолютно не ефективною, проте

Рис. 1. Схема управління процесом навчання та оцінювання її ефективності в IT компаніях

Джерело: розроблено авторами

вона слугувала основою для розвитку інших подібних моделей.

Модель Р. Брінкерхоффа є найяскравішим прикладом процесно-орієнтованого підходу. Саме він запропонував циклічне бачення, де оцінка здійснюється за кожним етапом програми навчання [2, с. 302-307]. Дана модель складається з шести етапів й починається з постановки цілей та аналізу потреб персоналу. Далі, оцінюється програма розвитку навчання працівників. Наступний етап включає оцінку якості операцій підготовки.

Проте оцінивши специфіку діяльності IT компаній, пропонується застосовувати найбільш ефективний та доцільний системний підхід.

Системний підхід дозволяє оцінити не лише фактори, що зумовлюють власне якість оцінювання, а також програми і процеси. Отже, компетенції та знання менеджера-оцінювача можуть вплинути на результати і висновки так, як і мотивації учасників, конструкція програми розвитку, а також підтримка з боку колег і керівників.

Схема, що пропонується для управління процесом навчання та оцінювання ефективності навчання в IT компаніях представлена на рисунку 1.

Отже, згідно із даною схемою, невід'ємними складовими, що передують проведенню власне програми навчання в IT компанії є попередній аналіз зовнішнього та внутрішнього середовищ. Після даного етапу, не менш важливим є визначення «слабких сторін», тобто проблем, що існують на підприємстві, що в результаті вплине на визначення цілей програми розвитку людських ресурсів.

Не менш важливим є здатність керівництва контролювати хід проведення програми та вчасно вносити зміни.

Найбільші труднощі виникають під час визначення впливу проведеної програми навчання персоналу на організаційний та виробничий результат діяльності.

Висновки і пропозиції. Отже, розвиток персоналу IT компаній має значний вплив на рівень їх конкурентоспроможності. Хоча й українські IT підприємства уже розпочали переймати досвід зарубіжних компаній у досліджуваному питанні, проте зібрані знання є не достатньо систематизованими. Хоча і здійснювалось багато спроб систематизації моделей та підходів оцінювання, проте не було проведено опису критеріїв класифікації, що в свою чергу дуже уповільнює вдосконалення процесу оцінювання ефективності навчання персоналу. Основні труднощі виникають при попередній оцінці потреб у навчанні, з відокремленням результатів реалізації програм та їх відображенні на фінансових показниках компанії. Для застосування новітніх моделей на практиці у вітчизняних IT компаніях, дослідження оцінки ефективності розвитку персоналу повинне бути направлене на системну декомпозицію зарубіжних моделей та врахування особливостей національної економіки.

Список літератури:

1. Лук'янихін В.О. Менеджмент персоналу: навч. посіб. / В.О. Лук'янихін. – Суми: Університетська книга, 2004. – 592 с.
2. Brinkerhoff R.O., 2006 «Increasing impact of training investments: an evaluation strategy for building organizational learning capability» // Industrial and Commercial Training – V. 38. – N. 6. – 2006. – Pp. 302-307.
3. Kirkpatrick D. (1996). Revisiting Kirkpatrick's four-level-model // Training & Development, 1, 54-57.
4. Vilmantė K. Human Resource Training Evaluation Engineering Economics. – 2007. – No 5(55). – P. 29-36.

Лазоренко Т.В., Нимуха Ю.К.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПЕРСОНАЛА В IT КОМПАНИЯХ

Аннотация
В статье определена актуальность формирования системы оценки эффективности затрат на развитие персонала в IT компаниях. Проанализированы задачи оценки эффективности обучения персонала предприятия. Также, рассмотрены исследования, проведении учеными относительно существующих подходов и методов оценки влияния расходов на кадровый развитие организаций в сфере информационных технологий. Предложена схема процесса управления процессом обучения и оценки эффективности обучения в IT компаниях. Определены основные проблемы, возникающие на различных этапах оценки и методы их решения, учитывая специфику данной отрасли.
Ключевые слова: развитие персонала, оценка эффективности обучения персонала, IT компания, отрасль информационных технологий.

Lazorenko T.V., Nimukha Y.K.
The National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

EVALUATION OF EFFICIENCY OF STAFF TRAINING IN IT COMPANIES

Summary
The article determines the relevance of the formation of a system for assessing the cost effectiveness of personnel development in IT companies. The tasks of estimating the effectiveness of training of the personnel are analyzed. Also, the research on existing approaches and methods for assessing the impact of costs on personnel development of organizations in the field of information technology is considered. The scheme of the process of managing the learning process and evaluating the effectiveness of training in IT companies is offered. The basic problems, which arise at different stages of estimation and methods of their solution, are determined, taking into account the specifics of this branch.
Keywords: personnel development, evaluation of personnel training effectiveness, IT company, information technology industry.

УДК 640.432

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ – МАЙБУТНЄ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

Лисенко А.Ю., Голікова Т.П.
Національний університет харчових технологій

У статті розглянуто нововведення у сфері ресторанного бізнесу – електронне меню. Досліджено його види, переваги та недоліки від використання для закладів харчування. Визначено вартість та системну характеристику електронних меню. Розглянуто структуру роботи та взаємодії основних дій у електронному меню. Обґрунтовано доцільність впровадження електронного меню в закладах ресторанного господарства. Також розглянуто перспективу застосування візуальних ефектів за допомогою 3D-проекції.
Ключові слова: ресторанний бізнес, електронне меню, 3D-проекція.

Постановка проблеми. Однією з галузей сфери послуг, де необхідне застосування нових технологій, є ресторанний бізнес. Враховуючи прискорений темп сучасного життя, коли кожна секунда на рахунку, багато людей залишаються незадоволені якістю та швидкістю наданих їм послуг у закладах ресторанного господарства. У боротьбі з цими проблемами можуть допомогти інформаційні технології. Ті заклади ресторанного господарства, які вже кілька років використовують у своєму бізнесі ІТ-технології, отримали конкурентні переваги і домоглися чималих успіхів.

Найважливішими інноваційними технологіями є інформаційно-комп'ютерні технології, розроблені для підприємств ресторанного господарства, які дозволяють значно знизити витрати, збільшити доходи та підвищити якість обслуговування. Проте їх розповсюдженню заважають, по-перше, ненасиченість попиту на послуги ресторанного господарства і дозвілля, по-друге, низька технологічна культура населення. Що, в свою чергу, гальмує розвиток інноваційних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями впровадження електронних меню та їх функціонуванням займались вітчизняні та іноземні науковці. Вагомий внесок у дослідження автоматизації закладів ресторанного господарства зробили учені Е.Н. Артемова, О.Ю. Завадинська, Є.О. Нагапєтова, О.Л. Супрученко, Е.Н. Шишкіна та інші.

Рис. 1. Види електронного меню

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Таблиця 1

Переваги та недоліки від використання електронного меню у закладах ресторанного господарства

	Переваги	Недоліки
Використання електронного меню у закладах ресторанного господарства	Зручний інтерфейс (перелік страв, їх фотографії, відео приготування, визначення калорійності страви, вибір мови)	Можливі збої у програмі (некоректне відображення страв, неправильне визначення кінцевої суми чеку, не отримання кухнею замовлення). Тому постійно необхідне консультування програмістів, що несе за собою додаткові витрати.
	Зміна страв у меню відбувається щонайменше 2 рази на рік (при зміні пори року), ще часто можуть змінюватися ціни (внаслідок росту цін на сировину) та для збільшення привабливості меню необхідно час від часу змінювати його дизайн, що потребує повного оновлення меню. Це є набагато простішим ніж передруковувати паперове меню	Зменшення взаємодії між клієнтом та офіціантом, що значно ускладнює отримання всієї необхідної інформації стосовно страви та пораду відносно того, яка страва краща. В електронному меню не можливо вносити зміни до складу страви (наприклад, якщо на якийсь компонент у людини алергія – постає питання про заміну його іншим або виключення).
	Замовлення відбувається без обов'язкової присутності офіціанта та автоматичний підрахунок кінцевої суми чеку миттєво виводиться на дисплей	Ціна встановлення системи та його обслуговування
	Зменшення кількості обслуговуючого персоналу закладу	

Джерело: розроблено автором

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В цілому варто відмітити, що сьогодні науковій літературі досліджувана проблематика недостатньо висвітлена, тому потребує подальшого аналізу.

Мета статті. Основною метою цієї роботи є дослідження впровадження електронного меню в ресторанному бізнесі, а також створення візуальних ефектів за допомогою 3D проекції.

Основними завданнями, що вирішуються в статті можна визначити: аналіз та характеристику роботи електронного меню в ресторанному бізнесі, розкриття актуальності впровадження інновації у закладах харчування.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом все більшої популярності у закладах ресторанного господарства набувають електронне меню. Електронне меню – це система інтерактивного мультимедійного замовлення за допомогою портативних пристроїв, які найчастіше є безпровідними [1].

Електронне меню є аналогом паперового, що дозволяє власнику закладу в будь-який момент легко додати або виключити з асортименту необхідну страву або напій. При цьому більше не потрібно витрачати час і гроші на дорогі послуги дизайнерів і друкарень кожен раз, коли потрібно доповнити або видозмінити меню. Система надає унікальну можливість самостійно здійснювати налаштування системи, в тому числі дизайн і елементи візуалізації. При цьому для повного налаштування електронного меню достатньо базових знань звичайного користувача ПК.

У світі електронні меню вже давно почали витісняти паперові. Вперше інтерактивне меню впроваджено в ресторані «Global Mundo Tapas» (Сідней, Австралія) [2]. Ряд ресторанів Європи, США та Японії також випробовують нову технологію замовлення страв за допомогою сенсорних екранів: ресторани мережі «Hip» (м. Нью-Йорк), ресторан «Inamo» та «Pan Asian» (м. Лондон), ресторан швидкого обслуговування «Bagger» (м. Нюрнберг) [3]. В Ізраїлі, Бельгії, Франції та ПАР вже розпочали встановлення електронного меню в суші-барах, пабах й сімейних ресторанах, прикладом є ресторан «Frame» (м. Тель-Авів). Щодо України, то електронним меню на сьогодні обладнано всього декілька закладів ресторанного господарства, з них «TransForse Cafe» (м. Київ), «Yoshi» (м. Київ) та «Pasta Project&Umami» (м. Харків).

Електронне меню може бути представлено у декількох варіантах (рис. 1).

Розглянемо переваги та недоліки застосування електронного меню у сфері ресторанного бізнесу (табл. 1).

З таблиці 1 видно, що переваги електронного меню превалюють на його недоліками. Воно може стати ефективним засобом удосконалення системи замовлень, що, в свою чергу, скоротить витрати підприємства та збільшить прибуток.

На сьогоднішній день електронне меню доступне в декількох варіантах виконання. Найбільшою популярністю серед рестораторів користується Apple iPAD або iPAD 2 з операційною системою iOS, іншим більш дешевим варіантом є планшетний персональний комп'ютер Tablet PC на базі операційної системи Google Android [5].

У таблиці 2 наведена середня ціна за 1 комплект, у який входить безпосередньо саме електронне меню і його програмне забезпечення.

Таблиця 2

Вартість електронних меню під ОС Android

Назва	**Розробник**	**Вартість, грн.**
D2Menu	Sytec Group	25000
eMenu	Global Soft	15000
ElectronicMenu	Graphic Model	8000
Smart Touch POS	Smart Lab	15000

Джерело: розроблено автором

В Україні наразі велика кількість фірм пропонують продаж, установку та обслуговування програми електронне меню. Вартість коливається в залежності від виду чи фірми виробника планшету та системного забезпечення.

Основний функціонал даних електронних меню:

– докладна інформація про страву або напій;
– зручний пошук і сортування страв;
– стоп-аркуш;

– відправлення замовлення одним дотиком;

– виклик офіціанта, замовлення додаткових послуг;

– багатомовна підтримка;

– підтримка декількох варіантів дизайну інтерфейсу;

– декілька меню в рамках однієї системи;

– система крос-продаж страв та напоїв;

– інтерактивна анкета;

– рейтинг страв;

– реклама закладу та конкретних страв в соціальних мережах;

– доступ в Інтернет, соціальні мережі, будь-які додатки й ігри під ОС Android.

Електронне меню включає вісім основних типів екранних сторінок, взаємозалежних між собою: головна сторінка, головна персональна сторінка, спеціальні розділи, категорії страв, список страв у категорії, конкретна страва, кошик замовлення страв, сторінка результатів пошуку (по назвах і по тегам), а також деякі функції, доступні із цих сторінок, такі як пошук страв за назвою (інгредієнту, тегу), виклик офіціанта й відображення реклами, для власників особистого профілю вихід у соціальні мережі [6].

Під час роботи з електронним меню на будь-яких його етапах можливий виклик офіціанта для допомоги з освоєнням меню, вибором страви чи замовленням додаткових послуг.

Споживач сам вибирає необхідні йому страви, перетягуючи їх з меню, у полі замовлення, побачити суму калорій тих страв, які обрав, і загальну суму замовлення. Якщо щось не влаштовує, можна легко видалити і вибрати щось інше до подачі замовлення. Після підтвердження свого вибору, інформація про замовлення передається до кухні. В очікуванні замовлення можна не витрачати час даремно, перевірити електронну пошту або зв'язатися з друзями по Скайпу.

Після збереження замовлення на станціях (мобільних блокнотах) уся необхідна інформація для приготування відображається на моніторах, встановлених на виробництві, і доступна відразу всім співробітникам. У даній системі існують так виду моніторів: для кухарів і офіціантів. На екранах кухаря відображається інформація по замовлених стравах, на екранах офіціанта – про стан готовності страв, і при цьому кожного етапу приготування відповідає свій колір. Система сигналізує кухареві про запізнення в приготуванні страв. Використання даної технології дозволяє аналізувати час виконання замовлень, контролювати процес приготування страв, допомагає скорочувати витрати часу на спілкування персоналу і підвищувати швидкість обслуговування гостей.

В електронному меню відвідувач має можливість переглядати меню, формувати своє замовлення в спеціальному розділі, клієнти, які пройшли реєстрацію в системі й мають доступ до особистого профілю, можуть переглянути інформацію про свої минулі замовлення.

Доцільність встановлення електронного меню у закладах ресторанного господарства можна відобразити у наступних перевагах:

– оперативне обслуговування великої кількості споживачів;

– обслуговування іноземних туристів, адже електронне меню можна перекласти на більш ніж 50 мов світу;

– новий рівень обслуговування, який зацікавить більшу кількість відвідувачів та надасть конкурентоспроможність закладу ресторанного господарства;

– нові можливості для отримання додаткової інформації про страви та напої.

Ще одним прикладом IT-технологій для застосування в ресторанному бізнесі є Skullmapping – створення візуальних ефектів за допомогою 3D-проекції.

Поки гості очікують своє замовлення, на їх столах за допомогою проекторів під стелею і 3D анімації з'являється маленький шеф-кухар, який готує прямо в їх тарілках. Маленький кулінарний майстер розводить багаття, перетворюючи тарілку в гриль, смажить м'ясо, бензопилою зрізає дерево брокколі, підтягує свіжу віртуальну картоплю і моркву, гігантської виделкою незграбно відганяє докучливу комаху, в результаті чого спалює блюдо.

Рис. 2. Анімація приготування їжі з 3D проекцією

SkullMapping розроблено художнім колективом під керівництвом Filip Sterckx і Antoon Verbeeck (Бельгія), 3D проекція для ресторанів приємно дивує відвідувачів і без сумніву є неперевершеним атрактивним елементом закладу.

Висновки і пропозиції. В Україні ресторанний бізнес має підвищувати свою конкурентоспроможність і виходити на світовий ринок, тому потрібно сконцентрувати свою увагу на введені нових форм обслуговування та технологіях. Сучасний вид інновації для закладів ресторанного господарства є

електронного меню та візуальні ефекти 3D проекції, що забезпечують якісне та швидке обслуговування, унікальність сервісу та відчуття комфорту при відвідуванні підприємства.

Список літератури:

1. Артемова Е.Н. Электронное меню как новый способ обслуживания потребителей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.gu-unpk.ru/konf/konf17.php.
2. Електронне меню як засіб удосконалення системи замовлень на підприємствах ресторанного господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream.
3. Электронный ресторан и будущее цифрового общепита [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://venture-biz. ru/informatsionnye-tekhnologii/262-elektronnyy-restoran.
4. Супрученко О.Л. Електронне меню як засіб удосконалення системи замовлень на підприємствах ресторанного господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua.
5. Корягина А.В. Электронное меню как новый способ обслуживания потребителей [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://library.gu-unpk.ru/konf/docs/artemova.doc.
6. Шишкіна Е.Н. Розробка електронного меню для ресторанів [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/4/05.pdf.

Лысенко А.Ю., Голикова Т.П.
Национальный университет пищевых технологий

ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ – БУДУЩЕЕ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Аннотация
В статье рассмотрены нововведения в сфере ресторанного бизнеса – электронное меню. Исследованы его виды, преимущества и недостатки использования для заведений питания. Определена стоимость и системная характеристика электронных меню. Рассмотрена структура работы и взаимодействия основных действий в электронном меню. Обоснована целесообразность внедрения электронного меню в заведениях ресторанного хозяйства. Также рассмотрено перспективу применения визуальных эффектов при помощи 3D-проекции.
Ключевые слова: ресторанный бизнес, электронное меню, 3D-проекция.

Lysenko A.Y., Golikova T.P.
National University of Food Technologies

APPLYING OF IT-TECHNOLOGIES – FUTURE OF RESTAURANT BUSINESS

Summary
The article deals with innovations in the field of restaurant business – an electronic menu. Types, advantages and disadvantages in applying at the restaurant establishments have been investigated. The cost and system characteristics of the electronic menus were determined. The structure of work and interaction of the main actions in the electronic menu was considered. The expediency of introduction of the electronic menu in restaurant restaurants was substantiated. Perspectives of applying of visual effects by means of 3D-projecting was considered.
Keywords: restaurant business, electronic menu, 3D projecting.

УДК 657.1

ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

Малярчина В.Д., Прокопович Л.Б.
Миколаївський національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

Окреслено базові проблемні питання стосовно обліку нематеріальних активів в Україні. Забезпечено теоретичне обґрунтування проблем на засадах як діючого національного та міжнародного нормативного регулювання, так і з урахуванням важливих практичних аспектів. Виокремлено проблеми обліку нематеріальних активів з урахуванням нинішнього стану розвитку. Доведено необхідні теоретичні характеристики та практичні ознаки. Надані рекомендації щодо створення умов раціонального та продуктивного обліку нематеріальних активів на вітчизняних підприємствах. Зокрема розглянуто можливості класифікації, ідентифікування НМА, розширення підходу до розуміння НМА.

Ключові слова: нематеріальні активи, облік, оцінка, інтелектуальна власність, НМА, вартість, гудвіл.

Постановка проблеми. Актуальним в темі є те, що частина нематеріальних активів на вітчизняних підприємствах в останній час зростає. Реалізація конкурентоспроможної продукції на вітчизняному та світовому ринках усе більшою мірою потребують вживання науково-технологічних знань, різноманітних видів інновацій, як результатів інтелектуальної діяльності людини. Одночасно постає питання їх обліку, через те що об'єкти нефізичні, об'єкти інтелектуальної власності складніше впорядковувати, та і загалом вони вимагають бути кваліфіковані в документах підприємства. Неоднозначність у формулюваннях спричинює те, що узгоджених підходів до обліку, нарахування амортизації та списання нематеріальних активів немає. Підприємства тягнуть великі збитки насамперед тому, що не можуть вжити в повному обсязі активами, які не мають матеріальної форми. Головною причиною цього є те, що «нематеріальні активи» ще мало досліджені в Україні. Таким чином, конкурентна позиція вітчизняних підприємства ймовірна лише з широким використанням нематеріальних активів, о отже вмілим їх обліком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості обліку нематеріальних активів на підприємствах є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних та закордонних вчених, зокрема відзначились Т.М. Банасько, О.В. Карелова, І.С. Килівник, О.В. Коба, В.І. Личиця, І.Є. Старко.

Опрацьовуючи питання методики обліку НМА, кожен із дослідників, згідно до поставлених цілей і задач, відбирає ті чи інші показники діяльності підприємства. Кожен з авторів трактує свій погляд на нематеріальні активи і своє уявлення природі даної економічної категорії. Однак огляд джерел не дає ґрунтовного розуміння місця терміна «нематеріальні активи» в системі широковживаних термінів: «невідчутні активи», «інтелектуальна власність».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ними є контроль розширення сфери використання нематеріальних активів, недосконалість законодавчої бази та класифікації об'єктів, недостатня розробка методики оцінки обумовлюють необхідність в удосконаленні їх обліку та аудиту.

Формулювання цілей статті. Головною метою статті є обґрунтувати власний підхід до сутності та аналізу нематеріальних активів з огляду на сучасні українські проблеми та досвід розробок інших дослідників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Умови законодавства України не дають нашим підприємствам реалізувати трансформацію витратної вартості НМА у їх ринкову вартість, що прогресивно посилює економіку висококонкурентних організацій світу. Присутність чинних патентів дає право закордонним підприємствам без перепон утверджувати ринкову вартість об'єктів права інтелектуальної власності посилювати позиції на ринку та вигравати у суперників, збільшуючи вартість самих підприємств за рахунок інтелектуальної власності [1, с. 235].

Методологічні домінанти формування й розкриття в бухгалтерському обліку й фінансовій звітності інформації про НМА визначають П(С) БО 8 «Нематеріальні активи», в яких зазначено, що НМА – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам. Згідно із ЗУ «Про оподаткування прибутку підприємств», нематеріальні активи – це об'єкти інтелектуальної, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані в порядку, установленому законодавством, об'єктом права власності платника податку.

Такі завуальовані трактування стають перепоною для продуктивного управління НМА на вітчизняних підприємствах. НМА часто юридично не оформлені та не поставлені на юридичний облік. Згідно з цим розповсюджені випадки, коли технологічно та інтелектуально місткі підприємства мають заниження вартості до 50-60% та більше.

Одним з шляхів вирішення окресленої проблеми є більш глибоке розуміння НМА. Потрібно уживати розширений підхід до розуміння НМА, максимально приближений до їх економічного змісту. Проблему розширеному розумінню становить п. 9 П(С)БО 8, де показано перелік витрат, що не визнаються активом,а підлягають відображенню у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені.

В той же час ширше розуміння НМА може дозволити за сприянням юридичних технік по-

казувати у складі НМА активи, що раніше туди не входили.

Наприклад людський капітал у вигляді найцінніших кадрів юридично можна «прив'язати» за допомогою винагород і зобов'язань, контракти з ними відображати у складі НМА.

Також потрібно ствердити на постійній основі «гудвіл», котрий згадується на вітчизняних підприємствах лише під час продажу бізнесу. Недоцільно виключати гудвіл, оскільки він підпадає до критеріїв НМА. Гудвіл сформований підприємством має бути об'єктом бухгалтерського обліку у складі НМА на період його визначення. Пропонується виділити внутрішній гудвіл і відображати його на балансі постійно. Так, підвищиться вартість підприємства, інвестиційна привабливість, конкурентоспроможність.

В літературі проблеми щодо природи НМА також не мають повного висвітлення, а саме, недостатнім є дослідження економічної суті нематеріальних активів, (зокрема, реєстрації торгової марки, авторського права; патентування промислового зразка, винаходу), недостатня розробленість наукової систематизації, спостерігається брак методики обліку окремих операцій з нематеріальними активами, невирішеність питань організації носіїв інформації, поділу на балансовий і позабалансовий облік, амортизаційної політики, також не знайшли свого належного висвітлення і питання аналізу нематеріальних активів [9].

Проблема полягає в тому, що в господарській практиці підприємства використовують нематеріальні активи, строк корисного використання яких становить менше одного року, а зараховують їх до складу необоротних активів.

Вважаємо за доцільне відображати в примітках до річної звітності у складі необоротних активів додатково залучити рахунок «Швидкозношувані нематеріальні активи» та зробити такі коригування у плані рахунків: трансформувати назву рахунка 22 «Малоцінні та швидкозношувані предмети» на «Малоцінні та швидкозношувані активи», та прийняти до вказаного рахунку такі субрахунки: – 221 «Малоцінні та швидкозношувані предмети», 222 «Швидкозношувані нематеріальні активи», що убезпечить покращення обліку та контролю даних активів.

Перед компанією постає питання: як представити затрати на створення окремих нематеріальних активів. З цього приводу можна було б дати пораду використовувати два шляхи вирішення питання:

– по-перше, доцільніше було б списувати такі витрати у періодах їх виникнення, оскільки період отримання доходів точно невідомий;

– по-друге, потрібно реалізувати їх суцільну капіталізацію з подальшою амортизацією.

Потребують подальшого дослідження проблеми класифікації нематеріальних активів, розучування їх впливу на отримання наступних економічних вигід.

На наш погляд, нематеріальні активи мають бути розділені на дві окремі групи:

– НМА, які прямо пов'язані з об'ємом виробництва;

– НМА, які прямо не пов'язані з об'ємом виробництва.

Таблиця 1

Класифікація нематеріальних активів підприємства

Ознака	Види	Мета
Строк використання	З визначеним терміном / з невизначеним терміном	Нарахування амортизації
Нарахування амортизації	Підлягають / не підлягають амортизації	
Наявність ліквідаційної вартості	Наявна / відсутня	
Участь у господарстві	Використовуються в процесі: постачання; виробництва; реалізації	
Участь у виробництві	Бере участь / не бере участь	
Документ на власність	Наявний / відсутній	Ідентифікація
Ступень ідентифікації	Ідентифіковані / неідентифіковані (відчужені / невідчужні)	
Правова ознака	Права користування: природними ресурсами; майном; права на комерційні позначення; об'єкти промисловості; авторське право	
Моральний знос	Високий / низький	Визначення терміну корисного використання
Унікальність	Унікальні / неунікальні	
Шлях надходження	Придбання за плату, внесення до статутного капіталу, обмін на подібне або неподібне, безкоштовне отримання; отримання підчас злиття підприємств	Відображення на рахунках обліку
Шлях вибуття	За плату, внесення до статутного капіталу іншого підприємства, обмін на подібне або неподібне, безкоштовна передача, ліквідація	
Характер володіння	Власні / орендовані	
Відображення в балансі	Відображаються в балансі / не відображаються	Формування показників фінансової звітності
Джерело фінансування	Власні кошти / залучені	Управлінський облік, менеджмент
Спосіб оцінювання	Прямий дохід / непрямий дохід / індивідуальна оцінка	
Ступінь дохідності	Високо та низькодохідні	Економічний аналіз, управлінський облік

До першої можна прирахувати такі нематеріальні активи: винаходи; сорти рослин; породи тварин; комерційні таємниці; комп'ютерні програми та інші. Ці нематеріальні активи зобов'язані амортизуватись узгоджено з терміном уживання або згідно з обсягами виробництва.

До другої можна прирахувати такі нематеріальні активи: фірмові назви; літературні та художні твори; торговельні марки; фонограми; промислові зразки та інші. Вони можуть використовуватися доти, доки від них є економічна користь.

Потенційні інвестори і партнери, приміряючись до вітчизняних підприємств, все більше уваги віддають саме на значущість НМА. Однак фігурують декотрі обмеження щодо оцінки і формулювання самостійних видів нематеріальних активів (зокрема людський, технологічний (структурний), клієнтський капітал).

Окрім цього можна порадити класифікацію нематеріальних активів із зазначенням цілей, яких вона допускає досягти (таблиця 1). Вона може бути застосована для надання всебічної характеристики об'єкту нематеріальних активів, здійснення його ідентифікації, відображення господарських операцій в обліку та здійснення контролю за використанням (таблиця 1).

Такі класифікаційні ознаки дозволяють отримати необхідну інформацію і розв'язати певні завдання бухгалтерського, податкового, управлінського обліку, економічного аналізу, менеджменту тощо [5, с. 140].

Окрім цього, залежно від особливостей впливу на результати функціонування підприємства НМА, які безпосередньо впливають на результати діяльності підприємства, будемо заносити до групи нематеріальних активів прямого впливу, нематеріальні активи, які позначаються на збільшенні вартості підприємства та (або) піднімають конкурентоспроможність підприємства – це активи опосередкованого впливу. За джерелами створення, радимо вважати, нематеріальні активи створені з інформації зовнішнього середовища (технології, нововведення) – залученими НМА, створені безпосередньо підприємством (імідж, репутація торгової марки) – власними НМА [6, с. 368].

Підприємства мають право придбати нематеріальні активи, отримувати їх безкоштовно або вироблювати самі. Засадою для запису на прихід нематеріальних активів є документи, що ідентифікують ці активи. Вони мусять описувати сам об'єкт НМА чи порядок їх вживання, наприклад, опис рецептів, право користування землею, патент, свідоцтво, а також віддзеркалювати його первісну вартість, строк корисного ужитку, норму зносу, підрозділ, у якому буде використовуватися об'єкт, підписи посадових осіб, що прийняли об'єкт, разом із доповненням документів, у яких вказується сам об'єкт НМА чи порядок його використання. Крім цього, документ має підтверджувати ті чи інші майнові права підприємства [3, с. 52].

В багатьом, також, наявні проблеми управління інтелектуальним капіталом пов'язуються, крім суто облікового характеру, безпосередньо з цим категорійним поняттям, тобто параметрами і змістом складових інтелектуального капіталу як специфічного нематеріального активу, його структуруванням та принципами оцінки, зважаючи на ефект синергії компонентів цього об'єкта. Висхідна проблема з точки зору методології бухгалтерського обліку простягається у площині ідентифікації складників капіталу та вироблення адекватних (особливих) для такого виду активів індикаторів оцінювання їх вартості; витратний підхід (історична собівартість) цілком непридатний для подолання наявних проблем [8, с. 15].

Одним із варіантів розвитку (удосконалення) системи обліку щодо охоплення нею всіх нематеріальних активів та їх вираження сумою інтелектуального капіталу є облікова модель «Бухгалтерський облік для майбутнього» («Accounting for the future» (AFTF)). Ця модель розроблена як особливе знаряддя для формування бухгалтерської фінансової звітності про вартість підприємства на засадах вживання техніки бюджетування капіталу підприємства. Облікова модель «Інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості» (Value added intellectual coefficient (VAIC)) є сукупністю індикаторів для вимірювання доданої вартості, що генерується розумовим капіталом підприємства. В основу розроблення цієї моделі довірено гіпотезу, що додана вартість є головним індикатором перетворень нематеріальних активів в ринкові активи фірми. За даними тематично-наукових досліджень, створених у сфері бухгалтерського обліку, наступний розвиток облікового відображення нематеріальних активів пов'язується з їх позабалансовим обліком. Проте базові засади позабалансового обліку в сегменті нематеріальних активів і неопрацьоване правове врегулювання реєстрації операцій на позабалансових рахунках зумовлюють потребу в модернізації цього обліку, розробленні теоретико-методичних підходів до його організації та ведення [7, с. 58].

Неспроможність системою обліку агрегувати об'єкти інтелектуального капіталу, а фінансовою звітністю за сучасної стандартизації надати ринковим інституціям формалізовану його оцінку і, разом з нею, вартісну характеристику компанії зумовлює використання слабоформалізованих інформаційних моделей. У сьогоденній практиці користуються Balanced Scorecard, Value Reporting, Enterprise Value Map, Value Explorer та ін.; сформульована також концепція «Облік людських ресурсів» (Human Resources Accounting – Е. Фламмхольтц) [10].

Потрібно брати до уваги зарубіжний досвід, так як інститут інтелектуальної власності там явився раніше і адекватно вивчається він там довше. Виходячи із зарубіжних нормативних документів, для систематизації нематеріальних активів застосовують два критерії: ідентифікованість (виходячи з цього нематеріальні активи поділяють на ідентифіковані та неідентифіковані) та шлях надходження на підприємство (відповідно надійшли зовні чи створені на підприємстві).

Розглянемо ідентифікованість як перший критерій, відповідно до якого виділяють дві категорії нематеріальних активів: ідентифіковані, від яких можна чітко визначити майбутні економічні вигоди (окремо чи спільно з правами на них) та не ідентифіковані, які створюють гудвіл.

Наступним критерієм приймається шлях надходження активів на підприємство. Відповідно до цієї категорії акцентують нематеріальні активи, що надійшли на підприємство в результаті

господарських операцій (надійшли ззовні) та нематеріальні активи, створені підприємством. Серед нематеріальних активів, що надійшли ззовні, виділяють ті, які надійшли на підприємство самостійно, як частина основних засобів та які виникли з інших нематеріальних активів, що надійшли на підприємство в результаті обміну активами, на безоплатній основі (гранти та дотації), як внесок до статутного капіталу.

Нарешті, різні нематеріальні елементи групують за природою походження та сутністю відповідних інвестицій. Серед ідентифікованих нематеріальних активів (як тих, що надійшли ззовні, так і створених на підприємстві) виділяють: витрати на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи, промислову власність (патенти, торгові марки, корисні моделі, фірмові найменування та позначення), авторське право інтелектуальної власності, трансфертні права, комп'ютерні програми, франшизи тощо.

Не ідентифіковані нематеріальні активи, що надійшли від іншого підприємства, називають купленим гудвілом, зовнішнім гудвілом чи простим гудвілом. Такі активи відбиваються в балансі підприємства та складаються з таких елементів: покупці, фірмове найменування, територіальне розташування бізнесу, комерційний рівень конкуренції, організаційна структура, престиж, креативність, людські ресурси, команда управлінців, штатні працівники та комерційні канали. Тобто відсутні вимоги щодо відображення у звітності внутрішньо створеного гудвілу, крім того, він не відображається в активах балансу [2, с. 186].

Нематеріальні активи поділяються на видимі й невидимі (приховані) залежно від можливості відображення у звітності. До видимих нематеріальних активів відносяться ті, що відповідають вимогам відображення у звітності (таким, як можливість достовірного оцінювання) та які фіксуються в статтях активів балансу. Такі активи координуються різними регулятивними органами у сфері обліку, хоча досі не розроблене єдине загальноприйняте трактування. Тоді як до прихованих нематеріальних активів відносяться ті, які не можуть бути визнані активами відповідно до поточних вимог бухгалтерського обліку та які не відображаються в балансі. Серед прихованих нематеріальних активів виділяють внутрішньо створені не ідентифіковані нематеріальні активи.

Варто зазначити, що в довідкових джерелах у моделях оцінювання інтелектуального капіталу прирівнюють нематеріальні активи до інтелектуального капіталу, вказуючи на існування нематеріальних зобов'язань. Деякі підприємства змушені брати на себе зобов'язання, щоб було можливим правдиве застосування на практиці нематеріальних активів. Тому, виходячи з класичної теорії бухгалтерського обліку, нематеріальний капітал виступає як різниця між нематеріальними активами підприємства та його зобов'язаннями. Нематеріальні зобов'язання розглядають як організаційні немонетарні зобов'язання, які підприємство приймає та підтверджує з метою уникнення знецінення цих нематеріальних активів [1, с. 32].

На підставі вищевикладеного, можна затверджувати, що у світі не існує й не може існувати єдиного переліку об'єктів інтелектуальної власності та вимог до них і відповідно класифікації, так як держава самостійно вирішує, які результати творчої діяльності будуть визнаватися об'єктами інтелектуальної власності. Тому не є новиною, що одне й те саме творче досягнення в одній країні визнається об'єктом права інтелектуальної власності, а в іншій – ні, не зважаючи на активні глобалізаційні процеси у світі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого дослідження. Підводячи підсумок, зазначимо, що облік нематеріальних активів – проблема, яка досить важлива в практиці роботи підприємств. Вона пов'язана передусім з питаннями класифікації нематеріальних активів та їх оцінки, однак не варто повністю орієнтуватися на зарубіжний досвід.

Подальші дослідження будуть присвячені теоретичним та прикладним аспектам оцінки вартості нематеріальних активів підприємства та ефективності процесу управління ними.

Список літератури:

1. Банасько Т.М. Проблеми та перспективи дослідження нематеріальних активів в Україні / Т.М. Банасько // Економіст. – 2014. – № 2. – С. 30-33.
2. Євдокимов В.В. Інтелектуальна власність у системі бухгалтерського обліку / В.В. Євдокимов // Торгівля, комерція, підприємництво. Збірник наукових праць Львівської комерційної академії. – 2012. – Вип. 14. – С. 186-191.
3. Карелова О.В. Актуальні проблеми обліку та оцінки нематеріальних активів / О.В. Карелова // Зб. наук. пр. студ. та магістрантів екон. ф-ту Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка / редкол.: І.В. Ящишина (голова, наук. ред.), Д.Ф. Пармакли, С.Е. Баженова [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2014. – Вип. 8. – С. 50-54.
4. Килівник І.С. Основні проблеми обліку нематеріальних активів на авіатранспортних підприємствах / І.С. Килівник // Економічний простір. – 2013. – № 74. – С. 232-240.
5. Коба О.В. Визнання, ідентифікація і класифікація нематеріальних активів / О.В. Коба, А.О. Софієнко, А.І. Чиж // Економіка і регіон: наук. вісн. ПолтНТУ. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – № 6. – С. 136-142.
6. Лисиця В.І. Бухгалтерський облік нематеріальних активів: проблеми та шляхи їх вирішення [Текст] / В.І. Лисиця, С.О. Алексєєва // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції імені проф. Балацького О.Ф., м. Суми, 27 травня 2015 р. / За заг. ред.: О.В. Прокопенко, М.М. Петрушенка. – Суми: СумДУ, 2015. – С. 367-368.
7. Радіонова І.Ф. Інтелектуальний капітал та потенціал економіки: розмежування понять і явищ / І.Ф. Радіонова, В.І. Ісик // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 10(124). – С. 56-66.
8. Старко І.Є. Облік і контроль нематеріальних активів в системі управління діяльністю підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец.: 08.00.09 – бухгалтерський облік аналіз та аудит / І.Є. Старко. – Львівська комерційна академія, 2015. – 20 с.
9. Ясишена В.В. Економічний зміст та класифікація нематеріальних активів для цілей бухгалтерського обліку / В.В. Ясишена [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. – 2013. – № 8.

10. Flamholtz E.A. Model for Human Resource Valuation: A Stochastic Process With Service Rewards / E. Flamholtz // The Accounting Rewiew. – 1971. – Vol. 46. – № 2. – Pp. 253-267.

Малярчина В.Д., Прокопович Л.Б.
Николаевский национальный университет кораблестроения
имени адмирала Макарова

ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Освещены основные проблемные вопросы учета нематериальных активов в Украине. Обеспечено теоретическое обоснование проблем на основе как действующего национального и международного нормативного регулирования, так и с учетом важных практических аспектов. Выделены проблемы учета нематериальных активов с учетом современного состояния развития. Обоснованы необходимые теоретические характеристики и практические признаки. Даны рекомендации по созданию условий рационального и эффективного учета нематериальных активов на отечественных предприятиях. В частности рассмотрены возможности классификации, идентификации НМА, расширение подхода к пониманию НМА.
Ключевые слова: нематериальные активы, учет, оценка, интеллектуальная собственность, НМА, стоимость, гудвилл.

Maliarchyna V.D., Prokopovich L.B.
Mykolaiv Admiral Makarov National University of Shipbuilding

THE PROBLEMS OF ACCOUNTING FOR INTANGIBLE ASSETS IN UKRAINE

Summary
The main issues of accounting for intangible assets in Ukraine are highlighted. The theoretical substantiation of problems is provided on the basis of both existing national and international normative regulation, taking into account important practical aspects. The problems of accounting for intangible assets in the light of the current state of development are highlighted. The necessary theoretical characteristics and practical features are substantiated. Recommendations are given on creating conditions for rational and effective accounting of intangible assets at domestic enterprises. In particular, the possibilities of classification, identification of IA, expansion of the approach to understanding IA are considered.
Keywords: intangible assets, accounting, valuation, intellectual property, IA, cost, goodwill.

УДК 336.72

ОПТИМІЗАЦІЯ РІВНЯ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Матвійчук М.О., Брехов С.С.
Університет державної фіскальної служби України

У статті розкрито теоретичні положення методики визначення податкового навантаження в економіці. Визначено особливості оцінки податкового навантаження на макро- і мікрорівнях. Дано оцінку рівню податкового навантаження в Україні як критерію ефективності державної податкової політики та виявлено тенденції його впливу на розвиток економіки. Акцентовано увагу на важливості врахування рівня податкового навантаження на платників податків під час здійснення державної податкової політики. Сформовано рекомендації щодо оптимізації рівня податкового навантаження на державному рівні.
Ключові слова: податкове навантаження, рівень податкового навантаження, податковий коефіцієнт, оптимальний рівень оподаткування, оптимізація податкового навантаження.

Постановка проблеми. Податкове законодавство України є динамічним, складним, а податкова система характеризується надзвичайним розростанням неформальних зв'язків, корупцією, що призводить до поляризації інтересів держави і податкоплатника. У результаті, податкове середовище українських суб'єктів господарювання характеризується невизначеністю, а податкове навантаження є надмірним для сумлінних платників податків, що призводить до збитковості або тінізації діяльності організацій. Проблема оцінки рівня податкового тиску на підприємства є досить складною та до кінця нерозв'язаною, котра лише загострюється внаслідок невизначеності пріоритетів податкової політики.

Оптимізація податкового навантаження є пріоритетним питанням сьогодення, оскільки рівень податкового тиску на економіку впливає на інтереси усіх громадян. Надмірне податкове навантаження є негативним фактором податкової політики, яке не дає нормально функціонувати підприємствам та стримує їхню ділову активність. Таким чином, високий рівень податкового тягаря – це недоотримання податків в майбутньому. Під оптимальним рівнем податкового тягаря вбачають рівень, при якому платники сплачують податки, одержуючи від держави якісні суспільні блага [1, с. 18].

Податкова політика повинна бути побудована таким чином щоб активізувати інвестиційну активність одночасно забезпечуючи фіскальну достатність доходів бюджету. Сьогодні досягненню цих двох протилежних за своєю суттю цілей заважає ряд важливих проблем, що стоять перед науковцями, державними діячами, платниками податків.

Однією з найвагоміших є проблема надмірного податкового навантаження та визначення оптимального рівня оподаткування, який би забезпечував стабільні та достатні надходження у Державний бюджет України, а, з іншого боку, не ліквідовував би стимулів до активізації підприємницької діяльності та розвитку національної економіки в цілому. Ідея зменшення податкового тиску є привабливою та має достатньо прихильників, передусім у країнах з перехідною економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання податкового навантаження, його оптимізації та впливу на економічну активність і доходи платників розглядали такі вчені як: Е. Селігман, С. Мовшович, К. Брауеар, П. Мікеладзе, А. Соколова, К. Шмельова, А. Гарбергерома, Дж. Стігліц, В. Папава, В. Андрущенка, В. Вишневський, І. Луніна, А. Соколовська, В. Федосова, Л. Шаблиста та інші [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведені дослідження потребують доопрацювання й систематизації спроби теоретичної і практичної оцінки рівня податкового навантаження на підприємства з урахуванням вітчизняної специфіки системи оподаткування. Сьогодні немає однозначної оцінки важкості податкового тягаря. Існують різні підходи до визначення рівня податкового навантаження на підприємства. Але, в Україні, на сьогодні, загальноприйнятої методики визначення рівня податкового навантаження підприємств не розроблено. Ряд учених та державних діячів стверджують, що податкова система «не є надмірно жорсткою, рівень оподаткування не є надто великим і не перевищує середні показники в країнах з перехідною економікою».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження визначення податкове навантаження суб'єктів господарювання та надання рекомендації щодо його оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Однією з найвагоміших проблем у діяльності підприємства вважається проблема податкового навантаження та її вплив на його підприємницьку активність. Оптимальний розмір податкового тиску – провідна макроекономічна проблема будь-якої держави. Досить розповсюдженою є думка про зв'язок податкового навантаження та розвитку економіки: чим стрімкіше і динамічніше розвивається економіка держави, тим нижче рівень податкового тягаря.

В економічній літературі підходи до визначення поняття «податкове навантаження» відрізняються за суттю. В одних виданнях увага акцентується на його кількісній характеристиці, в інших – дають його якісну характеристику, розкриваючи його сутність.

На мікрорівні під податковим навантаженням розуміють вартісний вираз усієї сукупності податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів, які повинна сплачувати юридична чи фізична особа згідно з чинним податковим законодавством країни.

Для визначення оцінки податкового тиску на підприємства, як правило, використовується аналіз статистичних даних та методи економіко-математичного моделювання. Мета розрахунків полягає у визначенні тривалості періоду, протягом якого ріст бази оподаткування зможе забезпечити збільшення платежів підприємств до бюджету і компенсувати початкове скорочення його доходів [3].

На мікрорівні суб'єкти господарювання здійснюють оптимізацію податкового тиску на них за допомогою податкового планування, під яким розуміють використання платником податків усіх допустимих законних засобів для мінімізації податкових зобов'язань. Податкове планування, як інструмент зменшення податкового тягаря, повинно базуватися на існуючому податковому законодавстві і виключати незаконне ухилення від сплати податків, а його достовірне проведення допоможе одержати у розпорядження суб'єктів підприємницької діяльності заощаджену від оподаткування частину прибутку, придатну для подальших інвестицій [4, с. 214].

На макрорівні податкове навантаження визначають як відношення податкових надходжень у зведений бюджет держави до обсягу валового внутрішнього продукту.

Однак такий розрахунок показника, на жаль, є дещо суперечливим. Це пояснюється двома основними моментами [3]: він не враховує потенційні податкові надходження, які через різні причини не надійшли у бюджет держави; поза розрахунком залишається та частина ВВП, яка не відображена у офіційній статистиці, тобто вироблена у тіньовому секторі економіки і запропонована на ринку.

Враховуючи вищевикладене, можемо бачити, що показник податкового навантаження не враховує втрати і бюджету, і ВВП, обумовлені власне важкістю цього навантаження. Тому при використанні формули маємо заниження абсолютних значень обсягу ВВП, що призводить до отримання результатів із відносно високим ступенем похибки.

Процедура оптимізації податкового навантаження на макроекономічному рівні являє собою процес вибору найоптимальніших форм організації податкового процесу на підставі врахування умов і особливостей функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання з метою максимізації їхніх доходів. Тобто в процесі оптимізації повинні розв'язуватись такі завдання: створення умов для реалізації прагматичного фінансового компромісу між потребами держави в коштах та інтересами платників податків, реалізація якого повинна сприяти соціально-економічному розвитку країни; забезпечення диференційованого оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб; забезпечення синхронності позитивного впливу форм і методів оподаткування на доходи юридичних і фізичних осіб в часі; заохочення платників до збільшення отримуваного доходу та забезпечення його правової регламентації [5, с. 234].

Реформування оптимізації податкового навантаження необхідно розпочати з впровадження шляхом послаблення податкового тиску щодо тих, хто платить податки і інвестує кошти у виробництво. Для цього необхідно насамперед зменшити кількість податків, не кількісно, а реально, тому що наше податкове законодавство цим переобтяжене.

Проблема загострюється ще й тим, що близько половини економічно активних суб'єктів господарювання знаходиться в тіні і, як мінімум, половина платників податків приховують свої доходи від оподаткування. Повне податкове навантаження несе лише незначна частка економічно активного населення держави.

Отже, реальне податкове навантаження в Україні, яке несуть законослухняні платники податків, значно вище від офіційно визначеного. Головними причинами цієї розбіжності є [3]: постійні зміни податкового законодавства, які практично неможливо відстежити та виконати; відсутність стабільної та послідовної податкової політики, науково обґрунтованих орієнтирів її проведення; наявність значної кількості податкових пільг та преференцій, що надаються різним категоріям платників податків; існування механізму незаконного тіньового податкового тиску, який ставить суб'єкти господарювання у скрутне становище; значна асиметричність податкової системи України.

Ці та інші причини ускладнюють проблему надмірного податкового навантаження. Як наслідок, можемо бачити, що податкова система в цілому виконує антистимулюючий вплив на економіку, принципи оподаткування порушуються, а непосильний податковий тягар змушує діяти нелегально. Протягом останніх шести років податкове навантаження знизилося на 10,8%(з 32,4% до 21,6%), з яких на 0,7% збільшилося за рахунок бюджетного податкового навантаження, та на 6% зменшилося за рахунок податкового навантаження на працю (рис. 1).

Соціально-економічні умови розвитку й елементи державного управління є саме тими ключовими чинниками, що визначають оптимальний рівень податкового навантаження, а також, безумовно, ефективність використання податкових надходжень у процесі розподілу та перерозподілу ВВП і рівень задоволеності потреб населення.

Висновки і пропозиції. Система оподаткування в Україні недовершена і має безліч проблем, які необхідно негайно вирішувати. Оптимізація

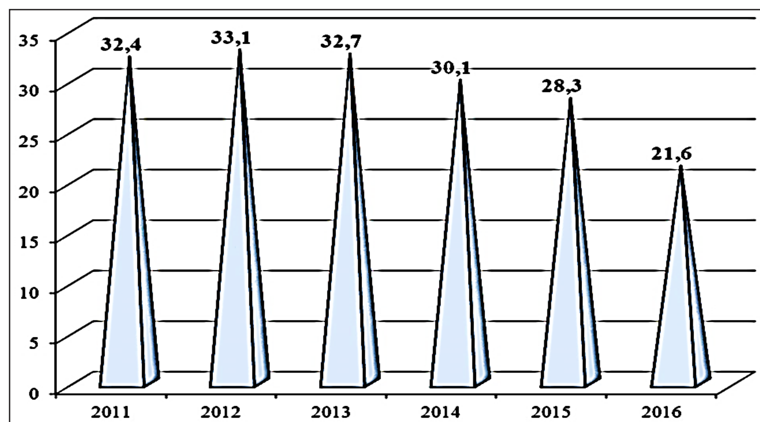

Рис. 1. Динаміка зміни загального рівня податкового навантаження в Україні у 2011-2016 рр., %

Джерело: розроблено автором за даними [6; 7; 8]

податкового тягаря на підприємства є одним з основних завдань. Для вирішення цього завдання потрібно знайти баланс між навантаженням і вигодами оподаткування, між свідомим вибором громадян сплачувати податки та збори й примусом. Необхідно забезпечити рівновагу потреб і можливостями держави і громадян. Для цього потрібно:

1. Зниження податкових ставок та розширення баз оподаткування.

2. Забезпечення прозорості системи податкового адміністрування податків і зборів.

3. Удосконалення податкового контролю, задля запобігання ухилення платниками сплати податкових платежів.

4. Розширення податкової бази слід проводити з значної кількості ефективних податків.

5. Удосконалення пільгового оподаткування, зменшення загальної кількості пільг та посилений контроль за використанням.

6. Розподіл податкового тягаря (диверсифікація ставок податків) між платниками залежно від виду діяльності.

7. Податкове стимулювання інноваційних та інвестиційних процесів у пріоритетних галузях. Як наслідок, зростуть доходи підприємства, що призведе до збільшення ВВП і зменшення податкового тиску, оскільки зростання кількості інвестицій розширить масштаби діяльності підприємств і, відповідно, збільшить їх доходи.

Виконавши дані пункти матимемо можливість вивести з «тіні» вагому частину економіки, знизити рівень правопорушень податкового законодавства та активізувати підприємницьку діяльність.

Отже, оптимальний рівень податкового навантаження є важливим чинником для забезпечення ділової активності, розвитку виробництва та економіки в цілому, а також соціально-політичної стабільності країни.

Таким чином, одним із пріоритетних напрямків удосконалення податкової політики в Україні є зниження податкового навантаження на суб'єктів господарювання та економіку в цілому. З огляду на це, головне завдання полягає в тому, щоб зниження ставок податків призвело до зменшення розриву між номінальним та фактичним податковим навантаженням. При цьому зменшення номінального податкового навантаження та збільшення реального повинно відбуватися за рахунок послаблення стимулів до ухилення від сплати податків.

Реакцією на зниження податкових ставок може бути, в залежності від характеристик системи оподаткування та менталітету платників податків, як зменшення ухилення від оподаткування, так і збільшення масштабів такого явища. Крім того, коли зниження ставок податків не призводить до зменшення масштабів ухилення від сплати податків, відбувається зростання суспільного добробуту [9]. Однак, навіть за таких обставин, оптимальною може бути політика щодо підвищення ставок податків з одночасним удосконаленням процесу їх адміністрування. Тобто зниження ставок податків може бути виправданим при слабкому адмініструванні, однак в цьому випадку бути менш ефективним, ніж підвищення ставок з одночасним удосконаленням адміністрування податків

Отже, основним завдання податкової політики державної економіки можна вважати реалізацію на практиці вже перевіреного міжнародного досвіду, що сприятиме стрімкому переходу до нової ефективної системи оподаткування. Вона має бути дієвою та сталою, ґрунтуватися на поєднані кращих передових методів і запозичених позитивних елементів систем оподаткування іноземних країн, що дасть імпульс для посилення соціального складника податкової системи в Україні.

За умови ефективного реформування податкової системи в частині оптимізації реального податкового навантаження, Україна матиме шанси стати вагомим суб'єктом податкової конкуренції на світовому просторі. Податкове навантаження має бути оптимальним, щоб давало можливість не лише розвивати економічні процеси, але й укладати вивільнені кошти в розширення виробництва та стимулювання інвестиційних процесів в Україні.

Список літератури:

1. Корнус В. Оцінка податкового навантаження на рівні підприємств / В. Корнус, В. Квасов, О. Пономарьов // Економіст. – 2010. – № 10 – С. 17-19.
2. Селіверстова І.О. Податкове навантаження на суб'єктів господарювання в Україні / І.О. Селіверстова, Т.В. Скупова // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2009 1/Skupova 109.html.
3. Оптимізація податкового навантаження в Україні: механізми та передумови // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/accountant/15917/.
4. Дропа Я.В. Податкове навантаження та вплив на економіку України / Я. Дропа, І. Чабан // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – № 19. – С. 213-218.
5. Махмудов Х.З. Оптимізація податкового навантаження у системі заходів державного регулювання економіки / Х.З. Махмудов // Наукові праці. – Полтава, 2011. – № 2. – С. 233-239.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
7. Доходи бюджету України – Ціна держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// cost.ua/budget/revenue/.
8. Основні показники економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://costua.com/budget/revenue/pension/.
9. Васильева А. Экономический анализ налоговой реформы / А. Васильева, Е. Гурвич, В. Субботин // Вопросы экономики. – 2013. – No 6.

Матвийчук М.О., Брехов С.С.
Университет государственной фискальной службы Украины

ОПТИМИЗАЦИЯ УРОВНЯ НАЛОГОВОЙ НАГРУЗКИ НА СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыты теоретические положения методики определения налоговой нагрузки в экономике. Определены особенности оценки налоговой нагрузки на макро- и микроуровне. Дана оценка уровню налоговой нагрузки в Украине в качестве критерия эффективности государственной налоговой политики и выявлены тенденции его влияния на развитие экономики. Акцентировано внимание на важности учета уровня налоговой нагрузки на налогоплательщиков при осуществлении государственной налоговой политики. Сформированы рекомендации по оптимизации уровня налоговой нагрузки на государственном уровне.
Ключевые слова: налоговая нагрузка, уровень налоговой нагрузки, налоговый коэффициент, оптимальный уровень налогообложения, оптимизация налоговой нагрузки.

Matviychuk M. O., Brehov S.S.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

OPTIMIZATION OF THE TAX BURDEN ON SUBJECTS OF ECONOMIC ACTIVITY IN UKRAINE

Summary
The theoretical methodology of determining the position of the tax burden in the economy is revealed. The features reviews tax burden at the macro and micro levels. The estimate of the level of tax burden in Ukraine as a criterion of efficiency of state tax policy and tendencies of its impact on economic development is uncovered. Authors focused attention on the importance of taking into account the tax burden on taxpayers during the realization of state fiscal policy.The recommendations to optimize the level of tax burden at the state level have been formed.
Keywords: tax burden, tax burden, tax rate, optimal level of taxation, optimizing the tax burden.

УДК 657.9

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ПІДПРИЄМСТВА З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ

Матюха В.І., Мисака Г.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Метою даної роботи є дослідження актуальних проблем обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками, визначення існуючих недоліків та розробка рекомендацій щодо їх усунення. Було досліджено роль та значення розрахунків з постачальниками та підрядниками в бухгалтерському обліку. Розроблено рекомендації щодо удосконалення обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками на підприємстві. Досліджено відмінності міжнародних стандартів бухгалтерського обліку з національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку. Визначено вплив міжнародних стандартів на розрахунків з постачальниками та підрядниками та їх відображення у звітності.

Ключові слова: бухгалтерський облік, узгодженість, економічна діяльність, підприємство, розрахунки, постачальники.

Постановка проблеми. Облік дебіторської та кредиторської заборгованості є одним з найбільш складних та суперечливих питань. Особливе місце в кредиторський заборгованості займають численні розрахунки з постачальниками і підрядниками. Кредиторська заборгованість розуміє під собою можливість підприємства тимчасово використовувати запозичені ресурси, але з іншого боку також зменшує показники платоспроможності і ліквідності. Особливу увагу потрібно приділити умовам переходу складання фінансової звітності за Міжнародними стандартами та впливу цього процесу на облік кредиторської заборгованості та її відображення у звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні особливості організації обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками на підприємствах висвітлені в працях вітчизняних науковців, зокрема, таких як: В.Д. Базилевич, Ф.Ф. Бутинець, І.А. Бланк, М.Ф. Ван Бред, Ю.А. Верига, Ю.А. Власюк, Н.І. Дорош, М.С. Пушкар, В.М. Шарманська, В.Г. Швець, та інші. Проте, в умовах трансформації складання фінансової звітності за міжнародними стандартами виникає нагальна потреба в подальшому вивченні питань з даної теми.

Виявлення невирішених раніше аспектів проблеми. Облік поточних зобов'язань розпочинається з його визнання, оцінки та фіксації в системі рахунків. На сьогодні у питанні визнання зобов'язань П(С)БО та МСФЗ узгоджені (оцінка їх може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигід внаслідок погашення існуючої заборгованості). Щодо оцінки зобов'язань, існує ряд відмінностей. Україна все активніше переходить на міжнародні стандарти, тож їх узгодженість з національними є першочерговим завданням.

Мета статті. Метою статті є виявлення актуальних проблем бухгалтерського обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками.

Виклад основного матеріалу. Економічна сутність кредиторської заборгованості полягає в тому, що це не тільки частина майна організації, як правило кошти, але і товарно-матеріальні цінності, наприклад у зобов'язаннях по товарному кредиту [5, с. 31].

Зобов'язання підприємства за розрахунками з постачальниками та підрядниками – це короткострокові зобов'язання, що виникають при постачанні продукції чи наданні послуг. Дані зобов'язання повинні погашатися згідно договорів про купівлю-продаж товарів, що укладається з постачальниками чи підрядниками [6, с. 18].

В умовах поглиблення входження України до світового економічного простору виникає необхідність гармонізації національних стандартів ведення обліку згідно з міжнародними. В сучасних умовах в Україні здійснюється адаптація національної системи обліку та звітності до міжнародних стандартів. Це нерозривне пов'язано з удосконаленням системи бухгалтерського обліку, одним із центральних елементів якої є облік поточних зобов'язань підприємства.

Міжнародні стандарти мають рекомендаційний характер і не домінують над національними положеннями, які регулюють ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності у певній країні і є невід'ємною частиною національного господарського законодавства про діяльність суб'єктів господарювання.

Національні П(С)БО охоплюють усі чинні МСФЗ (IAS), але не копіюють їх. Деякі національні стандарти об'єднують положення кількох МСФЗ (IAS), а в деяких випадках передбачаються національні стандарти, які не мають аналогічного міжнародного стандарту. Структура стандарту визначається обсягом та змістом питань, які він розглядає. Національні П(С)БО, так само як і МСФЗ (IFRS; IAS), складаються структурно з таких частин: 1. Загальні положення, 2. Визнання та класифікація об'єкта бухгалтерського обліку. 3. Оцінка об'єкта бухгалтерського обліку, її складові та порядок визначення, указуються прийняті методи оцінки. 4. Характеристика обліку об'єкта бухгалтерського обліку, виходячи із загальноприйнятих принципів. 5. Розкриття інформації про об'єкти бухгалтерського обліку у фінансовій звітності. 6. Додатки.

Однією з основних принципових відмінностей П(С)БО від МСФЗ (IFRS;IAS) є жорстка регламентація дій бухгалтера. В українському бухгалтерському обліку є єдиний план рахунків, який є обов'язковим для застосування всіма суб'єктами господарської діяльності.

П(С)БО традиційно орієнтуються на запити регулюючих органів (податкова служба, держкомстат та інші), в той час як МСФЗ (IFRS; IAS)

головним чином орієнтовані на користувачів, які мають дійсний чи потенціальний фінансовий інтерес до суб'єкта звітності: акціонерів, інвесторів, контрагентів [7, с. 361].

МСФЗ 1 пояснює процедури, яких суб'єкт господарювання повинен дотримуватись при застосуванні МСФЗ вперше як основи для підготовки свого фінансового звіту. Дата переходу на МСФЗ – початок першого періоду, за який суб'єкт господарювання подає повну порівняльну інформацію згідно з МСФЗ у своїй першій фінансової звітності за МСФЗ.

При складанні фінансової звітності вперше з використанням положень МСФЗ 1 компанія повинна враховувати низку обов'язкових вимог. По-перше, формуючи показники фінансової звітності, не повинні бути використані перехідні положення, що містяться в інших стандартах. По-друге, враховуючи, що в МСФЗ 1 запропоновані дев'ять винятків, які можуть бути реалізовані при складанні фінансової звітності, слід обов'язково виконати три з них, а по шести інших виконання є добровільним.

Суб'єкт господарювання повинен підготувати баланс за МСФЗ на дату переходу на МСФЗ. Баланс на дату переходу на МСФЗ є відправною точкою для наступного бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання відповідно до МСФЗ. У процесі підготовки балансу на дату переходу на МСФЗ суб'єкт господарювання, як правило, повинен скоригувати суми, про які він звітував попередньо на ту саму дату, використовуючи свої попередні загальноприйняті принципи бухгалтерського обліку. Коригування мають бути відображені або безпосередньо в нерозподіленому прибутку, або в іншій відповідній категорії капіталу на дату переходу на МСФЗ.

Облік поточних зобов'язань розпочинається з його визнання, оцінки та фіксації в системі рахунків. Якщо у питанні визнання зобов'язань П(С)БО та МСФЗ узгоджені (оцінка їх може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигід внаслідок погашення існуючої заборгованості), то щодо оцінки зобов'язань існує ряд відмінностей.

Так, за П(С)БО 11 поточні зобов'язання відображаються в балансі за сумою погашення. Згідно з МСБО 13 окремі види зобов'язань можуть оцінюватись із застосуванням попередніх оцінок. В МСФЗ для визначення балансової вартості використовують такі види оцінок як історична собівартість, поточна собівартість, вартість розрахунку (платежу), теперішня вартість, справедлива вартість [2, с. 100].

Що ж стосується питання списання заборгованості з балансу, то і за П(С)БО, і за МСБО однаково визначається момент списання заборгованості з балансу: коли воно погашене, анульоване або строк його дії пройшов [2, с. 100].

При здійсненні оплати за рахунками на підприємствах виникають проблеми обліку кредиторської заборгованості за рахунками, бо оплата може бути повною або частковою.

Порядок розкриття інформації про зобов'язання у звітності за П(С)БО також дещо відрізняється від МСФЗ. Різниця відображення в балансі полягає лише у відмінності структури статей вітчизняної та міжнародної звітності.

За П(С)БО 11 в балансі всі поточні зобов'язання відображаються за сумою погашення, тобто в розділі III «Поточні зобов'язання» відображається сума, яка буде фактично сплачена суб'єктом господарювання при погашенні таких зобов'язань [4, с. 2].

За МСФЗ зобов'язання відображаються в пасиві балансу як сальдо рахунку «Рахунки до сплати» в розділі «Поточні зобов'язання» («Current Liabilities») [2, с. 100].

Якщо підприємство має зарубіжних контрагентів або в фінансову звітність включається зарубіжне підприємство шляхом консолідації або методом участі в капіталі, то в діяльності будуть виникати курсові різниці. І тоді потрібно застосовувати МСБО 21 «Вплив зміни валютних курсів» та МСФЗ 9 «Фінансові інструменти».

Курсова різниця за «стратегічними заборгованостями» у відносинах із закордонними одиницями господарювання за МСБО в окремій фінансовій звітності відноситься на прибутки або збитки. У звітах, що місять дані іноземної господиниці та підприємства, яке звітує (консолідована звітність, якщо іноземна господиниця – дочірнє підприємство), такі курсові різниці початково відносять на інший сукупний прибуток. В П(С)БО – відноситься на додатковий капітал і відображається в іншому сукупному доході. Перекласифікація курсових різниць за звітами іноземних одиниць господарювання із власного капіталу на прибутки або збитки за МСБО здійснюється при вибутті іноземної господарювання одиниці, а також при втраті контролю, суттєвого впливу або спільного контролю щодо дочірнього, асоційованого або спільного підприємства. За П(С)БО – проводиться при продажу або ліквідації іноземної одиниці господарювання. За МСБО курсові різниці за внутрішньогруповими монетарними статтями при консолідації відносять на прибутки або збитки. У частині монетарних компонентів чистих інвестицій – на інший сукупний прибуток. В П(С)БО такі курсові різниці спеціально не регламентовані.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, зобов'язання підприємства за розрахунками з постачальниками та підрядниками – це короткострокові зобов'язання, що виникають при постачанні продукції чи наданні послуг. В сучасних умовах в Україні здійснюється адаптація національної системи обліку та звітності до міжнародних стандартів. Тому в статті було розглянуто деякі аспекти такого переходу, зокрема як МСФЗ вплинуть на облік та аудит розрахунків з постачальниками та підрядниками.

Список літератури:

1. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 24.12.1993 № 3811-XII [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/1436-17.
2. Міжнародний стандарт фінансової звітності 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності» від 01.01.2012 № 929_004 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: http://http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_004.
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансових звітів» від 01.01.2012 № 929_013 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: http://http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_013.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання», затверджений наказом Міністерства фінансів України № 20 від 31.01.2000 р. // Бухгалтерський облік і аудит – 2000. – № 2. – С. 7-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua.
5. Бутинець Ф. Ф. Організація бухгалтерського обліку [Текст]: навчальний посібник / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП «Рута», 2002. – 591 с.
6. Візфренко С. В. Удосконалення аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками / С. В. Візіренко // Інноваційна економіка. – 2014. – № 3. – С. 249-254.
7. Овсюк Н. В., Радченко О. Ю. / Виплати працівникам за ПСБО 26 та МСФЗ (IAS) 19: порівняльний аспект / Овсюк Н.В. // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2013. – № 3(24) – С. 360-368.
8. Сафарова А. Методика аудиту поточних зобов'язань / А. Сафарова // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – С. 59-64.

Матюха В.И., Мысака А.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА РАСЧЕТОВ ПРЕДПРИЯТИЯ С ПОСТАВЩИКАМИ И ПОДРЯДЧИКАМИ

Аннотация
Целью данной работы является исследование актуальных проблем учета расчетов с поставщиками и подрядчиками, определение существующих недостатков и разработка рекомендаций по их устранению. Было исследовано роль и значение расчетов с поставщиками и подрядчиками в бухгалтерском учете. Разработаны рекомендации по совершенствованию учета расчетов с поставщиками и подрядчиками на предприятии. Исследованы различия международных стандартов бухгалтерского учета с национальными стандартами бухгалтерского учета. Определено влияние международных стандартов на расчеты с поставщиками и подрядчиками и их отражение в отчетности.
Ключевые слова: бухгалтерский учет, согласованость, экономическая деятельность, предприятие, расчеты, поставщики.

Matiukha V.I., Misaka A.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ACTUAL PROBLEMS OF ACCOUNTING OF PAYMENTS OF THE COMPANY WITH SUPPLIERS AND CONTRACTORS

Summary
The purpose of this work is to study actual accounting problems with suppliers and contractors, identify existing deficiencies and develop recommendations for their elimination. The role and importance of payments with suppliers and contractors in accounting was investigated. Recommendations on improving accounting of payments with suppliers and contractors at the enterprise are developed. The differences of international accounting standards with the national accounting standards (standards) are researched. The influence of international standards on payments with suppliers and contractors and their reporting in the accounts is determined.
Keywords: accounting, consistency, economic activity, enterprise, payments, suppliers.

УДК 657.1

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК РОЗРАХУНКІВ ПІДПРИЄМСТВА ЗА ТОВАРНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ

Матюха В.І., Мисака Г.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню особливостей здійснення бухгалтерського обліку за товарними операціями, а саме – бухгалтерському обліку розрахунків покупцями та замовниками. В статті розглянуто сутність товарних операцій, визначено процес документації товарних операцій. Досліджено особливості ведення обліку розрахунків з покупцями і замовниками та різними дебіторами. Розглянуто на конкретних прикладах процес ведення розрахунків з покупцями і замовниками.
Ключові слова: облік, товарні операції, рахунок, субрахунок, покупці, дебіторська заборгованість.

Постановка проблеми. Останні роки економіка України характеризується тенденцією посилення конкуренції, зменшення прибутку та зниження темпів розвитку ринку. Серед найбільш несприятливих факторів економічного розвитку сьогодні слід відмітити інфляційні процеси, нестабільну суспільну ситуацію. Через це більшої гостроти набувають питання обліку розрахунків вітчизняних підприємств за товарними операціями, зокрема в аспектах обліку розрахунків з покупцями та замовниками. Розв'язання цих проблем потребує комплексного підходу, інтеграції облікової та управлінської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні особливості організації обліку товарних операцій на підприємствах висвітлені в працях вітчизняних науковців, зокрема, таких як: В. О. Ганусич, І. В. Гурська, О. М. Дзюба, А. В. Дмитренко, Т. О. Євлаш, О. В. Топоркова, О. Є. Федорченко, М. П. Шовкопляс та інші.

Виявлення невирішених раніше аспектів проблеми. Сучасна науково-методична база обліку розрахунків підприємств за товарними операціями не повною мірою задовольняє потреби управління. Потребує удосконалення ряд питань щодо організації обліку дебіторської заборгованості, наприклад, облік розрахунків, що мають претензійний характер.

Мета статті. Метою статті є виявлення особливостей бухгалтерського обліку розрахунків підприємства за товарними операціями.

Виклад основного матеріалу. У процесі господарської діяльності підприємства здійснюються різні операції. Операції називаються товарними, якщо йдеться про оплату продукції, товарів, робіт і послуг, тобто виникає внаслідок звичайної операційної діяльності підприємства.

Товарні операції – це операції, пов'язані зі збереженням товарів і їхнім рухом [2, с. 134]. Тобто до товарних операцій підприємства належить процес придбання товарів, їх зберігання, рух та подальша реалізація.

Облік товарних операцій на підприємствах забезпечує збір та систематизацію інформації про товарні залишки на початок і кінець звітного періоду, їх надходження та витрачання. Облік товарних операцій здійснюється на підставі супровідних документів, наданих до товарного звіту.

Розглянемо особливості обліку розрахунків з дебіторами. Для обліку дебіторської заборгованості покупців і замовників в бухгалтерському обліку використовується рахунок 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками». Цей рахунок призначений для обліку розрахунків з покупцями та замовниками за відвантажену продукцію, товари, виконані роботи та надані послуги, крім заборгованості, забезпеченої векселем. Крім того за даним рахунком узагальнюється інформація про розрахунки з учасниками промислово-фінансових груп [5, с. 60].

За дебетом рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» відображається продажна вартість реалізованої продукції, товарів, виконаних робіт, наданих послуг, яка включає ПДВ, акцизи, збори, які підлягають перерахуванню до бюджетів та позабюджетних фондів і включені до вартості реалізації. За кредитом даного рахунку відображається сума платежів, що надійшли на розрахункові рахунки підприємства в банках, в касу підприємства та інші види розрахунків.

Рахунок 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками» має такі чотири субрахунки:

– 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями» – використовується для обліку розрахунків з покупцями і замовниками, що знаходяться на митній території України;

– 362 «Розрахунки з іноземними покупцями» – використовується для обліку розрахунків з іноземними покупцями і замовниками з експортних операцій. На ньому ведеться облік сум, аналогічних тим, що обліковуються на субрахунку 361. На субрахунку 362 «Розрахунки з іноземними покупцями», крім того, аналітичний облік ведеться в гривнях та валюті, обумовленій договором.;

– 363 «Розрахунки з учасниками ПФГ» – використовується для обліку операцій з учасниками промислово-фінансових груп;

– 364 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням» – використовується для обліку розрахунків за гарантійним забезпеченням, пов'язаним зі здійсненням операцій з деривативами.

Аналітичний облік розрахунків з покупцями та замовниками має забезпечити отримання даних про заборгованість, строк сплати за якою ще не настав, а також заборгованість, несплачену в строк. Аналітичний облік розрахунків з покупцями та замовниками ведеться за кожним покупцем та замовником, за кожною операцією, за кожним пред'явленим до сплати рахунком [1, с. 444].

Розглянемо на прикладі методику відображення в обліку розрахунків з покупцями і замовниками. Для прикладу візьмемо ТОВ «Крафт

Альянс» основним видом діяльності якого є імпортні поставки та оптовий продаж фільтрів для очистки водопровідної води дебіторської заборгованості за товари (табл. 1).

Таблиця 1
Методика відображення в обліку підприємства ТОВ «Крафт Альянс» дебіторської заборгованості за товари

Зміст господарської операції	Дт	Кт
Відвантажено товари замовнику	36	70
Нараховано ПДВ	70	64
Погашення покупцями та замовниками заборгованості		
у випадку погашення грошовими коштами	30, 31	36
у випадку погашення векселем	16, 34	36

Розрахунки з покупцями послуг ТОВ «Крафт Альянс» відбуваються наступним чином. Перш за все на будь-яку операцію укладається договір. Права та обов'язки сторін у цьому випадку визначаються на підставі положень договору. На підставі такого договору постачальником здійснюється надання послуг (одиничне або періодичне (за визначеним в договорі графіком)), а покупцем – оплата. Першим може бути здійснена оплата, причому вона може бути здійснена в повному обсязі або частково (90%, 50% або, припустимо, 30%). Таким же чином може бути здійснене і постачання. Те, як здійснюються постачання й оплата, має значення для податкового і бухгалтерського обліку.

Наприклад, ТОВ «Крафт Альянс» реалізує за договором № 18 від 17.01.18 р. товари на суму 24000,00 грн. (у тому числі ПДВ). Собівартість реалізованих товарів за даними бухгалтерії дорівнює 14000,00 грн. За умовами договору ТОВ «Еталон» здійснює 50% попередню оплату товарів.

Після цього ТОВ «Крафт Альянс» надає послуги протягом зазначеного періоду в повному обсязі (на суму 2400,00 грн.). Протягом трьох банківських днів після відвантаження товарів ТОВ «Еталон» зобов'язано здійснити оплату 50% вартості товарів, що залишилася. Поетапне здійснення даної операції, відображення її в бухгалтерському обліку ТОВ «Крафт Альянс» та оформлення при цьому відповідних документів вказано в таблиці 2.

Ведення аналітичного обліку розрахунків із покупцями ТОВ «Крафт Альянс» здійснюється в бухгалтерії в розрізі кожного покупця та документів.

Для обліку різних видів дебіторської заборгованості призначений рахунок 37 «Розрахунки з різними дебіторами», який має 8 субрахунків: розрахунки за виданими авансами, з підзвітними особами, за нарахованими доходами, за претензіями, за відшкодуванням завданих збитків, за позиками членам кредитних спілок, розрахунки з іншими дебіторами, з державними цільовими фондам [3, с. 114].

Дебіторська заборгованість виникає по авансах виданих як у грошовій формі, так і у матеріальній формі (товарний кредит). У випадку надання підприємствами авансів під поставку товарно-матеріальних цінностей, виконання робіт, надання послуг, використовується субрахунок 371 «Розрахунки за виданими авансами». На виробничо-торговельних підприємствах цей субрахунок доцільно використовувати для обліку сум застави під тару та розрахунків з підзвітними особами у розрізі наступних аналітичних рахунків:

371.1 «Розрахунки за виданими авансами «застава під тару»;

372.1 «Розрахунки з підзвітними особами з прийнятої тари» [4, с. 137].

Таблиця 2
Облік появи та погашення дебіторської заборгованості за даними ТОВ «Крафт Альянс»

№ з/п	Зміст операції	Бухгалтерський облік	
		Дт	Кт
1	Укладання договору № 18 між ТОВ «Крафт Альянс» та ТОВ «Еталон»	В обліку не відображається	
2	Надходження від ТОВ «Еталон» на поточний рахунок 50% попередньої оплати за послуги відповідно до договору. Підставою є виписка банку.	311	681
3	Відображено нарахування податкового зобов'язання по сумі отриманої попередньої оплати. Підставою є податкова накладна, оформлена на підставі факту одержання попередньої оплати бухгалтерією ТОВ «Крафт Альянс».	643	641
4	Надано послуги. Бухгалтерією ТОВ «Крафт Альянс» виписано акт надання послуг, передана податкова накладна.	903	23
5	На підставі акту і умов договору бухгалтерією підприємства ТОВ «Крафт Альянс» а) відображено доход від реалізації	361	703
6	б) виписана податкова накладна на 50%, що залишилися, ще не оплачених. Податкова накладна видана представнику підприємства ТОВ «Еталон».	703	641
7	в) частина ПДВ (2000,00 грн.), що входить до вартості наданих послуг, в момент одержання попередньої оплати від ТОВ «Еталон», відображена в податкових зобов'язаннях за рахунок регулюючого субрахунку 643, списується в зв'язку з виникненням права на відображення податкового кредиту в бухгалтерському обліку.	703	643
8	г) раніше отримана ТОВ «Еталон» попередня оплата віднесена в рахунок виконаних.	681	361
9	Надходження від ТОВ «Еталон» на поточний рахунок 50%, що залишилися, відповідно до договору № 18. Підставою є виписка банку.	311	361
11	Віднесені на фінансові результати витрати, пов'язані зі здійсненням торгової діяльності.	791	93
12	Віднесені на фінансові результати доходи, отримані від реалізації товарів.	703	791
13	Відображено прибуток, отриманий за підсумками діяльності.	791	441

Субрахунок 372 «Розрахунки з підзвітними особами» переважно використовується для обліку коштів, виданих на службові відрядження та господарські потреби.

Дебіторська заборгованість за нарахованими підприємству доходами ведеться на субрахунку 373 «Розрахунки за нарахованими доходами», на якому обліковуються нараховані дивіденди, відсотки за товарний кредит (розстрочка), орендна плата, роялті та інші пасивні доходи, що підлягають отриманню підприємством від спільної діяльності, володіння корпоративними правами в порядку участі в капіталі асоційованих і неасоційованих підприємств, а також від операцій, пов'язаних з передачею активів підприємства в користування іншим особам на підставі договорів фінансової оренди, кредитних договорів.

У процесі фінансово-господарської діяльності виникають ситуації, коли необхідно обліковувати розрахунки, що мають претензійний характер. Претензії виникають в результаті недостачі матеріалів, невідповідність цін і тарифів умовам договору (найчастіше – це завищення цін), допущених арифметичних помилок, невідповідності одержаних товарів стандартам (виявлення дефекту поставлених товарів), за нестачу вантажу, допущені простої у роботі тощо. Для цього використовується субрахунок 374 «Розрахунки за претензіями» Також, на даному субрахунку знаходять своє відображення помилково списані чи зараховані суми на рахунках у обслуговуючому банку. Проте, варто зазначити, що даний вид дебіторської заборгованості відображається в обліку лише у випадку визнання претензії особами, щодо яких вона пред'явлена або за рішенням суду.

Недоліком цього субрахунку є відсутність покупців та замовників у загальному переліку тих суб'єктів за якими ведеться облік розрахунків за претензіями, оскільки, велика кількість претензій пред'являється саме до даної категорії контрагентів.

Аналітичний облік можна окремо проводити за визнаними та невизнаними претензіями на рахунках 374.1 «Розрахунки за визнаними претензіями» та 374.2 «Розрахунки за невизнаними претензіями». Це потрібно через те, що за претензіями, які не визнані у добровільному порядку, розгляд справ у суді здійснюється протягом значних термінів.

Досить поширеним явищем, є отримання підприємством матеріальних збитків через недостачі, втрати і розкрадання ТМЦ. Облік розрахунків за відшкодуванням завданих збитків, за умови виявлення винної особи, здійснюється на субрахунку 375 «Розрахунки за відшкодуванням завданих збитків».

Варто зазначити, що віднесення на винну особу суми втраченої торгової надбавки, допускається лише у випадку обумовлення даної ситуації у договорі про матеріальну відповідальність.

Субрахунок 376 «Розрахунки за позиками членам кредитних спілок» не використовується виробничо-торговельними підприємствами.

Субрахунок 377 «Розрахунки з іншими дебіторами» призначено для обліку розрахунків за іншими операціями на якому ведуть облік розрахунків: за продані в кредит товари; за позиками працівникам, виданими на індивідуальні потреби; за внесками учасників до статутного фонду; з продажу товарів працівникам за рахунок позики банку; з видачі та погашення позик банку працівникам на індивідуальні потреби (будівництво житла, дачних господарств, побутову техніку та ін.); з квартиронаймачами, батьками за утримання дітей у дитячих садках, за некомерційними операціями (з навчальними закладами, інститутами, транспортними організаціями); за облігаціями державної позики та ін.

За обліковим змістом рахунок 377 «Розрахунки з різними дебіторами» субрахунок частково дублює 363 «Розрахунки з учасниками ПФГ», так як на ньому ведуться розрахунки за операціями, пов'язаними із здійсненням спільної діяльності (без створення юридичної особи). Оскільки ПФГ здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, то, розрахунки з учасниками ПФГ необхідно здійснювати на субрахунку 377, та віднести до операцій, які пов'язані зі здійсненням спільної діяльності підприємств. Тобто, спочатку необхідно віднести вид розрахунку до певної групи, а потім здійснювати ведення аналітичного обліку у розрізі індивідуальних дебіторів. При використанні даної схеми підприємство володітиме додатковою інформацією про наявність значних сум дебіторської заборгованості за кожним видом розрахунків.

За субрахунком 378 «Розрахунки з державними цільовими фондами» відображається облік розрахунків з державними цільовими фондами (відображення фінансування роботодавців-страховиків), зокрема розрахунків з тимчасової непрацездатності.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Під час здійснення фінансово-господарської діяльності у підприємств виникає необхідність організації ефективного бухгалтерського обліку товарних операцій. Важливого питання набуває бухгалтерський облік розрахунків з дебіторами підприємства. Ефективність обліку дебіторської заборгованості полягає в тому, щоб уникнути прострочення термінів платежу. Ефективно побудований бухгалтерський облік розрахунків з покупцями та замовниками повинен включати систему рахунків, яка б у повній мірі відображала та характеризувала всю господарську діяльність з розкриттям усієї необхідної для користувачів інформації.

Список літератури:

1. Ганусич В. О. Облік дебіторської заборгованості: управлінський та організаційний аспекти [Електронний ресурс] / В. О. Ганусич, І. В. Гурська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2016. – Вип. 1(1). – С. 441-445. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2016_1(1)__75.
2. Дзюба О. М. Товарні операції підприємства: особливості обліку з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду / О. М. Дзюба // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. – 2016. – Вип. 17(1). – С. 134-137.
3. Дмитренко А. В. Бухгалтерський і податковий облік безнадійної та сумнівної дебіторської заборгованості [Електронний ресурс] / А. В. Дмитренко, М. П. Шовкопляс // Економіка і регіон. – 2015. – № 1. – С. 114-117. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_1_20.
4. Топоркова О. В. Розрахунки з різними дебіторами в обліковому аспекті [Електронний ресурс] / О. В. Топоркова, Т. О. Євлаш // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2011. – Вип. 2. – С. 136-143.
5. Федорченко О. Є. Актуальні проблеми управління дебіторською заборгованістю на підприємстві [Електронний ресурс] / О. Є. Федорченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 21. – С. 60-63.

Матюха В.И., Мысака А.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ РАСЧЕТОВ ПРЕДПРИЯТИЯ ПО ТОВАРНЫМ ОПЕРАЦИЯМ

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей осуществления бухгалтерского учета товарных операций. Рассмотрены сущность товарных операций. Определен процесс документации товарных операций. Исследованы особенности отображения информации о товарных операции в бухгалтерском учете предприятия. Предложены бухгалтерские проводки основных товарных операций.
Ключевые слова: товары, учет, товарные операции, счет, субсчет.

Matiukha V.I., Misaka A.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ACCOUNTING OF CALCULATIONS OF THE ENTERPRISE FOR COMMODITY OPERATIONS

Summary
The article is devoted to the study of the peculiarities of the accounting of commodity operations. The essence of commodity operations is considered. The process of documentation of commodity operations is determined. The peculiarities of displaying information about commodity operations in accounting of the enterprise are investigated. The accounting entries of major commodity operations are offered.
Keywords: goods, accounting, commodity operations, account, subaccount.

УДК 339.94:364+351.746

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ В МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ

Мішина С.В., Мішин О.Ю.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «соціальна безпека». Уточнено сутність та визначення поняття «соціальна безпека міжнародного бізнесу» з урахуванням концептуальних засад системного, ситуаційного, процесного та функціонального підходів. Визначено роль соціальної безпеки в системі економічної безпеки суб'єктів міжнародного бізнесу. Обґрунтовано особливості та принципи управління соціальною безпекою в міжнародному бізнесі. Запропоновано науково-методичний підхід до формування системи управління соціальною безпекою в міжнародному бізнесі.
Ключові слова: безпека, міжнародний бізнес, соціальна безпека, соціальна безпека міжнародного бізнесу, управління соціальною безпекою.

Постановка проблеми. Будь-яка особистість, суб'єкт господарювання, регіон, галузь, держава і в цілому світове господарство потребують забезпечення належного рівня безпеки. Визначальне місце в системі безпеки займає соціальна безпека.

Її належний рівень гарантує дотримання гідної якості життя, розвиток трудового потенціалу, реалізацію соціальної політики, забезпечення соціальних гарантій. Для дотримання належного рівня соціальної безпеки на будь-якому рівні управління нано-, мікро-, мезо-, макро- та мегаекономічному, в тому числі і суб'єктами міжнародного бізнесу має бути створена дієва система управління соціальною безпекою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної безпеки в науковій літературі знайшли розгляд переважно щодо макро-, мезо- та мікрорівня. Сутність соціальної безпеки на рівні підприємства знайшла відображення в працях таких вчених як: В. Л. Безбожний [1], І. В. Жиглей [2], О. І. Іляш [3], М. А. Кальницька [4], Н. В. Коленда [5], Б. Купчак [6], В. М. Лугова та Т. В. Голубєва [7], Н. Мехеда та А. Маджула [8], Є. Ю. Науменко [9], С. С. Омельчук [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Управління соціальною безпекою на мікрорівні знайшло належний розгляд в працях науковців, проте в цілому безвідносно щодо суб'єктів господарювання конкретних галузей та сфер діяльності. Не знайшли належного розгляду питання соціальної безпеки в міжнародному бізнесі. Це і обумовило мету дослідження.

Мета статті. Метою роботи є уточнення теоретико-методичних засад управління соціальною безпекою в міжнародному бізнесі на мікрорівні.

Для досягнення мети були поставлені і вирішені такі завдання:

розглянути сутність та існуючі підходи до визначення поняття «соціальна безпека»;

уточнити визначення та сутність поняття соціальної безпеки в міжнародному бізнесі;

обґрунтувати роль і місце соціальної безпеки в системі економічної безпеки суб'єктів міжнародного бізнесу;

уточнити принципи та підходи до управління соціальною безпекою в міжнародному бізнесі;

сформувати науково-методичне забезпечення управління соціальною безпекою в міжнародному бізнесі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальна безпека» отримало початок свого розвитку в кінці 90-х років XX сторіччя. Перша згадка про це поняття мала місце у 1995 році у Всесвітній Соціальній Декларації (1995 рік) у контексті розгляду соціальних аспектів сталого розвитку, що покликані забезпечити соціальну безпеку у світі.

Найбільш ґрунтовним щодо ролі соціальної безпеки та рівнів її розгляду є дослідження М.А. Кальницької [4], яка виділяє такі рівні розгляду соціальної безпеки: нано-, мікро-, макро-, мезорівні. Щодо соціальної безпеки в міжнародному бізнесі доцільним є її розгляд ще й на мегаекономічному рівні в силу її особливостей. На макрорівні соціальна безпека є елементом національної безпеки і означає стан захищеності держави, за якого забезпечується гідний рівень та якість життя. Розглядаючи соціальну безпеку на мікрорівні, науковці вважають її елементом економічної безпеки. Так, Є.Ю. Науменко [9] розглядає соціальну безпеку як елемент внутрішньовиробничої складової економічної безпеки і за мету соціальної безпеки вважає задоволення матеріальних і нематеріальних потреб. Соціальну безпеку як елемент економічної розглядають і Н.В. Коленда [5], В.М. Лугова [7].

Соціальна безпека міжнародного бізнесу, як на нашу думку, має розглядатися перш за все на мікрорівні (рівні підприємства), проте у взаємозв'язку з: 1) нонорівнем (рівнем окремої особистості), оскільки в соціально-трудовій сфері можуть виникати відносини індивідуального характеру між окремими найманими працівниками; 2) мезорівнем (рівнем галузі, регіону), оскільки суб'єкти міжнародного бізнесу перебувають у взаємовідносинах з іншими підприємствами представниками галузі, органами місцевої влади; 3) макрорівні (рівні держави), оскільки держава визначає умови здійснення міжнародного бізнесу і має вплив на розвиток соціальної сфери в міжнародному середовищі; 4) мегарівні (рівні світової економіки), оскільки суб'єкти міжнародного бізнесу здійснюють свою діяльність на міжнародному ринку.

В літературі відсутнє єдине трактування соціальної безпеки. Перелік підходів до визначення поняття «соціальна безпека» наведено в табл. 1.

Переважна більшість авторів на мікрорівні під соціальною безпекою розуміє стан захищеності,

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

взаємозв'язку, розвитку [1, 3, 6]. Як на думку авторів, соціальна безпека – це стан захищеності, проте цей стан досягається шляхом застосування системи методів, інструментів, необхідних для виконання функцій із забезпечення безпеки соціальної сфери суб'єкта міжнародного бізнесу. Тому визначення соціальної безпеки не повинно обмежуватися лише ситуаційним підходом (розумінням безпеки як стану захищеності в конкретній ситуації), а має ґрунтуватися ще й на засадах: системного підходу (що полягає в застосуванні системи методів та інструментів протидії загрозам); процесного підходу (розуміння застосування методів та інструментів протидії загрозам як безперервного процесу); функціонального (що означає досягнення стану захищеності при виконанні функцій із соціального забезпечення, соціального розвитку, підвищення якості життя та соціальної відповідальності). Уточнене авторами визначення поняття «соціальна безпека» ґрунтується на поєднанні ситуаційного, системного, функціонального та процесного підходів і носить універсальний характер, тому може бути застосовано і щодо суб'єктів міжнародного бізнесу. Соціальна безпека є елементом економічної безпеки суб'єктів міжнародного бізнесу і має певні особливості управління в силу специфіки міжнародного бізнесу.

Міжнародний бізнес – це здійснення ділових операцій партнерами більше, ніж з однієї країни, тобто це система ділових взаємовідносин та господарських операцій, які здійснюються суб'єктами господарювання двох або більше країн із метою отримання прибутку. В сучасній практиці існують такі види міжнародного бізнесу: експорт, ліцензування, франчайзинг, управлінські контракти, проекти «під ключ», прямі іноземні інвестиції. Ці види діяльності визначають особливості управління соціальною безпекою в міжнародному бізнесі. Серед них виділено врахування:

відмінностей в соціальному законодавстві зарубіжних країн;

розбіжностей в особливостях розвитку соціальної сфери різних країн суб'єктів міжнародного бізнесу;

відмінностей в ключових аспектах, методах та інструментах протидії загрозам;

відмінності в рівні та якості життя населення різних країн;

ступеня розвитку соціальної відповідальності бізнесу в зарубіжжі.

Як на думку авторів, система управління соціальною безпекою міжнародного бізнесу повинна формуватися з урахуванням таких принципів:

загальних (звичних для будь-якого виду безпеки як вітчизняних суб'єктів господарювання, так і суб'єктів міжнародного бізнесу): системності і комплексності; незалежності; законності; науковості; ефективності; оперативності; об'єктивності; безперервності;

специфічних (що стосуються суто соціальної безпеки): гнучкого реагування; соціальної спрямованості; соціальної відповідальності.

Процес управління соціальною безпекою – це послідовність дій, які мають бути здійснені для формування управлінського впливу на загрози соціальній безпеці. Як на нашу думку, система управління соціальною безпекою між-

Таблиця 1

Визначення поняття «соціальна безпека» (мікрорівень)

Автор, джерело	Визначення	Сутнісна характеристика	Підхід до визначення
Безбожний В. [1, с. 29]	стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження його інтересів відповідно до інтересів суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища в часі та просторі	Стан захищеності	Ситуаційний
Іляш О. [3, с. 58]	стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне використання персоналу для стабільного його функціонування та динамічного соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним загрозам	Стан взаємозв'язку	Системний
Купчак Б. [6, с. 344]	стан соціально-економічного розвитку підприємства, що забезпечує його працівникам належний рівень життя, доходів, прийнятні умови праці та відпочинку незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз	Стан розвитку	Функціональний
Мехеда Н., Маджула А. [8, с. 85]	система соціально-економічних заходів, які спрямовані на матеріальне забезпечення працівників, покращення якості життя та умов праці	Система заходів	Системний
Лугова В., Голубєва Т. [7, с. 70]	створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства, що забезпечується задоволенням матеріальних та нематеріальних потреб працівників та реалізацією інтересів підприємства	Система відносин	Системний
Омельчук С. [10, с. 208]	полягає в забезпеченні прожиткового мінімуму працівникам підприємства, росту заробітної плати, системи мотивації й оплати праці за кінцевими результатами роботи, відповідності заробітної плати кваліфікації працівників	Перелік функцій	Функціональний
Авторське визначення	стан захищеності соціальної сфери суб'єкта господарювання від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек, що досягається в процесі застосування системи методів, прийомів та інструментів, що сприяють належному виконанню функцій із соціального забезпечення, соціального розвитку, підвищення якості життя та соціальної відповідальності	Стан захищеності, що досягається в процесі виконання певних функцій	Ситуаційний; процесний; системний; функціональний

Джерело: розроблено авторами

народного бізнесу становить собою сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих та взаємообумовлених підсистем, що створюють єдину цілісність і дозволяють здійснювати управлінський вплив на загрози соціальній безпеці міжнародного бізнесу. Запропонована авторами структура системи управління соціальною безпекою суб'єкта міжнародного бізнесу наведена на рис. 1. Ця система включає керовану, керуючу і підсистему забезпечення управління. Кожна підсистема також має свою структуру. На основі управлінського консультування було виділено групу внутрішніх, змішаних і зовнішніх загроз соціальній безпеці суб'єкта міжнародного бізнесу. Як на думку авторів, до внутрішніх загроз належать: незадоволеність працею, конфлікти, нецільове використання коштів на соціальний розвиток, фальсифікація і розтрати коштів, спрямованих на соціальне забезпечення, змова з конкурентами, контрагентами, халатність, невідповідна кваліфікація персоналу, незадоволеність працею та зумисне заподіяння шкоди, неефективна система мотивації працівників соціальної сфери, дестабілізація соціально-психологічного клімату в колективі.

Зовнішні загрози: тиск на персонал сторонніх структур, конкурентів, контрагентів, міжнародне промислове шпигунство, недобросовісна конкуренція на міжнародному ринку праці, несприятлива соціально-політична ситуація, нестабільність міжнародного трудового права, зміна геополітичної ситуації.

До змішаних загроз належать: крадіжки, хабарництво, витік інформації, співпраця персоналу з конкурентами, що спричиняють нецільове використання коштів, спрямованих на соціальний розвиток та забезпечення належної якості трудового життя; низький рівень розвитку соціальної відповідальності міжнародного бізнесу.

Так, керована підсистема включає об'єкти управління, внутрішні і зовнішні загрози соціальній безпеці. Серед об'єктів виділено: персонал і його дії; якість трудового життя; ресурси, необхідні для соціального розвитку; комерційні таємниці; системи соціального забезпечення та соціальної відповідальності.

Керуюча підсистема включає внутрішні і зовнішні суб'єкти. До зовнішніх суб'єктів авторами віднесено: міжнародні консалтингові фірми; правоохоронні органи; приватні охоронні структури; служби безпеки інших суб'єктів господарювання.

До внутрішніх суб'єктів, як на нашу думку належать: персонал соціальних служб; персонал відділу економічної безпеки; юридичний відділ; інші структурні підрозділи суб'єкта міжнародного бізнесу.

Підсистема забезпечення управління соціальною безпекою включає інформаційно-аналітичне, нормативно-правове, організаційно-правове та ресурсне забезпечення.

Виділення підсистем інформаційно-аналітичного, нормативно-правового, організаційно-економічного та ресурсного забезпечення управління соціальною безпекою суб'єктів міжнародного бізнесу дозволяє забезпечити ефективний розподіл управлінських функцій та посадових обов'язків; раціональну організа-

Рис. 1. Структура системи управління соціальною безпекою (мікрорівень)

Джерело: розроблено авторами

цію обміну інформацією; ефективне використання кадрових, фінансових та інших видів ресурсів, необхідних для підтримання належного рівня соціальної безпеки.

Нормативно-правове забезпечення управління соціальною безпекою має включати всю сукупність зовнішніх нормативних та законодавчих актів, міжнародного соціального та трудового законодавства, а також документи внутрішньої регламентації з питань забезпечення безпеки на підприємстві. Обов'язковою умовою ефективного функціонування системи соціальної безпеки суб'єкта міжнародного бізнесу є знання персоналом нормативно-правової бази з безпеки.

Інформаційно-аналітичне забезпечення в системі управління безпекою повинно включати: базу можливих загроз соціальній безпеці, базу інструментів та важелів протидії загрозам соціальній безпеці, а також методичне забезпечення оцінки та моніторингу соціальної безпеки. Ці бази даних повинні постійно оновлюватися у відповідності з інформаційними потребами суб'єкта міжнародного бізнесу.

Підсистема організаційно-економічного забезпечення включає функції з формування організаційної структури управління соціальною безпекою; вибору методів, інструментів та заходів з управління соціальною безпекою; визначення етапів управління соціальною безпекою. Відповідальність за функціонування підсистеми організаційно-економічного забезпечення несе керівник служби безпеки.

Взаємозв'язок між підсистемами управління соціальною безпекою характеризується тим, що керуюча підсистема здійснює прямий вплив на керовану підсистему та організацію роботи підсистем забезпечення. Запропонована система управління соціальною безпекою має універсальний характер і може бути застосована і в діяльності підприємств міжнародного бізнесу.

Висновки і пропозиції. Отже, науковою новизною даного дослідження є:

1) уточнення визначення поняття «соціальна безпека» за рахунок поєднання ситуаційного, системного, функціонального та процесного підходів, що забезпечує його універсальність та розширює сферу застосування;

2) уточнення науково-методичного підходу до формування системи управління соціальною безпекою міжнародного бізнесу, яка, на відміну від існуючих, має універсальний характер і виокремлену підсистему забезпечення.

Перспективою подальших наукових досліджень у даному напрямі є формування організаційно-економічного механізму управління соціальною безпекою міжнародного бізнесу.

Список літератури:

1. Безбожний В. Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / В. Л. Безбожний // СНУ ім. В. Даля МОН України. – Луганськ, 2009. – 20 с.
2. Жиглей І. В. Соціальна безпека суб'єкта господарювання: місце і роль / І. В. Жиглей // Вісник ЖДТУ. – 2008. – № 3(45). – С. 88-95.
3. Іляш О. І. Наукові передумови ідентифікації категорії «соціальна безпека регіону» / О. І. Іляш // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Економічні науки – Сер. «Регіональна економіка». – 2010. – Вип. 7(27). Ч. 3. – С. 37-62.
4. Кальницька М. А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження / М. А. Кальницька // Глобальна та національні проблеми економіки. – 2017. – № 17. – С. 566-571.
5. Коленда Н. В. Поняття соціально-економічної безпеки підприємства / Н. В. Коленда // Економіка і суспільство. – 2016. – № 7. – С. 672-678.
6. Купчак Б. Економічна безпека підприємництва: суть та умови виникнення / Б. Купчак // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. «Економіка». – 2010. – Вип. 2. – С. 334-346.
7. Лугова В. М. Соціальна безпека як ключова підсистема безпеки підприємства / В. М. Лугова, Т. В. Голубєва // Бізнес Інформ. – 2011. – № 10. – С. 69-72.
8. Мехеда Н. Планування соціальної безпеки на підприємстві / Н. Мехеда, А. Маджула [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=39869.
9. Науменко Є. Ю. Структура економічної безпеки підприємства в умовах кризи / Є. Ю. Науменко // Молодий вчений. – 2017. – № 6(46). – С. 466-471.
10. Омельчук С. С. Визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» та його складових / С. С. Омелянчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6. Т. 1. – С. 206-210.

Мишина С.В., Мишин А.Ю.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ В МЕЖДУНАРОДНОМ БИЗНЕСЕ

Аннотация
Проанализированы современные подходы к определению понятия «социальная безопасность». Уточнена сущность и определение понятия «социальная безопасность международного бизнеса» с учетом концептуальных основ системного, ситуационного, процессного и функционального подходов. Определена роль социальной безопасности в системе экономической безопасности субъектов международного бизнеса. Обоснованы особенности и принципы управления социальной безопасностью в международном бизнесе. Предложен научно-методический подход к формированию системы управления социальной безопасностью в международном бизнесе.
Ключевые слова: безопасность, международный бизнес, социальная безопасность, социальная безопасность международного бизнеса, управление социальной безопасностью.

Mishyna S.V, Mishyn O.Yu.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THEORETICAL AND METHODICAL APPROACH TO MANAGEMENT OF SOCIAL SECURITY IN THE INTERNATIONAL BUSINESS

Summary
Modern approaches to the definition of the concept of «social security» are analyzed. The essence and definition of the concept of «social security of international business» taking into account the conceptual basis of system, situational, process and functional approaches are clarified. The role of social security in the system of economic security of international business' subjects is defined. The specifics and principles of managing social security in international business are founded. The scientific-methodical approach to the formation of a social security management system in international business is proposed.
Keywords: security, international business, social security, social security of international business, management of social security.

УДК 631.115.1

ФЕРМЕРСТВО В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ожелевська Т.С., Поплавський В.Й.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті проаналізовані основні показники розвитку фермерських господарств в Україні за 2012-2016 роки. Виявлена відсутність кардинальних змін у їх динаміці. Визначені основні чинники, що гальмують розвиток фермерських господарств в Україні. Доведено, що земельна реформа, яка може бути проведена в інтересах агрохолдингів, може повністю знищити фермерство в Україні. Обґрунтовано, що агрохолдинги не є соціально відповідальними, ними можуть бути лише фермерські господарства. Доведена нагальна необхідність розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як умова успішного стрімкого розвитку фермерства, підвищення його конкурентних переваг. Розглянуті негативні наслідки діяльності агрохолдингів та обґрунтована необхідність розвитку фермерських господарств як однієї з головних умов соціально-економічного розвитку сільських територій та збереження продовольчої й екологічної безпеки держави.
Ключові слова: фермерське господарство, соціальна відповідальність, агрохолдинг, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, ринок землі сільськогосподарського призначення.

Постановка проблеми. Розроблена Кабінетом Міністрів України «Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки», виділення на це 1 млрд. грн у 2018 році засвідчує розуміння українського уряду незадовільного стану розвитку фермерства в країні та його ролі у збереженні агроекосистеми та сільських територій держави. За останні 10 років кількість фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 га, скоротилася більше ніж на 20% [1].

Фермерство має високий ступінь адаптивності до ринкових сигналів, гнучко реагує на ринкову кон'юнктуру через зміни виробничих програм, спеціалізацію і диверсифікацію господарської діяльності. Ця гнучкість та варіативність надає фермерським господарствам деякі переваги порівняно з середніми та великими сільськогосподарськими виробниками та сприяє розвитку здорової конкуренції на ринку України [2, с. 92], але при цьому не фермерство, а українські агрохолдинги забезпечують левову частку українського агроекспорту.

Створення сприятливих умов для функціонування фермерських господарств в Україні важливе як для подолання занепаду села, так і для впорядкування організаційної структури сільського господарства відповідно до європейських стандартів, які забезпечують: різноманітність форм власності, систем землеробства, ландшафтів, культури і традицій; екологічні вигоди: більш відповідальне управління природними ресурсами (ґрунтами, питною водою і живою природою), що надає суспільству суттєві екологічні вигоди; суспільну відповідальність: економічні можливості для сільських жителів, їх особисту відповідальність за себе, сім'ю, громаду, нарощення соціального капіталу; збереження традицій, знань: виховання системи цінностей у дітей, передачі від покоління до покоління знань, навиків і досвіду ведення сільського господарства; економічну базу для виробництва окремих видів продовольства відповідно до пріоритетів споживачів; персоналізовану взаємодію споживачів з продовольчою системою: споживачі об'єднуються з фермерами й отримують безпосередній доступ до потоків продовольства (солідарне сільське господарство) [3]. Переваги фермерської форми господарювання, як доводить досвід країн Європейського Союзу, де вона є домінуючою, полягають у тому, що основним мотивом трудової активності працівника є особистий інтерес фермера, який виявляється в результатах ефективного функціонування, що ставить перед ним завдання краще працювати, ефективніше використовувати наявні ресурси з урахуванням місцевих природно-економічних умов і традицій [4, с. 26].

Недостатня державна підтримка фермерських та особистих селянських господарств протягом чверті століття призвела до формування поляризованої структури в АПК: з одного боку корпоративний сектор – великі і надвеликі агроструктури, а з другого боку – особисті селянські та фермерські господарства, які приблизно порівну ділять виробництво сільгосппродукції. Але перший сектор, де працює лише 20% економічно активного сільського населення, задовольняє потреби експорту та великих вітчизняних супермаркетів, а другий – споживчий та локальні ринки. При цьому господарювання екпортоорієнтованих агрохолдингів призвело до руйнування агроібоценозу, деградації ґрунтів, стрімкого зниження добробуту сільського населення, занепаду сільських територій, зникнення майже 700 сіл з мапи України.

Окремо слід виділити високий рівень соціальної відповідальності фермерства, зокрема українського. При цьому мова йде не про критерій «рівень прибутку, що дає змогу збільшувати соціальні витрати», який пропонують М.Й. Малік, В.А. Мамчур та О.Г. Шпикуляк і на основі цього роблять висновок про високий рівень соціальної відповідальності досліджених українських агрохолдингів «Кернел», «Миронівський хлібопродукт» та «UkrLandFarming» [5, с. 11-13], які насправді не тільки створюють загрози регіонального монополізму для економіки галузі та соціального розвитку сільських територій, а й обумовлюють подальше зниження родючості ґрунтів внаслідок вирощування високорентабельних, експортоорієнтованих сільськогосподарських культур (зернової та олійної груп), що значно виснажують землю, знижують біорізноманіття агроекосистем, призводять до інтенсифі-

кації агрофізичної деградації [6, с. 65]. Наслідком діяльності агрохолдингів стало загрозливий рівень показників, пов'язаних з екологією: внесення мінеральних добрив з 2000 року підвищилося в 6 разів, органічних – скоротилося в майже 3 рази; рівень інтенсивності використання ріллі з 79,7% у 2000 р. підвищився до 85,4%; частка найрентабельніших кукурудзи, соняшнику та ріпаку, які вкрай виснажують ріллю, в посівній площі зросла з 16,6% у 2000 р. до 41% у 2016 р. [7, с. 67; 8]. Через низьку рентабельність агрохолдинги кардинально скоротили поголів'я худоби, що значно скоротило посіви кормових культур. Унаслідок цього із структури посівних площ зникли багаторічні трави як гарант відновлення родючості ґрунту, а також негативно вплинуло на забезпечення населення України м'ясними та молочними продуктами, призвело до дефіциту білків, браку продуктів тваринного походження у харчовому раціоні населення, що згубно впливає на здоров'я нації. Таким чином, не можна погодитись з вищезазначеними науковцями щодо високої соціальної відповідальності українських агрохолдингів.

На нашу думку, тільки представники фермерства та особистих сільських господарств можуть вести соціально відповідальний бізнес, враховуючи соціальний та екологічний аспекти своєї діяльності та базуючись на морально-етичних обов'язках бізнесу, оскільки із покоління у покоління селяни передають культуру землеробства та любов до землі. Це й підтверджує той факт, що лише фермерські господарства в умовах кризи тваринництва не тільки зберегли поголів'я ВРХ, а й збільшили його. І тому наразі саме на фермерів покладається український Уряд, запланувавши виділити з державного бюджету на підтримку фермерів у 2018 році 1 млрд грн, з них 80% – на відтворення тваринництва, а саме молочного скотарства.

Незважаючи на те, що світовий досвід довів важливу соціально-економічну роль фермерства «як найперспективнішої форми господарювання в малому аграрному підприємництві, що має потенціал розширення підприємницького середовища та формування і стабілізації середнього класу в суспільстві» [9], в Україні склалися потужні стримуючі чинники, що практично гальмують розвиток фермерських господарств. Тому сьогодні проблема розвитку фермерства як організаційно-правової структури, що «найбільш повно використовує специфіку сільського життя (локальність розташування населення, єдність побутової, виробничої та культурної сфер життєдіяльності)» [10, с. 24-25], є вкрай актуальною для забезпечення продовольчої та екологічної безпеки України. Наразі постала потреба аналізу реального стану фермерства та визначення шляхів вдосконалення державної політики в аграрному секторі, розробки механізмів стимулювання розвитку й підвищення ефективності діяльності фермерських господарств для виконання ними соціально-економічних функцій на селі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним та практичним аспектам розвитку фермерства в Україні приділяли увагу в своїх дослідженнях багато вчених. Особливої уваги заслуговують праці: В.П. Горьового, В. Збарського, Ю. Лупенка, О. Бородіної, І. Прокопи, П. Макаренка, М. Малік, Л. Суліменко, Г. Черевка, Т.І. Яворської та ін.

Слід зауважити, що останнім часом з'являються наукові публікації, автори [11] яких ототожнюють поняття «фермерські господарства» та «сільські домогосподарства» і далі у своїх дослідженнях проводять аналіз непорівняльних показників, наприклад, забезпеченості тракторами домогосподарств населення України та фермерських господарств Польщі [11, с. 55]. Тому на початку своєї статті авторами дається визначення фермерського господарства відповідно до чинного законодавства України.

Більшість сучасних науковців-аграрників вже не мають надії, що українське фермерство може стати одним з головних гравців на внутрішньому та зовнішньому аграрних ринках, шукаючи для нього «свою нішу» [10, с. 30; 12, с. 7], але, на наш погляд, ще є можливості вивести фермерство України на провідні позиції.

Цілком погоджуємося з думкою О. Бородіної, що рекомендації, які науковці розробляли починаючи від 90-х років і до сьогодні, практично не втілено. Натомість реалізовано багато такого, що принципово їм суперечить. Наше законодавство досить гуманне і великою мірою наближене до європейського. Але наші «неформальні інститути» – культура, зв'язки, домовленості, які діють в суспільстві, – вони так викривляють науково обґрунтовані підходи, навіть чинну законодавчу базу, що в реальності часто-густо маємо результат прямо протилежний до сподіваного. Реформування здійснювалося більше у технічній площині, і меншою мірою в інституційні сфері. Це стосується, в першу чергу, реформування відносин власності загалом і земельних відносин зокрема [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, незважаючи на вагомі напрацювання науковців-аграрників за останні 25 років, їх рекомендації щодо стимулювання розвитку фермерства в Україні більшою мірою так і не були втілені у практичну площину. На їх основі була створена нормативно-правова база, але були відсутні інституціональні механізми втілення цих нормативів у життя. Недостатньо дослідженими залишаються також перспективи подальшого розвитку фермерства в умовах нестабільності законодавства, становлення в Україні ринку землі, виходу українського сільгоспвиробника на ринок ЄС.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення перспектив розвитку фермерства в умовах становлення в Україні ринку землі та втілення у практичну площину заявленої Урядом Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, а також окреслити стримуючі чинники його розвитку в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про фермерське господарство», фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського гос-

подарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства [14]. Характерними особливостями фермерських господарств є переважно малі розміри, незначні за обсягом початковий капітал і площі земельних ділянок, опора на власні кошти, орієнтація на кон'юнктуру ринку, зосередження на випуску товарної продукції, комерційний розрахунок, ризик, підприємливість [2, с. 93].

Не можна погодитись з тезою Л.Л. Мельник, що «з погляду фермерів, найбільш вигідним є виробництво «комерційних» видів продукції, на які прийнятні ринкові ціни, а відповідно вони є рентабельними» [10, с. 32], оскільки, незважаючи на практично постійну збитковість продукції ВРХ протягом 2012-2016 рр. поголів'я ВРХ фермерських господарств знизилося лише на 3,8%. Для порівняння сільськогосподарські підприємства (не враховуючи фермерські господарства) скоротили поголів'я ВРХ за відповідний період на 20,7%. Не можна також погодитись з тезою Л.Л. Мельник, що «в Україні впродовж 1990-2015 рр. сформований і функціонує сектор фермерських господарств» [10, с. 32], оскільки українське фермерство не виконує своїх функцій і не займає провідного місця у виробництві сільськогосподарської продукції.

Дослідження сучасного стану розвитку фермерства можна частково прослідкувати через частку їх кількості у загальній кількості сільськогосподарських підприємств. Основні показники розвитку фермерства за 2012-2016 рр., відображені у таблиці 1, показують відсутність за 5 років суттєвих кардинальних змін у їх динаміці: питома вага фермерства у загальній кількості зареєстрованих суб'єктів сільського господарства за період складала близько 74-77%, при цьому лише 69-72% із зареєстрованих змогли функціонувати. За 5 років кількість фермерських господарств незначно знизилася. Слід зазначити також збільшення їх кількості у 2016 році, що може свідчити про покращення умов ведення бізнесу в даній галузі. Незважаючи на скорочення кількості фермерських господарств за досліджуваний період, збільшилася питома вага фермерства у загальній кількості сільськогосподарської продукції в Україні з 6,1% до 8,7%, що пояснюється зростанням продуктивності праці, збільшенням площі сільгоспугідь на 48,5 тис. га (на 1%), долученням фермерів до досягнень НТП, а також отриманням ефекту масштабу через укрупнення фермерських господарств (за 5 років питома вага фермерських господарств, що мають сільгоспугіддя більші за 100 га, зросла на 4 процентних пункти). Для порівняння у США сімейні ферми різних типів разом складають 99% господарств загалом і 90% виробництва у сільськогосподарському секторі [15, с. 25]. Таким чином, в цілому зміна основних показників розвитку фермерства в Україні за 2012-2016 рр. на 1-3 процентних пункти не може характеризуватися поняттям «розвиток». На наш погляд, більш влучно цей процес охарактеризував Г. Черевко як «животіння і виживання» [12, с. 3]. При такій зміні показників розвитку фермерства Україна зможе досягти рівня розвитку розвинених країн світу через десятки років і то лише у разі, якщо за цей час їх не поглине тотальна латифундація агрохолдингів.

До останнього часу рівень технічної ефективності виробництва, зокрема урожайності, фермерських господарств в переважній більшості

Таблиця 1

Основні показники розвитку фермерських господарств в Україні за 2012-2016 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
Динаміка кількості фермерських господарств					
Кількість фермерських господарств згідно ЄДРПОУ, одиниць	44672	44778	43137	43743	44409
Кількість фермерських господарств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, одиниць	34035	34168	33084	32303	33682
у % до загальної кількості зареєстрованих фермерських господарств, %	76,2	76,3	76,7	73,8	75,8
у % до загальної кількості діючих сільськогосподарських підприємств, %	68,9	69,7	71,6	71,2	70,6
Кількість працівників та продуктивність праці у фермерських господарствах					
Кількість працівників фермерських господарств, осіб	100243	98617	94780	93704	96702
У розрахунку на 100 га сільгоспугідь, осіб	2	2	2	2	2
Продуктивність праці, тис. грн	138,7	191,7	202,5	201,8	228,6
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств					
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	4389,4	4451,7	4578,3	4343,7	4437,9
Частка сільгоспугідь фермерських господарств у загальній площі, %	20,0	20,4	21,5	21,8	22,4
У розрахунку на одне господарство, га	130,0	130,3	138,4	134,5	131,8
Частка фермерських господарств за розміром сільськогосподарських угідь у загальній їх кількості					
до 100 га, %	73,1	72,1	70,7	79,7	75,0
100,1-500 га, %	11,7	11,5	11,9	14,2	14,0
500,1-1000 га, %	2,5	2,6	2,8	3,4	3,4
1000,1-2000 га, %	1,4	1,5	1,5	1,9	1,9
більше 2000 га, %	0,6	0,6	0,8	0,8	0,8
Питома вага виробленої продукції фермерськими господарствами у загальній кількості сільськогосподарської продукції в Україні					
Продукція сільського господарства, %	6,1	7,6	7,6	7,9	8,7
Продукція рослинництва, %	8,7	10,1	10,0	10,4	11,2
Продукція тваринництва, %	1,6	1,8	1,8	1,9	2,0

Джерело: розраховано авторами за даними [8]

залишався значно нижчим, порівняно із середніми та великими підприємствами. Внаслідок цього щороку порівняно із середніми показниками технічної ефективності в галузі фермерські господарства недоотримують щонайменше 1,5 млн. тонн зернових та понад 400 тис. тонн олійних культур. Щорічна втрата експортного потенціалу від таких втрат оцінюється за поточними цінами щонайменше в 350 млн. доларів США [1]. Також проблемою розвитку фермерського господарства України є відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства. Нові технології та технічне забезпечення виробничих процесів є недоступним для більшості фермерів через їх дорожнечу. Фермери мають обмежене фінансове забезпечення своєї діяльності, якого ледве вистачає для придбання необхідних ресурсів для нового циклу виробництва. У свою чергу, перехід на більш вищий рівень господарювання передбачає додаткове залучення коштів [19, с. 107]. Банківське кредитування в сучасних умовах накладає значний фінансовий тягар на фермерське господарство, адже ставки за такими кредитами є досить високими.

Основні причини, що стримують розвиток фермерських господарств, визначені у Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки. До них налужать: відсутність цілісної послідовної державної політики, спрямованої на підтримку фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 гектарів; низький рівень диверсифікації економіки сільських територій, що призводить до міграції сільської молоді, високого рівня безробіття та низьких доходів сільського населення, руйнування соціальної та інженерної інфраструктури; низька рентабельність та конкурентоспроможність фермерських господарств на ринках збуту сільськогосподарської продукції; низький рівень можливостей щодо залучення фінансових ресурсів та інвестицій для функціонування і розвитку фермерських господарств; неможливість залучення земельних ресурсів для іпотечного кредитування; низький рівень технічного та технологічного забезпечення; неможливість набуття у власність земель, які перебувають у користуванні фермерських господарств (зокрема постійному користуванні); низький рівень конкурентоспроможності з питання можливості підвищення розміру пропонованої орендної плати за використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення порівняно з великими сільськогосподарськими товаровиробниками; відведення недостатньої ролі у процесах реформування аграрного сектору економіки для створення та розвитку сільськогосподарської кооперації; значні втрати продукції внаслідок недосконалої системи логістики та інфраструктури аграрного ринку; непоінформованість значної частини фермерських господарств про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі, орієнтація на реалізацію вирощеної сировини та відсутність можливостей та умов у виробництві готової продукції [1]. Проте, на нашу думку, до причин, що гальмують розвиток фермерства в Україні, слід додати відсутність політичної волі внаслідок лобіювання інтересів агрохолдингів на всіх гілках законодавчої, виконавчої та судової влади.

На думку науковців-аграріїв, одним з основних чинників, які позитивно впливаю на ефективність функціонування фермерських господарств, є розміри їхнього землекористування, оскільки збільшення оброблюваної землі сприятиме дотриманню агротехнічних вимог, науково обґрунтованих сівозмін, застосуванню інтенсивних технологій [4, с. 27]. На нашу думку, по-перше, помилковим є визначення оптимального розміру землекористування на одного суб'єкта господарювання, беручи за основу світовий досвід, оскільки країни різняться як за якістю, а отже, й продуктивністю земельних ресурсів, так і за соціально-економічними та політичними передумовами впровадження ринку землі [16, с. 970]. По-друге, ми цілком погоджуємося з П.М. Макаренком, В.К. Збарським та А.Д. Остапчуком, що проблема досягнення оптимальних розмірів аграрних господарств розв'язується за допомогою таких процесів, як: кооперація, спеціалізація, корпоратизація, інтеграція, концентрація виробництва [4, с. 25], що з успіхом довів досвід Америки та Західної Європи.

Взагалі для країн Західної Європи притаманна модель аграрної економіки, що виключає надконцентрацію виробництва. Її основу складає сімейне фермерство, яке всестороннє кооперованe й функціонує на засадах ефективного поєднання приватного підприємництва, ринкового і державного регулювання сільського господарства [10, с. 27]. Дрібні структури можуть працювати достатньо ефективно. У дрібних господарств є величезна перевага перед великими. Вони динамічніші, мають змогу швидше переорієнтуватися відповідно до тенденцій ринку, інвестувати менші суми для цих процесів, використовувати переваги мікрорегіону, в якому розташовані, запроваджувати у виробництво інтенсивні технології. Дрібні ферми конкурентоспроможніші з погляду реагування на зміну кон'юнктури ринку, фінансової та цінової політики держави, управління виробничими й збутовими процесами. Однак вони не сприяють ефективному використанню технічних засобів, оскільки не реалізується ефект масштабу виробництва. Ці проблеми допомагає вирішити кооперація. Для прикладу, у Голландії 60% агропромислової продукції виробляють саме кооперативи [15, с. 24-25]. У Франції членами кооперативів є 9 з 10 фермерів. На французькі кооперативи припадає біля 60% збуту сільськогосподарської продукції, переробні кооперативи дають 40-45% загального обсягу продукції харчової промисловості. В аграрному секторі Канади функціонує більше 500 кооперативів, членами яких є більше 2/3 фермерів [17, с. 12-17].

Власникам фермерських господарств важко вирішувати наявні проблеми економічного характеру, пов'язані з пошуком вигідних ринків збуту, нестачею матеріально-технічних ресурсів і відсутністю фінансових коштів на його придбання та оновлення, відсутністю потрібних об'єктів зберігання та переробки первинної продукції, що загалом негативно впливає на рівень економічної ефективності їх діяльності. Але, з огляду на світовий досвід, навіть ті суб'єкти, що володі-

ють порівняно низьким економічним потенціалом, об'єднавшись у кооперативи, набувають досить вагомої сили для повного або хоча б часткового подолання зазначених проблем. Розвиток обслуговуючої кооперації може забезпечити для малих агроформувань захист їх економічних інтересів від проявів недобросовісної конкуренції з боку посередників та стати засобом підвищення кредитоспроможності господарства та сприяння підвищенню професійного рівня товаровиробників [9]. Об'єднанням фермерські господарства можуть протистояти навіть монопольним агроструктурам.

Об'єднання в кооперативи покращує також доступ і до найновітніших технологій, що дозволяють комплексно враховувати екологічні та економічні показники. Так, у Франції успішно реалізується проект Farmstar: управління посівами сільськогосподарських культур через створення інформаційних продуктів, які допомагають покращити контроль за посівами, для сільськогосподарських кооперативів та фермерів. Серед позитивних результатів, крім економічного ефекту, фахівці також відмічають для кооперативів краще знання ділянок, за які вони відповідають, а також захист довкілля шляхом розвитку методів сільського господарства, які відповідають вимогам сучасної аграрної політики [17, с. 79].

Що стосується ж розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні, то її потенціал є нереалізованим. Її чинна система за всі роки розвитку має результатом 1098 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (станом на 1 квітня 2017 року), з яких реально провадять господарську діяльність лише 590 таких кооперацій, члени яких утримують 1% поголів'я ВРХ та через які реалізовується математично незначна частка як молочної, так і плодоовочевої продукції [1].

В Україні, на жаль, сприйняття досвіду розвитку колгоспів за радянських часів, а пізніше колективних сільськогосподарських підприємств та сільськогосподарських виробничих кооперативів як досвіду функціонування справжніх кооперативів призвело до певних наслідків, а саме: деформації кооперативної ідеї в українському суспільстві як у селянському середовищі, так і серед науковців; нехтування кооперативними принципами та цінностями; вкрай низького рівня державної підтримки кооперативного руху в Україні та підтримки псевдокооперативів (користуються державними пільгами, але по суті є фіктивними); недовіри сільського населення до сільськогосподарських кооперативів як до засобу підвищення ефективності своєї діяльності, як до можливості стати рівноправними партнерами на цивілізованих ринках, розв'язати соціокультурні та екологічні проблеми сільської місцевості; неможливості дослідження розвитку справжніх кооперативів в Україні; вкрай низького рівня розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) [18, с. 26]. Все це негативно вплинуло на розвиток СОК в Україні: якщо в США, Франції, Нідерландах та Іспанії кожен фермер є членом СОК, в Італії – кожен другий фермер, то в Україні тільки одне господарство з 246 є членом СОК.

Ще однією проблемою є те, що в Україні фермерські господарства переважно беруть землю для своєї діяльності в оренду, а могли б її купити одразу або за допомогою іпотечного кредитування за умов функціонування ринку землі в Україні. Вже у цьому році буде подано на розгляд законопроект щодо його формування, але одразу виникає запитання щодо прозорості регулювання цього ринку, обмеження купівлі земель для великих сільськогосподарських підприємств, що є життєво важливим чинником.

Тому при його формуванні слід звертати увагу на досвід розвинених країн, в яких існує налагоджений ринок сільськогосподарських земель декілька десятиліть. Для прикладу, у Франції існує САФЕР (SAFER) – товариство розвитку та облаштування сільськогосподарських земель. Сафери у Франції – анонімні товариства на які покладено місію загально національного інтересу. Ці організації допомагають встановлювати фіксовані ціни на сільськогосподарську землю, запобігти розпорошенню земельних паїв, захистити простих фермерів, створити єдину національну базу сільськогосподарських земель [20, с. 75].

Ми не поділяємо впевненості В.Г. Черевка, що у перспективі фермерські господарства в Україні збережуться і розвиватимуться [12, с. 7], оскільки введення в обіг ринку земель сільськогосподарського призначення на основі законодавства, пролобійованого агрохолдингами, а також корумпований механізм виділення та розподілу фінансової державної підтримки фермерам та кооперативам, яка в більшості йде на підтримку агрохолдингів, можуть призвести до повного знищення фермерства в Україні та тотальної латифундації аграрного сектора, що загрожує продовольчій та екологічній безпеці держави.

Погоджуємось з думкою О. Бородіної та І. Прокопа, що українська модель ринку сільгоспземель має бути максимально наближеною до європейської. Концептуальною основою цієї моделі є положення, що регулювання обігу таких земель здійснюється в інтересах сімейного фермерства і є не лише засобом підвищення економічної ефективності виробництва, а й одночасно інструментом сільського розвитку. При цьому вирішуються питання збереження робочих місць для сільського населення, перш за все для молоді; забезпечення належного рівня фермерських доходів; зміцнення економічної бази розвитку сільських громад; збереження агроландшафтів та інших елементів довкілля тощо. Для України європейський підхід особливо актуальний ще й з огляду на те, що у нас для більш як 3 млн осіб економічно активного населення праця на землі є основним засобом існування [21].

Досягти сталого розвитку фермерських господарств можна через: формування власного ринку збуту продукції; впровадження інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції; реалізацію інвестиційних проектів із придбання сільськогосподарської техніки на умовах лізингу; спрямування частини інвестицій на розвиток технологічної та виробничої інфраструктури; створення добровільних об'єднань фермерських господарств; збільшення обсягів прямого інвестування фермерських господарств за рахунок власних коштів і пільгових позик; забезпечення дотацій на впровадження новацій у сіль-

ськогосподарському виробництві екологічно чистої продукції та її переробки на місцях [22, с. 47]; запровадження закордонного досвіду проходження кожним працівником управлінського персоналу фермерського господарства курсів підвищення кваліфікації з обов'язковим складанням іспиту та одержанням посвідчення кожні 3-5 років; запровадження пільг у оподаткуванні та кредитуванні виробництва для фермерських господарств, які підвищують кваліфікацію, ефективно використовують виробничі ресурси, впроваджують ресурсозберігаючі технології [4, с. 29]; створення мережі постійно діючих інформаційно-консультаційних центрів.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз сучасного стану функціонування фермерських господарств в Україні свідчить про певні процеси їх концентрації, але в цілому можна стверджувати, що не існує позитивної динаміки у показниках його розвитку за останні п'ять років.

Якщо не буде політичної волі щодо всебічної потужної підтримки розвитку фермерства та обслуговуючої кооперації, реформування земельних відносин в інтересах фермерів та особистих сільських господарств всупереч лобіюванню інтересів агрохолдингів, в Україні може відбутися повна латифундація української землі і знищення фермерства, що спричинить стрімке падіння добробуту сільського населення, масові соціальні катаклізми на довгі десятиліття (як у Бразилії), руйнацію агроекосистеми, що загрожуватиме продовольчій та екологічній безпеці України.

Список літератури:

1. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80/print.
2. Дудник О.С. Перспективи розвитку фермерства в Україні / О.С. Дудник // Економіка АПК. – 2016. – № 3. – С. 92-97.
3. Бородіна О. Підтримка сімейного фермерства: гасла і дії [Електронний ресурс] / О. Бородіна, І. Прокопа. – Режим доступу: https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-_.html.
4. Збарський В.К. Ефективність організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі Київщини / В.К. Збарський, А.Д. Остапчук // Економіка АПК. – 2017. – № 12. – С. 25-31.
5. Малік М.Й. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств / М.Й. Малік, В.А. Мамчур, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2017. – № 12. – С. 5-13.
6. Барвінський А.В. Агрофізичні аспекти регламентації технологічного навантаження на ґрунтовий покрив / А. В. Барвінський // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2016. – № 1-2. – С. 62-69. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2016_1-2_10.
7. Забуранна Л.В. Соціально-економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні / Л.В. Забуранна, Ю.О. Ярмоленко // Економіка АПК. – 2017. – № 12. – С. 64-68.
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm; http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm.
9. Півторак В.С. Перспективи розвитку фермерства як провідної форми малого підприємництва в Україні / В.С. Півторак // Ефективна економіка. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_72.
10. Мельник Л.Л. Фермерство України в контексті розмірів землекористування [Електронний ресурс] / Л.Л. Мельник // Агросвіт. – 2017. – № 8. – С. 24-34. – Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/8_2017/5.pdf.
11. Збарська А.В. Матеріально-технічне забезпечення сільських домогосподарств / А.В. Збарська, Ю.Ю. Алєксєєва // Економіка АПК. – 2017. – № 12. – С. 52-57.
12. Черевко Г. Фермерство в Україні: міф чи реальність [Електронний ресурс] / Г. Черевко // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. – 2017. – № 24(1). – С. 3-8. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2017_24(1)__3.
13. Бородіна О. Проблеми із землею завжди супроводжувалися дуже глибокими суспільними катаклізмами [Електронний ресурс] / Олена Бородіна. – Режим доступу: http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/olena-borodina-problemy-iz-zemleyu-zavzhdy-suprovodzhuvalysya-duzhe-glybokymy-suspilnymy-kataklizmamy/#.WlYxIXlpHIU.
14. Закон України «Про фермерське господарство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15.
15. Гнатишин Л. Тенденції розвитку українського фермерства [Електронний ресурс] / Л. Гнатишин // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. – 2016. – № 23(1). – С. 24-28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2016_23(1)__7.
16. Ожелевська Т.С. Ринок землі сільськогосподарського призначення в Україні: проблеми та перспективи запровадження [Електронний ресурс] / Т.С. Ожелевська, М.О. Королік // Молодий вчений. – 2017. – № 10(50). – С. 968-972. – Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/218.pdf.
17. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Аналітичне дослідження [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – Київ, 2011. – 91 с. – Режим доступу: http://agroconf.org/sites/default/files/dosvid-kanady-es-polityky-pidtrymky-sh-obslugovujuchy-kooperatyviv1_0.pdf.
18. Ожелевська Т.С. Проблеми розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні [Електронний ресурс] / Т.С. Ожелевська // Питання сучасної науки і освіти. – 2014. – Т. 1. – С. 20-29. – Режим доступу: http://int-konf.org/konf072014/855-kandidat-ekonomchnih-nauk-ozhelevska-t-s-problemi-rozvitku-slskogospodarskih-kooperativv-v-ukrayin.html.
19. Осипова М. Фермерські господарства України: особливості, проблеми, перспективи розвитку [Електронний ресурс] / М. Осипова, Н. Доброва // Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. – 2016. – № 10. – С. 98-122. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_10_10.
20. Кірейцева О.В. Сучасні тенденції функціонування ринку землі у Франції [Електронний ресурс] / О.В. Кірейцева // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». – 2016. – № 12(2). – С. 74-76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_12%282%29__19.

21. Бородіна О. Чергова спроба узаконення обігу земель сільгосппризначення: чи в суспільних інтересах?.. [Електронний ресурс] / О. Бородіна, І. Прокопа. – Режим доступу: https://dt.ua/macrolevel/chergova-sproba-uzakonennya-obigu-zemel-silgosppriznachennya-chi-v-suspilnih-interesah-_.html.
22. Полятикіна Л.І. Стан та перспективи розвитку фермерських господарств в Україні [Електронний ресурс] / Л.І. Полятикіна, А.М. Кадацька // Інноваційна економіка. – 2016. – № 1-2. – С. 43-47. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2016_1-2_8.

Ожелевская Т.С., Поплавский В.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ФЕРМЕРСТВО В УКРАИНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье проанализированы основные показатели развития фермерских хозяйств в Украине за 2012-2016 годы. Выявлено отсутствие кардинальных изменений в их динамике. Определены основные факторы, тормозящие развитие фермерских хозяйств в Украине. Доказано, что земельная реформа, которая может быть проведена в интересах агрохолдингов, может полностью уничтожить фермерство в Украине. Обосновано, что агрохолдинги не является социально ответственными, ими могут быть только фермерские хозяйства. Доказана насущная необходимость развития сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов как условия успешного стремительного развития фермерства, повышения его конкурентных преимуществ. Рассмотрены негативные последствия деятельности агрохолдингов и обоснована необходимость развития фермерских хозяйств как одного из главных условий социально-экономического развития сельских территорий и сохранения продовольственной и экологической безопасности государства.
Ключевые слова: фермерское хозяйство, социальная ответственность, агрохолдинг, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, рынок земли сельскохозяйственного назначения.

Ozhelevska T.S., Poplavskiy V.J.
Kyiv National University of Trade and Economics

FARMING IN UKRAINE: PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT

Summary
This article gives the analysis of basic indicators of farming development in Ukraine in 2012-2016 years. The absence of radical changes in their dynamic has been found. The main factors that hinder the development of farms in Ukraine have been defined. It is proved that land reform, which can be carried out in the interests of agricultural holdings, can completely destroy farming in Ukraine. The serious arguments are given to prove that agricultural holdings are not socially responsible. The urgent necessity of development of agricultural service cooperatives as a condition for successful rapid farming development and the increase of its competitive advantages have been proved. The negative consequences of the agricultural holdings activity and the need of the farming development as one of basic conditions of rural territory development have been highlighted and preservation of food and ecological safety of the state has been grounded.
Keywords: farm, social responsibility, agricultural holding, agricultural servicing cooperative, agricultural land market.

УДК 336.02

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА БАНКУ

Пантелєєв В.П., Чмихалов А.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена питанням фінансової безпеки банківських організацій України. В роботі розглядаються теоретичні та методологічні засади фінансової безпеки банківських організацій. За допомогою них відображена сутність фінансової безпеки банку, загрози фінансовій безпеці та ризики їх виникнення. Відображені методичні особливості оцінки показників фінансової безпеки. Запропоновані шляхи покращення фінансової безпеки банків.
Ключові слова: банківська організація, кредитний портфель, кредитний ризик фінансова безпека, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. Фінансова безпека будь-якої банківської установи в незалежності від організаційно-правової форми власності є одним з найбільш важливих елементів у досягненні успіху діяльності через виконання поставлених цілей та задач. Однак більш залежними від ефективності управління фінансовою безпекою все ж таки є комерційні банки.

В умовах складної економічної ситуації останніх років, як показала практика, більшість банківських установ України не спроможні до якісної організації та управління фінансовою безпекою, результатом чого стало банкрутство не одного банку. Відповідно до цього слід зазначити, що не зважаючи на велику кількість досліджень та всебічного дослідження з теоретичної точки зору питання фінансової безпеки, на практиці виявилося, що реалізація існуючих теоретико-методичних засад є набагато складнішим питанням ніж «на папері».

Головною причиною такого становища є велика кількість зовнішніх факторів, що впливають на фінансову безпеку банку. До того ж, більшість спеціалістів не спроможні точно спрогнозувати вплив вищезазначених факторів на зміни фінансово-економічного середовища, в якому діє та чи інша банківська установа, а отже і оперативно розробити заходи з протидії небажаним явищам. Проблема останнього полягає у відсутності достатньої кількості практичних рекомендацій методичного характеру з прогнозування та заподії негативним факторам впливу на фінансовий стан банку через систему фінансової безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ю.О. Голобородько зазначає, що економічна безпека повинна безпосередньо включати як основну складову – фінансову безпеку або безпеку фінансово-кредитної сфери [1].

О.І. Барановський трактує фінансову безпеку як стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, яке характеризується можливістю держави забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи, її структурну збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів [2].

Загрози для фінансової безпеки комерційних банків проявляються у вигляді: шахрайства з рахунками клієнтів банку; неповернення кредитів; підроблених платіжних документів, крадіжки фінансових коштів із кас та інкасаторських машин. Фінансові ризики здебільшого виникають унаслідок недотримання банківськими спеціалістами принципів забезпечення фінансової безпеки. І ця проблема є міжнародною.

Серед найпоширеніших внутрішніх ризиків фінансової безпеки банків такі:
– неправомірна розтрата коштів службовцями банків;
– незаконне привласнення доходу;
– фальшування витрат;
– зловживання реальними активами банку чи клієнта;
– перевищення повноважень управлінським персоналом;
– підробка документів або внесення до них недостовірних даних;
– шахрайство у сфері бухгалтерського обліку [3].

В.І. Аранчій наголошує, що фінансова безпека – це умови існування і розвитку об'єкта відносин, а також процесу його створення і підтримання; здатність (властивість) фінансової сфери гарантовано задовольняти відповідні потреби, безперервно розвиваючись і функціонуючи з мінімальним ризиком можливих порушень [4].

Цілями системи безпеки банківської діяльності повинні бути:
– захист прав банківських установ, їх структурних підрозділів та співробітників;
– збереження та ефективне використання фінансових, матеріальних, інформаційних ресурсів;
– підвищення конкурентоспроможності та зростання прибутковості за рахунок забезпечення якості банківських послуг і безпеки для клієнтської бази [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для забезпечення фінансової безпеки банківської системи України органи нагляду Національного банку України і правоохоронні органи повинні виділити ресурси для збору і аналізу інформації, а також прийняття спеціальних законопроектів по запобіганню заходам, направлених на підрив фінансового стану банківської системи. Збір і аналіз інформації повинен носити постійний характер і проводитися в масштабі всієї банківської системи з використанням міжнародних зв'язків з іншими державами.

Проте, на сьогодні, нажаль, відсутня достатня законодавча і нормативна база для достатнього забезпечення фінансової безпеки банків та безпеки усієї фінансової безпеки України.

Недостатність власних коштів, цілеспрямований підрив ділової репутації, недосконала оцінка кредитних ризиків, відсутність бази даних про

недобросовісних позичальників, недосконалість кадрової політики, використання фальшивих векселів, цінних паперів, атаки на інформаційну систему банків, зростання кримінальної активності загрожують фінансовій безпеці комерційних банків сьогоденної України.

Забезпечення фінансової безпеки комерційних банків та їх установ є дуже важливим ще й тому, що підрив довіри до кредитних інститутів завдає збитків фінансовій безпеці всієї країни. Передусім, слід зазначити, що фінансова безпека банків – проблема не лише національна, а й міжнародна.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження та аналіз системи та процесів побудови фінансової безпеки банківської установи, аналіз організації системи фінансової безпеки банківської установи та механізму її реалізації., оцінити ефективність управління системою фінансової безпеки. Розробити рекомендації з вдосконалення організації та управління процесом реалізації фінансової безпеки банку.

Виклад основного матеріалу. Систему безпеки банківської діяльності можна визначити як організовану сукупність спеціальних органів, засобів, методів і заходів, які забезпечують захист діяльності від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

Головною метою побудови системи безпеки є забезпечення сталого функціонування банків в умовах їх взаємодії з екзогенної і ендогенної середовищами, які постійно змінюються, а також виявлення та нейтралізація зовнішніх і внутрішніх загроз сталого функціонування банків, організація протидії цим загрозам, мінімізація наслідків їх впливу.

Загальна схема організації безпеки містить заходи, які здійснюються послідовно або одночасно.

У сучасній теорії не існує єдиної методики оцінки фінансової безпеки банківської установи та ефективності управління нею. Відповідно до цього, в роботі були розглянуті найбільш відомі, розповсюджені та уживані з них на практиці, серед яких можна виділити:

– методи та моделі, що ґрунтуються на використанні економічних нормативів як основних критеріїв;
– метод коефіцієнтів і показників;
– метод економіко-математичного моделювання;
– методи експертних оцінок.

При цьому, найбільш доцільною та комплексною системою показників для аналізу ефективності організації та управління фінансовою безпекою банку є система показників, що характеризують фінансовий стан організації, заснована на комплексі показників фінансової звітності, які доповнюються розраховуються фінансовими коефіцієнтами, використовуваними для пропорційної характеристики тих чи інших статей фінансової звітності.

Висновки і пропозиції. Засоби, що дозволять банкам покращити їх кредитну політику та фінансовий стан, покращать фінансову безпеку банків у цілому, серед таких:

1. Змінити підхід оцінки кредитоспроможності позичальника, за допомогою введення чотириступінчастої методики оцінки, що включає, попередній аналіз на підставі тест-анкети, оцінки за допомогою експертних оцінок, шляхом розрахунку ряду коефіцієнтів, розрахунку максимально можливої суми кредиту до безперешкодному поверненню, розрахунку фактичної суми кредиту, можливого до видачі позичальникові.

2. Впровадити заходи щодо організаційної, фінансової та іншої допомоги банку проблемному позичальникові, що сприяють подоланню кризи і виконання зобов'язань позичальника перед банком.

3. Ввести систему автоматичного СМС – інформування про необхідність найближчим часом внести платіж по кредиту тим банкам, у яких її ще немає.

4. Ввести градуйовану систему автодозвону для позичальників, що вперше допустили прострочення, термін якої не перевищує 5 днів і для позичальників, що не в перший раз допустили прострочення, або позичальників, термін прострочення яких становить понад 5 днів. Дзвінки першим пропонується здійснювати 1 раз в день в робочий час з 9.00 до 17.00 за умови, що клієнт підняв слухавку і дослухав повідомлення автовідповідача. Дзвінки другим пропонується здійснювати з інтервалом дзвінків до 1 години і діапазоном дзвінків з 6.00 до 23.00.

5. Зробити жорсткішою кредитну політику та не роздавати ліцензії банкам, що не можуть гарантувати свої зобов'язання.

6. Зробити опір на відділи аналітики та значно їх розширити задля прогнозування усіх можливих загроз та ризиків для банківської безпеки.

7. Розробити та прийняти закон про банківську таємницю.

Список літератури:

1. Голобородько Ю.О. Теоретичні підходи до розкриття сутності та складових фінансової безпеки банківських установ. Науковий вісник НЛ ТУ України. 2012. № 5. С. 194-198.
2. Барановський О.І. Специфіка фінансової безпеки в банківській сфері. Вісник НБУ. 2014. № 9. С. 17-23.
3. Коваленко В.В. Структурні елементи й оцінювання рівня фінансової безпеки банківської системи. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2009. № 9. С. 191-199.
4. Аранчій В.І. Гроші і кредит: навч. посіб. Київ, Ліра-К, 2015. 364 с.
5. Штаєр О.М. Напрямки забезпечення та основні складові економічної безпеки банку. Європейський вектор економічного розвитку. 2011. № 2. С. 263-270.

Пантелеев В.П., Чмыхалов А.В.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ БАНКА

Аннотация
Статья посвящена вопросам финансовой безопасности банковских организаций Украины. В работе рассматриваются теоретические и методологические основы финансовой безопасности банковских организаций. С помощью них отражена сущность финансовой безопасности банка, угрозы финансовой безопасности и риски их возникновения. Отражены методические особенности оценки показателей финансовой безопасности. Предложены пути улучшения финансовой безопасности банков.
Ключевые слова: банковская организация, кредитный портфель, кредитный риск финансовая безопасность, финансовая устойчивость.

Panteleev V.P., Chmykhalov A.V.
V.N. Karazin Kharkiv National University

THE FINANCIAL SECURITY OF THE BANK

Summary
The article is devoted to the issues of financial security of the banking organizations of Ukraine. The paper examines the theoretical and methodological foundations of the financial security of banking organizations. With the help of them the essence of financial security of the bank, threats of financial security and risks of their occurrence are reflected. The methodical features of the assessment of financial security indicators are reflected. The ways of improving the financial safety of banks are suggested.
Keywords: banking organization, credit risk, loan portfolio, financial security, financial stability.

УДК 347.965.42

МЕДІАЦІЯ ЯК ОПТИМАЛЬНА МОДЕЛЬ В ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

Панура Ю.В., Ярошук Я.В.
Університет державної фіскальної служби України

Економічні відносини вимагають застосування нових підходів для ефективного регулювання вирішення спорів і конфліктів між суб'єктами підприємницької діяльності та державою. Тому, у статті розкрито дефініцій медіації, проаналізовано її правову природу та особливості інституту медіації як альтернативного способу розв'язання конфліктів. Наведена порівняльна характеристика особливостей процедури медіації та судового процесу. Відповідно до цього запропоновано напрямки для вирішення податкових спорів. Крім того, виділено основні фактори, які характеризують медіацію та при відсутності яких, запровадження цього інституту неможливо.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, медіація, медіатор, податковий спір, Державна фіскальна служба, платники податків, посередництво, медіаційна процедура (процедура медіації).

Постановка проблеми. Швидкі темпи глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, які є результатом ринкових перетворень в Україні, формують необхідність вдосконалення роботи чинної судової системи України та створення механізмів позасудового вирішення податкових спорів. Спір з Державною фіскальною службою України – це одна із найменш привабливих перспектив та складних процедур для підприємця, адже на адміністративне врегулювання податкового спору в Україні припадає лише 10% справ, натомість 80-90% вирішується в адміністративних судах [6]. Станом за останні три роки до територіальних органів ДФС надійшло 143 тисячі справ про визнання недійсними/нечинними податкових повідомлень-рішень на загальну суму 502 млрд. грн., з них на користь платників податків вирішено 20,5 тис. справ на суму на 67,6 млрд. грн. Відповідно 106,4 тис. справ за позовами органів ДФС до платників податків на загальну суму 148,5 млрд. грн., з них на користь органів ДФС вирішено 45,1 тис. справ на суму 37 млрд. гривень [8].

Наведена статистика підтверджує, що за великої кількості перевірок в ході судових спорів держава отримує низькі надходження, а підприємства – велике адміністративне та судово-процесуальне навантаження. Тому виникає потреба у науковому осмисленні сутності медіації та податкових конфліктів і розробці на цій основі нових науково-теоретичних положень, що дозволить підвищити ефективність правового регулювання податкових відносин, знизити ризик порушення прав платників податків і зборів та забезпечити своєчасне наповнення державного та місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних та практичних аспектів розвитку альтернативних способів вирішення податкових конфліктів, а саме медіації, займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як Г. Єрьоменко, О. Шепель, Т. Білик, В. Рябота, С. Богданов, В. Марухевич, Н. Мазаракі, Ж. Міріманофф, Ю. Притика, В. Пухаленко, Е. Рунессон, Н. Турман, В. Рєзнікова, С. Фурса, В. Ярков та ін. Варто зазначити, що з прийняттям Верховною Радою України у 2015 р. за основу проекту закону «Про медіацію», кількість наукових досліджень значно зросла, але потреба в подальших наукових пошуках, вивченні зарубіжного досвіду та розробки практичних рекомендацій щодо забезпечення дієвості та ефективності інституту медіації в Україні, залишається відкритою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи реалії сьогодення та реформування національного законодавства у сфері оподаткування, економічні відносини вимагають застосування нових підходів для ефективного регулювання вирішення спорів і конфліктів між суб'єктами підприємницької діяльності та державою.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення системи податкової медіації, систематизація науково-теоретичного матеріалу щодо існуючої моделі.

Виклад основного матеріалу. Одним із перспективних напрямів розвитку системи альтернативних методів вирішення спорів (скорочена назва ADR (Alternative Dispute Resolution) є медіація – певний підхід до розв'язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес, для того щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємоприйнятного вирішення спірних питань. Поняття ADR було введено в практику у 70-х роках XX століття у Сполучених Штатах Америки, а у 90-х роках англомовний термін практично став міжнародним поняттям.

У сучасній доктрині немає єдиного підходу до розуміння сутності такого альтернативного способу вирішення правових конфліктів, як медіація. Тому зупинимось на декількох загальновідомих визначеннях цього терміну. Так, наприклад, у Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» медіація визначається як переговори за участі нейтрального посередника, добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя сторона допомагає конфліктуючим сторонам досягти взаємоприйнятої угоди, як метод, за яким сторони управляють і володіють як самим процесом, так і його результатом – угодою, тобто нічого не вирішується без згоди сторін [1]. У Директиві 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи медіація – це структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору

намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора [10]. Медіація як діяльність професійних посередників, які спрямовують учасників юридичного спору до компромісу й урегулювання спору самостійно самими сторонами – зазначається в Указі Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [2]. Це приклади нормативного визначення поняття медіації. Крім того, можна навести цілий ряд прикладів окремих авторів, які займаються цією проблематикою. Так, М. Кузьмина розглядає медіацію (посередництво) як добровільний і конфіденційний процес розв'язання будь-якого спору, в якому нейтральна третя особа допомагає сторонам досягнути домовленості в їхньому спорі шляхом переговорів [7]. О. Белінська розуміє під поняттям «медіація» добровільний та конфіденційний спосіб вирішення конфліктної ситуації, де медіатор у ході структурованої процедури допомагає учасникам конфлікту вступити у прямі перемовини з метою вироблення спільного рішення щодо проблеми [3]. На думку Г. Єрьоменко, медіація – це процес переговорів, коли до вирішення спірного питання залучається нейтральна сторона – медіатор, яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору і активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнить всіх учасників переговорів [5]. Відповідно до проекту Закону України «Про медіацію» від 27 березня 2015 року – медіація – альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сто- рони спору намагаються в рамках структурованого процесу, самостійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення їх спору за допомогою медіатора. При цьому медіатор – особа, яка відповідає вимогам, встановленим цим законом та медіаційним застереженням (угодою про медіацію), яка має статус медіатора відповідно до цього закону і яку сторони спору обрали для проведення медіації. Методи медіації спираються головним чином на ведення переговорів у руслі співробітництва. В медіації рішення про зупинення спору приймає не медіатор, а самі сторони, які визначені в проекті нового закону як фізичні, юридичні особи та/або групи осіб, які бажають врегулювати свій спір за допомогою процедури медіації [11]. Медіація – це процес переговорів, в яких медіатор-посередник є організатором і управляє переговорами так, щоб сторони прийшли до найбільш вигідної і реалістичної для них угоди, в результаті виконання якої сторони розв'яжуть існуючий конфлікт. Медіація проводиться за взаємною згодою сторін спору на підставі принципів добровільної участі, рівності, активності і самовизначення сторін медіації, незалежності, нейтральності та конфіденційності інформації щодо медіації.

Бізнес-медіація явище досить молоде в Україні, яке активно почало розвиватися близько восьми років як результат реалізації спільного проекту Міжнародної Фінансової Корпорації (IFC) та Києво-Могилянської Бізнес-Школи (Український Центр Медіації при kmbs). За ці роки напрацьовано досвід проведення медіацій, який доводить цінність цієї послуги для українського бізнесу, а саме її затребуваність і ефективність для вирішення будь-яких суперечок всередині компанії і за її межами.

Соціальна ідея справедливості, що втілюється в діяльності податкових органів, «зобов'язує» науку, що вивчає це питання, шукати нові засоби вирішення конфліктів у сфері оподаткування. Згідно із результатами соціологічних опитувань судовій системі не довіряють близько 80% громадян, такий самий відсоток громадян впевнений у корупційності судової системи [9]. Медіація, яка своєчасно виявить причини формування податкових конфліктів та спрогнозує їх розвиток – зможе значно знизити соціальну напруженість у податковій сфері та навантаження, що лежить на судових органах у податкових справах.

Учасники податкових відносин взаємодіють на стику своїх позицій: держава переслідує мету максимізувати наповнення бюджету, платник податків прагне зберегти власні ресурси. Розбалансування інтересів сторін в правовій площині набуває ознак податкових спорів, що призводять не лише до зростання податкових конфліктів, а й стають на заваді легальної процедури стягнення податкового боргу, що сприяє збільшенню донарахувань податків та штрафних санкцій.

За показниками роботи Державної фіскальної служби України щодо врегулювання податкових спорів, встановлено що у січні – вересні 2017 року (станом на 01.10.2017) на розгляді у судах різних інстанцій перебували 45,1 тис. справ за позовами платників податків до територіальних органів ДФС про визнання недійсними/нечинними податкових повідомлень-рішень на загальну суму 179,2 млрд. грн., з них на користь платників податків вирішено 3,4 тис. справи на суму на 15,5 млрд. грн.. Відповідно за позовами органів ДФС до платників податків було здійснено 22,1 тис. справ на загальну суму 50,1 млрд. грн., з них на користь органів ДФС вирішено 7,7 тис. справ на суму 6,5 млрд. гривень. Разом з тим, за результатами розгляду судових справ на користь органів ДФС (у т.ч., у минулих періодах) у січні – вересні 2017 року (станом на 01.10.2017) до бюджету надійшло 2,96 млрд. гривень [8].

Наведенні данні свідчать про те, що контрольно-перевірочні роботи несуть значне адміністративне навантаження як на платників податків, так і на органи ДФС. Досудове врегулювання спорів дасть можливість зменшити витрати держави на адміністрування судових справ, тиск на платників податків, зекономить час вирішення питання та досягти домовленостей, які будуть прийняті для усіх сторін спору.

Під час on-line конференції О. Копиленко звернув увагу на те, що в Інституті законодавства Верховної Ради України неодноразово обговорювалися актуальні проблеми застосування альтернативного вирішення спорів як комплексної системи методів позасудового вирішення спорів. В Україні вже сформувалися необхідні умови для діяльності арбітражних установ у цілому і застосування ними медіації та інших аналогічних методів, зокрема. Прийнято такі надважливі нормативні акти як Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» 1994 року,

Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» 1997 року, Закон України «Про третейські суди» 2004 року. Саме ці документи разом із Цивільним процесуальним та Господарським процесуальним кодексами становлять основу нормативно-правового регулювання арбітражного вирішення спорів як суто українських, так і ускладнених іноземною присутністю. Більше того, в Україні сформувалися такі постійно діючі арбітражні інституції, як Міжнародний комерційний арбітражний суд та Морська арбітражна комісія при Торгівельно-промисловій палаті України. Водночас, зазначені інституції, як і наявна нормативно-правова база, виявилися не готовими до належної реалізації потенціалу медіації у податкових спорах.

Хоча, на сьогодні процедура медіації немає чіткого законодавчого закріплення, а проект ЗУ «Про медіацію» перебував не один рік на розгляді у ВРУ і тільки у листопаді 2016 року пройшов перше читання, все ж таки, хочеться виокремити позитивні риси в окремих сферах права процедури медіації порівняно з судовим процесом (таблиця 1).

Поряд із позитивними факторами є і перешкоди у впровадженні медіації в Україні, а саме їх відсутність:

– суб'єкта, який діє в інтересах альтернативного вирішення спорів;

– комплексної системи управління спорами і конфліктами (внутрішніми і зовнішніми) у сфері оподаткування;

– вибору часу медіації: до суду- під час суду – після суду;

– нормативно-правового підтвердження проведення медіаційної процедури та підтвердження домовленості між сторонами конфлікту;

– система, яка надає незалежний і прозорий порядок акредитації медіаторів, їхнього призначення для участі в процесі;

– фонду, який здійснює оплату послуг медіатора.

Медіацію, як альтернативний спосіб, можливо запровадити і без зміни чинного законодавства на рівні законів. Для цього достатньо видати відомчий нормативний акт Державною фіскальною службою і створити Медіаційні центри при кожному територіальному органі державної фіскальної служби, запросивши туди під наглядом громадськості, відомих фахівців, які користуються повагою бізнесу і державних структур, а також створивши відкриті списки фахівців-медіаторів, яких сторони могли би обирати на власний розсуд. Перш за все йдеться про громадських активістів, викладачів права і економіки, які готові долучитися до такої роботи. Для цього достатньо наказом Голови Державної фіскальної служби змінити процедури і регламенти адміністративного розгляду скарг фіскальними органами.

Висновки і пропозиції. Таким чином, медіація – це альтернативний спосіб переговорів між двома сторонами конфлікту на добровільних засадах, підготовлений незалежною нейтральною особою, яка сприяє досягненню порозуміння та добровільного виконання своїх зобов'язань. Медіація дає можливість учасникам з'ясувати причини виникнення конфлікту, зменшити бар'єри комунікації, розробити пропозиції та рішення та укласти взаємоприйняту угоду.

Успіх медіації полягає, перш за все, у розумінні сторонами конфлікту та усвідомленні важливості підтриманні партнерських відносин, що неможливе без висококваліфікованого професійного медіатора.

Необхідність запровадження інституту медіації у вітчизняній системі права ґрунтується на позитивних результатах практики застосування інституту примирення в багатьох країнах світу, що свідчить про його ефективність.

Крім того, це відповідатиме загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, оскільки питанню примирних процедур присвячено низку рекомендацій і рішень Ради Європи [4].

Медіація – це реальний крок в напрямку реалізації державної політики в сфері оподаткування в умовах, максимально комфортних для бізнесу. Це можливість налагодження ефективної взаємо-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика особливостей процедури медіації та судового процесу

Процедура медіації	Судовий процес
1. Питання вирішується шляхом укладання взаємоприйнятої угоди	1. Питання вирішується відповідно до норм законодавства України
2. Тривалість процедури від 2 до 5 днів. В деяких випадках до двох тижнів (залежить від складності справи та рівня конфлікту між сторонами)	2. Тривалість процесу може тривати від одного місяця до декількох років
3. Завдяки мирному вирішенню питання, шляхом переговорів, кожна сторона отримує, що бажає, а також уникає конфліктних ситуації та непорозумінь	3. За рішенням суду, кожна із сторін повинна виконати свої зобов'язання
4. Процедура проходить в неформальній обстановці, що значно допомагає сторонам підтримувати на конструктивну розмову	4. Процес проходить у судовій залі за чітко регламентованими правилами, в результаті чого на судове засідання іде не сторона, а її представник
5. Орієнтована на майбутнє спілкування сторін	5. Орієнтований на вирішення і закриття питання без подальшого взаємозв'язку
6. Враховує думку кожної сторони	6. Враховуються аргументи та доказову базу
7. Сторони вирішили між собою конфлікт під час медіації	7. Після судового процесу між сторонами конфлікт залишається відкритим
8. Витрати на медіатора сторони можуть оплачувати разом	8. Витрати на судовий збір, юриста/адвоката, можливі витрати на експерта – кожна сторона оплачує особисто

**Джерело: розроблено авторами на основі [10]*

дії між податківцями і платниками податків, що дозволить отримати позитивні результати. Вона є новим перспективним способом вирішення спорів як у публічно-правовій, так і в приватноправовій сфері. В Україні на рівні законодавчих ініціатив сформовані підвалини для запровадження медіації та медіаційних процедур, тому прийняття Закону України «Про медіацію», який би ефективно врегулював процедуру медіації, правовий статус медіаторів, забезпечення якості медіації, виконання медіаційних угод, забезпечення конфіденційності процедури медіації тощо, сприятиме реформуванню системи судоустрою та підвищенню інвестиційної привабливості України.

Список літератури:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – С. 367.
2. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nau.kiev.ua.
3. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів / О.В. Белінська // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1(5). – С. 158-172 7, с. 158-159.
4. Висновок Комітету з питань правової політики та правосуддя від 02.09.2015 щодо проекту Закону України про медіацію від 27.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:/w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2480&skl=9.
5. Єрьоменко Г. Медіація як спосіб вирішення спорів / Г. Єрьоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374.
6. Желтухін Є. Податкова медіація: як спростити податкові спори [Електронний ресурс]: Юридична газета – 21.04.2015 – Режим доступу: http://yurgazeta.com/publications/events/podatkova-mediaciya-yak-sprostitipodatkovi-spori.html.
7. Кузьмина М. Юридический конфликт: теория и практика разрешения / М. Кузьмина. – М.: Юрлитинформ, 2013. – С. 59-60. 6, с. 59.
8. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/.
9. Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ, ставлення до політиків та суспільних інститутів, електоральні рейтинги: дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id.
10. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи від 21 травня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrmediation.com.ua.
11. Про медіацію: Проект Закону № 2480 від 27.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb.

Панура Ю.В., Ярошук Я.В.
Университет государственной фискальной службы Украины

МЕДИАЦИЯ КАК ОПТИМАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ В ПРОЦЕССЕ РАЗРЕШЕНИЯ НАЛОГОВЫХ СПОРОВ

Аннотация
Экономические отношения требуют применения новых подходов для эффективного регулирования разрешения споров и конфликтов между субъектами предпринимательской деятельности и государством. Поэтому, в статье раскрыто дефиниций медиации, проанализированы ее правовую природу и особенности института медиации как альтернативного способа разрешения конфликтов. Приведена сравнительная характеристика особенностей процедуры медиации и судебного процесса. В соответствии с этим предложены направления для решения налоговых споров. Кроме того, выделены основные факторы, характеризующие медиацию и при отсутствии которых введение этого института невозможно.
Ключевые слова: альтернативные способы разрешения споров, медиация, медиатор, налоговый спор, Государственная фискальная служба, налогоплательщики, посредничество, процедура медиации.

Panura Y.V., Yaroshuk Y.V.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

MEDIATION AS AN OPTIMAL MODEL IN THE PROCESS OF RESOLVING TAX DISPUTES

Summary
Economic relations require the application of new approaches for the effective regulation of disputes and conflicts between business entities and the state. Therefore, the article defines mediation definitions, analyzes its legal nature and features of the mediation institute as an alternative way of resolving conflicts. The comparative characteristic of the procedure of mediation and court process is given. Accordingly, directions for resolving tax disputes are proposed. In addition, the main factors characterizing mediation are highlighted, and in the absence of which it is impossible to institute this institution.
Keywords: alternative methods of dispute resolution, mediation, mediator, tax disputes, state fiscal services, tax payers, intermediary, mediation procedure.

УДК 330.3

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ НА СКЛАДАХ ПІДПРИЄМСТВА

Пєтухова О.М., Чорна Є.Д.
Національний університет харчових технологій

У статті розглянуто важливість функціонування логістичної системи підприємства. Досліджено значення впровадження новітніх методів управління логістичними процесами на складах. Акцентовано увагу на можливості підвищення ефективності логістичного управління складськими процесами на підприємстві за допомогою автоматизації та комп'ютеризації логістичної системи, використання новітніх програмних продуктів в управлінні складською діяльністю підприємства. Проаналізовано український ринок скляної тари та діяльність компанії Ветропак Груп на ньому. Визначено основні фактори ризику діяльності Групи Ветропак в Україні. Запропоновано впровадження використання Zebra TC-75 на ПАТ «Ветропак Гостомельський склозавод» та прогнозовано потенційні наслідки застосування комп'ютерних технологій та новітніх програмних продуктів в управлінні складською діяльністю підприємства.

Ключові слова: підприємство, логістичний процес, склад, складські процеси, управління, комп'ютерні технології, програмні продукти.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, що відбуваються в світовій економіці, зумовлюють зростання обсягів вантажопотоків, розширення їх різновекторності та урізноманітнення просторової орієнтації. В таких умовах успіх діяльності будь-якого підприємства безпосередньо залежить від ефективності функціонування його логістичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідження різноманітних аспектів логістичних підходів в Україні звертають увагу такі вчені, як: М. І. Долішній, Т. Г. Дудар, Р. В. Волошин, Л. В. Забуранна, А. П. Заярний, Є. В. Крикавський, Р. Р. Ларіна, В. О. Севрюк, Я. О. Співак, В. А. Фалович, Л. В. Фролова, О. В. Хаджинова, О. М. Чумаченко та інші. Та все ж залишається низка питань, які є малодослідженими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи, що логістична система більшості вітчизняних підприємств перебуває на стадії становлення або тільки формується, знаходження та запровадження новітніх методів управління логістичними процесами на складах дали б змогу забезпечити сталий розвиток підприємства та закріпити його позиції на ринку.

Мета статті. Метою статті є дослідження шляхів підвищення ефективності логістичного управління складськими процесами на підприємстві за допомогою автоматизації та комп'ютеризації логістичної системи, використання новітніх програмних продуктів в управлінні складською діяльністю підприємства.

Виклад основного матеріалу. Наявність й ефективне використання складів безпосередньо впливає на забезпечення ритмічності та організацію виробничих процесів на підприємстві, що в кінцевому вигляді відображається на собівартості продукції та прибутковості діяльності підприємства.

Логістичний процес на складі прийнято розглядати як управління логістичними операціями, що пов'язані із вантажопереробкою (операційне управління), і координацію суміжних служб, які забезпечують ефективне функціонування складу.

Усі процеси на підприємстві здійснюються за певною технологією. Технологічні процеси оформлюються у вигляді технологічних схем, технологічних карт, графіків роботи механізмів або підйомно-транспортного обладнання. Технологічна схема визначає напрями переміщення матеріалів, кількість технологічних операцій, характер механізації кожної з операцій, типи і види машин та обладнання, які використовуються під час виконання певних операцій. Єдиний технологічний процес у логістиці визначається певними техніко-організаційними вимогами. До них належать складські і транспортні [2].

Складські вимоги передбачають спрощення й здешевлення складських операцій за рахунок ефективного використання складських площ, обладнання та робочої сили. Складські процеси включають такі види робіт: розвантаження з транспорту матеріалів та виробів, їх сортування, розпаковування, підготовка до прийняття; розміщення матеріалів на місцях їх зберігання; відбір, комплектування замовлень для відпуску матеріалів споживачам, пакування та розміщення у контейнерах для відправлення; навантаження в транспортні засоби, доставка матеріалів споживачам [1].

Основна складова оптимізації складської діяльності – це автоматизація бізнес-процесів, що дозволяє ефективно управляти запасами, знижувати витрати при плануванні майбутніх закупівель, оптимізувати використання складських площ, підвищувати точність і оперативність обліку продукції, а також продуктивність праці [2].

Виходячи з цього, перспективним напрямом підвищення якості логістичних процесів на складах підприємств є оснащення складу необхідними технічними засобами та впровадження новітніх програмних продуктів в управлінні складською діяльністю підприємства.

Практично будь-яке підприємство має власні склади, але не кожне підприємство планує впровадити в складському господарстві систему автоматизації. Це зумовлюється багатьма факторами, частина яких не пов'язана безпосередньо з характеристиками самого складу, а більше відноситься до специфіки підприємства і галузі, до якої воно належить [2].

Скляна промисловість України динамічно розвивається та розширює сферу ділових інтер-

есів, налагоджуючи комунікацію все з більшою кількістю суміжних ринків. Процеси глобалізації усе ширше охоплюють як ринки споживання склотари, так і ринки сировинного постачання. На сьогодні склотара широко використовується не тільки в харчовій промисловості, а й в інших галузях – хімічній, фармацевтичній тощо. Більшість продукції є унікальною в своєму роді, адже створюється для певного клієнта.

Український ринок скляної тари в 2013-2016 рр. демонстрував позитивні тенденції зростання. Однак за підсумками 2016 р показник знизився в натуральному вираженні до 3240,7 млн. од. (рис. 1) за рахунок скорочення обсягу внутрішнього виробництва товару [3].

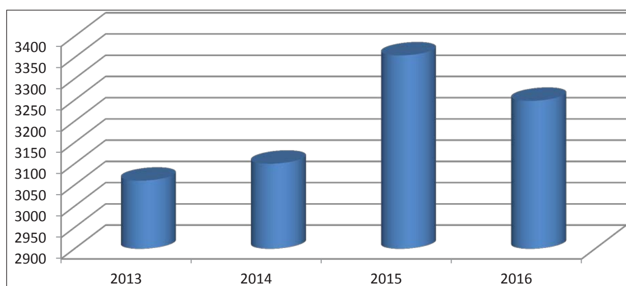

Рис. 1. Динаміка обсягів ринку склотари в Україні в 2013-2016 рр., млн од.

Група Ветропак є одним із провідних європейських виробників скляної тари. Три тисячі співробітників працюють на семи заводах в Швейцарії, Австрії, Чехії, Хорватії, Словаччині та Україні. За ISO 9001:2008 сертифіковані 16 скловарних печей з сумарною виробничою потужністю 4000 тон пакувального скла на добу.

Група Ветропак надає своїм клієнтам – виробникам напоїв і харчових продуктів скляну тару найвищих стандартів, яка дозволяє зберігати вміст в безпеці і забезпечувати належний рівень якості для реалізації будь-яких маркетингових стратегій.

Місія компанії Ветропак Груп: «економічно, соціально, екологічно». Сталий розвиток для «Ветропак» – це більше ніж просто спосіб мислення, це базовий принцип та вирішальний фактор при рішенні управлінських завдань.

Ветропак Груп є компанією, що динамічно розвивається. На внутрішні ринки компаній групи припадає 61,7% загального обсягу продаж склотари (у 2011 р. 60,4%), на експортні ринки – 38,3%, що свідчить про важливість зовнішньоекономічної діяльності компанії в цілому та дозволяє стверджувати, що вона успішно обслуговує свої стратегічно важливі експортні ринки.

Проведений аналіз середовища діяльності Ветропак Груп, сукупності екзогенних та ендогенних чинників, що на неї впливають, дозволив визначити основні фактори ризику діяльності Групи Ветропак в Україні:

– падіння виробництва всіх груп індустрії напоїв та харчової промисловості;

– залежність від пивного сегмента;

– збільшення собівартості продукції як наслідок економічної кризи.

На сьогоднішній день ПАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод» – єдиний завод в Україні, який виробляє більш ніж 600 млн. шт. продукції за рік. Підприємство налічує 3 скловарні печі, на яких встановлено 8 сучасних машиноліній з автоматичними лініями контролю та пакування. Річна потужність підвищилась до 249 тис. тон на рік.

Основним підрозділом підприємства є склотарний цех з двома печами потужністю відповідно 120 та 110т на добу. Холодний ремонт печей проведено у 2006 р. Температурний режим в печі повинен бути відрегульований таким чином, щоб максимум температури приходився над зоною варочної піни, тобто від 1/3 до 2/3 довжини печі. Це забезпечує швидке знебарвлення скломаси (тобто виділення з неї газових бульбашок) і створення конвекційного квельпункта. В цьому випадку поверхневий конвекційний потік скломаси рухається назустріч руху шихти утримуючи її в зоні проварювання шихти.

Вироби виготовляються на склоформуючих машинах секційного типу IS-6-2. Машини шестисекційні, двочарункові з відстанню між осями форм 4¼ дюйми (108 мм) і 5 дюймів (127 мм). Формування виробів проводиться методом подвійного видування.

Цех оснащений сучасними п’ятьма склоформувальними машинами моделей IS – 10 – 2 (5) IS – 6 – 2 (5) IS – 6 – 2 (41/4), складальний цех – двома лініями підготовки шихти і силосним господарством. Транспортний цех забезпечений необхідною технікою, має проїзну колію та тепловоз. Складське господарство підприємства повністю забезпечує збереження матеріалів для готової продукції. Енергослужбу заводу обслуговують сучасні силові агрегати, що забезпечують енергозберігаючий режим роботи.

На великому сучасному складі з величезною кількістю номенклатурних позицій і значним товарообігом кожен день виконуються сотні рутинних операцій, до швидкості виконання яких пред’являються високі вимоги. Зазвичай, великі території складів призводять до надмірних втрат часу на зайві переміщення співробітників (у тому числі і на техніці) в разі використання паперової технології.

Організація ефективної роботи на великому складі просто неможлива без використання автоматизованих інформаційних систем управління. Для розвитку управління логістичними процесами може застосовуватись ціла низка програмних продуктів таких як: WMS, Qguar WMS Pro, Effect Warehouse, SAP WMS, Zebra.

WMS – програмний продукт для автоматизації управління складською діяльністю, що дозволяє управляти всіма технологічними операціями в режимі реального часу. WMS-систему використовують дві категорії складських працівників: менеджери і оператори. Менеджер виконує контрольно-управлінські функції. Оператор працює безпосередньо з вантажами, керуючись дорученнями менеджера або системи. Співробітники входять в систему, вводячи ім’я користувача та пароль, і бачать на екрані лише ті пункти меню, з якими мають право працювати. У складській діяльності дуже важливо чітко контролювати операторів і нараховувати зарплату за підсумками виробітку на основі обліку всіх проведених дій. Висококласна система управління складом здатна впоратися і з цим.

Також на великих і середніх підприємствах рекомендується використовувати Effect Warehouse – рішення від світового лідера у сфері SCM, компанії, що входить в трійку провідних постачальників WMS-рішень в Європі. Effect Warehouse дозволяє ефективно управляти складськими процесами і легко адаптується під специфіку роботи складу. Ядро системи включає всі необхідні функції управління складськими процесами, а також інтерфейс обміну даними як з різними ERP-системами, так і з рішеннями власної розробки.

Qguar WMS Pro (Кугуар) – комплексне рішення для автоматизації управління складськими процесами на підприємствах різного типу і величини. Це продукт компанії Quantum International Ltd. (ТОВ «Квантум Інтернешенел»), лідера серед постачальників сучасних IT-рішень для підприємств з високими вимогами у сфері логістики на вітчизняному ринку IT-рішень. Система підтримує операції по обробці товаропотоків як на власних складах, так і в разі роботи логістичних провайдерів (3PL).

Впровадження SAP EWM забезпечує злагоджену роботу всіх підрозділів, пов'язаних з доставкою, транспортуванням, переміщеннями і складуванням товару. За допомогою WMS-системи SAP співробітники організації торгівлі можуть точніше прогнозувати запаси на складах, чітко контролювати поставки і отримувати товари в заданій кількості і в строк.

Для удосконалення системи управління складськими процесами на ПАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод» доцільно використовувати портативний комп'ютер Zebra TC-75. Мобільні обчислювачі, скануючі та друковані рішення Zebra підключають кожну операційну зону на складі, щоб максимально реалізувати трансформаційні переваги. За допомогою рішення запровадження Zebra можна здійснювати електронний збір даних в режимі реального часу, передавати їх в систему управління складом (WMS) і використовувати попередні повідомлення про відправку (ASN) і GS1 для швидкої звірки відомостей про наявність замовлень при отриманні товарів.

Для забезпечення оптимальних рівнів запасів на складі на ПАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод» необхідно точно фіксувати відповідну інформацію про товари та їх місцезнаходження при виконанні процесів поповнення та розміщення товарів. Операції на складах, наприклад комплектування, циклічна інвентаризація і поповнення, повинні виконуватися без збоїв. Рішення Zebra для зберігання і поповнення запасів і система управління складом (WMS) дозволяють мобілізувати і оптимізувати роботу співробітників, відображаючи, що саме зберігається на складі і в якій кількості.

Виконання циклічної інвентаризації має важливе значення, проте для ручної інвентаризації потрібен час і ресурси. Мобільні рішення з обліку товарів на складі ПАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод» за допомогою Zebra дозволять управляти запасами в режимі реального часу, надаючи точну інформацію про рівень і місцезнаходження будь-яких запасів: від сировини до готової продукції.

У центрах дистрибуції, що спеціалізуються на високошвидкісному комплектуванні, або на складах з великою кількістю піддонів і коробок, рішення комплектування Zebra дозволять швидко і точно виконати роботу в будь-якій ситуації. Точність управління товарно-матеріальними запасами є найважливішим фактором для забезпечення безпеки і задоволеності клієнта. Завдяки широким можливостям голосових функцій, сканування і візуальним підказкам користувачі можуть виконувати завдання без використання рук, що дозволить значно збільшити швидкість роботи без зниження точності.

Упаковка і завантаження є найбільш практичними завданнями на складі і в транспортному цеху центру дистрибуції. Для забезпечення точності в цьому найважливішому аспекті компанією Zebra розроблені технології управління, які застосовуються для підтвердження замовлень за допомогою швидкого сканування і роздруківки транспортних етикеток з належним напрямком, що дозволяє відстежувати кожне замовлення.

Для координації операцій наскрізного складування потрібна висока ступінь доступності даних про ресурси для забезпечення ефективного і точного переміщення товарів, обладнання та співробітників. Програмний продукт Zebra на ПАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод» дозволить гарантувати, що вірні товари будуть завантажені на необхідну вантажівку в правильному порядку з урахуванням принципу обслуговування в зворотному порядку, щоб уникнути затримки водіїв при доставці.

Вантажно-розвантажувальна платформа являє собою останню контактну точку до того, як товари будуть відправлені клієнтам. За допомогою Zebra TC-75 належні товари завантажуються на необхідну вантажівку, оптимально використовуючи вантажне місце. Мобільне сканування, RFID-мітки і зчитувачі, а також технології 3D-зчитування і камер Zebra разом з аналітичним програмним забезпеченням забезпечать необхідний рівень автоматизації на ПАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод» для ефективної перевірки відомостей про доставку, призначення вантажівок і використанні простору для забезпечення бездоганного виконання роботи.

Управління ланцюжком поставок при поверненні може стати для виробників або роздрібних магазинів важким завданням. Мобільні комп'ютери, сканери і принтери Zebra в поєднанні з управління підприємством здатні надавати повну наочну інформацію про виконувані операції, дозволяючи ефективно обробляти повернення клієнтів, повертати на склад сезонні і надлишкові запаси або ідентифікувати товари для відновлення або утилізації [6].

Висновки і пропозиції. На сьогодні логістичне управління складськими процесами на вітчизняних підприємствах перебуває на стадії становлення та розвитку. Водночас організація логістичних процесів на складі є дієвим інструментом зниження логістичних витрат та підвищення ефективності діяльності підприємства.

Для ефективного управління логістичною системою підприємства слід особливу увагу приділити автоматизації технологічного процесу на складі та впровадженню сучасних програмних

продуктів. Для повноти та достовірності інформації, спрощення аналітичних даних слід також обов'язково інвестувати в автоматизацію та новітнє обладнання, яке дозволить покращити управління транспортно-складськими процесами.

Проведений аналіз можливості введення Zebra TC-75 на ПАТ «Ветропак Гостомельський склозавод» дозволив зробити такі висновки щодо отримання потенційних наслідків:

– збільшення обсягів і розширення асортименту виробництва склотари;

– збільшення рентабельності виробництва склотари;

– обслуговування додаткових груп споживачів;

– оновлення основних засобів підприємства;

– оволодіння сучасними методами управління і виробництва склотари;

– підвищення іміджу підприємства;

– зменшення енергоємності виробництва склотари і забруднення навколишнього середовища;

– підвищення продуктивності праці робітників підприємства;

– здатність швидко реагувати на зміни ринкового попиту на склотару.

Використання комп'ютерної техніки і сучасного програмного забезпечення у логістичних системах дозволить швидко виявляти проблемні ланки, аналізуючи всі чинники, приймати рішення та усувати недоліки, що значно поліпшить швидкість і якість управлінських рішень.

Список літератури:

1. Осетинський О. Е. Удосконалення складських процесів підприємства / О. Е. Осетинський // Управління розвитком. – 2014. – № 8(171). – С. 132-135.
2. Севрюк В. О. Напрями оптимізації управління транспортними та складськими процесами на підприємстві / В. О. Севрюк // Управління розвитком. – 2014. – № 8. – С. 150-152.
3. Співак Я. О. Система транспортно-складської логістики на підприємстві як фактор оптимізації потокових процесів [Електронний ресурс] / О. Я Співак // Scientific World. – 2014. – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/konfer36/41.pdf.
4. Фалович В. А. Складське господарство в ланцюгу поставок: між витратами та корисністю / В. А. Фалович // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – № 811: Логістика. – С. 438-445.
5. Дудар Т. Г., Волошин Р. В. Основи логістики / Т. Г. Дудар, Р. В. Волошин / Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 176 с.
6. Офіційний сайт «Zebra» процесів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.zebra.com/ru/ru.html.
7. Річна інформація емітента цінних паперів за 2015 рік ПАТ «Ветропак Гостомельський склозавод» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.vetropack.ua/fileadmin/ua/doc/Emitent_Annual_information_2015.pdf.

Петухова О.М., Чорна Е.Д.
Национальный университет пищевых технологий

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИМИ ПРОЦЕССАМИ НА СКЛАДАХ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрено важность функционирования логистической системы предприятия. Исследовано значение внедрения новейших методов управления логистическими процессами на складах. Акцентировано внимание на возможности повышения эффективности логистического управления складскими процессами на предприятии с помощью автоматизации и компьютеризации логистической системы, использование новейших программных продуктов в управлении складской деятельностью предприятия. Проанализирован украинский рынок стеклянной тары и деятельность компании Ветропак Групп на нем. Определены основные факторы риска деятельности Группы Ветропак в Украине. Предложено внедрение использования Zebra TC-75 на ОАО «Ветропак Гостомельский стеклозавод» и спрогнозировано потенциальные последствия применения компьютерных технологий и новейших программных продуктов в управлении складской деятельностью предприятия.
Ключевые слова: предприятие, логистический процесс, склад, складские процессы, управление, компьютерные технологии, программные продукты.

Pietukhova O.M., Chorna Ye.D.
National University of Food Technologies

IMPROVING THE EFFICIENCY OF MANAGING LOGISTIC PROCESSES IN THE ENTERPRISE WAREHOUSES

Summary
The article considers the importance of the logistic system at the enterprise. The importance of introduction of the newest methods of management of logistical processes in warehouses is investigated. Attention has been focused on the possibility of increasing the efficiency of logistics management of warehouse processes at the enterprise by means of automation and computerization of the logistics system, using the latest software products in managing the warehouse activities of the enterprise. The Ukrainian market of glass containers and the activity of Vetropack Group are analyzed. The main risk factors for Vetropack Group activities in Ukraine are determined. The introduction of the Zebra TC-75 to Vetropack Gostomel Glass Factory was proposed and the potential consequences of using the computer technologies and the latest software products in the management of the warehouse activities of the enterprise were forecasted.
Keywords: enterprise, logistics process, warehouse, warehouse processes, management, computer technologies, software products.

УДК 336.1:519.2

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНУ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ

Пістунов І.М., Колотило М.Б.
Національний гірничий університет

У статті розглянуто вплив прямих іноземних інвестицій в економіку України. Проведено розрахунки залежності об'ємів капітальних іноземних інвестицій, що надходять в країну та відповідних результатів функціонування економіки. Зроблений прогноз економічного зростання за умов надходження певних обсягів капітальних інвестицій на найближчий період.

Ключові слова: економіко-математичне моделювання, модель, прямі іноземні інвестиції, капітальні інвестиції, фактори, змінні.

Постановка проблеми. Важливим для економіки України є питання прямого іноземного інвестування. В останні роки було проведено багато емпіричних досліджень прямих іноземних інвестицій у різних аспектах. Але важливим залишається питання дослідження впливу іноземного інвестування шляхом математичного та статистичного аналізу для відображення зв'язків з розвитком економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделювання є важливим інструментом наукової абстракції, саме тому застосуванням математичного моделювання та прийняття рішень в економіці займалися безліч науковців, зокрема В.В. Вітлінський [1], В.М. Вовк [2], К.А. Малиш [3], І.М. Пістунов [4]. Дослідженням економіко-математичних моделей в іноземному інвестуванні займалися Г.О. Харламова [5], Т.В. Понедільчук [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день, незважаючи на значні наукові доробки в даному питанні, аспект створення та дослідження економіко-математичних моделей іноземного інвестування, які адекватно описують дійсність, відображають суттєві сторони та зв'язки цього процесу та залучення нових іноземних інвестицій залишається актуальною проблемою і потребує подальшого моніторингу.

Формулювання мети статті. Дослідити вплив прямих іноземних інвестицій на економічне зростання, а саме інвестицій в основний капітал в економіку України, зробити прогноз економічного зростання за умов залучення іноземного інвестування в нашу країну в сучасних умовах, розробити рекомендації для аналізу та управління системою іноземного інвестування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день важливим аспектом ефективного функціонування економіки та стійкого економічного зростання країни є надходження прямих іноземних інвестицій. Іноземні інвестиції відіграють важливу роль в будь-якій економіці, українська економіка також не є винятком. Прямі іноземні інвестиції – найбільш затребувана форма капіталовкладень для економік, що розвиваються, оскільки вона дозволяє реалізувати безліч великих проектів, сприяє створенню робочих місць. Крім того, в країну надходять нові технології, нові практики корпоративного управління, систем маркетингу і т. д.

Для економіки України надходження прямих іноземних інвестицій також є важливим аспектом функціонування. Проаналізуємо обсяги надходження іноземного інвестування в економіку країни. Результати представлені на рис. 1.

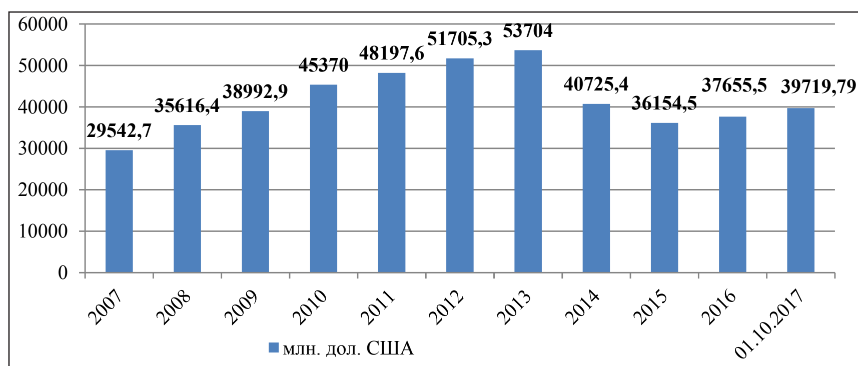

Рис. 1. Обсяги прямих іноземних інвестицій (за 2014-2017 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також без частини зони проведення антитерористичної операції)

Джерело: побудовано за: [7]

Як свідчить рис. 1 в останні роки об'єми прямого іноземного інвестування значно зменшилися. Так, у 2014 та 2015 маємо від'ємний приріст інвестування (-12978,6 млн. дол. США та -4570,9 млн дол. США відповідно). Це пов'язано с великою кількістю факторів, які впливають на залучення інвестицій, а саме високий рівень інвестиційних ризиків, політична та економічна невизначеність, військовий конфлікт на теренах держави, рекордні рівні інфляції, корупція, несприятливий інвестиційний клімат та слабкі позиції у відомих світових рейтингах. Попри деяке покращення у 2016 році та позитивний приріст у 1501 млн. дол. США, але все ж таки не було досягнуто докризового рівня інвестицій.

Однією з важливих складових іноземних інвестицій є капітальні інвестиції. Згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиції, що спрямовуються на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів, очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один рік, здійснюються у формі капітальних вкладень.

Капітальні вкладення визначають розвиток матеріально-

технічної бази держави; вони необхідні для збільшення виробничих потужностей промисловості, сільського господарства та інших видів діяльності, прискорення темпів науково-технічного прогресу.

Таблиця 1

Вартість основних засобів у 2000-2016 роках

	У фактичних цінах на кінець року, млн. грн.		Ступінь зносу, у %
	первісна (переоцінена) вартість	залишкова вартість	
2000	828822	466448	43,7
2001	915477	503278	45,0
2002	964814	512235	47,2
2003	1026163	538837	48,0
2004	1141069	587453	49,3
2005	1276201	661565	49,0
2006	1568890	774503	51,5
2007	2047364	993346	52,6
2008	3149627	1251178	61,2
2009	3903714	1597416	60,0
2010	6648861	1731296	74,9
2011[1]	7396952	1780059	75,9
2012[1]	9148017	2135987	76,7
2013[1]	10401324	2356962	77,3
2014[1]	13752117	2274922	83,5
2015[1, 2]	7641357	3047839	60,1
2016[1]	8177408	3428908	58,1

Примітка: *[1] Не включено вартість основних засобів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.*

[2] Враховано зміни, що відбулись у зв'язку із прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 25.06.2014 № 200 «Про утворення публічного акціонерного товариства «Українська залізниця» у частині передачі/надходження та оцінки основних засобів. Джерело: Побудовано за [7].

Капітальні вкладення, будучи основою розвитку матеріально-технічної бази суб'єктів господарювання, служать фактором посилення їх незалежності в умовах ринку, а держави – зміцнення обороноздатності.

Аналізуючи дані, які подані в таблиці 1, можна сказати, що на сьогоднішній день знос основних фондів перевищує 50%, що є значним недоліком. Фізичний і моральний знос основних фондів значно гальмує ефективність роботи підприємства та економічний розвиток. Сучасний світ вимагає якісні товари та послуги, які відповідають вимогам часу. Саме тому, кожне підприємство повинно вдосконалювати свої послуги, товари, для того, щоб завжди залишатися привабливим та конкурентоспроможним. В свою чергу вдосконалення не можливе без відповідних сучасних основних фондів. Стимулювати розвиток підприємства тільки за рахунок власних коштів не завжди виходить. Саме в цьому випадку і виникає потреба у залученні додаткових коштів у вигляді капітальних інвестицій.

Розглянемо обсяги іноземних капітальних інвестицій, що надходили в країну за останні 17 років. Результати представлені на рис. 2. Капітальне інвестування надходило в країну нерівномірно. В останні роки спостерігаємо помірне пожвавлення інвестицій, так у 2015 році в Україну надійшло 8185,4 млн грн, а у 2016 році 9831,4 млн. грн, порівняно з 4271,3 млн. грн та 5639,8 млн. грн у 2013 та 2014 роках.

У розрізі видів економічної діяльності спостерігається активізація інвестиційної діяльності у сільському господарстві. Капітальні інвестиції зросли на 42,1% до І півріччя 2016 р.

Понад 30% капітальних інвестицій освоєно промисловими підприємствами, це на 29% більше аніж у відповідному періоді 2016 р. У переробній промисловості найбільша частка інвестицій припадає на виробництво харчової продукції (4,09%) та металургійне виробництво (4%).

Найбільший обсяг капітальних інвестицій був освоєний підприємствами Києва, Дніпропетровської та Київської області. Саме в цих областях сконцентровані підприємства переробної та видобувної промисловості.

Таким чином, капітальні інвестиції є важливою ланкою економічного розвитку і позитивна тенденція інвестиційної діяльності підприємств є базою подальшого сталого економічного зростання. І хоча на даний момент питома вага капітальних інвестиції іноземного походження є не дуже великою у порівнянні з іншими джерелами надходження інвестицій, вона є важливою частиною, потребує уваги та вирішення нагальних проблем.

Проаналізуємо вплив капітальних іноземних інвестицій на економічне зростання, а саме на обсяги ВВП. Валовий внутрішній продукт є основним показником, на основі якого визначаються рівень і темпи економічного розвитку країни. Зростання ВВП супроводжується збільшенням чисельності зайнятих і підвищенням рівня життя, що виражається в зростанні споживання товарів і послуг. Зростання ВВП визначається ін-

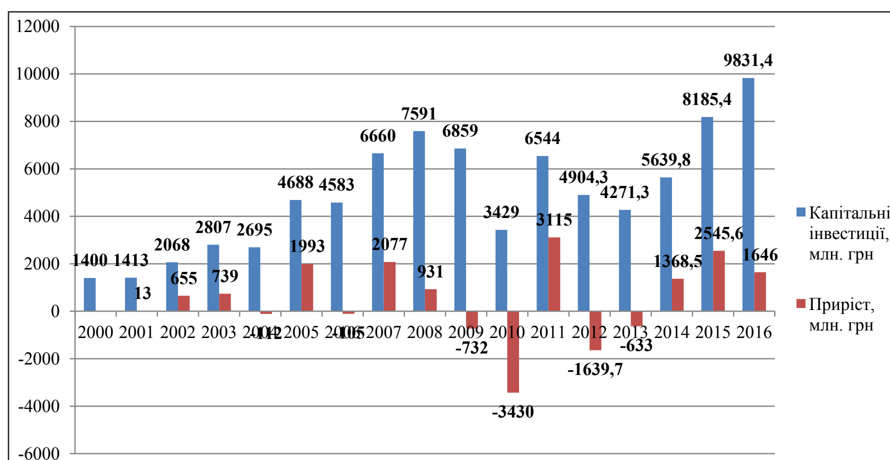

Рис. 2. Обсяги капітальних інвестицій за джерелом походження – іноземні інвестори (за 2014-2017 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також без частини зони проведення антитерористичної операції)

Джерело: побудовано за: [7]

вестиціями, їх часткою в ВВП і перевищенням загального обсягу інвестицій над величиною капіталу, спожитого в процесі виробництва.

ВВП є головним індикатором національної економіки. Значний вплив ВВП надає на фондові індекси і грошово-кредитну політику центрального банку і уряду. На зміни ВВП впливають багато економічних чинників. Провідним серед них є саме інвестиції.

Економічна кейнсіанська теорія говорить про існування ефекту мультиплікатора інвестицій. Зміст даного явища полягає в тому, що навіть незначний інвестиційний підйом здатний забезпечити істотне збільшення валового внутрішнього продукту.

У кейнсіанській моделі головна роль відводиться інвестування нового капіталу для нарощування виробничих потужностей. Збільшення інвестицій викликає мультиплікаційний ефект зростання обсягу виробництва, чистого внутрішнього продукту.

$$Mi = \Delta Y \ / \ \Delta Ia, \qquad (1)$$

де Mi – мультиплікатор інвестицій; ΔY – приріст реального доходу; ΔIa – приріст інвестицій.

Сама формула (1) вказує лінійний зв'язок поміж інвестиціями та реальним доходом, причому, мається на увазі, що параметр Мі більше одиниці.

Таблиця 2

Дані для побудови рівняння регресії та визначення зв'язку між змінними

Рік	ВВП або економічний розвиток (млн. грн.)	Капітальні іноземні інвестиції (млн. грн)	Приріст КІІ в порівнянні з попереднім роком
2000	176128	1400	
2001	211175	1413	0,93%
2002	234138	2068	46,36%
2003	277355	2807	35,74%
2004	357544	2695	-3,99%
2005	457325	4688	73,95%
2006	565018	4583	-2,24%
2007	751106	6660	45,32%
2008	990819	7591	13,98%
2009	947042	6859	-9,64%
2010	1120585	3429	-50,01%
2011	1349178	6544	90,84%
2012	1459096	4904,3	-25,06%
2013	1522657	4271,3	-12,91%
2014	1586915	5639,8	32,04%
2015	1988544	8185,4	45,14%
2016	2385367	9831,4	20,11%

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, та частини зони проведення антитерористичної операції
Джерело: побудовано за: [7]

Провідна роль інвестицій у розвитку економіки також визначається тим, що завдяки їм здійснюється накопичення капіталу підприємств, а отже, створення бази для розширення виробничих можливостей країни та економічного зростання. Згідно зі світовою статистикою і прогнозами експертів МВФ середньосвітове відношення валового накопичення (інвестицій) до ВВП в останні два десятиліття перебувала на рівні 23-24%. У розвинених країнах цей показник був нижче – близько 20% [9]. Тим часом саме зміни цієї складової ВВП викликають основні макроекономічні зрушення. У зв'язку з цим вельми важливо виявити вплив інвестиційних процесів на національний дохід.

Для встановлення зв'язку і подальшого аналізу скористаймося такими даними: обсягами валового внутрішнього продукту у реальних цінах та обсягами іноземних інвестицій в основний капітал у період з 2000 по 2016 рік включно. Дані представлені у таблиці 2.

Скористаємося допоміжним засобом для аналізу вибіркових даних- побудуємо кореляційне поле для визначення виду рівняння регресії. Розташування точок дозволяє зробити попередній висновок про характер і формі залежності. За залежну змінну візьмемо обсяги ВВП, за незалежну – обсяг капітальних іноземних інвестицій (КІІ).

Результати представлені на рис. 3. Аналізуючи отримане кореляційне поле робимо висновок, що лінійне однофакторне рівняння регресії, що відбиває залежність результативної ознаки (y) від факторної ознаки (x) у середньому.

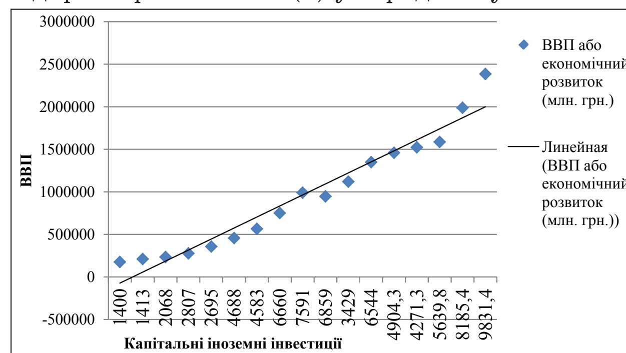

Рис. 3. Кореляційне поле залежності ВВП від іноземних інвестицій в основний капітал

Проведемо необхідні розрахунки за допомогою надбудови «Пакет аналізу» MS Excel 2007, отримаємо шукане рівняння регресії у вигляді

$$ВВП = 216{,}81КІІ - 102316{,}22. \qquad (2)$$

Отримане рівняння дозволяє зробити висновок про наявність прямого зв'язку між ростом ВВП та об'ємом прямих іноземних інвестицій у основний капітал, які були залучені в економіку України у період з 2000 по 2016 рік включно.

Коефіцієнт регресії, що у нашому дорівнює 216,81 є сумою в гривні, на яку збільшиться (за припущенням) ВВП країни при збільшенні на одну гривню іноземних інвестицій у основний капітал. Фактично це і є мультиплікативний множник, аналогічний параметру Mi в кейнсіанські моделі. Тобто, при отриманні капітальних інвестицій в одну гривню, валовий внутрішній продукт зросте на 216,8 гривень.

Проведемо регресійний та дисперсійний аналіз отриманого рівняння. В результаті маємо наступні статистичні характеристики моделі.

Проаналізуємо отримані результати. Коефіцієнт кореляції, який використовують для вимірювання щільності зв'язку між результативними і факторними ознаками у нашому випадку дорівнює 0,79. Це означає, що зв'язок між досліджува-

ними показниками сильний. Отже, наявний тісний зв'язок між обсягами капітальних іноземних інвестицій за економічним зростанням країни.

Нормований коефіцієнт детермінації дорівнює 62,73%, що свідчить про те, що зміна ВВП в Україні на 62,73%, обумовлена змінами об'єму залучених іноземних інвестицій в основний капітал і на 37,27% факторами, що не враховано в моделі, адже на економічне зростання країни впливають ще безліч факторів.

Обчислимо також коефіцієнти надійності коефіцієнту кореляції (значення статистики Стьюдента) за допомогою функції СТЬЮДРАСПОБР у MS Excel 2010. Для цього спочатку розрахуємо табличне (критичне) значення критерію Стьюдента і порівняємо його з розрахованим за формулою. В результаті отримали $t_{табл} = 2{,}1314$. Розраховане значення коефіцієнту для кореляції становить 5,072, що більше ніж табличне значення. $t_{табл} = 2{,}13$, отже значення не випадково відрізняється від нуля і сформувалися під впливом систематично діючого фактора *КІІ*.

Перевірка адекватності отриманої моделі за допомогою критерія Фішера дала наступний результат.

Розрахункове значення статистики Фішера для лінійного рівняння (25,74) більше табличного (F(0,05;1;15)=4,54), то H_0-гіпотеза про випадкову природу оцінюваних характеристик відхиляється і визнається їх статистична значимість та надійність і лінійне рівняння регресії адекватно описує залежність *ВВП* від *КІІ*.

Таким чином, на базі проведеного аналізу залежності економічного зростання країни від обсягів залучення капітальних іноземних інвестицій, можна зробити висновок, що залежність між цими змінними дійсно існує та зв'язок є сильним. Розміри ВВП та обсяги інвестицій у період з 2000 по 2016 роки пов'язані прямою лінійною кореляційною залежністю, яка описана рівнянням (2). Отримана модель є адекватною, про що свідчать розраховані значення t-статистик та F-критерію.

Зробимо припущення, що обсяги іноземних капітальних інвестицій упродовж наступних років будуть зростати на 18,78%, як середній рівень зростання за весь період, що досліджувався. На основі цього припущення та отриманого лінійного рівняння (2) зробимо прогноз зміни валового внутрішнього продукту.

Прогноз показника визначимо підстановкою у здобуте регресійне рівняння прогнозних значень фактору. Результатом є точкова оцінка середнього значення показника при даних рівнях факторів.

Прогноз розрахуємо за допомогою рівняння (2) та перевіримо функцією ТЕНДЕНЦІЯ у MS Excel 2010.

Результати прогнозування представлені у таблиці 3.

Проаналізуємо отримані результати. Прогнозований ВВП у 2017 році склав 2427930,557 млн. грн, що на 1,78% більше ніж у минулому році. З 2018 року прогнозний обсяг валового внутрішнього продукту буде зростати кожен рік у середньому на 19,3%, що є дуже хорошим результатом, враховуючи те, що збільшуватися буде тільки один фактор, що впливає на ВВП та використаний у нашій моделі – капітальні інвестиції.

Таблиця 3

Прогнозування ВВП на основі лінійного тренду

Рік	Прогнозований ВВП (млн. грн.)	Припущені обсяги капітальних іноземних інвестицій (млн. дол. США)
2017	2427930,557	11669,8718
2018	2901086,705	13852,13783
2019	3462723,052	16442,4876
2020	4129385,397	19517,23278
2021	4920713,599	23166,95531

Таким чином, за допомогою побудови економіко-математичної моделі ми визначили, що існує стійкий зв'язок між обсягами валового внутрішнього продукту та обсягами капітальних інвестицій, які надходять від іноземних інвесторів. Збільшення об'ємів залучених інвестицій може значно вплинути на економічне зростання країни. Саме тому залучення нових іноземних інвестицій в основний капітал є важливим аспектом розвитку національної економіки та одним з основних завдань політичного керівництва країни.

Для подолання проблем, які існують у сфері іноземного інвестування потрібно займатися покращенням інвестиційного клімату країни, створенням ефективної законодавчої бази, яка стане гарантом безпеки для іноземних інвесторів, ліквідація адміністративного та економічного тиск на бізнес. Подолання економічної та політичної невизначеності, боротьба з корупцією також є важливими чинниками, які впливають на обсяги інвестицій, що надходять в країну.

В Україні був розпочатий процес покращення правової бази для інвесторів, але він потребує більш комплексного підходу. Так, наприклад, з метою спрощення порядку залучення іноземних інвестицій та унеможливлення прояву ознак корупції при їх державній реєстрації прийнято Закон України № 1390-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій». Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з деякими країнами світу З метою пошуку дієвих механізмів залучення іноземних інвестицій в Україну Урядом держави на регулярній основі проводяться бізнес-форуми за участю потенційних іноземних інвесторів. Зазначені заходи покликані сприяти покращенню інвестиційного іміджу України та збільшенню обсягів залучення іноземних інвестицій та капітальних інвестицій в економіку держави.

Комплексне та послідовне подолання названих проблем може стати запорукою покращення інвестиційного клімату країни, залучення нових інвестицій. Економічна політика держави повинна бути спрямована на побудову нової інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання, яка у майбутньому забезпечить сталий розвиток країни та благополуччя громадян.

Список літератури:

1. Вітлінський В.В. Моделювання економіки: Навч. Посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 408 с.
2. Вовк В.М. Матричні економічні моделі: Цикл лекцій. – Львів: ЛДУ, 1991. – 60 с.
3. Малиш К.А. Моделювання економічних процесів ринкової економіки: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 2004. – 120 с.
4. Пістунов І.М. Корисні приклади оптимального вирішення реальних фінансово-економічних задач [Електронний ресурс]: Монографія / І.М. Пістунов; Нац. гірн. ун-т. – Електрон. текст. дані. – Д.: НГУ, 2017. – 313 с. – Режим доступу: http://pistunovi.inf.ua/USEFUL_IIiCTYHOB.pdf (дата звернення: 17.02.2017). – Назва з екрана.
5. Харламова Г.О. Економіко-математичне моделювання інвестиційного потенціалу України в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Г.О. Харламова. – К., 2008. – 20 с.
6. Понедільчук Т.В. Роль інвестицій у формуванні економічного зростання в умовах сучасного розвитку економіки / Т.В. Понедільчук // Економіка, фінанси, право, 2014. – С. 11-15.
7. Державна служба статистики України [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
8. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18.09.91 [Електроний ресурс] Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.
9. Сайт Міжнародного валютного фонду [Електроний ресурс]. – Режим доступу:http://www.imf.org/external/index.htm.

Пистунов И.Н., Колотило М.Б.
Национальный горный университет

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ИНОСТРАННОГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье рассмотрено влияние прямых иностранных инвестиций в экономику Украины. Проведены расчеты зависимости объемов капитальных иностранных инвестиций, поступающих в страну и соответствующих результатов функционирования экономики. Сделанный прогноз экономического роста в условиях поступления определенных объемов капитальных инвестиций на ближайший период.
Ключевые слова: экономико-математическое моделирование, модель, прямые иностранные инвестиции, капитальные инвестиции, факторы, переменные.

Pistunov I.M., Kolotylo M.B.
National Mining University

ECONOMIC AND MATHEMATICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF FOREIGN INVESTMENT IN UKRAINE FOR ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary
The economic and mathematical modeling of direct foreign investments in the economy of Ukraine was analyzed. The Calculations the dependence of the volumes of capital foreign investments that enter the country and the corresponding results of the functioning of the country's economy were made. The forecast of economic growth in conditions of receipt of certain volumes of capital investments for the nearest period was made.
Keywords: economic-mathematical modeling, model, foreign direct investment, capital investments, factors, variables.

УДК 331.101.262

БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Плотнікова М.Ф.
Житомирський національний агроекологічний університет

У статті розкрито історичні витоки формування засад децентралізації в Україні. Окреслено наслідки та перспективи реформування системи управління. Запропоновано механізми саморозвитку територій через практику публічного управління. Акцентовано увагу на природо доцільних технологіям життєдіяльності та господарювання, а також соціально-економічних наслідках їх впровадження. Розкрито механізми реалізації завдань активізації багатофункціонального розвитку територіальних утворень, визначено його ключові завдання та соціально-економічний ефект. Висвітлено ключові пріоритети розвитку України через реалізацію ідеї «Родова садиба».

Ключові слова: багатофункціональність розвитку, сталий розвиток, родові поселення, пермакультура, публічне управління.

Постановка проблеми. Умови глобалізації світової економіки та загострення конкуренції як вітчизняному, так і міжнародному ринку, визначили перед Україною завдання зміцнення власних позиції на світовій арені як конкурентоспроможного гравця та стійкої соціально-екологічної системи розвитку національного сектору. Посилення інтеграційно-інституційних, глобалізаційних процесів та конкуренції зумовлює необхідність застосування якісно нових підходів і механізмів сільського розвитку, враховуючи виклики рівня та якості життя, екологізації, інноваційно-інвестиційних тенденцій, інформатизації, інституціоналізації, капіталізації тощо.

Сільські території країни мають значний потенціал нарощування стійкості системи з огляду на перспективи підвищення продовольчої та екологічної безпеки країни, рівня та якості життя її населення через розвиток органічних, безвідходних та біотехнологій, формування механізмів самозабезпечення та саморозвитку територій з пріоритетністю соціально-екологічних наслідків господарювання та життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдання розвитку біоекономіки, вивчення факторів, котрі впливають на цей процес, а також наслідків імплементації біоекономіки в сучасну суспільно-економічну систему знайшли своє відображення в працях вітчизняних науковців І. Баланюка, В. Бутенко, Н. Вдовенко, А. Діброви, І. Зеліско, С. Кваші, С. Козловського, В. Новікова, М. Талавирі, О. Рябченко, О. Шубравської та інших вчених-економістів. Інструменти та механізми забезпечення добробуту населення та інклюзії на сільських територіях представлені у працях Т. Затонацької, Е. Лібанової, Л. Молдаван, І. Тараненко, О. Шубравської та ін. У вітчизняній та зарубіжній економічній науці питанням вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій, формуванню нових умов господарювання, органічного виробництва й відродженню окремих сфер та галузей агропромислового сектору, в тому числі з врахуванням процесі глобалізації та виходу України на світові ринки, зокрема європейські присвячені роботи В. Андрійчука, О. Булавки, В. Валентинова, М. Зубця, Н. Куцмус, М. Лук'янової, А. Малиновського, Н. Міщенка, О. Могильного, М. Орлатого, О. Попової, О. Риковської, В. Россохи, В. Рябоконя, П. Саблука, О. Скидана, О. Шпичака, В. Ярового, О. Яценко та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вивченими залишаються питання полівекторного вирішення суспільно-економічних проблем розвитку територій як механізму забезпечення їх сталості та конкурентоспроможності.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування механізмів сталого розвитку та конкурентоспроможності соціально-економічних систем за рахунок внутрішнього потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування центроутворюючих структур на сільських територіях є базовою умовою посилення господарських процесів та продовження життєдіяльності на сільських територіях, де надзвичайно низькими є рівень зайнятості, народжуваності та чисельності населення, що якісно позначається на рівні життя мешканців [1-3]. Потреба пошуку механізмів сталого розвитку, самоорганізації систем сформована як на локальному, регіональному, галузевому, так і наднаціональному рівні [4].

На відміну від радянських часів, де на сільських територіях центроутворюючим виступало аграрне підприємство, наразі таку функцію виконує культурно-просвітній центр, як то є будинок культури, школа, подекуди релігійний заклад. Інноваційним чинником сільського розвитку також стають осередки територіальних громад, що ініціюють зміни на території, в тому числі за рахунок практики публічного управління, активізації ролі зеленого сільського туризму, становлення підсобних виробництв, промислів, комунального господарства. Кооперативний принцип організації та діяльності таких структур дозволяє вирішувати питання інвестиційного забезпечення змін, координації діяльності суб'єктів та базового насичення ідеями для їх подальшого втілення.

Звертаючись до історичного досвіду України на прикладі Конституції УНР бачимо витоки державності з засадами розширених функцій місцевого самоврядування [5], що в повній мірі відповідає Європейській хартії, підписаній на півстоліття пізніше. Натомість Конституція 1929 р. передбачала жорстку ієрархічність та підпорядкованість виконавчих комітетів від найнижчого рівня до найвищого. Основним інструментом управління

визначено доручення, а до кола повноважень віднесено впровадження постанов відповідних вищих органів влади [6]. За Конституцією 1937 р. основною діючою силою на території є органи державної влади, що є жорстко підпорядкованими відповідним вищестоящим структурам за одночасної можливості скасовувати рішення нижчестоящої інстанції. Основним Законом сформовано засади функціонування законодавчої гілки влади, визначено структуру та функції структури виконавчої влади, визначено статус та повноваження «колективного президента» через діяльність Президії Верховної Ради УРСР [7]. Конституція, визначена як «сталінська», зі змінами та доповненнями існувала до 1978 р. Реформи адміністративно-територіального устрою 1946-1964 рр. як форма планування соціально-економічного районування не були системними та відзначились укрупненням сільських районів, створенням промислових зон, протидією національним рухам, «розформуванням» областей, районів та передачею сіл в інші регіони за формального «клопотання населення, підтримане районними та обласними організаціями». Новацією цього часу є галузева спрямованість органів управління, що діяли на переважній більшості території сучасної України поряд з органами виконавчої влади та спроби забезпечити планування регіонального розвитку на місцях [8, с. 44]. Поряд з укрупненням мали місце й протилежні процеси [9]. Саме наприкінці 50-тих – початку 60-тих років XX ст. започаткована класифікація населених пунктів за чисельністю населення, спеціалізацією та місцем розташування, що доповнюється до нашого часу [10]. Зокрема, до міст республіканського підпорядкування віднесено населені пункти з чисельністю населення понад 500 тисяч жителів, міста обласного підпорядкування – понад 50 тис. жителів. Відзначено, що міста мають промислове, культурно-політичне значення та перспективи економічного розвитку. До селищ міського типу можуть бути віднесенні населені пункти, розташовані навколо промислових підприємств, будов, залізничних вузлів, гідротехнічних споруд, санаторіїв та інших стаціонарних лікувальних та оздоровчих закладів, якщо ці поселення благоустроєні і налічують понад 2 тис. жителів, з яких не менше 60% становлять робітники, службовці та члени їх родин. Населенні пункти, що не віднесені до категорії міст та селищ міського типу вважаються сільськими територіями – селами та селищами.

Відсутність єдиної цілісної концепції регіонального розвитку та чіткого прозорого механізму діяльності місцевого самоврядування, унеможливили ефективність проведених реформ, сприяли зниженню рівня та якості життя населення, погіршенню демографічної та економічної ситуації в країні. Інституційна невизначеність та нормативно-правова спрямованість на централізацію влади й управління визначили характер змін через пряме «ручне» адміністрування чи/та безсистемні реформи окремих складових суспільного механізму формування громадського суспільства, в тому числі. Водночас відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування будь-яка країна не може вважатися демократичною, якщо влада в ній не є виборною і підконтрольною народові [11].

Проведений моніторинг соціально-економічного розвитку областей України засвідчив переважаючу роль сільського господарства у національній економіці, що навіть на період кризи характеризується позитивною динамікою обсягів виробництва практично у всіх областях (відмічено у 22 регіонах, середній темп приросту 5%), тоді як в цілому по економіці має місце спад виробництва та продажів, скорочення частки України як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, в тому числі за рахунок виснаження природно-ресурсного потенціалу, зростанням рентних платежів, різким коливанням цін на нафту та нафтопродукти. В аграрному секторі, як і в цілому по економіці, переважаючими залишаються власні джерела інвестування, в тому числі фінансування капітальних інвестицій (понад 70% освоєних коштів, понад 85% з яких припадає на транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність, сільське, лісове та рибне господарство,будівництво, державне управління й оборону, соціальне страхування, оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів, операції з нерухомим майном) [12].

Історично так склалося, що територія України є радіально сформованою відносно центральної частини та має ознаки регіональної спеціалізації залежно від тих процесів, що протікали в тій чи іншій місцевості. Зважаючи на три види громад, що наразі функціонують в Україні (міста обласного значення, що володіють правами та значним досвідом місцевого самоврядування у системі міського способу життя; об'єднані територіальні громади, що отримали повноваження на рівні міст обласного значення, мають значну територію та ще не набули достатнього досвіду управління, щоб конкурувати на рівних містами; територіальні громади, що переважно представлені невеликими за територією та чисельністю населення і значною мірою залежні від районного рівня управління з позиції розподілу бюджету та стратегічного розвитку) результативність їх діяльності є різною. Один з відомих американських конституціоналістів Клінтон Россітер сказав, що «Немає щастя без свободи, свободи – без самоврядування, самоврядування – без конституційності і жодного з цих великих благ без сталості і ладу» [13]. Тому наділення повноваженнями суб'єктів креативного інноваційного характеру розвитку, що інституційно та фінансово нестимуть відповідальність за прийняті управлінські рішення дозволить активізувати діяльність громади як в напрямі залучення інвестицій, так і державотворчої діяльності на рівні громади.

Держава, яка в собі об'єднує множинні розрізнені ресурси, проте, такі, що покликані виконувати спільні завдання – забезпечувати розвиток та процвітання всіх, що в правовому полі перебувають на її території, подібна до живого організму з множиною систем, органів тат клітин, які є відносно самостійними і, водночас, працюють на єдину структуру (організм). Яскравими прикладами живої природи є рослинний та тваринний світ. Панівною формою взаємодії клітин в організмі тварини є монархія і унітарна форма організації, тоді як для рослин – це республіка [13] з переважанням федеративних ознак управління (в силу більшого рівня самостійності

та здатності до «незалежного» утворення нових структур з частин цілого). Враховуючи, що федерація є об'єднанням структур, що володіють значними повноваженнями, її стійкість досягається за рахунок децентралізації (наприклад, як то є у Швейцарії, де об'єднання кантонів відбулось за сприяння країн-сусідів та наявності природного ландшафту – гір по кордонах та всередині країни). Перевагою децентралізації на теренах держави вбачається наявність центральної влади та управління за ефективної взаємодії на місцях (територіальні громади, що наближені до людини), що є центрами розвитку громад з використанням переважно місцевих ресурсів.

З позиції виробництва ми маємо справу зі співставленням трьох принципово відмінних підходів до життєдіяльності, господарюванню та управління соціально-екологічним розвитком: промисловим (індустріальним), традиційний (поширений нарізі на більшості територій) та ноосферний (в тому числі пермакультурний), (табл. 1).

Центром розвитку громади є культурно-духовний її осередок, наприклад, школа, яка є енегоефективною, функціональною та такою, що значною мірою себе забезпечує, зокрема продовольством власного виробництва, головним чином овочами та фруктами вирощеними вчителями, дітьми, їх батьками на власних ділянках та в теплицях. Розвиток ремесел дозволяє не лише навчати майстрів для проведення ремонтних та інших видів робіт на території школи, але й посилити ефективність навчального процесу за рахунок синхронізації роботи рук і мозку та формуванню навичок професійної освіти, що сприяє розвитку інноваційної, креативної діяльності учня в інших ситуаціях його життя, зокрема в позашкільній практиці, що збільшує капіталізацію території. Базовими підходами до гармонізації відносин в суспільстві та з Природою у будь-якій сфері людського буття є принципи, які у землеробстві отримали назву пермакультура (рис. 1).

Досвід моделювання суспільних явищ на основі системно-синергетичного підходу та акмеології, враховуючи процеси обміну системи «населений пункт» з зовнішнім середовищем енергією, інформацією, продуктами харчування, сировиною використовуючи закони термодинаміки відкритих самоорганізованих систем, інформаційні закони зміни часу та соціальних закономірностей поведінки людини дозволяє оцінити перспективи їх розвитку, зокрема через реалізацію ідеї «Родова садиба» [15-17]. Ентропія як характеристика їх діяльності відображає зростаючу само організованість таких спільнот. В той же час неоднорідний та стохастичний вплив кожного на систему в цілому дозволяє сформувати уявлення впорядкованість суцільного процесу життєдіяльності людства через багатофункціональний характер його розвитку. Процес багатофункціонального розвитку на перше місце висуває соціально-екологічні наслідки управління територіальними утвореннями, докорінно змінюючи характер, форми, механізми і інструментальне забезпечення розвитку сільських поселень через реалізацію концепції «Родова садиба» як стратегічного та системного механізму, що має соціальну спрямованість та відповідає принципам збалансованого розвитку. Практика засвідчує завдяки цьому відбувається поступове подолан-

Таблиця 1

Оцінка промислового, традиційного та пермакультурного підходів в управлінні життєдіяльністю та господарювання

Ознака	Промисловий підхід	Традиційний підхід	Пермакультурний підхід
Цільова функція	Отримання прибутку	Переважне самозабезпечення	Гармонійний розвиток
Технології	Переважно інтенсивні	Переважно екстенсивні	Природодоцільні
Переважаючи елементи стимулювання	Синтетичні добрива, пестициди, регулятори росту рослин, кормові добавки, генетично модифіковані організми та насіння, важка сільськогосподарська техніка.	Використання сівозміни, органічних добрив, альтернативних методів обробітку ґрунту, боротьби зі шкідниками та хворобами.	Система організації екосистем з їстівних рослин.
Наслідки діяльності	- забруднення поверхневих та ґрунтових вод; - знеліснення та деградація лісових екосистем; - порушення водного балансу під час осушення та зрошення; - комплексне порушення ґрунтового та рослинного покриву і, як наслідок, опустелювання; - зниження природного середовища існування багатьох живих організмів, вимирання рідкісних видів. *Як наслідок*, виснаження природно-ресурсного потенціалу території	- висока трудомісткість робіт; - зниження врожайності порівняно з промисловим підходом на 20-50%; - вища, порівняно з промисловим підходом, собівартість продукції. *Як наслідок* виснаження природно-ресурсного потенціалу з виявленням ознак соціальної відповідальності та кооперації.	- розвиток біорізноманіття; - зниження трудоємкості виробництва та підвищення стійкості системи (зменшення шкідників, хвороб та підвищення продуктивності угідь); - поширення практики біодинамічного землеробства та врахування природних циклів розвитку відповідно до Законів Всесвіту. *Як наслідок* відновлення природно-ресурсного потенціалу, відповідальність за своє життя та територію проживання
Розвиток зайнятості	Механізація та автоматизація виробничих процесів, зниження рівня зайнятості населення	Низький рівень механізації та автоматизації виробничих процесів, сприяння зайнятості населення	Самозайнятість та розвиток малих та середніх форм господарювання, в т. ч. на засадах кооперації

Джерело: розроблено автором на основі [14]

ня негативних наслідків перехідної економіки на новій духовно-культурній та методологічній основі. Багатофункціональний підхід є основою зниження соціально-економічної напруженості, відродженню національної, історико-культурної традиції, формуванню економічної й продовольчої безпеки держави.

Активізація ролі сільського населення та мешканців міст, що виїхали до сіл, зокрема, в Житомирській області дозволяє збільшити чисельність сільського населення на 47% та обсяг приватних інвестицій в розвиток сільських територій у 100 разів порівняно з песимістичним сценарієм до 2020 р., що зумовлений збереженням тенденцій, які складися. Можливі стратегії розвитку наступні:

1) *Створення солідарного сільського господарства* (мережі або асоціації людей, які взяли на себе зобов'язання підтримувати одну або більшу їх кількість, поділяючи ризики і вигоди від спільного виробництва продуктів харчування) та груп солідарної закупівлі серед ініціативних споживачів міст Житомира та Києва, які зв'язуються з виробництва сільськогосподарської продукції для організації альтернативних ланцюгів поставок, впроваджуючи суспільні ініціативи, що підтримують диверсифіковані сільські території, зокрема, через запровадження органічного сільського господарства, ремесел та промислів, формуючі прямі зв'язки між виробниками та споживачами.

2) *Прямі продажі продукції, надання послуг домогосподарствами та їх об'єднаннями* через кооперативи, на ярмарках, під час регіональних заходів, на селянських і фермерських ринках, де є місцями роздрібної торгівлі.

3) *Розвиток альтернативних форм зайнятості*, зокрема, ремесел, промислів, зеленого сільського туризму, оздоровчих, спортивних та рекреаційних об'єктів.

Основними потребами та обмеженнями є такі: 1) низький рівень підприємницької активності та зайнятості населення та високий рівень конкуренції збоку іноземних компаній та їх продукції; 2) сировинна спрямованість регіону (видобуток граніту та лісу); 3) погіршення демографічної ситуації поряд з іншими демографічними факторами (старіння населення, виїзд і заробітчанство активної частини населення – за прогнозом спеціалістів, якщо не вжити заходів з подолання соціально-економічної кризи, інтенсивного впровадження соціально-економічних реформ, протидії масовому безробіттю, забезпечення соціального захисту населення, чисельність населення регіону може до 2020 р. зменшитися до 20%). Особливо гостро проблема виявляє себе у сільській місцевості, що суттєво впливає на соціально-економічний стан району; 4) погіршення екологічної ситуації, зокрема, з ліквідації побутових відходів, формування водного балансу. Проект в повній мірі дозволяє в довгостроковій перспективі реалізувати заявлені потреби.

Відносини в територіальній громаді ґрунтуються на довірі між виробником і споживачами, які добре знають один одного, споживачі довіряють продукції, яка виробляється, мають про неї достовірну інформацію. Між виробником і споживачем є солідарність щодо місцевих традицій харчування. Їм притаманна громадська активність щодо розвитку місцевого чи регіонального ринку харчового сектору (співпраця між сільською територіальною громадою здійснюється з групою населення, мешканців міст, наприклад співвласниками ОСББ міст). Ринкові обміни відбуваються у межах спільноти певної місцевості. Вилучені кошти працюють на місцевому чи регіональному ринках. Короткий ланцюг поставок регулюється на місцевому рівні. Він є прозорим і відстежується від початку виробництва до спо-

Рис. 1. Принципи пермакультури

Джерело: розроблено автором за даними [14]

живача. Прямі поставки дозволяють економити на трансакційних витратах, що здешевлює продукцію для кінцевого споживача. Крім того задоволення інтересів споживачів більш повним асортиментом харчових продуктів можливе за рахунок вирощування продукції чи виготовлення товару за попереднім замовленням.

Подальша сертифікація органічної продукції, її стійкий збут сприятиме поширенню органічних і традиційних продуктів на ринку, розвиваючи мережі з регіональними продуктами. Обслуговування потреб клієнтів у зростаючому сегменті ринку щодо споживання якісних продуктів харчування за принципом: «Близько, локально, натурально», розвиваючи туризм з привабливим місцевим брендом на основі регіональних традицій. Нижчий рівень транспортних та інших витрат в локальній економіці підвищує її конкурентоспроможність за одночасної високої якості та доступності. Організація місцевого ринку приваблюватиме споживачів з інших регіонів. Мода на регіоналізм є основою розвитку територіальних громад та становлення їх конкурентоспроможності.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Наявні тенденції розвитку світової спільноти формують засади пошуку принципово нових підходів до життєдіяльності та господарювання, що базуються на засадах сталого розвитку та в своїй основі містять інструменти самоактивації внутрішнього потенціалу. Одним за таких механізмів є реалізація ідеї «Родова садиба», що розкриває духовну та творчу сутність особистості, є основою її об'єднання з однодумцями. Останнє формує мотиваційні чинники до розвитку територіальних громад за принципами публічного управління. На рівні господарських одиниць, зокрема, в землеробстві та з позиції ландшафтного дизайну таким механізмом виявилась система пермакультури, що поширюється світом і має в основі елементи біомімікрії. Реалізація вказаних підходів дозволяє досягати як соціально-економічного, так і еколого-технологінчого ефектів, що позначається на підвищенні рівня зайнятості на сільських територіях, зниженні трудоємкості виробництва та підвищені рівня зродив'я населення. Сформовані на основі інклюзивних підходів та розумної спільноти (SMART-COMMUNITY) такі громади є моделлю суспільства майбутнього, що формується на засадах сталого розвитку.

Список літератури:

1. Khodakivsky E. Rural Business And Its Infrastructure Management In Ukraine / E. Khodakivsky, Yu. Bogoyavlenska, M. Plotnikova, S. Tyschenko // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. – 2009. – Nr. 17(2). – R. 147-156.
2. Bogoyavlenska Yu. Innovational Investment Development Vector Of Rural Territories / Yu. Bogoyavlenska, M. Plotnikova // Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development. – 2014. – Vol. 36, № 2. – P. 382-393.
3. Bogoyavlenska Yu. The Modern Social And Economic Policy Of Ukraine: Problems Of Providing For And Enhancing Of Adequate Living Standards And Quality Of Life / Yu. Bogoyavlenska, M. Plotnikova, E. Khodakivsky // Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development. – 2010. – № 21(2). – R. 18-26.
4. Nitsenko V. Business Model For A Sea Commercial Port As A Way To Reach Sustainable Development Goals / V. Nitsenko, I. Nyenno, I. Kryukova, T. Kalyna, M. Plotnikova // Journal Of Security And Sustainability Issues. – 2017. – Volume 7, Number 1. – P. 155-166 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doi.org/10. 9770/jssi.2017.6.4(13) (ISSN 2029-7017 print/ISSN 2029-7025 on-line).
5. Конституція Української Народної Республіки (Статут про Державний устрій, права і вільності УНР) // Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – К., 1992. – С. 73-79. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/BIBLIOTEKA/SPRAVKI/ KONSTITUCIY_1918.htm#K_1.
6. Конституція (основний закон) Української Соціялістичної Радянської Республіки. Постанова XI Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 15 травня 1929 р. // Вісті ВУЦВК. – 1929. – № 143. – 23 червн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html.
7. Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Постанова Надзвичайного XIV Українського з'їзду рад про затвердження конституції (основного закону) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html.
8. Ткачук А. З історії адміністративно-територіального устрою України, 1907-2009 роки / А. Ткачук, Р. Ткачук, Ю. Ганущак. – К.: Леста, 2009. – 128 с.
9. Про внесення змін в адміністративне районування Української РСР. Указ Президії Верховної Ради Української РСР // ВВР. – 1965. – № 3. – Ст. 64. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 2%D0%BD-06.
10. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР. Указ Президії Верховної Ради Української РСР (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 4865-VI від 24.05.2012 // ВВР. – 2013. – № 17. – Ст. 150) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1654-10.
11. Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Офіційний переклад // Офіційний вісник України. – 2013. – № 39. – 4 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/994_036.
12. Аналіз стану соціально-економічного розвитку областей та міста Києва за січень-грудень 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dei.kievcity.gov.ua/files/2017/7/24/Analiz_sotsialno_ekonomi_12.pdf.
13. Rossiter C. Conservtism in America / C. Rossiter. – New York: Knopf, 1955. – 325 p.
14. Овсинский И.Е. Новая система земледелия / И.Е. Овсинский. – Біла Церква: ТОВ «Білоцеркідрук», 2017. – 200 с.
15. Батуріна Р.М. «Родова садиба» – один з напрямів сталого розвитку сільських територій / Р.М. Батуріна // Агроінком. – 2013. – № 4/6. – С. 102-109.

16. Кропивко М.М. Організаційні особливості створення родових садиб як альтернативної форми розвитку господарств населення / М.М. Кропивко // Наук. вісн. Мукачівського держ. ун-ту. – 2015. – № 2(4), ч. 2. – С. 24-29.
17. Кропивко М.М. Родові садиби – альтернативний шлях розвитку сільської території / М.М. Кропивко // Агробізнес сьогодні. – 2015. – № 6(325). – С. 88-89.

Плотникова М.Ф.
Житомирский национальный агроэкологический университет

МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье раскрыты исторические истоки формирования основ децентрализации в Украине. Очерчены последствия и перспективы реформирования системы управления. Предложены механизмы саморазвития территорий через практику публичного управления. Акцентировано внимание на природосообразным технологиям жизнедеятельности и хозяйствования, а также социально-экономических последствиях их внедрения. Раскрыты механизмы реализации задач активизации многофункционального развития территориальных образований, определены его ключевые задачи и социально-экономический эффект. Отражены ключевые приоритеты развития Украины через реализацию идеи «Родовая усадьба».
Ключевые слова: многофункциональность развития, устойчивое развитие, родовые поселения, пермакультура, публичное управление.

Plotnikova M.F.
Zhytomyr National Agroecological University

THE MULTIFUNCTIONAL DEVELOPMENT OF SOCIAL-ECONOMIC SYSTEMS IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

Summary
The Article illustrates the historical stages of bases formation of decentralization in Ukraine. It also describes the implications and prospects of reforming of a control system. The author suggests mechanisms of territories self-development through the practice of public administration. The article focuses on natural technology life, activities and management, and socio-economic consequences of their implementation. It also describes the mechanisms of enhancing the multifunctional development of territorial entities, identified its key objectives and the socio-economic effect. The author describes the key development priorities of Ukraine through the realization of the idea of a «Family settlement».
Keywords: multifunctional development, sustainable development, family settlements, permaculture, public administration.

УДК 631.15:334

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Полятикіна Л.І.
Сумський національний аграрний університет

У статті розглянуті основні аргументи на користь особливостей організації та функціонування страхової діяльності підприємств малого бізнесу. Доведена необхідність активізації страхової діяльності. Проаналізована законодавча база щодо функціонування страхових підприємств в сфері малого бізнесу. Досліджено основні показники страхової діяльності в малому бізнесі. Запропоновано шляхи та напрямки активізації страхової діяльності в Україні.
Ключові слова: страхування, страховик, страховий ринок, малий бізнес, підприємництво, державна підтримка.

Постановка проблеми. В народному господарстві існує ціла низка особливостей розвитку малого бізнесу. Підприємництво сприяє розширенню сфери аграрної праці, створенню нових можливостей для працевлаштування незайнятого сільського населення і звільнених працівників з підприємств, що діють неефективно. Страхування забезпечує надійний захист майнових інтересів підприємців і населення в разі втрат, заподіяних вогнем, стихійним лихом, техногенними аваріями, транспортними пригодами та багатьма іншими не передбачуваними обставинами. Страхування добре зарекомендувало себе як форма нагромадження коштів громадян для вирішення їх соціальних проблем (охорона здоров'я, пенсійне забезпечення, освіта тощо). В останні роки страхування широко використовується на випадок виникнення відповідальності перед третіми особами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо проблем організації страхової діяльності підприємств малого бізнесу досить детально вивчалося та вивчається на сторінках періодичних видань та спеціальної літератури. Дослідженню цих проблем присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, таких як П.С. Безрукіх, О.С. Бородкін, Ф. Голов, О.М. Головащенко, Р. Грачова, І. Губіна, В.А. Єрофєєва, А.А. Єфремова, В.М. Костюченко, Т.Н. Малькова, Н.М. Малюга, М.Ю. Медведєв, В.В. Нарєжний, С.А. Ніколаєва, М.С. Пушкар, Б. Райан, Н.В. Рассулова, Я.В. Соколов, А. Твердомед, В.О. Шевчук та інші [1, с. 19].

Виділення невирішених раніше частин невирішеної проблеми. Вивчення наукових праць та практика господарської діяльності свідчать про те, що деякі з теоретичних положень відносно трактування особливостей організації та функціонування страхової діяльності підприємств малого бізнесу є дискусійними, а ряд важливих аспектів їхньої організації, оцінки та методики організації потребують удосконалення [3, с. 298].

Мета статті. Метою даного наукового дослідження є розробка методичного підходу в організації страхової діяльності в малому бізнесі та розробка пропозицій відносно шляхів її вдосконалення. Страхування забезпечує надійний захист майнових інтересів підприємців і населення в разі втрат, заподіяних вогнем, стихійним лихом, техногенними аваріями, транспортними пригодами та багатьма іншими не передбачуваними обставинами.

Виклад основного матеріалу. В теперішній час спостерігається значний дисбаланс розподілу страхових компаній по території України. Так, в Києві зосереджено більше третини всіх страхових компаній, четверта частина припадає на Одесу, Харків, Дніпропетровськ. Тобто в цих містах розташовано більше половини всіх страхових компаній. Нерівномірність розподілу значно помітна а регіонах. В деяких областях страхових компаній зовсім не залишилось, на весь західний регіон (із 9 областей) припадає менш ніж 11% страхових компаній [3, с. 301].

Страховий ринок України характеризується недостатньою розвиненістю, недосконалістю структури, тенденцією до укладання короткотермінових договорів, слабким розвитком перестрахування, нестабільністю фінансового стану багатьох страхових компаній, що призводить до невчасного виконання обов'язків перед страхувальниками.

Незважаючи на труднощі становлення національного страхового ринку, обсяги страхових операцій помітно зростають. Це зумовлено тим, що в неринкових умовах господарювання, відшкодування збитків, в основному здійснювалося державою за рахунок коштів бюджету. Реалізації в Україні програми приватизації об'єктів державної власності, зумовили необхідність страхового захисту нових власників майна від ризиків, що призводять до його втрат або пошкодження.

За роки незалежності в Україні в основному створено законодавчу та нормативну базу страхування. Це дало можливість розбудувати страховий ринок на засадах конкуренції, що сприяє підвищенню якості надання страхових послуг. Проте, зараз рівень розвитку страхового ринку в Україні складає ще не більше 10% потенційних ризиків, тоді як в більшості розвинутих країн цей показник досягає 90-95%. Питома вага нашої країни в світовому ринку сягає лише 0,01% і менше 0,05% обсягу страхових послуг, що надаються в Європі, при тому, що в Україні проживає понад 7% населення Європи та є великий промисловий, аграрний та науковий потенціал [2, с. 106].

Розвиток національної системи страхування за трьохрічний період характеризується значним зростанням нижченаведених показників.

Страхова галузь забезпечує перерозподіл лише 1,2% валового внутрішнього продукту

(цей показник у розвинутих країнах становить 8-12%), що свідчить про потенційні можливості її подальшого розвитку та про те, що страховий ринок не акумулює значного обсягу інвестиційних ресурсів та не справляє відчутного впливу на процес перерозподілу валового внутрішнього продукту. Дуже низькими залишаються фінансові можливості вітчизняних страхових компаній щодо покриття великих ризиків.

Аналізуючи страховий ринок в територіальному аспекті, можна виділити такий елемент його структури, як регіональний. Страховий ринок України в цілому поділений на чотири великих регіони, а саме: Західний, Східний, Південний і Центральний, характеристика яких відображена в таблиці 1 [3, с. 346].

Таблиця1

Регіональний розподіл страхових компаній України

Область	Кількість компаній	Область	Кількість компаній
Вінницька	5	Запоріжська	19
Волинська	1	Житомирська	2
Закарпатська	5	Миколаївська	5
Івано-Франківська	6	Одеська	39
Львівська	12	Чернігівська	5
Рівненська	2	Херсонська	0
Тернопільська	6	Всього по південному регіону	90
Хмельницька	2	М. Київ	197
Всього по Західному регіону	41	Київська	4
Дніпропетровська	23	Кіровоградська	1
Донецька	25	Черкаська	2
Луганська	4	Всього по Центральному регіону	126
Полтавська	5		
Сумська	5		
Харківська	25		
Всього по Східному регіону	72		

Джерело: [3]

Враховуючи рівень інфляції, відбулося реальне зростання обсягів ринку страхових послуг. Треба зауважити, що страховий ринок України значно молодший за страхові ринки провідних країн Європи (деякі з них існують вже більше 100 років) [4, с. 46].

Страхова діяльність в Україні може провадитися за участю страхових брокерів та страхових агентів, як виключений вид діяльності і може включати консультування, експертно-інформаційні послуги, роботу, пов'язану з підготовкою, укладанням та виконанням договорів страхування (перестрахування).

Страховими агентами вважаються громадяни або юридична особа, яка діє від імені та за дорученням страховика, виконує частину його діяльності (укладання договорів страхування, одержання страхових платежів, виконання робіт, пов'язаних з виплатами страхових сум та страхового відшкодування). Страховий агент є представником страховика і діє у його інтересах за комісійну винагороду на підставі договору із страховиком [3, с. 346].

Враховуючи міжнародний досвід, українські перспективні напрямки в галузі страхового регулювання могли б включати в себе:

– розвиток страхування життя в зв'язку з тим, що цей вид страхування відіграє важливу роль в забезпеченні безпеки громадян та мобілізації капіталу;

– формування законодавства, яке містить чіткі принципи та процедури регулювання, які відповідають інтересам і страховиків, і страхувальників;

– забезпечення регулярності звітності страховиків та посередників за єдиною формою, з урахуванням стандартів, що передбачаються регулюючим органом;

– встановлення вимог відносно мінімального розміру статутного фонду та вимог до платоспроможності страховиків;

– встановлення нових правил розміщення страхових резервів;

– участь на ринку закордонних страховиків з метою забезпечення максимального набору страхових послуг;

– вирішення питання про обов'язкове медичне страхування громадян, яке достатньо практикується в інших країнах;

– відпрацювання довгострокової стратегії розвитку ринку страхування.

Пропоновані шляхи й напрями вдосконалення страхового ринку України, на нашу думку, дадуть можливість прискорити створення повноцінного страхового ринку як об'єктивного атрибуту ринкової економіки та сприятиму відновленню довіри страхувальників від страховиків.

Сукупність страховиків, що функціонують у певному економічному середовищі утворює страхову систему. Її головне завдання – надання страхових послуг. На ринку страхування продовжується диверсифікація компаній по відомчому принципу – створення власних кептивних страхових компаній при галузях, відомствах, сферах виробництва і навіть при окремих підприємствах [3, с. 192].

Кептивна страхова компанія – це дочірня компанія, яка створена промисловим або комерційним підприємством (концерном, фінансовою групою тощо) з метою покриття його власних ризиків. Основною метою створення кептивних страхових компаній є зберігання коштів, направлених на страхування, в розпорядженні та під контролем засновників материнської компанії, які водночас являються і клієнтами своїх кептивних компаній.

У переліку дозволених в Україні видів організацій немає товариств з обмеженою відповідальністю. Відомо, що такі підприємницькі структури дуже поширені у сімейному бізнесі. Власники в разі будь – якої небезпеки несуть відповідальність за борги фірми лише в межах зроблених внесків до статутного фонду. Умови створення зазначених товариств захищають від проникнення в їхню справу небажаних учасників. Поряд

з позитивними тут існують і численні негативні фактори, зокрема малі можливості збільшення статутного капіталу, труднощі контролю за діяльністю товариства, що особливо важливо в сфері страхових послуг. Згідно із законом України «Про страхування» державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні запроваджений Декретом Кабінету Міністрів «Про страхування». Комітет по справам нагляду за страховою діяльністю був створений згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.1993 р. № 743 «Про створення Комітету по справам нагляду за страховою діяльністю» як центральний орган державної виконавчої влади, підвідомчий Кабінету міністрів, на який покладались функції забезпечення реалізації державної страхової політики та здійснення державного нагляду за страховою діяльністю. Наказом Президента України від 12.11.1999 р. № 1468/99 було встановлено, що діяльність Укрстрахнагляду направляється й координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство фінансів. З метою вдосконалення структури органів виконавчої влади та підвищення ефективності державного управління, по Наказу Президента України від 15.12.1999 р. № 1573/99, Укрстрахнагляд ліквідований, а функції державного нагляду за страховою діяльністю, покладені на Міністерство фінансів.

Державне регулювання в Україні здійснюється на базі двох взаємозв'язаних та водночас найвпливовіших форм: правовому забезпеченні та здійсненням нагляду за страховою діяльністю. Правове забезпечення страхування здійснюється шляхом прийняття актів законодавства та нормативних актів, які регулюють страхову діяльність. Задача державного органу страхового нагляду полягає в захисті інтересів страхувальників та забезпеченні надійного функціонування страховиків на страховому ринку. На сьогодні державний нагляд України за страховою діяльністю дозволяє запобігнути фінансовій перебої, які можуть виникати при недотриманні страховиками вимог страхового законодавства. Але треба мати на увазі, що Україна належить до країн з перехідною економікою, яким притаманна значна нестабільність та велика кількість бізнес-ризиків. Тому на даному етапі, враховуючи проблеми неплатежів в економіці, критичний фінансовий стан більшості підприємств – страховиків, низький рівень платоспроможності населення, а також підірвану довіру населення до фінансової системи, найбільш пріоритетними напрямками діяльності органів страхового нагляду доцільно вважати підвищення фінансової надійності та платоспроможності страховиків.

Здійснення ефективного нагляду за страховою діяльністю – одна з найважливіших передумов забезпечення соціально-економічної стабільності в суспільстві, а підвищення ефективності роботи органів нагляду є однією з головних задач для уряду кожної країни [3, с. 245].

Перехід до ринку веде страхову справу до переходу на комерційну основу, що збільшує вартість послуг. Однак існує й інша, некомерційна форма організації страхування, яка не переслідує мети отримання прибутку. Ця форма представлена товариствами взаємного страхування.

Товариства взаємного страхування, як і акціонерні страхові компанії, страхують майнові інтереси, зв'язані з життям, здоров'ям, працездатністю і пенсійним забезпеченням страхувальника або застрахованої особи. Страхуються такі майнові інтереси, як ризик утрати, нестачі або ушкодження майна; ризик відповідальності за заподіяння шкоди життя або майну інших осіб (цивільна відповідальність) і ризик збитків від підприємницької діяльності через невиконання контрагентом підприємця своїх зобов'язань. Громадяни і юридичні особи можуть страхувати ці ризики шляхом об'єднання в суспільства взаємного страхування з залученням для цього необхідних коштів. Члени товариства є одночасно страхувальниками і страховиками, що створює економічну передумову забезпечення їх реальним страховим захистом за мінімальними цінами.

Некомерційна спрямованість взаємного страхування виключає прибуток з ціни страхування, а можливе перевищення страхових внесків над страховими виплатами та інвестиційний доход товариства взаємного страхування забезпечує зниження ціни страхування. У взаємному страхуванні прибутку як такого немає. Його ціль – покрити видатки по керуванню і по внесенню страхової небезпеки. Якщо в результаті операційного року виходить надлишок, то він або розподіляється між членами суспільства, або зараховується в рахунок їхніх премій. Природно, що взаємне страхування повинне бути, дешевше акціонерного.

Висновки з даного дослідження і перспективи розвитку страхування на підприємствах малого бізнесу. Узагальнюючи все вище сказане, можна додати, що держава та страховий бізнес – це партнери. В основі їх партнерства єдність корінного стратегічного інтересу, який складається у створенні високоефективної економіки та досягнення високого рівня добробуту народу.

Матеріальна основа організації взаємного страхування – фінансово-економічна – надання страхових послуг на більш привабливих цінових умовах, чим у комерційному страхуванні. Зі збільшенням масштабів діяльності і числа страхових ризиків значення страхового фактора для підприємства зростає, тому що відповідно ростуть витрати на страхування. Реальне зниження відповідних витрат забезпечується організацією взаємного страхування. Крім того, необхідність взаємного страхування визначається великим числом ризиків, які комерційні страховики відмовляються страхувати через їхню збитковість або велику відповідальність. Попит страхувальника задовольняється безпосередньо страхувальниками – організацією товариства взаємного страхування.

Список літератури:

1. Михайлов М.Г., Полятикіна Л.І., Славкова О.П. Організація бухгалтерського обліку на підприємствах малого бізнесу. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури. 2008. – 320 с.
2. Мішенін Є.В. Соціально-економічні та фінансові проблеми сталого сільського розвитку: монографія / Є.В. Мішенін, Р.П. Косодій, В.М. Бутенко. – Суми: ТОВ «ТД Парус», 2011. – 334 с.
3. Полятикіна Л.І. Методологічне та обліково-аналітичне забезпечення сталого розвитку підприємств малого бізнесу: монографія / Л.І. Полятикіна. – Суми: Видавництво: ПП Вінниченко М.Д. ФОП Литовченко Є.Б., 2016. – 380 с.
4. Україна у цифрах у 2015 р. [Електронний ресурс]. – К.: Держстат України, 2016. – ел. опт. диск. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.

Полятыкина Л.И.
Сумской национальный аграрный университет

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ МАЛОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены основные аргументы в пользу особенностей организации и функционирования страховой деятельности предприятий малого бизнеса. Доказана необходимость активизации страховой деятельности. Проанализирована законодательная база по функционированию страховых компаний в сфере малого бизнеса. Исследованы основные показатели страховой деятельности в малом бизнесе. Предложены пути и направления активизации страховой деятельности в Украине.
Ключевые слова: страхование, страховщик, страховой рынок, малый бизнес, предпринимательство, государственная поддержка.

Poliatykina L.I.
Sumy National Agrarian University

FEATURES OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF INSURANCE ACTIVITIES OF SMALL BUSINESS ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary
The article considers the main arguments in favor of the organization and functioning of the insurance business of small businesses. The necessity of activation of insurance activity is proved. The legislative base on the functioning of insurance companies in the field of small business is analyzed. The basic indexes of insurance activity in the small business are investigated. The ways and directions of activation of insurance activity in Ukraine are offered.
Keywords: insurance, insurer, insurance market, small business, entrepreneurship, state support.

УДК 657.1:[338.3:66]

АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВА ПОБУТОВОЇ ХІМІЇ

Сафарова А.Т., Корольчук І.Р.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуто мету та завдання аналізу виробництва та реалізації продукції. Було проведено аналіз динаміки виробництва та реалізації продукції підприємства побутової хімії. Досліджено асортимент продукції, її кількість та обсяг виробництва. Проаналізовано структуру виробленої та реалізованої продукції на підприємстві побутової хімії.
Ключові слова: готова продукція, аналіз, побутова хімія, виробництво, реалізація.

Постановка проблеми. Підвищена конкуренція на ринках збуту продукції побутової хімії призводить до орієнтації підприємств виробників не на виробничу програму, а на можливості реалізації готової продукції. Підприємства намагаються виготовляти продукцію в тому обсязі, який вони зможуть реалізувати.

Головним завданням підприємств побутової хімії є найбільш повне забезпечення споживчого попиту високоякісною продукцією. Темпи зростання обсягу виробництва продукції, підвищення її якості безпосередньо впливають на рівень витрат, прибутку та рентабельності підприємства. Саме тому аналіз роботи підприємств побутової хімії щодо обсягів виробництва та реалізації продукції є актуальним для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аналізу виробництва та реалізації продукції підприємств проводили вітчизняні і зарубіжні вчені. Науково обґрунтовані рекомендації щодо оцінки показників випуску продукції та її реалізації розглядали у своїх працях М. С. Абрютина, В. І. Ганін, Б. Є. Грабовецький, Є. П. Гнатенко, В. М. Івахненко, Г. І. Кіндрацька, В. О. Литвиненко, І. Ф. Прокопенко, Г. В. Савицька, М. Г. Чумаченко. Однак, питання визначення підходів до аналізу виробництва та реалізації продукції підприємств побутової хімії залишаються відкритими та потребують додаткового дослідження.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз виробництва та реалізації готової продукції на прикладі підприємства побутової хімії.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах господарювання підприємствам надано повну самостійність щодо виробництва та реалізації продукції, а саме планування та організація технологічного процесу, обсягів виробництва, структури продукції, напрямів реалізації тощо. Правильно обрана стратегія виробництва та відповідні обсяги випуску продукції забезпечують бажаний обсяг реалізації та позитивний фінансовий результат [1].

Метою аналізу виробництва та реалізації продукції є знаходження шляхів збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції порівняно з конкурентами, розширення частки ринку при максимальному використанні виробничих потужностей і, як результат, – збільшення прибутку підприємства.

Основне завдання аналізу виробництва та реалізації продукції – аналіз конкурентних позицій підприємства та його здатності до швидкого маневрування ресурсами при зміні кон'юнктури ринку. Його реалізація можлива шляхом вирішення окремих аналітичних завдань:

– оцінки якості планування виробництва, напруженості та обґрунтованості планів діяльності;
– аналізу динаміки виробництва та реалізації продукції;
– визначення основних факторів, що вплинули на загальні обсяги виробництва протягом останніх років і зокрема у звітному періоді.
– дослідження асортиментно-структурного розрізу виробленої продукції;
– визначення впливу зміни готової продукції на обсяг реалізації;
– аналізу структури реалізованої готової продукції.

Об'єктами аналізу є обсяг виробництва та реалізації продукції; якість продукції; асортимент і структура продукції [1].

Джерелами інформації, що використовуються при проведенні аналізу виробництва та реалізації продукції є:

– первинні документи, а саме акт приймання, відомість випуску готової продукції, накладна на здачу готової продукції на склад, прибутково-видаткова накладна, приймально-здавальні документи, рахунок-фактура, свідоцтво про якість товару, сертифікат відповідності державній системі сертифікації, товарно-транспортна накладна;
– дані рахунків бухгалтерського обліку: 23 «Виробництво», 26 «Готова продукція», «Розрахунки з покупцями та замовниками», 90 «Собівартість реалізації» та інші;
– фінансова звітність, а саме Баланс (Звіт про фінансовий стан) – форма № 1, Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) – форма № 2, Примітки до річної фінансової звітності – форма № 5;
– статистична звітність: Структурне обстеження підприємства – форма № 1-підприємництво (коротка) (річна), Звіт про виробництво та реалізацію промислової продукції – форма № 1П-НПП (річна), Терміновий звіт про виробництво промислової продукції (товарів, послуг) за видами – форма № 1-П (місячна);
– інші джерела: рапорти про випуск продукції, здачу готової продукції, дані про простої обладнання, журнал техніко-економічних показників роботи цеху, робочі наряди, дані про якість продукції, результати попередніх аналітичних досліджень [3; 4].

Товариство з обмеженою відповідальністю «Київський експериментальний завод побутової

хімії» (ТОВ «КЕЗПХ») було створено як виробнича база науково-дослідного і проектного інституту хімічної промисловості. Основним видом економічної діяльності товариства є виробництво мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування.

Проведення економічного аналізу розпочнемо з оцінки динаміки обсягу виробленої та реалізованої продукції підприємства, дані для якого наведені в таблиці 1.

За даними таблиці 1 обсяг виробленої та реалізованої продукції щороку помітно зростав. Так, обсяг виробленої продукції у 2015 році порівняно з 2014 роком збільшився на 27597 тис. грн., а у 2016 році – на 15651 тис. грн. у порівнянні з 2015 роком. Обсяг реалізованої продукції у 2015 році порівняно з 2014 роком зріс на 26055 тис. грн., а у 2016 році порівняно з попереднім роком спостерігається його збільшення на 16611 тис. грн.

Темп зростання обсягу виробленої продукції становить 167,64% у 2015 році, порівняно з 2014 роком, а у 2016 році в порівнянні з 2015 роком він становить 35,52%. Причиною зниження темпу зростання може бути невикористання усіх виробничих потужностей підприємства.

Щодо обсягу реалізованої продукції, то слід відмітити, що він суттєво зріс в 2015 році, порівняно з 2014 роком, оскільки темп зростання становить 150,64%, що є причиною збільшення обсягів виробництва продукції в цьому році. У 2016 році в порівнянні з 2015 роком зростання було не таке істотне – 38,28%. Це може бути зумовлено наявністю залишків нереалізованої продукції чи дебіторської заборгованості.

Середньорічний темп приросту обсягів виробництва складає 77,17%, а реалізації – 75,98%. Це свідчить про зростання залишків нереалізованої продукції на складах підприємства.

Одним з важливих напрямів аналізу обсягу виробництва продукції є вивчення його в асортиментно-структурному розрізі. Асортимент є однією з умов досягнення запланованого обсягу реалізації. Під асортиментом розуміють перелік найменувань продукції із зазначенням обсягу її виробництва за кожним видом.

Асортимент продукції, її кількість та обсяг виробництва наведено в таблиці 2.

Виходячи з даних таблиці 2 бачимо, що найбільшу частку продукції становлять піні засоби (38,35%) в 2015 році і чистильні засоби (36,82%) – у 2016 році. Найменшу частку займає промислова хімія (2,11%) у 2015 році, а в 2016 році – сіль (1,43%), яку в минулому році не виготовляли.

Пінні засоби зменшилися на 7,04 відсоткові пункти у 2016 році. Засоби для миття посуду займали 11,50% і 8,08% від усієї продукції у 2015 році та у 2016 році відповідно. Частка промислової хімії зменшилася на 0,56 відсоткові пункти в порівнянні з минулим роком. Частка засобів для скла зросла на 5,59 відсоткові пункти і становить 14,29%. Частка чистильних засобів та засобів для прання також зросла на 0,19 і 3,80 відсоткові пункти відповідно.

На збільшення чи зменшення тієї чи іншої продукції можуть впливати потреби споживачів, зміна обсягів постачання сировини, організація та технологія виробництва.

Для того, щоб визначити вплив зміни готової

Таблиця 1

Динаміка обсягу виробленої та реалізованої продукції ТОВ «КЕЗПХ» за 2014-2016 роки

Показники	Роки			В середньому за аналізований період
	2014 рік	2015 рік	2016 рік	
Обсяг виробленої продукції (без ПДВ і акцизного збору), тис. грн.	16462	44059	59710	40077,00
Обсяг реалізованої продукції (без ПДВ і акцизного збору), тис. грн.	17296	43351	59962	40203,00
Зміна обсягів до попереднього року, тис. грн.: - обсягу виробленої продукції	×	27597	15651	21624,00
- обсягу реалізованої продукції	×	26055	16611	21333,00
Річний темп зростання до попереднього року: - обсягу виробленої продукції, %	100	167,64	35,52	77,17
- обсягу реалізованої продукції, %	100	150,64	38,32	75,98

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Видова структура продукції ТОВ «КЕЗПХ»

Вид продукції	Кількість виробленої продукції, шт.		Обсяг виробленої продукції, тис. грн.		Структура продукції, %		Структурні зрушення, %
	2015 рік	2016 рік	2015 рік	2016 рік	2015 рік	2016 рік	
Пінні засоби	772671	2348478	16896,15	18691,8	38,35	31,30	-7,04
Засоби для миття посуду	647406	615879	5064,95	4821,85	11,50	8,08	-3,42
Промислова хімія	19303	21407	928,35	925,65	2,11	1,55	-0,56
Засоби для скла	559372	712346,5	3831,35	8533	8,70	14,29	5,59
Чистильні засоби	1880181	2484598,5	16138,6	21987,7	36,63	36,82	0,19
Засоби для прання	80946	199443,5	1199,2	3893,15	2,72	6,52	3,80
Сіль	0	278548	0	856,8	0,00	1,43	1,43
Разом	3959879	6660701	44058,6	59709,95	100,00	100,00	0,00

Джерело: розроблено авторами

продукції на обсяг реалізації продукції складемо таблицю 3.

Залишок готової продукції на початок року зменшився у 2015 році на 839 тис. грн., а у 2016 році – на 131 тис. грн., порівняно з 2014 роком. Випуск готової продукції та обсяг її реалізації щороку збільшувалися. Залишок готової продукції на кінець року у 2015 році збільшився на 703 тис. грн., а у 2016 – на 451 тис. грн. в порівнянні з 2014 роком.

У 2015 році за рахунок зменшення залишків на початок та кінець року і збільшення випуску товарної продукції обсяг реалізації готової продукції збільшився на 26 055 тис. грн. порівняно з 2014 роком. Аналогічно збільшення обсягів готової продукції відбулося в 2016 році порівняно з 2014 роком на 42666 тис. грн. А у 2016 році в порівнянні з 2015 роком обсяг реалізованої продукції зріс за рахунок зростання залишків на початок та кінець року, а також випуску товарної продукції.

Отже, зростання виробництва продукції побутової хімії та обсягу її реалізації свідчить про нарощення економічного та виробничого потенціалу підприємства, а також розширення обсягів його діяльності в цілому.

Проведемо аналіз вартості реалізованої продукції ТОВ «КЕЗПХ» за 2014-2016 роки. Для прикладу використаємо дані про суми продажу продукції за один місяць 2014-2016 років, що наведені в бухгалтерській довідці.

Аналізуючи дані бухгалтерської довідки, зазначимо, що сума продажу готової продукції за жовтень місяць протягом аналізованих років помітно щороку зростала. Так, у 2016 році ТОВ «КЕЗПХ» реалізувало свою продукцію на суму 10322912,70 грн., що на 2081231,01 грн. більше, ніж у попередньому році та на 7619068,19 грн. – ніж, у 2014 році. Це свідчить про те, що дане підприємство активно здійснює свою діяльність та розвивається на ринку продажів.

Щодо структури реалізованої готової продукції, то вона складається з PL побутової хімії, побутової хімії, промислової хімії, а у 2016 році з'явилася ще й сіль.

PL побутова хімія – це продукція, яка виготовляється та реалізовується конкретно на замовлення того чи іншого підприємства. У 2014 році ТОВ «КЕЗПХ» продавало свою продукцію магазину «Ашан» на суму 114913,15 грн, магазину «Караван» – 27629,28 грн. та ТОВ «А-СЕПТ» – 37072,80 грн., в наступних роках ТОВ «КЕЗПХ» не співпрацювало з цим підприємством.

У жовтні 2015 році ТОВ «КЕЗПХ» реалізовувало свою продукцію суто на замовлення ма-

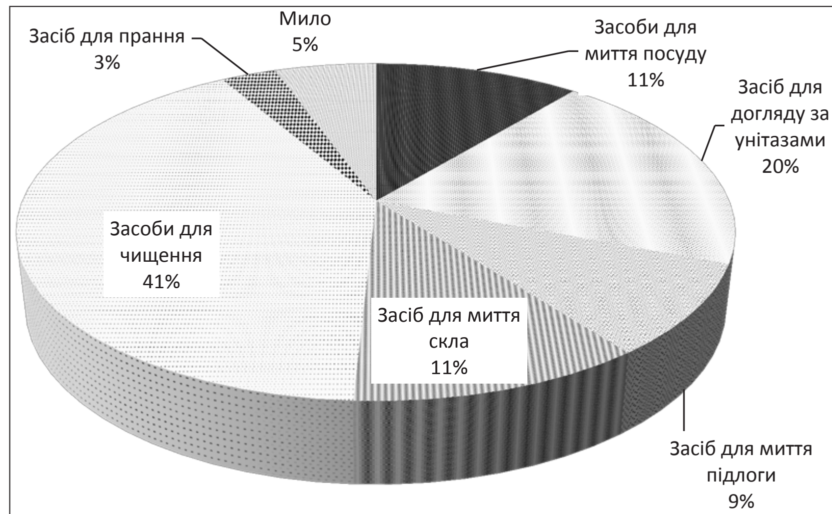

Рис. 1. Структура продукції «Чистюня» ТОВ «КЕЗПХ» за 2016 рік

Джерело: розроблено авторами

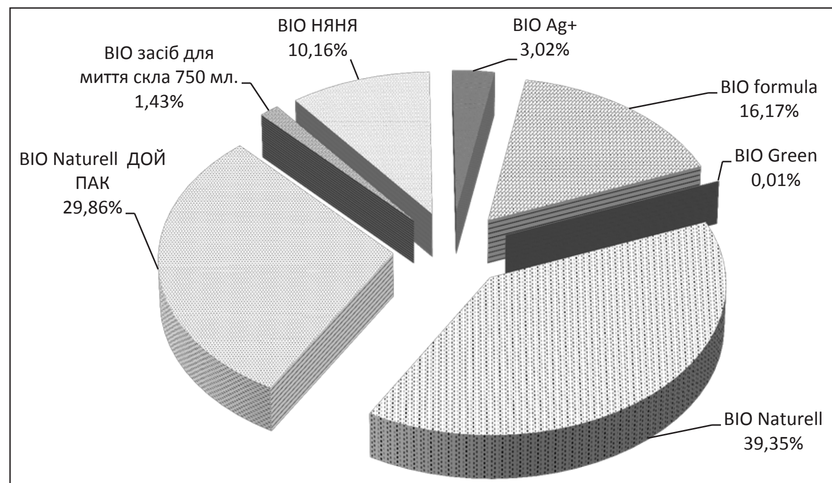

Рис 2. Структура продукції «BIO» ТОВ «КЕЗПХ» за жовтень 2016 року

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Дані для аналізу зміни обсягу реалізації продукції підприємства за 2014-2016 роки

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,-)					
				2015 / 2014		2016 / 2015		2016 / 2014	
1. Залишок готової продукції (товарів) на початок року	1222	383	1091	31,34	-839	284,86	708	89,28	-131
2. Випуск товарної продукції (надійшло товарів) за рік	16462	44059	59710	267,64	27597	135,52	15651	362,71	43248
3. Обсяг реалізації продукції	17296	43351	59962	250,64	26055	138,32	16611	346,68	42666
4. Залишок готової продукції (товарів) на кінець року	388	1091	839	281,19	703	76,90	-252	216,24	451

Джерело: розроблено авторами

газину «Ашан» на суму 163693,44 грн., що на 48780,29 грн. більше, аніж в попередньому році. У 2016 році до покупців, які замовляли продукцію ТОВ «КЕЗПХ» додалися ще ТОВ «СЕРВІС ПРО» – 86123,52 грн. та ТОВ «Хеликс Фемели» – 424578,60 грн.

Структура побутової хімії складається з продукції під назвою «Чистюня» та «ВІО». Продукцію, яку включала в себе «Чистюня» в 2016 році наведено на рисунку 1.

З рисунка 1 видно, що найбільшу частку продукції «Чистюня» займають засоби для чищення (41%), а найменшу – засоби для прання (3%).

Аналізуючи дані, що наведені в бухгалтерській довідці зазначимо, що вартість засобів для миття посуду становить 420284,91 грн., що на 272650,25 грн. менше, ніж у попередньому році та на 280887,04 грн. більше, ніж у 2014 році.

Засобів для догляду за унітазами у жовтні 2016 році ТОВ «КЕЗПХ» було реалізовано на суму 760015,77 грн., що на 64798,31 грн. та 2959,43 грн. менше, ніж у попередньому році та у 2014 році відповідно.

Засобів для миття скла ТОВ «КЕЗПХ» у 2015 році реалізувало на 150800,52 грн. більше, ніж у 2016 році та на 266946,08 грн., аніж у 2014 році. А мило у 2015 році реалізували на суму 327976,02 грн., що на 119990,61 грн. більше, ніж у 2016 році. У 2014 році реалізації мила на підприємстві не спостерігається.

Сума, на яку ТОВ «КЕЗПХ» реалізовувало засоби для миття підлоги, чищення та прання щороку мала тенденцію до зростання.

Продукцію, яка реалізовується на підприємстві під загальною назвою «ВІО» відображено на рисунку 2.

Як видно з рисунка 2, найбільшу частку цієї продукції займає BIO Naturell (39,35%), а найменшу BIO Green (0,01%).

Продукцію BIO Green та BIO Naturell ТОВ «КЕЗПХ» почало виробляти та реалізовувати тільки у 2015 році. У 2016 році обсяги реалізації продукції BIO Naturell зменшилися. Так, у жовтні 2016 року підприємство реалізувало рідкого мила на 662410,55 грн. та шампуню для волосся на 889995,57 грн., менше, аніж у 2015 році.

Продукцію BIO formula та BIO НЯНЯ ТОВ «КЕЗПХ» реалізовувало у більших обсягах у 2016 році, аніж це було у 2015 році. А продукцію BIO засіб для миття скла 750 мл. підприємство реалізувало у 2016 році на 105 927,83 грн. менше, ніж у 2015 році.

Продукцію BIO Naturell ДОЙ ПАК ТОВ «КЕЗПХ» почало реалізовувати у 2016 році. Обсяг реалізації покупцям становив 1586865,97 грн.

BIO Ag+ підприємство реалізовувало у жовті 2015 року на суму 102 147,11 грн., що на 70 676,51 грн. більше, ніж у попередньому році та на 58 346,94 грн. менше, ніж у 2016 році.

Що стосується промислової хімії, то вона складається з продукції торгової марки «Чистюня» та продукції для автомобілів. Обсяги реалізації торгової марки «Чистюня» протягом років, що аналізується зростали, а обсяги продукції для автомобілів – зменшилися у 2016 році, порівняно з попереднім, окрім продукції, що випускається у 5 літрових каністрах.

У 2016 році ТОВ «КЕЗПХ» почало реалізовувати морську сіль. Обсяг її реалізації становив 446129,93 грн.

Виходячи з наведених вище даних, можна зробити висновок, що ТОВ «КЕЗПХ» протягом років, що аналізуються, нарощує обсяги реалізації своєї продукції досить непоганими темпами. Особливе зростання спостерігається у 2015 році порівняно з попереднім.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз виробництва та реалізації готової продукції ТОВ «КЕЗПХ» показав, що підприємство досить активно здійснює свою діяльність протягом років, що аналізуються, оскільки спостерігається збільшення даної продукції на ринках збуту, що, в свою чергу, збільшує кількість покупців. Зростання обсягів реалізації, в даному випадку, може бути спричинене досить невисокою ціною, але при цьому хорошої якості продукції.

Проведений аналіз обсягів виробництва та реалізації готової продукції на підприємстві відіграє важливу роль в його діяльності. Оскільки, за допомогою аналізу досягається високий рівень управління підприємством та планування його розвитку в складних умовах конкурентного ринку.

Список літератури:

1. Аналіз виробництва та реалізації продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ekonomikam.com/ecfins-1508-1.html.
2. Гнатенко Є. П. Аналіз збалансованості обсягів виробництва та реалізації продукції на підприємстві / Є. П. Гнатенко // Ефективна економіка. – 2013. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2310.
3. Грабовецький Б. Є. Економічний аналіз: навчальний посібник / Б. Є. Грабовецький. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
4. Прокопенко І. Ф., Ганін В. І. Методика і методологія економічного аналізу: навчальний посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Ганін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 430 с.

Сафарова А.Т., Корольчук И.Р.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВА И РЕАЛИЗАЦИИ ГОТОВОЙ ПРОДУКЦИИ НА ПРИМЕРЕ ПРЕДПРИЯТИЯ БЫТОВОЙ ХИМИИ

Аннотация
В статье рассмотрены цели и задачи анализа производства и реализации продукции. Был проведен анализ динамики производства и реализации продукции предприятия бытовой химии. Исследовано ассортимент продукции, ее количество и объем производства. Проанализирована структура произведенной и реализованной продукции на предприятии бытовой химии.
Ключевые слова: готовая продукция, анализ, бытовая химия, производство, реализация.

Safarova A.T., Korolchuk I.R.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

AN ANALYTICAL STUDY OF PRODUCTION AND SALES OF FINISHED GOODS ON AN EXAMPLE OF A HOUSEHOLD CHEMICAL COMPANY

Summary
The article considers the purpose and tasks of the analysis of production and sales of products. An analysis of the dynamics of production and sales of household chemical products was conducted. The assortment of production, its quantity and volume of production are investigated. Analyzed the structure of produced and sold goods at the household chemistry enterprise.
Keywords: finished goods, analysis, household chemistry, production, realization.

УДК 336.773

ПЕРСПЕКТИВИ КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ ДЕРЖАВНИМИ БАНКАМИ

Сич О.А., Дьокіна К.І.
Львівський національний університет імені І.Я. Франка

У статті розглянуто роль малого бізнесу, який є важливою складовою будь-якої держави. Досліджено сучасний стан розвитку малого бізнесу в Україні. Визначено, що саме малий бізнес найбільш своєчасно реагує на зміни на фінансовому ринку, а також він надає потрібної стійкості економіці. У статті наведені різноманітні дієві підходи до покращення фінансового забезпечення малого бізнесу. Розкрито особливості підтримки державними банками розвитку малого підприємництва в Україні.
Ключові слова: підтримка розвитку, малий бізнес, програма кредитування, державний банк, стан розвитку.

Постановка проблеми. Малий бізнес є потужною основою будь-якої держави, яка в свою чергу повинна створювати умови для розвитку і процвітання малого і середнього підприємництва(МСП). Серед основних завдань державного регулювання цього сектору економіки, що визнані європейським співтовариством, є запобігання їх банкрутства та зорієнтовування органів державної влади на потреби МСП через доступ до публічних закупівель та можливостей отримання фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики розвитку малого підприємництва присвятили свої праці Г.О. Поліщук [7] в частині державної підтримки розвитку малого підприємництва через призму вітчизняного та зарубіжного досвіду; В.А. Табінський, В.М. Телятник, А.П. Сімон [10] щодо проблем та перспектив розвитку малого бізнесу в Україні; В.І. Варцаба, Г.М. Кампо [1] стосовно проблем фінансового забезпечення розвитку МСП та багато інших. Однак, в умовах змінного економічного середовища, недостатньо досліджено сучасні можливості доступу МСП до кредитних ресурсів та перспективи співпраці України з міжнародними фінансовими інституціями у цій сфері.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим є створення можливостей виходу МСП на європейський ринок, впровадження інновацій та енергоефективності. Усе це неможливе без вирішення проблеми фінансування, що в умовах сьогодення набуває гострої актуальності. Ефективна діяльність малого бізнесу в першу чергу залежить від кредитування банківських установ, де чільне місце мають посідати державні банки. Тому саме перспективам державного кредитування малого та середнього підприємництва через мережу державних банків присвячено дане дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення проблем та обґрунтування перспектив кредитування малого підприємництва в Україні з визначенням пріоритетних шляхів фінансового забезпечення його розвитку.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні зрозуміло стає, що саме малий бізнес найбільш своєчасно реагує на зміни на фінансовому ринку, а також, що важливо, саме він надає потрібної стійкості економіці. Притаманною ознакою малого бізнесу є здатність вчасно реагувати на зміни споживчого попиту, завдяки чому формується потрібна рівновага на споживчому ринку. Конкуренція за рахунок малого підприємництва має позитивний вплив на кон'юнктуру ринку, забезпечує зайнятість населення та економічне зростання. В той же час, економічний ризик у сфері малого бізнесу вищий ніж у великих компаній, тому їхнє існування таке нетривале. Ця сфера є найбільш вразливою і в економічно розвинених країнах,тому малим підприємствам притаманна низка труднощів, характерна не лише для вітчизняних МСП.

На жаль, сьогодні в Україні відсутній дієвий механізм підтримки, розвитку і захисту малого бізнесу і малого підприємництва. Про це свідчать проблеми, що зустрічаються в процесі функціонування підприємств бізнесу. Тому перед урядом, зацікавленими організаціями відкривається широке поле діяльності. При цьому синхронно слід розвивати як державну систему підтримки бізнесу, так і ініціативу підприємців, малих, середніх підприємств по об'єднанню зусиль у сфері розвитку МСП [6].

Аналізуючи сучасний стан малого бізнесу в Україні розглянемо один із основних його показників – динаміку зміни кількості суб'єктів малого підприємництва за період з 2011-2016 рр. (табл. 1) та порівняємо його з обсягами кредитування економіки банківською системою [4].

Таблиця 1

Динаміка кількості МСП та банківського кредитування у 2011-2016 рр.

Роки	Суб'єкти малого підприємництва, одиниць			Кредити видані млн. грн.
	у тому числі		Усього, одиниць	
	підприємства	фізичні особи-підприємці		
2011	354283	1325619	1679902	750536
2012	344048	1234831	1578879	813864
2013	373809	1328392	1702201	694381
2014	324598	1590448	1915046	799228
2015	327814	1630571	1958385	873611
2016	291154	1558880	1850034	713974

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Як видно з таблиці 1, за даними Державної служби статистики про діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікро підприємництва в 2016 р. [4] в Україні функціонувало 291154 малих підприємств (або 15,7% від загальної кількості) та 1558880 фізичних осіб-підприємців (або 84,3% від загальної кількості). Для порівняння, в економічно розвинених країнах кількість малих підприємств теж перевищує 80% від їхнього загального числа.

Впродовж 2011-2012 рр. відбувається зменшення кількості суб'єктів малого бізнесу та невелике зростання у 2013-2015 рр. (рис. 1). Варто відзначити, що динаміка кредитування повторює тренд динаміки активності МСП та вказує на існування тісного зв'язку між обсягами наданих кредитів та діловою активністю МСП. Для аналізу використані дані кредитних портфелів банків без виділення частини, спрямованої на фінансування МСП, оскільки отримання цієї інформації виявилось утрудненим – така статистика на рівні банківської системи не ведеться. Це, в свою чергу, утруднює якісний аналіз тенденцій кредитування сектору МСП в Україні. Однак, наведені цифри дозволяють стверджувати, що можливості дешевого кредитування, на рівні з прозорістю податкової системи, чинять вирішальний вплив на підприємницьку активність в державі.

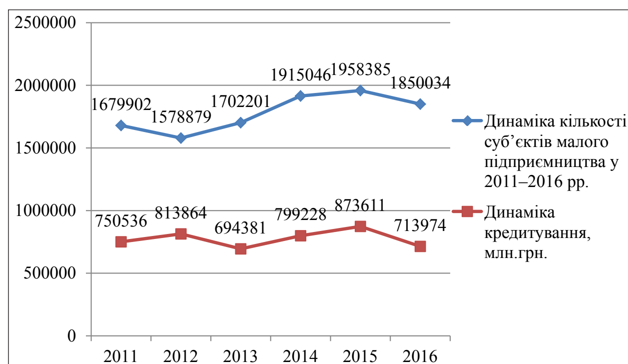

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів малого підприємництва у 2011-2016 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Аналіз умов ведення малого та середнього підприємництва в Україні дозволив виявити наступні проблеми розвитку [2]:

1. Загальний стан економіки. На тенденції розвитку малого підприємництва безпосередньо впливає негативна динаміка основних макроекономічних показників. Підприємництво функціонує як один з елементів реальної економічної системи, тому реагує на всі зміни (позитивні і негативні), які відбуваються в економіці країни.

2. Відсутність достатнього стартового капіталу, власних фінансових ресурсів, сировини, матеріалів, приміщень і обладнання. До цієї проблеми додаються: низька інвестиційна активність, відсутність стимулів для інвестицій; проблеми з доступом до кредитів, недостатні зв'язки з міжнародними фінансовими організаціями по залученню інвестицій і гарантій.

3. Недосконалість податкової системи. Сучасною податковою системою держава створила сприятливі умови для переходу підприємств у тіньовий сектор економіки. Так, через високі відрахування до фонду заробітної плати, єдиного соціального внеску багато малих підприємств ведуть подвійну бухгалтерію. Більшість підприємств в тій чи іншій мірі приховують свої доходи, щоб платити менший податок. Неефективне оподаткування розглядається як основна перешкода в розвитку сектора малого бізнесу.

4. Проблеми з доступом до кредитів, недостача заставного майна, високі процентні ставки банків. Як правило, суб'єкти малого бізнесу потребують невеликі і довгострокові кредити з рівномірним погашенням заборгованості. Однак не кожен з ним може платити за високими процентними ставками. В свою чергу, банки неохоче розвивають відносини с малими підприємствами через високий ризик за поверненням кредитів.

Сьогодні для забезпечення розвитку малого бізнесу в Україні підприємці потребують забезпечення стабільної податкової системи, встановлення прозорої, простої, зрозумілої системи; вдосконалення чинних законів, що регулюють підприємницьку діяльність; забезпечення реалізації й захисту соціальних і економічних прав та інтересів підприємців за рахунок вдосконалення правового механізму; формування фінансово-кредитної підтримки підприємства; зменшення процентних банківських ставок.

З метою покращення стану та подальшого розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року розроблено відповідну Стратегію. У розділі «Забезпечення доступу до фінансів» запропоновано ряд дієвих підходів до покращення фінансового забезпечення МСП. Зокрема:

– розвиток інструментів гарантування кредитів через створення незалежного та надійного фонду гарантування кредитів, який надаватиме адресну допомогу діючим МСП з надійними бізнес-планами; співпрацю з комерційними банками щодо розвитку механізмів кредитно-гарантійного забезпечення МСП; удосконалення нормативно-правового регулювання операцій з кредитними гарантіями, вироблення оптимальних, прозорих правил відбору претендентів на отримання гарантій;

– розроблення та сприяння подальшому впровадженню спеціальних схем кредитування і фінансування (венчурний капітал, фонди гарантування тощо) зі стимулюванням і сприянням участі приватного сектору як джерела фінансування МСП;

– створення фонду гарантування кредитів за програмою EU SURE;

– стимулювання більш активного використання лізингових послуг шляхом створення сприятливої законодавчої бази; розвитку механізму сублізингу; розширення структур лізингу, розвитку системи гарантій; зниження вартості лізингу з метою послаблення фінансового навантаження на учасників лізингової угоди;

– розширення доступу до програм кредитування через трансформування міжнародних запозичень у кредитні ресурси для МСП за такими напрямками фінансування інвестицій, як впровадження нових технічних або технологічних рішень, придбання техніки та обладнання, розширення, адаптація та модернізація виробництва, комерційних або сервісних потужностей;

– сприяння доступу стартапів до фінансування в рамках міжнародних програм розвитку;

– стимулювання кредитування експортоорієнтованих МСП;

– сприяння розвитку небанківських форм фінансування суб'єктів МСП (в тому числі через кредитні спілки, краудфандінг та інститути фондового ринку);

– адаптація умов проведення тендерів при здійсненні державних закупівель для участі малого і середнього бізнесу;

– підтримка впровадження МСП міжнародних стандартів фінансової звітності;

– розвиток інструментів фінансової освіти для мікро та малого бізнесу для поширення використання наявних інструментів та ринкових можливостей.

Вважаємо, що ряд запропонованих заходів, таких як створення фондів гарантування кредитів та венчурних фондів, запровадження лізингових послуг для МСП потребує вдосконалення нормативно-правової бази, а отже і відповідне відтермінування їх реалізації. Засоби державної підтримки фінансування МСП, якими уже зараз можуть користуватись підприємства, є кредитні програми, що дозволяють трансформувати «дешеві» кошти міжнародних організацій у ресурси розвитку МСП.

На сьогодні активно розробляють та впроваджують кредитні програми для МСП державні фінансові установи. У таблиці 2 проаналізовано кращі умови кредитування підприємств малого та середнього підприємництва України державними банками.

Таблиця 2

Кредитування МСП в Україні станом на 2017 р. у %

Банк	Ставка	Разова комісія	Щомісячна комісія	Перший внесок
Ощадбанк	19,0%	0,2%	відсутня	від 25%
Укрексімбанк	17,5%	Відсутня	0,0% від суми	від 0%
Приват-Банк	19,0%	Відсутня	відсутня	0%

Джерело: розробка автора за даними [12]

Ці програми стали можливими за рахунок здешевлення надання банками позик для кредитування МСП на основі угод про співпрацю з різноманітними іноземними фондами та структурами (Німецько-український Фонд, Європейський інвестиційний банк, Фонд WesternNIS тощо) [3].

Зокрема, Ощадбанк та Німецько-Український фонд (НУФ) підписали Меморандум про стратегічне співробітництво. Згідно з меморандумом Ощадбанк отримав кредитну лінію для подальшого кредитного фінансування підприємств мікро-, малого та середнього бізнесу та технічну допомогу на розвиток банківських продуктів та модернізацію кредитних процесів для зазначеного сегмента клієнтів. Це ще один важливий крок на шляху активної трансформації та співпраці Ощадбанку з міжнародними фінансовими організаціями [5].

Ощадбанку було запропоновано безпрецедентні умови щодо надання кредитних коштів та обсягу технічної допомоги, оскільки партнером НУФ може бути лише банк, для якого сегмент МСП є пріоритетним, та банк, фінансова надійність якого є безсумнівною. Кредитну лінію фонду буде спрямовано на фінансування найбільш вразливого сектора економіки країни – малих підприємств. Програма передбачає в тому числі підтримку бізнесу за допомогою консультацій щодо ведення бізнесу в Європі [5].

Ощадбанк у рамках Стратегії розвитку продовжує впроваджувати програму модернізації найбільшої і найстарішої банківської мережі. Для нового бізнес-напряму – МСП – Ощадбанк запровадив нову модель обслуговування, що було сприйнято клієнтами позитивно та зумовило приріст залишків коштів на їх поточних та депозитних рахунках майже втричі. Станом на 01.12.2016 залишки на рахунках суб'єктів господарювання становили майже 10,0 млрд. грн., здійснено перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності тощо [5].

Щодо ПриватБанк, то у другому кварталі 2017 року банк запропонував та видавав кредити за програмою «КУБ» для понад 5000 клієнтів малого бізнесу. Зараз ПриватБанк продовжує активно розвивати національну програму підтримки підприємництва «КУБ», яка є одним з пріоритетних напрямків роботи банку. Місія цієї програми – фінансуючи підприємців, створювати нові робочі місця. І в тому числі завдяки доступності такого виду мікрокредитування позичальники ПриватБанку з 2016 року вже створили 207021 нове робоче. Програма «КУБ» дає можливість будь-якому підприємцю або юридичній особі (крім державних і комунальних підприємств) отримати фінансування для розвитку власної справи [11].

Що стосується проекту фінансування МСП через Укрексімбанк, то за рахунок отриманих міжнародних коштів банк буде надавати середньо – і довгострокові кредити на розвиток експортного потенціалу малого і середнього бізнесу. Світовий банк підписав договір з державним Укрексімбанком про одержання під суверенну гарантію кредитних ресурсів у сумі 100 млн. дол. США строком до 35 років для реалізації проекту доступу до довгострокового фінансування. Відбір позичальників і банків-учасників проекту проводитиметься за узгодженими зі Світовим банком критеріями та вимогами законодавства України та Європейського Союзу [9].

Висновки і пропозиції. Зі статистичних даних випливає, що малий бізнес в Україні знаходиться в нестабільній стадії свого розвитку. Слабкий розвиток приватного підприємництва в державі зазвичай пояснюються складнощами адміністрування і недоліками регуляторного середовища та недостатнім доступом цієї категорії підприємств до позикових ресурсів. Варто зазначити, що до фінансових криз 2008 та 2014 років позики для малого і середнього бізнесу не були серед пріоритетних банківських продуктів. Основні зусилля фінансистів були спрямовані в інші сфери – на завоювання великих корпоративних клієнтів, а також на видачу позик фізичним особам, які й приносили банкам основний дохід. Дана стратегія виявилась неефективною та потребує зміни.

Щоб забезпечити ефективне функціонування малого бізнесу потрібна підтримка з боку держави. Необхідно покращити правові механізми кредитування малого бізнесу. Для реалізації цього потрібно внести відповідні зміни до Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва», стимулювати банківські структури вдосконалювати технологію кредитування підприємств малого бізнесу; прискорити процес створення державного фонду гарантування кредитів для розподілу ризиків при кредитуванні МСП; дотримуватись розробленої стратегії розвитку МСП, створювати інституційне середовище розвитку МСП. Останнє дозволить підвищувати компетенції МСП, впроваджувати інновації, страхуватись від ризиків та залучать альтернативні джерела фінансування [8].

Держава повинна взяти на себе роль рушійної сили такого розвитку, адже саме діяльність малого та середнього підприємництва стає запорукою економічного процвітання держави. Нарощування потенціалу МСП повинне відбуватись з використанням успішного зарубіжного досвіду та європейських стандартів. Проаналізовані в дослідженні програми кредитування МСП, здійснені Ощадбанк (запровадив нову модель обслуговування МСП), Укрексімбанк (кредитування за рахунок отриманих коштів на середньо – і довгострокову перспективу для розвитку експортного потенціалу МСП) та ПриватБанк (розвиток національної програми підтримки підприємництва «КУБ») вартують уваги і, за певного вдосконалення, запровадження у інших банківських установах.

Варто відзначити досвід Ощадбанку, який обрав інтегрований курс та з використанням зарубіжного досвіду впроваджує комплексну програму модернізації найбільшої і найстарішої банківської мережі України. Те що, Ощадбанк співпрацює з міжнародними фінансовими організаціями, робить державний банк більш стабільним і безпечним для суспільства і бізнесу, а також розкриває нові можливості для фінансової підтримки малого та середнього підприємництва в Україні.

Список літератури:

1. Варцаба В.І., Кампо Г.М. Проблеми фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу / В.І. Варцаба, Г.М. Кампо // Економіка та управління національним господарством: науковий вісник / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород: УжНУ, 2014. – № 44. – С. 122-125.
2. Добуляк Л.П., Цегелик Г.Г. Проблемы развития малого предпринимательства в Украине / Л.П. Добуляк, Г.Г. Цегелик // Экономика и управление: журнал / Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, 2014. – С. 123-128.
3. Кредити для малого та середнього бізнесу: задорогі та небезпечні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ckp.in.ua/finance/17653.
4. Офіційний сайт Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
5. Ощадбанк розпочинає стратегічне співробітництво з Німецько-Українським фондом щодо кредитування малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.oschadbank.ua.
6. Папп В.В. Сучасний стан і тенденції розвитку малого підприємництва в Україні / В.В. Папп // Бізнес Інформ. – 2013. – № 6. – С. 160-164. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_6_27.
7. Поліщук Г.О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід / Г.О. Поліщук // Актуальні проблеми державного управління / Харків. рег. ін.-т. дер. управ. – Харків: НАДУ, 2017. – 1(51). – С. 1-9.
8. Сич О.А., Нітман І.І. Аналіз впливу інституційного середовища на розвиток малого та середнього підприємництва / О.А. Сич, І.І. Нітман // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал / Чернігів. нац. технол. ун-т. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – № 2(10). – С. 111-118.
9. Спільна з ЄІБ Програма кредитування МСП та установ із середньою капіталізацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.eximb.com.
10. Табінський В.А. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні [Текст] / В.А. Табінський, В.М. Телятник, А.П. Сімон // Молодий вчений. – 2017. – № 3.
11. У другому кварталі ПриватБанк видав малому бізнесу понад 5000 кредитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bankchart.com.ua.

Сыч О.А., Дьокина Е.И.
Львовский национальный университет имени И.Я. Франко

ПЕРСПЕКТИВЫ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА ГОСУДАРСТВЕННЫМИ БАНКАМИ

Аннотация
В статье рассмотрена роль малого бизнеса, который является важной составляющей любого государства. Исследовано современное состояние развития малого бизнеса в Украине. Определено, что именно малый бизнес наиболее своевременно реагирует на изменения на финансовом рынке, а также он дает нужной устойчивости экономике. В статье приведены различные действенные подходы к улучшению финансового обеспечения малого бизнеса. Раскрыты особенности поддержки государственными банками развития малого предпринимательства в Украине.
Ключевые слова: поддержка развития, малый бизнес, программа кредитования, государственный банк, состояние развития.

Sich O.A., Dokina K.I.
Lviv National University named after I.Ya. Franko

PROSPECTS FOR CREDITING OF SMALL BUSINESS BY STATE BANKS

Summary
The article examines the role of small business, which is an important component of any state. The present state of small business development in Ukraine is investigated. It is determined that the small business is the most timely response to changes in the financial market, and it provides the necessary stability to the economy. The article provides a variety of effective approaches to improving the financial security of small businesses. The features of support by state banks for small business development in Ukraine are revealed.
Keywords: development support, small business, lending program, state bank, state of development.

УДК 336

ШЛЯХИ ТА РЕЗЕРВИ ЗБІЛЬШЕННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Смолінська С.Д., Мельник Н.П.
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті обґрунтовано шляхи та резерви збільшення прибутку підприємства в умовах економічної кризи. Розглянуто підходи до поняття «прибуток» у наукових працях дослідників. Досліджено основні завдання управління прибутком підприємства. Проаналізовано групи резервів збільшення прибутку підприємства в умовах економічної кризи та обґрунтовано їх застосування у напрямі покращення діяльності господарюючих суб'єктів.

Ключові слова: прибуток підприємства, управління прибутком, резерви, економічна криза.

Постановка проблеми. В умовах товарно-грошових відносин основним показником, що характеризує кінцевий фінансовий результат виробничо-господарської діяльності підприємства, є прибуток, який є безпосередньою метою виробництва. Прибуток створює визначені гарантії для подальшого існування підприємства, оскільки тільки його накопичення у вигляді різних резервних фондів допомагає переборювати наслідки ризику, пов'язаного з реалізацією товарів на ринку.

Проте в сучасних кризових умовах існування прибуток виступає найпроблемнішою фінансовою категорією. Саме прибуток забезпечує інтереси держави, власників, найманого персоналу підприємства, а також є головною рушійною силою ринкової економіки, тому пошук шляхів та резервів його збільшення є актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління формування прибутку підприємства завжди перебувала в центрі уваги науковців. Спробу розкрити сутність прибутку робили такі класики політекономії, як Д. Мілль, Д. Рікардо, Н. Сеніор, А. Сміт, Ж.-Б. Сей, І. Фішер. Також даній проблемі присвячена значна кількість наукових праць сучасних вчених, а саме: І.А. Бланк, А.М. Поддєрьогін, В.П. Савчук, А.Л. Бадалов, А.А. Мазаракі, А.С. Шеремет, Л.А. Лахтіонова, М.В. Бець, О.В. Павловська, Р. Солоу та інші.

Мета статті – визначити економічну сутність поняття «прибутоку підприємства» як ключового показника ефективності виробництва та дослідити шляхи його зростання.

Об'єкт дослідження – процес управління формування та використання прибутку на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою фінансовою категорією, яка відображає позитивний фінансовий результат господарської діяльності підприємства, характеризує ефективність виробництва і свідчить про обсяг та якість виробленої продукції, рівень собівартості є прибуток. Прибуток відіграє важливу роль у ліквідації бюджетного дефіциту, стабілізації господарства, подоланні кризових явищ.

Прибуток – це кінцевий результат діяльності підприємства, що характеризує абсолютну ефективність його роботи. В умовах ринкової економіки прибуток є найважливішим фактором стимулювання виробничої і підприємницької діяльності підприємства. Саме цей показник створює фінансову основу для розширення діяльності, задоволення соціальних і матеріальних потреб трудового колективу. Податок на прибуток стає також головним джерелом формування надходжень до бюджету (державного, місцевого).

За рахунок прибутку погашають боргові зобов'язання підприємства перед банком та інвесторами. Отже, прибуток є головним узагальненим показником у системі оцінювальних показників ефективності виробничої, комерційної і фінансової діяльності підприємства. Сума прибутку, яку одержує підприємство, зумовлена обсягом реалізації продукції, и якістю і конкурентоспроможністю на внутрішньому і зовнішньому ринках, асортиментом, рівнем витрат та інфляційних процесів, що супроводжують становлення ринкових відносин.

Існують різні підходи науковців до трактування поняття «прибуток підприємства». Серед вітчизняних та закордонних учених існують певні суперечності щодо визначення поняття прибуток.

І.А. Бланк, одним із перших в Україні використовує поняття співвідношення ризику і доходу, визначає прибуток як мірило фінансового здоров'я підприємства, як втілений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності та є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення цієї діяльності [2].

Є.Ф. Брігхем вважає прибуток однією з основних категорій товарного виробництва. Це передусім виробнича категорія, яка характеризує відносини, що складаються у процесі суспільного виробництва [3].

В.П. Савчук характеризує прибуток як основний критерій ефективності господарювання.

А.М. Поддєрьогін визначає прибуток як частину заново створеної, виробленої та готової до розподілу вартості. Таким чином, наголошується на важливості процесу реалізації виробленого продукту за кошти [4].

А.С. Шеремет визначає прибуток, як основне власне внутрішнє фінансове джерело, яке забезпечує розвиток підприємства на принципах самофінансування.

Проаналізувавши всі вище зазначені тлумачення категорії прибуток, можна зазначити, що прибуток у класичному розумінні – це різниця між виручкою підприємства від реалізації продукції (товарів, послуг, робіт) та витратами на її

виробництво, тобто собівартістю. Саме таке розуміння прибутку закладено в усіх законодавчих актах України, крім законодавства про оподаткування прибутку. Відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємства», прибутком вважається сума валових доходів, тобто доходів від усіх видів діяльності, скоригована певним чином для цілей оподаткування, зменшена на суму валових витрат підприємства і на вартість зносу (амортизації) основних і нематеріальних активів [5].

Прибуток виконує дві найважливіші функції:

1) характеризує кінцеві фінансові результати діяльності підприємства, розмір його грошових нагромаджень;

2) є головним джерелом фінансування витрат на виробничий і соціальний розвиток підприємства (податок на прибуток – найважливіший елемент доходів державного бюджету) [6].

Одним з найбільш важких завдань підприємства є оптимальне управління прибутком.

Управління прибутком являє собою систему функцій, методів, інструментів, важелів, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням прибутку, що застосовуються з метою досягнення тактичних і стратегічних цілей. Управління прибутком включає в себе три взаємопов'язані підсистеми: формування, розподіл та використання.

Головними цілями управління прибутком є:

– збільшення доходів підприємства;

– зменшення витрат на виробництво (реалізацію);

– формування та реалізації ефективної податкової політики;

– оптимальний розподіл прибутку.

Відповідно до головних цілей, система управління прибутком дає змогу вирішувати наступні основні завдання управління формування прибутку (рис. 1).

Щоб постійно забезпечувати зростання прибутку, потрібно шукати невикористані можливості його збільшення, тобто резерви зростання.

Резерви – це запаси, ресурси, кошти, що зберігаються і при потребі можуть використовуватися для певної мети. Вони виявляються на стадіях планування, виробництва та реалізації продукції. У процесі виявлення резервів виділяють три етапи:

I. аналітичний – етап виявлення і кількісної оцінки резервів;

II. організаційний – етап розробки комплексу технічних, організаційних, економічних і соціальних заходів, які повинні забезпечити використання виявлених резервів;

III. функціональний – етап реалізації заходів і контролю їх виконання.

У таблиці 1 наведено основні джерела резервів підвищення прибутковості діяльності підприємства.

Отже, основними джерелами резервів збільшення величини прибутку можна назвати збільшення обсягу реалізації виробленої продукції, зниження її собівартості, підвищення якості товарної продукції, реалізації її на більш вигідних ринках, пошук нових підходів до споживача, оптимізація витрат фінансових ресурсів на підприємстві. Лише вміле використання всієї системи резервів може забезпечити достатні темпи зротання прибутку на підприємстві.

Висновки і пропозиції. Таким чином, прибуток – це кінцевий результат діяльності будь-якого

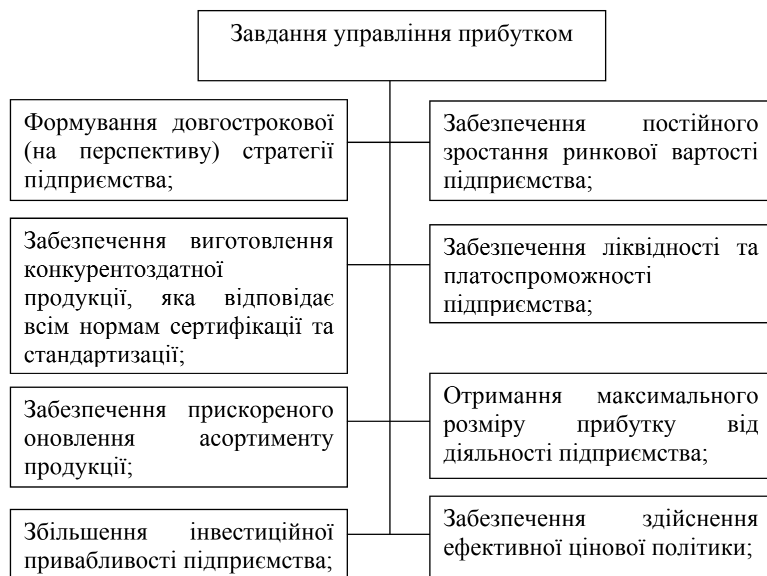

Рис. 1. Основні завдання управління прибутком підприємства

Таблиця 1

Основні групи резервів збільшення прибутку підприємства в умовах економічної кризи

Група резервів	Перелік резервів
Резерви збільшення обсягу товарообороту	- здійснення ефективної маркетингової політики у сфері збуту товарів; - удосконалення вивчення та прогнозування споживчого попиту; - застосування дієвих та ефективних рекламних заходів; - підвищення якості товарної продукції; - постійне оновлення та доповнення асортименту товарів.
Резерви зростання рівня доходу від реалізації товарів	- пошук вигідних ринків збуту; - скорочення кількості посередників при закупівлі та реалізації продукції; - застосування нетрадиційних форм та каналів збуту товарів (біржі, аукціони, ярмарки, електронна торгівля та інші сучасні види збуту товарів); - використання ноу-хау в діяльності підприємства; - розвиток власного виробництва;
Резерви удосконалення використання прибутку	- зниження собівартості товарної продукції; - здійснення ефективної податкової політики на підприємстві, перехід на спрощену систему оподаткування, дотримання податкової дисципліни з метою уникнення економічних санкцій.

підприємства, який характеризує абсолютну ефективність його роботи. Для його нарощення підприємства повинні активно шукати всі можливі шляхи вдосконалення виробництва, підвищення конкурентоспроможності власної продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках, залучати всі виявлені резерви в процес виробничої діяльності, раціонально використовувати матеріальні, фінансові та людські ресурси. Важливим джерелом підвищення прибутку є раціональне використання його резервів шляхом підвищення товарообороту, зростання рівня доходу від реалізації товарів та удосконалення використання загалом.

Список літератури:

1. Зінченко Т. Управління прибутком і рентабельністю підприємства в умовах ринкової економіки / Т. Зінченко // Вісті ДВ. – 2005. – 1 липня.
2. Грещак М.Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: Навч. посіб. / М.Г. Грещак, О.М. Гребешкова. – К.: КНЕУ. – 2010. – 103 с.
3. Дзюбенко Л.М. Організаційно-економічне забезпечення прибутковості підприємства / Л.М. Дзюбенко. – К., 2015. – 22 с.
4. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства / С.Ф. Покропивний. – К.: КНЕУ, 2000. – 528 с.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах, т. 2 / За ред. С.В. Мочерний та ін. – К.: Вид.центр «Академія», 2012. – 952 с.
6. Рябенко Г.М. Шляхи покращення фінансового стану підприємства / Г.М. Рябенко // Всеукраїнський науково-виробничий журнал: Інноваційна економіка. – 2012. – № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2012_7/105.pdf.
7. Сидяга Б. Механізми управління формуванням і використанням прибутку підприємствами / Б. Сидяга // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 1(26). – 41 с.

Смолинска С.Д., Мельник Н.П.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПУТИ И РЕЗЕРВЫ УВЕЛИЧЕНИЯ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Аннотация
В статье обоснованы пути и резервы увеличения прибыли предприятия в условиях экономического кризиса. Рассмотрены подходы к понятию «прибыль» в научных трудах исследователей. Исследованы основные задачи управления прибылью предприятия. Проанализированы группы резервов увеличения прибыли предприятия в условиях экономического кризиса и обосновано их применение в направлении улучшения деятельности хозяйствующих субъектов.
Ключевые слова: прибыль предприятия, управление прибылью, резервы, экономический кризис.

Smolinska S.D., Melnyk N.P.
Ivan Franko National University of Lviv

WAYS AND RESERVES FOR IMPROVEMENT OF ENTERPRISE INCOME IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC CRISIS

Summary
The article substantiates the ways and the reserves for increasing the company's profit in the conditions of the economic crisis. Approaches to the concept of «profit» in the research papers of researchers are considered. The main tasks of enterprise profit management are investigated. The groups of stocks of increase of profit of an enterprise in the conditions of an economic crisis are analyzed and their application in the direction of improvement of activity of economic entities is substantiated.
Keywords: profit of enterprise, profit management, reserves, economic crisis.

УДК 631.1

МОДЕЛЮВАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ СИСТЕМИ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ

Стільник В.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Виявлено особливості функціонування сільськогосподарського товаровиробника в умовах ринку. Досліджено взаємодію системи обслуговуючих кооперативів та сільськогосподарських товаровиробників. Обґрунтовано доцільність створення кооперативів. Зазначено актуальність моделювання оптимізації взаємодії. Запропонована система обслуговуючих кооперативів районного агропромислового об'єднання.
Ключові слова: сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, модель, оптимізація, система, агропромислове об'єднання.

Постановка проблеми. Чітко виявити позицію сільськогосподарських кооперативних формувань на ринку, їх конкурентний статус та можливий конкурентний потенціал можна за допомогою моделювання оптимізації їх взаємодії з товаровиробниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений огляд економічної літератури показав, що на сьогоднішній день немає єдиної методики побудови моделі оптимізації взаємодії системи обслуговуючих кооперативів і сільськогосподарських товаровиробників. Різні методики моделювання функціонування підприємств, які використовуються практиками і науковцями країн з ринковою економікою досить успішно адаптовано до вимог та особливостей економічних відносин у вітчизняній економіці. Методичні підходи до побудови моделі оптимізації функціонування системи обслуговуючих кооперативів досліджували відомі вчені П. Саблук, Д. Карич, Ю. Коваленко, О. Шпичак, О. Могильний, Л. Молдаван, Ю. Ушкаренко, С. Майстро та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до проведених науковцями досліджень, існує достатньо відпрацьована система показників ефективності функціонування системи обслуговуючих кооперативів, що визначається як відношення кінцевого результату діяльності до суми витрат на виробництво та реалізацію продукції з урахуванням тимчасового досягнення ефективності діяльності. Але недостатньо розкриті питання, щодо моделювання оптимізації взаємодії саме системи обслуговуючих кооперативів і сільськогосподарських товаровиробників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є побудова моделі оптимізації взаємодії обслуговуючих кооперативів і сільськогосподарських товаровиробників та системи обслуговуючих кооперативів районного агропромислового об'єднання.

Виклад основного матеріалу. Оптимізувати взаємодію системи обслуговуючих кооперативів і сільськогосподарських товаровиробників можна за допомогою методу циклів, сутність яких є в дослідженні сукупності основних найбільш характерних взаємовпливаючих виробництв, послідовності виробничих процесів, які склались в певному регіоні, починаючи від виробництва сировини, її наступної переробки, до отримання готової чи до вживання продукції, виробництво якої на всіх стадіях пов'язано з споживанням енергії, різного технологічного обладнання, транспортних засобів та іншого.

При постановці економіко-математичної задачі Первомайського району Миколаївської області було здійснено якісний аналіз його специфіки і, в першу чергу, природно-кліматичних умов, історичних навичок населення по вирощуванню певних сільськогосподарських культур, здійснення їх переробки. Враховуючи неможливість кількісного вимірювання цих факторів, їх вплив враховується при наборі сільськогосподарських культур, склад тваринницьких галузей, перелік галузей переробної промисловості, які функціонують або могли б функціонувати з урахуванням сировинної бази регіону.

Для скорочення кількості змінних моделей виносимо за її межі без варіантні галузі. Наприклад, відомий норматив виходу готової продукції із круп'яних культур, або потреба в транспортних засобах, в зернозбиральних комбайнах можуть бути розрахованими виходячи з оптимальних варіантів вирішення задачі.

До складу агропромислових циклів входять сільськогосподарські підприємства всіх форм власності, включаючи господарства населення, які виробляють рослинницьку і тваринницьку продукцію; підприємства-переробники цієї продукції, а також організації по наданню різних виробничих послуг.

Блочно-діагональна структура моделі оптимального розвитку регіонального агропромислового виробництва, в якій фермерські, приватні господарства, господарські товариства, виробничі кооперативи та господарства населення представлені окремими блоками, дозволяє виділити обмеження зв'язуючого блоку. Ці обмеження передбачають умови використання загальносистемних ресурсів і виробленої сировини. Відповідні обмеження вводяться для моделювання пропорцій між аграрними, промисловими і заготівельно-збутовими підрозділами АПК регіону.

При побудові моделі оптимізації агропромислового комплексу Первомайського району Миколаївської області ставилась мета максимізації її варіантності і скорочення обсягу робіт на підготовку техніко-економічної інформації, яка досягнута за рахунок подальшої уніфікації моделі.

Для запису структурної економіко-математичної моделі введені наступні позначення:

ц – індекс групи однакових по організаційній формі і спеціалізації сільськогосподарських підприємств;

n – індекс переробних, обслуговуючих підприємств регіону;

j – індекс змінної, яка позначає рослинницьку культуру;

l – індекс змінної, яка позначає тваринницьку галузь;

m – індекс виробничих ресурсів;

t – індекс продукції, яку виділяють на товарні цілі і переробку;

h – індекс продукції, яку виділяють на внутрішньогосподарче споживання;

u – індекс змінної, яка позначає загальну потребу l-тої галузі тваринництва або l-того виду тваринницької продукції в кормах: в ц-тому міжгосподарському комплексі або в ц-тому сільськогосподарському підприємстві;

i – індекс виду сільськогосподарських угідь.

Змінні величини:

$x_{j\text{ц}}$ – шукана площа посіву j-ї сільськогосподарської культури в ц-тому господарстві;

$x_{l\text{ц}}$ – інтенсивність розвитку l-ї тваринницької галузі в ц-тому господарстві, комплексі;

$x_{jt\text{ц}}$, $x_{jk\text{ц}}$, $x_{jh\text{ц}}$ – шукані обсяги продукції відповідного виду j-ї сільськогосподарської культури, яку виділяють на товарні цілі (включаючи переробку), корми, для передачі в міжгосподарський обмінний фонд і інші потреби в ц-тому господарстві;

$x_{t\text{ц}}$, $x_{k\text{ц}}$, $x_{h\text{ц}}$ – шукані обсяги тваринницької продукції певного виду, яку виділяє ц-те господарство для реалізації або її промислової переробки.

Постійні величини:

$a_{mj\text{ц}}$ – витрати m-того виду ресурсів на вирощування 1 га посіву j-тої сільськогосподарської культури в ц-тому господарстві;

$a_{ml\text{ц}}$ – витрати m-того виду ресурсів на одиницю розмірності (1 голови певного виду тварин або 1 центнер певного виду продукції) тваринницької галузі в ц-тому господарстві;

a_{mn} – приведені витрати m-того виду ресурсів на одиницю потужності n-го (обслуговуючого, переробного) підприємства;

$d_{pj\text{ц}}$ – вихід продукції p-го виду з 1 га посіву j-ї сільськогосподарської культури в ц-тому господарстві;

$d_{pl\text{ц}}$ – вихід продукції p-го виду на одиницю розмірності тваринницької галузі в ц-тому господарстві;

d_{pn} – вихід продукції p-го виду з одиниці потужності n-го переробного підприємства;

$C_{pjt\text{ц}}$, $C_{plt\text{ц}}$, $C_{p\text{ц}}$ – ціни реалізації одиниці p-го виду продукції j-тої культури і l-тої тваринницької галузі в ц-тому господарстві та продукції n-х переробних підприємств;

$m_{j\text{ц}}$, $m_{l\text{ц}}$, m_n – матеріально-грошові витрати на вирощування 1 га j-тої сільськогосподарської культури або одиниці розмірності l-тої галузі рослинництва в ц-тому господарстві і одиницю потужності n-го переробного підприємства;

$t_{pj\text{ц}}$, $t_{pl\text{ц}}$ – вартість перевезення 1 тони продукції p-го виду j-тої сільськогосподарської культури і l-тої галузі тваринництва із ц-го господарства в заготівельні пункти;

D_{pj}, D_{pl} – гарантовані обсяги поставок p-го виду продукції j-тої сільськогосподарської культури і l-тої галузі тваринництва.

Користуючись прийнятими позначеннями, структурна економіко-математична модель оптимізації взаємодії сільськогосподарських товаровиробників, системи обслуговуючої кооперації та переробників продукції в регіоні записується наступним чином:

Знайти максимальне значення цільової функції:

$$\sum_{p\text{ц}} C_{pjt\text{ц}} * X_{pjt\text{ц}} + \sum_{p\text{ц}} C_{plt\text{ц}} * X_{pl\text{ц}} + \sum_{n\text{ц}} C_{n\text{ц}} * X_n \rightarrow \max$$

При наступних обмеженнях:

1. По використанню виробничих ресурсів в агропромисловому комплексі району:

$$\sum_{j} a_{mj\text{ц}} * X_{j\text{ц}} + \sum_{l} a_{ml\text{ц}} * X_{l\text{ц}} + \sum_{n} a_{mn} * X_n \leq A_{m\text{ц}}$$

2. По використанню виробничих потужностей n-них переробних підприємств і специфічних ресурсів p-го виду:

$$\sum_{gn} X_{gn} \leq A_n; \sum_{pj} d_{pj\text{ц}} * X_{j\text{ц}} + \sum_{jg} X_{jg\text{ц}} - X_{pg\text{ц}} = 0$$

3. По балансам між обсягами виробництва продукції і її розподілу по цільовому призначенню, включаючи продукцію переробних підприємств:

– рослинництва: $\sum_{jp} d_{pj\text{ц}} * X_{j\text{ц}} + \sum_{jg} X_{jg\text{ц}} - X_{pj\text{ц}} = 0$

– тваринництва: $\sum_{lp} d_{pl\text{ц}} * X_{l\text{ц}} + \sum_{lb} X_{lb\text{ц}} - X_{pb\text{ц}} = 0$

4. По потребі тваринницьких галузей в кормах ($Z_{l\text{ц}}$) за рахунок власного виробництва, обміну та закупівель на стороні:

$$Z_{l\text{ц}} * X_{l\text{ц}} + \sum_{lg} Z_{l\text{ц}} * X_{lg\text{ц}} - X_{ul\text{ц}} = 0$$

5. По виконанню гарантованих зобов'язань по поставкам продукції рослинництва, тваринництва, а також продуктів переробки споживачам:

$$\sum_{j\text{ц}} X_{pj\text{ц}} \geq D_{pj}; \sum_{l\text{ц}} X_{pl\text{ц}} \geq D_{pl}$$

6. По загальній сумі транспортних витрат на перевезення сільськогосподарської продукції на заготівельні пункти та сировини до підприємств її переробки:

$$\sum_{j\text{ц}} t_{pjt\text{ц}} * X_{pjt\text{ц}} + \sum_{l\text{ц}} t_{plt\text{ц}} * X_{plt\text{ц}} + \sum t_{j\text{ц}} * X\ t_{\text{ц}} - X_t = 0$$

7. Умови невід'ємності змінних:

$X_{j\text{ц}} \geq 0$; $X_{l\text{ц}} \geq 0$; $X_{jt\text{ц}} \geq 0$; $X_{jk\text{ц}} \geq 0$; $X_{jh\text{ц}} \geq 0$;
$X_{t\text{ц}} \geq 0$; $X_{k\text{ц}} \geq 0$; $X_{h\text{ц}} \geq 0$; $X_{ul\text{ц}} \geq 0$; $X_{pj\text{ц}} \geq 0$;
$X_{pl\text{ц}} \geq 0$; $X_{ptn} \geq 0$; $X_{phn} \geq 0$; $X_{w\text{ц}} \geq 0$; $X_{c\text{ц}} \geq 0$;
$X_{m\text{ц}} \geq 0$; $X_w \geq 0$; $X_c \geq 0$; $X_m \geq 0$; $X_t \geq 0$.

В приведеній моделі чітко простежуються умови вибору варіанта вирішення даної проблеми, верхній рівень якої визначається наявністю виробничих ресурсів, нижній – потребами: переробних підприємств в сировині; замовників продукції на реалізацію, а обслуговуючих кооперативів в заявках на послуги і навпаки – додатковий розвиток переробних і обслуговуючих підприємств в залежності від наявності попиту всередині району на переробку продукції та послуги. Таким чином, можна створити оптимальну систему кооперативів по виробництву, переробці, зберіганню та збуту сільськогосподарської продукції, не забуваючи при цьому кооперацію в соціальній інфраструктурі сільських територій.

Розширена економіко-математична модель агропромислового комплексу окремого району чи області дуже громіздка. Тому ми приводимо загальну схему формування задачі з урахуванням наведеної вище інформації, описання переліку

змінних і обмежень, по яким можна чітко уявити всю матричну модель.

Розширена економіко-математична модель має блочну структуру з доповненням допоміжних та зв'язуючи блоків (рис. 1).

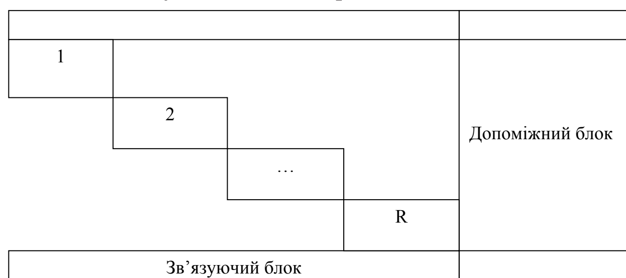

Рис. 1. Схема блочної структури економіко-математичної моделі

**Джерело: дослідження автора*

В кожному блоці (1,2,...R) містяться змінні і обмеження, які забезпечують розподіл ресурсів (A_j і A_l) по окремим видам діяльності (X_i) в кожному блоці (групі господарств відповідної організаційної форми).

Так, в блоці 1 об'єднано 158 фермерських господарств Первомайського району Миколаївської області з площею сільськогосподарських угідь 22850 га, в блоці 2 – 14 господарських товариств (27590 га), в блоці 3 – 30 приватних підприємств (18360 га), в блоці 4 – 2 сільськогосподарські виробничі кооперативи (6920 га) і в блоці 5 – господарства селян району з площею землі в обробітку 17080 га.

Допоміжний блок дозволяє врахувати економічні вимоги щодо закупівель сировини для переробки, надання послуг по зберіганню і доробці продукції. За допомогою обмежень зв'язуючого блоку забезпечуються гарантії отримання послуг по зберіганню продукції та обсягів її реалізації.

Для розробки матриці (розширеної економіко-математичної моделі) задачі розроблена система техніко-економічних коефіцієнтів, які відображають фактичні, нормативні та планові показники використання окремих елементів виробничо-ресурсного потенціалу окремих груп (блоків) сільськогосподарських підприємств, які увійшли до умов задачі. Це показники використання засобів виробництва, окремих видів техніки, насіннєвого матеріалу, добрив, кормів, трудових ресурсів та інших.

Задача вирішувалась за двома крітеріальними показниками:

1) максимум вартості продукції;

2) максимум прибутку.

Отримано два варіанти вирішення задачі. За критерієм «максимум вартості продукції» показник рентабельності склав 39,48%, а за критерієм «максимум прибутку» – 43,37%.

Результати вирішення задачі по оптимізації виробничої і соціальної структури районного агропромислового об'єднання на основі кооперації представлено в наступних таблицях 1-2.

Як видно з таблиці 1, особливих змін в структурі посівів зернових культур на перспективу в фермерських господарствах, господарських товариствах, приватних підприємствах і кооперативах не спостерігається, за виключенням особистих селянських господарств, де посіви зернових доцільно зменшити майже в двічі, така ж ситуація в цих господарствах і з посівами соняшнику. Передбачається збільшення площі під овочами у виробничих кооперативах і господарствах населення.

В цілому по району площі під зернові скоротяться на 9%, або на 4800 га, посіви соняшнику – на 2,5% і 450 га, а площі під овочами в районі збільшаться на 250 га, або на 22,7%. Таким чином 5500 га ріллі буде використано під додаткові посіви кормових культур, які вкрай будуть по-

Таблиця 1

Фактичні за 2012-2016 роки та перспективні склад і структура посівних площ сільськогосподарських товаровиробників Первомайського району Миколаївської області

Види с/г культур / Групи товаровиробників району (блоки)	Площа посіву зернобобових товарних, га	Структура, %	Площа посіву соняшнику, га	Структура, %	Площа посіву овочів, га	Структура, %
Фермерські господарства						
- фактично	16500	28,6	5350	29,4	220	20
- за оптимальним планом	15600	29,5	5100	28,7	200	14,8
Господарські товариства						
- фактично	18761	32,6	6122	33,6	328	29,8
- за оптимальним планом	18500	35,0	6200	34,9	350	25,9
Приватні підприємства						
- фактично	13035	22,6	4273	23,5	418	38,0
- за оптимальним планом	11700	22,1	4500	25,3	400	29,6
Сільськогосподарські виробничі кооперативи						
- фактично	5259	9,1	1591	8,7	14	1,3
- за оптимальним планом	5000	9,4	1500	8,4	200	14,8
Індивідуальні господарства селян						
- фактично	4045	7,0	864	4,7	120	10,9
- за оптимальним планом	2000	3,8	450	2,5	200	14,8
Всього по району						
- фактично	57600	100	18200	100	1100	100
- за оптимальним планом	52800	100	17750	100	1350	100

трібні тваринництву району. Це забезпечить суттєве скорочення обсягів використання покупних кормів особистими селянськими господарствами. А якщо і використовувати покупні корми, то тільки господарств-членів кооперативів за внутрішніми цінами домовленості.

За оптимальним планом в галузі тваринництва району відбудуться суттєві структурні зрушення. Дані таблиці 2 показують, що поголів'я дійних корів в районі збільшиться з 3550 до 5626 голів, або на 58%.

Поголів'я великої рогатої худоби зросте на 57% з 6010 до 9480 голів, а поголів'я свиней зросте на 47%. І це на попередньому етапі функціонування системи кооперативів. В більшості сільськогосподарських підприємств Первомайського району зовсім не використовують органічні добрива. Наприклад, у фермерських господарствах з площею земельних угідь більш як 20000 га відсутня велика рогата худоба, в той час як мінімум на 100 га сільгоспугідь повинно бути 10 голів.

Зрушення від 19150 до 28210 голів відбудуться головним чином за рахунок збільшення поголів'я ВРХ на відгодівлі і дійних корів в фермерських господарствах в 20 і 63 рази, відповідно поголів'я свиней майже у 2 рази. У рази, як видно з таблиці, збільшиться по оптимальному плану поголів'я худоби і в інших господарствах району. І лише в господарствах населення не передбачається суттєвих змін у поголів'ї ВРХ на відгодівлі і дійних корів, за винятком поголів'я свиней, яке зросте на 33%.

Результатом таких зрушень у виробництві сільськогосподарської продукції, її часткової переробки на інтегрованих переробних підприємствах регіону та успішної реалізації через систему заготівельно-збутових кооперативів дозволить аграрним формуванням і сільським індивідуальним господарствам Первомайського району в перспективі отримувати, як видно з таблиці 3, 249372,5 тис. грн. прибутку проти 166674 тис. грн. в середньому за попередні 2014-2016 роки. Рентабельність сільськогосподарського виробництва сягне 74,8% проти 53,1%. При цьому оптимальний план розміщення виробництва рослинницької і тваринницької продукції і спеціалізації окремих за правовою формою організації виробництва дозволяє забезпечити збалансоване використання виробничо-ресурсного потенціалу і, в першу чергу, земельних ресурсів, відтворення її родючості через науково – обґрунтовану систему сівозмін.

По оптимальному плану рентабельність виробництва рослинницької продукції зросте на 14 пункто-відсотків – до 86,5%. При цьому суттєве підвищення цього показника характерно для групи приватних сільськогосподарських підприємств з 58% до 93%, а рентабельність рослинництва селянських господарств зросла з 14,8% до 95,8%.

Ці зміни ефективності галузі рослинництва приватних і індивідуальних селянських господарств зумовлені зменшенням майже удвічі посівів зернових і соняшнику, збільшення обсягів виробництва овочів. Як видно з додатку Є рентабельність виробництва овочів зростає до 121%.

Таблиця 2

Фактичне за 2012-2016 рр. та перспективні поголів'я худоби і птиці в різних групах сільськогосподарських товаровиробників Первомайського району Миколаївської області

Види худоби / Групи сільгосптоваровиробників	Велика рогата худоба на відгодівлі, гол	Дійні корови, гол	Свині, гол	Птиця, тис. гол
Фермерські господарства				
- фактично	16	3	1411	-
- за оптимальним планом	320	190	2600	-
- відхилення, %	20 разів	63 рази	84,2%	-
Господарські товариства				
- фактично	164	56	2480	18,7
- за оптимальним планом	1460	880	2800	22,0
- відхилення, %	8,9 рази	15,7 рази	12,9%	17,6
Приватні підприємства				
- фактично	216	83	3899	38,6
- за оптимальним планом	1800	1080	6340	52,0
- відхилення, %	8,3 раза	13 разів	62,6	34,7
Сільськогосподарські виробничі кооперативи				
- фактично	34	-	636	4,3
- за оптимальним планом	300	170	2200	-
- відхилення, %	8,8 раза	-	35 раза	-
Індивідуальні господарства селян				
- фактично	5580	3408	10724	150,8
- за оптимальним планом	5600	3476	14270	150,0
- відхилення, %	0,3	2,0	33,0	-
Всього по району				
- фактично	6010	3550	19150	212,4
- за оптимальним планом	9480	5626	28210	224,0
- відхилення, %	57,8	58,4	47,3	5,4

Таблиця 3

Фактична та оптимальна ефективність функціонування сільськогосподарських товаровиробників Первомайського району з урахуванням діяльності системи обслуговуючої кооперації

Показники	Фермерські господарства		Господарські товариства		Приватні товариства		СВК		Селянські господарства		Всього по району	
	2014-2016	оптим. план	2014-2016	оптим. план	2014-2016	оптим. план	2014-2016	оптим. план	2014-2016	оптим. план	2014-2016	оптим. план
Рослинництво												
Собівартість продукції, тис. грн.	74693	106394	73289	92573	56073	53180	20178	24500	15613	16970	239846	293587
Вартість товарної продукції, тис. грн	128789	213794	125298	161802	88915	102050	36560	48250	17936	36585,4	397498	562481
Прибуток, тис. грн	54096	107400	52009	69229	32842	48870	16382	23750	2323	19615	157652	268894
Рівень рентабельності, %	72,4	100,9	70,9	74,8	58,6	93,6	81,2	96,9	14,8	115,6	65,7	91,5
Тваринництво												
Собівартість продукції, тис. грн.	1934	20498	4378	913	10524	15866,7	1052	4182,0	63278	61196	81166	102647
Вартість товарної продукції, тис. грн	1524	25188	3979,7	12029,6	7000	19625,6	982	5410	77868	100022,5	91353,7	162275
Прибуток, тис. грн	- 410	4690	-398,3	2899,6	-3524	3758,9	-70	1228	4590	38826	10188	59628
Рівень рентабельності, %	-26,9	22,9	-9,1	31,7	-33,4	20,2	-6,6	29,4	23,0	63,4	12,5	58,1
В цілому по сільському господарству												
Собівартість продукції, тис. грн.	76627	126892	77667	101704	66597	69046,7	21230	28682	78891	78166	314012	396234
Вартість товарної продукції, тис. грн	130313	238982	129278	173832,6	95915	121675,6	37542	53660	95804	136608	480686	724756
Прибуток, тис. грн	53686	112090	51611	72128,6	33318	52628,9	16312	24978	36913	58442	166674	328522
Прибуток на 100 га с/г угідь, тис грн	230,2	290,9	186,9	261,3	181,1	286,0	236,4	362,0	215,8	194,7	216,2	268,7
Рівень рентабельності, %	70,1	88,3	66,4	70,9	50,0	76,2	76,8	87,1	46,8	74,7	53,1	82,9

Зростання більш як на 50% у всіх сільськогосподарських товаровиробників поголів'я великої рогатої худоби, корів та свиней за оптимальним планом дозволить перетворити галузь тваринництва Первомайського району із збиткової (крім селянських господарств) на прибуткову з рівнем рентабельності 41,8%.

Існуючі неформальні об'єднання сільськогосподарських товаровиробників з вирішення питань надання технологічних послуг, матеріально-технічного постачання, зберігання продукції, її переробки, заготівлі та збуту, як правило, функціонують на комерційній основі. Здебільшого ці послуги занадто дорогі і не завжди забезпечують економічну доцільність сільськогосподарського виробництва окремих категорій господарств. І, якщо в Первомайському районі і функціонують поодинокі молочарські кооперативи, вони, як правило, сімейні та позитивного впливу на результативність діяльності інших товаровиробників, особливо фермерів і селян, від них немає.

Висновки і пропозиції. Розрахований оптимальний план структури виробництва сільськогосподарської продукції різними товаровиробниками, її заготівлі, переробки і збуту забезпечує передумови здійснення процесу трансформації неформальних об'єднань селян по наданню окремих локальних послуг в систему обслуговуючих кооперативів, діяльність яких здійснюється на принципі неприбутковості і, які забезпечать весь комплекс послуг, як виробничого, так і інформаційно-консультативного та соціального спрямування. Оптимальну структуру виробництва в сільському господарстві в першу чергу зумовлює фактор поглиблення концентрації виробництва в тих підприємствах, які зможуть забезпечити максимальну ефективність.

На наш погляд, особливого значення у формуванні обслуговуючої інфраструктури району набуває інформаційно-консультативна служба.

Серйозним бар'єром у розвитку системи обслуговуючих кооперативів в районі є значна віддаленість окремих сільських населених пунктів від районного центру, що в поєднанні зі слаборозвиненою транспортною системою створює певні труднощі в користуванні сільськогосподарськими товаровиробниками низкою необхідних послуг та соціальними гарантіями. Тому пропонується на базі найбільших сіл створити відділення районних кооперативів. Основним їх завданням повинна бути концентрація зусиль на послугах для членів кооперативів та підприємців, зацікавлених у відповідній допомозі. Окрім технологічних, постачальницьких та збутових послуг зацікавлені суб'єкти підприємництва можуть отримувати інформацію щодо введення відповідного виду господарської діяльності, інструментів і форм підтримки інтеграційних процесів, послуг дорадництва, доступних у різних консультативно-дорадчих пунктах.

Запропонована система обслуговуючих кооперативів районного агропромислового об'єднання передбачає і інституціональне забезпечення підприємництва на селі через створення при інформаційно-консультативному кооперативі району спеціального центру, який надавав би послуги з: розробки інформаційних пакетів на основі аналізу потреб і можливостей їх задоволення; створення і ведення Інтернет-сторінки з базою даних щодо підтримки державними і місцевими органами влади структурних і організаційних перетворень сільського господарства і сільських територій; дорадчої і навчальної допомоги місцевим сільськогосподарським товаровиробникам у формі навчальних сесій (Мигиївський коледж, Миколаївський національний аграрний університет).

Досягти позитивних результатів в створенні системи обслуговуючих кооперативів на регіональному рівні можливо за активної участі в цьому процесі держави. Це підтверджено досвідом багатьох країн світу. Політика держави у вирішенні проблем агропромислової інтеграції і створення умов підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції і підприємств, що її виробляють повинна бути спрямована, в першу чергу, на підтримку вітчизняного товаровиробника через спрощення надання селянам пільгових кредитів, стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для аграрного сектору економіки, удосконалення роботи дорадчих служб на різних організаційних рівнях, підтримання розвитку і впровадження результатів наукових досліджень, формування ринку землі.

На регіональному рівні необхідно враховувати такі засади розвитку, як інноваційність, формування інтелектуального потенціалу, раціональне використання інвестицій, інтеграцію економічної і соціальної політики держав і місцевої влади заради піднесення економіки регіону і піднесення добробуту місцевого населення.

Список літератури:

1. Гончаренко В.В. Кредитная кооперация. Форма экономической самопомощи сельского и городского населения в мире и в Украине (теория, методология, практика) / Гончаренко В.В. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
2. Економіка підприємства в умовах ринкових перетворень: Монографія // За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О.Г. Янкового. – Одеса: Атлант, 2010. – 390 с.
3. Лункіна Т.І. «Підвищення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації виробництва»: автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.00.03 – «Економіка та управління національним господарством» / Т.І. Лункіна. – Миколаїв, 2011. – 24 с.
4. Онищенко О.М. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О.М. Онищенко, В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 24-29.

Стильник В.В.
Николаевский национальный аграрный университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ ОПТИМИЗАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СИСТЕМЫ ОБСЛУЖИВАЮЩИХ КООПЕРАТИВОВ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТОВАРОПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация
Выявлены особенности функционирования сельскохозяйственного товаропроизводителя в условиях рынка. Исследовано взаимодействие системы обслуживающих кооперативов и сельскохозяйственных товаропроизводителей. Обоснована целесообразность создания кооперативов. Указана актуальность моделирования оптимизации взаимодействия. Предложена система обслуживающих кооперативов районного агропромышленного объединения.
Ключевые слова: сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, модель, оптимизация, система, агропромышленное объединение.

Stilnik V.V.
Mykolayiv National Agrarian University

MODELING OPTIMIZATION OF THE INTERACTION OF THE SYSTEM OF SERVICE COOPERATIVES AND AGRICULTURAL PRODUCTION MANUFACTURERS

Summary
The peculiarities of functioning of the agricultural commodity producer in the market conditions are revealed. The interaction of the system of service cooperatives and agricultural producers is researched. The expediency of establishing cooperatives is substantiated. The importance of simulation of optimization of interaction is noted. The proposed system of servicing cooperatives of the regional agro-industrial association.
Keywords: agricultural attendant cooperative store, model, optimization, system, agro-industrial association.

УДК 334.72(4-672ЄС)

РОЗВИТОК МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В КРАЇНАХ ЄС

Стояненко І.В., Біленко Я.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена дослідженню прикладних аспектів розвитку малого та середнього бізнесу. В роботі виділено особливості діяльності малого та середнього бізнесу в країнах ЄС. Розглянуто вплив малого та середнього бізнесу на макроекономічні показники діяльності як окремих країн, так Європейського Союзу в цілому. Досліджено особливості політики підтримки і регулювання малого бізнесу та середнього бізнесу в ЄС та окреслено перспективи застосування досвід розвитку малого та середнього бізнесу в країнах ЄС для України.

Ключові слова: малий бізнес, середній бізнес, державна підтримка МСБ, розвиток МСБ, фінансування МСБ, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Вступ України до Європейського Союзу є стратегічною метою зовнішньої політики України, адже це можливість долучитися до ефективного ринкового господарювання, дослідити його і запозичити цей досвід у власну економічну систему. У Західній Європі малий та середній бізнес (МСБ) займає важливе місце в економіці і забезпечує соціальний спокій, оскільки надає людям можливість самостійно вирішувати проблеми матеріального забезпечення, самостверджуватись та ефективно використовувати свою власність.

Розвиток МСБ на Заході відбувається досить швидко, оскільки влада приділяє велике значення розвитку підприємств МСБ і забезпечує суттєву підтримку їх діяльності. Для України, де розвиток і діяльність суб'єктів малого підприємництва та середнього бізнесу стикається з низкою проблем, дослідження та використання досвіду з проблем стимулювання розвитку МСБ є актуальним наразі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу особливостей функціонування МСБ, управлінню та підтримки його в розвинутих країнах присвячено роботи таких науковців, як: І. Білої, Л. Воротіної, О. Зілгалової, О. Клепанчук, Т. Кужди, Ю.Ольвінської, Н. Салатюк, О. Сороківської та багатьох інших.

Невирішені раніше питання, що є частиною загальної проблеми. Проте в більшості випадків до уваги беруться окремі аспекти чи досліджується досвід підтримки та регулювання малого та середнього бізнесу в окремих країнах ЄС. Для України, з огляду на обраний геополітичний вектор подальшого розвитку, перш за все корисним є комплексне дослідження особливостей розвитку, управління та підтримки МСБ в Європейському Союзі, що і стало об'єктом дослідження даної роботи.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження сучасних тенденцій та особливостей розвитку МСБ в країнах ЄС з метою використання позитивного досвіду країн ЄС на теренах України.

Виклад основного матеріалу. Одним з базових критеріїв, на основі якого підприємства різних організаційно-правових форм відносяться до суб'єктів МСБ, є чисельність працівників, зайнятих на підприємстві. Проте він має значну національну диференціацію. Зокрема, в ЄС для віднесення суб'єкта господарювання до МСБ використовуються критерії Європейської Комісії за 2016 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії для визначення малого та середнього бізнесу в ЄС за 2016 рік

Класифікація бізнесу	Працівники	Річний оборот	Річний баланс
Малий	<50	<10 млн. євро	<10 млн. євро
Середній	<250	<50 млн. євро	<43 млн. євро

Джерело: [1]

В 2015 р. частка МСБ в сукупному ВВП ЄС становила 47%. Причому 48,9% всіх МСБ діяло у сфері послуг, і з кожним роком зміст зайнятих у даній сфері зростає в середньому на 0,4%. Річний оборот таких підприємств знаходиться в інтервалі 16,5 тис. – 125 тис. євро; 31,4% – у сфері виробництва і близько 19,7% – в торгівлі, яка складає 10% валової доданої вартості і нараховує більше 610 тис. підприємств [2].

МСБ займає провідне місце і в частці зайнятих, і в створенні ВВП окремих країн ЄС (табл. 2).

Таблиця 2

Внесок МСБ в 2015 р. в забезпечення зайнятості та ВВП окремих країн ЄС, %

Країна	Частка зайнятих у МСБ	Частка МСБ у ВВП
Англія	55	50
Франція	64	56
Італія	80	80

Джерело: [2]

Як бачимо, частка МСБ у формуванні ВВП в розвинених країн коливається в інтервалі від 50 до 80%. Наприклад, у Франції даний показник становить 56%, при цьому 64% населення країни зайняті в МСБ. В Англії внесок МСБ в економіку країни становить 50% ВВП та охоплює 55% зайнятих. Для Італії даний сектор забезпечує робочими місцями 80% економічно активного населення, частка у ВВП при цьому також складає 80%.

Враховуючи невелику кількість працівників, які швидко мобілізуються до змін на ринку, малий бізнес в розвинутих країнах стає тією важливою основою, за допомогою якої здійснюється поворот до позитивних господарських процесів. Важливим є те, що підприємства МСБ забезпечують працевлаштування соціально незахище-

них верств населення, зокрема, молоді, жінок, емігрантів. Саме на цих підприємствах вони набувають досвіду, знань, отримують кар'єрний зріст та самореалізацію.

Слід зазначити, що розвитку МСБ в країнах ЄС притаманна диференціація за сферами економічної діяльності. В 2015 р. МСБ в Європі посідав передові позиції в таких галузях, як виробництво, будівництво, торгівля, бізнес-послуги, харчова промисловість (рис. 1), забезпечуючи роботою дві третини від загальної кількості працівників та більше половини сукупного ВВП. Ці п'ять секторів становлять 4/5 всього МСБ в ЄС.

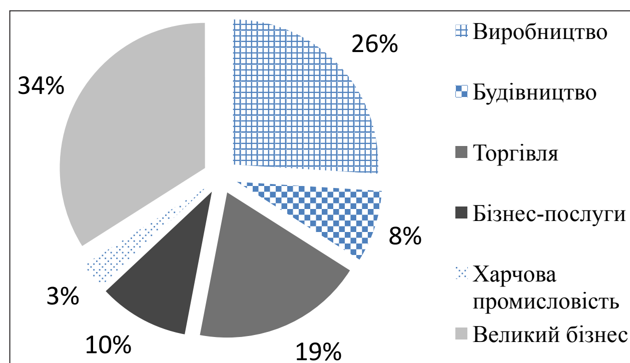

Рис. 1. Загальна додана вартість за секторами в ЄС за 2015 р.

Джерело: [2]

При цьому майже половина європейського МСБ можуть вважатись інноваційними, оскільки самостійно або в партнерстві виконують науково-дослідні роботи, пропонують на ринку нові продукти й технології, здійснюють комерціалізацію уже наявних продуктів і технологій. За результатами окремих досліджень МСБ у Західній Європі ефективніший щодо виконання науково-дослідних робіт та створення інноваційних продуктів, ніж великі підприємства. Понад 25% усього європейського МСБ, що працює у виробничій сфері, посідає досить високі конкурентні позиції на світовому ринку [2].

Високотехнологічний МСБ створює близько 6% доданої вартості, тоді як великі високотехнологічні підприємства 13% доданої вартості. В середньому більшість високотехнологічного МСБ держав-членів ЄС виробляють від 1% до 10% доданої вартості. Проте, в таких країнах, як Ірландія і Мальта високі технології в МСБ грають особливо важливу роль. Наприклад, в Ірландії більше 30% доданої вартості створюється в секторі високих технологій МСБ; на Мальті цей показник дорівнює 18% [2].

Як бачимо, МСБ відіграє значну роль як в економічному, так і соціальному розвитку країн ЄС.

Важливою тенденцією сучасного розвитку МСБ в ЄС є сприяння інтенсифікації іноземній торгівлі. Останнє створює додаткові можливості для стійкої конкурентоспроможності за рахунок розвитку прикордонного співробітництва, розширення обміну знаннями, а також доступ до нових ринків [3].

Дослідження, проведені в ЄС, свідчать, що експортно-орієнтовані МСБ демонструють вищі обсяги товарного обороту і зайнятості в порівнянні з МСБ, що працюють тільки на внутрішньому ринку. Важливим фактом є те, що експортно-орієнтовані МСБ є більш інноваційними: 26% цих підприємств представляють товари або послуги, які є новими для свого сектора в своїй країні, в той час як серед інших МСБ цей показник склав лише 8% [2].

З розвитком ринків МСБ в ЄС зіткнулися з проблемами доступу до ринкової інформації інших країнах задля знаходження потенційних клієнтів і відповідних партнерів, проблемами дотримання іноземних законів (норми договірного права, митні правила, технічні регламенти та стандарти, захист інтелектуальної або промислової власності) [4].

Зазвичай МСБ менш підготовлений до вирішення таких проблем у порівнянні з великими компаніями, які мають достатньо власних фінансових і людських ресурсів. У зв'язку з цим, експерти відзначають, що чим більшою є компанія, тим більш інтенсивною є її експортна діяльність.

Частка МСБ в експорті певних країн ЄС наведена в таблиці 3.

Таблиця 3

Частка МСБ в експорті певних країн ЄС за 2015-2016 рр.

Рік/Країна	Італія	Іспанія	Португалія
2015	44,5%	49,3%	40,5%
2016	48,2%	41,5%	47,9%

Джерело: [2]

Як бачимо, МСБ займає майже половину в експорті всіх товарів та послуг в окремих країнах ЄС.

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, можна виділити низку ознак притаманних МСБ в країнах ЄС, до яких відносимо:

– швидке перетворення ідей в ринкову продукцію;
– міжнародна орієнтація;
– високий ступінь спеціалізації;
– здатність успішно знаходити і займати ніші на ринках;
– низька капіталомісткість;
– відсутність бюрократизму в управлінні;
– незначний негативний екологічний вплив на навколишнє середовище;
– стійкість до зовнішніх змін.

Питанням підтримки МСБ за певних умов господарювання приділяється велика увага з боку провідних фахівців-економістів різних країн. При цьому необхідність існування певної політики підтримки МСБ не є самоочевидною, оскільки самі підприємці вважають, що вони краще від будь-кого іншого знають вигідні рішення для свого бізнесу та стратегії діяльності або за ідеальних умов (без перешкод з боку держави) у сфері діяльності МСБ спрацьовує ринковий механізм. Зокрема, до таких умов можна віднести:

– націленість на максимізацію прибутку;
– досконалу систему інформаційного забезпечення;
– необмежену мобільність ресурсів;
– спрощену процедуру реєстрації підприємства і його входження на ринок;
– нейтралітет політики держави.

Проте, ідеальні умови існують лише в теоретичному моделюванні конкретних ситуацій. В реальному господарському середовищі від нерівності ринкових умов страждає насамперед МСБ. У зв'язку з цим з'являється потреба у формуванні спеціальної політики підтримки малого бізнесу для усунення несприятливого впливу ринкових саморегуляторів [5, с. 43].

Основи європейської політики щодо МСБ були закладені за рахунок розвитку законодавства, спрямованого на створення сприятливих умов для розвитку бізнесу [6, с. 27].

Урядові структури країн ЄС проводять активну та зважену політику в галузі регулювання й підтримки МСБ. Вони намагаються вирішити основні проблеми, з якими стикається МСБ за рахунок розробки та впровадження інноваційних рішень в економічній політиці.

Формування системи підтримки в країнах ЄС розпочинається з консультаційної допомоги та організації навчання основам ведення власної справи. Значно поширеною в розвинутих країнах Європи є система субпідрядів. Вона дозволяє МСБ отримати доступ до технологічних та комерційних «ноу-хау» великих корпорацій, налагодити виробництво власного кінцевого продукту і досягти більшої економічної самостійності [7, с. 16].

Особлива увага приділяється фінансуванню МСБ. Зокрема, поліпшенню доступу МСБ до фінансових ресурсів.

Існують наступні способи фінансування МСБ в ЄС:

1) пряме фінансування через гранти для конкретних проектів. Гранти зазвичай встановлюються для конкретної мети (навколишнє середовище, наукові дослідження, освіта і т. д.);

2) непряме фінансування через фінансових посередників, таких як банки, кредитні установи та інвестиційні фонди. Його мета полягає в тому, щоб збільшити кредитування МСБ, а також заохотити цих посередників для поліпшення кредитного потенціалу МСБ.

Розвиток прямого фінансування для МСБ в ЄС на період 2014-2020 здійснюється в рамках наступних програм: Horizon 2020; Програма для конкурентоспроможності підприємств та МСБ (COSME); Erasmus+; ЖИТТЯ 2014-2020 [4, 8].

Для підвищення інноваційного потенціалу МСБ, що безпосередньо впливає на експортний потенціал та конкурентоспроможність МСБ, Європейська Комісія і національні уряди підтримують центри інновацій як вид послуг, інновацій, який поєднує в собі технологічні і регуляторні компоненти [9].

Окремим питанням є податкове навантаження на діяльність МСБ. Всі держави ЄС так чи інакше пом'якшують податковий тягар на МСБ: спрощують пов'язані з оподаткуванням процедури та бухгалтерську звітність, зменшують ставки деяких податків.

Особливе місце в системі підтримки МСБ посідає стимулювання та заохочення створення нових робочих місць. Надається цільова фінансова допомога МСБ, що пропонують робочі місця безробітним, особливо молоді [10].

Одним з напрямків державної політики підтримки МСБ в ЄС є усунення бюрократичних перешкод на шляху створення та функціонування. Країни Європейського Союзу почали застосовувати заходи щодо усунення адміністративних бар'єрів для створення та функціонування МСБ, які були спрямовані здебільшого на усунення перешкод, що виникали під час реєстрації малих підприємств, їх ліквідації, ліцензування діяльності та сертифікації продукції. Значним був тиск адміністративних бар'єрів на малі підприємства, про що, зокрема, свідчать такі дані: адміністративний тягар в розрахунку на одного працівника підприємства з кількістю працюючих 1-9 осіб становив у середньому 3500 євро, тоді як для підприємств зі штатом 100 осіб – 600 євро [11].

Інші заходи щодо усунення адміністративних бар'єрів розвитку малого і середнього підприємництва в країнах ЄС здійснюються як на наддержавному, так і на національному рівнях. Зокрема, на рівні Європейського Союзу вони передбачають:

1. Спрощене законодавство для внутрішнього ринку (SLIM – Simplified Lawof Internal Markets). Реалізація цієї програми полягає в тому, що невелика група офіційних представників країн-членів ЄС і користувачів законодавства готують конкретні пропозиції щодо спрощення законодавства у тому чи іншому конкретному секторі.

2. Програма оцінки наслідків для бізнесу. Призначена для підвищення інформованості з проблем бізнесу ще до прийняття пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

3. Заходи прямої підтримки. Сюди належить створення Євро-Інфо центрів, які, перебуваючи в безпосередній близькості до малих і середніх підприємств, надають їм роз'яснення вимог законодавства Європейського Союзу щодо сфери їх діяльності, спрощення форм і звітних вимог; організують конференції для обговорення питань започаткування бізнесу.

4. Координація політики країн-членів. Відбувається посередництво реалізації «Програми узгоджених дій». В Євросоюзі створено Спеціальну робочу групу з питань спрощення умов діяльності підприємств, яка складається і з представників підприємців, чиновників і експертів-науковців. Головним їх завданням є оцінка якості законодавства і формулювання рекомендацій для подальших конкретних дій [11].

В окремих країнах-членах Європейського Союзу також активно вживаються заходи для усунення адміністративних бар'єрів на національних рівнях. Серед них варто виділити наступні:

1. Оцінка регулювального впливу. Вона полягає у визначенні впливу певного прийнятого нормативного акту на діяльність окремого підприємств стосовно витрат, вигід і ризику. Так, наприклад, у Великій Британії контрольний перелік питань оцінки регулювального впливу законопроекту включав в себе: наслідки для бізнесу, вплив на навколишнє середовище, ступінь виконання вимог законодавства.

2. Заходи інституціонального характеру включають в себе створення різноманітних груп та органів для виконання ними функцій з усунення адміністративних бар'єрів. Це формування консультативних комітетів, покладення частини відповідальності на міністерства та відомства, що пропонують нові законопроекти, створення спе-

ціальних комісій з усунення адміністративних бар'єрів.

3. Інші ініціативи (проекти в галузі інформаційних технологій, метою яких є спрощення, скорочення і пришвидшення інформаційного обміну, проекти співпраці між державними, муніципальними органами влади та представниками підприємців) [11].

Як бачимо, країни Європейського Союзу здійснюють активну державну політику в напрямку усунення бюрократичних перешкод на шляху створення та функціонування МСБ та здійснюють спеціальні заходи для цього.

Згідно з даними програми підтримки ЄС для МСБ за останні роки умови для розвитку суттєво МСБ покращилися. Ряд правових і ринкових бар'єрів були ліквідовані; доступ до фінансування і міжнародного науково-технічного співробітництва було зроблено простішим [4].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином МСБ в розвинених країнах являє собою середній клас, який служить базою для стабільного розвитку економіки.

Саме МСБ займає провідне місце і в частці зайнятих, і в створенні ВВП багатьох країн ЄС. При цьому, на відміну від інших підприємств, підприємствам МСБ притаманні свої специфічні особливості: швидке перетворення ідей в ринкову продукцію, міжнародна орієнтація, високий ступінь спеціалізації і здатність успішно знаходити і займати ніші на ринках, низька капіталомісткість, відсутність бюрократизму в управлінні, незначний негативний екологічний вплив на навколишнє середовище, стійкість до зовнішніх змін.

Політика в країнах ЄС спрямована на створення сприятливого середовища для формування та розвитку МСБ. Основні цілі регулювання та підтримки МСБ в Європі полягають у зміцненні єдиного внутрішнього ринку ЄС, уніфікації законодавчої бази, стимулюванні створення нових робочих місць, а також посиленні взаємодії країн ЄС для глибшого економічного співробітництва з іншими країнами.

На нашу думку, Україна має активно запозичувати позитивний досвід ЄС щодо підтримки розвитку та діяльності МСБ і впроваджувати його в економічні процеси аби швидко та ефективно інтегруватися в європейський економічний простір і зайняти гідну позицію в ньому. Для цього, перш за, має бути сформоване сприятливе макросередовище для розвитку та діяльності МСБ в нашій країні з врахуванням практики країн ЄС та інших розвинутих країн світу. Зокрема, розроблено дієве законодавство щодо фінансової підтримки, пільгового кредитування та оподаткування МСБ, забезпечено усунення адміністративних бар'єрів при створенні та функціонуванні підприємств та подолано корупцію на всіх рівнях влади. При цьому лише комплексність та послідовність перетворень та реформ в даній сфері зможуть забезпечити динамічний розвиток МСБ в нашій країні.

Список літератури:

1. European Commission, «Growth / Internal market, industry, entrepreneurship and SMEs» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu.
2. European Commission, Statistics Explained, «Smalland medium-sized enterprises», [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu.
3. European Commission, «Obtaining Funding» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu.
4. European Commission, «European Union Support Programmes for SMEs» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu.
5. Хогтон Дж., Кук Н., Ісакова Н. Взаємодія державних і недержавних структур у справі формування політики підтримки малого бізнесу // Економіка. – 2013. – № 11. – С. 42-47.
6. Біла І. С., Салатюк Н. М. Світовий досвід державного регулювання підприємництва / І. С. Біла, Н. М. Салатюк / Проблеми економіки. – 2014. – С. 26-30.
7. Клепанчук О. Ю. Зарубіжний досвід державної підтримки розвитку малого підприємства та можливості його використання в Україні / О. Ю. Клепанчук / Наукове товариство Івана Кушніра. – 2015. – С. 15-19.
8. European Commission, «HORIZON 2020. The EU frame work programme for research and innovation» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu.
9. Ольвінська Ю. О. Особливості державного регулювання малого підприємництва у країнах світу [Електронний ресурс] / Ю. О. Ольвінська / Державне управління: удосконалення та розвиток»: наукове видання Академії муніципального управління. – 2015. – № 2. – Режим доступу до журналу: http://www.dy.nayka.com.ua.
10. Зілгалова О. А. Політика сприяння розвитку малого бізнесу: пріоритети і перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/2695/1/Kurei_Article_HNU.pdf.
11. Зілгалова О. А. Становлення малого і середнього підприємництва: корисні уроки з досвіду країн європейського союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.uzhnu.edu.ua.

Стояненко И.В., Биленко Я.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СТРАНАХ ЕС

Аннотация
Статья посвящена исследованию прикладных аспектов развития малого и среднего бизнеса. В работе выделены особенности деятельности малого и среднего бизнеса в странах ЕС. Рассмотрено влияние малого и среднего бизнеса на макроэкономические показатели деятельности как отдельных стран, так Европейского Союза в целом. Исследованы особенности политики поддержки и регулирования малого бизнеса и среднего бизнеса в ЕС, определены перспективы применения опыта развития малого и среднего бизнеса в странах ЕС для Украины.
Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, государственная поддержка МСБ, развитие МСБ, финансирование МСБ, Европейский Союз.

Stoianenko I.V., Bilenko Y.A
Kyiv National University of Trade and Economics

DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN EU COUNTRIES

Summary
The article is devoted to the study of applied aspects of small and medium business development. The work reveals the peculiarities of small and medium-sized businesses in the EU countries. There is considered the influence of small and medium enterprises on the macroeconomic indicators of separate countries and the European Union on the whole. There are explored the peculiarities of the policy concerning support and regulation of small and medium business in the EU and there are outlined the prospects for introducing the experience of SMEs development in the EU countries for those in Ukraine.
Keywords: small business, medium business, state support for SMEs, SME development, SME financing, European Union.

УДК 658.51:004.73/.77

ЕЛЕКТРОННІ КОМУНІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ Е-БІЗНЕСУ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Танащук К.О., Ковтуненко К.В., Богословова А.А.
Одеський національний політехнічний університет

У статті досліджено роль електронних комунікацій в умовах формування електронного бізнесу виробничих підприємств. Проаналізовано вплив інформаційних технологій на ключові організаційні питання на підприємствах та оцінюється їхня роль. Представлено етапи впровадження електронних комунікацій у функціонування виробничих підприємств та основні складові е-бізнесу. Доведено, що електронні комунікації є середовищем, в якому впроваджуються нові електронні бізнес-процеси та оптимізуються існуючі. Визначено основні підсистеми е-бізнесу виробничих підприємств.

Ключові слова: електронні комунікації, інформаційні технології, е-бізнес, Інтернет, бізнес-процеси.

Постановка проблеми. Головною ознакою бурхливого розвитку виробничої сфери став інтенсивний процес інтеграції засобів зв'язку й обчислювальної техніки, конвергенції мереж, призначених для передавання різних видів інформації, впровадження новітніх технологій, що формує нове поняття «електронні комунікації», та надає нового змісту їхній сутності у виробничій діяльності промислових підприємств.

Електронні комунікації стали універсальним та багатофункціональним інструментом розвитку різних секторів економіки держави та відіграють більш важливу роль у бізнес-процесах різного рівня та масштабів.

Електронні комунікації формують сучасний комунікаційний простір, в якому відбувається створення та зберігання різнорідних ресурсів, розвиток веб-сервісів, управління бізнес-процесами виробничих підприємств. Внаслідок цього змінюється структура і функціональне навантаження системи електронних комунікацій, що обумовлює необхідність її дослідження, особливо для виробничих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та методологічним аспектам впровадження електронних комунікацій було присвячено наукові праці таких закордонних та вітчизняних учених, як Р. Роуз, К. Пэйтел, М.Р. Мак-Картни, Д. Пуліцці, О.А. Баранов, В.Ю. Биков, А.В. Колодюк, К.О. Танащук, К.В. Ковтуненко [1-10] та інші. Проте дослідженню взаємопов'язаного розвитку е-бізнесу та впровадженню електронних комунікацій у діяльність виробничих підприємств приділяється недостатньо уваги.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не вивчені питання комплексного підходу щодо впровадження електронних комунікацій в зовнішньоекономічну діяльність для розвитку е-бізнесу виробничого підприємства.

Мета статті. Метою роботи є дослідження етапів впровадження електронних комунікацій у функціонування виробничих підприємств, визначення поняття е-бізнес та його основних складових.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація економічної діяльності та посилення конкурентної боротьби ставлять перед підприємствами все більші вимоги щодо збільшення ефективності своєї діяльності шляхом впровадження електронних комунікацій.

Згідно з [14]:

– «електронні комунікаційні мережі – це системи передачі, комутаційне або маршрутизаційне обладнання та інші ресурси, які дозволяють передачу сигналів дротовими, радіо-, оптичними або іншими електромагнітними засобами, включаючи фіксовані супутникові мережі, обладнання фіксованих мереж (комутаційні та пакетні канали, включаючи Інтернет) та глобальні мережі мобільного зв'язку, електричні кабельні мережі, в межах яких вони використовуються з метою передачі сигналів незалежно від виду інформації, що передається»;

– «електронні комунікаційні послуги – це послуги, що звичайно постачаються за оплату, та частково або повністю є послугою з передачі сигналів електронними комунікаційними мережами, включаючи телекомунікаційні послуги».

В умовах формування е-бізнесу електронні комунікації як технологічна основа застосування інформаційних технологій відіграють вирішальну роль у розвитку виробничої та зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств.

У процесі дослідження етапів впровадження електронних комунікацій можна виділити три основні періоди, які характеризують основні етапи впровадження інформаційних технологій у діяльність виробничих підприємств.

Перший період (1950-1970 рр.) – початковий період використання комп'ютерних систем. Основною рушійною силою при впровадженні комп'ютерів було зростання підприємств до розмірів, при яких обсяг рутинної роботи був настільки великим, що її можна було віддати дуже дорогому обладнанню, не побоюючись збитку від зробленої інвестиції. Адміністративні завдання і роботи з розвитку вимагали великомасштабних обчислень – обробки даних. Тільки найбагатші компанії могли дозволити собі купити суперкомп'ютер. Вище керівництво підприємств нічого не знало про IT-проблеми, це було обумовлено складністю використання обчислювальної техніки для фахівців інших областей. Характерним проявом цього періоду було використання автономних додатків, коли управління було строго вертикально [11]. Впровадження електронних комунікацій було дуже повільним і дорогим, а використання інформаційних технологій – негнучким і недоступним як для внутрішньої, так і для зовнішньоекономічної діяльності.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Другий період (1980-1990 рр.) – перетворення бізнес-процесів. Розвиток персональних комп'ютерів, локальних мереж і реляційних баз даних дозволив виробничим підприємствам започаткувати використання додатків, хоча їхнє застосування залежало від обчислювальних потужностей комп'ютерів. Це призвело до постійної потреби в оновленні апаратно-програмних засобів, що, в свою чергу, зробило управління комп'ютерними системами достатньо коштовним [12].

Управління діяльністю виробничого підприємства почало реорганізовувати свої процеси з метою підвищення якості продукції та конкурентоспроможності, скорочення часу виходу продукту на ринок тощо. Виникла об'єктивна потреба у впровадженні комп'ютерного управління бізнес-процесами підприємства, оцінці продуктивності інвестицій (return on investement – ROI) та додаткової цінності, що утворювали комп'ютерні системи. Комп'ютерні системи поступово почали перетворюватися на потужні інформаційні системи з використанням технологій, які поширювалися спочатку на автоматизацію бізнес-операцій, в подальшому – на всі бізнес-процеси. Підрозділи з комп'ютеризації почали перетворюватися на підрозділи постачання інформаційних послуг або послуг електронних комунікацій. Проте створення додатків все ще займало багато часу і не визначало стратегію розвитку підприємств.

Третій період (з 1990 рр.) – інтеграція підприємств. Технології розвинулися до рівня, при якому багато компаній створюють бізнес-модель на основі IT-систем. Отже, електронні комунікації стають переважним способом підвищення ефективності діяльності виробничих підприємств. Поряд з технічними процесами особливого значення набуває організація обслуговування клієнтів для внутрішніх і зовнішніх ринків [13].

Трансформація розуміння ролі електронних комунікацій представлена у таблиці 1.

Процес комерціалізації інформаційної сфери і перенесення ділової активності та частини бізнес-процесів в електронний простір став одним із найяскравіших проявів «інформаційної економіки» та одним із факторів, що її породжує.

Особливого значення в розвитку інформаційної економіки набуває е-бізнес, який базується на нових способах взаємодії виробників, посередників, споживачів, а також нових специфічних методах просування товарів на ринку. Електронний бізнес не тільки успішно доповнює традиційні форми взаємодії економічних суб'єктів та шляхів руху матеріальних благ і послуг, але й, останнім часом, значно змінює їх.

Електронні комунікаційні мережі як інфраструктура інформаційної економіки стають не лише засобом перенесення інформації, але й специфічним середовищем, в якому впроваджуються електронні бізнес-процеси та оптимізуються існуючі:

– підвищується ефективність взаємодії співробітників організацій, оптимізуються процеси фінансового обігу та документообігу, спрощується процедура планування та прогнозування;

– поліпшується взаємодія з партнерами та клієнтами у бізнесі (наприклад, CRM-системи);

– розвивається система управління віддаленими офісами, підрядними (аутсорсинговими) компаніями тощо;

– утворюються умови поєднання виробників, постачальників, продавців, споживачів робіт та послуг;

– якісно змінюються процеси маркетингу та реклами;

Таблиця 1

Роль електронних комунікацій у діяльності виробничих підприємств

Період	Роль електронних комунікацій у виробничій діяльності підприємств
Початковий період використання комп'ютерних систем	1. Електронні комунікації – інструмент для зниження витрат 2. Комерційний персонал не бере участі в плануванні та перевірці робіт інформаційних/комп'ютерних систем
Перетворення бізнес-процесів	1. Фокус застосування електронних комунікацій переорієнтується з технологічного на комерційний 2. Управління проектами переходить поступово від IT-фахівців до бізнес-менеджерів, що розуміють та використовують технології електронних комунікацій
Інтеграція підприємств	1. Конвергенція електронних комунікацій та бізнес-процесів виробничих підприємств 2. Участь відділу бізнесу відіграє вирішальне значення в розробці проектів електронних комунікацій, фокус проектів, повністю визначений бізнес-потребами 3. Управління внутрішньою та зовнішньоекономічною діяльністю виробничих підприємств повністю реалізується з використанням електронних комунікацій

Таблиця 2

Визначення поняття «е-бізнес»

Зміст визначення	Джерело
«Перетворення основних бізнес-процесів за допомогою Інтернет-технологій» (90-е рр.) [15].	Компанія-розробник телекомунікаційного обладнання та додатків на базі ІКТ – «IBM».
«Засіб постійної оптимізації господарської діяльності фірми за допомогою цифрових технологій» [16].	Дослідницька організація «Gartner Group».
«Інтеграція систем, процесів, організацій, ланцюгів, які створюють вартість, і ринків, що використовують Інтернет, і пов'язані з ними технології і концепції» (1999 р.) [16].	Консалтингова компанія «Price Waterhouse Coopers».
«Використання електронних комунікаційних мереж, які дозволяють комерційним підприємствам передавати і отримувати інформацію» (2000) [17].	К. Фелленштейн і Р. Вуд.
«Велика кількість бізнес-моделей, заснована на принципах Інтернету» (2000-2004 р.) [18].	«Американська асоціація маркетингу» (American Marketing Association).

– утворюються нові форми працевлаштування і зайнятості населення – фріланс, блогосфера, відеотьютерінг тощо.

Е-бізнес розвиває якісно нові методи роботи компаній, що надає останнім можливість забезпечити конкурентні переваги за рахунок зменшення видатків на організацію виробничої діяльності, розширення ринків і виявлення нових каналів збуту, залучення нових та поліпшення обслуговування старих клієнтів, більшої мобільності та оперативності при прийнятті управлінських рішень.

У зарубіжній фаховій літературі пропонуються різні підходи до визначення поняття е-бізнесу (див. табл. 2).

Одним з найпоширеніших є визначення е-бізнесу як моделі організації бізнесу, в якій бізнес-процеси, обмін бізнес-інформацією і комерційні транзакції автоматизуються за допомогою інформаційних систем (ІС) та інформаційно-комунікаційних технологій. Цей підхід визначає наявність таких підсистем е-бізнесу:

– Enterprise Resource Planning (ERP) – ІС управління ресурсами підприємств;

– Customer Relationship Management (CRM) – ІС управляння взаємодією з клієнтами;

– Business Intelligence (BI) – ІС збору, аналізу та надання інформації про бізнес;

– Enterprise Content Management (ECM) – ІС управління інформаційними потоками та документообігом підприємств;

– Human Resource Management (HRM) – ІС управління людськими ресурсами;

– Supply Chain Management(SCM) – ІС управління ланцюгами поставок.

Однак, на нашу думку, дане визначення поняття е-бізнесу не є коректним, оскільки, воно не визначає його як складову інформаційної економіки, звужуючи е-бізнес до внутрішнього рівня підприємства.

Двозначність е-бізнесу міститься у двозначності ІКТ, впровадження та застосування яких і утворило умови для розвитку е-бізнесу.

З одного боку ІКТ є технологічною основою та інфраструктурою е-бізнесу, з іншого – сфера ІКТ сама є бізнесом, який може будуватися і як е-бізнес. Проте це питання потребує подальшого дослідження.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна відмітити, що застосування електронних комунікацій є одним із інструментів

конкурентної боротьби, яка впливає на формування та реалізацію виробничої та зовнішньоекономічної діяльності виробничих підприємств.

Визначені етапи впровадження електронних комунікацій сприятимуть ефективному функціонуванню виробничих підприємств.

Розглянуто підходи до визначення поняття е-бізнесу, звідти е-бізнес характеризується як нова модель організації бізнесу для виробничих підприємств.

Електронні комунікації через е-бізнес утворюють якісно нові методи функціонування виробничих підприємств, що є дуже важливим аспектом у формуванні бізнес-процесів.

Список літератури:

1. Managing Content Narketing: The Real-World Guide for Creating Passionate Subscribers to Your Nrand / Роберт Роуз, Джо Пулицци. – 2014. – https://www.goodreads.com/book/show/12962152-managing-content-marketing.
2. Пэйтел К. Секреты успеха в электронном бизнесе (оригинал: Digital Transformation. The Essentials of e-Business Leadership, Keyur Patel, Mary Pat McCarthy) / К. Пэйтел, М. Р. Мак-Картни. – СПб.: Изд. «Питер», 2001. – 752 с. – https://www.bookdepository.com/Digital-Transformation-Essentials-e-Business-Leadership-Keyur-Patel/9780071364089.
3. Інформаційні системи і технології в економіці: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. С. Пономаренка. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – 544 с. – http://irt.opu.ua/chairs/itd/education/textbook.
4. Биков В. Ю. (2011) Технології хмарних обчислень, ІКТ-аутсорсінг та нові функції ІКТ-підрозділів навчальних закладів і наукових установ Інформаційні технології в освіті: Зб. наук. праць. (10). Стор. 8-23. ISSN 2076-8184.
5. Баранов О. «Інтернет речей» як правовий термін / О. Баранов // Юридична Україна. – 2016. – No 5-6. – С. 96-103.
6. Колодюк А. В. Проблематика переходу до інформаційного суспільства / А. Колодюк // Політичний менеджмент. 2004. – No 6. – С. 129-137.
7. Танащук Е. А. Основные направления развития регулирования рынка услуг электронных коммуникаций. Информационные телекоммуникационные сети. – Журнал. – Республика Казахстан (Алматы). – 2012. – Вып. № 5-6. – С. 49-53.
8. Танащук К. О., Ковтуненко К. В. Електронний бізнес як складова інформаційної економіки / К. В. Ковтуненко, К. О. Танащук // Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.opu.ua/problemi-i-perspektivi-innovacijnogo-rozvitku-ekonomiki.
9. Танащук Е. А., Джафаров Ф. А. Исселование технико-экономических основ формирования новых моделей управления и регулирования в сфере ИКТ. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – № 6(22). – Одеса: ОНПУ, 2015. – С. 141-148.
10. Танащук Е. А. Основные направления развития рынков электронных коммуникаций. – Региональный форум МСЭ «Актуальные вопросы регулирования в сфере телекоммуникаций и пользования радиочастотным ресурсом» для стран СНГ и Европы, Киев, Украина, 11-13 сентября 2012 года [Електроный ресурс]. – Режим доступа: http://www.itu.int/ITU-D/tech/events/2012/Spectrum_CIS_Kiev_Sept12/Spectrum_CIS_Kiev_Sept12_Agenda_R.pdf.
11. Thomas R., Gulledge Ruth A. Haszko The Information Technology Enabled Organization: A Major Social Transformation in the USA http://www.unesco.org/most/gulled.htm.
12. Frank E. Gillett Organic IT The TechStrategyTM Report April 2002 http://www-staff.cs.uni-frankfurt.de/seminare/SemSS07/Forrester_report.pdf.

13. Dawn B. Medlin Skills crucial to the information technology professionals in the global business environment: an empirical study in the United States, International Journal of Human Resources Development and Management 2004 – Vol. 4, No. 2, pp. 183-190.
14. Директива 2002/21/ЄС Європейського парламенту та Ради від 7 березня 2002 року про спільні правові рамки для електронних комунікаційних мереж та послуг. (Рамкова Директива). – ОВ L 108, 24.4.2002. С. 33.
15. Strauss, Judy and Frost, Raymond. E-marketing. – Upper Saddle River: Prentice-Hall, 2001. – 519 p.
16. Price Waterhouse Coopers, 1999, E-Business made in Switzerland, Zürich, P. 5. http://www.pwcglobal.com/ch/ger/inssol/publ/ebiz/ebizmadeinch.pdf.
17. Fellenshtein C., Wood R. Exploring E-commerce, Global E-business and E-societies. – Upper Saddle River: Prentice-Hall, 2000. – 269 p.
18. Dictionary of Marketing Terms // American Marketing Association [Electronic Resource]: Comprehensive.

Танащук Е.А., Ковтуненко К.В., Богословова А.А.
Одесский национальный политехнический университет

ЭЛЕКТРОННЫЕ КОММУНИКАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ Е-БИЗНЕСА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье исследована роль электронных коммуникаций в условиях формирования электронного бизнеса производственных предприятий. Проанализировано влияние информационных технологий на ключевые организационные вопросы на предприятиях и оценивается их роль. Представлены этапы внедрения электронных коммуникаций в функционирование производственных предприятий и основные составляющие е-бизнеса. Доказано, что электронные коммуникации являются средой, в которую внедряются новые электронные бизнес-процессы и оптимизируются существующие. Определены основные подсистемы е-бизнеса производственных предприятий.
Ключевые слова: электронные коммуникации, информационные технологии, е-бизнес, Интернет, бизнес-процессы.

Tanashchuk E.A., Kovtunenko K.V., Bogoslovova A.A.
Odessa National Polytechnic University

ELECTRONIC COMMUNICATIONS IN FORMING E-BUSINESS MANUFACTURING ENTERPRISES

Summary
The article explores the role of electronic communications in the conditions of the formation of electronic business of manufacturing enterprises. The influence of information technologies on key organizational issues in enterprises is analyzed and their role is assessed. The stages of introduction of electronic communications in the functioning of manufacturing enterprises and the main components of e-business are presented. It is proved that electronic communications are the environment in which new electronic business processes are being introduced and existing ones are being optimized. The main subsystems of e-business of production enterprises are defined.
Keywords: electronic communications, information technologies, e-business, Internet, business processes.

УДК 347.78

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Червен І.І., Крючков С.В.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті проаналізовано основні ознаки інноваційного етапу сучасного розвитку економіки. Виявлено семантичні властивості розглянутих понять. Проаналізовано різноманіття підходів до понять інноваційної економіки. Доведено, що при реалізації інноваційної стратегії формуються інноваційні процеси, в результаті яких створюються інноваційні продукти як результат процесу інноваційного виробництва та інноваційна форма послуг (управління, просування і супровід інноваційного продукту). Проведено співставлення інновації та модернізації. Визначено їх відмінності на економічному рівні. Узагальнено результати дослідження, щодо співвідношення процесів розвитку нової економіки.
Ключові слова: інновації, інноваційна економіка, інноваційна політика, інноваційні процеси, модернізація.

Постановка проблеми. Економіка не вперше переживає етап інноваційного розвитку. Такі явища, як нововведення в техніку, технологію, організацію виробництва, економічні відносини і методи господарювання, які забезпечують зростання продуктивності праці і підвищення ступеня задоволення потреб населення, розвиток людини, періодично виникають в економіці. Тому галузі господарювання періодично переживають етапи оновлення: до промислового перевороту кінця XVIII – XIX ст. оновлення відбувалося повільно, у період науково-технічної революції XX століття його темпи значно прискорилися, що потребує здатності стратегічно мислити і виробляти довгострокові стратегії. Результати діяльності, що обмежувалися короткостроковими проектами і бюджетною допомогою, довели свою безрезультатність. Актуальним для будь-якої країни є необхідність прищеплювати довгостроковий образ економічної думки в господарській діяльності, тобто формувати довгострокову стратегію інноваційного розвитку у вигляді створення інноваційного сектора економіки системно, послідовно і тривало.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку інноваційності економіки, політики та виробничих відносин присвячені праці відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників-економістів, таких як, зокрема, Б.-А. Лундвалл, О. Орлова-Курилова, О. Панкратова, І. Паризький, Н. Розенберг, В. Тіпанов, Е. Тоффлер, Й. Шумпетер, К. Фріман та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що ядро інноваційної економіки в багатьох розвинених країнах сформувалося в кінці XX ст., теоретичне значення поняття «інноваційна економіка» до теперішнього часу відноситься багатьма дослідниками до числа недостатньо вивчених. У широкому розумінні поняття «інновація» є впроваджене нововведення, що має високу ефективність. У вузькому сенсі інновація – це не будь-яке нововведення або нововведення, але тільки таке, яке серйозно підвищує ефективність діючої системи. І, оскільки інноваційне економічний розвиток не є відкриттям сучасності, завдання полягає у виявленні та наукової характеристиці ключових особливостей сучасного етапу інноваційного розвитку економіки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз та узагальнення підходів до визначення сутності і особливостей інноваційного етапу розвитку економіки, та супутніх категорій, як інновація, інноваційна діяльність, інноваційна політика, інноваційні відносини.

Виклад основного матеріалу. Тема інноваційного розвитку надзвичайно широка в масштабах суспільства, оскільки розвиток такого роду заснований на використанні найрізноманітніших за змістом і характером нововведень, що відбуваються в усіх сферах життя, не тільки економічного. Отже, доцільним буде уточнити зміст поняття «інновація» в економічному сенсі.

Інновація (анг. innovation – нововведення; від лат. innovatio – відновлення, оновлення) це: вкладення коштів в економіку, що забезпечує зміну поколінь техніки і технології; нова техніка, технологія, що є результатом досягнень науково-технічного прогресу; вироблення, синтезування нових ідей, створення нових теорій і моделей, втілення їх в життя; політичної програми, що мають, як правило, індивідуальний, неповторний характер [1].

Йозеф Шумпетер визначає інновацію з точки зору організації підприємницької діяльності та підкреслює, що це комерціалізація всіх нових комбінацій, заснованих на: застосуванні нових товарів, послуг; введенні нових процесів і технологій; відкритті; введенні нових організаційних форм або нових підходів до менеджменту [11].

Отже, можна зробити висновок про те, що інновації можливі в усіх сферах діяльності людини. У широкому розумінні поняття «інновація» є запроваджене нововведення, що має високу ефективність, а також вважається кінцевим результатом інтелектуальної діяльності людини, її творчого процесу, відкриттів, винаходів та раціоналізації у вигляді нових або вдосконалених об'єктів. Вони характеризуються введенням на ринок абсолютно нових (удосконалених) товарів (послуг) інтелектуальної діяльності людини, що володіють більш високим науково-технічним і економічним потенціалом, новими споживчими якостями, які з часом в свою чергу стають об'єктом для вдосконалення. Також до інновації можна віднести здійснену творчу ідею, але досить умовно.

Виділяючи економічну складову, можна зробити висновок про те, що інновація являє собою результат інвестування, наприклад, в розробку або отримання нового знання, або в які раніше не застосовували ідею по оновленню різних

сфер життєдіяльності суспільства – технології, продукції, підприємницьких структур, організаційних форм існування суспільства (таких як освіта, управління, організація праці, обслуговування, наука, інформатизація і т. д.), і подальший процес впровадження (виробництва). При цьому досягається певний ефект, який повинен бути пов'язаний з фіксованим отриманням додаткової цінності (прибуток, випередження, лідерство, пріоритет, докорінне поліпшення, якісну перевагу, креативність, прогрес) [6].

Виходячи з вищесказаного, можна констатувати, що поняття «інновація» трактується неоднозначно. Воно відноситься, як до радикальних понять, так може бути пов'язано з поступовими змінами в продуктах, процесах і стратегії організації (інноваційна діяльність)). Якщо виходити з того, що метою нововведень є підвищення ефективності, економічності, якості життя, задоволеності клієнтів підприємства, то, отже, поняття інноваційності можна ототожнювати з поняттям підприємництва. В основі такого підходу лежить реакція суспільства на нові можливості поліпшення роботи організації (підприємства), як різних форм власності (державної, приватної, змішаної), так і видів діяльності (комерційної, некомерційної в т. ч. благодійної, морально-етичної).

Отже, інновація – це такий процес або результат процесу, в якому: використовуються частково або повністю результати інтелектуальної діяльності; забезпечується випуск патентоспроможним продукції; забезпечується випуск товарів і послуг, за своєю якістю, що відповідають або перевищують світовий рівень.

Найбільш традиційним підходом до типології інновацій є поділ їх на нововведення-продукти і нововведення-процеси. Продуктові інновації – винахід нових продуктів або вдосконалення старих. Р. Нельсон і Н. Розенберг зосереджують увагу на технологічних інноваціях [11]. Класичний варіант технологічних інновацій, кардинальних змін в технології, що забезпечують економію витрат, наприклад, винаходи, які сприяли промисловій революції: паровий двигун, ткацькі і прядильні верстати. В цьому випадку інновації – це не тільки результат, але і процес, який представляє логічний ланцюжок: інвестиції → розробка → процес впровадження → отримання якісного поліпшення.

Ефективність функціонування інноваційного процесу залежить не тільки від впровадження в серійне виробництво дослідно-конструкторських і технологічних розробок, а й подальше впровадження науково-технічних програм по вдосконаленню і розробці нових видів техніки і технологій і підготовці кваліфікованих кадрів для інноваційної економіки [7].

Ряд інших авторів, наприклад, В. Лундвалл, К. Фріман, розглядають також і нетехнологічні інновації, зокрема, інституційні інновації, соціальні та освітні інновації, а також організаційні зміни [10, 7]. Останні часто пов'язані з формуванням, підготовкою і використанням робочої сили.

Поява нового поняття і процесів, що відбуваються на новому постіндустріальному витку розвитку суспільства, породили такі поняття, як інноваційні відносини, інноваційна політика, інноваційна економіка.

На сьогодні «інноваційні економічні відносини стають домінуючим фактором розвитку економічної системи», яка «трансформується в інноваційну економічну систему, або, простіше кажучи, в інноваційну економіку» [11].

Інноваційна політика держави – це вплив держави на інноваційну діяльність за допомогою прямих та опосередкованих важелів правового та економічного регулювання задля розвитку науки і техніки та інноваційних процесів [1].

Інноваційна економіка (економіка знань, інтелектуальна економіка) – тип економіки, заснованої на інноваційній основі, на постійному технологічному вдосконаленні, на виробництві та експорті високотехнологічної продукції дуже високою додатковою вартістю і самих технологій. Передбачається, що при цьому в основному прибуток створює інтелект новаторів і вчених, інформаційна сфера, а не матеріальне виробництво (індустріальна економіка) і не концентрація фінансів (капіталу).

У ряді робіт, присвячених розгляду проблем інноваційного розвитку, інноваційна економіка ототожнюється з іншими типами економіки: постіндустріальної економікою, економікою знань, нової економікою, ноосферної економікою і ін. [2, 3, 4, 6]. Зростання ролі наукових знань, науково-дослідних розробок у виробництві продуктів під впливом науково-технічної революції в другій половині XX століття відгукнулося в світовій суспільній і науковій думці появою теорій постіндустріального, суперіндустріального, технотронного, інформаційного, постекономічного, гуманістичного, інноваційного суспільства (Д. Белл, З. Бжезинський, Ф. Махлуп, Й. Масуда, Ж. Фурастье, Р. Хейлбронер, Д. Несбі, А. Норманн, Г. Мак-Люен, Дж. Мак-Гейл, А. Бам, Р. Бернсайд, А. Кеніг та ін.) [5].

Ряд вчених (Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, Д. Белл та ін.) вважають, що для більшості розвинених країн в сучасному світі саме інноваційна економіка забезпечує світове економічне перевага країни, яка її втілює. Ознаки інноваційного етапу економічного розвитку в промислово розвинених країнах виявляються з розгортанням нового етапу науково-технічної революції в другій половині XX століття. В даний час розвиток інноваційної економіки обговорюють лідери багатьох розвинених країн (США, Фінляндія, Ізраїль, Швеція та ін.) [5]. Однак критерії інноваційності постійно змінюються.

Продуктивним є підхід до розуміння «інноваційної економіки», який лежить в руслі аналізу форми економічних відносин, що виникає в міру зміни індустріального суспільства «новим». Але в рамках даного підходу не виділені якісна особливість цієї форми виробничих відносин та техніко-технологічні та структурні зрушення в сфері виробництва, які дозволяли б говорити про завершення індустріальної епохи економічного розвитку і зміні її постіндустріальної ерою. Порівняльний аналіз індустріальної і постіндустріальної економіки дозволяє говорити про кардинальну відмінність цих двох епох (табл.).

За результатами аналізу критеріїв індустріальної і постіндустріальної економіки доводиться констатувати, що сучасна економіка продо-

вжує залишатися переважно індустріальної. саме індустріальний базис є фундаментальною матеріальною основою сучасного розвитку високотехнологічних процесів, таких, наприклад, піонерних інновацій, як новітні інформаційні системи, біотехнології та нанотехнології. Також необхідно звернути увагу, що найчастіше суть інноваційної моделі розвитку економіки трактується дуже вузько – як випереджаючий розвиток високотехнологічних галузей і інформаційно-комунікаційних технологій, або сфери послуг, переважно інформаційних.

Таблиця

Індустріальна і постіндустріальна економіка: порівняльний аналіз

Критерії	Індустріальна економіка	Постіндустріальна економіка
Економічний розвиток	поступове, лінійне, досить передбачуване	прискорене, безперервне
Зміни на ринку	повільні і лінійні	швидкі і непередбачувані
Цикл життя продуктів і технологія	довгий	короткий
Основні двигуни економіки	великі індустріальні фірми	інноваційні підприємницькі фірми, рухомі знаннями
Масштаб конкуренції	локальна конкуренція	глобальна гіперконкуренція
Домінуюча сила на ринку	постачальник	покупець
Рушійна сила конкуренції	більша фірма «захоплює» дрібні (важливе значення розміру компанії)	швидко розвивається фірма випереджає уповільнені (важливе значення швидкості)
Особливості маркетингу	маркетинг, орієнтований на продукт масового попиту	маркетинг, орієнтований на продукт диференційованого попиту

Джерело: узагальнено автором

Насправді на інноваційній основі можуть і повинні розвиватися всі сектори господарства, хоча і в різній мірі. У найбільшому обсязі інновації здійснюються в високотехнологічних галузях. Якщо концентруватися виключно на завданнях розробки окремих, високотехнологічних продуктів, то результатом стане створення дійсно конкурентоспроможного відокремленого кластера, але це не буде означати інноваційного розвитку всієї економіки.

Саме ж поняття інноваційності може бути застосовано до підприємств малого і середнього бізнесу, може визначати не тільки один з напрямків діяльності, а й загальну стратегію ведення бізнесу. Як правило, дана стратегія добре простежується на великих західних підприємствах.

Інноваційність може бути самим широко використовуваним варіантом стратегії бізнесу. Інноваційність – це здатність, яка користується успіхом, так як вона зачіпає саму сутність пропозиції компанії: як можна вдосконалити товар або послугу і його доставку покупцям, щоб посилити пропозицію цінності і визначити точку відмінності.

Для більшості компаній інноваційність означає постійне вдосконалення. Ці фірми пропонують той же самий товар або послугу, але за допомогою творчого інжинірингу, підтримуваного інвестиціями, додають до нього певні елементи. Основні торгові марки P&G (такі як «Tide», «Pampers», «Bounty» і «Crest») протягом багатьох років постійно покращували свої пропозиції, але їх основна функція залишалася незмінною, і покупці розглядали ці удосконалення як невеликі і поступові. Тим не менш, деякі фірми час від часу руйнують інновації, створюючи нові товари, які визначають нові категорії і субкатегорії. Це кілька разів вдалося зробити і таким компаніям, як P&G і Sony, що помітно відрізняє їх від більшості фірм [5].

Хоча багато компаній прагнуть до впровадження інновації, не всі домагаються в цьому успіху. Для цього необхідна справжня прихильність до інноваційного процесу, яка не підвладна тискам у вигляді необхідності отримання короткострокових результатів.

Основна ознака сучасного інноваційного розвитку економіки полягає в формуванні інтелектуального потенціалу сучасних продуктивних сил і інтелектуалізації економічних відносин. Основою інтелектуалізації виробництва стає розвиток освіти і науки. Ні посилення інформатизації, ні прискорений розвиток сфери послуг не можуть вважатися ознаками інтелектуалізації економічної дійсності. Розвиток процесів інформатизації сприяє прискоренню інтелектуалізації економічного буття, це умова інтелектуалізації економіки, але не її суть. Сферу послуг слід розглядати скоріше не як пріоритет економічного розвитку, не як джерело науково-технічного розвитку, а як наслідок науково-технічного прогресу, викликане потребами розвитку виробництва і людини. Тобто, організація повинна мати необхідний досвід, що дозволяє перетворити інновацію в комерційні товари, а також бути готовою піти на ризик і зробити помилку.

Однак не слід плутати інновацію та модернізацію. На перший погляд може здатися, що дані поняття практично ідентичні, але насправді вони докорінно різні.

Можна розмежувати їх наступним чином: якщо інноваційний є «важелем підштовхування» економіко-технологічного розвитку, то модернізація – це створення фундаментальних, інфраструктурних (в найширшому сенсі) передумов такого розвитку [3].

Щоб здійснити модернізацію треба мати відповідні кошти і можливості. Це дозволяє зробити економічний розрахунок, оцінити ризики, пов'язані з модернізацією, дати прогноз свого майбутнього. Для інновації такого шляху немає. При плануванні інновації їх ініціатори не знають достеменно, як досягти того, що і самі поки не чітко уявляють. В іншому випадку, аналог є, наприклад, у конкурента, проте існує ризик, що дана інновація або продукт інновації не буде затребуваний на ринку. Розробка і впровадження новітніх технологій, створення нового технологічного укладу є найважливішим завданням модернізації. Безглуздо, а часом і шкідливо впроваджувати інновації в умовах відсутності соціальних і політичних інститутів, іманентних суспільству модерну, оскільки тільки здоровий социум і по-

вноцінно розвинена людина (людина як продукт суспільства модерну) може правильно використовувати досягненнями цивілізації.

Висновки. В дослідженні встановлено, що під «інноваціями» в економіці найчастіше розуміється створення і впровадження нових продуктів і нових виробничих процесів, комерціалізація нової технології, товарів, послуг, що веде за собою поліпшення якості та ефективності виробничого, управлінського, комерційного або будь-якого іншого процесу, а також сприяє розвитку економіки.

Інноваційний процес являє собою логічний ланцюжок, початком якого є інвестовані кошти, а результатом – якісне нововведення.

Поява поняття інноваційних процесів, відбувається на новому постіндустріальному витку розвитку суспільства, породили такі поняття як інноваційний підхід, інноваційна економіка, інноваційна політика.

У сучасному світі саме інноваційна економіка забезпечує світове економічне перевага країни.

Діяльність багатьох інноваційних компаній часто стимулюється наявністю більш сильних конкурентів, які змогли перейти «від хороших результатів до видатним» завдяки інноваціям. А для підприємств малого та середнього бізнесу інноваційність може визначати не тільки один з напрямків діяльності, а й загальну стратегію ведення бізнесу.

Список літератури:

1. Гончаров С. М. Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір, за ред. проф. С. М. Гончарова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.
2. Орлова-Курилова О. В. Умови формування інноваційної моделі економічного розвитку економіки України / О. В. Орлова-Курилова // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. Серія: Економічні науки. – 2017. – Т. 19, № 81. – С. 93-97.
3. Панкратова О. М. Інноваційна діяльність як інструмент зростання національної економіки / О. М. Панкратова // Економічний простір. – 2017. – № 118. – С. 117-125.
4. Паризький І. В. Галузеві елементи державного управління інноваційно-технологічним розвитком економіки України / І. В. Паризький // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2017. – № 2. – С. 36-42.
5. Паризький І. В. Зарубіжний досвід державного управління інноваційно технологічним розвитком економіки / І. В. Паризький // Економічний простір. – 2017. – № 118. – С. 60-71.
6. Тіпанов В. В. Концептуальні засади інноваційної економіки / В. В. Тіпанов // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2017. – Вип. 4. – С. 28-30.
7. Фримен С. Национальная система инноваций в исторической перспекктиве / С. Фримен // Cambridge Journal of Economics. 1995. – Том. 19. № 1. – С. 117-123.
8. David P. Productivity Growth Prospects and the New Economy in Historical Perspective / P. David // Economic History. – 2005. – EconWPA.
9. National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning / edited by B.-A. Lundvall. – London: Pinter Publishers, 1992. – 342 p.
10. Rosenberg N. Knowledge and Innovation for Economic Development: Should Universities Be Economic Institutions? / paper presented at the Second International Conference on Technology Policy and Innovation. Lisbon, August 1998.
11. Schumpeter J., Review of Economic Theory. – N.Y.: Oxford University Press, 1929.

Червен И.И., Крючков С.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье проанализированы основные признаки инновационного этапа современного развития экономики. Выявлены семантические свойства рассматриваемых понятий. Проанализированы многообразие подходов к понятиям инновационной экономики. Доказано, что при реализации инновационной стратегии формируются процессы, в результате которых создаются инновационные продукты как результат процесса инновационного производства и инновационная форма услуг (управление, продвижение и сопровождение инновационного продукта). Проведено сопоставление инновации и модернизации. Определены их различия на экономическом уровне. Обобщены результаты исследования о соотношении процессов развития новой экономики.

Ключевые слова: инновации, инновационная экономика, инновационная политика, инновационные процессы, модернизация.

Cherven I.I., Kryuchkov S.V.
Mykolaiv National Agrarian University

FORMATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ECONOMY

Summary
The article analyzes the main features of the innovative stage of modern economic development. The semantic properties of the concepts are revealed. The variety of approaches to the concepts of innovation economy is analyzed. It is proved that when implementing the innovation strategy processes are formed, as a result of which innovative products are created as a result of the innovative production process and innovative form of services (management, promotion and support of the innovative product). The innovation and modernization are compared. Their differences are determined at the economic level. The results of a study on the relationship between the processes of development of a new economy are summarized.
Keywords: innovations, innovative economy, innovation policy, innovation processes, modernization.

УДК 657:332

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНОГО Й ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОСББ В УКРАЇНІ

Черкасова С.О., Ахметова М.Ф.
Одеський національний політехнічний університет

Стаття присвячена дослідженню концептуальних засад формування системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності Об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). Розглянуто особливості бухгалтерського обліку в ОСББ. Визначено об'єкти обліку й контролю забезпечення діяльності ОСББ. Розроблено систему формування обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ. Запропоновані заходи щодо удосконалення системи облікового-контрольного й інформаційного забезпечення ОСББ.
Ключові слова: облік, система, обліково-контрольне забезпечення, інформаційне забезпечення, аналіз, удосконалення.

Постановка проблеми. Формування системи облікового-контрольного й інформаційного забезпечення Об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) має важливе значення, оскільки сприяє упорядкуванню інформації, прозорості та правдивість даних.

Слід зауважити, що в Україні на сьогоднішній день досі не розроблено відповідні П(С)БО для ОСББ як неприбуткових організацій, відсутні методичні рекомендації щодо організації бухгалтерського обліку й внутрішнього контролю, що гальмує отримання системою їх управління своєчасної і високоякісної інформації, необхідної для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Це обумовлює актуальність вирішення проблемних аспектів щодо обліку, контролю й аудиту в діяльності ОСББ та формування ефективної системи відповідного облікового-контрольного й інформаційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велике розмаїття поглядів науковців на проблему визначення поняття «обліково-контрольне забезпечення» й «інформаційне забезпечення». Значний вклад в дослідження проблем теорії та методології формування обліково-контрольного та інформаційного забезпечення внесли наступні науковці: Н.О. Гура [1], С.О. Левицька [5], Т.Б. Монастирська [6], І.Д. Бенько [2], Л.В. Нападовська [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковій та практичній значущості праць згаданих учених, слід визначити, що дотепер не знайшли відповідного відображення деякі концептуальні засади формування системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ.

Щорічне збільшення кількості ОСББ в Україні дає поштовх щодо удосконалення концептуальних засад формування системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ та підтверджує актуальність данної проблематики. Але у працях науковців недостатньо уваги приділено особливостям обліку, контролю та інформаційного забезпечення діяльності ОСББ, що не дає можливість сформувати єдину системи формування обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ.

Мета статті. Головна мета наукової статті полягає у визначенні концептуальних засад щодо формування системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності Об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ).

Виклад основного матеріалу. Сьогодні об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) являє собою неприбуткові організації, що об'єднують власників нерухомого майна з метою управління та забезпечення експлуатації цього комплексу, володіння користування та розпорядження майном. Головним результатом роботи ОСББ в Україні полягає в покращенні якості життя мешканців будинку.

Проблематика формування системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення Об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) полягає в тому, що існуючий рівень системи обліково- контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ не завжди достатній та не відповідає умовам управління об'єднання, що пов'язано з недосконалістю нормативних документів [11].

До основних нормативних документів, що здійснюють регулювання діяльності ОСББ та ведення бухгалтерського обліку в Україні відносять Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3] та Закон України «Про Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [4].

ОСББ – це юридична особа, тому введення бухгалтерського обліку є обов'язковим елементом згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3] і чинними П(С)БО [3].

Об'єднання самостійно визначає порядок управління багатоквартирним будинком і може змінити його в порядку, установленому законом і статутом об'єднання згідно Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», надалі – Закон про ОСББ [4].

Облікове забезпечення в ОСББ визначається у формуванні відповідної системи бухгалтерського обліку, а саме: обліку його активів, пасивів та фінансового результату діяльності (витрат та доходів).

Зазвичай веденням бухгалтерського обліку займається головний бухгалтер, основні питання щодо існування ОСББ вирішуються на загальних зборах, де визначається голова ОСББ [12].

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Бухгалтерський облік в ОСББ має специфічне значення. ОСББ складає звітність для суб'єктів малого підприємництва юридичних осіб, тобто ОСББ подає спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва, у складі якого форма № 1-мс «Баланс» та форма № 2-мс «Звіт про фінансові результати» згідно ПСБУ 25 [12].

Одержувачі фінансової звітності ОСББ:

– органи статистики – спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого

підприємництва, у складі якого форма № 1 мс «Баланс»;

– держаний реєстратор – форма № 1-мс «Баланс» та форма № 2-мс «Звіт про фінансові результати;

– співвласники ОСББ – спрощені фінансові звіти (форма № 1 та форма № 2), які подає ОСББ;

– трудовий колектив ОСББ – спрощені фінансові звіти (форма № 1 та форма № 2), які подає ОСББ;

– ДПІ (державна податкова інспекція) – податковий звіт про використання коштів неприбуткових організацій.

Таким чином, склад фінансової звітності ОСББ залежить від розміру суб'єкта господарювання. Для неприбуткових організацій установлюється скорочена за показниками фінансова звітність у складі балансу та звіту про фінансові результати [3].

Одна з особливостей бухгалтерського обліку на ОСББ, що розрахувати класичні показники фінансової звітності не можливо [7]. При аналізі фінансової діяльності ОСББ актуально використовувати документи, які напряму пов'язані з діяльністю ОСББ, а для більш глибинного розуміння технологічного процесу бухгалтерського обліку кожне ОСББ повинно бути забезпечено відповідною інформацією.

Таким чином, можна відзначити, що бухгалтерський облік в ОСББ має свої особливості:

– скорочений план рахунків;

– усі доходи спрямовуються на витрати;

– цільове фінансування;

– ОСББ являється неприбутковою установою;

– подає спрощену фінансову звітність.

Слід також зауважити, що, ОСББ не має власного капіталу, доходу, саме тому усі доходи рівні витратам. Для контролю витрат, на початок року створюється кошторис. При цьому усі мешканці можуть взяти участь у діяльності ОСББ [4].

Для здійснення господарської діяльності ОСББ необхідні активи: оборотні та необоротні.

До оборотних активів входить: права власності та право користування майном, основні засоби (будівля), поточно дебіторська заборгованість мешканців будинку, запаси (господарські матеріали: лампочки, шурупи, технічні засоби), гроші та їх еквіваленти (готівкові гроші у касі).

До необоротних активів входить: малоцінні необоротні матеріальні активи, незавершені капетальні інвестиції (витрати на капітальний ремонт будинку, інвестиції в основні засоби).

Природа активів ОСББ підкреслює неприбутковість діяльності ОСББ, що позначається на формуванні системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ [3].

Що стосується обліку пасивів ОСББ, то основна структура пасивів об'єднання складається з цільового фінансування.

Цільове фінансування діяльності ОСББ – це надходження від мешканців будинку, пільги та субсидії для громадян з державного бюджету, добровільні пожертвування, плата від орендарів. Фактично лише пасивні доходи ОСББ, до яких в основному належать відсотки банку, не відносяться до цільового фінансування [3].

Надходження в процесі діяльності об'єднання не є доходами від реалізації готової продукції, товарів, робіт або послуг. Методологічні основи формування доходів ОСББ визначено П(С)БО 15 «Дохід» [10].

Витрати ОСББ формуються відповідно до П(С)БО 16 «Витрати» [9]. Зважаючи на особливості провадження діяльності, ОСББ можуть вести аналітичний облік витрат за елементами. При цьому ОСББ можуть використовувати лише рахунки класу 8. У разі використання тільки цих рахунків варто пам'ятати, що на рахунку 85 «Інші затрати» обліковують інші витрати діяльності. Наприкінці місяця витрати списуються на фінансовий результат – рахунок 79 «Фінансові результати» і на рівні витрат (окрім витрат з амортизації) визнаються доходи неприбуткової організації (ОСББ) [3].

Отже, формування облікового забезпечення діяльності ОСББ обумовлене у структуризації господарської діяльності з урахуванням специфіки обліку в ОСББ. Це можливо лише завдяки побудові ефективної облікової системи з удосконаленням складових бухгалтерського обліку ОСББ.

Контроль діяльності ОСББ здійснює через свої органи управління. До них належать: загальні збори співвласників; правління; ревізійна комісія. Для контролю за фінансово-господарською діяльністю правління на загальних зборах із числа співвласників обирається ревізійна комісія (ревізор) або приймається рішення про залучення аудитора [4].

При цьому об'єктами контролю діяльності ОСББ є кошторис, витрати та дохід, платежі мешканцями будинку.

Звідси можна визначити основні функції обліково-контрольного забезпечення діяльності ОСББ:

– інформаційна – забезпечення діяльності ОСББ потрібною інформацією;

– облікова – спостереження, вимірювання й реєстрація господарських операцій, виникаючих в діяльності ОСББ;

– контрольна – система заходів, організована управителем і мешканцями будинку з метою найбільш ефективного виконання всіма працівниками посадових обов'язків при здійсненні господарських операцій.

Можна визначити, що формування обліково-контрольного забезпечення діяльності ОСББ полягає у формування системи управління між об'єктами обліку та об'єктами контролю діяльності ОСББ.

Найважливіший фактор без якого неможливе ефективне функціонування системи обліково-контрольного забезпечення є інформаційне забезпечення діяльності ОСББ.

На етапі надходження інформація має масовий, структурований характер і перевантажена відомостями і даними, які не можуть бути використані системою обліку. Облікова інформація у будь-якому разі формується на підставі документально підтверджених даних, які зафіксовані в первинних документах і далі перенесені в облікові регістри та відображені у фінансовій звітності [3].

Отже, в самому загальному розумінні, інформаційне забезпечення діяльності ОСББ являє собою сукупність одержаних даних відносно ефективності діяльності ОСББ. Інформація формується в усіх відділах ОСББ. Найчастіше організація інформаційного забезпечення покладена на головного бухгалтера ОСББ.

Таким чином, можна відзначити, що інформаційне забезпечення діяльності ОСББ – це сукупність інформаційних ресурсів і способів їх організації, необхідних та придатних для реалізації аналітичних процедур. Удосконаленню інформаційного забезпечення діяльності ОСББ сприяють досягнення у сфері новітніх технологій, зокрема, автоматизації діяльності, а точніше – окремих програм.

Формування обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ має деякі особливості. Для структуризації треба сформувати відповідну систему формування обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ (див. рис. 1).

Для удосконалення існуючої системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення забезпечення діяльності ОСББ в Україні необхідно здійснювати наступні заходи:

– розробляти єдину базу даних мешканців будинка;

– перевіряти ефективність систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю на засадах внутрішнього та зовнішнього аудиту;

– здійснювати удосконалення інформаційної бази для контролю за діяльністю ОСББ;

– використовувати сучасні смарт-технологіі обліку й контролю діяльності ОСББ («хмарні технології»);

– здійснювати дослідження й аналіз чинних процесів управління і руху інформації за діяльністю ОСББ;

– забезпечувати безперервність процесу управління інформаційною системою ОСББ;

– використовувати сучасне програмне забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку й контролю діяльності ОСББ.

Отже, формування системи обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ є дієвим інструментом системи управління багатоквартирним будинком.

Основними джерелами інформації в ОСББ виступає: бухгалтерська документація, документація на будинок, інформація про мешканців, бухгалтерські документи (з ведення обліку активів та зобов'язань ОСББ) та відповідна фінансова звітність, а також документи, пов'язані з управлінською діяльністю (протоколи, оголошення, накази й тощо) [6].

Отже, система обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ є обов'язковим елементом та включає організацію бухгалтерського обліку, аналізу, контролю й аудиту, відповідних інформаційних потоків, їх швидкість, захист, технічне обслуговування й особливості управління вищенаведеними елементами.

Висновки. Основні концептуальні засади формування обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ включають в себе вивчення і класифікацію інформації про фінансово-господарську діяльність ОСББ з метою її практичного застосування в процесі управління [13].

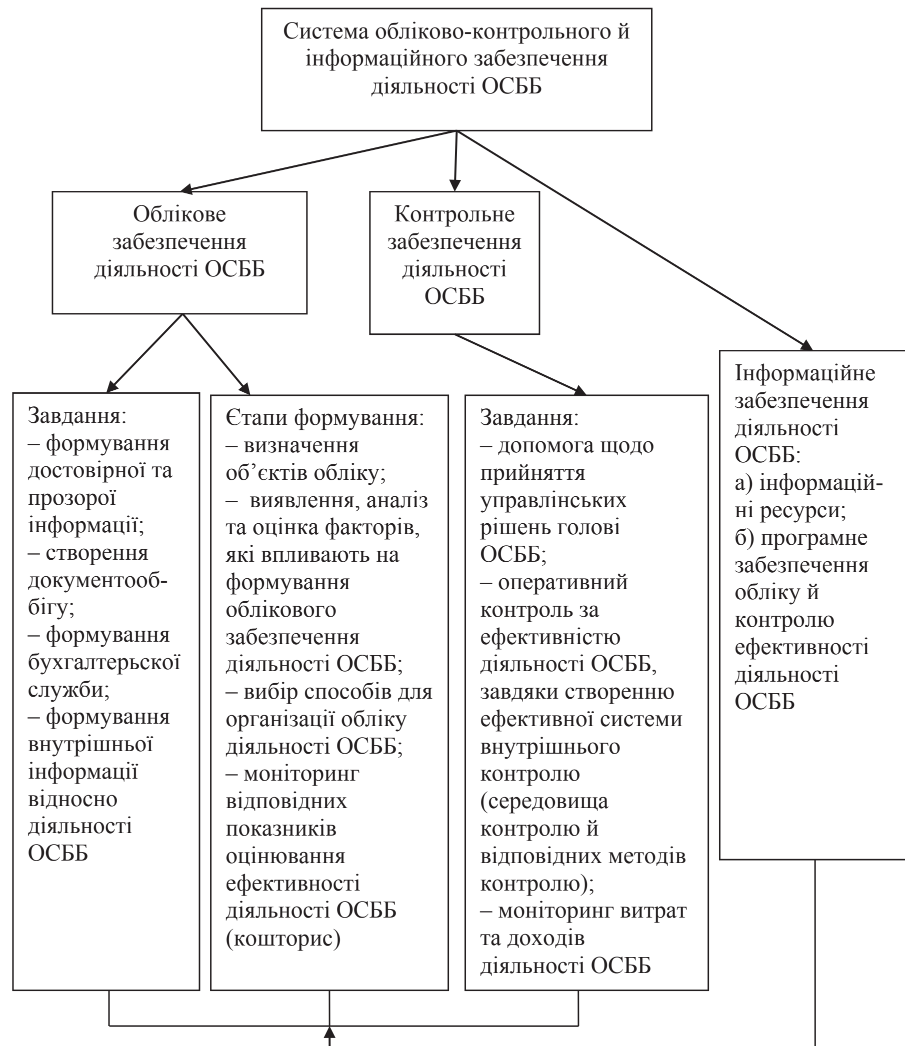

Рис. 1. Система обліково-контрольного і інформаційного забезпечення діяльності ОСББ

При цьому концептуальна основа бухгалтерського обліку ОСББ являє собою сукупність принципів, методів та процедур, за допомогою яких ОСББ може відображати всі свої господарські операції, дотримуючись певних правил, задовольняючи інформаційні потреби внутрішніх і зовнішніх користувачів.

До основних концептуальних засад обліку в ОСББ слід віднести: дотримання визначених принципів обліку, визнання об'єктами обліку активів (крім житлового фонду), власного капіталу (крім зареєстрованого статутного капіталу), зобов'язань, доходів для покриття витрат неприбуткової організації, відсутність (за виключенням комерційної діяльності) фінансових результатів.

В основі обліково-контрольного й інформаційного забезпечення діяльності ОСББ повинно стати належним чином побудована система, яка являє собою сукупність облікової інформації та дозволяє проводити на її базі контроль.

Саме тому необхідно враховувати та застосовувати визначені напрямки та заходи щодо формування ефективної системи обліково-контрольного і інформаційного забезпечення діяльності ОСББ в рамках обґрунтування методичних засад та відповідного управлінського інструментарію щодо оцінювання ефективності дотримання кошторису, який відображає діяльність ОСББ, що можна визначити в якості напрямків подальшого наукового дослідження даної проблематики.

Список літератури:

1. Гура Н.О. Облік у житлово-комунальному господарстві: теорія і практика: [монографія] / Н.О. Гура – К.: Знання, 2006 р. – 351 с.
2. Бенько І.Д. Особливості організації обліку та та контролю фінансово-господарської діяльності Об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) [Текст] / Бенько І.Д. // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014 р. – Випуск 9-1, частина 3.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.1999 р. (зі змінами і доповненнями): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14.
4. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» № 2866-III, від 29.11.01 р. (зі змінами і доповненнями): [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2866-14.
5. Левицька С.О. Облік та контроль діяльності неприбуткових організацій: Монографія / С.О. Левицька. – Рівне: НУВГП, 2005. – 347 с.
6. Монастирська Т.Б. Облік та контроль в організаціях з обслуговування житлового фонду [Текст]: автореферат дис. канд. екон. наук / Т.Б. Монастирська; 08.00.09 – бух. облік, аналіз та аудит (за видами екон. діяльн.). – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 20 с.
7. Нападовська Л.В Управлінський облік: підруч. для вузів / Л.В. Нападовська. – 2-ге вид. доопрац. та допов. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 648 с.
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності № 48 «від 08.02.2014 р. (зі змінами і доповненнями): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show.
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» № 1706 «від 27.06. 2013 р. (зі змінами і доповненнями): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00.
10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» № 627 «від 27.06.2013 р. (зі змінами і доповненнями): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00.
11. Податковий Кодекс України № 2755-17, від 01.07.2016, (зі змінами і доповненнями): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» документ № z0161-00, поточна редакція -Редакція від 24.07.2015, підстава z0789-15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z016100.
13. Черкасова С.О. Обґрунтування методичних підходів щодо обліку та аудиту дебіторської заборгованості ОСББ / С.О. Черкасова, М.Ф. Ахметова // Економіка. Фінанси. Право. Науковий журнал. – 2016. – № 10/1'2016. – С. 21-24.
14. Черкасова С.О. Організаційно-економічні аспекти становлення і розвитку ОСББ в Україні / С.О. Черкасова, М.Ф. Ахметова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка. – 2016. – Т. 24, вип. 10(2). – С. 20-26.

Черкасова С.А., Ахметова М.Ф.
Одесский национальный политехнический университет

ЇКОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ УЧЕТНО-КОНТРОЛЬНОГО И ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОСМД В УКРАИНЕ

Анотация
В статье исследованы концептуальные основы формирования системы учетно-контрольного и информационного обеспечения деятельности объединений совладельцев многоквартирных домов (ОСМД). Рассмотрены особенности бухгалтерского учета в ОСМД. Определены объекты учета и контроля обеспечения деятельности ОСМД. Разработана система формирования учетно-контрольного и информационного обеспечения деятельности ОСМД. Предложены мероприятия по совершенствованию системы учетно-контрольного и информационного обеспечения ОСМД.
Ключевые слова: учет, система, учетно-контрольное обеспечение, информационное обеспечения, анализ, усовершенствование.

Cherkasova S.A., Akhmetova M.F.
Odessa National Polytechnic University

CONCEPTUAL BASES FOR THE FORMATION OF ACCOUNTING AND CONTROL AND INFORMATION SYSTEMS ACTIVITIES OF ACCOMMODATIONS IN UKRAINE

Summary
The article is conceptual principles of the formation of the system of accounting, control and information support of the activity of the Association of Co-Owners of Multi-Apartment Buildings (ACMHs) have been researched. The features of accounting in ACMBs are considered. The objects of accounting and control of maintenance of activity of ACMHs are considered. The system of formation of accounting, control and information maintenance of activity of condominiums is developed. Proposed measures to improve the system of accounting, control and information provision of ACMHs.
Keywords: accounting, system, accounting and control, information security, analysis, improvement.

УДК 005.412:005.336.4

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-КАДРОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Черкасова С.О., Суховєєва А.С.
Одеський національний політехнічний університет

Стаття присвячена визначенню методичних засад управління процесом забезпечення інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємств, що виокремлено в якості окремої складової економічної безпеки підприємства в умовах його інноваційного розвитку. Обґрунтовано поняття економічної безпеки підприємств на базі його інтелектуально-кадрової складової. Визначено структурні елементи механізму управління процесом забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки підприємств. Визначено загрози, що загрожують інтелектуально-кадровій безпеці підприємств та причини їх виникнення. Розглянуто комплекс показників оцінювання рівня інтелектуальної та кадрової безпеки підприємств. Наведено та охарактеризовано методичні підходи щодо управління й оцінювання рівня інтелектуально-кадрової безпеки підприємств.
Ключові слова: економічна безпека підприємства, інтелектуально-кадрова безпека, управління, механізм, загрози, оцінювання, підходи, методи.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізаційних змін конкурентною перевагою підприємства та його інноваційного розвитку стають знання, що визначаються інтелектуальним капіталом та в сукупності з кадровим потенціалом підприємства формують інтелектуально-кадрову складову економічної безпеки підприємства. Саме інтелектуально-кадрова робота, спеціальні знання і комунікації стають основними чинниками забезпечення інноваційного розвитку підприємств та набуття їх конкурентних переваг в довгостроковій перспективі, а в розрізі управління процесом забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах жорстокої конкуренції її інтелектуально-кадрова складова стає ключовим ресурсом їх економічно-безпечно розвитку.

Практика свідчить, що до сьогодні роль саме інтелектуально-кадрової безпеки у роботі підприємства недооцінюється та сприймається досі неоднозначно. Про це свідчать певні вади в законодавстві, яке регламентує відносини інтелектуальної власності, а також недостатність фінансування наукових і освітніх сфер, що не дає достатнього стимулу для наукових досліджень, розробок, запровадження інновацій та загалом до нарощування освітнього і наукового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення економічної безпеки підприємств, в тому числі і в розрізі її інтелектуально-кадрової складової, останнім часом набули особливої актуальності. Дослідженням загальних питань економічної безпеки вітчизняних підприємств присвятили свої праці такі вітчизняні науковці як М.П. Войнаренко, Г.В. Задорожний, Т.М. Іванюта, Г.В. Козаченко, О.Є. Кузьмін, В.І. Мунтіян.

Методичні аспекти оцінювання рівня інтелектуальної й кадрової складових економічної безпеки підприємств в умовах їх інноваційного розвитку стали предметом дослідження багатьох наукових робіт вітчизняних вчених, зокрема: Т.Г. Васильціва, В.М. Гейця, Л.О. Волощук, С.М. Ілляшенка, Г.О. Назарової, Ю.С. Погорелова, Л.І. Федулової, С.В. Філиппової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на істотні досягнення у цій сфері, цілу низку питань дослідження комплексного теоретико-методичного базису щодо управління процесом забезпечення інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємств в умовах їх інноваційного розвитку досі не вирішено. Зокрема, це стосується формування відповідного інструментарію управлінського моніторингу, обґрунтування та вибору його об'єктів, процедур і методик оцінювання рівня інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємства у динаміці за етапами формування механізму управління процесом її забезпечення, формування відповідної системи показників.

Мета статті. Головною метою цієї робот є обґрунтування методичних засад управління процесом забезпечення інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємств в умовах їх інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «економічна безпека» пройшло чимало переосмислень у зв'язку зі зміною умов зовнішнього середовища і з урахуванням факторів, які зумовлюють процеси управління. Уперше поняття «економічна безпека» почало застосовуватися на Заході у зв'язку зі зростанням проблеми обмеженості ресурсів та розпадом колоніальної системи [1].

Отже, враховуючи зміни і фактори, які на протязі довго часу впливали на процес управління, можна зробити висновок, що економічна безпека підприємства – це комплексна характеристика, під якою розуміють рівень захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток і потребує управління з боку керівництва підприємства. Зміст даного поняття містить у собі систему засобів, які забезпечують конкурентостійкість та економічну стабільність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників [2].

В самому загальному розумінні, економічна безпека підприємства містить в собі наступні складові елементи:

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

а) фінансову складову;
б) інтелектуально-кадрову складову;
в) політико-правова складову;
г) екологічну складову;
д) технологічно-інноваційну складову [3].

При цьому інтелектуально-кадрова складова, стоїть на другому місці, тому від урахування всіх її особливостей в певній мірі залежить і загальна економічна безпека підприємства. Для подальшого розгляду питання, щодо методичних засад управління процесом забезпечення інтелектуально-кадрової складової, необхідно дати визначення поняття «інтелектуально-кадрова безпека» (див. табл. 1) [4].

Проаналізувавши підходи до визначення поняття «інтелектуально-кадрова безпека», можна зробити висновок, що найчастіше воно розглядається з двох сторін:

а) як процес моніторингу, мінімізації та запобігання негативного впливу на економічну безпеку підприємства, завдяки ефективному управлінню загрозами та небезпеками, пов'язаними з персоналом;

б) як оптимальний стан персоналу та підприємства, який захищений від зовнішніх та відповідно внутрішніх загроз з боку персоналу.

Отже, для ефективного забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки підприємства необхідно мати певний механізм, який можна розглядати як систему організаційних, правових та моральних засобів впливу, які мають на меті своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз інтелектуально-кадровій безпеці підприємства.

У якості складових механізму інтелектуально-кадрового забезпечення економічної безпеки підприємства можна виділити:

а) об'єкт, що піддається небезпеці;
б) фактори, які загрожують безпеці об'єкта;
в) суб'єкт, що забезпечує безпеку.

Повна та достовірна інформація про складові механізму забезпечення інтелектуально-кадро-

Таблиця 1

Визначення змісту інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємства в наукових джерелах

Джерело, рік	Визначення
Лопнова Ш.О. 2008 [5]	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства – це найбільш важлива складова економічної безпеки підприємства, яка має на меті виявлення, знешкодження, запобігання, відвернення та попередження загроз, небезпек і ризиків, які спрямовані на персонал та його інтелектуальний потенціал, і ті, які йдуть безпосередньо від нього, що повинно проявлятися в системі управління трудовими ресурсами та в кадровій політиці підприємства.
Іванюта Т.М. 2009 [6]	Інтелектуально-кадрова безпека характеризує особливості підприємства як соціальної спільності й стану захисту та розвитку індивіда в ній
Мандрик О.Я. 2011 [7]	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства є станом, який характеризує рівень захисту підприємства від фінансово-економічних ризиків і загроз, що походять від діяльності персоналу, обумовлені рівнем реалізації його інтелектуального потенціалу, характером існуючих трудових відносин на підприємстві і рівнем ефективності їх організацій.
Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. 2011 [8]	Інтелектуально-кадрова безпека відображає забезпеченість підприємства управлінським та промислово-виробничим персоналом, рівень плинності кадрів на підприємстві, достатність їх освітньо-кваліфікаційного рівня, захищеність від переманювання працівників конкурентами.
Назарова Г.В. 2012 [9]	Інтелектуально-кадрова безпека – це сукупність заходів, спрямованих на запобігання протиправним діям відносно персоналу підприємства.
Поскрипко Ю.А. 2012 [10]	Інтелектуально-кадрова складова економічної безпеки підприємства – синтетична категорія економічної теорії, теорії управління персоналом, економіки праці, соціології, політології. ІКС економічної безпеки є уніфікованою категорією, яка виявляється на всіх рівнях від окремо взятого підприємства до національної економіки і відіграє домінуючу роль у системі безпеки компанії, оскільки ІКС первинна для інших її складових в будь-якій організації. Інтелектуально-кадрова складова включає в себе безпеку життєдіяльності, соціально-мотиваційну безпеку, кар'єрну, професійну, адміністративну безпеку та розглядається як механізм запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємств через ризики і погрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами.
Костюк Ж.С. 2013 [11]	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства – складова економічної безпеки, яка відповідає за збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства, ефективне управління персоналом.
Марунич А.В. 2014 [12]	Інтелектуально-кадрова безпека є підсистемою економічної безпеки суб'єкта господарювання, яка гарантує стабільне та максимально ефективне використання його персоналу, зокрема покращення потенціалу розвитку в майбутньому.
Міщенко С.П. 2015 [13]	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства – це характеристика стану підприємства,при якому всі напрямки інтелектуально-кадрової роботи, сукупність принципів, методів, механізм управління персоналу направлені на виявлення, знешкодження, запобігання, відвернення та попередження загроз, небезпек і ризиків, що спрямовані на персонал та його інтелектуальний потенціал.
Ілякова І.Є., Саушева О.С. 2015 [14]	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства – це процес запобігання негативним впливам (збитків) на економічну безпеку підприємства за рахунок ризиків і загроз, пов'язаних з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами в цілому.
Глухова І.В. 2016 [15]	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства – це ніщо інше, як забезпечення економічної безпеки підприємства за рахунок зниження ризиків і загроз, пов'язаних з недобросовісної роботою персоналу, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами в цілому.
Горковенко Є.В., Платонова І.В. 2016 [16]	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства – це захищеність персоналу від зовнішніх і внутрішніх загроз з метою забезпечення умов для ефективного персонал-менеджменту і, як наслідок, високого рівня конкурентоспроможності організації.

вої безпеки підприємства повинні забезпечити мінімізації витрат підприємства на формування та утримання трудових ресурсів та максимізація результатів від їх використання, захист персоналу від ризиків і загроз, а також стійкий і безпечний інноваційний розвиток підприємства в довгостроковій перспективі.

Загрози можуть бути зовнішні, які виникають за межами підприємства, і пов'язані з середовищем функціонування підприємства, і внутрішні, – що стосуються господарської діяльності підприємства та його персоналу.

До внутрішніх загроз можна віднести:

– аферу з боку провідних спеціалістів (менеджерів і керівників середньої ланки, відповідальних за конкретний напрям бізнесу підприємства);

– шахрайства, фальсифікації і розтрат;

– несанкціонований продаж і використання майна підприємства з корисливою метою;

– фальсифікацію документації підприємства за допомогою електронної техніки й Інтернету;

– несанкціоновані операції із цінними паперами, матеріальними й нематеріальними активами підприємства;

– хабарництва, змови з контрагентами (постачальники, клієнти та сторонні особи) та «тиск» на співробітників (штучне завищення цін (при покупці) або заниження цін (продажу);

– надання послуг за «подяку»;

– розголошення конфіденційної інформації;

– халатність і недостатню кваліфікацію персоналу [13].

До зовнішніх загроз можна віднести такі:

– умови мотивації в конкурентів кращі;

– установка конкурентів на переманювання;

– зовнішній тиск на співробітників;

– втягування їх у різні види залежності;

– інфляційні процеси (їх слід ураховувати під час розрахунку заробітної плати) [17].

Однак загрози інтелектуально-кадрової безпеки є наслідком помилок в організації праці й управлінні персоналом. Тому до питань інтелектуально-кадрової безпеки, які потребують обов'язкового розгляду на підприємстві, доцільно віднести такі як:

– розробка ефективних інструментів відбору персоналу та організації трудових відносин;

– забезпечення підприємства необхідними працівниками, їх розвиток;

– розробка мотиваційних схем і схем оплати праці;

– усунення шкоди у зв'язку з трудовими суперечками;

– підвищення лояльності співробітників;

– аналіз ситуації у конкурентів;

– робота з сайтами вакансій, кадровими агентствами;

– аналіз ситуації на ринку праці в регіоні;

– відстеження розміщення резюме фахівцями підприємства в публічних базах (перший сигнал про невдоволення умовами роботи);

– робота з кадровим резервом (проблема догляду підготовлених фахівців);

– способи проектування кар'єри (також погляд з боку співробітника);

– створення умов для стабілізації трудового колективу, зниження плинності кадрів, покращення морального клімату та сумісності, розробка процедур переміщення та звільнення працівників [18].

Основними причинами виникнення загроз є низький рівень або відсутність внутрішньої корпоративної соціальної відповідальності, відсутність корпоративної культури підприємства, відсутність необхідних моральних цінностей та норм поведінки роботодавця та працівника, низька ефективність контролю на етапах прийняття та відбору персоналу, відсутність розумної політики вивільнення працівників, недостатнє опрацювання локальної нормативно-правової бази в галузі забезпечення безпеки підприємства, відсутність ефективної системи навчання персоналу основам протидії загроз інтелектуально-кадрової безпеки, неефективна система мотивації добросовісної поведінки персоналу [19].

На сьогоднішній день існує чи мало методичних підходів до оцінки рівня інтелектуально-кадрової безпеки підприємств, які можна згрупувати у дів групи:

а) традиційні;

б) нетрадиційні.

Розгляд основних принципів, на яких базується кожна з наведених груп представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Методичні підходи до оцінювання рівня інтелектуально-кадрової безпеки підприємств

Традиційні підходи	Нетрадиційні підходи
Базується на оцінці показників ефективності функціонування підприємства та захисту його майна і ресурсів	Базується на оцінці стану ризиків, зокрема ризиків деструктивної поведінки персоналу
Базується на інтегруванні показників, які визначають рівень інтелектуально-кадрової безпеки підприємства	Базується на визначені ринкової вартості та економічної захищеності капіталу підприємства, зокрема на визначенні долі інтелектуального капіталу в ринковій вартості підприємства
Базується на оцінці показників фінансової стійкості підприємства	Базується на порівнянні величини доходів підприємства і кадрових ресурсів, необхідних для підтримки безпеки підприємства
Базується на теорії розпізнавання кризових станів підприємства	

Джерело: узагальнено авторами за даними [14, 20]

Отже, для оцінювання поточного рівня інтелектуально-кадрової безпеки необхідно мати певні показники. Розгляд комплексу відповідних показників для оцінювання рівня інтелектуальної та кадрової складової економічної безпеки підприємств наведено окремо в табл. 3.

Зазначені показники дозволяють усвідомити повноцінну систему сукупності показників для методики оцінювання рівня інтелектуально-кадрової безпеки підприємства, а також виступають індикаторами стану безпеки та найважливіше, зможуть використовуватися при використанні програмно-цільового підходу для оцінювання економічної безпеки підприємства, зокрема її інтелектуально-кадрової складової, оскільки саме він дозволяє:

а) об'єднати цілі з ресурсами для їх досягнення;

б) уявити процес інноваційного розвитку як послідовність певних організаційних проектів;

в) забезпечує цільове контролювання ресурсів підприємства.

Таблиця 3

Основні показники для оцінювання рівня інтелектуальної та кадрової безпеки підприємств

Показники для інтелектуальної безпеки	Показники для кадрової безпеки
плинність робітників високої кваліфікації	коефіцієнти загальної плинності кадрів по підприємству
питома вага інженерно-технічних та наукових робітників	середній вік працюючих на підприємстві
показник винахідницької	загальний кваліфікаційний рівень
(раціоналізаторської) активності	суміщення посад
показник освітнього рівня	загальний кваліфікаційний рівень виконуваних обов'язків
інтелектуальноозброєність	рівень матеріального заохочення працівників
доходності працівників від використання інтелектуальної власності	рівень оплати праці та премій персоналу
	продуктивність праці

Джерело: узагальнено авторами за даними [14, 15, 21]

Не менш важливим є виділення методів забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки підприємства. Відповідно до існуючих небезпек, виділяють шість основних методів:

– економічні;
– технологічні;
– організаційні;
– соціально-психологічні;
– адміністративні;
– дисциплінарні [17].

Економічні методи забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки – це певні дії спрямовані на підвищення мотивації у працівників, завдяки більш привабливими умовами оплати праці, зокрема збільшенню премії, заробітної плати та інших виплат, які не будуть спонукати їх перейти до конкурентів. Тому на підприємстві необхідно регулярно здійснювати перерахунок заробітної плати та забезпечувати її відповідність до роботи, що виконується.

Технологічні методи полягають у розробці чітких правил роботи із секретною інформацією і документами. Дані правила необхідно довести до відома усіх працівників, які мають доступ до відповідної інформації. Також данні правила необхідно прописувати та обговорювати в трудовому контракті, що укладається при прийомі на роботу. До технологічних методів належить також розробка й впровадження сучасних форм охорони власності (майна, інформації) підприємства, зокрема баз даних, програм і т. д.

Завдяки організаційним методам на підприємстві створюються умови її функціонування, а також відповідні межі, в яких вона функціонує та розвивається. До цих умов можна віднести: розподіл функцій керівних кадрів, періодичне відновлення повноважень (анулювання доручень, переділ функціональних обов'язків тощо), доручення справ не одному фахівцеві, а декільком – на конкурентній основі.

Соціально-психологічні методи – це сукупність специфічних способів впливу на між особисті стосунки і зв'язки, соціальні процеси, що виникають на підприємстві між його працівниками. Такі методи повинні ґрунтуватися на створенні сприятливого соціально-психологічного клімату, формуванні стабільного колективу, персональній роботі з кадрами й управління поведінкою персоналу, вирішенні індивідуальних проблем кожного співробітника з метою гуртування персоналу та відчуття колективізму.

Адміністративні методи являють собою сукупність заходів, які спрямовані на перевірку персоналу, ще на етапі прийому на роботу, здійснення періодичного внутрішнього і зовнішнього аудиту діяльності персоналу та дотримання відповідних вимог у випадку звільнення персоналу.

Сферою застосування дисциплінарних методів є передбачення юридичних та дисциплінарних зобов'язань і відповідальності щодо роботи з окремою категорією інформації. Застосування дисциплінарних методів матиме місце у разі недотримання зазначених вимог шляхом стягнення, зауваження, висловлення догани, переміщення посадових осіб, звільнення тощо [17].

Даний поділ методів на означені групи є досить умовним, оскільки всі вони тісно взаємопов'язані. За потреби цей список можна продовжити, але робити це треба після ретельного аналізу стану інтелектуально-кадрової роботи з погляду безпеки щодо забезпечення ефективності трудових відносин на підприємстві.

Отже, управління процесом забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки підприємств слід здійснювати за наступними напрямами:

а) робота з персоналом, яка буде направлена на підвищення ефективності діяльності всіх категорій працівників, завдяки відповідним заходам окресленим раніше;

б) збереження та розвиток інтелектуального потенціалу, права на інтелектуальну власність або її використання, поповнення знань і професійного досвіду робітників підприємства.

Висновки. Отже, інтелектуально-кадрова безпека є одною з головних підсистем економічної безпеки підприємства, що гарантує його стійкий інноваційний розвиток, ефективне використання його персоналу, що обумовлює забезпечення сталого розвитку його інноваційного потенціалу в майбутньому.

При цьому забезпечення і постійна підтримка достатнього рівня інтелектуально-кадрової безпеки підприємства є достатньо складним процесом в його управлінні. Проте не зважаючи на складність забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки, для більшості українських підприємств, вона являється саме тим елементом сучасного управління, без втілення в життя підприємства якого не можливо досягти поставленої мети, а саме забезпечення сталого його інноваційного розвитку.

Саме тому необхідно враховувати та застосовувати визначені заходи та методи управління при роботі з працівниками, для формування найбільш повної та точної інформації про стан рівня

інтелектуально-кадрової безпеки підприємства, що дозволить сформувати систему показників в рамках формування системи відповідного управлінського моніторингу, що можна визначити в якості напрямків подальшого наукового дослідження даної проблематики.

Список літератури:

1. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В.В. Шлыков. – СПб.: Алетейя, 1999. – 138 с.
2. Гапак Н.М. Суть та еволюція поняття «економічна безпека підприємства» [Текст] / Н.М. Гапак, І.В. Дочинець // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка / ред. кол.: В.П. Мікловда, В.І. Ярема, В.О. Приходько та ін. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 2(43). – С. 68-73. – Бібліогр.: с. 73 (24 назви).
3. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: монографія / В.І. Мунтіян. – К.: Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
4. Черкасова С.О. Концептуальні засади забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки підприємств / С.О. Черкасова, А.С. Суховєєва // Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами» Луцький НТУ. – 2017. Час. 3. – С. 160-163.
5. Лопнова Ш. Місце кадрової безпеки в економічній безпеці підприємства / Ш. Лопнова// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/28142-M%D1%96s%D1%81e_kadrovo%D1%97_bezpeki_v_ek/1.html.
6. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 256 с.
7. Мандрик О.Я. Характеристика структурних складників інтелектуально-кадрового забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства / О.Я. Мандрик // Торгівля, комерція, підприємництво. – 2011. – Вип. 12. – С. 65-68. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Torg_2011_12_17.4.
8. Мойсеєнко І.П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч.посібник / І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 380 с.
9. Назарова Г.В. Кадрова безпека підприємства: загрози, ризики, функції та методи управління / Г.В. Назарова // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія. У 2 т. – Т. 2. – К.: КНЕУ, 2012. – С. 230-240.
10. Поскрипко Ю.А. Механізми вдосконалення інтелектуально-кадрової складової економічної / Ю.А. Поскрипко // Наукові записки УНДІЗ. – 2012. – № 2(22). – С. 118-120.
11. Костюк Ж.С. Функциональныесоставляющие экономической безопасности предприятий железнодорожного транспорта / Ж.С. Костюк // Вісник економіки транспорту і промисловості. № 42., 2013. – С. 308-311.
12. Марунич А.В. Обґрунтування концептуальних характеристик інтелектуально-кадрової безпеки та її місце в забезпеченні розвитку підприємства / А.В. Марунич // Управління розвитком. – 2014. – № 6. – С. 98-100. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_6_43.
13. Міщенко С.П. Інтелектуально-кадрова складова економічної безпеки підприємств залізничного транспорту: напрямки забезпечення / С.П. Міщенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2015. – Вип. 52. – С. 45-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2015_52_8.
14. Илякова И.Е., Саушева О.С. Диагностика интеллектуальной и кадровой составляющих экономической безопасности корпорации: угрозы и условия нейтрализации // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 7, № 5(2015) – Режим доступа: http://naukovedenie.ru/PDF/221EVN515.pdf.
15. Кадровая безопасность как составляющая экономической безопасности организации: лекция по дисциплине «Экономика труда» / сост. И.В. Глухова; ГГУ им. Ф. Скорины. – Гомель, [Б. г.]. – 9 с. – Режим доступа: http://repo.gsu.by/handle/123456789/5320.
16. Горковенко Е.В. Обеспечение кадровой безопасности организации: управленческий аспект / Е.В. Горковенко, И.В. Платонова. – С. 125-127. – Режим доступу: https://rep.polessu.by/bitstream/123456789/10378/1/12.pdf.
17. Мехеда Н.Г, Гладун Я. Методи забезпечення кадрової безпеки на підприємстві / Н.Г. Мехенда, Я. Галдун // Черкаський національний університет ім.. Б.Хмельницького. – 2014.
18. Даниленко С.В. Підходи до управління кадровою безпекою підприємства в ході реструктуризації / С.В. Даниленко // Проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 146-150.
19. Кузнецова Н.В. Угрозы кадровой безопасности организации / Н.В. Кузнецова // Известия ИГЭА. – 2014. – № 2(94). – С. 80-88.
20. Рета М.В. Методичні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства / М.В. Рета, А.О. Іванова // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2013. – № 21. – С. 29-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpitp_2013_21_6.
21. Філиппова С.В. Економічна безпека підприємств реального сектору економіки в умовах вартісно-орієнтованого управління: монографія / С.В. Філиппова, Л.О. Волощук, С.О. Черкасова; Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса, 2015. – 196 с.

Черкасова С.А., Суховеева А.С.
Одесский национальный политехнический университет

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-КАДРОВОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Статья посвящена определению методических основ управления процессом обеспечения интеллектуально-кадровой составляющей экономической безопасности предприятий, которая выделена как отдельная составляющая экономической безопасности предприятия в условиях его инновационного развития. Обосновано понятие экономической безопасности предприятий на базе его интеллектуально-кадровой составляющей. Определены структурные элементы механизма управления процессом обеспечения интеллектуально-кадровой безопасности предприятий и их составляющие. Определены угрозы, угрожающие интеллектуально-кадровой безопасности предприятий и причины их возникновения. Рассмотрен комплекс показателей для оценивания уровня интеллектуальной и кадровой безопасности предприятий. Приведены и охарактеризованы методические подходы к управлению и оцениванию уровня интеллектуально-кадровой безопасности предприятий.
Ключевые слова: экономическая безопасность, интеллектуально-кадровая безопасность, управление, механизм, угрозы, оценивание, подходы, методы.

Cherkasova S.A., Suhoveeva A.S.
Odessa National Polytechnic University

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MANAGING THE PROCESS OF PROVIDING INTELLECTUAL-PERSONNEL COMPOSITIONAL ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISES

Summary
The article is devoted to the definition of the methodological foundations for managing the process of providing the intellectual and personnel component of the economic security of enterprises, which is identified as a separate component of the economic security of the enterprise in the context of its innovative development. The concept of economic security of enterprises based on its intellectual-cadre component is substantiated. The mechanism for ensuring the intellectual and personnel security of enterprises and their components is defined. The threats threatening the intellectual and personnel security of enterprises and the causes of the emergence of threats are identified. The main indicators for assessing the level of intellectual and personnel security of enterprises are considered. Methodological approaches to the assessment of the level of intellectual and personnel security and methods for managing the intellectual and personnel safety of enterprises are presented and characterized.
Keywords: economic security, intellectual and personnel security, management, mechanism, threats, evaluation, approaches, methods.

УДК 657:331

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ

Шендригоренко М.Т.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті проаналізовано економічну природу розрахунків з постачальниками та підрядниками. Обґрунтовано значення ефективної системи внутрішнього аудиту за станом розрахунково-платіжної дисципліни на підприємствах в умовах кризи неплатежів. Окреслено проблемні питання щодо організації і ведення внутрішнього аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками. Виокремлено основні завдання аудиту розрахунків за товарно-матеріальні цінності, виконанні роботи та надані послуги. Надано пропозиції з послідовності дій внутрішнього аудитора під час перевірки кредиторської заборгованості з товарних операцій.
Ключові слова: внутрішній аудит, постачальники, підрядники, підприємство, перевірка.

Постановка проблеми. Фінансове середовище зумовлює функціонування та взаємодію з системою розрахунків, яка опосередковує фінансово-господарську діяльність. Розрахунки, маючи постійно діючий, динамічний характер, потребують певних управлінських впливів, що виробляються на основі переробки чисельних потоків різноманітної економічної інформації, провідна роль у загальній сукупності якої належить обліковій інформації.

Одним з найбільш поширених видів розрахунків якраз і є розрахунки з постачальниками та підрядниками за сировину, матеріали, товари і інші матеріальні цінності. Від своєчасності розрахунків по товарній кредиторській заборгованості залежить успіх здійснення усієї діяльності суб'єкта господарювання тому, що через незадовільний стан розрахунково-платіжної дисципліни в минулому прибуткове підприємство може стати неплатоспроможним.

Ефективно контролювати стан розрахунків з постачальниками та підрядниками можливо лише за умови функціонування дієвої системи організації бухгалтерського обліку і внутрішнього аудиту. Зокрема, результати перевірки зобов'язань дозволяють забезпечити необхідною інформацією керівництво для прийняття своєчасних і обґрунтованих управлінських рішень щодо отримання фінансової дисципліни та запобігання штрафних санкцій за її порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики обліку, аудиту та управління кредиторською заборгованістю присвячені роботи науковців, таких як Ф.Ф. Бутинець [1], Є.П. Гнатенко [2] Л.П. Кулаковська [3], Н.П. Михайлишин [4], М.Ф. Огійчук [5], Ю.В. Піча та інші. Однак ретельні дослідження методики обліку і аудиту складових кредиторської заборгованості свідчать, що вона не адаптована до вимог сьогодення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значні напрацювання щодо розкриття проблемного питання визначення сутності кредиторської заборгованості, методики її обліку та аудиту, єдиної позиції серед науковців не існує. Окрім цього проблеми організації аудиторської перевірки стану розрахункової дисципліни з метою ефективного управління кредиторською заборгованістю є актуальними, оскільки потребують оперативного вирішення питання: визначення критеріїв класифікації кредиторської заборгованості, підвищення ефективності системи підбору потенційних партнерів та оцінки їх поточної платоспроможності, розробки заходів, спрямованих на ліквідацію заборгованості тощо. Наголосимо, що особливого значення набуває на підприємстві не тільки організація внутрішньої перевірки (аудиту) здійснених господарських операцій, бухгалтерських документів і звітності, а й профілактика правопорушень, зловживань та запобігання кризі неплатежів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення проблемних аспектів здійснення внутрішнього аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками на підприємстві й напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце в кредиторський заборгованості займають численні розрахунки з постачальниками і підрядниками.

Розрахунки з постачальниками і підрядниками – це взаємні розрахунки підприємств за товарно-матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги. Вони є переважними і від безперебійності та планомірності організації даних розрахунків вирішальною мірою залежить стан усіх розрахунків підприємства, його платоспроможність.

За економічним змістом розрахунки поділяються на дві основні групи:

– за товарними операціями, тобто всі розрахунки між підприємствами і господарськими організаціями за продану (реалізовану) продукцію, виконані роботи, послуги і придбані матеріальні цінності та послуги;

– за нетоварними операціями, до яких належать платежі до бюджету; одержання і повернення банківських кредитів, сплата страхових платежів, розрахунки за претензіями, нестачами і крадіжками та різні інші розрахунки.

Характер цих двох груп розрахунків різний, зокрема й з погляду техніки їх здійснення.

Найбільшу питому вагу в розрахунках підприємств мають розрахунки за товарними операціями – за продану (реалізовану) продукцію, виконані роботи і надані послуги, одержані матеріальні цінності та послуги.

Поняття «розрахунки» та «заборгованість» в переважній більшості містять посилання на зобов'язання: розрахунки виникають за

зобов'язаннями або зобов'язання випливають з розрахунків. Тобто, є необхідність визначити місце кожного з понять та взаємозв'язки між ними.

Відповідно до Господарського кодексу України підприємство має господарські зобов'язання, тобто «зобов'язання, що виникають між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку» [6].

У Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» надається визначення зобов'язань як категорії бухгалтерського обліку та фінансової звітності [7]:

Зобов'язання – заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди [7].

Це визначення є дуже важливим, оскільки вказує на ті характеристики зобов'язань, які впливають на визнання цієї позиції як такої. Залежно від варіювання цих характеристик заборгованість може бути визнана і відображена як зобов'язання або ні, можуть змінюватись оцінка та характеристика зобов'язань на момент здійснення бухгалтерських записів і складання фінансової звітності, та у майбутньому. З іншого боку, правила обліку зобов'язань є дуже тісно пов'язаними з іншими положеннями бухгалтерського обліку. Тому, уникнути проблем з обліком зобов'язань неможливо, не побудувавши відповідним чином інші елементи облікової системи, такі як: облік доходів та витрат, активів тощо.

За НП(С)БО 1 «зобов'язання – це заборгованість підприємства, котра виникає внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, викличе скорочення (зменшення) ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди» [8].

Відповідно до «Концептуальної основи фінансової звітності» зобов'язання (liability) – це існуючий обов'язок підприємства, що виник у наслідок минулих подій, у разі виконання якого очікується вибуття з компанії ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди» [9].

Отже, поняття є тотожними. Це є підтвердженням того, що національні стандарти бухгалтерського обліку створені на основі міжнародних та інформація, що міститься в них, не суперечать МСФЗ.

У будь-якому зобов'язанні розрізняються: суб'єкти, об'єкти та зміст зобов'язання.

Вважаємо, що суб'єктами зобов'язання можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи. Кожний із суб'єктів зобов'язання має права й обов'язки, юридично однакове положення і не підпорядкований іншому.

Об'єктом зобов'язання є те, на що спрямовані права й обов'язки суб'єктів. Безпосередньо, кредитор має право вимагати від боржника, а боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора певну дію: виконати роботу, сплатити гроші.

Отже, обертами зобов'язань є дії (у договорі купівлі-продажу продавець зобов'язаний передати майно, а покупець – оплатити його).

Зміст зобов'язання становлять права, вимоги кредитора й обов'язки боржника.

В економічній літературі науковцями не виділено загального підходу до характеристики зобов'язань підприємства, хоча окремі якісні ознаки наводяться у П(С)БО 11 [10].

Згідно з П(С)БО 11 зобов'язання визнається, якщо його оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигід у майбутньому внаслідок його погашення [10].

Зобов'язання розглядаються як кредиторська заборгованість, якщо вони:

– мають місце в теперішньому і є наслідком минулих фактів господарського життя (придбання, товарів; нанесення збитків, за які підприємство несе відповідальність тощо);

– пов'язані з необхідністю майбутніх платежів з метою збереження господарських зв'язків підприємства або у відповідності з нормальним здійсненням господарської діяльності;

– мають визначений термін виконання (проте конкретна дата може бути невідома).

Кредиторська заборгованість визнається, якщо вона відповідає її визначенню, може бути виміряна і є релевантною, достовірною [10].

Загалом, під кредиторською заборгованістю за товари, роботи, послуги розуміють суму зобов'язань, яку підприємство має сплатити постачальникові або підрядникові за отримані товари, надані послуги, виконані роботи.

Основною метою внутрішнього контролю (аудиту) є визначення фактичного стану заборгованості на підприємстві, виявлення та попередження тих факторів і умов, які негативно впливають на виконання прийнятих рішень і досягнення поставленої мети.

На нашу думку, внутрішній контроль (аудит) на підприємстві повинен виконувати такі завдання:

– надавати оперативну і достовірну інформацію щодо процесів, які відбуваються;

– допомагати керівнику підприємства приймати обґрунтовані рішення із загальних та спеціальних питань розвитку бізнесу та підвищення конкурентоспроможності продукції;

– надавати змогу своєчасно виявити та усунути фактори, які не сприяють ефективному веденню виробництва і досягненню поставленої мети;

– скоригувати роботу працівників бухгалтерії та структурних підрозділів на недопущення порушень і зловживань тощо.

Конкретизуємо послідовність перевірки внутрішнім аудитором розрахунків з постачальниками та підрядниками:

1. Визначення наявності і законності оформлення первинних документів з постачальниками та підрядниками.

2. Підтвердження реальності і вірності відображення заборгованості у облікових регістрах та Головній книзі.

3. Визначення правомірності боргу, причин і строків виникнення заборгованості (несплаченої в строк, з простроченим терміном позовної

Таблиця 1

Перевірка своєчасності погашення кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги (період, що підлягає внутрішньому аудиту)

Постачальник	Виникнення заборгованості				Погашення заборгованості				Залишок заборгованості			
	Згідно первинних документів		Згідно Журналу по рах. 63		Згідно платіжних документів		Згідно Журналу по рах. 63		Згідно первинних документів		Згідно Журналу по рах. 63	
	сума, грн.	дата	сума, грн.	дата	сума, грн.	дата	сума, грн.	дата	сума, грн.	дата	сума, грн.	дата

давності, спірної, суперечної, безнадійної до погашення).

4. Оцінка стану ефективності бухгалтерського контролю за розрахунками з постачальниками та підрядниками.

5. Обгрунтування думки щодо достовірності відображення заборгованості у звітності.

Під час внутрішнього аудиту мають застосовуватися різні методи документального контролю. У практичній діяльності внутрішні аудитори найчастіше використовують спосіб вибіркової перевірки документів і записів у облікових регістрах. Однак вважаємо, що саме рахунки з обліку доходів і витрат, втрат, резервів доцільно перевіряти суцільним методом, оскільки зловживання переважно бувають на зазначених рахунках.

Внутрішній аудитор в процесі перевірки складає робочі документи, інформація із яких слугуватиме основою для формування думки у аудиторському висновку та звіті. Структура робочих документів у кожного внутрішнього аудитора особиста, враховуючи досвід та особливості діяльності підприємства. В якості рекомендації пропонуємо складання наступної таблиці:

На нашу думку, ретельно має перевірятися заборгованість за термінами виникнення. При цьому, суцільним методом доцільно перевіряти операції щодо заборгованості до 6-ти місяців, до 1 року, спірної заборгованості та з простроченим терміном позовної давності (понад 3 роки).

Суттєвим аспектом, що потребує уваги внутрішнього аудитора є оцінка системи контролю з боку бухгалтерії підприємства за станом розрахунків. Як відомо, «запущеність» обліку розрахунків з контрагентами та наявність заборгованості, переважно спірної, свідчить про формальність у здійсненні контрольних функцій головним бухгалтером підприємства. В зв'язку з цим, аудитор зобов'язаний надати оцінку діям чи бездіяльності працівників бухгалтерії, а також зосередити увагу на аналізі організації розрахунково-фінансової роботи, матеріалів листування з постачальниками, ефективності претензійної роботи, ужитих заходів щодо зниження кредиторської і дебіторської заборгованості.

Аудит розрахунків з іноземними постачальниками та підрядниками аналогічний методиці аудиту розрахунків з вітчизняними постачальниками та підрядниками. Однак, аудитор повинен враховувати таку обставину, що при поставці від іноземного постачальника товар проходить через митницю, що оформлюється документально. А саме, складається вантажно-митна декларація.

Аудитор обов'язково перевіряє правильність складання бухгалтерією довідки про перерахунок курсових різниць, правильність відображення у ній записів, сум відповідно до курсу валют НБУ на дату здійснення розрахунків.

При здійснені розрахунків з постачальниками готівкою аудитор для перевірки повноти та своєчасності сплати кредиторської заборгованості за поставлені товари, здійснені роботи, надані послуги зіставляє дані супровідних документів постачальника, документів на оприбуткування матеріалів, актів приймання виконаних робіт з даними видаткових касових ордерів.

На завершення аудиторської перевірки внутрішній аудитор має підтвердити достовірність величини кредиторської заборгованості у фінансовій звітності. При цьому, він повинен ретельно знати процес опрацювання облікової інформації у варіації комп'ютерної програми, що використовується на підприємстві, для запобігання фактів шахрайства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, дослідження проблемних питань аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками дозволило:

– визначити, що порядок внутрішнього аудиту розрахункових операцій з постачальниками та підрядниками не повною мірою відповідає сучасним вимогам управління і не забезпечує своєчасність одержання інформації про їх стан;

– узагальнити перелік проблемних питань, з якими стикається аудитор під час здійснення аудиторської перевірки розрахунків з контрагентами на товарно-матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги;

– сформувати порядок проведення процедури аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками, що дозволить внутрішнім аудиторам якісно підвищити рівень здійснюваної перевірки.

Список літератури:

1. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: [підруч. для студ. спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів] / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП Рута, 2006. – 832 с.
2. Гнатенко Є. П. Аналіз співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості підприємства / Є. П. Гнатенко, В. В. Волошина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ttp://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/.
3. Кулаковська Л. П., Піча Ю. В. Організація і методика аудиту / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча: підручник. – К.: Каравела, 2012. – 544 с.
4. Михайлишин Н. П. Сутність зобов'язань та їх класифікація: економічний та правовий аспекти [Електронний ресурс] / Н. П. Михайлишин // Економіка: реалії часу: [електрон. журн.]. – 2012. – № 2. – С. 130-135. – Режим доступу: http://economicsopu.ua/files/archive/2012/No2/130-135.pdf.

5. Огійчук М. Ф. Аудит: організація і методика / М. Ф. Огійчук, І. Т. Новіков, І. І. Рагуліна: навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Алерта, 2012. – 664 с.
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua.
7. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-XII (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http// www.rada.gov.ua.
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua.
9. Концептуальна основа фінансової звітності від 01.09.2010 р. № 929_009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http// www.rada.gov.ua.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» від 31.01.2000р. № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua.

Шендригоренко М.Т.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АУДИТА РАСЧЕТОВ С ПОСТАВЩИКАМИ И ПОДРЯДЧИКАМИ

Аннотация
В статье проанализирована экономическая природа расчетов с поставщиками и подрядчиками. Обоснована важность эффективной системы внутреннего аудита состояния расчетно-платежной дисциплины на предприятиях в условиях кризиса неплатежей. Определены проблемные вопросы организации и ведения внутреннего аудита расчетов с поставщиками и подрядчиками. Выделены основные задачи аудита расчетов за товарно-материальные ценности, выполненные работы и оказанные услуги. Даны предложения последовательности действий внутреннего аудитора при проверке кредиторской задолженности по товарным операциям.
Ключевые слова: внутренний аудит, подрядчики, поставщики, предприятие, проверка.

Shendryhorenko M.T.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhaylo Tugan-Baranovskiy

ACTUAL PROBLEMS OF AUDIT OF TRADE ACCOUNTS PAYABLE

Summary
The economic nature of settlements with suppliers and contractors was analysed in this article. The importance of an effective system of internal audit of the state of settlement and payment discipline at enterprises in conditions of a nonpayment crisis was substantiated. The problematic issues of organizing and maintaining internal audit of settlements with suppliers and contractors are identified. The principal duties of audit of the calculations of commodities and materials, works performed and services rendered were singled out. The proposals for the sequence of actions of the internal auditor in the verification of trade accounts payable on commodity transactions were presented.
Keywords: contractors, enterprise, internal audit, revision, suppliers.

УДК 336.143

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ящук Т.А.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Стаття присвячена сучасному стану фінансового забезпечення функціонування вищих закладів освіти. Досліджено теоретичні питання формування фінансового механізму та тенденції фінансування вищої освіти в Україні. У статті аналізуються основні показники стану та розвитку української системи освіти. Проведено статистичне дослідження основних показників фінансування вищої освіти України. Вивчено структуру витрат за джерелами фінансування, за формою власності і функціями, які виконує вища освіта.
Ключові слова: фінансовий механізм, фінансове забезпечення, джерела фінансування, вищі навчальні заклади, освітні послуги, ринок освітніх послуг.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань повноправного входження України у світовий економічний простір є підготовка кадрів, яких потребує національна економіка та які мають бути конкурентоспроможними на світовому ринку праці. Однією з умов досягнення поставленого завдання є фінансування української системи вищої освіти, яке відповідає потребам економічного розвитку країни на сучасному етапі. В останнє десятиліття в умовах гострої недостатності держбюджетного фінансування вищої освіти в Україні актуальною економічною і соціальною проблемою є питання реформування механізму фінансування вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим проблемам вдосконалення і реформування освіти приділяється систематична увага на всіх етапах суспільного розвитку. Питання, пов'язані з управлінням фінансами та механізмом фінансування вищої освіти, знайшли відображення у працях вітчизняних і зарубіжних вчених І. Грищенка, В. Вітлінського, В. Андрущенка, Т. Боголіб, О. Драгана, В. Гапона, І. Вахович, С. Ніщимної, О. Фонова, Б. Старцева, М. Іванова, І. Каленюк, А. Колота, В. Куценка, В. Нікітіна, А. Павленка, В. Сафонової, С. Хаміняч та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Багато досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених присвячено питанням механізму фінансування вищої школи, бюджетного фінансування вузів, освітнього кредиту тощо. Разом з тим, наукова інтерпретація сутності процесу фінансування вищої школи в цілому і розвитку окремих елементів його механізму є актуальною. Так, в працях вітчизняних і зарубіжних вчених не одержало належного відображення питання щодо комплексної оцінки фінансового стану українських вищих закладів освіти. Це і обумовлює необхідність проведення подальших досліджень.

Мета статті – аналіз сучасного стану фінансування вищої освіти в Україні, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення фінансового забезпечення функціонування ринку освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Оцінка фінансово-економічних результатів у діяльності ВНЗ за сучасних умов існування в освітньому просторі також є актуальною з позицій управління конкурентоспроможністю та важливості розробки стратегічних рішень щодо пошуку можливостей диверсифікації освітньої діяльності. Результати оцінки фінансово-економічних результатів діяльності закладів освіти дозволяють обґрунтувати рішення щодо максимізації доходів; побудови ефективного механізму управління вищим навчальним закладом; використання ринкових механізмів залучення фінансових коштів.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», фінансування вищих закладів освіти державної форми власності здійснюється за рахунок коштів державного бюджету; фінансування вищих навчальних закладів комунальної

Таблиця 1

Показники підготовки фахівців вищими навчальними закладами України I-IV рівнів акредитації у 2011-2016 рр.

Показники	2011/ 2012 н. р.	2012/ 2013 н. р.	2013/ 2014 н. р.	2014/ 2015 н. р.	2015/ 2016 н. р.
Кількість закладів – усього, од., у тому числі за формами власності:	805	785	767	664	659
- державною та комунальною	633	619	609	520	525
- приватною	172	166	158	144	134
Кількість студентів – усього, осіб, у тому числі формами навчання:	2246363	2106174	1992882	1689226	1605270
- денною	1403249	1352150	1309592	1153293	1141291
- вечірньою	7665	6586	5555	4797	3822
- заочною	835449	747438	677735	531136	460157
Кількість студентів у розрахунку на 10000 населення	519	488	463	393	375

Джерело: розроблено автором за даними [2]

форми власності відбувається за рахунок коштів відповідних бюджетів, а фінансове забезпечення вищих навчальних закладів приватної форми власності здійснюється їх власником. Окрім того, для фінансування вищих закладів освіти можуть залучатися додаткові джерела фінансування, не заборонені законодавством, зокрема: плата за надання освітніх послуг, надходження від науково-дослідної діяльності ВУЗу, орендна плата та інші. Отримані кошти спрямовуються на здійснення статутної діяльності вищого навчального закладу у порядку і на умовах, визначених законодавством та його статутом [1].

Протягом останніх років динаміка кількості закладів вищої освіти та чисельності студентів має різні характеристики (табл. 1).

Аналіз даних свідчить про поступове зменшення кількості вищих навчальних закладів. Так, на початок 2011 р. мережа вищих навчальних закладів становила 805 закладів, у яких навчалося 2246363 студентів. Тенденція неухильного зростання кількості студентів, що мала місце з другої половини 1990-х років була, насамперед, проявом переходу України до масової вищої освіти. Це пояснюється переходом до засад ринкової економіки і, зокрема, пов'язаною з ними лібералізацією нормативно-правових актів щодо створення та функціонування освітніх закладів.

Але, починаючи з 2008 р. кількість студентів, що здобували вищу освіту почала зменшуватись. Цю тенденцію характеризує показник чисельності студентів у розрахунку на 10,0 тис. населення країни (рис. 1).

Як наслідок, на кінець 2016 р. спостерігалося суттєве зменшення вищих навчальних закладів (на 18,2%) у порівнянні з 2011 р. Вважаємо, що динаміка контингенту студентів в Україні протягом цього часу в абсолютному виразі відображає як демографічні тенденції, які існували в країні, так і ставлення до вищої освіти з боку державних структур.

Проаналізуємо витрати державного бюджету на забезпечення діяльності освіти. Головним джерелом фінансування витрат на освіту в цілому й на вищу освіту, зокрема, є кошти державного та місцевих бюджетів. Про динаміку видатків зведеного бюджету на фінансування освіти свідчать дані, показані у табл. 2.

Аналізуючи показники фінансування вищої освіти в Україні за 2000-2016 рр., можна відзначити, що обсяги видатків збільшились на 28309,5 млн. грн. – з 2285,5 млн. грн. у 2000 р. до 30595,9 млн. грн. у 2016 р. Частка витрат на вищу освіту у відсотках до видатків зведеного бюджету протягом 2000-2010 рр. мала тенденцію до зростання від 4,7% до 6,6%. Проте, починаючи з 2014 р. цей показник почав поступово зменшувався – до 4,4% у 2016 р.

Співвідношення видатків зведеного бюджету у відсотках до ВВП постійно коливається. Так, якщо у 2000 р. частка витрат на вищу освіту становила 1,3% від ВВП, а у 2010 р. – мала максимальне значення і дорівнювала 2,3%. Проте, загалом, протягом останнього часу на функціонування і розвиток вітчизняної вищої освіти виділяється менше двох відсотків ВВП. Представлена динаміка свідчить про зниження частки державних витрат на освіту у валовому внутрішньому продукті, що не підтверджує пріоритетність для держави сфери освіти.

Проаналізувавши табл. 3, бачимо, що протягом 2010-2016 рр. кількість студентів вищих навчальних закладів всіх рівнів акредитації, які навчалися за кошти державного бюджету, поступово зменшується. Так, у 2015-2016 рр. вона становила 732018 осіб, що на 194378 студентів менше, ніж у 2010-2011 роках. Кількість осіб, навчання яких фінансувалося за рахунок місцевих бюджетів, відповідно також зменшується з 91006 до 79446 студентів. При цьому питома вага студентів, які навчалися за рахунок державного бюджету у загальній структурі у 2016 році

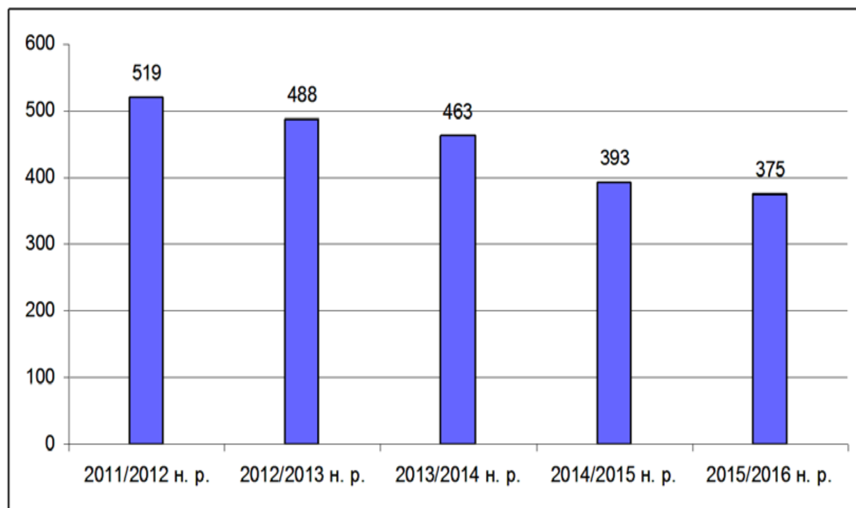

Рис. 1. Динаміка кількості студентів у розрахунку на 10000 населення у 2010-2016 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Таблиця 2

Витрати на освіту в Україні у 2000-2016 рр.

Показники	Роки					
	2000	**2005**	**2010**	**2014**	**2015**	**2016**
Видатки зведеного бюджету на освіту, всього, млн. грн.	7085,5	26801,8	79826,0	100105,6	114193,5	109155,2
у тому числі на вищу	2285,5	7934,1	24998,4	28340,5	30981,8	30595,9
Частка витрат на вищу освіту у % до: - видатків зведеного бюджету	4,7	5,7	6,6	5,4	4,6	4,4
- ВВП	1,3	1,8	2,3	1,8	1,6	1,9

Джерело: розроблено автором за даними [2]

становить 45,6%. Причиною такого явища є, перш за все, демографічні чинники, а також скорочення Міністерством освіти і науки України обсягу державного замовлення.

Оскільки спостерігається суттєве зменшення кількості студентів, що навчаються за кошти державного бюджету, то кількість осіб, навчання яких фінансується фізичними особами, переважає чисельність студентів, які здобувають освіту за бюджетні кошти. Так, кількість осіб, що навчаються за кошти фізичних осіб у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації у 2015-2016 навчальному році становила 783570 студентів, що на 51552 студентів більше, ніж за рахунок бюджетних коштів. Незважаючи на це, чисельність студентів, які навчаються на платній основі, також поступово з кожним роком зменшується – з 1392085 осіб у 2010-2011 рр. до 783570 осіб у 2015-2016 рр. Причиною цього є зменшення доходів громадян і домогосподарств.

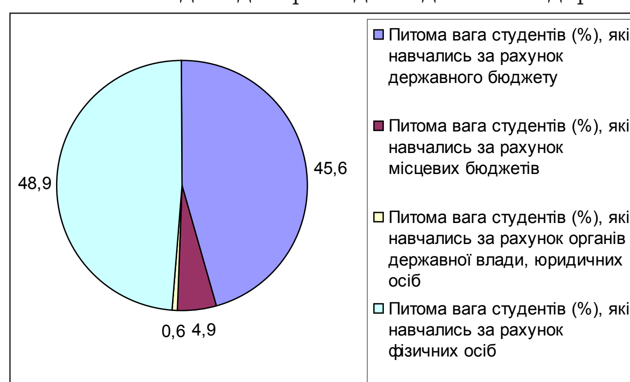

Рис. 2. Питома вага студентів за джерелами фінансування їх навчання у 2015-2016 рр., %

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Важливе місце серед джерел фінансування діяльності ВНЗ посідають комерційні фінансові ресурси, про що свідчить значення показника питомої ваги студентів, які навчалися у 2015-2016 рр. за рахунок коштів фізичних осіб – 48,9% (рис. 2). Найменшу питому вагу у підготовці фахівців займає фінансування за рахунок коштів органів державної влади та юридичних осіб – 0,6% від загальної кількості випускників. Як бачимо, структура здобувачів вищої освіти за джерелами фінансування розподілилася майже пропорційно, з незначним перевищенням у бік приватного фінансування.

У державних ВНЗ система фінансування базується на застарілих методах, де основною метою є виконання показників їх діяльності згідно з планами та фінансовими нормативами. Кошти, зароблені ВНЗ, не використовуються достатньою мірою для власного розвитку, зокрема на створення дослідницької бази та співпраці з інституціями реального сектору. Низька заробітна плата викладачів та допоміжного персоналу не сприяє мотивації для їх ефективної праці та призводить до відпливу фахівців до бізнес-структур або за кордон [3, с. 114].

Оскільки основним джерелом фінансування вітчизняних ВНЗ залишається державний бюджет, тенденцією розвитку вітчизняного ринку освітніх послуг є неефективний перерозподіл фінансових ресурсів держави, що надзвичайно ускладнює прийняття необхідних соціально-економічних рішень у суспільному житті.

Оцінка фінансово-економічних результатів діяльності ВНЗ України різного типу показала, що сьогодні в умовах дефіциту бюджетних коштів фінансування державних вищих навчальних закладів відбувається за так званим залишковим принципом, а приватні ВНЗ взагалі не отримують фінансової допомоги з державного бюджету і перебувають на повному самофінансуванні. При цьому приватні вищі навчальні заклади значно більше, ніж державні ВНЗ зазнають негативних зовнішніх впливів. Перш за все, це стосується формування їх доходної частини під впливом тенденцій до зниження набору студентів, обмеження ліцензійних обсягів та цін на освітні послуги, що надаються ними в умовах гостроконкурентного ринку [4, с. 7].

Конкурентоспроможність ВНЗ на ринку освітніх послуг може регулюватися різними методами або прийомами. До прийомів підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг в науковій літературі в основному відносять сукупність цінових і нецінових методів забезпечення конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність освітніх послуг та професійних програм багато

Таблиця 3

Кількість студентів ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання

Показники	III-IV рівнів акредитації			I-IV рівнів акредитації		
	2010/2011	2014/2015	2015/2016	2010/2011	2014/2015	2015/2016
Усього студентів, осіб, у тому числі навчаються за рахунок:	2066667	1437955	1375160	2418111	1689226	1605270
- державного бюджету	798571	663194	649225	926396	751123	732018
- місцевих бюджетів	14486	12201	14722	91006	82118	79446
- органів державної влади, юридичних осіб	8374	10223	9520	8624	10370	10236
- фізичних осіб	1245236	752337	701693	1392085	845615	783570
Питома вага студентів (%), які навчались за: - рахунок державного бюджету	38,6	46,1	47,2	38,3	44,5	45,6
- місцевих бюджетів	0,7	0,8	1,1	3,8	4,9	4,9
- органів державної влади, юридичних осіб	0,4	0,7	0,7	0,4	0,6	0,6
- фізичних осіб	60,3	52,4	51,0	57,5	50,0	48,9

Джерело: розроблено автором за даними [2]

в чому залежить від конкретних умов, що складаються на ринку освітніх послуг (стан освітнього ринку, асортимент освітніх послуг, ціни, умови оплати та ін.). Іноді ВНЗ достатньо запропонувати більш пільгові умови оплати, щоб освітня послуга набула широкого розповсюдження. ВНЗ використовують цінові методи для представлення нових освітніх продуктів на ринку освітніх послуг, а також для зміцнення позицій у разі раптового загострення проблеми збуту. При безпосередньо ціновій конкуренції ВНЗ широко використовують механізм зниження цін, або намагаються запропонувати альтернативні способи вирішення даної проблеми. Так, наприклад дистанційне навчання може бути такою альтернативою, оскільки його собівартість є меншою, ніж очної чи заочної форми освіти. Також ВНЗ можуть використовувати метод прихованої цінової конкуренції. Так, ВНЗ виводять на ринок освітніх послуг новий освітній продукт чи послугу з поліпшеними споживчими властивостями, при чому залишаючи ціну майже незмінною [5].

Щодо конкурентноспроможності української освіти на світовому ринку освітніх послуг, то безумовною є її цінова привабливість. Окрім того, що освіта в нас досить дешева за європейськими мірками, вартість життя в Україні також є доступною. В умовах кризи 2015-2016 років, саме цінова детермінанта визначала привабливість, або, інакше кажучи, конкурентну перевагу українських закладів освіти [6].

Отже, стає актуальним питання збільшення обсягів фінансових ресурсів, залучених із комерційних джерел, зокрема, в частині розширення надання послуг неосвітнього характеру в частині здійснення науково-дослідної роботи вищим навчальним закладом на договірних засадах. Успішне виконання даного завдання можливе за умови створення науково-виробничого комплексу головним учасником якого повинен стати заклад вищої освіти. При цьому наукова діяльність вищого навчального закладу стає основним джерелом інновацій, а інноваційний продукт – додатковим ресурсом фінансування потреб вищих навчальних закладів. Функціонування даних комплексів є перспективною формою інтеграції освітньої, наукової, виробничої та інноваційної діяльності при переході вітчизняної економіки на інноваційну модель розвитку [7].

Висновки і пропозиції. На потреби української вищої освіти щороку витрачається до двох відсотків ВВП країни. Проблема полягає в ефективності розподілу та використання цих засобів. Розподіл державних коштів відбувається в ручному режимі, на основі непрозорої схеми перемовин та індивідуальних домовленостей з університетами. Надання університетам більшої автономії підвищить конкуренцію між ними. Ті заклади, які будуть розподіляти кошти найефективніше, підвищать якість освіти, до них прийде більше абітурієнтів, вони отримають конкурентну перевагу в порівнянні з іншими.

В сучасних умовах подальший напрямок розвитку модернізації механізму фінансового забезпечення діяльності вищих закладів освіти пов'язаний із удосконаленням управління фінансовими ресурсами, яке спрямоване на підвищення ефективності та результативності бюджетних витрат держави. Необхідно замінити модель проектного фінансування університетів на більш ефективну – модель на основі формули, де, зокрема, крім показників кількості студентів буде враховано й показник результативності роботи закладів вищої освіти.

Список літератури:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/page5.
2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2016/1-1_03_00_03_2016.htm.
3. Карзун І. Фінансове забезпечення інтеграційних процесів розвитку вищої освіти / І. Карзун // Вісник ТНЕУ. – 2015. – № 2. – С.113-119.
4. Баша І. М. Маркетингові дослідження на ринку освітніх послуг: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / І. М. Баша. – К., 2007. – 20 с.
5. Ольшанцева Т. О. Методи підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / Ольшанцева Т. О., Бритченко И. Г. – Режим доступу: http://www.confcontact.olshantseva.htm.
6. Приймак Н. С. Оцінка конкурентоспроможності закладів освіти в умовах загальноекономічної кризи [Електронний ресурс] / Н. С. Приймак, А. О. Зінченко. – Режим доступу: http://bses.in.ua/journals/2017/13-1_2017/24.pdf.
7. Люта О. Фінансування закладів вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / О. Люта, Н. Пігуль. – Режим доступу: http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/12345.Liuta_Finansuvannia_zakladiv.pdf.

Ящук Т.А.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена современному состоянию финансового обеспечения функционирования высших заведений образования. Исследованы теоретические вопросы формирования финансового механизма и тенденции финансирования высшего образования в Украине. В статье анализируются основные показатели состояния и развития украинской системы образования. Проведено статистическое исследование основных показателей финансирования высшего образования Украины. Изучена структура расходов по источникам финансирования, по форме собственности и функциями, которые выполняет высшее образование.
Ключевые слова: финансовый механизм, финансовое обеспечение, источники финансирования, высшие учебные заведения, образовательные услуги, рынок образовательных услуг.

Yashchuk T.A.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF FINANCIAL SUPPORT FOR HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to the current state of financial support for functioning of higher educational institutions. Theoretical issues of the financial mechanism formation and tendencies of financing higher education in Ukraine are studied. The article analyzes main indicators of the state and development of the Ukrainian educational system. The statistical survey of main indicators of financing higher education in Ukraine is conducted. The structure of expenditures by sources of funding, form of ownership and functions performed by higher education is studied.
Keywords: financial mechanism, financial support, sources of funding, higher education institutions, educational services, market of educational services.

НАШІ АВТОРИ

1. **Ахметова Марія Фарітівна** – студентка, старший лаборант кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету
2. **Бабенко Агнета Автанділівна** – студентка Національної металургійної академії України
3. **Баштовенко Оксана Анатоліївна** – кандидат біологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет
4. **Біленко Яна Олександрівна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету
5. **Бобро Лілія Вікторівна** – аспірант кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
6. **Богословова Анастасія Анатоліївна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
7. **Брехов Сергій Сергійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри податкової політики Університету державної фіскальної служби України
8. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
9. **Бурчак Станіслав Олександрович** – кандидат педагогічних наук, доцент, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
10. **Бутенко Дар'я Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємницької діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
11. **Вакульчик Олена Михайлівна** – доктор економічних наук, професор, Університет митної справи та фінансів
12. **Вдовічена Ольга Геннадіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри товарознавства, маркетингу та комерційної логістики Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
13. **Виноградов Сергій Сергійович** – студент, спеціаліст Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки Національної академії Служби безпеки України
14. **Висоцька Роксолана Романівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
15. **Вілюра Тетяна Степанівна** – студентка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
16. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
17. **Воленко Валерія Григорівна** – магістр Університету державної фіскальної служби України
18. **Воропай Вікторія Романівна** – студентка факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
19. **Гапій Валерій Едуардович** – студент Київського національного університету культури та мистецтв
20. **Гаркавченко Максим Олександрович** – студент Національного авіаційного університету
21. **Гиріна Тетяна Сергіївна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, докторант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
22. **Гнатейко Нонна Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
23. **Голікова Тетяна Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій
24. **Гончарова Олена Вікторівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
25. **Гончарук Ольга Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва імені Т.Г. Беня Національної металургійної академії України
26. **Гопкало Володимир Олександрович** – студент Київського національного торговельно-економічного університету
27. **Гриценко Валентина Василівна** – викладач кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
28. **Дернова Ірина Анатоліївна** – кандидат економічних наук, викладач кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного бізнес-коледжу
29. **Дмитренко Катерина Анатоліївна** – студентка філологічного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
30. **Добронравова Світлана Альбертівна** – народна артистка України, старший викладач кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
31. **Дубровіна Ірина Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри філологічних, суспільно-гуманітарних та мистецьких дисциплін Комунального вищого навчального закладу Київської обласної ради «Академія неперервної освіти»

32. **Дудар Аліна Андріївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
33. **Дьокіна Катерина Іванівна** – магістр Львівського національного університету імені І.Я. Франка
34. **Єремчук Ярослав Олександрович** – асистент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
35. **Жмурко Юлія Вікторівна** – магістр спеціальності «Облік і оподаткування» Державного університету інфраструктури та технологій
36. **Здір Віктор Анатолійович** – кандидат економічних наук, викладач кафедри обліку та фінансів Черкаського державного бізнес-коледжу
37. **Зубченко Святослав Віталійович** – асистент кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка
38. **Іваненко Денис Борисович** – студент Харківського торговельно-економічного інституту Київського національно-торговельного університету
39. **Іванишина Ольга Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри податкової політики Університету державної фіскальної служби України
40. **Іванова Вікторія Вікторівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Мукачівського державного університету
41. **Ільченко Ірина Іванівна** – доцент кафедри української мови Запорізького національного університету
42. **Ісаченко Вікторія Павлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
43. **Ісачук Настасія Вікторівна** – студентка Запорізького національного університету
44. **Карпич Ірина Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
45. **Кашуба Олександра Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
46. **Киричок Інна Іванівна** – доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
47. **Кіхаєва Віола Юріївна** – магістр біотехнологічного факультету Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
48. **Клімішина Ірина Андріївна** – студентка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
49. **Коваленко Олександр Вікторович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
50. **Ковальова Вікторія Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємницької діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
51. **Ковтуненко Ксенія Валеріївна** – доктор економічних наук, доцент, завідуюча кафедрою менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету
52. **Кожушко Тетяна Сергіївна** – студентка Державного університету інфраструктури та технологій
53. **Колотило Марія Богданівна** – студентка Національного гірничого університету
54. **Колумбет Олена Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Державного університету інфраструктури і технологій
55. **Комолова Катерина Артурівна** – студентка Національного університету «Острозька академія»
56. **Корнійчук Юлія Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
57. **Корольчук Інна Русланівна** – студентка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
58. **Котик Ольга Василівна** – асистент кафедри фінансів та економіки природокористування Національного університету водного господарства та природокористування
59. **Кравчук Тетяна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
60. **Криворучко Михайло Юрійович** – кандидат економічних наук, викладач кафедри обліку та фінансів Черкаського державного бізнес-коледжу
61. **Крилова Катерина Юріївна** – студентка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
62. **Крочук Юлія Валеріївна** – викладач іноземної мови Коледжу технологій, бізнесу та права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
63. **Крючков Станіслав Володимирович** – магістр Миколаївського національного аграрного університету
64. **Кряжев Павло Володимирович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
65. **Кутєпов Максим Юрійович** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

66. **Кушнір Катерина Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вокально-хорової майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
67. **Лазоренко Таїсія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
68. **Левицький Сергій Андрійович** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
69. **Лисачок Алла Василівна** – студентка Національного університету водного господарства та природокористування
70. **Лисенко Анастасія Юріївна** – студентка Національного університету харчових технологій
71. **Лігус Валентин Олександрович** – заслужений артист України, викладач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
72. **Лігус Ольга Марківна** – кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
73. **Лук'яненко Олександр Вікторович** – кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
74. **Малиневська Дарина Петрівна** – студентка Державного університету інфраструктури і технологій
75. **Малярчина Валерія Дмитрівна** – студентка кафедри обліку та економічного аналізу Миколаївського національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
76. **Марченко Віталій Віталійович** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
77. **Марчук Іванна Анатоліївна** – здобувач Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
78. **Матвієнків Ольга Степанівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
79. **Матвійчук Маргарита Олексіївна** – студентка Університету державної фіскальної служби України
80. **Матюха Вікторія Ігорівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
81. **Мельник Віра Ігорівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
82. **Мельник Наталія Петрівна** – студентка, магістр факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
83. **Мирошниченко Олена Анатоліївна** – викладач кафедри іноземних мов Запорізького державного медичного університету
84. **Мисака Ганна Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
85. **Мізюк Михайло Іванович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
86. **Мішин Олександр Юрійович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
87. **Мішина Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та соціальних наук Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
88. **Муратова Валерія Факімівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач Чорноморського національного університету імені Петра Могили
89. **Навольська Галина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
90. **Невинна Галина Ярославівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету
91. **Нергеш Альона Василівна** – студентка Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
92. **Німуха Юлія Костянтинівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
93. **Ожелевська Тетяна Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету
94. **Опанасюк Тетяна Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і соціології Рівненського державного гуманітарного університету
95. **Павликівська Наталія Михайлівна** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
96. **Павлушенко Ольга Андріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

97. **Павлюченко Пелагея Григорівна** – народна артистка України, професор кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
98. **Панич Ганна Анатоліївна** – викладач кафедри іноземної філології Київського національного університету культури і мистецтв
99. **Пантелєєв Віталій Павлович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
100. **Панура Юлія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри податкової політики Університету державної фіскальної служби України
101. **Перфільєва Майя Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
102. **Петриченко Анна Григоріївна** – студент факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Національного університету харчових технологій
103. **Пєтухова Ольга Михайлівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету харчових технологій
104. **Пістунов Ігор Миколайович** – доктор технічних наук, професор кафедри електронної економіки та економічної кібернетики Національного гірничого університету
105. **Плотнікова Марія Федорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності Житомирського національного агроекологічного університету
106. **Поліщук Наталія Володимирівна** – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики професійної освіти Рівненського державного гуманітарного університету
107. **Поліщук Ростислав Миколайович** – кандидат філософських наук, викладач кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського
108. **Полятикіна Лариса Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку Сумського національного аграрного університету
109. **Поплавський В'ячеслав Йосипович** – студент Київського національного торговельно-економічного університету
110. **Поручинський Володимир Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
111. **Прокопович Леонід Борисович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та економічного аналізу Миколаївського національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
112. **Раструба Тетяна Віталіївна** – викладач кафедри вокально-хорової майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
113. **Романова Оксана Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри права та сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
114. **Савченко Ілля Григорович** – доцент кафедри менеджменту та публічного управління, кандидат наук з державного управління Харківського торговельно-економічного інституту Київського національно-торговельного університету
115. **Сазонова Олена Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
116. **Сафарова Анна Таджидінівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
117. **Світоч Тетяна Миколаївна** – студентка факультету іноземних мов Ланьчжоуского транспортного університету
118. **Семенова Олена Анатоліївна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
119. **Сильчук Тетяна Анатоліївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій
120. **Сич Ольга Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені І.Я. Франка
121. **Скопцова Олена Михайлівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
122. **Скребкова Марина Анатоліївна** – викладач кафедри іноземних мов Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука
123. **Смолінська Софія Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
124. **Стільник Віта Володимирівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету
125. **Стояненко Ірина Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету

126. **Суслик Зоряна Богданівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
127. **Суховєєва Анастасія Сергіївна** – магістр Одеського національного політехнічного університету
128. **Танащук Катерина Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету
129. **Телестакова Вікторія Вікторівна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
130. **Ушенко Наталя Валентинівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки Національного авіаційного університету
131. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов (г. Москва)
132. **Фінчук Галина Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Рівненського державного базового медичного коледжу
133. **Храпай Ольга Іванівна** – студентка Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
134. **Цюпа Наталія Петрівна** – народна артистка України, професор кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
135. **Червен Іван Іванович** – доктор економічних наук, професор кафедри управління виробництвом та інноваційною діяльністю підприємств Миколаївського національного аграрного університету
136. **Черепок Олександр Олексійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри фізичної реабілітації, спортивної медицини, фізичного виховання та здоров'я Запорізького державного медичного університету
137. **Черкасова Світлана Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту Одеського національного політехнічного університету
138. **Чмихалов Андрій Володимирович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
139. **Чорна Єлизавета Дмитрівна** – магістр Національного університету харчових технологій
140. **Чуйко Марина Миколаївна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри маркетингу та торговельного підприємництва Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
141. **Шевченко Вікторія Володимирівна** – заслужений працівник культури України, доцент кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
142. **Шевчук Ганна Йосипівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
143. **Шендригоренко Марина Трохимівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
144. **Шовкалюк Юрій Васильович** – старший викладач кафедри теоретичної та промислової теплотехніки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
145. **Шокірова Заріна Рустамівна** – викладач кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
146. **Штефан Наталія Іллівна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
147. **Щербакова Катерина Олегівна** – студентка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
148. **Яндола Кристина Олександрівна** – викладач кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба
149. **Ярошук Ярослава Вячеславівна** – студентка факультету обліку та оподаткування Університету державної фіскальної служби України
150. **Ящук Тетяна Анатоліївна** – викладач кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 1 (53) січень, 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 31.01.2018 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 56,61. Тираж 100 прим.
Зам. 0118–62.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.